

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были отданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

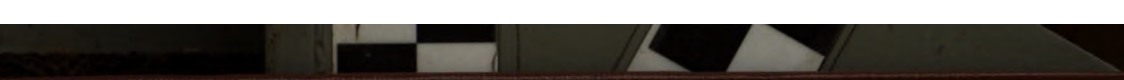
Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

Per. 277^d / 1862, 5-7

Per. 277 ^d/_{1862, 5}

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочу братья и Русьскій Земл.«
Владиміръ Мономахъ.

1862

ТРАВЕНЬ

(МАЙ)

С.-ПЕТЕР БУРГЪ.

ВЪ ТИПОГ РАФІИ П. А. КУЛІША.

155 ^а/_а

Per. 277 d - 1862, 5

Одобрено цензурою. С. Петербургъ. 22 июня 1862 года.

7134/50300

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

I.

О ПРЕПОДАВАНИИ НА ЮЖНОРУССКОМЪ ЯЗЫКѢ.

Всякому другу южнорусской народности безспорно мило и драгоценно все, что заявляетъ о стремленіи къ возрожденію нашего языка и литературы. Не можемъ мы не дорожить всѣмъ, что явилось замѣчательнаго въ области нашего слова; прозвѣдѣнія Квитки, Шевченка, Кулиша, Марка Вовчка, составляютъ уже нашу народную славу; появленіемъ «Основы», вызвано нѣсколько новыхъ даровитыхъ личностей. Все это утѣшительно для Южнорусса, но вмѣстѣ съ тѣмъ чувствуется, что все это не главное въ нашей литературной задачѣ: недостаетъ чего-то самаго существеннаго, того, что бы дало твердость и плодотворность нашимъ стремленіямъ. Мы видали въ нашей южнорусской литературѣ много хорошаго, взятаго изъ народа; но видали слишкомъ мало того, что мы взаимно дали народу. Соловья баснями не кормятъ — говорятъ пословица; такъ и народъ нельзя насыщать повѣстями и стишками. Ему нужна крѣпкая, питательная пища знанія и образованія.

Не знаю, какъ скажутъ другіе, но мнѣ кажется, что пока на южнорусскомъ языкѣ не будутъ сообщаться знанія, пока этотъ языкъ не сдѣлается проводникомъ общечеловѣческой образованности, до-тѣхъ-поръ всѣ наши писанія на этомъ языкѣ — блестящій пустоцвѣтъ, и потомки назовутъ ихъ результатомъ прихоти, охоты для забавы переряживаться изъ сертука въ свитку и припишутъ ихъ болѣе модѣ на народность, чѣмъ любви къ на-

родности. Горькая пестина лучше сладкой лѣпы. Кто любитъ свой народъ — пусть любитъ его не по-донкпхотски, не воображеніемъ, а сердцемъ и дѣломъ, — пусть любитъ не отвлеченное понятіе о народѣ, а народъ въ дѣйствительности, въ осязаемости; пусть любитъ живыя существа, принадлежащія къ народу, и ищетъ то, что имъ полезно и нужно. Въ сферѣ своснароднаго слова мы не можемъ быть полезны народу впчѣмъ другимъ, какъ употребивъ это слово орудіемъ общечеловѣческаго образованія. Народъ долженъ учиться, народъ хочетъ учиться; если мы не дадимъ ему средствъ и способовъ учиться на своемъ языкѣ — онъ станетъ учиться на чужомъ — и наша народность погубнетъ съ образованіемъ народа. И вправѣ ли мы будемъ тогда жалѣть о ней? Что отраднѣе: видѣть ли народъ въ невѣжествѣ сохраняющимъ свою народность, или образованнымъ, но потерявшимъ эту народность? Конечно, при такомъ выборѣ, придется пожертвовать народностію. Но для чего же приносить бесполезную жертву, когда можно совмѣстить то и другое, когда это будетъ и нравственно-справедливо?

Намъ нужно преподаваніе науки на нашемъ родномъ языкѣ. преподаваніе не тѣмъ, которые уже привыкли не только говорить, но и мыслить на общерусскомъ языкѣ. но тому народу, для котораго родной языкъ до-сихъ-поръ — удобнѣйшая и легчайшая форма передачн и выраженія мыслей. Въмсто повѣстей, комедій, стиховъ, — нужны научныя книжки. Разумѣется, въ выборѣ слѣдуетъ быть благоразумнымъ. Смѣшно было бы, еслибъ кто-нибудь перевелъ на южнорусскій языкъ »Космосъ« Гумбольта, или Римскую исторію, Момзена: для такого рода сочиненій еще не пришло время. Надобно ограничиться элементарнымъ изложеніемъ научныхъ знаній, необходимыхъ для перваго образованія. Такимъ образомъ, кромѣ букварей, въ настоящее время необходимы для народа: краткая священная и церковная исторія, катихизисъ, отрывки изъ поученій святыхъ отцевъ церкви, изъ житій любимыхъ народомъ святыхъ, и объясненіе богослуженія. Что бы ни говорили модные прогрессисты, которымъ кажется удобнымъ навязать народу матеріализмъ, — народъ съ омерзеніемъ отвернется отъ ихъ ученья, коль-скоро замѣтитъ, что прежде всего, подъ видомъ этого ученья, хотятъ посягать на святыню его сердца. Народъ южнорусскій способенъ съ любовью принимать образованіе,

если оно будет ему даваться въ православно-христіанскомъ духѣ. Православное христіанство было въ продолженіе многихъ вѣковъ основою его нравственной силы; за православіе страдалъ его предки; православіе слилось съ его существомъ; да и самое православіе южно-русскаго народа гораздо духовнѣе, жизненнѣе, внутренно-спильнѣе чѣмъ иѣкоторые полагаютъ, и не состоитъ, какъ часто у великоруссовъ, въ соблюденіи однихъ внѣшнихъ обрядовъ. Во всякомъ случаѣ, еслибы мы сами, въ этомъ отношеніи, стояли подъ вліяніемъ иныхъ взглядовъ, то все-таки не смѣемъ насильственно подкладывать народу чуждыя ему нравственно-религіозныя или пререлигіозныя начала, противныя тѣмъ, съ которыми онъ родился, росъ, жилъ. Когда его умственный кругозоръ расширится, тогда онъ самъ выработаетъ себѣ сообразную сферу идей, на основаніи новыхъ для него данныхъ въ природѣ. За сферою религіи должно слѣдовать знакомство съ природою: надобно написать для народа ариѳметку, космографію, географію и удобочтимыя сочиненія, которыя бы познакомили его съ важнѣйшими сторонами естествознанія вообще. Вместе съ тѣмъ надобно составить грамматику роднаго языка, по которой бы народъ ознакомился съ построеніемъ человѣческаго слова. Наконецъ, надобно написать книжечку, въ которой сообщить народу главныя основанія его положенія въ государствѣ и его юридическихъ правъ. Этимъ пока можно ограничиться. Исторіи, вопреки иѣкоторымъ, мы не считаемъ вужнымъ вводить въ этотъ планъ первоначальнаго воспитанія. Исторія есть такая наука, которая требуетъ уже большого запаса предварительныхъ свѣдѣній и значительной степени развитія: безъ того—она бесполезна. Книжки, сочиненныя для народа, должны быть написаны такъ, чтобъ онѣ читались, а не вызубривались,—понимались, а не вдабливались; свѣдѣнія пусть укладываются въ головы учащихся процессомъ часто-повторяющагося чтенія, размышленія, пересказыванія другиму, и толковъ о прочтенномъ.

Вотъ, по нашему мнѣнію, чѣмъ бы слѣдовало заняться теперь южно-русскимъ писателямъ, а люди состоятельные, живущіе въ Малороссіи—пусть покажутъ свою любовь къ народу на дѣлѣ, принявъ на свой счетъ изданіе такихъ сочиненій и заведеніе училищъ, гдѣ бы дѣти поселянъ пріобрѣтали воспитаніе на родномъ языкѣ.

Противъ нашего проекта возстануть тѣ защитники государственнаго единства, которые думаютъ, что для спокойствія государства необходимо насильственно подвести къ одному знаменателю всѣ народныя обычаи и приемы жизни. Но государство и народъ—не одно и то же. Государство есть необходимая вышняя форма соединенія обществъ и можетъ быть составлено изъ многихъ народовъ, которые, въ государственномъ смыслѣ, всѣ вмѣстѣ составляютъ одно тѣло, но во внутренней жизни каждый пребываетъ самобытнымъ цѣлымъ. Не смѣшивая себя съ народомъ, государство не должно предпочитать одного изъ нѣсколькихъ подвластныхъ себѣ народовъ и ставить его выше другихъ, но равнымъ-образомъ охранять порядокъ ихъ взаимныхъ отношеній и не мѣшать свободному развитію каждаго изъ нихъ. Для власти, выражающей государственное начало, обычаи и особенности народовъ должны быть въ равной степени законны, и нравственныя требованія жизни каждаго изъ нихъ не должны встрѣчать препятствій. Ложно думаютъ, будто при такомъ разнообразіи можетъ порваться связь, соединяющая народы. Если государство станетъ на точку сознанія права народностей, то каждая народность будетъ естественно видѣть въ связи съ другими залогъ своего благосостоянія. Зачѣмъ народу желать отторгаться отъ государства, когда это государство его удовлетворяетъ? Вѣдь безъ власти обществу существовать нельзя; вырвавшись изъ государства, нужно будетъ творить новое государство... Для чего же ломать прежнее, когда оно удовлетворительно? Коль-скоро государственное начало, соединяя подъ собою нѣсколько народовъ, будетъ соблюдать только взаимную связь между ними съ одинаковымъ уваженіемъ ко всѣмъ народностямъ вмѣстѣ, и къ каждой относиться не какъ ко второстепенной, подчиненной, низшей, выше которой есть—господствующая, а какъ къ самобытной, самоправной: тогда не можетъ быть недовольства къ государству, ни вражды къ другимъ, вмѣстѣ соединеннымъ, народностямъ, еслибы даже въ коренныхъ основаніяхъ народностей не было органической связи. Но такого расторженія никакъ нельзя ожидать между южнорусской и великорусской народностями, потому что онѣ соединены не только по принципу государственной необходимости, но связаны и духовнымъ родствомъ вѣры и происхожденія. Возможно ли ожидать расторженія тамъ, гдѣ раздѣленные насильственными обстоятель-

ствами въ продолженіи вѣковъ стремились къ взаимному соединенію? Возможно ли это расторженіе тогда, когда во всемъ славянскомъ мірѣ чувствуется и сознается братская взаимность и стремленіе къ соединенію? Только при глубокомъ незнаніи смысла нашей прошедшей исторіи, при непониманіи духа и понятій народныхъ, можно дойти до нелѣпыхъ опасеній расторженія связи двухъ русскихъ народностей при ихъ равноправности. — —

Русское государство, въ его первобытномъ зачатіи, возникло не по насильственнымъ побужденіямъ, и хотя въ послѣдствіи чуждое завоеваніе вызвало элементъ насильственной централизаціи, но древнія свободныя начала самоправности народовъ, входящихъ въ государственный кругъ, не оставались мертвыми. Послѣ соединенія Украины съ Москвою, московское государство оказывало уваженіе къ принципу мѣстной своеобразности Малороссіи и признавало, что малороссіяне должны пребывать «по ихъ черкасскимъ обычаямъ». Отклоненій, правда, было много; нѣкоторыя были очень рѣзки; но принципъ признанія малороссійской народности оставался и признавался. Только уже въ позднія времена вліяніе европейскихъ идей—сочетанія государственнаго единства съ единствомъ народности, заронило и у насъ несправедливую мысль, что поддержка южнорусской народности и развитіе южнорусскаго языка могутъ быть вредны для государственной цѣльности. Откинуть принятое извнѣ (:и тамъ уже, откуда оно занято, сдѣлалось оно несостоятельнымъ и признается такимъ:), не будетъ опасно въ настоящее время. Народъ южнорусскій своимъ уваженіемъ къ законности и порядку, своимъ постояннымъ сознаніемъ необходимости органической связи съ великорусскимъ, заслужилъ, кажется, отъ власти столько довѣрія, чтобы не считали его языка и саморазвитія зловредными для цѣльности государства.

Есть другая опасность для нашего проекта: — это наша уже не южнорусская только, но всероссійская лѣнь и апатія къ истинно-полезному труду и дѣйствительно-высокому подвигу. Писать повѣсти и стихи часто безцвѣтные, пустые «зъ чорнобровими дівками, буйнимъ вітромъ, могилами, степами и зозулями» гораздо легче, нежели предаться предварительному изученію и трезвому труду для составленія научныхъ книгъ, необходимыхъ народу. Также точно и наши состоятельные народолюбцы охотиѣе одѣнутся, для забавы, въ quasi-національный костюмъ, вернутъ въ

свою рѣчь два—три малороссійскихъ выраженія, поспорятъ о достоинствахъ Шевченка, чѣмъ удѣлять рубль-другой изъ своихъ доходовъ на дѣло общественнаго образованія. Дай-Богъ, чтобы мы ошиблись; дай-Богъ, чтобы насъ обличили въ несправедливости этихъ словъ—не словами, а дѣломъ. Тогда и всѣ предыдущія сочиненія нашихъ даровитыхъ писателей будутъ имѣть важное значеніе предварительной обработки народнаго слова и приготовленія его для народнаго образованія. Если же, сохрани-Богъ, останется такъ, какъ мы опасаемся, — тогда наше стремленіе къ возрожденію народности не болѣе какъ мода на народность, не имѣетъ корня въ жизненныхъ потребностяхъ, и нашей южнорусской народности суждено погибнуть...

Н. К о с т о м а р о в ъ.

КОБЗАРЬ.

LVIII.

• •

Рослі у-кўпочці; зрослі;
Сміятпсь, гратпсь перестáли...
Ненáче справді розійшлись....
Зійшлись незабаромъ; побрались;
И тихо, вéсело пройшли
Душею-сёрцемъ неповинні
Ажъ до самої домовини...
А міжъ людьми вони жили!

Подáй же й намъ, всещéдрпй Бóже,
Отáкъ цвiстї, отáкъ ростї,
Тáкъ одружитпся и йтї, —
Не сварячїсь въ тяжкїй дорóзї
На тóй свiтъ тїхий перейтї.

25 іюня 1860.
Петербургъ.

LIX.

• •

На пáмьять 5 а́вгуста 1860 г.

Моя ти любо! мій ти дру́же!
Не ймўть намъ вірп безъ хрестá,

Не ймуть намъ віри безъ попа.
Рабі — невольники — недужі!

— —

— — Збрешуть люде —
Одурять! Не одурить Богъ:
Карать и мѣловать не буде;
Ми не рабі ёго: ми — люде...
Моя ти любо! усміхнись,
И вольную святую дѣшу
И рѣку вольную, мій друже,
Подай мині... то порейтї
И Вінъ поможе намъ калюжу.
Поможе й лихо донестї
И поховать лихѣ, дебѣле,
Въ хатині тихій и весѣлій.

5 августа 1860.

Стрѣльна.

LX.

Н. Я. МАКАРОВУ.

На память 14 сентября.

Барвінокъ цвѣвъ и зеленѣвъ,
Слѣвся, ростѣвся. —
Та недосвѣтъ перѣдъ-свѣтомъ
Въ садочокъ укрався.

Потоптѣвъ весѣлі квіти.
Побивъ, поморозивъ...
Шкода того барвіночка
И недосвіта шкода!

14 сентября 1860.

Метербургъ.

LXI.

*
*

Поставлю хату и кімнату,
Садбкь-раёчокъ насажу;
Посіжу я и похожу
Въ своїй малёнкій благодаті,
Та въ одні — самотні
Въ садбчку буду спочивати..
Приснітця діточкі мені,
Весёлая приснітця маі,
Давне-колішній та ясній
Приснітця сонъ мєні... — и ті!...
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснісся! И малій
Раёчокъ мій, спідтіха — тіха
Підкравдесся, наробишь лиха, —
Запалишь рай мій самотній.

27 сєнября 1860.

Пєтєрбургъ.

Т. Шєвчєнкo.

ЛИСТИ ШЕВЧЕНКА.

6) ДО ГР. СТ. ТАРНОВСЬКОГО.

I.

С. Петербургъ. 1842, марта 26.

Григорій Степановичъ!

Я думаю, вы меня хорошенько побранили за *Гайдамаки*. Было мнѣ съ ними горя: насилу выпустилъ цензурный комитетъ. Насилу кое-какъ я ихъ увѣрилъ, что я не бунтовщикъ. Теперь спѣшу разослать, чтобы не спохватились. Посылаю вамъ три экземпляра: одинъ возьмите собі, другой отдайте Николаю Андреевичу Maestro Маркевичу, третій Виктору Забілі на заочное знакомство. По вашему реэстру, я поручилъ И. М. Корбі роздать экземпляры. Прощайте. Желаю вамъ встрѣтить весну весело. А у насъ еще зима.

Вашъ покорный слуга *Т. Шевченко*.

Р. С. Трохи, трохи бувъ не забудь! Я чувъ, шо въ васъ ё молоденькі дівчата. Не давайте імъ, будьте ласкаві, я не покажуйте мої *Гайдамаки*, бо тамъ ё багато такого, шо ажъ самому соромъ. Нехай трошки подождуть: я імъ пришлою *Черницю Марьяну*; къ Великодню думаю надрюковать. Це вже буде *невозмутельнее*.

Ще разъ Р. С. Поправляйте, будьте ласкаві, самі граматнику, — бо такъ погано видержана коректура, шо цуръ ёму.

II.

С. Петербургъ, 25 января, 1843 г.

Спасибі вамъ, Григорій Степановичъ, що ви мене такі не забуваєте, — ще разъ спасибі. А я вже думавъ, що мене всі одцурались, — ажъ, бачу, ні: єсть ще на світі хочъ одинъ щирій чоловікъ. Чувъ я, що ви нездужали, але думавъ, що такъ тільки — звичайне по-панському. Ажъ якъ розказавъ мені Дарагавъ, то я ажъ злякався. Слава Господові, що минуло! Цуръ ёму! щобъ и не згадувать! А ось-що шкода, що ви сю зиму не приїхали. У насъ була вставка въ Академіи, и дуже добра, а теперъ черезъ день дають «Руслана и Людмилу». Та що то за опера, такъ-ну! А надто, якъ Артемовський співа Руслана, то такъ, що ажъ потилицю почухаєшъ — далєбі правда! Добрий співака, нічого сказать. Отъ вамъ и все, що тутъ робитця. Василій Івановичъ вернувся пзъ Італіи ще товщій, якъ бувъ, и розумніший, и добріший; дякує вамъ и кланяєтця. Карлъ Павловичъ байдяки бє, собі на здоровья, а «Осада Пскова» жде літа. Михайловъ кончивъ вашу картину добре. Штернбергъ пише мені, що вінъ нездужавъ, але теперъ впчунявъ и вамъ кланяєтця, бо вінъ дума, що ви въ Петербургъ. А я... чортъ-зна-що: не то роблю щб, не то гуляю, сиовигаю по оцєму чортовому болотові, та згадую нашу Україну. Охъ, якъби-то мені можно було приїхать до соловья! весело бъ було: та не знаю. Спїткали мене проклаті кацапи, такъ-шо не знаю, якъ и ввиручатьця. Та вжежъ якъ-небудь вирвусь хочъ після Великодня и прямисінько до васъ, а потімъ уже дальше. Ще ось-що. Намалєвавъ я се літо дві картини и сховавъ: думавъ, що ви приїдете, бо картини, бачте, наші, то я їхъ кацапамъ и не показувавъ. Але Скобелевъ такі пронишпоривъ и одну вимантачивъ. А друга ще въ мене. А побъ и ця не помандрувала за якимъ-небудь москалемъ (бо це, бачте, моя «Катерина»), то я дучаю послать її до васъ. А що воно буде коштувать, то це вже ваше діло: хочъ кусокъ сала, то й це добре на чужині. Я намалєвавъ Катерину той часъ, якъ вона попрощалася съ своимъ москалицомъ и вертаєтця въ село. У царини, підъ куренемъ, дідусъ сидить. ложечки собі струже и сумво дивитця на Катерину

А вона сердешна тіль(ко) не плаче та підіймає передню червону запащину, бо вже, зваєте, трішки тее... А москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга. Собачка ще поганенька доганя ёго та ніби-то гавкає. По однімъ боці могила; на могилі вітряк; а тамъ уже степъ тільки мріє. Отака моя картина (¹). Коли вподобаєте — добре, а ні — то на горіще, поки я приїду. А вже коли приїду, то не виганяйте місяць або другий, бо въ мене и на Україні, окрімє васъ нема, пристанища. А я вамъ що-небудь намалюю. Спасибі вамъ и за ласкаве слово про дітей моїхъ »Гайдамаківъ.« Пустивъ я їхъ у люди и до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказавъ. Може й тамъ надъ ними сміютьця такъ, якъ тутъ москалі. Зовуть мене питузіастомъ, спірять дурнемъ. Богъ імъ звидить; нехай я буду и мужицький поетъ, аби тільки поетъ, то мнѣ більше нічого и не треба. Нехай собака лає — вітеръ рознесе. Ви, спасибі вамъ, боїтеся мнѣ розказувать про людей. Цуръ імъ! покоштувавъ уже я цѣго меду, щобъ вінъ скисъ!

Бачивъ я вчора вашого хлопця рисунки. Добре, дуже добре. Тільки треба ему другого майстра, бо вінъ тільки яблука та огірки и малює, а це така річъ, що серце не нагодуєшъ. А зъ ёго бувъ би добрий маляръ, бо воно хлопця до всѣго беруче. Обіцянку пришлю вашимъ дівчатамъ къ великодню, а може и ранше, коли впораюсь, — тільки не ту що я вамъ писавъ, а иншу, по московському скомпоновану, щобъ не казали москалі, що я їхъ язика не знаю. Бувайте здорові! нехай зъ вами діетця все добре и не забувайте щирого вашого *Т. Шевченка*.

7) ДО ЗІГМУНДА СІРАКОВСЬКОГО.

Мой милый, мой добрый Zyhmonte (*sic*)! благодарю тебя за твое ласковое, сердечное, украинское слово, тысячу разъ благодарю тебя. Радъ бы я отвѣчать тѣмъ же сердцу милымъ словомъ, но я такъ запуганъ, что боюся родного милого звука. Особенно, въ настоящее время я едва и какъ-нибудь могу выражаться. О моемъ настоящемъ горѣ сообщаю я А. П. и ты у него прочитаешь эти гнусныя подробности.

(¹) Тутъ же начерченный карандашемъ и перомъ эскизъ. П. К.

Кернера и прочее съ письмомъ П. Станкевича, писаннымъ 25 октября, получилъ я сегодня, т. е. 6 апрѣля. Все это пролежало всю зиму въ Гурьевѣ. Но лучше поздно, нежели никогда. Благодарю жъ васъ, друзья мои, мои братья милые, что вы не оставляете меня! Поцѣлуй добраго Станкевича за его ласковыя письма и извини меня передъ нимъ, что я теперь не пишу ему: до отхода почты осталось только два часа, а до сѣбны караула—часъ, а я на караулѣ и написалъ, что только успѣлъ.

Кто такой Кіевскій студентъ, посылаемый сюда? Если ты звалъ его въ Оренбургѣ, то сообщи мнѣ; а то я не мастеръ сразу узнавать людей такъ, чтобы не сдѣлать маху.

Поцѣлуй Карла, Цейзиха и будь здоровъ. Не забывай любящаго тебя Ш.

8) ДО А. П. (?).

Передъ отъѣздомъ вашимъ въ степь писали вы ко мнѣ письмо, на которое я вамъ не отвѣчалъ, во-первыхъ, по недостатку адреса, а во-вторыхъ, потому, что совершенно не о чемъ было писать, а переливать изъ пустого въ порожнее скучно. Вы пишете, что, можетъ-быть, въ письмѣ вашемъ встрѣтилось мнѣ что-нибудь не по сердцу, и потому я вамъ не отвѣчалъ. Какъ вамъ пришло въ голову такое предположеніе! можете ли вы что-нибудь написать, что бы мнѣ было не по сердцу? Спаси васъ, Господи, отъ такихъ мыслей! Каждая строчка, каждое слово вашего письма я принималъ, какъ слово брата, какъ слово искренняго друга. Какія бы ни были ваши предположенія, однакоже вы на нихъ не остановились. За то вамъ сердечно благодаренъ. Поздравляя меня съ новымъ годомъ, вы желаете мнѣ, какъ братъ, всего лучшаго, и особенно — чтобы вырваться изъ этой пустыни. Благодарю васъ! Прекрасное, челоуѣколюбивое желаніе! Но увы! вашему доброму желанію и моей единой надеждѣ не суждено осуществиться.

Вотъ-что случилось со мною Въ прошломъ году, генералъ Фрейманъ представилъ меня въ унтеръ-офицеры. Я существовалъ этой бѣдной надеждою до конца марта текущаго года: а передъ самой Пасхой почта привезла приказъ маіора М—ва, чтобы взять меня въ руки и къ его пріѣзду непременно сдѣлать меня образцовымъ фрунтовиномъ, а не то—я никогда не долженъ надѣяться

на облегченіе моеи участи. Хорошо я встрѣтилъ праздникъ Пасхи! Праздникъ прошелъ, и изъ меня, теперь пятидесятилѣтняго старика, тянуть жилы по осьми часовъ въ сутки!

Вотъ мои радости! вотъ мои новости! Не певайте же мнѣ, что я не отвѣчалъ вамъ на ваши письма. Я ждалъ и мнѣ хотѣлось хоть малой радостію порадовать вашу сострадательную душу; а рассказывать вамъ о своихъ страданіяхъ — значитъ — заставлять васъ самихъ страдать. А у васъ и своего горя не мало, а дѣлать горе между страдальцемъ значитъ — увеличивать общую скорбь.

Еще вотъ-что. У насъ не получаетъ никто «Отечественныхъ Записокъ», а у васъ, вѣроятно, кто-нибудь получаетъ; то просмотрите вы хорошенько май и іюнь, не увидите ли тамъ рассказъ «Княжна», подписанный *К. Дармоурай*. Если нѣтъ, то напишите кому нибудь въ Петербургъ, чтобы получилъ рукопись въ конторѣ журнала и переслалъ вамъ, а вы адресуйте ее въ «Современникъ», или что найдете лучшимъ, то съ нею и сдѣлайте.

Прощайте, мой добрый, мой незабвенный друже! Съ слѣдующею почтою буду вамъ писать больше.

III. (1).

9) ДО А. Н. МАРКЕВИЧА.

22 апрѣля 1857 г.

Христось воскрес!

На самый велидень пришла съ Гурьева до насъ почта и приввизла мнѣ письмо твое и 16 р. грошей. Спасибі тобѣ, друже мій незнаемий! Подякуй и поцілуй твоихъ товаришей и земляківъ моихъ щирихъ; спасибі їмъ, що не забувають безталаннаго старого кобзаря. Нехай не забуде їхъ Господь милосерднй своєю доброю долею. Спасибі вамъ, молодіі брати мої и за книги. Спасибі ему, тому Николаю М., а Кулиша. якъ побачишь, то поцілуй ёго и скажи ёму, що такої книги, якъ *Записки о Южной Руси*, я ще зроду не читавъ, та й не було ще такого добра въ Руській литературі. Спасибі ему! Вінъ мене неваче на крилахъ перенісь въ нашу Україну и посадивъ межъ старими,

(1) Ся буква написана такъ, що входить Т и III., а именно III.

сліпими товаришами-кобзарями. Живо и просто вилита стареча мова. А може воно тямъ и живо, що просто. И якъ не буде вінъ продолжати своїхъ *Записокъ*, то ёго Богъ святий покарае. Такъ и скажи ёму, друже мій, якъ ёго побачишъ.

Ще ось-що: чи не зострієшся тамъ часомъ съ Гербелемъ, переводчикомъ Слова о полку Игореві. Воно хочъ и зовецця *Гербель*, а такий же хохоль, якъ и ми зъ тобою, молодий мій друже! Ото жъ якъ побачишъ его, то подякуй ёму за переводъ Малороссійской думи, надрюкованної въ Б. для чтенія.

Зъ батькомъ твоімъ, друже мій, ми були колись великі приятели и стрічалися зъ нимъ не въ одній Качанівці. Чи здраствує вінъ теперъ? Цілуй ёго одъ мене. А матіръ твою тільки разъ бачивъ у Качанівці. Може й тебе тойді зъ нею бачивъ, але ти тойді ще було мале, то я теперъ и не згадаю: давно те діялось, молодий мій друже!

Въ другий разъ буду писати тобі більше, а теперъ мнї щось не пишеться, — я неначе занедужавъ одъ твого письма. Якъ приїду трохи до нормального розуму, то напишу тобі цілу книгу, а теперъ цілую тебе, друже мій единий, и твоїхъ товаришівъ, а моїхъ земляківъ щирихъ, — цілую и дякую всімъ моїмъ сердцемъ, — дякую за гроші, а ще більше за те, що не забуваєте старого кобзаря. *Т. Шевченко.*

Добре, що зосталося шматокъ паперу: есть на чому написати Р. S. Я напишу его по-руски: такъ бачишъ треба; ти й самъ здоровъ догадаєшся, якъ прочитаєшъ, що такъ треба. Тільки, сердце мое, голубе мій сизий! зроби для мене все те, що я проситиму. Я тебе тричі поцілую, якъ побачимось. А поки-що (я забудь тобі сказати) сходи ти въ Большую Морскую въ домъ графа Уварова, найди тамъ Михаила Матвіевича Лазаревського и поцілуй ёго за мене. Такъ треба, друже мій единий. »Записки о жизни Н. В. Гоголя» приславъ ти мені два тома и обидва перві.

10) ДО П. А. КУЛІША.

I.

5 декабря 1857 г.

Спасибі тобі, богумиллий друже мій великій, за твої дуже добрі подарунки и, особливе, спасибі тобі за »Чорну Радугу». Я вже її дві-

чі прочитавъ, прочитаю и третій разъ, и все таки не скажу більш нічого якъ спасибі. Добре, дуже добре ти зробивъ, що надрюкувавъ »Чорву Радуга по-нашому. Я її прочитавъ и въ »Руській Беседік и тамъ вона добра, але по нашому лучче. Розумний, дуже розумний и сердечний епілогъ вишовъ; тільки ти дуже вже, ажъ надто дуже, підпустивъ мені пахучого курева; такъ дуже, що я трюхи не вчадівъ.

Не знавъ я, що въ тебе осьъ »Москалева Криницяк и »Чернецьк одъ Щепкина, а тобъ я тобі пославъ що-небудь ише. У мене багато де-чого зібралось черезъ десять літъ, та не знаю що мені робить зъ моїмъ добромъ, — якъ его пустить въ люде.

Спасибі тобі за Наймицкук. Чи не найдешъ тамъ у паночки хуторяночки въ альбомі мого »Ивана Гусака? Добре було бъ, якъ би найшовъ, а то шкода буде, якъ пропаде.

Що се за дивний, чудний чоловьяга Л. Жемчужниковъ! Поцілуй ёго за мене, якъ побачишъ. Ще осьъ що. Чи багато въ тебе преномерантівъ на »Записки о южной Русии? Боже мій, якъ би мені хотілося, щобъ ти зробивъ свої Записки о южной Руси постійнимъ переодичеськимъ изданіємъ на штальтъ журнала. Намъ съ тобою треба бъ добре поговорить о сімъ святімъ ділі. Зроби ти ось-що. Старий Щепкинъ на тімъ тижні хоче до мене приїхати въ гості; а що, якъ би и ти, молодий, забігъ за нимъ въ Москву, та вкупочці и прилетіли бъ до мене. Дуже бъ, дуже бъ добре ви зробили, други мої искренні! Тутъ би ми порадились зъ старимъ майстромъ и нащотъ твоїхъ Записокъ и на щотъ мого нікчемного добра. Прилітай, мій голубе синій, хочъ на тиждень, хочъ на одивъ день. Може Варенцовъ не вніхавъ ще зъ Петербурга: то отъ би зъ нимъ разомъ и прихавъ. Я жду тебе, а ти стань мені за рідного брата: поцілуй свою любу жіночку за мене и за себе, та її гайда на залізний шляхъ.

Поцілуй Маркевича за мене за ёго ноти; добре, дуже добре, а особливо »Морозенко: вінъ мені живісінько нагадавъ нашу милую безталанную Україну. Цілую Михайла, Федора и Семена. Федорові скажи, що я вчора бачився съ Кеберомъ, и вінъ ёго цілує.

Остаюся ждучи тебе, мій друже єдиний! Остаюся твоїй искренній Т. Шевченко.

Чи не транитця въ тебе Літопись Величка. Якъ поїдешъ, то возьми зъ собою, а якъ не поїдешъ, то передай Варенцову.

II.

4 яваря 1858 года.

Позавчора получивъ я твое третє писъмо та ще й зъ грішми 250 карбованцівъ. Спасибі тобі и тому щедрому землякові, що кушивъ мою невольничу робѣту. Спасибі вамъ, други мої сердечніи: зробили ви мене зъ великимъ свитомъ. Нехай вамъ такъ Господь поможе во всіхъ вашихъ начинаніяхъ, якъ ви мені теперъ помогли. Препоганій Нижній-Новгородъ. Копійки нема де заробить; думавъ уже писати Лазаревському, ажъ гулькь—неначе зъ неба впали гроші, та ще й на новий рікъ. Спасибі вамъ, друзі мої!

Оповідання Вовчка ще не получивъ. А *Граматка* твоя такъ мені на серце пала, що я не знаю якъ тобі и розказати. Розкажу колись якъ дасть Богъ побачимось, а теперъ тільки дякую, и ще разъ дякую, и більшъ нічого.

Копу грошей возьми у М. Лазаревського. Зъ «Чорної Радки» теперъ не парисую тобі нічого: нема моделі, нема нічого передъ очима нашого українського, а брехати на старість не хочетця. Не хочетця рпсовати такъ, аби-то.

Теперъ посплаю тобі зъ оцімъ добримъ чаловікомъ, зъ Овсянниковимъ, свої *Неофіти*. Ще недобро викончили. Перепиши їхъ гарненько и пошли зъ цімъ же Овсянниковимъ старому Щепкину.

Наробивъ вінъ мені оцей старий лиха: приїзжавъ до мене на святкахъ колядувати. Я й досі ще хожу неначе съ тяжкого похмілля одъ его колядокъ. Учистивъ старий! ажъ пальці знати. И де въ ёго узялась така жива, сердечно тренещуца, жива натура. Диво, та й годі!

Оставайся здоровъ, мій брате. мій друже єдиний. Нехай тобі Богъ помагає во всіхъ твоїхъ добрихъ начаткахъ. Не забувай мене, твого щпрого рідного брата *Т. Шевченка*.

Шли мені швидче свого Вовчка. Та будь здоровъ зъ новимъ годомъ.

III.

26 люваря 1858 г.

Який тамъ тобі нечистий казавъ, що я приготувавъ свої *Неофіти* для друку? П гадки, и думки не було. Я пославъ їхъ тобі тільки прочитати, щобъ ти бачивъ, що я тутъ не склавши рукъ спужу. П старий Щепкинъ не такпй, щобъ вінъ тамъ возпвся по Москві зъ ними якъ съ писаною торбою. П ти отдай гарненько переписати їхъ и пошли старому, бо вінъ уже знае, що *Неофіти* въ твоїхъ рукахъ. Овсянникова не дожидай; незабаромъ поїде изъ Питера въ Нижній прїятель мій Шрейдерсъ, то ти в передай ёму, а вінъ передасть моему старому друзяці. Отакъ зроби.

Для друку есть у мене наготовлено на добрихъ дві книжки: тільки переписи та и въ друкарню; але я п съ цимъ добромъ не спішу, не тільки зъ *Неофітами*. «Янъ Гусъ» повинень бути у Васпля Вас. Тарновського, що живъ колпсь въ Потокахъ Кпівської губерні. Перероблять ёго, або знову робить, у мене щось руки не підіймаютця.

Заграй мені дудинку
На дуду:
Нехай свое лишенько
Забуду.

Оце тільки не мое, а то вся пісня моя.

Про які тамъ ти меві пишешъ гроші? Не знаю, зъ якихъ грошей приславъ мені М. Лазаревський въ Новопетровское укрупленіе, передъ виїздомъ, 75 карбованцівъ. Та 150 карбованцівъ Залеский приславъ у Нижвій за рисунки черезъ Лазаревського. Та ти, спасибі тобі, 250 карбованцівъ. Отъ и всі гроші. П я їхъ не цидрю, бо думаю одружитця, обісіло вже молодикувати. Цуръ ёму: и якъ що есть тамъ у васъ які мої гроші, то шліть їхъ сюди. Я возьму на їхъ акціи Меркурьевского общества, то вони привесуть мені 10 процентівъ въ годъ. Бачишъ, який я господарь. А тобі якийсь дурень збрехавъ, що и ще й досі Запорожець. Брехня! не потурай.

»Вовчкає твого и въ очі не бачивъ. На кого ти ёго адресувавъ?

Пиши мій адресъ такъ: въ Нижній Новгородъ, пмя рекъ, въ контору пароходства »Меркурій«.

Незабувай же свого щирого *Т. Шевченка*.

Навчи ти мене, будь ласкавъ, що мені робить зъ руськими повістями? У мене їхъ десятківъ коло двохъ наберетця. Затопить грубу, — шкода: багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо теперъ вони мені дуже потрібні. Порадь, будь ласкавъ, що мені робить?

Т. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Одиннадцатый отрывокъ.

11 января 1858 г.

Сегодня суббота. По субботамъ я и милѣйшая К. Б. П—ва объѣдаемъ у М. А. Дороховой. Но сегодня я долженъ отказаться отъ этой радости, и моя милая компаньонка отправилась самъ-другъ съ портретомъ М. С. Щепкина, имъ присланнымъ въ подарокъ Марьи Александровнѣ, а я поѣхалъ провожать до первой станціи, по Казанской дорогѣ, моего привлекательнаго, благороднаго капитана, В. В. Кишкина.

Грустно разставаться съ такими добрыми людьми, какъ этотъ симпатическій Кишкинъ. Я, возвратившись домой, чувствовалъ себя совершеннымъ сиротой. Но тягостное мое одиночество не долго дллось; я вскорѣ вспомнилъ, что я одинъ изъ счастливицевъ міра сего. М. С. Щепкинъ, уѣзжая изъ Нижняго, просилъ меня полюбить его милую П—ву, и я буквально исполнилъ его дружескую просьбу. А сегодня, прощаясь со мною, Кишкинъ со слезами на глазахъ просилъ меня полюбить его кроткую любимицу В—ку О—ву. И послѣ такихъ милыхъ обязанностей я скучаю! *Дурень, дурень, а въ школѣ очился.* О—ва выѣхала куда-то изъ города, и я, въ 6 часовъ вечера, отправился къ П—вой, засталъ ее дома, продиктовалъ ей стихи Курочкина: »Какъ въ наши лучшіе годá«,—а она прочитала мнѣ нѣкоторыя вещи Кольцова, и потомъ чуть-чуть не всѣ басни Крылова. Я въ восторгѣ былъ отъ этого импровизированнаго литературнаго вечера, и пришелъ домой совершенно счастливъ. Она любитъ чтеніе: значитъ, она далеко пойдетъ въ своемъ искусствѣ. Дай Богъ, чтобы сбылось мое пророчество.

12 января.

Не ради воскресенья и свѣтскаго пошлаго визита, пошолъ я къ П. М. Г—ской (племянницѣ здѣшняго губернатора), а по просьбѣ моего искренняго Михаила Семеновича, пошелъ я передать ей его портретъ и пріятельскій поклонъ. Въ огромной гостиной, старушку Ш—скую и Г—скую окружали холодныя, официальныя, чопорныя фигуры, что, послѣ привѣтствія и самаго коротенькаго присѣста, и на меня пахнуло холодомъ отъ этой честной компаніи. Вышелъ самъ губернаторъ, я поздравилъ его съ полученіемъ черезъ плечо Анны, раскланялся и вышелъ вмѣстѣ съ Э. А. Бабкинымъ. Заѣхалъ къ Бабкину на квартиру, взялъ у него Пушкива и Гоголя и повезъ къ П—вой. Прочиталъ ей *Сцены изъ рыцарскихъ временъ* и отогрѣлъ губернаторскимъ холодомъ обвѣянную душу. Она прочтала мнѣ *Каменнаго Гостя*, и потомъ мы поѣхали къ Брылкинымъ обѣдать: послѣ обѣда М. А. Грасъ повезла ее въ театръ, куда послѣдовалъ и я, совершенно довольный такимъ теплымъ, прекраснымъ окончаніемъ холодно-начавшагося дня.

13 января.

Бабкинъ подарилъ мнѣ прекрасную акватинту, изображающую смерть Людовика XVI, а я сегодня за это изобразилъ его собственную персону, и довольно удачно. Вечеръ провелъ у милѣйшаго юноши—виртуоза-виолончелиста, Веселовскаго, и возвратясь домой, нашелъ у себя на столѣ письмо Сергѣя Тимофеевича Аксакова. Самое любезное, самое сердечное письмо! Въ заключеніе любезностей, онъ пишетъ, что *Матрозъ* мой наконецъ пошелъ въ ходъ. Онъ передалъ его Каткову, редактору *Русскаго Вѣстника*. Въ ожиданіи будущихъ благъ, принимаюсь переписывать вторую часть *Матроза*.

14 января.

Сегодня случайно зашелъ я къ П—вой; рѣчь зашла о концѣ ея театральнаго года, о возобновленіи контракта; ей, обдѣняжкѣ, ужасно не хочется оставаться въ Нижнемъ, а не знаетъ, куда

дѣвать себя. Въ Казань ей и хотѣлось бы, но она боится тамъ какой-то П—вой, —не соперницы, но ужасной интригантки. Въ такомъ ея горѣ, я предложилъ ей посильныя услуги. Я напишу письмо директору Харьковскаго театра и буду просить М. С. Щепкина о ея заступничествѣ. Какъ бы это хорошо было, если бы удалось ей переселиться въ Харьковъ.

15 января.

Не откладывая въ дальній мѣшокъ, сегодня же я написалъ в директору Харьковскаго театра и моему великому другу. Какъ-то будетъ результатъ изъ моихъ нехитрыхъ затѣй.

16 января.

Только-что хотѣлъ заключить письмо моему великому другу, да вспомнилъ, что сегодня не почтовый день. Оставилъ посланіе и принялся за *Матроза*. Несносно-скучная работа! Литераторамъ должны платить не за писаніе, а за переписываніе собственныхъ произведеній.

Вечеромъ возвратился изъ театра и нашелъ у себя письмо моего гениальнаго друга. И хорошо, что я своего письма не кончилъ. Между прочимъ, онъ пишетъ мнѣ, что рисунки мои онъ уже пустилъ въ ходъ. Спасибо ему, неутомному.

17 января.

Окончилъ неоконченное письмо, отправилъ на почту и принялся за *Матроза*. Несносная работа! когда я ее кончу?

18 января.

Къ немалому моему удивленію, сегодня встрѣтилъ я у Брылкина давнишняго и нелицемѣрнаго своего поклонника, В. Н. Погожева. Онъ здѣсь по дѣламъ службы и завтра ѣдетъ въ Москву.

19 января.

Сегодня повторилась моя любимица въ роли *Тетяны*. Очаровательно, какъ и въ первый разъ. Но Климовскій, въ роли *Чуп-*

руна, и по выговору, и по мимикѣ — вандаля: лапти плёлъ, варваръ, и только мѣшалъ моей милой Тетяси.

20 января.

Проводилъ въ Петербургъ доктора Кутерема, Кебера, Шрейдера, Фрейлиха и Н. А. Брылкина въ Казань, на компанейскій заводъ близъ Казани. Сегодня у меня день проводъ.

21 января.

Бенефисъ милочки П—вой; полнонь театръ зрителей и очаровательная бенефициантка — прекрасная тема для газетной статейки. Не попробовать ли? Попробуемъ на-удалую.

22 января.

Проѣздомъ изъ Петербурга въ Вятку на службу, посѣтилъ меня сегодня Яковъ Лазаревскій. Онъ недавно изъ Малороссіи; рассказалъ о многихъ свѣжихъ гадостяхъ въ моемъ родномъ краю, въ томъ числѣ и о грустномъ Екатериновскомъ событіи 1856 г., и про своего сосѣда и родственника. Этотъ филантропъ-помѣщикъ такъ оголилъ крестьянъ, что они сложили про него пѣсню...

Наивное, невпипное мщеніе!

Дочь втораго вѣка — глубѣйшее произведеніе Доницети. Либретто тоже нехудо и неестественно. — —

Старуха Шмитгофъ, въ роли Маріи, безобразна, а мой любимецъ Владиміровъ, въ роли старика, дворецкаго маркиза, былъ тоже безобразенъ.

24 января.

Получилъ письмо отъ Куляша и отъ М. Лазаревскаго.

25 января.

Получилъ письмо отъ К — рова съ выговоромъ за молчаніе. Я дѣйствительно виновать передъ нимъ на сей разъ. Но что пи-

сать? о чемъ писать? Что я здѣсь скучаю — и ничего не дѣлаю? И не могу наконецъ ничего дѣлать? Лучше молчать, нежели переливать изъ пустого въ порожнее.

26 января.

Встрѣтилъ масленицу катаньемъ за городъ. Я предложилъ это удовольствіе милѣйшей П — вой съ семействомъ. Она согласилась, и мы поѣхали въ село Боръ, напилися чаю въ какомъ-то кабакѣ, а на обратномъ пути она все пѣла извѣстную свадебную, или святошную, пѣсню:

Меня мненькой онъ журиль-браниль,
Онъ журиль-браниль, добромъ говорилъ,
Ай люди люди выговаривалъ!
Не ходи, дѣвка, молода замужъ,
Наберись, дѣвка, ума-разума,
Ума-разума да сундукъ добра,
Да сундукъ добра, коробокъ холста.

Жидовское начало въ русскомъ человѣкѣ. — Онъ безъ приданаго не можетъ даже полюбить.

27 января.

Въ церкви Покрова отпѣли тѣло Д. А. Улыбышева — знаменитаго критика и біографа Бетговена и Моцарта.

28 января.

Николай Петровичъ Болтинъ, губернской дворянской предводитель, изъявилъ желаніе познакомиться со мною. Я удовлетворилъ его любезному желанію и не раскаиваюсь. Онъ человѣкъ здраво и благородно мыслящій, горячо ссучувствующій вопросу о крѣпостныхъ крестьянахъ, и усердно хлопочетъ о составѣ комитета, который долженъ порѣшить это дѣло въ Нижегородской губерніи.

29 января.

Оляповатый бенефисъ г-жи Васильевой и сплетни.

30 января.

(Иною рукою): Любимая и многоуважаемая К—а Б—вна! Я самъ принесъ вамъ книги и принесъ ихъ съ тѣмъ, чтобы вы ихъ прочитали. Но вы не прочитавши ихъ прислали мнѣ назадъ. Какъ объяснить мнѣ вашъ поступокъ? Онъ ставитъ меня рѣшительно втупикъ, особенно если принять въ соображеніе нашъ сегодняшній разговоръ. Ужъ не отвѣтъ ли это на мое предложеніе? Если это такъ, то я прошу васъ высказать мнѣ его яснѣе. Дѣло слишкомъ для меня важно. Я васъ люблю и говорю это вамъ прямо, безъ всякихъ возгласовъ и восторговъ. Вы слишкомъ умны для того, чтобы требовать отъ меня пылкихъ изъясненій въ любви; я слишкомъ люблю и уважаю васъ, чтобы употреблять въ дѣло пошлости, такъ принятая въ свѣтъ. Сдѣлаться вашимъ мужемъ — для меня величайшее счастье, и отказаться отъ этой мысли будетъ трудно. Но если судьба рѣшила иначе, если я имѣлъ несчастье не понравиться вамъ и если возвращенныя мнѣ вами книги выражаютъ отказъ, то нечего дѣлать: я долженъ покориться обстоятельствамъ. Но, во всякомъ случаѣ, ни чувства мои, ни уваженіе къ вамъ не измѣнятся, а если вы не можете, или не хотите, быть моею женою, то позвольте мнѣ оставить себѣ хоть одно утѣшеніе — остаться вашимъ другомъ, и постоянною преданностью и почтительностью заслужить ваше доброе расположеніе и уваженіе.

Въ ожиданіи отвѣта, который долженъ рѣшить мою участь, остаюсь преданный вамъ и глубоко любящій *Тарасъ Шевченко*.

31 января.

Я совершенно не годусь для роли любовника. Она, вѣроятно, приняла меня за помѣшаннаго или, просто, за пьянаго и, вдобавокъ, за мерзавца... Какъ растолковать ей, что я ни то, ни другое, ни третье, и что я не пошлый театральнй любовникъ, а искренній, глубокосердечный ея другъ? Самъ я ей этого не умѣю рассказать. Обращуся къ моему другу М. А. Д — вой. Если и она не вразумитъ ее, — тогда я самый смѣшной и несчастный женихъ...

1 февраля.

Получилъ письмо отъ М. С. Щепкина съ 200 рублей и самой сердечной готовностію переселить мою прекрасную П—ву въ Харьковъ. Онъ желаетъ знать ея условія, а она не желаетъ свиданія со мной. Но такъ-какъ это свиданіе — не любовное, а дѣловое, то оно и необходимо. Дѣлать нечего: принимаюсь опять за посланіе...

2 февраля.

Дѣло мое не такъ плохо, какъ я думалъ. Она приняла мое внезапное предложеніе за театральную сцену. Настоящая актриса! она во всемъ видитъ свое любимое искусство, — даже во мнѣ она открыла сценическаго артиста, тогда какъ я менѣе всего былъ похожъ на актера. Я дѣйствительно тогда былъ похожъ на помѣшаннаго или, скорѣе, на пьянаго, а она, бѣдняжка, приняла меня за лицедѣя. Но — перемелется — мука будетъ.

Все это объяснилъ мнѣ ея отецъ, которой явился на мое приглашеніе по-поводу письма Михаила Семеновича. Старикъ не высказалъ прямо своего мнѣнія насчетъ моего сватовства, но согласился со мною, что ей необходимо чтеніе, и взялъ у меня *Губернскіе Очерки* и нѣсколько ливрезоновъ *Гоарта*. Добрый знакъ!

Въ заключеніе спектаклей, дана была драма *Парижскіе Нищія*. Роль Антуанеты исполнила она, и исполнила лучше нежели въ первый разъ; но я не аплодировалъ; а почему — и самъ не знаю. Мнѣ казалась она выше всякихъ аплодисментовъ. Но я этого никому не сказалъ.

3 февраля.

Н—а П—а — именинница. Вчера я увѣдомилъ П—ву объ этомъ, съ намѣреніемъ увидѣться и поговорить съ нею, но полетка мнѣ не далась. Возлюбленная моя явилась, поздравила именинницу и черезъ полчаса уѣхала, я успѣлъ, и то уже въ передней пожать и поцаловать ей руку, и не проговорилъ ни

слова. Лукавое созданіе! Теперь я тебѣ не западню, а капканъ поставлю. Посмотримъ, кто кого перехитритъ?

Тутъ же, при ней, прочиталъ я вслухъ уже напечатанную статейку собственнаго издѣлія о ея бенефисѣ. Быть-можетъ, ей не понравилось мое вельстивое рукодѣлье, и она поторопилась уѣхать... Да не броситъ ли мнѣ эту сердечную затѣю?.. Не плюй въ колодезь — придется воду пить.

4 февраля.

Лучше хоть что-нибудь, нежели ничего. Другой день нѣтъ спектаклей, бѣдныхъ нижегородскихъ спектаклей! И будто чего-то необходимаго недостаетъ.

5 февраля.

Я видѣлъ ее во снѣ. Къ добру ли это? Будто бы она слѣпая, нищая, но такая молодая и хорошенькая! Стоитъ у какой-то ограды, или забора, и протягиваетъ руку Христа-ради. Я хотѣлъ подойти съ какою-то мелкою монетою, но она внезапно исчезла. Это продолженіе роли Антуанеты, — ничего больше.

Вечеромъ былъ у Татаринова. Бѣловъ и Татариновъ играли въ четыре руки увертюру изъ *Вильгельма-Теля* и изъ *Фреймица*; а потомъ нѣкоторые вещи духовнаго содержанія, Гайдена. Божественный Гайдень! Божественная музыка!

Послѣ музыки зашла рѣчь о театрѣ и о талантѣ моей возлюбленной П—вой. Сначала слушалъ я съ удовольствіемъ расточаемая ей похвалы, но потомъ такъ мнѣ грустно стало, что я хотѣлъ уйти. Что бы это значило? Не ревность ли? Глупо, вѣлико ревновать актрису къ зрителямъ. Ея истинный любовникъ должна быть публика, а мужъ — другъ.

Въ заключеніе вечера, хозяинъ прочиталъ намъ пѣсню Беранже, переведенную Ленскимъ подъ названіемъ *Старый Холостякъ*. Мнѣ она очень понравилась, потому можетъ-быть, что я, если не *одружуся* съ моей возлюбленной артисткой, долженъ буду вступить въ эту непочтенную категорію.

6 февраля.

М. А. Д—ва сегодня репетировала предстоящій актъ выпускнымъ своимъ юнымъ питомцамъ. Юныя питомцы, въ зеленыхъ платьицахъ и бѣлыхъ перелинкахъ, чинно сидѣли на скамейкахъ, въ родѣ театральныхъ зрителей, и благоговѣнно внимали, какъ ихъ досужія подруги исполняли на фортепьяно руколомныя пьесы. Между-прочимъ была исполнена, на двухъ инструментахъ, весьма недурно, увертюра изъ *Вильгельма-Телля*. Потомъ прочитаны стихи пофранцузски, понѣмецки и, въ заключеніе, дѣвица Бѣяева прочитала собственные стихи, на тему—благодарность за воспитаніе: для ея возраста—стихи хороши, за что я ей обѣщался подарить сочиненія И. Козлова, если найду въ Нижнемъ. Въ-заключеніе, проиѣтъ былъ хоромъ такъ-называемый народный гимнъ, и репетиція тѣмъ кончилась.

Все это обыкновенно-дурно, но вотъ-что бросаетъ въ глаза: въ залахъ института, кромѣ скамеекъ и грязнаго лубочнаго изображенія, ни одной картины, ни одной гравюры. Чисто, гладко, какъ въ любомъ манежѣ. Гдѣ же эстетическое воспитаніе женщины? а оно для нея, какъ освѣжающій дыханіе воздухъ, необходимо.

Послѣ этой театральной репетиціи, зашелъ къ М. А. и встрѣтилъ у нея стараго моего знакомаго, вѣскоого г. Шумахера; онъ недавно возвратился изъ-заграницы. Я въ первый разъ сегодня увидѣлъ газету и съ благоговѣніемъ облобызалъ.

7 февраля.

Сегодня получилъ письмо, да еще страховое, отъ директора Харьковскаго театра: онъ весьма любезно проситъ меня сообщить ему условія П—вой и еѣ-самоѣ поторопить пріѣздомъ. Сердечно радъ, что мнѣ удалось это дѣло. Вечеромъ пошелъ я обрадовать ее этимъ любезнымъ письмомъ, и поговорить окончательно объ условіяхъ и о времени выѣзда въ Харьковъ. Ея самой не засталъ дома, а мамаша такъ меня приняла, что я едва когда-нибудь рѣшуся переступить порогъ моей милой *протезе*. Необходимо прибѣгнуть къ письменнымъ объясненіямъ.

8 февраля.

Она прислала за мной, чтобы объясниться по-поводу Харьковского предложенія. Я, разумѣется, охотно согласился на это дѣловое свиданіе, имѣя въ-виду и любовное. Но увы! мамаша и одного шагу не ступила изъ комнаты, и я долженъ былъ ретироваться съ одними порученіями. Она предпочитаетъ съ отцомъ ѣхать въ Харьковъ. Это стѣснить ея денежные средства, потому что отецъ долженъ оставить контору, отъ которой онъ получаетъ 30 руб. въ мѣсяць.

9 февраля.

Послѣ безпутно-проведенной ночи я почувствовалъ стремленіе къ стихословію, попробовалъ—и безъ малѣйшаго усилія написалъ эту вещь. Не слѣдствіе ли это раздраженія нервъ?

I.

ДОЛЯ.

Ты не лукавила зо мною, —
 Ты другомъ, братомъ и сестрою
 Сіромі стала. Ты взяла
 Мене, маленького, за руку
 И въ школу хлопца одвела
 До пьяного дяка въ науку.
 — Учися, серденько: колпсы
 Зъ насъ будутъ люде,—ти сказала.
 А я в послухавъ, и учивсь,
 И вѣвчивси. А ти — збрехала...
 Які зъ насъ люде?... Та дарма!
 Ми не лукавили съ тобою,
 Ми просто йшли: у насъ нема
 Зерна неправди за собою.
 Ходімо жъ, доленько моя,
 Мій друже щирій, нелукавий!
 Ходімо дальше: дальше слава, —
 А слава — заповідь моя.

II.

МУЗА.

И ти, пречистая, святая,
 Ти, сестро Феба молодая!
 Мене ти въ пелену взяла
 И геть у поле однесла,
 И на могилі, середъ поля,
 Якъ тую волю на роздолі,
 Туманомъ сивимъ сповпла,—
 И колпчала, и співала,
 И чари діяла... И я....
 О, чарівниченько моя!
 Мені ти всюди помагала,
 И всюди, зоренько моя,
 Ти не марніла, ти сіяла....

Въ степу безлюднімъ, въ чужині,
 Въ далекій неволі,
 Ти въ кайданахъ пшчалася
 Якъ квіточка въ полі;
 Изъ казарми смердячої
 Чистою, святою
 Вплітала, якъ пташечка,
 И понадо мною
 Полгнула — заспівала,
 Моя сизокрила,—
 Мовъ живущою водою
 Душу окропила...

И я живу — и надо мною
 Своею Божою красою
 Витаешь ти, мій херувимъ,
 Золотокрылий серафимъ,
 Моя порадонько святая,
 Моя ти доле молодая!
 Не повдавай мене въ-ночі,
 И въ-день, и въ-вечері, и рано —
 Витаи зо мною... и учи, —
 Учи неложними устами —
 Хвалити правду! — поможи
 Молитву діяти до краю.
 А якъ умру, моя святая,
 Моя ти мати! — положи
 Свого ти сина въ домовину,
 И хоть одну слезину
 Въ очахъ безсмертнихъ покажи.

III.

СЛАВА.

А ти задріпанко, шинкарко,
Перекупко пьяна!
Де ти въ-ката забарилась
Зъ своїми лучами?
У Версалі надъ злодіємъ
Наборъ розпустила?
Чи съ кимъ вишнимъ мизкаєся
Зъ нудьги та зъ похмілля?
Горнись-лишень коло мене
Та вітнемо зъ лихѣ!
Гарнесенько обіпнемось,
Та любо та тихо
Пожартуємъ — чмокнемось,
Та й поберемося,
Моя крає малѣвана ...
Бо я такъ й досі
Коло тебе мизкаюся:
Ти хоча й ипшалась — — —
Та мені про те байдуже...
Мені, моя доле,
Хочь на себе надивитись
Дай, и пригорнутись
Підъ криломъ твоімъ — и любо
Зъ дороги заснути.

Т. ШЕВЧЕНКО.

МОСКАЛЕВА ПРАВДА.

Не здивуйтеся, читаючи москалеві речі. »Москаль, скажете, бреше: де вже йому, пройди́світу, правду говорити?« Нігде правди діти: умію й я часомъ підвезти такого москаля, що й не второпаешъ, відкіль берётця премудрость—розумнихъ дурити; та се, бачете, світове діло: безъ ёго, якъ безъ хліба, довго не проживешъ, та ще де—въ москаляхъ!...

Якъ узяли мене въ москалі, мавъ я гóлосъ гáрний; тільки, на лихо, грудина була не міцна: поспівáешъ трóхи—п заболить. А тутъ проніюхали, що въ мене є гóлосъ, и причепились: »въ півці, кажутъ, до насъ идіє. Щó маешъ робити? Чи то довго імъ извинчить людину? Постій же, думаю, дай прикйвусь, що зовсімъ не маю гóлоса. Та добре й зробйвъ:—якъ заспівáвъ передъ ротнимъ, такъ той máло що не побйвъ мене.—Змíлуйтесь, кажú: вони́ силою привели мене, я, бачете, безгóлосий. — »Брешешъ, хахóль! я слухáль, какъ ти співáль адйвъ собі.«—Ій Бóгу, ваше благорóдіє, не я, то дрóгий; велить ёго покликати, — та й указавъ ёму на одного кацапа, що зрóду, мабуть, не співáвъ: вінъ, кажú, такій гóлосний. Притягли ёго:—якъ утявъ вінъ імъ—далебі такъ гóлосно, трóхи благорóдія не оглушивъ. Я стою ні живий, ні мёртвий: щó, думаю, якъ поймають мою штúку? Якось извезло мнi—хвалити Бóга, одчпипи́лись; та вонó по правді казати, імъ и не трéба бъ лúччого півця, якъ той. »Пашли вонъ, сказáвъ ротний; потімъ обернувся, та й каже: »схаді-ка, хахóль, пускай тебя попрóбують въ музиканти.« Отъ тобі й новé лихо!—пшóвъ. Припишовъ до гáвного, та й кажú: ротний, кажú, казавъ, щóбъ ви попрóбували мене. Взяли мене прóбовати, та ні-

чого не вдіяли. Було, дадуть мнѣ трубу́, и заставляють дѣти въ вѣи; эта крѣпче, говорять, натуживайся! Отъ було такі натужися; очі съ тебе ро́гомъ лізуть, по́вну трубу́ наплюєшь відъ натуги, а все не дму́кнешь якъ слѣдъ. Чого вже не робили! — Одкара́скайтесь, прошу́ їхъ: ба́чете—не вмію». Брѣшешъ, соба́ко, у себя на ули́ці, ужъ ві́стимо, въ дѣдо́чку и́гривальс. То въ дѣдо́чку, кажѣ, а се въ трубу́, які бо ви! Та й одчипі́лись. »Прокля́тий хахлі́на, ка́жуть, тільки наплюва́въ въ ца́рскую трубу́«. А почі́мъ я знавѣ. що вона ца́рська? Отта́къ було то збрѣшешъ, то прики́нешся та відтѣдешъ одъ москаля и себе надалѣше поберезѣ́шъ.

Отдали́ мене денщикомъ́ яко́мусь офи́церу. Вінъ до́брый бувъ, та кумѣ́дний трѣ́х: було́ де́ не стоі́мо—чи въ го́роді, чи въ се́лі, вінъ протѣ́нче собі до́рогу до дѣвча́токъ; па́нськихъ нема́, то й до пошівѣ́нъ. Коли́бъ то тамъ собі зъ ви́ми жартува́въ, а то й на квату́ру при́де (ма́буть лѣзъ мужи́ківъ), и хва́литця мнѣ́: »ка́бі ти знавѣ́, ка́же, какъ мене дѣ́вушка полюби́ла!« — Зві́сно, ва́ше благо́родіе: ва́ше па́нськее ді́ло, щобъ васъ лю́били. — »Нѣ́тъ, Фе́дорушка, говорі́ть: ти ужъ, пожа́луста, разві́дай, какъ, мо́ль, она си́льно мене лю́бить!« Щобъ́ отчепі́тись — було́ и почне́шь розві́дувати. Та й розві́давъ я, що по́півна плюва́ти на ё́го хо́че. Якъ ё́му таке́ у ві́чі сказа́ти? Тре́ба було́ збрѣ́хати. Верну́вся я, та такъ и те́ниувъ: — Гві́вайтесь, кажѣ́, не гві́вайтесь, ва́ше благо́родіе. — »А што́ тамъ та́коє?« спита́въ мене́, наче́ трѣ́хи зли́кавши́сь. — По́мірае́, кажѣ́, за ва́ми. Се мнѣ́ ка́зала найблѣ́жча до не́ї дѣвчи́на: ба́ришня, ка́же, ка́жуть, що вони́ да́лебі́ умру́ть, якъ не побача́ють ва́шого па́на. — »Ну, ти вдру́живъ, Фе́дорушка; вѣ́къ не забуду́ тебя. Ви́пей-ка стака́нъ водки.« А са́мъ мерщі́й за шиве́лю, и бувъ та́кий. »По́йду, говорі́ть, не́много освѣ́житьсѣ́«. — Де то́бі, дѣ́маю, осві́житись! у ха́ті та́ка холо́дина. Зра́зу догада́вся, що до по́півни шморгну́въ. Сха́менувъ́ся я, та пі́зно. Нега́рно зроби́въ, що збрѣ́хавъ. »Що́, кажѣ́ собі, якъ ми́жъ ви́ми нела́дне щѣ́ вѣ́де? усю́ напа́сть на мене́ зверне́«. Якъ лі́ха дожи́дався ё́го на квату́ру, коли́ се — такъ, не дѣ́же барі́вся — и верну́вся.

— Пра́кля́тий хахо́ль, абману́лъ мене́!

— Щѣ́ тамъ та́ке, ва́ше благо́родіе? — А са́мъ прига́дую, якъ́ би ви́крутитись.

— Са́мъ знаешъ! Какъ́ вѣ́дьма при́няла мене́!

— Се ще, кажү, не бідá: дівчата съ почику все такі.

— Врешть, каналія! чай, проболтался ти передъ неї?

— Якé вамъ пробóвтався! Ось слүхайте, будь-ласкові. Ви, може, у себе на своїй стороні привікли зразу усé діло кінчати, а въ насъ зовсімъ не такъ (се діялось вже въ Україні). Вона ще, бачете, виглядає, які ви въ ирáві: то, може, нарóшне трóхи и подратувала.

— Какъ сміеть она? Въ щастіе должна вмінити, что благородний чоловікъ....

— Постійте, ваше благородіе, даремне не сёрдітця на неї: може й певинна вона. За нею, óкрімъ того, усі підглядують одъ батька до посліднёго наймитчюка. А звáето, панотéць такийъ благочестівний: вінъ не гарáздъ долюблює, якъ за ёго дочкою ходить чужий чоловікъ. Отъ якби ви такъ, приміромъ, изъ попóвичівъ булі!

— Къ чертямъ всѣхъ поповичей! Што теперъ буду ділатъ?

— Послүхайте менé дурня, та потёрпїть трóхи; перемéстця, може що й пүтнее вїйде.

— Это ваша хахлацкая порода терпять все, а нашому брату не въ натурѣ вижидать.

— Якъ хочете, кажү, ваше благородіе; а після—далебі агадаєте менé.

Утихомірився офицеръ, и мині полéгшало; а тутъ ще пришло повелінне виступати изъ того мїсця. Вїступили ми; бачу я, що мій панъ невесéлий, та й кажү ёму:

— Звиняйте міні, що маю вамъ сказа́ти. Съ попіввами, кажү, нічого и вязатись, а найбільше — у котóрої панотéць живій. Я дознався, що панотéць дүже злóбствувавъ на васъ — жалуватись хотівъ, що ви соблазнъ для людéй.

— Убирайся ти зъ нимъ, а мнѣ жалко дѣвушки, крѣпко жалко. Съ неё могла вийти настоящая дѣвушка.

— Щóжъ ма́ете робіти, коли достáлась такому отцю!

— Правду говоришь, Федорушка, святую правду. Вотъ етакъ, если бѣ ее намъ съ тобою въ руки (та й засміявся), вїшла бѣ дѣвушка, денегъ не пожалівъ би. Правда вѣдь, Федорушка?...

— Чомү й непра́вда, коли ви звóлите говорити; а я васъ здавна знаю, що ви усé тільки дóбре діете людя́мъ.

И якби ви зна́ли, якъ вінъ полюбівъ менé съ того часу, якъ

я розвів єго съ попівною? »На тебя, каже, Федорушка, можно положиться; хоть сплосаешъ часомъ, та пособишъ».

На виїзді я прочувъ, що попівна такі гарненько спровадила єго—на сімь второпавъ, де двері одчиняютца. Такъ єму й слідъ: нехай не лізе туди, де єго не просять. Вінъ и добрий бувъ, та щожъ, коли удався якийсь ненаситний: усє примівъ би — изъ дівчатами грався,—звісно не абій-якъ, — по ахвицерськи, и не зъ абій-якими, а съ паньскими,—въ великій біді — зъ попівськими »Паньські, ба́чете, ка́же, лү́чче вміють обойтїтися. Нашіхъ прости́хъ дівча́тъ — Бо́гъ ми́лувавъ — не любі́въ чіпа́ти. »Необтєса, говорять: на́до-ть би сперва поучить ее, што́бъ би́ла прилі́чная для насъ».

Отакій я брехунъ! брехнею рятувавъ себе, великого зла не діявъ, за те въ Петенбурсі бувъ, підъ Москвою стоявъ и наза́дъ вернувся. А брехнею,—кажуть люде, — увесь світъ пройде́шъ, та наза́дъ не вернєся.... Часомъ треба збрехати.

Отъ, хоть би тепєрь — чо́го краще? Изъ москалівъ вернувся, міжъ своїми, якъ у Бо́га за двері́ма, живу; а вже по́вну то́рбу імъ набрехавъ. Не вспівъ у село́ ввійти, а менє вже обступили и просять: »роскажіть намъ, моска́лику, що́ ви тамъ ба́чили у Моско́вщині. « — Якъ-то, кажю, не роска́зати; по́стійте—тільки пригадаю.—И почи́шь імъ то́чити такєо, чо́го зовсімъ не пово́дилось на світі. И слү́хають, імъ на здо́ровья, на́чо бъ що́ добре роска́зувавъ; за живо́ти берү́тца та регочуть, а ти сиди́шъ собі на по́чотному місці, панъ на всю гү́бу. И самъ помолодієшь, дівлячись на їхъ — такі весєлі, и радієшь, що́ їхъ звєсєливъ. Найбі́льше бу́ло дїтво́ра охотли́ва слү́хати менє, в дівчата не спуска́ли імъ. Абійбъ побачили, що́ ви́лізъ моска́ль изъ ха́ти, за́разъ до єго: роскажіть, лишъ, дя́дечку-моска́лечку, які́ дива́ ви ба́чили. И ко́лодку то́бі прико́тять: тї́льки, мовъ, сїдай та роска́зуй. Отъ в почи́єшь.

— Чу́вали ви коли́ про ра́ка морськóго? Мо́же я чу́вали, да не їли, а я ївъ — одна́ клєшня съ півпү́да.

— Бага́цько жъ ви єго́ одү́жали?

— Цї́лу клєшню упоравъ.

— Якъ-то? Такъ півпү́да, дя́дку, ззі́ли?

— Дурні́ ви. ба́чу я: — тамъ гї́рі не такі, якъ у насъ: зъ на́шого півпү́да бу́де дє́сять моско́вскїхъ пү́дївъ, ко́ли не бі́льше.

түзочці, справді такєє, якъ бачивъ я въ Петснбўрсї, що барши вбзятця зъ нимъ замісто дитїви. Щє, прокляте, напало на мене, гараздъ и гавкати невимє: хотївъ ужє ёго по-москóвськи вгостїти, та щó, дўмаю, нехай дурнє кричїть. У хатї нї душї; однá якáсь бáба старá-престарєна! Оглєдївъ я її — одїта у пáньске плáтте. Щó за лїхо такєє? нежє я поцáвъ не тудї? Знóву питаю:

— Тўтички Тетяна живє?

— Здїся; а тобі, служивїй, на щó?

Зрáзу я почувъ, що відъ нєї пáньскимъ дўхомъ понесло...

— Минї, кажў, трєба її побачити.

— Такъ садїся, коли тобі крїпко нўжно, — повременї.

Сївъ я, та не сидїлось. Чогó вже я не передумивъ, щóбъ втóропати, чогó се у братóвої такá перемїна усюде; а бáби нехотїлось питáти: бáчу, чогóсь злá. — ще вилає.

Ужє й пїзнї обїди началїсь. вже пївнї переспївали, а Тетяни не мáє. У животї давнó вже почало спївáти; врáжа бáба хотъ бї тобі натякнула: «чи не хочешъ, мовъ, слўжба, шматокъ хлїба ззїсти?» недогадлива сўча. Зовсїмъ мавъ сь пересєрди сказáти, що я рóдичъ Тетянинъ: та щó якъ не повїритъ? Ажєжъ мїсьци тодї не найдешъ нїгдє; и такъ бликає на мєне очїма — цуръ їй! А тутъ, тобі нá лїхо, похожає бáба, та все плямкає потпхєньку: щось лáсе. видно, їсть; ще гїрше їсти захотїлось. Не втєрпївъ такї.

— Чи не мáє, кажу, у васъ, бабўсю, чогó-нєбудь, щóбъ дўшу одвести?

— Чогó се ти забажавъ! Хочешъ, щóбъ я тобі горїлки дала?

— Та нї, — чи не мá у васъ шматкá хлїба?

— Багáцько васъ такїхъ найдетцї; якъ васъ годувáти, то й не настáчїшъ: — и такъ посїдишъ.

И обїди пáньскїї минўли, вже стáло смеркáти, а Тетяни не мáє. Коли се щось застукотїло; поглянувъ у вїкóпце, — якáсь брїчка не то пáньска, не то жидївська, прямо у двїрь сўне. Не вже тутъ сидїть братóва?

Справді вона. Увїйшла въ хату, вся снїгомъ покрїта (се було такъ пїсля Рїздвá). Де взяласъ у бáби и прїткость: бóязно поглянула на мене, сюдї—тудї, обтрусїла снїгъ сь Тетяни...

Тутъ я приглядївся до Тетяни: на їй булá шубєйка зъ лисїчьимъ кóлнїромъ, стародáвняя, мáбуть, одъ якóї панїї достáлася. На го-

лові ватня шапочка, похóжа на жидівський капелюхъ, — въ панівъ зовѣтця капорцѣмъ; намісто плахти й сподниці тежъ панське пла́тте, приміромъ, якъ у міщанокъ на місті, такóжъ заплóзене.

»Справді, думаю, — чи не торгую вона олією, абó сілью?»

Питає ба́ба: — А щó ви, Тетянушка, доладу поярмаркували?
— Дѣ тобі! Тогобїцькихъ мáло було. Якїй вже тамъ безъ їхъ базáръ...

Дáлі поглянула на мене: — Це щó въ насъ за москаль?

— Мáло въ насъ москалівъ переведѣтця!.. Спита́йте ёго самі.

— Чогó тобі трѣба? запитала мене́ Тетяна.

— Я, кажú, Фѣдиръ, братъ Пѣтрівъ, — прийшовъ до васъ віку доживати.

Вона́ мерщій зъ хáти; а ба́ба, якъ почу́ла се, ажъ позеленіла, та такъ прїязно на мене поглядує, чи не обіднвся я, мовъ, відъ її лáски.

»Гáшко, иди сюди! Гáшко, дя́дюшка твій, москаль, прийшовъ!« а самá такъ пильно мнї въ вїчі поглядує, та дивуєтця. »Оце́, ий Бóгу, зовсімъ мій покійничокъ Пѣтрó; тількв той молóдший бувъ«. Підвелїжъ ви мене́ — и сидять собі мовчки.« Вхóдить и Гáшка (по нашóму бъ то Гáпка), гáрна изъ себе дівчина та не по-наськв одита. Старовина́ на ий якáсь була, мóже колпсь и до-ла́дня, та, бáчшшъ, все те изнівечено и не пришло́сь на не́ї. Підійшла́ вона́ до мене... нїгде дїтсь, трѣба поцїлувати дя́дка; помóрщилась, поцїлувала. Писля́ казала мнї, що ий не велики цїлувати москалівъ и въ Вели́кдень: хибá вже то рідний бувъ ба́тько. Ще влізло якéсь малé. »И се, ка́же Тетяна, моя́ доненька; на Параскї́ піде ёму́ п'я́тий рікъ.« Гáрно ми зъ нимъ поцїлува́лись, — тілько вонó, ма́буть, не залюби́ло моска́левнхъ колю́чихъ усївъ.

— Проща́йте, (ка́же ба́ба,) Тетянушка: — порá вже мнї до до́му. Ви й самі теперъ упóраетесь (ще разъ поглянула на мене́).

— Щó се у васъ за людина́ була, — питаю я, якъ вийшла ба́ба.

— Це, щобъ ви зна́ли, одъ вправителя́ мнї присила́етця. Вона́ мнї усé попóрає, доглядить худóби, а на нічъ вде́ до до́му; вона́ тутъ недалéчко відъ насъ живе́, — мото́рная бабу́ся.

Поси́дали вечѣрати; се да те, та й розбала́кались, — я́кось веселіше мнї ста́ло. Дáлі братóва й ка́же:

— Ви, ба́чу я, дуже розглядáєте по хáті и на насъ пиль-

но подивлюєтесь. Вамъ дивно, що ми не по-мужицьки живемо; звиняйте, що не оповістили васъ заранше, якá зробилась переміна. Стрпвайте, якъ повечеряємо, усé розкаж́у.

— Дóбре, каж́у; а тó я справді дивуюсь.

Повечеряли; уложи́ла Тетя́на спати мале́ньку дівчину; ста́рша сі́ла недалечко коло ма́тері, слухати її, а мо́же, и на дядька-мо-ска́лі подивитись.

— Слуха́йте, Фе́доре, ка́же, брата́ва, та тільки не звіть мене́ Тетя́нушкою, неха́й то при лю́дяхъ, для звича́ю, а тепе́рь ми свої рідні, — ніхтó не осудить насъ. Кажіть пря́мо »Тетя́но»: такъ мене́ и покійничокъ мій звавъ, — ле́гко ё́му лежа́ти въ землі. Якъ ви́йдемо ко́лі до ко́го въ го́сті, тоді мо́жна вже и по-благородному; ви самі зна́єте, якъ тамъ що́ лу́чче тре́ба и зробіть и ви́мовить, щобъ не засміяли. Я вже, ба́чете, въ примі́рь тепе́рь собі взяла́: ко́лі зробилась па́нією, то й не тре́ба спуска́тись. Лю́де не подивля́тця, що я була́ ко́лісь па́нією якъ не бу́ду берегти себе́. »Була́ ко́лісь па́ні,« ска́жуть, »а тепе́рь така́ сиря́чка, якъ би й ми«. Отъ-що скажуть!

— Кажіть же скоріше, якъ ви зробились па́нією?

— Отже ви не такъ обізва́лись до мене́, якъ би я хотіла. Обходьтесь зо мною такъ, ніби я справді була́ мужи́чка, приміро́мъ якъ ва́ша покійная ма́ти, не въ гнівъ її ка́жучи.

— Ні вже, каж́у, Тетя́нушка Ива́новна, ко́лі держати́сь чо́го, то одно́го: ко́лі па́ньського звича́ю, то па́ньського, — неха́й бу́де по па́ньські!

— Богъ зъ ва́ми — ми́ні васъ не вчи́ти; кажіть, якъ самі зна́єте (а сама́ й ра́да, що такъ назва́въ).

— Тільки ось що́ скаж́у вамъ, не во гнівъ бу́де. Ко́лі такъ, зовіть мене́ Тетя́ною Ива́вною, а не Тетя́нушкою Ива́вною: Тетя́нушка я́кось не доладу, хочъ покійничокъ и любля́но́ такъ звавъ мене́, та то да́вне: при́мира съ то́го не бра́ти молоді́мъ.

— Дóбре. Такъ якъ же ви, Тетя́на Ива́новна, зробились па́нією?

— Дивно ви́йшло ді́ло; що-ра́нку, що-вече́ру молю́сь Бо́гу, що вінъ огля́нувся на насъ сирі́ть. Самъ зна́ешъ, Петра́ я поховала́ три го́ди тому́ наза́дъ — бідно́сть насъ одо́лила; огля́нулася я круго́мъ, — пусти́ремъ стои́ть ха́та, у ха́ті зли́дні живу́ть, — хотъ би вільная, а тó па́ньська. Тобі, мій бра́те, не довелось зна́ти на́шого па́на: си́бірний панъ, а не чоловікъ! Тро́є діто́к остало́сь зо мною —

усе дочки. Стáрша вже зовсімъ була на вiростi—пiшва та хорбша. Отъ я я думала розпорядитись-вiддати її куди-небудь въ робiтницi, а пiдстáршеньку посилати на пánьщину. Дé тобi—панъ слухати не хоче; не такъ панъ (бо вiнъ невхóдить въ такiй дрибязокъ), якъ тi пiдпанки, прикащикi та вправителi: »нехай, кажуть, обидвi ходять на пánьщину«. Менé застáвили дойти корови пánьскiй. Колибъ однá, щобъ нiчого; такъ лихо, дитiну ще трéба було годувати. Рiднiй дитинi не рáда стáла, бáчучи, якъ вонó, мале, гiне. Дармá що коривъ доiла,—гóрщечка молока було не-вiспросишь; ще надъ тобою, бачъ, пiдгiлежують, щобъ не вкрала пánського. А хочъ бi й вкрала? Не вжéжъ рiдне дитя втопити?.. Мáла людянь егó вiддати, та й люде такiжъ сiромáхи, пригнобленi—никому вiрять. Вiльнi козакi, тi й подавне не взялибъ, вони гордують передъ нашими; — в то сказати, якéе имъ дiло до чужого лиха, абi у себе було тiхо? Стáршi дочкi було що-вечора вертаютьця зъ пánьщини—iхъ треба нагодувати. Оттакъ я цiлий рiкъ бiлася изъ дiтьми. — А вамъ, брáте, дóбре було въ Московщинi?

— Хвалити Бóга, Тетiна Ивановна, мнi хлiба не доводилось прохати; якiй бувъ, та бувъ, а все голодний не спiвъ. Чомъ же ви до мене не прислали? мóже чимъ-небудь помiгъ би вамъ?

— Я такъ и думала; а якъ би у васъ нiчимъ було помогти? Вамъ лéгше бъ стало, почувши моé лихо? Все гадалось, мóже лúчче бóде. Отже вонó такъ и вийшло. Пришлось мнi виддавати стáршу дочку, Уляну, замiжъ; лúчився гáрний пáрубокъ, тiльки—лихо ёгó — такiй же гóлий, якъ би й ми, коли не крáще. Ми, бáчте, въ бiдностi жили, та въ зáтiшку, нiхтó не зачипавъ насъ, а ёгó не любiла чéлядь пánская, — мабуть за те, що вiнъ трóхи змагливий бувъ — нiгдé не було просвiтку. Не йди, кажú, Уляно, за ёгó: лиха наберетесь на своiмъ вiкú. Щó сь тóго, що ви покохались, якъ нiчимъ бóде жити? однá голова, кажú, на плéчахъ не такъ важкá, якъ двi. »Вонó й правда, мáмо,« отвила дiця: не судилось мнi бути за нимъ (щó маю робити!) — нехай бóде по вáшому, матýсю,« та й остáлась дiвувати .. Недóвго дiвувáла! Якось однóго дня звуть мене до вправителя; злякáлась, та трéба було йти: бáчьте, не до тóго вправителя, що зъ нашихъ бувъ и не такú силу мавъ при пánьскимъ дворi, а до найглавнiшого. Ви ёгó знали, Фёдорé?

— Знавъ, дóбре знавъ. Вiнъ ще жалiвъ, що мене оддавали

въ некрути: »ти бѣ, сказавъ вінъ, бувъ гáрний хлопець у мої покóї.«

— Ні, О́едоре, не той; той давнó вже вмеръ. Тепéръ у насъ новій вправітель, Німець, великий чинъ має; вінъ и вправляе и па́нських дѣтей учить. Отъ, прийшла я до ёго, вклонілась до саміхъ нігъ, та боюсь и підня́тись: щó то, мовъ, мнѣ скаже? (а бувъ такий стрóгий на видъ.) »Вставай, говори́ть, жéнщино, ти хотіла відда́ти дочку́ свою́ замі́жъ?«—Хотіла, па́не; а сама́ такъ и трушúсь; ще причéптця, зачímъ ёго не опові́стїла.—»И дóбре, ка́же, сдїлала, що не віддала́, пускай она́ остáнетця за мно́ю, приведи́ її ко мнѣ.« Ні жива́я, ні мёртва́я вийшла я зъ па́нських покóївъ. Пропала́, думаю, дочка́! якъ то ще їй сказа́ти? Невспіла я зй́тїи зъ га́нокъ, постріча́въ мене́ казначей, та взявъ мене́ за рúку, и повівъ до себе́. »Я знаю, чо́го ти ходила́ до вправітеля; не турбуйся, уволї́ ёго волю, дóбре бóде; вінъ не обідпть твоєї дитїни, бо справді́ її любить.« Кого́ вже не пита́лась, все едне́ ка́жуть: оддай́ дочку́, не бóдешъ ка́ятись. Запита́ла я у дочкї́—и слúхати не хóче: »пропаду́, ка́же, лúчче, та не зледа́цію.«—Яка́, кажú, ти чудна́я! я усіхъ пита́ла, ка́жуть—по любові́ бóдете жити. — »И ви, ма́мо, проти мене́? такъ зна́ете щó, ма́мо: я піду́ до па́нського ста́ву, та тамъ в втоплю́ся. Не бóдете ба́чити сорому́«. Дурна́я, кажу, щó ще бóде, а ти такі рéчї вимовля́ешъ: послúхай матерї́, сходи́ за́втра до вправітеля. а тамъ бóдешъ робі́ти, якъ сама зна́ешъ.—Вгамова́ла дочку́, пішла́ вона́ до ёго. Співднї́ не було́ її, надъ вечорї́ верну́лась. А щó, питаю́ я: яка па́нська ла́ска?—»Обма́не врагъ,—ка́же: справді́ бóдешъ моєю́ жівкою, не допущú, ка́же, и твоєї́ ріднї́ до бїди́.« Тодї́ я почала́ її блага́ти, якъ уміла; вгоди́, прошú її, вправітелю: ба́чпшь, вінъ ще по за́кону робі́ть; дру́гий би, на ёго мї́сці, сі́лою взявъ тебе́, якъ перші́ вправітелї́ и робїли́ частенько. Ува́жъ, кажú, ра́ди матерї́, не дай намъ усі́мъ пропа́сти; и тепéръ тї́льки що живемо́, а розсёрдпшь ёго́—гірше́ бóде.« Такї́ вблага́ла дочку́: ѝ́ до́сї зъ вправі́телемъ живé.

— Якъ то, Тетя́на Ива́новна, не вїнчана живé?

— Се, ба́чете, ще тї́льки два годкї́ не вїнчавї́ живúть. Усе́ жалку́ють, що не мóжна до́бїтись одъ архерéя позво́лення, бо вправитель Німець. А панотéць ка́завъ, що вінъ и сё́годні повин́чавъ би якъби́ тї́льки ё́му архерéй блага́словивъ.

— За панотцёмъ діло, кажú, не стáне, абí за вінчання давъ, самп знаемо; та, ма́буть, самъ не хóче вінчáтись.

— Де вамъ, Фё́доре, не хóче? у íхъ и дитинка е; якъ же бъ то, дитя́ ма́вши, не повинчáтись! Вони́-такі́ й вінчані́, тільки не по-на́шому, а по-німецькому, такъ що трéба ще по-на́шому, тоді́ зовсімъ бúде по закóну.

— Брэше вінъ, якъ соба́ка, хочá ви ёго́ и вподóбали; такъ и скажíte ёму́: казáвъ, мовъ, мій рóдичъ моска́ль, що ви брэше-те, ко́лі́ мóжно на одній дві́чі підра́дъ вінчáтись. Дóбре, Тетя́на Ива́новна?

— Такъ не мóжна казáти, а ось ско́ро Уля́нка сама́ прі́йде до мéне, — тоді́ и распита́ете.

— Кажíte, щó дальше бу́ло?

— А щó дальше? вíзволивъ менé, спасі́бі ёму́, изъ невóлі— тепéръ я пáні; я́къ не вíзволивъ тамъ, а все не сті́дно вь лю́де показáтись.

— А лю́де-чогó-небудь часомъ не гомоня́тъ про Уля́нку?

— Щó імъ гомонити? може щó́ й сказа́либъ, та е кому́ роті́ заці́пить, — не розбала́каютця дúже.

— А я бъ, кажú, не захотівъ тако́го пáнства ні за я́кі гро́ші.

— Дóбре вамъ тепéръ, а бу́лі бъ ви на моімъ мiсьці, не ті́ей заспі́валибъ. Подвiтeсь лишень сю́ді, чогó тутъ не ма́е?—И показáла мнi братóва свою́ скрiню́ зъ усiмъ багáтвомъ; у само́й о́чі такъ и розгорі́лись, — ажъ затрусiлась. »Усé е, усéго достáну, хябá птiчого молока́ не добúду, бо в вь панiвъ ёго́ не ма́е. Що́ вь пана́ е, те и вь мéно е; чогó я не достáну, тогó́ й пáновi не добúти. А бу́ло ко́лісь, що́ я нічо́го не ма́ла. Сорóчки для́ дити́ни не ма́ла!.. Нехáй знаю́ть ворогí, що́ я не дарéмне набрала́ оцю́ худóбу (вже, ма́буть, десяти́й разъ перевертуе́ ii, та розгляда́е); подивiтeсь лишъ, якí сéрги, намистá, а ось пéрстiнь зъ вéликимъ ка́мнемъ... щó́ я за ёí лíхо вiтерпи́ла, грiхъ вчи́нила, дочcí о́чі за... iй Бо́гу, ска́жуть, що́ я дочcí о́чі завязáла. Нехáй ка́жуть. Ви, Фё́доре, не пойметé́ вiри, щобъ́ я, рiдна ма́ти, дитiну́ знiвчiвiла?« — Та́ й заридáла.

— Госпiдь зъ ва́мп, Тетяно́чко (мнí жáлко́ ii ста́ло), нiхтó нічо́го не ска́же; я пéрвий пришiю́ зяiкъ́ томú, хто́ вiмови́тъ щó́ противъ́ васъ; нехáй усíкий себé́ зна́е. Не пла́чте, гóди. А зна́ете, я ска́жу вамъ́ спасíбі, до землí спасíбі?

— А кажіть, за що?

— За те, що ви не дали руйнувати своєї хати. Старá хата та по-наському зроблена. И пéчи не роскiдали, и полéжати е де. Ажé жь мóжна минi бóде заснóти на пéчi, рострiюхáни кiсткi повáрити? Кажіть, — мóжна?

— Спочивáйте собі до схочóу, усю пiчть вамъ дарóю. Коли захóчете, злiзете на пiль; я такъ и зостáвила ёго, якъ при покiпипку бувъ, тутъ вінъ и спочiвъ на вiки. Ви не боязкi?

— Щобъ москáль чо́го боявся! ще не вiдано!

Побалáкали ми ще трóхи, та й поснóули. Тiльки минi довго не спáлось: усé дóмавъ, якъ братóва згубiла свою первáчку. Побáчпть би минi Улянку; мóже вона чо́го чи не роскáже.

Остáвся я на хазáйствi.

— Оцé, спасiбi вамъ,—каже Тетяна Иванóвна,—що ви прийшли до насъ: тепérъ я вiльна на всi чотiри. Ви бóдете всéго доглядáти—а я... лiхо моé... трéба и скуди й туди—и клiюшницю одвiдать, и съ контóрщицею побáчитись, та все вiколи булó. За однiмъ рáзомъ ви вже поглядуйте и за Гáшкою; вона въ мéне хорóшаму дiвчина, та все якось бóязно (и почалá щось тихéсенько Гáнци говорiти) малóю брáти съ собою.

— Дóбре, кажó, тiльки якъ васъ не бóде дóма, не приси-лáйте отiеi бáби, що пёрше у васъ булá.

— Чомъ такъ?

— Не вподóбалась вона минi—исти цiлий день не далá, якъ я напёрве пришовъ до васъ.

— Мáбутъ, старá, самá забóла про iжу, та й вамъ не догадáлась дáти. Дóбре, я дрóгу знайдó (але не булó бiльше нi якоi).

Таки частéнько кiдала менé братóва—коли не до кумi, то до свáхп,—наiде куди! де й рiднiя набрáлась. Спдимó ми йпо-дi зъ Гáшкою часъ, дрóгий и трéтий, мóвчки; вона ненáче обiгáе менé, а я боюсь дóже розговорiтись, щобъ не врáзвити дiвóчпхъ ушеi своéю москалёвою рiччю.

— Ви, мóже, запитáе, кóшати хóчете.

— Кóшати, кажó, не кóшати, а исти здóрово хóчетця.

Почервоніе небо́га, ніби відъ молодого. — Заразъ, ска́же, го́тове бу́де.

— Не турбу́йся, небо́го; я й самъ достану шма́токъ хліба, а тобі, ба́чу, не наході́тись на дя́дківъ та на ті́токъ. — Зно́ву дівка почервоніе.

Або́—проскажіть що-не́будь (дя́дко́мъ вона́ не назива́ла мене́), якъ тамъ у Петербу́рсі. Сестра́ Улья́нка ка́же, що її чолові́къ, чи то, бакъ, вправі́тель, бува́въ въ Петербу́рсі.

— Мо́же, й бу́въ, хто ё́го зна́е; такихъ, якъ вінъ, бага́цько тамъ.

— Тамъ, ка́жуть, усé великі́ паві́ живу́ть.

— Чомъ не живу́ть? Жи́вуть ще більші́, ві́жъ ми зъ тобо́ю.

Счервоніе дівка и замо́вкне. Отта́къ ці́лий де́нь, якъ нема́е Тетя́ни Ива́новни; та́ при́йде, хочъ ка́зна, роска́зуе, та все немо́вчить.

Надо́ло мнѣ такъ жи́ти зъ небо́гою. Ставъ я запо́бігати въ не́ї ла́ски: мо́же, ду́маю, спра́вді не ві́рить, що я її дя́дко, або́ ма́ти наговори́ла де-що якъ тре́ба вести себе́ по-па́нські. Про те, ні що́ не берé. Пості́й же, ду́маю, зна́ємо тепе́рь, якъ підступі́ти до небо́ги: зачиплю́ лишень її гарне́нько—що́ бу́де, то й бу́де. Діжда́вся я того́ ча́су, якъ зоста́лись у дво́хъ; отъ и ка́жу їй:—скажі́ мнѣ, будь ла́скова, Га́пка, якъ то Улья́на дово́днця управі́телю: спра́вді жи́вца, або́ ні?—Ду́же не хоті́лось мнѣ пита́ти її, але́ одна́ково тре́ба дозна́тись пра́вди: ма́ти ка́же, та не дока́зуе, лю́де більше збрéшуть, повина́ Га́пка лу́чче зна́ти. Ще такі́ мавъ надію розвору́шити її, яка́ то вона́ вивявті́ця изъ се́бе. Не ста́мплась дівчина, відкі́ль ві́стрелило; ста́ла якъ уко́пана, дивля́чись на мене́.

— Чомъ же тобі, ка́жy, й не сказа́ти?

— Ви самі́ й безъ мене́ зна́єте: на що́ вамъ каза́ти? ма́ти все росказа́ла.

— Слу́хай, небо́го; не соро́мся старо́го моска́ля, роскажі́ ёму́ все, якъ чу́ла, якъ ба́чила, вінъ не осу́дить тебе́. Я рідний ва́шому ба́тьку, не посмію́ зну́щатись надъ ё́го дітьми.

Вона́ зно́ву погля́нула на мене́, ніби хоті́ла дозна́тись, чи пра́вду моска́ль ка́же.

— Мо́же тобі ма́ти наговори́ла що́ нела́дне на мене́. Чого́ бо́ятись? кажи́ въ ві́чі — послу́хаемо.

— Вони нічого не казали, — тільки веліли не обходитись зь вами, якъ изъ ріднимъ дядькомъ. »Вінъ«—(сежъ то про васъ кажутъ)—хочай дядько, та москóвськимъ духомъ відъ ёго пахне.

— Правду сказала твої мати. — Нехай я москаль, напахався москóвського духу, але ніхто менé ні въ чимъ не урікне: прямо людянь въ вічи дивлюся. Хай спробує вона: може, й не подивитця... Такъ щожъ? якъ Уляна доводитця вправителеві? ти мині не сказала...

— А ніякъ: такъ собі въ ёго живé, а черезъ неї я ми потроху. — Одвітила та й заплакала.

— Не плачь, небого, не плачь; щó зробилось, не вёрнетця. Я затімъ тебе спитавъ, щобъ увіритись, — правду мати твої сказала. Збрехала—и передъ кимъ?... передъ своїмъ! Щó я її заподівавъ? Якъ хочешъ, воли її волю, одцурайся свого дядька, я не властевъ тебе принудити, щобъ слухала менé. Може, я вамъ й ліха бажаю, почімъ знати? може, мати такъ и думає. Нащожъ було викпкати до себе: »прихóдь, мовъ, у мене спокійно вікъ доживешъ.« Та ще й дітей своїхъ навчає менé не знати.

— Я васъ, дядечку, не цуралась, та матуся навчали; а ви ще й самі якомсь неласкове диветесь на мене.

— Нічого тутъ говорити, обóе ми винні; я, бачъ, не привікъ кланятись, та ще кому? небожятамъ; а ти далебі дивисся якоюсь городською.

— Отъ, бачте, ви заразъ урікнули менé. Якá я городська? що на мнї намїсто дорогéе? що плахти я не ношú? кажіть, якá я городська?

— А тобъ ще й ні —Та й дивлюсь, щó зь неї вийде.

— Плювати я хотіла на все це. На мене и такъ усі дивлятця, ваче я, Богъ зна, якáя. У цёрковь вийдешъ, такъ и відступають одъ тебе, якъ одъ зачумленої: »дорогу давайте,« кажутъ: »не бачите, мужичкї, що панівна идé«. Хибá я тогó не чую, якъ вони глузують изъ мене? Хочете, дядьку, завтра нічого сéго не бóде на мені? Хочете? Не родилась панією, и не бóду панувати. Мужичка я — такъ щожъ такé? А мужичка й нелюдина? якъ по вашому?

— Людина то людина, та не объ тїмъ рїчъ; всі ви спёршу приткї, а дїде до дїла, и притїхнете; не ти пёрва, не ти послїдня. Хочъ би, примїромъ, сестра твої Уляна? Мати каже—дуже бадёрїлась, а якъ прийшлось, мусила послухати вправителя. Такъ, чи ні?

— Брехня, ій Богу, брехня. Уляну обманіли: сама мині, плачучи, недавно казала: »погубили, каже, сестро, и врбду мою и щірость, та не вернешь»; ще хто обманівъ? матуся сама; усє ій дбали, и щастя и весілля — и збили бідну. Безталанна та и дурна була... наскочили бъ на мене!

— А щобъ ти, кажѹ, вдіяла?—А мині гарно було слѹхати тії щірі рєчі.

— Побачилибъ тоді — наплювала бъ єму въ бороду. Бачъ, старій бородатий задѹмавъ згубити такѹ дівчину—ви ще не бачили Уляни?

— Ні, не бачивъ.

— Побачете, то и скажете. Що зъ єго? Гнидязвий якійсь, та ще на те лихо Німець — казнащо! Казала Уляні: не слѹхай ти єго старого собаки, вінъ брєше. »Якъ то каже, (ще обідилась) — ти не бачила, який вінъ щірий та ласкавий, дарма що не нашої віри.« Отъ тепєрѹ и дивитця на єго бороду, та просять: ходімо, сєрце, обвінчаємось. Повремені, говорять, дѹшенька, началство не велить. Самъ, злодіяка, не хоче, щобъ єму... та цуръ єму! Хвалїлась зъ жалю Улянка, що намъ черезъ неї лѹчче бѹде... такї лѹчче стало, щобъ ніколи такъ не було! Знаете, що мині мати що-дня и що-ночі въ голову товчє?

— А що? Учитъ, якъ по-паньскі ходїти?

— Эге, те саме, та ще бїльше. Не те, каже, надїла: одягаїся якъ Уляна; сїмъ разъ на день заставляє вмпвѹтисъ та натирѹтисъ якїмсь зіллямъ, щобъ то, бачете, покращала; та все гризѹть голову: »своеї годїни цурѹєсся, сяка-такá; васъ мїжъ люде вївела, а ви и ўхомъ не ведетє; мѹжебъ и тебє звела въ такїй парі, якъ Уляну.

— А що жъ, бѹцїмъ то и не хочешъ? знаємо васъ!

— Не дїждете, дядьку, щобъ я зробїла такъ, якъ Уляна... Отъ вамъ що!

Тутъ вже я не вїтерпївъ, жалько стало мѹчити бідну дівчину.— И дѹбре, кажѹ, небѹго, дѹже дѹбре, мой голѹбка. Не втєрпївъ, обнявъ її и самъ заплакавъ, заплакавъ відъ радостя, що бачу такѹ дівчину: оцѹто, дѹмаю, звеселїть мого Петра на тїмъ свїті.— Робї, кажѹ, Гапко, якъ правдїве сєрце тобї скаже, та дѹбрї люде на-раїють. Почитаї та не слѹхай матерї, коли вона дѹрить тебє; вона ще не такъ одѹрить.

Кріпко мні захотілось приверну́ти Га́пку на свою́ сто́рону—сякть-такъ, думаю, та не дамъ їй пропа́сти. Да́лі прийшло́ ще мні въ го́лову звірити ї́, чи то спра́вді вона́ така́ настійлива и кріпка́ на ділі, якъ въ речі. Та й, кажү:—зна́ешъ що́, Га́пко?

— А чо́го вамъ тре́ба, дядьку?

— Зробі́шъ, чо́го я бу́ду проха́ти.

— Кажіть — чо́мъ не зробі́ти, коли́ можна?

— Ябъ хоті́въ, щобъ ти добу́ла собі́ пла́хту, віно́къ съ кві́ткми на го́лову, сорочку наськую, зна́ешъ, мерéжанную, та оді́лась би́ якъ слі́дъ. А то що́ се на тобі наді́те? Непові́ривъ би, що́ мо́я небо́га, якъ б́и ма́ти тво́я не сказа́ла; ні на́що похо́жа.

— Я сама́ объ ті́мъ да́вно думаю, та не мо́я во́ленька. Ма́ла я коли́сь пла́хту, хочъ убо́гую,—о́ть же мні́ въ ї́й весе́ліше бу́ло, ніжъ у ці́мъ па́ньськимъ. Якъ бу́ло мні́ годкі́въ зъ двана́дцять,—якъ не́будь бу́ло ві́рвесся одъ ма́тері и збігаешъ туді́, де дівчатка збіра́ютця. Коли́бъ ви зна́ли, дідечку (вона́ думала, що́ я моска́ль, нічо́го то́го не знаю́), якъ тамъ весе́ло: міжъ усі́ма я рі́мна, ніхто́ не ганбу́е надо́ мно́ю;—а які́ тамъ пі́сні співа́ли! Ча́сомъ луча́лось, и до ма́тері збіра́лись—хоча́ ми бі́дні бу́ли, та ха́та простора́на — ма́тінка усміха́лась, дівлячисъ на насъ, що́ ми весе́лі—ще та́то живі́ бу́ли, ще Уля́нка дівува́ла, не знаю́чи сво́єї ли́хоті́ до́лі... А тепе́рь? са́мі жъ бороня́ть співа́ти: «забува́й, ка́жуть, мужи́цькі́ співи» Уже́ я й забу́ла де́-каторі́, а па́ньськихъ не навчи́лась, та й не у́чать мене́ нічо́му: дурна́а, та ще, ба́чете, у па́нії́ тикаю́ть. Ні, бо́юсь замо́вити ма́тері про те, що́ ви ска́зали. Спита́ють — на що́?

— Пості́й же, небо́го; ще не вели́кее ли́хо, хочъ и спита́е. Я скажу́ тво́їй ма́тері, що́ мні́ тре́ба де́-зачі́мъ въ го́родъ; у мене́ е́ тро́хи грошеня́тъ, о́тъ я и куплю́ тобі́ пла́хту, са́мъ ви́беру, куплю́ віно́къ та й принесу́: тоді́ му́ситъ вона́ позво́лити все наді́ти. А що́? по-москво́вські́ пригада́въ, га́?

— До́бре, дідечку,—та й кину́лась мене́ цілува́ти:—рі́дний мій ба́течку, васъ зъ не́ба мні́ верну́ли. Аже́жъ ви мене́ лю́бите?... А я вамъ пі́сні заспіва́ю, що́ лю́де навчи́ли, що́ не́нька коли́сь співа́ла. та тепе́рь не співа́е. Заспіва́ю усі́хъ, котрі́ згадаю́: малю́ю у мене́ бу́въ го́лосъ, свіва́чки зъ мене́ споді́вались, а тепе́рь, мо́же, згубі́ла. Ли́шенько, недо́ле мо́я!

— Не жу́рися, небо́го, у дво́хъ заспіва́емъ; неха́й чу́ють, якъ

дядько-москаль зъ небогою співае. Не журіся, Гапко, та гляді, матері не въ усі давоні.

Оттакъ ми ззішлись зъ небогою, а Тетяна Івановна нічого не догадуєтця (а може й постерегла, та не каже поки-щó).

Якось вечэряемо ми, — вона й каже: лагодьтесь, Фёдоре, ити до вправителя; хóче васъ бачити.

— А щó мнѣ, кажу, лагодитись, надівъ муніципу, та хочъ и заразъ, противъ ночі, до ёго.

— Якъ-то мóжно, одвічае, до такого лиця солдátомъ ити, острамитѣ й менѣ: онъ, скажуть, москаль швѣдчае, дядько Улянинъ. Ні вже, якъ хóчете, а я добуду вамъ каптанінку, щóбъ булі похóжі хочá на москóвського купця.

— Лягайте жъ, кажú, Тетяна Івановна, лóчче одпочивáти, а я такъ зáвтра й махну до ёго въ оцій солдáтській хвóрмі; москаля не вижене,—ще медáль начиплю; а купця справді въ шійю вибьють зъ гóрниць.

— А у васъ и медáль є? я й не додивілась.

— Эгѣ, кажú, ви ще не знаєте, що я кавалеръ. И показавъ ий усю свою кавалерію.

— А все бъ вамъ, здаєтця мнѣ, не годилось йти у салдацькому.

— Я всюди свобóдно хожú, куді здúмаю — щó за невпдалъ вашъ вправитель? я самъ такой же какъ онъ; никто не посмѣй загороживать дорогу,—заговоривъ я по-москóвськи — Та къ обіднѣму часу и поплівся до вправителя.

— Стривáйте,—кричít Тетяна Івановна: пáлвицю возьміть, а тó тамъ собáки злющí:

— А вотъ она на што?—и ви́йнявъ шаблю:—пусть-ка тронетъ.

Замóвклá братóва, ма́бутъ злякалась, що я вимовлявъ краще ніжъ ии вправитель-Німець. Дóвго ще оглядалась въ-слідъ мнѣ—и въ гóлову не приберѣ, що я такий смілий.

Прийшовъ я до вправителя. Подивівся — великий будінокъ стоить, годівся бъ не абн-якому пану, не то Німцеві; питаю: а кудійжъ тутъ до ёго въ гóрницю добратись? »Бері, кажутъ, »москалю, все въ гóру, на самісінький верхъ.« Обрідло вже лізти вгóру: опѣ, куді забрáлась Уляна, якъ то нігъ собі тутъ не позвертає. Таки пацапивъ гóрницю, увійшовъ и питаю:

— Де тутъ вашъ вправитель живó?

— На щó воні тобі? їхъ дома вѣту. Коли дуже надо, то обожді.

— Такъ доложі Улянци: москаль, мовъ, хоче її бачити.

— Якій Улянци? у насъ такової не находятця.

— Ти, кажү, найді мині, яка въ васъ тамъ найглавніша.

Привелі мене до Уляни Петрівни: «тобі, кажуть, оціі надоть?»

— Хоть и цііі.

Подивився я на неі, вибивавъ хустину мерщій нісь втерти, щобъ часомъ не злякаться. «Гарна, думаю, пані, зовсімъ не похоче, щобъ я бувъ її дядько, а все-такі не краща моєі Ганки» та вже налагодився такъ и брякнути їй: «поцілуйте-лишь, Уляно, свогó дядька-москаля,»—колибъ вона не поспішила запитати:

— Чогó тобі, служивий, вужно одъ меня?—мовъ самá черезъ матірѣ не клікала. Та се, бачте, при дворовіхъ тагъ. Я такъ їй доладне моргнувъ:—догадайся, мовъ, Уляно, прожені оціхъ цүцивівъ-лакєівъ, — що справді догадалась: махнула, — такъ и поховалсь.

— Зайдіть—каже якосъ тихо та любязно,—въ мою гóрницю, побалакаемъ зъ вамп.

Увійшовъ я, въ гóрниці прибрано, гарно; цүценятъ чимáло; картини висять хорóшіі (трохи сорóмні), звісно якъ у панівъ; здвила мене найбільше табатерка, що лежала на столі: не вже то Уляна, така хорóша, нюхає зъ неі? А вона була справді хорóшая: на щó вже Німець, — а нігде не найшовъ кращоі!

Привітала вона мене якъ трéба, нагодувала, тільки казна-чимъ, якймсь німецькимъ. Посідали ми и почали балакати.

Съ першого разу я завваживъ, що вона нехоча пішла жити зъ вправітелемъ.

— Якъби ви, каже, звáли, якъ я не хотіла завязати собі очп; все мати наробіли; одуріли та теперъ и кажутъ: не журіся, черезъ тебе, доню, и намъ потеплило.

— Чогó тобі, Уляно, журитись—звиний, що незвичáйно назвавъ тебе:—ажежъ ви вінчані по-німецькому?

— Вамъ мати казали, а ви імъ и повірили. Вже дитину маю, хоть би ёго пожалівъ, та ві — невідно напереді нічого; загину, я, дядьку, загину! Сёрце моє чує, що вінъ кине мене зъ дитямъ.

— Плюнь, кажү, ти на ёго багáцтво, нехай вонó ёму на позвиння, та вертайся до насъ: якъ-небудь будемо пробуватись.

Уляна мала щось одказати, засмутилась, а тутъ на віручку припшовъ п вправитель. Й въ Москві я не бачивъ такого мизерного, поганого; ззаду п спереду мършавий, гідко скіпками взяти; борода въ ёго якъ клоччя, п то мисьцями вірвана. Такъ мині п пригада-лось, чи не бувъ вінъ часомъ тоді зъ жидами, якъ їхъ зъ десятини хватає; щось похóже на те.

— А щó, москалю—такъ уїдливо заговорівъ до мене—ви й не пізнали мої Уляни? на всімъ селі нема крапці.

— Я, кажú, зовсімъ її не знавъ, бо батько ще тільки оженився, якъ я пішовъ у москалі.

— Й перше вона гáрна була дівка, та пропадала; зжáлився я надъ неї, визволивъ її зъ неволі, а теперъ п рідний батько не пізнавъ би її. А це хлопчикъ її — п взявъ ёго до себе на руки—вдавсь въ мене;—пóтімъ подивівся въ вічі хлопцеві п каже мені:—могú завітть васъ, другий бóде я!

«Борóвъ Бóже, думаю, щóбъ удався такимъ поганцемъ!»

Бачить вправитель, що не запомігъ мині своєю річю, отъ п звернувъ на другé, а Улянці звелівъ, щóбъ подали випити, закусити (а такъ було вже геть по обіді).

— Скажіть, москалю, ви всюді бували, щó чували гáрного на світі?—А самъ п зúби потихенько скалить: збрешешъ, мовъ, москалю, знаю я! — Бáчу я, що німецька штúка,—п собі на стороніць звертаю.

— Нічóго, кажú, не чувъ; дé вже намъ щó чувати, москалямъ—отъ вамъ зовсімъ другé діло, ви всі стóронні переїздили, пóки не зопинілись въ насъ.

— Се я противъ тóго запитавъ васъ, що мо́я Улянка що-дня грпзе мині гóлову, чи правда то, якъ одберу́ть одъ насъ мужиківъ, то я мúшу зъ нею утікати въ свою стóрону? Я, бáчете, завіряю її, що хочá не бóде панівъ, то хибá окрімъ насъ Німцівъ. Такъ я п спитавъ васъ, не чу́ли, мовъ, чо́го нéбудь по сему ділу?—А самъ, проклятий, вже третю наливае мині яко́гось спотйкачу п підмóргує—ува́жъ, мовъ, москалю!

— Ні, кажú, щó чувъ, те чувъ, а сёго чувати нігдé не доводилось. Я чувъ, щó, недáвно десь, біля Москві хотіли нашкодитъ? усімъ Німцямъ, цілабъ то їхъ колóнія завелась тамъ, та й розгадючились сучі.

— То, може, іншихъ якіхъ Німцівъ, а не такихъ, якъ би оцѣ я.

— Все еднаково, одвічаю, який ві є Німець, все вінъ Німець, такажъ невіра, — трóхи хибá мѣньша одъ жида.

— Брѣшете ви, москалю (гóді вже держатись німецького звичаю!) ти бачила, Уляно, якъ я молюся Бóгу? Лúчче, ніжъ вáші глúпí гóлови!—Та й грúкнувъ дверíма.

Після Уляна казала мині, що вінъ крiпко на мене росердився, мужикомъ назвáвъ; я считáвъ, каже, ёго хорóшимъ чоловікомъ, такъ якъ вінъ твiй дiядько, та ще изъ москалівъ.»

— Плюнь, кажú тобi ще разъ, Уляно, та вертáйся до насъ.

— Не мóжна, дiядечку, не мóжна; и дитини не оддáсть; тод що робити? Нехáй самъ кiдає.

Говорiли ми зъ нею ще де-объ-чимъ; після Уляна замолилась до мене:

— Не осудiть менѣ, дiядечку, бiдноi, що рiдъ свiй осорóмíла, навидуйтесь до мене, вінъ пересердитця и рáдий бúде вамъ.

— Судити тебе нi защо, небóго, а ходити до тебе не бúду, щобъ и въ вiчi не бачити такого погáннца. Завертáй, кажú, коли лúчитця, до насъ: побáчишь, якъ ми гáрно зъ Гáпкою живемо. — Та й простiвся зъ нею.

Не вспiвъ я дойти до хáти, братóва и вибiгла назúстрiчъ.

— Оцѣ якъ ви довго тамъ барiлись, — мáбуть признались въ кавалерствi. Щó вправитель вамъ казáвъ?

— Багáцько дѣ-чого наказáвъ, а найбільше жáлувався на васъ.

— Ой! жáлувався? Якъ же? — тiльки на дочкú, чи й на мене?

— Эгѣ, та ще на однú васъ.

— Чимъ же я ёму не вгодiла?

— Тетяна вáша, каже, — вінъ такi васъ Тетяною зве—не вмiє держатись.

— Отъ бáчете, мáмо, обiзвáлась Гáпка,—ви все на мене: и те не такъ, и дрúге недоладú, а самi, вiдно, такажъ мужiчка, якъ бiй и дрúгi. Я хочъ въ панi не лiзу...

— Постривáй, дурнiя!.. Кажiть, Оéдоре, чимъ я не вмiю держатись...

— »Не вмiє, каже, та й гóдi; що хочъ роби! И платтiвъ нашiвъ я iй, одiнетця, гiдко поглянути, ступиць не умiє, швѣндає якъ

шалёная. Тимъ боюся и вінчатись зъ Уляною—якъ-таки таку матірть признати; черезъ неї и мене осміюгъ. Ще просивъ мене, эчи не можете, мовъ, ви, москалю, приловчить її, знаєте, такъ по-москóвьські—ви багáто дé-чого бáчили вь свѣтѣ.—Чому, кажу, не можна...

— Отъ тобі й лихо! А кажить же, якъ би ви пораяли мині?

— Киньте усі ці паньскі придивдали, надівте на себе мужицьку запáску, та зробітесь изъ Тетяни Иванóвни Тетяною; вправитель, ви знаєте, не дуже васъ шанує. Ёму нужна була Улянка, а ви на щó здались? Допавіли до того, що й хати підмести не зумієте, — така зъ васъ пані!

Гапка тільки поглядає на мене: брешу я, чи такъ справді казавъ вправитель про матірть?

— Дóбре жъ. О́доре, нараяли ви мені. Не ждала відъ васъ. Постійте, спитаю вь самого вправителя, чогó вінъ хóче? йй Бóгу спитаю, такъ у вічі й скажу—не побоюся. Дочку зробивъ панією, а я на щó буду двітись? На що я родила ту панію? Щобъ патянки йй підносять? и того не хóчуть,—а щобъ зовсімъ зробилась мужичкою. Не дїжде вінъ—хочъ би й захотівъ—щобъ я зовсімъ спустилась съ глúзду. На те, бачь, дочку ёму оддала. Не проведуть мене. . Постійте, я про все роспитаю.. Та й заспівала (Тієі, бáчете: чимъ вона не пані, коли ходить вь сарахані.) А ти, Га́пко, ведуже покарайся москалеві; нехай вінъ дідько, та москаль,—уміє и набрехати и наўськати. Ось, якъ роскажу вправителю, то вінъ вамъ дасть,—бúдете знати, якъ знущатись надъ бідною вдовою.

— Вотъ вамъ што-сь, матушка! а евто на што?—И указавъ на медаль.—Знать не хóчу всѣхъ вашихъ вправителей! пусть ко вздумаеть поговорпть зо мною! Зъ вами тежъ нічого церемонитись, понявъ я вашу фанаберію. А чому ви навчали Га́пку, щобъ дядка обігала, га? Щó я такее для васъ?

— Базикайте тамъ собі! хрáбри ви усі такі москалі: крись тамъ вь гармизі били, а сюди прийшли людьми орудувати.

— Та глúннихъ бабъ на рóзумъ наводити.

— Постійте, постійте, наведе вінъ васъ!—и вийшла зъ хати.

Туди тобі, думáю, й дорóга, а не зъ хрещёними говорити.

— Ні, Гапко, не буде пуття съ твоєї матері: бачъ, якъ дуже високо сіла, не зсідишъ.

— Колибъ хочъ менé не займали!

— Не бійся: дядько хоча москаль, а буде тебе потроху рятувати.

И рятувавъ я її якъ умівъ; перепадало и на мого голову. Гарчала на мене братова, та не дуже я вважавъ на її острахи. Трощи не здуріла, якъ побачила, що я привізъ изъ города плахту и вінокъ.—»Це ще ти відкиль вікопавъ?—не смій, Гапко, на—дівати.«—Не будемо, кажү, тебе й прохати—»Горенько жъ моє! и за матіръ менé скоро не будуть мати. Стривай, я попрошү вправителя, щобъ вінъ вигнавъ тебе изъ моєї хати; ладаномъ накурю, щобъ и не вонявъ злидений твій духъ. Перше змлаувалась надъ нимъ: нехай, думала, не загине въ тій Московщині, а вінъ по своїмъ».

— Одчепися ти одъ мене (ми вже зовсімъ помпрілись зъ нею, и я ставъ до неї озиватись по старому звичаю), а вправитель твій нічого тутъ не едіе; розносилась зъ нимъ, якъ изъ писаною торбою!—Чого вже вона не витівала, щобъ одкараскатись одъ мене, або запобігти ласки—не вдавалось: »відьма ти«, було тихенько її скажешъ (ажъ на саме ушко), та й годі!

Весело ми зажили зъ Гапкою. Діждався я, якъ братова пішла до кумівъ своїхъ:—а ну, кажү, Гапко, надивай лишъ плахту, подивимось, яка ти будешъ у новому наряді?

Одглась мої небога, уквічалась квітамп: подивися, кажү, ще въ дзеркало. Поглянула, усміхнулась, а потімъ заплакала.

— Ажéжъ менé, дядечку, дуріли й досі, що я хороша була у паньскимъ платті?...

— Та ще якъ дуріли! повернися сюді... Гарно. Прождись по хаті.—Пройшлась пишно та поважно.

И отакү дівчину оддати якому небудь поганцеві?.. Уляна хороша, та щó вона противъ Гапки! И такимъ бровенятамъ зливяти, и такому личкові помарніти—за віщо? щó вона кому зробила?.. Собаки ви, люде, коли погубите її!.. Гляди, кажү, Гапко, щобъ тебе мати не захопила. Та ти ще обіщалась пісні заспівати: співай мерщій. Заспівай одієі: »зійди, зіронько, зійди, ясная«.

Підхопивъ и я за нею, дарма що старій. Згадавъ и я свою лихую годину: такої й мині співала моя дружина, поки въ москалі не взяли. Чи тожъ и зъ небогою лүчитця що-небудь недобрее?

— Годи, кажү, небого: здаётця, мати вде.—Побігла вона швидко у хижину, переділась, мовъ не вона увійшла въ хату.

— Ти де була? спитала мати

— У хижці де-сь-чимъ поралась.—Мати поглянула на неї якоесь недовірливо—почула, мабуть, що тутъ есть якась москѳовська штука.

Поглянувъ и я на небогу.

— И оцѣ та Гапка, що недавно співала зо мною? Повилазило вамъ, паві, коли ви дүмаєте, що дівчина кращає по-вашому наряджена!

Почавъ я зовсімъ клонити Гапку на свою сторону. Чимъ умівъ і вгождавъ їй. Часомъ уривкомъ, а иноді и на всю нічъ, назбираешъ дівчатъ до небоги.— Нехай, кажү, мати собі съ кумами та свѳахами гуляє, а ми по старому обчѳаю, та старіи наші звичѳаи згадаемо. Повнісенька хата назбираетця, заспівѳають, потанцюють. Звеселіє моя Гапка: »оттакъ, дядечку, мині весело було, якъ ще Улянки не одиѳвъ відъ насъ вправитель.« Ще жъ то, бѳчете, вона въ бідности тоді жила; тишивъ я її, молодюю, поки й лихо не склалось.

Бѳчу—моя братѳва мотѳетця на всі сторони: сѳгодні на той бѳкъ и зѳвтра тудѳ, изъ ярмалку та на ярмалокъ,—забула й про кумивъ—чогось дүже проспичило.

— Спитай,—прошү я Гапки,—зачимъ твоѳматѳ така клопотлива?

— Я питалась, та не признаютця: зась тобі, кажуть, тѳе знати.

— Потѳрпимо, кажү, небого, побачимо. Ажъ ось, черезъ скѳлькись днівъ, везѳ братѳва якогось купця. Здогадѳся я трѳхи—зачимъ вона привезла ѳго, та не кажү Гапці.

Входѳть купѳць; нічого изъ сѳбе чоловікъ, такий тихий, привѳливий—видно недавно ще ставъ купцюватѳи. Тѳльки й чути відъ ѳго: якъ вамъ завѳдно-сь, Тетѳна-сь Ивановна, чѳгося извольте, ми мѳло здѳся розуміємо.—Брѳшешъ дүмаю, все ти розуміешъ, та прикидуєся; знаємо вашого брата.

Гостивъ вінъ у насъ спѳднѳ, такий зачѳпивъ и менѳ.

— Ви, кѳже, изволили бувѳти въ Московщинѳ; тамъ купці кращѳ нашіхъ, обнѳковѳно тѳмъ бѳльше уваги одъ начѳлства и умѳю-

чий вародець, не то, што ми. Вота этакъ еслби поближче къ нпмъ.

— Нічого, кажү, и соватись: тамъ и близько такіхъ не підпускають.

— Ушъ какъ-небудь помаленечку проѣхали би-сь.

— Попробуйте, кажү, коли не йметé віри.

Ставь прощатись,—зъ нами ни словечка, а все съ Тетяною Івановною потхесеньку; далі вже такъ и я почувъ зъ Гапкою.—
»Оставайтесь здорові, Тетяна Івановна, не оставляйте насъ сиротъ своїми великими милостями. По животъ свой не забуду васъ».

— Не турбуйте, господияъ купецъ: привертайте до насъ обь Різді. Може Богъ и поможе. (А се було такъ въ Пилипівку. Принесла жъ ёго лиха година!)

— Понимаемо-сь, Тетяна Івановна,—та й вийшовъ зъ хати.

Потімъ знову вернувся, несé щось въ корзинці:—Оце, каже, гостинець Гафії Петровні; звиняйте, по бідности чимъ моги́мъ, благоволи́те прийняти, здѣся все здоровое, можна съ-приличнемъ кушати.

Гапка дивитця ёму въ вічі: якъ то можна брати одъ чужого чоловіка?

— Не обіжайтесь, озьміте, опцаслівте мене; въ другий разъ больше эстаго привезу.

— Возьмі жъ, дурна, коли дають, ажъ извідкіля, вони везлі, не для ко́го,—для тебе.

Я підморгнувъ:—бері мовъ, Гапко, пригодітця.

Взяла Гапка. Поїхавъ купецъ.

— Чого се вінъ, ма́мо, приїзжавъ до насъ? запитала Гапка.

— А тобі на що?.. за все повинна дітямъ одвічати? Хіба я не вільна привимати у себе благороднихъ людей? Може й свата-ти тебе приїзжавъ,—а вона и не зрозуміла такої чести, гостинця не захотіла брати одъ такого чоловіка; сама, прости Господи, сміт-тя не стоїть, а тудіжъ ще чванітця. Справді тобі, Гапко, и зоставатись мужичкою; дурна, що й хлопочү за васъ! У дядька проїд-нісвіта все перевяла...

— Не чіпай ти мене, коли ніхто не займа.

— Чи ба, який панъ! що? тобі кланятись буду?

— Одченись, ще разъ кажү; чого се тобі кортіть?

— Я, Га́пко, — кажú їй такъ, щобъ братова нечу́ла, — зразу догадався, зачímъ купецъ приїзжавъ.

— Объ чímъ ти переговóрюешъ зъ нímъ, га?

— То я їй казавъ, що ти зъ купцémъ нишкомъ говори́ла (а самъ дáleбi нічого не чувъ.)

— Пронюхавъ сякій-такій! чуткій, дарма́ що на голові зовсімъ скоро́ не буде волóсся. Ще ка́же: «я кавалéръ.» Сímъ разъ наплюва́ла на твоє кавалéрство! Зляка́лась тебé!

— Поговори́, поговори́ ще до́вше!

— А якъ тобі, Га́пко, вподобався господинъ купецъ?

— Такъ собі ні се, ні те; каю́сь, що и взяла́ відъ ёго фи́ги

— Дай-лише́нь їхъ сюди, попрóбуемъ. — Згризъ я одну́ фи́гу, така́ присо́хлая, — а нічого, кажú, небо́го, мо́жна істи съ прилічнемъ, чи якъ вінъ та́мъ казавъ?

Усміхну́лась Га́пка.

— Побачили бъ ви, дядечку, якъ вінъ пильно на мене дивівся, даючі́ фи́ги. Ще що́ казавъ? Який я вамъ, ка́же, показався на видъ.

— Що́жъ ти ёму одвітила?

— Ми́ні сті́дно ста́ло самі́й каза́ти: спита́йте, кажú, у ма́тері.

— Недоладу́, зовсімъ недоладу́, небо́го. Було́ такъ и різну́ти: плюга́ви та гідкі́и, па́не купецъ, — ще й усміхну́тись трóхи. Неха́й би іхавъ та роску́шувавъ, проти чо́го ска́зано. Коли́ дурний би — подума́в, що се ёго́ такъ хва́лять: бачъ, купці́ вь проти́вную сто́рону усé беру́ть: звіривъ на собі. Ві́лаявъ я одно́го, тако́гожъ купця́, а вінъ ми́ні — щобъ ти думала? а вінъ ми́ні: люблю́, ка́же, васъ, що ви по простоті́ се́рця зо мно́ю, — и подру́жились. А тепе́рь, Га́пко, тре́ба діжда́ти Різдва́, — що́ воно́ пока́же?

Йдемо́ ми, не діждемо́ся Різдва́, — вже й фи́ги поїли, на здо́рово́е купцеві: — на сі́лу діжда́лись. Прі́хала й Уля́на, спасі́би їй, навісти́ти насъ, — вь таки́хъ га́рнихъ са́няхъ зъ куче́ромъ каца́помъ, зовсімъ на па́ньскій ма́нірь. Павезла́ бага́цько вся́кого празникó-вого добра́. Бала́каю зъ не́ю де́ объ чímъ; братова́ ви́йшла зъ ха́ти; я и про́пу Уля́ни.

— Зробі́те, бу́дте ла́скові, объ чímъ бу́ду проха́ти.

— Кажі́ть, дядьку.

— Оце́, кажú ні́хо на Га́пчину́ го́лову склада́ецця, ма́ти за купця́ свата́е її, та Га́пка зовсімъ не вподобала ё́го (спита́й саму́ю);

приміла щобъ зробіла. аби не лти заміжъ зъ тако́го, а ма́ти бу́де сїлувати. Чи не́ можна бѣ, Уляночко, ёго якъ-вѣбуди?

— Добра́е коли́ не хо́че, ніхто́ не посміе її приневолити, — я скажу́ ма́тері: не турбу́йтесь, дядечку.

— Не бійся тепе́рь, Га́пко, Уля́на за те́бе, не дасть вѣ обїду.

А Уля́на була́: звісно, добра́я людина́, саму́ її одури́ла — чимъ вона́ віна, що ка́зали, повиньчають її. Випроводили Уля́ну, а купця́ нема́е; забарився су́чий, гостинці, ма́буть, наку́плюе. На шостий чи на се́мий день Різдва́ поїхала брата́ва на той бікъ: не втерпі́жъ їй ста́ло дожидати́ купця́, му́сила сама́ навідатись до іхъ.

Оста́лись ми у-дво́хъ зъ Га́пкою. Я полізъ на пічъ, и тільки-що хоті́въ помвркува́ти зъ Га́пкою, якъ зустрі́чати купця́, коли́ щось сту́кае у двє́рі. — Піди́, кажу́, подиви́ся, хто тамъ та́кий може вра́жий купе́ць спра́вді розмину́вся зъ ма́тєрю — (а само́му дуже не хоті́лось зліза́ти зъ пе́чи). — Не злізу́ жъ, ду́маю, хоть би́ тутъ де́сять купцівъ, а не тільки́ одинъ. Чую́, хтось увійшо́въ у ха́ту и пита́е: — А ма́ги твої́ де, Га́пко? — Поїхали́ на той бікъ. — Ско́ро ве́рнетця?

— Ма́буть тамъ и заночу́ють: ба́чте, яка́ хуртові́на. А ви дя́дино, самі́ хибá приїхали́?

— Ні, не сама́: зо мно́ю, що бѣ ти зна́ла, Га́пко, и мої́ пле́мінники: привезла́, щобъ ва те́бе подиви́лись, чудивну́ю таку́ю; я ще ма́тері твої́ обіща́лась привезти́ іхъ. Пиді́ть-лише́нь сюди́, хлопья́та!

Чую́, увійшли́.

Эге! — це́ вже й́нша яка́сь кумеді́я бу́де. Яка́жъ се, ду́маю, дя́дина, коли́ та́кимъ старе́чимъ вимовля́е? Подиви́вся изъ-за пе́чи сто́ять хлопья́та; одинъ зъ іхъ де́ тобі́ хлопе́ць: та́кий бле́йвась, що в́ жени́ти ёго прои́шла го́дина: дру́гий спра́вді́ молоді́й, пре-молоді́й. Дивлю́сь, очє́й не спуска́ю, що́ то бу́де да́льше?

Попросила́ іхъ Га́пка пря́мо сідати́ за сті́зь, щобъ попо́ли́и та одогрі́лись. Дя́дина сі́ла у образи́въ на по́куті; більши́й хлопе́ць коло́ не́ї, а мєвши́й вѣ́ кінці́ сто́ла, такъ щобъ зручнїше́ пѣста́ти и поході́ти, коли́ тре́ба. Надало́ ми́ні́ лі́хо зака́шляти.

— А хто тамъ та́кий у васъ ка́шляе? спита́ла несподі́вана дя́дина.

— Се́ мій дя́дко изъ моска́лівъ, ка́же Га́пка.

— Оце́ жъ бо, яка́ ти! и не сказа́ла, що́ твій дя́дко тутъ. Да́й лишъ, хочъ подивлю́ся на ёго.

— Вони не здужають трóхи, сказала Га́пка, та й взяла її за рúки.— Сидіть, сидіть, дякино чо́го вамъ такі турбува́тись.

— Ні, се́го вже не бу́де, щобъ я була у тебе и не ба́чпа твого дядька, якій вінъ тамъ. Вилізла изъ-за сто́ла, и пря́мо до пе́чі:—обі́звітись, де ви тутъ?

Ба́чу, що прийшла́ до мене́ бе́да,—нігде дітись: ось де, кажу́, на самій черни́! »Та й піднявся, а вона́ до мене́ лізе. Поцілу́ємось зъ ва́ми,—якъ васъ звати? ми-такі́, сла́ва Богу, рідня́, не чужі́.

— О́ддоромъ звіть.

— А панотця́ ва́шого зва́ли якъ?

Рідня́, ду́маю, а панотця́ не зна́е, якъ звати? та й зра́зу дога́вся, що вона́ неда́вно порідни́лась съ брато́вою, якъ та ви́йшла вь ла́ску вправі́теля.

— Панотця́, одвіту́ю, Миха́йломъ зва́ли.

— Отже поцілу́ємось, О́ддоръ Миха́йловичъ. А я шабелни́цька палама́рка; порідни́лась зъ Тетя́ною Ива́новною, та й при́хала навіда́тись до не́ї, а її до́ня ні сло́ва про дядька.—Посварі́лась на Га́пку:—ти вже вь мене́! Тепе́рь пізна́ла васъ: ви па́рубкомъ та́кі га́рні та мото́рні були́. Ви не здужаете?

— Зава́дило, кажу́, вь животи́.

— Э́ге, пра́вду ви ка́жете, такъ якъ б́ї се и вь мене́: ди́ждалась мяси́ва, ли́шку злі́ла, и зава́дило. Почива́йте собі, не раз-вору́шуйте себе́.

Злі́зла зъ пе́чі и зно́ву сіла у образи́въ; пригледі́вся я до не́ї: старá-престаре́ная, зовси́мъ не похо́дить на дяди́ну, якъ її звели́чала моя Га́пка.

Одверну́лась я́кось Га́пка до мене́,—я й пита́ю:

— Яка́ вона́ намъ рідня́?

— Кумува́ли десь зъ ма́тірью.

Вели́ка, ду́маю, рідня́!

— А пле́мінки її відкі́ля?

— Вона́ ка́же, що зъ Пере́яслова.

— Га́й-га́й! зъ Пере́яслова? Иди́ лишъ, Га́пко, бі́ля їхъ по-райся.—а вь са́мого животи́ відъ ре́готу надрива́ютьця.

Дивлю́сь на пле́мінки вь палама́рчинихъ: вони не аб́ї які були́. Усі́лись за сто́ломъ, до́бре вправля́ютьця, тільки подава́й, Га́пко! На-ста́вила їмъ Га́пка усе́го, печено́го, варено́го, тре́ба бу́ло попо́штувати; хочá й незвичайно́ дівчи́ні, та що ма́ешъ робі́ти, якъ

матері дома не має? Віпяла дядина, віпивъ більшии; пришлось до мѣньшого: тѹтчки й сталоь. »Я, каже, віпью, тильки вп перше віпейте.« Дівчина одказувалась, що вона зовсімъ не вживає. »Хочъ покоштуйте, хочъ до усть піднесіть.« Мусла Гапка піднесіть чарку до губівъ; панічъ віпивъ, другу, третю, хоча не повні (куди йому ще пити?), и Гапка все піднесла чарку до губівъ.

Бачу я, що хлопья звеселилось трохи, та ще такі перемёрзши було; жду, що буде дальше, а вони пильно поглядає на Гапку. Прилігъ я на черині,—ще гірше очей не спускаю.

Вже подобали; Гапка піднесла імъ горіхівъ: полузайте, просять; панічі взялись за горіхи. Дядина, звісно, не їсть їхъ, бо зубівъ немає; більшии панічъ, сідя коло неї, бере горіхи изъ тарілки, а мѣньшее ухитрилось,—одмінокъ. Побачило, що Гапка тутъ же близько сидіть и лузає собі горіхи, набравши въ жмѣню зъ тарілки, отъ вони візьме горішокъ, другий, злузає, а потімъ, деь зъ тарілки брати, привѣрне, ніби ненарокомъ, до Гапкиної жмѣні, візьме відтіл одінъ горішокъ, придавить злегесенька за пальчикъ, швидко злузає горіхъ, та й знову до жмѣні и за пальчикъ придавить.

Уміюче, думаю, хлопья. Ще дивно мни стало, що й Гапка ніби сама те дозволило: якъ тильки вінъ до жмѣні, вона и дає йому горішокъ.

Довгоенько такъ лузали, а дядина, поївши и попівши гарненько,—звичайно стара, и заснула за столомъ. Більшии панічъ вставъ и каже мѣньшому: У насъ табакъу недостачає; поїду я лишень у другу село, куплю у рѹського; ти посидь зъ дядиною, я скоро вернуся; запрягъ конячку и поїхавъ. Осталоь одно чудовне хлопья зъ Гапкою; про дядину нічого й казати — якъ убиті спить. Жду я, яку ще чудасію вікине.

Хлопья спділо одъ Гапки, такъ що рукою бь її досягті, якъ би захотіло; та де тобі—бачъ, посоромилось, почало потрошку підлазити. А Гапка хочъ и піде куди, знову сідає на тому самому місці. Підсунетця хлопья на макове зерня, та й зопинитця, пробіти одихає одъ якого великого діла, знову підсунетця, такъ, мабуть, годивъ зо дві вогтузилось; почервоніло, задіхалось, та все ближче: ще на зерня—п вмісті зъ Гапкою.

Ой, школярі ви, школярі! дарма що учптесь, а дурні естє! Чи такъ же ми, прости та темні кохали дівчаты, якъ були молодими?

Була въ мене чорнобрива,—побачивъ я її—вподобалась, зіпшлися оббе, поговорили що було на душі, безъ сорому признались, що полюбились, та въ правді щйрості кохались, покли мни, безталанному, лобу не забрали. А вже не підсовувався до неї якъ сее хлопья. Пісьмєні та розумні, а любіти не вмієте: чи то у васъ на думці другєе, чи то ви підбиті и перелякані, любіти боїтесь!?

Підсунулось хлопья, затрусилось, задріжало: »що се, думає, я нароби́в!« Гапка ні зъ місяця.—Эге, думаю: та се вже інша пісня.—Обнялись, пильно дівлятця другъ на дружка въ вічі; потімъ опустили очі, знову подивились та й ні слова.

Заворушилось, бачу, и въ тебе, хлопча, серце; не знаю якє вонó тамъ, а заворушилось. А якби́ це побачивъ тебе у такому віді твоїй начальникъ, якої бъ вінъ заспівавъ тобі—не знаєшъ? Забувъ есі про школярську муштру; оглянься, ажєжъ ти на мужичку придивівся — хибá не гріхъ? Усе забувъ-есі!!

Забуло хлопья, що й дядько Гапчинъ на печі, и, може, все те бачить. Обнялись, підійшли до стола, смілилися на єго вкўпці и дівлятця на образі. Святий знає, що въ їхъ на думці. А дядина сить підъ образами, нічого того не чєе, не бачить—самá якъ образъ. Прокїнула, поглянула на їхъ, ніби зраділа: »оце, каже, Гапко, вибїраїи изъ двохъ, когó хочешъ: обїдва мої племянники—котрого вподобашъ? Якъ дасть за тобою вправитель 12 тисячъ, то й будешъ попадею.«

Бачъ, куди стригає дядина: — розумва! Якáсь недобра душа наговорила їй, що за Гапкою 12 тисячъ.

Засну́ла дядина знову почались лїбоощі, — не надівлятця. Вже бачу, хлопья перетинъ стягає зъ Гапчинихъ рукъ. Зняла Гапка перетинъ, оддає єму, а вонó-зраділо: »повікъ, каже, васъ не забуду, тільки не забудьте мене.—Нї, ніколи не забуду,—тихєсенько одказала Гапка. Эге, думаю, се вже діло спражне діотця, и безъ дядька не обїдетця. Вже я почавъ прикладувати, якъ то про слуцаї діло новесті, — коли се лихá годїва несє куця.

Не узрїла єго Гапка, такъ и заставъ їхъ у-кўпці. Почухався купецъ, бачучи, що не про єго тутъ сирава.

— А Тетяни Пьяновни нѣту дома? питає.

— Зъ самогó ранку,—одвітила Гапка, почервонївши,—поїхали до васъ; ви, мабуть, розминїлись зъ ними!

Купецъ подивився на неї, усміхнувся якось недоладне:—вамъ, каже моїй небозі,—тутъ гарно и безъ мене,—окїнувъ очїма хлопцѣя, примивъ би зивъ ёго,—звнїайте, щб я помїшавъ вамъ,—позвольте жъ хоть цигарочку викурити въ вашій хатї?—ї ще разъ усміхнувся. Вїпнїавъ капшукъ, доставъ цигарку, закурївъ и ставъ крїпко ходїти по хатї; разъ дєсять глядївъ на свої пальці—а на їхъ усє дорогїї перстнї; разъ дєсять вїпмавъ часї, якъ не скаже: подивїся, мовъ, дївчїно, якого чоловіка цурѣсся, панпчѣ вподобала, тїльки ї слави що панїчъ, а голїї якъ бубенъ—на щбжъ то я?—Докурївъ ц гарку та ї за шапку: »Прощавїйте! мнї тутѣ не мїсцєк.

Гѣпка, для звнчѣю, впрбшувала ёго посїдїти, та не змогла. Зовсїмъ бувъ вїпшовъ, знову вернўся, несє фїги.

— Оцє я вїзъ вамъ возміте: та згѣдуйте їнколи доброго чоловіка, купцѣя.

Гѣпка стѣла рѣятїсь зъ панїчємъ—чи вїзѣти їхъ, чи нї; вїнъ, звїсно, учєний: чомъ не вїзѣти? всѣкєє, каже, даїне бѣлаго... Взяла Гѣпка и поставїла на столї.

Поглїнувъ купецъ, здогадався, що ёго фїги бѣде панїчъ їсти—блїснувъ на ёго очїма:—прощавїйте, каже; якъ Тетїяна Ивановна не зострїнетѣя зо мнбю, скажїть, що я бїльше не прїїдує. Сївъ у сани, та бїльше вже купцѣя ї не бачили.

Велїка дѣка панїчєвї, що черезъ ёго однадївся купецъ; а сама Гѣпка не посміла бъ відказѣти. Остѣлась Гѣпка знову одна зъ нїмъ. Потїпились трбхи,—колі новєє лїхо: бачпть Гѣпка, панотєць вде зъ кропїломъ. Де тутъ дїтїсь панїчєвї, а вїнъ учївъ ёго дптїву въ городї.

— Лїхо мнї, каже: мнї бъ слїдовало пєрше побувѣти у панотцѣя, сь празнїкомъ поздрѣвїти,—а тепєрь щб вїнъ подўмає?

— Давѣйте-лїпєнь сюдї, каже Гѣпцї, хлїбъ, ковбаси и сѣло; я бѣду одбувѣти панотцѣя,—може дѣдиною одговорїюсь якъ-нєбудъ.

Гѣпка ї рѣда: де її, дївчїнї, одбувѣти панотцѣя! дала ковбасъ, сѣла, грошенїятъ трбхи. »Пбравїтесь, каже, панїчу, якъ вмієте.»

Колї и панотєць въ хату. Поглїнувъ на панїчѣ, здивувався, якъ вїнъ тутъ опивївся; загагѣкавъ дякъ, покропїли свѣчєною водбю.

— А до мене жъ, питѣє панотєць, чомъ не завернїли? бѣчте, якї ви...

Панїчъ поглїнувъ на дѣднну, трбхи не вїмовить:

— Самі бачете, отець Петръ, якъ її такюю покинути?

— Знаю, знаю, каже панотець, та на ўхо ёму (Гѣпка після вінпчала у паничѣ), глядїть, приходьте ночувати до мене, вамъ неприлично оставатись тутъ.

Одбули панотця; вернўся старшій паничъ, навїзъ табаку, та гарѣздъ-такї веселий.

— Дурень, каже мѣншому, що остався тутъ: мене добре угостили у Иванѣ; дочкѣ ёго бачивъ.

А вінъ, бачете, зовсїмъ кінчавъ науку, въ почѣті бувъ въ панотцївъ, въ которїхъ дочка булі, а малому ще два годкї зъ хвостикомъ оставалось до попівства.

— Нічого, брате, и тутъ не скучавъ.

Прокїнулася дядина, почали вечѣрати, злїзъ и я съ пѣчі; погуляли ще трѣхи паничї, пѣки не приславъ за ними панотець— а когѣ, ви думаете, вінъ приславъ? Дочкѣ (такѣ не хорошая) и сїна свогѣ приславъ, щобъ уговорїли їхъ мовъ, до панотцѣ птї ночувати. Бїльшїй зразу здався на прозьбу, а мѣншїй дуже, дуже змагався, не хотївъ птї. »Цїлу нїчъ, каже, буду сидїти; мпнї спати зовсїмъ не хочетця«. Такї вгомовїли ёгѣ, —пїшѣгъ сердѣга, пїльно подивївся на Гѣпку: »завтра, каже, я знову прїйдѣ.»

Осталась паламарка, а братѣва не верталась. На другїй день, чїмъ свїтъ, прибїгъ мѣншїй паничъ, та не заставъ вже дядини.

— Де дядина?

— Поїхала до-дому, — я вже одвїгнївъ, бо Гѣпка поралась по хазѣйству.

— А щѣ, питаю ёгѣ: васъ панотець такї добре вїшколпвъ, мабуть?

— Було усѣго, каже, та я не дуже вважавъ, до васъ знову забїгъ.

— И добре, кажѣ: чомъ вамъ и не посїдїть тамъ, де впадѣбалось.

Осталоя хлопья до самѣго вѣчора, пообїдало зъ нами (я все боявся, щобъ братѣва не захопила ёгѣ), все тїльки зъ Гѣпкою тїшилось: стаїе проти неї, дївїтця її у вїчі, довго дївїтця, за-смутїтця, а нїчого не скаже. А тутъ прїїхавъ за нимъ старшїй братъ: порѣ, каже, до-дому (вонї въ дядини празникували). Бачить вонѣ, що не тепѣръ, то въ четвѣръ прїїдетця кїдати хату, де вперше спїзнало любоцї, взялось за картѣзникъ та и процаѣтця.

Одвернулось якоесь до Гапки, отдало взятий у неї перстий: «возьміть, каже, назадъ, та не забувайте мене: може мині ніколи ен доведѣтця бачити васъ, а я васъ на віки, на віки.. загину не забуду». Заплакало сердѣшне, мабуть чуло єго серце, що єму не видати більше Гапки, та й поплѣнталось за братомъ. Вийшла Гапка проводити єго, довго дивилась въ слѣдъ єму; піднялось вона на санихъ, погляділо въ-останнє, а потімъ и не видно стало.

Разівъ зо три приславъ вінъ поклінъ Гапці и дядьку-москалові. Потімъ и чутка пропала про єго, та й Гапки не було вже въ селі; зъ нею інше скоїлось. Де то вінъ вѣштастця топерь? Коли розумне та слухъяне, може, поцѣ де-небудь, оженившись на товстій попівні... чи тожъ згадає Гапку-сироту безталанную? Легенько єму дихать, вподобалось мині!

Остались ми у двохъ—я и питаю Гапки:

— А що, якъ тобі вподобалась ся вишкварка?

— Яка вишкварка?—самá виби не догадуєтця,—и зачервонила.

— Мѣнший, кажу, поповичъ.

— Онъ подумайте, що буде, якъ матуся приїдуть? Скажуть ще, що я купця вигнала зъ хати.

Бачу, що на другó звернула моя Гапка, — нічого, думаю, и роспитувати, — нехай трóхи одлігне на серці.

— Нехай,—кажу,—каже, що ти вигнала купця, а все купецъ більше не приїде; будемо якъ-небудь одбрівуватись.

— Якъ то можна брехати?

— Ну такъ скажи прямо, що вінъ онротививъ тобі.

Стали дожидатись братової.

Опівпочі вернулаась злюща — презлюща, але гарздъ патомилась, тимъ, мабуть, и не чіпала насъ; світомъ за те досталось, видно було, що вона приїхала прямо одъ купця.

— Оттакъ, каже Гапці: я тобі добро робила, а ти оддячила мині, добре оддячила!

Кленѣтця Гапка, що вона невинна, — мати не име віри.

— Брѣнешъ сяка-такá! ще въ тебе бувъ якийсь павичъ, признавайся—бувъ?

— Хибá жъ я просіла єго? Шабелиницька паламарка, вáша кума, привезла їхъ; мині жъ її не проганіти.

— Знаю, що не проганяти; тимъ то ти зъ однимъ була така любязна.

— Вамъ неправду наказали.

— Эбѣ, тобі повірю, а не людямъ. Се все твої дядько підстроює такъ.

— »Ворчі, думаю, вража бабо, — колись перестаношъ.»

— Постій же, Гапко, ти мені разъ острамила передъ людьми, а я тебе дѣсять разъ. Побачимо, якъ буде рятувати дядько.

Поскакала до вправителя и до Уляни поради прохати, — але—спасибі їй—Уляна стояла за Гапку; ще гірше братова роззлилась.

Напала на мене: »ти, каже, збавивъ Гапку, и Уляну підводишъ щобъ йшла противъ мене! Побачимо, хто изъ насъ запанує.»

И дні и ночі гризлися ми зъ нею, якъ собаки,—перестану не було. А чого вже не витерпіла та бідна Гапка,—ва їй все ліхо окошилось! Оттакъ ми жили ажъ до літа. Пронеслась чутка, що панівъ сплзъ приде изъ Москви въ село жити. Дівче щось сталось зъ моєю братовою. Годі вже лаятись зо мною, похмура ходить, часомъ погляне на дочку, усміхнѣтця якъ змія, на мене подивитця, заскрегоче зубами, якъ не скаже: —вчі, москалю, мою дочку. — побачишъ, що зъ неї буде!

А ми не вниваємъ зъ Гапкою, тишу їй, молодюю, якъ умію; збираю, коли лучитця, дівчаты, співають небоги, и моїй небозі весело.—Оце тобі, кажю, Гапко, щобъ пригадала коли небудь свого дядька: який, мовъ, бувъ, то бувъ, а все любивъ свою небогу.— Тільки якъ зостапемося у двохъ—скажу було їй:

— Ажѣжъ твої мати щось недобрее затіває.

Засмутитця Гапка и промовить:

— Вони давно вже щось дуже смутніи.

— Кріпко, кажю, держись, небого; може ліхо якъ-небудь перѣйде, а серце моє чѣе лпхую годіну.

Одного дня ходила братова до вправителя; вернула весела, усміхаетця до дочки и каже їй:« і велівъ молодий панъ, щобъ ти завтра надъ-вечорн пришла до ёго.

Теперъ я зовсімъ догадався, чого вона така смутна була.

— Не йди, кажю, Гапко: пропадешъ, ні за віщо пропадешъ, хоть заховайся куді небудь, а не йди до пана.—А самъ намірився йти до Уляни, вблагати її, чи не можна ліха одвести.

Остався я одинъ съ братовою — Гапка кудись вийшла зъ хати — та й почавъ її дотинати.

— Чи тобі, кажуть, не гріхъ? одну дочку згубила и до другої підбіраєся. Схаменіся, прошу її, поки можна, бо дальше пізно буде; будешъ каятись, та не вернетця. Ти думаєшъ, я не знаю, на що панъ зве Гапку?

— А нащо? Тобі якé діло, на щобъ вінъ не звавъ; на те вінъ панъ, щобъ волю ёго вволіти.

— Побійся Бога, Тетяно, пожалій дитину, згадай мого покійного брата:—на те вінъ вчивъ дочку берегти? змилуйся надъ нею.

— А вона — милувала мене? Слухала, якъ я учила її жити, не гнушатсь благородними людьми? Усе на пакість мвині робила, а недавно зовсімъ острайла. Коли не захотіла щастя, нехай пропадає.

— И за се їй пропадати? Оглянься кругомъ, розмісли, що скажуть про тебе люде, що на тімъ світі одитишъ за рідну дочку?

— Ажéжъ вона думала (який врагъ їй наказавъ) вилти за мужика, опозорити мене, — такъ нехай же пропада; їй меншій соромъ буде, ніжъ остатись мужичкою. Ти думаєшъ, що я нічого не знала про те, чому ти її вчивъ, якіхъ пісень співала? Хай пропада! Хоч очима не побачу тогó сорому... Та й засміялась на всю хату, якъ шаленая засміялась.

— Пропáца я душа! Відьма ти, думаю, відьма. Громадою буду прохати панотця, — якъ пропадешъ, — щобъ осиковимъ кілкомъ тебе простроміти, а то ще зъ гробовища будешъ вилізати, та вчити дочку панувати.

Побігъ я мерщій до Уляни. Таки впрохавъ її, мою голубку, вступітсь за Гапку. Впросі, кажуть, черезъ вправителя, нехай той панъ не нівечить дівчини; а поки-щó, переховай сердешну, може вінъ утішитця. Якъ визволишъ її, моя голубко, все Богъ простить тобі, чимъ йнокли согрішила: спасі її.—Такі спасла.

Такъ, дивіть черезъ скількись, кліче мене Уляна до себе.

— Не турбуйтесь, каже, дядечку: Гапку можна визволить, тільки нехай послухає мене.

— Що жъ тамъ такé?—питаю.

— Бачте, її давно вже вподобавъ нашъ лікаръ: вінъ на їй жéвнитця, коли захоче Гапка, и повезе съ собою у Київъ: тамъ у ёго своя домівка.

Не дуже, думаю, гърне, а все скоріше трѣба кінчати діло, бо ненаситний панъ звелівъ, якъ би не було, знайти Гѣпку.

Звелѣ менѣ Уляна зъ Гѣпкою; вона її на иншімъ селі переховала.

— А що, кажі, небого, на що-небудь рішайся: ми знайшли тобі чоловіка, — вірве изъ паньськихъ рукъ.

И слухати дядька не хоче, и ногами и руками одвертається.

— Ви, каже, знамірились менѣ погубити; — та въ слѣзи...

— Розсуді, небого — яка доля тебѣ жде — Узівъ и розказавъ їй усе; Уляна підтвердила. — Послухай, кажү, ще разъ дядька, не будешъ каятьця. — И заплакали усі.

Подумала Гѣпка, поглянула на сестру.

— Спасібі тобі, каже, Уляно, за рідну ласку: я йдү, за кого ви скажете.

Поедиали ми її за лікаря.

Идучи до шлюбу, призналась мнѣ моя небога: — Я вже, каже, покохала. — Кого, мой голубко? — Того меншого паннчѣ, що въ насъ бувъ.

Вгадавъ я, що далась їй та вишкварка!

— Та що, кажү, съ того, що ти покохала? шукай теперъ ёго! Може вінъ рїмної собі шукає; а коли не забудь тебѣ, ёму не позволѣть съ тобою одружитись, та ѣ коли ще се буде? Може ви сходились міжъ собою, та не зїдетесь на-віки.

— Ні, одмовляє: ніколи не забуду, хочъ вінъ и забуде менѣ!

Оттакъ я одруживъ свою небогу и не каюсь, бо не те сүка — мати дбала їй. Казїлася, якъ почула, що дочка повинчана. И паві бѣ теперъ Гѣпка, та не радіє мати — чогось иншого хотїла. Одвезли Гѣпку въ Київъ Лікарь — дякувати ёму — шанує її, якъ рідну дитїну; вінъ пзъ мужицтва виїшовъ въ люде, якъ мовлять люде; годїть жінци якъ уміє. Музїки троїстої захоче послухати? музїка грає. Веселїхъ дівочїхъ пісень? коли не лүчатця співачки, чоловікъ заспїває, бо самъ колись парубкувавъ. — Та все не такъ бажалось....

Колї ни навїщу Гѣпку, усѣ вона сумна, старѣ згадує, якъ тамъ мати живѣ безъ неї, якъ той живѣ, що обїцався її не забувати. »Не такъ, каже. бажалось.«

Дежъ того щастя шукати, скажіте, люде? Усѣ покину, пїду ёго шукати для моєї небоги! У пісняхъ гърно співають, якъ паві

рубокъ зъ дівчиною щіро покохався й одружився, дітокъ має, вну-
ківъ дожидає. Деж ті щасливі?.. не бачу! Здаётця, зовсімъ
іхъ немає міжъ нашимъ тёмнимъ наро́домъ.

Покохавъ и я дівчину—а де вона? Вернітєся, старії молодії
годи!... Не вернутця: вже послідня волосіва сівіє на безталаній
голови.

Зненавидівъ я брато́ву; до сусіда впрохався віку дожити. А
це, щобъ ви знали, у брато́вої підростає трєтя дочка, Парася;
ўчпть її брато́ва по-своєму. Забігаю я до Парасі, якъ братова пі-
де кудї, назіраю дівчину по-тро́ху (її ще сємпи рікъ—коли ї
то повнихъ). Недавно бачивъ її: сидїть малє на полї, щось кор-
писає, одїте вь якєсь манатте; обнявъ я її, приголїбнувъ.

— Поглянь, кажї, Парасю, на мене. — Дивлюся, брови шну-
рочкомъ завязуютця, очі Ганчинні, пїшнес та цвітїоче.

— На що тобі, дїмаю, ця врѳда, якъ вона тебе погубить! Кри-
вє або слїпє уродїлось би, та не пропало бь дарємне.

Обнявъ її, плачу та цілюю, а воно нічого того не звас.

— На що ви, питає, дядечку, такъ дїже мїцно цілїєте и
плачєте?

— На що?? О, колибъ ти виростало щасливее! впростало,
лиха дівочого не знало!

Не здивїйтесь же, що москаль плакавъ— було чого. Та ще,
бачєте, вїдно мало вь москаляхъ бїли менє палїччямп, що пла-
кати вмїю!...

М и х а й л о Ч а й к а.

МОЯ ВЕСНЯНКА.

И зновъ прійшла весна красна,
И зновъ зазеленіло поле
И розвплась верба рясна...
Чомъ ти не розцвітаєшъ, доле?

Чого така-жъ якъ и торікъ —
Идешъ похпла, невесела,
Мовъ подорожній чоловікъ
Черезъ чужі долини й села?

Отъ, скоро вже и журавлі
Поприлітають въ степъ широкій;
Забованіе у брилі
Вівчарь въ степу середъ толоки;

Отъ, незабаромъ и садкі
Зелені роспусять віти
И розцвітуть квіткі — макі,
Співатимуть веснянку діти...

Коли-жъ зъ тобою, доле, ми
Повеселішаємъ, якъ діти?
А, бачця, й можна бъ: — міжъ людьми
Чому-бъ и намъ не порадіти?

Погляньмо: всюди красота;
Холодну землю сонце гріє;

Цвіте миръ Божпй — процвіта:
У полі жито половіе...

Ні, не співають намъ, доле, ні!
Намъ тільки слухать, якъ радіє
Усяка пташка на-весні —
И ждять — коли-то хлібъ поспіе...

Л. ГЛІБОВЪ.

Березіль 1862 року.
Черніговъ.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРКЪ ЗЕМЛИ ВОЙСКА ДОНСКАГО *.

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

Страна, занимаемая донскими козаками; происхождение донскихъ козаковъ и первая о нихъ извѣстія.

Страна, занимаемая теперь Донскими Козаками, была извѣстна у греческихъ писателей подъ именемъ Гипербореи, т. е. страны за сѣверомъ, а иногда Скиѳіи (1); самыя же извѣстія о народахъ, здѣсь обитавшихъ, такъ сбивчивы и неполны, что могутъ быть только хорошимъ пособіемъ при изученіи археологіи донскаго края (2). Заимствуя

(*) Главнымъ матеріаломъ этому очерку служило историческое описаніе Земли Войска Донскаго—рукопись, составленная въ 20 годахъ настоящаго столѣтія, по распоряженію комитета о пересмотрѣ положеній Войска Донскаго. Къ рукописи приложены копии съ актовъ московскаго архива, на которыхъ мы и основывались, прибѣгая къ историческому описанію только въ случаѣ недостаточности актовъ, или новѣйшихъ сочиненій, въ которыхъ обработанъ тотъ или другой эпизодъ донской исторіи.

1) Нѣтъ никакого сомнѣнія, что во время владычества Скиѳовъ существовали греческія поселенія и по сѣверозападнымъ берегамъ Азовскаго моря. Монеты, вѣщи и наконецъ развалины древнихъ строеній, находимыя въ нѣкоторыхъ прибрежныхъ мѣстахъ Азовскаго моря, свидѣтельствуютъ о глубокой древности этихъ поселеній (напр. хуторъ Недвиговка).

2) Босфоръ Киммерійскій съ его дрезностями и достопамятностями, Григорія Спасскаго. 1846.

Археолого-путизматическій сборникъ, относительно Босфора Киммерійскаго съ картою, его же. 1830.

Исторія о Донскомъ Войскѣ, Алексѣя Попова и матеріалы къ ней. Харьковъ, 1814 г.

изъ этихъ извѣстій возможно—краткую переченьъ событій, можно видѣть, что Скифы были вытѣснены въ послѣднихъ годахъ до Р. Х. Сарматами, которые, въ лѣтописяхъ римскихъ писателей, замѣнили самое имя Скифовъ.

Въ первое время по Р. Х., здѣсь жили Аланы, порабощенные, въ концѣ IV вѣка, Гуннами. Около времени основанія русскаго государства, т. е. въ IX вѣкѣ, на мѣстахъ, орошаемыхъ рѣкою Дономъ, жили попеременно Хазары, Печенѣги и Половцы.

Изъ этихъ народовъ одни Хазары оставили по себѣ нѣкоторые памятники (1), состоящiе въ развалинахъ ихъ поселенiй.

Въ XI столѣтiи начинаются частыя столкновенiя Печенѣговъ и Половцевъ съ Русскими, которые мало по малу подчинили ихъ своему влiянiю.

Въ 1224 году, впервые прошли донскую землю Монголы и, разбивъ русскiя войска на берегахъ р. Калки, удалились; но явились вновь въ 1237 году, и, подчинивъ Русь своей власти, основали свои кочевья и въ донской землѣ, что свидѣтельствуютъ оставшiеся послѣ нихъ памятники, состоящiе изъ развалинъ кирпичныхъ зданiй, различныхъ сосудовъ и употребляемаго ими оружiя (2).

Монголы впоследствии раздѣлились на нѣсколько отдѣльныхъ ордъ, изъ которыхъ вначалѣ была сильна Буковская, или Золотая, орда; но потомъ, ослабленная и уничтоженная великими князьями русскими Иоанномъ III и Иоанномъ Грознымъ, она уступила свое первенство ордѣ Крымской, занявшей Таврической полуостровъ и вступившей въ родственныя отношенiя къ Турцiи. вмѣстѣ съ раздѣленiемъ на орды, имя Монголовъ исчезаетъ и замѣняется различными наименованiями татаръ: сибирскихъ, астраханскихъ, казанскихъ, крымскихъ, ногайскихъ и другихъ.

Крымскiе татары, отдѣленные отъ государства русскаго огромными степными пространствами, до второй половины XVIII столѣтiя сохраняютъ независимость; одни, или съ помощью турецкихъ войскъ ведутъ постоянную, ожесточенную фанатизмомъ, войну съ Русскими, по-

1) Саркеллы—крѣпость Хазаровъ, развалины которой въ юрту Качалинской станицы.

2) Остатки татарскаго владычества разбросаны всюду по Донской землѣ, но въ особенности примѣчательны развалины кирпичныхъ мечетей близъ Глазовской станицы Усть-медвѣдицкаго округа и въ юрту Каменской станицы Донецкаго округа.

на энергическія мѣры, принятія императрицею Екатериною II, не сокрушили ихъ самостоятельность.

Во время этихъ безпрестанныхъ войнъ съ татарами, является на историческое поприще народъ, который, занявъ самъ-собою тѣ пустынные степи, извѣстныя въ лѣтописяхъ подъ именемъ Поля, которыя отдѣляли Россію отъ татаръ, положилъ себѣ цѣлью—вѣчную войну съ мусульманами, и тѣмъ много способствовалъ къ ослабленію и уничтоженію татарскаго владычества. Этотъ народъ извѣстенъ въ русской исторіи подъ именемъ Козаковъ Запорожскихъ и Донскихъ, отъ главныхъ ихъ притоковъ (за порогами) на р. Днѣпрѣ, и на р. Донѣ.

Участіе Козаковъ въ русской исторіи носитъ на себѣ печать са-мобытности и особеннаго интереса; это побуждало многихъ написать ихъ отдѣльную исторію, которая должна подраздѣляться на исторію запорожскихъ козаковъ, тѣсно связанную съ исторіею Малороссіи, и исторію донскихъ козаковъ, какъ поясненіе исторіи московскаго государства.

На долю Запорожцевъ выпали болѣе любопытныя событія, что произошло отъ столкновенія этого народа съ западно-католическою и аристократическою Польшею; но и въ судьбѣ донскихъ козаковъ есть много событій своеобразныхъ, характеризующихъ жизнь и указывающихъ на родство ихъ съ казаками запорожскими.

Происхожденіе донскихъ козаковъ опредѣлить трудно; однакожъ, основываясь на большинствѣ писателей, можно заключать, что первоначальные донскіе казаки суть выходцы изъ Русской земли, оставившіе свою родину по разнымъ причинамъ и въ различное время: иные бѣжали отъ власти помѣщиковъ, бояръ и чиновнаго міра; другіе оставили отечество изъ опасенія за жизнь въ грозное правленіе Іоанна IV; наконецъ были и такіе, которые презирали мирную жизнь хлѣбопашца, скромныя занятія гражданина: эти бѣжали изъ родныхъ городовъ ревень, чтобы дышать свободною жизнью въ степи, гдѣ удали и молодчеству представлялся безграничный просторъ. Впоследствии, къ нимъ присоединилось много малороссіянъ, преимущественно запорожцевъ.

До развитія въ самостоятельное общество, эти бѣглецы составляли немногочисленныя шайки, подъ предводительствомъ выбранныхъ ими атамановъ ¹⁾.

¹⁾ Атаманъ, по-нормански — ватманъ, сравни — ватага. Замѣчаніе П. М. Строева; въ его собраніи монастырскихъ актовъ.

Гнушаясь хлѣбопашествомъ и не имѣя другихъ средствъ для существованія, шайки козаковъ жили въ первое время грабежемъ и разбоемъ, а потому первыя извѣстія о козакахъ, полученные московскимъ дворомъ, наполнены жалобами на воровъ—козаковъ, затруднявшихъ торговые сношенія русскихъ промышленниковъ.

Но общество развивалось, а съ тѣмъ вмѣстѣ выяснялась и цѣль его. Имя разбойника и вора неслишкомъ пріятно звучало для членовъ новаго общества, а цѣль была на лицо — защита христіанства отъ магометанъ, вѣчная вражда противъ невѣрныхъ.

Когда эта цѣль соединила нѣсколько шаекъ, то образовавшееся общество потребовало лучшаго порядка; и вотъ, на берегахъ Дона, при впаденіи Донца, на острову между обѣими рѣками, выбирается сильный стратегическій пунктъ—Раздоры, куда стеклись и соединились въ единое братство всѣ молодцы, наскучившіе бродяжническою жизнью въ Полѣ.

Хотя, съ основаніемъ общества въ Раздорахъ, разбой и грабежи козаковъ не прекратились и повторялись еще долго, но послѣ буйнаго разгула, они являются усердными слугами Россіи, и своими громкими и полезными дѣлами, заставляютъ забывать о недавно—совершенныхъ преступленіяхъ.

Донскіе казаки, устроившись въ Раздорахъ, проявили себя не ранѣе половины XVI столѣтія. До этого времени трудно было рѣшить, кто производитъ набѣги на Поле: — русскіе ли бѣглецы, или татарскіе набѣдники, которые еще долго носятъ названіе козаковъ: (это ясно видно изъ грамоты великаго князя Василія Іоанновича къ турецкому султану (1)).

Разбой съ года на годъ увеличивался въ размѣрахъ и около 1528 года дошли до того, что не было возможности безопасно проѣзжать даже посламъ, отправляемымъ изъ Москвы въ Крымъ и обратно; но уже эти разбой производились не съ одной стороны крымской, т. е.

Разборъ исторіи Войска Донскаго, составленной Броневскимъ: критическая статья Сухорукова — рукопись. Примѣчанія къ ней.

(1) Дѣла турецкія, книга № 1, листъ 233, наказъ дворянину Морозову, посылаемому въ Константинополь къ турецкому султану съ грамотою, гдѣ между прочимъ писано: «и твои казаки азовскіе нашихъ людей вмають на Поле, да водятъ въ Азовъ, да ихъ продають, а емлють съ нихъ окупы великіе и лиха нашимъ людямъ отъ твоихъ казаковъ азовскихъ много чинится».

южной, но и съ восточной, гдѣ между пойманными находились ногайскіе татары и Русскіе (1).

Изъ наказа царя Василія Іоанновича третьяку Гудину, посланному въ 1521 году къ турецкому султану, видно, что оба государя въ это время рѣшились учредить въ донской землѣ станы для переговоровъ и препровожденія пословъ, причемъ русскіе станы думали учредить на Хопрѣ и, въ крайнемъ случаѣ, на Медвѣдицѣ; о донскихъ козакахъ въ этомъ наказѣ не сказано ни слова (2).

Въ первый разъ о донскихъ козакахъ упоминается въ 1549 году; но и здѣсь этимъ именемъ названы тѣ козаки, которые служили въ городахъ по верховьямъ Дона и по рѣкамъ въ него впадающимъ, поселенные самимъ правительствомъ (3).

Но жалоба татаръ, въ этомъ же году, на какихъ-то Севрюковъ, живущихъ на Дону, даетъ поводъ думать, что уже на донской землѣ образовалось общество самобытное и довольно сильное, о которомъ пишетъ ногайскій князь Юсуфъ (4) царю Іоанну Васильевичу Грозному и въ отвѣтъ получаетъ, что: «тѣ разбойники живутъ на Дону безъ нашего вѣдома и отъ насъ бѣгаютъ (5)». Вслѣдъ за этимъ, въ другой грамотѣ Юсуфа упоминается, что эти бѣглецы основали на Дону въ четырехъ мѣстахъ городки и стерегутъ ногайскихъ татаръ, и что атаманомъ ихъ былъ нѣкто Сарыазманъ; но московскій дворъ тотчасъ отрекся отъ нихъ, отписавъ, «что эти холоны въ нашей землѣ многое лихо учинили» и, какъ видно изъ той же грамоты, послѣ сдѣланныхъ ими преступленій эти люди бѣжали на Поле (6).

1) Дѣла ногайскія, книга № 2, листъ 230.

2) Дѣла турецкія, книга № 1, листъ 159—161.

3) Великій князь Іоаннъ Васильевичъ, желая склонить въ то время ногайскихъ князей къ войнѣ противъ крымцевъ, велѣлъ своему послу сказать ногайскому князю Юсуфу: «Дошелъ до насъ слухъ, что крымскій царь недоброжелательствуетъ намъ... астраханскому царю прислалъ пушки и людей на помощь. Я же, по дружбѣ вашей ко мнѣ, повелѣлъ моимъ путивльскимъ и донскимъ казакамъ воевать крымскіе улусы». Дѣла ногайскія, книга № 3, листъ 85—87.

4) Дѣла ногайскія, книга № 3, листъ 113. «О сей же годъ наши люди ходили къ Москвѣ съ торгою. Да осенью, какъ шли назадъ, тѣ ваши казаки-севрюки, которые на Дону стоятъ, пришли на тѣхъ нашихъ людей, да иныхъ побили и куны ихъ взяли, а иныхъ де и къ тебѣ повели?»

5) Тамъ же, листъ 118—119.

6) Тамъ же, листъ 171.

Образованіе донскаго козачества слѣдуетъ отнести не ранѣе, какъ къ половинѣ XVI столѣтія, когда новое общество уже окрѣпло и было связано одною цѣлью; когда разбросанныя шайки собрались и проникнулись единою мыслью. Мы не слишкомъ ошибемся, если примемъ 1550 годъ—годомъ основанія самобытнаго донскаго козачества, потому—что уже въ слѣдующемъ 1551 году это общество было настолько сильно, что обратило на себя вниманіе турецкаго султана, просившаго ногайскаго князя унять донскихъ козаковъ отъ нападенія на городъ Азовъ ⁽¹⁾.

Окончательно утвердившись на Дону, казаки, вѣроятно, вскорѣ по водвореніи, предложили себя на службу царю Іоанну Грозному, который, по необходимости, долженъ былъ принять ихъ подъ свое покровительство. Одни изъ нихъ участвуютъ при покореніи астраханскаго царства, между тѣмъ, какъ другая ихъ часть бдительно слѣдитъ за движеніями и намѣреніями крымцевъ, союзниковъ царя астраханскаго, и хотя казаки не всегда могли бороться съ огромными силами хана, по крайней мѣрѣ о вторженіи его полчищъ своевременно извѣщали московское государство.

Отличившись удалствомъ и храбростью во время войнъ Іоанна IV съ Астраханью и Крымомъ (1555—1559), донскіе казаки въ 1569 году выказываютъ странное малодушіе. Турецкій султанъ Селымъ, рѣшивъ воевать Русское царство, послалъ сухопутное войско чрезъ задонскія степи къ Астрахани, а морскія силы отправилъ на ладьяхъ по Дону. При первомъ приближеніи непріятеля, казаки разбѣжались и собрались только послѣ отступленія турецкаго войска, встрѣтившаго неожиданныя трудности въ безводныхъ задонскихъ степяхъ ⁽²⁾. Какъ скоро опасность миновала, донскіе казаки возвратились на прежнія мѣста и опять начали разбѣзды къ сторонѣ Крыма и ногайскихъ татаръ, поощряемые московскимъ дворомъ ⁽³⁾. Въ это время

¹⁾ Что русскаго царя Ивана гѣта пришли, рука его надъ бусурманы высока; ужъ де и мѣъ отъ него обида великая; Поле де все, да и рѣки у меня поотымаъ, да и Донъ у меня отнятъ; да и Азовъ городъ упусти у меня доспѣлъ; поотымаъ всю волю въ Азовѣ; казаки его съ Азова оброкъ емлютъ и воды изъ Дону пить не дадутъ». Дѣла ногайскія; книга № 4; листъ 39—41.

²⁾ Дѣла крымскія, № 13; листъ 287—300.

³⁾ Царь Іоаннъ Васильевичъ въ это время особенно благоволилъ къ козакамъ и, собираясь отомстить крымскому хану за сожженіе Москвы, прислалъ

постоянныя жалобы на козаковъ какъ турецкаго султана и крымскаго хана, такъ и погайскихъ князей, оставались безъ всякихъ послѣдствій, потому—что московскій дворъ уже созналъ, какую помощь могутъ принести козаки, будучи передовою стражею, аванпостною цѣпью, противъ нападений мусульманъ.

Въ 1576 году, козаки участвуютъ съ русскими войсками въ войнѣ Ливонской и, дѣйствуя въ первомъ походѣ съ большимъ усердіемъ, во второй походъ, 1579 года, самовольно уходятъ отъ царскихъ воеводъ во—свои или, по словамъ лѣтописцевъ, «пошли на Донъ безъ отпуску (1)».

ГЛАВА ВТОРАЯ.

Разбои козаковъ на Волгѣ. Завоеваніе Сибири Ермакомъ. Образованіе волжскихъ, яицкихъ и терскихъ козаковъ. Отношеніе донскихъ козаковъ къ царямъ русскимъ: Іоанну Грозному, Феодору Іоанновичу и Борису Годунову.

Удалство донскихъ козаковъ, свободная и разгульная жизнь на новомъ поселеніи привлекала постоянно на Донъ новыхъ пришельцевъ; а въ продолженіи войны Іоанна Грознаго съ Повгородомъ, во время кровавыхъ происшествій этого царствованія, Русскіе уже бѣжали на Донъ толпами. Число ихъ быстро умножилось, и они уже не ограничивались поселеніями на Дону, а искали новыхъ мѣстъ на Волгѣ, Яикѣ и на Кавказѣ. Эти новыя шайки наводили страхъ на улусы Ногаевъ, громили ихъ, а всего чаще грабили промышленниковъ и купцовъ. Какъ прежде торговый путь черезъ Поле, такъ теперь торговая дорога изъ Москвы въ Астрахань сдѣлалась опасною отъ постоянныхъ грабежей и разбоевъ козаковъ, или другихъ людей, занимавшихся разбойничьимъ промысломъ.

въ 1571 году къ донцамъ казачьяго атамана Никиту Машина съ какимъ—то тайнымъ порученіемъ и съ грамотою къ «донскимъ атаманамъ и казакамъ», въ которой писано, что когда Машинъ пріѣдетъ и учнетъ говорить и вы бѣ съ нимъ о нашихъ дѣлахъ промышленяли за одинъ, и какъ намъ послужите и мы васъ пожалуемъ своимъ жалованьемъ». Вѣрующая грамота государя царя Іоанна Васильевича 1571 года. Ист. Карамз. т. IX; примѣчаніе 348.

¹⁾ Тамъ же, т. IX, стр. 298; прим. 323.

Имя козака и вора—грабителя большихъ дорогъ сдѣлалось синонимомъ. Шайки новыхъ козаковъ шли на грабежъ, не спрашивая разрѣшенія войсковаго круга (1). Здѣсь не было разбора: переидскіе ли купцы, или русскіе промышленники везли товары. Ихъ грабили одинаково, а при малѣйшемъ сопротивленіи умерщвляли. Имя козака произносилось съ ужасомъ и проклятіями. Ногайскіе князья, переидскіе посланники и русскіе купцы неоднократно приносили жалобы Юанну; козаковъ стали ловить, а пойманныхъ представляли въ Москву, гдѣ ихъ ожидала казнь и вѣсѣльце.

Но ни казни, ни сильныя отряды, посылаемые противъ козаковъ, не унимали ихъ безпокойнаго духа. Переставая грабить купцовъ, они тѣмъ съ большимъ ожесточеніемъ напали на ногайскихъ татаръ, жгли ихъ селенія, уводили женъ и дѣтей, отбивали стада; а въ 1570 году напали на столицу погаевъ Сарайчикъ и «не только людей и живыхъ съѣли, и мертвыхъ изъ земли вырвали и гробы ихъ розорили (2)».

Причина этихъ постоянныхъ разбоевъ была двоякая: во-первыхъ, невозможность осѣлости посреди кичливыхъ татаръ, которые не исполняли мирныхъ договоровъ. Козаки не могли заняться ни земледѣліемъ, ни промышленностью, постоянно ожидая нападенія татаръ, и по необходимости жили грабежемъ и разбоемъ. Во-вторыхъ, политика русскаго двора, который запрещалъ имъ воевать съ татарами, когда того требовали его виды; въ это—то время козаки всего чаще являются грабителями большихъ дорогъ. При томъ, одно нападеніе на погайцевъ доставляло козакамъ царское жалованье, другое—лютую казнь, и причало козаковъ къ переменчивой политикѣ русскаго двора.

Около 1570 года, разбой козаковъ усиливался все болѣе и болѣе; они окружали съѣтью своихъ шакъ все пространство отъ Яика черезъ Волгу и Донъ до Днѣпра. Надо полагать, что въ числѣ козаковъ въ это время было много ошалѣлыхъ Юанна Грознаго, которые подговаривали козаковъ на болѣе дерзкіе поступки. Въ томъ же 1570 году атаманы нѣсколькихъ шакъ волжскихъ козаковъ: Иванъ Кольцо, Богданъ Борбоша, Шибита Панъ и другіе, ограбили ногайскихъ пословъ и русскаго боярина Василія Целепенцина на Волгѣ, близъ Сосноваго

1) Такъ называлось собраніе, на которомъ козаки, по большинству голосовъ, рѣшали свои дѣла.

2) Дѣла крымскія, книга № 10; листъ 140.

острова ⁽¹⁾. Разгнѣванный государь послалъ грамоты въ Казань и Астрахань объ изловленіи грабителей, съ повелѣніемъ пойманныхъ казнить смертію. Но судьба готовила этихъ буйныхъ людей на дѣла славныя въ обширномъ царствѣ Сибирскомъ.

Цари сибирскіе, потомки Чингисхана, около этого времени обязались платить царю Іоанну Грозному дань, но не всегда исполняли договоръ, напротивъ, часто нападали на восточные предѣлы Русскаго царства. Это побудило Іоанна Грознаго повѣрить защиту границъ своего государства купцамъ Строгоновымъ, съ большими для нихъ преимуществами и съ обязанностью имѣть собственное войско и заводить крѣпости. Для пайма войскъ Строгоновы приглашали вольныхъ людей и многія шайки донскихъ и волжскихъ козаковъ, славныхъ по «буйству и храбрости». Въ апрѣль 1579 года, послы Строгоновыхъ явились къ козацкимъ атаманамъ: Ермаку Тимофѣевичу, Ивану Кольцо, Якову Михайлову, Никитѣ Пану и Матвѣю Мещеряку; вручили имъ подарки Строгоновыхъ; увлекли ихъ воображеніе обширнымъ полемъ дѣятельности въ странѣ, славной по богатству и обилію даровъ природы. Атаманы обрадовались, видя, по словамъ лѣтописи ⁽²⁾, *пришествіе пословъ съ такою честью отъ мужей славныхъ*. На крутомъ берегу, при устьѣ Самары собрался кругъ (все атаманы съ предоблею дружиною) *думать думу важную съ црѣла ула*. Атаманъ Ермакъ, храбрѣйшій и просвѣщеннѣйшій изъ козаковъ, говорилъ въ кругу сильно и много о беззавѣи и опасности ихъ: «слывя ворами, мы скоро не найдемъ убѣжища въ землѣ нашей, и, отринутые Богомъ, не узримъ царства небеснаго; смоемъ пятно наше службою честною или смертію славною; послѣдуемъ призванію честныхъ мужей Строгоновыхъ». Весь кругъ прогремѣлъ: «пойдемъ»—и атаманы, поднявъ знамя, 28 іюня явились въ Чусовыхъ городкахъ, въ числѣ 540 человекъ.

Первые два года эти козаки защищали крѣпостцы, построенныя Строгоновыми; но въ 1581 г., вслѣдствіе внезапнаго набѣга сибирскихъ татаръ на русскіе городки, рѣшились отомстить и вмѣстѣ съ тѣмъ навсегда положить предѣлъ этимъ опустошительнымъ набѣгамъ.

Въ томъ же году, хорошо снаряженные и усиленные новыми охот-

¹⁾ Дѣла ногайскія; книга № 10; листъ 238—261.

²⁾ Рукопись, имѣющая названіе «о взлгѣ сибирской земли» и дѣла сибирскія, столбъ 2 и 3. Огрызки помѣщены въ историческомъ описаніи В. Донскаго.

никами, казаки, подъ начальствомъ Ермака Тимофѣевича, въ числѣ 840 человекъ, сѣли на ладьи и пошли искать Сибирское царство.

Постоянно враждуя между собою, сибирскіе князья не соединились, чтобы взаимно противоборствовать малочисленной, но храброй, дружинѣ Ермака. Разказы о храбрости казаковъ и ихъ огнестрѣльномъ оружіи заранѣе приводили татаръ въ ужасъ. Перетаскивая суда изъ одной рѣки въ другую, казаки по дорогѣ завоевывали небольшія сибирскія ханства. Такимъ образомъ дружина вступила въ Иртышъ, гдѣ началось царство сильнѣйшаго изъ сибирскихъ владѣтелей, Кучума. Онъ навстрѣчу Ермаку послалъ племянника своего Маметкуля. Маметкуль былъ разбитъ и оставалось поразить самого Кучума, ожидавшаго нападенія въ укрѣпленномъ мѣстѣ. Не смотря, что дружина въ долгомъ плаваніи и постоянныхъ битвахъ была ослаблена, казаки ободренные словами: «не посраимъ себя, померь все, но врагамъ неуступимъ; если же побѣдимъ, память наша въ странахъ сихъ и слава въ мірѣ будутъ вѣчны», — бросился на войско Кучума, которое, послѣ упорной битвы, обратилось въ бѣгство. Кучумъ, забравъ въ своей столицѣ Искерѣ самыя дорогія сокровища, бѣжалъ дальше, а Ермакъ тотчасъ ее занялъ.

Вскорѣ за покореніемъ Искера, все царство Кучума подпало подъ власть Ермака, который, то оружіемъ, то разумнымъ управленіемъ, привлекалъ къ себѣ сосѣднихъ князей и дѣйствовалъ такъ успѣшно, что многіе изъ нихъ явились къ нему съ дарами и выразили желаніе быть «подъ рукою русскаго царя».

Если завоеваніе Сибирскаго царства дѣлаетъ честь храбрости и отважному духу Ермака, то гораздо выше слѣдуетъ цѣнить его высокія политическія дарованія, которыя укрѣпили сдѣланные ими, завоеванія навсегда за Русскими.

Ермакъ, удостовѣренный въ прочности своихъ побѣдъ, послалъ нѣсколько человекъ своей дружины къ Строгоновымъ, которые отослали ихъ въ Москву съ вѣстями о завоеванномъ царствѣ. Одаривъ Строгоновыхъ и донскихъ атамановъ, Іоаниъ Грозный послалъ къ Ермаку богатые подарки и чрезъ нѣсколько времени отправилъ на помощь русскія войска; но атаманъ-герой не дожидъ до этого. Вскорѣ послѣ полученія милостей царскихъ, Ермакъ погибъ въ одной изъ схватокъ съ сибирскимъ княземъ изъ рода Кучума. Въ этой схваткѣ, окруженный внезапно непріятелемъ, Ермакъ, желая избѣжать плѣна, хотѣлъ прыгнуть въ лодку, стоявшую недалеко отъ берега, но не рассчитавъ

прыжка и въ тяжелой бронѣ упалъ въ Иртышъ «*въ волнахъ котораго сокрылся на вѣки*». Ни современники, ни потомки не отнимали у Ермака славы его завоеванія, которое возвысило козаковъ во мнѣніи русскаго народа.

Громкая слава сподвижниковъ Ермака разнеслась по всему Русскому царству и многіе изъ волжскихъ козаковъ оставили свое разбойничье ремесло, поселились недалеко отъ устьевъ Яика (Урала), гдѣ, въ мѣстахъ привольныхъ для рыбной ловли, основали городъ въ 1584 году и положили начало Уральскому войску.

Россія еще въ концѣ XV вѣка имѣла на Терекѣ свои городки, населяя ихъ городовыми козаками. Въ 1581 году, по просьбѣ грузинскаго царя Александра, туда же отправлена дружина стрѣльцовъ; но этой дружины было недостаточно, а потому частью по собственной волѣ, а частью по приглашенію правительства, переходили туда и донскіе козаки. Переселенцы на новомъ мѣстѣ остались вѣрны своей цѣли—воевать съ невѣрными, что видно изъ просьбъ крымскаго хана русскому посланнику о сведеніи козаковъ съ Терека.—Раздѣлившись на четыре главныя группы: донскихъ, волжскихъ, уральскихъ и терскихъ, козаки тѣмъ удобнѣе могли тревожить различныя орды татаръ, скитавшіяся подъ управленіемъ отдѣльныхъ князей по огромному пространству юговосточной Россіи. Безпрестанныя, почти ежемѣсячныя жалобы ногайскихъ татаръ русскому двору не вели ни къ чему. Московское правительство уже видѣло пользу, которую приносятъ ему козаки, относительно магометанъ. Никогда служба козаковъ не была такъ ощутительна, какъ во время нашествій татаръ на самое Московское царство, что случалось нѣсколько разъ въ правленіе Іоанна Грознаго и сына его Θεодора Іоанновича. Но не успѣвали собраться полчища крымскаго хана, какъ вѣсть о ихъ походѣ была извѣстна всему русскому государству чрезъ козаковъ, которые стерегли каждый шагъ татаръ, догадываясь о каждомъ ихъ намѣреніи.

Каждый ханъ считалъ своею обязанностью побывать на Окѣ и воевать Московское царство. Такъ въ 1591 году, пользуясь отсутствіемъ русскихъ войскъ въ Швецію, крымскій ханъ Казы — Гирей собралъ огромную рать и двинулся съ нею на Москву. Козаки извѣстили русское правительство, вслѣдствіе чего были взяты предосторожности и непріятели заставили возвратиться назадъ.

По замиреніи съ Крымомъ и ногайскими татарамъ, правительство старалось и козаковъ склонить къ прекращенію набѣговъ, для чего при-

сылала имъ неоднократно жалованье, состоящее изъ суконъ, хлѣба и денегъ, а также изъ пороха и свинцу. Козаки прекращали набѣги до тѣхъ поръ, пока наши посланники вели переговоры, а потомъ вновь начали нападеніе на татаръ, находя всегда предлогъ къ войнѣ. Къ тому же и татары пользовались каждымъ случаемъ, чтобы нанести козакамъ вредъ. Царское жалованье ставало имъ на весьма короткое время; притомъ, они получали всегда свинецъ и порохъ, назначеніе которыхъ было весьма понятно.

Такова была политика царей Іоанна и Феодора. Со вступленіемъ на престолъ Бориса Годунова милостивыя отношенія русскаго двора къ козакамъ кончились. Борисъ Годуновъ не благоволилъ къ козакамъ, прекратилъ выдачу имъ жалованья, запретилъ козакамъ безошлинно торговать въ московскомъ государствѣ и набѣщать своихъ близкихъ, что было разрѣшено грамотою царя Феодора Іоанновича. Не довольствуясь этимъ, Борисъ Годуновъ построилъ въ 1598 году на Донцѣ городъ Царевъ—Борисовъ, писалъ крымскому хану о свѣдѣніи козаковъ съ Дону и показалъ такимъ—образомъ явное намѣреніе уничтожить донское козачество. Эту перемѣну въ обращеніи съ козаками можно приписать только подозрительности Бориса, который могъ считать козаковъ общниками его враговъ.

Въ такомъ положеніи были дѣла, когда въ Россіи разнеслась молва, что царевичъ Дмитрій живъ и что Годуновъ есть похититель престола и достопіица Іоанна. Лжедмитрій зналъ о нерасположеніи козаковъ къ Годунову и, разумѣется, этимъ воспользовался. Признанный царемъ сперва въ Польшѣ, самозванецъ спѣшилъ найти себѣ союзниковъ и въ донскихъ козакахъ. Въ грамотѣ (1) своей къ козакамъ, Лжедмитрій писалъ, что онъ истинный сынъ перваго царя Бѣлаго, что у него измѣною и злодѣйствомъ Годунова похищенъ престолъ, звалъ ихъ свергнуть сего недостойнаго раба съ отеческаго престола. Козаки повѣрили не разомъ; они рѣшились на мѣстѣ развѣдать обо всемъ и съ этою цѣлью нарядили къ мнимому царевичу посломъ войсковаго атамана Корелю и старшину Мѣжакова, которые, въ 1603 г., отправились въ Польшу, гдѣ увидѣвъ, что съ Лжедмитріемъ обращаются какъ съ истиннымъ царевичемъ, признали его сыномъ русскаго царя; потомъ, обласканные Лжедмитріемъ, не желая искать

1) Исторія Россійскаго государства Карамзина и примѣчанія, томъ XI. Лѣтопись Николая о мятежахъ.

другихъ удостовѣреній, они, именемъ всѣхъ своихъ собратовъ, били самозванцу челомъ въ вѣрности и преданности козаковъ.

Напрасно Годуновъ присылалъ на Донъ чиновника Хрущова для удостовѣренія козаковъ въ коварномъ обманѣ Лжедмитрія. Вѣря словамъ своихъ атамановъ и признательные къ милостямъ мнимаго царевича, козаки заключили Хрущова въ цѣпи и отослали къ самозванцу. Хрущовъ изъ трусости палъ ницъ передъ Отрепьевымъ и призналъ его истиннымъ сыномъ Грознаго, что еще болѣе увѣрило козаковъ. Они соединились съ самозванцемъ сначала въ числѣ 6000 подъ начальствомъ Корелы, а послѣ пораженія войскъ самозванца Басмановымъ прислали ему еще 5000.

Духъ измѣны, сообщившійся русскому народу и козакамъ признаніемъ перваго самозванца, переманилъ ихъ послѣ смерти Отрепьева къ другому, потомъ къ третьему самозванцу. Козаки легко переходили отъ одного къ другому и обгаляли въ это время русскую землю неповиною кровью; козаки болѣе всѣхъ способствовали смутамъ того времени. Страсть къ хищничеству и грабежамъ, какъ отрицательное ихъ качество, проявилась во всей наготѣ. Лѣтописцы и историкъ русскіе вспоминаютъ о нихъ съ ужасомъ и справедливо находятъ, что въ это время козаки нанесли Россіи болѣе вреда, чѣмъ сами непріатели.

Но лишь только успокоилась Россія, козаки первые готовы поддерживать порядокъ и, получивъ грамоту отъ духовнаго собора (1), немедленно признали Михаила Ѳеодоровича за своего законнаго царя и государя. Изъ этой грамоты между прочимъ видно, что козаки, бывшіе въ Москвѣ, много способствовали къ водворенію тишины и спокойствія во время избранія Михаила Ѳеодоровича.

ГЛАВА ТРЕТЬЯ.

Отношенія козаковъ къ царю Михаилу Ѳеодоровичу; убіеніе посла Карамышева.

Со времени воцаренія Михаила Ѳеодоровича, дѣйствія козаковъ получаютъ болѣе правильный характеръ. Получивъ грамоту отъ московскаго духовнаго собора, а потомъ отъ самого государя съ титуломъ: «великому Войску Донскому,» козаки обѣщали служить вѣ-

1) Грамота на Донъ отъ духовнаго московскаго собора 1613.

рою и правдою, не приставать къ шайкамъ самозванцевъ, а напротивъ, унимать отъ буйства другихъ козаковъ. Насчетъ же повелѣнїя не трогать азовцевъ, турокъ и татаръ и воевать Польшу, казаки отвѣтствовали, что имъ безъ войны жить нечѣмъ и просили государя присылать жалованье (1). Хотя изъ грамотъ невидно, чтобы козакамъ было опредѣлено постоянное жалованье; но они получали его часто, особенно во время препровожденїя пословъ.

Со времени воцаренїя дома Романовыхъ начинаются постоянныя письменныя сношенїя козаковъ съ московскимъ дворомъ, съ посылкою легкихъ станицъ (2)

Въ первое время Донцы дѣйствительно усердствовали московскому двору. Азовцы, въ соединенїи съ крымскими и ногайскими татарами, неоднократно нападали на ихъ юрты, отнимали у нихъ табуны лошадей и скотъ; но казаки не мстили, боясь этимъ потревожить русскаго посланника въ Константинополь.

Взамѣнъ этого, пользуясь расположенїемъ двора, казаки захотѣли прїобрѣсти право на беспошлинную торговлю во всѣхъ украинскихъ городахъ, на что государь далъ имъ особую грамоту (3).

Въ это же время, правительство озаботилось прочнымъ устройствомъ сношенїй съ Дономъ. При прежнихъ государяхъ, переписка съ донскими козаками производилась большею частью по разряду. Въ сентябрѣ 1614 года, было указано завѣдывать этими дѣлами посольскому приказу, который управлялъ сношенїями со всѣми иностранными народами.

1) «Православный царь государь», писали они: «пожалуй насъ, холопей своихъ, своимъ царскимъ великимъ жалованьемъ денежнымъ, и сукны и селитры и свинцомъ и запасомъ; чѣмы мы нужны, чтобы мы, холопи твои, служа съ травы, да съ воды, наги и босы и голодны не были». Дѣла турецкія столп. 1614 г. Отписка донскихъ атамановъ и козаковъ 1613 года.

2) Т. е. нѣсколькихъ козаковъ и выбраннаго атамана.

3) «За многїя къ намъ службы пожаловали, велѣли вамъ въ наши украинныя города со всякими вашими товары и безъ товаровъ, къ родимцамъ вашимъ ѣздить и съ нами видѣться поволью и торговати всякимъ товаромъ и по городамъ по воеводамъ нашимъ и всякимъ приказнымъ людемъ о томъ отъ насъ писано, чтобы они вамъ и товарищамъ вашимъ съ товары и безъ товары ѣздить велѣли поволью и насильства бы никому не чинили... и у тѣхъ товаровъ пошлинъ имать за вшау службу не велѣли. Дѣла турецкія, въ столпцахъ, 1615 года № 2; грамота на Донъ ⁷¹²⁴/₁₆₁₅ года, сентября.

Между-тѣмъ, азовцы попрежнему нападаютъ на козацкія юрты и отбиваютъ у донцовъ скотъ, а плѣнныхъ отводятъ въ неволю. Козаки, дождавшись выѣзда посланника, не могли больше терпѣть и начали съ своей стороны нападенія. Въ это время (1616 г.) Россія готовилась къ войнѣ съ Польшею. Желая преклонить на свою сторону турецкаго султана, московскій дворъ всѣми силами старался удержать козаковъ отъ ихъ нападеній. Козаки мирились съ азовцами; но князья татары не исполняли договоровъ. Оба народа были слишкомъ озлоблены другъ противъ друга; а потому донцы дѣлали поиски или къ Азову, или въ соединеніи съ запорожцами, производили морскія экспедиціи въ Крымъ, малую Азію и Европейскую Турцію. Не разъ отъ ихъ смѣлыхъ высадокъ трепетали Керчь, Трапезонда, Синопъ и даже самыя столицы—Бахчисарай и Константинополь.

Порта, желая какиъ-нибудь образомъ воспрепятствовать козакамъ проходить въ море, рѣшилась отнять у нихъ тѣ два рукава Дона, которые, будучи судоходны для другихъ, служили козакамъ для свободнаго выхода въ Азовское море, и, пользуясь тѣмъ, что московскіе послы находились въ Азовѣ, отчасти исполнила свои намѣренія, построивъ на рукавахъ Дона:—Мертвомъ Донцѣ и Каланчѣ—башни и засыпавъ рукава еще камнями. Это болѣе озлобило козаковъ.

Московскій дворъ смотрѣлъ на ссоры козаковъ съ азовцами не съ большою пріязнью, поэтому вначалѣ царь Михаилъ Феодоровичъ, потомъ патриархъ Филаретъ, писали къ козакамъ грамоты и угрожали:—первый — опалю, а второй — отлученіемъ отъ церкви (1); но это не дѣйствовало на донцовъ, привыкшихъ уже къ перемѣнной политикѣ. На приказаніе соединиться съ турецкими войсками для взаимнаго дѣйствія противъ Польши, козаки наотрѣзъ отказали, а на опалу царя отвѣчали, что они сойдутъ съ Дона и займутъ новыя жилища.

Удачныя экспедиціи козаковъ въ Крымъ и Анатолю были причиною, что перазъ русскіе посланники при дворахъ турецкаго султана и крымскаго хана подвергались заключенію. Поэтому царь рѣшился принять крутыя мѣры и посадилъ въ крѣпость одну изъ легкихъ станицъ, прибывшую въ Москву съ отпискою, а для усмиренія козаковъ послалъ знатнаго сановника, Карамышева, съ грозною грамотою, въ ко-

1) Дѣла турецкія, въ столпцѣ 1617 г. Грамоты на Донъ.

торой, налагая на нихъ ошалу, обѣщала отлучить отъ церкви. Карамышевъ преувеличилъ инструкцію, страшая козаковъ бить кнутами и казнить, а имущество и жилища ихъ пожечь. Услышавъ столь грозныя слова, козаки потребовали отъ Карамышева грамоты, на основаніи которой онъ имѣеть столь неограниченную власть, обѣщаясь быть покорными царской волѣ. Когда же Карамышевъ въ этомъ отказалъ, и какъ между козаками носился слухъ, будто Карамышевъ спонсится съ ногайскими и крымскими татарами объ истребленіи козаковъ, то они и рѣшили, въ войсковомъ кругу, посадить Карамышева въ мѣшокъ и бросить въ воду, что и было немедленно исполнено; затѣмъ написали государю отписку, въ которой объяснили причины, мѣняющія имъ воевать съ Польшею въ союзѣ съ Турціею и между-прочимъ упомянули объ убіеніи Карамышева ¹⁾.

¹⁾ Дѣла турецкія, 1630 года, № 8. Повинная отписка донскихъ козаковъ 6 октября 1630 года, объ убійствѣ Карамышева. Эта длинная отписка, лучше другихъ, характеризуетъ отношенія донскихъ козаковъ къ московскому двору; а потому приводимъ изъ нея нѣкоторыя мѣста:

«По твоей государевѣ грамотѣ велѣно идти на твоего государя недруга, на польскаго короля землю, съ турецкими посланци, съ мурзою, да съ Абазою вмѣстѣ; а нынѣ де тѣ послы съ турецкими людьми стоять на Узѣ. И мы, Государь, отъ Божіей милости не отступники, а тожъ государю, твоему царскому величеству, не мзѣвники и не лакомцы; служимъ тебѣ съ травы, да съ воды и къ твоему государскому величеству языки и всякими вѣстями обсылаемся и твоихъ государевыхъ пословъ встрѣчаемъ и провожаемъ въ турецкую землю и тебѣ, государь, назадъ къ Москвѣ, и турецкаго посла, твоего государева дѣла, встрѣчаемъ и провожаемъ и во всемъ себя въ твою царскую милость отдаваемъ; истинную православную, христіанскую вѣру, по преданію святыхъ апостолъ, въ которой, предковѣ наши, православные христіане и мы, холопи твои, породились и возрасли, помимъ и крѣпко держимъ и впредь хотимъ за нее противъ твоего государева всякаго недруга стоять крѣпко и неподвижно до конца живота своего; за тебя, Государь, умираемъ, вся любимая свѣта сего остави и телѣса свои презрѣвъ» и т. д. Потомъ продолжаютъ такъ: «и мимо твоего російскаго московскаго государства въ бусурманскую землю турецкимъ пашамъ на помощь идти не хотимъ, потому что наша истинная православная христіанская вѣра Турчанамъ непріятна». При этомъ козаки замѣчаютъ, что хотя они и učinили бы съ «турецкими людьми надъ Литвою поисканье, а слава будетъ турецкаго Муратъ-Салтана и турецкихъ людей, а не твоя, государева, и не насъ, холопей твоихъ, служба православная» и что «въ прежнія, государь, лѣта, блаженныя памяти, ни при которыхъ бывшихъ царехъ, мы, донскіе атаманы и казаки, турецкимъ Муратъ-Салтанамъ не служивали». Дальше же между прочимъ продолжаютъ: «да въ прошломъ же, Государь, 137 году (1629) августа въ 27 день, съ твоими государевыми послы, по твоему государеву указу, въ провозныхъ присланцъ Иванъ Карамышевъ къ намъ на Донъ въ войско, и, пріѣхавъ,

Два года донцы несли на себѣ гнѣвъ царскій и опалу патріарха. Наконецъ, въ исходѣ 1632 года, Михаилъ Теодоровичъ простилъ ихъ, велѣлъ выпустить заточенныхъ изъ крѣпости и отправилъ подъ Смоленскъ, вмѣстѣ съ русскими воеводами, а войску послалъ милостивую грамоту и жалованье.

Въ слѣдующемъ году, какъ видно изъ грамоты на Донъ отъ 15 апрѣля 1633, велѣно козакамъ учинить поискъ надъ крымскими татарами. «И мы, великій государь, и отецъ нашъ великій государь, святѣйшій патріархъ Филаретъ Никитичъ московскій и всяя Россія, васъ атамановъ за вашу службу, что вы намъ служите надъ татарами, войною промышляете и поискъ чините, похваляемъ, и за то васъ учнемъ жаловати нашимъ государскимъ жалованьемъ».

Въ другихъ грамотахъ, напротивъ, требовалось, чтобы козаки не дѣлали поисковъ, ни подъ Азовъ, ни въ Крымъ, потому—что великій князь находился въ миру съ султаномъ и крымскимъ ханомъ. Однакожъ, ни грамоты царя, ни увѣщанія патріарха не дѣйствовали на козаковъ, которые имѣли множество личныхъ предлоговъ къ войнѣ съ азовцами. Султанъ, находясь въ самыхъ дружественныхъ сношеніяхъ съ московскимъ дворомъ, не могъ, однакожъ, не замѣтить двусмысленной политики русскихъ послашниковъ, которые, трактуя объ уничиженіи козаковъ, въ то же время привозили имъ свинець и порохъ, и рѣшился послать къ Азову войско и инженеровъ, для приведенія его въ лучшее положеніе, а потомъ послалъ повелѣніе кафин-

тотъ Иванъ Карамышевъ, насъ холопей твоихъ хотѣлъ казнить смертью, вѣшать и въ воду сажать и куутьями достальныхъ бить и мы, холопи, твоего государева указу и грамоты у Ивана Карамышева непооднажды спрашивали и почему ему насъ вѣшать и куутьями бить и въ воду сажать и тотъ, Иванъ Карамышевъ ту рѣчь намъ сказалъ, что ибту де у меня государевой грамоты, ни наказу; никакого твоего государскаго указу намъ не сказалъ, а насъ холопей твоихъ, своимъ злохитрствомъ и умышленіемъ безъ вишней вымы хотѣлъ казнить, вѣшать и въ воду сажать и которыхъ бить и пожарами рѣзать, а сверхъ того Иванъ Карамышевъ учелъ съ крымскими и погайскими людьми ссылатися, чтобы насъ, холопей твоихъ, всѣхъ побить и до конца погубить, и разорить, и искоренить, и городки наши пожечь и дальше, и мы холопи твои, видя его Ивашово надъ собою злохитренье, отъ горести думъ своихъ за его великую неправду, того Ивана Карамышева обезглавили». Если же, продолжаютъ козаки, Карамышевъ показалъ бы указъ, то ови «государю не супротивники, Донъ-рѣку, отъ низу и до верху и рѣки запольныя всѣ тебѣ, Государю, до самыхъ украинныхъ городовъ крымскихъ и погайскихъ людямъ распространить, все очиститъ, съ Дону съ рѣки и со всѣхъ запольныхъ рѣкъ всѣ, холопи твои, пойдемъ по твоему государеву указу.»

екому пашѣ съ его ратными людьми поспѣшить къ Азову и совокупно съ ногайцами безпиконтъ козаковъ. У козаковъ тоже пронесся слухъ, будто султанъ послалъ значительное войско для уничтоженія козаковъ ¹⁾.

Чтобы предупредить этотъ замыселъ и не допустить турецкіе корабли къ Азову, казаки послали на 34 стругахъ (лодкахъ) охотниковъ. Вышедъ въ Азовское Море, они встрѣтили Черкасъ (малороссійскихъ козаковъ) на 20 стругахъ, и общимъ совѣтомъ положили сперва ударить на Керчь, а потомъ, на возвратномъ пути, осадить Азовъ. Хотя нападеніе на Керчь не увѣчалось успѣхомъ, но казаки рѣшились во что-бы то ни стало вырвать Азовъ изъ власти мусульманъ.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ.

Важность для козаковъ крѣпости Азова. Взятіе Азова казаками; убійство турецкаго посла Оомы Кантакузина. Неудачная осада Азова турками. Оставленіе Азова казаками по предложенію царя Михаила Осодоровича.

Оружіе козаковъ дѣлалось со дня на день невыносимѣе для мусульманъ и особенно для жителей азовской крѣпости и ея окрестностей. Османскіе владѣтели съ негодованіемъ смотрѣли на ихъ близкое сосѣдство, неоднократно требовали отъ московскаго двора свѣденія козаковъ съ Дона и, не успѣвая въ этомъ, старались укрѣпленіемъ города Азова, положить преграду ихъ предприимчивости.

Азовъ находился при южныхъ протокахъ Дона, въ 15 верстахъ отъ впаденія его въ море; онъ нѣкогда составлялъ, подъ именемъ Танаиса, многолюдное поселеніе, извѣстное своею торговлею еще до Р. Х. Во время владычества генуэзцевъ на Черномъ и Азовскомъ морѣ, Танаисъ, подъ именемъ Таны, считался одною изъ значительнѣйшихъ колоній богатой республики ²⁾; но по изгнаніи генуэзцевъ изъ крымскаго полуострова Тана, занятый турками въ 1475 году и переименованный въ Азовъ ³⁾, потерялъ прежнее значеніе въ торговомъ мірѣ и былъ

¹⁾ Дѣла ногайскія, 1633 г. № 2. Отписка донскихъ козаковъ въ Москву.

²⁾ Fragment de la carte marine de Fredice d'Ancone, tirée de la bibliotheque de Wolfenbutel. Археолого-пумизматическій сборникъ Спасскаго.

³⁾ Нылъ посадъ Екатеринославской губерніи, съ едва замѣтными слѣдами укрѣпленій.

обращенъ въ крѣпость, для прегражденія пути донскимъ козакамъ въ море ¹⁾.

Въ 1636 году, въ Азовѣ были обновлены стѣны, проведены новыя валы, устроены передовыя крѣпосцы на берегахъ Дона и въ крѣпость посаженъ четырехъ-тысячный гарнизонъ ²⁾.

Въ послѣднее время, обнадеженные такими твердынями, Азовцы усилили свои набѣги на русскія украины и стали дѣйствовать смѣлѣе противъ козаковъ.

Съ другой стороны, и козакамъ надоѣло постоянное сосѣдство кичливыхъ татаръ: не проходило году, чтобы они оставались спокойными. На Азовъ казаки смотрѣли даже съ нѣкоторымъ опасеніемъ, справедливо боясь, что подобная крѣпость можетъ современемъ парализировать ихъ морскія экспедиціи. Притомъ, въ Азовѣ, находился христіанскій храмъ; сотни русскихъ плѣнныхъ и козаковъ ждали выкупа въ сирадныхъ темницахъ азовскихъ башенъ... и вотъ казаки рѣшаются на дѣло смѣлое, о которомъ доносятъ московскому двору въ слѣдующихъ выраженіяхъ: «пошли мы, холопи твои, переговора межъ собою, подъ Азовъ, потому, Государь, что они азовскіе люди на насъ холопей твоихъ умышляли,—крымскому царю писали для рати, чтобы насъ, холопей твоихъ, съ Дону перевести, а Донъ рѣку очистить; и мы, Государь, не дожидая на себя ихъ бусурманскаго приходу, а видя къ себѣ твою государскую милость, пошли подъ Азовъ, апрѣля въ 21 день» ³⁾.

Въ началѣ весны 1636 года, собрались почти все донскіе казаки на Монастырскомъ яру ⁴⁾, для рѣшенія общаго *войсковаго дѣла*. Старѣйшины предложили войсковому кругу подвигъ доблести и славы, требовали общаго мнѣнія и услышали единодушно приговоръ: «идти, постычь бусурманъ, взять городъ и уничтожить мусульманскую вѣру.» У козаковъ не было стѣнобитныхъ орудій, а всю ихъ артиллерію составляли четыре фалконета; пороху было также немного, равно какъ

¹⁾ Исторія царствованія Петра Великаго, Н. Устрялова. Томъ второй, стр. 221.

²⁾ Сказаніе о взятіи донскими козаками города Азова (рукопись безъ означенія автора и времени, когда она написана). Историческое описаніе Войска Донскаго—рукопись.

³⁾ Дѣла донскія. Отписка донскихъ козаковъ, привезенная въ Москву іюля 30 1637 г.

⁴⁾ Ниже Старочеркасской станицы въ 6 верстахъ по Дону.

свинцу и провіанта; но они поджидали изъ Москвы царское жалованье.

Съ Донцами соединились и Запорожцы, часто приходившіе погулять на Донъ; надо полагать, что въ это же время прибыло много Малороссіянь, бѣжавшихъ своей родины отъ угнетенія Польши.

Ополченіемъ козаковъ командовалъ войсковою атаманъ Татариновъ.

Въ апрѣлѣ, началась осада. Дружины козаковъ были раздѣлены на четыре части, которыя со всѣхъ сторонъ облегли городъ. При устьѣ Дона стояла судовая стража, всѣ сообщенія были пресѣчены и ниоткуда не могла прокрасться въ Азовъ помощь.

Не имѣя средствъ разрушить укрѣпленія, козаки должны были рѣшиться на средство отчаянное — взять городъ приступомъ. Немедленно приступили къ приуготовительнымъ работамъ: надѣлали плетенные туры; насыпали ихъ землею и, защищаясь рвами, подкатили ихъ такъ близко, что могли уже метать камемья въ непріятелей.

Все это казалось смѣшнымъ для гордыхъ мусульманъ, которые считали себя слишкомъ безопасными въ стѣнахъ города; они стрѣляли изъ пушекъ и разнаго оружія, однакожь мало вредили козакамъ во рвахъ и за турами. Болѣе трехъ недѣль продолжался подступъ; все это время не прерывалась перестрѣлка, но едва-ли приносила большую пользу.

Въ станѣ донскихъ козаковъ, между-тѣмъ, находился посолъ турецкаго султана, Оома Кантакузинъ, назначенный для переговоровъ съ московскимъ дворомъ. Онъ дожидаяся русскаго чиновника, и видя, что козаки съ твердою рѣшимостью предприняли осаду, тайно послалъ гошчевъ къ крымскому хану и султану, прося ихъ выслать войско на помощь Азову. Шедшій съ отпиской Кантакузина, Грекъ, былъ пойманъ и выдалъ посланника, за что козаки готовили ему лютую смерть, а между тѣмъ распорядились принятіемъ мѣръ осторожности со стороны Крымской и Кубанской, отъ Темрюка и Тамани; учредили ближніе и дальніе наблюдательные посты, дабы не пропускать непріятельскихъ войскъ ¹⁾.

Козаки ждали только царскаго жалованья, состоявшаго по обыкновению, кромѣ денегъ, изъ пороху и свинцу, предположивъ устроить под-

¹⁾ Дѣла донскія. Отписка донскихъ козаковъ, привезенная въ Москву 30 іюля 1637 г. Изъ актовъ видно, что въ іюль 1636 года была послана краткая отписка.

конь подъ стѣны крѣпости для сдѣланія бреши и потомъ начать приступъ.

Въ это время пришло извѣстіе, что со стороны Кагальника идетъ къ Азову вспомогательное войско: то была рать, собранная въ Керчи, Темрюкѣ и Тамани и состоявшая изъ Турокъ и темрюцкихъ Черкесъ, но извѣстїямъ, полученнымъ отъ Оомы Кантакузина. Съ величайшею скрытностью вышли отборные козаки изъ лагеря, встрѣтили непріятеля на рѣкѣ Кагальникѣ, вступили въ жестокий бой и, одолевъ враговъ, многихъ побили, другихъ разогнали такъ, что ни одинъ не достигъ Азова. Подобная побѣда, разумѣется, не обошлась безъ убыли въ войскѣ, за которую Оома Кантакузинъ, посоль турецкой имперіи, былъ приговоренъ къ казни со всею свитою, и приговоръ этотъ былъ приведенъ въ исполненіе.

Послѣ этого событія дѣятельнѣе приступили къ осадѣ. Бывшій въ козачьемъ станѣ, Пѣмецъ, устроилъ подкопъ, и 18 іюня, козаки, послѣ поста и молитвы, рѣшились идти на приступъ.

Глубокая тишина царствовала въ станѣ козаковъ. Прощаясь взаимно, они говорили со слезами другъ другу: «поддержимъ, братія, честь нашего оружія; постоимъ за православную вѣру и святой храмъ; умремъ, если такъ нужно, но не посраимъ себя». Азовцы, видя тишину, потомъ движеніе въ козачьемъ станѣ, предсказывали бѣгство козаковъ и радовались. Но въ 4 часа пополудни, грянулъ громъ подкоповъ, затряслись азовскія твердыни; взорвало часть стѣны. Люди, каменья, обломки строеній, глыбы земли, все полетѣло вверхъ и рассыпалось по окружнымъ полямъ. Осаждающіе воспользовались минутою смятенія; атаманъ Михайло Татариновъ, первый; съ отборными козаками, устремился въ проломъ; прочіе со всѣхъ сторонъ взбирались на стѣны по лѣстницамъ, несли другъ друга на плечахъ, подъ тучею пуль и каменьевъ непріятельскихъ; городскія стѣны и улицы сдѣлались полемъ сраженія.

И гарнизонъ и жители защищались съ мужествомъ и яростью; но храбрость козаковъ одолѣла: часть гарнизона заперлась въ замкѣ, остальные обратились въ бѣгство и не многіе спаслись при быстромъ преслѣдованіи козаковъ. Заключившіеся въ замкѣ, рѣшились умереть, но не сдаваться и три дня упорно защищались, пока не были перебиты въ отдѣльныхъ схваткахъ съ козаками.

Такимъ образомъ, козаки сдѣлались обладателями султанской области на краю Азовскаго моря, и немедленно очистивъ городъ, утвер-

дились въ немъ *цѣлымъ войскомъ* и донесли объ этомъ государю Михаилу Феодоровичу въ слѣдующихъ выраженіяхъ: «да іюня, государь, въ 18 день, милостью Божіею и Пречистыя Богородицы помощію, и твоимъ государевымъ счастіемъ, твоя государская высокая рука возвысилась, Азовъ городъ мы, холощи твои, взяли; ни единого челоуѣка азовскаго на степь и на море не упустили, всѣхъ безъ остатка порубили»¹⁾.

Какъ ни мало тогда знали въ Европѣ о происшествіяхъ на предѣлахъ Азіи, но рѣдкая доблесть козаковъ разнеслась въ дальнихъ краяхъ запада²⁾.

Извѣстіе о покореніи Азова козаками поразило турецкій диванъ. Занятые другими дѣлами, Турки оставили первое время Донцовъ въ покоѣ; послѣдніе, пользуясь своимъ положеніемъ, укрѣпили городъ и замокъ болѣе прежняго и стали безпрепятственно плавать по морямъ Азовскому и Черному и дотого устрашили Крымцевъ и ногайскихъ татаръ, что въ продолженіи пяти лѣтъ они не дѣлали набѣговъ на Россію.

Потеря Азова казалась Туркамъ слишкомъ оскорбительною, почему диванъ, приведя свои дѣла съ иностранными державами въ возможное соглашеніе, рѣшился исторгнуть у козаковъ завоеванную крѣпость, а потому въ 1641 году собиралъ многочисленную рать. Всѣ подвластные и союзные Турціи народы должны были принять участіе въ этомъ дѣлѣ и самъ верховный визирь изъявилъ желаніе предводительствовать арміею, назначенной для покоренія Азова. Однакожъ главное начальство было поручено силестрійскому пашѣ Гусейн-Делью—воину славолюбивому и опытному, но гордому, презиравшему силу козаковъ. У него подъ командою находился крымскій ханъ, начальствовавшій крымскими и ногайскими татарами и горекими черкесами. Флотомъ командовалъ Піали-Ага, капитанъ-паша (адмиралъ)—челоуѣкъ одаренный, по словамъ историковъ, лучшими качествами

¹⁾ Дѣла донскія. Отписка донскихъ козаковъ, привезенная въ Москву 30 іюля 1637 г.

²⁾ Theatrum Europaeum fol III. Исторія царствованія Петра Великаго. Томъ второй, ст. 222, въ примѣчаніяхъ.

Подробности этого дѣла въ Кройсовомъ описаніи рѣки Дона и Азовскаго моря, изд. въ Амстердамѣ около 1703 года на голландскомъ языкѣ, съ любопытною картою течения всего Дона; также въ Румянцовскомъ собраніи государственныхъ грамотъ, III, 375 примѣчанія къ исторіи Н. Устрялова.

военачальника: прозорливостью и храбростью. Флотъ его состоялъ изъ 80 каторгъ и 90 мелкихъ морскихъ судовъ. 20 кораблей были нагружены огнестрѣльными снарядами и провѣантомъ; все же ополченіе простиралось до 150,000 человекъ, хорошо вооруженныхъ. Казалось, Порта собиралась воевать цѣлыя государства; по-крайней-мѣрѣ она была увѣрена во взятіи Азова и въ томъ, что искоренить козаковъ съ лица земли.

Но козаки не унывали: запаслись весьма достаточно военными и жизненными припасами и старались умножить число свое всякаго состоянія вольницею, звали и нанимали удалцевъ, и видя себя довольно сильными, поклялись умереть или увѣнчаться новою славою¹⁾.

Въ началѣ іюня, сухопутныя и морскія силы мусульманъ соединились подъ Азовомъ и окружили городъ²⁾. Взоръ не могъ обнять становищъ ихъ, гремѣвшихъ радостными кликами. У донскихъ козаковъ, въ это время, атаманомъ былъ достойный Осипъ Петровъ, герой, отличавшійся уже прежде въ смѣлыхъ морскихъ поискахъ.

Не зная инженернаго искусства, имѣя на глазахъ непріятеля въ двадцать разъ сильнѣйшаго, козаки рассчитывали только на свою отвагу и твердость духа,—обстоятельства сами указали имъ путь къ достиженію побѣды.

До тонкости постигая условія «малой войны», козаки старались частыми нападеніями держать непріятельскую армію въ постоянномъ безпокойствѣ. Вѣра, которую чтили козаки, вселяла въ нихъ храбрость neodолжимую: «вотъ храмъ Божій: защитимъ его, или умремъ близъ алтаря Господня; смертью за вѣру покупаютъ небо». Этого было довольно, чтобы возбудить въ каждомъ воинѣ совершенное презрѣніе къ смерти. Также они положили заповѣдью: «попавшись въ плѣнъ, ни слова не говорить о состояніи города», въ чемъ поклялись другъ другу,—и томительная осада Азова показала, что они сдержали слово.

7 іюня 1641 года началась дѣйствительная осада. Опытные козаки прежде всего хотѣли узнать о состояніи и расположеніи непріятельскихъ силъ и отрядили для этого легкія партіи, которыя, подбѣ-

¹⁾ Архивный сборникъ грамотъ. Грамота отъ царя на Донъ, 1641 г. 2 декабря.

²⁾ Сказаніе объ Азовскомъ сидѣніи—выписка изъ рукописи, хранящейся въ библиотекѣ графа Ф. А. Толстаго подъ № 358. Рукоп. исторія войска донскаго въ примѣчаніи.

гая съ различныхъ сторонъ къ непріятельскому стану, брали языковъ и отъ нихъ узнавали все, что дѣлается у непріятеля.

Когда же мусульмане рѣшились штурмовать городъ, козакъ вхлдили на стѣны и, отстрѣливаясь, старались всеми возможными средствами не допустить непріятеля до стѣнъ; между тѣмъ, другая половина козаковъ производила безпрестанныя вылазки, которыя, при оплошности турецкихъ войскъ, имѣли большой успѣхъ. Къ тому же приступы, дѣлаемые Гусейнъ-пашею, кончались къ погибели его войскъ, отъ удачныхъ подкоповъ, производимыхъ козаками.

Большія потери, продолжительность осады, развившіяся въ мусульманскихъ войскахъ болѣзни, недостатокъ въ провіантѣ и фуражѣ, неизбѣжный при многочисленности непріятеля и плохой администраціи, а вмѣстѣ съ тѣмъ бдительность и отвага козаковъ изнурили непріятелей дотого, что армія ихъ таяла со дня на день.

Не довольствуясь приведеннымъ войскомъ, Гусейнъ-паша требовалъ подкрѣпленій, упорствуя во взятіи Азова, оставляя который считалъ безчестьемъ для Турецкой имперіи и своей славы.

Получивъ требуемыя подкрѣпленія, турецкій главнокомандующій дѣятельнѣе занялся работами, въ нѣсколько дней построилъ вокругъ города циркумвалаціонную линію въ нѣсколько сажень высоты и, поставивъ на ней артиллерію, началъ громить городъ. Козакъ сопротивлялись мужественно; подвели подъ валы нѣсколько подкоповъ, истребили много непріятеля; но ихъ слабыя средства уже истощались, потому что Турки, производя безпрерывную пальбу изъ осадныхъ орудій, сбили до основанія три городскія стѣны, разрушили башни и церкви, и заставили козаковъ врыться въ землю, по это не мѣшало Донцамъ производить безпрестанныя вылазки и пользоваться малѣйшею оплошностью непріятеля.

Не вида конца осадѣ, непріятельское войско начало роптать и оказывать явные признаки бунта. Гуссейнъ-Дели думалъ еще предпринять новыя мѣры, бросая на стѣны грамотки, въ которыхъ просилъ козаковъ уступить ему произвольно Азовъ, обѣщая за это знатную сумму. Козакъ отвѣчали на это новыми пораженіями, и очистясь постомъ и молитвою, вновь поклялись умереть всѣ до послѣдняго челоуѣка, а врагамъ не уступать ни одной пяди земли, и 26 сентября готовились на рѣшительную вылазку... но разсвѣтъ показалъ имъ одни слѣды бѣгущихъ враговъ. Козакъ, отпѣвъ молебенъ, преслѣдовали враговъ и довершили ихъ пораженіе.

Такимъ-образомъ, соединенныя войска султана, посрамивъ свои знамена, еще болѣе возвысили славу донскихъ козаковъ.

Взятіе Азова и защита этой крѣпости отъ Турокъ, составляетъ блистательнѣйшій эпизодъ исторіи донскихъ козаковъ. Будучи народомъ чисто-военнымъ, казаки всегда дорожили и теперь дорожатъ этою славою; память объ осадѣ Азова, извѣстная подъ названіемъ: «сидѣнья козаковъ въ Азовѣ», сохранилась и въ пѣсняхъ и преданіяхъ этого народа. Одинъ этотъ эпизодъ достаточно указываетъ на что способенъ народъ, когда онъ ясно сознаетъ свое назначеніе и неуклонно стремится его выполнить!

Принеся благодареніе Богу за одолѣніе враговъ, казаки отправили 9 октября въ столицу съ подробнымъ описаніемъ о ходѣ осады и успѣхахъ своего оружія, и съ предложеніемъ взять городъ въ царскія руки.

Козакамъ прислана была самая милостивая грамота; о принятіи же Азова царь Михаилъ Оеодоровичъ, въ январѣ 1642 года, собралъ земскій соборъ изъ всѣхъ сословій государства, гдѣ, по разсмотрѣніи дѣла, оказалось, что Россіи нельзя удержать за собою Азова; поэтому и грамотою на Донъ 30 апрѣля 1642 года, государь убѣждалъ козаковъ оставить городъ такъ, какъ «нынѣ намъ, великому государю, вѣдомо учинилось подлинно, что у Ибрагимъ-салтана изготовлены подъ Азовъ ратные люди, больше прежняго, и идутъ подъ Азовъ моремъ и сухимъ путемъ вѣскорѣ, а осадя Азовъ, хотятъ идти воевать наши украинные города. И нынѣ намъ города Азова принять и воеводу и ратныхъ людей послать не къ дѣлу и быть имъ въ такомъ разоренномъ мѣстѣ не можно».

Выслушавъ царскую грамоту, казаки безпрекословно ей послѣдовали и въ присутствіи царскаго дворянина вывели изъ Азова церковную утварь, всю артиллерію, а сами перешли на Махинъ островъ ¹⁾.

¹⁾ Главное войско, сколько извѣстно, заняло: 1) Раздоры, городокъ на островѣ, образуемомъ Доломъ и рукавомъ Донца, у нынѣшней Раздорской станицы.

2) Монастырскій городокъ съ 1622 г., ниже Черкаса, на Дону, въ 6-ти верстахъ.

3) Азовъ съ 1636—1643.

4) Махинъ-островъ (старый Махинъ) на лѣвомъ берегу Дона, ниже Старочеркаса и въ 5 верстахъ отъ нынѣшней Ольгинской станицы, до 1645.

5) Черкасскій городокъ, Черкасскъ или Старочеркасскъ (нынѣ Старочеркасская станица) до 1805, откуда

6) Новочеркасскъ, (на урочищѣ Бирючій кутъ).

ГЛАВА ПЯТАЯ.

Сношенія козаковъ съ московскимъ дворомъ и съ Богданомъ Хмельницкимъ.

Укрѣпленіе Азова Турками. Присоединеніе Калмыковъ къ Россіи. Дѣйствія козаковъ въ-связи съ русскими войсками.

Пересбравшись, въ 1645 году, съ Махина острова въ Черкасскъ, козаки первое время должны были постоянно бороться съ азовскими и погайскими татарами, которые пользовались малою числительностью Донскихъ козаковъ ¹⁾.

Но когда въ 1646 году крымскій ханъ собрался уничтожить козаціе городки, русскій царь, мстя татарамъ за разореніе Украины, послалъ Донцамъ вспоможеніе, какъ деньгами, такъ провіантомъ и порохомъ, а также отправилъ двухъ воеводъ, которые, собравъ вольницы изъ Украины, Астрахани и Кавказа, усилили козаковъ болѣе чѣмъ на 4000 человекъ. Съ этою помощью, государь приказалъ имъ воевать Крымъ; но они рѣшили, въ войсковомъ кругу, сдѣлать нападеніе на Азовъ ²⁾. Вслѣдъ за этимъ, Донцы отбили отрядъ крымскаго царевича Нуръ-Едина, отъ своихъ городковъ ³⁾; причемъ дѣйствовали весьма искусно и выручили изъ трудныхъ обстоятельствъ воеводу русскаго Мудана Черкаскаго, а потомъ захватили почти весь татарскій лагерь. Въ ознаменованіе этого подвига, царь Алексѣй Михайловичъ прислалъ козакамъ царскаго величества знамя ⁴⁾.

¹⁾ Это видно изъ отписки донскихъ козаковъ, посланной въ Москву въ 1646 году: «а шыбшнюю, Государь, всю зиму, мы, безпомощные холопи твои, сидѣли въ низовомъ Черкасскомъ городкѣ, отъ погайскихъ улупныхъ и отъ черкесь темрюцкихъ и отъ крымскихъ воинскихъ людей въ осадѣ; выходу намъ вонъ изъ городка за рыбою и за дровами, пшкуда отъ нихъ не было; голоду и холоду мы, холопи твои, отъ нихъ натерѣлись». Дѣла Донскія. Отписка войска Донскаго, полученная въ Москвѣ 10 мая 1646 г.

²⁾ «И юля жъ, Государь, въ 23 день донской атаманъ Осипъ Петровъ съ донскими казаками и съ вольными людьми плавной изъ похода пришли и съ собою привезли два корабля, а также пушекъ медяныхъ и желѣзныхъ большихъ и мелкокорабленныхъ 36 пушекъ». Дѣла донскія юля 31 1646 года.

³⁾ Тамъ-же. Отписка войска донскаго, привезенная въ Москву 1646 г. юля 31.

⁴⁾ Дѣла донскія. Докладъ Государю, царю Алексѣю Михайловичу, въ мартѣ 1648.

Любопытны распросныя рѣчи дяковъ: Чистаго и Алмазь Иванова, которые, приводя рѣчи козаковъ, прїѣзжавшихъ въ Москву, въ томъ же докладѣ писали: «людей къ нимъ посылать не можно, потому что они государскаго повелѣнья

Въ эту зиму козаки сдѣлали неудачный поискъ въ Тавриду. Обрадованные этимъ случаемъ, татары вновь пришли подъ татарскій городокъ. Постоянные стычки, при маломъ числѣ воиновъ, заставили козаковъ вновь просить о помощи и писали государю такъ: «и пороховыя казны и снаряду держать мочи ихъ нѣтъ и жить стало не въ силу и будетъ государю рѣка годна и всередь прочна, и великій бы государь велѣлъ имъ свой государскій указъ учинить, гдѣ имъ можно жить, а зимою де чають они отъ бусурманъ большаго собранья и къ себѣ приходу».

Московскій дворъ ясно видѣлъ, что, по малолюдству козаковъ, неприятели могутъ ихъ совершенно одолѣть и открыть себѣ безпрепятственный путь къ русскимъ украинамъ; почему рѣшилъ послать имъ, подъ начальствомъ дворянина Лазарева, 1000 человекъ, приказавъ Донцамъ не дѣлать нападений на турецкія села и города ¹⁾.

Турецкій же дворъ не отчаявался, что государь рѣшится свести козаковъ съ Дону и просилъ, чтобы это порученіе позволено было привести въ исполненіе крымскому хану Исламъ-Гирею, на что московскій дворъ изъявилъ согласіе; ²⁾ но своихъ войскъ не послалъ.

Въ 1650 году Богданъ Хмельницкій, гетманъ малороссійскихъ козаковъ, заключилъ союзъ съ Портою, — вслѣдствіе чего обязался, вмѣстѣ съ запорожскими козаками, заставить Донцовъ прекратить ихъ экспедиціи на турецкія владѣнія и Крымъ. Имѣя въ виду освобожденіе отъ Польши, Хмельницкій отправилъ своихъ посланцевъ на Донъ уговаривать ихъ, угрожая, въ случаѣ отказа, напасть на донскіе городки ³⁾.

не слушаютъ; посланы къ нимъ многіе вольные люди и они тѣхъ вольныхъ людей голодомъ поморили: запасовъ имъ не давали, а многихъ побивали и тѣде вольные многіе люди съ Дону разошлись отъ ихъ тѣсноты, и дорогою многіе померли.

¹⁾ Дѣла донскія. Грамота на Донъ 15 мая 1648. Наказъ дворянину Андрею Лазареву.

²⁾ И ему тѣхъ воровъ можно съ Дону свести и безъ царскаго величества ратныхъ людей; великій государь, его царское величество о томъ на Исламъ Гирея царя досадовати не учтетъ». Дѣла крымскія 1647 г.

³⁾ «чтобы есте не ходили помѣшки чинити, что есть надобно церкви Божіей и нашимъ вольностямъ, и не чинили бы есте ни единыя обиды государству крымскому и турецкому; на море не ходили, а будетъ пойдете и мы будемъ промышлять; за нелюбовь вашу, взявъ Бога на помощь, нелюбовью отдавать». Отписка Богдана Хмельницкаго, гетмана запорожскихъ козаковъ къ донскимъ казакамъ 1650 г. марта 30.

Донцы отвѣчали: »неприлично христіанну возстать на единовѣрцевъ своихъ въ защиту бусурманъ; не мѣшай намъ истреблять старинныхъ враговъ нашихъ. Мы всегда были съ вами въ братствѣ, но знай, что также умѣемъ обходиться съ непріятелями нашими, какъ съ друзьями«¹⁾.

Отправивъ пословъ, казаки приготовлялись къ отпору: половина войска оставалась при городкахъ, а другая половина должна была идти къ Черкаску, который обнесли землянымъ валомъ и поставили деревяныя башни и другія пристройки. Кромѣ того заключили съ Калмыками оборонительный союзъ и, оградивъ себя со всѣхъ сторонъ, спокойно выжидали непріятеля.

Дѣйствительно, вскорѣ прибылъ Тимофей, сынъ Хмельницкаго, съ 5000 Запорожцевъ и дожидаясь прибытія крымскихъ татаръ для совокупнаго дѣйствія противу Донцовъ; но не дождавшись татаръ, долженъ былъ воротиться.

Въ 1652 и 1653 году, Донцы, пользуясь войною Турокъ съ Венеціанцами, сдѣлали нѣсколько удачныхъ нападеній на Таврическій полуостровъ и турецкія владѣнія, а въ 1654 году великій князь Алексѣй Михайловичъ, собираясь воевать съ Турціею, приказалъ донскимъ казакамъ воевать Тавриду, что они и исполнили съ большимъ успѣхомъ. По замыслии съ Крымомъ, Донцы, вмѣстѣ съ Запорожцами, подъ начальствомъ атамана Васильева, думали покорить Азовъ и срыть его до основанія; но, отраженные съ потерей болѣе 1500 человекъ, должны были отказаться отъ своего предпріятія.

Наскучивъ частыми нападеніями донскихъ казаковъ, Турки и крымскіе Татары приняли рѣшительныя мѣры, чтобы преградить имъ всѣ пути въ море; вооруживъ большое число войскъ, крымскій ханъ, въ 1660 г., принялъ надъ ними непосредственно командование. На помощь султанъ прислалъ ему 300 янычаръ и 35 кораблей съ лѣсомъ и камнями, для построенія на Дону трехъ крѣпостей²⁾.

По просьбѣ казаковъ, московскій дворъ прислалъ двухъ воеводъ Пвана и Семена Хитрово, которые, прибывъ въ черкасскій городокъ, расположились станомъ; но татары были дѣятельнѣе обыкновеннаго.

¹⁾ Дѣла донскія 1650, апрѣля и мая мѣсяцевъ.

²⁾ Дѣла донскія. Распросныя рѣчи ставичнаго атамана Фрола Минаева. 1660 г. 23 мая.

Крымскій ханъ, лично распорядясь работами, и имѣя на—лицо до 40,000 татаръ и 10,000 венгровъ и другихъ наемныхъ людей, въ полтора мѣсяца вооружилъ три башни, изъ которыхъ двѣ были поставлены при устьѣ протока Каламчи, по обѣимъ сторонамъ Дона, а третья, гораздо обширѣйшая, на Мертвомъ Донѣ.

Построивъ эти крѣпости, мусульмане надѣялись, что заградятъ козакамъ путь въ Азовское море, но весьма ошиблись, потому что Донцы, прокопавъ такъ называемый козацкій ерикъ, отправились на море на 20 стругахъ и разбили нѣсколько деревень въ Крыму; для возвращенія же назадъ, имъ пришлось перетаскивать суда въ Донъ сухимъ путемъ, потому что они нашли козацкій ерикъ засыпаннымъ.

Въ 1660 году козаки заключили съ калмыцкимъ владѣльцемъ Тайшею мирный договоръ, въ силу котораго Калмыки приняли подданство Россіи и съ козаками должны находиться въ оборонительномъ и наступательномъ союзѣ. Со стороны донскихъ козаковъ договоръ заключили Федоръ Будинъ и Степанъ Разинъ ¹⁾.

Съ этого времени Калмыки стали приближаться своими кочевьями къ Дону и производить съ козаками торговлю; но, впоследствии, неоднократно переходили на сторону ногайскихъ и крымскихъ татаръ и окончательно успокоились только во второй половинѣ XVII столѣтія.

Между тѣмъ какъ донскіе козаки находились въ стѣсненномъ положеніи, Россія должна была воевать съ Польшою, которой помогалъ крымскій ханъ и обѣщалъ разорить Малороссію и российскую Украйну; вслѣдствіе чего донскимъ козакамъ было приказано воевать Крымъ. 17 апрѣля 1662 года они вышли на море, на Крымъ и на крымскіе улусы, вмѣстѣ съ царскимъ воеводою Хитрово; часть козаковъ пошла ихъ провожать: «и увидавъ, государь, крымскіе и азовскіе люди, что войско идетъ на твоего великаго государя службу, на море шапцы они сдѣлали, противъ козачья ерька, на Калачинскомъ островѣ, на устьѣ ²⁾». Здѣсь завязалось сраженіе, кончившееся тѣмъ, что козаки вытѣснили Турокъ изъ оконцовъ и зашли въ нихъ сами. Прорвавшись такимъ образомъ въ Черное море, козаки, какъ и прежде, пошли грабить на Черномъ морѣ турецкіе ко-

¹⁾ Грамота на Донъ 1661 г. іюля мѣсяца.

²⁾ Дѣла турецкія. Отписка донскихъ козаковъ, привезенная въ Москву 12 мая 1622.

Дѣла крымскія № 21. Ответная грамота крымскому хану, 1661 года мая мѣсяца.

рабли и опустошать Крымскій полуостровъ. Итакъ, построение на Дону и Мертвомъ Донцѣ крѣпостей не принесло Татарамъ тѣхъ выгодъ, которыхъ они могли ожидать. Козаки попрежнему врываются въ Азовское море посредствомъ рѣки Миуса и козачьяго ерика.

Переговоры, веденные въ это время московскимъ дворомъ съ крымскимъ ханомъ, замѣчательны тѣмъ, что въ нихъ московскій дворъ впервые вступается за козаковъ и не называетъ ихъ ворами и разбойниками.

ГЛАВА ШЕСТАЯ.

Разбой козаковъ на Волгѣ и на Каспійскомъ морѣ.—Бунтъ Стеньки Разина.—Присяга козаковъ царю Федору Алексѣевичу.—Начало раскольничьихъ сектъ на Дону.

Разбой козаковъ на Волгѣ начался одновременно съ образованіемъ общества на Дону; они усилились со времени присоединенія Астраханскаго и Казанскаго царствъ къ Россіи, когда часть донскихъ козаковъ отдѣлилась, образовавъ отдѣльное войско, подъ именемъ волжскихъ и донскихъ козаковъ. Но и донскіе козаки неоднократно соединялись со своими товарищами по оружію, чтобы грабить персидскихъ и даже русскихъ купцовъ. Это принудило московскій дворъ учредить шесть заставъ между Царицынымъ и Астраханью, отдавъ ихъ въ охраненіе стрѣльцамъ.

Войсковою кругъ, подчинивъ себя верховной власти русскаго правительства, требовалъ отъ донскихъ козаковъ, чтобы никто не смѣлъ отлучаться съ Дону ¹⁾.

Однако это запрещеніе не дѣйствовало, потому что, въ слѣдующемъ году, астраханскій воевода отписываетъ, что «донскіе козаки, которые воровали на Волгѣ нынѣшняго лѣта на Дону у Чпра, сдѣлали особый городокъ, а по смѣтѣ—де тѣхъ воровъ—козаковъ въ томъ городкѣ съ 600 человекъ, а съ донскими козаками съ нижними они

¹⁾ Это видно изъ дописанія астраханскаго воеводы Юрія Буйносова Ростовскаго, который въ 1627 году писалъ въ посольскій приказъ, что Донцы «учинили заказъ крѣпкой, чтобы никто съ Дону на Волгу для воровства не ходилъ, а только—де, Государь, кто съ Дону на Волгу пойдетъ, а послѣ объявится на Дону, и тому быть казнену смертію.» Дѣла погайскаго 1627 г. № 1.

не стѣзжаются и ни въ чемъ донскихъ козаковъ не слушаютъ ¹⁾». Отсюда, однакожь, видно, что въ разбоѣхъ участвовали одни верховые козаки; главное же войско составляли всегда низовые.

Съ 1650 года разбои козаковъ на Волгѣ и Каспійскомъ морѣ снова усилились: козаки основали въ скрытомъ мѣстѣ, между Паншинскою и Иловлинскою станицами, городокъ, куда скрывались отъ преслѣдованія, и хотя войсковою кругъ разорялъ эти притоны, по разбои не прекращались; напротивъ, съ появленіемъ на поприще Стеньки Разина, они принимаютъ огромные размѣры, охватываютъ Россію на большомъ пространствѣ и продолжаются весьма значительное время.

Стенька Разинъ былъ извѣстенъ въ Войскѣ по своей храбрости и опытности въ гражданскихъ дѣлахъ того времени, что видно изъ назначенія его для переговоровъ съ Калмыками. Возмущеніе Разина слѣдуетъ приписать отчасти тому броженію умовъ, которое существовало тогда въ Россіи ²⁾, отчасти бездѣйствію козаковъ на другихъ театрахъ войны, а поводомъ могло послужить то, что Разинъ, находясь при регулярныхъ войскахъ, поссорился съ воеводою Юріемъ Долгорукимъ, ушелъ самовольно съ козаками на Донъ, за что былъ приговоренъ къ казни ³⁾.

Россія, въ царствованіе Алексея Михайловича, начала оправляться отъ прежнихъ слугъ; но постоянныя войны съ Польшею за Малороссію, нескончаемая борьба съ Крымомъ, не позволяли утвердить прочный порядокъ внутри государства. Области, наиболѣе отдаленныя отъ Москвы, были въ совершенной зависимости отъ намѣстниковъ, которые, отвлекаясь отъ главнаго надзора за правосудіемъ своей страны, другими дѣлами, позволили развиться между чиновниками взяточничеству и насиліямъ разнаго рода. Особенно терпѣли крѣпостные отъ помѣщиковъ. Положеніе это, съ году на годъ, дѣлалось тягостнѣе, и неудивительно, что Разинъ, возмущившій небольшое число козаковъ, искалъ сообщниковъ въ этомъ взволнованномъ народонаселеніи, населявшемъ восточныя земли Московскаго государства, гдѣ администрація была еще въ младенческомъ состояніи.

¹⁾ Погайскія дѣла 1638 № 4.

Верховые и низовые донскіе козаки. П. Краснова. Военный Сборникъ 1838 г. июль. Войсковыя вѣдомости 1839 и 1860 г.

²⁾ Стенька Разинъ, П. Костомарова. Отечество. Записки 1838 г. октябрь.

³⁾ Путешествіе Голландца Янъ Янсена Стрейса. Исторія в. донскаго—рукопись, въ прилѣч.

Весною 1667 года, распространился бунтъ по войску. Вначалѣ участіе въ немъ приняли 1500 козаковъ; потомъ эта шайка стала умножаться отъ прихода другихъ вольныхъ людей. Начались обыкновенныя грабежи на большихъ дорогахъ и убійства, которыя на этотъ разъ были преимущественно обращены противу властей и помѣщиковъ. Узнавъ о бунтѣ, московское правительство предписывало донскому атаману Корнелію Яковлеву уничтожить скопище бунтовщиковъ; но Разинъ былъ слишкомъ силенъ, и, сколько извѣстно, войско вначалѣ не принимало противъ него враждебныхъ дѣйствій. Разграбивъ суда на Волгѣ, Разинъ уничтожилъ отрядъ, высланный отъ астраханскаго воеводы, близъ Яицкаго городка, и самый городъ взялъ приступомъ. Въ этихъ дѣйствіяхъ ему много помогали стрѣльцы, которые переходили на его сторону, умерщвляя своихъ начальниковъ ¹⁾.

Несмотря на энергическія мѣры, предпринимаемыя русскимъ правительствомъ, скопище бунтовщиковъ росло съ каждымъ днемъ, находя себѣ поддержку въ донскихъ казакахъ, такъ, что въ одной грамотѣ войску донскому вновь подтверждалось поступать съ бунтовщиками *«великою войсковою грозою по ихъ праву»*; до-сихъ-поръ, писалъ государь *«вы служили мнѣ и всему россійскому государству вѣрно и радѣтельно; многочисленные непріатели, окружавшіе васъ, страшилсь силы вашя; нынѣ, къ великому удивленію всея Россіи, небреженіе ваше къ спокойствію государства оказывается во всемъ»* и т. д. Дальше пишется въ той же грамотѣ: *«вы забыли и не страшитесь суда Божія, ни опалы моя; вы вручены мнѣ Богомъ»*.

Сдѣлавъ экспедицію въ Персію, гдѣ разграбилъ много селъ и городовъ, ослабленный въ своихъ силахъ, Разинъ, по возвращеніи къ Астраханн, послалъ семь козаковъ въ Москву съ повинною; но то была одна военная хитрость, чтобы, запасшись провіантомъ, начать новыя злодѣйства. Въ началѣ 1669 года, Разинъ отправился на Донъ, опустошая селенія и грабя промышленниковъ и купцовъ. Проведя потомъ въ бездѣйствіи всю зиму, Разинъ, въ апрѣлѣ 1670 года, съ сильною партією своихъ приверженцевъ прибылъ въ Черкасскъ, гдѣ посадилъ въ воду присланнаго къ войску съ грамотою жильца Евдокимова.

¹⁾ Лѣтописное сказаніе о градѣ Астраханн, и списокъ съ приговора, читанаго при казни Разина въ Москвѣ.

Когда войсковою атаманъ Корнелій Яковлевъ началъ его оставлять, Разинъ, чуть не умертвивъ его, сказалъ: «ты управляй своимъ войскомъ, а я буду владѣть своимъ ¹⁾».

Однадцатидневное пребываніе Разина въ Черкасскѣ сопровождалось грабительствами, и богохульствомъ. Онъ умерщвлялъ старшинъ, священниковъ и воеводъ, присылаемыхъ изъ Москвы.

Возвратившись съ Дону, Разинъ взялъ приступомъ Царицынъ, Астрахань, Саратовъ, откуда направился въ великороссійскія губерніи, распространяя всюду молву, что онъ идетъ къ Москвѣ, для истребленія бояръ, чиновниковъ, стрѣльцовъ и кушцовъ за ихъ измѣну и обворожилъ толпу, позволяя ей грабить сколько угодно. Крѣпостнымъ онъ объявлялъ свободу и уговаривалъ ихъ истреблять своихъ помѣщиковъ ²⁾.

Возмущеніе разливалось повсюду и большая часть городовъ Восточной Россіи подпала его власти. Уже Москва была въ страхѣ, когда три отряда русскіхъ войскъ, подъ начальствомъ князей Долгорукова, Бяргинскаго и Щербатова, разбили скопище бунтовщиковъ и обратили ихъ въ бѣгство.

Разинъ бѣжалъ на Донъ, гдѣ заперся въ построенномъ имъ Кагальницкомъ городкѣ, обнесенномъ валомъ и укрѣпленномъ пушками. Атаманъ Корнелій Яковлевъ обольстилъ и усыпилъ его своею ласкою; между тѣмъ, подговоривъ Войско идти на бунтовщика, атаковалъ его внезапно. Разинъ попался въ плѣнъ и повезенъ въ Москву, гдѣ былъ преданъ жестокой казни: распять на колыяхъ и четвертованъ. Сообщники его, пойманные въ Кагальницкомъ городкѣ, были казнены по суду войсковаго круга; другіе же, оставшіеся въ Астрахани, Саратовѣ и другихъ городахъ, схвачены одинъ за другимъ русскими воеводами и получили достойную казнь.

Вскорѣ за этимъ, государь послалъ на Донъ, съ жалованьемъ стольника Касагова и дьяка Богданова, въ присутствіи которыхъ казаки присягнули русскому царю на вѣчное подданство. Имена присягнувшихъ занесены въ посольскую книгу; другая же книга оставлена

¹⁾ Дѣла донскія. Грамота на Донъ въ 1667 г.

Дѣла донскія: распросныя рѣчи валуйскаго ставячнаго головы Карпа Бугуслова, провожавшаго жильца Герасима Евдокимова.

²⁾ Путешествіе Стрѣлца.

въ войскѣ донскомъ, для записи всѣхъ приходящихъ вновь, а также дѣтей козацкихъ ¹⁾.

Послѣ казни Стеньки Разина, мы видимъ козаковъ на прежнемъ своемъ поприщѣ: въ войнѣ съ Турками и Татарамп. Политика московскаго двора перемѣнилась. Заключивъ съ Польшею на 13 лѣтъ договоръ, московскій дворъ уже самъ выказываетъ стремленіе къ уничтоженію турецкаго владычества на Азовскомъ морѣ. Робкая политика царя Михаила Ѳеодоровича перемѣнила теперь свое направленіе.

Вмѣсто угрозъ козакамъ, за ихъ нападенія на азовцевъ, московскій дворъ рѣшается открыто подкрѣпить ихъ русскимъ войскомъ.

Такъ, въ началѣ 1675 года, присланъ на Донъ думный дворянинъ Хитрово съ отрядомъ около 5000 русскихъ войскъ, къ которымъ присоединилось 5000 козаковъ, подъ начальствомъ атамана Корнелія Яковлева, для завоеванія каланчинскихъ башенъ ²⁾; но попытка овладѣть каланчинскими башнями не удалась, что заставило построить на рѣкѣ Миусѣ крѣпость и посадить туда 150 человекъ; однакожъ на другой годъ, по затопленіи башни, козаки ее оставили.

Неудачное предпріятіе на Миусѣ думали поправить построеніемъ крѣпостей близъ самого Азова; но какъ для гарнизона этихъ крѣпостей требовалось много козаковъ, которые на это не соглашались, говоря, что «мы де въ городахъ сидѣть не хотимъ; ради де мы за великаго государя такъ помереть, безъ городковъ», то это дѣло и было оставлено, за что царь Алексѣй Михайловичъ, въ послѣдніе годы своего царствованія, былъ недоволенъ козаками ³⁾; но скорѣе за этимъ козаки съ ратными людьми сдѣлали удачное нападеніе на Азовъ, и примирились съ московскимъ дворомъ.

Въ 1676 году воцарился Ѳеодоръ Алексѣевичъ, который, первый изъ русскихъ государей, по вступленіи своемъ на престолъ, потре-

¹⁾ Дѣла донскія. Запись, по которой козаки и атаманы приведены къ присягѣ въ Москвѣ и на Дону.

²⁾ Турецкія дѣла. Наказъ, данный думному дворянину Хитрово, въ январѣ 1673 г. «а когда тѣ каланчинскія башни будутъ взяты и имъ, думному дворянину и воеводамъ, на тѣхъ каланчинскихъ башняхъ сдѣлать городъ, какъ пристойно и укрѣпить накрѣшко, войсковыми людьми осадить, чтобы во время непріятельскаго приходу сидѣть въ нихъ безстрашно.»

³⁾ Дѣла донскія: грамота на Донъ 23 сентября 1675 г.

боваѣ у козаковъ присяги. Сперва присягнула зимовая станица, находившаяся въ Москвѣ, а за нею и всѣ козаки ¹⁾).

Первые годы, скучая бездѣйствіемъ, донскіе козаки, въ особенности верховые, начали вновь грабительства на Волгѣ; но на этотъ разъ разбойники не находили себѣ одобренія въ войскѣ, которое уже не потакало воровству и грабѣжамъ и во всѣ городки отписало: «будетъ кто воровствомъ похваляться и промышляти и такихъ де велѣно имать и присылать въ Черкасскій городокъ».

Въ 1678 году козаки по повелѣнію царя Алексѣя Ѳеодоровича участвовали въ чигиринскихъ походахъ Ромодановскаго, въ числѣ 2000 человекъ, а въ слѣдующемъ году отражали нападенія Крымцевъ на русскую Украину и вели войну съ Калмыками, которые, подъ предводительствомъ Аюка Тайши, замышляли отдаться въ подданство крымскому хану; однакожь послѣ долгихъ безпокойствъ Калмыки были приведены въ покорность ²⁾).

Въ 1679 году донскіе козаки были въ постоянныхъ сношеніяхъ съ запорожцами, которые уговаривали донцовъ вступить на службу польскаго короля и воевать Турокъ и Татаръ. Хотя козаки не рѣшались вступить на службу польскаго короля, но на зовцевъ ходили безъ дозволенія войсковаго атамана, который, отписывая объ этомъ московскому двору, выражался между прочимъ, «что много голодобы и наброду и присланное къ нимъ жалованье многимъ не достается, а для того унять ихъ невозможно».

Въ 1686 году былъ заключенъ миръ съ Польшею и въ грамотѣ къ войску ³⁾ козакамъ позволялось воевать турецкаго султана и крымскаго хана, «сколько вамъ всемогущій Господь Богъ помощи подастъ»; чѣмъ они тотчасъ же и воспользовались.

Въ 1687 году козаки потерпѣли страшное несчастье отъ пожара. Весь почти Черкасскій городокъ сгорѣлъ и, донося объ этомъ, козаки писали: «погорѣли мы всѣмъ войскомъ безъ остатка и всѣмъ до конца раззорились ⁴⁾». Государь имъ тотчасъ послалъ жалованье и предоставилъ другія средства къ исправленію города.

¹⁾ Тамъ же. Грамота на Донъ 1678 г. февраля 3.

²⁾ Дѣла донскія. Распросныя рѣчи станичнаго атамана Пвана Розмагѣва, 1684 г.

³⁾ Дѣла донскія. Грамота на Донъ 1686 г. 29 июля.

⁴⁾ Дѣла донскія. Челобитная Войска Донскаго отъ 1687 г.

Съ 1690 года, начинаются раскольничьи секты на Дону. Раскольники пашли себѣ пріязнь у азовцевъ и горскихъ народовъ, съ которыми вошли въ дружественныя сношенія и хотѣли, вмѣстѣ съ татарами, согнать съ Дона козаковъ и уничтожить черкасскій городокъ; но дѣйствія ихъ не имѣли успѣха ¹⁾.

ГЛАВА СЕДЬМАЯ.

Походы Петра Великаго съ донцами противъ крѣпости Азова. — Неудовольствія Петра на козаковъ. — Булавинскій бунтъ; походъ козаковъ въ Персію.

Со вступленіемъ на престолъ императора Петра I начинается новая эпоха для Россіи. Юный царь зорко всмотрѣлся во все нужды своего государства; онъ не оставилъ безъ вниманія козаковъ, которыхъ политическое устройство ему не понравилось. Награждая ихъ за службу и храбрость, Петръ не терпѣлъ ихъ своевольный духъ и безпорядки въ управленіи, и когда явился предлогъ, онъ подчинилъ козаковъ своей неограниченной власти. Съ царствованія Петра Великаго, началось для донскихъ козаковъ переходное состояніе отъ прежняго ихъ устройства къ настоящему положенію.

Въ первые годы своего царствованія, Петръ I стремился придвинуть Россію къ Азовскому и Черному морямъ. Входъ въ Азовское море открывался взятіемъ Азова, — той самой крѣпости, которую донцы завоевали въ 1636 г.; но не поддержанные московскимъ дворомъ, должны были ее оставить.

Въ 1694 году, Петръ посылаетъ противъ Азова значительную армію, подъ начальствомъ Гордона; вслѣдъ за нею является самъ; однакожь осадныя работы велись неукладно и экспедиція кончилась построеніемъ, около Азова, Сергіевскаго укрѣпленія, въ которое былъ посаженъ 3000 гарнизонъ, а также взятіемъ двухъ башенъ, гдѣ козаки, въ присутствіи государя, блистательно выказали свою храбрость ²⁾.

¹⁾ Тамъ же, Распросныя рѣчи атамана Василія Горбузова, 1694 г.

²⁾ Озладѣть каланчянскими башнями считалось необходимымъ. Царь вызвалъ охотниковъ изъ донскихъ козаковъ. За часъ до разсвѣта, козаки, подкравшись къ каланчѣ, прицѣпили къ желѣзнымъ воротамъ петарду; но какъ взрывъ ея не произвелъ желаемаго дѣйствія и ворота остались невредимы, то

Въ началѣ 1696 года, Петръ съ армією въ 55,000, подъ начальствомъ боярина Шенна и съ новостроеннымъ флотомъ, опять выступилъ къ Азову, имѣя при себѣ болѣе 5000 донскихъ козаковъ ¹⁾).

Стѣнивъ Азовъ съ сухаго пути и моря, Петръ I началъ предварительныя работы, которыя шли медленно.

Скучая продолжительною осадою, еще болѣе тяжкимъ трудомъ при возведеніи насыпи и уже чувствуя недостатокъ въ продовольствіи, Запорожцы условились съ Донцами ударить на Азовъ, въ надеждѣ увлечь и прочія войска. Доблестные вожди ихъ: наказный атаманъ Лизогубъ и войсковой атаманъ Флоръ Мишаевъ сами повели до 2000 удалцовъ на штурмъ. Быстро взобрались козаки на земляной валъ, сблизъ стоявшихъ тамъ Турокъ, спустились внутрь крѣпости и, живо преслѣдуя изумленного неожиданнымъ нападеніемъ непріятеля, едва не ворвались за нимъ въ каменный замокъ. Еслибы въ эту минуту двинули войска, Азовъ былъ бы взятъ.

Но солдаты и стрѣльцы не трогались изъ лагеря и козаки, не видя возможности удержаться въ крѣпости, возвратились на валъ, гдѣ утвердились въ угловомъ бастіонѣ.

Пользуясь удачными дѣйствіями донцовъ, Петръ рѣшился, не оканчивая осадныхъ работъ, взять городъ приступомъ, и хотя первый приступъ былъ отбитъ, но Азовцы сдали крѣпость и городъ на капитуляцію.

За всѣ службы козаковъ, Петръ прислалъ имъ милостивую грамоту, гдѣ, похваляя ихъ подвиги, пожаловалъ войсковыми клейнодами,

они домами разломали одну бойницу въ видѣ пролома и ворвались въ крѣпость и такимъ образомъ взяли первую калачу.

Вслѣдъ за этимъ, козаки новою доблестью не замедлили ободрить государя, огорченнаго неудачною осадою. Изъ орудій, найденныхъ въ завоеванной башнѣ, казаки открыли такой жестокой огонь по другой крѣпости на противоположномъ берегу, что начальствовавшій въ ней агъ, видя разрушеніе стѣнъ и, опасаясь приступа, покинулъ ее ночью и ушелъ со всѣмъ гарнизономъ. Исторія царствованія Петра Великаго, Н. Устрялова. Осада Азова. Томъ II, стр. 235 и 237.

¹⁾ Государь, оставивъ за собой боярина Шенна, съ сухопутными войсками прибылъ 9 мая въ Черкасскъ, гдѣ былъ обрадованъ удачнымъ поискомъ походнаго атамана Поддѣва, который взялъ съ боя два турецкихъ корабля и девять мелкихъ судовъ. Тамъ же, стр. 268. Сказаніе о взятіи Азова въ древней Россійской библиотекѣ, XVI, 271 прим. II. Устрялова.

состоящими изъ серебрянаго чернача, бунчука, войсковаго знамени и шести станичныхъ знаменъ ¹⁾).

Устранявая политическія дѣла, Петръ не забывалъ и внутреннихъ; но если побѣды на Азовскомъ и Балтійскомъ моряхъ достались ему не дешево, то гораздо дороже обошлись побѣды надъ собственнымъ народомъ. Петръ желалъ измѣнить въ Россіи весь внутреній порядокъ въ государствѣ и самую домашнюю жизнь и при этомъ не щадилъ ни предразсудковъ, ни вѣковыхъ обрядовъ.

Крутыя мѣры государя встрѣтили неудовольствіе въ народѣ, выразившееся въ бунтахъ стрѣльцовъ. Въ нихъ казаки не участвовали; но и они не устояли, когда Петръ затронулъ ихъ личные интересы, началъ стѣснять ихъ вольности и уничтожать нѣкоторыя права и привилегіи, дарованныя донскимъ казакамъ, или увѣковѣченныя временемъ.

Никагда народъ не разстается равнодушно съ своимъ убѣжденіемъ; онъ рѣдко постигаетъ необходимость крутыхъ мѣръ для будущаго блага государства; онъ видитъ одно настоящее, и когда коснутся того, что онъ считалъ неприкосновеннымъ и святымъ, то онъ возстаетъ, не жалѣя тогда ни своей крови, ни своего имущества. Въ подобномъ настроеніи общества, стоить бросить одну искру, чтобы пламя охватило его...

Но обратимся къ самымъ событіямъ, приготовившимъ Булавинскій бунтъ.

Въ 1682 году послѣдовало первое запрещеніе принимать въ Войско Донское бѣглецовъ изъ другихъ губерній. Въ слѣдующемъ 1683 году учреждена застава на границахъ Воронежской губерніи и Войска Донскаго, для обыска казаковъ, возвращавшихся изъ Россіи.

Въ 1703 году посланы на Донъ чиновники, для приведенія въ гласность козачьихъ городковъ и для высылки изъ оныхъ на прежнія мѣста тѣхъ людей, которые зашли туда послѣ 1695 года, съ наказаніемъ каждаго изъ нихъ ²⁾. Атамановъ и казаковъ велѣно обязать подпискою, чтобы они не принимали впрядь бѣглыхъ людей, подъ смертною казною.

Не бывъ довольны запрещеніемъ принимать бѣглыхъ людей въ свои городки и высылкою оныхъ на прежнія мѣста, казаки еще болѣе

¹⁾ Грамота на Донъ 21 февраля 1706.

²⁾ Грамота на Донъ 1703 г. юля 11.

огорчились насильственными поступками чиновниковъ, которые, превышая власть, наказывали и высылали невинныхъ.

Вслѣдъ за этимъ, казакамъ запрещалось занимать пустопорожнія земли ¹⁾.

Около этого времени возникли ссоры донскихъ казаковъ съ городскими казаками Изюмскаго полка ²⁾. Главнѣйшая причина этихъ ссоръ, имѣвшая не малое вліяніе на возмущеніе казаковъ, было присвоеніе изюмскимъ полковникомъ соляныхъ источниковъ, находившихся во владѣніи донскихъ казаковъ, весьма для нихъ выгодныхъ. Въ это время бахмутскимъ ³⁾ станичнымъ атаманомъ былъ Кондратій Булавинъ, который отстаивалъ, какъ пользы своей станицы, такъ и всего Войска Донскаго, что произвело несогласія донцевъ съ изюмцами, доведенныя до верховнаго правительства.

Между тѣмъ изъ посольскаго приказа пришло предписаніе о забраніи, какъ у донскихъ, такъ и у изюмскихъ казаковъ соли въ казну и о продажѣ оной на мѣстѣ высшими цѣнами. Булавинъ, защищая интересы войска, собралъ въ 1705 году значительную партію казаковъ, напалъ на жителей, занимавшихся вываркою соли, близъ рѣчки Бахмутки, разорилъ всѣ строенія и заводы, забралъ всю готовую соль, казенную и частную, а также деньги и прочее имущество. Уничтоживъ потомъ всѣ бывшія въ тѣхъ мѣстахъ солонваренные заводы и причинивъ большіе убытки изюмцамъ, Булавинъ началъ самъ вываривать соль, не допуская иногородныхъ участвовать въ этомъ промыслѣ. Изъ адмиралтейства были присланы чиновники для разъясненія этого дѣла; но Булавинъ отвѣчалъ, что такъ-какъ изюмцы вываривали соль на землѣ имъ принадлежащей, то и не должно отъ него требовать удовлетворенія ⁴⁾.

Въ 1707 году присланъ былъ въ Войско Донское полковникъ князь Долгорукій съ отрядомъ русскихъ войскъ, для уничтоженія нѣкоторыхъ козачьихъ городковъ и вмѣстѣ съ этимъ начали вводиться различныя мѣры къ обузданію своевольтва на Дону, что раздражало казаковъ.

¹⁾ Грамота на Донъ 1706 г. февраля 28.

²⁾ Городовые казаки поселены самимъ правительствомъ на границахъ Россіи съ Польшею, для воспрепятствованія набѣгамъ Татаръ. Они во многомъ имѣли сходство съ военными границами Австріи.

³⁾ Бахмутскій городокъ принадлежалъ войску донскому.

⁴⁾ Отписка войска донскаго въ посольскій приказъ 1706 года.

Пользуясь ропотомъ и неудовольствіемъ, распространившимся между донцами, Булавинъ рѣшился поднять знамя бунта. Склонивъ на свою сторону донецкій и по заповѣдному рѣчкамъ поселенные полки, Булавинъ отправился на р. Хоперь, гдѣ, по завѣщанію, было рѣшено убить князя Долгорукова и истребить бывший съ нимъ отрядъ въ 1000 человекъ, что и было исполнено на р. - Айдарѣ. Вслѣдъ за этимъ, Булавинъ разослалъ возмутительныя письма по козацкимъ городкамъ, убѣждая козаковъ принять участіе въ общемъ дѣлѣ. Письма Булавина разнесли пламя бунта по всей верхней части Дона и по рѣкамъ Хопру, Медвѣдицѣ, Бузулуку и Донцу.

Хотя изъ слѣдствія, произведеннаго о бунтѣ Булавина, видно, что войсковой атаманъ Лукьянъ Максимовъ принималъ участіе въ возмущеніи ¹⁾; но вслѣдъ за этимъ атаманъ разослалъ увѣщательныя письма не слушать клеветъ Булавина и не приставать къ возмутителямъ; однакожъ легковѣрная толпа не внимала увѣжденіямъ. Булавинъ, начальствуя 20,000 войскъ, состоящихъ наиболѣе изъ бѣглецовъ или вольницы, былъ намѣренъ идти къ Москвѣ; но атаманъ Лукьянъ Максимовъ, съ вѣрными престолу козаками, выступилъ противъ бунтовщиковъ и, разбивъ ихъ 6 октября 1707, заставилъ обратиться въ бѣгство.

Булавинъ бѣжалъ въ Запорожье, гдѣ, на глазахъ гетмана Мазепы, собралъ до 3000 человекъ, къ которымъ присоединились городовые козаки ²⁾. Съ этими силами бунтовщикъ вновь явился на Дону.

Войсковой атаманъ Лукьянъ Максимовъ, собравъ козаковъ, оставшихся вѣрными государю и присоединивъ отрядъ русскихъ войскъ въ 3000, откомандированный отъ азовскаго губернатора графа Толстаго, выступилъ противъ Булавина, но въ битвѣ 9 апрѣля 1708 года при рѣкѣ Голубой ³⁾, (близъ Голубинской станицы), былъ разбитъ. Затѣмъ Булавинъ взялъ хитростью укрѣпленный Черкасскъ, гдѣ былъ провозглашенъ войсковымъ атаманомъ.

Новый атаманъ писалъ государю, что собрались козаки по Дону, Донцу, Хопру и Медвѣдицѣ для перемѣны и выбора новыхъ стар-

¹⁾ Разказы изъ Русской исторіи, С. Соловьева. Русскій Вѣстникъ 1860 г. августъ. книжка вторая.

²⁾ Отписка войска запорожскаго къ Петру I, 6 августа 1708 г.

³⁾ Грамота на Донъ 3 мая 1708.

шинъ за то, что прежніе не отдали козакамъ царское жалованье (1). Но государь, узнавъ объ успехахъ Булавина, немедленно отправилъ изъ пограничныхъ войскъ и резервовъ до 20,000 войскъ, которые поручилъ гвардіи майору князю Долгорукову, близкому родственнику убитаго козаками.

Тогда война съ Швеціею была въ полномъ разгарѣ, а потому слѣдовало дѣйствовать энергически, тѣмъ болѣе, что Булавинъ ссылался съ Запорожцами о совокупныхъ дѣйствіяхъ (2). Въ наказѣ, данномъ Долгорукову (3), было сказано «взять Черкасскъ, послѣ чего слѣдуетъ ему, лежащіе по Дону казачіе городки до Донскаго оставить, какъ существуютъ, а лежащіе по Дону, Медвѣдицѣ, Хопру, Бузулуку и Иловлѣ сжечь и разорить до основанія; людей рубить, а заводчиковъ сажать на колъ и колесовать, ибо «писалъ государь,» сія сарышъ ничѣмъ кромѣ, жестокости, не можетъ быть унята; однако кто принесетъ повинную, съ тѣмъ поступать ласково.»

Булавинъ, оставаясь въ Черкасскѣ, въ ожиданіи подкрѣпленія отъ Запорожцевъ, которые стараніями князя Долгорукова и графа Толстаго не были допущены къ бунтовщикамъ, послалъ партію подъ начальствомъ Некрасова на Волгу. Эта партія пресѣкла судоплаваніе къ Астрахани; другая же партія, подъ начальствомъ Хохлача, выступила къ Азову навстрѣчу русскимъ войскамъ; но была разбита и обращена въ бѣгство.

Пораженіе Хохлача, имѣвшего 5000 вольницы, ослабило довѣренность и къ силамъ Булавина. По внушеніямъ графа Толстаго, жители Черкасска провозгласили, 7 іюня, атаманомъ Илью Зерщикова и,

1) Козаки также писали грамоту, въ которой увѣряли, что «князя Юрія Долгорукова убили не одинъ Кондратій Булавинъ; убили его съ общаго вѣдома, потому что у розыска поступагъ не по государеву указу; отъ тебя великаго государя мы шкуда не откладывались, твоихъ украинскихъ городовъ не разоряли и отнюдь разорять не будемъ, желая тебѣ служить по прежнему всѣмъ войскомъ донскимъ и всѣми рѣками всеусердно. И чтобы твои полководцы къ городамъ нашимъ не ходили, а буде они насильно поступать и въ какое разоренье учинять, въ томъ воля твоя: мы рѣку Донъ и со всѣми запольными рѣками тебѣ уступимъ и на пую рѣку поидемъ.» Разказы изъ русской исторіи, С. Соловьева.

2) Огниска Булавина и войска Донскаго къ войску запорожскому. 17 Мая 1708.

3) Дополненіе къ дѣліямъ Петра Великаго и грамота на Донъ 8 Апрѣля 1708. Рукописная исторія В. Донскаго, въ примѣчаніяхъ.

предводимые имъ, окружили курень, гдѣ находился Булавинъ. Послѣ неудачной попытки ворваться въ жилище и взять бунтовщика живьемъ, подвезли къ куреню пушки; но Булавинъ застрѣлилъ себя изъ пистолета. Трупъ его прислали въ Азовъ и съ отсѣченной головою повѣшенъ за ноги у р. Каланчи; совѣтники же, обложенные око-вами, отправлены въ Москву, гдѣ подверглись лютой казни ⁽¹⁾.

Извѣстіе о смерти Булавина не укротило еще духа мятежа. Нѣкоторые изъ сообщниковъ бунтовщика, и особенно Некрасовъ, съ большими партіями нападали на регулярныя войска и на транспорты съ провіантомъ и другими припасами, но корпусъ Долгорукова съ вѣрными козаками дѣйствовалъ неуспѣшно на сухомъ пути, а вмѣстѣ съ этимъ изъ Азова, вверхъ по Дону, посланы были два корабля и двѣ галеры съ войсками. Большая часть мятежниковъ были схвачены; остался одинъ Некрасовъ, который, видя неизбежную гибель, бѣжалъ съ Дону на рѣку Кубань, принялъ подданство крымскаго хана и водворился на Таманскомъ острову, гдѣ, вмѣстѣ съ своими сообщниками, утвердился въ трехъ селеніяхъ, конехъ обитатели были донцы, бѣжавшіе съ своей родины, частью по расколу, частью отъ преслѣдованій русскихъ воеводъ ⁽²⁾.

Въ Булавинскій бунтъ казнено и убито до 7000 человекъ, уничтожены козацкія городки по рѣкамъ Донцу, Лугани, Айдару, Дербулу, Калитвамъ и по другимъ рѣчкамъ, впадающимъ въ Донецъ; также по рѣчкѣ Иловѣ по Иловинскій городокъ. Отторженные отъ козаковъ земли по Донцу отчислены во вновь-образованную Бахмутскую провинцію. Земли по Айдару присоединены къ Острогожскому козацкому полку, а верховья Хопра съ станицами Пристанскою, Бѣляевскою, Григорьевскою и прочими, причислены къ Воронежской губерніи.

Эти мѣры обуздали вольность козаковъ. Они стали безпрекословно исполнять царскіе указы и вмѣстѣ съ этимъ рачительно заниматься хозяйствомъ.

Возмущеніе Булавина не мѣшало донскимъ козакамъ участвовать въ войнѣ Россіи съ шведскимъ королемъ Карломъ XII. Донцы удачно дѣйствовали подъ Лѣснымъ, но къ полтавскому сраженію не подошли ³⁾.

(1) Дѣянія Петра Великаго. Томъ 2.

(2) Историческія свѣдѣнія о Некрасовцахъ.

(3) Исторія Войска Донскаго, Броневскаго.

Въ печати находятся три исторіи Войска Донскаго: Ригельмана, писанная

Въ 1711 году донскіе козаки участвовали въ бѣдственномъ о-пѣходѣ Петра Великаго въ Турцію и находились подъ главнымъ начальствомъ графа Апраксина.

Вслѣдствіе извѣстной катастрофы при Прутѣ, гдѣ Петръ I съ 38,000 войска былъ окруженъ 200.000 непріятельскою арміею, Россія должна была возвратити туркамъ крѣпость Азовъ.

Взятая изъ этой крѣпости артиллерія послужила къ вооруженію ретраншамента при Монастырскомъ урочищѣ, что не дозволяло козакамъ самовольно отправляться въ море для поисковъ; въ Черкасскѣ былъ расположенъ отрядъ русскихъ войскъ.

Въ царствованіе Петра Великаго было предположено, по мысли самого государя, прорыть каналъ, съ устройствомъ шлюзовъ, между Иловлею и Камышенкою, для соединенія Волги съ Дономъ (*).

Вмѣстѣ съ этимъ, Петръ I обратилъ вниманіе на разведеніе по Дону виноградныхъ садовъ, на развитіе хлѣбопашества и, кажется, первый указалъ въ Войскѣ Донскомъ на каменный уголь, составляющій теперь неисчерпаемое богатство донскихъ козаковъ.

Послѣ шведской войны, козаки участвовали всеѣмъ войскомъ въ Персидскомъ походѣ и, паравитъ съ другими русскими войсками, много потеряли умершими отъ непривычнаго климата. Должно полагать, что въ этотъ походъ донскіе козаки потеряли большую часть возмужалаго

въ концѣ XVIII столѣтія, исторія Алексѣя Попова—въ 1814 г. и упомянутая исторія Броневскаго. Въ настоящее время все онѣ не удовлетворяютъ требованіямъ науки, какъ основанныя или одна на другой, или на преданіяхъ и небольшомъ числѣ матеріаловъ, находившихся въ частныхъ рукахъ.

Рукописная исторія, къ которой мы часто обращаемся и къ которой приложены акты, безусловно есть лучшей матеріалъ; но въ ней событія общей русской исторіей перемежаются съ событіями касающимися донскихъ козаковъ. Пожаръ въ г. Новочеркасскѣ въ 1858 году уничтожилъ почти все дѣла, и до этого времени никто не имѣлъ порученія собрать акты и повѣрить ими акты московскаго архива. Вышеупомянутая рукописная исторія находится небольше какъ въ двухъ экземплярахъ, принадлежащихъ частнымъ лицамъ. Мы имѣли ее только временно, акты же, приложенные къ ней, передали въ редакцію донскихъ вѣдомостей для напечатанія.

*) Исторія царствованія Петра Великаго, Н. Устрялова. Томъ II.

народонаселенія, что помогло въ слѣдующія царствованія совершенно унять ихъ вольный духъ ⁴⁾.

⁴⁾ Для очерка исторіи Войска Донскаго послѣ Петра Великаго нѣтъ достовѣрныхъ матеріаловъ. Мы разбирали архивы окружныхъ начальствъ Усть-медвѣдичскаго и Хоперскаго, также со вниманіемъ останавливались на статьяхъ г. Сениоткина (93); но все это можетъ пригодиться только послѣ тщательной разработки архива иррегулярныхъ войскъ, требующей много времени.

Военныя дѣйствія допцовъ противъ Пугачева, противъ Ногайцевъ и Черкесъ. Донскія вѣдомости 1835. Военный Сборникъ, 1860 г.

Николай Красновъ.

20 апрѣля 1861 г.

Г. Новочеркасскъ.

(НОВЫЕ)

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ БИОГРАФИИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

«Память о нашем народномъ поэтѣ должна быть для насъ святыней. Чтить эту память—священный долгъ каждого, кто дорожитъ своею національною честью, своимъ достоинствомъ, своимъ добрымъ именемъ». Д'Израэли.

Безпечность и равнодушіе предшествовавшихъ намъ поколѣній къ памяти замѣчательныхъ людей своего времени были причиною того грустнаго явленія, что многіе изъ нашихъ общественныхъ дѣателей минувшихъ столѣтій, оставивъ по себѣ громкое имя передовыхъ личностей, остаются для насъ—потомковъ весьма мало известными въ—отношеніи ихъ частной жизни, воспитанія, привычекъ, наклонностей, словомъ всего того, изъ чего можно бы было составить ясное понятіе о характерѣ лица, о его нравственной физіономіи. Не касаясь немногихъ дѣателей политическихъ, о которыхъ болѣе или менѣе подробно говоритъ исторія,—многое ли мы знаемъ о жизни нашихъ писателей, не говорю предшествовавшихъ вѣковъ, а хоть бы самаго близкаго къ намъ времени? Давно ли начали появляться въ печати краткія монографіи, имѣющія цѣлю уяснить характеръ литературныхъ дѣателей? По небрежности и равнодушію современниковъ, по неразвитости нашего общества, поэты, ученые, художники и, вообще, люди, трудившіеся втихомолку и двигавшіе впередъ общество, остались почти незамѣченными. «Но пора перестать смотрѣть на этотъ классъ людей, какъ на безполезныхъ членовъ нашего дѣловаго поколѣнія: въ мірѣ существуетъ не одна матеріальная дѣятельность, и чѣмъ рѣже встрѣчается дѣятельность умственная, тѣмъ она должна быть для насъ дороже». (*)

(*) Исторія литературнаго генія, д' Израэли.

Такими побужденіями руководствовался я, приступая къ изданію въ свѣтъ немногихъ матеріаловъ для біографіи покойнаго нашего поэта Тараса Григорьевича Шевченка. Онъ безспорно принадлежитъ къ числу замѣчательнѣйшихъ дѣятелей послѣдняго времени.

Пока свѣжо еще воспоминаніе о дорогомъ намъ Кобзарѣ въ памяти людей, которые сталкивались съ нимъ въ разные періоды его жизни, нужно спѣшить сохранить малѣйшія черты изъ жизни самобытнаго народнаго поэта.

Жизнь такого человѣка, какъ Шевченко, имѣетъ великое значеніе для будущихъ поколѣній. Явленіе Шевченка не случайность: съ нимъ соединяется судьба цѣлыхъ милліоновъ народа; въ немъ какъ въ фокусѣ соединились духовныя силы всего крѣпостнаго люда; онъ выросъ изъ родной почвы, облитой потомъ и кровію нашего кормильца—крестьянина... Въ лицѣ поэта народъ наконецъ созналъ свое безотрадное положеніе и выслалъ его на арену просвѣщеннаго міра, въ средѣ цивилизованнаго сословія—повѣдать свѣту задушевные свои думы, тяготившія его втеченіе долгихъ лѣтъ. «Муза Шевченка, по словамъ Костомарова, «разодрала завѣсу народной жизни.» Жизнью своею, столько же сколько и поэзією, онъ заявилъ передъ судомъ образованнаго сословія вопіющую неправду крѣпостнаго права, разъяснилъ темныя преданія старины, осмыслилъ для насъ народную поэзію, народный бытъ, создалъ типы народнаго характера.

«Моя собственная судьба,» говоритъ самъ поэтъ, представленная въ истинномъ свѣтѣ, могла бы навести не только простолюдина, но и тѣхъ, у кого простолюдинъ находится въ полной зависимости, на размышленія глубокія и полезныя для обѣихъ сторонъ... Исторія моей жизни составляетъ часть исторіи моей родины.» (Изъ письма къ редактору «Народнаго чтенія».)

Поспѣшимъ же оказать свое посылное содѣйствіе будущему біографу Шевченка и поможемъ, по собраннымъ нами матеріаламъ, возсоздать во всей полнотѣ замѣчательную жизнь нашего народнаго поэта, котораго смерть знаменательно совпала съ великимъ событіемъ освобожденія его братьевъ—крестьянъ.

Въ настоящее время въ рукахъ моихъ находится переписка покойнаго поэта съ названнымъ братомъ его, В. Г. Шевченкомъ и

Нѣсколько замѣчательныхъ фактовъ изъ жизни поэта, сообщенныхъ мнѣ щирнымъ его пріателемъ, И. М. Сошенко. Думаю, что и мои краткія, отрывочныя замѣтки будутъ имѣть значеніе для біографіи Шевченка. Начнемъ съ этихъ замѣтокъ.

I.

Въ извѣстномъ письмѣ своемъ къ редактору «Народнаго Читенія» поэтъ нашъ, въ первый разъ въ жизни, рѣшился «обнаружить передъ свѣтомъ *нѣсколько* печальныхъ фактовъ своего существованія»: онъ «не имѣлъ духу входить во всѣ подробности своей жизни»; при воспоминаніи его о своемъ прошедшемъ, у него «коснѣла рука и сжималось сердце». Эта задушевная исповѣдь, въ которой прочувствовано каждое слово, производитъ на душу всякаго, кто не истлѣлъ внутренно, глубокое, потрясающее дѣйствіе. «Сколько лѣтъ потерянныхъ! сколько цвѣтовъ увядшихъ! И что же въ самомъ-дѣлѣ поэтъ купилъ у судьбы своими усиліями—непогибнуть? Едва ли не одно страшное уразумѣніе своего прошедшаго.» Оно ужасно.

Краткая автобіографія Т. Гр. имѣетъ для насъ болѣе внутреннее, психологическое значеніе; чтó же касается внѣшней, фактической стороны ея, то въ ней пропущено много весьма интересныхъ подробностей, необходимыхъ для полнаго уразумѣнія симпатической личности поэта. Пробѣлы эти мы, поклонники его великаго таланта, обязаны пополнить, руководствуясь правдивыми разказами о немъ близкихъ ему людей.

На этотъ разъ я ограничусь по преимуществу свѣдѣніями, сообщенными мнѣ Сошенко, съ которыми поэтъ, по его собственнымъ словамъ, находился до смерти «въ самыхъ искреннихъ, братскихъ отношеніяхъ». (Сошенко зналъ Тараса въ лучшую пору его поэтической дѣятельности; поэтъ живо еще помнилъ тогда свое дѣтство: въ памяти его были еще слишкомъ свѣжи впечатлѣнія недавняго прошедшаго. Но къ сожалѣнію, Шевченковъ пріатель, у котораго и своего горя было довольно, многое-перезабылъ изъ слышаннаго).

Съ самаго ранняго дѣтства жизнь встрѣтила бѣднаго ребенка непривѣтливо, сурово. Матери онъ почти не помнилъ. На седьмомъ году лишился отца и остался на рукахъ мачихи, вмѣстѣ съ двумя сестрами: Яришой и другой—слѣпою. Здѣсь впервые онъ испыталъ много горя. Въ самомъ нѣжномъ возрастѣ лишенный любви и мате-

рпскихъ ласкъ, мальчикъ привыкъ сосредоточиваться въ себѣ самомъ, дичился людей и встрѣчалъ недоверчиво всякое привѣтливое обхожденіе съ нимъ родныхъ и сосѣдей. Мачиха, не влюбившая Тараса за его скрытный и упрямый нравъ, чтобъ онъ не былъ на глазахъ, поручала ему лѣтомъ пасти телятъ и свиней въ окрестностяхъ Кириловки и Тарасовки. Поля, окружающія эти села, представляютъ несомнѣннѣ ровную мѣстность: степная даль заслоняется высокими могилами, которыхъ вообще довольно много въ Звенгородскомъ уѣздѣ.

Високіи ті могили
Стоять та сумують...

Съ ломтемъ сухаго хлѣба мальчикъ проводить цѣлые дни въ полѣ. Любимымъ его мѣстомъ для отдыха въ сильную жару была одна изъ такихъ могилъ. Онъ часто сидѣлъ подъ нею и безсознательно смотрѣлъ вдаль. Извѣстно, какъ эти нервы впечатлѣнія дѣтства отозвались у поэта въ періодъ его зрѣлости, въ его лучшихъ произведеніяхъ:

Кругомъ его степъ, якъ море
Широче, синіе;
За могилою могила,
А тамъ—тільки мріе...

Къ Тарасовкѣ прилегаеть живописный прудъ, поросшій осокою и окаймленный стройными тополями. Проезжая съ Сошенкомъ еще въ 1849 году мимо этого пруда, мы невольно вспомнили превосходную балладу про тополию—лиху дѣлю:

По дїброві вітеръ віе,
Гуляє по полю;
Край дорѣги гнє тополю
До самого дѣлу...

и другую балладу «Утоплена», въ которой такъ поразительно хорошо переданъ таинственный разговоръ вѣтра съ осокою:

Прокїнетця, — тихесенько
Въ осокї питає:
»Хто се, хто се по сїмъ бѣці
Чѣше кѣсу? хто се?
Хто се, хто се по тїмъ бѣці
Рве на собї кѣсп?

и т. д.

Очевидно, краски для этих стихотворений заимствованы поэтом из родной местности.

Сестра Ярина передала нам один характерный факт из того же темного периода жизни Тарасовой. У квартиранта—солдата украдено два съ полтнкою ассигнаціями. Тотъ, разумѣется, надѣлалъ страшнаго шуму, чуть не разогналъ всѣхъ изъ хаты. На кого тутъ взвалить вину? Конечно, на сироту—горемыку. Избѣгая наказанія, по одному лишь подозрѣнію мачихи, мальчикъ ушелъ со двора, и скрылся въ далекомъ огородѣ, въ кустахъ калины. Тамъ онъ просидѣлъ четверо сутокъ. Сестра Ярина, боясь за участь брата, тщательно скрывала отъ домашнихъ его убѣжище и украдкой послала ему ѣсть, причемъ развлекала его разными игрушками. Тарасъ устроилъ себѣ въ кустахъ калины шалашъ, продѣлалъ около него дорожки и усыпалъ ихъ пескомъ; нарисовавъ на деревѣ родъ мишени, онъ упражнялся стрѣльбою въ цѣль изъ бузиновой пѣулки. На пятый день убѣжище Тараса было открыто. Его взяли на допросъ. Главнымъ слѣдователемъ по этому дѣлу былъ родной дядя Тарасовъ, Павло, по словамъ Ярины, «великій катиога». Истязаніе продолжалось около трехъ дней. Не выдержавъ пытки, мальчикъ, и то по просьбѣ сестры, подъ розгами, сознался наконецъ въ преступленіи, не имъ совершенномъ: деньги, какъ открылось послѣ, укралъ сынъ мачихи, спрятавъ ихъ въ дуплѣ старой вербы. Участіе, принимаемое сестрою въ жалкой участи невинно—терпѣвшаго мальчика, ея горячая къ нему привязанность и ея собственная горькая доля, объясняютъ намъ ту страстную любовь, которую питалъ къ ней покойникъ до послѣдней минуты своей жизни. Умирая онъ просилъ друзей своихъ не забывать сестры Ярины.

Къ тому же времени, или быть можетъ немного позднѣйшему, относится путешествіе Тараса съ сестрой на богомолье въ Лебединскій монастырь. Объ этомъ самъ поэтъ рассказывалъ Сошенку, который однажды понитересовался узнать, съ какого именно времени онъ сталъ думать объ украинской старинѣ? Рассказъ этотъ въ точности подтвердила и сама сестра. Лебединскій мужской монастырь обращенъ теперь въ приходскую церковь; въ двадцатыхъ же годахъ, хотя и считался третьестепеннымъ, но пользовался у народа особеннымъ уваженіемъ, такъ—какъ съ этимъ свитымъ мѣстомъ соединялось въ памяти народной преданіе о Коліивщинѣ (1768). Живы были еще въ то время старики, рассказывавшіе объ этомъ событіи, какъ очевидцы. Въ Лебединѣ освятили свои ножи гайдамаки. Былъ и между монахами ста-

рець, весьма словоохотливый, рассказывавший богомольцамъ кровавую повесть о томъ, какъ гайдамаки покарали своихъ притѣснителей. Въ толпѣ богомольцевъ, окружавшихъ разказчика, никто не замѣтилъ тогда босоногого хлопчика, съ жадностію пожиравшаго слова монаха. Но сознаію самого поэта, съ этого именно времени заронилась въ его душу идея будущихъ «Гайдамакъ.»

Давно те минуло, якъ малá дитина,
Сиротá въ ридніні, я колись блукáвъ,
Безъ світи, безъ хлѣба, по тій Україні,
Де Залізнякъ, Гóнта зъ сваченимъ гулявъ.

Вѣроятно, нелюбовь къ Тарасу злой мачихи, постоянно его гнавшей, ускорила поступленіе его въ школу къ приходскому дьячку, въ «попихачи.» Сироту старались сбыть съ рукъ во что бы то ни стало. О пребываніи своемъ у этого пьяницы поэтъ довольно обстоятельно рассказалъ въ своей автобіографіи. Къ этому разказу можно только прибавить то, что дьячекъ часто морилъ его голодомъ. Слѣзная сестра Тараса припрятеть-бывало за обѣдомъ кусочекъ хлѣба и положить на условленномъ мѣстѣ въ саду. Улучивъ свободную минуту, мальчикъ по-за плетнями прокрадывался въ садъ и, схвативъ хлѣбъ, убѣгалъ въ школу, боясь попасться на глаза лютой мачихѣ.

Говоря о переходѣ своемъ отъ одного учителя къ другому, Тарасъ не упомянулъ еще объ одномъ малярѣ въ с. Стеблевѣ (Каневского уѣзда), куда онъ ходилъ, кажется, изъ Лисянки:

Ходивъ я та плакавъ, та людей шукáвъ,
Щобъ добру навчили.....

А потомъ уже пришелъ въ Тарасовку. Послѣ строгаго приговора дьячка—хитромантѣ, который нашелъ его ни къ чему негоднымъ, ни даже «къ шѣвству, ни бондарству,» скрѣпя сердце, мальчикъ возвратился въ родное село, къ брату своему Микитѣ и сталъ помогать ему въ хозяйствѣ, едва не сдѣлавшись пастухомъ ex professo, въ чемъ онъ находилъ какую-то прелесть. Но судьба готовила ему другое поприще.

«Помѣщику, только-что наследовавшему достояніе отца своего, понадобился мальчикъ, и оборванный школяръ-бродяга попалъ прямо въ тиковую куртку комнатнаго козачка». По разказамъ Сошенка, Тарасъ отъ брата не прямо попалъ въ козачки. Дѣло было не такъ. Новому барину потребовались разнаго рода дворовые, которыхъ онъ,

как истый аристократъ, желалъ имѣть спеціально приготовленными къ разнымъ надворнымъ должностямъ: кучера, форейтора, повара, лакея, конторщика, комнатнаго живописца (*) и т. и. Главному управляющему К...му было предписано набрать изъ крестьянскихъ дѣтей около дюжины мальчиковъ, годныхъ къ упомянутымъ должностямъ и представить ихъ въ Варшаву (по рассказамъ другихъ въ Вильно). И вотъ, по одному почерку пера, были взяты у родителей дѣти (не всѣ же они были сироты, подобно Тарасу) и приведены въ центральное имѣніе помѣщика, въ мѣстечко Олышану. Въ видѣ опыта, до отправленія къ барину, ихъ распредѣлили при господскомъ дворѣ по разнымъ должностямъ. Нашъ Тарасъ попалъ въ поваренки, подъ команду главнаго повара-артиста: сталъ чистить костюлы, носить на кухню дрова, выливалъ помолъ, и проч. Въ такихъ непозытческихъ занятіяхъ, конечно, онъ не могъ найти ничего сроднаго съ своимъ природными влеченіями; а между тѣмъ страсть къ картинкамъ и книжкамъ не покидала мальчика ни на минуту. При всякомъ удобномъ случаѣ, онъ пріобрѣталъ за первый попавшійся грошъ какое-нибудь произведеніе суздальской школы у бродячаго коробейника, а если было не-за-что купить, то, изъ любви къ искусству, иногда покушался на воровство. Пріобрѣвъ довольно значительную коллекцію подобныхъ рѣдкостей, онъ прятался съ нею, отъ многочисленной дворни, въ саду. Въ густой чащѣ деревь, подалше отъ дома, онъ устроилъ себѣ родъ галлерей, наклеивъ на деревьяхъ свои картинки. Туда Тарасъ уходилъ пѣть пѣсни, разсматривать и копировать какого-нибудь Соловья-разбойника, или Кутузова. За такія упущенія по службѣ, онъ неоднократно былъ поколачиваемъ поваромъ.

Однажды Тарасу посчастливилось получить цѣлый двугривенный отъ одного заѣзжаго господина за вычищенные сапоги. Когда навѣстилъ его братъ Микита, онъ ему отдалъ весь этотъ благопріобрѣтенный капиталъ на дорогу. На проводахъ его тѣла въ Кіевѣ, Микита со слезами на глазахъ вспоминалъ объ этомъ: »Що то за добра душа була! Я таки ёго бивъ колісь маленькимъ, та й здорово бивъ, а вінъ, покійшикъ, оддавъ мені послідне.»

Когда кончилось испытаніе будущихъ дворовыхъ, составленъ былъ списокъ, съ обозначеніемъ качествъ и свойствъ каждаго мальчика: Тарасъ въ этомъ спискѣ былъ записанъ годнымъ «на комнатнаго жи-

(*) Въ то время у русскихъ баръ было въ модѣ расписывать покои *al fresco*.

воища». Эта перечисляемая ведомость, въ видѣ накладной, какая обыкновенно дается извозчикамъ, представляющимъ товары въ разныхъ мѣста Россійской имперіи, былъ отправленъ къ барину, вмѣстѣ съ его движимою собственностію.

Но, какъ намъ извѣстно, аттестація управляющаго не спасла Тараса отъ тиковой куртки: по какимъ-то особеннымъ соображеніямъ, помѣщикъ повернулъ его въ комнатные козачки. Къ-счастью, и эта новая должность была лишь временнымъ испытаніемъ; и на этомъ новомъ для него поприщѣ, какъ и на кухнѣ въ Ольшаной, страсть къ живописи его не покидала, причинивъ ему не мало горя. Кочующая жизнь барина по ярмаркамъ разныхъ западныхъ городовъ и мѣстечекъ, чуть ли не въ качествѣ ремонтера, окончилась, вѣроятно, съ производствомъ въ высшій чинъ, и Тарасъ былъ отданъ въ науку къ комнатному живописцу въ Варшавѣ. Хозяинъ, замѣтивъ въ своемъ ученикѣ необыкновенныя способности къ живописи и не будучи въ состояніи научить его ничему хорошему, кромѣ раскрашиванья потолковъ и стѣнъ, а иногда и заборовъ, былъ настолько добросовѣстенъ, что, по истеченіи года, пришедши къ барину за условленною платой, прямо высказалъ ему, какъ онъ понимаетъ крѣпостнаго юношу. По совѣту этого добраго маляра, Тарасъ былъ отданъ къ извѣстному въ то время въ городѣ портретисту, потому что знаменитаго дамскаго живописца скатеринскихъ временъ—Лампи. Наблюдая свои интересы, помѣщикъ разсчиталъ, что изъ способностей крѣпостнаго можно современемъ извлечь еще болѣе выгоды, если онъ будетъ порядочнымъ живописцемъ, и потому вошелъ въ условія съ Лампи, который не принялъ ученика къ себѣ въ домъ, а согласился на то, чтобы онъ былъ приходящимъ. Тараса пріодѣли получше и велѣли ему ходить на уроки.

Въ это время онъ познакомился съ одною хорошенькою швейей, и впервые созналъ и глубоко почувствовалъ свое человѣческое достоинство. Любовь къ этой полкѣ, принадлежавшей къ другой средѣ—съ независимымъ образомъ мыслей, имѣла сильное вліяніе на его забытую, загнанную, но глубоко впечатлительную природу. Эта первая привязанность, по сознанію самого поэта, облагородила его душу, возвысивъ его въ собственныхъ глазахъ. «Я въ первый разъ пришелъ тогда къ мысли,» рассказывалъ онъ Сошенку, «отчего и намъ, несчастнымъ крепачкамъ, не быть такими же людьми, какъ и прочіи свободныя сословія?» Любовь не обошлась безъ жертвы. Куханка Тарасова

потребовала отъ него отреченія отъ роднаго языка въ пользу польской національности: въ разговорѣ съ нимъ она другаго языка не допускала. Уроки, видно, шли очень успѣшно, судя по тому, какъ говорилъ покойникъ по-польски (*). Она не мало заботилась объ немъ: сама ему шила рубашки, гладила манишки и галстуки.

Для бѣднаго сироты открылся новый міръ. Но это мимолетное счастье, мелькнувшее волшебнымъ призракомъ среди нищеты и горя, не заставило его ни на минуту забыть свое безвыходное положеніе. Съ одной стороны, его горькое прошедшее, его неволя и жестокое обращеніе съ крестьянами управляющихъ и экономовъ, о чемъ онъ постоянно слышалъ отъ своихъ земляковъ, прїѣзжавшихъ изъ имѣнія, а съ другой стороны, вольная воля пановъ—счастливецвъ и независимость отъ произвола панскаго другихъ сословій, къ которымъ онъ не принадлежалъ, но къ которымъ онъ *могъ бы* принадлежать по своимъ способностямъ,—мысль эта страшно мучила его и повергала въ мрачное состояніе духа, близкое къ самоубійству.

Но Тарасъ нашъ не погибъ.

Помѣщикъ его вышелъ въ отставку и переехалъ на жительство въ Петербургъ. вмѣстѣ съ другими дворовыми людьми, Тарасъ отправленъ въ столицу по этапу, вслѣдъ за баринномъ (**). Такой способъ переселенія людей, несдѣлавшихъ никакого преступленія, внушенъ помѣщику излишнею предосторожностію, чтобъ они дорогою не разбѣжались.

«Въ 1832 году мнѣ исполнилось 18 лѣтъ и такъ—какъ надежды на мою лакейскую расторопность не оправдались, то онъ (помѣщикъ) внявъ неотступной моей просьбѣ, контрактровалъ меня, на четыре года, разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру иѣкому Ширяеву. Ширяевъ соединялъ въ себѣ всѣ качества дьячка спартаца, дьякопа—маляра и другаго дьяка—хиромантика; но несмотря на весь гнетъ тройственнаго его генія, я, въ свѣтлыя весеннія ночи,

(*) Въ 1839 году, въ Кіевѣ, Тарасъ Григорьевичъ познакомился съ одною панною у пріятеля своего Сошенка и охотно говорилъ съ нею по-польски. По мнѣнію этой польки, «*pan Szwerzenko bardzo dobrze mówi po-polsku, ale zawsze w jego mowie jest coś chłopskiego.*» Объ этомъ, смѣясь, рассказывать мнѣ самъ Тарасъ.

(**) За вѣрность этого факта можетъ поручиться г. З—ла, близкій пріятель Шевченка.

бѣгалъ въ Лѣтній садъ рисовать со статуей. Въ одинъ изъ такихъ сеансовъ познакомился я съ художникомъ И. М. Сошенкомъ (*).

Первое знакомство съ Сошенкомъ началось не такъ. Сошенко рассказываетъ объ этомъ иначе:

«Когда я былъ «въ гипсовыхъ головахъ» или нѣтъ, кажется, уже «въ фигурахъ» (1835—1836 г.), вмѣстѣ со мною рисовалъ братъ жены Шириева. Отъ него я узналъ, что у его зятя въ мальчикахъ служить мой землякъ Шевченко, о которомъ я еще слышалъ кое-что въ Ольшаной, находясь у своего перваго учителя С. С. Превлюцкаго. Я убѣдительно просилъ родственника Шириева, чтобы онъ прислалъ его ко мнѣ на квартиру. Узнавши о моемъ желаніи познакомиться съ землякомъ, Тарасъ на другой же день, въ воскресенье, отыскалъ мою квартиру въ 4-й линіи и явился ко мнѣ въ такомъ видѣ: на немъ былъ засаленный тиковый халатъ, рубаха и штаны толстаго холста запачканы были въ краску, босой расхристаный и безъ шапки. Онъ былъ угрюмъ и застычивъ. Съ перваго же дня нашего съ нимъ знакомства я въ немъ замѣтилъ сильное желаніе учиться живописи. Онъ началъ бывать у меня по праздникамъ, потому что въ обыкновенные дни и мнѣ было некогда и его хозяинъ не пускалъ. Во время такихъ посѣщеній, Тарасъ урывками рассказывалъ мнѣ нѣкоторые эпизоды изъ своего прошлаго и почти всегда завершалъ свои рассказы ропотомъ на судьбу.

«Меня до глубины души тронула жалкая участь молодаго челоуѣка, но помочь ему я былъ не въ состояніи. Да и чѣмъ могъ пособить его горю я, бѣдный труженикъ-маляръ, работавшій непрерывно изъ за куска насущнаго хлѣба, безъ связей, безъ протекціи, безъ денегъ? А спасти даровитаго юношу было нужно во что бы то ни стало.

«Въ это время я былъ хорошо знакомъ съ извѣстнымъ малороссійскимъ писателемъ Е. Гребенкою. Съ нимъ—то я прежде всего совѣтовался, какимъ образомъ помочь нашему земляку. Гребенка принялъ близко къ сердцу мое предложеніе, сталъ часто приглашать Тараса къ себѣ, давалъ ему для чтенія книги, сообщалъ разныя свѣдѣнія и проч. Потомъ уже я представилъ Тараса конференцъ-секретарю академіи художествъ, В. П. Григоровичу, съ убѣдительною просьбой—освободить его отъ жалкой участи.

Съ Гребенкой Тарасъ сталъ иногда бывать у придворнаго живо-

(*) Письмо къ редактору Народнаго Чтенія.

писца Венеціанова, который вмѣстѣ съ Григоровичемъ представили его В. А. Жуковскому».

Знакомство съ такими людьми не могло остаться безъ вліянія на развитіе молодого человѣка. Бесѣды, слышанныя имъ у нихъ въ домѣ, книги получаемыя отъ Гребенки быстро подвинули впередъ его образованіе. Пробывъ цѣлый день на работѣ, взятой хозяиномъ съ подряда и состоявшей въ покраскѣ оконъ, потолоковъ, а иногда и заборовъ, ночью, забравшись на чердакъ, онъ постоянно читалъ все, что ему понадалось въ руки. А память у него была изумительная. Поэтъ нашъ, по своему положенію, примыкаетъ къ разряду тѣхъ необыкновенныхъ людей, которые названы у д'Израэли поздно-воспитанными гениями—*sero sapientes*.

«Что гений воспитываетъ самъ себя, въ этомъ мы ссылаемся на собственное свидѣтельство всѣхъ членовъ этой великой семьи; но это самовоспитаніе идетъ не всегда удачно и многія гениальныя личности оканчиваютъ дни свои посреди обломковъ собственнаго таланта и съ убитой душой. Многіе изъ великихъ людей половину жизни своей истратили на то, чтобы вознаградить потерянное время или искоренить въ себѣ слѣды дурнаго воспитанія (*).»

Замѣчаніе это, въ нѣкоторомъ отношеніи, можно приложить и къ даровитой личности Шевченка. Лишенный въ дѣтствѣ элементарнаго образованія, облегчающаго трудный путь къ серьезному ученію, поэтъ—самоучка съ величайшимъ усиліемъ усвоивалъ научныя свѣдѣнія, безъ системы и порядка; но онъ преодолевалъ эти затрудненія, поставленныя ему на пути къ развитію прежнимъ ученіемъ на мѣдный грошъ у дьячка—спартаца,—и масса прибрѣтасмыхъ свѣдѣній не задавила его способностей: свѣтлый природный умъ поэта систематизировалъ эти свѣдѣнія, отячая между ними важное отъ неважнаго, не обременяя памяти бесполезнымъ хламомъ.

Тарасъ изучалъ Сошенка своими успѣхамъ. Желая ближе познакомиться съ направлениемъ его таланта, Жуковскій, далъ ему однажды тему: «описать жизнь художника». Неизвѣстно, насколько Тарасъ удовлетворилъ пытливость нашего знаменитаго романтика; извѣстно только то, что съ этого именно времени Жуковскій сильно началъ хлопотать о выкупѣ крѣпостнаго автора.

(*) Исторія литературнаго генія, д'Израэли.

«Около этого времени, продолжает свой рассказ Сошенко, въ один изъ каникулъ, я былъ приглашенъ управляющимъ домою Шевченкова барина Прехтелемъ, съ которымъ я познакомился еще въ Ольшаной, перебраться къ нему на Моховую улицу. Господа переехали на дачу. Тарасъ навѣщалъ меня и здѣсь. Посѣщенія эти весьма не понравились Прехтелю. Онъ возненавидѣлъ Тараса за его вольныя рѣчи и либеральныя бесѣды съ дворовыми людьми, которые и сами начали вольничать, уклоняться отъ работы и заявлять предъ дворецкимъ о своихъ человѣческихъ правахъ. Взбѣшенный Прехтель рѣшился прочить либерала—крепака. И вотъ, съ субботы на воскресенье, кучеру приказано было приготовить на конюшнѣ все, что нужно. На другой день, едва только пріятель мой показался на господскомъ дворѣ, его арестовали. Я вижу, что ляхъ шутить не любитъ, принялъ на себя роль защитника. Но какъ я ни просилъ этого варвара, ни что не помогло. Къ счастью, въ это время я писалъ портретъ жены его. (Прехтель недавно женился). Я къ ней. Едва—едва она могла упротить своего разгнѣваннаго супруга, который до—того расходился, что съ нимъ сдѣялся первый припадокъ. Не насытивъ своей мести, онъ даже слегъ въ постель. Этотъ казусъ стоилъ мнѣ не мало. Я падалъ до ногъ, сцѣскалъ раціцы и прочія шляхетскія штуки выкидывалъ. Но какъ бы тамъ ни было, а Тарасъ былъ спасенъ. Ему запрещено было видѣться съ дворовыми, подъ страхомъ жесточайшаго наказанія.

«Настала осень. Я переселился изъ палаты панскыхъ въ свою убогую квартирку, къ нѣмкѣ Марѣ Ивановнѣ. Тарасъ продолжалъ бывать у меня все чаще и чаще. Я замѣчалъ, что ему день ото дня становится все тяжеле и тяжеле. Въ это время изъ—за границы воротился Брюловъ. Малюя по цѣлымъ днямъ заборы, штахеты и крыши, Тарасъ по почамъ уходилъ въ Лѣтній садъ рисовать со статуи и предаваться любимымъ мечтамъ о свободѣ, а по праздникамъ не переставалъ заглядываться на великія произведенія живописи въ залахъ эрмитажа. Душа его рвалась въ академію. Въ это время онъ уже довольно удачно писалъ портреты акварелью. Баринъ и не прочь былъ исполнить желаніе Тараса, но, къ—несчастью, крѣпостнымъ людямъ заказанъ былъ входъ въ святилище свободного искусства. Причиною тому была несчастная судьба многихъ крѣпостныхъ живописцевъ, которые, получивъ образованіе въ академіи и возвратясь къ помѣщикамъ, не переносили ихъ обращенія, оканчивая жизнь свою самоубійствомъ — рѣза-

лись, вѣшался, топился (*). Выпускать же на волю способнаго чловѣка не входило въ принципъ помѣщичьей власти: дѣйствія нашихъ помѣщиковъ клонились къ тому, чтобы какъ можно болѣе эксплуатировать трудъ и способности своего крестьянина. Находя для себя очень выгоднымъ имѣть въ домѣ хорошія картины, за которыя нужно бы заплатить хорошія деньги, они старались имѣть ихъ задаромъ, отдавая въ академію своихъ крѣпостныхъ.

«Мы привыкли къ этимъ обыденнымъ явленіямъ русской жизни. Къ чему не привыкаетъ чловѣкъ? Но вѣдь это ужасно!.. Просвѣтивъ умъ, облагородивъ душу высокими помыслами свободнаго искусства, оставивъ чловѣка въ неволѣ и подчинить его, паравивъ съ дворовыми, всемъ прихотямъ барства?! Возмутительно. Мы увѣрены, что еслибы въ университетъ могли поступать тогда крѣпостные, то нѣкоторые изъ нашихъ помѣщиковъ не задумались бы посылать туда способнѣйшихъ крестьянъ, чтобы имѣть своихъ домашнихъ учителей, лекарей, механиковъ, агрономовъ и т. п.

«Состояніе души Тараса было въ это время ужасно. Узнавъ о томъ, что дѣло его освобожденія, задуманное такими вліятельными людьми, какъ Венеціановъ, Гр. Віельгорскій, Жуковскій, несмотря на все ихъ вліяніе, все-таки вперед не подвигается, онъ однажды пришелъ ко мнѣ въ страшномъ волненіи. Проклятая свою горькую долю, онъ не щадилъ и зюгоста-помѣщика, не выпускавшаго его на волю. Наконецъ, погрозивъ ему ужасною местию, онъ ушелъ отъ меня. Не знаю, что бы онъ сдѣлалъ, если бы дѣло о его выкупѣ не кончилось благополучно. По крайней мѣрѣ я сильно перетрусилъ за Тараса и ждалъ какой-нибудь бѣды.

«Сторговавшись предварительно съ помѣщикомъ (разсказываетъ самъ Шевченко въ своемъ письмѣ), Жуковскій просилъ Брюлова написать портретъ, съ цѣлью разыграть его въ лотереѣ. Великій Брюловъ тотчасъ согласился и вскорѣ портретъ Жуковского былъ у него готовъ. Цѣною этого портрета (2,500 руб. ассн.) куплена была моя свобода, въ 1838 г. апрѣля 22.»

О томъ, какъ принялъ Тарасъ первую вѣсть о свободѣ, Сошенко передаетъ слѣдующее:

«Получивъ работу отъ Пѣшехова — четырехъ евангелистовъ, я сидѣлъ въ квартирѣ и работалъ прилежно. Это было въ послѣднихъ

(*) См. біографію Тропинина. Русскій Вѣстникъ за 1861 годъ.

числахъ апрѣля. Я жилъ все на той же квартирѣ, почти въ подвалѣ огромнаго четырехъэтажнаго дома, у той же нѣмки Марьи Ивановны. Въ нашемъ морозномъ Петербургѣ запахло весною. Я открылъ окно, которое было вровень съ тротуаромъ. Вдругъ въ комнату мою черезъ окно вскакиваетъ Тарасъ, опрокидываетъ моего Евангелиста, чуть и меня не сшибъ съ ногъ, бросается ко мнѣ на шею и кричитъ: «свобода! свобода!» — Чи не здуривъ ти, Тарасе? — А онъ все прыгаетъ да кричитъ: «свобода! свобода!» Понявши, въ чемъ дѣло, я уже съ своей стороны сталъ душить его въ объятіяхъ и цѣловать. Сцена эта кончилась тѣмъ, что мы оба расплакались какъ дѣти.

«Съ того же дня, пишетъ Шевченко, я началъ посѣщать классы Академіи Художествъ и вскорѣ сдѣлался однимъ изъ любимыхъ учениковъ-товарищей Брюлова.»

«Похоропивъ своего товарища Безлюднаго, (продолжаетъ Сошенко), скончавшагося на моихъ рукахъ отъ чахотки, я страшно скучалъ. Работа не спорилась. Тоска меня измучила. Приближалась дождливая и сырая осень. Я предложилъ Тарасу перейти ко мнѣ на квартиру и жить вмѣстѣ. Онъ согласился. Въ это время онъ совершенно измѣнился. Познакомившись съ лучшими петербургскими домами посредствомъ Брюлова, онъ часто развѣзжалъ по вечерамъ, хорошо одѣвался, даже съ претензією на *comme il faut* ность. Словомъ, въ него на нѣкоторое время вселился свѣтскій бѣсъ. Досадно мнѣ было и больно смотрѣть на его безалаберную жизнь, несвойственную нашему брату художнику, живущему лишь для одного искусства. Такъ-то, думалъ я себѣ, понялъ онъ свободу, стоившую ему такой борьбы, такихъ страшныхъ усилій? Не разъ я принимался уговорить его, чтобъ онъ бросилъ развѣянную жизнь пустыхъ людей и серьезно принялся бы за живопись. «Эй, Тарасе, схаменись! Чомъ ти дѣла не робишь? Чого тебѣ нечистая ндсить по тѣмъ гостямъ? Маешь таку протѣкцію, такого учителя.» Куда тобі! Шуба епіотова, ціпѣчки не ціпѣчки, шалі да часы, да извошки ляхачп... Закуривъ же мій Тарасъ; не буде зъ ёго нічого доброго!...

«Правда, по-временамъ онъ сидѣлъ и дома; но все-таки дѣломъ не занимался: то співав, то пише собі щось, та все до мене приставе: «а послухай, Соха, чи воно такъ добре буде?» Та й почне читать свою Катерину (онъ въ это время писалъ ее). Та одчепись ти, кажу, съ своїми віршами! Чомъ ти дѣла не робишь?»

Нападая на Тараса за уклоненія отъ прямого своего назначенія—

быть живописцемъ, Сошенко дѣйствовалъ тогда по убѣжденію, и съ своей точки зрѣнія былъ правъ. Ему казалось, что искусство требуетъ всего чловѣка безраздѣльно, что если избралъ живопись, такъ и занимайся ею одною, а если поэзія тянетъ, такъ брось живопись. Одно что пбудь.

«Не грѣшно ли было вамъ, Иванъ Максимовичъ, преслѣдовать Тараса за поэзію? Вамъ слѣдовало поощрять его занятія, а не бранить,» упрекали Сошенка его знакомые. «А хто жъ ёго знавъ, що зъ ёго буде такой великій поэтъ? А все-таки я стою на своему: що якъби вінъ покинувъ свої вірши, то бувъ би ще більшимъ живописцемъ.» Какъ видно, Сошенко дѣйствовалъ въ этомъ случаѣ въ интересѣ своего искусства, а природа была сильнѣе его—она взяла свое.

«Страпное, однакожъ, это всемогущее призваніе, «пишетъ Шевченко въ дневникѣ своемъ. Я хорошо зналъ, что живопись моя будущая профессія, мой насущный хлѣбъ. И вмѣсто того, чтобъ изучить ея глубокія таинства, и еще подъ руководствомъ такого учителя, какъ безсмертный Брюловъ, я сочинялъ стихи, за которые мнѣ никто гроша на заплатилъ, и которые наконецъ лишили меня свободы, и которые, несмотря на всемогущее чловѣческое запрещеніе, я все-таки въ тихомолку кропаю... Призваніе—и ничего больше.»

Тарасъ жилъ съ Сошенко только четыре мѣсяца (съ осени 1838 года по январь 1839 г.). Несходство въ образѣ жизни и привычкахъ поселяло между ними разладъ и несогласіе, а замѣшавшаяся въ это дѣло племянница хозяйки ускорила окончательный разрывъ между земляками.

«У Марьи Ивановны жила племянница ея, сирота, дочь выборгскаго бургомистра, Марья Яковлевна, прехорошенькая нѣмочка. Нашему брату—художнику влюбиться нетрудно, и я полюбилъ ее отъ души, и даже, грѣшный чловѣкъ, подумывалъ было на ней жениться. Но Тарасъ разстроилъ все мои планы. Опъ быстро повелъ атаку противъ Маши и отбилъ ее у меня. Долго я скрывалъ свое неудовольствіе на ихъ близкія отношенія, наконецъ не выдержалъ. Разбранивъ Тараса, я выгналъ его изъ квартиры. Но тѣмъ не помочь своему горю: Маша стала уходить къ нему на квартиру. Уже по выѣздѣ изъ Петербурга въ Малороссію, я узналъ сторопой, что въ Академію подана жалоба на Шевченка отъ какой-то пѣмки. Жаль мнѣ бѣдной Маши! Что-то съ нею теперь?...

«Скоро послѣ этого, отъ усиленной работы, я заболѣлъ глазами

и грудью. Доктора стали отсылать меня въ мой родной климатъ, и я, не дошедши до цѣли, долженъ былъ бросить Петербургъ, чтобы не послѣдовать за Безлюднымъ, и переселиться въ болотный Нѣжинъ учителемъ уѣзднаго училища на 4 рубля сребромъ мѣсячнаго жалованья. Узнавъ о моемъ отъѣздѣ, Тарасъ пришелъ ко мнѣ прощаться. Онъ чувствовалъ себя виноватымъ передо мною, принялъ братское участіе въ моемъ бѣдственномъ положеніи, и мы простились съ нимъ какъ добрые пріятели и земляки, какъ будто между нами ничего и не было.

«Въ 1846 году я видѣлся съ нимъ въ Нѣжинѣ и журилъ его уже не за то, что онъ занимается поэзіею на счетъ живописи, а за то, что печатаетъ такіе плохіе стихи, какъ «Тризна» (на в.-русскомъ языкѣ.)» (*).

Изъ всего того, что передалъ мнѣ Сошенко о первыхъ годахъ жизни Шевченка послѣ выпуска его на волю, можно вывести одно заключеніе, что у поэта нашего закружилась голова отъ немовѣрно быстрого перехода съ чердака грубаго мужика-маляра въ великолѣпную мастерскую величайшаго живописца нашего вѣка. «Самому теперь не вѣрится (писать онъ въ своемъ дневникѣ), а дѣйствительно такъ было. Я—изъ грязнаго чердака, я—ничтожный замарашка—на крыльяхъ перелетѣлъ въ волшебныя залы академіи художествъ!»

Свѣтскія удовольствія и артистическіе кутежи, отъ которыхъ удерживалъ Сошенко Тараса, но отъ которыхъ не могъ воздержаться и самъ великій учитель его, идолъ академической молодежи, Брюловъ, оставили слѣды на всю жизнь поэта и легли темнымъ пятномъ на дорогу намъ его память. «Кутнулъ и я на свой пай когда-то,» говоритъ самъ поэтъ въ дневникѣ своемъ (Основа, іюль 1861 г.).

«Зачѣмъ пьютъ, зачѣмъ кутятъ наши даровитые люди?» Человѣкъ съ умомъ и съ душою такого наглаго вопроса не предложитъ. Кабы не было тяжело, такъ не стали бы пить... Есть люди, которые не умѣютъ дѣлать уступокъ: имъ подавай или все, или ничего; при первой разбитой надеждѣ, они бросаютъ все, и съ какимъ-то злобнымъ наслажденіемъ разбиваютъ объ дорогу и свой идеалъ, и свои стремленія, и молодость, и силы, и жизнь.» (**).

Но не такъ думаетъ завистливая бездарность и пошлое высококо-

(*) О пребываніи Шевченка въ Кіевѣ, въ 1839 году, будетъ сообщено въ другое время.

(**) Статя г. Писарева, помѣщенная въ «Русскомъ Словѣ» за ноябрь 1861 г.

ріе людей, не признающихъ надъ собой ни чьего нравственнаго превосходства и бросающихъ изъ — за угла каменьями въ пророковъ земли своей. Не понимая глубокаго смысла ихъ вдохновенныхъ рѣчей, провозглашающихъ народу — «любви и правды чистыя ученья,» люди карьеры и денегъ, эти бездушные фарисеи, эти продажные блюстители народныхъ нравовъ, забываютъ ту простую истину, что у всякаго человѣка есть недостатки: почему же не быть имъ и у нашего Шевченка? Они не знаютъ того, что у такихъ исключительныхъ личностей, у такихъ огненныхъ натуръ, все громадно, необыкновенно; что ихъ нельзя мѣрять на свой аршинъ. Замѣчая лишь одни недостатки и не будучи въ состояніи возвыситься до пониманія высокихъ совершенствъ необыкновеннаго человѣка, они стараются уравнивать его личность съ собою, очернить его память, забросать грязью его могилу... Но это имъ плохо удается: справедливо-заслуженная слава Шевченка вырывается чистою и свѣтлою изъ ихъ грязныхъ рукъ и проникаетъ во всѣ слои общества, даже въ *простой* народъ, который такъ былъ любимъ поэтомъ, какъ не полюбить имъ ничего въ мірѣ... Бóльшей славы Шевченко не желалъ... да и можетъ ли быть бóльшая слава?..

Сава Ч.

Апрѣль 1862 г.

(Продолженіе слѣдуетъ).

ОБЪ ОТНОШЕНІЯХЪ ГАЛИЦКИХЪ РУСИНОВЪ КЪ СОСѢДЯМЪ.

(Изъ Галичины).

Въ статьѣ *Политическая безтактность* (*Современникъ*, сентябрь 1861 г.) указываютъ Русинамъ на то, что они пишутъ языкомъ великорусскимъ, и т. обр., отстраняясь отъ южнорусскаго племени, не могутъ рассчитывать на сочувствіе со стороны послѣдняго; что они во вредъ себѣ враждуютъ, а не сближаются, съ Поляками, бесполезно приобѣгаютъ подъ покровительство австрійскаго министерства и тѣмъ сами-себя ставятъ въ совершенно-изолированное положеніе; наконецъ, петербургскій публицистъ совѣтуетъ Русинамъ—оставить неосновательныя, дѣтскія жалобы на Поляковъ за прежнее порабощеніе и за настоящія мнимыя оскорбленія, (т. е. забыть свою исторію), не писать великорусскимъ языкомъ и всецѣло соединиться съ Поляками, которые, какъ полагаетъ авторъ, готовы, будто бы, сдѣлать всевозможныя уступки галиційскимъ Малоруссамъ. Можетъ-быть авторъ не думалъ прійти къ такимъ крайнимъ рѣшеніямъ, но онъ, къ сожалѣнію, пришелъ къ нимъ — и горько ошибся. Въ томъ, въ чемъ онъ увѣряетъ, — увы! — нельзя уже убѣдить ни украинскихъ, ни заднѣпровскихъ, ни галиційскихъ Малоруссовъ.

Галиційскіе Малоруссы, или Рутены (*Ruthènes*), какъ называютъ ихъ Нѣмцы и Поляки, хотятъ *быть и называться* Русскими и рѣшительно не желаютъ подчиниться руководительству *интеллигентной либеральной польской націи*. Почему? — Это понятно: стоить только поближе узнать, какъ понимаютъ русинскую народность эти руководители, — какія лжи распространяютъ о ней на Западѣ и у себя дома.

Галиційскіе Русины не пишутъ, да и не могутъ писать по-великорусски по той естественной причинѣ, что не знаютъ великорусскаго языка и не имѣютъ возможности изучить его. Русины пишутъ такимъ языкомъ, какой они успѣли выработать, принявъ въ основу свой народный языкъ и языкъ книжный-русскій, признавая этотъ послѣдній языкомъ не московскимъ, а общерусскимъ. Русины того мнѣнія, что

русскій книжный языкъ возникъ въ Южной-Руси и только усовершенствованъ Великоруссами, и современный литературный червонорусскій языкъ, по своимъ формамъ, безъ-сомнѣнія, ближе, къ малорусскому, чѣмъ къ великорусскому. Въ доказательство того, что Русины пишутъ языкомъ не великорусскимъ, мы приводимъ отрывокъ изъ перваго попавшагося намъ номера Львовской газеты *Слово* (№ 55): «*Отъ Коломи:* — «Ничого намъ не желати, якъ щобы вольно намъ было заглянути до актовъ намѣстничества и прочитати донесенія повѣтовыхъ начальниковъ. Истинно, въ каждомъ бецирку вопрошають войтовъ, въ якомъ языкѣ хотять громады, щобы съ ними переписоватися. И если бециркъ—форштегеръ есть полякъ, то громады жадають, щобы урядову переписку вести по-польски, а есть онъ Русинъ, то домогаются по-русски.» Разница этого языка съ великорусскимъ еще болѣе усиливается тѣмъ, что слова произносятся не такъ какъ они написаны, а по-южнорусски.

Если Русины не успѣли еще обработать своего языка,—за это нельзя винить ихъ. До 1846 г., языкъ Русиновъ не преподавался ни въ университетѣ, ни въ гимназіяхъ, ни въ нормальныхъ школахъ; Русины въ школѣ и въ семействѣ говорили по-польски, не знали ни своего языка, ни своей исторіи; ихъ преслѣдовали за русскую азбуку (гражданку) и заставляли писать кириллицею. Мы лично знакомы съ людьми, которымъ запрещено было печатать свои сочиненія гражданкою, знаемъ и такихъ, которыхъ преслѣдовали за употребленіе въ своихъ сочиненіяхъ вмѣсто *що—что*. Сочиненія, въ которыхъ находились какія-нибудь великорусскія слова, или выраженія, были запрещены; прекрасныя историческія изслѣдованія г. Петрашевича, изданныя «Русскою Матицею,» не позволено было печатать, потому что авторъ писалъ гражданкою. Мы видѣли учебную статью г. Петрашевича, написанную прекраснымъ русскимъ языкомъ, но она была изуродована редакціею официального русинскаго *Вѣстника* въ Вѣнѣ: редакторъ этого журнала, изъ излишняго усердія къ правительству, дѣлалъ прекурёзныя поправки... Этими преслѣдованіямъ подвергался русскій языкъ въ Галиціи, по прояскамъ Поляковъ. Поляки употребляли всѣ усилія, чтобы заставить Русиновъ бросить родной языкъ и писать по-польски. Бывшій губернаторъ Галиціи, графъ Голуховскій, употреблялъ самыя рѣшительныя мѣры, чтобы замѣнить русскую азбуку латинской; для этой цѣли вызванъ былъ на-помощь Чехъ Иречекъ. Но Русины вынесли тяжкую борьбу за родное слово и, несмотря на всѣ преслѣдованія, писали на своемъ языкѣ.

Авторъ *Національной Безтактности* видитъ, по его мнѣнію, гибельную для народа безтактность издателей *Слова* въ томъ, что Русины предоставляютъ обсужденіе политическихъ вопросовъ духовенству; онъ говоритъ, что духовенство не должно имѣть никакого участія въ мірскихъ дѣлахъ, что подобныя дѣла слѣдуетъ предоставлять свѣтскимъ людямъ. Эта избитая польскими публицистами мысль слишкомъ хорошо извѣстна Русинамъ. Русины, какъ извѣстно, не имѣютъ ни администраторовъ, ни дипломатовъ, ни юристовъ; весь образованный классъ народа составляетъ духовенство; всѣ ученые, за исключеніемъ немногихъ лицъ, принадлежатъ къ этому классу; большинство университетской молодежи, желающей остаться въ средѣ своего народа, должно посвящать себя богословскимъ наукамъ. Спрашиваемъ, если устранить духовенство отъ мірскихъ дѣлъ, кто же станетъ впереди народа? Авторъ, разумѣется, скажетъ, что духовенство не имѣетъ ничего общаго съ народомъ, что оно будетъ всегда дѣйствовать въ своемъ сословномъ интересѣ... Духовенство въ Галиціи не составляетъ замкнутого сословія; оно выходитъ изъ народа и живетъ среди его; оно не скрывается въ монастыряхъ, а ведетъ жизнь мірскую. Не нужно забывать и того, что галиційское духовенство—не католики, а ушіаты; оно стоитъ за греческій обрядъ, къ которому крѣпко привязанъ народъ, и вмѣстѣ съ нимъ стоитъ за народность, которая тѣсно связана съ греческимъ обрядомъ. Еслибы Полякамъ удалось уничтожить греческій обрядъ и славянскій богослужебный языкъ, (чего они добивались), то русинская національность уже, быть-можетъ, исчезла бы въ Галиціи. Борьба за обрядъ тѣсно связана съ борьбою за языкъ; Русины, можетъ быть, забыли бы свой языкъ, еслибы богослужебный языкъ былъ латинскій, что дѣйствительно и случилось съ тѣми Русинами, которые приняли католицизмъ; богослужебный славянскій языкъ и греческій обрядъ спасли русскую національность; за эту—то—уже не только церковную, но и народную—святую всегда крѣпко стояло и теперь стоитъ галиційское духовенство. Поэтому, какъ видите, интересы духовенства тѣсно связаны съ интересами народа. Можетъ быть, авторъ не придаетъ особеннаго значенія церковному обряду и полагаетъ, что съ этой стороны ничтожно участіе духовенства въ интересахъ народа. Русины понимаютъ это дѣло иначе: по словамъ лучшихъ галиційскихъ священниковъ, съ которыми я говорилъ объ этомъ предметѣ, они готовы до конца пострадать за греческій обрядъ. Они не видятъ возможности совмѣстить многосложную чисто—формальную обрядность

католическую съ духомъ греческаго богослуженія: къ чему, напримѣръ, католическіе звонки, паданіе на колѣна и т. п. Народъ хорошо понимаетъ богослуженіе на славянскомъ языкѣ,—и потому нѣтъ надобности напоминать ему посредствомъ звонковъ, что онъ долженъ дѣлать, при извѣстномъ священнодѣйствіи. Я пріематривался къ уніатскому богослуженію, и признаюсь, меня очень огорчала эта смѣсь католицизма съ православіемъ: уніатское духовенство вынуждено было принять всю обстановку католическаго богослуженія: та же жестикуляція, та же театральность, звонки, мши, шептанныя обѣдни, и т. п. Лучшіе священники сильно возстаютъ противъ этихъ незаконныхъ обрядовъ; они даже хотятъ носить бороды и греческую священническую одежду.

Есть еще другая, болѣе важная, причина, отчего галиційское духовенство такъ крѣпко стоитъ за обрядъ, за догматы и за церковныя учрежденія православной церкви. Польское дворянство (въ Галиціи, дворянство все польское и католическое) до-сихъ-поръ удержало право церковнаго патроната. Бывшіе намѣстники считаются ктиторами церкви, хотя, въ настоящее время, не принимаютъ никакого участія ни въ постройкѣ, ни въ починкѣ церквей: обязанность эта исключительно лежитъ на сельскихъ *промадахъ*. А между тѣмъ, безъ согласія дѣдича, бывшаго помѣщика, священникъ не можетъ получить прихода. Обыкновенно митрополитъ, или епископъ, предлагаетъ помѣщику нѣсколькихъ кандидатовъ на приходъ; помѣщикъ имѣетъ право выбрать того или другаго. Случается, что священникъ, если онъ не пользуется довѣріемъ дворянства, остается нѣсколько лѣтъ безъ прихода.

Насъ, пожалуй, спросятъ: отчего Русины преимущественно идутъ въ духовное званіе, а не посвящаютъ себя другимъ занятіямъ, болѣе необходимымъ народу при настоящихъ обстоятельствахъ? Отвѣтъ на этотъ вопросъ можетъ дать исторія народа. До настоящаго времени, Русины совершенно были подавлены Поляками; все административныя и судебныя мѣста были заняты преимущественно Поляками. Бывшій губернаторъ Голуховскій вездѣ сажалъ Поляковъ и рѣшительно устранилъ Русиновъ. Русинъ съ великимъ трудомъ могъ получить какое-нибудь мѣсто и легко терять его по какимъ-нибудь ничтожнымъ причинамъ. Эти-то затрудненія и ненадежность службы препятствовали Русинамъ искать другихъ занятій; имъ оставалось одно: идти въ духовное званіе. Австрійское правительство дало Русинамъ возможность образованія, въ семинаріяхъ и въ университетѣ, на богословскомъ факультетѣ. Императоръ Юзефъ II, желая противопоставить Русиновъ Полякамъ, покровительствовалъ пер-

вымъ; онъ образовалъ изъ имущества упраздненныхъ монастырей фондъ, изъ процентовъ котораго и теперь воспитывается до 300 Русиновъ въ семинаріи и въ университетѣ. Я спрашивалъ молодыхъ Русиновъ—студентовъ львовскаго университета: почему они не избираютъ другихъ занятій, а идутъ въ священники? Они отвѣчали, что не имѣютъ средствъ воспитываться въ университетѣ на свой счетъ, а по окончаніи университета не имѣютъ надежды получить обезпеченныя мѣста на службѣ, и потому имъ остается одно: служить народу въ званіи священника, которое одно можетъ дать имъ болѣе вѣрныя средства къ жизни.

Всѣ образованные Русины того мнѣнія, что имъ нѣтъ мѣста среди двухъ національностей: одной они должны служить пассивно, не принося никакой пользы народу; другая на каждомъ шагѣ стѣсняетъ ихъ дѣятельность, старается всѣми возможными средствами вредить ихъ частнымъ и національнымъ интересамъ. Въ бытность мою въ Галиціи, случилось такого рода дѣло: учитель Бѣлоусъ, извѣстный своими учеными трудами и своею самоотверженною любовью къ народу, былъ предложенъ въ директоры Коломійской гимназіи, основанной на счетъ городскихъ доходовъ. Общество коломійское, состоящее болѣею частью изъ Поляковъ и Жидовъ, отвергло назначеніе г. Бѣлоуса, потому только, что онъ Русинъ. Бѣлоусъ получилъ мѣсто директора при содѣйствіи Нѣмцевъ, по назначенію министерства. При этомъ, Поляки, разумѣется, предлагали въ директоры Поляка, хотя между лицами, предложенными съ ихъ стороны, и не было достойнаго и способнаго человѣка. Зачѣмъ же Поляки толкуютъ о равноправности обѣихъ національностей? Зачѣмъ стараются увѣрить Русиновъ, что они желаютъ имъ добра и хотятъ общими силами бороться противъ Нѣмцевъ за мѣстное самоуправленіе? Хороша автономія! Тогда ни одинъ Русинъ, навѣрное, не получилъ бы мѣста въ службѣ.

Национальная безтактность Русиновъ, по мнѣнію автора, состоитъ и въ томъ, что Русины не довѣряютъ Полякамъ, не хотятъ подчиниться просвѣщенному руководительству людей, которые искренно желаютъ имъ добра, готовы сдѣлать всевозможныя уступки русскому галиційскому народу.

Странно, что авторъ не понималъ отношеній Русиновъ къ Полякамъ: онъ, вѣроятно, не знаетъ, что народъ ведетъ здѣсь нескончаемую тяжбу съ бывшими своими помѣщиками. Въ Галиціи, при освобожденіи крестьянъ отъ крѣпостной зависимости, помѣщики удержали исключительное право на лѣса и пастбища, съ обязанностию вознаградить крестьянъ за право

пользованія дровянымъ лѣсомъ и строительными лѣсными матеріалами. Разбирательство этого рода дѣлъ между помѣщиками и крестьянами поручено было такъ-называемымъ *Сервитутнымъ Коммисіямъ*; комисіи эти состояли изъ лицъ, назначаемыхъ правительствомъ; комисіямъ именно вѣнено было въ обязанность заботиться преимущественно объ интересахъ сельскихъ громадъ и руководить послѣдними. Но лица, которымъ правительство повѣрило крестьянскія дѣла, дѣйствовали рѣшительно во вредъ народа: частію оттого, что не понимали языка и интересовъ народа, частію и по другимъ причинамъ. Дѣйствуя къ выгодѣ помѣщиковъ, пользуясь невѣжествомъ уполномоченныхъ отъ громады, комисіи успѣли, въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, предоставить крестьянамъ денежное вознагражденіе за право пользованія дровянымъ лѣсомъ и лѣснымъ строительнымъ матеріаломъ. Вознагражденіе это составляетъ всего не болѣе 53 крейцеровъ—28 к. серебр. въ годъ на семейство, или хозяйство, за строительный матеріалъ, и 22½ крейц.—12 к. за право пользованія дровянымъ лѣсомъ—валежникомъ. За эти деньги, по свидѣтельству свѣдущихъ людей, нельзя купить и одного добраго строеваго дерева. Известно, что въ Галиціи помѣщики получили вознагражденіе за потерянное право на обязательный трудъ крестьянъ; выкупъ барщины палъ на всѣ сословія, не исключая и крестьянъ; у послѣднихъ были повышены подати, такъ-что крестьяне и не знали, что платили за свою свободу. Помѣщики, съ своей стороны, уступили крестьянамъ усадьбы и грунты, повидимому, безъ всякаго вознагражденія. Какъ видите, освобожденіе крестьянъ въ Галиціи совершалось очень мудро: крестьяне получили свободу и грунты, а помѣщики получили вознагражденіе за барщину,—и, кромѣ того, удержали исключительное право на лѣса и пастбища, удержали и другія права, тѣсно связанныя съ владѣніемъ землею, напр. право помола хлѣба (право имѣть водяныя мельницы исключительно принадлежатъ помѣщикамъ), право рыболовства въ рѣкахъ, орошающихъ грунты крестьянскіе и, наконецъ, право продажи вина: выходитъ, что помѣщики сохранили всѣ прежнія привиллегіи, а крестьяне остались безъ пастбищъ, безъ лѣса и даже не получили права полной собственности на уступленные имъ земли. Земельные участки, уступленные крестьянамъ, очень ограничены, maximum—не болѣе 15 морговъ (*) на семейство. При этомъ нужно замѣтить, что земля въ Галиціи не вездѣ одинаково плодородна. По берегамъ рѣкъ, грунты земли извест-

(*) Морга = почти ¼ десятины (0,23370).

ковый, покрытый булыжником и, большею частью, возвышенный, что, как известно, затрудняет обработку. Богатство Галиціи составляют лѣса и пастбища; страна покрыта прекраснымъ лѣсомъ: букомъ, слью и смерекою (особый родъ сосны). Далѣе: такъ—какъ надѣлъ землею былъ не личный, а посемейный (за семействами были оставлены тѣ участки, которыми они владѣли до освобожденія), то значительное число безсемейныхъ людей осталось вѣчными бобылями, батраками, безъ земли, безъ пріюта. Такимъ образомъ, въ Галиціи, уже образовался классъ сельскихъ пролетаріевъ, живущихъ поденною работою. Положеніе галицкихъ батраковъ ужасно: обыкновенно живутъ поденною работою у Жидовъ въ качествѣ дворниковъ, фурмановъ, цѣловальниковъ и т. п. Пользуясь стѣсненнымъ положеніемъ крестьянина, Жидъ платитъ ничтожныя деньги за трудъ урочный, усиленный; батракъ работаетъ безъ отдыха, оставаясь вѣчно безъ семьи, безъ пріюта и часто безъ одежды. Случается, что безпріютный, загнанный батракъ получаетъ отъ Жиды $1\frac{1}{2}$ цванцигера (около 38 к. ср.) въ недѣлю; за эти деньги онъ одѣвается, кормится и нанимаетъ квартиру. Можете вообразить нравственное положеніе этихъ несчастныхъ людей. Батракъ съ трудомъ можетъ найти работу у земледѣльца; рукъ и безъ—того много для обработки ничтожныхъ участковъ земли; ремесла—вещь невѣстная Русину. Въ городахъ и мѣстечкахъ вся мелкая промышленность находится въ рукахъ Жидовъ и Поляковъ. Галиція наполнена Жидами. Всѣ болѣе доходныя статьи: корчмы, мельницы, шоссеиныя заставы, продажа хлѣба и разныхъ предметовъ первой необходимости находятся въ рукахъ Жидовъ. Въ Галиціи, Жиды успѣли пріобрѣсть земельную собственность, вѣроятно пріобрѣтутъ и другія гражданскія и политическія права, и теперь Жиды ужъ говорятъ, что будутъ, купно съ Поляками, возстановлять древнюю Польшу. Дѣятельность и предприимчивость Жидовъ въ Галиціи изумительны: они пробрались въ Карпаты, гдѣ безъ милосердія грабятъ простодушныхъ горцевъ. Бѣдный горецъ закладываетъ Жиду свое пастбище и пасетъ жидовскій скотъ на своемъ пастбищѣ за процентъ. Австрійское правительство явно покровительствуетъ Жидамъ: множество русскихъ Евреевъ спасаются въ Галицію отъ рекрутской повинности и отъ преслѣдованій закона: австрійское правительство охотно принимаетъ ихъ. Перебѣжавшій за границу Жидъ для безопасности обыкновенно придѣлываетъ искусственные *пейсы*.

Обратимся къ крестьянамъ. При надѣлѣ крестьянъ землею не было предварительно произведено ни кадастра, ни размежеванія:

крестьянскіе участки остались въ прежнемъ размѣрѣ и въ прежнемъ положеніи. Грунты крестьянскіе разбросаны и разбиты до-крайности; есть примѣры, что грунтъ, состоящій изъ 15 морговъ, разбитъ на 38 кусковъ, заключающихъ по $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ и цѣлому моргу; участки эти разбросаны въ разныхъ мѣстахъ; случается, что крестьянинъ имѣетъ въ полѣ 76 сосѣдей! Можете представить, какія неудобства терпятъ крестьяне при такой допотопной системѣ хозяйства,—да еще, при этихъ неудобствахъ, они не имѣютъ ни пастбищъ, ни лѣса!

Вотъ — какъ изображаетъ одинъ изъ корреспондентовъ газеты «Слово» бѣдственное положеніе Галиційскихъ крестьянъ: «Грунтъ расковалкованный (разбитый на куски) есть причиною неустанного (безпрестаннаго) затрудненія (хлопотъ) дѣтей и челяди сельской, такъ, же (что) не могутъ ихъ родичи и господа послати до школы и до церкви. Господарство безъ худобы обійтися не може; худобу, лѣтною порою, дѣти мусятъ водити на мотузкахъ, пасти по загонахъ, а конечне, худобина жива що-день поісти хоче, то и що-день тая работа есть для дѣтей, поки ажъ снѣгъ загонувъ не прикрые. Дѣти меньши — съ телятами, старши — съ коровами, господарь — съ волами, — если суть кони, то наймать съ кѣньми водять день-на-день по суголовкахъ (пригоркахъ), дорогахъ, загонахъ, подпасають чуже, и то наискладнѣйше въ недѣлю, або въ свято, когда міръ на набоженствѣ (въ церкви), чинять покѣсть, що многи въ тѣи дни для допыльованья (сбереженья) своего застѣву, отъ церкви и отъ набоженства отрывае:—про тое мало кому стае часу ити до церкви, ити до школы. Тому всему зарадити можно легко чрезъ скомасованье грунтовъ рустикальных.» Крестьяне, получивъ свободу, оставлены на произволъ судьбы. Ни правительство, ни дворянство, не принимаетъ никакого участія въ ихъ бѣдственномъ положеніи. Не имѣя возможности собственными силами управитися съ безтолковою системою хозяйства, крестьяне стали совершенно равнодушны къ земельной собственности,—продаютъ свои участки Жидамъ и нѣмецкимъ колонистамъ. Между тѣмъ, крестьяне несутъ тяжкія повинности: кромѣ поземельной и другихъ податей, кромѣ всякихъ земскихъ повинностей, постройка и содержаніе церквей и сельскихъ школъ составляетъ исключительную повинность сельскихъ громадъ. Таково современное хозяйственное положеніе сельскихъ громадъ въ Галиціи!—Спрашиваемъ, можетъ ли существовать любовь и согласіе между польскимъ дворянствомъ и русскимъ народомъ? Пусть скажутъ защитники польскихъ интересовъ въ Галиціи.

что сделала для блага народа великодушная Польская нация? и какъ послѣ этого можно увѣрить Русинновъ, что Поляки готовы сдѣлать имъ всевозможныя уступки!?

Скажемъ нѣсколько словъ о политическихъ отношеніяхъ Русской и Польской національностей въ Галиціи.

Въ 1846 году, во время революціоннаго движенія Поляковъ противъ Австріи, Русины дѣйствовали за-одно съ Поляками: вся довѣрчивая, увлеченная университетская молодежь, всѣ просвѣщенные люди между Русинами, исключая немногихъ опытныхъ людей, стали въ ряды Поляковъ. Народъ не зналъ о революціонныхъ замыслахъ дворянства; но когда движеніе сдѣлалось явнымъ, крестьяне начали рѣзать революціонеровъ-помѣщиковъ. Австрійское правительство воспользовалось ненавистью народа къ дворянству, не сочло нужнымъ остановить народный терроризмъ, и такимъ-образомъ успѣло безъ труда подавить это польско-русское движеніе. Надо замѣтить, что собственно рѣзня—знаменитая Галиційская рѣзня, которую Поляки приписываютъ Русинамъ, происходила не въ русскихъ, а въ *магурскихъ* округахъ, а именно: Тарновскомъ, Решельскомъ, Ясельскомъ, Бохельскомъ, Вадовицкомъ и другихъ. Только въ одной русинской деревнѣ (не помню точно названіи)—произошло столкновение между русинскими крестьянами и польскими революціонерами. Крестьяне хотѣли взять революціонеровъ, а тѣ начали стрѣлять въ народъ и убили нѣсколькихъ человѣкъ: тогда крестьяне переважали ихъ и представили правительству. Русинскіе крестьяне, какъ только началось революціонное движеніе, тотчасъ обнаружили недовѣріе не только къ Полякамъ, но и къ Русинамъ, которые держали сторону Поляковъ. Лицо, отъ котораго я слышалъ всѣ подробности этого дѣла, было самымъ дѣятельнымъ участникомъ въ революціонныхъ замыслахъ Поляковъ и современемъ расскажетъ эту темную исторію событій 1846 года.

Говорятъ, что Австрійское правительство вооружило крестьянъ—собственно Русинскихъ—противъ помѣщиковъ, употребило чернь орудіемъ для подавленія революціонныхъ замысловъ польскаго дворянства. Безъ всякаго сомнѣнія, правительство воспользовалось ненавистью и недовѣріемъ народа къ дворянству, но не оно вызвало эту ненависть.

Вотъ—какую пѣсню сложили Галиційскіе крестьяне въ память освобожденія отъ барщины:

Ой дай, Боже, здоровьчко нашему цареві
Та що зробивъ полетшинне нашему красві:

Ой дай, Боже, здоровечко та нашій царівні,
 О щожъ теперь та й мужаки изъ панами рівні.
 Пише цесарь той патенти межи свои люди:
 Ой молитця пану Богу—панщини не буде!
 Ой летіла зазуленька зъ зеленого гаю,
 Утікала панщинонька изъ нашего краю;
 Ой якъ она собі сіла та й трошки спочнула:
 Двигалася якъ свобода панщину тиснула;
 Ой якъ она утікала, пани ю ловили:
 »Ой вернися, панщиночко, ми тебе любили.«
 —Не вернуса, дурню пане, нічимъ вамъ невинна;
 Було жъ мене шановати—я вамъ була вірна;
 Було жъ мене шановати, міръ не збитковати:
 Вы не знали, якъ то гирько на хлѣбъ бѣдовати;
 Вы не вмѣли бо й косити, ваши жинки жати:
 Будеть ваша пшениченька въ полі зимовати!
 Минулися тії роки да тії гайдуки,
 Що носили *гаранники* та й ліскови буки!
 Минулося, шо ті пани, шо ті окомани,
Заливали въ печі огонь жинкамъ коновками.
 Йде чоловікъ на панщину зъ ціпомъ молотити,
 Ой-а они забігають, хотя его вбити (бить).
 Въ понедѣлокъ на панщину, въ вѣвторокъ панщина!
 Вже ся теперь, пане брате, панщина скінчила!

Пѣсня эта превосходно рисуетъ положеніе крестьянъ не въ одной Галиціи: въ такомъ же положеніи находились крестьяне и въ юго-западныхъ губерніяхъ.

Съ 1846 года, Русины прервали всякія связи съ Поляками: политическая безтактность Поляковъ, ихъ двоедушіе, неисполненіе обѣщаній, данныхъ, въ крайности, Русинамъ, рѣшительное недовѣріе народа къ польскому дворянству, — все это открыло глаза образованнымъ Русинамъ; они поняли, что не слѣдуетъ легкомысленно жертвовать роднымъ словомъ и русскою народностью узкимъ польско-національнымъ цѣлямъ.

Лицемерная австрійская политика не такъ тяжела и не такъ ненавистна Русинамъ, какъ главныя стремленія братьевъ—Поляковъ—подавить русинскую національность, заподозрить Русинновъ въ глазахъ правительства, обвинивъ ихъ въ коммунизмъ, въ наклонности къ схизмѣ и къ соединенію съ Россією. Przegląd писалъ, что передовые люди Русинновъ, за московскіе кресты и рубли, ведутъ народъ подъ кнутъ,

въ Сибирь, подъ власть Московскаго царя! Мы передаемъ эти слова буквально.

Не имѣя возможности обвинить Русиновъ въ измѣнѣ правительству, польскіе публицисты попыталсь иначе повести дѣло: попробовали, при помощи нѣкоторыхъ лицъ и нѣкоторыхъ статей, напугать Русиновъ, распространяя ту мысль, будто Малоруссы не сочувствуютъ Русинамъ; потому что они пишутъ великорусскимъ языкомъ и тянутъ къ Москвѣ. Но надо принять во вниманіе положеніе Русиновъ, положеніе дѣйствительно невыносимое: они ведутъ отрицательную борьбу, почти ничего не приобретаая въ будущемъ для своей національности. Такое безвыходное положеніе можетъ убить энергію и благородныя стремленія въ самомъ энергическомъ человѣкѣ. Необходимость обезпечить и желаніе выдвинуть свою личность, можетъ, при извѣстныхъ обстоятельствахъ, самаго горячаго поборника народныхъ интересовъ сдѣлать орудіемъ какое-бы то нибыло правительство. Если и попадаются подобныя лица между Русинами, то, во всякомъ случаѣ, это—исключеніе. Народъ всегда сознавалъ свою національность и противопоставлялъ ее національностямъ польской и нѣмецкой и, хоть смутно, сознавалъ и сознаетъ свое сродство съ другимъ народомъ, близкимъ ему по вѣрѣ, языку и историческимъ преданіямъ. Я убѣдился въ этомъ, путешествуя по Галиціи. Я спросилъ 100-лѣтняго Горца (Гуцула), помнитъ ли онъ козаковъ; Гуцулъ отвѣчалъ: »козаки тіи люде, що боронили нашу віру відъ Татарь«. Я сказалъ ему, что, можетъ-быть, Поляки защищали васъ отъ Татарь. »Ні, возразилъ Гуцулъ: Поляківъ самихъ рабовали и жарили Татарь«. Я спросилъ: знаетъ ли онъ москалівъ; Гуцулъ отвѣчалъ: »козакъ, руснакъ и москаль: то одна віра; Полякъ, Німець, Жидъ, Вирмянинъ—тѣ друга віра; москалі, якъ приходили сюди, казали намъ: Ви *наша браття*.« Я встрѣтилъ этого Гуцула въ самой дикой и отдаленной горной деревнѣ (близъ Черной горы). Старикъ знаетъ Екатерину, которая, по его словамъ, посадила на царство Польскаго круля Попятовскаго Августа; помнитъ, когда Галиція была еще польскою провинціею; помнитъ пришествіе Нѣмцевъ въ ихъ дикія горы. Гуцулъ характеристично разсказывалъ о Нѣмцахъ: »Німці якъ пришли, то я тютюнъ привезли и лумера дали *гѣздамъ* (хозяевамъ): кожний *гѣзда* мусивъ носить лумеръ (своего дома) на шні.«

Сообщаю вамъ одно обстоятельство, показывающее, въ какую странную ошибку впадаютъ люди доброжелательные, но незнающіе поло-

женія дѣлъ, когда берутся защищать польское дѣло въ Галиціи. Редакторъ польской газеты «Слово», въ іюлѣ прошлаго года, получилъ грозное анонимное письмо, на великорусскомъ языкѣ, такого содержания:

«Вы полагаете, что пишете языкомъ Галицко-русскаго простонародья; но вы ошибаетесь. Вы пишете почти чистымъ языкомъ великорусскимъ. Это замѣтила вамъ «Основа», которая старается писать дѣйствительнымъ языкомъ южнорусскимъ, хотя ее за то и преслѣдуетъ *Русскій Вѣстникъ* и нныя московскія и петербургскія (?) газеты. А жаль: языкъ Русиновъ очень поэтической и звучный, надо только понимать его и сочувствовать. *Вы распространяете* межъ народомъ идея коммунизма и *анархїи*, полагая, что есть путь спасенія для Русиновъ; но вы гибельно ошибаетесь. Изъ всеобщей исторїи мы знаемъ, что человѣчество періодически многократно было потрясаемо жесточайшею борьбою между двумя элементами: съ одной стороны стояли и всегда торжествовали: порядокъ, собственность, прогрессъ и вообще цивилизація, съ другой стороны дрались на-смерть и всегда гибли: *анархїя, коммунизмъ, слѣпныя страсти темныхъ массъ народныхъ*. Эти-то страсти вы опять возбуждаете. Побойтесь Бога, пощадите народъ, которымъ хотите руководить».

Редакторъ «Слова» былъ пораженъ грубымъ тономъ и нелѣпностью содержанія письма, неизвѣстнаго великорусса. Дѣло, впрочемъ, объяснилось скоро: авторъ письма напечаталъ въ газетѣ *Przegląd: «Protest Słowianina»*. Авторъ протеста обвиняетъ Русиновъ отъ имени Славянъ въ порчѣ прекраснаго червоно-русскаго языка. Русины хорошо поняли, что это за Славяне, такъ-горячо отстаивающіе ихъ языкъ: оказалось, что авторъ анонимнаго письма и протеста—одно лицо. Русины знаютъ его имя и его отношенія къ Полякамъ, да и не трудно было открыть зтотъ секретъ: авторъ и самъ подписалъ подъ своимъ протестомъ —

Słowianin narodu polskiego,
Plemienia białorusińskiego.

Мы полагаемъ, что крайне нечестно и неблагоразумно клеветать такъ голословно на честныхъ людей. Русины глубоко были оскорблены подобными нелѣпными протестами и еще больше рѣзкою статьею петербургскаго публициста, которая явилась вслѣдъ за протестомъ и анонимнымъ письмомъ. Редакторъ «Слова» полагалъ, что авторъ анонимнаго письма и авторъ статьи «Национальная Безтактность» если не одно лицо, то безъ-сомнѣнія тотъ и другой одинаковыхъ

убѣжденій; но, безъ-сомнѣнія, между тѣмъ и другимъ—большая разница.

Русины ведутъ борьбу собственными силами, мало находя поддержки и сочувствія въ другихъ соплеменникахъ; западные австрійскіе Славяне не довольны на нихъ за то, что Русины, поддерживая министерство, будто бы повредили всѣмъ остальнымъ національностямъ, которыя добивались полной автономіи, стояли за федерацію. Но развѣ Русины могутъ одни поддержать Австрію и повредить дѣлу Славянъ? Во всякомъ случаѣ, имъ нѣтъ возможности составить съ Поляками одну народность и они вынуждены крайностью самозащиты держаться австрійскаго правительства. Русины требуютъ раздѣленія Галиціи на двѣ половины: Русскую и Польскую, видя въ этомъ единственный справедливый способъ примиренія; а Поляки на это кричатъ, будто передовые люди—Русины подкуплены Россією. Но мы хорошо знаемъ, въ какомъ положеніи находятся передовые люди въ Галиціи. Историкъ Зубрицкій, хорошо извѣстный своими трудами русскому обществу и русскому правительству, въ глубокой старости дошелъ до нищеты. Вотъ—что онъ говорилъ о своемъ положеніи: «Я имѣлъ небольшія средства и рассчитывалъ, что проживу спокойно до смерти, но рассчиталъ худо: я живу долѣ чѣмъ слѣдовало и теперь не знаю, какъ проживу послѣдніе дни жизни.»

ЕЩЕ ЗАМѢТКА ОБЪ ІУДЕЯХЪ.

Недавно «Русскій Вѣстникъ» принявъ сторону іудейскаго журнала «Сіонъ» выступилъ съ грозною филиппикой противъ «Основы» и въ особенности противъ г. Кулиша. Побужденіе было благородное, но Русскій Вѣстникъ былъ неправъ: ни Основа вообще, ни г. Кулишъ, не думали оскорблять и унижать еврейское племя, еще менѣе проповѣдывать противъ него ненависть: дѣло шло только о томъ, что *бывало и бываетъ*. Но всѣ образованные малоросіине и великоруссы не одобрятъ вотъ—такой выходки противъ іудеевъ. Явилась на петербургской спецѣ піеса г. Погоесскаго «Легкая Надбавка.» Въ ней выведенъ петербургскій домовладелецъ—безжалостный эгоистъ, выталкивающий на улицу бѣдную вдову писателя. Въ афишѣ напечатано о немъ: *изъ нѣмецкихъ жидковъ*.

Кчему это бесполезное и неумѣстное оскорбленіе племени, столь часто напрасно—оскорбляемаго и поругаемаго? Нужно ли было это для хода піесы? Нимало. Домохозяинъ могъ быть нѣмецъ, французъ, великоруссъ, малоруссъ, татаринъ, также какъ и жидъ. Его жидовство почти только тѣмъ и ограничивается, что возвращаетъ о немъ афиша, напоминая подпись: *Се левъ, а не собака*, которую сдѣлалъ, подъ своей картиной, живописецъ, хотѣвшій изобразить льва: онъ никакъ не могъ нарисовать такъ, чтобы левъ не былъ похожъ на собаку... По всѣмъ своимъ пріемамъ, домохозяинъ—въ піесѣ г. Погоесскаго—совершенный нѣмецъ и, какъ нѣмецъ, изображенъ удачно. Неужели же авторъ свернулъ на *жидовъ* изъ раболѣпнаго уваженія къ нѣмцамъ (*), между которыми есть сильные міра сего? Естественно, что безграмотный дворникъ, соблазняясь безсердечностію своего хозяина, называетъ его жидомъ; но умѣстно ли это для писателя, особенно еще народнаго? Нельзя не поблагодарить г. Зуброва, кото—

(*) Мы имѣемъ основанія думать, что г. Погоесскій не руководствовался этимъ побужденіемъ. Ред.

рый, несмотря на то, что, сообразно напечатанному въ афишѣ, долженъ былъ играть *жидка*, не побоялся, однако, представить настоящаго нѣмца. Домохозяинъ—нѣмецъ—явленіе обыкновенное въ Петербургѣ, и ни одинъ умный нѣмецъ не оскорбится явленіемъ какого-нибудь Плюмфа, какъ не оскорбляется на своего Шиллера за его Вурма; ибо знаетъ, что если есть нѣмцы—негодяи, то есть и честные и благородные люди, поддерживающіе доброе имя своего племени. Къ чему же такой страхъ у славянина предъ именемъ нѣмца? къ чему такое безстрашное пошпаніе іудея, неудостоиваемаго даже полнымъ именемъ жидка, а осужденнаго довольствоваться кличкою жидка?

Н. Костомаровъ.

ВІВЦІ І ЧАБАНИ ВЪ ЧОРНОМОРІІ.

Після Турецького розмиру, ще за цариці Катерини, прийшли Чорноморці одъ Дністра на Кубанську землю. Заможніші зъ нихъ понаганяли всякої худоби: коней, скотини й овець. Вівці все були волооські, *кульмачувати*, и якъ міжъ козаками було волохівъ нетрохи, знаючихъ добре чабанське діло, то вони на отарахъ и порядкували. Теперъ Волохи попереводились, а порядки їхъ живуть до сего часу.

Въ жодній кочевній отарі мусить бути: лічманъ 1, чабанівъ 2 и гарбачий 1. Одва отара держить въ собі 10, а найбільшъ якъ 15 сотъ овець. Такий, бачъ, лікъ чабанський. Міжъ вівцями, для приводу, бува небагато кізъ и цапів - переднякі. Якъ що буде въ одного хазяїна такихъ отаръ чотирі-пять, то ставитця надъ лічманами отаманъ. При жодній отарі: гарба зъ одѣжою, посудомъ и харчами, и собакъ 10 або 15. Отари кочують по степахъ, и де прийдецца, тамъ и ночують. Зпершу, въ Чорноморіі, зімъ не було, то отари й кочували всю зіму; сіна косять и не думали. Підъ хугу, захищались підъ комишами, якіхъ тоді було доволі, а тамъ и въ плавняхъ по грѣдахъ. А якъ набрело до насъ багачко москаля, то де та й зіма взялась: мовъ її зъ собою принесли. Отъ тоді вже стали хазяїни косять сіно, и якъ у степу підъ хугу не стало прихилища, то й почали для захисту робити коші зъ хурдниками и куріні для чабанівъ. Місто для того обераетця високе, щобъ вітеръ здувавъ снігъ зъ того місця. Коші робляцца круглі и четвероуглові зъ комишю. Першъ копають ривецъ глібомъ у коліно, а въ ширъ въ дві лопатки. Въ ривецъ ставовитця комішъ окорінками, въ повні, збиваетця тісно. Якъ виведетця стінка, то оббиваетця зъ боку неї земля дрючками сторчъ; потімъ заввишки по груді чоловічі, окрепляетця дідами прикрүченними въ прошивъ дерезю, або пареними тонкими тереноми. Таку огорожу не повалить ніякій

вітеръ. — Круглі коші луччі, и стоять кріпше. При коші, або въ коші, робитця хурдникъ для хвѳрихъ овецъ, тожъ изъ комишѳ. Такиѳ кошѳмъ отара становитця посередѳ степу, щобъ вихідъ бувъ на всі сторони, одъ річки верстовъ у дві, або и въ пять. Отара пье зімою черѳзъ два, або черѳзъ три дні, то ѳ можна до води ѳй підходить; а якъ далеко річка, то щобъ бувъ колодязь або копань при коші. Зъ нихъ напуваѳтця щодѳнно хурдѳ, бо въ хѳрді храмота, — ходіть далеко не зможе. Въ снѳжну зиму, якъ нема курі, отара виходіть въ степъ. Вівці ногами розгрібають снѳгъ и пасѳтця; на нічъ приходять до кошѳ, и коли тихо, то ночѳють при ѳму підъ стіною, а якъ хѳга, то загоняютця въ кошъ. Въ такиѳ случаі сіно даѳтця отарі въ сѳтки разъ, або черѳзъ дѳнь. Верхові, або горішні, вітри у насъ бувають саме зліші: дмуть неділь по дві, або ѳ по три. Якъ такий вітеръ дме по снѳгу, або зъ снѳгомъ, — отѳ хѳга, — то вже отари ѳ не выпускають зъ кошѳ. Вѳзють саньми ѳй сіно и тамъ въ коші розкидають. Такъ якъ велика хѳга перенѳснть снѳгъ и черѳзъ комишѳѳву въ коші стіну, то вітеръ, запивѳяючись, въ затишку, надъ кошѳмъ, крутить, а снѳгъ осідаѳ на отару, и за зімню довгу нічъ може ѳ закритъ снѳгомъ на пропадѳ; тоді чабани якъ у дѳнь такъ и вночі пильнѳють дѳже. Вони жѳдѳнь часъ *зкручуютъ* (гонять кружкомъ) отару въ коші; одъ сѳго вівці, отрушѳючись одъ снѳгу, притоптѳють ѳго підъ собою. Подѳмайте собі, панѳве, що такъ чабани зъ отарою бігають и тиждѳнь и два ѳ бильшъ, у дѳнь и вночі, поки хѳга не вгамѳетця; а одъ такого частого зкручужування отара въ коші притѳптуѳ підъ собою снѳгъ, кѳтрий одъ того все рѳбитця вище и вище. Гѳре, якъ на коші буваѳ комишъ низькорѳслий! Снѳгу зрѳбитця въ кошѳрі повно, и якъ хотъ одна вівця пересѳднть гѳлову черѳзъ комишѳѳву стінку и скѳчнтъ за вітромъ, то ѳ вся отара одно по одному піде скакѳть: тоді ѳ ніяка сила не здѳржнть. Зпершу вівці скѳчуть въ заміть, який підъ кошѳмъ буваѳ, а якъ загатять самі собою врівні зъ стіною гѳтку, то піде вся отара потѳптомъ, — тѳне въ снѳгу, а тутъ ѳ и занітаѳ. Отѳ кажуть: *вікрутило отару зъ кошѳ*. — Отѳкъ пропадаѳ худѳба! Якъжѳ бува отара бѳде ходіть въ тиху пору далеко въ степѳ, а схѳивтця хѳга, то и поженѳ отару за вітромъ. Дѳбре, якъ прибѳѳ ѳ до якогѳ хѳтора підъ-зѳтишокъ, або де підъ комишѳві зѳхисти, а якъ набредѳ впоперѳкъ такоі бѳлки, де наставнть снѳговнхъ замѳтнв тѳвсто, то вся отара тамъ и застрѳне, ѳ занесѳ ѳ снѳгомъ. Въ такиѳ случаі и чабани пропадають. Одъ дѳброго призѳру чабанського и одъ розѳумноі постановкн кошѳ на місці, можна зберегтн отару безъ убнтку. Зімою на чабанѳхъ лежить трудъ великий, а найпѳче въ хѳгу. Хотъ хѳга яка, а вони мѳсять

у день двічі привезті сіна волáми и нагодувáть овець. Зимою жъ, такі, хочъ холодно, та сýхо. А отъ на провесні, абó въ осení, отáра кочúе и де прийдетця, ночúе; підъ ногáми мóкро, звéрху дощъ, нічъ довга, лягти мóкро: то вистоїть чабанъ сердега всю нічъ обпéршись на гирлягу. Скільки разъ воно ёму світає! У сі то тёмні ночі найпáче клятий звіръ докучáе.

Отáра на нічъ *тирлúецця*; а кругъ неї *по дулéяхъ* розміщáютця собáки: дóбре, якъ найдетьця зъ чóго поробіти *дулéи*, а нічъ тёмна хочъ óко виколи, то отуть гáспидський звіръ обмáнюе, и чабанá и собáкъ: оцé зъ однóго бóку отáри наткнётця одíнь вовкъ, замáнить собáкъ за собóю, а тутъ де вíзметця дрúгий, абó й скільки вовківъ рáзомъ кинутця раптомъ мiжъ овець, одібьють кущáнку, — чабанъ не зúдрить и колí, бо тiльки вiвцi зполахнúтця, то отó вже кущáнка и пропáша: одiрвáли кляті вовкi и всю до щéнту побьóуть; ажъ у день схаменётця чабанъ, то иочнé скрiзъ по степú зберáть *партáли*.

Пропадáли кочові отáри й такъ, що якъ поженé її вiтеръ зимою въ хúгу протiвъ-ночi, та набредé надъ морський обривъ височénний, пливнé перéдне, то вся отáра й пропáла, — шшла пливáти въ пропáсть!...

Бувá въ осení, абó ранó весною, недóбрi лúде запáлять степъ. Пужáръ зъ великимъ вiтромъ розiйдетьця шiроко, горiть стрáшно, вхпóйтця нiкуди, то дóбрi чабанi одпáлюютьця такъ: зостáвивши отáру підъ вiтромъ, нiзче не пускають свiй пужáръ, кóтрий за вiтромъ и покóтять дáльше. А якъ назáдъ одъ ёго протiвъ вiтру пужáръ иде на отáру тiхо, то чабанi й забивáють огóнь свiтами. Одiвши шiроке мiсто протiвъ отáри, перегóнять її на пожáрище и обхóдять по ёму за вiтромъ геть дáльше. Настигше першiй пужáръ зза вiтру и погорiвше до иужáрища — гáсне, а отáра спаслéся. Якъ-жé ледáчi чабанi прогáвлятця, абó не зúмиють сёго зробiти, то отáра згорiть. Якъ отáру обхвáтитъ дiмомъ, то вже не поженéшь її зъ того мiсця. У насъ по степáхъ бувáють трáви по по́ясъ чоловіковi, то подúмайте: якiй, при сiльному вiтри, стрáшний пужáръ мáе бúти?

Благословiтця нá весну, сóнечко пригрiвáе, щiкавица такъ и лiзе изъ землi, а першъ усёго просерéнь; затимъ проявляетьця горiщвiть. Завкiчався степъ, мовъ дiвчинка хороша. Далi пiшла вся рóстiна—ростé, якъ изъ водi лiде: удáривъ чабанъ зимiмъ лiхомъ объ землю. Овечáта пасúтця, тiлько чуть якъ хрúмають; чабанъ, на сóняшному пригрiвi, примостiвши гóлову на кротóвицу, спить ажъ не тiметця. Мúхи ёму не докучáють, бо тодi ще нiякá нúжа не бувáе. Дiждáвшись великодня, всю

ніч протівь ёго готуе гарбачій: чурёки, бурёки, катламу, коржі зъ лёемъ, крутү кáшу, м'ясó печене по-волоськї зъ шербою. Якъ усё готóво, хочь опівночі, почнүть розгівлятьця, бо паску хазяівь прислае до того за дешь, або й за два. Ідять та люлькї кўрять, ажъ поки сонечко геть підніметця и отара самá стáne рушать зъ тїрла. Рўшила отара на пáшу, пішли й чабанї за нею, набравши на весь день: коржівь, катлами, чурёкївь та бурёкївь. Оце время сáме лўчче для чабанá. Далї настїгае обкїть.

На обкїть вибїраетця місце недалёко одъ водї. Зпёршу копаютця рївці (якъ на кошъ) стушївь на 30-ть, протягомъ одъ півночі на полудень. Вь рївці становїтця комїшъ, прятягаетця дїдáми—отъ и стїнка для зáгнїшку одъ горїшиёго вїтра, для малїхъ ягнїтокъ, якъ бўдутъ. Такїхъ стїнокъ двї, або й бїльшъ трѣба. Инші рóблять куткомъ, або виводать кружкомъ якъ маненькїй кóшикъ; скáзано—якъ кому подобаетця. Потїмъ бьютъ сайаки, взъ четѣнъ, рóблять агѣль зъ роскóломъ; на ёмү розбїрають отару: барáшївь и валахївь окрѣме вь ялову, остáнетця грóсь.

Овѣчїй спускъ розщїтуетця такъ, щóбъ обкїть бувъ зъ половини квїтня; а якъ великдень переходить вь цей мїсяць, то скáзана розбóрка овѣць трапляетця вь кївці березозóля, щóбъ неважко бóло на кїтнїхъ овѣць. Розбóрка, покáзанна пїсля великоднã, бувá тїльки вь такї гóди, якъ великдень припадá вь березозóлі.

Грóсь тїрлўетця на нїч недалёко одъ агѣла и стїнокъ. Щó накомїтця за нїч, ранкомъ ягнїтка зносятся чабанáми до якої нѣбудъ стїнки, зъ нїми їхъ маткї (вївці). Зїбранї вївці зъ ягнїтками, скїльки їхъ окóтїтця за сўтки пїдъ однїєю стїнкою, оставляютьця и приглядáютця чабанómъ. Колї ё такї вївці, що не даютьця ягнїтї плякáтьця, то забввши два сайгáки вмїстї, закладáють вївцю шїею пїдъ їхъ, а сайгáки звѣрху звязують. Оряштована вївця стоїть по-неволі, и ягнїтко плякáетця. Такъ дѣржать її дóти, поки вона ёго прїйме. Овѣць вимьятихъ вїллучáють вь ялову, а ягнїтко її плякáетця чабанómъ пїдъ другою вївцею молóшною. Такѣ ягнїтко пїнодї вьяжетця вовнїянимъ повїдемъ за нїжку до того ягнїтї, пїдъ якою мáтїрью вони обоѣ плякáютця. Близнáть, колї однá вївця не поплякá обохъ, однó одберáетця и прїпускаетця до молóшнїшої вївці, и сїхъ ягнїть берўть на повїдець такъ якъ пѣршїхъ.

На дрўгї сўтки, кїтнїхъ ягнїть зносять пїдъ дрўгу стїнку, и рóблять тежъ.

На третї—тежъ саме. На четвѣрти, остѣрбавшї ягнїтка пѣршїхъ сўтокъ, отгóнятця зъ вївцями на пáшу: оце зовѣтця кисїрь, а пїдъ порóжню стїнку наберáетця зновъ обкїть. На п'ятї сўтки вигóнятця вївці зъ

ягн'ятками въ кисірь зпід другої стінки, а до неї набер'яютьца други накітчата. И такъ воно йде порядкомъ цілий тиждень. Въ кисірі набер'єтца шматочокъ порядочний. На другий тиждень, кисірь зов'єтца *саг-м'ало*мъ и одх'одить д'альше одъ обк'оту; изъ новіхъ накітчатъ тимъ же порядкомъ набер'єтца другий *кисірь* цілий тиждень. Потімъ знову г'онять въ *сагм'аль*, а кисірь в'п'ять набер'єтца. Отакъ вед'єтца ажъ до кінця обк'оту. Тоді чабані заходжуютьца валашатъ ягн'ячі бар'анчики, в котрі зъ їхъ кращі, оставляють на бар'ани. Наближаєтца весняний Миколаій. Одбер'яють на роск'оли ов'єць, першъ ялову: бар'ани и в'алахи, шматками; и стр'єжуть. В'истригши, выпускають; набер'яють другий шматокъ и той в'истрижують; тоді стр'ижуть матку тожъ шматками, и такимъ сп'особомъ днівъ черезъ к'ільки вся от'ара в'истрижетца. Стригги приходять стр'ижай зъ слобідъ. Стрижують по п'івторі кошійки одъ рун'а, на срібло.

Обк'отили от'ару, постригли; теперъ щитають: старіхъ ос'обе, а ягн'ята ос'обе. Коли к'ітної в'івці було баг'ато, приміромъ сотъ дванадцять, або п'ятнадцять, то при обк'оті не спускають всіхъ въ одніъ *сагм'аль*, а зъ п'язнішої половини роблять другий шматокъ, бо зъ ягн'ятами при доб'рому обк'оті от'ара б'ільшає вдвоє, и такій великій *кол'оді* ходить б'уде в'ажко, и на ягн'ятокъ незг'одно: ягн'ята в'ийдуть худі, мирш'аві. Для с'єго, каж'у, и д'ілятца на два шматки, прибавляютьца чабані й гарб'а. Кінчивши щотъ, чабані набер'яютьца харч'ей и йдуть кочув'ать. Такъ якъ найдутьца въ шматкахъ в'івці такі ще, що котятца після щ'оту (іхъ був'а *м'ало*), то ягн'ята ті зов'уть *накітчата*, або *цурь-п'єки*.

Отъ сі шматки по обк'оті ходять въ розпашъ, якъ м'ожна т'іхше, щобъ по траві не розг'убить ягн'ятокъ. Тирлюютьца на нічъ з'арання. На другий день не рушають зъ т'ирла, поки доб'ре не вгріє с'онце и не опад'є рос'а, бо одъ росі був'ає баг'ато храм'оти. Чабан'амъ на літо даєтца вд'оволь: доб'рий д'єготъ и синій камінь. Якъ проявитца храм'ота, або настане н'ужа, то вкидаєтца черв'а. Чабані мусять за сімъ пильнувати: черв'у витагають джерм'алами, засипають ранку синімъ кам'енемъ, и мажуть д'єгтемъ, щобъ м'уха не с'ідала.

Настало літо, зробилось въ день жарко. От'ара цілий день на т'ирлі недалеко воді; ягн'ятка вже г'єть-то підбішмали. С'онце на західъ; от'ара нарив'єтца на п'ашу. Чабані веч'єряють, д'алі справились якъ слідъ. Пішла от'ара; чабані сп'єреду на кр'ялахъ, лічманъ тожъ посередъ кол'оді, спин'яють сп'єреду: бо сильніші в'івці, в'истоявшись въ день, идуть швидко, зривають т'ільки верхки зъ траві такъ, що ззаду, котрі в'івці сл'абіші, а п'аче ягн'ятка, не м'ожуть п'астися, бо поур'яле-

ноі трави вівці не істиме. Сивняючи спереду колоду, дають їй розійтись вшпрць, и якъ розійдетця, такъ що одна одній не мішає пастиись, то вівці и запасутьца на місці; тоді лічманъ и чабані, що кричали та свистали спереду сивняючи овець, зайдуть ззаду, щобъ підготувити тільки тихъ овець та ягнятокъ, які дуже одъ шматка зостаютьца. Отуть, на тихімъ ужé ходу, оди́нь чаба́нъ курви́че собі псе́ню; дру́гий ви́тягъ за по́яса сопи́лку, висвістуе яко́ї зна; тре́тій наду́вши козу (що гра́ють), переки́нувши зукъ черезъ плече́, а рогівню взявши въ ру́ки, затпа́е *штѳри вѳри сімь сотъ и чотѳри*; якъ чаба́нъ одіспа́въ вівці, то проки́нувшись, голо́сить за ними й пішо́въ шукати; ось и забачивъ — далеко зма́ячили ове́чата, радіе чаба́нъ, переверта́ на веселу пісню; роздивля́етця, ажъ то старі ко́пці сѳна; упья́ть затуживъ, виграючі жалібно; ажъ ось и зновъ забачивъ вдалі ове́ць, грае впьять весело, ще й на́дто; прийшо́въ близько, ажъ то пожа́та въ снопахъ грѳчка; залива́етця впьять грѳць, на ко́зі виграва́е своѳ лхѳе го́ре; не сподіва́етця ове́ць знайти; побачивъ зновъ, щось далеко рябіе; иде́, тужить, голову повісивъ и не вірить, щобъ можна було знайти вівці; коли се тиць! підня́въ го́лову, ажъ перѳдъ нимъ ѳго́ ове́чата! отоді еритичий синь зрадівъ! грае до та́нця и самъ зъ козо́ю танцюѳ, ажъ воло́ки на нога́хъ розплѳталсь, мотля́ютця. Отакъ чаба́нъ по́ти втіша́ютця, мо́кі ота́ра наістця до́бре такъ, що й зъ місьця не ру́шить. Прихо́дить гарба́, ота́ра отира́увалась, зоруѳ, и чаба́нъ поспу́ли. Підби́лось вго́ру со́нечко, опа́ла роса́, чмичкуѳ ота́ра до води́. Ота́ру тре́ба поіть абб́ ранкомъ, абб́ вѳчеромъ, а не въ де́нь, якъ дуже жа́рко, бо се на худобу недобре: вки́нетця хвороба. — Бува́ло, проявѳтця на ота́ру хвороба, родъ гарячки, и гине́ дуже, то до́брі лічмані по́ють ота́ру нічю, а де́ньмъ сто́ять на тирлі. Напоі́вши въ но́чі, идѳть на *пурнало*.

Після Спаса, абб́ цѳршоі Причи́стоі, одбера́ютця зъ яловоі ота́ри бара́нн, щобъ до спѳску попра́вилсь. А де не одна ота́ра въ ха́зїна, тамъ бара́нн одбера́ютця зра́зу після́ Рїздва, въ мя́сницї, абб́ въ пісць, та й ма́ють свїй окрімний шма́токъ до спѳску. Перѳдъ спѳскомъ ота́ра щита́етця; ягвѳята вибера́ютця о́собне на́ зиму и годѳютця лѳчимъ сѳвомъ. Бара́нн спуска́ютця зъ вівцями, чаба́намъ вида́етця на́ зиму одѳжа: сорочкі, штани́ хрящові, штани́ иршани, яргакі́, свѳтя, кожѳхи й чо́боти.

Вдру́ге даѳтця одѳжа весно́ю, по обко́ті, на шотї́: сорочки́ й штани́ хрящові, а одбера́ютця у чаба́нѳв великі́ кожухи и зно́шені чо́боти, щобъ до ха́ляв (коли до́брі) приста́внть прїшви на зиму, а годя́щі кожѳхи впа́татъ. Яргакі́ й свѳтя зоста́вляѳтця чаба́намъ на все літо.

Втрєте даецца: сорочка й штани хрящові, передь Спасомъ, або Причїстою. Свирица на постолї даєтца на всю вєсну, літо й осїнь, а на зїму чоботи.

Барани спускаютьца після Пилипа, щобъ ягнїта котїлись, якъ трава зелєна и тєпло бѹде, вѣ половинї квітня. Після спуску баранівъ, обераютца мїсця на кошї; косять комїшъ; копають рївцї, поки земля немєрзла и строятъ їхъ такъ, якъ казавъ попєреду.

Опрїчъ волоськихъ овець, у насъ повелїсь и шлєнські. Зъ ними обходимось однаково якъ и зъ волоськими, окрїме що на баранячому спуску розбераютца и барани и вівцї. Породистїші барани спускаютьца сѣ породистїшими вівцями, а низчий розбѹрь — зъ низчїмъ. Перєвертнї (вїродки) продаютьца, або вирїзуютца на лїй. При обкѹтї за шлєнкою клопїть бїльшъ; прибавляютьца людї для догляду.

Хѹдъ отари на цапахъ.

Отара безъ цапівъ якъ дурнїа. Неможна її повести на греблю, або на роскїль, або де пройтї помїжъ нївами тонкою стїгою, якъ москалї ходять. Цапї привїчнї до рукъ, зваять чабанську мову, якъ їхъ клїчуть. Примїрь: отара на тїрлї, або вѣ роспашъ; виходить лїчманъ впередъ, клїче цапівъ такъ: *Гей цѹ! балабїй! Цѹ! цѹ! балабїй! цѹ!* — Цапї, дебъ не булї, идуть до лїчмана, вівцї за цапями. Лїчманъ идє й цапівъ ведє, приказуючи: *Гей цѹ! балабїй! Цѹ*—ведє кудї єму трєба. Отара витягаєтца вѣ струнку и мѹжна її вести кудї трєба.

Сїль дають у насъ вівцямъ весною раннєю, мїшають зъ бѹрошномъ, або дертю зъ ярого жїта, а якъ нема, то й озїме жїто годїтца. Дають вівцямъ сїль по обкѹтї, дають вѣ Спасївку и вѣ осенї. Сїль сїплють чабани зъ заполївъ стежечками, и якъ нарѹблять стежечѹкъ доволї, що отара безъ потѹлпу мѹже розмістїтьца, тодї тонкїмъ гѹлосомъ чабани кричать: *тпру, тпру, тпру, тпру*: (акъ на конєй). Вівцї на сєй гѹвїрь такъ и порѹснуть до сѹли, одно другого спережаячи. Вівцї клєйнятца на вѹхахъ: якї бувають клєйна, розкажѹ потїмъ, и зраакї приложѹ.

СВИДОКЪ, СКІЛЬКИ ВѢ ЧОРНОМОРІИ ХУДОБИ, СКІЛЬКИ ЗЕМЛІ Й НАРОДУ
КОЗАЦЬКОГО РОДУ.

Овєць волоськихъ	494,664	} 514,106.
— шлєнськихъ	19,442	
Кїзъ простїхъ	33,510.	

Свиноти	57,979,
Скотини рогатої, або товару.	239,001.
Коней табуннихъ.	55,095.

За щіру правду вибачте. Се взято зъ статистики, а статистика и у насъ пишеться, такъ якъ и у васъ.

Замітка. Опрічъ сії худоби, въ Чорноморіі ё: буйвалівъ зъ 500 и верблюдівъ до 100.

А оцё вже певно:

Землі доброї	2,229,918	десят.	2,083	саж.
— неудобної	626,077	—	795	—
Всёго	2,855,996	десят.	478	саж.

Народу:

Козаківъ: панівъ, духовѣнства и товариства	89,805.
Бабъ, молодйць и дівчатъ	86,288.

А всіхъ 176,093.

ЧАБАНСЬКИЙ СЛОВАРЬ.

Агѣль — кругла кошарка зъ четѣнь и сайгівівъ. Збоку четѣнь оди́нь, одводитця и прихляетьця впьять на місце, якъ хвѣртка, щобъ було кудй пропустять вівцю. Въ агѣль одбераетця хурда, вибераютця ва-лахи, чи барани, або ягнята — що треба.

Араші — війя у гарбї, а гарба на двохъ колѣсахъ, бильшь — чер-кѣська.

Арьяль — козинне кисле молоко.

Арьяниця — барило на тежъ молоко.

Баранникъ — той чабанъ, що пасѣ барани.

Барило — звисно, — вѣзятця для води.

Барзій, барза — цапъ, або вівця: вся чорна, а грѣди білі.

Бликторя — дїйна коза.

Барнакъ — кривуля на гирлізі. Гирліга бува нъ палици, барнака, пасляина и рїхви.

Бурѣки — прїсні шріжки въ лої печѣні.

Вакирїстий, а — баранъ або вівця, що буде вся біла, а кругомъ очѣй чорні латки.

Воцана — рудá, зхожа на жóвтий восковий цвìть.

Вимьята — вівця зь порченимъ вимьямъ, що не може плякáть ягнáть.

Волоки — завязкí, що ними крèпитця постìль до ногí.

Верховий — в зорìшній—зовеця сiверовосточний вiтеръ. (У насъ зь того краю рiчки течуть).

Гарба — гарба у насъ на двохъ колéсахъ висóкихъ; черкéські вiкóли не мáжуться.

Гарбачий — чабанъ, що глядiть гарбi. Вiнь вáрить iсти и чабанъ и собáкамъ.

Гайтанъ — поясъ съ цвяхóванимъ гаманóмъ, швáйкою, ножéмъ и джермáлами.

Гакъ — тридцята часть. Було колись лiчманí брались плодiть отáру зь гаку: на годовóму шóтi брали тридцáту вiвцю оль хазяiна. Тепéрь сéго не вóдитця.

Гукъ — дiдка у кози, тii, що грають. Вона увьязуецця в лáпу, и якъ грають на козу, то вiнь гудé однiмъ гóлосомъ; а ще грiмший гукъ гудé, якъ кiнець ёго устрóмитця в порóжний глекъ.

Гирлида — пáлиця кóсого сáжня ввишь, съ барнакомъ, пáсклиномъ и залiзною рiхвою.

Грунтáля — поплiть дерезовий, абó свидовий по четéму звéрху — джутóмъ.

Грось — кiтна отáра, абó шматокъ, важкий.

Дидь — дiдомъ звётця и куль комишу вiтусь склáдений и перевéслани повьязанний, и страва-лемiшка крутá зь житнёго бóрошна.

Дулéй — постiлка, абó кублó для собáки. Дулéй мóстятця вь хóлодь, абó вь мóкру осiнь, кругóмъ отáри, шобъ собáки знáли свое мiсце.

Дiжнiця — побiльше вiдрá дiжечка. Вь пiсть заквáшують тiсто на кислi коржi.

Джермáла — щiпчики, якими чабани вичищáють червú у овéць, якъ заведётця вь лiтку.

Джули абó *джула*, — безвúха вiвця. Бува така порóда — джули вiвци.

Джидiря — горлянка зь легкiмъ, пичинкою и шáкшею у вiвци.

Заирáва — вiвця бiла, а шiворотъ чóрний.

Кунá — посудина для лóю.

Куинара — чабанська шапка.

Кáця — хворостина довга, прямá, на кiнци клóчка привязавá; за-

чепівши кацею за вівну, укрúчуєтця ключка, и такъ ловица и придер-
жуєтця порськá вівця, що гирлягою піймати її немóжна.

Кисёрь — окотівшієє вівці зъ малёнькими ягнятами.

Курáйниця — бичóвка, що на гарбі тóпливо привьязуєтця. *Ку-
ра́й* — колючий бурьянъ.

Капкачъ — кришка деревьяна на казані.

Кійло — трава тёрса; вона жъ и *ковилá*.

Кіска — попліть нижній по четёву знизу кіскою.

Кошь — зимне пристанóвище для отáри.

Куца́нка — малий шматокъ овечáть.

Курá — тежъ, що метёлця.

Кульми́чъ — хвість волоської вівці, буває товстий, повень жиру,
важить хунтívъ до 5 й більшь.

Кульми́чува́та — дуже хвість товстий у вівці або барáна.

Коло́да — отáра якъ иде тiсно, не въ-рòспашъ.

Лікъ — щотъ. Чабані до тисячі щитають якъ и слідъ, а потімъ ка-
жуть: дeсять сотъ, одина́дцять сотъ, п'ятна́дцять сотъ, двáдцять сотъ,
и дáльше.

Низовий вітеръ — югозападний.

Отáра — зовéцця отъ 1000 до 1500.

Отирлува́ть — поставить отáру кúпою на місці.

Пурня́ть, пурня́ю — ночний попасъ отáри літомъ.

Пірчúнь — козёлъ молодий.

Партáль — шматокъ овéчого смúха, одъ вóвчого недоїдка.

Роскі́ль — до агéла робля́тця крила изъ четёнъ и сайгáківъ. До того
четéна, що одводитця для пропуска вівці, привóдитця крило устéнкомъ,
щобъ одній вівці тiлько пройти було мóжна. Отáра нагонитця міжъ крила
въ устéнокъ, и вівці проходять по-одинцю. Спосóбно їх такъ щита́ть и
виберáть якихъ трéба въ агéлъ.

Рігъ — рігъ носять чабані зъ синімъ каменемъ, якъ нюхарі табаку.

Рогівня — струмéнтъ, живé у козй тiї що грають и есть рiжокъ
кози́ний, насáжениий на кiнець дúдки для гóлосу.

Садма́ль — обкотівшаяся кочовá отáра зъ ягнятами.

Сайгáкъ — кігъ висóкий зъ чоловiка ввiшки.

Стiнка — стiнка робитця зъ комишú для затiшка на обкоті.

Собáрний — казанъ, або ялáкъ собáчий — для собáкъ.

Тазáнъ и тазану́ — три пáлиці зъ ключкою, вгорі звязані, кiнци въ
рòзквдъ, ставля́тця въ зéмлю; на ключку чiпляєтця казанъ для вáрива.

Тринпіль — цурка зъ затёнами на кінцяхъ, посередіни перев'язана бичовкою. Вона кінцями закладається въ прорізі задніх нігъ зарізаної вівці, а за бичовку піднімається тўшка, и привісивши до гарби, білується смухъ и розчиняється тўшка.

Тірло — місце збите отарою; місце, де почувала, або стояла, отара.

Тулукъ и тулунъ — кулемъ облуплена коза; вона дёржитця на всипище борошна, або соля.

Урма — пройдений слідъ отари по траві.

Хўда — завірюха.

Хурда — хворі або худі вівці.

Хурдникъ — пригородка въ коші, або окрѣме зроблена кошарка для хурди.

Цурь-пѣка — накітчата пізні, після весняного щоту.

Цо! цо! — клічка цапівъ.

Цапъ — козель валашаный, або завернутый.

Четѣнь — плѣтена решіткою стінка въ $1\frac{1}{2}$ арш. ширини, а вдовшь буває 4, або 5 арш.; хто яку вишлете.

Чіпѣць — те, що люде кажутъ *здірць*, а москаль каже — *сальникъ*.

Шакша — селезѣнька у вівці.

Шматокъ — частина отари, сотъ п'ять, шість.

Ялакъ — корито, собакъ годувать. Воно завжди прив'язане до гарби, такъ и волочитьця.

Ярка и ярота — торішне ягнї.

Я. К у х а р е н к о.

ИСТОРИЧЕСКІЯ АКТЫ.

ПИСЬМА МАЗЕПЫ КЪ ПЕТРУ I.

I.

Пресвѣтлѣйшій державнѣйшій царь государь мой всемилостивѣйшій!
Два препоныные вашего царского величества о походѣ военномъ указы, единъ отъ 18, а другій, собственно вашего жъ царскаго величества рукою, отъ 19 генваря зъ Даенцолъ писанный, купно въ единъ день, съ нарочнымъ моимъ куріеромъ, воспріялъ я съ покорнѣйшимъ почтениемъ подданскимъ; которые, раболѣпнѣ по должности моей исполняя, послалъ до всѣхъ полковниковъ ординансы мои, дабы перебравъ половину лутчаго товариства, немедленно зъ домовъ рушали и спѣшно шли за Кіевъ, где я, усмотривши удобное мѣсто, стану зъ войскомъ, и оглашу для обнадеживаня добрымъ, а для страху неустояннымъ Полякомъ, что съ всѣмъ вашего царского величества войскомъ реинменту моего Запорожскимъ въ томъ походѣ пребываю, въ который я самъ сего дня пятничного, генваря 30, зъ Батурина рушаю; за неизреченную вашего царскаго величества милость, что, милосердствуя о цѣлости народу своего и краю сего, изволилъ ваше царское величество пожаловать мене 4-мя полками пѣхотными для суккурсу противъ непріятеля, покорнѣ съ доземнымъ подножничнымъ поклоненіемъ вашему царскому величеству благодарствую. И гарнизонъ свой Поляки когда до Бѣлой Церкви пришлютъ и до мене съ тымъ отзовутца, невозбранно впущу оный туда до фортецы Бѣлоцерковской, а протчую Украинну, по указу вашего царскаго величества, держать буду и не отдамъ ей въ поссесію Полякомъ, до воли вашего царского величества. Прв семъ вручаю я премилосердой вашего царского величества милости и призьвнію, лобызая покорнѣ духомъ монаршую вашего царского величества десницу.

вашего царского величества
вѣрныи подданныи
и слуга нижайшій
Иванъ Мазепа гетманъ.

Зъ Батурина, генваря 30.
1708.

II.

Пресвѣтлѣйшій и державнѣйшій царь государь мой всемилоостивѣйшій.

По указу вашего царского величества, рушивши я въ походъ военный зъ Батурина и переправивши Днѣпръ, поспѣшилъ до Фастова немедленнымъ маршемъ, где я войска реименту моего, которые могли въ нынѣшнее великое распутіе послѣдователнѣ мнѣ надлежащего себѣ мѣста достыгнуть, около Фастова розставленные пребываютъ, а половина войска, по повеленію вашего царского величества, для лготы своей въ домахъ осталася. Здѣ убо въ Фастови получалъ я отъ господина Сивявского, гетмана великого коронного, трыкратное писаніе, въ которыхъ желаетъ, дабы я далечайшимъ походомъ и самъ не турбовался и войска не трудилъ, того ради, что непріятельская вся потенція съ Полци вишла и маршъ свой до Литвы опредѣлила; токмо въ Великой Полци около Познана малая нѣкая партыя оставлена, на которую просятъ у мене суккурсу 6000 выборного войска туда жъ до Велюкой Полци, а мнѣ совѣтуетъ около Бѣлой Церкви стоять, смотря неусипно на поведенія бусурманскія, ибо получилъ онъ гетманъ (яко до мене самъ пишетъ) будто подлинную отъ значливыхъ корреспондентовъ вѣдомость; что поселя Турецкій, посылаемый до короля Шведского, всъ Станислава обѣщалъ имъ именемъ Порты въ помощь по первой веснѣ 40,000 Турковъ, а 60,000 Орды, и будто и писмомъ тую свою ассекурацію подтвердилъ. Я убо, безъ именного вашего царского величества указа, не зная, якъ тымъ суккурсомъ желаніе его, господина гетмана великого коронного, удовольствовать, ибо если въ такъ далекую сторону 6000 выборного войска пошлю, то подлинно въ нынѣшнее распутіе и крайнюю безкормицу, отъ коней упадетъ и пѣши поприходить, понеже отъ Днѣпра ажъ до Случи на сей пустынѣ не токмо сѣна, но и соломы невозможно достать, а и отъ Случи до Лвова мало не тое жъ чинитца, для консястенціи войскъ обозовъ коронныхъ. Если убо тотъ суккурсъ до Велюкой Полци посылать я якоечисло, такожде и мнѣ впередъ, тутъ въ Фастови стоя, что съ войсками дѣлать, прошу себѣ покорнѣ на тое монаршего вашего царского величества указу.

Исполняя вѣрнымъ подданскимъ мнѣ сердцемъ премошное. вашего царского величества повеленіе, приказалъ уже въ сотняхъ Засеймскихъ, къ велико-россійскимъ городамъ ближайшихъ, зъ городского товариства устроить компанію, которой събралось 750 человекъ, а въ прочіихъ полкахъ не починалъ еще тоей компаніи устроить, для того что едно

войско тутъ при мнѣ, а другое въ домахъ обрѣтается, да во время нынѣшняго состоянія, безъ указа вашего царскаго величества, и не смѣю.

По указу вашего царскаго величества, велѣлъ я для фамиліи господина Окгинскаго, старосты Жмудскаго, въ полку Стародубовскомъ въ городѣ Погари, дворы отвести и очистить. При семъ вручаю мя преимлосердной вашего царскаго величества милости, и его жъ монаршую десницу зъ доземнымъ поклоненіемъ покорнѣ лобызаю.

вашего царскаго величества
вѣрныи подданныи
и слуга наннижайшии
Иванъ Мазепа гетманъ.

Зъ Фастова, февруарь 26
року 1708.

III.

(Въ письмѣ къ великому государю гетмана Мазепы, которое прислано съ порутчикомъ Ушаковымъ, написано:)

Пресвѣтлѣйшии, державнѣйшии царь, государь мой всемилостивѣйшии.

Душею и сердцемъ въ печале моей обрадовался, когда отъ вашего царскаго величества, всемилостивѣйшаго моего государя, въ собственной препотеннѣйшей грамотѣ милостивое получилъ слово, обнадеживая меня вѣрнаго своего подданнаго, что ваше царское величество тѣ всѣ враждебныя навѣты вмѣнаешь во лжу и клевету. За которое преимлосердное вашего царскаго величества призрачїе, благосердствующее о мнѣ, повергая себя подъ монаршіе вашего царскаго величества стопы и оныя лобызая, покорно благодарствую, съ обѣщаніемъ евангельскимъ непоколебимой моей къ вашему царскому величеству вѣрности подданской, которую до кончины житія моего, хотя и краткого, невредженно сохранию, а враговъ тѣхъ, клеветущихъ на мя неправду, всячески, при помощи Вышняго, потщуся въ руки взять, съ которыми тако поступлю, какъ меня указъ вашего царскаго величества наставляеть.

По полученіи еще перваго отъ вашего царскаго величества указу, послалъ я указъ мой до наказнаго полковника Стародубовскаго (понеже совершеннаго полковника Скоропацкаго нынѣ въ дому нѣтъ, но посланъ отъ меня до вашего царскаго величества,) дабы онъ со всѣмъ полкомъ Стародубскимъ шель къ Быхову. Токмо видится мнѣ, что лутче и безопаснѣе бѣ было, когда бѣ и Стародубовской и Черниговской цорубежныи полки близъ городовъ Малороссійскихъ на границѣ Литовской стапо, ли-

неже тамъ, около Быхова, многіе хоронги войска Литовскаго приближаются и волочатся; которые, яко непостоянные, Богъ вѣдаетъ, что думаютъ и съ какимъ наиѣреніемъ тамъ собираются, и естлибы оныя, изъясняя сокровенную свою внутри вражду, похотели нечаянное на помянутые regimentу моего полки учинить нападѣніе, а наши бы ихъ не одолѣли, то надежнее будетъ уступить и припертвися для оборонительного отпору непріятелемъ къ своимъ городамъ, гдѣ и я скорѣе бы войскамъ тѣмъ regimentу моего подалъ помощь; а за Быховъ далече будетъ суккурсъ посылать. То все премудрому вашего царского величества разсмотрѣнію и воли предаю, а самъ и паки до стоишь монаршихъ главу мою лицеzemнѣ приклоняя, покорно высокодержавную его десницу лобызаю.

Вашего царского величества

вѣрный подданный
и слуга наннижайшій

Иванъ Мазепа гетманъ.

Изъ Хвастова.
Марта въ 9 день
1708.

IV.

Пресвѣтлѣйшій державнѣйшій царь, государь мой всемилостивѣйшій.

Еще прежде полученія отъ вашего царского величества премошного монаршого указа, якъ скоро провѣдалъ я о бунтовщику Булавину, что близъ Самары на урочищы Вороной въ клкксотномъ числѣ единомыслнаго своего гултайства обрѣтается, такъ тогожъчасу, по должности уряду моего радителной и непремѣнной къ вашему царскому величеству вѣрности, для промыслу надъ нимъ, ординовалъ туда полкъ Полтавскій и полкъ компаній; о которыхъ зближеню ся къ Самари онъ бунтовщикъ увѣдавъ, снать перестереженный отъ пасѣчниковъ, увойшолъ, оставя самые токмо куревѣ, и невѣдомо куда зъ гултайствомъ своимъ удалился. Однакъ я приказалъ такъ полковникови Полтавскому, яко и Компанѣйскому, зъ полками ихъ ити до Бѣлгорода въ совокупленіе зъ войсками Великороссійскими и по совѣту и приказу комендіера тамошнего воинскій о поиску того бунтовщика чинити промыслъ. А нынѣ, когда получихъ съ подобающею честію премошный вашего царского величества въ высокопочтеннѣйшомъ собственномъ монаршомъ писаніи указъ о посылкѣ тысячнаго числа войска regimentу моего подъ комманду господина майора князя Долгорукова, которому по указу вашего царского величества о поиску Булавина дѣло вручено, заразъ послалъ ординансъ мой съ нарочнымъ куріеромъ до вы-

шепомннутыхъ полковниковъ Полтавского и Компанейского, жестоко приказывая о якъ вискорѣйшее зъ полками ихъ поспешеніе до Бѣлагограда, и чтобъ тамъ, повинудя въ всемъ поманутомъ коммендіеру господину маіору, по приказу и совѣту его, вѣрно, радѣтельно и охочо къ прислуге вашему царскому величеству воинскій чинили надъ Булавиномъ промыслъ.

О поведеніяхъ здѣшныхъ доношеніемъ моимъ не утруждаю вашего царского величества, понеже что-коллекъ получу, къ извѣщенію о томъ всемъ до господъ министровъ вашего царского величества всегда пишу, и надѣюсь, что они, по должности своей, о всемъ вашему царскому величеству, о чемъ пишу, доносятъ. Присемъ повергая себе до лица земли должничымъ моимъ поклоненіемъ предъ пресвѣтлымъ вашего царского величества престоломъ, высокодержавную его монаршую десницу покорнѣ духомъ лобызаю.

Вашего царского величества
вѣрный подданный
и слуга наимнижаншій
Иванъ Мазепа гетманъ

Зъ Бѣлой Церкви.
Мая 1, року 1708.

V.

Пресвѣтлѣйшій и державнѣйшій царь, государь мой всеимлоствѣйшій.

Въ самый день тезоименитаго вашего царскаго величества ангела, святаго апостола Петра, воспріяхъ съ должнымъ почитаніемъ благополучиѣ премошнѣйшую вашего жъ царского величества собственную грамоту, съ Санктъ Питербурха, черезъ нарочнаго куріера, отъ 14 іюня писаную, здѣ въ обозѣ за Бѣлою Церквою въ 70 верстахъ, понеже я по предложенюмъ мнѣ вашего царского величества отъ министра вашего жъ монаршего господина Гаврила Ивановича Головкина указу, рушилъ былъ зъ Бѣлой Церкви въ Полцу ку Волюню, для слученія съ королемъ Августомъ, если бы его до Полци намѣренный и оглашенный приходъ мѣлъ событися; а нынѣ, по тому жъ вашего царского величества указу, съ общаго воинскаго совѣту, въ числѣ воспомянутаго министра господина Головкина предложенюмъ, оставя воспріятый къ Полце маршъ, намѣренъ возвратитца по вѣдомостямъ настоящимъ къ Кіеву и тамъ, въ близости Кіева, до указу вашего царского величества стоять. Благопривѣтствую убо вашему царскому величеству покорнымъ сердцемъ; тезоименитаго ангела святаго апостола Петра, камешю соименитаго, желая усердіемъ истиннымъ подданскимъ, дабы тотъ камень вѣри оружіе вашего царского величества

на поражение полчищъ непріятельскихъ изострилъ, и горделиваго Шведскаго Голяфа обезглавилъ, а православную вашего царскаго величества августѣйшую монархію непоколебимымъ основаніемъ утвердилъ и во всѣхъ путехъ ваше царское величество сохранялъ, да но когда преткнеши о камень ноги твоея; а яко теперь, Божіею помощію и щастемъ вашего царскаго величества, ординаванныи отъ мене полки Полтавскій и Компанейскій противъ вора Булавина получили надъ партією его бунтовничею одоленіе, тако и впредь, за молитвами тезоименитаго вашего царскаго величества ангела, да покорить камень крауголный сланный въ бранехъ Господь всякаго сущостата подъ нозѣ вашего царскаго величества, и всякъ падый на семь камень да сокрушится.

О унятіи Запорожцевъ отъ шатости, Богъ самъ вѣсть, якъ неусыпнѣ стараюся, труждаюся и всегда до нихъ пишу, устрашая жестокиимъ вашего царскаго величества гнѣвомъ и моею неласкою, а якъ до мене отписуютъ тые, я ихъ отписки, для вѣдома вашему царскому величеству, до двору вашего монаршего посылаю; токмо того у насъ досели не слышно было, чтобъ такое число, съ чтыри тысячи Запорожцевъ, въ слученіе зъ Сѣчи къ тому вору Булавину рушились, и хотя отъ его вора была къ Сѣчи подсылка на писмѣ прелестная, призывающая войско тамошнее въ помощь, которая и возмутила была легкомышленныхъ, обаче нынѣшній кошовый, исправивъ себе въ вѣрности и претѣившися аки зъ Савла въ Павла, прилежнымъ своимъ стараніемъ пресѣкъ тое возмущеніе и унялъ отъчасти шатость тамошнюю; о чомъ уже я до двору вашего царскаго величества писалъ и списки писма того прелестнаго змѣническаго и отписки запорожской послалъ. И нынѣ я не чаю, чтобъ такъ многое число Запорожцевъ къ проклятому Булавину пшло зъ Сѣчи, развѣ кто тайно оттуду зъ гултаевъ пошолъ, а яви: не смѣютъ; токмо наибольшъ туда къ тому вору съ тыхъ своеволцевъ идетъ, которые, въ Сѣчи не пребывая, въ рѣчкахъ на добычахъ рыбныхъ застаючи, кони крадутъ и купцовъ розбиваютъ, яко и теперь недавнимъ временемъ нѣякійсь гултай прозынаемый Гречка, бывшій атаманъ Волнянскій, прибравъ къ себѣ единомышленныхъ такихъ же, яко и самъ, гултаевъ зъ городовыхъ, а не зъ Сѣчовыхъ,—многихъ кушцевъ Полтавскихъ, зъ Криму зъ товарами возвращающихся, порозбивалъ и ограблялъ, а потомъ подъ Чигириномъ стадо конское занялъ и въ рѣчки полевые отогналъ; о которыхъ гултайхъ нынѣшній же кошовый провѣдалъ, велѣлъ ихъ ловить, хотя и не всѣхъ, и того Гречку, по правамъ войсковымъ, приказалъ въ Сѣчи, а другого товарища его, въ Кодакѣ, для постраху повѣсить, прочимъ же дер-

жить въ крѣпкомъ вязеніи и обѣщается ихъ до мене прислать, для извѣстія, хто въ городахъ зъ единомышленникомъ ихъ обрѣтается, о чомъ и листъ, писанный отъ его кошового до мене, послалъ я ко двору вашего царского величества.

Полковникамъ полтавскому и компанійскому и старшинамъ ихъ извѣстилъ я писаніемъ моимъ о милостивомъ вашего царского величества жалованью, захоочиваю ихъ тымъ къ неленивымъ большимъ военнымъ подвигамъ и отвагамъ, а и самъ быхъ не ленился противъ того вора Булавина со всѣмъ войскомъ пойти для искорененія и угашенія того внутренняго огня, если бы указъ вашего царского величества и нынѣшніе случаи, для сохраненія сего края, не удерживали мене. При семъ покорнѣ высокодержавную вашего царского величества десницу лобызая, до стопъ монаршихъ челоуъ бію.

вашего царского величества
вѣрный подданный
и слуга наиивжайшій
Иванъ Мазепа гетманъ.

Изъ обозу отъ рѣчки Роски
іюня 30, 1708 року.

VI.

Пресвѣтлѣйшій, державнѣйшій царь, государь мой всемилостивѣйшій. Собственно-ручный вашего царского величества указъ, получилъ я зъ должнымъ всепокорнымъ подданскимъ почитаніемъ, черезъ куріера моего, сего іюля въ 18 день, который, аки Божіе повеленіе, исполная и во всемъ оному вѣрнымъ сердцемъ согласуя, буду некосненнымъ маршомъ, сколько силъ станеть, поспѣшать съ всѣмъ войскомъ ку Кіеву и уже самымъ дѣломъ, оставя воспріятый, для слученія зъ королемъ Августомъ, ку Полще путь, въ которомъ обрѣтался отъ Случи 10 токмо миль, возвращаюсь простымъ трактомъ на Шаволочь до Кіева, где прибывъ, учрежду тамъ гранизонъ людьми ренменту моего, по совѣту князя Дмитрія Голицина, и перебравъ лутчую конницу (хотя у городовыхъ козаковъ мало есть коней добрыхъ, но большъ худыхъ и до войны не удобныхъ, понеже, якими кони въ домахъ робать, тыми, ради нищеты своей, и въ походъ военный идуть), отпущу оную зъ компанією на службу вашего царского величества къ полкамъ великороссійскимъ, для разоренія неприятеля созади; зъ которою конницею радъ быхъ и я сердечне на службѣ вашего царского величества присутственнѣ зоставать для лут-

чего порядку въ чиненіи диверсій непріятелю, еслибы, при надходящей глыбокой, весьма знемошолой старости, педокгричная и хирокгричная болѣзнь препятствіемъ не была, для которой на кони труда понестъ не могу, и хотя мало верхомъ, мялю и другую, проѣду, то того много приболѣть мушу; однако жъ и въ такой немощи и болѣзнѣ не отрѣцалъ бымъ ся служить и услужить, хотя бъ мнѣ пришло на службѣ вашего царского величества, при боку вашемъ монаршомъ, лутче нежели где на сторонѣ, и житія пострадать; токмо тое благоразумному вашего царского величества разсужденію предаю, что если я, особою моею гетманскою, остаяя Украинну, удалюсь, то велии опасаясь, дабы подъ сее время внутренее (отъ чего сохрани Боже) между здешнимъ непостояннымъ и малодушнымъ народомъ не проиышло возмущеніе, наипаче когда непріятель, исполняя враждебное свое намѣреніе, похочетъ тайнымъ якимъ нибудь образомъ прелестныя свои листы въ города подсылать; а я зъ здешнихъ не токмо мало, но и никого такъ вѣрнаго не имѣю и усмотрѣть такого коммендіера не могу, который бы сердцемъ и душою, вѣрнѣ и радительнѣ, вашему царскому величеству подъ сей случай служилъ, на подсылки непріятельскіе и на прелести его недримательнѣ смотрилъ, остерегалъ и всячески пресѣкалъ; однако жъ ожидаю въ томъ именного вашего царского величества указу. Нынѣ же, по должности уряду моего и по обыкдой непорочной вѣрности, велѣлъ зъ канцеляріи войсковой, во всѣ вашего царского величества реименту моего малороссійскіе города, унѣверсалы выдать, утверждая народъ здешній въ вѣрности ку вашему царскому величеству и повеливая городовоу старшинѣ, дабы на подсылки непріятельскіе доброе око имѣли, прелестныхъ писемъ и унѣверсаловъ его, еслибы якіе были о провіантахъ, не слухали, оны презирали, отвращали, страхованій враждебныхъ не ужасались и къ прелестемъ заскательнымъ не преклонялись, имѣя по Бозѣ надежду въ непреоборимомъ вашего царского величества оружіи. А что впредь будетъ чинѣцца (дай Боже все благополучное), о томъ всегда не оставляю писать и доносить вашему царскому величеству, исправляя вся стропотная и сразвращенная въ пути гладкіе, и тако народъ здешній управляя, якъ мнѣ совѣсть христіанская, должность подданская и непорочная къ вашему царскому величеству вѣрность повеливаетъ и наставляетъ а нынѣ симъ моимъ покорнымъ писаніемъ благопривѣтствуя вашему царскому величеству, щастливаго въ аршею свою возвращенія, желаю вѣрнымъ сердцемъ, торжественнаго и побѣдителяго надъ врагами одолѣнія, себе же самого лицеземнымъ поклоне-

ніемъ до стоны ногъ монаршнхъ вашего царского величества поверганъ.
высокодержавную его десницу духомъ и истинною лобызаю.

вашего царского величества

вѣрный подданный и

слуга наимнижайшій

Иванъ Мазепа гетманъ.

Шъь обозу отъ Асламъ-городка.

Юля 18 дня 1708 року.

VII.

Пресвѣтлѣйшій и державнѣйшій царь, государь мой всемилоствѣйшій.

Сего дня, августа 10, якого съ господиномъ Солововымъ капитанъ порутчикомъ отправилъ съ городовыхъ полковъ лутчего перебранного войска 4,500. и два полки компаниі 800, товариства въ себѣ заключаючіе, для диверсін неприятелю къ Пропойску, а особно къ Смоленску два полки Переяславскій и Пѣжинскій въ 3,000-мъ числѣ, зъ которого 2,000 доброй шъоты, а 1,000 конницы, опредѣлитца и употребитца, получилъ я и съ должною честію воспріалъ черезъ куріера моего премошный собственноручный вашего царского величества указъ о посылкѣ 3000 или 4,000 войска реинменту моего въ Польшу къ прежданей съ полковниками Кіевскимъ и Бѣлоцерковскимъ ординованой партіи. Тое убо вашего царского величества повеленіе, безъ всякаго умедленія исполнить потщуся, токмо покорнѣ вашему царскому величеству съ доземнымъ поклоненіемъ держаю доносить, что прочіи реинменту моего полки городови и компанийскіи въ различные мѣста на службу вашего царского величества розосланы; а именно: Кіевскій съ тамобочными малолюдными полками переборными въ Польшу, Стародубовскій и Чернѣговскій въ Пропойску, Полтавскій съ компаниєю на Дону, Гадяцкій въ фортецы и при фортецѣ Печерской, а при мнѣ осталось городовыхъ пять полковъ, съ которыхъ два полки, Пѣжинскій и Переяславскій, отправлены къ Смоленску, а полкиты тысячи переборного съ тылъ же пять полковъ товариства ординовано съ двома полками компаниі до Пропойска; при мнѣ же зъ городовыхъ самыхъ недорослей и на худѣйшихъ лошадахъ осталось 2,800, которыхъ своимн очима видѣлъ господинъ Солововъ, да 2,000 сердюковъ и една короговъ компаниі, кромѣ великороссійскихъ шъотныхъ полковъ, въ которыхъ болшь надъ 2,000 не зберетя, яко сами полковники сказывають, понеже всѣ полки не полные; и того ради, развѣ полкъ Гадяцкій двотысичный, взявъ съ фортецы Печерской и придавъ къ нему 1000-чу тыхъ недорослей, отправлю вскорѣ до Польшу, ибо разсуждаю, что тотъ полкъ

Гадяцкій, когда буду самъ стоять по указу вашего царского величества при Кіевѣ, не надобень будетъ до фортецы Печерской. А до полковниковъ, Кіевскаго и Бѣлоцерковскаго, давно уже я послалъ двоухъ знатныхъ особъ и нынѣ посылаю третяго, чтобъ тое войско, по желанію господина Сѣвельскаго, запровадили якъ найскорѣй къ господину Потѣю, я надѣюсь, что третій мой посланецъ найдетъ тое войско суккурсовое съ воспоминаутымъ господиномъ Потѣемъ въ слученіи. И сіе вашему царскому величеству, всемилоостивѣйшему моему царю и государю, при доземномъ поклоненіи, подъ стоны пожныя низлагаемомъ, покорнѣ допещи, высокодержавную его жъ монаршую десницу духомъ лобызаю и премилосердому вашего царского величества призрачнѣю навсегда себе вручаю.

вашего царского величества
вѣрнѣй подданный
и слуга
наинижайшій
Иванъ Мазепа гетманъ.

Пѣъ обозу отъ Русанова
августа 10
року 1708.

VIII.

Пресвѣтлѣйшій и державнѣйшій царь, государь мой всемилоостивѣйшій. Высокопочтеннѣйшую вашего царского величества собственноручную грамоту, черезъ нарочного курьера мнѣ врученію, воспріяхъ съ должнымъ гоноромъ, на которую при доземномъ поклоненіи покорнѣ отвѣту: войско конное, съ разныхъ полковъ городовыхъ перебраное, по указу вашего царского величества, отправилъ я уже давно съ господиномъ капитаномъ-порутчикомъ Солововымъ къ Пропойску подъ комменду Скорошадского, полковника Стародубовскаго, придавъ два полка надежной компаніи въ 800-я число, о чомъ до вашего царского величества прежде сего пространно я писалъ, и росписи тоей конницы воспоминаутому господиному капитанъ-порутчику вручилъ, въ которыхъ именно изображено, коликое число того войска отправлено. Полковника Гадяцкаго въ двотысячномъ числѣ полку его козаковъ, взявъ за фортецы Печерской и придавъ ему еще тысячу полную недорослей, отправую также, по указу вашего царского величества, къ Полонному, а оттуду велѣлъ ему туда итти, куда случай военный позоветъ и гетманы коронныи повелятъ; и до прежняго войска, подъ коммендою полковниковъ Кіевскаго и Бѣло-

церковского, въ Польшу ординованого, послалъ третьяго куріера моего, приказывая, дабы безъ всякаго умедленія въ слученіе къ господину Потѣю ишли; о которомъ войску сего дня получилъ вѣдомость, что давно съ тыхъ реку (?) переправило и городъ Луцкъ поминуло и надѣюсь, что до сего времени шло случитца зъ господиномъ Потѣемъ.

О себѣ покорнѣ вашему царскому величеству доношу, что, по указу вашего жъ царского величества монаршомъ, воспріалъ походъ отъ Кіева ку Пѣжинну, и буду стоять, до воли и указу вашего царского величества, недалече отъ Кіева за одинадцать миль въ среднѣхъ Украины; токмо подъ нозѣ вашего царского величества главу мою доземнымъ челобитіемъ повергши, покорнѣ прошу такого милосердія и указу, дабы мнѣ повелѣно было два полка, Переяславкій и Пѣжинскій, отправленные къ Смоленску, воспать зъ походу возвратить, зъ которыхъ бытъ могль и гарнизономъ фортецу Печерскую учредить и при себѣ оставить, ибо неслестнѣ, по самой истиннѣ, пишу, что въ малолѣдствіи самъ остался, яко и прежде сего до вашего царского величества писахъ, и господинъ Соловой своими очима видѣлъ; а тое войско, если указъ будетъ возвратить, можетъ куріеръ мой въ маршу постигнуть, ибо тутъ оноу мусило черезъ десять день умедлить, пока зъ домовъ козаки зъ борошенными запасами возвратилися, которыхъ, черезъ полгода въ походѣ со мною пребывая, лишлися были, и сего дня получили вѣдомость, что тые два воспомянутые полка пришли уже къ рекѣ Сейму и стали переправлятца.

Въ городахъ всякую опасность къ отпору наступленія непріятельскому (отъ чого Боже сохрани) приказалъ и увѣрсалы мои розослалъ, дабы всюду пашни зъ поля свозили, молотили и въ ямы хранили, также дабы города укрѣпляли, и до всякой готовности къ защищенію цѣлости своей пребывали, а я особнѣ бодрое око и ухо буду имѣти на прелестные непріятельскіе писма, если бы оныхъ была якая подсылка. При семъ себе самаго милосердному вашему царскому величеству прирѣнью и милости монаршой навсегда вручаю и высокодержавную его десницу покорнѣ лобызаю.

вашего царского величества
вѣрный подданный
и слуга наинижайшій
Иванъ Мазепа гетманъ.

Зъ обозу отъ Русанова
року 1708. Августа 16 дня.

ПЕРЕДЪ СВІТОМЪ.

(ДУМА.)

Дóвго, дóвго не світáе...
Утомівся світу ждáти,
А все ёго не видáти,
И відъ краю и до краю
Ясні не́бо чóрні хма́ри
Застилáють, укривáють,
Всі зіроньки поховáлись...

Розійшлися хма́ри, и зі́шлися —
Загремíло — заблискáло,
И зновъ тёмно въ небі стáло...
Сумно въ оди́но́кій хáті —
Ні съ кимъ, ні съ кимъ розмовляти...

Чогó криють хма́ри не́бо?
Нащо зóрі наші ясні,
Наші тихі світи, гáснуть...
Якé ли́хо, якá кáра!
Зáщо гíнемъ — пропадаемъ?
Чогó со́нце забарíлось,
Лю́дямъ тёмнимъ не посвітить?..

Постій, дру́же! вже світáе;
Со́нце хма́ри розганáе...
Помоли́ся, дру́же, Бо́гу
За Вкраїну на́шу вбо́гу,
Щобъ ті хма́ри не верта́лись,
Щобъ на світі та при світі
Ввироста́ли її діти,
И, якъ бра́тіки, кохáлись.

М И Х А Й Л О Ч А Й К А .

БИБЛЮГРАФІЯ.

І.

Старосвѣтскій бандуриста. Составилъ *Николай Закревскій*. Москва. 1861. Въ 8-ю д. Стр. VIII и 628.

Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ *К. Шейковскаго*, въ 4-хъ томахъ. Выш. 1-й, А — В. Кіевъ. 1861 г. Въ 8-ю д., стр. XVI и 223.

Слишкомъ 60 лѣтъ минуло со времени появленія въ свѣтъ перваго произведенія на народномъ южнорусскомъ языкѣ. Много съ тѣхъ поръ было говорено у насъ о народѣ, о его языкѣ и литературѣ, но до сихъ поръ не появилось у насъ ни одной грамматики ⁽¹⁾, ни одного сколько-нибудь полнаго и дѣльнаго словаря, который бы познакомилъ ученый міръ и просвѣщенное общество съ богатствомъ матерьяла этой огромной вѣтви славянскихъ языковъ, — тогда какъ славянскій западъ почти для каждаго, даже второстепеннаго, своего нарѣчія уже издалъ и грамматику и лексиконъ. Благодаря близости къ Западу нашего червопорусскаго нарѣчія, только оно одно давно уже обладаетъ двумя, хотя и не совсѣмъ достаточными, грамматиками; словаря же и этого нарѣчія не существуетъ.

Такая судьба южнорусскаго языка объясняется, во 1-хъ, тѣмъ, что наше образованное общество, согласно существовавшему доселѣ у него взгляду на плебеевъ, на простонародье вообще и на народъ малороссійскій въ-особенности, не чувствовало *практической надобности* въ мало-

(1) Граматику Павловскаго, 1818 г., нельзя считать грамматикою малорусскаго языка, хотя она и носитъ такое названіе.

россійскомъ языкѣ, и во 2-хъ — тѣмъ, что интересы лингвистическіе и вообще научныя незначительно были развиты въ нашемъ обществѣ.

Нужда творить вещи. Въ началѣ 18-го вѣка стверная Русь вошла въ близкія сношенія съ Европою, т. е. съ Нѣмцами: почувствовалась надобность въ знаніи нѣмецкаго языка, и не замедлило явиться «переложеніе съ Латинскаго на Россійскій языкъ Вейсманова нѣмецкаго лексикона» (С. Волчковъ 1731 г.); потомъ (въ 1744) 4-хъ язычный словарь Иеронима Мегизера, 6-ти язычный, составл. Григор. Политикою (1763), «Лексиконъ или Целляріусъ Нѣмецкій» Гелтергофа (1765 г.) и даже Богемо-Нѣмецкій словарь Томаса. Такъ точно государственныя сношенія съ Польшею, съ Востокомъ и государственная мечта о Греческой имперіи вызвали появленіе словаря Польскаго (Кондратовича), Армянскаго (Холдарова), Новогреческаго (1783 и Архим. Меводія 1795 г.) и даже «Латино-Иллирическаго». Съ другой стороны, внутреннія потребности *государства* вызвали появленіе словарей «военныхъ», «морскихъ», «математическихъ», «минералогическихъ», «химическихъ» и т. п., а также географическихъ (Л. Максимовича, 1788), историческихъ, лексиконы разныхъ художествъ и т. п. Но едва ли не самыми живыми продуктами общественной русской жизни конца 18-го вѣка были словари: родословный Россійскій, съ «сокращеннымъ описаніемъ службъ благородныхъ Россійскихъ дворянъ», «поваренный или приспешинчій», «кондиторскій и дистилляторскій», «словарь натурального волшебства, въ которомъ много полезнаго и пріятнаго изъ естественной науки и магіи», а также словарь «танцевальный» и всего болѣе: «лексиконъ любовный», выдержавшій два изданія (С.Пб. 1768 и М. 1779 г.) — Но какая кому нужда была до языка не только Малороссійскаго, но и Великороссійскаго? Можно сказать положительно, что, не смотря на увлеченіе нашихъ ученыхъ конца 18-го и начала 19-го вѣка сравненіемъ языковъ, и стало-быть отчасти лингвистическими научными интересами, мы не скоро дождались бы словаря Россійскаго языка, еслибы не позаботилось объ этомъ правительство того времени. Благодаря ему, спустя 80 лѣтъ послѣ Петровскихъ преобразованій, Россійская Академія Наукъ издала свой знаменитый словарь; но затѣмъ минуло много, много лѣтъ; лингвистическіе интересы стали наконецъ сильно пробуждаться въ нашемъ ученомъ мірѣ; правительство, занятое болѣе важными заботами, на этотъ разъ не подало съ своей стороны голоса, возбуждающаго къ лингвистическимъ трудамъ, и только черезъ 63 года послѣ изданія перваго своего словаря Академія Наукъ

приступила къ изданію «словаря областныхъ великорусскихъ нарѣчій». Спустя 3 года она начала-было помѣщать на страницахъ своихъ «Извѣстій» плохенькій словарь Малороссійскаго нарѣчія; но занятая, вѣроятно, *болѣе важными* интересами русской науки, прекратила его печатаніе на буквѣ К, и вообще почему-то мало оказывала вниманія къ южнорусскому міру.... Только въ весьма недавнее время у нашихъ Южанъ проявилось желаніе говорить печатно на родномъ, понятномъ для народа, языкѣ, желаніе, въ высшей степени отрадное и, безъ сомнѣнія, самое благодѣтельное для успѣховъ просвѣщенія; ибо, если простолюдинъ-великорусецъ почти не понимаетъ нынѣшняго литературнаго языка и уже сильно чувствуется потребность создать особый отдѣлъ литературы для народа, то для малорусса этотъ языкъ просто — китайская грамота, въ томъ смыслѣ, что онъ хотя и бойко читаетъ на нѣмъ, но ничего, изъ чтенія, не выноситъ; притомъ же извѣстно, что ни на какомъ языкѣ нельзя высказываться такъ полно и свободно, какъ на родномъ, своенародномъ; а все это, равно какъ и лингвистическая разработка языка, восполняется явленіемъ литературы на родномъ, народномъ, языкѣ. Когда въ 1855 году, послѣ 6-ти лѣтняго невольнаго молчанія, это стремленіе снова стало высказываться, почтенная представительница россійской науки, въ лицѣ одного изъ своихъ членовъ, встрѣтила его такимъ сочувственнымъ словомъ: «Нельзя для народа создать *насилъно* (?) *самобытную* (?) литературу, потому-что сами нынѣшніе представители ея — продуктъ русской цивилизаціи». (1) Почтенный академикъ почему-то забылъ на этотъ разъ, что Гусь, Кошитаръ, Шафарикъ, Палацкій и т. д. тоже продукты западной, нѣмецкой цивилизаціи, а Лютеръ — не нѣмецкой, какъ Петръ Великій — да и самъ академикъ — не русской. Впрочемъ, нельзя обвинять одну только почтенную представительницу россійской науки, какъ за эту забывчивость при сужденіи о Малороссіи, такъ и за то пониманіе, будто все, или большая часть, произвольно, безъ разрѣшенія Академіи, исходящаго изъ общества, есть *насилъственное* стремленіе, несогласное съ интересами и стремленіями народа и государства: это *было* убѣжденіе *лучшаго* нашего общества; представительница русской науки въ этомъ случаѣ, какъ и всегда, была только отголоскомъ мнѣній государственныхъ и высшаго общества, боящихся всякихъ новыхъ явленій вездѣ, а у насъ, гдѣ элементъ старовѣрескій — консервативный покаместъ сильнѣе чѣмъ

(1) Извѣстія Императорской Академіи Наукъ 1855 г.

гдѣ нибудь въ Европѣ, — тѣмъ болѣе. Подобныя мнѣнія существуютъ еще доселѣ въ такъ-называемомъ лучшемъ нашемъ обществѣ, между многими, повидимому—образованными, людьми. На почтенную Академію Наукъ мы тѣмъ менѣе вправѣ жаловаться за мнѣнія ея, подобныя высказанному выше, и за невниманіе ея къ языку, на которомъ говоритъ вся южная часть русскаго народа, что въ и самой россійской наукѣ, которой Академія представительница, доселѣ незамѣтно было стремленія изучать малороссійскій языкъ, и относительно всего малороссійскаго міра сохранялись какія-то дѣдовскія понятія. Нагляднымъ доказательствомъ этому можетъ служить слѣдующій фактъ: Въ то время, какъ трудолюбивый Миклошичъ, живя вдали отъ русскаго міра и по скуднымъ источникамъ изучая южнорусскій языкъ, сѣумѣлъ въ своей «Сравнительной грамматикѣ славянскихъ нарѣчій» составить довольно полную, хотя не безъ значительныхъ ошибокъ, этимологію этого языка и дошелъ до рѣшительнаго убѣжденія, что этотъ языкъ — есть самостоятельная отрасль славянскихъ нарѣчій, какъ языкъ Сербскій, Болгарскій, Чешскій, а не нарѣчіе языка Великорусскаго (1), искаженное Польскимъ вліяніемъ, — въ то время, говорю, даже нѣсколькими годами позже, лучшей нашъ русскій лингвистъ и словесникъ, первый обратившій вниманіе на огромное значеніе югозападной литературы XVII в. въ исторіи литературы сѣверовосточной, цитируя (въ ст. «Древніе русскіе подлинники», «Атенеи 1858 г.») древніе наши (южнорусскія) вирши, — всѣ встрѣчающіяся въ нихъ не великорусскія и нецерковно-славянскія слова и обороты называетъ *польскими*, такъ какъ будто бы южнорусскаго языка и не существуетъ, или какъ будто почтенный ученый опасается или стыдится назвать ихъ южнорусскими. Такъ напр. выраженіе «Христа роспято», — тоже что въ пѣсняхъ «козаченька вбѣто, китайкою вкрито», — по его мнѣнію — польское; слово «взбачье» — тоже, «драбина», — лѣстница — тоже; между-тѣмъ-какъ «драбина» въ

(1) Vergl. Grammat. der Slavischen Sprachen v. Fr. Miklosich 1 B. 1852. Einl. p IX. »Indem ich die sprachen nach der nähe ihrer verwandschaft an einander reihe, behandle ich dann das Kleinrussische, das auf dem gebiete der wissenschaft, wie die untersuchung selbst darthut, als eine selbstständige sprache und nicht als ein dialect des grossrussischen anzusehen ist.

За исключеніемъ древне и ново-церковнославянскаго языка, онъ считаетъ основными языками слѣдующіе: 1) Болгарскій, 2) Сербскій, 3) Малороссійскій, 4) Великорусскій, 5) Чешскій, 6) Польскій и 7) Верхне и Нижне сербскій (сербскій.)

значеніи лѣстницы совершенно усвоено языкомъ малороссійскимъ, который имѣетъ и производныя слова: »драбчѣстий« »полудрабокъ«, и проч. съ подобнымъ же значеніемъ. Види такія свѣдѣнія въ малороссійскомъ языкѣ уталантливѣйшаго русскаго лингвиста, Буслаева, можно подумать, что для *русской* науки Малороссійскій народъ все еще отщепенецъ Велико-русскій, оюганенный Ляшскимъ вліяніемъ. Въ самомъ дѣлѣ, далеко-ли наши представители русской науки и стараго и новаго направленія, и славянофилы и западники, и либералы и централизаторы, ушли въ своемъ взглядѣ на Малороссію и ея языкъ отъ взгляда какого нибудь напр. почтеннаго автора »Топографическаго описанія Харьковскаго Намѣстничества« 1788 г., который говоритъ: »Сіе роковое отдѣленіе южныя отъ сѣверной, или Великой Россіи, преобразовало навсегда оныя жителей такъ, что изъ того явилась какъ будто бы иноземная какава нація; отъ сего произошелъ малороссійскій украинскій діалектъ, какъ *удѣль языка Славянскаго племени*« (великая мысль по тогдашнему времени!)... Далѣе онъ продолжаетъ: »Въ такихъ превратныхъ обстоятельствахъ необходимо было *древнѣйшему и коренному жильцу Россійскому перенестрить* прародительскій свой языкъ, переодѣться въ иностранное одѣяніе и во всемъ житейскомъ воспріять *подражательный видъ*; а при сохраненіи остатковъ родоначальныхъ собственности воспослѣдовало *рожденіе разнообразной смѣси*, какова и донинѣ въ жителяхъ южной Россіи видится.«—Такъ туго и вяло идетъ руссійская наука впередъ по пути самостоятельныхъ изслѣдованій и приобрѣтенія ясныхъ убѣжденій! Мы еще слишкомъ молоды, и убѣжденія, вѣрованія и инстинкты дѣдушкины и бабушкины въ насъ сидятъ глубже, живутъ тверже, чѣмъ повопривитыя убѣжденія, понятія и стремленія науки, съ которыми мы только-что начинаемъ рождаться. Иначе, если бы даже справедливъ былъ только-что упомянутый нами взглядъ на Малороссію, то все же интересы современной науки должны были бы вызвать въ нашихъ ученыхъ стремленіе ближе познакомиться съ такою курьезною смѣсью; но не тутъ-то было: дѣдовскій взглядъ на Малороссію, ея провинціальное, отдаленное отъ центра *государственной* жизни положеніе, достаточны были для того, чтобы наши ученые специалисты, и сама почтенная представительница русской науки, признали себя вправѣ пренебречь такимъ громаднымъ фактомъ, какъ Малороссія, ея бытъ, исторія, образованность въ минувшіе вѣка и ея языкъ.

Все это почли мы нужнымъ сказать, конечно, не для пустого упре-

ка русской науки и ея почтеннымъ представителямъ за прошедшую ихъ ошлошность, а для того, чтобы смягчить нѣсколько попреки нашимъ Южанамъ въ бездѣятельности, которые нерѣдко слышались со стороны представителей русской науки, по убѣжденію которыхъ малороссіяне виноваты, что російскимъ филологамъ вовсе неизвѣстенъ, или мало извѣстенъ, малороссійскій языкъ. Какъ будто первый долгъ національныхъ писателей составить грамматику и словарь того языка, на которомъ они пишутъ, какъ будто народъ, говорящій своимъ роднымъ языкомъ, имѣеть нужду прежде всего написать грамматику и словарь этого языка; какъ будто, наконецъ, дѣло не русской науки позаботиться составленіемъ и того и другого! Понятно, что если окруженная нѣжными заботами правительства російская наука, обладая огромными матерьяльными и нравственными средствами, едва черезъ 80 лѣтъ послѣ пробужденія Россіи къ новой жизни, и то съ понуканіемъ просвѣщенной монархини, обратилась къ составленію словаря родного языка, и только черезъ 140 лѣтъ, вслѣдствіе уже собственно-научныхъ стремленій, занялась собраніемъ свѣдѣній объ областныхъ великорусскихъ нарѣчіяхъ, то не ей, не ея представителямъ, слѣдовало бы расточать упреки малороссіянамъ, національность которыхъ и національные труды которыхъ были доселѣ не только безъ всякой помощи, но въ загонѣ, и преслѣдовались не одними только насмѣшками или разсужденіями, подобными вышеприведенному, надъ національнымъ стремленіемъ, и вдобавокъ—не со стороны одной только науки російской...

Тѣмъ не менѣе, требованія нынѣшняго вѣка рано заставили любителей южнорусской народности обратиться къ изученію родного языка и приведенію въ извѣстность его разнообразнаго по нарѣчіямъ матерьяла; хотя, съ другой стороны, недостатокъ у этихъ любителей научной опытности, а равно и матерьяльныхъ средствъ, въ особенности же досуга, не давали имъ возможности привести свои труды къ желанному концу. Со времени оживленія дѣятельности въ южнорусской литературѣ, т. е. съ конца Севастопольской кампаніи, оживилась и работа надъ южнорусскимъ краемъ. Многіе изъ извѣстныхъ знатоковъ родного слова съ большимъ рвеніемъ принялись за составленіе словаря южнорусскаго языка. Въ 1855 году Академія Наукъ стала-было печатать словарь г. Чужбинскаго. Въ Харьковѣ, какъ извѣстно пишущему эти строки, въ 1858 году, уже былъ собранъ весьма объемистый словарь Малороссійскаго языка. Со всѣхъ краевъ Южной Руси доходили слухи, что такой-то и такой-то собрали значительный

словарь и продолжает собирать. Издатель «Ужинка» въ 1856 привезъ въ Москву большое собраніе словъ, собранныхъ его собственными трудами. Я посвящалъ значительную часть досуга своего на обработку этого словаря и довелъ количество словъ его до огромной цифры. Вместе съ тѣмъ, обратилъ вниманіе и на составленіе грамматики, надъ которою тоже долго и тщетно потрудился. Главною помѣхою для окончанія работъ, надъ словаремъ и надъ грамматикою, было то, что до сихъ поръ не было человѣка, который бы, съ основательнымъ филологическимъ образованіемъ, соединялъ въ себѣ *близкое* знакомство со всѣми южно-русскими нарѣчіями, и притомъ, во время окончательной, по-крайней мѣрѣ, обработки, находился посреди народа для постоянной провѣрки записаннаго матеріала. Каждый изъ дѣятелей украинской народности близко знаетъ одно—два нарѣчія, но не весь языкъ, въ полномъ его объѣмѣ. Этихъ же обстоятельствомъ объясняются и тѣ немилосердые упрёки въ незнаніи, даже въ искаженіи народнаго языка, которые достается слышать, отъ своихъ и чужихъ, украинскимъ-писателямъ; этихъ упрёковъ не избѣгъ и Квітка и Шевченко. О тенденціяхъ г. Максимовича и Н. Закревскаго относительно южнорусскаго языка и говорить нечего: это тенденціи, — какъ говорятъ — омоскалить южнорусскій языкъ, какъ тенденціи иныхъ—ополячить его. Г. Куцого запросто называютъ «творцемъ неукраинскаго литературнаго языка и перемалѣвщикомъ роднаго слова». Но вотъ, *Основа* и г. Кулішъ старались уклониться отъ всякой крайности, неомоскалить и неополячить родной языкъ, — но и они не избѣжали обвиненій: г. Шейковский — новый, юный любитель украинской народности, входитъ въ такой азартъ при мысли о «топорности» языка г. Куліша, что печатно объявляетъ этого почтеннаго дѣятеля южнорусской литературы «некомпетентнымъ судьей» относительно малоросійскаго языка, потому-де, что «онъ мало знаетъ южнорусскій языкъ, *чтобъ не сказать болѣе*»; далѣе производить, на этомъ же основаніи, г. Куліша въ «Тредьяковскіе нашего времени», а журналу *Основы* даетъ *благодѣ* совѣтъ «основательнѣе изучить южнорусскій языкъ» (1). Говорю—*благодѣ* совѣтъ, потому что дѣйствительно каждому изъ насъ, неисключая *даже и самого* г. Шейковского, не мѣшаетъ, и очень таки не мѣшаетъ, основательнѣе изучить южнорусскій языкъ, да уже потомъ, коли наука впрокъ пойдетъ, да не отпадетъ охота «лѣятьца», — читать поученія и другимъ, кто давно опередилъ насъ.

(1) Словарь Южнор. языка, Шейковского, стр. XIII, XV.

Я не намѣренъ защищать ни языкъ г. Куліша, ни языкъ *Основы* (если такъ можно назвать языкъ различныхъ сотрудниковъ этого журнала), но не могу не указать молодымъ моимъ собратамъ на солидный тонъ *Основы*, какъ на *благодѣ* примѣръ, достойный подражанія. Нашей братіи *не мѣшаетъ* хоть на время поучиться спокойствію и незаносчивости. Вѣдь до сихъ поръ, сколько мнѣ помнится, *Основа* ни разу не рѣшилась свысока осуждать чей-либо языкъ, вѣроятно потому именно, что считаетъ дѣломъ преждевременнымъ и легкомысленнымъ гремѣть бездоказательными приговорами, когда не создалась еще сколько нибудь опредѣленная мѣрка для суда. »Тѣхъ вода греблі рве« и »цѣвний кѣлосъ до землі гнѣтца, а пустий до-гори стерчить.« — Къ чему, подумаешь, эти торопливые и бездоказательные, юпитеровскіе приговоры надъ произведеніями южнорусской литературы, которые щедро расточаетъ г. Шейковскій — и гдѣ же? — въ-предисловіи къ словарю! Отчего авторъ словаря такъ видимо торопится высказать свои *новыя* мнѣнія и соображенія? Объяснить себѣ это возможно только при ближайшемъ знакомствѣ съ состояніемъ нашей литературы вообще и изслѣдованій по южнорусской народности и ея языку въ особенности. Здѣсь съ одной стороны почти нетронутая наукою почва, вызывающая на изслѣдованія, на разработку, съ другой — новостъ дѣятельности и юность дѣятелей, изъ числа коихъ нѣкоторые — люди безъ прочной, не только научной, но и просто жизненной, подготовки, да при томъ — пылкіе и характерные южане. Отсюда съ одной стороны — крайняя нетерпимость при рѣшеніи самыхъ мелочныхъ вопросовъ: употребленіе, напримѣръ, въ письмѣ *ъ*, *ы* или *и*, неправильное употребленіе или объясненіе малороссійскаго слова, неудовлетворительный слогъ новаго писателя — обыкновенно выводитъ этихъ дѣятелей изъ себя, какъ будто совершенно какое-то тяжкое преступленіе противъ истины, да притомъ нанесено этимъ личное оскорбленіе тому или другому изъ нихъ; съ другой стороны, естественное стремленіе дорожить своими убѣжденіями и стремленіе къ извѣстности, легче обыкновеннаго могутъ переступать границы благоразумія, и переходить въ стремленіе »славу переймати«, »на мідянн грѣші слави добувати«. Тутъ-то »що голова, то й розумъ!«

Впрочемъ, это судьба всякой зачинающей литературы и всякой работы: покажѣсть не выработается *общее*, обыкновенно случается, что

Всі покѣю щіро прагнуть,
 Та не въ одинъ гужъ всі тѣгнуть:
 Той направо, той наліво,
 А все браття: — тѣ-то диво!

Но мы отделились от своего дѣла.

Полтора года тому назадъ г. Кулішъ, получа свѣдѣнія о томъ, что многіе, какъ и онъ самъ, занимаются составленіемъ южно-русскаго словаря, обратился къ нѣкоторымъ изъ нихъ съ приглашеніемъ соединить собранные ими матеріалы въ одиѣхъ рукахъ для окончательной обработки и изданія. Несмотря на только-что упомянутое мною свойство нашихъ дѣятелей, вѣроятно, многіе согласились бы на это предложеніе, еслибы г. Кулішъ не предложилъ слишкомъ громадный планъ для будущаго южно-русскаго словаря, планъ, выполнение котораго оттянуло бы появленіе въ свѣтъ этого словаря еще лѣтъ на десять; именно: г. Кулішъ предполагалъ создать словарь не только нынѣшняго малороссійскаго языка со всѣми его нарѣчіями и подрѣчіями, но и словарь нашего древняго литературнаго языка, имѣвшаго множество словъ, созданныхъ или образованныхъ въ XVI и XVII вѣкѣ въ духѣ малороссійской народности, или взятыхъ прямо изъ живой рѣчи того времени, но впоследствии утраченныхъ народомъ, или же существующихъ и доселѣ, но въ иныхъ формахъ. При этомъ, конечно, должны были быть соблюдены всѣ требованія новѣйшей лексикографіи. Подобный словарь тогда только былъ бы у насъ возможенъ, когда бы наша южно-русская литература была уже значительно разработана и существовали бы какіе нибудь словари областныхъ южнорусскихъ нарѣчій; но на древнюю юго-западную литературу только-что теперь обратили вниманіе и даже еще не приступили серьезно къ ея разработкѣ; самый объемъ и составъ ея не приведенъ еще въ должную извѣстность; съ другой стороны, словарей южнорусскихъ нарѣчій не только еще не существуетъ въ печати, но — кажется — и въ рукописяхъ, потому что первые составители словарей обыкновенно заботятся составить не спеціальный словарь какого-нибудь нарѣчія, а общій—всего языка. Это послѣднее стремленіе господствуетъ и у южнорусскихъ дѣятелей, хотя общій (литературный) южнорусскій языкъ еще не опредѣлился и, стало быть, повидимому рациональнѣе было бы каждому составителю заняться составленіемъ спеціального словаря родного ему нарѣчія. По дѣло-то въ томъ, что упрямая дѣйствительность всегда живетъ своимъ умомъ, очень рѣдко слѣдуетъ нашимъ рациональнымъ совѣтамъ, и въ послѣднемъ случаѣ предпочитаетъ начинать прямо съ общаго, и только мѣстами означать частность. Принимая все это во вниманіе, конечно, слѣдуетъ считать прекрасный планъ словаря г. Куліша преждевременнымъ, непрактичнымъ. Отчетливое выполненіе такого плана, возможное въ Герма-

нім относительно нѣмецкаго языка, едва въ настоящее время дѣлается у насъ возможнымъ (и то при огромныхъ усиліяхъ)—для Великорусскаго языка; ergo, рѣшительно невозможно для южнорусскаго, гдѣ—какъ мы выше уже замѣтили—не только еще не разработана древняя югозападная литература и весьма (?) разнящіяся между собою южнорусскія нарѣчія, но какъ то, такъ и другое не приведено даже въ должную извѣстность. Пока настоятъ крайняя нужда въ обыкновенномъ полномъ словарѣ живого южнорусскаго языка, хотя бы даже безъ отчетливаго указанія мѣстностей, которымъ принадлежитъ то или другое слово. Какъ бы ни было, но г. Кулішъ печатно наконецъ объявилъ о приготовленіи имъ къ изданію южнорусскаго словаря. (Остался-ли онъ при прежнемъ своемъ планѣ, или нѣтъ, пишущему неизвѣстно.) Вслѣдъ за тѣмъ, г. Шейковскій, авторъ »Быта Подолянъ«, объявилъ въ »Кіевскомъ Телеграфѣ«, что онъ приступаетъ къ печатанію южнорусскаго словаря. Но покажется г. Шейковскій готовилъ изданіе свое другой кіевлянинъ, Н. Закревскій, не предупреждая никого, напечаталъ своего »Старосвѣтскаго Бандуристу «сѣ»словаремъ малороссійскихъ идіомовъ«, словаремъ болѣе объемистымъ, чѣмъ какой-либо изъ словарей, прилагавшихся доселѣ къ малороссійскимъ изданіямъ.

Теперь, болѣе чѣмъ когда-нибудь, всякій трудъ относительно Малороссіи — благодать Божія. Какими бы недостатками онъ ни изобиловалъ, только проникнуть былъ бы вѣрою въ свое дѣло, а то (какъ бывало въ Запорожьи) — »перехрестись, та й до курія!» Вотъ хоть бы, напр., сборникъ г. Закревскаго: по многимъ понятіямъ и матеріаламъ, ему слѣдовало бы явиться по крайней мѣрѣ лѣтъ 20 тому назадъ; но онъ явился въ 1861 году и, несмотря на нѣкоторые недостатки, оказывается трудомъ не только не лишнимъ, но даже весьма и весьма полезнымъ. Сборникъ этотъ весьма мало представитъ новаго для чело-вѣка, постоянно интересовавшагося Малороссіей и хорошо знакомаго съ тѣмъ, что писано было о ней; но много-ли у насъ такихъ людей? Правда, въ наше время явилось много людей интересующихся Малороссіей; но гдѣ имъ рыться по различнымъ изданіямъ для отысканія того, что малороссійскаго издано было въ свѣтъ? А здѣсь они встрѣтятъ, напри-мѣръ, собраніе всѣхъ, или почти, всѣхъ *изданныхъ* малороссійскихъ пословицъ и даже небольшое количество пословицъ, никогда не появлявшихся въ печати; здѣсь найдутъ они и порядочное собраніе загадокъ и собраніе общихъ (несовсѣмъ, правда, основательныхъ) свѣдѣній и понятій о малороссійской народности и языкѣ, и наконецъ словарь въ одинад-

цать слишкомъ тысячъ словъ. Польза такого труда несомнѣнна. Достоинства его равно и недостатки, (которыми онъ изобилуетъ), ясны для каждаго, съ перваго взгляда. Почтенный составитель »Старосвѣтскаго Бандуриста« полагаетъ, напримѣръ, что »приличнѣе и правильнѣе было бы называть малороссійскій языкъ — *нарѣчіемъ* русскимъ, такъ какъ оба языка суть вѣтви одного великаго Славянорусскаго племени, связанныя существенными узами, а именно: одинаковостью (единствомъ?) религіи и языка, въ которомъ, вслѣдствіе политическихъ обстоятельствъ, явились съ теченіемъ времени иные обороты и даже чуждыя выраженія для языка Русскаго, «что,» несмотря однако на это различіе, языкъ обѣихъ отраслей остался въ *сущности одинаковымъ*, потому что какъ Великорусъ, такъ и Украинецъ, безъ труда другъ друга понимаютъ, *чего* не было бы возможно безъ одинаковости языка». Дѣйствительно, не неправильно было бы назвать южнорусскій, какъ и великорусскій языкъ, русскими нарѣчіями; но что вы будете дѣлать съ упрямою практикою! Вотъ, почтенный Шафаринъ чрезвычайно правильно назвалъ всѣ Славянскіе языки нарѣчіями; такъ бы кажется и слѣдовало ихъ называть, такъ иѣтъ: никто его не слушается, и мы поневолю продолжаемъ говорить: Польскій, Чешскій, Словацкій, Русскій (Великорусскій), Южнорусскій языкъ. «Бѣда, та и только: и тутъ нема намъ волі! Связали съ словомъ языкъ свое какое-то понятіе о степени самостоятельности, опредѣленности, о степени развитія личности нарѣчія, да и даютъ это названіе кому заблагоразсудятъ, а признать такую личностью они теперь готовы чуть не каждаго человѣка, не то что какое-нибудь разнорѣчіе! Впрочемъ, и доказательства, приводимыя г. Закровскимъ, не такъ прочны, чтобы въ этомъ случаѣ могли сколько-нибудь поколебать силу »употребленія,« практикн. Великороссіянинъ и Подніпровскій Южнорусъ понимаютъ другъ друга безъ большого труда; но вѣдь также безъ большого труда понимаютъ другъ друга не только Болгаринъ Серба пограничныхъ областей, но даже гдѣ-нибудь подъ Адрианополеми — Грека и Турка; Полякъ и Червонорусъ, или Южнорусъ сѣверозападной части Волыни, частію также безъ труда понимаютъ другъ друга. Изъ этого, конечно, слѣдуетъ многое, но никакъ не то, что Южнорусскій языкъ »приличнѣе и правильнѣе было бы назвать нарѣчіемъ. Далѣе, нельзя согласиться и съ тѣмъ, что на южнорусскій языкъ, или нарѣчіе, должно смотрѣть, какъ на нарѣчіе недавно образовавшееся изъ Славянорусскаго, подъ вліяніемъ какихъ-то (повидимому недавнихъ) *политическихъ условій*, — вѣроятно, подъ вліяніемъ преимуществен-

но Польши, потому что (какъ далѣ увидимъ) составитель «Старосвѣтскаго Бандуристы» черезъ чуръ большое значеніе даетъ этому вліянію, хотя въ одномъ мѣстѣ (стр. 251) и говоритъ, что «Полякамъ не удалось обезобразить ни языка, ни вѣры Малороссіянъ». Языкъ, какъ и типъ народа, не скоро теряетъ свой основной видъ. Двухъ-сотъ лѣтъ даже сильнаго вліянія, смѣсп.,—недостаточно для этого. Къ какому времени относитъ г. Закревскій то состояніе Южноруссовъ, когда они не отличались, или почти неотличались, отъ Великоруссовъ? Ко времени Ярослава I, Владиміра святого? Отвѣта на этотъ вопросъ г. Закревскій не даетъ. Въ XV вѣкѣ Малороссіяне являются намъ съ тѣмъ же типомъ и, судя по слѣдамъ вліянія народной рѣчи на литературный языкъ, съ той же физиономіею языка, какую онъ сохранилъ и доселѣ. Стало быть типъ и языкъ малороссійскій образовался прежде XV вѣка. Когда же? во время татарскаго ига, до XV вѣка? Но до XV-го вѣка вліяніе Польши на южнорусское племя не могло быть значительно. Стало быть, типъ и языкъ малороссійскій образовался, быть можетъ, подъ вліяніемъ Татаръ? Но вѣдъ ближайшее къ Ордынцамъ, великорусское племя, подвергавшееся даже сильной смѣси съ Татарами, сохранило, говорятъ, свой основной типъ и физиономію языка: какимъ же образомъ южнорусская половина Славяноруссовъ успѣла такъ жестоко пострадать въ такое короткое время? Одно изъ двухъ: или нужно согласиться съ удивительною гипотезою почтеннаго академика (г. Погодина), что Малороссіяне, хотя наиболѣе близкое изъ Славянскихъ племенъ къ Великорусскому и Русское же племя, но оно долго жило гдѣ-нибудь между Чехи и Лехи—у Карпатъ, и только въ XIII вѣкѣ явилось во святую Русь, или же Малороссіяне имѣли тотъ-же типъ и тотъ-же языкъ до Татаръ, даже тогда, когда кричали Перуну: «видпбай, бже!» Быть можетъ, время Хазаръ, Варяговъ, время Владиміра и Ярослава, оказало, въ-совокупности, нѣкоторое вліяніе на измѣненіе языка и типа Южнорусскаго, но немогло же оно, какъ и время борьбы съ Польшею, слишкомъ измѣнить ихъ. Болѣе чѣмъ вѣроятно, что образованіе Великорусскаго (вѣдъ не остался же онъ исконнымъ) и Малорусскаго типа и языка совершилось до прихода этихъ племенъ въ нынѣшнюю Россію, и быть можетъ еще во время зарожденія разныхъ Славянскихъ языковъ, т. е. во время распада Славянскаго языка на нарѣчія. Покрайней мѣрѣ, типы Даковъ на Траяновой колонѣ ясно говорятъ намъ, что въ I вѣкѣ нашей эры существовалъ уже совершенно особый типъ Великоруса и типъ Малоруса.

Кромѣ всего этого, слѣдуетъ обратить вниманіе на то, что несо-

всѣмъ справедливо сопоставляли Малороссійскій языкъ только съ Велико-русскимъ да съ Польскимъ. На самомъ дѣлѣ этотъ языкъ, послѣ Велико-русскаго, ближе всего подходитъ къ Словацкому и Чешскому, и *затѣмъ* уже къ Польскому языку. Если къ польскому Малороссійскій языкъ приближается только по корнямъ, по словамъ, т. е. по матеріалу рѣчи, то къ Словацкому и даже Чешскому и по корнямъ словъ и по законамъ фонетики, и даже по синтаксическому строю. Если бы наше образованное общество было также хорошо знакомо съ этими языками и западными южно-русскими нарѣчіями, какъ знакомо оно съ языкомъ русскимъ, польскимъ и кое-какъ съ ближайшимъ къ Великой Россіи нарѣчіемъ малорусскимъ, то оно давнымъ-давно отказалось бы отъ китайской тенденціи—считать все отъ срединной имперіи, перестало бы считать южнорусскій языкъ отщепенцемъ великорусскимъ, опоганеннымъ вліаніемъ Польши, и увидѣло бы въ нашемъ Южанинѣ совсѣмъ иной народъ, рѣзко отличающійся отъ другихъ славянскихъ племенъ, народъ съ своимъ особымъ типомъ, особымъ характеромъ и *языкомъ*, а не нарѣчіемъ; тогда, быть можетъ, оно стало бы объяснять близость малороссійскаго языка къ велико-русскому чѣмъ-нибудь въ родѣ девятистолѣтняго вліанія на оба нарѣчія церковно-славянскаго языка.

У почтеннаго составителя «Старосвѣтскаго Бандуристы, не рѣдко встрѣчаются и другія подобныя мысли. Такъ, напримѣръ, на стр. VII, гл. II «О Малоросс. пѣсняхъ» онъ говоритъ: «чтоже касается до такъ называемой древности нашихъ южно-русскихъ пѣсень, то онѣ, по моему мнѣнію (можетъ быть, и ошибочному) очень нестары. Весьма не многія принадлежатъ XVII в., или въ теченіи времени въ устахъ народа, вѣроятно, поновлены; *большая же часть сочинена въ прошломъ столѣтіи.*» А въ другомъ мѣстѣ («нѣсколько словъ о движеніи мелодіи», с. 133) прибавляетъ: «До тоническихъ стиховъ мы теперь не касаемся; потому что *всѣ Украинскія народныя пѣсни сочинены, по образцу Польскому, силлабическими стихами (?!).* Возражать на первую мысль довольно трудно, тѣмъ болѣе, что авторъ никакихъ доказательствъ не высказываетъ, а только прилагаетъ небольшое собраніе всѣмъ извѣстныхъ по разнымъ изданіямъ пѣсень, — собраніе, отличающееся *весьма плохимъ* выборомъ варьянтовъ и самихъ пѣсень. Однако и между этими новосочиненными пѣснями, и что ни-на-есть худшими варьянтами народныхъ пѣсень, вы встрѣтите опроверженіе мысли г. Закревскаго. Такъ напр. прекрасная пѣсня № 133 «Тройзілля» сохранила явныя слѣды мифологической древности. —Вторая мысль, что всѣ украин-

скія народныя пѣсни сочинены, по образцу польскому, силлабическими стихами, не заслуживаетъ и возраженія.

Подобныя убѣжденія управляли авторомъ и при составленіи «Словаря малороссійскихъ ідіомовъ». Всѣ слова невеликорусскія онъ, повидимому, считаетъ заимствованными, преимущественно изъ Польскаго языка, какъ то: панъ, добродѣй, скриня, коваль и т. под.; какъ-будто оба русскіе языка не имѣютъ, напр., корней кры (скрыть, крыть), ку (ковать, кую), какъ-будто безъ участія польскаго языка одно изъ русскихъ нарѣчій не могло образовать такія слова, какія не существуютъ почему-либо въ другомъ. Отсюда, съ одной стороны, весьма полезный приѣмъ при составленіи словаря — означать и соотвѣтственныя польскія слова, съ другой — односторонность и неправильное объясненіе (переводъ) малороссійскихъ словъ; какъ напр., рабованне, П. *Rabunek*, Пѣм. *Rauben* — *поработити, грабительство*; рабовати, П. *Rabować, rabować* — *поработать, грабить, опустошать*; между тѣмъ, тутъ же приводится примѣръ изъ старинной литературы: «Не для рабованья и обиранья городовъ нашихъ», и выше напечатана пѣсня № 20:

Годі, годі, козаченьку въ обозі лежатъ:
 Ой, ходімо підъ Гусятинъ Жидівъ *рабовати*.
 Та въ пятницу до-полудня Жидівъ рабовали;
 А въ субботу въ Іванковцяхъ худобу збірали.

Да наконецъ русское и нѣкоторыхъ мѣстъ малороссійское *грабить*, малорусское *рабовати* (съ сохраненіемъ начальнаго *г*), ясно должно было бы указать, что слово *рабувати* имѣетъ первое значеніе не *поработать*, (*работать*), а *грабить*, и едва-ли гдѣ у насъ соединяется съ нимъ понятіе *поработы*. Такъ точно слово «прідки» (*прідки*) у него сближается не съ древнимъ славянскимъ и русскимъ «предокъ», *предки*, а съ Польскимъ *przodek*; откуда взято имъ и правоисаніе этого слова «прідки», — какъ будто церковно-славянское и древне русское *e* не переходитъ въ южно-русскомъ языкѣ въ *и* мягкое. — Впрочемъ, неправильное объясненіе словъ у г. Закревскаго встрѣчается и безъ участія Польскаго языка. Такъ, напр., прочка онъ переводитъ: *прокъ, покой*, убѣжище. 2) удивленіе и т. д.; Между тѣмъ, какъ здѣсь же находятся у насъ слова: *прочане* — *захожіе, чужіе, выходцы*, и *прѣчки, прічки* — *уменьш. отъ прічъ* — *вопъ: »геть прічки відъ мене», »Противъ нічки помандрувавъ козакъ прічки»* или: *отъ здырства и утеменjenja бѣдныи люди, оставивши жилища, пошли въ прічку и въ заграничныя Панства.»*

Или: — *прирустити* переводится имъ: *утѣшать* вмѣсто пригро- зить, наказать и т. д.; слово *бакша* — 1) грядя на огородѣ 2) негод- ная трава; напр. бакшу полоти; *баки* — ротъ: Воно ёму ві въ чімъ не повірять и *баки* ёму забье; или сл. *лящати* (ажъ. по за ушами за- лящаю) — раздаваться (?); *намѳрки* — разсудокъ; *личманъ* — 1) особое состояніе людей въ простомъ быту (?) 2) родъ медалей, 3) П. *liczman* — сосчитанныя деньги, 4) счетоводъ и т. д.

О правописаніи г. Закревскій держится того мнѣнія, что такъ-какъ «существенное (и самое естественное) правило въ правописаніи есть то, чтобы оно основывалось на коренныхъ свойствахъ языка и было общепони- тнымъ, и какъ *правописаніе библейское* болѣе или менѣе извѣст- но уже всей Малороссіи, то согласно Церковно-Славянскому языку, при всякой перемѣнѣ (въ склоненіяхъ и спряженіяхъ) *удерживай корен- ную букву даннаго слова*, какъ бы она иначе ни выговаривалась. «Тог- да (по его мнѣнію) будетъ однообразіе и для каждаго понятно (?). Въ противномъ случаѣ, (продолжаетъ онъ) нѣтъ общаго *основанія* (?), а безъ него ни *Грамматики*, ни Словаря (1)» Вслѣдствіе чего г. Зак- ревскій держится того правописанія, которое хотѣли ввести г. Максимо- вичъ и нѣкоторые другіе: пиши *е, о, у, и* съ знаками *^*, выговаривай *и, ы* и т. под. Такимъ образомъ, «и сѣно цѣле и козы сыты», заклю- чаетъ почтенный авторъ *Старосвьтскаго Бандуриста. Розумному досить*, а мудрствующему скажемъ, что при такомъ правописаніи Мало- россіянне будутъ читать всегда сообразно своему народному выговору.»

Такъ-какъ у насъ литературный языкъ еще не выработался, а стало быть не установились еще опредѣленные правила орфографіи, то вольно- му воля: каждый можетъ держаться какихъ угодно ему правилъ; но эта- то именно неопредѣленность и вызываетъ насъ въ настоящую минуту сказать о той орфографіи, которой держится г. Закревскій, двѣ, три не- большихъ замѣтки, такъ какъ здѣсь не можетъ быть мѣста большому трактату объ этомъ предметѣ.

Существенное, и самое *естественное*, какъ выражается г. Закрев- скій, правило въ правописаніи есть, безъ сомнѣнія то, чтобы писать такъ, какъ говоришь. Это правило строго соблюдали всѣ начальники письмен- ности и доселѣ его соблюдаетъ народъ, знающій только какое-нибудь опредѣленное начертаніе извѣстныхъ звуковъ, т. е. азбуку. *Иесте- ственное* же, или искусственное правило правописанія есть то, чтобы постоянно соблюдать старинный способъ изображенія въ письмѣ того или другого слова и употребленія того или другого звука, и не обращать

большого вниманія на существующее въ настоящее время произношеніе этихъ словъ и звуковъ. Слѣдую послѣднему правилу, литература всегда является не естественнымъ, а консервативнымъ элементомъ въ историческомъ развитіи языка. Благодаря такому свойству литературы у тѣхъ народовъ, гдѣ литературное преданіе жило непрерывно, произошли большія несообразности и затрудненія въ орфографіи. Англичанинъ учитъ по азбукѣ, что *a* произносится такъ-то, а *i* — такъ-то; въ письмѣ же ему приказываютъ писать *a* тамъ, гдѣ, по его мнѣнію, слѣдовало бы писать *e*, и простое *i* тамъ, гдѣ непремѣнно слѣдовало бы написать *ei* или *ai*, Французъ и доселѣ путается въ употребленіи въ письмѣ *ai*, *e*, *e tuel*, *ai* и *o* и т. д., какъ русскій человекъ въ употребленіи *ь*, *e*, *э*, *ъ*, удвоенія согласной и т. под. Согласенъ, что эти маленькія неприятности исторіи необходимы тамъ, гдѣ литературное преданіе сохранялось прочно, и такія маленькія неприятности, быть можетъ, даже не бесполезны были для старинныхъ составителей грамматикъ; но вѣдь въ малороссійской литературѣ преданіе прервано, создается литература новая, народная, а не чужеземная и не аристократическая: создается она не для избраннаго меньшинства, а для всего народа, которому грамота и просвѣщеніе не такъ-то легко даются: девятьсотъ лѣтъ вертитъ онъ въ рукахъ болгарскую (ц.-славянскую) грамоту и до сихъ поръ едва-едва (и то рѣдкій изъ среды его) усвоилъ себѣ только ея азбуку, да нѣкоторые религіозные слова, — читать-то ее хотя и можетъ кое-какъ, но понимать — почти не понимаетъ и ни одного слова ея не напишетъ правильно. Стало-быть, условія новой южно-русской литературы, какъ и самая цѣль ея — облегчить для массы южнорусскаго народа средства и способы просвѣщенія, ставятъ ее въ иное положеніе, чѣмъ то, въ какомъ находятся всѣ другія литературы. Зная эти условія, зная, что ни наша зачинающаяся литература, ни южно-русскій народъ, не имѣютъ прочнаго, обязывающаго литературнаго преданія, довольно трудно понять, съ какой стати удаляться намъ отъ *естественнаго* правила орфографіи и стремиться обременять, запутывать ее (орфографію) искусственными, для большинства трудно доступными и бесполезными, правилами, основанными на производствѣ словъ? Развѣ для того, чтобы подражать другимъ и копировать чужую исторію даже въ отрицательныхъ ея результатахъ? *«Правописание Библейское,»* говоритъ г. Закревскій, *«богѣ или менѣе извѣстно уже всей Малороссіи: стало быть, согласно церковнославянскому языку удерживай коренную букву даннаго слова, какъ бы она иначе ни выговаривалась.»* Но Малороссіи богѣ

или менѣе извѣстно не *правописаніе*, а *изображеніе буквъ* Кирилловскаго и новаго, гражданскаго, письма. Хорошо, что г. Закревскому близко знакомо библейское правописаніе и самый языкъ церковно-славянскій знакомъ болѣе, чѣмъ родной;—ему легко, пиша по-малороссійски, помнить, какъ то или другое слово пишется по церковно-славянски и какія въ немъ коренныя буквы; но не всѣмъ же дана такая благодать: огромное большинство никогда такъ хорошо не владѣло древне-болгарскою грамотою и языкомъ, а въ послѣднее время и священное значеніе этого языка (какъ на Западѣ латинскаго) часъ отъ часу слабѣетъ. Какъ же быть этому бѣдному большинству? Вѣдь грамоту-то и правила правописанія мы теперь вырабатываемъ преимущественно для него, а не для гг. Закревскаго, Максимовича или для «Русскаго Вѣстника», «которымъ легко можно выучиться правильно писать и по-вѣмецки, и по-англійски и пожалуй даже по-китайски... Какъ это несчастное, менѣе всего доселѣ принимавшееся въ соображеніе, большинство можетъ догадаться, что *віця* было когда-то *овень*, что *дідь* было когда-то *дѣдъ*, или даже дядя, дядо, и т. д., что *подія*, *добродіи*, согласно церковно-славянскому правописанію слѣдуетъ писать *подья*, *добродѣи* и т. под.; легко ли ему догадываться даже, что *стіл*, *піл*, *під*, *від*, *віз* суть собственно: *столя*, *поль*, *подъ*, *отъ*, *возъ*, что *за-міжъ* собственно *за мужъ*, *оірок*—*оурукъ*, *оурець* и т. под. Какъ онъ можетъ, да и какаю ему польза—*удерживать коренную букву даннаю слова, согласно церковно-славянскому языку?* Не разумнѣе ли будетъ, при установленіи новаго правописанія, заботиться о томъ, чтобы *невозможности* принаравливаться къ инстинктамъ этого большинства и приближаться къ естественнымъ правиламъ орфографіи? Вѣдь и самъ г. Закревскій не можетъ исполнять своего предписанія и напр., мѣстоимѣніе *тотъ*, *та*, *то*, пишетъ не по ц.-славянски — *той* и т. д., а *тій*; стало быть, считаетъ необходимымъ въ иныхъ случаяхъ не слѣдовать ц. слав. орфографіи. «Безъ сохраненія библейскаго правописанія, «говоритъ г. Закревскій, «не будетъ *общаю основанія*, а безъ него ни *Грамматики*, ни *Словаря*. «Кажі, Грпцю, Богородицю! Развѣ Церковно-Славянскій языкъ не имѣетъ ни Словаря, ни Грамматики, ни общаго основанія? А вѣдь Славянскіе первоучители писали такъ, какъ говорили. Неужели почтенный издатель «Старосвѣтскаго Бандурнеты» доселѣ не сроднился съ мыслию, что всякій языкъ и безъ участія ученыхъ имѣетъ свой словарь, свою стройную грамматику, и что грамматика не есть наука, учащая народъ правильно говорить на родномъ его языкѣ? Мы не смѣемъ даже сомнѣваться въ томъ, что эта азбука совре-

менной филологія хорошо извѣстна г. Закревскому; а потому вышеприведенныя слова его объ общемъ основаніи, безъ котораго будто бы не возможны Грамматика и Словарь, объясняемъ себѣ такимъ-образомъ: авторъ доселѣ не оставляетъ «старосвѣтскаго» обыкновенія заботиться исключительно о пользахъ и удобствахъ (да и дѣйствительно ли еще это польза и удобство?) немногихъ избранныхъ и хорошо обеспеченныхъ, тамъ, гдѣ дѣло идетъ о пользѣ общей, всенародной: а потому, въ видахъ облегченія духовныхъ богачей, образованныхъ и ученыхъ людей, изучающихъ южно-русскій языкъ, предлагаетъ сдѣлать взлогъ на весь народъ — заставить его и теперь и впослѣдствіи писать согласно правописанію чуждаго и мертваго языка, — стало быть, учась грамотѣ постоянно заниматься *изученіемъ* едва-ли нужнаго ему языка, а свой родной искажать на образецъ этого языка. Это-го и значитъ по мнѣнію нашего почтеннаго кievлянина: «и сіно ціле и кози ситі», или, вѣрнѣе, и кози цілі и вовки ситі.»

Напрасно ищеть г. Закревскій общаго основанія для нашей орфографіи, грамматики и даже для словаря, въ ц. славянскомъ языкѣ и въ библейскомъ (какъ онъ выражается) правописаніи. Конечно, пишущій грамматику какого бы то нибыло изъ Славянскихъ языковъ, Малороссійскаго же тѣмъ болѣе, не можетъ не обращаться къ этому древнѣйшему изъ славянскихъ нарѣчій, для уясненія послѣдовательнаго развитія той или другой формы, того или другого звука, и въ этомъ смыслѣ можно отчасти принимать его какъ бы за общее основаніе (хотя и это не будетъ вполне справедливо); но каждый языкъ, въ какой бы вы его моментъ ни взяли, представляетъ самъ по себѣ отдѣльное, полное цѣлое, имѣющее свое собственное *общее основаніе*, свою опредѣленную, ясную грамматику и такой же словарь, такъ-что еслибы намъ и небылъ извѣстенъ ц.-славянскій языкъ, то все таки можно было бы составить отчетливую грамматику языка.

Стало быть—общаго основанія малороссійскаго языка всего разумнѣе искать въ самомъ этомъ языкѣ.

Иное дѣло, еслибы г. Закревской сказалъ, что мы доселѣ еще не вполне уяснили себѣ общее основаніе южнорусскаго языка, какъ совокупности всѣхъ южнорусскихъ нарѣчій, что мы ощущаемъ, стремимся къ тому, но за слабостью, быть можетъ, инстинкта централизаціи у южноруссовъ и за склонностью ихъ къ развитію личности, доселѣ еще не вполне имъ овладѣли: — въ этомъ случаѣ г. Закревскій былъ бы отчасти правъ. Дѣйствительно, до сихъ поръ еще не образовалось у насъ среды, связы-

вающей всё эти нарѣчія, не образовалось общаго (или вѣриѣе — господствующаго) литературнаго языка. Нынѣ употребляемый нашими писателями языкъ есть только нарѣчіе поднѣпровскихъ Южанъ и преимущественно подрѣчіе «дебичне», какъ называлъ г. Куцый языкъ этой стороны Днѣпра. Этому-ли нарѣчію, ближайшему къ великорусскому языку, суждено взять верхъ и лечь въ основу будущаго литературнаго языка, или какому нибудь изъ другихъ входящихъ въ него элементовъ, или же наконецъ каждое нарѣчіе будетъ имѣть свой литературный языкъ — одному Богу извѣстно. И такъ, дѣйствительно, для почтенныхъ старинныхъ грамматиковъ нѣтъ еще привычной, необходимой для нихъ, готовой опоры — общаго литературнаго языка, и имъ, чтобы не путаться, необходимымъ кажется «начинать отъ печки» — искать этой опоры, этого общаго основанія или въ литературномъ великорусскомъ, или въ позднѣйшемъ ц. славянскомъ языкѣ. Но современному филологу, изучающему южнорусскія нарѣчія, легко и безъ этихъ подпорокъ опредѣлять законы южнорусскаго языка и общее его основаніе. Понятная вещь, однако, что разумное уясненіе этого общаго основанія никакъ не удовлетворитъ желанію г. Закревскаго — не заставить всѣхъ употреблять одно и тоже правописаніе, не приведетъ къ желанному *однообразію*: покажѣтъ невыработался общій литературный малороссійскій языкъ, одни будутъ писать: *джерело, хоче, Би*, другіе — *джерело, хочить, Бу*, третіе — *жерело, хочеть, Бог* и т. д. — Впрочемъ, г. Закревскій кажется самъ допускаетъ это разнообразіе; да и заботится-то собственно не о томъ, чтобы привести это разнообразіе къ однообразію... О какомъ же однообразіи правописанія онъ говоритъ? А Господь его вѣдаетъ! кажется, объ однообразіи южнорусскаго съ литературнымъ великорусскимъ правописаніемъ, на сколько однообразіе это постижимо для образованнаго человѣка, — т. е. предлагаетъ сохранить ѣ въ концѣ словъ, ѣ, е, у, о, ы, какъ они употребляются въ великорусскомъ правописаніи, хотя въ южнорусскомъ языкѣ и переходятъ въ і и и и т. д.; въ иныхъ же случаяхъ, гдѣ трудно даже значками натянуть слово на великорусское и ц. славянское правописаніе, разрѣшается употреблять букву, соответствующую звуку въ томъ или другомъ малороссійскомъ словѣ. Изъ этого, конечно, въ сущности выходитъ не однообразіе, а разнообразіе и путаница: «та за те воно по учёному». — Мы уважаемъ исторію, уважаемъ и охранительный элементъ ея, а потому не можемъ не уважать и стремленія г. Закревскаго добыть для южнорусскаго правописанія историческую почву: эта почва болѣе всего благопріятствуетъ разумному и прочному раз-

виту, если принадлежит народу, составляет его прошедшее, если народъ, такъ-сказать, сидитъ на ней, какъ на корню; но какъ во многихъ другихъ, такъ въ-особенности въ этомъ случаѣ, не можемъ понять, съ какой стати, ради того, чтобы держаться чужой исторической почвы, обременять и запутывать исторію не только такими трудностями и несообразностями, какими тяготеяся и тѣ, отъ кого заимствуютъ эту почву, но, какъ обыкновенно бываетъ при пересадкахъ подобнаго рода, даже увеличивать ихъ? не понимаемъ и того, почему не слѣдуетъ принимать во вниманіе, прежде всего явныя удобства, способности и средства самого того народа, для котораго издаются законы, или вырабатывается правописание? Нельзя же предполагать, чтобы все это дѣлалось изъ боязни способствовать, въ противномъ случаѣ, разъединенію членовъ одной семьи: извѣстно — что Богъ соединилъ, того намъ не разлучить, хотя бы даже мы, съ г. Закревскимъ, изъ всѣхъ силъ старались объ этомъ. Естественныя коренныя стремленія общества и народа разрушать и не наши соломенные преграды. Да и въ самомъ-ли дѣлѣ нами признаваемое *правило* орфографіи ведетъ къ такому разъединенію? Если — да, то орфографія гг. Закревскаго и Максимовича еще болѣе ведетъ къ тому же. Мы выше замѣтили, что нашъ народъ исторически усвоилъ себѣ не правописание и не языкъ ц. славянскій, а только азбуку — знаки извѣстныхъ звуковъ. Чѣмъ легче народъ можетъ выучиваться грамотѣ, — т. е. не только складывать звуки, читать, но и понимать читанное, — тѣмъ болѣе у него средствъ къ просвѣщенію, а стало быть и къ сближенію съ великорусскою литературой, потому что выучившіяся хорошо читать (т. е. читать и хорошо понимать) на своемъ языкѣ, безъ затрудненія могутъ читать и понимать писанное на языкѣ родственномъ, тѣми же буквами, но по иной орфографіи. Правописание же, котораго держится г. Закревскій, правда, облегчаетъ великоруссу читать и понимать помалороссійски, но затрудняетъ и спутываетъ малорусса. «Разумному дѣлать», заключимъ мы словами г. Закревскаго, а для «мудрствующаго» прибавимъ, что народъ читаетъ *такъ, какъ написано*, и коверкаетъ это написанное совсѣмъ не по правиламъ, — какъ вѣроятно предполагаетъ г. Закревскій, — напримѣръ: *кѣнь* (по правописанію г. З.) онъ прочтетъ не *кѣнь*, а *кѣн*, *добродѣнь* — *добродѣй*, *моѣн* — *моѣй* или *моѣи*; *воѣця* — *воѣця* и т. д.; потому что онъ привыкъ произносить буквы по принятой испоконъ-вѣковъ на Руси азбукѣ, не знаетъ надстрочныхъ знаковъ и тогда только слово церковно-славянское, великорусское и даже малорусское, написанное по способу г. Закревскаго, произноситъ правильно

помалороссійски, когда пойметъ его и произнесетъ, не смотря въ книгу; а понять-то ему написанное по этому способу очень трудно.

Стремленіе навязывать нашему языку такое запутанное и сбивчивое правописаніе и «по ученому» разыскивать общее основаніе южнорусскаго языка за тридевять земель, тогда-какъ оно передъ глазами, можно объяснить себѣ тѣмъ, что многіе наши патриоты выросли или окончательно воспитались вдали отъ своего народа, — тѣмъ, что даже и родной языкъ имъ, какъ и великоруссамъ, понятіе становится сквозь призму господствующаго нынѣ въ великорусской литературѣ правописанія. Свое собственное впечатлѣніе и свои средства они потомъ приписываютъ и народу: имъ кажется, что и для него такъ будетъ понятіе и легче читать и даже писать. — Разумѣется, когда выработается у насъ одинъ общій литературный языкъ, тогда этотъ языкъ, и безъ заботъ старосвѣтскихъ малороссійскихъ дѣятелей, стѣснитъ народъ опредѣленными, свойственными ему, правилами орфографіи; но тогда — дасть Богъ — это стѣсненіе не прійдется ему такъ солоно, какъ предложенное «Старосвѣтскимъ Бандуристомъ», потому-что грамотность у него конечно, уже разовьется въ значительной степени, и ему не будетъ такъ тяжело усваивать родныя орфографическія трудности.

Вотъ легкія замѣтки, которыя я почелъ необходимымъ сказать о проповѣдываемомъ г. Закревскимъ, и еще кой-кѣмъ, правописаніи.

Но какого бы изъ направлений, существующихъ между южнорусскими дѣятелями, ни держался г. Закревскій, какъ бы ни были ошибочны многія его мнѣнія, — все это не уменьшаетъ въ нашихъ глазахъ значенія и достоинства его книги, какъ сборника многихъ полезныхъ свѣдѣній и матеріаловъ. Въ настоящее время мы менѣе, чѣмъ когда-нибудь, можемъ давать значенія частнымъ мнѣніямъ и даже направленіямъ, которыми испещрено наше небольшое общество, и болѣе чѣмъ когда-либо обязаны цѣнить добросовѣстную передачу фактовъ и стремленіе облегчать пользованіе ими: а это-то именно и составляетъ цѣль и характеръ «Старосвѣтскаго Бандуристи». Недостаточность или невѣрность передачи и объясненія того или другаго факта, конечно, не есть слѣдствіе умышленнаго желанія исказить его, или нежеланія потрудиться лишній часъ, а слѣдствіе того же, отчего, быть-можетъ, авторъ примкнулъ къ направленію нашихъ «москвофиловъ» — это тридцати-трехъ-лѣтнее пребываніе вдали отъ родины.... Этимъ почтенный авторъ объясняетъ (на стр. 614) неполноту своего «словаря малороссійскихъ идиомовъ».

Этотъ словарь есть единственный въ всемъ сборникѣ самостоятель-

ный трудъ г. Закревскаго; все остальное (какъ мы выше замѣтили) есть собраніе въ одно цѣлое прежде изданныхъ трудовъ разныхъ собирателей, съ немногими добавленіями самого г. Закревскаго.

Собрать 11,127 малороссійскихъ ідіомовъ ⁽¹⁾ (безъ производныхъ словъ), хотя бы даже изъ печатныхъ источниковъ, объяснить ихъ и издать — трудъ почтенный, за который всѣ, занимающіеся изученіемъ малороссійскаго языка, въ-особенности великорусскіе филологи, немогутъ не быть благодарны г. Закревскому. Но эти 11 тысячь ідіомовъ (между которыми не мало словъ взято изъ недавно-изданныхъ писателей старой нашей литературы) едва ли составляютъ четвертую часть даже тѣхъ малороссійскихъ словъ, которыя угодно г. Закревскому называть ідіомами. Необходимъ новый, менѣе тощій, словарь.

«До готовой колоды добре огонь підкладати», заключаетъ г. Закревскій, желая счастья и успѣха своимъ преемникамъ по составленію южнорусскаго словаря. Но юное поколѣніе, въ лицѣ г. Шейковскаго, недождавшись появленія и этой «колоды», не только заявило печатно о приготовленіи къ изданію южнорусскаго словаря въ 36 тысячъ словъ, но даже издало недавно въ Кіевѣ 1-й выпускъ «Опыта южнорусскаго словаря на буквы А и Б.

Ал. Г а т ц у к ъ.

(1) *Идіомами* г. Закревскій называетъ здѣсь такія южнорускія и употребляемыя южноруссами слова, которыя, чѣмъ-либо, рознятся отъ великорусскихъ, или суть не великорусскія. Слова *польскія*, *нѣмецкія* и *латинскія*, даже неупотребляющіяся теперь, и быть можетъ, никогда неупотреблявшіяся у народа — какъ: Эвекта, Эррата, Экскуза, безъ разбора взятыя изъ старинной нашей литературы, онъ считаетъ въ числѣ малороссійскихъ ідіомовъ. По какому поводу г. Закревскій не пожаловалъ въ *идіомы* тѣ малороссійскія слова, которыя одинаково употребляются и у малороссіянъ, какъ у великоруссовъ и другихъ славянъ — неизвѣстно.

О ПОДВИЖНЫХЪ ЗВУКАХЪ ВЪ МАЛУРУССКОМЪ ЯЗЫКѢ ⁽¹⁾.

»Развитіе языка происходитъ мало-по-малу и всякое явленіе образуется аналогически по образцу прежнихъ.«

В. Гумбольдтъ. ⁽²⁾

І. Характеристическіе *признаки* малорусскаго и великорусскаго языковъ—въ одномъ мѣстѣ извѣстной диссертациі г. Каткова »объ элементахъ и формахъ славяно-русскаго языка« (Москва, 1845.)—представлены—если можно такъ выразиться—въ яркомъ освѣщеніи. Считаемо необходимымъ привести эту краткую, но мѣткую, характеристику:

Г. Катковъ (*стр.* 92—93.) говоритъ: »оба элемента, *небный* и *зубной*, входя равно какъ въ систему гласныхъ, такъ и систему согласныхъ, и находясь между собою въ рѣшительной противоположности, оказываютъ ощутительное дѣйствіе на цѣлый характеръ діалектовъ. — Я отвелъ названіе гортанныхъ отъ буквъ, которыя названы у меня небными (тоже у Павскаго) ⁽³⁾, ибо гортань способна только къ произношенію дыханія чистаго или свободнаго. Но буквы небнаго порядка, не будучи собственно гортанными, могутъ, въ большей или меньшей степени, имѣть гортанный характеръ.—Вообще можно сказать, по крайней мѣрѣ въ кругу славянскаго языка, что преобладаніе небнаго элемента въ нарѣчіяхъ наводитъ на нихъ гортанный характеръ, и наоборотъ: пре-

¹⁾ Сочиненія, которыми мы главнымъ-образомъ пользовались при составленіи этой статьи: *Павловскаго* »Грамматика Малороссійскаго нарѣчія«. Спб. 1818., *Лозинскаго* »Grammatyka języka Ruskiego (Malo-ruskiego)«. Перемышль. 1846., *Миклошича*: »Vergleichende Grammatik der Slawischen Sprachen« (малорусскіе отдѣлы). Вѣна. 1852, 1. *Лавровскаго* »Обзоръ особенностей Нарѣчія Малорусскаго«—статья въ Ж. М. П. 1859, июнь.

⁽²⁾ Введеніе во всеобщее языкознаніе, переводъ Билярскаго. Спб. 1859. стр. 82.

⁽³⁾ г (=g), г (=h), к, х.

обладаніе противоположнаго элемента губнаго ослабляетъ и стѣсняетъ въ цѣлой системѣ звуковъ дѣйствіе гортаннаго дыханія. — Въ такомъ сильномъ діалектическомъ отношеніи представляются намъ два вида русскаго языка: *малорусское* и *великорусское* (не во всемъ однако объемѣ) нарѣчія. Въ малорусскомъ преобладаетъ элементъ небной, въ великорусскомъ-губной; въ первомъ любимая гласная *i*, во второмъ *o*; первое доселѣ не рѣшается допустить губное придыханіе *ф*, во второмъ (за исключеніемъ *новгородскаго* и *рязанскаго* разнорѣчій, которыя сближаются съ малорусскимъ, а новгородское служитъ даже какъбы переходомъ отъ малорусскаго къ великорусскому) почти вовсе нѣтъ $г = h$.

II. Мы останавливаемся на переходѣ *o* въ *i*, — самомъ типическомъ въ малороссійскомъ языкѣ, ясно обнаруживающемъ преобладаніе въ немъ небнаго элемента надъ губнымъ въ системѣ гласныхъ, и задаемъ себѣ вопросъ: по какому закону происходитъ этотъ переходъ? Г. Лавровскій, въ своемъ «Обзорѣ особенностей нарѣчія малорусскаго» (Ж. М. Н. П. 1859. іюнь) развиваетъ мысль о неразрѣшаемости этого вопроса въ настоящее время.

На стр. 231—232, онъ говоритъ: «Звуки, относительно которыхъ высказано это правило (второе отличіе малорусскаго языка, у Шафарика — переходъ *o* въ *i*) представляютъ вопросъ совершенно еще не рѣшеннымъ». — *Нѣсколько ниже*: «Опредѣлить законъ, гдѣ допускается переходъ и гдѣ нѣтъ ему мѣста въ устахъ Малороссіянина, едва ли возможно при рѣзкомъ разнообразіи произношенія при однихъ и тѣхъ же условіяхъ».

На стр. 233: «Принимая въ соображеніе мѣстные говоры народные, слѣдуетъ замѣтить, что *переходъ o* въ *i* *находится въ порѣ продолжающагося еще развитія* и далеко не установившагося».

Нѣсколько ниже: Какъ свойство, такимъ образомъ, еще не вполне развившееся, быть можетъ, потому самому оно и представляетъ такъ много неопредѣленности и, по-видимому, произвола въ глазахъ языковѣдца, отыскивающаго, для каждаго явленія въ языкѣ, опредѣленный законъ; между тѣмъ этотъ законъ легко обнаружится самъ-собою, когда явленіе достигнетъ полной зрѣлости и совершенно окрѣпнетъ.»

III (1). При флексіи словъ въ малороссійскомъ языкѣ обнаружили и обнаруживаютъ взаимодѣйствіе слѣдующія два противоположныя явленія:

(1) Въ «Обзорѣ особенностей нарѣчія малорусскаго» разсматривается переходъ *o* въ *i* особнякомъ. Въ предлагаемомъ краткомъ лингвистическомъ

1-е. Обнаженіе темы слова отъ окончанія или принятіе ея окончаніи, состоящаго изъ согласной и гласной, и аналогическое съ нимъ выпаденіе гласной, составляющей окончаніе или первый слогъ ея.

Имена м. и ж. родовъ, оканчивающіяся согласными, являются обнаженными отъ окончанія въ и.м. ед.

Имена ж. р. на *а, я*, и ср. на *о, е* въ род. *мл.*, глаголы первообразные, оканчивающіе тему согласными, — въ им. ед. *м.р. прошедшаго времени* (которое есть собственно причастіе, имѣющее им. ед. для каждаго рода и им. мн. для всѣхъ родовъ). Тѣже глаголы принимаютъ въ пр. вр. окончанія *ла, ло, ли* (тѣр, тѣр-ла, тѣр-ло, тѣр-ли). Гласная *и* (*ы*)—окончаніе 2-го л. ед. пов. накл. и гласныя—первые слоги окончаній: *и-ю* (вин. падежа ед. именъ ж. р., оканчивающихся согласными), *а-ми* (тв. мн. всѣхъ родовъ), *і-мо, і-те* (1-го и 2-го лицъ мн. пов. накл.) выпадаютъ, если не останавливаютъ на себѣ ударенія (сип, сип-мо, сип-те; гиб-тю, грѣш-ми)

2-е. Сохраненіе или вставка е и о бѣглыхъ и, развишеся въ языкъ, по аналогіи съ нимъ, усиленіе е и о въ е=і и ѓ=і (¹)

очеркъ—мы поставили этотъ переходъ на то мѣсто, какое онъ занимаетъ въ ряду другихъ аналогическихъ съ нимъ явленій. — Небной элементъ *і*, являющійся вмѣсто губного *о*, какъ его усиленіе и какъбы перезвукъ (*umlaut*), принадлежитъ къ системѣ гласныхъ, которыя мы называемъ *подвижными*. Эту систему составляетъ *е, о, т. н. бѣглые и е=і, ѓ=і*. Къ подвижнымъ звукамъ принадлежитъ также *ѣ*, звукъ колеблющійся между *е* и *у* (хѣдѣѣ, хо-дѣ-ла, и т. п. Пѣтѣва) Усиленіе *е* и *о* въ *е* и *ѓ* аналогично сохраненію или вставкѣ *е* и *о*—бѣглыхъ. Мы старались провести параллель между этими явленіями, насколько она проходитъ во флексіяхъ м.-л. языка.

Къ этому считаю нелишнимъ сдѣлать еще слѣдующія два примѣчанія.

1) Къ именнымъ формамъ, образующимся флексіями, мы причисляемъ: падежи, какъ именнаго, такъ и мѣстоименнаго склоненій; къ глагольнымъ—наст. вр. (изъяв. накл.) и пов. накл. съ ихъ лицами. Кромѣ того прошедшее время съ его падежами.

2) Темы флексирующихся словъ оканчиваются или согласными или гласными. Въ послѣднемъ случаѣ, между послѣднею гласною темы и первою окончанія является согласная спайка *і* (іотъ). На этотъ *і* можно смотрѣть, какъ на послѣдній звукъ темы, и потому мы для упрощенія принимаемъ, что всякая тема оканчивается согласною.

(¹) Павловскій, на стр. 2-й, говоритъ: «о въ односложныхъ рѣченіяхъ произносится какъ *і*. напр. сѣм, пѣп, бѣг, стѣл; а ближайшіе къ Литвѣ и грубѣйшіе Малороссіяне выговариваютъ оное такъ, какъ у пле *ю*, *мѣшалъ будто съ і* (*Umlaut*), напр: кѣит, пѣип, рѣид, сѣиз'. Г. Лавровскій переходъ

Бѣглыя *е* и *о* сохраняются (въ им. ед. онѣ соотвѣствуютъ большою частою *ѣ* и *ѵ*) или вставляются между двумя послѣдними согласными теми, обнаженной отъ окончаній или принимающей окончаніе, состоящее изъ согласной и гласной.

Коренные *е* и *о* (мы называемъ ихъ такъ для отличія отъ бѣглыхъ) усиливаются въ *ѣ* и *ѵ*, находясь между послѣдними согласными теми, какъ въ тѣхъ формахъ, въ которыхъ она обнажается отъ окончаній или принимаетъ окончаніе состоящее изъ согласной и гласной, такъ и въ тѣхъ, въ которыхъ выпадаетъ гласная, составляющая окончаніе или первый слогъ его.

Когда слово принимаетъ окончаніе, состоящее изъ гласной или изъ слога, состоящаго изъ гласной и согласной — ни вставки, ни усиленія гласныхъ не происходитъ.

Подтвердимъ наши положенія примѣрами:

1. *Им. ед:* ко-зел, коз-ла; сон, сну; Д'ні-пер, Д'ніп-ро; цер-ков, церк-ва; кра-сен, крас-на; *род. мн:* від-ро, ві-дер; мо-лит-ва, мо-ли-тов; *пр. вр:* пер, пер-ла, пру; тер, тру; мер, мру, и проч.

2. *Им. ед:* пѣч, пе-чи; нѣч, но-чи; Ка-нѣв, Канева; в-ѵи, в'о-на; *род. мн:* се-ло, сѣл; зо-ря, зѵр; по-го-вѵр—по-го-во-ру; *пр. вр.* вѣз, ве-зу; во-лѵк, во-лѵк-ла, во-ло-чу.

Тв. на и-ю: пѣч-чу, нѣч'-чу, сѣл'-лю

тв. на а-ми: грѵш-ми (гро-ши); *нов. накл:* стѵи, стѵи-мо, стѵи-те; дѵи, на пѵи, и пр.

Итакъ, усиленіе *е* въ *ѣ* и *о* въ *ѵ* малороссійскій языкъ стремится провести въ цѣломъ стрѵе своемъ параллельно (аналогично) сохраненію или вставкѣ *е* и *о* бѣглыхъ. Вслѣдствіе своей параллельности, эти явленія никогда не сходятся, т. е. *е* и *о* бѣглые никогда не усиливаются въ *ѣ* и *ѵ*.

о въ *і* представляетъ развѣвающимся посредствомъ *у* и *и*. Мы этого вопроса не касаемся.

Къ этому можно присоедиить еще замѣчаніе изъ статьи: »Г. возводи-телю къ общеславянскому коренному звуку« (Москвитиницъ 1843 г. № 5. На эту статью указываетъ Катковъ. Въ ней есть дѣльные замѣчанія оносит. перехода *о* въ *і*):

»Со стороны Великорусской, Сѣверцы (Черн. губ.) удерживаютъ *о:* кон', далѣе отъ нихъ къ Бѣлоруссамъ *о* переходитъ въ *уі*, *уо*, *у* и *ю:* куип'; куон', кун' и кюн'; со стороны Польши, у Люблинцевъ, *у:* кун', а у Карпато-Руссовъ, со стороны Словаковъ, Мадьяровъ, Волоховъ и Поляковъ, въ одномъ мѣстѣ *у*, въ другомъ *уі*, въ третьемъ *ю*. (Франц. *и*), а въ четвертомъ *и:* рук, руйк, рюк, рык (рок—годъ).

Слогъ, происходящій чрезъ соединеніе послѣдней согласной темы съ окончаніями—слогами, состоящими изъ *e*, *o* или *é*, *ô* и согласнымъ, можно разсматривать, какъ темы, обнаженныя отъ окончаній и потому:

1.) Гласныя окончаній: ем, ом (тв. ед.), ем, ом и ев ов, (тв. ед. ж. р. въ червонорусскомъ нарѣчій) (1), еш, ет' или ет. (2-го и 3-го лицъ ед. числа наст. вр.) можно разсматривать какъ бѣглыя (соединительныя), сохраняющіяся вслѣдствіе обнаженія темы отъ окончаній: ко-нем, волом, ду-шев, ру-ков, ве-зеш, ве-зет'.

2.) Гласныя окончаній *êv*, *ôv* (род. мн.) *ôm*, *ôx* (дат. и мѣст. мн. по червонорусскому нарѣчію) (2) — какъ усиленныя, вслѣдствіе обнаженія же темы отъ окончаній (3).

Когда слогъ ов является съ окончаніемъ и (какъ въ дат. ед.) или *e* (им. мн.) тогда усиленія *o* не происходитъ пес; псôv, псо-ві; козел, коз'-лов, коз-ло-ві; сон, снôv; пôж, по-жêv; ко'н, ко-нêv; во-лôм, псôм, лі-сôx.

— Иногда *e* и *o* бѣглыя при флексіи одного и того же слова играютъ и роль выпадающей гласной, — составляющей первый слогъ окончанія, состоящаго изъ гласной и согласной:

1) жпец', жен'ця (срав. ко-нем, кон'-ми), швец', шев-ця, ве-лиг'-ден', ве-ли-код'ня и пр.

2) о-вес, в'ôв-са; о-рел, в'ôр-ла; ко-пец', кон'-ця, о-вец', в'ôв-ця.

IV. По какимъ техническимъ и интеллектуальнымъ требованіямъ языка (которыя всегда сходятся между собою) происходятъ разсматриваемыя явленія?

О вставкѣ *e* и *o* бѣглыхъ, Лознискій, на стр. 36—37, говоритъ: „Samogłoski *e* i *o* zwykły się wkładać między spółgłoskami, które razem

(1) Эти окончанія выродились въ червонорусскомъ нарѣчій, вѣроятно, подъ влияніемъ польск. языка, оканчивающаго этотъ падежъ на *a*.

(2) Относительно послѣднихъ двухъ окончаній ссылаемся на Лознискаго и Миклошича.

Лознискій, на стр. 47, говоритъ: *zamjast am* (дат. мн.) *używają niekótórzy om, ale tylko po miękkiej spółgłosce: ko-n'om, gos'-tom; Wagilewicz* *swierdzi, że w Halickiem często zamjast om-im mówją: wo-lôm, psôm.*»

Миклошичъ (см. *Vormenlehre*) говоритъ: Рѣдки дат. падежи мн. чна ом: о-лом, коv'ом, также рѣдки мѣстные мн. на *ix*, *ox*: лісіх, во-лох, ко-п'ох.

(3) То что мы сказали о флексическихъ окончаніяхъ, м. б. примѣнено и къ слово-образовательнымъ частицамъ: стек-ло, сте-кел'-це, по-кôр-ній, вло-во, слов'-це, сло-веч'-ко; го-ло-ва, го-лов'-ка, го-ло-воп'-ка. (Гласныя въ частицахъ *еч*, *оц* можно разсматривать какъ, бѣглыя). Тоже можно сказать и относ. предлоговъ, напр. без'в'ôд и пр., без'v'ôго в'ôд ного и пр.

wymówić trudno, gdy się zaś te spółgłoski rozdzielają lub na przybraną samogłoskę spływają, ustają ta trudność, a włożone samogłoski nazad się opuszczają: пес, пса; пі-сок, пі-ку и т. д. « Слова съ бѣглыми е или о, явившись обнаженными отъ окончаній или принявши окончаніе, состоящее изъ согласной и гласной, безъ сохраненія или безъ вставки этихъ бѣглыхъ гласныхъ, представили бы трудное для выговора стеченіе согласныхъ ⁽¹⁾. Бѣглыя е или о, сохраняясь или вставляясь между согласными теми, составляютъ изъ нихъ слогъ и тѣмъ-самымъ — если эти согласныя принадлежать къ слогу — разлагаютъ одинъ слогъ на два. Когда слово принимаетъ окончаніе, состоящее изъ гласной, или изъ слога, состоящаго изъ гласной и согласной, — роль бѣглой гласной принимаетъ гласная окончанія.

О переходѣ е и о въ ё и ъ, Лозинскій, на стр. 25—26, говоритъ: «е, gdy jest pierwjastkową głośką słowa i bywa ścieśnione, t. j. gdy się na niém następująca spółgłoska opiera, brzmi jak i: яч-мѣн', нѣс, пѣк, тѣк. Jeżeli zaś to ścieśnienie ustaje, t. j. opierająca się na e spółgłoska, od niego się oddziela, natenczas e swoje właściwe brzmienie nazad odzyskuje: яч-ме-ню, не-сла, пе-кла, текла. (Раскладка словъ: несла, пекла, текла на слоги: не-сла, пе-кла, те-кла —пятажка. Естественнѣе онѣ раскладываются на слоги: нес-ла, пек-ла, тек-ла. Въ этихъ формахъ е сжатое не перешло въ ё, по ряду съ приведенными встрѣчаются такія формы, какъ во-лѣк-ла и т. п. Ненужно забывать, что переходъ е и о въ ё и ъ находится въ порѣ продолжающагося еще развитія). Przyczyna, dla czego e ścieśnione jak i brzmi, jest następująca: i potrzebuje ścieśnienia ust, gdy tymczasem e otwartemi wyrabja się ustami; każda zaś prawie spółgłoska wymaga ścieśnienia ust; jeżeli więc e kończy słowo lub sylabę, nic nie przeszkadza szerszemu otwarciu ust: те-бе; jeżeli zaś po e spółgłoska następuje i na niém się opiera, to przeszkadza otwarciu ust, jakiego e wymaga; tym sposobem ścieśnia usta przy wyrabianiu samogłoski e, a tak e na i przechodzi, które się ścieśnionemi wyrabja ustami» ⁽²⁾. Такое же объясненіе онѣ употребляетъ и для о сжатого.

⁽¹⁾ Трудны для выговора сочетанія собственно согласныхъ (mptae: з, к, б, н, д, т, и пр.), легки — сочетанія плавкихъ и т. п. полугласныхъ (i, x, e, ѳ, з, с, и пр.) съ собственно согласными (чорт, борщ и пр.)

Велякор. языкъ больше терпитъ стеченіе согласныхъ, чѣмъ малороссійскій. Свидѣтельствомъ тому могутъ служить между прочимъ тѣ односложныя слова, на которыя, какъ на особенность м.-р. яз. сравнительно съ велякор., указываетъ г. Лавровскій (лоб, рот и пр.)

⁽²⁾ Такое же объясненіе употребляется въ польскихъ грамматикахъ от-

На стр. 27, онъ приводитъ слѣдующее правдоподобное исключеніе: *e nie odmienia swego brzmienia gdy następuje spółgłoska r, która wygajając się li językiem nieprzeszkadza szerszemu ust otwarciu: верх, смерг', зер-но і т. д.* Тоже онъ относитъ отчасти и къ *o*.

Слова съ коренными *e* и *o* между послѣдними согласными темы — какъ въ формахъ обнаженныхъ отъ окончаній или принимающихъ окончаніе, состоящее изъ согласной и гласной, такъ и въ тѣхъ, въ которыхъ выпадаетъ гласная, составляющая окончаніе или первый слогъ его безъ усиленія этихъ коренныхъ гласныхъ, — представили бы сжатые слоги (исключеніе: *e* не стѣсняется звукомъ *p*). Гласные *e* и *o*, усиливаясь въ *ê* и *ô*, дѣлаютъ эти слоги легкими для выговора. Когда эти слова принимаютъ окончанія, состоящія изъ гласной или изъ слога, состоящаго изъ гласной и согласной — гласныя окончанія, составляя съ послѣднею согласною темы слогъ, тѣмъ-самымъ разлагаетъ сжатый слогъ на два слога:

И такъ, усиленіе *e* и *o* въ *ê* и *ô* происходитъ, какъ и вставка *e* и *o* бѣглыхъ, по требованію благозвучія малороссійскаго языка для облегченія выговора слоговъ.

V. Мы считаемъ нужнымъ сдѣлать свои замѣчанія на тѣ шаткія соображенія, которыя представилъ г. Лавровскій относительно перехода *e* и *o* въ *ê* и *ô*.

О переходѣ *e* въ *ê* въ «Обзорѣ особенностей нарѣчія малорусскаго упоминается мимоходомъ.

На стр. 231-й, г. Лавровскій говоритъ: »Довольно много есть словъ, гдѣ і смѣнило *a* и *y*, и еще больше случаевъ перехода *e* въ *i*, какъ *вѣл'*, *мѣжду*, *пі-ро* (пе-ро), *слѣз-но*. *E* въ словѣ *пе-ро* не есть звукъ сжатый, но *серединный* между *e* и *i*, какъ напр. въ словѣ *ме-ня* великорусскомъ.

О переходѣ *o* въ *ô*, г. Лавровскій, *для* приведенныя выше *оговорки*, говоритъ:

Во 1-хъ, на стр. 233: »Рядомъ съ переходомъ *o* съ удареніемъ въ *i*, малорусск. нарѣчіе заключаетъ въ себѣ множество словъ, въ которыхъ, при всей очевидности ударенія, *o* рѣшительно не допускаетъ перехода; и наоборотъ, не мало найдется и такихъ словъ, гдѣ подобный

носителю перехода сжатыхъ: *e* въ *é* (=і, ѣ) и *o* въ *ó* (=у). Въ великорусскомъ яз. (тоже и въ польск.) усиливается консонантизмъ сжимающей слогъ согласной: *рѣв*, *ро-ва*, *роѣ*, *рва*; *лоб*, *лоба*, *лоп*, *лба* и пр.

переходъ существуетъ, хотя надъ о нѣтъ ударенія. Такъ Малороссіянинъ говоритъ: *без-мѡз-кий*, без-ро-гий, во-ша, год, го-лий, го-луб, го-мѡн, до-во-лі, до-сі, дох-лий, *дош-ка*, съ другой стороны: в'ѡк-но, в'ѡв-ця, гвѡз-док (о въ слогѣ док бѣглое) и т. п.

Изъ одиннадцати первыхъ словъ не подходятъ подъ нашъ законъ четыре. Но на ряду съ дох-лий встрѣчается и дѡх-лий, вмѣсто слова год употребляется чаще (въ Кіевс. губ.) рѡк, ро-ку. Остаются: без-моз-кий и дошка.

Во 2-хъ, на той же стр: »Можно развѣ отдѣлить одну часть словъ, выговоръ которыхъ однообразенъ и опирается на твердомъ началѣ первоначальной долготы гласнаго а, развившагося въ русск. языкѣ, въ силу его полногласія, въ два о: *это о на обѡихъ мѣстахъ дѡстается неизмѣннымъ, хотя бы и было на немъ удареніе (?)*; отсюда: бо-ло-го, во-лос, во-ро-га, до-ро-га, го-лод, го-лос, хо-лод и др., да род. падежи мн. числа на ов-ев, которые безъ исключенія произносятся за ів. « Какъ въ живой народной рѣчи, такъ и въ »Сборникахъ« мы встрѣчали очень часто и им. падежи ед. ч. во-лѡс, го-лѡд, го-лѡс, холѡд и род. падежа мн. бо-лѡт, во-рѡт, до-рѡг и тв. падежа мн. (за) во-рѡтѡ-ми. Также мы встрѣчали во-лѡк (отъ влѡшти), че-рѡд (отъ чрѡда) и пр.

Въ 3-хъ, на той же стр. »Быть можетъ, сюда же слѣдуетъ отнести и односложныя слова, въ которыхъ о соответствуетъ глухому древнему ѡ, какъ лоб (лѡбъ), вонъ (вѡнъ), *идь о не терпѣтъ обращенія въ і (?)*, но, наравнѣ съ такими словами, не допускаютъ і и слова, въ которыхъ о совѣтъ другого происхожденія, какъ зоб, вор, хотя Малороссіянинъ всегда произноситъ бѡк, дрѡк и т. п. « На ряду съ лоб встрѣчается и лѡб; въ значеніи словъ воръ, воровать, употребляется (въ Кіев. губ.) зло-дѣй, крас-ти; слова вон и зоб намъ неизвѣстны.

Въ 4-хъ, на стр. 232 — 233: »Этотъ переходъ находится въ тѣсной связи не столько съ удареніемъ, сколько, вѣроятно, съ утраченною уже долготою и краткостію звуковъ гласныхъ. Намекъ на это дѣлаютъ косвенные падежи: при томъ же удареніи въ им. и род. съ слѣдующими падежами косвенными (т. е. при удареніи постоянномъ), о, измѣненное въ ѡ въ первомъ, удерживается во второмъ и далѣе; такъ, дрѡк, род. дро-ку; дѡл, до-лу. Только тогда ѡ остается неизмѣняемымъ во всѣхъ падежахъ, когда и въ им. нѣтъ надъ нимъ ударенія (т. е. при удареніи подвижномъ): в'ѡвця, в'ѡвці, в'ѡвцѣ ю.

М. Андріевскій.

30-го ноября 1861 г.

Кіевъ.

СТАТИСТИЧЕСКІЯ СВѢДѢНІЯ

ОБЪ УКРАИНСКИХЪ НАРОДНЫХЪ ШКОЛАХЪ И ГОСПИТАЛЯХЪ ВЪ XVIII ВѢКѢ.

Вопросъ о народныхъ училищахъ въ настоящее время является однимъ изъ важнѣйшихъ въ нашей общественной жизни. Послѣ прекращенія крѣпостнаго права, и общество, и правительство должны обратить на этотъ вопросъ едва ли не главное свое вниманіе.

До настоящаго времени, литература какъ-то мало касалась этого предмета; она обсуживала только частные вопросы народнаго образованія; главный вопросъ — на какихъ основныхъ началахъ должны быть заводимы народныя школы — былъ упущенъ. Между тѣмъ, правительство обнародовало свой «проектъ общаго плана устройства народныхъ училищъ», и теперь, болѣе чѣмъ когда нибудь, необходимо литературѣ заявить мнѣніе общества объ этомъ дорогомъ для насъ дѣлѣ и тѣмъ помочь правительству устроить его на такихъ началахъ, которыя бы могли принести дѣйствительную пользу народу.

Ввиду сказаннаго, мы считаемъ нелишнимъ представить здѣсь, *для свѣдѣнія*, статистическія данныя объ украинскихъ народныхъ школахъ, существовавшихъ въ прошломъ вѣкѣ. Нѣкоторыя соображенія, по поводу предлагаемыхъ цифръ, мы выскажемъ ниже; а теперь замѣтимъ, что онѣ взяты нами изъ ревизскихъ полковыхъ книгъ *сѣюбочной* Украины⁽¹⁾, сохранившихся въ архивѣ бывшей Малороссійской Коллегіи⁽²⁾.

(1) Украина лѣваго берега Днѣпра раздѣлена была, какъ извѣстно, на девять полковъ; въ архивѣ мы нашли книги только семи полковъ; стародубскія и гадяцкія — утеряны.

(2) Архивъ этотъ хранится при Черниговскомъ губернскомъ правленіи и заключаетъ въ себѣ драгоцѣнные матеріалы для исторіи Украины XVIII в. Со-временемъ мы надѣемся подробнѣе поговорить объ этомъ архивѣ, до сихъ поръ почти неизвѣстномъ.

Число школъ обозначено, въ этихъ книгахъ; въ спискахъ дворовъ, свободныхъ отъ постоянной повинности; наряду со школами, обозначено и количество госпиталей (*шпита.ти*), въ которыхъ жили бездомные старики, нищие (*старці*). Находя свѣдѣнія объ этихъ госпиталяхъ также заслуживающими вниманія, мы помѣщаемъ ихъ здѣсь же.

1) Полкъ Нѣжинскій (1747 г.)

Сотни.	Горо- да.	Мѣстеч- ка.	Села.	Дере- вни.	Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
1) Первая полковая	}	—	9	1	—	11	10
2) Вторая		—	14	2	—	16	12
3) Третья		—	6	—	—	8	6
4) Мринская . . .	—	1	4	2	—	2	4
5) Олишевская . . .	—	1	4	—	1	6	4
6) Дѣвицкая . . .	—	1	5	—	—	8	7
7) Веркѣевская . . .	—	1	5	—	—	5	2
8) Прохорская . . .	—	—	8	—	—	8	8
9) Ивангородская . . .	—	1	4	—	—	5	3
10) Бахмацкая . . .	—	1	3	—	—	5	5
11) Ковотопская . . .	—	1	8	—	—	15	10
12) Борзенская . . .	1	—	11	—	—	14	9
13) Шаповаловская . . .	—	1	4	—	—	5	4
14) Батурина . . .	—	1	8	—	—	10	10
15) Новомлинская . . .	—	1	5	2	—	8	7
16) Кролевецкая . . .	—	1	6	—	1	11	11
17) Коропская . . .	—	1	9	—	—	13	13
18) Глуховская . . .	1	—	42	8	1	43 ⁽¹⁾	36
19) Воронежская . . .	—	1	8	—	—	14	14
20) Ямпольская . . .	—	1	4	—	—	8	7
21) Въ Нѣжинск. полку	3	14	167	15	3 ⁽²⁾	217	182

2) Полкъ Лубенскій (1745 г.)

Сотни.	Горо- да.	Мѣстеч- ка.	Села.	Дере- вни.	Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
1) Полковая . . .	1	1	33	7	—	28	7
2) Лукомская . . .	2	1	15	5	4	14	8

(1) Въ самомъ Глуховѣ число школъ не показано.

(2) Кромѣ слободокъ, въ ревнскихъ книгахъ показаны еще и хутора, но цифру послѣднихъ мы не сочли нужнымъ помѣщать здѣсь.

Сотня.	Горо.		Мѣстеч- да.	Села. ка.	Дере- Слобод-		Школы.	Госпи- тали.
	да.	ка.			внп.	кн.		
3) Чигриндубровская	1	2	10	4	1	14	8	
4) Пириятинская	1	1	32	5	—	28	19	
5) Чорнусская	1	1	12	—	—	11	7	
6) Городисская	1	—	5	—	—	—	—	
7) Сенчанская	1	—	11	1	—	15	12	
8) Лохвицкая	1	—	13	6	—	5	4	
9) Глинская	1	—	8	3	—	10	8	
10) Роменская	1	—	32	5	—	29	18	
11) Смѣлянская	—	1	4	—	1	10	10	
12) Константиновская волость, влад. гр. Головкина	—	1	5	1	—	4	3	
13) Берестовецкая во- лость, влад. его же	—	1	1	1	—	2	2	
14) Жуковск. волость	—	—	2	—	—	2	1	
14) Въ Лубенск. полку	11	9	183	38	6	172	107	

3) Полкъ Черниговскій (1748 г.)

Сотня.	Горо.		Мѣстеч- да.	Села. ка.	Дере- Слобод-		Школы.	Госпи- тали.
	да.	ка.			внп.	кн.		
1) Полковая	1	—	6	4	—	11	9 (1)	
2) Бѣлоусская	—	—	9	10	—	4	3	
3) Выбельская	—	—	5	4	—	4	3	
4) Слабинская	—	—	6	5	—	3	2	
5) Ронсская	—	—	10	11	—	9	9	
6) Любецкая	—	1	8	27	—	14	5	
7) Седневская	—	1	12	6	—	11	7	
8) Городницкая	—	1	15	3	—	17	18	
9) Березнинская	—	1	2	3	—	8	9 (2)	
10) Столенская	—	—	4	—	—	5	5	
11) Шинаяская	—	1	3	1	—	4	4	
12) Менская	1	—	10	2	—	11	12	
13) Вольнская	—	—	4	4	—	4	5	
14) Сосницкая	—	1	9	1	—	13	13 (3)	
15) Киселевская	1	5	7	—	—	8	8	
16) Понорницкая	—	1	21	2	—	18	12	
16) Въ Черн. полку	2	8	129	90	—	154	124	

(1) Изъ этого числа, въ самомъ Черниговѣ, 9 шк. и 9 госпит.

(2) Изъ этого числа, въ самомъ Березномѣ, 3 шк. и 6 госпит.

(3) Изъ этого числа, въ самой Сосницѣ, 6 шк. и 6 госпит.

4) Полкъ Переясловскій (1744 г.)

Сотни.	Горо- да.	Мѣстеч- ка.	Села.	Дере- вн.	Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
1) Первая полковая	1	—	12	3	—	10	—
2) Вторая	—	—	13	1	—	11	5
3) Трехтемировская	1	—	6	1	—	10	8
4) Воронковская . . .	—	1	8	2	—	9	5
5) Барышпольская . . .	—	1	6	2	—	8	8
6) Березанская . . .	—	1	8	2	—	9	—
7) Басаньская . . .	—	1	10	6	—	1	1
8) Быховская . . .	—	—	7	4	—	6	—
9) Яготинская . . .	—	1	10	2	—	12	1
10) Гелмязовская . . .	—	1	9	1	—	9	4
11) Золотоношская . . .	—	—	10	—	—	7	4
12) Кропивнянская . . .	—	1	5	4	—	4	4
13) Ирклѣвская . . .	—	1	11	7	—	8	4
14) Пѣщанская . . .	—	1	1	—	—	3	2
15) Домонтовская . . .	—	1	2	—	—	3	3
16) Бубновская . . .	—	1	3	—	—	4	2
17) Ліпляевская . . .	—	1	1	1	—	2	1
18) Чеховская волость	—	1	1	—	—	3	—
18) Въ Переясл. полку	2	13	123	36	—	119	52

5) Полкъ Полтавскій (1745 г.)

Сотни.	Горо- да.	Мѣстеч- ка.	Села.	Дере- вн.	Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
— Полтава	1	—	—	—	—	6	6
1) Первая полковая.	—	—	21	—	1	24	11
2) Вторая полковая.	—	—	17	2	1	15	5
3) Великобудиская	—	—	1	—	—	5	3
4) Решетилловская . . .	—	—	1	—	—	6	5
5) Старосанжаровская	—	—	1	—	—	7	3
6) Новосанжаровская	—	—	1	—	—	5	2
7) Бѣлицкая	—	—	1	—	—	5	3
8) Кобеляцкая	—	—	1	—	—	7	2
9) Сокольская	—	—	1	—	—	4	—
10) Кишенская	—	1	2	—	—	1	—
11) Переволочанская	—	—	1	—	—	3	—
12) Керебердянская . . .	—	—	1	—	—	5	1
13) Сехворощанская	—	—	1	—	—	—	—

Сотни.	Горо-		Мѣстеч- ка.	Села.	Дере-		Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
	да.	да.			вни.	ки.			
14) Маяцкая . . .	—	—	1	—	—	1	—	—	
15) Царичанская . .	—	—	1	—	—	1	—	—	
16) Китайгородская .	—	—	1	—	—	2	—	—	
17) Орлянская . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	
18) Старосамарская .	—	—	1	—	—	1	1	1	
19) Въ Полтавск. пол.	1	1	55	2	2	98	42		

6) Полкъ Прилуцкій (1740 г.)

Сотни.	Горо-		Мѣстеч- ка.	Села.	Дере-		Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
	да.	да.			вни.	ки.			
1) Полковая . . .	1	—	31	2	—	27	20		
2) Журавская . . .	—	1	2	1	—	—	2		
3) Варвинская . . .	—	—	9	1	—	9	2		
4) Сребранская . . .	—	1	13	1	—	13	5		
5) Пваницкая . . .	—	1	5	—	—	4	4		
6) Пчанская . . .	—	1	7	—	—	7	6		
7) Монастырская . .	—	1	4	2	—	4	5		
8) Карабутовская . .	—	1	8	—	—	—	—		
9) Красноколядинская	—	1	8	—	—	5	9		
10) Въ Прилуцк. полку	1	7	87	7	—	69	53		

7) Полкъ Миргородскій (1741 г.)

Сотни,	Горо-		Мѣстеч- ка.	Села.	Дере-		Слобод- ки.	Школы.	Госпи- тали.
	да.	да.			вни.	ки.			
1) Полковая . . .	1	1	16	1	—	—	—		
2) Хорольская . . .	1	—	11	4	—	—	—		
3) Власовская . . .	1	—	1	1	—	3	3		
4) Кременчужская .	1	—	—	4	—	2	2		
5) Городисская . . .	1	—	2	4	—	3	4		
6) Потоцкая . . .	1	—	1	—	—	2	—		
7) Омельницкая . . .	1	1	—	1	—	5	4		
8) Голтыянская . . .	1	—	4	1	—	5	4		
9) Остаповская . . .	1	—	4	—	—	7	7		
10) Бѣлоцерковская	1	1	1	—	—	2	2		
11) Богацкая . . .	1	—	1	—	—	3	1		
12) Устивицкая . . .	1	—	1	1	—	2	1		
13) Яресковская . . .	1	—	1	—	—	—	—		

Сотни.	Горо-		Мѣстеч-		Села.		Дере-		Слобод-		Школы.		Госпи-	
	да.	ка.	внп.	кв.	внп.	кв.	внп.	кв.	внп.	кв.	внп.	кв.	внп.	кв.
14) Шишацкая . . .	1	—	1	—	—	—	3	1						
15) Сорочинская . . .	1	—	4	1	—	—	—	—						
15) Въ Мирг. полку .	15	9	48	18	—	—	37	29						

Примѣч. Въ полковой и хорольской сотняхъ, не смотря на такое количество селъ, входившихъ въ ихъ составъ, школъ не показано; трудно впрочемъ думать, чтобъ ихъ совсѣмъ тамъ не было; вѣроятно, что число ихъ не внесено по какому-нибудь особому обстоятельству.

Что жъ это были за школы? Къ-сожалѣнію, мы не можемъ вполне разрѣшить этотъ важный вопросъ. Изъ ревизскихъ книгъ видно только, что это были приходскія школы, учреждавшіяся почти при каждой церкви (1). Обученіемъ въ этихъ школахъ занимались, какъ можно догадываться, приходскіе дьячки; по крайней мѣрѣ, при упоминаніи о той или другой школѣ, находимъ иногда прибавки такого рода: въ м. Веркиевкѣ, напр., «школа троецкая, а въ ней живетъ дячокъ Ѳеодоръ Ивановъ и при немъ псаломщиковъ два»; въ с. Демянцахъ (пересл. п.) «школа, в ней живутъ дьячки прихожіе»; въ м. Новыхъ Млинахъ «школа при церквѣ Рождества Богородицы, в которой дякъ молодикъ». Иногда съ учителемъ помѣщались и ученики; такъ, при Яготинской школѣ, замѣчено: «в ней живетъ дякъ Матвѣй Захаровъ з школьники» (2). Другихъ свѣдѣній объ этихъ школахъ мы не имѣемъ; но, кажется, и этого достаточно для вывода того

(1) Въ ревизскихъ книгахъ школы эти постоянно называются прилагательнымъ того праздника или святаго, которому посвящена мѣстная церковь; напр. вѣжинскія школы названы — покровскою, успенскою, васильевскою, троецкою, сватоникольскою и т. д.

(2) О госпиталяхъ находимъ тоже мало подробностей; говорится только, что въ нихъ жили «старцы безгрунтови», иногда прибавляется и число ихъ, не превышающее, впрочемъ, пяти. Украинскіе старцы иногда соединялись въ товарищества, обзаводились недвижимою собственностью, которою и распоряжались сообща, для поддержки своего убогаго житья-бытья. Вотъ отрывокъ изъ акта XVII в., поясняющій бытъ старцевъ: «на сотенный урядъ носовскій стали персоналитеръ Василь Герко, Иванъ Хорольскій, Юрко Демковскій, Семень Морозъ со всею братією своею, разныхъ шпиталей носовскихъ товариство убогихъ каликъ, положили — имѣючи соби отъ давнихъ рокъ легованный на убогихъ старцовъ носовскихъ и testamentомъ подтверженный по небожчику блаженной его памяти Ивана Мозыри — млынокъ, — и не въ состояніи будучи его поддерживать, они его продаютъ (Архивъ Н. А. Маркевича).

заключенія, что *всѣ эти школы существованіемъ своимъ обязаны самому народу*. — Правительственной инициативы тутъ быть не могло; устройству школъ могло способствовать развѣ духовенство; но украинское духовенство XVIII в., завися само отъ народа, (1) своей помощью этому дѣлу могло только выражать добрую волю на то народа.

Куда дѣвались эти школы вполсѣдствіи, объ этомъ, кажется, нечего и говорить: вмѣстѣ съ закрѣпощеніемъ украинскаго посольства и разными перемѣнами въ быту козачьяго сословія, онѣ исчезали мало по малу.... Память объ этихъ школахъ сохранилась, впрочемъ, и до сихъ поръ: въ нѣкоторыхъ старинныхъ мѣстечкахъ (напр. Олишевкѣ, козельцк. у.) — домá, гдѣ живутъ дьячки, называются въ народѣ и теперь «школами». Тѣ же самое какъ сообщилъ намъ В. Б. Антоновичъ, встрѣчается и въ Заднѣпровской Украинѣ, откуда можно заключить, что и тамъ были такія же школы.

Такимъ образомъ, фактъ о существованіи на Украинѣ, въ прошломъ вѣкѣ, народныхъ школъ, городскихъ и сельскихъ, важный самъ по себѣ, представляется намъ еще болѣе важнымъ по отношенію его къ настоящему вопросу о народныхъ училищахъ. Мы видимъ, что украинцы уже разъ

(1) Чтобы не распространяться объ этомъ, приведемъ слѣдующій случай подтверждающій сказанное нами: кievскій митрополитъ хотѣлъ назначить, въ 1729 г. священникомъ въ Н. Млины человека, котораго прихожане не желали; новомлинцы жаловались гетману, и вотъ что послѣдній писалъ, по этому поводу, къ митрополиту: «подали до насъ повторную супілітку знатное товариство, такожъ старшина сотиѣ новомлинской и з тамошними многими сотеннимъ товариствомъ и *посполитими*—и просили нашего повторие до вашего преосвященства писанія, чтобъ того намѣсницкаго зятя попомъ не посвящено, но *свободно бы имъ было, кою хотя много, пожелавши, избратъ* и за свидѣтельствомъ *людскимъ*, при обыкломъ прошеніи, на священство къ ихъ парохіи виправити - - Того ради мы, разсудивши тое ихъ бытъ слушное прошеніе, ибо его императорское величество, приутверждая ихъ права и обыкновенія прежніе малороссійскіе, повелѣлъ на всякую власть производить не насильно, но кого пожелаютъ, по избранію волними голосами, од кого бы народу обидѣ и разоренія не было; яко тежъ равнымъ образомъ и священники до церквей поставляются бывало за свидѣтельствомъ парохіянъ. Пишемъ о томъ до вашего преосвященства и предаемъ тое в благоразсмотреніе, что ежели не по ихъ желанію наслатъ въ ихъ парохію священника, то чрезъ тое болше нѣчто не слѣдуетъ, кромѣ однихъ неспокойнихъ заводовъ и ссоровъ, з чого не токмо не можетъ бытъ при церквѣ божественной яко благочиніе, но и весьма тое и Богу будетъ противно. Зтыхъ мѣръ благоволи, ваше преосвященство, к нимъ пастырски прирѣтити, не допуская ихъ в такое разореніе, вишепомянутаго дьякона нимъ священникомъ не ставитъ.» (Арх. Марск. Коллеи, № 97)

заявили свою охоту къ грамотѣ, создавъ собственными средствами тѣ школы, о которыхъ мы теперь такъ хлопочемъ. Историческое невзгодье, ввидѣ крѣпостнаго права, не позволило развиваться этому дѣлу; но невзгодье это теперь миновало, и намъ нѣтъ причинъ сомнѣваться, что народъ, уже разъ имѣвшій свои школы, если и не чувствуетъ еще потребности въ возобновеніи ихъ, за разными хлопотами по случаю совершающейся перемѣны въ его экономическомъ быту, то скоро почувствуетъ ее и заведетъ эти школы самъ. Словомъ, ввиду приведенныхъ фактовъ, не должно силою навязывать народу училища; иначе съ ними можетъ случиться то же, что мы видимъ въ школахъ, заведенныхъ здѣсь начальствомъ для дѣтей козачьяго сословія.... Мы обязаны *только помогать* народу въ этомъ дѣлѣ. То ли самое имѣетъ ввиду »проектъ устройства народныхъ училища« — предоставляемъ объ этомъ справиться тѣмъ, кого занимаетъ дѣло народнаго образованія (*).

А. ЛАЗАРЕВСКІЙ.

13 мая 1862 г.

С. Гиряка.

(*) Обращаемся ко всѣмъ, припимающимъ какое-либо участіе въ дѣлѣ народнаго образованія и благотворительности, съ усердною просьбою — сообщить намъ возможно подробныя свѣдѣнія о школахъ, госпиталяхъ, больницахъ и т. п., въ Украинѣ, — какъ за время до 19 февраля 1861 г., такъ и за последнее время. Всѣ эти свѣдѣнія — теперь въ-особенности — важны и любопытны. *Ред.*

ПО ПОВОДУ ЮЖНОРУССКАГО СЛОВАРЯ. (*)

(Письмо къ редактору »Черниовскаго Листка«.)

Позвольте, для общей пользы, открыть въ вашемъ »Листкѣ« кор- респонденцію по поводу Южнорусскаго словаря. Если редакція »Основы« сочтетъ нужнымъ (*готова*) принести пользу въ этомъ важномъ дѣлѣ, она можетъ перепечатывать статьи по этому вопросу, чтобы дать имъ большую гласность. Мало того, при объясненіи нѣкоторыхъ словъ нашего языка намъ будетъ нужна помощь червонорусскихъ писателей. Если »Основа« имѣетъ (*имплетъ*) читателей въ Галиціи, то перепечата- вание ею корреспонденціи по поводу Южнорусскаго Словаря прине- сетъ существенную пользу, вызывая червонорусскихъ писателей къ объясненію галицкихъ, непонятныхъ для насъ, словъ.

Никто не сомнѣвается въ полезности и необходимости словаря ка- кого бы то ни было языка, а тѣмъ болѣе—языка, богатаго словами, обо- ротами и формами, подобно нашему Южнорусскоку, могущему, кромѣ того, представить много данныхъ, для славянской лингвистики. Чѣмъ же объяснить то, что до-сихъ-поръ не появилось ни одного полного словаря этого языка? Я объясняю это историческими судьбами нашего народа. Какъ я сказалъ въ предисловіи къ »Словарию«, *»онъ всегда находилъ между сциллот и харибдою.«* Въ интересъ той и другой было не благоприятствовать его развитію. Нашъ народъ шелъ самъ, безъ пред-

(*) Несмотря на выраженное г. Шейковскимъ сомнѣніе въ томъ, пожела- етъ ли »Основа« принести пользу въ дѣлѣ южнорусскаго языка, мы спѣ- шимъ помѣстить это обращеніе къ лицамъ, которыхъ г. Шейковскій при- знаетъ способными—подать ему руку помощи. Замѣчательно, что въ числѣ ихъ не названъ г. Кулишъ, который, безъ всякаго сомнѣнія, обла- даетъ самымъ богатымъ запасомъ матеріаловъ для словаря, и который,—въ этомъ мы тоже увѣрены—доставилъ г. Шейковскому множество украинскихъ словъ въ своихъ сочиненіяхъ, но къ которому г. Шейковскій не благово- литъ. Мы дѣнимъ благонамѣренныя усилія г. Шейковскаго и, по мѣрѣ возможности, постараемся быть ему полезны; съ этою цѣлью мы начина- емъ совѣтомъ—прежде всего проникнуться духомъ мира, и любовь къ дѣлу поставить выше самолюбія, выше самонадѣянности, которая часто губила и губитъ самыя добрыя намѣренія. *Ред.*

водителей. Передовыя лица, выходившія изъ него, или уносились водоворотомъ сциллы, или терялись подъ вліяніемъ харибды.

Самый большій упрекъ за неразработку нашего языка долженъ пасть на II-е Отдѣленіе Академіи Наукъ. Оно больше сдѣлало для другихъ славянскихъ нарѣчій (разумѣется, изданіемъ памятниковъ), чѣмъ для Южнорусскаго языка.

Составлять словарь какого-нибудь языка (особенно такихъ языковъ, на которыхъ или очень много писано, или очень мало) — египетская работа. Педаромъ для составленія словарей группируются общества и академіи. Но такъ-какъ цѣлостный организмъ языка и духъ его скорѣе и легче можетъ быть охваченъ однимъ какимъ-нибудь лицомъ, посвятившимъ себя исключительно этому труду, чѣмъ цѣлымъ обществомъ: то почти всегда выходитъ такъ, что словари, составленные цѣлыми обществами, далеко уступаютъ словарямъ, составленнымъ однимъ какимъ-нибудь лицомъ. Въ доказательство этого, оставя въ сторонѣ словарь Як. Гримма, укажемъ здѣсь на словари нѣкоторыхъ славянскихъ языковъ: не *сербскій* словарь Вука Стефановича Караджича, *чешскій* Юнгмана, *польскій* Богумила Линде и Мронговіуса.

Занимаясь славянскими языками и видя большой пробѣлъ въ славянской лингвистикѣ относительно научной разработки Южно-русскаго языка, я поставилъ для себя задачей, по-возможности, на-сколько позволять мои средства и обстоятельства, содѣйствовать научной разработкѣ Южнорусскаго языка. Первый выпускъ «Опыта Южнорусскаго Словаря» уже вышелъ. Но, увы! ни обстоятельства, ни средства не благоприятствуютъ мнѣ: я долженъ былъ выпустить первый выпускъ *не-оконченными*. Знаю, что словарь можетъ быть только у того народа, у котораго сильно развито сознаніе *самостоятельности*.

Считаю своею обязанностію сказать нѣсколько словъ о недостаткахъ, которые встрѣчаются въ первомъ выпускѣ словаря, и о причинѣ ихъ.

Первый выпускъ сильно страдаетъ неполнотою. Несмотря на дополненія, сдѣланныя къ нему (стр. 161 — 176), у меня и теперь уже накопилось болѣе сотни словъ (въ первомъ помѣщено 1329 словъ), невошедшихъ въ первый выпускъ. Оно иначе и быть не могло: сразу всего сдѣлать нельзя. Къ-тому же вновь выходящія сочиненія на нашемъ языкѣ нерѣдко открываютъ новыя богатства его. Неменьше пострадала полнота перваго выпуска и оттого, что я старался, по-возможности, устранить изъ него историческій элементъ (я имѣлъ на то свои причины). Но такъ-какъ методъ лингвистики преимущественно историко-сравни-

тельный, то въ дальнѣйшихъ выпускахъ словаря я дамъ полный просторъ историческому элементу языка и постараюсь пополнить, въ этомъ отношеніи, и первый выпускъ. Относительно полноты словаря надо замѣтить вообще, что никакой словарь *живаго* языка не можетъ быть *полнымъ* и *оконченнымъ* (хотя они иногда и озаглавливаются такъ для красоты), потому что языкъ живетъ и развивается. Другой недостатокъ перваго выпуска, — который даже важнѣе предыдущаго, — это неполнота и неопредѣленность объясненія нѣкоторыхъ словъ (нѣкоторыя слова совсѣмъ не объяснены, потому что значеніе ихъ мнѣ неизвѣстно). Для объясненія подобнаго рода словъ мнѣ нужна сторонняя помощь; въ дальнѣйшихъ шпсмахъ я буду выставлять слова, значеніе которыхъ мнѣ или совсѣмъ неизвѣстно, или объясненіе которыхъ требуетъ ббльшей полноты, точности и опредѣленности. Я совершенно согласенъ съ мнѣніемъ Як. Гримма, что *«словарь долженъ быть для всѣхъ, а грамматика для ученыхъ»*.

Если такъ, то объясненія словъ должны давать самыя понятія о нихъ, а не голыя представленія. Я считаю объясненія въ родѣ слѣдующихъ: родъ растенія, родъ кушанья, родъ игрушки и т. п. совершенно рутинными, но вмѣстѣ-съ-тѣмъ и неизбежными во многихъ словаряхъ. Эти объясненія должны быть замѣнены болѣе точными и опредѣленными описательными объясненіями. Избѣжать подобныхъ объясненій можно двумя способами: или нужно быть специалистомъ по всѣмъ отраслямъ человеческого вѣдѣнія (что совершенно несовѣстимо въ одномъ человѣкѣ), или нужно прибѣгнуть къ помощи другихъ лицъ. Я и прибѣгаю къ ней. Надѣюсь, что всякій, кому не чужды интересы нашего народа, будетъ содѣйствовать разъясненію Южно-русскихъ словъ. Я рассчитываю въ этомъ дѣлѣ особенно на помощь гг. Закревскаго, заявившаго себя очень почетнымъ трудомъ — изданіемъ болѣе 11,000 идиомовъ нашего языка, Срезневскаго, Бодянскаго, Максимовича, Гаццука, Ефименка и мн. др. Въ этомъ дѣлѣ можетъ принять участіе всякій, кому будетъ извѣстно значеніе хотя одного изъ предлагаемыхъ мною словъ; вѣдь *petit-à-petit l'oiseau fait son nid*, или по польской поговоркѣ: *ziarnko do ziarnka, to będzie miarka!*

Въ-заключеніе я прошу помѣщать отвѣты или въ «Листкѣ», или въ «Основѣ», чтобы не нужно было рыться въ разныхъ изданіяхъ.

Кіевъ.

К. Шейковскій.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

(Записано въ Слободській Україні, въ *Изюмьскімъ* повіті *Харківської* губернії).

I.

ОПОВІДАННЯ ЧУМАКА НАСТІ СОПУНКИ.

— Якъ чоловікъ умеръ, а діти позоставалися, то треба було якъ небудь їхъ годувати. Ніхто не pomoже. Отъ я й чумакувала. Я, було, чумакамъ їсти наварю, а вони коло мого воза, та коло во-лівъ, усе зроблють. Такъ я чумакувала.»

Настя, чумакуючи сімъ годъ, багато світу виходила, багато де-чого чула. Теперъ вона вже дуже старенька; живеть собі сама, у своїй хаті. Дочокъ подавала, сна оженила, уже й упучята на-зрості. И діти жъ и унучята її люблять, поважають. Якъ не побачисся зъ Настею—усе хвалить »Бога милосердного« за своїхъ дітокъ добрихъ, прихильнихъ, за сусідівъ приязнихъ.

Двір у неї великий. Дві хати у дворі. У в'одній сама живе, у другій синъ жонатий. Одъ хати до хати широка стежка вибита; се дівора вчащає до бабусі. Усе бігають та роспитують, чи не треба хмизу внести, або води чи не напосить зъ Дінця, чи що тамъ... У хаті, у Насті старої, чисто та любо. Икони старосвіцькі, Київської роботи, кругомъ уквітчані. Стілъ застелений чистимъ настільникомъ. По стінахъ на кілочкахъ рушники старосвіцькі, вишивані... А сама жъ бабуся така добра, такъ приязно усміхаєця—що й лихо, чи го-

ре,—запахешъ всяке, якъ увійдешъ до неї въ хату. А якъ загомонить — то все »Бога милосердного« згадує, все Бога дякує, або на помічъ призиває. Та й обертаєтця вона до Бога не такъ якъ инші. Вона не падає передъ нимъ якъ передъ якоюсь силою страшеною, невідомою. Пі; вона згадує Бога якъби згадала самого широкого, самого правдивого и доброго чоловіка,—такого чоловіка, що яка бъ не спиткала тебе нужда, або горе — клади на ёго сміло твою надію... вінъ визволить, вінъ поможе. Далсбі, якъ оце такъ вона загомонить що до Бога—то здаєтця що Богъ тутъ коло неї... а вона така спокійна та ясна... Ну, та нехай вона розкажує.

— «Ягъ я чумакувала, та приїхали у Мішківъ, та й стали за вгородами. А звірь и завівъ на горі. Отó ми побоялись, та й поїхали у ту слободу (тамъ и цёрква).

Отъ, Боже милостивий, стоїмó. А все въ одинъ дзвінъ дзвонять, усе въ одинъ дзвінъ дзвонять, наче по душі. А се було у почі. Ажъ вонó й справді дзвонили на сходъ душі: бариня вмирала.

Тутъ щось біжить зъ дзвонникомъ. Се батько, до дочкїи що вмирає, такъ и турить, такъ и турить по дорóзі, та брязкотить.

А ми стоїмó. Люде плачуть по барині. Добра була; така добра ягъ мати.

Сидимó підъ возами, хрїстимось. А вонó на небесахъ ростворилось, наче дорóга яка: такъ видно, такъ видно! То її душá пішла. И грамотні кажутъ що то душá пішла, то її дорóга.

А ясно, ясно—даромá що нічъ.» —

— »Чула я, розказувала мені одна жінка, що ходила у Ерусалимъ.

Якъ ити, каже, у Ерусалимъ, то буде тобі море велике. Біля тогó моря єсть óстровъ великий, та могїла на тимъ óстрові. Тамъ и рай и пекло. Та, каже, Боже милостивий, якъ ужé підїдешъ підъ те пекло: крикъ тамъ, гамъ,—крикъ и вгáву нема. Боже милий, Боже милий! И дэготь иде, и вода кипить, гаряча зъ землі иде...

Такъ онъ—де теперъ пекло!.. А въ середині, каже, ажъ клеотить, та стóгне... Вонó вже ні-що, а—видно—пекло.

А доступїти, каже, до тогó пекла и за 10 верстóвъ не мóжно. Тамъ, каже, такъ гарячé, такъ гарячé, Боже милий! до ёго близько й набліжитись не мóжно. Вонó пекло, а підъ пекломъ тартарї. Не дай, каже, Боже, тудї попасти. Сохрани Боже!

А не втічешъ, ні, не втічешъ! —

— »Господь напусти напустивъ. Гадюки набралось у насъ такого багато, такого багато, що й землі за тимъ гадомъ не видно. И попівъ звивали, и молебні правили, и водою святою спрізь кропили, — ні, не помагае. Гадюкъ тихъ ажъ вішіть.

Отъ, одна молодіця й нараяла. Не давайте, каже, істи дітямъ, пехай вони молять Бога... А попівъ и дяківъ, каже, не треба. Отожъ и не дали дітямъ істи: послушали молодіцю.

А істи дітямъ, Боже, хочетця: звісно дівбора. То вони якъ почали моли́ть, якъ почали, якъ почали... Богъ и змилосердивсь. Знявъ ту напусти, и гадъ де дівся? Таки ні одной гадюки не зосталось. —

— »Якъ світъ зачався, то люде такъ Бóгу молились. Оце положитъ колбду, та *плиз!* Оце тобі, Боже! (Бóгу, бачъ, по переду). Та зновъ—*плиз!* назадъ. Оце мині, Боже.

Такъ ось—якъ молились — и то Богъ приймавъ моли́тву...

Теперъ такий завіть. Що тобі есть одъ міра — живи́ и спаса́йся, — а не по пущахъ. У миру спаса́йся, то й Господь прийме до себе. А то отті, що у монастира́хъ ченці, поприставали де—які у розбишаки. а грамотні... а ченці! Бóгу, кажутъ, за насъ молютця. А на шляху хто йде—пооббірають, або ще й убьють... А то й по печерахъ! Ідуть було люде, а вони—де й візмутця,—позадуваяють свічки, та й обдеруть до пітки. Таки то ті пустельники, що за насъ грішнихъ Богу по пущахъ молютця.

А підъ М...лемъ, увійдешъ у церкву, то й бережи гроші въ кишени: ченці повиймають,—познаходють.

Тамъ жінки богомильні, яка кишені не постереже, то якъ вийде зъ церкви, (а въ кишені й пустісінко), стане та й плачитця на тихъ клятихъ. А й гладкі жъ ті ченці!... Черево такъ и несé попередъ себе,—а спаса́етця. Ще вінъ де—а черево ёго вже тутъ, біля тебе... якъ не задавить.

Добре зробивъ бувъ Потёмка, що порозганявъ ченцівъ зъ С.Г. «

Зайшла якось у насъ съ бабусею річь про тихъ »княнокъ,« про тихъ богомілокъ »ізъ дальнихъ сѣверныхъ странъ,«—онъ що спомянувъ П. А. Кулішъ, у своїхъ »Українськихъ Незабудкахъ« (*).

Не до-вподоби вони нашій Пасті. Такої вона думки, що вони да-

(*) Основа, IX книж., стр. 8.

ремне тиняютьця скрізь по світу—наче до Бóга тільки й можно доступити, що зъ Ки́ва або зъ Ерусалиму. Вона думає, що до начальника якого трудно доступити, бо помішників у ёго багато—ціла орда; а до Бога, каже, можно обертатьця и изъ своєї хатини.

— »Я такъ думаю, що й Ки́въ при мині, й Ерусали́мъ при мині. Не треба туди ходіти. Тільки не забувай мо́литись и вранці, и ввечері.

Треба мо́литися попереду за всіхъ православнихъ християнъ, а тамъ мо́лись за дітокъ своїхъ, коли є. А за себе не мо́лись: Богъ того не любить, не прийме. *Нехай мо́де за насъ мо́лютця.* А тобі слідъ мо́литись за християнъ, та за дітокъ, а за свої гріхы́ треба тільки пла́кати, та про́ситъ: прости́ мене́, Бо́же ми́лий, Бо́же милосе́рдний, за гріхы́ мої. Заберы́сь у кутóкъ, та на самоті й плачъ за гріхы́ свої. А не про́си у Бóга нічо́го для себе. Не прийме Богъ твоєї мо́литви!«

ЯКЪ АНЦІБЛОТЪ ДРАЖНІВЪ БО́ГА.

»У старовину такъ бу́ло. Прийде чоловікъ найма́тьця, та й служить тільки за харчъ та за одѣжу. А літо настане, то йде собі куды́ зна́є.

А котóрий—то й десять, п'ятнадцять літъ служить тільки за одѣжу та за харчъ. Грошей не бра́ли.

А більше такихъ бу́ло, що якъ літо—пійшовъ собі! Есть у ёго ружбó—застрѣле зайчичка, або тамъ качку, або—що, та й живе́, годѣтця.

А якъ зима́ — вінъ впа́ть у найми тільки за одѣжу, та щобъ не голо́дний бувъ.

Отъ, роска́зують, одинъ чоловікъ, изъ такихъ що найма́вся, йде по-падъ озеромъ стѣжкою, и рушничя́ въ ёго... а надъ озеромъ камінь великий, великий!

А тутъ гримъ помале́ньку: *гур, гур, гур! гур, гур, гур!* и хма́рка—біла хмаріночка мале́шка... и дивлюсь, ка́же, що мале́нька хма́рка, а гриміть.

Все: *гур, гур, гур! гур, гур, гур!*

Отъ я, каже, йду та дивлюсь туді (на камінь), а воно знай ворушпцця на камені. Якъ гримъ дужче загриміть, то воно—*блись!* и сховаѣтця.

Отъ и ставъ я за кущемъ, и дивлюся: шо воно такѣ?

А воно, каже, якъ гримъ затріщійть—сховаѣтця; а якъ стіхне, а воно й становитця стовбула, противъ Бога бачъ... дразнить Бѣга.

Э, то лиха сіла! Ягъже! Тільки гримъ стіхне, а воно й стане стовбула; а якъ гримъ—и сховаѣтця. Все дразнить Бѣга.

Отъ и ставъ я, каже, за кущемъ, та ягъ стрѣливъ, та й убівъ ёго, а то бувъ Анціболотъ—собака, такъ якъ шапогъ чѣрний.

Отѣ убівъ, та й пішовъ собі стѣжкою. Якъ идѣ назустрічъ чоловікъ, ні молодій, ні старій дуже. Иде—а ружѣ у ёго, такѣ гърне, такѣ гърне, самѣ золотѣ та срібне,—такѣ гърне ружѣ.

Отъ зустрівъся та й каже: Здрастуй, чоловіче добрий!

— Здрастуй, кажѣ.

— А поміняймось... (Ні, попереду такъ:)

— Дѣбре, каже, въ тебе ружѣ, чоловіче; а дѣбре воно тимъ, шо й берѣшь ёго—хрїстишь, и на кілочокъ вішаешъ—хрїстишь. (А и въ мене стоявъ москаль такій: берѣ рушніцю—хрїститъ, и владѣ—хрїститъ). Вона, казавъ, на помічъ мині стане, якъ хрїстїтиму.»

— Поміняймось, каже, Бѣгъ.»

А то бувъ, бачте, самъ Бѣгъ.

— У тебе,—одказуе чоловікъ,—ружѣ золотѣ та срібне, а мое каже, бачъ якѣ простѣ. Намъ не слїдъ, каже, мінітисъ.

— Та ні-таки, поміняймось,—просить Бѣгъ. Я візьму твоѣ, а ти моѣ; а у годъ и розмінѣемось на сімъ самімъ мїсті.

Бачъ, каже, твоімъ ружѣмъ я переведѣ отїхъ проклятихъ, шо мене дразнють,—онъ, каже, шо ти убівъ одного, анціболота, лиху тварь.

А мое ружѣ, каже, хочъ гриміть, такъ бѣ стїха. Не переведѣ моімъ лихѣ тварь, поганѣ. А у годъ, у сей день, идї сією стѣжкою, и розмінѣемось упнїать.»

Отъ и помінялись (*).

Такъ вінъ ужѣ такъ ждѣ, такъ ждѣ того гѣду, якъ Бѣга. Якъ

(*) Се бѣ то, бачите, мусивъ Бѣга позичити у чоловіка такѣ орудие, щобъ можно було ему помститця надъ тварью, шо дразнила его найгърше.

підє стріляти зъ тимъ ружжѣмъ, то й не вбєє нічого, а гримъ за-
гриміть.

Отъ и пройшовъ той годъ.

Идє вінъ тією стѣжкою, зъ тимъ ружжѣмъ дорогимъ,—якъ идє
ѣму назустрічъ впять—такі самъ Богъ, и несє єго ружжѣ.

»На жъ тобі, каже Богъ, спасібі тобі, твоє ружжѣ, а оддай моє.«

Отъ якъ розмїнілись, тоді Богъ и каже: »Теперъ будешъ усє
знати: де й гроші въ землі, де що тєе... Тільки не кажі людамъ
що все знаєшъ.«

А вінъ не втерпівъ—росказавъ. А якъ росказавъ, то не довго
й живъ—умєрь.

А якъ би не росказувавъ, то живъ би, мабутъ, и досі.«

ЯКЪ БОГЪ ПОУЧАВЪ ЧОЛОВІКА.

Богъ ходівъ по землі тридцять годъ. Теперъ вінъ ходить тільки
шість неділь, після Великодня.

Отъ, рубає чоловікъ дуба у лісі, та все зъ одного бѣку, все
зъ одного бѣку.

И приходить до єго чоловікъ... А то Господъ.

— »Здрастуй,« каже.»

— »Здрастуй!« Такъ, зъ сєрцемъ, одказує Богу.

— »Що се ти, чоловіче, робишъ? Ти, каже, рубаєшъ дуба, та
все зъ одного бѣку. Гляді, каже, щобъ не убивъ тебє дубъ сей.«

А вінъ:—»Такъ бѣде якъ Богъ дасть!« впять такі зъ сєр-
цемъ одказує Богу. »Чи вбєє, чи ні!«

Ну, слава жъ Бѣгу, що вінъ, хочъ изъ сєрцемъ, а помьянѣвъ
такі Бѣга: »такъ якъ Богъ дасть,« сказавъ. То Бѣгу й лєгше, що
той єго згадує.

Отъ Богъ и пішовъ собі, а чоловікъ рубає собі, та й рубає;
та все зъ одного бѣку. Пенякуватий мабутъ бувъ.

Тільки, якъ вже надрубавъ дѣже, дубъ похилився, та й при-
гнітивъ єго. Вінъ не вбивъ, а тільки пригнітивъ. Вже що той
чоловікъ не робивъ! И зємлю скромадивъ — ні, не видеритця зъ
підъ того дуба. Отъ, наче землі підъ нимъ вдалась, а дубъ на
ѣму трѣхп вихилився... такъ, що єму нічого й не болить—та не

видеритци. Лежавъ, лежавъ, а далі: »ой рятуйте, ой рятуйте, ой рятуйте! Кто въ Бѣга віруе—рятуйте!«

Отъ Богъ до ёго и прийшовъ.

— »Здрастуй, каже, чоловіче!«

— »Зрастуйте, пан'оченьку!« Та такъ уже любязно одказуе Бѣгови.

— »Що се ти тутъ лежишь?«

— »Та тутъ,« каже, »приходивъ до мене чоловікъ. Здрастуй, каже; и я ёму здрастуй!

— На що ти, каже, рубавешъ дуба все зъ одного бѣгу? Винъ тебе убѣе. А я ёму: буде такъ якъ Богъ дасть. Той чоловікъ пійшовъ своєю дорогою, а тутъ дубъ упавъ, та й мене пригнітивъ. Вірятуйте, пан'оченьку!«

Тоді Богъ узявъ одією рукою того дуба за верхівья (*) та й віслобонивъ чоловіка, та й каже ёму:

— Э, чоловіче, чоловіче! Дуже вѣжко Бѣгу изъ вами вѣштатисл. Винъ васъ направляє такъ, а ви своѣ правите. Вѣжко Бѣгу зъ вами вѣштатися. Ви самі себе не бережете. Изъ горі не встаєтѣ якъ ідете; глібоко бредитѣ, не боітѣсь, а тѣнете; изъ горі не встаєтѣ убиваетесь. Вѣжко Бѣгу изъ вами ворочатися.

Береженого, кажутъ, и Богъ береже. И Бѣгови радістно якъ ви себе бережете.«

Оттакъ Богъ научавъ чоловіка. И справді: самі себе не береміо, а все на Бѣга, все на Бѣга. Деж—такі ёму зо всіма нами вѣштатися, всіхъ насъ доглядати (*)?«

Зайшла у насъ річь про понівъ. Дуже багато инші вимагають одъ людей за *требн*. Якъ же таки, зъ бідного чоловіка, на прикладъ кажу, за шлюбъ тягнуть пять карбованцівъ, та мішокъ пшениці,.. за молебень, *коли у церкві*, карбованця... за водосвятіе три золотихъ пятирублевихъ.—Хвалить Настя свого попа. »*Не гра-*

(*) Отъ у сімъ случаі, Богъ виходить у нашего народа міцнішее одъ чоловіка.

(*) Тутъ, здається, нема віри въ предопредѣленіе.« Мабуть те »предопредѣленіе« тільки про панівъ.

бодітій, « каже; » а тимъ що загрибають—буде мука на тимъ світі.
Чула я:

— »Іздивъ апостолю святій на осляті. Апостолю, чи Григѳрій, чи Антоній.—Іздивъ, оглядає грѳбі, дозѳромъ. Такъ ёму Господъ давъ.

Іде разъ,—ажъ кість лѳжить на грѳбі, и голова, и усе до мас-лакá.

Отъ вінъ устáвъ изъ тогѳ осляті, прогромадивъ ямку и захо-вáвъ кость. Отъ на те й іздивъ той апостолю.

Отъ и впьять, у якѳ времья, іде вінъ туді вѳруге. Ажъ упьять та кість на версі. Отъ вінъ и каже: »Бѳже милостивий! щѳ се за кість, що іі й земля не приймá?« А кість и каже: »Есть я піпъ.«

— »Чомъ же тебѳ земля не приймá?«

»Такъ, каже, ми заробляемъ (*).«

Такъ онъ—якъ ті попі, останне загрибають. У ёгѳ вже й *прѳзвирхъ* є, (***) а все загрибає. Такъ и вимагають, такъ и ви-магають!«

II.

ПÁМЯТЬ ПРО СТАРѳВИНУ НÁСТІ СОПУНКИ И ПАРÁСКИ МОРОЗИХИ.

Прихала до мене, у бесіду, бабуся Пастя. та ще й не одна: привезла свою сусідку, Параску Морозиху.

— »Здрастуйте, каже, зъ неділею васъ. Чи здорові ночували?« (А се було вранці. Ввечері питають, чи здорові днѳвали)?

— »А я до васъ съ Параскою. Вона вамъ пісень заспіває. Дарѳма що стара — а така ще моторна. Мині оце у пригоді стала. Ідемо по дворі, я й упала... та якъ би не вона, то й досі бъ ще лежала тамъ. Підвела, спасибі ій. Дай ій Боже, якъ упаде, то щѳбъ и ій підвівъ хто небудь!« (смієтця).

Параска трохи молодша одъ Пасті. И вона жъ такъ, якъ и Пастя, казенна, зъ одного села. Удовп оби-дві. Параска смутнійша одъ Пасті. Пастя п пошуткує, и посмієтця — а та все смутна, похмурна. Все спидть рукою підпершись, все думає объ чімсь, наче думка яка важка запала ій въ голову.

(*) Заробляемъ=заслугуемъ.

(**) Прѳзвирхъ є,=всѳго черезъ край.

Збіравсь и въ неї побувать у хаті, якъ просила, такъ не мавъ часу, — прозбїравсь.

Пастя попросила почастувать її (Параску) горілкою, (сама вона вже 15 годъ не пьє). — Якъ почастували — то вона трохи її повеселїйшала, и пісьню заспївала.

ОПОВІДАННЯ ПАСТІ ПРО ОРДУ.

— »Мого батька брата та була взяла Орда; а вінъ тамъ бувъ послушничкомъ у одного татарина 5 годъ, чи що. Ото якъ бувъ вінъ послушничкомъ, такъ той татаринъ поїхавъ, та й застрѣливъ гадюку (вінъ знавъ, бачъ, и яку). Та кїннемъ її трічи й спаривъ у в'окрїні, та й зварївъ у казанку. Ото, зварївши ту гадюку, вінъ и звїв її, и юшку вивъ та й послає мїти той казанокъ до річки, та приказує: »глядї, кунякъ, не кушай тутá, нічого не займай, пропаде твоя...« такъ вінъ и покуштувавъ крїхотки ті.

Отъ, каже; якъ покуштувавъ, дивлюсь: — кобила ирже, — кобила каже: »сїдай на мене, я тебе перепесу у твій край.«

А лошякъ, стрижякъ бувъ, та й каже:

»А я якъ буду?

А вона й каже: »пливи за мною, перепливешъ.«

Такъ я, каже, сївъ, та й переїхавъ. А *вінъ* (татаринъ) лїгъ спочивати, покушавши, отой татарюга, а тамъ якъ схобитця, та до річки:

»Гей, кунякъ, я тобі щось скажу, вернїсь!«

— »Богъ изъ тобою!.. мнї Богъ волю давъ... не вернєсь!«

— »Та якъ підешъ у свій край, то не їжъ калїни. Пóки будешъ живїйї не їжъ, то будешъ усє знати. А якъ покуштуєшъ, то й не будешъ знбу знати нічого.«

Ото й приїхавъ братъ зъ неволї: кїнь принїсъ. Та такъ и хочетця єму покуштувати тїї калїни, такъ и кортїть єму.

Годъ не ївъ — то й усє знавъ: що якá трава говорить; якъ лїсъ плаче коли єго рубáють; що кóпї говорáть... усє, усє, усє знавъ. А тамъ, якъ покуштувавъ — то все забувъ, нічого вже не знавъ.

И дядина мого батька була въ неволї. Вісімъ годъ послушничкою була... та такъ, каже, лахматїну де пайде, та приволочє —

тимъ и прикриває своє тіло. А то нічого нема, негодігнені ходять, одягала того у Орді не було.

Та й лідина утекла. Їх трое й тікало. Ховались по бур'янахъ, по комишахъ—то що... А іли вони... отъ, кориніць який виковіряють,—то й ідять. Одна погризе-погризе, та й передасть другій, а та третій... Господи милостивий... натерпілись вони ліха!..»

Питаю у бабусі, чи сторожили у часъ границы, щобъ татарва не паскочпла зненацька?

— А якъже не сторожили:—сторожили, и хворпости ставили. Отъ про хворпости я й сама знаю, сама їх бачила.

— Щожъ то за хворпости були, бабусю?

— »Хворпости?..

А чотірі стовпи поставить, та й снѣзи повбиваєть, такъ якъ бѣвдуръ, та й солѣму набье, такъ—таки й напха пѣвну; та впьять, на верхъ тихъ деревинъ, та ще деревини, впьять чѣтверо... у гѣру... щобъ високо було. Та й впьять соломою набье. И впьять деревини, чотірі жъ, щобъ високо було.

Такъ отѣ якъ ужѣ поставить по 3 деревини, та якъ набье солѣмою, та й стоить воно, стоить.

Та якъ почує, що Орда настагає, то знизу й підпалить... а вона курить-курить, та горить у гѣру.

А ми було, каже батько, усѣ на гору вибігаємъ, та дівимось на ті хворпости.

То якъ далеко—онъ *Ямпіль* (*), а й то видно. Отъ якъ запалить, то всѣ й знають що Орда йде... на всю Україну видно!

А коло хворпѣста дорѣга йде, битий шляхъ... Бѣло тихъ дорѣгъ хворпѣсти знарошне становили... А якъ орда підступить до *Базмута* (**), такъ у насъ земля гудѣ та гудѣ, а собаки заразъ зачнуть гавкати... почують здалека—та й гавкають по гѣрахъ.

Отѣ й знають усѣ що Орда йде, и що вже близько.—А люде, якъ попадѣ їх Орда у пѣлі, то по копінцяхъ ховаютьця, а Орда заразъ и пускає стрілки такі. Звісно стрілка... летить, летить та й упадѣ... та й світитця... така-то ясна: такъ и ссѣє, такъ и ссѣє.

Отъ, яка тамъ людина й вихопитця, щобъ то стрілку ту собі узяти, а Орда й пізнає, де люде ховаютьця, та й забирає у полѣць...»

(*) Дваццять верстовъ.

(**) 35 верстовъ.

Хворюности ті, розказували люде, довго ще маячили по степахъ и по горахъ нашихъ. Люде їхъ не займали. Нашъ народъ поважає и береже всяку старовину. Тимъ—то й бабі Насті довелось подивитица на ті хворюности.

Отъ, на прикладъ тому, що якъ народъ нашъ береже старовину, розкажу про каламайковий поясъ. Почувъ я що у в'одного убогого казенного чоловіка єсть старий каламайковий поясъ. Засплаю до ёго сватівъ—щобъ то купити той поясъ. Казавъ давати таку ціну—якъ вінъ схоче. Такъ щожъ? не продавъ, та й не продавъ. Самъ ходить московськімъ поясомъ підперізауппй, а той, старосвіцький, повязує тільки у яке свято, а то въ скрищі держить, хоронить. И вже на тому поясу, казали, и дірки є, такъ щожъ? не продавъ:—береже!

Розказувала миці Параска Морозиха:

— »У нашого дідуся (запоріжець бувъ) такє оружье було, що й на грудяхъ мідне, и на спині мідне; то якъ пуля вдарить, то й одскоче, а якъ стукне, то тільки: *торохъ—торохъ* (*)! А дідъ високий бувъ, високий!—Пістолей четверо, и шабля була... такъ шаблю поламали недавно, та поробили пожі, а одінъ зломочокъ, товщенький такий, брали на весілле...« Такъ баба Настя заразъ її й налаяла: »Якъ такий, дүшко, не берегти було ту шаблю... На що ви її поламали?...«

Далі попросили ми Параску заспівать якої старосвіцької піснї. Довго вона одмовлялась, а тамъ и заспівала про *неволю*. »Нагадали ви миці розказуючи про Орду« —сказала вона до баби Насті.

Та зъ неволі пташка свіще,
Охъ собі вблужику йще;
Крїлля-пїрья перебила,
Ой по кліткамъ літавши.
Да крїлля-пїрья перебила,

(*) Повинні бути латя. П. Смальковський, в' »Історія Новой Сїчи,« розказує на стр. 331 т. 1: »Въ древности Поляки выучили козаковъ носити нагрудники или легкіе панцири и желѣзные штыки съ перомъ павлиньимъ или птушьимъ; по товариство брони не любило...« Ні, видно у Запорозцівъ панцирі були до пізніішихъ часівъ. Парасці не видумать сєго, бо вона зроду не бачила ніякого панцирного війська.

Охъ по кліткамъ літавши,
 Свій гострий нісь притупіла
 По щолгамъ (*) клювавши.
 Видишь же (бачишь, сказати по-простоу) мене
 крізь клітку,

Якъ рибочку крізь сітку.
 Мавъ я собі хорошую піщу,
 Ой все медъ та ситиу—
 А теперъ я мію
 Одинъ хлібъ со водбю;
 Мавъ я собі хорошую постіль—
 Ой пуховію періну,
 А теперъ я мію
 Однімъ—одну рогожину.»

Пісні наші у насъ теперъ мало співають. Все московські; або й наші, та на московський голосъ. Рідко почувешъ, щобъ хто завівъ нашу пісню, та на нашъ же голосъ.

Москалі, що повиходили въ чисту,—понаучували парубоцтво салдацькихъ пісень,—що співають зъ гвалтомъ и крикомъ, и щобъ походний тактъ бувъ. — Ажъ дивитьця сумно, якъ инший парубокъ, и очі заплющить, и уха руками собі позатуляє, — весь перекривитця, та виводить:

»Охъ, у лузіхъ, у лузіхъ...«

Бувъ я разъ на весілі: звали старшимъ бояриномъ. Спроти по-бралися. Та якъ завели дріжки:

Охъ, и радъ-же-бъ я, дитя мое,
 До тебе встати, тобі порядокъ дати,
 Да сира могіла двері залагла,
 Оконечко заклепіла...«

та на якійся московський ладъ!.. то хочъ изъ хати тікай... саме у пору. Хата невеличка, народу тискъ... а пісня... ажъ у в'ухахъ лящить. А тамъ, якъ повели молодихъ, у їхъ хату, такъ парубоцтво и завело:

Поле чистое, турецькоію,
 Ми когда тебѣ поля прайдемъ...«

(*) »Миші співають: По щолгамъ клювавши.«

Старі сердютця на молодихъ за сі пѣснѣ, — такъ щѣ зробишь?
Мѡда така, одказують! Щѡбъ нагадати Парасці ще яку пѣсню, про-
 читавъ я їй «думу о вдовѣ и трехъ сыновьяхъ» (*). Прослухала,
 а далі й каже: »ну, и я вамъ заспѣваю. Голосъ її—якъ дитину ко-
 лишуть:«

»Мати сїна колихала,
 И день и нїчъ не всишла,
 Та думала щѡ добрий бѣдетъ.
 Ажъ вінъ удавсь пѣященька,
 А ще й къ томѣ костриченька (*),
 И въ кѡсті грає, й програваетъ,
 А свою матіръ проганяетъ.

»Иди, нене, прїчъ одъ мене,
 Бѣдутъ, нене, гѡсті въ мене,
 У жупанахъ, та въ каптанахъ;
 А ти, нене, въ сирячїні,
 У пѡбранїй запащїні.»

Пшла жъ нѣнька тїмлячїсь,
 По—підъ тїнню валячїсь.

»Де хатка тепленька,
 Дитїна маленька
 Тудї жъ пїду ночувати
 И дитїну колихати.»

(А той синѡкъ, изъ хорѡшими людѣми богачами нагулявся
 (такъ вѡно завсегдѣ буваетъ), пѡки й каптанъ обїдрався).

Та тоді вже й прѡситъ:

»Та йди жъ, нене, впѣять до мене;
 Бѣду тебѣ шанувати,
 Буду тебѣ й хлїбомъ годувати.»

(Такъ вѡна вже сказала):

»Не пїду вже, сїнку, до тебе;
 Горїй, сїнку, та своїхъ дїтѡкъ годуї;«
 (Бо баче, щѡ вже синѡкъ горїе)

»А я вже бѣду у добрыхъ людѣй проживати,
 Бѣдутъ лѡде мене шанувати.»

(*) Зап. о Ю. Р. т. 1, стр. 19.

(*) Сердитенькїй.

А у насъ, якъ ма́ти, колишучи дитя́, співа́е—то пла́че, пла́че...

Се пісня давня.

А тепе́рь такъ пісе́нь співаю́ть:

Гуде́ть-гуде́ть у, у, у, у... та кикъ!

Звісно—моско́вська мо́да.

Такъ, якъ—о́ть соба́ка гавкае, такъ тихъ пісе́нь тепе́рь співаю́ть...«

Попосміялись ми надъ тою московскою модою, а тимъ часомъ бабуся *Настя* нагадала де-що про Орду.

— »Ба́тько ми́ні роска́зувавъ: якъ Орда́ бра́ла, то іде́ тата́ринъ ко́немъ. А такі́й чолові́къ, па дере́янці, уті́кавъ. Зъ рі́ховкою дере́янка. Та уті́каючи, й лі́зе чере́зь тинь, та й заві́зъ дере́яною, а самъ у кро́пиву го́ловію, у го́родъ.

А тата́ринъ, побачи́вши що та дере́янка ві́ткнулась зъ го́роду, дума́ що то ружо́, та: »не пу́къ Ива́нъ, не пу́къ; я ні, вь ме́не нема́ пу́къ; я не пу́къ Ива́нъ!«

А ві́нъ лежи́ть, боі́тця ё́го, щобъ ві́нъ не вби́въ, а тата́ринъ зляка́вся дере́янки, та й уті́къ. Такъ и лопону́въ ко́немъ, якъ уздрі́въ дере́янку. Дума́въ, бачъ, що то не дере́янка, а ружо́, а то—такі́ дере́янка зъ рі́ховкою.«

— »А то, бабу́ся ми́ні роска́зувала: о́то якъ Орда́ бра́ла, такъ по́роді́лля вь ха́ті зоста́лося, а тата́рка й уві́йшла. Прибра́ла трёхи тамъ,—такъ і́сти жь вона́ хо́че, тата́рка, та незна́е чо́го? Такъ вона́ напра́вила: »полі́зь, ка́же, у я́му (*), тамъ поі́си, та во́зьмешъ и ми́ні принесе́шъ, и я і́сти хо́чу.

Вона́, бачъ, полі́зла бра́ти, а ця ха́зянка, бачъ, і́ї стовбу́ла и поста́вила у кұхву (та́къ вже і́ї Богъ наві́въ). Тамъ вона́, та́я тата́рка, и залила́сь. А ха́зяні́ъ, бачъ, пришо́въ, та й ба́чить що кі́нь е́сть (о́тъ що тата́рка при́хала). Збро́я уса́ сере́бряна—позо́лочена, а кі́нь до́брый—до́брый. Та й гово́рить: »ти жь мене занапа́сти́ла.« А вона́, бачъ, ха́зяно́ві й гово́рить: »не жури́сь; онъ пі́ді́ подпві́сь у я́мі; тамъ тата́рка залила́сь.«

Тоді́ вони́ кб́ника оби́брали, та й пу́сти́ли (бо і́мъ не тре́ба бу́ло ко́пі), а збро́ю собі забра́ли, бо бу́ла, каж́у, сере́бряна.

А кі́нь вдари́вся по слі́ду до-до́му.«

(*) Се бь то—у погрі́бъ.

Се, мабутъ, невеличкий зломочокъ якогось давнѣго широкого оповѣданія. Бабуся часто жалкувала що теперъ стара, багато де-чого позабувала.» Чомъ ви ранше не прихали,—було питає:—більше бъ почувли; а то теперъ яка въ насъ пам'ять? Старі вже!»

Питавъ я у баби, чи не чутъ у народі чого про Хмельницького Богдана, якъ вінъ визволявъ Україну зъ—підъ Лядської кормиги? Такъ ні...

»Про Хмельницького нічого не чути, а отъ про Семѣна Палія люде у насъ гомонять. Отъ и про Мазѣну розсказують, та я, старі, вже забула.

Теперъ Петрѣ знає, а я не знаю. Старі: вже забула (*).

А мій батько, то все про Потѣмку розсказує. Якъ-що, то вінъ заразъ про Потѣмку тогб. А отъ, хибі про Гаркушу—такъ то вона розскаже.

— »Я Гаркушина унѣка, Петрѣва дочка, (почала Морозиха), а єго звали Іваномъ Степановцемъ. А бувъ вінъ такий, що й кѣля єго не брала, и шабля не рубала (и мечъ, каже, не вѣзьметь). И хочъ якѣ вѣйсько було на єго йде, а вінъ якъ заговорить, такъ и удѣла попадають зъ коней. Вінъ вмѣвъ, бачте, замовляти. Якъ же у серцяхъ бувъ, то якъ замовить, то й зъ коней попадають.

Вірно, вінъ гадюки івъ, бо такѣ знавъ. Тоді такі люде були, що все знали. И батько вмѣвъ замовляти, а вже ми, діти, не знаємъ.

Гаркуша, Іванъ Степановичъ, не злюбівъ своєї жінки, та й кѣнувъ її, и зъ дітками зъ малѣнькими покѣнувъ.

Вона запечалилась та й умі трѣнулась. Отѣ жъ вона якъ задумалась, а въ неї зубъ и заболівъ; тоді вона изсѣкала шнурѣчокъ изъ бѣлі, та й зачепила, та й тогб зуба вѣрвала, та ще щѣлина повредила. Отъ вона й трѣнулась.

А дідъ тѣе усѣ знавъ, хочъ бувъ де! Отъ якъ вінъ взнавъ, що її не благополѣшно, та й самъ прихавъ. Прихавъ, та й питає: »чогб се ти задумалася?« А вінъ и самъ знавъ чого вона задумалась. Вона й умі трѣнулась, а вінъ знавъ, та тѣльки такъ питає.

А вона жъ стала, кажу, неблагополѣшна. Було сорѣчку зшме, та такъ и ходить.

Іи и въ погрібъ закидали, и до зпѣхурогъ возіли—не помогло.

(*) Петра не довелося почути. Не мавъ часу.

Отó, якъ вінъ спита́въ, а вона́ за́разъ и сті́шлася. (Тутъ баба Морозиха задумалась трохи). А вони́ були, ті́ Запорóзці, та й *варяги* гáрні. Усі́жъ мі́ста вінъ зна́е; дé що ле́жить, дé що сто́ить, усі́ міста зна́е, на́че самъ положи́въ... Онъ, скі́льки ружжівъ, скі́льки чо́гò у тій могі́лі підъ Славьянскі́мъ покла́дено, усé зна́въ...

А вмеръ вінъ, дідусь, хороше́. Я зна́ю, де ё́го й поховáли. Угорóді у насъ й поховáли.

Сімъ годъ вони́ ході́ли вже непóмнящі та й перестáвились...

...А здоровий наро́дъ бу́ли сі́ Запорóзці!..«

»А то, ось послу́хайте, (изняла рі́чъ Нáстя Сопу́нка), отó, якъ Потёмка розорывъ Святогóрщину, и Запорóзцівъ пороспусkáли... Я не знаю, чи їхъ пороспусkáли, чи вони́ вíслужились, чи якъ вже такъ бу́ло—не зна́ю, не скажу́ тогò... Ну, якъ їхъ тамъ пороспусkáли, то й до насъ прийшо́въ у хуті́рь, полкóвникъ запорóзький Рома́нъ. Висóкий—висóкий та лі́сий. Ті́льки ё́му й волóсся що на поті́лиці. Та й убогий же. У ё́го ті́льки й вели́кого бу́ло, що ймя полкóвникъ. А убрáння у ё́го не бу́ло ні́якого. У мужи́цькій сві́ті й ходи́въ. У ё́го й волóсiвъ не бу́ло. Вони́ скрі́зь тиня́лись жи́ти, —отъ и до насъ прийшо́въ.«

Що́жъ вінъ робивъ у васъ, бабусю?

— Що́ робивъ?—Горі́лку пивъ. То ё́го й робо́ти бу́ло (засмі́лася).

Ожени́вся вже старі́мъ—старі́мъ, а жінку взі́въ молоду́ та пре-хорóбшу. Жінку ё́го полкóвничихою й зва́ли. По ё́му вже: вінъ полкóвникъ—и жінка полкóвничиха.

Разъ ё́го сусі́да розсёрдила. Позва́въ і́ чолові́ка горі́лку пі́ти. Отъ вона́ ё́го й розсёрдила за те, и чолові́ка не пусти́ла.

Такъ вінъ сі́въ на причі́лку, та якъ пугу́кнувъ трі́чі... такъ: пугу́, пугу́!—такъ такъ ста́лось, що і́ чолові́къ та ставъ запóбемъ пі́ти.

У полкóвника бу́въ синъ Терéшко, а у Терéшка синъ Гри́цько. А Гри́цька́ вже вбивъ чолові́къ на Чорну́хній слободі́, онъ що за Багму́томъ.

Нае́мець і́хавъ на по́шти, и по́штарь поганя́. А Гри́цько́ й і́де па зустрі́чъ зъ горшкáми. Горшкі́ везлі́. Отъ по́штарь той и ка́же наё́мцеві́: »шо ти за наё́мець, що возі́ зъ горшкáми не попе-реверта́ешъ?« Отъ наё́мець и схоті́въ ті́ возі́ переверну́ти.

Тоді́ Гри́цько́ узявъ кнє́гъ, та і́де: »оберни́, ка́же, оберни́!«

То наємецъ ёго й вбивъ, а самъ утікъ. А Грицько бувъ дуже приятний чоловікъ,—добрий та розумний.

Двоє дітей и жінка zostались після ёго.

А наємецъ той не пішовъ вже въ наємці. Егб треба було на Сибірѣ, а вінъ пообіщавъ одкупитись... та й досі платить жінці й дітямъ дѣсять цілківихъ у годъ, та разъ приславъ три чѣтверті пшоніці, та ще подушне платить зо хлопчика, и платитиме 20 лѣтъ, до зрѣсту до півного того хлопчика.

Отá, що знаєте, Олександрá, що до васъ приходить, то Грицькова жінка.»

Се, здається, уже другий судъ громадський, намъ відомий (*). Громада розсудила, що до суду вдаватися не треба. Судъ присудивъ би заслатъ того наємця у Сибірѣ, а діти Грицькові все бь таки остались безъ заступника. Нікомубъ було за ними клопотатця. Звісно, що зможе вдова? Отъ и присудила громада, щобъ той наємецъ та ставъ дітямъ Грицьковимъ за отця (**).

III.

ДЕ—ЩО ЗЪ БЕСЕДИ ЗЪ НАСТЕЮ СОПЇНКОЮ И ЗЪ ДАНИЛОМЪ ГЕРАСИМОВИЧЕМЪ ГАРБУЗЕМЪ.

Прочувъ я, що въ сусідній слободі казенній, живеть чоловікъ старий—древній Д. Г. Гарбузъ, и що тому чоловікові уже надъ сто лѣтъ. Хотівъ—бувъ поїхати до ёго — такъ кажуть, що педужъ лежить — сподівається смерті.

Ажъ такъ, у яке время, приходить одна молодниця зъ тої слободи, и каже мнѣ: «Клявся вамъ Данило Герасимовичъ Гарбузъ, и просивъ до себе.»

— Йо? Хлоба одужавъ? А казали жъ, що вже на Божій дорозі.

— Та одужавъ на яке время. Ідте бо швидче; казавъ що дождатиме васъ.

Зібрався я, побігъ. Заїхавъ за Настею, щобъ то зъ нею увійти у хату до Гарбуза,

Увійдимо. Хата простора, гарна. Усе въ хаті якъ слідъ. Прямо противъ дверей сидить, у білому кожусі, дідъ сивий... на долівці біля

(*) Див. «про злодія у селі Гаківниці.» Листъ IV съ хутора.
Основа 1861, IV кн.

(**) Наємецъ той, оце недавніми часами, вмеръ.

Їго граютця дітки маленькі. На лавці, біля віконця, сидить молодича, пряде. Перехристились, кланяємось господарямъ. Просать у хату. Я до діда. Питаю про здоровье.

— »Яке мое здоровье, одказуе. Старий дуже. Нема надъ мене старійшого на цілий округъ. Мині вже 102 годи.—Уже не знаю, на що Богъ мене держить? Слабий... яка зъ мене користь? Тільки лежу та охаю. И сна вже немае. Зовсімъ якъ мала дитина. — И вітромъ повалить! На що тільки Богъ мене держить? Уже давно пора вмерти.«

— »Богъ то знае, на що васъ держить. Ви кажете, яка зъ васъ користь? Отъ же й я чувъ, що до васъ приходять совітуватьця, ради просить... а ви кажете—яка зъ васъ користь? Ви молодяхъ научпте, на добро наставите.«—Вмовляю старого.

— Э, такъ молоді й слухатимуть насъ старихъ! Старий свое, а молодий свое. Ти ему те кажешъ, а вінъ свое править. Ну, та я не хочу гнівить Бога... вінъ знае—на що держить. Его святая воля!« одказуе старий, кладучи хрестъ и обертаючись до иконъ.

— »А я якъ почувъ, що ви занедужали, то боявся що й не побачу васъ. У недужі вже, кажу, яка розмова. А мпні дуже хотілось побачитця зъ вами, та роспитать де що про старовину нашу.«

— »Э, чомъ васъ раніше не було тутъ? Теперъ я старий: де мні усе згадати?«

— »Та що згадаете, те й розкажіть. Отъ я вже де-що записавъ; отъ и одъ Насті... а тутъ и ви що розкажете. Дяковатиму вамъ.«

— »Та добре; чомъ не розказать. Що згадаю—розкажу.« Отакъ гомонимо зъ старимъ, а дитвора все до діда, все до діда. Перебивають розмову. Дідусь то одного візьме до себе, у кожухъ, то другого підсадить на лавку, то зновъ зъ лавки спустить... бачу, що тутъ не можно буде записувать. Зазиваю діда до себе.

— »Э, дежъ таки мні дійти до васъ. Я й пзъ хати самъ не вберусь. Черезъ порігъ не перелізу.«

— »Та про се не турбуйтеся. Аби бъ була охота, а то й придемо за вами. Скажіть тільки—коли приїздить?«

— »Ну, коли такъ, то й добре. Якъ припште за мною, то й приїду.«

На другий же день приїхала Настя Сопунка и привезла съ собою діда. »Якъ буде ласка, кажуть, то ми у васъ п заночуємо. За нами одна пікому плакать.«

— »Отъ и добре. Я сѣму радъ. Пообідаемо, та якъ спочиньте, то й погонишімо; а я—таки и папіру паготовивъ. Буду записувать за вами.«

— »Та ми боїмось, щобъ не надокучпти вамъ.«

— »Отъ, Бо—зна—що кажете!«

— »Ну, дай же вамъ, Боже,« каже Настя, що просите, що слухаете старихъ людей, та ще й запишете наші речі. Теперъ такъ настало, що молоді люде тільки сміютця надъ нами. Отъ якъ почнемъ що небудь—якъ воно велось у старовину, то й сміютця.

»А ви приїздіть до насъ, та привізіть горілочкы, та почаствуйте кого треба, то вамъ и пісень заспівають запорозькихъ, и розкажуть все що треба. Вибачайте, що я такъ—таки й кажу, по—прóстому. Воно вамъ лучче, та й людянькь веселіишъ співати. Отъ, почаствуйте, лишень, старого, то й вишь, даромá старий, а яку небудь пісьню и нагадае.«

— »Я годівъ 10, и лучче, чумакувавъ,« каже Гарбузь. »Тоді й пісень співавъ, а теперъ що? Теперъ я старий, и голосомъ не виведу.«

— »Та ну—бо, старий! Випьешъ чарку, то й виведешъ,« перехопіла Настя.

— »Чарку горілки, або й другу, не гріхъ випити; а гріхъ чоловіка налаяти, гріхъ чоловіка осудити, або отця—нешкы не поважати. А горілки чарку не гріхъ випити,—вона на здоровье. Коли дасте, то й випью...

Не люблять теперъ насъ, старихъ,—та ніде дітись, Богъ держить...

Хороше я живъ. Синівъ три—оженивъ; пять дочокъ—пооддававъ. Тоді й баба умерла... Попобивъ би я її щобъ не вмрала, щобъ не кидала мене самого...

Ой, бедá, бедá безъ баби жити. Спасибі Бóгови милосердному, вона въ мене по чужихъ нивахъ не ходіла... Я й не зазнаю, щобъ у худихъ сорочнахъ ходивъ; а теперъ Богъ ёго знае, якъ и будеть?

Хороше я живъ. Ні въ ко́го грошей не позичавъ... Благодарить Господа милосердного; а теперъ якъ—то воно буде—незнаю... Що дасть Господь милосердний?

Беда, беда жити безъ баби... На що Богъ мене держить на світі?

Поки бу́ла баба, то й діти слухали мене, а теперъ, бодай не

казати! В мене три сині. Тількижъ одгъ чоловікъ якъ слідъ. Одинъ, мёншьелький, отъ що зо мною живеть. То й тільки й знае Господа милосердного. То й тільки й знае що въ ёго есть батько. А ті два... ну, то вже!.. Ото, якъ занедужавъ, такъ вони й не прийшли, навидатьця не схотіли... чи живий батько, чи вже... О, Боже милий, Боже милий!.. Я жъ їхъ и грамоті вивчивъ, и воликівъ давъ,.. та що: усе, усе... жили бъ гарно!

А то, онъ, старшенький, и звівсь ні пащо. Теперъ, якъ повчивъ его оцімъ ципкомъ, та якъ побачивъ що не то... то й охачувся трохи. Теперъ жалкуе... Не вернетця!«

(Теперъ, познакомивши, якъ зумівъ, чительника зъ сімъ дідомъ, я буду записувать тільки де-що зъ его розмови, не вьяжучи одного оповідання ёго зъ другимъ.)

— »А на Самарі живъ самъ Запорожець. Отб до Багмута, та до Марошполя скрізь запоробзька землі. А въ Славянському, а въ Райгородку жила Орда.«

— »У Слободі, у Лимані бувъ приємъ. Отъ яка слобода Лиманъ (невелика), а бувъ приємъ. Тоді такі городі були. Мій батько козакомъ бувъ, а тамъ якъ повернули їхъ у гусарію, то й ёго взяли у гусарі. А приємъ бувъ у Лимані.«

(Про хворобсти и дідъ знавъ.)

»Отъ якъ тоді було. На хворобстахъ якъ запалить бочкі, то й знай, що Орда йде. Отъ якъ запалить ті хворобсти, то й тікай у лугъ (*). То тамъ и ховаютьця,—не то день, а й цілий тиждень висидить. Орді боялись. А противъ городка та стоявъ стовпъ земляний, зъ дёрню. 10 саженой заввішки бувъ той стовпъ. И то одъ Орди.

А Славянський звався тоді Тіръ, або Торъ. Тамъ жила Орда. Тоді тамъ соляні озера та заводи були.«

Москалівъ тоді й не було тутъ; и не побачишь було москалі,

(*) На правімъ боці Діниці підіймаютьця крейдяні гори, а на тімъ боці лугъ.—Тому лугу й кіиця не було видно. Тільки де-не-де по ёму річечки та озера вишскувались, та хутори вза-дерева визирали.

Теперъ и не пізнати того луга.—Зъ легкої панської руки почали усюди лісь вирублювати. Тамъ, де попереду стояли віковішні дуби, та берести, та липи,—тамъ теперъ и хмису не дають гараздъ піднятьця,—рубать та продають. Чувъ я самъ, якъ люде зають паувъ, що дурно лісь переводать. Теперъ таке настало, що вишній державецъ продає свій лісь за півциш.. аби бъ розв'язатьця зъ нимъ! Таке-то. Затого весь лісь у Харьківщині переведуть.

а все наши: *руський народъ, руський народъ*, а москаля тутъ не було. Се земля хахляцька, съ-покопъ-віку, а не московська. Тутъ була *Гатьманщина*. Се наші землі були—а москаликів и не було. Тільки козаки та Запорозці. То Запорозці було звать насъ *Гатьманці*, а ми їхъ *Запорозцями*... Якъ небуло москалей, то лүчче жили. Се Л... ви и понавбзили їхъ сюди. Та такіжъ погані були ті москалі: волосся ёму роскудбчапе, пика не вмїта, та такі неприбрані... та такъ и сїдають обїдати. Та й лопають же, Господи!..

Надъ нашу мбву й нема лүччої. А пїди—Россїі захопї—вже не той щотъ. И тобї правди не скажить, не тїлько що!

Онъ ходїли ми въ Воронїжъ. То де нашъ народъ живётъ, то гарно й говорять, а де москаль... ге! хочъ покїнь. Такї!«

»У Катерипославський губерни якъ була, то бачпла Нїмцївъ, (росказуе Настя). А Нїмці ті каштелицькі, та такі розумні та умні. По нашому говорють такъ хороше, и хлїбъ по нашому печуть, и варють по нашому. Господи милосердїий! якї то розумні! И живуть гарно. У кожного й колбдязъ на дворї, та насбсами й набувають собї вбду. Въ стїні така дїрочка мапєцька. Нїмець набуе, а вода зъ тнї дїрочки и ллетця, и джорчть... Гарно живуть...«

— »Якъ зазнаю, (казалъ Д. Г. Гарбужъ), то лїсь продавали: копá визъ.

Вївцї зъ ягнємъ—два съ копою.

Корбва съ телїмъ—12 рублївъ, а то й 10,8. Подушного плати 30 к.«

Якъби не брали у полбнъ Ордї, то вона бъ и досї тутъ *фигурвала*. У Рай-городку жъ и домъ їхъ бувъ—тамъ той неприятель живъ. И дбми въ ёго були, и ворбта серебрани.

Отъ якъ я ще малїмъ бувъ, то тамъ у Рай-городку було знахбдять, на самїхъ пїскахъ, черепбчки зъ серебромъ: тамъ вїпъ и живъ. А пїскї ті ложбпнгами хуже помбсту сёго. Якъ идешъ то ажъ дзвїнїть пїсокъ той. Тамъ було кровопролїтне.

А то тамъ находили ще плбщики одъ стрїлъ. Такї погарббванї.«

»Прєжде, якъ зазнаю, такъ упадє зїмá якъ дощъ на молодикү,

та й розгане. Та отъ, якъ взяли Кримъ, такъ зъ тої пори п зима стала.

А за Дюномъ нікогда въ світі, було, й непобачишь снігу. Оттакъ було. Тільки слава, що зима, а то тепло. На Різдва бабі мазали хати *около, около!*

— »Объ Різдва ходили на річку прати у в' однихъ сорочкахъ. Йй Бóгу. Се я самъ зазнаю. Отъ яка була зима тоді.

А якъ же Катерина завладіла Кримомъ, то вже й зима стала.

Та отъ, якъ Храпцюзъ приходивъ, (я ще бувъ тоді отдатчикомъ) такъ тоді, зима була дуже холóдна. Снігу такого було багато... хати скрізь позапóсно, позабивало. Люде лазили въ хату крізь димарі. Багато скотини пропало. Навувать не можно було; де тамъ,—и нóса в'ятнуть зъ хати *страшно*.—А Донець тоді бувъ узенький — узенький. Все плéсами. Перескóчити можно було. Теперъ не такий світь...—Отъ шовковиці у васъ е у садку?«

— Ні, нема.

— »Эгé жь! А то й у насъ були. Були всякі: п червóні, и білі на ягідні. А теперъ шовковиць и не відно (*).«

IV.

Ну, казала баба: заспівать вамъ. Слухайте жь. Сама чумацька.

»Ой хто вь Криму не бувавъ
Перекóпа не видавъ.
Перекіпський комендантъ
Запорóзцямъ даé знать:
»Годі вамъ, Запорóзці,
У Калачахъ стоять,

(Калачі—городъ такий)

А біжіть до Салгірю
Чумаченьківъ рятуватъ.«
Ой прибігли до Салгірю,
Ажъ лежать наші чумаки,

(*) Та не тільки шовковиці—а то й сади переводятця. А зъ садами и лісами, и пасіки пропадають. В. К.

Ой лежать наші чумаки
 А де два, де чотирі.
 А казавъ князь Долгорузь
 Що не здіме Орда ругъ,
 А Орда руки изняла,
 (Та) Чумаченьківъ забрала.
 Ой погналі чумака
 На три бітті шляха,
 На три бітті шляха,
 Та въ четвѣрті озерá. <

Отъ вамъ ще:

Та повій, вітре буйнѣсенъгий,
 Зъ востѣчного моря.
 Менулося та бурлáченъкамъ } двічі.
 (Та) По-за Дѣномъ воля. }
 Було шумно, по *чулáнахъ* (*)
 Теперъ стало тѣхо;
 Було добре, та по-за Дѣномъ, } двічі.
 А теперъ стало лихо.
 Парувáли та бурлáченъки
 Все волі рябіі,
 Малювáли бурлáченъки } двічі
 Все возі новіі.
 Та наіхали та реведони (**)
 Бурлáкъ у службу брати:
 »А що будемъ, та милеє браття, } двічі.
 Думати—гадáти?
 »Та куді жъ будемъ, та милеє браття,
 Будемо писатьця?
 Запішмось у пáнськое } двічі.
 Будемъ панівъ знáти.
 »Запішмось у казѣнное—
 Будемъ подать давáти,
 Будемъ подать давáти, } двічі.
 Та й у службу будуть брати.

(*) *Чулáни*—хлѣви, такъ якъ доми по-за в' Дѣномъ.

Д. Гарбузь

(**) Пиші співають *ревизбли*—ревизоры.

А тогді такъ було: записитця у пана, та зъ такою умовою, щобъ у службу не ддавали, то й не ддадуть. А тихъ, що у казенні записувались, зъ тихъ и въ службу брали. То було якъ некручина, то й тікають казєнні до панських,—та вже не поможешъ.»

Я прочитавъ діду — »Наймичку« Шевченкову. Дідъ заплакавъ. »Правда,« каже, »чиста правда. Та якъ гарно! Боже, якъ гарно. Се кованимъ словомъ?« (*)

V.

ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ МИХАЙЛА КОЛЕСНИКА.

Одного вечора кажуть мнї, що питає мене яквїсь чоловікъ. Вихожу. Стоїть чоловікъ вже немолодий, білий волосъ на голові почпає вылискуватьця. Вуси довгі, у низъ падають; висока смушкова шапка у руці (**). Иде мнї на зустрічъ, руку подає. Привітались. »Що? правда тому, що ви про старовину респітуєтесь?«

— »А якъже, кажу: правда.»

— »Такъ отъ я вамъ розкажу, а ви записіть. А то скоро всі позабувають, якъ було намъ жити у ту старовину.»

Прому ёго до себе. Посїдали.

»Отъ яка наша старовина, починає Михайло Колесникъ:— — —

Михайло хочъ и не чумакувавъ, алежъ багато волочивсь по світу, заробляючи собі копійчяну на старість. Панявся вінъ на одній байдакъ крамарський—и плававъ по Чорному и по Середньому морю годівъ зъ 5, чи—що. Бувъ, каже, и на Кавказі, и въ Турції, и въ Італїї. »Топувъ,« розкажує, »скільки разівъ, а все Богъ милосердний спасавъ, не давъ пропасти.»

(*) Стихами. Д. Г.

(**) Вже въ нашій стороні мало видно смушковихъ шапокъ. Москалі понавозили пливовихъ. Пливові хочъ и гнїлі—та дешевше, а тутъ ще убожество! Отъ и купують,—а більше мїняють.

У насъ багато людей ходять по чорпоморськихъ городахъ, та ще на Дівъ, на заробітки. Якъ тільки худоба пропала, то вже лучче кидати своє господарство—и йти на заробітки. Розказували миші, що якъ хто схоче, изъ казеннихъ, узять билетъ, той мусить поставитъ старшимъ півъ-відра горілки (1 р. 25 к. на ср.) »за согласіє«, та писареві, окрімъ того що за билетъ, съ копу серебряну за працю треба поступитця. Тоді, якъ се сполнивъ, началство удоволившъ—ти й станешъ вільнимъ козакомъ... Иди собі, заробляй, щобъ и собі було, та щобъ було чимъ покловитця кому слідъ, якъ вернешся. Михайла я просивъ, щобъ вінъ заспівавъ миші яку старинну думу, бо сказали що знавъ. Такъ ні. Усі, каже, поперезабувавъ.

Узявъ я Записки о Южной Руси, П. А. Куліша, и прочитавъ ёму про козака Голоту и про Гаижу Андибера. Дакувавъ вінъ дуже за те, що прочитавъ—а тамъ и самъ заспівавъ миші думу про «Робійника Перейіноса». Сю думу я списавъ и доставлю її опісля у в'Основу. А теперъ подаю ёго оповіданне, про те, якъ Запорожці пішли изъ Січі до Турка.

»На сконці Жеребця (*) могила в. Въ тій могилі усі документи запоробські заклїті лежать. Запоробці зъ досади їхъ тамъ сховали и заклїли. Усе орудне, казна, сукна, усі товари дорогїі, злато и сребро, пушки, одѣжа, все покидали и заклїли у тій могилі. Казанї мідні, гармїти и гроші,—усе покидали Запоробці. Та могила якъ—разъ на грїниці Запорожя (**). А зъ Чорної могили грїница пішла на сей бікъ Дїнця икъ Изюму. Кболо пбшти, у в' Изюмі, и дбсі стоїть мурбваний стовпъ и пень сплєлений, обгорїлий: и то грїница. Се все були запоробецькі зємлі, отъ де ми живемо...

Якъ восталась Катерїна самá на царстві, удовою, такъ грахвъ Румїянцовъ бувъ у неї первий чоловікъ. Вінъ всімъ правивъ, якъ хотівъ, вона ёму доврилась. Що схотівъ гр. Румїянцовъ, те й

(*) Річка пезелка; вливаецця у Донець пезалеко одъ Славьянского.

(**) У папа Скальковського, на его карті въ »Исторіи Новой Сѣчи«, грїница Запорозька сюди не сягає. А у Миллера, у ёго »Историческихъ сочиненїяхъ о Малороссїи вМалороссїявахъ,« отъ-що читаемо на стр. 42:

»А внутри земли, около Изюма и на верховьяхъ рѣкъ Тора и Базмута, російскихъ жителей »Запорожцы« отогнали, сказывая, что кто тамъ жить хочетъ, то и долженъ имѣть отъ запорожскаго войска позволеніе и платитъ имъ оброкъ.«

робивъ. Вона не поперечила ёму. Отóжъ гр. Румянцовъ и совітує Катеріні: »Козакі Запорóжецькі — не християне, не богомільці. Запорóжець, каже, ожéнитця на одній сестрі, а якъ умре вона, такъ берé за себе другу жъ сестру, рідну. Вони, каже—совітує, нехрищені:—вйжнемо їхъ.«

А булó се такъ:

Пані схотіли взятъ оці зéмлі собі на дёржаву, бо земля добра, и річки в, и лісу чимало,—а тоді булó ще більшъ. Отъ, по усіхъ гóрахъ тутъ бувъ лісь, а тепёръ вже нема... то панамъ дуже хотілось завладати сією землёю. Такъ Запорóжецька! Самі жъ вони не посміли просіти Катеріну—царицю, а сказали тому гр. Румянцову, щобъ той попросивъ. Отъ Румянцовъ графъ и просить. »Мамо, каже: Запорóзці нехрищені, не богомільці, вйженемъ їхъ, а зéмлі оддамó панамъ у дёржаву. И тобі лучче, та й намъ бóуде вигоднійшъ.« А Катеріна й питає: »дежъ динемъ Запорóзькихъ козаківъ?« А вінъ їй убезпéчивъ: »знайдуть, каже, де дитись. У тебе, мамо, землі мно́го,—то нехай собі шукáють; а сю оддамó панамъ.« Отóжъ Катеріна й послухала, та й приказала Запорóзцямъ шукать собі землі у другімъ місті. »И справді, каже, у мене їй мно́го.«

Якъ почули Запорóзці такий ма́тушкинъ приказъ, такъ и заплакали. »Ну, кажуть, коли такъ,—такъ не треба намъ твоєї землі; нехай при тобі вона й бóуде; а ми, кажуть, вже вйшукали собі зéмлю у Турка, у *Темнію Лузі*. Вінъ намъ бóуде ба́тькомъ, а тепёръ ти намъ не ма́ти.

Проща́й, ка́жуть:

Якъ за́йдемъ за Дунай,
То до-до́му й не ду́май.

Хочъ загликáтимешъ—не прійдемъ.« А тоді у нихъ полковникувáвъ *Бóндарь*,—*Гладкий*,—по пісьмéнному. Сей Бóндарь знатнийъ великий бувъ. Отóжъ якъ прійшовъ до нихъ ма́тушкинъ приказъ, щобъ переходили на другі зéмлі, тоді Запорóзці заховали все своє добро у Чорну могíлу, а Бóндарь той и заклáвъ ёго, зъ досáди. А тутъ одъ царі́ці зновъ приказъ: прислáти до столи́ці депутатівъ. Бóндарь и вйправивъ свільки—тамъ козаківъ до Петенбурху, та й наказáвъ: »гледіть же, козакі, скажіть царі́ці Катеріні, що се наші зéмлі.«

Приехали ті депутати до столиці, а царіця й звеліла їмъ настановити обідъ. А гр. Румянцовъ наказавъ, щобъ поклали їмъ ложкѣ у три аршини, и щобъ вони, тими ложкѣми, обідъ обідали. «И царіця, каже, буде дивитьця, якъ будуть козаки Запорожецькі тими ложкѣми обідъ обідати. А якъ пообідають, каже, то нехай собі віютця куді схочуть.»

Посідали за обідъ. Побрали ті ложкѣи що у три аршини, та й почали Запорозці годувать тими ложкѣми одинъ другого.

А царіця, якъ побачила, то й каже:

»Та й недурні жъ сі Запорозці! Бачъ, що вігадали! А я, каже, думала,—якъ тутъ справитця зъ тими ложкѣми?

Ото, якъ почули Запорозці, що матушка сказала, то й кажутъ до неї: »ми, матушко, хрищені!«

А вона тоді:

»А ти жъ казавъ, гр. Румянцовъ, що вони пе хрищені...?«

Отъ Запорозці й прѣсютця: чи не можно бъ їмъ на їхъ зѣмляхъ zostаватись?

А вона й каже: »ні, козаки Запорожецькі, ні, не можно. Сю зѣмлю вже панамъ оддано.«

Тоді Запорозці заплакали, та й пішли до Турка.

Якъ прийшли вони до Дунаю, то Бондарь, полковникъ, нарвавъ травѣ, та й кинувъ черезъ себе у Дунай.

И козаки нарвавши травѣ покидали у Дунай.

Такъ травѣ, що вкинувъ у річку Бондарь, поплила противъ фѣлі, а травѣ, що покидали козаки, та пішла за водою.

Тоді Бондарь и приказуе: »слухайте жъ мене! Розстелить пітників, та й становьте на нихъ коней, та й переправляйтесь!«

Козаки послухали, бо Бондарь бувъ великий знатникъ (*), та постановивши коней на пітників—попереправлялись.

А Катеріна, якъ почула, що Запорозці помандрували до Турка, у Тѣмний Лугъ, такъ заразъ и побігла до Новосѣлиць, дѣ була переправа.

(*) Се велике слово. Видно, и теперъ нашъ народъ не вдовольнитця тимъ, що ватажокъ матиме чинъ великий, або вестиме рідъ свій, хочъ одъ Мусія. Народъ спопитае, чи е въ ёго розумъ? Коли е, то й слухатиме залюбки, а ні, то й «дурень еси» такому ватажкові скаже.

Якъ же побачила, якъ Запорѳзці переправляютьця, що на однімъ цїтнику—двадцятѳро коней,—такъ и закрїчала:

»Гей, гр. Румянцовъ, гр. Румянцовъ! Ти жъ казавъ, що вони нехрищенї; ти жъ, каже, совїтувавъ—виженемъ їхъ!—Отъ и послухала тебе—та якб вїйсько занастїла! Теперъ вже, звїсно,

»Якъ зайшли за Дунай—
То до дому й не думай!
Вже не закличемъ їхъ до себе.«

Гр. Румянцовъ заразъ сїв на паракѳду, та й подравъ у Петенбургъ:—перелягався. А Запорѳзці й досї живуть у Турка, у Тѳмнимъ Лузі. Ихъ тамъ 40,000 (*), и ся земля їхня, а не наша.

А Катерїна й закликала їхъ зновъ до себе: такъ Бѳндаръ, ще якъ вони переправлялись, заспївавъ їй пїсьню:

Великий свїтъ, сударина матушка,
Послухала графа Румянцова,
И одъ панївъ великую напустъ напустїла.
Перве вїйсько було—славне Запорожецьке
Та й занастїла.
Якъ зайшли, кажуть, за Дунай,
То до дому й не думай,
Вже теперъ не завернешъ.

Такъ и дїло було, такъ и дїло було.

Такъ и Катерїна сказала:

»Правда, правда, що занастїла! правда, правда, каже, що не завернешъ.«

А вже жъ: зѳмлю оддала панамъ, а їхъ насїдало тутъ... отъ якъ самї бачите.

А земля ся була Запорожецька.

Отъ и Святогѳрщина, и Изюмъ—се все Запорожецькї землї.

Вс. Коховський.

(*) Див. опов. Таранухи. З. о Ю. Р., т. 1-й стр. 141:

...»А опїсля, якъ побачили, що Москва вже все позабирала, то сіло їхъ (Запорожцївъ) сорокъ тисячъ на човни, та й поїхали до Турка.«

VI.

ТРИ ПАНИ.

(Оповідання козака).

И. А. Домонтовичу.

Питаєте ви мене: чій се двіръ що високи осокпри,—якого пана? Отъ-же й не скажу вамъ,—дарма що й родивсь и хрестивсь тутъ. Вінъ вже й худобу сю давно купивъ, та усе ніякъ не вимовлю; вінъ изъ Німцівъ, то бакъ якъ ёго зовуть? чи Розігнавъсь, чи Розідравсь, чи Розікравсь,—такъ якось. Ся худоба колись-то Хведченкова була; тихъ Хведченківъ я добре знавъ, у мене й родичъ у дворі бувъ—кумъ, Сергій—писарь: а теперъ такъ, коли-не-коли, повзъ панській двіръ йдешъ, а у двіръ не наvertsається: сей Німець усіхъ помаймававъ, — такъ мені тамъ ані людшини знаёмої, ані діла ні якого нема.

Я й старого Хведченка добре знаю—Ондрія Степановича; справедливий панъ бувъ,—и на всю губу; у ёго ще три села було: Шережетівка, неподалеку, та десь підъ Чорніговимъ два. Людей більшъ ніжъ надъ тисячу душъ було. Тисяча чотиреста; чи що? Кумъ Сергій казавъ, та я забувъ вже.

Ондрій Степановичъ ще й маршаломъ бувъ. Було, якъ на полюванні іде, то біля ёго панівъ та панківъ голоп'ятнихъ,—такихъ, що йде у чоботяхъ, а пучки на піску й знать,—сяла; усі ёму такъ у вічи й двилитця, чи не загадає чого. Становий та справникъ було якъ прийдуть, то коней ажъ коло шинку покинуть, а у панській двіръ пішки йдуть.

Гульня була у Ондрія Степановича невиводня. Разъ-у-разъ панівъ повний домъ; п'ють, у карти гуляють, танцюють, музика грають (у Ондрія Степановича и музика чоловіка двадцять було). Що судови пани,—такъ, здається, и жили у ёго; наши козаки, було, по тижню, зъ запряженими кінями, у підводі стоять. Легше було на стійку у стапъ, підъ москалівъ, іхати, ніжъ у панській двіръ: бо тамъ хоча знаешъ коли одбудешъ, а тутъ—зъ двора не ідъ, бо часомъ пани заразъ іхатимуть, и скотина негодована стоить, и самому то-жъ хочъ пропадати, коли яка Божа—душа, зъ дворовихъ, не нагодує. Такъ вже и трапляють було підводчики, щобъ якъ-небудь самъ папъ убачивъ, що візъ запряжений стоить, то вже загадає и сіна дати и на-

годовать підводчика. Тільки не кажп, що горілку пьєшь, а то тобі таку коновку внесеуть, мо, кварть пзо дві, та й присилують випити; а якъ хто не випьє, якъ ще самъ панъ підносить, то часомъ и канчука коштує. Запекуватий панъ бувъ! що було загадає кому, то вже слухай; у пельку загадає лізти, такъ и лізь. На-віки той пропашпй, хто ёго у чому не послухає: и у пеклі відъ ёго не сховаецця; а якъ хто послухняний, що все каже: *сейчасъ будетъ*, та *слушаю-сь*,—отъ то ёму й душа любезна. Хочъ, приміромъ кажучи, мій кумъ Сергій: зъ дворовихъ байструківъ вінъ; зъ самого малку за поинхача при кучеряхъ бувъ,—такъ и самъ вінъ надіявся, що не минати ёму московскои мунциі: «лапнешъ,—було каже,—себе за чубъ, а думка така, бути тобі голеному, та стриженому,»—а и не довелось; теперъ купецъ, та чотирі доми у городі,—лісомъ та хлібомъ торгує. А черезъ що? Черезъ те, що розумний та послухняний бувъ... Саме зачули про некруцький наборъ. Сергій добре знавъ, що бути и ёму у некрутахъ. Ось біда и навчила.

Падумавсь вінъ, та й почавъ по саду ходити, щобъ де зуспіти пана. бо у домъ до пана лакеі не допустили-бъ. Ажъ иде Ондрій Степановичъ проти Сергія, а той и не зякався, дарма,—що панъ дуже грізний бувъ. Уклонивсь, та й каже: «Я, пане, до вашоі милости: будьте ріднимъ батькомъ мені сироті.» Ондрій Степановичъ якъ грімане на ёго: «чого тобі треба?» Розсердивсь, значить, що надокучають. «Позвольте,—каже,—пане, женитись.» Той и зовсімъ розлютувався. А сей и не тікає: «такп,—думає,—діждусь свого: перейде твое серце.» Бивъ ёго, бивъ Ондрій Степановичъ, а далі й попитавъ: «на кому-жъ ти хочешъ женитись?» «А тоді саме у будинкахъ ажъ три дівчини важки ходили. И не перелічпшь, що тоді байструківъ у дворі плодилось! бо дівчатъ меньшъ тридцяти ніколи не було. Одни клими пятнадцатеро ткало.

Отъ Сергій сей й знає, що панъ не любить, щобъ накртпн изъ дітьми ходили,—дарма що тіі діти більшъ одъ ёго-жъ и були. Заразь, якъ котра важка, або зъ дитиною, то за кого-небудь зъ дворовихъ парубківъ заміжъ й отдає, або до батька на село прожене; а иншихъ, новихъ та молодшихъ, у двіръ наберуть.

Сергій и каже панові: «яку ви, пане, порадите: на те ви нашъ панъ; на кому загадаєте, на тому й ожениюсь; де вже мені самому обирати? якъ ви скажете, такъ и буде,» та ще пана у руку поцілувавъ. Підобрився панові. Той и загадавъ на Стесі женитися (а сю Стеху панъ більшъ одъ другихъ любивъ). Оженився Сергій. Панъ двадцять

пять карбованців на весіллє подарував и зробивъ Сергія помошникомъ у кляшника, що пашню доглядавъ. Розживсь трохи Сергій. Хату ёму у дворі одвели; вже почали ёго и Петровичемъ по хрещеному батьку звати. Жінка дитя привела,—такъ справникъ изъ пощадею хрестили. Такъ сёго ще малю Сергієві: надумавсь вінъ, якъ би усе панське добро до своїхъ рукъ загарбати. Подруживсь изъ кляшникомъ; жида знайшли, у городі, якого—сь; кучера, що колись що—дня годувавъ Сергія товченкамъ, поєднали. Понакладали повни вози мішками изъ панськимъ борошномъ, та й налагодились, щобъ у ночі одвезти па панськихъ коняхъ, стаєнихъ, до жида у городъ. Сергієві того тільки й треба. Подъ-вечіръ прийшовъ вінъ у домъ, та й каже лакеямъ, щобъ пустили до пана. Тіи не пускають, такъ Сергій вибатькувавъ ихъ, та хотівъ самъ на-впростець йти; тіи ёго за руки. Вінъ такий гвалтъ зчинивъ, що самъ панъ вибігъ. »Що се таке?« питає. Лакеї й кажуть: »пьяний Сергій прийшовъ,—бунтуєтця.« »Ні,—каже Сергій,—я, Ондрій Степановичъ, не пьяний, а прийшовъ вамъ донести про те, що у васъ у дворі робитця,—якъ вашої милости добро переводять,« та й розказавъ усе панові. На сей часъ справникъ у дворі бувъ; и я тогді у підводи третій день пропадавъ, такъ бачивъ, що робилось тогді. Чоловікъ зъ двадцять при мені били, що вони й не винні зовсімъ; кучера и кляшника на Сибір завдали, ще й катъ поровъ, а Сергія поставивъ панъ за кляшника и за старшого надъ усіма. Зъ сёго часу заживъ Сергій. Туди далі мене старшиною надъ чотирма селами поставили; тогді ще сіхъ старість у кожному селі не було,—тільки одни соцькі; такъ Сергій у мене й діти хрестивъ. Що попогуляли ми изъ имъ, що за привітлива душа була; и теперъ, якъ трапитця у городі бути, такъ питає и частує мене, наче свою рівню: дарма що вінъ на увесь повіть купецъ, а я—козакъ простий. . .

Лютий, дуже лютий бувъ Ондрій Степановичъ; безневинно чоловіка було обезвічити; одначе крепакамъ не погано було, бо землі у їхъ була сила. У иншихъ зъ-давнихъ-давенъ вола була, а други у папа по-випрошували. Набільшь тіи, що дочки та сестри у дворі були. И пособлявъ—таки Ондрій Степановичъ своимъ крестиянамъ. Пожежа станєтця, не доведи Господи,—такъ вінъ хату нову поставить; а законъ у ёго такий: зъ чиеї хати почалось, тому пятьсотъ різокъ, хоча-бъ и підпалено: »не роби,—каже було старий панъ томучоловікові,—собі ворогівъ, такъ и не підпалють тебе.« Козаки то—жъ ни—чимъ худимъ ёго не згадають; тільки підводи черезъ судовихъ гостей обридли. Та ще, хи—

ба, якъ попадетця скотина у спаші, такъ и тогді—у перше дурно отдадуть, а вже вдруге бережись, бо якъ коняці, такъ и гриву и хвість острижуть, а якъ воли, то хвість одрубають; а сѣго здирства ніколи не було, щобъ за спашь гроши брати. Овдрій Степановичъ ще й вилаявъ за се Сергія: »не панське, — каже діло, — зъ мужика гроши брати.« Ще за се ёму люде дякують, що церкву збудовавъ; хоча баню громада залізомъ укрила за свої гроши, якъ вже вінъ умеръ, та все—жъ таки и стіни вінъ постаповивъ и иконостасу зробивъ. Теперъ и подивитись любо; неначе село не те, якъ церква нова, та ще така гарна, якъ у насъ, що я такої по селахъ и не бачивъ, хіба тільки у Києві та Переяславі такі церкви.

Якъ умеръ Овдрій Степановичъ, такъ се село досталось синові ёго Михайлу Овдріевичу; инші села на другихъ братівъ упали. Ми сѣго пана, ажъ покi приїхавъ панувати, ніколи не бачили. Его батько до себе не приймавъ. Мені казавъ кумъ Сергій, що черезъ те, що паничъ якъ вивчивсь десь у школі, у Петербурсі здаеця, такъ почавъ бунтоватись, та за се цілий годъ у турні сидівъ, — такъ старий панъ зненавидівъ ёго.

Якъ умеръ панъ, такъ и почали усі турбоватись, що се за паничъ такий, — бо вже почули, що ёму досталось. Великого лиха сподівались, бо усі чули, що зъ паничемъ було. Голосили навіть инші: »острожняку, — кажуть, — на поталу достались; де й дітись намъ біднимъ? перезеже вінъ насъ на гречку.«

Ось и діждалсь: приїхавъ паничъ.

Загадавъ вінъ зібрати громаду. Посходились; ось вінъ и обьявивъ їмъ, що робитимуть вони по три дні у тиждень; що діти на панщину не ходитимуть, черевати жінки тожъ; що бою більшъ не буде, а за велику провинність підъ арештъ сажатимуть, та записуватимуть у книгу якусь. Ще сказавъ їмъ, що якъ що треба, то щобъ па-впростоць йшли до ёго: »я—каже,—затимъ приїхавъ, щобъ вамъ усімъ добре було.« Зробивъ обідъ; страви наварил, що й не поісти; а горілки—тільки по чарці й дал.

Порозходились люде, та й не знають, чи радіти, чи дивоватись, бо зразу нерозчовпали, що се за проява така; а туди далі й постерегли, що се такий панъ, що ёго на усячній можно одурити. Житте сімъ панщанамъ при ёму таке було, що усі козакки завидували. Насъ и у підводу, и на стійку, пішихъ на греблю; а зъ їхъ казенній одбучи ні якої, бо такъ ще за старого Хведченка велось: той би становому и голову стявъ, колибъ той осмілюсь ёго людей займати. Чому-бъ, здаеця, не жити тихо сімъ крепакамъ? такъ ні: зажпрливи дуже; за тежъ їхъ и

Бігъ покаравъ, що такого пана та кривдили дуже. Косять, або жнуть такъ, якъ мокро горить; доведуть до того, що почне жито висипатись; тоді й кличе паничъ, (бо бачить, що усе пропаде), щобъ хто хоче йшовъ зъ половини жати. І зъ сіномъ те-жъ саме. На панщині тільки дні переводять, а до папа за землею лазять. У пшного й такъ день на тридцять; ні, сёго мало: йде щобъ ще виплакати. Прийде до пана, знебожитця: »Дайте, пане, землі, бо въ мене зовсімъ мало.« Папичъ и покличе Сергія »у кого,—штає—земля, що жалюця що мало. Той и налічить папичеві: »у того, та у того,—вони ще зъ батьківъ владіють; у сёго чоловіка справді мало.« Папичъ и загадає одрізати де-небудь одъ панської, а Сергію звісно вже підморгичепъ, басавринокъ получивъ.

Ще не минуло й двохъ годъ, якъ Одрій Степаповичъ вмерли, а Михайло Одрієвичъ почали господарювати,—та ажъ гідко подивитись на панський двіръ: штахети обурени, хати облуплені, тини тожъ повалились, плантації бурьяномъ позаростали, топчеки несправні, винниця зовсімъ стала, бо мідяни труби покрали—продови души. Такий разгардіяшъ, що не доведи Господи. Та ще хочабъ панцане за пана Бога молили, а то зъ ёго жъ и глузують: »отъ,—кажуть,—на наше щасте Бігъ дурня піславъ.« Та ще лютують за те, що пізволивъ дівчатамъ, за кого схоче, замижъ йти. Наші парубки козачи заразъ и почали сватати, бо панська дівка більшъ до роботи привична, та й чоловіківъ рідъ поважатиме, що її зъ крпацтва визволили. У мене три сини жошатихъ, а сама краща та невістка, що зъ панськихъ,—и не лукава и до роботи охоча,—а зъ тими двома ничого и не зъорудуешъ.

Якъ давъ папичъ таке пізволення, такъ паньски парубки и побутовались, навигъ чоловіка вбили,—дружка у весілі, бо за їхъ козачки не йдуть, паньски тожъ. Почувъ паничъ про се, та й обьявивъ, що якъ козачка за ёго крестянина пійде, то на панщину не ходитиме; такъ и то не йдуть. Думка така: »покі ти живъ, такъ добре, а якъ часомъ помрешъ, да якому-небудь египетнику достаємось, тогді—що?« Тільки зъ козацтва и йшли що спроти, та на виду зовсімъ погани, або при якому каліцтві, або тії, що попрошечувались. Крпко стереглись наши дівчата паньскихъ паробківъ, бо той, якъ попадесся де, не помилує: «теперъ,—каже,—добре знаю, що за мене пійдешъ.»

Добре и я знавъ сёго панича, та хто й не знавъ ёго? Лекарювавъ вінъ; а у насъ село велике, такъ разъ-у-разъ або до ёго за порадою йдуть, або якъ хто міцно не здужає, то покличуть Михайла О-

дрівича, вінъ и прийде у хату,—скажуть, що робити, та ще й лікарства пришло. Кумъ казавъ, що у ёго на сі зілля сила грошей сходила, усе по городахъ куповавъ, а зъ людей нічого було не візьме. Пшпій або курку принесе, або яблука, у кого є, або вівса ворочокъ, щобъ по-спроможності, хоча чимъ-небудь, оддячити; такъ не приймає. И у мене, нехай вінъ у худе місце не вступить, дочку вигоівъ. Зовсімъ пропадала... що я сімъ знахарямъ усячини попереважавъ,—нічого не пособляло; а якъ вінъ давъ якийсь коломарчикъ, вона й одужала.

Та й не сімъ однимъ пособлявъ вінъ людямъ. Складала у насъ пожежа у—ночі. Пятнадцять хатъ, усе козачихъ, згоріло, та ще саме вбогши люде; вінъ и імъ грошей давъ. Кумъ казавъ, що панъ свої часи продавъ на сей случай.

У насъ люде ёго ведьмакомъ називали: »се,—казали,—вінъ не гоїть, а чахує: ёму нечиста сила пособляє; тимъ вінъ ніколи и у церкву не ходить, и не сповідаєця ніколи.« Ну, за се правда: скількі тутъ не живъ вінъ, а ни разочку у церкву не заглянувъ. Казавъ я вамъ, здаєця, що баня на громадськи гроши вкрита. Якъ збірала сі гроши, мпій дядько тогді титарювавъ, приходить до ёго: »Дайте — каже,—пане, на церкву, що вашъ батюшка, царство небесне, збудовали; треба її докінчати.« Думавъ дядько, що вінъ такий щедрий, тэкъ багато грошей дасть.

»Нема у мене засвпхъ грошей«—каже паничъ, та й поховавсь у другу хату. Дядько стоїть та жде. Запримітивъ се паничъ та й передавъ ёму керезъ лакея одного карбованця, да ще загадавъ сказати, що на церкву більшъ ані шага не дасть, що й се, по—дурному, карбованецъ пропавъ.

Чи Бігъ паничеві за се не пособлявъ, чи черезъ ёго велику добрість такъ сталося,—вже не знаю: тільки почувли ми, що пшпій панъ отъ-сеї пімець Хведченківе добро купивъ. Сергій казавъ мені, що се село ще Ондрій Степановичъ у казни заставили и що—годъ платили у казну ажъ тисячу карбованцівъ, а синові де вже було платити; такъ не питаючись ёго, казна й продала.

Якъ зачули про се панські люде, пішовъ репестъ по усёму селу. Бачуть, що не перелівки. Годі панувати, та пана одурювати. Позходились, почали радитись, а туди далі и пішли до пана и гроши понесли. »Беріть,—кажуть,—пане, сі гроши. Коли мало, ще принесемо,—аби тільки ви надъ нами панували.« Усміхнувся зразу Михайла Одрівичъ. »Вже пізно,—каже имъ,—не мої ви;« а далі якъ за-

лаче—п люде плачуть. »Не вміл ми усі шануватись,«—каже вінъ. Де яка панська скотина була—п тую имъ подарувавъ, та того-жъ дня п поїхавъ. Чувъ я, що теперъ вінъ у Петербурсі, у менистерні,—генеральскій чинъ заслуживъ. Щасти ёму, Боже. Нихто на ёго не заплачетця, хіба тільки крепаки инши, що теперъ пристановища не мають,—такъ п ті нехай на свою пусту голову жалкують.

Михайло Ондрієвичъ поїхавъ, а на другий день приїхавъ новий панъ: п имя у ёго таке, що невимовлю. Білявий, сухорлявий, жінка изъ імъ п дітей ціла купа. Діти тожъ таки біли, якъ п вінъ. Переночувавъ вінъ, а на другий день п почавъ по полямъ їздити. Якъ дізнавсь, що самі лучши землі у людей, то привізъ землеміра та й поодрізувавъ собі, а людямъ оддавъ що найпоганіше, та й то не багато. Почали було люде турбоватись, такъ на той часъ москалі стояли, пішла езекуція. Що сі москалі робили, то я продивсь п хрестивсь,—такого не бачивъ. Ни жінка, ни дівка відъ ихъ не вбережетця, хіба у наші хати, козачи, тікає. Зпшчили бъ людей чисто; такъ уже самъ сей німець перепросивъ, щобъ ослобонили людей.—Мо я въ іого такп трохи Бога есть; або про те подумавъ, що якъ оскубуть людей зовсімъ, то ёму вже нічого буде скубти. Утихомирлись люде; слухають та тільки плачуть, не то—що Михайла Ондрієвича, а п Ондрія Степановича згадуючи.

И здаетця, сей німець на заєви діп ихъ не займавъ, такъ якъ колись при Ондрію Степановичу було, що инколи носилъ три тяжні роблять,—а поголіли зовсімъ люде. Вінъ изъ людми такъ робивъ, якъ у приказці: *не бѣ, не лає, та ни про що не дбає.*

Зновъ ставъ панський двіръ такий, якъ при старому панові, а що скоту позаводивъ німець, такъ п не перелічишь; наробивъ молотилокъ, машини усяки; винницю зъ цегли нову поставивъ, на двісті пудъ. Хліба у ёго у-четверо проти того, якъ при Ондрію Степановичу було. Не взяла ёго нечпста матп,—розумний, та й хитрий,—катержний.

Тільки—що чутка пішла про сю волю, вінъ заразъ у губернію поїхавъ, вернувъ казні заставу, бо безъ сёго, кажуть, не можно було,—та й давъ усімъ людямъ волю. Покликавъ ихъ, та й подававъ имъ листп. »Вольни вже ви,—годі на папщину ходити.« Дивуюцца люде: чи не збожевільивъ,—думають,—пашъ панъ. Ажъ такъ що збожевільивъ! заразъ п почавъ людські грунти пзъ хатами козакамъ продавати. Силу грошей зібравъ, бо у панськихъ людей горіди були великіі, а козаки розплодilisъ,—тіснота. За день горіда по півтораста карбоващівъ платили. П мене надішвъ: теперъ хоча просторъ, а то

ніде було п хлівця поставити; а у мене три сноп дома, а четвертий у москалях; може колісь якъ не вб'ють, и вінъ вернетця.

Повигонивъ німець людей зъ села. Тягаютьця и теперъ по сусідахъ, та по старцяхъ, а де—яки на вільни степа пішли, та у Кримъ, бо відти татари повиходили. Звісно, якъ схочуть, то найдуть собі пристановище; та чи то жъ легко батьківскій курінь кидати?

Здивовалсь и ми, якъ зробивъ таке німець, бо зроду такого не чули, щобъ усіхъ людей випустити на волю. Якъ, — думаємо, — повертатиметця вінъ? ажъ ухопить ёго чортяка? Понаймавъ наймитівъ, наставивъ хатъ, засіває стільки-жъ, якъ и до того сіявъ, а люде зъ копи жнуть. Лихо и намъ изъ сімъ паномъ. Не подарує вінъ ничого; попадетця скотина у спаші, такъ-або иди просити, щобъ скотину забравъ собі, або якъ почнуть тебе по судахъ тягати, такъ мало сёго, що попоходишъ верстовъ за тридцять, мо разівъ десять, не тількі що скотини рішнся, ще и останню копійчину, яка есть, втрусншъ.

Вже нихто не вкраде у ёго. Такихъ гаспидськихъ душъ понаймавъ, що й сплять и бачать; платить вінъ имъ багато, за те—жъ и пльнують вони, та й роблять за грохъ.

Митро Омельковичъ.

27 Лютого 1862 року.

ВАЖНѢЙШІЯ ПОСТАНОВЛЕНІЯ

1) ПОЛТАВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПО КРЕСТЬЯНСКИМЪ ДѢЛАМЪ ПРИСУТСТВІЯ.

Объ издержкахъ на переселеніе удаляемыхъ изъ обществъ временно-обязанныхъ крестьянъ. Вслѣдствіе представленія начальника губерніи объ издержкахъ на переселеніе удаляемыхъ изъ обществъ временно-обязанныхъ крестьянъ, главный комитетъ, 21-го сентября 1861 г. опредѣлилъ: 1) что при удаленіи изъ обществъ, по мірскимъ приговорамъ, временно-обязанныхъ крестьянъ, независимо отъ того, будетъ ли составленъ приговоръ по непосредственному усмотрѣнію общества, или же вслѣдствіе предложенія помѣщика, издержки на снабженіе удаляемыхъ одеждою и кормовыми деньгами, на все время слѣдованія ихъ, до мѣста назначенія, должны быть относимы на счетъ самыхъ обществъ, которые обязываются заплатить въ семь случаевъ и всѣ числящіяся на удаленныхъ крестьянахъ недоимки; 2) что если удаленіе производится безъ мірскаго приговора, вслѣдствіе просьбы помѣщика, по рассмотрѣніи оной въ уѣздномъ мировомъ съѣздѣ и съ разрѣшенія губернскаго присутствія, то всѣ издержки на снабженіе удаленныхъ одеждою и кормовыми деньгами, должны быть относимы на счетъ помѣщиковъ, которые обязаны заявлять о готовности принять на свой счетъ упомянутыя издержки въ своихъ прошеніяхъ объ удаленіи крестьянъ изъ обществъ, безъ чего и самыя прошенія не должны быть принимаемы къ рассмотрѣнію; и 3) что всѣ издержки по переселенію временно-обязанныхъ крестьянъ, опороченныхъ судебными приговорами и которыхъ общество не пожелаетъ принять въ свою среду, должны быть относимы на счетъ казны.

На основаніи этихъ правилъ, приговоры обществъ и ходатайства помѣщиковъ объ удаленіи временно-обязанныхъ крестьянъ, если притомъ не представлено надлежащей суммы на покрытіе издержекъ на переселеніе удаляемыхъ, удовлетворенію не подлежатъ. Если же нѣкоторые изъ крестьянъ дѣйствительно не могутъ быть терпимы въ обществѣ по вреднымъ своимъ дѣйствіямъ, то общество и помѣщикъ, не желая принять на свой счетъ расходовъ по переселенію, могутъ преслѣдовать такія вредныя дѣйствія судебнымъ порядкомъ. (Пост. Полт. губ. прис., 23 ст. 1861 г. Полт. губ. вѣд., 10 янв. 1862 г. № 2).

О переводъ прогульныхъ дней на денежную недоимку. Прогульные дни могутъ быть переводимы въ денежную недоимку не прежде, какъ по введеніи въ имѣніи уставной грамоты. (Пост. Полт. губ. прис. 25 октября 1861 г. Полт. губ. вѣд. 10 янв. 1862 г. № 2).

О надѣль землею крестьянъ, записанныхъ по ревизіи за однимъ помѣщикомъ и получающихъ полевой надѣль изъ земель другаго помѣщика. 1) Крестьяне, водворенные на землѣ одного помѣщика, но получившіе полевой надѣль изъ земель другаго, сохраняя въ пользованіи своемъ прежніе усадебные участки, должны, при составленіи уставной грамоты, получить полевой надѣль изъ земель помѣщика, въ имѣніи коего они водворены. Этотъ надѣль долженъ быть по объему равенъ тому, коимъ они пользовались до настоящаго времени изъ земель другаго помѣщика. 2) При таковой обмѣнѣ, должно быть соблюдаемо правило, установленное 61 ст. Мѣстн. для Малор. губ. полож., а именно, чтобы взаимнѣ отходящихъ отъ крестьянъ земель, изъ отводившихъ съ смежныи съ нихъ угодьями участки, равняющіеся по возможности достоинствомъ тѣмъ землямъ, кои отъ нихъ отходятъ. 3) Если помѣщикъ, на земляхъ котораго водворены крестьяне, не имѣлъ возможности по малоземелью отвезти въ пользованіе крестьянъ количество полевыхъ угодій, равное тому, коимъ они пользовались до настоящаго времени, изъ земель другаго помѣщика, то крестьянамъ предоставляется право сохранить въ пользованіи своемъ, состоящую нынѣ въ ихъ пользованіи полевую землю съ уплатою или отработкомъ слѣдующихъ за оную повинностей тому владѣльцу, коему принадлежитъ состоящая въ ихъ пользованіи земля; но въ такомъ случаѣ помѣщикъ, на земляхъ коего эти крестьяне имѣютъ усадебную осѣдность, вовсе освобождается отъ обязанности надѣлять ихъ полевой землею и при составленіи уставной грамоты исключаетъ ихъ изъ числа подлежащихъ надѣлу полевой землею; помѣщикъ же, изъ земель коего эти крестьяне получаютъ полевой надѣль, включаетъ ихъ въ число подлежащихъ надѣлу землею. (Пост. Полт. губ. прис. 11 окт. 1861 г. Полт. губ. вѣд. 3 янв. 1862 г. № 1).

Срокъ увольненія отъ работъ беременныхъ женщинъ. Больные крестьяне, а также женщины на спосѣ и въ продолженіи 6-ти недѣль послѣ родовъ, не могутъ быть высылаемы на работы. (Пост. Полт. губ. прис. 30 окт. 1861 г. въ Полт. губ. вѣд. 17 янв. 1862 г. № 3.)

О назначеніи на работы женщинъ одиночекъ. Вслѣдствіе жалобы женщинъ Драбовской экономіи князя Барятинскаго, что очередь работъ ихъ назначена управленіемъ въ тѣ дни, когда очередь мужей ихъ, что порядокъ этотъ тяготителенъ, въ-особенности для одинокихъ женщинъ, у которыхъ въ семействѣ нѣтъ другихъ лицъ женскаго пола, чрезъ что дѣти и хаты ихъ остаются безъ присмотра,—поставлено, что женщины (одиночки) не должны быть назначаемы на работы въ одно время съ ихъ мужьями. (Пост. Полт. губ. прис. 11 окт. 1861 г. въ Полт. губ. вѣд. 3 янв. 1862 г. № 1).

О правѣ временно-обязанныхъ крестьянъ принимать къ себѣ на жительство всѣхъ лицъ съ законными видами. Вслѣдствіе жалобы уволеннаго отъ обязательныхъ отношеній двороваго человѣка на воспрещеніе бывшаго его владѣльца, проживать ему у отца своего—временно-обязаннаго крестьянина того же владѣльца, губернскаго присутствіе просило мировыхъ посредниковъ обратитъ на это обстоятельство вниманіе, и въ подобныхъ случаяхъ разъяснять кому слѣдуетъ, что временно-обязаннымъ крестьянамъ закономъ не воспрещается принимать къ себѣ для жительства не только родныхъ дѣтей, но даже и по-

стороннихъ лицъ (Пост. Полт. губ. прис. 11 окт. 1861 г. въ Полт. губ. вѣд. 3 янв. 1862 г. № 1).

О надѣлѣ землею семействъ, члены которыхъ не все хотятъ имъ воспользоваться. По возбужденному вопросу о томъ, что если, на основаніи ст. 6 Пол. о устр. дворовыхъ людей, отецъ, имѣя право на надѣлъ земли, пожелаетъ имъ воспользоваться, а его сыновья, состоя въ услуженіи у помѣщика, не пользовались землею и нынѣ не пожелаютъ оной получить, то могутъ ли быть послѣдніе не надѣлены землею и оставаться до истеченія обязательнаго срока при семействахъ, съ припискою потомъ куда пожелаютъ,—положено, что при введеніи уставныхъ грамотъ, въ означенномъ случаѣ, все семейство приписывается въ расчетъ надѣла на сельское общество, а принять участокъ сверхъ бывшаго уже не можетъ быть обязательнымъ для семейства (Пост. Полт. губ. прис. 30 окт. 1861 г. Полт. губ. вѣд. 17 янв. 1862 г. № 3).

О запискѣ, въ некоторыхъ случаяхъ, личныхъ повинностей денежною. По возникшему вопросу о томъ, нельзя ли крестьянъ, отправляющихъ хозяйственныя должности, взамѣнъ личнаго отбыванія казенныхъ и общественныхъ повинностей, обложить денежною повинностью,—опредѣлено: что, по цѣлѣвию въ виду закона, предположеніе это не можетъ быть приведено въ исполненіе; но если кто изъ должностныхъ лицъ пожелаетъ, то можетъ вмѣсто себя ставить другаго работника, по найму, для отбыванія казенныхъ и общественныхъ повинностей, или войти въ добровольныя соглашенія съ обществомъ объ уплатѣ за слѣдующія съ него повинности деньгами. (Пост. Полт. губ. прис. 30 октября 1861 г. Полт. губ. вѣд. 17 янв. 1862 г. № 3).

О причисленіи къ крестьянскому надѣлу угодій, находившихся въ пользованіи, до утвержденія Положенія, у прикащиковъ и другихъ должностныхъ лицъ. Предводитель дворянства полтавскаго уѣзда передалъ въ губернское присутствіе жалобу на полтавскій мировой съѣздъ временно-обязаннаго двороваго помѣщика Жуковой, Федора Ткаченка, слѣдующаго содержанія: онъ, Ткаченко, бывши крѣпостнымъ помѣщикомъ Маріи Жуковой, жилъ въ ея имѣніи въ Харьковской губерніи, а въ 1833 году, по волѣ владѣльца, переселивъ полтавскаго уѣзда въ деревню Войшовку, гдѣ онъ отъ нея получилъ въ надѣлъ пахатную и сѣнокосную земли въ трехъ мѣстахъ, въ количествѣ 7-ми десятинъ и отбывалъ за оную повинность. По смерти же помѣщицы Маріи Жуковой, по раздѣльному акту 1837 года, Федоръ Ткаченко достался Елисаветѣ Жуковой и, по ея назначенію, состоялъ прикащикомъ, съ чѣмъ вмѣстѣ пользовался и землею въ означенномъ выше количествѣ, и земля эта, находясь въ 3-хъ мѣстахъ, при раздѣлѣ отошла въ одною мѣстѣ брату Елисаветы Жуковой, Виктору Жукову, а въ другомъ—сестрѣ ея, Екатериинѣ Крикотецъ. Весною 1861 г. владѣлица Елисавета Жукова отобрала отъ Федора Ткаченко землю, въ пользованіи его находившуюся, вспаханную уже подъ яровой посѣвъ въ доставшейся ей части 4½ десятины, а равно не позволила пользоваться землею въ частяхъ В. Жукова и Е. Крикотецъ. Федоръ Ткаченко жаловался на такое отобраніе земли мировому посреднику г. Сулимѣ и просилъ возвратити ему въ пользованіе ту землю, а также удовлетворити его за вспаханіе подъ яровой посѣвъ на истекшее лѣто 4½ десятинъ, отобранныхъ Жуковой, за проработанныхъ имъ и 13 лѣтнею дочерью его въ настоящую весну ежедневно 4 недѣли и надѣлити его усадьбою. Посредникъ своимъ рѣшеніемъ положилъ: землю, отобранную помѣщицей Жуковой, оставити въ ея пользованіи. По жалобѣ на это рѣшеніе Полтавскому уѣздному мировому съѣзду, съѣздъ утвер-

даль рѣшеніе посредника, на томъ основаніи, что земля была надѣлена Ткаченкѣ, какъ прикащику, вмѣсто жалованья, а потому землю эту нельзя считать надѣломъ.

Губернское присутствіе, съ своей стороны, находило, что на основаніи ст. 11 и 36 Мѣст. Малор. Полож., тѣ угодья, которыми пользовались, до утвержденія Положенія, прикащики и другія должностныя по хозяйству помѣщика лица, также точно принадлежатъ къ крестьянскому надѣлу, какъ и всѣ другія земли, состоявшія въ пользованіи крестьянъ, а также, что мѣстное положеніе о крестьянахъ устанавливаетъ отношенія крестьянъ къ тѣмъ только помѣщикамъ, которымъ они принадлежали какъ крѣпостные, а не къ другимъ помѣщикамъ, у которыхъ они могли пользоваться землею на другихъ какихъ-либо основаніяхъ,—опредѣлило: 1) землю, которою крестьянинъ Федоръ Ткаченко пользовался въ прошедшемъ 1860 году, собственно въ имѣніи Елисаветы Жуковой, признать его надѣломъ и возвратитъ въ его пользованіе. 2) Землю, которою Ткаченко пользовался въ имѣніяхъ В. Жукова и Е. Крикотецъ, возвратитъ въ пользованіе помѣщика Жукова и Крикотецъ. 3) Исполненіе сего рѣшенія, т. е. точное опредѣленіе и отведеніе земли, оставляемой въ пользованіи Ткаченка, а также разрѣшеніе просьбы его о вознагражденіи за паханіе $4\frac{1}{2}$ десятинъ земли поручитъ Полтавскому мировому съѣзду, и 4) Пригласитъ мирового посредника Сулиму ускоритъ разбирательство просьбъ Ткаченка о вознагражденіи его за ежедневную работу его съ 13 лѣтнею дочерью, а также о надѣленіи его усадьбой (Пост. Полт. губ. прис. 8 ноября 1861 г. Полт. губ. вѣд. 24 янв. 1862 г. № 4).

Переселеніе крестьянъ помѣщикомъ Перекрестовымъ безъ ихъ на то согласія. Вслѣдствіе жалобы временно-обязанной крестьянки Целаген Черюбай на помѣщика Василія Перекрестова за переселеніе ея съ мужемъ изъ миргородскаго уѣзда въ другое имѣніе зеньковскаго уѣзда и за требованіе съ нихъ работъ, отъ которыхъ они по лѣтамъ своимъ должны быть освобождены, и на мирового посредника И. В. Чарныша за неудовлетвореніе просьбы ея по сему предмету, — губернское присутствіе сообщило посреднику, чтобы онъ распорядился воспретитъ г. Перекрестову переселять крестьянъ безъ ихъ на то согласія; а жалобу крестьянки Черюбай передать для разсмотрѣнія въ мѣстный мировой съѣздъ (пост. Полт. губ. прис. 17 окт. 1861 г. Полт. губ. вѣд. 3 янв. 1862 г. № 1).

Переселеніе помѣщикомъ Нечаевымъ крестьянъ безъ ихъ на то согласія и самовольное уменьшеніе ихъ надѣла. Мировой посредникъ 5 участка золотошскаго уѣзда г. Орѣховскій довелъ до свѣдѣнія присутствія, что помѣщикъ Нечаевъ въ мѣстечкѣ Еремѣевкѣ, послѣ объявленія манифеста, началъ переселять крестьянъ и уменьшать находящіеся въ ихъ пользованіи грунты, застроявая таковыя новыми избами для переселенія, каковыя дѣйствія Нечаева имъ уничтожены и прекращены на дальѣйшее время. Кромѣ того г. Нечаевъ въ 1860 году разломалъ 22 крестьянскихъ избы и жившихъ въ нихъ 12 домохозяевъ размѣстилъ къ сосѣдямъ, а 10 построилъ новыя избы съ надѣломъ грунтовой земли по $\frac{1}{4}$ десятины, тогда какъ они до того имѣли надѣлъ по 1 десятинѣ; устроенныя избы поставлены на такой мѣстности, которая ежегодно весною заливается водою. На грунтъ крестьянина Орлянскаго приказалъ въ 1860 году поставитъ еще 4 избы. Огородивъ такимъ образомъ у крестьянъ грунты, въ размѣрѣ одной десятины у cadaго, г. Нечаевъ не далъ имъ въ замѣнъ другихъ земель, чрезъ что лишилъ крестьянъ въ настоящее время сѣнокоса,

который они жили на своихъ грунтахъ. Губернское присутствіе, находя распоряженіе посредника, относительно воспрещенія г. Нечаеву переселять въ настоящее время крестьянъ и уменьшать ихъ надѣлы, правильнымъ, — опредѣлило: сообщать объ этомъ г. Орѣховскому, поручивъ ему принять законныя мѣры къ восстановленію надѣла, коимъ крестьяне, водворенные на земляхъ помѣщика Нечаева, пользовались въ 1860 году, предоставивъ начальнику губерніи сдѣлать надлежащее распоряженіе по предмету переселенія въ 1860 году крестьянъ помѣщикомъ Нечаевымъ (Пост. Полт. губ. орг. 17 окт. 1861 г. въ Полт. губ. вѣд. 3 янв. 1862 т. № 1).

2) ЧЕРНИГОВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПРИСУТСТВІЯ.

О личной работѣ крестьянъ, не пользующихся усадьбою и полевой землей. Въ разрѣшеніе представленія присутствія, министръ внутреннихъ дѣлъ увѣдомилъ, что отбываніе личной работы, въ пользу помѣщика, не пользующимися ни усадьбою, ни полевой землею крестьянами не мелкопомѣстнаго имѣнія, впредь до введенія уставной грамоты, можетъ быть допущено только съ ихъ на то согласія, ибо крестьяне эти имѣютъ право немедленно выйти изъ мірскаго общества и приписаться въ другія сословія (Пост. Черн. губ. прис. 15 янв. 1862 г. въ Черн. губ. вѣд. 12 февр. № 7).

Разъясненіе правилъ о подсудности дѣлъ о маловажныхъ кражахъ, волостнымъ судамъ. Волостные крестьянскіе суды, на основаніи 1-го прим. къ 102 ст. общ. полож., обязаны принимать къ разбирательству и рѣшенію дѣла о маловажныхъ кражахъ временно-обязанныхъ крестьянъ, когда цѣна украденнаго не превышаетъ 30-ти рублей и когда это учинено въ первый или второй разъ безъ всякихъ увеличивающихъ вину обстоятельствъ, хотя бы подобнаго рода проступокъ учиненъ былъ противъ помѣщиковъ или лицъ другихъ сословій, если только сіи послѣдніе обратятся съ жалобою въ волостной судъ (Пост. Черн. губ. прис. 22 дек. 1861 г. въ Черн. губ. вѣд. 22 янв. 1862 г. № 4).

О выборѣ крестьянами уполномоченныхъ для объясненій съ помѣщиками. Помѣщикъ Н. А. Кобеляцкій въ запискѣ, переданной въ губернское присутствіе, предлагалъ, между прочимъ, чтобы, для соглашенія крестьянъ съ помѣщиками по приглашенію послѣднихъ, относительно перехода на оброкъ, выкупа, разграниченія угодій и т. п. предметахъ, крестьяне избирали отъ себя уполномоченныхъ изъ домохозяевъ, болѣе зажиточныхъ, а потому, относительно говоря, и болѣе развѣтныхъ, по указанію волостнаго старшины, вмѣсто того, чтобы являться для этого цѣлою громадой, съ которой говорить одному лицу, какимъ является передъ нею помѣщикъ, не только трудно, но рѣшительно невозможно, — присутствіе постановило, что, на основаніи 36 и 48 ст. прав. о прив. въ дѣйств. полож., не представляется возможнымъ установить правило, по которому крестьяне имѣли бы право входить въ объясненія съ помѣщиками не иначе, какъ черезъ своихъ уполномоченныхъ, избираемыхъ по указанію волостнаго старшины; тѣмъ болѣе не возможно допустить этого послѣдняго ус-

ловія, заключающагося въ указаніи обществу волостнымъ старшиною лицъ, долженствующихъ быть избранными въ уполномоченные, ибо такого рода вмѣшательство должностныхъ лицъ, нарушая свободу избранія, парализовало бы значеніе выборнаго начала. Съ другой стороны, признавая удобства сношенія помѣщиковъ съ крестьянами посредствомъ уполномоченныхъ, присутствіе нашло, что подобнаго рода сношенія въ отдѣльныхъ случаяхъ могутъ производиться съ согласія на то крестьянъ (Пост. Черн. губ. прис. 22 дек. 1861 г. въ Черн. губ. вѣд. 22 янв. 1862 г. № 4).

Разъясненіе правилъ о мѣрахъ взысканія съ неисправныхъ крестьянъ. Въ слѣдствіе представленія мирового посредника Александровскаго участка, сосницкаго уѣзда, о томъ, какія онъ долженъ принять мѣры, чтобы понудить крестьянъ къ выполнению заключаемыхъ ими съ помѣщиками, по добровольному согласію, условій на счетъ работы на заводахъ и вознаградить владѣльцевъ за нарушение крестьянами этихъ условій, такъ какъ мѣры, къ коимъ могутъ прибѣгать мировые посредники, въ этомъ отношеніи крайне ограничены. — постановлено: мѣры, кои мировой посредникъ проситъ указать ему, въ совершеніи достаточномъ количествѣ предлагаются Положеніемъ, и не могутъ не быть извѣстны каждому, хотя немного знакомому съ его содержаніемъ. Достаточно упомянуть о ст. 23, 30, 31, 32, 80, 81 и 82 Полож. о губерніи и уѣзд. по крест. дѣл. учрежд. Эти статьи, опредѣляя кругъ дѣйствій мировыхъ посредниковъ по судебнo-полицейскому разбирательству, предоставляя имъ право присуждать крестьянъ къ денежному взысканію, для нихъ даже весьма тягостному, указывая на средства, коими они могутъ располагать для производства этого взысканія, обязывая мѣстную полицію оказывать содѣйствіе мировымъ посредникамъ, предоставляя послѣднимъ право подвергать взысканіямъ и смѣнять временно или окончательно сельскихъ или волостныхъ должностныхъ лицъ, неисполняющихъ ихъ требованій, — до-того исчерпываютъ всю совокупность мѣръ, что трудно добавить ихъ какими нибудь еще особенными указаніями (Пост. Черн. губ. прис. 22 дек. 1861 г. въ Черн. губ. вѣд. 22 янв. 1862 г. № 4).

Объ участіи въ мировомъ сѣздѣ посредника, на дѣйствія котораго принесена жалоба въ мировой сѣздѣ. По возбужденному вопросу о томъ, можетъ ли тотъ посредникъ, на рѣшенія или дѣйствія котораго поступила въ мировой сѣздѣ жалоба, участвовать въ разсмотрѣніи и рѣшеніи оной, — постановлено, что устраненіе посредника отъ участія въ рѣшеніи можетъ быть сдѣлано только по требованію одной изъ спорящихъ сторонъ и не иначе, какъ на основаніяхъ, изложенныхъ въ ст. 34 полож. губерніи и уѣзд. по крест. дѣламъ учрежд., ибо дѣла въ мировыхъ сѣздахъ рѣшаются единогласно или по большинству голосовъ, и посредникъ, на рѣшеніе котораго принесена жалоба, является только какъ представитель того или другаго мнѣнія (Пост. Черн. губ. прис. 8 янв. 1862 г. въ Черн. губ. вѣд. 3 февр. № 6).

О правѣ дворовыхъ людей на надѣль и усадьбу, предоставленную имъ помѣщикомъ вмѣсто денежнаго содержанія. Мировой посредникъ Есманскаго участка глуховскаго уѣзда представилъ въ присутствіе переписку, возникшую по отзыву помѣщика Федора Александровича о выдачѣ его дворовому чело-вѣку Антону Гулякѣ увольнительнаго акта безъ его на то согласія и по заявленіи Гулякою нежеланія принять увольнительный актъ на томъ основаніи, что онъ пользуется полевымъ надѣломъ, который и желаетъ сохранить, на одинаковомъ съ крестьянами основаніи. При этомъ Гуляка пояснялъ, что овъ

пользовался, для продовольствія своего семейства, участкомъ въ 3 дес. земли и частью сѣвокоса, а также устроенною помѣщикомъ усадьбою; а помѣщикъ Александровичъ, съ своей стороны, объяснилъ, что онъ жепатыхъ дворовыхъ людей надѣлялъ землею по одной десятинѣ въ руку, чтобы такимъ образомъ избавитъ отъ заботъ одѣвать замужнихъ женщинъ, и не входить ни въ какія мелочныя хлопоты по ихъ содержанію, и что на этомъ основаніи и Гуляка пользовался 3-хъ десятиннымъ надѣломъ; впоследствии же Гулякъ поручено было управлять имѣніемъ, но такъ-какъ онъ оказался несправнымъ, то и былъ удаленъ отъ должности, наговорилъ ему, Александровичу, дерзостей и по просьбѣ своей получилъ вольную еще до обнародованія манифеста, которую вѣроятно потомъ уничтожилъ.

Представляя эту переписку, посредникъ просилъ разрѣшить слѣдующіе вопросы: 1) можетъ ли Антонъ Гуляка, по случаю пользованія надѣломъ землей, опредѣленной ему со стороны владѣльца взамѣнъ снабженія семейства его одеждою, быть включеннымъ въ число такихъ дворовыхъ людей, которые, по ст. 6 полож. о двор. людяхъ имѣютъ право, на участіе въ пользованіи полевыми надѣломъ на одинаковомъ съ крестьянами основаніи, и 2) въ случаѣ признанія за нимъ сего права, должна ли быть оставлена за нимъ и включена въ общее число крестьянской усадебной осѣдлости запираемая имъ усадьба, устроенная владѣльцемъ, или же слѣдуетъ оставить оную въ распоряженіи помѣщика. При докладѣ этого отношенія посредника, членъ присутствія А. Лизогубъ, между прочимъ, изложилъ слѣдующее: 1) «Устройство дворовыхъ людей въ именіи помѣщика Александровича издавна имъ введено сообразно съ желаніями, потребностями и понятіями дворовыхъ людей въ Малороссіи. Идеалъ семейнаго быта для нашего двороваго совершенно сходенъ съ бытомъ крестьянина. Ему нужна своя отдѣльная хата, съ тою же чистотою внутри, съ тою же обстановкою снаружн, и если нѣтъ поля, то по крайней мѣрѣ огорода; ему необходимо свое отдѣльное хозяйство, своя корова, домашняя птица и особенно кабанъ или свинья, — безъ сала малороссіянинъ почти существовать не можетъ. Застольщину наши дворовые ненавидятъ. Въ желаніи помѣщиковъ доставить дворовымъ всѣ удобства и выгоды, которыхъ они такъ жаждутъ, заключается причина надѣла землею семейныхъ дворовыхъ людей; а желаніе сохранить свои цѣтлы, огородныя овощи и садовыя растенія отъ истребленія домашними животными дворня, побудило многихъ помѣщиковъ отводить семейнымъ дворовымъ людямъ отдѣльныя усадьбы на селѣ. Такое устройство быта дворовыхъ людей доказываетъ особенную попечительность о нихъ помѣщиковъ и къ сему разряду можно причислить порядокъ, водворенный помѣщикомъ Александровичемъ въ его имѣніи. 2) Изъ объясненія г. Александровича и изъ собственнаго показанія Антона Гуляки видно, что онъ во зло употреблялъ довѣріе къ нему его престарѣлаго владѣльца, оказался неблагодарнымъ за всѣ къ нему милости и благодаренія и не могъ основательно надѣяться на какую либо награду. 3) Помѣщикъ Александровичъ, вѣроятно, по добротѣ своей, желавшій даже незаслуженною наградою улазить отъ себя строптиваго и невѣрнаго слугу, выдалъ Гулякѣ отпускную до обнародованія Высочайшаго Манифеста; та отпускная не была Гулякою представлена, но въ полученіи таковой онъ самъ сознается. А потому А. Лизогубъ полагалъ: просить мирового посредника истребовать отъ Гуляки выданную ему отпускную, и если она имъ уничтожена, то сямъ самымъ обнаруживается злоумышленіе Гуляки, и онъ подлежитъ выдачѣ ему увольнительнаго акта, безъ его на то согласія, и не-

медленному его удаленію изъ имѣнія г. Александровича • Губернское же присутствіе большинствомъ голосовъ опредѣлило: дворовый человекъ помѣщика Александровича, Антонъ Гуляка, имѣя право быть включеннымъ въ число такихъ дворовыхъ людей, которые по ст. 6 Полож. о двор. людяхъ, имѣя право на участіе въ пользованіи полевыми надѣломъ, на одинаковомъ съ крестьянами основаніи, долженъ сохранить занимаемую имъ и устроенную владѣльцемъ усадьбу, которая и должна быть включена въ общее число крестьянской усадебной осѣдлости. (Пост. Черн. губ. прис. 27 янв. 1862 г. въ Черн. губ. вѣд. 19 февр. № 8).

О правѣ посредниковъ относительно уничтоженія приговоровъ сельскихъ обществъ. Вслѣдствіе представленія мирового посредника Пануровскаго участка, стародубскаго уѣзда, о разрѣшеніи вопроса: имѣть ли право посредникъ, по убѣжденію въ томъ, что приговоры обществъ составлены подъ влияніемъ должностныхъ лицъ, уничтожать эти приговоры, хотя бы они составлены были съ соблюденіемъ всѣхъ установленныхъ на этотъ предметъ правилъ,—опредѣлено: право сельскихъ сходокъ и порядковъ составленія и въ некоторыхъ случаяхъ уничтоженія приговоровъ, ясно опредѣлены въ ст. 47—87 общ. полож. Что же касается предлагаемаго посредникомъ вмѣшательства въ дѣла общественаго управленія, то вмѣшательство такого рода едва ли можетъ быть допущено, такъ какъ оно, будучи несогласно съ правилами Положенія о крестьянахъ, могло бы имѣть неблагопріятное вліяніе на развитіе и примѣненіе идеи общественной самодѣятельности (Пост. Черн. губ. прис. 29 янв. 1862 г. въ Черн. губ. вѣд. 19 февр. № 8).

Объ оцѣнкѣ лѣсныхъ порубокъ свѣдущими людьми, не обязывая ихъ руководствоваться такою вѣдомства государственныхъ имуществъ. По представленію мирового посредника Мостнищскаго участка козелецкаго уѣзда, о томъ, чтобы при оцѣнкѣ лѣсныхъ порубокъ свѣдущіе люди руководствовались такою, установленною по вѣдомству государственныхъ имуществъ,—поставлено: что показаніе свѣдущихъ людей не можетъ служить единственнымъ и исключительнымъ руководствомъ для мировыхъ посредниковъ въ оцѣнкѣ ущербовъ и убытковъ, и вѣтъ никакихъ препятствій къ тому, чтобы мировые посредники принимали при этомъ въ соображеніе и лѣсную таксу вѣдомства государственныхъ имуществъ; обязывать же руководствоваться этою такою свѣдущихъ людей, показанія которыхъ должны имѣть единственнымъ своимъ источникомъ внутреннюю добросовѣстность и безпристрастіе,—не признается возможнымъ, тѣмъ болѣе, что знаніе таксы едвали, въ большей части случаевъ, можетъ быть доступно поселянамъ, изъ среды которыхъ, главнымъ образомъ, призываются свѣдущіе люди. (Пост. Черн. губ. прис. 3 февр. 1862 г. въ Черн. губ. вѣд. 26 февр. № 9).

Незаконное пользованіе крестьянскими работчи. Вслѣдствіе жалобы временно-обязанныхъ крестьянъ помѣщицы Ксении Сахиновской на подпоручика Павла Курбацкаго за принужденіе ихъ къ работамъ въ его пользу, на основаніи заключеннаго съ ними владѣльцею ихъ контракта, по которому они наняты были для работъ ему, Курбацкому, тогда какъ срокъ тому контракту давно уже миновалъ,—поставлено: предоставить предсѣдателю присутствія сдѣлать распоряженіе къ прекращенію незаконнаго употребленія Курбацкимъ издѣльной повинности временно-обязанныхъ крестьянъ помѣщицы Сахиновской. (Пост. Черн. губ. прис. 29 янв. Черн. губ. вѣд. 19 февр. 1862 г. № 8).

3) ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПРИСУТСТВІЯ.

Объ увольненіи изъ обществъ сельскихъ должностныхъ лицъ и о правѣ вдовъ пользоваться, по приговору общества, земельными участками. Сельскія должностныя лица, въ случаѣ отказа ихъ отъ надѣла землею, могутъ наравнѣ съ прочими крестьянами имѣющими на то право по 8 ст. мѣст. полож.. погучать увольненіе изъ общества; вдовы же, не имѣющія въ семействѣ своемъ ни одной души мужескаго пола, оставаясь, по введеніи уставныхъ грамотъ, на попеченіи общества, могутъ, по приговору сельскаго общества, пользоваться земельнымъ участкомъ, отбывая за него повинности, приговоромъ же опредѣляемыя. (Пост. 23 января 1862 г. въ Екат. губ. вѣд. 3 февр. № 5).

О пользованіи оставшими нижними чинами принадлежащими имъ усадьбами. Дозволеніе нижнимъ чинамъ оставаться въ своихъ усадьбахъ должно зависѣть отъ общества крестьянъ, если они живутъ въ чертѣ земель, отведенныхъ крестьянамъ въ пользованіе, или попрежнему отъ помѣщика, когда усадьбы ихъ устроены на земляхъ, оставшихся въ непосредственномъ распоряженіи владѣльца; самыя же усадебныя постройки, буде онѣ приобрѣтены на собственные средства или достались имъ по законному наслѣдію, составляютъ ихъ неотъемлемую собственность, и въ случаѣ, если ни общество, ни владѣлецъ не пожелаютъ имъ предоставить, по взаимнымъ согласіямъ, усадебную осѣдлость, то такія строения должны быть спосимы или продаваемы въ трехъ мѣсячный срокъ, со дня объявленія имъ о выселеніи. (Пост. 23 янв. 1862 г. въ Екат. губ. вѣд. 3 февр. № 5).

Предоставленіе мирового посредника объ ограниченіи переселеній временно обязанныхъ крестьянъ съ помѣщичьихъ земель въ села государственныхъ имуществъ. Мировой посредникъ III участка Екатеринбургскаго уѣзда входилъ въ губернскаго присутствіе съ представленіемъ о томъ, что значительно легчайшая плата за пользованіе землями государственныхъ имуществъ, въ сравненіи съ платою за пользованіе землями помѣщичьими, увлекаетъ временно обязанныхъ крестьянъ и заставляетъ ихъ даже прибѣгать къ самымъ уступкамъ своихъ хатъ въ пользу помѣщиковъ, лишь бы получить дозволеніе къ переселенію въ села государственныхъ имуществъ; признавая такое направленіе временно обязанныхъ крестьянъ опаснымъ для прочности и самостоятельности ихъ сельскихъ обществъ, могущихъ такимъ образомъ выпустить изъ среды своей самыхъ зажиточныхъ членовъ и содѣлаться несостоятельными въ отношеніи ихъ обязанностей къ правительству и владѣльцамъ земель,—посредникъ просилъ опредѣнить ту возможную пропорцію выпуска крестьянъ изъ общества, которая устранила бы изложенное имъ опасеніе. Губернское же присутствіе, не находя съ своей стороны достаточныхъ основаній входить съ представленіемъ къ высшему начальству объ измѣненіи существующихъ на этотъ предметъ правилъ, оставило изложенное ходатайство посредника безъ послѣдствій. (Пост. 23 янв. 1862 г. въ Екат. губ. вѣд. 3 февр. № 5).

О правѣ управляющихъ имѣніями отправлять дворовыхъ людей для наказанія въ полицію. По возникшему вопросу о томъ, вправѣ ли управляющіе имѣніями отправлять дворовыхъ людей для наказанія въ полицію,—опредѣлено: признавать за ними такое право только тогда, когда они имѣютъ законныя

довѣренности на управление имѣніями, въ противномъ случаѣ, они могутъ дѣлать это только при участіи посредника. (Пост. 23 янв. 1862 г. въ Екат. губ. вѣд. 3 февр. № 5).

О пособіи малоземельнымъ владѣльцамъ и крестьянамъ. Екатеринбургской губернской предводитель дворянства, въ отношеніи своемъ губерискому присутствію, изложилъ, что дополнительными правилами о мелкопомѣстныхъ владѣльцахъ, въ положеніи 19 февраля, предоставляются какъ землевладѣльцамъ, такъ и крестьянамъ различныя льготы и облегченія. Положеніе малоземельныхъ землевладѣльцевъ, въ имѣніяхъ коихъ, при значительномъ числѣ душъ, пропорція земли такъ мала, что, за надѣломъ крестьянъ, останется незначительная часть всѣхъ угодій въ пользованіе землевладѣльца, заслуживаетъ вполнѣ вниманія правительства. Вообще же число малоземельныхъ владѣльцевъ въ нѣкоторыхъ уѣздахъ Екатеринбургской губерніи весьма незначительно, за исключеніемъ Новомосковского, Верхнедѣпровскаго и частью Павлоградскаго уѣздовъ. Во многихъ этихъ имѣніяхъ, различныя неудобства, какъ то: узкость дачъ, недостатокъ водопоевъ и пр. служатъ причиною бѣднаго состоянія землевладѣльцевъ и крестьянъ. Въ Новомосковскомъ уѣздѣ большая часть имѣній, расположенная по берегамъ рѣкъ Дѣпра, Самары и Орели имѣютъ почву неплодную, песчаную, перемежающую съ солонцами. Въ такихъ имѣніяхъ было бы несправедливо выдѣлить крестьянамъ только одну удобную землю, оставивъ владѣльцамъ неудобную; а сдѣлать крестьянамъ нарѣзку изъ общаго количества, — значитъ поставить ихъ въ положеніе довольно затруднительное, потому что и при полномъ законномъ надѣлѣ, 4 десятины, съ песками или солонцами, не дадутъ средствъ къ скудному даже существованію. При этомъ предводитель предлагалъ малоземельными владѣльцами считать всѣхъ тѣхъ, у коихъ всей земли менѣе 4½ десят. на душу, что согласно и съ постановленіемъ бывшаго губерискаго комитета; также тѣхъ, у коихъ особенныя неудобства, какъ-то узкость полосы земли, недостатокъ водопоевъ, особенно дурное качество почвы песчаной или перемежающей съ солонцами, не позволяютъ надѣлать крестьянъ даже половинымъ, противу указаю, надѣломъ одной удобной земли. Общее число такихъ имѣній въ Екатеринбургской губерніи не можетъ быть слишкомъ значительно. А потому онъ полагалъ, что пособіе малоземельнымъ владѣльцамъ и крестьянамъ, поселеннымъ на ихъ земляхъ, можетъ состоять только въ разрѣшеніи обязательнаго для крестьянъ переселенія на казенной земли, при пособіи правительства, или частныхъ владѣльцевъ, съ коими они войдутъ въ добровольное соглашеніе, причемъ въ послѣднемъ случаѣ переселеніе должно совершиться на счетъ тѣхъ, кои принимаютъ къ себѣ людей малоземельнаго владѣльца.

Губериское присутствіе, вслѣдствіе сего отношенія, просило председателѣй мировыхъ сѣздовъ, чтобы они, обсудивъ на сѣздахъ возбужденныя вопросы о пособіи малоземельнымъ владѣльцамъ, представили соображенія сѣздовъ и списокъ малоземельныхъ имѣній, признавая возможнымъ ходатайствовать о причисленіи къ малоземельнымъ владѣльцамъ лишь тѣхъ, которые со включеніемъ земли, слѣдующей въ надѣлъ крестьянамъ, имѣютъ въ своемъ владѣніи удобной земли менѣе 4 десятины на душу по 10-й ревизіи. (Пост. 27 янв. 1862 г. Екат. губ. вѣд. 10 февр. № 6).

О правѣ мировыхъ посредниковъ принимать къ своему разсмотрѣнію дѣла по жалобамъ крестьянъ на помѣщиковъ. Мировой посредникъ III участка Екатеринбургскаго уѣзда представилъ на разрѣшеніе мирового сѣзда слѣду-

юція обстоятельства: 1) временно-обязанная крестьянка, имѣвша наследниковъ Домодовскихъ, принесла жалобу на одного помѣщика, причинившаго ей побой на лицу до крови. По 29 ст. полож. о губ. и уѣзд. по крест. дѣламъ учред., въ дѣлахъ между помѣщиками и крестьянами, мировой посредникъ присуждаетъ потерпѣвшему убытокъ вознагражденіе, а въ дѣлахъ по проступкамъ подвергаетъ виновныхъ взысканію по 32 ст. того же Положенія. Возникаетъ вопросъ, возбужденный уже на одномъ изъ мировыхъ съѣздовъ *протестомъ* со стороны помѣщиковъ, что въ дѣлахъ подобнаго рода не подлежатъ они разбирательству мировыхъ учреждений, но положительно не разрѣшенный, обязанъ ли мировой посредникъ принимать къ разбору подобныя жалобы, когда обиженная сторона за побой безъ увѣчья будетъ просить денежнаго вознагражденья: 2) Сельскій староста, Кондратій Жуковскій, принесъ жалобу на того же помѣщика (*), побившаго вышеозначенную крестьянку, о нанесеніи ему собственноручно тяжкихъ побоевъ такъ, что цѣлую недѣлю онъ былъ болящъ. Обида эта, какъ нанесенная должностному лицу сельскаго управленія, подлежитъ, на основаніи 24 ст., разбирательству мирового посредника, или по 35 ст. вѣдомству общихъ губерн. и уѣздн. постановленій. Екатеринославскій мировой съѣздъ, для прекращенія могущихъ возникнуть недоразумѣній, рѣшился подробно разобрать вопросъ о томъ: какія дѣла и въ какой степени подлежатъ вѣдѣнію мирового посредника и какія вѣдѣнію общихъ судебныхъ мѣстъ. По ст. 24 полож. губ. и уѣзд. по крест. дѣламъ учред., вѣдѣнію мирового посредника подлежатъ, между прочимъ, разборъ и рѣшеніе жалобъ временно обязанныхъ крестьянъ на помѣщика, а по ст. 54 и слѣд. разбирательству и рѣшенію предшествуетъ предложеніе посредника прекратить дѣло миромъ. Это приводитъ къ выводу, что каждая жалоба о такомъ предметѣ, по которому дѣло можетъ по закону быть окончено миромъ, принимается посредникомъ, и обѣимъ сторонамъ предлагается окончить дѣло миромъ, или третейскимъ разборомъ. Затѣмъ, въ случаѣ неуспѣха примирить враждующихъ, посредникъ разбираетъ и рѣшаетъ дѣла самъ, если они, по ст. 29, 30 и 39, подлежатъ его вѣдѣнію, — или передаетъ въ уѣздный судъ, по ст. 33 того же положенія. По дѣйствующимъ же законамъ, миромъ или оставленіемъ безъ хожденія прекращаются только тѣ дѣла (XV т. уголовн. зак. книга II ст. 41 и 42 и книги 1-й ст. 173), которыя подлежатъ разсмотрѣнію суда не иначе, какъ вслѣдствіе жалобы обиженнаго, исключая случаевъ, означенныхъ въ ст. 440, 2076, 2083, 2083, 2105, 2106, 2118 и 2120; въ законахъ уголовныхъ книги 1-й улож. о пак. сдѣланы пояснительныя примѣчанія къ тѣмъ отдѣламъ, гдѣ изложены проступки и преступленія, преслѣдованіе которыхъ можетъ быть не иначе, какъ по жалобѣ истца. Поэтому легко опредѣлить въ каждомъ данномъ случаѣ, можетъ ли дѣло быть коучено миромъ. Переходя затѣмъ къ частнымъ случаямъ, предложеннымъ мировымъ посредникомъ Вѣльченкомъ, мировой съѣздъ нашель: а) по ст. 25 общ. полож., крестьяне не могутъ быть подвергнуты никакому наказанію иначе, какъ по судебному приговору или по законному распоряженію постановленныхъ надъ ними правительственныхъ и общественныхъ властей; сверхъ того, по ст. 124 того же полож., сельскіе старосты, на время службы, освобождаются отъ тѣлеснаго нака-

(*) Напрасно Екатеринославскій мировой съѣздъ и губернское присутствіе скрываютъ фамилію этого достославнаго поборника насилія и кулачной расправы, которой, къ-счастью, и не полагается въ учрежденіяхъ по крестьянскому дѣлу.

занія; б) нанесеніе тяжких побоевъ стоитъ въ улож. о наказ. подъ отдѣломъ о непосредственныхъ личныхъ оскорбленіяхъ, и наказаніе за него опредѣляется ст. 2086 и 2087. Въ концѣ отдѣла сдѣлано примѣчаніе, изъ котораго, особобразно съ ст. 41 кн. II угол. зак., видно, что дѣло это можетъ быть окончено миромъ; слѣдовательно подлежитъ вѣдѣнію мирового посредника, для склоненія обѣихъ сторонъ къ миру; по въ случаѣ неуспѣха въ этомъ, должно быть передано въ судебное мѣсто, потому что опредѣленное ст. 2086 и 2087 угол. зак. о наказаніяхъ, взысканіе не можетъ быть, по положенію, присуждено мировымъ посредникомъ; в) если же побои крестьянину Кондратию Жуковскому нанесены по какимъ нибудь отношеніямъ къ должности его, сельскаго старосты, и замѣняя просьбу объ удовлетвореніи законнымъ порядкомъ, были выраженысь своеволія, то такое дѣйствіе и наказаніе за него опредѣляется 312 ст. книги 1-й, угол. зак., и не принадлежитъ къ тѣмъ обидамъ и оскорбленіямъ, которыя преслѣдуются не вначе, какъ по жалобѣ истца; слѣдовательно дѣло не можетъ быть кончено миромъ. По этимъ выводамъ, основаннымъ на законахъ, мировой съѣздъ опредѣляетъ: 1) просить посредника Бѣльченка удостовѣриться, были ли побои нанесены Кондратию Жуковскому какъ частному лицу, и въ такомъ случаѣ предложить обѣимъ сторонамъ окончить дѣло миромъ; или же они были слѣдствіемъ какихъ либо неисполненныхъ имъ по должности требованій; въ этомъ послѣднемъ случаѣ вообще, равно какъ и въ первомъ, если претензія не окончится миромъ, дѣло по жалобѣ должно быть передано въ Екатеринбургскій уѣздный судъ на его распоряженіе. 2) Относительно крестьянки помѣщиковъ Ломаковскихъ поступить по изложеннымъ здѣсь выводамъ; и 3) представить объ изложенныхъ здѣсь соображеніяхъ въ губернское присутствіе. Губернское присутствіе, съ своей стороны, находя соображенія мирового съѣзда и примѣненіе имъ къ настоящему случаю законовъ совершенно правильными, постановило: напечатать заключеніе съѣзда, для руководства прочимъ мировымъ съѣздамъ въ подобныхъ случаяхъ. (Пос. 5-го февр. 1862 г. въ Екат. губ. вѣд. 17 февр. № 7).

О постройкѣ усадебъ для крестьянъ, немѣющихъ усадебныхъ осѣдлостей. Вслѣдствіе возбужденнаго вопроса о томъ, кто долженъ строить усадьбы для крестьянъ, немѣющихъ теперь усадебныхъ осѣдлостей, а живущихъ въ экономическихъ постройкахъ, или у другихъ крестьянъ въ сосѣдяхъ, губернское присутствіе, по полученіи заключеній по сему предмету уѣздныхъ мировыхъ съѣздовъ, взявъ во вниманіе затруднительное положеніе бездомныхъ и немѣющихъ усадебныхъ осѣдлостей крестьянъ, большею частью несоставившихъ себѣ никакого состоянія и обезпеченныхъ средствъ, съ другой стороны настоятельную и неотлагаемую необходимость немедленнаго устройства и обезпеченія ихъ хозяйственнаго быта, а также затрудненія, съ коими сопряжено бы было для землевладельцевъ устройство усадебъ для всѣхъ вообще бездомныхъ крестьянъ,—постановило: раздѣлить такихъ крестьянъ на двѣ категоріи; на крестьянъ, составляющихъ отдѣльные семейства и хозяйства, и крестьянъ одинокихъ, возвращающихся въ свои семейства, какъ нераздѣльные члены ихъ. Въ первомъ случаѣ, т. е. къ крестьянамъ, составляющимъ отдѣльные семейства, должны быть примѣнены всѣ условія и правила для обязательнаго переселенія крестьянъ, изложенныя въ ст. 84, 85, 86 мѣст. полож.; одинокіе же крестьяне, возвращающіеся въ свои семейства, не пользуются никакими льготами, такъ какъ быть ихъ можетъ считаться обезпеченнымъ относительно помѣщенія (Пос. 14 марта 1862 г. Екат. губ. вѣд. 24 марта, № 12).

4) ПОДОЛЬСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПРИСУТСТВІЯ.

О правѣ мировыхъ посредниковъ подвергать тѣлесному наказанію временно-обязанныхъ крестьянъ. Министру внутреннихъ дѣлъ сообщены были копія съ приведенныхъ уже въ исполненіе постановленій подольскаго, и кievскаго присутствій, о томъ: могутъ ли быть временно-обязанные крестьяне подвергаемы тѣлесному наказанію, по распоряженію мировыхъ посредниковъ, за несправное отбываніе, въ пользу помѣщика, издѣльной повинности и пелька на работу. Вопросъ этотъ подольскимъ губернскимъ присутствіемъ разрѣшенъ отрицательно, на томъ основаніи, что мѣры обезпеченія исправнаго отбыванія повинностей и порядокъ взысканій опредѣлительно указаны въ 218 и послѣдующихъ статьяхъ положенія для губерній: Кіевской, Подольской и Волынской и, по смыслу этихъ статей, за несправное отбываніе крестьянами повинности ни мировому посреднику, ни волостному суду тѣлесное наказаніе не предоставлено. Напротивъ того, по мнѣнію Кіевского губернскаго присутствія, пелька крестьянъ на барщину, по назначенію сельскаго старосты, безъ уважительныхъ причинъ и несправное отбываніе ими издѣльной повинности есть *ослушаніе и проступокъ* противъ Высочайше утвержденныхъ положеній о крестьянахъ, и потому въ случаѣ жалобы помѣщика, мировые посредники, на основаніи 29 и 91 ст. полож. о губ. и уѣзд. по крест. дѣл. учр., имѣютъ право подвергать сельскихъ начальниковъ за послабленіе крестьянамъ взысканію, а ослушниковъ изъ крестьянъ, кромѣ вознагражденія помѣщику, и тѣлесному наказанію, пристуная къ оному, какъ къ самой сильной мѣрѣ, только въ необходимыхъ случаяхъ, и послѣ употребленія другихъ средствъ, мѣсчисленныхъ въ ст. 32 тѣхъ же правилъ. Министръ внутреннихъ дѣлъ, сообразивъ оба постановленія, съ своей стороны нашелъ, что по смыслу ст. 218, 219 и 220 мѣст. пол. для губ. Кіев. Под., и Вол. ни за пельку крестьянъ на работу, ни за несправное отбываніе ими барщины они не могутъ быть подвергаемы тѣлесному наказанію. Къ наказанію этому, согласно ст. 29 и 32 полож. о губер. и уѣзд. по крест. дѣл. учрежд., крестьяне присуждаются только за проступки. Посему если, при отбываніи издѣльной повинности, или при высылкѣ на работу, крестьянами будетъ совершено такое дѣйствіе, которое составляетъ проступокъ, то въ этомъ случаѣ мировые посредники имѣютъ право подвергать виновныхъ наказанію, на основаніи означенныхъ 29 и 32 статей. (Пост. Под. губ. пр. 27 дек. 1861 г. въ Под. губ. вѣд. 6 янв. 1862 г. № 1).

О правахъ дворовыхъ людей, отказавшихся отъ надѣла. Дворовые люди, пользовавшіеся земельнымъ надѣломъ до обнародованія положенія 19 февраля 1861 года, могутъ вынѣ отказаться отъ пользованія тѣмъ надѣломъ и оставшіеся послѣ нихъ участки, если принадлежали къ мірской землѣ, должны быть возвращаемы міру на общемъ основаніи, а если къ фольварковой,—помѣщику; что же касается до личныхъ правъ дворовыхъ людей, которые отказомъ отъ надѣла возвращаются сами собою въ тотъ разрядъ крестьянъ, къ которому по ревизіи приписаны, т. е. къ которому они по происхожденію своему принадлежатъ, то они должны пользоваться всѣми правами, предоставленными этому классу крестьянъ. Высочайшимъ положеніемъ объ устройствѣ дворовыхъ людей и въ томъ числѣ и льготами, по ст. 32 этого положенія. (Пост. Под. губ. пр. 27 дек. 1861 г. въ Под. губ. вѣд. 6 янв. 1862 г. № 1).

О сроку, съ котораго, за введеніемъ уставныхъ грамотъ, должно счи-

татъ за крестьянами повинности по новому Положенію. Въ случаѣ перехода, съ согласія помѣщика, крестьянъ на оброкъ, онъ считается за ними со дня перехода ихъ на оброчное положеніе, если впрочемъ по добровольному соглашенію помѣщика съ крестьянами не будетъ назначенъ другой срокъ. Если же крестьяне заявятъ желаніе перейти на оброчное положеніе, а помѣщикъ не согласенъ пустить ихъ на оброкъ, въ срокъ, опредѣленный 209 ст. мѣст. полож., то крестьяне могутъ перейти на оброкъ по истеченіи года со дня заявленія своего желанія, согласно 213 ст. того же положенія, но и въ этомъ случаѣ оброкъ долженъ считаться за ними со дня дѣйствительнаго перехода на оброчное положеніе; до того же времени обязаны отбывать издѣльную повинность со дня введенія грамотъ по положенію 19-го февраля. Что же касается крестьянъ, состоящихъ на смѣшанной повинности, то на основаніи 214 ст. того же мѣстнаго положенія, имъ предоставляется перейти на чистый оброкъ, въ уставной грамотѣ опредѣленный, немедленно по введеніи ея въ дѣйствіе; а потому въ случаѣ перехода крестьянъ со смѣшанной повинности на чистый оброкъ, если по добровольному съ помѣщикомъ соглашенію не будетъ назначенъ особый срокъ, то и оброкъ долженъ считаться за ними со дня введенія грамоты. Наконецъ, въ тѣхъ мѣстностяхъ, гдѣ крестьяне не изъявляютъ желанія перейти на оброкъ, они должны, со дня введенія грамоты, отбывать издѣльную повинность, въ размѣрѣ, опредѣленномъ положеніемъ 19 февраля. (Пост. Под. губ. прис. 7 февр. 1861 г. въ Под. губ. вѣд. 24 февр. № 8).

СОВРЕМЕННАЯ ЮЖНОРУССКАЯ ЛѢТОПИСЬ.

Незнание народа, невниманіе къ дѣйствительности, ведетъ къ печальнымъ послѣдствіямъ. — Ложное пониманіе нѣкоторыми мировыми посредниками и сельскими начальниками своей обязанности. — Старая привычка. — Беспорядки въ губерніяхъ. — Участіе женщинъ. — Домашнія расправы съ волостными старшинами. — Стояніе горой за *своихъ*. — Не-пуганая ворона куста боится. — Запрещеніе собираться у шивковъ *только* для пьянства. — Дѣйствительно ли опасны *превратныя толкованія*? — Предписаніе губернскаго присутствія. — Мнѣніе г. Скарятина о выкупѣ. — *Предупредительное* предписаніе г. Министра В. Д. по поводу приближающагося лѣта. — Дѣйствительная опасность для нашей хлѣбной торговли. — Причины упадка хлѣбной торговли на югѣ. — Соперничающія страны. — Наши средства сообщенія. — Препятствія, встрѣчаемыя во время подвоза хлѣба къ портамъ. — Трутни изъ человѣческой породы. — Русское общество пароходства и торговли. — Письмо г. Палеолога. — Жалобы. — О задачахъ предстоящей реформы акціонернаго законодательства. — Общественныя пожарныя команды. — Общества взаимнаго страхованія. — Земскіе банки. — Открытіе кредита свеклосахарнымъ заводчикамъ. — Пора думать о сельскихъ банкахъ. — Опыты воздѣлыванія нѣкоторыхъ хозяйственныхъ растений. — Разныя извѣстія.

Кто *дѣйствительно* знакомъ съ народомъ, съ его вѣрованіями и понятіями, на которыхъ держится его частная и общественная жизнь, тотъ не станетъ оболъщать себя разными несбыточными надеждами. Сидя за книгами въ четырехъ стѣнахъ и отуманивая себя какой-нибудь призрачной идеей, гоня отъ себя житейскій опытъ и правдивый голосъ дѣйствительности, можно, пожалуй, вообразить себя Богъ-знаетъ-какіе политическіе и соціальные виды въ народѣ: — да много ли пользы отъ

этого, для кого-бы-то-нибыло, и въ-особенности для самого народа? Въ-место того чтобы трудиться для него терпѣливо, настойчиво, — смиренно довольствуясь тѣмъ, что удастся принести ему хоть малую, но дѣйствительную, засушную пользу, многіе у насъ только тѣшатъ себя собственными идеалами, до которыхъ народу дѣла нѣтъ, которыхъ онъ не пойметъ, не приметъ, отъ которыхъ онъ не ждетъ себѣ добра и не скажетъ самаго простаго «спасибі»... Но такая еще страшная пропасть раздѣляетъ у насъ «письменныхъ» отъ «неписьменныхъ», необразованныхъ отъ образованныхъ, простыхъ отъ не-простыхъ, — такъ мало еще знаютъ народъ самые преданные ему люди!

Чтобы скорѣе выйти, наконецъ, изъ этого печальнаго положенія, изъ этого губительнаго непониманія и раздвоенія общественнаго, намъ, теперь больше чѣмъ когда-нибудь, необходимо знакомство съ жизнью, съ народомъ; правда, хотя бы самая горькая и прискорбная правда, плодотворише всякихъ, самыхъ сладостныхъ, мечтаній. Она одна можетъ навести нашъ умъ и дѣятельность на прямую дорогу: лихорадочныя, мечтательныя увлеченія только губятъ силы и нерѣдко навсегда удаляютъ лучшихъ людей съ поля дѣйствительно-полезной борьбы. Охраняя себя отъ безплодныхъ порывовъ, посвящая себя на самый простой — не-блестящій — трудъ для народа, хотя бы, наиримѣръ, на обученіе грамотѣ, — мы гораздо скорѣе сблизимся съ нимъ, чѣмъ становясь на высоту и возглашая оттуда, какъ пророки, неосуществимыя истины.

На эти размышленія не разъ наводили насъ нѣкоторыя исключительныя явленія, — впрочемъ на Сѣверѣ, а не на Югѣ; дѣятельность украинскихъ народолюбцевъ представляется намъ въ многомъ свѣтѣ, на иномъ, болѣе вѣрномъ, пути; благодаря, между-прочимъ, тому, что, въ южно-русскомъ обществѣ, сельскія начала и сельскіе интересы преобладаютъ надъ городскими, — наши Южане гораздо проще въ своихъ отношеніяхъ къ народу, гораздо ближе къ дѣйствительной жизни, нежели нѣкоторые сѣверные наши братья. — Спѣшимъ, однакожъ, оговориться, что эти размышленія по-поводу послѣднихъ — не заушная пѣсня, а призывъ къ обновленію, къ отрезвленію, которое скорѣе всего наступаетъ отъ разумнаго дѣятельности.

Подойдемъ ближе къ дѣйствительной жизни и безпристрастно оценимъ — что въ ней совершается.

Въ положеніи самомъ благоприятномъ для изученія дѣйствительной жизни стоятъ теперь мировые посредники; честный трудъ ихъ на пользу

общую записать исторію, запомнить народъ; но какъ часто и у нихъ встрѣчается непониманіе народа, неуваженіе къ нему, неумѣнье стать на его точку зрѣнія, — съ которой только и можно просто, терпѣливо и кротко довести его до разузнанія своего положенія и своихъ новыхъ общественныхъ отношеній. Сколько и между мировыми посредниками, и между другими сельскими начальниками, людей, неизмѣнно сохранившихъ, по воспоминаніямъ мимошедшаго крѣпостнаго права, идеальную вѣру въ плодотворность и долговѣчность образумленія посредствомъ вещественной силы! А между тѣмъ—это очень опасное средство,—опаснѣе самой застарѣлой болѣзни, особенно въ нашемъ Югозападномъ краю, гдѣ отношенія усложнились и запутались самой исторіей, гдѣ убѣжденія и взгляды окрѣпли, благодаря народному опыту и характеру: оно не только вгоняетъ старую болѣзнь внутрь, но и создаетъ новую, которая — раньше или позже — но непременно отзовется. Это физиологическо-нравственный законъ, законъ природы, который надо признать, чтобы во-время избѣгать его страшныхъ послѣдствій.

Все это невольно приходитъ на мысль по поводу *введенія* уставныхъ грамотъ.

Вотъ созвалъ «посередникъ» громаду, для прочтенія условій, на основаніи которыхъ крестьяне должны продолжать свое существованіе совмѣстно съ помѣщикомъ. Громада молчитъ... Крестьяне слушая — не слышатъ, не понимаютъ, и не желаютъ того, что тамъ написано. Не то!.. не того имъ хочется... *Случный часъ* закрылъ все передъ ихъ глазами... *Случный часъ*, — думаютъ они, — дастъ намъ то что нужно... Но начальство говоритъ: не будетъ того... «Отъ, мѹка! отто морѹка!» думаютъ они. — «Э, що бѹде, то бѹде!» говоритъ одинъ изъ нихъ... Начинаютъ переглядываться, перебрасываться полусловами, полуфразами... «Такъ якъже, братці? Чи такъ?» озывается староста... «Якъ?» — «Та ось, якъ панъ каже»... «Ні, сѣго не бѹде!» — «Чому? хйба що?» — Говоръ усиливается, становится смѣлѣе, явственнѣе, рѣзче — и вотъ вся громада, какъ одинъ человѣкъ, гремитъ: «несогласні на грамоту!»... — —

Подобнаго рода безпорядки вызываются иногда несправедливостью и другими печальными явленіями. Законъ, напримѣръ, говоритъ ясно, что если крестьяне отказываются подписывать грамоту, то посредникъ обязанъ самъ составить ее, безъ участія всѣхъ, непосредственно-заинтересованныхъ въ дѣлѣ сторонъ. Такъ итъ, видите ли: хоть съ палкой въ

руках заставлю подписать, да таки будетъ у меня грамота составлена по добровольному соглашенію, и подписана. Какія милыя, навныя понятія!

Недавно-случившееся, въ такомъ родѣ, возмутительное происшествіе привидѣніемъ стоятъ передъ нашими глазами въ настоящую минуту.

Послушайте, гг. посредники, и будьте судьями. Есть село М., въ уѣздѣ П. и губерніи П. Самъ владѣлецъ, по нѣкоторымъ обстоятельствамъ, не управляя своимъ имѣніемъ, которое находилось въ рукахъ старухи-матери, провѣтривающей ассигнаціи, да чистящей золото: въ этомъ состояла вся хозяйственная дѣятельность ханжи-старухи. Заправлялъ главнымъ образомъ всѣми дѣлами любимецъ-управляющій и все шло по-старому. Если случится, что кто-нибудь изъ крестьянъ занесетъ жалобу баринѣ на управляющаго или на сосѣда—княгиня призоветъ того и другого и, накормивъ обомъ орѣхами да рожками, отпустить съ Богомъ, увѣривъ ихъ, что ссориться грѣшно. Не смотря на такой судъ и расправу, крестьяне жили мирно. Становой божился, что за 20 лѣтъ своей ревностной службы онъ вни одного изъ м—евскихъ даже не высѣкъ, не то, чтобъ что-нибудь.... Но вотъ настала весна 1861 года. Прочитали манифестъ, прочитали и Положеніе. Въ М—евкѣ заговорили о волѣ, о панахъ, о надѣлѣ. Тутъ крестьяне, вспомянувъ о нѣкоторыхъ своихъ претензіяхъ, говорили, что теперь по-крайней-мѣрѣ можно и на помѣщиковъ жаловаться. Собралось ихъ человекъ тридцать и задумали они подать прошеніе «прямо до царя; та щобъ гонецъ не заіздѣвъ у губернію, бо завернуть». Собираютъ по 15 к. ср. съ души, ищутъ писаря. Между тѣмъ, въ декабрѣ, настало время введенія грамоты. Приѣхалъ посредникъ, началъ читать о надѣлѣ земли, объяснивъ имъ сначала правила Положенія. Не успѣлъ онъ прочитать и половинны грамоты, какъ громада крикнула: «несогласні на грамоту! за що ми будемъ отбувати повинності, або платити оброкъ, коли та земля й такъ наша!» Посредникъ думалъ-было уговаривать ихъ, но, видя себя окруженнымъ громадою, около 300 человекъ, счелъ за лучшее на этотъ разъ удалиться. На другой день онъ позвалъ къ себѣ четырехъ человекъ, въ полной увѣренности, что ихъ легче можно уговорить, чѣмъ всю громаду. Но явились всѣ и потребовали его къ себѣ. «Кто васъ позвалъ сюда?» говоритъ онъ. — «Ми й безъ зву прийшли.» «Зачѣмъ?» «А ось послушаемъ, що ви будете казати тутъ....» «Законъ не дозволяетъ ходити

толпою безъ призыва начальства «...» Хиза що?.. Снова посредникъ началъ имъ толковать о необходимости принять грамоту, и снова получилъ прежній отвѣтъ. Кончилось тѣмъ, что посредникъ прогналъ громаду вонъ, а на другой день донесъ обо всемъ губернатору. Назначенъ чрезвычайный съездъ. Приѣхали чины, собрали громаду, заговорили о грамотѣ. Крестьяне не соглашались. Имъ напомнили объ экзекуціи, о наказаніяхъ — ничто не помогало. На другой день послали, конечно, за военной командой, пришла рота, опять приѣхали чины; снова, безъ всякаго разбирательства, заговорили о грамотѣ, и снова тотъ же твердый, непоколебимый, короткій, но ясный отвѣтъ. Но — при посредствѣ военной команды, грамота была подписана; не смотря на то назначено слѣдствіе: главные зачинщики и виновники преданы суду. Четыре человѣка въ тюрьмѣ, тринадцать подъ надзоромъ. Крестьяне рѣшились ни-зачто не выдавать своихъ, и нужно было по пяти часовъ допрашивать каждаго, чтобъ добиться самыхъ простыхъ отвѣтовъ. — — Всѣ несчастія, всѣ преслѣдованія, подобныя описанному, приписываются панамъ, а не царю: — и это не мѣшаетъ принять къ свѣдѣнію... Да и не странно ли въ самомъ дѣлѣ слышать о подобномъ *добровольномъ соглашеніи* при посредствѣ военной команды?.. — —

Въ газетахъ объявлено о безпорядкахъ, бывшихъ въ губерніяхъ: Харьковской, Полтавской, Кіевской, Подольской и Екатеринославской. Замѣчательнѣйшіе изъ нихъ происходили, во-первыхъ, въ селѣ Словогородѣ, имѣніи князя Голицына, Харьковской губерніи. Крестьяне возбуждаемые подстрекателями, распространившими толки, что будетъ другой манифестъ о волѣ, рѣшились громадою ни на что не соглашаться до истеченія двухъ лѣтъ, и не принимать ни въ какомъ случаѣ уставной грамоты; причемъ угрожали прибить волостнаго старшину, который увѣщевалъ ихъ и разувѣрялъ въ ложныхъ толкахъ, — надѣлали ему дерзостей и оскорбленій. Затѣмъ, войдя съ буйствомъ въ волостное правленіе, гдѣ находились арестованные волостнымъ старшиною, по распоряженію ирроваго посредника, три человѣка крестьянъ изъ главныхъ подстрекателей, силою освободили ихъ. Послѣ безуспѣшныхъ мѣръ убѣжденія, въ имѣніе была введена военная команда и прибылъ штаб-офицеръ корпуса жандармовъ, убѣжденіями котораго порядокъ возстановленъ. Затѣмъ, отбывавшіе арестованныхъ крестьянъ и сами арестованные, всего 8 человѣкъ, подлежащіе, за самовольныя дѣйствія, военному суду, переданы въ вѣдомство земской полиціи, а 7 человѣкъ, принимавшіе участіе въ

подстрекательствѣ только по увлеченію, подвергнуты полицейскому наказанію.

Во-вторыхъ, въ мѣстечкѣ Мошнахъ, княгини Воронцовой, Кіевской губерніи. Здѣсь крестьяне арестовали волостнаго старшину, ставили его и волостнаго писаря, губернскаго секретаря Зоульского, на колѣни на разбитые острые киришичи, морили ихъ голодомъ, укрывали нѣсколькими тулунами, а женщины плевали имъ въ глаза; сына волостнаго старшины, шестнадцати-лѣтняго мальчика, который пришелъ навѣстить отца, привязали къ столбу и заставляли на это смотрѣть отца; а сестру его, подъ предлогомъ обвиненія въ колдовствѣ, привязали за косу къ возу и волочили; связали веревкою сборщика податей и, наконецъ, имѣли намѣреніе ставить означенныхъ лицъ на горячую сковороду, а потомъ утопить. Къ военной силѣ не довелось, однакожъ, прибѣгать, для прекращенія беспорядковъ: прибытіе войска обратило буйную толпу въ бѣгство, но при этомъ главные виновники (мужчины и женщины) были арестованы, при содѣйствіи полиціи и частныхъ лицъ. О семъ нынѣ производится строгое слѣдствіе.

Поводы къ этому второму проявленію неудовольствію со стороны крестьянъ намъ неизвѣстны. Только, судя по оффиціальному донесенію, оно было весьма значительно, когда въ числѣ арестованныхъ находятся и женщины, плевавшія въ глаза волостному писарю и старостѣ, на которыхъ обрушились все неудовольствія крестьянъ. Что касается до волостныхъ старшинъ, то многихъ изъ нихъ крестьяне подозреваютъ въ стачкѣ съ помѣщиками и часто сами расправляются съ ними; только эти расправы бывають, обыкновенно, болѣе мирны. Такъ, напримѣръ, въ «Сѣверной Почтѣ» сообщаютъ, что крестьяне Липовецкаго уѣзда, Кіевской губерніи, въ м. Сарнѣ, числомъ до пятидесяти, наказали публично плетью, на площади, помощника волостнаго старшины, Трофима Кузьмича, отъ чего Кузьмичъ изувѣченъ. Предполагають, что причиною наказанія было подозрѣніе въ томъ, что помощникъ старосты тянулъ за помѣщика и шелъ противъ своихъ. За своихъ громада стоитъ горой, и часто идетъ наперекоръ всемъ распоряженіямъ помѣщиковъ и даже посредниковъ, — что опять бываетъ причиною постоянныхъ непріятныхъ столкновеній между двумя сторонами. Крестьянъ врядъ-ли можно безусловно обвинять за это. Мы уже упоминали, что они до-сихъ-поръ не могутъ дать себѣ яснаго отчета въ своемъ положеніи, выяснить цѣль своихъ нервныхъ вздрагиваній. За то, если причина какого-нибудь не-

приятнаго для нихъ дѣла станетъ имъ очевидна, — они дѣлаются упорны, и трудно бываетъ сбить ихъ съ дороги, на которую они стали. Въ одномъ изъ засѣданій Черниговскаго мирового съѣзда, кажется 3 и 4 апрѣля, читано было прошеніе опекуна надъ имѣніемъ княжны Прозоровской, помѣщика Николая Капцевича, которымъ онъ ходатайствовалъ объ отправленіи на поселеніе временно-обязаннаго крестьянина, экономіи княжны Прозоровской, Шеляга, за неоднократное подговариваніе крестьянъ Локнистенской экономіи къ неповиновенію и разнымъ беспорядкамъ и за собраніе имъ схода; причѣмъ Капцевичъ объяснялъ, что онъ объ этомъ обращался уже къ мировому посреднику, но что «громада присудила Шелягу не просить у него, Капцевича, прощенія; а на исключеніе, изъ среды себя, общество не согласилось.» Мировой съѣздъ, впрочемъ, не рѣшилъ этого дѣла; оно снова пошло къ мировому посреднику для разъясненія всѣхъ обстоятельствъ и представленія мировому съѣзду своего заключенія.

Для того, чтобы выяснитъ свое положеніе, крестьянамъ чрезвычайно полезно сходиться между собою, но только не на формальныхъ сходкахъ, а такъ, частнымъ-образомъ, гдѣ бы, безъ всякаго начальства, можно было потолковать другъ съ другомъ по душѣ. Такимъ мѣстомъ служили иногда шинки. Могутъ ли быть опасны эти обычные собранія? А между тѣмъ нѣкоторые посредники смотрятъ на нихъ со страхомъ, и видятъ тамъ бунтъ, гдѣ простое волненіе, ни для кого неопасное, и болѣе естественное теперь у крестьянъ, нежели, напр., у помѣщиковъ. Помѣщикъ можетъ, пожалуй, разобрать дѣло и въ-одиночку, по печатному, — а крестьянинъ — какъ онъ уразумѣетъ свое положеніе, не столковавшись съ братьями, которымъ только и вѣрить, потому что только ихъ однихъ вполне понимаетъ. Гораздо скорѣе можно возбудить беспорядки разными стѣсненіями и ограниченіями, — чего, вѣдь, не хотятъ сами посредники. Кстати о сборщикахъ въ шинкахъ. Мировой посредникъ участка *Каневскаго* уѣзда вошелъ съ представленіемъ въ губернское присутствіе по этому поводу. Онъ пишетъ, что многіе волостные старшины и сельскіе старосты, вмѣсто наблюденія, чтобы крестьяне не занимались пьянствомъ и не распространяли при этомъ нелѣпныхъ толковъ, сами участвуютъ съ крестьянами въ попойкахъ по корчмамъ, прожигиваютъ тамъ дни и ночи и, будучи въ нетрезвомъ видѣ, превратно толкуютъ Положеніе 19 февраля. Остановимся на минуту на этихъ послѣднихъ словахъ. Пора ужъ понять, что многіе, и не изъ крестьянъ,

не знают вполне всехъ подробностей новаго Положенія, а крестьяне знаютъ его только въ самыхъ главныхъ, общихъ, чертахъ. Превратное толкованіе неизбежно не только при самомъ приступѣ, но и долго послѣ того, пока не установится и не уяснится въ головахъ большинства новое начало въ жизни. Такъ неужели же бояться поминутно такихъ толкованій? Пусть толкуютъ, пусть сами уразумѣютъ въ чемъ дѣло; пусть безъ постороннихъ внушеній и непрошенныхъ услугъ сами дойдутъ до яснаго пониманія. Вѣдь въ случаяхъ, на которые указываетъ г. мировой посредникъ, толки эти не обнаружались такими худыми послѣдствіями, которыя потребовали бы немедленнаго вмѣшательства власти? А если итъ, такъ вѣдь и не слѣдуетъ вмѣшиваться въ частную жизнь крестьянина; вмѣшиваться въ нее — значить умышленно усиливать раздраженіе, постоянно стоять съ ненавистной палкой передъ его глазами... Гдѣ же тутъ здравый смыслъ, логика? — —

Что же полагаетъ сдѣлать г. мировой посредникъ для прекращенія этихъ превратныхъ толкованій? А вотъ-что: «воспретить крестьянамъ находиться въ корчмахъ долѣе опредѣленнаго закономъ времени, а также разослать, отъ имени начальника губерніи, черезъ мировыхъ посредниковъ, печатные приказы волостнымъ старшинамъ и сельскимъ старостамъ, чтобъ они не допускали сборищъ крестьянъ въ корчмахъ съ единственною цѣлью пьянствовать, (какъ — съ единственною цѣлью пьянствовать? А то съ какою же еще цѣлю имъ собираться? Вотъ вы явно себѣ противорѣчите) и при этомъ распространять нелѣпые толки; а тѣмъ болѣе не участвовали бы съ ними сами, что служить худымъ примѣромъ и не соответствуетъ возложенной на нихъ обязанности... Вотъ что опредѣлило губернское присутствіе: «Такъ-какъ свобода дѣйствій и независимость отъ прежняго экономическаго надзора, которую нынѣ приобрѣли временно-обязанные крестьяне, дѣйствительно иногда употребляются ими во зло и во многихъ мѣстахъ замѣтно сильное развитіе въ народѣ пьянства, то предписать становымъ приставамъ, чрезъ посредство уѣздныхъ полицій, чтобы они, сообразно существующимъ на сей предметъ узаконеніямъ, усилили надзоръ свой къ пресѣченію этого зла, а равно не допускали бы сборищъ передъ корчмами и подвергали бы установленнымъ штрафамъ виновныхъ за продолженіе распивочной продажи даже 11-ти часовъ вечера и за производство оной въ воскресенье, храмовые и праздничные дни до окончанія божественной литургіи. Мировые же посредники обязываются съ своей стороны *внушать* волостнымъ

старшинамъ, при всякомъ удобномъ случаѣ, что ихъ прямая обязанность блюсти за добрымъ поведеніемъ крестьянъ и служить имъ въ томъ примѣромъ; что же касается тѣхъ сельскихъ начальниковъ, которые замѣтно будутъ потворствовать безпорядочному ихъ поведенію и пьянству, а тѣмъ болѣе сами будутъ въ томъ замѣчены, то объ удаленіи такихъ отъ должностей представлять губернскому присутствію.

Въ официальныхъ извѣстіяхъ, — общаго обзора событій и мѣръ, принятыхъ послѣ прекращенія срока добровольнаго соглашенія, — пока нѣтъ; но, повидимому, можно думать, что мартъ ничего не измѣнилъ въ положеніи дѣла, и что ни *случный часъ*, ни толки о выкупѣ не перемѣнили своего характера. Коснувшись выкупа, нельзя обойти молчаніемъ одну небольшую статейку г. Скарятинна (86 № С. П. Вѣд.). Въ этой статейкѣ г. Скарятинъ старается доказать всю основательность и удобство способа, предложеннаго законоположеніемъ 19 февраля, и касающагося именно выкупа. Вопросъ поставленъ такимъ образомъ: на чьей сторонѣ лежитъ обязанность выкупа, то-есть, кто долженъ заплатить помѣщикамъ за землю? Хотя, по Положенію, это относится къ помѣщикамъ и крестьянамъ, какъ непосредственнымъ участникамъ въ дѣлѣ, однако г. Скарятинъ думаетъ, что въ выкупѣ должно участвовать все государство, такъ какъ отъ существованія крѣпоства страдали все сословія... »Но... и вотъ это крошечное «но» портитъ все дѣло. «Но, къ сожалѣнію,» замѣчаетъ г. Скарятинъ, «весь вопросъ заключается менѣе въ справедливости, нежели въ возможности (*что это такое?*); передъ которыми стираются и которымъ уступаютъ *все-возможныя справедливости (?)* въ свѣтѣ... Россія такъ еще бѣдна капиталами, что купить у помѣщиковъ землю на *свой* счетъ и подарить ее крестьянамъ, было бы для нея *непозволительнымъ мотовствомъ* да и невозможно, потому что такой суммы взять ей рѣшительно нѣгдѣ. — Да вѣдь отъ этого страдаетъ 25 милліоновъ людей? — »Да, страдаютъ, что же дѣлать? На нѣтъ — и суда нѣтъ.» —

А между тѣмъ-близится лѣто, наступаетъ пора работъ, покосовъ, жнитва, молотьбы, и проч. Что-то оно скажетъ? Правительство сдѣлало уже слѣдующее *предупредительное* распоряженіе, читанное въ засѣданіи Харьковскаго губернскаго по крестьянскимъ дѣламъ присутствія. Это—предисаніе министра внутреннихъ дѣлъ на имя начальниковъ губерній: «По случаю скорого наступленія времени открытія полевыхъ работъ, считаю долгомъ обратить вниманіе вашего превосходительства

ва точное исполненіе издѣльной повинности. Безотлагательныя, указанныя въ законахъ, мѣры къ прекращенію всякихъ попытокъ со стороны крестьянъ уклоняться отъ работъ могутъ удержать крестьянъ отъ дальнѣйшей неисправности и тѣмъ предупредить могущіе произойти убытки не только для помѣщиковъ, но и для самихъ крестьянъ, которые своею неисполнительностью подвергли бы себя или напрасной тратѣ времени, или денежнымъ штрафамъ за прогульные дни. Соотвѣтственно сему, покорнѣйше прошу васъ, милостивый государь, сдѣлать надлежащія распоряженія. Распоряженія эти, какъ видно изъ протокола засѣданія, ограничились тѣмъ, что губернское присутствіе проситъ гг. мировыхъ посредниковъ о безотлагательномъ примѣненіи нѣкоторыхъ, перепечатанныхъ въ протоколѣ, статей Положенія. — —

— Въ последнее время, и крестьяне начинаютъ замѣчать, что вообще наша хлѣбная торговля приходитъ въ упадокъ, и что много убытковъ понесли земледѣльцы въ последнее время. Вообще кредитъ нашей хлѣбной торговли начинаетъ мало-по-малу подрываться. Вотъ образецъ ходячихъ мнѣній по этому поводу: «хлѣбопашество не вознаграждаетъ положеннаго на него труда земледѣльца и причиняетъ постоянные убытки промышленникамъ; падаетъ овцеводство, какъ довольно тѣсно связанное съ хлѣбопашествомъ; Венгрія, Сѣверо-Американскіе Штаты, Дунайскія Княжества, Турція — являются все болѣе и болѣе опасными соперниками, грозясь окончательно убить нашу хлѣбную торговлю; въ перспективѣ у насъ — огромные запасы хлѣба, гнѣюшаго въ амбарахъ; наконецъ, такое положеніе не можетъ долго продолжаться и, въ соединеніи съ наступившимъ безденежемъ, грозятъ одною изъ тѣхъ страшныхъ пертурбацій общественной жизни, волновавшихъ Западъ, на которые со страхомъ указываютъ люди, стоящіе на сторонѣ мирнаго исхода дѣла.» Но, вмѣстѣ съ тѣмъ, странное противорѣчіе! Оффиціальныя отчеты, напримѣръ, одесской таможни, выставяя довольно краснорѣчивыя цифры, тѣмъ самымъ утверждаютъ, что наша отпускная торговля не только не падаетъ, но, наоборотъ, идетъ прогрессивно, такъ какъ прошлогодній отпускъ превышалъ отпускъ 1860 года почти на миллионъ четвертей. Чѣмъ же объяснить такое очевидное, громадное противорѣчіе?

Надо замѣтить, что въ 1860 году ни Франція, ни Англія не могли похвалиться урожаемъ. Неудовлетворительныя жатвы естественнымъ

образомъ повели къ тому, что спекулянты сдѣлали значительныя закупки зерноваго хлѣба, несоответствовавшія дѣйствительной потребности. Такого рода промахъ спекулянтовъ произвелъ быстрое пониженіе цѣны на хлѣбъ. Одесскіе капиталисты, закупившіе значительные запасы его на мѣстѣ, должны были или продавать хлѣбъ въ убытокъ для себя, или остаться совсѣмъ безъ денегъ. Первому, кромѣ указанной причины, весьма много способствовало преждевременное зафрахтованіе судовъ, такъ что почти по-неволѣ приходилось везти хлѣбъ, кто не имѣлъ желанія заплатить даромъ деньги за несостоявшійся провозъ. Если, слѣдовательно, принять во вниманіе это обстоятельство, эти, такъ-сказать, вынужденныя хлѣбныя операціи, то окажется, что въ дѣйствительности отпускъ хлѣба почти не превышалъ торговлю 1860 года. Значить, опубликованныя цифры, въ-сущности, ничего не выражаютъ; промышленность все-таки падаетъ, и надо искать средства хоть сколько-нибудь поддержать ее. Какія же препятствія стали въ-упоръ естественному развитію промышленности? Гдѣ искать этой развѣдающей силы, этого подземнаго крота, подгачивающаго наши корни? Въ общихъ чертахъ причины этого явленія указаны нами въ мартовской лѣтописи; указаны на-столько, на сколько *могли* мы это сдѣлать, не касаясь многихъ частныхъ. По отношенію къ занимающему насъ вопросу, именно хлѣбной промышленности, онѣ могутъ быть нѣсколько сведены съ ихъ общей точки, могутъ быть *обособлены*. До послѣдняго времени, мы были главными поставщиками хлѣбовъ на европейскіе рынки. Но между-тѣмъ-какъ мы, вполне увѣренные, что этого рода монополія есть наше существенное право; которое никогда не будетъ отъ насъ отнято, продолжали итти потихоньку, шагъ за шагомъ, старымъ путемъ, — наши конкуренты усиливаютъ свою промышленную дѣятельность, все болѣе и болѣе убѣждаясь, что мы или не хотимъ, или просто не умѣемъ пользоваться выгодами своего положенія. Наконецъ, наши соперники нашли возможность продавать хлѣбъ и лучше и дешевле нашего, и мало-по-малу начинаютъ переманивать нашихъ покупателей на свою сторону. Возможность доставлять хлѣбъ дешевле явилась вслѣдствіе быстрого развитія пароходства по Дунаю и его притокамъ; кромѣ того, разпространяются не по днямъ, а по часамъ, желѣзныя дороги, и когда будетъ готова строящаяся кюстенжійская дорога, упирающаяся въ Дунай и идущая потомъ по долинѣ р. Серета до Яссы съ развѣтвленіями въ разныя стороны, тогда нашей торговлѣ будетъ изо дня въ день грозить конеч-

ный упадокъ. — Въ то время, какъ у насъ доставка четверти хлѣба изъ сѣверной, на примѣръ, или средней Бессарабіи къ одесскому порту обходится отъ 2 р. 50 к. до 3 р. 50 к., — по упомянутой дорогѣ, говорятъ, она будетъ стоить не болѣе 1 р. 50 к. Да и теперь уже вывозъ хлѣба изъ конкурирующихъ намъ странъ годъ-отъ-году увеличивается — въ ущербъ, слѣдовательно, нашей торговлѣ, что можно видѣть изъ слѣдующихъ цифръ, найденныхъ нами въ «Одесскомъ Вѣстникѣ» (№ 27); цифры эти означаютъ количество отпускаемаго изъ Триеста (самаго опаснаго соперника нашимъ черноморскимъ портамъ) хлѣба; для большей наглядности мы беремъ отпускъ за нѣсколько годовъ:

въ 1857 году вывозъ простирался до	383.160	четв.
— 1858 » » » »	514.400	»
— 1859 » » » »	651.880	»
— 1860 » » » »	628.360	»
— 1861, послѣ открытія желѣзной дороги отъ Офена до Триеста	941.720.	

Изъ этой таблицы видно, что со времени открытія желѣзной дороги отъ Офена до Триеста вывозъ увеличился на 50%; несмотря на то, въ триестскихъ магазинахъ къ 31 числу декабря оставалось еще на складѣ до 235.760 четвертей. Кроме того, надо замѣтить, что подвозы по желѣзной дорогѣ могли начаться не раньше іюня, такъ-что еслибы они начались съ января, то отпускъ 1861 года навѣрное въ три раза превысилъ бы отпускъ 1860. Какъ уже замѣтно начинаютъ обнаруживаться послѣдствія этой конкуренціи, можно видѣть, кромѣ вышесказаннаго, еще изъ того, что (по словамъ того же № «Одесскаго Вѣстника») одинъ царижскій домъ, вѣроятно, принявъ на себя обширную поставку и совершивъ одну или двѣ закупки въ Одессѣ, отказался вполнѣ отъ всякихъ сношеній съ Одессою и нашель, что ему гораздо выгоднѣе получать хлѣбъ прямо изъ Венгріи, сколько потому, что товаръ получался изъ первыхъ рукъ, столько же ради скорости и дешевизны доставки и ради лучшаго качества пшеницы...

«Ради скорости и дешевизны»... Оглянемся на наши средства сообщенія и на тѣ помѣхи, которыя встрѣчаетъ промышленникъ, а въ особенности бѣдный земледѣлецъ, чумакъ подвозя хлѣбъ къ южнымъ портамъ... Въ этомъ очеркѣ мы руководствуемся статьями г. Фидлера, дѣйствительнаго члена общества южнорусскаго сельскаго хозяйства, постоянно зани-

мающагося (какъ онъ самъ говоритъ) отправкою хлѣба въ торговые города, считающаго себя дѣятельнымъ хозяиномъ и хорошо знакомаго съ разными злоупотребленіями, которыя приносятъ всему краю большой убытокъ (Харьковскія Прибавленія, № 2 и 3). Прежде всего надо сказать, что въ Таганрогѣ, Одессѣ, Бердянскѣ, Мариуполѣ, то есть въ городахъ портовыхъ, назначено правительствомъ, приблизительно по 10.000 десятинъ (а въ нѣкоторыхъ мѣстахъ и несравненно больше) выгонной земли для пастбы скота, на которомъ доставляютъ сюда товары до милліона и болѣе подводъ. Мѣра весьма необходимая, особенно если принять во вниманіе дороговизну корма и нежеланіе фурщикова пускать скотъ на сбитую, тѣсную толку. Между тѣмъ, градскія думы, вѣроятно изъ особеннаго усердія къ интересамъ своихъ городовъ, отдаютъ эти выгонныя земли въ аренду мѣщанамъ и купцамъ подъ хлѣбопашество и сѣнокосы, не зная повидному, что черезъ это страдаетъ цѣлая страна, а въ томъ числѣ и покровительствуемые ими города. Вотъ вы нанимаете фурщиковъ доставить хлѣбъ туда-то; хорошо, если ваше мѣсто недалеко отъ портоваго города, потому что въ противномъ случаѣ вамъ приходится платить, можно-сказать, громадныя цѣны, увеличивающіяся вслѣдствіе особыхъ обстоятельствъ далеко не пропорціонально увеличенію разстоянія. Фурщики знаютъ, что имъ придется платить за проѣздъ по мостамъ, за гати, водопой. Кромѣ того, колонисты, греки, ногайцы, черезъ владѣнія которыхъ проходятъ обозъ, не упускающіе случая поживиться на чужой счетъ, дерутъ съ чумаковъ огромныя цѣны за пастбу и водопой и очень часто прибѣгаютъ къ насильственнымъ мѣрамъ, зная, что вѣдь не обойдется же скотъ безъ корма. Часто на чумака, пустившаго попасться воловъ, налетаютъ со всѣхъ сторонъ объѣздки, отбиваютъ скотъ, заставляютъ выкупать за огромныя цѣны и иногда просто угоняютъ пару-другую воловъ. Подобный случай былъ недавно съ транспортомъ помѣщика М. А. Антонова, и ни полиція, ни разныя мѣстныя власти, занятая, безъ сомнѣнія, гораздо важнѣйшими дѣлами, не замѣчаютъ, или стараются не замѣтить, этихъ невинныхъ *шалостей*. А тутъ еще, пріѣхавши на мѣсто, приходится платить страшныя цѣны за прокормъ, вслѣдствіе постоянного скопленія огромнаго числа скота, переносить разныя притѣсненія властей откупаться отъ нихъ: — все деньги и деньги и деньги.... Какъ же тутъ, зная, что предстоитъ впереди, не брать большихъ цѣнъ чумакамъ?... Вѣдь надо и себѣ что-нибудь оставить за хлопоты; не отдавать же послѣднюю трудовую копѣйку за удовольствіе пройти нѣсколько, можетъ быть, сотенъ верстъ, изжариться на солнцѣ, вы-

мокнуть на дождь, пить изъ лужъ воду (какъ это случалось нѣсколько разъ видѣть пишущему настоящія строки), да къ тому же быть въ остальныхъ мѣстахъ жестоко обиженымъ за то, что не хотѣлъ развязать тощую «кишеню». «Вотъ и дождь онъ въ три-дорога (авось, мождь, хоть что-нибудь да останется!), а хлѣботорговцу, хочешь-не-хочешь, приходится платить.

Но вотъ, наконецъ, удалось довести хлѣбъ до мѣста. Вдругъ налетаютъ со всѣхъ сторонъ такъ-называемые *кулаки* (г. Фидлеръ именуетъ ихъ *трутнями*); налетаютъ обыкновенно они верстъ за десять, за пятнадцать отъ города, начинаютъ кланяться, снимаютъ шапки, торгуются, даютъ небольшіе задатки, обѣщаютъ огромныя цѣны и ведутъ, наконецъ, продавцовъ къ себѣ на дворъ. Обстановка перемѣняется: появляется другое лицо подъ именемъ настоящаго хозяина, и начинается переторжка; обещанныя цѣны сбавляютъ до невозможности; волю угнаны въ степь кулаками, ворота заперты, чумака одурень и потерялъ голову. Начинается ссыпка хлѣба очень часто, надо замѣтить, безъ согласія владѣльца; ссыпаютъ огромными мѣрами, огребая широкимъ греблемъ, сдѣланнымъ въ видѣ дуги, обсчитываютъ на вѣсахъ, и чумака окончательно обмануть. Идетъ онъ въ полицію жаловаться: тамъ требуютъ *законныхъ* доказательствъ, оныхъ не имѣется; свидѣтели есть только у противной стороны, изъ ихъ же шайки; денегъ нѣтъ, чтобъ дать приличную взятку, потому оиять, что противная сторона слишкомъ сильна, дѣйствуя соединенными капиталами... и плюнетъ бѣдняга на свой искъ, махнувъ рукою... Хотя г. Леонидъ Спигановъ (Харьк. приб., № 5) и возражаетъ противъ возможности подобнаго надуванія чумака — владѣльца, однако мы не видимъ подтвержденій подобнаго возраженія, и все-таки остаемся при прежнемъ мнѣніи о полиціи и кулакахъ, хотя, можетъ-быть, эти послѣдніе и приносятъ известную пользу. Конечно, владѣльцевъ — помѣщиковъ они такъ не надуютъ уже по тому одному, что они помѣщики, и въ-особенности потому, что при такихъ партіяхъ, какъ говоритъ самъ г. Спигановъ, бываетъ всегда довѣренное лицо, обыкновенно знакомое хорошо съ подобными предѣлками кулаковъ и полиціи... Ну, а крестьянинъ-то, *мужикъ*? Неужели вы будете стоягъ на томъ, что ему дешево обходятся эти операціи, что онъ благодарить судьбу?? не жалуется?

Такимъ образомъ недостагокъ удобныхъ путей сообщенія, — поэтому и дороговизна подвоза, — дороговизна вообще обработки хлѣба, и много-много еще другихъ причинъ производятъ то, что хлѣбъ, дойдя до портоваго города, значительно нарастаетъ въ цѣнѣ даже противъ своей первоначаль-

ной стоимости, и разумеется, тѣмъ дороже продается за границу. Производитель по необходимости нерѣдко продаетъ его съ убыткомъ потому что, иначе, можетъ хлѣбъ остаться гнить въ амбарахъ. По сдѣланному въ концѣ года исчисленію, оказалось, что прошлогодній подвозъ хлѣба на одесскій рынокъ простирался до 4,200,000 четвертей. Отъ прошлаго года оставалось тамъ 450,000 четв., слѣдоват., всего количества хлѣба, обращавшагося въ теченіе года для надобностей отпускной торговли, было 4,650,000 четв. Дѣйствительный отпускъ составлялъ не болѣе 3 милліоновъ четвертей: — 1,650,000 четв. осталось у насъ на рукахъ оттого что хлѣбъ купленъ по слишкомъ дорогимъ цѣнамъ, сравнительно съ цѣнами Англій и Франціи, и продать его—значитъ едвали не совсѣмъ разориться, а и лежать будетъ, такъ тоже не много выгоды, — тогда какъ еслибъ оставшійся хлѣбъ былъ отпущенъ и проданъ, то можно бы выручать около 15 милліоновъ руб. ср. Теперь это капиталъ мертвый, требующій кромѣ того постоянныхъ издержекъ на содержаніе, связывающей руки промышленникамъ. Эти послѣдніе, не имѣя ни денегъ, ни охоты входить въ новые убытки, не хотятъ покушать привозимаго къ портамъ хлѣба, за провозъ котораго зашлочены уже деньги владѣльцемъ. Этотъ послѣдній, въ свою очередь, не зная что дѣлать, начинаетъ сбавлять цѣны, хотя, можетъ быть, каждый убыточный рубль отзовется десятками, сотнями на работникахъ—земледѣльцахъ, на которыхъ, такимъ образомъ, обрушивается вся огромная тяжесть этого положенія дѣла и давить ихъ. — При такомъ жалкомъ и крайне опасномъ положеніи дѣла невозможно оставаться равнодушнымъ. Если наше ухо прислушалось какъ-то къ постоянно раздающимся жалобамъ на то, на другое, на десятое; если мы привыкли не обращать на нихъ вниманія и считать уродливые факты вполнѣ естественными и законными: то можетъ заговорить народъ, получившій право голоса. Между тѣмъ, кому должна бы принадлежать инициатива преобразованій и всестороннихъ улучшеній, которыя теперь становятся насущною необходимостью, вопросами дня? кому, какъ не тѣмъ, которые ихъ понимаютъ, т. е. образованной части общества? — Человѣкъ можетъ очень недолго простоять на одной ногѣ, — онъ или упадетъ или станетъ на обѣ; неестественность положенія условливаетъ естественное преобразование, и медлитъ съ этимъ непростительно; иначе — общественное зданіе пошатнется само-собою.

Ясно, что прежде всего намъ необходимы какъ воздухъ — улучшенныя пути сообщенія, желѣзныя дороги, — и преимущественно на Югъ,

если мы не хотимъ окончательно быть выгнанными съ европейскихъ рынковъ соперниками съ каждымъ днемъ усиливающимися.

Итакъ—повторяемъ—намъ прежде всего нужны дороги и дороги. Даже вспомогательный капиталъ въ видѣ земскихъ банковъ не столько важенъ, хоть у насъ и нѣтъ денегъ. У насъ передъ глазами Венгрія, лучшій примѣръ, лучшій образецъ для сравненія, ясно показывающій, чего у насъ недостаетъ. Не забудьте, что доставка четверти хлѣба съ верховьевъ Тейсы въ Триестъ черезъ Саву и по сисекской дорогѣ, на разстояннй *тысячи пятисотъ верстъ*, будетъ стоить всего 1 р. 75 к — 2 р. ср. и будетъ продолжаться не болѣе 20 или 25 дней; а по рѣкѣ Дравѣ сообщеніе будетъ еще дешевле и быстрѣе; не забудьте, что у насъ хлѣбная торговля была до сихъ поръ одной изъ важнѣйшихъ отраслей нашей промышленности, и мы теперь принуждены выпустить ее изъ рукъ. Намъ нужны усовершенствованныя земледѣльческія орудія, удешевленіе хлѣба, намъ нужны опять-таки дороги... Въ Одессѣ устраиваются теперь мостовыя; а кто не помнитъ того благодатнаго, очень еще впрочемъ недавняго времени, когда за провозъ хлѣба отъ *складочнаго магазина до пристани* платили по 40—50 к. сер.!!.. Повѣрить трудно, а между тѣмъ это такъ... Намъ заѣдаетъ медлительность, неповоротливость, нерѣшительность. Въ Англіи, въ 1840 году, заговорили о дренажѣ; слухи, конечно, и къ намъ проникли о заморскихъ дренажкахъ, и у насъ заговорили, захлопотали.... И то же? Тамъ черезъ десять лѣтъ было уже дренажено около *десяти миллионновъ десятины*, а у насъ все еще продолжаютъ хлопотать да бесѣдовать. Впрочемъ, и бесѣдовать, кажется, перестали. За то, скажетъ иной мудрецъ, то Англія, а это Россія, и *тѣмъ болѣе* Малороссія. Конечно! Только если бы у насъ побольше *на самихъ себя* надѣялись, да думали, да трудились, то было бы гораздо лучше.... Странно одно отчего это у насъ не удаются *частныя* компаніи? съ непривычки ли это, или отъ другого чего.... Вотъ напримѣръ въ Кишиневѣ, по словамъ Бессарабск. Вѣд. (№ 12) въ прошломъ году горячо-было взялись за устройство паровой мельницы, въ которой для города чувствовалась крайняя надобность, въ надеждѣ имѣть сносный и дешевый хлѣбъ. Составлялась по этому поводу компанія на акціяхъ; но послѣ втораго засѣданія проэктъ этотъ.... ну конечно лопнулъ. Послѣ того явилась другая компанія, болѣе серьезная, состоящая изъ четырехъ или пяти акціонеровъ съ капиталомъ, значеніемъ и вліяніемъ и взявшаяся осуществить выгодное предпріятіе, не

основываясь на теоріи вѣроятностей, а на дружномъ, взаимномъ довѣрїи. Дѣло, казалось, пошло къ ходъ: о предпрїятїи, какъ о несомнѣнномъ фактѣ, заявили и въ Одесскомъ Вѣстникѣ; работали втихомолку, но энергически, приобрѣли мѣсто, устроили колодезь, запаслись матеріаломъ — словомъ потратили немаловажный капиталъ, надѣясь, конечно, возвратить его въ скоромъ времени съ лихвою. Но... что-то порвалось и у этой небольшой компанїи. Бессарабск. Вѣд. обѣщаютъ сообщить скоро о причинахъ подобнаго факта, въ сущности весьма любопытнаго — отчего у насъ обыкновенно не удаются компанїи, вмѣющія въ виду очевидно полезныя и общающія выгоду предпрїятїа. Возьмите, напримѣръ, наше знаменитое Общество Пароходства и Торговли, враждующее ежеминутно съ своими акціонерами. До сихъ поръ мы не можемъ понять, какъ это общество существуетъ на югѣ, на Черномъ морѣ, а главное правленіе его — за двѣ тысячи верстъ, у Балтійскаго?! Между тѣмъ акціонеры, большая часть которыхъ живетъ тамъ же, жалуется на это, хотя ихъ справедливыя жалобы остаются гласомъ вопїющаго. Правленіе видно глухо. Дѣла идутъ весьма плохо: вслѣдствіе указанной отдаленности главнаго управленія являются безполезныя и легко устранимыя издержки, медленность въ разрѣшенїяхъ, необходимость въ бюрократизмѣ; нѣтъ спеціальныхъ людей для направленія и управленія торговымъ и промышленнымъ предпрїятїемъ. Одесская контора, поэтому, является не въ видѣ торговой конторы, а въ видѣ министерскаго департамента, медленно удовлетворяющаго требованія торговцевъ и пассажировъ. Одесское управленіе не знаетъ, или не хочетъ знать торговыхъ и промышленныхъ потребностей края; между управленіемъ и краемъ нѣтъ связи. Высокія цѣны на пассажирскія мѣста увеличены еще неумѣстнымъ распоряженіемъ о взиманїи 25 % лишку за билеты, взятыя не въ конторѣ, а на пароходѣ (?!). Наконецъ, часто повторяется неисправность отхода пароходовъ въ порты, происходящая не всегда отъ дурной погоды; въ нѣкоторыхъ портахъ недостаетъ перевозочныхъ средствъ для жителей (*Экономистъ*, № 1, 1860). Общество далеко не исполнило обѣщанїй, данныхъ при своемъ открытїи. Воинственное замѣчательное дѣло его, совершенное въ 1856 года, это — устройство эллинга въ Севастополѣ. Съ устройствомъ эллинга, говорятъ, общество будетъ избавлено отъ посылки пароходовъ въ отдаленные порты, гдѣ оно несло всегда значительныя издержки, сопровождавшіяся большой потерей и многими неудобствами. Окончаніе мастерскихъ откроетъ возможность дѣлать исправленія машинъ, соорудить

котлы, а со временемъ и постройку самыхъ машинъ и пароходовъ. О осуществленіе послѣдняго предположенія представляется въ отдаленномъ будущемъ; а теперь является только возможность *очистки* пароходовъ у себя дома, в днн починки, исправленія механизмовъ, пароходы должны по прежнему отправляться въ Марсель: свои мастерскія еще неготовы, и не скоро будутъ готовы.

А между тѣмъ, средства общества были весьма значительны. Кроме основнаго капитала въ 9 милліоновъ, цифры весьма почтенной, общество ежегодно получало, судя по отчетамъ:

а) *Помильныхъ денегъ изъ казны:*

по 1858 годъ	389. 415 р.
въ 1858 году	1.080. 573.
— 1859 —	1.883. 225.

б) *Дивиденда на акціи, взятая правительствомъ:*

по 1858 годъ по 6 на 100.	120. 000.
въ 1858 году	140. 000.
— 1859 —	180. 000.

с) по 1860 годъ ремонтной суммы отъ правительства 192. 000.

Итого, по 1860 годъ— 3.685. 613 р. сер.

Въ 1859 году, Общество заработало 1.628.374 р., но не только эта огромная цифра была издержана на покрытіе расходовъ общества, а надо было еще прибавить къ ней 1.048.804 р. изъ пособій правительственныхъ, такъ-что дивидентъ составилъ не изъ заработковъ, а изъ пособій, хотя расходы эти не составляли какихъ либо-капитальныхъ построекъ.

Какъ мало заботилось общество о пользахъ края, видно изъ того, что оно нисколько не развило каботажнаго судоходства между нашими южными портами, не исполнивъ такимъ образомъ своихъ обязанностей, определенныхъ пунктомъ 25 устава,— ограничилося весьма немногими рейсами, скорѣе во вредъ нашей торговлѣ, и обратило главное свое движеніе на содѣйствіе торговлѣ иностранныхъ портовъ, соблюдая только свои выгоды, потому что заграничная помильная плата, отпускаемая правительствомъ, выше внутренней.

Въ 29 № *Одесскаго Вѣстника*, г. Палеологъ между прочимъ спра-

шиваетъ, почему контора прекратила рейсы по Крымскому и Кавказскому берегамъ, тогда какъ до 10 пароходовъ благополучно стояли въ Севастополѣ, и на какомъ основаніи агенство взимаєтъ фрахтъ съ груза, случайно отправляемаго на военныхъ судахъ, не принадлежащихъ компаниямъ? Во всякомъ случаѣ интересно знать, въ какую статью дохода записаны эти деньги на приходъ? Хотя въ 32 № Одесскаго же Вѣстника и появился отвѣтъ г. *Клишова*, агента общества; но этотъ важный вопросъ не удостоенъ ни вниманія, ни разъясненія. Какъ видно, г.г. директоры совершенно упустили изъ виду цѣль учрежденія общества и громадное значеніе его для всего южнаго края. Вотъ что говорилъ въ 1859 году одинъ изъ учредителей общества: «Южная Россія, при громаднхъ запасахъ сельскаго хозяйства, не должна была долго оставаться праздною зрительницей чужихъ успѣховъ. Край почувствовалъ, что, вѣсто разьединенныхъ и слабодѣйствующихъ силъ, необходимо создать учрежденіе собирательное, *основанное не на однихъ паяхъ*, но и на моральномъ обязательствѣ покровительствовать взаимнымъ интересамъ. Такъ возникло южно-русское Общество Пароходства, Коммисіонерства и Торговли. Его вызвала явная необходимость привлеченія на торжище Новороссіи новыхъ, сильныхъ капиталовъ въ помощь сельскому хозяйству, страдающему отъ ничтожнаго состоянія торговыхъ путей, тяжелыхъ условій сбыта сельскихъ произведеній и отсутствія легкаго, безлихвеннаго, кредита.» Да объ этомъ и толковать нечего, потому что необходимость общества доказана собранными, вышеприведенными капиталами, которыми, къ сожалѣнію, оно не умѣло или не хотѣло распорядиться какъ должно. Намъ нѣтъ дѣла до разныхъ мелочныхъ канцелярскихъ оправданій, сбивающихъ съ толку непосвященнаго въ тайны коммерціи читателя; въ нихъ мы только видимъ подтвержденіе очевиднаго факта—нескончаемыхъ жалобъ акціонеровъ, пассажировъ и наконецъ, самое главное, цѣлаго края.

Сколько брани, сколько журнальныхъ толковъ возбуждали постоянные промахи русскихъ акціонерныхъ обществъ вообще!... Вѣроятно, неуспѣхъ ихъ приписали вліянію постановленій, касающихся организаціи нашихъ омпаній, потому что вопросъ объ акціонерныхъ обществахъ поступилъ также на преобразовательную очередь. Но такое объясненіе слишкомъ недостаточно. Профессоръ Харьковскаго университета, *С. В. Пахманъ*, написалъ по этому поводу весьма замѣчательное разсужденіе *«о задачахъ предстоящей реформы акціонернаго законодательства»*. Ни время, ни мѣсто не позволяютъ намъ войти въ подробный разборъ этого сочи-

ненія; мы укажемъ здѣсь только на тѣ положенія автора, которыя вполне убѣждаютъ насъ въ правильности составившагося у насъ взгляда, на причины, вѣщающія у насъ развитію и успѣшному ходу торговыхъ и промышленныхъ ассоціацій, которыя представляютъ единственный—справедливый и естественный—способъ выйти обществу изъ теперешней безурядицы. *Основа*—врагъ всѣхъ искусственныхъ направленій, опека и стѣсненій свободного хода жизни—внимательно прислушивается къ голосу прямой, простой правды, пробивающемуся изъ-подъ давленія *вѣшнихъ, случайныхъ*, тисковъ, — къ правдивому голосу народа; вслѣдствіе этого, мы пришли къ слѣдующему отвѣту на вопросъ — въ чемъ лежитъ причина неуспѣшности нашихъ компаній, обществъ, товариществъ? Въ характерѣ ли народа, или во вѣшнихъ, легко устранимыхъ, обстоятельствахъ? Думаемъ — послѣднее, потому что не имѣемъ достаточныхъ основаній отвергать первое. Такъ, мы видимъ — компаніи составляются, довѣріе и охота, значить, есть; но, разъ установившись, онѣ начинаютъ страдать отсутствіемъ того необходимаго единства между акціонерами и директорами, которое составляетъ душу предпріятія. Какъ вездѣ, и здѣсь необходимо довѣріе между собирательною единицею общества и властью *доверенною*, выдвинутою изъ среды себя членами-акціонерами. Объясняя причины вредящія успѣхамъ промышленности и торговли, г. Пахманъ, во-первыхъ, указываетъ на *централизацию*, задерживающую свободное развитіе нашихъ ассоціацій: у насъ *мѣстное* дѣятельность подавлено столичною.... Естественно ли, въ самомъ дѣлѣ, сосредоточеніе всей почти компанейской дѣятельности въ одномъ Петербургѣ, гдѣ обыкновенно учреждаются управленія обществъ?! Слѣдовательно, тормозящая причина заключается *прежде всего и главнѣе всего* въ недостаткахъ нашего законодательства? Авторъ на этотъ вопросъ отвѣчаетъ положительно. Русское законодательство придаетъ акціонернымъ обществамъ характеръ государственно-экономическій. Ни одна компанія на акціяхъ не можетъ быть учреждаема безъ *особаго разрѣшенія правительства*. Формальности учрежденія компаній слѣдующія: 1) просьба о дозволеніи учредить компанію, вѣстѣ съ проектомъ устава; 2) проектъ устава разсматривается и *исправляется* въ министерствѣ по сношенію съ учредителями; 3) положеніе комитета министровъ или государственнаго совѣта возводится на Высочайшее утвержденіе. Въ успѣхѣ торговыхъ и промышленныхъ предпріятій больше чѣмъ гдѣ-нибудь играетъ важную роль *своевременность*; а между тѣмъ процедура, подобная приведенной, отнима-

еть часто много времени, особенно въ Россіи, при ея огромномъ пространствѣ и дурномъ состояніи путей сообщенія. Въ защиту необходимости государственнаго одобренія приводять два доказательства: 1) что акціонерное общество должно быть *юридическимъ* лицомъ; но это послѣднее не создается признаніемъ его общественной властью; значеніе юридическаго лица принадлежитъ компаніи независимо отъ признанія общественной власти. Признаніе государства можетъ выражаться уже томъ, если закономъ опредѣлены условія, при выполненіи которыхъ общество получаетъ *ipso jure* значеніе самостоятельной юридической личности во внѣшнемъ быту. 2) Другое доказательство состоитъ въ томъ, что «не всякое предпріятіе можетъ быть позволительнымъ и безвреднымъ для общества.» Но вѣдь разсмотрѣніе проектовъ правительствомъ не доставляетъ на самомъ дѣлѣ (какъ это подтверждается опытами) интересамъ акціонеровъ в публики надежной гарантіи, обращаясь такимъ образомъ въ бесполезную, тормозящую формальность. Авторъ признаетъ необходимымъ утвержденіе со стороны правительства только тѣхъ компаній, которыя носятъ на себѣ чисто государственно-экономическій характеръ, и которыя онъ называетъ *концессионными*. Самовольное основаніе подобныхъ обществъ было бы присвоеніемъ себѣ государственныхъ правъ. Такъ напр., компаніи желѣзныхъ дорогъ, по самому существу своему, нуждаются въ законныхъ привилегіяхъ, каковы: экспроприація поземельной собственности, составляющая право государства, владѣніе публичными дорогами и проч. — И такъ, по мнѣнію автора, компаніи должны быть раздѣлены на два разряда: *концессионныя* или государственно-хозяйственныя, и *частно-хозяйственныя*. Только при учрежденіи первыхъ необходимо разрѣшеніе правительства, и уставъ каждой публичной компаніи, представляющій какъ бы контрактъ ея съ государствомъ, долженъ быть издаваемъ въ видѣ особеннаго закона. Общества же втораго разряда, слѣдовательно, могутъ составляться безъ всякаго внѣшательства со стороны правительства, и принимать разнообразныя формы, сообразуясь съ *мѣстнымъ* характеромъ страны, въ которой учреждаются.

Въ русскомъ законодательствѣ самостоятельность компаній ограничена слѣдующимъ правиломъ: «Компанія, которой правила единожды утверждены правительствомъ, не можетъ простирать дѣйствій своихъ далѣе предназначенныхъ ей предѣловъ и не можетъ также допустить ни какихъ въ правилахъ своихъ перемѣнъ безъ новаго отъ правительства разрѣшенія, кромѣ однакожъ тѣхъ статей, которыя частнымъ ея уста-

вомъ именно дозволено будетъ измѣнять, по ближайшимъ указаніямъ опыта, самому правленію компаній, или общему собранію акціонеровъ. Это правило, въ силу вышесказаннаго, должно быть применимо *только* къ компаніямъ перваго разряда и отнюдь не касаться втораго. Авторъ затѣмъ переходитъ къ вопросу о томъ административномъ вліяніи, которое заключается въ правительственномъ надзорѣ за дѣятельностью акціонерныхъ обществъ; но этому надзору онъ не придаетъ значенія достаточной гарантіи противъ злоупотребленій, на основаніи указаній самаго опыта, Чѣмъ же замѣняется она? Англійское законодательство (1856 и 1857 г.), предоставляя обществамъ свободу образованія и дѣятельности, направлено преимущественно къ двойной цѣли: чтобы жизнь и дѣятельность акціонернаго общества была какъ можно болѣе открыта, публична, и чтобы оновъ лицъ своихъ представителей несло строгую отвѣтственность за свои дѣйствія. Итакъ, *гласность* и *отвѣтственность* — вотъ тѣ гарантіи, на которыя должна опираться промышленная свобода. Подъ гласностью авторъ понимаетъ прежде всего активную публичность жизни и дѣятельности компаніи, открытость дѣйствій органовъ акціонерной администраціи. Объ отвѣтственности вотъ собственныя слова его: «Смыслъ этой гарантіи заключается не столько въ законныхъ взысканіяхъ, которыя грозятъ нарушителю своихъ обязанностей, сколько въ томъ, что лица, стоящія во главѣ управленія дѣлами компаній, не должны смотрѣть на себя какъ на самовластныхъ и независимыхъ хозяевъ предиріятія и общественной собственности (господа директоры, слышите?) Долго владычествовали акціонерныя баши-бузукы безконтрольно и безнаказанно, пока невыносимый произволъ не перешолъ мѣру терпѣнія безгласныхъ акціонеровъ (это вѣдь всегда такъ бываетъ). Не болѣе двухъ лѣтъ минуло съ тѣхъ поръ, какъ многіе акціонеры пришли наконецъ къ сознанію, что они настоящіе собственники общественнаго капитала. Безропотная покорность поколебалась. Наступила реакція, дошедшая въ нѣкоторыхъ компаніяхъ до жестокаго *обнаженія* беспорядковъ. *Личное участіе въ дѣлахъ* ознакомило съ истинными причинами упадка компаній и навело, при содѣйствіи журнальной полемики, на многія практическія средства къ сдержанію разрушительнаго потока произвола.» Законъ нашъ говоритъ прямо, что директоры не что иное, какъ полномоченные компаніи. Но на самомъ дѣлѣ всякая оппозиція со стороны акціонеровъ противъ безчестности или неспособности директоровъ, считалась послѣдними дерзкой выходкой и чуть-чуть не мятежнымъ

стремленіемъ къ анархіи. Не такъ давно г. Э. Перейра жаловался на обнаружившуюся въ акціонерахъ *пагубную наклонность къ разсужденіи и запросамъ*; глубоко сожалѣлъ о томъ времени, когда *добрые* акціонеры были довольны тѣмъ, что имъ *говорилось* и что *для нихъ дѣлалось*; скорбѣлъ о томъ времени, когда акціонеръ-спорщикъ былъ еще *миромъ*, и проч. и проч. (Од. В. № 28).[•] Но для ограниченія самовластия директоровъ необходимо должны быть расширены права акціонеровъ. Законъ не предоставилъ общему собранію права удалять отъ должности директора прежде срока, хотя бы его поведеніе и оказалось положительно вреднымъ; поэтому-то авторъ придаетъ большое значеніе новому правилу, расширяющему въ этомъ отношеніи власть общества, такъ что теперь правленіе директоровъ въ полномъ смыслѣ можетъ быть названо *ограниченнымъ*, не только *de jure*, но и *de facto*, — какимъ оно, повторяемъ, никогда не было, не смотря на постановленія закона, *нравственно* обязывавшаго правленіе дѣлать то-то и не дѣлать того-то. А извѣстно, что значать эти «нравственныя обязательства», когда дѣло коснется матеріальныхъ, личныхъ выгодъ, подогрѣтыхъ безусловнымъ эгоизмомъ. Одною изъ главнѣйшихъ причинъ дурнаго развитія уже учредившихся компаній — это именно генеральство директоровъ. Посмотрите на нихъ *до* и *послѣ* избранія (надо замѣтить, что они обыкновенно выговаривали себѣ заранѣе извѣстную продолжительность срока, въ теченіе котораго оставались въ полной безопасности отъ *дурныхъ* наклонностей акціонеровъ). Кроткій, смирный и преданный душою дѣлу господинъ, сдѣлавшись директоромъ, снимаетъ свою маску и является полнѣйшимъ деспотомъ, во всемъ безобразіи крайняго безапелляціоннаго произвола. Акціонеры спохватились — но уже поздно. И вотъ начинались эти нескончаемыя стычки, да жалобы... А дѣло—шло ко дну. Интересы общества страдали на каждомъ шагѣ. Директора накупали домовъ и в знать ничего не хотѣли: *мнѣ* было хорошо, а *другіе* пускай какъ знаютъ, такъ и дѣлаютъ... Невозможно было не возмущаться до глубины души, видя это барское величіе и спокойствіе, построенное на карманахъ акціонеровъ... Но приходилось молчать, потому что крики ни къ чему не вели... И — компанія рушилась, дѣло погибало...

Итакъ, *свобода, мласность и отвѣтственность* — вотъ тѣ существенно — необходимыя начала, которыя должны лечь въ основу успѣшной реформы акціонернаго законодательства.

Еще въ іюлѣ 1860 года, министерство внутреннихъ дѣлъ разослало

циркулярное предписание губернскимъ начальствамъ, въ которомъ, на основаніи высочайше одобреннаго предположенія, поручало *предложить* городскимъ обществамъ войти въ соображеніе объ образованіи изъ среды себя общественныхъ пожарныхъ командъ. Пожарная часть, находясь въ настоящее время въ завѣдываніи полиціи, требовала большихъ суммъ на свое содержаніе и, кромѣ того, никогда не была въ исправности, какъ по малочисленности пожарной прислуги, такъ и по неспособности ея къ своему назначенію. Министерство указало на опытъ г. Осташкова, Тверской губерніи, гдѣ уже, съ начала нынѣшняго столѣтія, существуетъ *общественная команда, устроенная свободною дѣятельностью мѣстныхъ обывателей*. Преобразование сдѣлалось окончательно необходимымъ по причинамъ, заключающимся въ правительственныхъ распоряженіяхъ 1860 года: 1) объ уменьшеніи до одной третьей части размѣра страхового сбора съ имущества, изъ суммъ котораго, съ 1853 года, поддерживается въ 33 городахъ пожарная часть; 2) о предназначеніи къ совершенной отбѣгѣ этого сбора, и 3) о прекращеніи комплектованіи пожарныхъ командъ нижними воинскими чинами. — Большинство городовъ, не согласившихся на принатіе новыхъ пожарныхъ командъ, основывало свое несогласіе на томъ, что новая система не можетъ осуществиться за отлучками будтобы обывателей на сторону для заработковъ и потому еще, что она требуетъ на свое содержаніе увеличенія расходовъ, тягостныхъ, для бѣдныхъ средствами городовъ и обывателей. Вотъ, напримѣръ, Кіевское общество, приговоромъ 27 іюля 1860 года постановило, что оно не имѣетъ средствъ къ содержанію въ постоянной исправности общественной пожарной части за обремененіемъ разными повинностями, и въ-особенности квартирною; что рѣшительно не ожидаетъ отъ пожарной команды тѣхъ быстрыхъ и благоразумныхъ дѣйствій, какія свойственны настоящей полицейской, *подчиненной ближайшему надзору начальства*, и наконецъ, что Осташковъ, по ровному своему мѣстоположенію, малому пространству и незначительному народонаселенію, не можетъ служить примѣромъ для Кіева. «Такъ разсуждали Кіевскіе граждане, въ 1860 году; съ тѣхъ поръ многое совершенно переиѣнилось, и повзросло. Уже въ 1861 году въ 226 № *Московскихъ Вѣдомостей*, уведомяли о предположенномъ въ Кіевѣ преобразованіи пожарной части и учрежденіи пожарнаго комитета; при чемъ выражены положительныя надежды, что при управленіи пожарною частью комитетомъ, сумма расходовъ уменьшится на весьма значительную цифру. Въ самомъ дѣлѣ, на

осташковскую пожарную команду, состоящую изъ *ста* человекъ, выбранныхъ отъ общества, съ 50 лошадьми, ежегодно расходуется—на ремонтъ инструментовъ и сарая для нихъ—всего только 64 рубля сер.

Въ г. Осташковѣ, пожарную повинность несутъ городскіе обыватели всѣхъ сословій; въ команду выбираются, по добровольному согласію, лица податныхъ и купеческихъ сословій на неопредѣленное время, и такъ дорожатъ своею службою, что до-сихъ-поръ не бывало еще примѣра, чтобы кто-нибудь уклонился отъ выбора, или отказался принять его. *Жалованья не получаютъ*, но купцы освобождаются отъ военного поста, разложеннаго между собою другими домовладѣльцами изъ купечества, а мѣщане—отъ плетеза лично за себя податей, оплачиваемыхъ за нихъ мѣщанскимъ обществомъ. Являются на пожаръ кому въ чемъ пришлось—формы не полагается. Командою управляютъ два брантмейстера изъ тѣхъ же обывателей, служащіе также безвозмездно. Городской голова и члены Думы являются не только распорядителями на пожарахъ, но и первые подаютъ примѣръ личнымъ участіемъ въ тушеніи его. Лошади для команды доставляются городскими обывателями, *безъ различія званій и сословій*, обязанными къ тому подпиской. Полиція во внутреннія распоряженія и дѣйствія пожарной команды не вмѣшивается.

Отъ первоначальныхъ издержекъ на покупку инструментовъ города избавляются, такъ-какъ правительство не только передаетъ обществу существующій обозъ, но отпускаетъ на пополненіе его деньги изъ суммъ страхового сбора (цирк. М. В. Д. 21 мая 1861 г.) Слѣдовательно, общества, на которыя расходы по содержанію командъ падали налогомъ, остаются теперь въ чистомъ денежномъ выигрышѣ, потому-что пастоящія издержки составляютъ самую пустую сумму.

Въ Осташковѣ теперь не боятся большихъ пожаровъ: они обыкновенно прекращаются въ самомъ началѣ, — между-тѣмъ какъ полицейскія команды комплектуются изъ разряда неспособныхъ нижнихъ чиновъ, и они дѣйствительно, большею частію, неспособны къ выполненію довольно нелегкой пожарной службы.

Непосредственно къ изложенному нами вопросу примыкаетъ вопросъ объ учрежденіи *общества взаимнаго страхованія*, предложенный также министерствомъ внутреннихъ дѣлъ. Нѣкоторыми домовладѣльцами въ Кіевѣ, по словамъ Кіевского Телеграфа (№ 19), подготовленъ уже предварительный планъ проекта объ учрежденіи такого общества на слѣдующихъ главныхъ основаніяхъ: по соображенію, стоимость обывательныхъ не-

движимыхъ имуществъ г. Кіева, цифра страхуемаго капитала достигнетъ не менѣе 20 милліоновъ р. ф.; опредѣливъ съ этого капитала премію взноса съ тысячи р. по три рубля, общій сборъ съ Кіевскихъ владѣльцевъ составитъ 60 тысячъ въ годъ. По частнымъ свѣдѣніямъ, пожарные убытки въ Кіевѣ по десятилѣтней сложности доходили ежегодно до 20 тысячъ; если отчислить 10 тысячъ на Правленіе, то будетъ ежегодно оставаться 30 т. р. запаснаго капитала, который черезъ десять лѣтъ возрастетъ до 300 тысячъ—сумма болѣе нежели достаточная, для Кіева. Такъ-какъ въ Кіевѣ только $\frac{1}{12}$ часть зданій составляютъ каменные строенія; всѣ же прочія деревянные, а въ отдаленныхъ кварталахъ даже крытыя соломой, то нѣкоторые домовладѣльцы предполагаютъ установить премію взноса, одинаковаго для каждаго изъ трехъ разрядовъ домовъ, т. е. мало-опасныхъ, средней опасности, и наиболѣе опасныхъ; этииъ способомъ надѣются согласить городское сословіе и постановить взаимное страхованіе обязательнымъ по доступности малого платежа преміи. Для того же, чтобы въ нѣкоторой степени достигнуть уравнительности и дать преимущество однимъ передъ другими, при улатѣ страховаго капитала за пожарные случаи, преимущество разлагать въ слѣдующемъ раздѣлѣ:

1-й разрядъ, менѣе опасные, вычитать	
3% т. е. за 1000 р. выплачивать	930 р. ср.
2-й разрядъ, средней опасности, вычитать	
10% т. е. за тысячу рублей выплачивать	900 — —
3-й разрядъ, болѣе опасный, вычитать	
20% т. е. за тысячу рубл. выплачивать	800 — —

Съ домовъ, оцѣненныхъ менѣе ста р. ср. никакой преміи не опредѣлять, а въ случаѣ пожара и достаточности запаснаго страховаго капитала, выдавать каждому по 75 р. въ видахъ пособія бѣднымъ своимъ собратамъ. — Слухъ носится, заключаетъ корреспондентъ г. Горобецъ, что скоро назначутъ городское собраніе, которое дастъ положительное заключеніе, на какихъ основаніяхъ пожелаетъ учредить взаимное отъ огня застрахованіе недвижимыхъ имуществъ. — Какъ важенъ вопросъ объ обезпеченіи имуществъ отъ опасности—это понятно каждому. Можно надѣяться, что хоть этотъ вопросъ не будетъ брошенъ на полдорогѣ, безъ разрѣшенія

Въ настоящее время, весьма многіе видятъ спасеніе въ устройствѣ *Земскихъ Банковъ*. Къ-счастью, проэктированный Комиссіей законъ по этому предмету обнимаетъ всякого рода банки, занимающіеся поземель-

вымъ кредитомъ, не связываетъ ихъ устройства никакою напередъ установленною нормою и не стѣсняетъ никакими ограниченіями свободы кредитныхъ операций банковъ. Провительственныя мѣры, указываемыя Коммиссіею, должны заключаться въ устраненіи разныхъ препятствій къ устройству и дѣятельности частныхъ банковъ, къ которымъ, по мнѣнію Коммиссіи, необходимо окончательно перейти отъ прежней системы казенныхъ банковъ.

Впрочемъ, пока-что, а свеклосахарнымъ заводчикамъ Кіевской, Подольской и др. губерній открытъ уже кредитъ въ кіевской конторѣ банка. Предложено было принять слѣдующую временную мѣру, кажется, при посредствѣ М. А. Грабовскаго: 1) предоставить свеклосахарнымъ заводчикамъ пользоваться кредитомъ не иначе, какъ подъ учетъ векселей на принятыхъ въ государственныхъ банкахъ правилахъ; 2) для разсмотрѣнія кредита тѣхъ изъ свеклосахарныхъ заводчиковъ, которые обратятся въ контору за ссудами на общихъ правилахъ, постановленныхъ для учета векселей, образовать при кіевской конторѣ учетный комитетъ изъ управляющаго и нынѣшнихъ директоровъ отъ дворянства и купечества в назначеніемъ въ оныхъ двухъ или болѣе членовъ отъ свеклосахарныхъ заводчиковъ по соглашенію г. генераль-губернатора съ мѣстнымъ губернскимъ предводителемъ дворянства; 3) предоставить управленію государственнаго банка снабдить кіевскую контору какъ потребными для этой операціи суммами, такъ и надлежащею, по производству оной, инструкціею.

Къ-сожалѣнію, мы почти ничего не слышимъ объ устройствѣ у насъ сельскихъ банковъ, которые, намъ кажется, необходимы не менѣе по-собія свеклосахарнымъ заводчикамъ. Извѣстно, что крестьянину каждый занятый рубль обходится въ три-дорога.

Въ апрѣльской книжкѣ *«Сельскаго хозяйства»* помѣщена статья *«Воздѣлываніе кукурузы (пшенички), какъ источника богатства Южной Россіи, К. Флейшманна»*. — Считаемъ полезнымъ обратить на нее вниманіе нашихъ хозяевъ. — Достоинство кукурузы состоитъ, главнымъ-образомъ въ томъ, что она — одно изъ плодovitѣйшихъ хлѣбныхъ растений и содержитъ въ себѣ наиболѣе питательнаго вещества. Стоимость

годового сбора ея въ Соединенныхъ Штатахъ простирается до 400 милліоновъ рублей. Чѣмъ глубже вспахана земля, тѣмъ обильнѣе урожае кукурузы, впрочемъ она хорошо родится и на не слишкомъ хорошо разработанной почвѣ. Въ странахъ, гдѣ недостатокъ въ сѣнѣ или соломѣ, кукуруза вполне замѣняетъ ихъ. Для этого кукурузныя растенія срубаютъ въ то время, когда колосья начинаютъ уже созрѣвать, но пока листья еще зелены; по срубкѣ ихъ оставляютъ на полѣ, гдѣ они и сушатся. Въ другихъ же мѣстахъ на сѣно употребляютъ одни листья, оставляя колосья на стеблѣ, а приступаютъ къ жатвѣ на досугѣ, мало по малу, такъ что окончательная уборка можетъ продолжаться до поздней осени. Весьма много кукурузы употребляется на водку. Этимъ растеніемъ при помощи нѣкоторыхъ приѣмовъ откармливаютъ свиней и рогатого скота, мясо которыхъ дѣлается отъ него весьма вкуснымъ и жирнымъ. Лошади охотно ѣдятъ кукурузу и дѣлаются отъ нея сильны и крѣпки. На крахмалъ тоже употребляется большое число кукурузы; отдѣляющееся черезъ броженіе, масло можетъ быть употребляемо на куреніе вина или на смазку машинъ, а стебли и корни ихъ даютъ хорошее топливо. Южная и юговосточная Россія въ особенности благопріятны для разведенія кукурузы, и это растеніе должно бы сдѣлаться здѣсь однимъ изъ главныхъ хлѣбовъ, тѣмъ болѣе, что оно свойственно именно такимъ странамъ, которыя подвергаются болѣе или менѣе продолжительнымъ засухамъ — обстоятельство, котораго ни одно хлѣбное растеніе не переноситъ легче кукурузы. Земледѣіе только тогда будетъ выгодно, когда наименьшимъ числомъ рабочихъ будетъ извлекаться наибольшая масса произведеній, которыя (имѣя въ виду отпускную торговлю) будучи скоро и дешево доведены до наибольшаго объема, сдѣлаются удобными къ перевозкѣ. Эта задача вполне разрѣшается воздѣлываніемъ кукурузы и новымъ способомъ обработыванія полей на нижеслѣдующихъ трехъ основаніяхъ:

- 1) Нужна только одна весенняя вспашка полей — періодъ подготовленія ихъ къ посѣву.
- 2) Кукуруза есть плодовитѣйшій родъ землянаго хлѣба; и
- 3) Она заключаетъ въ себѣ весьма много питательнаго вещества и въ особенности пригодна къ откармливанію животныхъ, которыя употребленную ими пищу сами же и переносятъ на рынокъ, то есть, транспортируютъ ее въ наименьшемъ объемѣ.

Воздѣлываніе кукурузы весьма много способствовало быстрому раз-

вitiю и благосостоянію Соединенныхъ Штатовъ, гдѣ, какъ замѣчено выше, она разводится въ огромномъ количествѣ. Легко понять причину подобнаго вліянія, вспомнивъ многообразное употребленіе кукурузы... Знаменитый, въ сельскохозяйственной литературѣ, Артуръ Юнгъ, въ путешествіи своемъ по Южной Франціи, впервые увидѣвъ воздѣлываніе кукурузы въ большихъ размѣрахъ, воскликнулъ: »Благословенна страна, которая въ состояніи производить растение это въ совершенствѣ!«

— *Коммерческое училище въ Одессѣ.* Государственный совѣтъ мнѣніемъ своимъ высочайше утвержденнымъ 14 ноября положилъ: 1) дозволить одесскому купечеству учредить въ городѣ Одессѣ коммерческое училище, для спеціального образованія лицъ, посвящающихъ себя торговлѣ. 2) Проекты устава и штата сего училища представить при мнѣніи государственнаго совѣта, на высочайшее утвержденіе, и 3) Уставъ и штатъ одесскаго коммерческаго училища привести въ дѣйствіе, въ-видѣ опыта, на пять лѣтъ, предоставивъ министру народнаго просвѣщенія, по истеченіи сего срочнаго времени, войти въ государственный совѣтъ съ представленіемъ или объ окончательномъ утвержденіи означенныхъ устава и штата, или о допущеніи въ оныхъ соответствующихъ указаніямъ опыта измѣненій и дополненій.

— *Лечебница для приходящихъ въ Кіевѣ.* Двѣнадцать молодыхъ врачей предположили открыть въ Кіевѣ, въ центрѣ города, лечебницу для приходящихъ больныхъ. Кромѣ этихъ врачей, при больницѣ будутъ состоять консультанты. Въ Кіевѣ госпитали далеки отъ города, клиника мала и полу-клиника не организована; клиническій матеріалъ, едва достаточенъ для студентовъ; пріемъ больныхъ въ клиникахъ ограниченъ бѣдныхъ людей въ городѣ много, а жилища ихъ иногда за 6—8 верстъ отъ центра города. Все это дѣлаетъ лечебницу нужною и сверхъ того есть надежда, что это дастъ нашей медицинской молодежи охоту и случай къ самостоятельной обработкѣ клинической медицины, которую мы какъ-будто забываемъ среди заботъ о точныхъ медицинскихъ наукахъ. Для доставленія средствъ къ первоначальному заведенію содѣйствовали офицеры забалканскаго пѣхотнаго полка и проф. Эргардъ. Послѣдній, въ пользу новой лечебницы, прочиталъ двѣ публичныя лекціи о нищѣ, ея составныхъ частяхъ, достаточномъ и недостаточномъ количествѣ. Новая лечебница будетъ *вполнѣ частное* заведеніе. Въ пользу лечебницы имѣются въ виду еще публичныя лекціи.

— *Пожаръ въ г. Николаевѣ.* Въ николаевскомъ адмиралтействѣ

сгорѣло 1 февраля большое, двухъ-этажное, каменное, крытое желѣзомъ зданіе, въ которомъ помѣщались мастерскія: мачтовая, шлюпочная, купорная, столярная и парусная. Пожаръ открытъ былъ рано утромъ, но начался, вѣроятно, еще съ вечера и, какъ полагають, отъ печки, примыкавшей близко къ балкѣ. Въ 10 часовъ утра уже торчали однѣ обгорѣлыя стѣны да мѣстами горѣлъ еще полъ да остатки балокъ. Потушили окончательно только на слѣдующій день. Всѣ принятыя мѣры не могли спасти зданія; о пожарѣ узнали совершенно случайно, по дыму выходявшему изъ трубъ зданія, на разсвѣтѣ, когда мастерскія были заперты; когда въ тоже время отворены были двери, чтобы войти для осмотра случившагося, то уже все зданіе изъ конца въ конецъ, было наполнено дымомъ; такъ-что изъ числа бросившихся въ парусную мастерскую, одинъ человекъ задохся и былъ вытасченъ уже мертвымъ. Кромѣ того, во время пожара два человека были ушиблены упавшимъ камнемъ. Большая часть матеріальнаго имущества мастерскихъ спасена и всѣ они, перейдя подъ другія временныя кровли, продолжаютъ свои работы обыкновеннымъ порядкомъ. Изъ окружающихъ предметовъ все осталось цѣло; уцѣлѣлъ даже и сосѣдній деревянный сарай съ мачтовымъ лѣсомъ. Дѣйствительная причина пожара, кажется, еще не дознана.

— *Самокатъ или Духоходъ Ст. Ив. Барановскаго.* Къ извѣстію, сообщенному самимъ изобрѣтателемъ во 2 № *Основы*, мы можемъ прибавить теперь слѣдующее: *самокатъ* или *духоходъ* съ вагономъ двигался по рельсамъ почти съ такою же скоростью, съ какою обыкновенно ходятъ поѣзды желѣзной дороги. Въ этомъ всѣ убѣдились; но вопросъ ставили: *выгодно ли* будетъ замѣнить царь сжатымъ воздухомъ. Теперь еще положительно на этотъ вопросъ отвѣтить невозможно, хотя за изобрѣтеніемъ во всякомъ случаѣ остается та громадная выгода, которую оно можетъ доставить въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ вода (пожалуй съ помощію вѣтра) будетъ сгущать воздухъ, не требуя вовсе никакого топлива — мы постараемся, говоритъ авторъ «Современнаго Обзорѣнія» апрѣльской книжкѣ Морскаго Сборника, передать картину развернутую Барановскимъ на лекціи передъ своими слушателями. Вообразите себѣ большой городъ, на окраинѣ котораго, гдѣ нибудь на быстрой рѣкѣ или около водопада построены воздухо-сжимательный заводъ; на немъ сгущають воздухъ тремя способами: вѣтромъ, если онъ дуетъ, водою, и наконецъ, *если только этихъ двухъ силъ недостаточно* — паровою машиною, такъ что на заводѣ всегда есть запасы сжатого воз-

духа. Этотъ послѣдній посредствомъ большихъ трубъ проведенъ какъ газъ, во всѣ части города: на фабрика, въ адмиралтейство, на пристави, на станціи желѣзныхъ дорогъ — и вездѣ расходятся по мѣрѣ надобности, тщательно обозначая въ каждомъ мѣстѣ особою машиною израсходованное количество... Неправда ли картина очень завлекательна и предметъ по видимому, заслуживаетъ полнаго вниманія какъ специалистовъ, такъ и лицъ могущихъ матеріально помочь производству дальнѣйшихъ опытовъ. Повторимъ вѣстѣ съ г. Барановскимъ, что *все великое должно быть сначала малымъ и идти постепенно...* Читателямъ, интересующимся ближе познакомиться съ изобрѣтеніемъ, мы рекомендуемъ во-первыхъ статью самого изобрѣтателя, помѣщенную въ 4 № Морск. Сборн. за 1859 годъ, и во-вторыхъ статью г. Кузминскаго «Духоходъ» въ 4 № Морскаго же Сборника за настоящій годъ.

— *Предложеніе о заселеніи Крыма.* Въ Оеодооссійскомъ журналѣ «Радуга» пишутъ; «Богемскій землевладѣлецъ *Іоанъ Арцтъ* въ письмѣ къ начальнику Таврической губ., заявилъ о желаніи переселиться въ Крымъ, въ окрестности г. Симферополя, 10-ти тысячъ чеховъ (богемцевъ) и *моравовъ*, готовыхъ жить на помѣщичьихъ земляхъ или приобрести для себя земли покупкою. Таврическій губернаторъ сообщилъ г. Арцту въ отвѣтъ, что для вѣрнѣйшаго усилѣхъ въ столь важномъ дѣлѣ необходимо прибыть сюда ему самому, вѣстѣ съ депутатами, для личнаго осмотра и выбора подъ поселеніе земель и для заключенія условій съ тѣми изъ землевладѣльцевъ, земли которыхъ они пожелали бы занять. Въ то же время губерскій предводитель дворянства здѣшной губерніи, г. *Взметневъ*, распорядился о томъ, чтобы сдѣлать предложеніе Арцта извѣстнымъ помѣщикамъ, владѣющимъ мѣстами въ Крыму и въ-особенности въ окрестностяхъ Симферополя. на тотъ конецъ, чтобы желающіе принять преселенцевъ могли заблаговременно обсудить это дѣло, и, по явкѣ изъ Богеміи и Моравіи депутатовъ, безъ потери времени приступить къ заключенію обоюднo выгодныхъ условій за право пользованія землею. Причемъ г. *Взметневъ* выразилъ съ своей стороны мнѣніе, что заявленное Арцтомъ желаніе 10-ти тысячъ чеховъ и моравовъ переселиться въ Крымъ чрезвычайно благопріятно для дворянъ-помѣщиковъ, земли которыхъ, лежащія въ настоящее время впустѣ на всемъ полуостровѣ и не приносящія дохода, могутъ быть заселены и приносить доходъ; и потому просилъ гг. уѣздныхъ предводителей дворянства поставить объ этомъ въ извѣстность землевладѣльцевъ, предложивъ имъ заблаговременно

обсудить, на какихъ условіяхъ, выгодныхъ для обѣихъ договаривающихся сторонъ, желаютъ они принять переселенцевъ изъ Богеміи и Моравіи на свои земли, видя въ виду ту очевидную пользу, какой должно ожидать отъ такого заселенія. Объ отзывавъ же помѣщикавъ съ подробнымъ объясненіемъ условій, просилъ сообщить ему своевременно, чтобы по прибытіи депутатовъ изъ Богеміи и Моравіи онъ былъ готовъ, не теряя времени, указать имъ землевладѣльцевъ, желающихъ вступитъ съ ними въ переговоры касательно водворенія ихъ соотечественниковъ на крымскомъ полуостровѣ.

ВІСТІ.

ПОДОЛЬ.

ВЫДЕРЖКИ ИЗЪ ЗАПИСОКЪ МИРОВАГО ПОСРЕДНИКА.

III.

Въ *Говорахъ* я знакомился со всѣми селами говорскаго имѣнія графа И. С — го, — молодого человѣка, почти только-что вышедшаго изъ аудиторіи лица и уже знакомаго съ европейскими улицами, какъ я знакомъ съ мѣстами осламовскими, слѣдовательно, я не безъ причины вѣзжалъ во дворъ говорскаго палаца въ самомъ веселомъ расположеніи духа. И дѣйствительно, громады встрѣтили меня съ тѣмъ спокойнымъ видомъ, который уже показывалъ, что собрались они только на выборы. Одно мнѣ странно—съ самого начала,—это то, что помѣщикъ нисколько не интересовалъ этотъ первый актъ жизни громадъ, какъ общество съ правами гражданскими,—тѣмъ болѣе казалось это страннымъ, что молодой человѣкъ, какъ мнѣ извѣстно, жестоко скучалъ въ своемъ дворцѣ, занимаясь, въ одиночествѣ, постояннымъ *gar niente*. Выписываетъ онъ «Patrie», но и эта единственная собесѣдница пріѣзжаетъ изъ Парижа для того, чтобы не оставался говорскій дворецъ совсѣмъ безъ журнала: зрѣніе графа такъ слабо, что ему рѣшительно не до чтенія. Чтецы?.. но графъ, вѣроятно, не напалъ еще на мысль обратиться къ чтецамъ.

При графѣ живетъ докторъ его больнаго родственника. Г. Яблоновскому, хотя и совершенно постороннему человѣку, показалось любопытнымъ—присутствовать при крестьянскихъ выборахъ и послушать ихъ первую со мной бесѣду о преобразованияхъ. Мы пошли съ громадами въ садъ и тамъ выбрали самое тѣнистое мѣсто. Вступительная моя рѣчь была прослушана съ большимъ вниманіемъ. На нѣкото-

рия мысли громада и здѣсь отзывалась одобрительнымъ гуломъ. Когда же рѣчь дошла до значенія старосты, его правъ и обязанностей и громада услышала, что должно принять на себя исполненіе повинностей челоуѣка, служащаго больше всего интересу помѣщика,—взрывъ негодованія выразился цѣлымъ потокомъ рѣзкихъ словъ, который полился изъ толпы, стоявшей до того времени въ молчаніи. Въ этомъ шумѣ уже слышалось мнѣ знакомое: «не треба намъ старости! то не треба старости!»

— Чикайте, громадо! не шуміть, не голосіть!.. дайте міні розтолковать діло!

ІІ принялся я толковать, убѣждать и спорить. Долго, болѣе часу, шло у насъ самое горячее преніе.

— Я самъ розумію, люди добріі, що служба старости, поки ви на паньщні, виходить службою більшъ на пана якъ на громаду, и якъ попросите графа, щобъ вінъ подарувавъ старостамъ ихъ паньщну, то, здаеця міні, не повиненъ би вінъ одмовити вамъ въ тімъ. Але, громадо, треба просити. Ходімъ до графа,—и я разомъ зъ вами буду просити.

— «О! якъ пана, то заразъ и просити, а громаду такъ ніколи, не въ чимъ, не просять,—змушують до всѣго.

— ІІі, люди добріі, не для того будемо просити пана, що вінъ панъ, а для того, що на сей разъ хочетця вамъ минути ёго право, а минути ёго право можно тоді, коли вінъ самъ на тое добровольне пристане. Якъ що и панъ потребуе такого, на щд не дае ему законъ права, але на що ви можете згодитись, то тоді и вінъ буде васъ проситъ и я буду помогати ёму, буду проситъ васъ—якъ теперъ буду разомъ зъ вами ёго просити.

— «Ні, ми просити ёго не будемъ. На тое ви, ясний пане, начальникъ, щоби робити якійсь роспорядокъ... Ми удаемося до васъ, просимо васъ, а ви вже прикажіть, щобъ було по—справедливости.

— Якъ панъ вашъ не схоче пристати на що-небудь таке, на щд ви маєте право по закону, то тоді удайтеся до мене и я запотрібую відъ пана якъ—слідъ по закону, и не буду ёго просити, не буду навіть питатись, чи ёму добре съ тімъ, чи ні. Бо я приставленъ до закона и мушу дбати объ тімъ, щобъ усякій законъ бувъ ушанованъ. Такъ и теперъ: якъ ви упретесь и не схочете відробити паньщну за старостівъ, то панъ удастця до мене и я повиненъ буду змусити васъ сповнитъ законъ. Законъ не говорить, щобъ паньщина старо-

сти пропадала, а я знаю, що самому старостові не буде часу її відбувати; та й не годиться йому, старшому чоловікові, виходити на паньську роботу нарівні зь якимсь-небудь хлопцемъ. Коли казенні повинности старостови громада мусить, по закону, прийняти на себе, то повинна прийняти и ёго паньщину, поки тая паньщина не подарована паномъ. А хочете, щобъ вона була подарована:—просить. Най кожна громада вибере заразъ по три депутати; я, разомъ зь сими вашими виборцями, піду до графа и ми, якъ тамъ вінъ собі хоче, а випросимо—таки, щобъ вінъ подарувавъ старостамъ паньщину».

Но громады никакъ не соглашались на мое предложенье. Долго всѣ мои доводи были пустою тратою словъ. Я видѣлъ, что нѣтъ тутъ никакого недоразумѣнья, а просто крестьяне не хотятъ *просить* о томъ, что имъ казалось слѣдуетъ по справедливости сдѣлать безъ просьбы. Наконецъ кое-какъ поборолъ я упорство и щекотливость громады. Депутация составила и пошла вмѣстѣ со мною ко дворцу. Я прибавилъ шагу, отдѣлился отъ депутатовъ и пошелъ одинъ въ комнаты помѣщика. Хотѣлось мнѣ предупредить его, представить ему всю опасность отказа въ такомъ маломъ, пустомъ для него дѣлѣ. Главнымъ образомъ я боялся за ту громаду, для которой выборы я отложилъ до другого дня по той причинѣ, что на сходѣ явилось меньше половины всѣхъ хозяевъ.

Объжалъ я всѣ комнаты,—нѣтъ нигдѣ помѣщика. Возвращаюсь назадъ,—встрѣчаю одного изъ лакеевъ.

— Гдѣ графъ?

— Графъ кажется здѣсь...

— Тутъ нѣтъ его нигдѣ. Пожалуйста, поищите. Скажите, что я хочу его видѣть.

Лакей бросился въ одну сторону, потомъ въ другую; наконецъ побѣжалъ на верхъ по неизвѣстной мнѣ лѣстницѣ. Возвратившись назадъ, объявилъ мнѣ, что графъ наверху,—сейчасъ придетъ.

Съ полчаса я ходилъ, взадъ и впередъ, по комнатѣ. Нѣтъ его сіятельства.

— Подите, пожалуста, къ графу,—скажите, что я и громада просимъ его сюда на нѣсколько минутъ,—сказалъ я снова лакею.

И опять прождалъ я съ четверть часа. Потерявъ наконецъ терпѣнье, я попросилъ провести меня наверхъ.

Засталъ я графа занятаго разборомъ хлама, который когда-то представлялъ собою бібліотеку.

— А я здѣсь вожусь все съ книгами,—заговорилъ графъ идя ко мнѣ на встрѣчу:—хочу привести ихъ въ какой-нибудь порядокъ. Право, есть нѣкоторыя книги довольно интересныя.

Обидѣться я не могъ: голось, взглядъ, движенія хозяина были таковы, что я считалъ себя достаточно отомщеннымъ.

— Васъ ждетъ депутація крестьянъ,—сказала я улыбаясь:—она хочетъ просить васъ, графъ, объ одной маленькой уступкѣ.

Лицо помѣщика выразило еще большее безпокойство.

— Считаю пужнымъ предупредить васъ, графъ, рассказать вамъ, какимъ образомъ они пришли къ мысли просить васъ.

Я наскоро рассказалъ, въ какомъ громада была волненіи и какъ трудно было мнѣ уговорить ее идти просить. Наконецъ, представляя необходимость этой маленькой уступки, я прибавилъ:

— Если вы, графъ, откажете имъ, то очень можетъ быть они откажутся отъ старостъ и мы изъ-за такой бездѣлицы будемъ имѣть большія хлопоты. Въ Пилиповцахъ самый выборъ старосты придется дѣлать съ помощью полиціи. Къ тому же, надо вамъ сказать, въ другихъ селахъ помѣщики почти вездѣ отказываются отъ панщины за старосту. Да и въ самомъ дѣлѣ, старостѣ столько придется бѣгать, хлопотать изъ-за вашего интереса, что не грѣхъ бы было... сдѣлать ему что-нибудь. Если потомъ, когда уже станетъ онъ исправлять свою должность, захотите вы подарить ему что-нибудь,—подарокъ вашъ можетъ показаться взяткой... теперь же, отказываясь отъ его барщины, вы дарите ее громадѣ, а, главное, дѣлаете то, о чемъ васъ просятъ.

Графъ, улыбаясь и поправляя рукою волоса, проговорилъ:

— Чтожъ, надо подарить... придется подарить.

— Пойдемте же.

— Идемъ.

Мы сошли въ низъ.

На дворѣ передъ крыльцемъ стояла полукругомъ депутація всѣхъ селъ, но за депутаціей, тоже полукружіемъ, стояла уже и громада всѣхъ селъ.

Началась сцена довольно забавная. Помѣщикъ, поздоровавшись съ громадою и какъ бы не зная, что передъ нимъ стоитъ депутація, ожидавшая его выхода, сталъ распрашивать (разумѣется, по-польски) о томъ и о сѣмъ.

— Кого выбрала *Говорская* громада?

— Михайла Копаньчука, ясный пане.

— А! это тотъ, что *сидитъ* тамъ, на горѣ, возлѣ того... какъ его...

— Ні, вельможний графе: ёго хата тутечки въ улиці, щбъ заразъ за корчмою.

— А! знаю, знаю.

Депутація, отвѣсивъ поклонъ, начала-было говорить свое.

— А *забаразновецкіе* кого выбрали?—прервалъ графъ.

— Игната Подлісного. .

— Ага, знаю:—это тотъ, что недавно перестроилъ хату.

— Ні, вельможний графе:—я не перекладавъ ще хати.

— Какъ же это! помнится мнѣ...

— То, мабуть, вельможний гранъ думаютъ про того, що...

— А *браиловскіе* кого выбрали?

— Мене, вельможний графе!

— А!—ну, поздравляю, поздравляю тебя...

Депутація, пользуясь минутою молчанія, снова отвѣсила поклонъ и на этотъ разъ успѣла—таки проговорить половину своей короткой рѣчи.

— Вотъ хорошо, что вы теперь тутъ всѣ собрались, прервалъ графъ:—я хотѣлъ поговорить съ вами. Панъ комисарь (*) жалуется, что нѣкоторые изъ васъ не слушаются, поздно выходятъ;—на паньщину: это нехорошо, этого прежде за вами не водилось.

— Здаеця намъ, що не повинно бѣ бути въ насъ такихъ, щобъ не слухали.

— Ну, а вотъ комисарь говорить, что есть... Я предупреждаю васъ, что если только будетъ какое нибудь непослушаніе, то я поссорюсь съ вами... Гдѣ панъ комисарь?... Попросите сюда пана Лисневича!...

Лакеи бросились во всѣ стороны.

Депутація, снова пользуясь минутою общаго молчанія, отвѣсила поклонъ и заговорила. На этотъ разъ ихъ рѣчь была поддержана и громадою, которая, подаваясь мало по малу впередъ, почти смѣшалась съ своими депутатами.

Выслушавъ до конца просьбу, графъ отвѣчалъ:

— Я подумаю объ этомъ.

И началъ графъ опять говорить о совершенно постороннихъ вещахъ.

(*) Главноуправляющій.

Въ первый удобный моментъ громада воротилась къ своему дѣлу. Тутъ ужъ и я присоединилъ свой голосъ.

Графъ по прежнему отвѣчалъ, что подумасть, и сталъ поминутно оглядываться во все стороны, спрашивая, пошли ли за управляющимъ?

Когда пришелъ управляющій, графъ взялъ его на сторону и долго говорилъ съ нимъ шопотомъ. Наконецъ, обратился къ громадѣ:

— Черезъ двѣ недѣли я буду объѣзжать съ паномъ комисаромъ все фольварки и тѣмъ громадамъ, которыя будутъ до того времени во всемъ исправны, послушны, — тѣмъ громадамъ... я... можетъ быть и подарю барщину старосты. А теперь подождемъ съ этимъ дѣломъ. Вотъ панъ комисаръ говоритъ мнѣ, что въ послѣднее время одна только Брацловка оставалась попрежнему исправною, послушною, спокойною... Спасибо вамъ, брацловская громада, спасибо!... Я, чтобы отличить васъ отъ прочихъ, хочу вамъ что нибудь сдѣлать... Приходите... да, приходите въ пятницу, или итъ, — въ субботу... впрочемъ лучше въ пятницу, приходите въ пятницу въ лѣсъ; тамъ будетъ въ это время эконокъ и панъ комисаръ.. и я выѣду... приходите же въ пятницу, — я вамъ позволю набрать по немногу *сушнику*... разумеется, безъ сокры... Смотрите же, чтобы ни у кого не было сокры... Боже сохрани, если найдутъ у кого-нибудь сокры.

Панъ-комисаръ, объясняя всемилостивѣйшее одолженіе графа, растолковалъ брацловской громадѣ съ безукоризненной ясностью всю ненужность присутствія сокры при собираніи въ лѣсу сушника подъ надзоромъ эконома, комисара и самого графа.

Я, не дожидаясь уже конца этой забавной сцены, поѣхалъ на другіе выборы.

Потомъ г. Лисневичъ, рассказывая мнѣ о безпорядочности нашихъ крестьянъ, говорилъ:

— Ну, вотъ вы были свидѣтелями, какъ самъ графъ объявилъ брацловской громадѣ, что въ такой-то день могутъ придти въ лѣсъ и набрать себѣ топлива. Что же вы думаете, собрались они въ тотъ день?... десять, много пятнадцать человекъ пришло!..

Да, чрезвычайно странные люди — наши крестьяне, — думалъ я смѣясь.

Въ Плишковцахъ громада рѣшительно отказалась выбирать старосту и не соглашалась даже собраться на сходъ такъ, что я принужденъ былъ послать на сходъ становаго пристава. Графъ былъ чрезвычайно опечаленъ, можно сказать — обиженъ. Онъ поблѣднѣлъ... потомъ

вскипѣлъ и проговорилъ съ негодованіемъ: «Ну, стоитъ ли послѣ этого дѣлать имъ добро?.. Нѣтъ, я все больше и больше убѣждаюсь, что чѣмъ лучше для нихъ дѣлаешь, тѣмъ они неблагодарнѣе... Ничего, ничего не стоитъ для нихъ дѣлать!...

Въ Великомъ Поросятковѣ, по окончаніи волостныхъ выборовъ, г. Ганицкій пригласилъ къ себѣ всѣхъ выборцовъ на закуску. Гостеприимная хозяйка была очень рада случаю, а проголодавшіеся выборцы—еще болѣе. Между прочимъ, хозяинъ, заговоривъ о выбранныхъ волостныхъ судьяхъ, высказалъ свое удивленіе: почему громада не выбрала человѣка, бывшаго въ Поросятковѣ судьей безсмѣнно болѣе пятнадцати лѣтъ? Этотъ человѣкъ былъ тутъ же. Услыхавъ, что рѣчь идетъ о немъ, онъ отвернулся въ сторону, махнулъ рукой и проговорилъ:

— Нащо имъ мій розумъ! то колись старі вчили молодихъ, а теперъ вже молодні вчать старихъ!

— Нащо такъ говорите, перепрошаю васъ,—отозвался стоявшій возлѣ него рослый крестьянинъ.—Вп, діду, не кривдуйтеся тимъ, що ми васъ не вибрали, бо ми не безъ причини васъ обличили. Теперъ, уважайте, нові настають порядки,—потребують безпримінно и новихъ людей...

— Якъ вамъ, пане Адольфе, подобаетця увага сѣго чоловіка?—спросилъ я хозяина.

Въ нѣкоторыхъ селахъ бесѣда на сходѣ шла чрезвычайно ровно и, большею частью, держалась только того предмета, который вызвалъ сходъ. Въ этихъ селахъ преобразование не казалось преобразованиемъ, а выходило просто нѣкоторымъ расширеніемъ личныхъ правъ крестьянъ; что жъ касается до матеріальнаго ихъ быта, то онъ оставался почти безъ измѣненія. Правда, и тутъ вырывались иногда изъ толпы вопросы, которые иной назвалъ бы странными, неприятными, а пожалуй увидѣлъ бы въ нихъ и черную неблагодарность крестьянина. Но, помоему, эти вопросы не должны казаться ни странными, ни даже неприятными. «Дежъ тая воля?» «Яка жъ то переміна?» «Що жъ тутъ ліпшого?» «То й лісь зостаецця панськимъ?» Эти, и

подобные вопросы показывали ясно, что громады исполняли повинности передь своими помѣщиками такъ, какъ будутъ они исполнять ихъ и теперь, но уничтоженіи крѣпостнаго права,—этого страшнаго меча, который могъ разсѣкать самую крайнюю невозможность. Вѣдь надо же помнить, что всякая громада есть частица той массы, которая лжукетъ и кричитъ, что ей будетъ теперь лучше.

— Ліпше?

— А вжежъ.

— Всімъ ліпше?

— А вжежъ,—всімъ.

— Чому жъ намъ нема нічого ліпшаго?

— Бо вамъ и до сѣго часу було добре.

— Дѣ тамъ добре!...

И послѣднее замѣчаніе говоритъ не крестьянинъ Иванъ, а просто Иванъ и Иваны всевозможныхъ видовъ и со всевозможными прозвищами и должностями. Не къ чему было толковать имъ, что теперь вы имѣете такія и такія права, а вашъ помѣщикъ уже не имѣетъ надъ вами такихъ—то и такихъ—то правъ.... Гражданскія права еще не представляютъ теперь значенія для всякаго крестьянина, особенно въ томъ селѣ, гдѣ помѣщикъ жилъ какъ просвѣщенный человѣкъ, а не какъ либеральный падишахъ.

Въ *Дашковцахъ*, на сходѣ, при одномъ случаѣ, особенно рѣзко высказалось то недовѣріе къ нашему брату—*пану*, которое во многихъ другихъ селахъ высказывалось на каждомъ шагу. Громада, представляя мнѣ человѣка, котораго она уже рѣшила выбрать въ старосты, говорила, что нечего тратить время на балотировку, потому что «на нѣго пристають всі до одного.» Но я, желая исполнить хоть какую-нибудь формальность выборовъ, предложилъ выбиравшимъ поднять руки. Ни одна рука не подымалась. Я думалъ, что меня не разслышали и повторилъ предложеніе. Руки все-таки не подымались и громада молчала.

— Люди добрі! ви жъ кажете, що пристаєте на сѣго чоловіка...

— Всі, всі, всі до одного! закричала громада:—най буде вінъ нашимъ старостою!

— Піднеся жъ руку той, хто вибірає сего чоловіка на старосту.

Я порахую скільки такихъ, що пристають на щѣго, а скільки такихъ, що не пристають.

Ни одна рука не подымалась и видно было, что всѣ чувствовали себя какъ-то целовко, въ щекотливомъ положенніи; переглядывались другъ съ другомъ, поглядывали то на меня, то на помѣщика; переминались съ ноги на ногу; перемѣняли мѣста, особенно стоявшіе впереди.

— Що жъ то значить? чому жъ жоденъ зъ васъ не хоче піднести руки и тимъ способомъ показати міні, що вибирає сѣго чоловіка.

— Та ми жъ кажемо ясному пану, що всі до одного пристаємъ на щѣго,— снова заговорила громада.

— Такъ піднеси жъ руку той, хто пристає!

— Нащо жъ се?

— Щобъ и я бачивъ голосъ кожного зъ васъ. Бо такъ ви говорите міні, що всі пристаєте...

— Всі, всі!

— Ну, добре,— кажете що всі. Але я не могу розпознати, чи всі тое кажуть, чи може є й такі, що мовчать...

— Ні, ні!— нема такого!

— А хто знає,— може й є. Сей чоловікъ стоить до васъ плечима; вінъ не буде бачить, хто підніє руку, а хто не підніє.

— Ми не будемо підносити рукъ; жоденъ не піднесе... Ми всі до одного пристаємъ на сѣго чоловіка, але підносити руку не будемо-жодный.

— Для чого жъ то?

— Але, бійтеся Бога! якимъ способомъ будемо ми тое робити, коли ми не знаємо, на якій то конець?

Долго я толковалъ крестьянамъ цѣль моего требованія, но громада все-таки стояла на своемъ и твердила, что не знаетъ «на якій конець» поднимати руки. Ясно становилось, что громада не вѣрила моему толкованію. Крестьянинъ до этого времени подымалъ руку только передъ евангелиемъ во время присяги и, помнитса мнѣ, что въ другихъ селахъ, когда я предлагалъ такую же форму выбора, то почти у всѣхъ поднятыхъ рукъ меньшіе два пальца были поджаты. Словомъ, въ поднятїи руки дашковецкая громада понимала непремѣнно присягу, а присягалъ крестьянинъ всегда на то, что требовалось неизвѣстнымъ текстомъ присяги, прочитываемымъ постороннимъ чело-вѣкомъ и потому теперь, боюсь вѣроятно, чтобы я въ минуту этой

присяги не воспользовался случаемъ и не прочиталъ обязательства, опаснаго для ихъ новыхъ правъ,—они не соглашались поднять руки и говорили: «не знаемъ, на якій то буде конецъ».

— Ну, ежели неподобаєтца вамъ, громадо, такой способъ вибора, то зробимо такъ: тії, що пристають на сѣго чоловіка, идіть сюди, а тії що не пристають—зоставайтеся на місті.

Всѣ разомъ тронулись и перешли на указанное мѣсто.

Въ *Мурованыхъ Куриловцахъ*, коснувшись повинностей передъ помѣщикомъ, я спросилъ громады, исправно ли они отбываютъ барщину. Помѣщикъ сейчасъ же взялъ меня подъ руку, заговорилъ о совершенно другомъ предметѣ и мало по малу просто оттеръ меня отъ толпы крестьянъ. Отойдя со мной всторону, онъ началъ говорить о чрезвычайно исправномъ отбываніи барщины во всѣхъ селахъ его имѣнія.

— Правда,—замѣтилъ помѣщикъ:—въ последнее время были маленкіе грѣшки; но это я объясняю теперешнимъ несчастнымъ ихъ положеніемъ: каждый день, почти каждый день въ прошломъ мѣсяцѣ, они были заняты саранчей—И все—таки она истребила больше половины засѣва, а у многихъ—все до послѣдняго стебля.

Но только—что выбранный старшина, вмѣстѣ со старостами, въ этотъ же день просили меня дать имъ, хоть на первое время, больше власти, нежели предоставлено закономъ, потому, говорили они, что многіе хозяева просто безсовѣстно поступаютъ съ помѣщикомъ. Помѣщикъ почти цѣлую весну не требовалъ барщины, видя, какъ народъ занятъ истребленіемъ саранчи. Потомъ, когда хлѣбъ въ полѣ сталъ дозрѣвать, помѣщикъ предложилъ крестьянамъ хватать прежде свой хлѣбъ, а потомъ уже братья за его помѣщичій. И послѣ всего этого «ѣ багацько такихъ, що жнуть теперь на лапу за гроши, а паньщини не хтять відбутти ані одного дня въ тижню, хоть що—хочъ ёму роби!» И съ какимъ искреннимъ негодованіемъ рассказывали мнѣ все это старшина и старосты! Я еще разъ поговорилъ съ громадами, далъ наставленіе старшинѣ, переговорилъ съ судьями, и уѣхалъ. Черезъ недѣлю въ куриловецкомъ имѣніи по всѣмъ селамъ порядокъ былъ уже возстановленъ. Что же касается до нѣсколькихъ тысячъ прогульныхъ дней,—помѣщикъ не говорилъ о нихъ ни слова. Такимъ образомъ, по возстановленіи порядка, не было и помину о прошломъ. Взявъ въ со-

ображеніє такія условія отношеній поміщика къ крестьянамъ въ куриловецкихъ селахъ, я предвижу, что тутъ дѣятельность моя не пропадетъ даромъ, и потому на эти села я обращаю возможно большее вниманіє и отдаю имъ возможно-больше своего времени. Первый шагъ вездѣ, во всемъ важень, но начинать, кажется, никому нехочется. Если же мнѣ удастся въ Куриловцахъ вывести трудъ крестьянина изъ болота паньщины, то за Куриловцами пойдуть и другія села.

Григорій Ге.

ЗЪ СТАРИХЪ САНЖАРЪ (Полтавського повіту).

(29 квітня 1862 р.)

Въ *Основі* чимало друковано вістей про городи, и дуже, дуже мало про села,—тоді—якъ *Основа* повинна бути першъ усѣго голосомъ сільского люду, ёго нуждъ, ёго щоденного життя,—повинна обороняти ёго одъ неправдъ и не допускати, щобъ *чужий* духъ, або чужа мова, прокрадаючпсь у села, нікчемничила чисту селянську мову и народне життє. (*) Такъ собі мизкуючи и душею бажаючи запомогти такій недостачі селянськихъ вістей въ *Основі*, ставъ я на тому, щобъ у кожному селі, де доведеться мнѣ бувати, збирати вісті и посилати їхъ до «*Основьянъ*».

Позавчора довелось мнѣ два дні прожитъ у *Старихъ Санжарахъ*. Напшшу, що розвідавъ про сѣ містечко.

Старі-Санжари, въ кінці XVII и на початку XVIII віку, були сотеннимъ городомъ Полтавського полку.—У старихъ ділахъ Полтавського Губернського Правленія мнѣ траплялось находити сліди, що ще въ 1751 року Старі-Санжари звались городомъ; обь тімъ, коли и черезъ що їхъ перейменовано зъ города на містечко—народъ незвістенъ, и я відомости не знаходивъ. И теперъ народъ ділпть Старі-Санжари на три главнихъ кутки: городъ, кріпость и поділгъ.

(*) *Основа*—про всіхъ, про всю громаду, про весь народъ—городський и сільський. Мабуть, в.—п. Переходовець не добре вчитався въ *Основу*; а то бъ не парікавъ на насъ *Ред.*

Сліди кріпости ще є й досі, ще й тепер є глибокий рів, котрий, видно, був колись виходомъ до Ворскли; кругомъ рова йдуть стіни (брустверь); у давнину, стіни були не дуже товсті, а тільки високі, и сама кріпость не була настоящою кріпосттю, а тільки не величкимъ укріпленнямъ зъ півночної, південної и східної сторони. У кріпості колись була и церква св. Миколи. Роківъ зо три назадъ, на місто її, трохи далше и къ полудню, збудовано нову дерев'яну церкву,— того жъ таки святого. Не далеко відъ кріпості—волося и школа. На кутку, котрий зветця кріпосттю—більше пустні ґрунти, и хати дуже рідко; бо зъ сього місця, такъ багацько виселилось людей, що въ Константиноградському повіті заселили ціле село Перещепину; окроме того, багацько виселилось у Кримъ.

Кутокъ, що зветця *городомъ*, заселений густо, більше торговими людьми. Єзъ десятокъ півідь—якихъ дерев'янихъ лавочокъ, біля котрихъ и збирається що—дня дуже—дуже рано торгъ.—Поділомъ звуть кутокъ по—надъ Ворсклою (Санжаровці більше звуть її Рогизною, через те, видно, що на ній росте багацько рогози)—А що за прехороший видъ зъ кріпості на Ворсклу, особливе весною у розлив! Вода повила оксамитні луги и поробилась невелички островки, на котрихъ, якъ золото, ле допухъ. Наврядъ чи є де другая, така гарна місность, якъ у Ст. Санжарахъ! Хто любить природу, зелені луги, золоті островки, срібні сади вишневі, тому треба побувать у Санжарахъ.

Живуть у Санжарахъ трохи не все козаки; временно-повиннихъ селянъ небагато, а міщанъ ще менше. Козаки—народъ убогій, через те, що мають дуже мало землі. Єсть міжъ ними й богачі—чоловіка 15 або й 20; поробилась вони багачами, деручи зъ своїхъ братівъ, да скуповуючи не—за—що у біднихъ землі. Настає пора платити подушне (на душу приходиться, такъ сказано мні козакам, самій казі 2 карб. 67 коп. да якихсь—то *прибавочнихъ* 1½ карб.): де убогому взяти стілько грошей? отъ и йде вінъ до жида (*), або и до свого брата—багача позичати и платити 20 процентівъ за півроку, або заставить на—упадъ упругъ землі. Такимъ побитомъ и порозживались багачі, та не йде імъ у користь неправдою шажтее: народъ не любить багачівъ, — каже, що вони *здириники* и *нече-*

(*) Жидамъ, по закону, не можна жити у Стар. Санжарахъ; одначе, зъ позволення станового, да сираника, не тільки живуть, а й шинкують,—дурять народъ.

стиці. И справді, кажуть, усі почти багаті козаки підь *судомь*. Судовикамъ нема кращої поживи, якъ попадетца підь судъ багатий козакъ: скільки вінъ переносить імъ, скільки перевозить усячини, такъ и сказати не можна! Я знаю козаківъ, котрі були багатими, а якъ підержали їхъ літь десять *підь судомь*, такъ поїшли вь старці...

Знаючи, що Старо—Санжаровська козака волость має на процентахъ у Государственному банку зайвихъ грошей більшъ 2 тисячъ карб., я ставъ радить козакамъ и голові, щобъ завели у себе, по приміру другихъ волостей, *ссудну кассу*. Усі вони одвітали киші, що вони давно вже сѣго й сами бажують, да неможна зробить, бо волость їхъ не вь такому *розряді*, щобъ можна заводити касси, а начальству нема діла до того, якъ гірко біднимъ позичать у багачівъ; начальству аби були *хворменні порядки*. Крімє тихъ грошей, що лежать у банку, Ст. Санжаровська волость має що—року зъ лісівъ, да поля, доходу 1½ тисячи карб., а де вони діваютьца—про те тільки начальство знає!... Балакавъ я зъ волостнимъ головою (чоловікъ розумний, та мабуть хитрий; *чиновникъ*!) щобъ завести у волості больницю, — «больниця, каже вінъ, а особливо лікаръ, або хочъ би підлікаръ, діло дуже потрібне, та неможна завести.»

— Чому? питаю я.

— Багато турбовання?

— Якого?

— Спершу треба, щобъ начальство предписало, а послі треба, щобъ громада згодилась на те; а громада не хоче,—каже, що нехай лучче баби вишптують.—Та ще громада бь сякъ—такъ, може бь и згодилась, та мука просить розршення... Отъ, приміромъ сказать: у насъ три ярмарки у селі; одна на Юрія, друга на Пантелимона (27 юля); третія на Семена (1—го сентября). Дві послідніхъ зовсімъ не впору, якъ разъ у робочий часъ. Давно вже мізкуємо прохать, що бь перемінено на други числа, да боязко, черезъ те, що нікому клопотать у Полтаві, а тамъ якъ піде у Губ. Росправу, то й пиши пропало, або ідь *да уклонись якъ слідь* секретареві, да столоначальникові...

Побалакавши ще де про що, ввійшовъ я до громади. Громада збиралась на раду про московський провіантъ, котрий слідовало получить хазяїнамъ за те, що харчували москалівъ. Громада була велика: поприходилили и баби, и молодіци и дівчата. Повівъ я річъ про больницю, про лікара. Правда, спершу стали казать, «що намъ не тре-

ба сѣго нічого, у насъ баби відшепчуть, та костоправи;« а далі зрозумівши діло, стали казати, що ні-за-що нанять лікара, нема грошей.

»Якъ нема? кажу я. Ажежъ ви часто оддаєте провіантъ на церкву: церквей у васъ, хвалить Бога, доволі, ажъ шість; е и лишні, бо дві за штатомъ, и всі церкви не убогі; ви кращебъ продавали провіантъ, а на ті гроши и завели бъ больницю.«—»Э, э! чому не воно! почулось разомъ зъ усієї громаді,—се такъ!—оддай гроши, то не буде ні грошей, ні больниці! Се вже ми знаємо!...

Роспитуючи далше, я догадався, що громада ні голові, ні якому начальству своїму не вірить ні на шагъ. А не вірить черезъ те, що голови її псарі, повиучувавшись на московський ладъ и по московськимъ книжкамъ грамоті, да помазавшись *палатськимъ* миромъ, одрізняюця одъ народа, роблятьца перевертнями, думають, що вони розумній усієї громаді, та часомъ и обдурюють громаду, кажучи: *»такъ Палата предписала.«*

Била волости заразъ и школа. Зайшовъ я й туди. Крий Боже, що за школа!! Просто не школа, а душення біднихъ дітей. У школі заставъ я 65 хлопцівъ и 8 дівчатъ. Учить їх за плату (100 карб. на рокъ) панотець Одрій Болдовський, котрий наймае уже самъ відъ себе собі підмогача, якогось бурсака. Учять дітей по московськимъ книжкамъ; рідного слова вони не чують. Спитавъ я що бъ указали мні самого давнійшого и самого кращого учня. Мні показали на хлопця Инду, котрий вже четвертий рікъ ходить у школу. Передъ нимъ лежала свящ. история; я попрохавъ, щобъ хлопця прочитало: прочитавши про Иосифа, ставъ я прохати, щобъ розказавъ, те, що читавъ. Ні въ зубъ! Тоді давъ я єму прочитати те жъ саме зъ *Граматки* Куліша; хлопця прочитало и розказало якъ слідъ. Другий хлопець, Будлій—читавъ *книжку Наума*. Прочитавъ вінъ мні про видъ землі, и одного слова не розказавъ. Питавъ ще я трохъ хлопцівъ и всіхъ дівчатъ: — те жъ саме! Читає—и нічогосінько не розуміє. Питаю одну дівчину: що таке *плодъ* и *дерево*? мовчить, не знає; а дерево, садовину знаєте?—знаю, каже!—Зъ арифметики ще гірше! питаю: 3×4 —знає; а три рази почотвірі—невтне; 4 у 16? знає; а 16 поділити на 4—не знає.—За те, якъ гарно усі знають книжечки на пам'ять!! Питаю: хто бувъ першимъ царемъ у жидівъ? Ніхто не сказавъ; а тільки я промовивъ: скажите мні *о царяхъ*,—заразъ и затрещали: »два сына Самуловы предались лихонству«...

Що жъ то таке ляхонство? питаю—»Не знаємо«—»А хабарі знаєте?—»знаємо!«—Питаю зновъ дівчини: відъ кого родивсь Иусъ Христосъ?—не знає; а якъ сказавъ: розкажіть о рожестві Хріста? такъ зразу и пролепетала напам'ять вповчене зъ книжки.

Пан-отець и его підмогачъ кажуть, що вони бъ ради учить дітей по українськимъ книжкамъ, що відъ такої науки велика бъ польза була, такъ щожъ, коли Палата не предписує. Ради бъ, щобъ діти не вчили всього на пам'ять, а розказували своїми словами, такъ не можна сего робить черезъ те, що якъ приде на экзаменъ палатський чиновникъ, такъ ведить, що бъ діти безпримінно видвчали слово въ слово, якъ надруковано въ книжці!

Показали мині самихъ недавніхъ хлопцівъ,—которі ходять зъ Пилипівки й досі гараздъ не вміють азбуки. Учять їхъ по старій методі: *азъ, буки, віді*. Про нову методу пан-отець и не чувъ и ні защо не вірить, щобъ можна дитину за тиждень навчить читати.

Учать ще співать по церковнимъ нотахъ и одну пісню (*для встрічи при приїзді Управляючої Палатою*): »мы тебя любимъ сердечно.«

Діти усі якось залякані; їхъ и лають, и бьють лєнійками и різками и муштрують, щобъ якъ увийде въ школу писарь, або голова, або инший хто, то щобъ усі *разомъ* встати.

Що жъ за диво після сего, що тільки 20 душъ *по волі* ходять у школу, а останні по *приказанію*! що народъ не вірить въ пользу грамоти,—каже: »училище почти 20 літь, якъ заведено, а ні одной душі не навчили до-ладу; въ школі не учять, а мучать?!...

Бідні батьки, бідна дівчора! жалко васъ!... Діти дуже раділи, якъ роздавъ я їмъ насъки книжечки; а чоловікъ зъ шість зъ громади сказав мині: »отъ—коли бъ по такимъ книжкамъ учили, то може бъ и толкъ бувъ,—а то дають ни-відъ-що!«

И таки справді ни-відъ-що! Одинъ школяръ, читавъ при мині книжку: »о *повсемѣстномъ распространеніи грамотности на правственныхъ началахъ*. Питаю: чи знаєш, що читаєш?—»А хто ёго знає, каже; дали що бъ читавъ, такъ и читаю.«

По дорозі въ Санжари заїздивъ я у селі Мачухахъ у школу. Тутъ було 60 хлопцівъ и 10 дівчатъ. Учять пан-отці. Я заставъ отця Михайла Животкова; чоловікъ дуже хороший, діти у ёго смілійші и вдачній відвічають. Жалко, що и въ сій школі ведеться лайка, бійка (не різками) и муштра вставання. И сей пан-отець каже, що покіль

не предпишуть учить по українськимъ книжкамъ, потіль пользи буде мало; бо діти московськихъ книжокъ не понимаютъ, хочъ и учать їх на память.—Чи вже жъ—таки, скажемо відъ себе, не прийшла й досі пора додуматьця, що корові сідло не пристає?

Олександръ Переходовець.

29 Квітня 1862 р.

ІЗЪ ЛУБЕНСКАГО УЪЗДА, (Полт. губ.)

Повости неутѣшительны. Расскажу все по-порядку. Въ половинѣ февраля отцу случилось быть *на громадѣ*, созванной окружнымъ начальникомъ. К—скимъ, по случаю переноски шершеневского магазина съ одного мѣста на другое. Лѣтъ десять тому назадъ строился магазинъ нашъ, не при этомъ окружномъ, правда. Когда дѣло зашло о томъ, гдѣ поставить его, громада сказала, что всего лучше *на піску*. Окружному хотѣлось поставить въ болотѣ, гдѣ онъ и поставленъ былъ. Громада возражала, что ему тутъ не мѣсто, что когда его наполнять хлѣбомъ—онъ войдетъ въ землю.—«А, се въ тебе млинъ мабутъ оце стоить, «сказалъ окружный говорившему: такъ магазинъ вітеръ зупняте...» и магазинъ поставленъ—таки тамъ, гдѣ и вы его знаете. Теперь онъ дотого покоробился, что оказалось нужнымъ сдѣлать по—громадському и перенести *на пісокъ*. Дѣло сдѣлано, составлена смѣта на 1915 р. 55 к., объявлены торги въ палатѣ; они, какъ водится, не состоялись и начальство рѣшило перенести его *хозяйственнымъ образомъ*. А вы знаете, какой пріятный трудъ для окружнаго дѣлать дѣло казенное хозяйственнымъ образомъ... особенно, когда у него то и дѣло, что переноска магазиновъ и училищъ по уѣзду съ одного мѣста на другое... Созвана громада въ квартирѣ одного маіора уланскаго полка, квартирующего теперь въ лубенскомъ уѣздѣ. Здѣсь окружной объявилъ ей, что такъ—какъ на публичные торги къ подряду никто не явился, то начальствомъ предоставлено обществамъ право сдѣлать переноску хозяйственнымъ образомъ. А потому онъ приказалъ громадѣ выбрать изъ среды себя двухъ состоятельныхъ хазяинівъ, честныхъ и смышленныхъ, которые бы постоянно надсматривали за работами и дѣлали расчеты съ рабочими, получая деньги, по мѣрѣ надобности, отъ волостнаго головы, который будетъ вести счета. Гро-

мада, потолковавши, назвала двухъ козаковъ — З — ка и Данилу Оч—ка. Пока названныя лица протолплись въ хату, окружный держалъ громадѣ рѣчь такого содержания: «Хорошо, что вы переносите магазинъ; вотъ, еслибъ еще перенесли и другой туда же. Я со-вѣтую вамъ сдѣлать подушную раскладку и на переноску этого магази-на: тогдабъ вы заспокоили себя на 25 лѣтъ...»

Для большей ясности я считаю нужнымъ сдѣлать маленькое отступленіе. Квартира маіора была простая козацкая хата съ кінматою. Въ кін-наті оставался маіоръ, въ передней комнатѣ былъ окружный и часть громады, другая часть въ сѣняхъ, а остальные на дворѣ. Окружный не любитъ возраженій, особенно не къ дѣлу. Были примѣры, что на воз-раженія козаку получали оплеухи, или толчки въ лицо. А потому, такъ—называемые хазяініі, изъ опасенія посрамленія передъ грома-дою, или совсѣмъ не ходили на раду, или становились поодаль. Вотъ почему З—ко и Оч—ко не сразу предстали предъ окружного.

З—ко началъ просить объ отѣнѣ громадскаго приговора, такъ—какъ онъ человекъ совершенно одинокій, и для постоянного надсматриванія за работою, долженъ будетъ оставить свое хозяйство. При объясненіи, онъ сказалъ ненарокомъ: «если меня не уволите, то лучше мнѣ позвольте самому перенести магазинъ».

— Ахъ ты.... (Позвольте мнѣ не повторять дальнѣйшихъ словъ, сказанныхъ въ гнѣвѣ окружнымъ. Говорятъ, онъ переиѣнился въ ли-цѣ.) — Я четыре года хлопочу объ этомъ, а ты.... чтобъ доказать: ось я З—ко! Понимаешь ли ты, что это казна...

Громада поддержала З—ка: «нехай З—ко самъ, нехай З—ко» — слышалось отовсюду. Окружный ушелъ въ кінмату, З—ко тоже оста-вилъ раду. Громада тоже начала расходиться понемногу. Окружный вышелъ черезъ нѣсколько времени и началъ прежнее; хотѣлъ, чтобы намѣсто З—ка избрали другаго. Громада стояла на своемъ: нехай самъ З—ко... — «Изберите двухъ фундаторовъ, говорю я вамъ...» — Буде вже й того, ваше в—іе, отозвался наконецъ Данило Оч—ко, що збирали фундаторівъ и на Юрища: и двісті карбованцівъ пропало и Юрища не наши...—Вы помните дѣло о Юрищахъ. Это общій вы-гонъ селъ: Шершевки, Еркольца, Вязовки и Марковца. Въ послѣднее десятилѣтіе почему—то, въ луб. уѣздѣ, на общіе выгоны нѣкоторыя села начали предъявлять свои исключительныя требованія. Дѣло обы-кновенно завязывалось займомъ скота другой громады, велось съ тратою громадскихъ денегъ и оканчивалось: оставить попрежнему въ общемъ

владѣніи. Такъ было и съ Юрищами: вязовчане загнали шершевскій скотъ, дѣло пошло въ суды, къ окружному... и 225 р. с. шершевское общество потратило, и вязовчане тожъ... а рѣшено: оставитъ попрежнему въ общемъ владѣніи. Послѣ такого напоминанія, окружному стало неловко.

— И се другой пьяный, сказалъ онъ, не проспався спяну... Оч—ко оскорбился и ушелъ. Громада настаивала на своемъ. Прозвали З—ка; онъ тоже упорствовалъ. — Ну, такъ представьте залогу 600 р. с. — «На що залогъ, сказалъ З—ко, за меня громада поручитця.» — Обидіи (т. е. громады двухъ селъ) «поручимось,» закричали. — «И будете помогать?» сказалъ З—ко. — И будемо помогать. — «Да за что ты берешься, подумай только,» началъ окружный: одни майстрі 500 р. стоятъ будутъ тебѣ, да еще то и то.... началъ онъ смѣту читать... Та ти и коровки попрадаешь, та ничего не зробишь.» З—ко и громада стояли на своемъ. — «Будемъ помогать,» кричала громада: — намъ все рівно, кому не помогать, чи вамъ, чи З—кові; намъ ще лучше своему помогать.» Окружный хотѣлъ, чтобъ О — ко былъ половнищикомъ, послалъ за нимъ; но тотъ, оскорбленный, не явился; что ему ни говорили, онъ не хотѣлъ идти. Окружный уступилъ силъ обстоятельствъ. На другой день явился въ Ш** помощникъ окружнаго — описать имѣніе движимое и недвижимое у З—ка. Описали, а на що? сего й досі ніхто не зна. Мабуть, щобъ знать... Призвалъ З—ка, повель по магазину: оце нужно перемѣнить, оце, оце. З—ко слушалъ, слушалъ его, видитъ, что, по его, все нужно перемѣнить, не вытерпѣлъ и съострилъ: «якъ же то перемінишь? поставитъ намісто дубового осинове, або березове, чи якъ?» — Нѣтъ дубовое. — «Якъ дубове то й се годится, воно тилько почерніло.» Онъ сконфузился и ухалъ. Черезъ нѣсколько дней позвали З—ка къ окружному въ Лубны. Чего тутъ не было? и увѣщанія и угрозы... Между тѣмъ З—ко договорилъ майстрівъ изъ шершевскихъ козаковъ, занимающихся постройкою млинівъ. Окружный пріѣхалъ, созвалъ громаду, призвалъ майстрівъ къ магазину, началъ говорить, что они неспособны перенести его. — «Шу чи ви зробите таке крыльце?» сказалъ онъ подконецъ, обращаясь къ Макару, главному майстру. — «Аби матеріялъ, то ще й лучше зробимо,» отвѣтилъ Макаръ. За симъ послѣдовалъ тычокъ кулакомъ въ лицо Макару... Макаръ отступилъ назадъ. Окружный пошелъ въ магазинъ. Голова и майстрі за нимъ; въ главѣ стоялъ не Макаръ уже, а Саміло. Гово-

риль здѣсь окружний, говорять, много о ихъ неспособности и глупости. Но они никакъ не вѣрили ему, а Саміло имѣлъ неосторожность повторить замѣчаніе Макара, за чтѣи его мужичья морда почувствовала прикосновеніе кулака... Вышли изъ магазина—новая сцена. Явился старикъ съ жалобою: »мене зять покинувъ: я ему одпсавъ свою землю, щобъ вінъ живъ зо мною, а вінъ узявши бумагу, пішовъ до свого батька.— «На що жъ ти дававъ ему бумагу? Чомъ ти до мене, або до голови не зайшсвъ, якъ дававъ бумагу... я бъ тобі посовітовавъ...»—Я не въ Лубняхъ дававъ бумагу, а въ Хоролі.—«Отце такъ?»—Въ Лубняхъ багато беруть грошей, а въ Хоролі меньше.—Окружний, не сказавъ ни слова, уѣхавъ...

Дѣло не кончено и до времени моего отъѣзда, хотя есть частныя, словесныя распоряженія готовится къ переноскѣ....

ИЗЪ СЕЛА МЛИНІВЪ (Зіньковського повіту, Полт. губ.).

Якъ виіхати зъ Опшні на Ахтирку, заразъ направо одъ великого шляху стоить невеличке село Млини, Зіньківського повіту. Село невеличке, да знаеме всімъ. Спитайте, чи въ Котелові, чи въ Богодухові, чи у Врублівці—усюди знають Млини. Та якъ и не знати їхъ, коли відсіля постачаютьца миски на всю Харьковщину и на Дінь. Знаемні Млини ще більше черезъ благочестивого протопопа отця Петра Лубьяновського, уже помершого. Багацько у Млинахъ и въ Опшні есть старихъ людей, котрі зазнають Лубьяновського. Та й хто не знавъ ёго? И царь Олександръ Павловичъ знавъ ёго лично. И знали Лубьяновського не за багацтво, бо вінъ не мавъ его; не по пишностямъ, або роскошамъ якимъ, ні: знали его за розумъ, за ласкавий привітъ до всякого, за щирі его ради. Чи треба було кому позичити якого рубля грошей, чи такъ у якому ділі порадитись—усі йшли до Лубьяновського, якъ до батька. А що, кажуть, за строгий чоловікъ бувъ у церкві,—такъ и сказати не можна! Разъ, кажуть, старого Кочубея звелівъ вивести зъ церкви, за те що розмовлявъ тоді, якъ отець Петро ішовъ зъ *переносомъ*. И довговічний, кажуть, бувъ Лубьяновський. Родився вінъ у 1740 року, більше пятидесяти літъ бувъ священникомъ и благочиннимъ, збудовавъ у Млинахъ хоро-

шу каменну церкву; діждався внуківъ и правнуківъ и вмеръ підъ девеносто літъ.

Отожъ, кажу, село Млини стоять собі у долині, по сей бікъ Ворскля и засажені роскішними садамп, найбільше сливьяними, кругомъ есть хорошні ліса.

Зъ павівъ живе у Млинахъ тільки якийсь Г—ъ, кажуть, зъ татарь, чи що. Не знаю, скільки у ёго временно-повиннихъ крестьянъ; по їхъ хатинахъ видно убожество, видно, що тутешні люде недавно стали людьми.

Козаківъ, да *казенихъ* крепаківъ, у Млинахъ не багацько: всёго сорокъ дворівъ. Земель пахатнихъ у козаківъ нема; черезъ те и въ хліборобстві вони не кохаютьца; промишляють усі мискоробствомъ и зовутца *полівьянниками*; міжъ ними тільки одинъ гончарь. Жінки пораятца біля товару, у кого е; прядуть, такъ якъ и всюди по Україні, а де—котрі водятца зъ садовниою: сушать сливи и продають у Опшні, въ Полтаві, а де—хто и въ Кременчугъ возить. Бочка сливъ (відеръ 40) продается рублівъ 50. Та гарно жъ и сушать сливи! Краще ніжъ оттіи хранцузькі *черносливи*. Не багато, одначе, заробітківъ на сливахъ. Звісно: свої садки невелички, треба наймать, треба сторожа приставить, треба и се и те. Отъ, колибъ казна наділяла млянцівъ землею не въ наемъ, а въ продажу, або въ подарунокъ, то певно бъ вони порозводили великі и гарні сади.

Мискоробство прибиточній. Ніколи мні було роспитатьца гараздъ, скілько коштуе миска самому хазяіну; а на—швидку сказано мні, що кожний хазяінь (зъ наймитами) виробить за рікъ 27000, або до 35000 мисокъ; кожна зъ нихъ у продажу дешевше чотырохъ шагівъ не іде. Та недумайте, що вже й тутъ великі заробітки, ні: треба купить дровъ, нанять наймитівъ, заплатитъ за землю, де глину беруть. Ставъ я иптати, чи давно ведутца у Млинахъ полівьянники? и одказано мні, що дуже дуже давно; що виділя мискоробство и гончарство перейшло вже у другі села. Старий дідъ розказавъ мні, що літъ триста (!) назадъ, ще якъ писалась четверта ревизія, якісь два Литвини утікали зъ Польщи; тамъ, де теперъ стоить село Млини були тоді ліса непроходими; такъ отъ ті Литвини, засівши у лісахъ, щобъ їхъ не поймали, покопали собі землянки и стали робить:—одинъ миски, а другий — горшки. Трохи згода, вони не помирились; гончаръ перейшовъ дальше до Опшні, а мискоробъ зостався на своєму місці

и съ тоєї порї повелось гончарство и мискоробство. У теперешню пору мискоробство стало годь-одъ-году кращать: минї показували и тарїлки, и чайники, и каламарї такї гарні, що хочь куди!

Хатки у мискоробівъ чистенькі, чепуренькі, одначе, живуть бідно; кажуть, що *опека окружилихъ*, головъ, да волоснихъ писарівъ гірше всякого крѣпацтва. Чудне діло оці *голови!* Дуже чудне!! Збірають їхъ зъ козаківъ; покіль не зберуть и чоловікъ, якъ чоловікъ, а зібрали—и пішовъ здирство робить краще станового. А все через те, що вибори нівідь-якъ роблятця: зберетця громада, приїде палатський чиновникъ, або окружний, и, замїсь того, щобъ тїлько дивитись за порядками, а громаді дати волю вибрати кого вона схоче, вінъ и почне казати: «треба онъ того, Кліма, або Евхима, вибрати головою: я его *давно знаю*, чоловікъ вінъ дотепний». Ну, и вибірають Кліма и Евхима мовчки; а нехай хто попробує заикнутьця, що Клімъ, або Евхимъ, чоловікъ хочъ и дотепний, а въ голови не годитця, и не годитця через те саме, «що его давно знають»—крїй Боже! заразъ назвуть такого смільчака *бунтовщикомъ*, грїхнуть, що его за бунтъ посадять у тюрму, пошлють у каторгу!... Громада и носп повісїть! Махне руками, та й годї! И стане Клімъ головою и здирствує...

Хотїв я побувати ще у водяному млині, котрий недалеко відъ села встроїла казна, да не впорався, не було часу, треба було поспїшати до-дому. А кумедну штуку розказали минї про той млинь. Ставъ вінъ казнї 40 тисячъ карбованцівъ, а не змоловъ, кажуть, и чотирехъ тисячъ пудъ хлїба, и теперъ хочуть є продати. Та й краще зроблять! На що вінъ стоятиме, коли на єму не можна молоть. Сорокъ тисячъ грошей, чи казеннихъ, чи мпрськихъ, все одно, пропали; казнї зъ того млина поживи не буде, бо въ казни багато хазяїнівъ; а якъ хто купить, то, може, й доведе до пуття. Розказують: якъ попсовався цей млинь, такъ Палата й прислала свого *инженера*, чи якъ тамъ вінъ величаєтця, щобъ роздививсь, що треба полагодити у млині и чого буде стояти те л҃агодїше. Прїїхавъ инженеръ, взявъ зъ собою старшину и поїхали у млинь. Походивъ инженеръ, походивъ, подививсь, та й каже: «а якъ ти думаєшь, старшина: що треба зробити, щобъ налагодити оцей млинь?»

— Не знаю, каже старшина: я чоловікъ неграмотний, вамъ лучче звісно се діло.

— Да минї здається, треба тисячъ три карбованцівъ.

— А я полагодивъ би й за пьятсотъ. Нехай минї оддадутъ на

пять літъ въ оренду, я дурио налагожу, ще й Палаті платитиму рублів сто.

— Якъ же ти полагадишь? питає инжионеръ.

— Теперъ не знаю, каже старшина, а тоді побачу.

Инжионеръ розсердився, вилаявъ старшину и поїхавъ. Мабуть здорову сміту написавъ, бо Палата и не лагодила млина. — Оттакъ—то пропадають дурні гроши!...

Така сама почти притча була и зъ мостами черезъ Ворсклу. Въ осені, кажуть, построили мости, а весною вони попровалаювались....

Людей грамотнихъ у Млинахъ нема. Піпъ радъ би завести школу, есть и хата громадська, дуже придачна на школу, да ніколи попові... —то въ церкві, то по приходу, то уроки дає у Г—а паненятамъ:— отъ и ніколи, отъ и школи нема!

О. Переходовець.

Марта 2 дня, 1862 р.

ИЗЪ Г. ТАРАЩИ (Кіевской губ.).

I.

(1 мая 1862).

Нѣсколько дней назадъ я посѣтилъ сельскую приходскую школу въ с. Лисовичахъ (5 верстъ отъ Таращи) и спѣшу отдать вамъ отчетъ о моемъ посѣщеніи.

Число учениковъ въ этой школѣ простирается, по спискамъ, до 71 мальчиковъ, и 27 дѣвочекъ, — цифра довольно значительная, но малая, особенно по числу дѣвочекъ, для селенія съ 1000 слѣшкомъ человекъ жителей. Впрочемъ я засталъ въ школѣ не болѣе 25—30 человекъ, что происходитъ отъ приближенія рабочаго времени. По этой же причинѣ уроки съ 1 мая прекращаются совершенно на 4 мѣсяца, до конца августа.

Помѣщеніе школы болѣе чѣмъ неудовлетворительно: тѣсно, грязно, а зимою, говорятъ, еще и невыносимо холодно. Въ первое время по открытіи школы въ ней *не топили вовсе*, а пѣлѣншей зимой хоть и топили, но стѣны были сплошь покрыты слоемъ изморози, и вѣтеръ дулъ безпрепятственно сквозь дыры и щели въ стѣнахъ. И здѣсь занимались! Лица, завѣдывающія школой, не позаботились о луч-

шемъ помѣщеніи для нея, вѣроятно изъ подражанія стариннымъ бурсамъ: не топили вѣдъ, дескать, и тамъ, а учился же, и сколько умныхъ людей выходило оттуда." Теперь, впрочемъ, строится новое помѣщеніе, для школы и волостнаго правленія вмѣстѣ, и предполагаютъ окончить его къ зимѣ. Лѣсъ для этой постройки далъ помѣщикъ (г. А. Бранцкій), а на всѣ остальные расходы деньги собраны съ громады. Мнѣ кажется неудобнымъ это сосѣдство школы съ волостнымъ правленіемъ: при нынѣшнемъ состояніи *всѣхъ* нашихъ присутственныхъ мѣстъ и настоящемъ развитіи народа, подобное сосѣдство можетъ дурно подѣйствовать на учащихся; безъ сомнѣнія, и «волостныя» правленія, подобно столькимъ инымъ «правленіямъ» и «управленіямъ», не свободны отъ бюрократической грязи и тѣхъ возмутительныхъ сценъ, которыя могутъ развратить неспорченную еще натуру ребенка, и толкнуть его на ту торную дорогу взяточничества и крючкотворства, по которой идутъ многіе и многіе; особенно она привлекательна для вышедшихъ изъ народа, какъ средство показать осязательно свое преимущество предъ неграмотными или неслужащими собратями. Вотъ что сказалъ мнѣ одинъ здѣшній мѣщанинъ, когда я спросилъ, почему онъ не посылаетъ своего сына въ воскресную школу: »Та на—що ёму туді ходіть? Отъ, менѣ бѣтько навчѣвъ трѣхъ читатъ и підписатися, и я ёго навчѣ; а то якъ бѣде тамъ вчѣтьця, то й бѣде такъ, якъ N, що съ пірцѣмъ ходить, та йбеди за чвѣрку горілки пише; або отъ X., такіі самій. Нехай лѣчче колѣса рѣбать!«

Извините за отступление. Перехожу къ преподаванію въ Лисовицкой школѣ. Прежде въ ней преподавалъ одинъ приходскій священникъ, но съ 1 января прошлаго года приглашенъ имъ еще другой преподаватель, изъ жителей того же селенія (однако не крестьянинъ, — сохрани Богъ)! Этого—то преподавателя я засталъ въ школѣ и наблюдалъ методу его преподаванія.

Преподаваніе начинается съ *церковно-славянской* азбуки, а не съ русской, не говоря ужъ о народной, южнорусской! Это общій недостатокъ почти всѣхъ школъ, открытыхъ при церквахъ, хотя учредители школы считаютъ это достоинствомъ. Къ—чему дпяты всѣ эти титла, азы, буки, и т. п? Развѣ, чтобы вспомнать потомъ: »азъ—били въ школѣ неразъ; бѣкп—набрѣвся у школѣ мѣкп?« Попстинѣ—мука, а не наука! Не въ дѣячки же готовятъ всѣхъ ихъ, а встрѣтитъ ли надобность въ церковно—славянской грамотѣ въ обыденной жизни—

это сомнительно, между тѣмъ набиваютъ голову ребенка совершенно непонятными ему словами и названіями, приучаютъ его къ машинному зубренію, безъ всякаго участія ума и воображенія, и тѣмъ-самимъ не развиваютъ, а останавливаютъ развитіе ребенка, — и это называется ученіемъ! Прости имъ, Господи: не вѣдятъ бо, что творятъ!

Въ числѣ наказаній (не понимаю, къ чему наказанія въ первоначальной школѣ?), непослѣднее мѣсто, разумѣется, занимаетъ березовая каша. Первое слово, которое услышалъ я, входя въ школу, было «а розга!»

Къ-сожалѣнію, я опоздалъ уже на урокъ дѣвочекъ, и потому не могу ничего сказать о нихъ.

Кромѣ чтенія, въ школѣ «обучаютъ» письму и ариметикѣ; «знаніе ариметики покажетъ» ограничивается умѣньемъ писать цифры, а нѣкоторые и пишутъ кое-какъ.

Впрочемъ, всѣ эти свѣдѣнія имѣли бы иное значеніе, если бы было извѣстно, кто съ какого времени ходитъ въ школу; тогда можно бы видѣть успѣхъ *сравнительно съ временемъ* ученія, но подобныхъ свѣдѣній въ школѣ не имѣется.

Чтожъ за причины такого неудовлетворительнаго состоянія этой школы и сельскихъ школъ вообще? На это одинъ отвѣтъ: *неудовлетворительное образованіе сельскаго духовенства и недостатокъ матеріальныхъ средствъ школъ*. О первой изъ этихъ причинъ я говорилъ въ одномъ изъ предыдущихъ писемъ, (*) въ слѣдующемъ скажу о другой.

II.

(29 мая 1862.)

Въ прошломъ письмѣ (отъ 1 мая) я писалъ о приходской школѣ въ с. Лисовичахъ и обѣщалъ поговорить о вредѣ, происходящемъ отъ недостатка матеріальныхъ средствъ въ школахъ и вліяніи этого на преподаваніе. Исполняю обѣщанное.

Можетъ показаться съ перваго взгляда страннымъ, что я приписываю недостатку средствъ вліяніе даже на преподаваніе, но вліяніе это выказывается очень осязательнымъ образомъ: кто согласится за-

(*) Объ этомъ не могло быть напечатано—по обстоятельствамъ. Ред.

ниматься въ школѣ *отъ пяти часовъ утра до шести часовъ вечера* (пишу прописью, чтобы вы не сочли за описку) за вознагражденіе *шести руб. ср. въ мѣсяць*, кромѣ такого преподавателя, который будетъ заставлять выучивать навзусь разную чепуху? Человѣку, желающему заняться какъ слѣдуетъ, не достало бы силъ.

Но это еще не главное; важнѣе всего то, что народъ смотритъ на школу, какъ на новое, мало-полезное, учрежденіе, требующее у него, — подобно многимъ другимъ новымъ учрежденіямъ, — денегъ; притомъ, происходящій отсюда налогъ на жителей падаетъ неравномѣрно, ни по состоянію ихъ, ни по пользѣ, которую приносятъ школа каждому изъ нихъ непосредственно. Деньги на содержаніе школы собираются, по раскладкѣ, съ душъ; одинъ имѣетъ одного сына, другой пятерыхъ, — а платятъ одинаково; первый богатъ, второй бѣденъ, — но тотъ и другой платятъ по ровну; сынъ перваго ходить въ школу, а дѣти втораго должны помогать отцу работать, потому что иначе не чего будетъ ѣсть, — все-таки они платятъ одинаково. Едва ли это равномѣрно. Но чѣмъ же замѣнить такой способъ содержанія школы? Взамѣнъ его можно предложить нѣсколько иныхъ: на примѣръ, плату за право ученія, всеобщій новый налогъ, обращеніе къ помощи частныхъ лицъ и, наконецъ, содержаніе отъ правительства. Разсмотримъ вкратцѣ каждый способъ.

Плата за право ученія, хотя сдѣлала бы налогъ пропорціональнымъ прямой пользѣ, приносимой школою каждому, но имѣетъ другое неудобство: народъ не настолько еще призналъ необходимость образованія, чтобы платить за него послѣднюю копейку, если его къ этому не обязываютъ. Отсюда, конечно, число учениковъ уменьшится вдругъ, и будетъ потомъ уменьшаться постоянно, по очень-простой причинѣ: положимъ, что для содержанія школы, въ которой учится 100 учениковъ, необходимо только 100 р. с. ежегодно; слѣдовательно, всякому придется платить по 1 р. Но многіе предпочтутъ вовсе ничего не платить, не посылая дѣтей въ школу; положимъ, что такихъ наберется человекъ двадцать. Въ школѣ останется такимъ — образомъ вмѣсто 100 только 80 учениковъ, а расходы на школу (жалованье учителю, помѣщеніе, отопленіе и т. п.) едва ли можно уменьшить въ той же пропорціи; поэтому, каждому изъ оставшихся 80 учениковъ придется платить уже не рубль, а больше; отъ этого опять уменьшится число учениковъ, опять увеличится плата, и т. д. до того, что, пожалуй, никто не пойдетъ въ школу.

Всеобщій налогъ тоже не устранить неравномѣрности нынѣшняго, частнаго; иной скажетъ:—за что я буду платить, когда я не пужаюсь въ школь?—и онъ будетъ отчасти правъ.

Къ частной благотворительности обращаться также нечего: мало-ли мы видѣли примѣровъ заботливости нашего общества объ образованіи народа? Слава Богу, что оно хоть воскресныя школы содержать: будетъ съ него покажѣть!

Остается затѣмъ назначить содержаніе отъ правительства, изъ тѣхъ средствъ, которыя оно имѣетъ или можетъ имѣть, не отягощая народа новыми налогами. Что оно можетъ имѣть ихъ, въ этомъ нѣтъ никакого сомнѣнія. Какое употребленіе дѣлается изъ богатствъ, принадлежащихъ богатымъ церквамъ и монастырямъ? — Ровно никакого. А на что же лучше употребить ихъ какъ не на народное образованіе? Считаемо лишнимъ развить эту мысль, чтобы не навлечь на себя обвиненія въ святотатствѣ.

Весьма значительныя суммы эти принадлежатъ *монастырямъ*. Что должно понимать подъ словомъ «церковь?»: домъ—ли, назначенный для богослуженія, или общество вѣрующихъ? Я думаю, что послѣднее: можетъ-ли что—нибудь принадлежать *дому*, т. е., вещи, чему—то неодушевленному? Значитъ, деньги эти принадлежатъ обществу. Хорошо. Имѣетъ—ли общество право употребить на свою, т. е., общую пользу то, что принадлежитъ ему?—Очевидно, имѣетъ. Какое же лучшее употребленіе можно сдѣлать изъ этихъ денегъ, какъ не на образованіе народа?—Никакого. Я думаю, что противъ этого никто не станетъ спорить. Вѣдь въ чѣмъ заключается истинная польза и богатство церкви? Конечно, не въ томъ, чтобы въ церковныхъ кладовыхъ лежало какъ—можно больше денегъ; не въ томъ, чтобы иконы были въ золотыхъ окладахъ, осыпанныхъ алмазами и жемчугомъ, не въ томъ, чтобы парадныя одежды высшаго духовенства стоили сотни тысячъ, а въ томъ, чтобы всѣ, составляющіе церковь, были возможно богаче богатствомъ духовнымъ, «его же тати не крадутъ, и тля не истлѣваетъ».... Разумѣется, изъ этого не слѣдуетъ заключать, что духовенство должно, но—философски, *omnia sua secum portare*, имѣть, пусть употребятъ на школы только лишнее изъ церковнаго, особенно монастырскаго, имущества—и того будетъ довольно. (*)

(*) Для примѣра, возьмемъ Кіевскую Печерскую Лавру.—По недавно—обнародованнымъ свѣдѣніямъ, въ прошломъ году было въ ней 133,000 богомольцевъ. — —

Кромѣ содержанія школъ, изъ этихъ денегъ должны непременно даваться ученикамъ бесплатно всѣ учебныя пособія.

Во всякомъ же случаѣ, необходимо, чтобы народныя школы перешли въ вѣдѣніе министерства народнаго просвѣщенія: для всякаго челоуѣка необходимо сперва общее образованіе, а спеціальное послѣ; между тѣмъ, всѣ народныя школы, паходясь въ вѣдѣніа духовенства, болѣе или менѣе посягъ слѣды семинарщины, что не только излишне, но и очень вредно. Притомъ, есть много и другихъ причинъ, препятствующихъ духовенству запыться этимъ дѣломъ.

Пока довольно.—О крестьянскомъ дѣлѣ не напишу теперь ничего: ходъ его видѣнъ изъ того, что у насъ на каждомъ шагу встрѣтишь донскаго козака... Впрочемъ, напишу что знаю. То, наприкладъ, что пишутъ въ «Gazecie Polskiej» о событіяхъ въ имѣніи Воронцова—Мошнахъ и Староселѣ, — ложь безсовѣстная.

ИЗЪ ХАРЬКОВА.

I.

(1 мая 1862 г.)

Обыкновенное явленіе весенняго времени въ Харьковѣ составляетъ движеніе крестьянъ изъ Курской губ. черезъ Харьковъ на Югъ, преимущественно на *Донъ* и въ *Черноморію* для лѣтнихъ заработковъ. Каждую весну, обѣявъ свои маломѣрные клнны, крестьяне, казенные и, частью, временно-обязанные украицы южныхъ и западныхъ малоземельныхъ уѣздовъ Курской г. составляютъ партіи или артели, и длинными обозами (потому что каждый имѣетъ свою телегу съ лошадыю, нагруженную походнымъ скарбомъ) ѣдутъ въ Черноморію и на Донъ, гдѣ пользуются хорошею заработною платою при козовицѣ и житвѣ и возвращаются домой еще во-время—къ уборкѣ своего поля.

Въ апрѣлѣ приходятъ въ Харьковъ артели рабочихъ изъ среднихъ великорусскихъ губ.: каменьщики, штукатуры, печники, плотники и проч. На этихъ рабочихъ въ Х. всегда большое требованіе. Харьковъ обуяла какая-то *манія* стронться: ее нельзя приписать обилію денегъ (и нашъ городъ не избѣгъ безденежья,) а скорѣе развившейся у насъ въ послѣдніе годы страсти къ наживѣ и аферамъ. Пос-

тройки производятъ большую частію въ долгъ, подъ залогъ тѣхъ же мѣстъ и будущихъ домовъ. Нѣтъ ни одной улицы и переулка, гдѣ бы не было огороженного на улицѣ мѣста, не возводилась постройка, и не лежала куча кирпича и мусора. У насъ всѣ постройки выводятъ изъ кирпича, потому что лѣсъ гораздо дороже. Такъ-какъ всѣ они строятся для наживы, то, отдѣлавши на-скоро внутри, домохозяева стараются отдать въ наемъ жильцамъ, домъ сырой, невысохшій, не заботясь о наружной его отдѣлкѣ; множество домовъ, построенныхъ въ послѣдніе годы (почти всѣ), стоятъ красные, нештукатуренные, чрезъ-что обнаженный кирпичъ втягиваетъ въ себя наружную сырость и распространяетъ ее по всему зданію. Объ устройствѣ панелей и мостовой домохозяева вовсе не заботятся.

Въ Харьковѣ и окрестностяхъ открылись уже и гулянья въ садахъ, устраиваемыя предпринимателями съ платою за входъ, конечно, не менѣе 25 и 30 к. ср., что при настоящей дороговизнѣ очень ощутительно. Но положимъ, эти сады частныя, которыми всякъ можетъ распорядиться, какъ ему угодно. Но, жаль подумать, что единственный городской, публичный — *университетскій*, въ который, съ основанія его, памятнаго еще здѣшнимъ старожиламъ, всегда былъ свободный входъ, отдается уже 2 или 3 года университетскимъ начальствомъ на аренду содержателю, который по праздничнымъ и другимъ днямъ недѣля беретъ плату за входъ въ садъ. Въ нынѣшнее дорогое время не всякій, а тѣмъ болѣе недостаточный семейный чиновникъ каждое воскресенье можетъ бросить 30 к. или еще болѣе, и потому онъ и семейство его лишены удовольствія пройтись по саду и подышать чистымъ, свободнымъ отъ пыли, воздухомъ, въ воскресенье, въ свободный для нихъ день недѣли. Единственное поэтому осталось у насъ свободное гулянье за городомъ, въ *Куржѣ*, куда дѣйствительно, въ продолженіе всего лѣта ѣздитъ и ходитъ по праздникамъ средней и простой классъ — помолиться Богу, подышать чистымъ воздухомъ, выпить чаю изъ превосходной воды, что все обходится почти безъ всякихъ издержекъ.

II.

(30-го мая 1862 г.)

Съ наступленіемъ лѣта общественная дѣятельность и у насъ пріутихла, но всѣдневная суета продолжается. Городъ нѣсколько опустѣлъ: многіе уѣхали за-границу, въ свои имѣнія, деревни и хутора. Впро-

чемъ, съ приближеніемъ Троицкой ярмарки, городъ снова оживится навремя, чтобы потомъ затихнуть окончательно на все лѣто. Главный предметъ торговли на ней составляютъ *лошади* и *овечья шерсть*. Вся торговая дѣятельность происходитъ на такъ-называемой *Конной площади*, находящейся на краю города, въ самомъ же городѣ только въ послѣдніе годъ стали открывать ярмарочную торговлю въ рядахъ московскіе купцы и евреи. Говорятъ, что на нынѣшней ярмаркѣ мало или вовсе не будетъ привозной шерсти, потому что, по случаю долго стоявшей холодной погоды, запоздали стрижкою овецъ и доставкой шерсти, которая будетъ одна грязная, не перегонъ; о чемъ уже многіе и заявили.

Внутренняя городская жизнь идетъ своимъ чередомъ: строеніе новыхъ и передѣлка жилыхъ домовъ продолжается, хотя и съ меньшею энергіею и поскромнѣе прошлогодняго. Полиція обратила, наконецъ, вниманіе на ветхость тротуаровъ, — и приказомъ полицеймейстера, предписано объявить всѣмъ домовладѣльцамъ о непремѣнномъ исправленіи ветхихъ тротуаровъ къ августу мѣсяцу, съ тѣмъ, что послѣ этого срока полиція сама займется исправленіемъ ихъ на счетъ домовладѣльцовъ. Но пока приказъ этотъ принять только къ свѣдѣнію; объ исполненіи же еще никто изъ домохозяевъ не думаетъ. Доски и вообще строевой матеріалъ въ Харьковѣ дорогъ, по причинѣ огромнаго на него требованія и дороговизнѣ доставки изъ дальнихъ лѣсныхъ дачъ; въ окрестностяхъ всѣ лѣса уже истреблены; плитной камень также дорогъ по трудности его доставки изъ Волчанскаго уѣзда; такъ-что *тротуары* изъ *крупнаго желѣзняка*, мнѣ кажется, были бы гораздо выгоднѣе, ибо рѣже требуютъ ремонта и противустоятъ непогодѣ и времени.

По предмету народнаго образованія я нынѣ могу сообщить кое-какія извѣстія: такъ получено разрѣшеніе на открытіе въ Харьковѣ *школы для приотовленія сельскихъ учителей*, что, вѣроятно, въ скоромъ времени и осуществится. Образовавшееся въ Харьковѣ *общество для распространенія грамотности* получило изъ М. Н. Пр., чрезъ г. попечителя округа, отвѣтъ на посланный для утвержденія прозектъ устава, что прозектъ не можетъ быть утвержденъ впредь до составленія и утвержденія вообще устава о народномъ образованіи. Почему изъявившіе желаніе участвовать въ обществѣ приглашены собраться 29 числа мая для выслушанія отвѣта Министерства и чтобы вновь ходатайствовать объ утвержденіи устава общества, не дожидаясь утвержденія общаго о народномъ образованіи.

О воскресных школах Харькова ничего не слышно; вѣроятно, на гѣто, онѣ закроются, по недосугу преподавателей, кои, будучи большею частью изъ воспитанниковъ гимназій, студентовъ и учителей, заняты экзаменами, по окончаніи которыхъ уѣдутъ на вакаціи; ученики же школъ предпочтутъ проводить свободное время на рѣкѣ въ купанья и играхъ. Одинъ ревнитель просвѣщенія предложилъ мысль объ открытіи воскресныхъ школъ въ удаленныхъ отъ средины города предмѣстьяхъ Харькова, гдѣ рѣшительно нѣтъ никакихъ частныхъ школъ для простаго народа. При этомъ поднять вопросъ о томъ, существуетъ ли, въ-дѣйствительности, первая мужская воскресная школа, о которой, со времени ея открытія въ 1860 г., ни разу не упомянуто въ мѣстной нашей газетѣ, между тѣмъ какъ о 2-й воскресной и женской школахъ являются по временамъ отчеты?

Еще есть одна новость, весьма важная для насъ Харьковцевъ—это *устройство городскихъ часовъ*. Положительно извѣстно, что Харьковскою Городскою Думою заказаны лучшему парижскому мастеру *башенные часы* за 5000 рублей изъ городскихъ суммъ. Они скоро будутъ доставлены въ Харьковъ и помѣщены на соборной колокольнѣ (самой высокой во всемъ городѣ, 43 саж.), гдѣ для нихъ уже устраивается особая комната; бой будетъ механическій. Это, дѣйствительно, очень полезное дѣло; недостатокъ часовъ давно уже чувствовался, тѣмъ болѣе, что многочисленный классъ людей, опредѣлялъ время только по звону церковному къ обѣднѣ.

Въ заключеніе скажу нѣсколько словъ о мѣстности Харькова и неудобствѣ купаній. Въ Троицкіе праздники, называемые у насъ на Украинѣ *святою недѣлей*, а въ Россіи—*зеленою недѣлю* и септкомъ, наступили чрезвычайные жары, и все мужское населеніе обратилось къ купанью. Къ-сожалѣнію, на обѣихъ нашихъ рѣчкахъ, протекающихъ чрезъ средню города на протяженіи 2—3-хъ верстъ, рѣшительно нѣтъ ни одного сколько-нибудь удобнаго мѣста для купанья, и нѣтъ никого изъ сосрэдательныхъ и предпріимчивыхъ людей, кто бы устроилъ общественныя купальни, или плоты, для раздѣванья; нѣтъ даже и частныхъ купальенъ; на мѣстахъ, гдѣ купаются, сваливаютъ навозъ, и вода едва протекающая, уже теперь зацвѣла и пахнетъ отвратительно. Тутъ же рядомъ съ купаньемъ стоятъ на берегу троицкія бани, и подлѣ нихъ, при домѣ купца Павлова, устроены заводы свѣчной и мыльной и конфектное заведеніе; сточная труба проводитъ отъ нихъ нечистоту въ рѣку къ мѣсту купанья; наконецъ, вмѣстѣ

съ людьми, купаютъ и лошадей, и моютъ бѣлье, и на эти неудобства никто не обращаетъ вниманія. Медико-полицейскія мѣры, предписываемыя закономъ, относительно чистоты города, устройства плотвъ, спуска нечистотъ и проч. исполняются только на бумагѣ и никогда на дѣлѣ. Очевидный образчикъ этого—садикъ, разведенный на городской счетъ, съ большимъ трудомъ и издержками, у подошвы *Университетскаго бульвара*, или *горки*, гдѣ каждый вечеръ собирается погулять и посидѣть публика, нежелающая гулять въ садахъ: садикъ этотъ обратился въ грязное мѣсто, въ сорную кучу, и полиція какъ-будто не видитъ и не знаетъ этого.

Н. Наливайко.

ОБЪ ИЗДАНІИ

«ЧЕРНИГОВСКАГО ЛИСТКА»

въ 1862 году.

Еженедѣльная газета «Черниговскій Листокъ» издается въ 1862 году, съ *апрѣля мѣсяца*, по прежней программѣ:

I) Отдѣлъ литературный. Небольшіе рассказы, стихотворенія на великорусскомъ и южнорусскомъ языкахъ, путевыя замѣтки, очерки изъ народнаго быта, анекдоты, сцены, юмористическія замѣтки, эпизоды изъ охотничьей жизни и т. под.

II) Новости, вѣсти и слухи. Фельетонныя замѣтки о городскихъ новостяхъ, свѣдѣнія о театрѣ, концертахъ и т. под.; вѣсти изъ уѣздовъ Черниговской губерніи, а также и изъ другихъ губерній, но имѣющія повсемѣстный интересъ.

III) Общеполезныя свѣдѣнія. Небольшія статьи по части сельскаго хозяйства, домоводства, промышленности и торговли, популярной медицины, народнаго образованія и т. под.

IV) Библіографическія извѣстія. Краткія замѣтки о книгахъ, имѣющихъ мѣстный интересъ.

У) **РАЗНЫЯ ОБЪЯВЛЕНІЯ:** ВЫЗОВЫ, ЗАПРОСЫ И ОТЗВЫ. Сюда войдутъ стороннія объявленія частныхъ лицъ, а также и официальныхъ вѣдомствъ, если таковыя будутъ сообщать.

Цѣль изданія — доставить возможность мѣстнымъ жителямъ имѣть свой печатный органъ общественной жизни и дѣятельности.

По прежнему, мы покорнѣйше просимъ всѣхъ, сочувствующихъ общественной пользѣ, содѣйствовать намъ въ успѣхъ нашего предпріятія. Для отдѣла, подъ рубрикою «Новости, вѣсти и слухи», намъ дорого всякое извѣстіе, интересна даже мимолетная замѣтка о важныхъ происшествіяхъ въ уѣздахъ: несчастіяхъ, пожарахъ, наводненіяхъ, неурожаяхъ, падежахъ и т. п.; о состояніи земледѣлія вообще; о замѣчательныхъ явленіяхъ въ жизни общественной, о забавныхъ приключеніяхъ, толкахъ, слухахъ и т. п.

Отвѣты авторамъ статей, намъ присланныхъ, будутъ печататься въ самой газетѣ подъ рубрикою «Отвѣты редакціи **Листва**».

«**Черниговскій Листокъ**» выходитъ разъ въ недѣлю, объемомъ отъ половины до одного печатнаго листка въ четвертую долю средней величины.

Цѣна «**Черниговскаго Листва**» въ 1862 году, съ пересылкою по почтѣ 4 руб. сер.

Иногородные подписчики благоволятъ адресовать свои требованія просто: въ Черниговъ, въ редакцію газеты «**Черниговскій Листокъ**».

Посылки и письма слѣдуетъ адресовать: Редактору «**Черниговскаго Листва**», Леониду Ивановичу *Гльбову*, въ Черниговѣ, въ зданіи пансіона при гимназій.

NB. За объявленія для напечатанія въ «**Листки**» плата полагается слѣдующая: не болѣе пяти строкъ (или не болѣе 175 буквъ) — 10 коп. сер., не болѣе десяти — 15 коп., не болѣе 15 — 25 коп., не болѣе двадцати — 30 коп., не болѣе двадцати-пяти — 40 коп., не болѣе тридцати — 50 коп., не болѣе сорока — 75 коп., не болѣе пятидесяти — 1 руб. сер., за троекратное припечатаніе объявленій первыхъ шести разрядовъ плата удваивается, а двухъ послѣднихъ — прибавляется къ означенной цѣнѣ 50 коп. сер.

Редакторъ *Л. Гльбовъ*.

Въ книжномъ магазинѣ Дм. Еф. Кожанчикова и у другихъ книгопродавцевъ, поступили въ продажу:

I.

ЛЕКЦІИ ПО РУССКОЙ ИСТОРИИ,

И. И. КОСТОМАРОВА,

составлены и изданыя П. Гайдебуровымъ. Спб. 1862 г.

Выпускъ первый. Содержаніе: Вступительная лекція; Лѣтописи; Лѣтопись, приписываемая Пестору; Кіевская лѣтопись; Галицко-Волынская лѣтопись; Густинская лѣтопись; Бѣлорусскія лѣтописи; Новгородскія лѣтописи; Псковская лѣтопись; Важская лѣтопись; Суздальская лѣтопись; Софійскій Временникъ; Вторая Софійская лѣтопись; Воскресенскій Сборникъ.—Составъ Русскихъ лѣтописей.

Цѣна **50 к. ср.** безъ пересылки.

II.

Сочиненія И. П. Котляревскаго:

1) ЭНЕИДА,

2) НАТАЛКА-ПОЛТАВКА,

и 3) МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИКЪ.

Цѣна **1 р. ср.**

Оперетты «Наталка-Полтавка» и «Москаль-Чарівникъ» продаются и отдѣльно по **25 к. ср.** каждая.

ОБЪЯСНЕНИЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ,

СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 5-Й КНИЖКЪ «ОСНОВЫ».

Ажъ — ажно; какъ (союзъ).
Бадритисъ — бодриться, бойко
мати.
Базикати — болтать, точить.
Балка — естественная долина въ сте-
пи; оврагъ.
Барило — боченокъ.
Березозоль — марть.
Блэйвасъ — базбесь.
Бодай! — чтобъ!
Божа дорога — (винъ на Божій
дорозі) — оны близокъ къ смерти, —
умирающій.
Борошно — мука.
Бойринъ — шаферъ.
Бровенята — (уменьш.) — брови.
Валахъ — выкладеный баранъ.
Валашати — выкладывать, холостить
барановъ.
Вармія — армія.
Ввишь — вышивною.
Вгамовати — утишить, успокоить.
Вгамуватисъ — притихнуть; успо-
коиться.
Вгомонити — уговорить, успокоить
Великдень — Свѣтлый праздникъ.
Верхивля — верхина дерева.
Виготи — вылечить.
Визерунки — рисунки.
Видлати — выругать, выбранить.
Вижантачити — выманить; выканю-
чить.
Випручатисъ — вырваться; высво-
диться.
Вирниати — всплывать на повер-
хность воды.
Височѣнный — очень высокій.

Витівати — затѣвать, выдумывать.
Вишкварка — (переносн.) выжига.
Вивцій — овца.
Вітрякъ — вѣтряная мельница.
Вмовляти — уговаривать.
Вовняний — шерстяной.
Вовтузитисъ — возиться.
Ворущитисъ — вертѣться, шеве-
литься.
Впоратисъ — управиться съ хозяй-
ствомъ, съ дѣломъ.
Впьять — опять.
Вранці — поутру.
Врівні — вѣ-уровень.
Вчадити — угорѣть.

Гацбувати — пренебрегать; безче-
стить.
Гашка, Гашка — Агафья.
Гарчати — рычать.
Гафть — шитье, преимущественно
золотомъ.
Генъ - генъ! — геть - геть! —
тамъ — тамъ.
Геть! — поди прочь!
Глѣкъ — кушннвъ.
Годящій — годный.
Гобіти — лечить.
Горичвѣтъ — *Adonis vernalis*, L. u
Viscaria vuldaris, Röhl.
Горище — чердакъ, вышка.
Горбдець — маленькій огорожокъ.

Дванадцять — двѣнадцать.
Двѣчі — дважды.
Дереза — полевое колючее растение,
изъ котораго дѣлаются вѣшники.
Дѣрть — крупно-смолотая мука.
Діжечка — калочка.

Дне — дуеть.
Довгий — долгій, длинный,
Дратувати — дразнить.
Дрибязокъ — мелочн.

Житне борошно — ржаная мука.
Жовчъ — желчь.
Жодень — жадный.

Завійшки — вышнюю.
Загагакати — заготовать.
Загатити — запрудить.
Задрипанка — замарашка, съ запачканнымъ подоломъ.
Зажирливий — жадный.
Заквічатись — убрать голову цвѣтами.

Замайчиги — показаться вдалькѣ.
Замітати — заносить снѣгомъ.
Заміть — наносъ снѣгу; сугробъ.
Заведужати — заболѣть.
Запекуватий — злой, закоренѣлый.
Заприсягсь — поклялся.
Зараня — заранѣе.

Заскреготати — заскрежетать (зубами).
Затѣиъ — зарубка.
Затишокъ — затишье.
Затинати — затянуть, напѣвать.
Зáхидъ — закаты солнца.

Зáхистъ — защита отъ холоду, отъ вѣтру, — затишье.
Зáхистатись — спрятаться, защищаться (отъ холода, отъ бури, дождя.)
Залозенний — засаленный.

Займати — задвѣять; затрогивать.
Зберегти — зберечь.
Зве — зоветь.
Здѣтись — пригодиться, понадобится.

Здирця — взятчинокъ; обдирало.
Змагливий — спорливый, упрямый.
Звеняцька — нечаянно, неожиданно.
Знущатись — издѣваться.
Заходжуватись — начинать, приступать.
Зполохатись — испугаться, встревожиться.
Зудрити — увидать, примѣтить.

Извивати — свивать, завивать.
Извивичити — измать, испортить, изуродувать.

Казавъ — говорилъ.
Казитись — бѣситься.
Калюжа — лужа.
Кá-зна-що! — чортъ (каты) знаетъ что.

Карбонаний — нарѣзанный.
Квітень — апрѣль.
Кипнемъ (спарити) — кипяткомъ обварить.

Кишло — обжитое мѣсто; гнѣздо.
Кілько — нѣсколько.
Кітная вівця — овца — родильница.
Клѣптикъ — кусочекъ; лоскутокъ.
Клейнити — клейнить.
Клейно — клеймо.
Клѣтий — (бранн.) — проклятый.
Коване слово — стихи.
Колихати — качать (колыбель).
Колѣда — значительная часть стада овецъ.

Коломарчикъ — чернишца.
Коміръ — воротникъ.
Копань, копанка — выкопанный колодезь безъ сруба.

Копица — конна.
Коржъ — лепешка.
Користъ — польза, выгода.
Корписати — корпаться, ковырять.
Кострубатий — взерошенный; сердитый.

Костувати — стоить, цѣниться; отвѣдать; пробовать (о пищѣ и питьѣ).
Кривдити — поступать криво, несправедливо, съ кѣмъ; обижать.

Крѣхта — крошка.
Кротовина — кучка земли взрытая кротомъ.

Курево — дытъ, еміамъ.
Курить — дымить.
Куль — сноць (о камышѣ, соломѣ).
Курѣ — буря; ягель.
Курѣникъ — (умен. — куринь) — шалашь.

Курикати — тихо пѣть.
Куць, куцацька — небольшая кучка овецъ.
Курява — дорожная пыль.

Лугъ — лѣсъ.

Манатте — тряпки — платье.
Маччи звѣчай — соблюдая приманче.

Майстеръ — мастеръ.
Метѣлиця — метель.
Мізкатись — ласкаться, любезничать.
Миршаний — дрянной, невзрачный.
Мо — (отъ мѣже) — можетъ быть.
Молѣшница (вівця) — имѣющая больше молока.

Мотлѣтись — мотаться.
Мотѣрний — проворный, живой.
Мотузочка — тоненькая веревочка; бичовка.

М'ясиці — мясоцѣдъ.
М'ясиво — мясо.

Надбіляти — сльзяться болге; подрости.

Надокучати — надождать, наскучать.

Накітчата — только-что родившіяся ягнята.

Напахатись — пропитаться (духом); набратись (запаху).

На-проесні — при наступленіи весны.

Нараяти — присовѣтовать.

Настачити — припасты, наготовить.

Настілиникъ — скатерть.

Натакити — напомнить; наемкнуть.

Нацапати — нащупать.

Наймитчукъ — нанятой работникъ.

Недовіркувано — недовѣрчиво.

Незгодно — невыгодно; несогласно.

Не-перѣливки — (перепосн.) — не шутки.

Ни-відь-щд — Богъ-знаеть что; не-дѣлица.

Нязькорбслий — малорослый.

Ночви — корыто, лотокъ.

Нужа — (перепосн.) — нечистыя пасты-комья, нападающія на человека и скотъ.

Обераетца — избирается.

Обкитъ — время, въ которое овцы родятъ.

Обдуча — отбыванье.

Одвитувати — отвѣчать.

Одиспати — (овець) — проспать (овець), такъ что они разбредутся.

Одказати — отвѣтить.

Одмовлятись — отказываться.

Одужати — выздороветь.

Одчипитись — отвязаться; отстать.

Огорожа — ограда; городьба.

Окоріньки — корни.

Окрімний — отдѣльный; особый.

Олія — постное масло.

Опиитись — очутиться.

Осіковий — осинный.

Оскубти — ошипать, оборвать.

Осмішкуватись — усмѣхаться.

Особе — особо.

Особне — отдѣльно, особнякомъ.

Ось — вотъ.

Одкараскатись — отдѣляться, отбывать, отчѣпиться.

Отрушуватись — отряхиваться.

Оханути — опомниться.

Паламарка — жена пономаря.

Паліччя — (мвож.) — палки.

Пѣвно — вѣрно.

Пѣлена — передняя часть рубахи,

плата, приподнятая такъ, чтобъ положить въ нее что-нибудь.

Пейкуватий — упрямый, своенравный.

Перевертати — переворачивать.

Підпалити — поджечь.

Підпасачъ — помощникъ пастуха.

Підстрибувати — подскакивать; подпрыгивать.

Піка — рожа (лицо).

Пилпувати — наблюдать, пристально смотреть; стараться.

Плигати — прыгать.

Плигнути — прыгнуть.

Плошникъ — оконечность стрѣлы.

Плякатыця — кормитъ маткѣ дитя (объ овцахъ).

Плякати — издавать звукъ губами при вѣдѣ.

Повазъ — подлѣ, мимо, близъ.

Позначитись — обозначиться, сдѣлаться замѣтнымъ.

Пожежа — пожаръ.

Покіля — шокъ, покуда, покажѣсть.

Полюванне — охота.

Помарити — похулить, подурить, постарѣть.

Помость — деревянный полъ.

Попереду — прежде, впереди.

Пораяти — посоветовать.

Поринати — нырять; утопать.

Пороснути — швидко уйти; разбѣжаться въ разные стороны; rozsypat'sya.

Породілля — только-что родившая женщина.

Порський — прыткий, ликій, пугливый.

Порядкувати — распоряжаться, устраивать.

Послуханий — послушный.

Потала — добыча; истребленіе.

Поти — до-тѣхъ-поръ.

Потілиця — затылокъ.

Потопль — толкотня; тѣснота; толпой.

Потоптомъ (йти) — одинъ другого топтать.

Почерѣжно — поочередно.

Пріса — Аѳросиця.

Приблуда — прибудная скотина; бродяга.

Пригадати — припомнить.

Пригрівъ — жаръ солнца.

Призоръ — присмотръ.

Пристановище — пристанище.

Прихлище — приютъ, пристанище.

Причѣста — праздникъ (Богородичный) Успенія.

Пришви — головки къ старымъ голенищамъ.

Прогавля́тись — промѣшкать.
 Прокрѣшъ — растение.
 Прѳсвѳтокъ — мѳнѳ прѳсвѳтку не-
 маѳ — отрады, покоя, свободы вѳтъ.
 Простромѳти — проткнуть.
 Простувѳти — прямо идти.
 Простягтѳсь — протянуться.
 Пужаръ — пожаръ.
 Пустовѳти — шалить.
 Пѳчки — пальцы.
 Подѳбаться — поправиться.
 Поеднѳтись — сойтись, согласиться
 другъ съ другомъ; жениться.

Рѳгѳтъ — хохотъ.
 Рѳбѳльство — рыболовство.
 Рѳховка — желѳзное кольцо на де-
 ревяшкѳ.
 Рѳвецъ — небольшая капавка.
 Рѳздо — Рождество.
 Рѳмний — равный.
 Рѳчки — (множ.) рѳки.
 Роздѳвля́тись — всматриваться.
 Розгубѳти — растерять.
 Рѳзмиръ — война, вражда.
 Розѳвпѳти — смекнуть, понять,
 раскусить, разобрать въ чемъ дѳло.
 Ростѳна — растение.
 Рушѳти — трогаться съ мѳста.
 Рѳшѳти — тронуть съ мѳста, по-
 хвать.
 Рушѳникъ — полотенце.

Сѳмотнѳй — одинокій, уединенный.
 Сѳвнѳта — (собир.) — свѳнѳи.
 Сѳвѳдокъ — свѳдѳнѳе; свѳдѳтельство,
 свѳдѳтель.
 Сѳрлѳга — бѳдяга.
 Сѳнѳй кѳмень — купоросъ.
 Сѳирѳца — сырѳтная кожа.
 Скѳтѳна (собир.) — рогатый скѳтъ.
 Снѳзи — поперечныя связи 4-хъ жер-
 дей, составляющихъ остѳвъ плетеной
 трубы.
 Сѳпѳлка — дудка, свѳрѳль.
 Спѳшъ — потрава хлѳба на корню.
 Спѳвѳчка — пѳвица.
 Спѳткѳти — встрѳтить.
 Спѳрава — дѳло.
 Спѳромѳжность — возможность.
 Спѳускъ — овецъ съ баранами.
 Сѳрѳблѳ — серебро.
 Стѳха — Степанида.

Стѳвбула — (стѳти) — вверхъ ногами.
 Стѳрчъ — стоймя; головой внизъ.
 Стрѳнѳвати — погодить; обождать.
 Стѳга — полоса.

Тѳрлувѳтись — останавливаться на
 ночлегъ съ стадомъ овецъ.
 Тѳчь (существит.) — течь.

У — дѳнь — день.
 Умѳва — уговоръ условѳе.

Фѳгрукѳти — фигурировать.

Хѳлѳва — голенище.
 Харѳта — Харитина.
 Хмѳзъ — мелкѳя прутья, хворостъ.
 Хѳлитѳнѳки — хѳлѳсенѳки — (дѳт-
 ское, уменьшит.) — ходить.
 Хромѳта — болѳзнь, отъ которой
 хромаетъ скѳтъ.
 Хрумѳти — хрустѳть.
 Хѳга — мѳтель.

Цѳпъ — козелъ.
 Цѳндѳритѳ — матать: расточать.
 Цѳпѳкъ — палка.
 Цуцѳнѳй — щенокъ.

Чѳстувѳти — угощать.
 Червѳ — (собир.) — червь.
 Черевѳтѳй — брюхатый.
 Четвероуглѳвий — четырехъ-
 угольный.

Чѳтѳврѳтъ — четвертокъ.
 Чѳмѳчѳкувѳти — идти, пробираться.
 Чѳвѳнъ — челнокъ.

Шѳбенѳца — висѳлица.
 Шѳрь — шѳрь, ширина.
 Шѳлюбъ — вѳчанье.
 Шѳмѳтѳкъ — небольшая часть стада
 овецъ.
 Шѳталтъ — образецъ, способъ.
 Шѳукѳти — искать.

Щѳербѳ — остатки ухы.
 Щѳѳлѳпъ — челюсть.
 Щѳкѳвѳицѳ — трава.
 Щѳдѳенно — ежедневно.

Ялѳва (вѳвѳца) — овца, не имѳющая
 приплоду.

Обьясненѳе къ рисункамъ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ», Л. М.
 Жемчужникова, отлагается, за отсутствѳемъ его, до слѳдующей книжки.
 Самые рисунки — кому слѳдуетъ — прилагаются.

Пер. 277 ^д / 1862, 6

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕБНЬЙ

ВѢСТНИКЪ

*«Добра хочю братья и Русскій Земля.»
Владимиръ Мономахъ.»*

1862

ЧЕРВЕЦЬ

(ІЮНЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША И ТИШЕНА И К^о.

Per. 277 d - 1862, 6

Одобрено ценсурою. С. Петербургъ. 29 іюля 1862 года.

Іюль 187 / 50250

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

II.

ХРИСТИАНСЬТВО И КРІПАЦТВО.

Les extrémités se touchent.

Здавна велось и теперъ ведеться, що вороги и хулители віри и науки христової сікались виводити зъ християнства буди́мъ воно освящає и похваляє неволю и гвалть, не дає людському розуму розвернутись, примушує—заплющивши очи, безъ власної розваги, узнавати за правду те що сказано и робить якъ показано; що Богъ християнській єсть панъ, а ми—кріпаки Его, що Вінъ держить насъ підъ страхомъ хлости и кари, що Вінъ самъ насъ катує и ніби радуєтця зъ нашої муки, наказуючи намъ любити свое горе и самимъ шукати собі бідноти и болістівъ, и всякого лиха. Такъ казали вороги христової віри и тимъ підкопували її въ серцяхъ людськихъ. Тежъ саме викладали и викладають ті пустосвяти, що думають вічну правду небесну зробити підпоркою дочаснихъ звичаївъ и порядківъ, які имъ уподобались.

Оце жъ такъ робить и панъ Аскоченський (нехай насъ вибачає), що удає себе за благочестивого и побожного, жалкуєтця на безвір'є и нечест'є,—у іншихъ помилки підмічає, а самъ тимъ-часомъ ще гіршъ помиляєтця.

Въ »Основі« панъ Володько Нечуя сказавъ: »Богъ милосердний—не панъ, а ми Ему не кріпаки доводимось... пану можно втішати себе помстою, а Бога самийжъ ви визнаєте милосерднимъ! Богъ—правда. А хибажъ була бь правда, колибъ Вінъ почавъ насъ карати за те, що не такі ми, якъ треба?«

Проти сього п. Аскоченський озвірівсь и написавъ такъ:

»А що це ви, пане? Чи не хлїснули часомъ тієї проклятущої, або

чи не на молодяку зь вами таке бува? Якъ же це ви кажете, що Богъ намъ не панъ, а ми Его не кріпаки? Кріпаки, добродію, та ще які кріпаки! Куплені честною Его кровію и закріплені на віки вічні въ Его підданство.»

Кому жь вірить? Чи справді пану Аскоченському? А чи не краще буде, якъ ми послухаємо самого Ісуса Христа, бо Той зовсімъ противне тому сказавъ:

»Не ктому васъ глаголю рабы, яко рабъ не вѣсть, что творить господь его, васъ же рекохъ други, яко вся, яже слышахъ отъ Отца моего, сказахъ вамъ.« (Ев. отъ Іоанна гл. XV. ст. 15).

Уже й сихъ слівъ Христовихъ досить, щобъ завважити, якъ протинні слова п. Аскоченського науці християнській. Ся свята и спасенна наука не поучае насъ, що ми кріпаки, и повинні добро діяти зь-підъ страху, що насъ за те побьють, коли ми инакъ робити почнемъ; не куповавъ насъ Христосъ у підданство, а икупивъ зь підданства и кріпацтва. А відъ якого кріпацтва икупивъ насъ Христосъ, про те Вінъ самъ дуже ясно и просто навчає: »Аминь, аминь, глаголю вамъ, яко всякъ творяй грѣхъ, рабъ есть грѣха. Рабъ не пребываетъ въ дому во вѣкъ, Сынъ пребываетъ во вѣкъ. Аще убо Сынъ вы свободить, воистину свободни будете (Евангеліе отъ Іоанна гл. VIII ст. 34—36). Отъ бачите, паце Аскоченський: »свободни будете,« каже Господь, а не — »закріплені на віки вічні у мое підданство« — якъ ви слезезовали. Не Богъ насъ карає и муки и лиха намъ посилає; Богъ тільки такъ установивъ, що муки и лиха и всякі болісти бувають послідкомъ неправди, бо и въ природі ми бачемо, шчо коли законъ її ламлемо, то за те и страждемо. Богъ не тільки на насъ лиха не посилає, а ще одвертає насъ одъ лиха, указуючи намъ путь истини и добра. Тимъ то Господь и говорить, що Вінъ не буде осужовати за те, що не повірять ему; Вінъ приходивъ не судити миръ, а спасти миръ, а судить грішняка само слово Христове, которое есть истина. »И аще кто услышитъ глаголы моя и не вѣруеть, азъ не сужду ему. Не придохъ бо да сужду мірови, но да спасу миръ. Отметайся мене и не пріямай глаголь моихъ, имать судящаго ему: слово, еже глаголахъ, то судить ему въ послѣдній день (Ев. отъ Іоанна гл. XII. ст. 47—48).

Се те жь саме, що и народъ нашъ каже: добре роби, добре иі буде. Не требе одъ насъ християнська віра, щобъ ми, заплуцавши очі, івровали тому, що намъ говоритця, а противно сѣму требе, щобъ

ми своїм власним розумом розважали (*) и мирковали, и сами за истину узнали слова Христові и сердцем ширимъ полюбили віру святу, — щобъ ми сповняли заповіді Христові не зпримусу, не зъ—під страху, а зъ любовію, и до Бога зъ молитвою приходили—не такъ якъ кріпаки до пана, а якъ діти до батька: тимъ то и въ молитві, що самъ Ісусъ Христовъ давъ намъ, зовемо Бога—»не пане нашъ, а »Отче нашъ!« Ті що хотять виставити християнського Бога паномъ, а насъ кріпаками, шукають собі опори въ Старому Завіті; але відомо, що за Старий Завітъ треба прийматись зъ оглядкою, що тамъ є згодного зъ наукою Христового, а що незгодного. Бо вельми єсть тамъ багато такого, шчо колєсь-то було до—ладу, а теперъ не годитця. Бо въ законі мопсеєвімъ сказано: око за око, зубъ за зубъ, а Господь велить добро діяти ворогамъ нашимъ; въ Старому Завіті велено невірну жону каміннемъ побивати, а Христось простивъ таку грішницю; въ Старому Завіті въ субботу заковано ніякого діла не робити, а Христось у субботу свои добрі діла творивъ, и сказавъ, що суббота для чоловіка уставлена, а не чоловікъ для субботи; въ Старому Завіті велено обрізоватись и різні правила держати, що Жици и теперъ содержують, а насъ, християнъ, не обовязали на те апостолы и отці святі. Недивно, що зъ Старого Завіту можна вивести, що Богъ єсть намъ панъ, а ми его кріпаки, да християнська наука такий погляд одкинула, бо то колєсь були инші віки и часи, а після Христа другі почалися. Сю річъ такъ виясняє св. Апостоль Павель, що здаєця нічого більшъ и говорити: »Глаголю же въ елико время наслѣдникъ младъ єсть, ничимъ же лучшій єсть раба, Господь сый всѣхъ; но подъ повелители и приставники єсть, даже до нарова отча. Такожде и мы, егда бѣхомъ млади, подъ стихіями бѣхомъ міра порабощени: егда же приде кончина лѣта, посла Богъ Сына своего единороднаго, раждаемаго отъ жены, бываема подъ закономъ: да подзаконныя искупить, да всыповленіе воспріимемъ, и понеже есте сынове, посла Богъ Духа Сына своего въ сердца ваша, вопіюща: Авва Отче. Тѣмже уже нѣси рабъ, но сынъ: аще ли же сынъ—и наслѣдникъ Божій Ісусъ Христомъ. (Къ Галатомъ гл. IV ст. 1—7).

Такъ якъже се панъ Аскочецскій каже, що ми кріпаки божі, коли Ісусъ Христовъ говорить: *не ктому васъ глаголю рабы, и апо-*

(*) Іоан. V, ст. 39.

столь Павелъ говоритъ: *уже нѣси рабъ?* Се мабуть (скажемо ему) такъ якъ язичники вмишляли собі богівъ и надавали имъ те, що сами любили, такъ и ви дієте: подобалось душі вашій кріпацтво, такъ вѣдо и до християнства тулите! Ні, не прижауетца воно до его, бо не мимо сказано: *»идѣже духъ Господень — ту свобода.«* Може ви, пане Аскоченський, почнете говорити: *»сей та той, та инший такъ да такъ вяснявъ сі міста письма святого.«* На такѣ ваше слово ми задалегідь оловімо, що, по заповіді апостольській, колибъ и самъ ангель зъ неба зійшовъ, та почавъ намъ викладати протнвне тому, що сказано Христомъ и ёго апостоламъ, такъ ми бъ и ёму не повірили.

Н. Костомаровъ.

III.

ВЗГЛЯДЪ ЮЖНОРУССКАГО ЧЕЛОВѢКА XVI СТОЛѢТІЯ НА НѢМЕЦКО-ПОЛЬСКУЮ ЦИВИЛИЗАЦІЮ.

Нѣмецкая цивилизація, проникая въ Польшу, а потомъ и въ русскую Литву, подъ покровомъ католичества, встрѣтила протестъ со стороны дворянъ и простопародья. И паны и ихъ подданные сознавали, каждый по-своему, ясную для нашего времени истину, что цивилизація полезна только тогда, когда мы заимствуемъ ее отъ другихъ народовъ на правахъ нравственнаго равенства и что, вѣхавъ къ намъ непрошенная, она ввозитъ съ собою порчу обычаевъ и нравовъ, которыя держится общество и отъ самостоятельнаго улучшения которыхъ зависить его будущность. Протестъ народа выразился его отчужденіемъ отъ развращеннаго мнимою образованностію богатаго и господствующаго класса, — отчужденіемъ, которое до-сихъ-поръ не уступаетъ даже и искреннимъ усиліямъ просвѣщенныхъ людей — сблизиться съ массою, преисбреженною нашими предками. Протестъ пановъ, воспитанныхъ въ старой простотѣ нравовъ, общихъ всему южнорусскому племени, высказывался въ разнообразныхъ письменахъ, мало-по-малу позабытыхъ обатолпчивавшимися и ополячивавшимися потомками. Перечитывая печатные сбор-

ники историческихъ документовъ, мы нашли у Нѣмцевича (Zbiór Pamiętników o Dawney Polsce, t. II, str. 177) рѣчь смоленскаго каштеляна, Мелешка, произнесенную на сеймѣ 1589 года, передъ Сигизмундомъ III. Достойнѣ вниманія фактъ, что она была говорена на языкѣ, который при Владиславѣ IV уже считался *хлоскимъ* (мужицкимъ). Такъ-какъ она записана была польскими буквами и напечатана (спустя много времени послѣ произнесенія) Полякомъ, то естественно предположить, что въ нее вошли нѣкоторые польскіе синонимы на мѣсто южнорусскихъ словъ. Это дѣлалось встарину часто при перепискѣ бумагъ иноземными писцами; а рѣчь Мелешка долго ходила по рукамъ, пока попала въ сборникъ Нѣмцевича. Такіе синонимы мы замѣнили южнорусскими словами, имѣя ввиду украинскихъ читателей и то обстоятельство, что документъ напечатанъ уже Нѣмцевичемъ въ такой формѣ, въ какой онъ ему доставленъ, или какую далъ ему самъ Полякъ—издатель.

— — Довелось ми́ні зъ ва́ми ра́дитись, а я на такихъ зъіздахъ ні́ко́ли не бува́въ и съ коро́лями і́хъ мѣ́лостями ні́ко́ли не засі́давъ; бо за небо́жчиківъ, вели́кихъ княжа́тъ на́шихъ Ли́товськихъ, сенте́нцій не бува́ло, по́-просту вони́ пра́вимъ се́рцемъ говори́ли, політи́ки не зна́ли и въ очи золоту́ пра́вду мовля́ли; хоть хто й поглузу́е, то зъ дѣ́брою мѣ́слю. Якже́ королі́ больше́ Ні́мцівъ, а́нжъ насъ, полюбѣ́ли, то все, що ста́ни зобра́ли, Ні́мцямъ поодава́ли на́ши господарі́, якъ Зи́гмунтъ Авгу́сть, що самъ будучи́ Ляхомъ, Ляхамъ Пидлі́ссе и Воли́нь оддавъ. А отъ—солодка́ намъ па́м'ять Зи́гмунта Пе́рвого, кото́рий Ні́мцівъ не годува́въ якъ тихъ соба́къ, Ляхівъ, зъ і́хъ хитро́щами, дуже́ не любѣ́въ, але́ Литву́ и на́шу Русь любѣ́тельно мѣ́лува́въ, и добре́ намъ за ё́го жи́вѣся, а про-те, въ такихъ бога́тихъ ша́тахъ не ходѣ́ли; і́нший безъ нага́ець, якъ Берна́рдинъ, а сорочкі́ ажъ до кісто́къ, а шапкі́ ажъ до по́яса. Дай Бо́же и тепе́рь такъ! Я самъ, якъ уберу́сь такъ до́ма, то па́ні Мстисла́вська, мо́я госпо́дня, наті́шитися и надивѣ́тися на ме́не не мо́же. А ми—на́ що дѣ́вимось, мѣ́лостиві́ панѣ́-братья́? на Ні́мецькі́ шту́ки, що́ ті́і Ні́мці ви́робля́ють, и въ які́хъ-то оде́жахъ хѣ́дять! Бага́то ма́ють гро́шей, городівъ и дѣ́ржавъ; змѣ́шалися зъ на́ми, усі́ма язика́ми гово́рять, а все ли́хе коро́лямъ, пана́мъ и речи́ посполі́тій ра́дють и баламу́тять. А якъ Ні́мець і́де, абѣ́ жінка́ ё́го виступа́е,—якъ шкѣ́рою скри́пѣть и шелѣ́це и пѣ́жмозъ ду́шѣть; а якъ до те́бе пору́чникъ при́де, то часту́й ё́го дѣ́бре, наві́ть и жін-

ку своєю посади коло ёго; а вінъ надівшись сидить якъ бісъ, моргає, мигає, шапку або бриль той перекириває, скребє по носі. А щобъ такого чорта по піці лануть? нехай би й король ёго-ми-лость знавъ, що намъ тії поганці!

Король Генрихъ, що до насъ зъ Німецького краю, зза моря, приїхавъ, якъ постерігъ, що ми ёму не даємó шабінкувати и Німцямъ ёго брикати,—нічого нікому не сказавши, виїхавъ и вже за море скікнувъ. А хотъ, правду мовити, не стілько вінъ вінень, якъ наши рідні баламути, щó сидять при короляхъ, багато крутять, деруть, річъ посполіту гублять. Черезъ нихъ-то и Волинь, и Підліс-се, пропали. Ходимо якъ нависніи, бо їхъ боїмося, правди не говоримо, а потакаємо похлібними язиками. Охъ, якъ бй то мџжно бісівъ тавіхъ кулакџмъ у мџрду,—перестали бџ каламџтити! И то, мійі панџве, немала шкода: держимџ слџги Ляхі... давай же імџ одџжу зъ фалендішу, годџй їхъ ласо, а зъ їхъ слџжи немає,—тілько укрџвшись изъ госпџди, до дівчџтъ дџблџють та ходџть и вџ великий кџхоль трублџть (*) Ти, пане, за стџль, а слугџ собі за стџль; ти за бџрщикъ, а слугџ—Ляхъ за багџту шџтуку мџса; ти за пляшку, а воні за дџругу,—а якъ не дџбре держишъ, то и зъ рџкъ тобі вџрве. И пильнџє тџлько, якъ ти зъ двџру, то вінъ зџразъ мџвчки підџрадаєтџя до жінки. Я бџ сказавъ: часъ тихъ Ляшкџв зъ Німцями повистинаџти, одџ порџчника та й до радџ; а що одџ їхъ улізло противъ нашџму праву, одџнџти вџ нихъ. Старші покџлџни Смоленські, продираџте очџ; лџпше обџ їхъ радџти, нижџ обџ Инџлян-тахъ, бо тџї мистечкџй якъ улізуть, то їхъ и жџбтомъ не викуришъ, якъ бџжџль одџ мџду. Алџє шкода розмовлџти про рџзні наши стрџти. Не малџ для насъ шкода держџти на стџні конџ драбан-

(*) Это напоминаетъ слѣдџющее мџсто у Гваньина, иностраннаго ротмистра при Стефанџ Баторџ: Kiedyby temu szlachetnemu narodowi zbytek, pijaństwo i marnotrawstwo nie przeszkadzało,—wszystkieby niemal narody cnotџ wrodzonџ i spaniałoścџ animuszu przechodził; ale ieden prze zdrowie drugiego, jako tego iest, obyczaj pełniџc, dzban by najwiџkszy aџ do dna wytrџbi, choџby tez to czasem było przeciw przyrodzeniu, nic to nie wadzi, a najwiџcej siџ sobie przy pełnych zalecajџ; zaczem ono podczas zalecania zdrowia ich pozbawia, i wiele ich z zbytniego pijaństwa w chorobę wpada. Bo siџ i tego często trafia, że gdy ieden do drugiego prze zdrowie pije, nietylko w szklanki, ale i w drewniany kufel łeb po uszy wrazi, a wypiwszy ostatek o łeb sobie stłucze; potem, nazajutrz wstawszy, stџka, choruje, chwieje siџ by trzcina od wiatru, na wino narzeka że go od niego łeb boli, a tego zapomni, że sobie on kufel stłukł prze zdrowie (*Opisanie Polski*).

тамъ, давати їмъ зімбою й літомъ овесь и сіно, підстилати їхъ що-ночи, держати для нихъ слугъ—Ляхівъ, конюшого, машталіра, а одъ їхъ жадної служби не питай. Коли Ляхъ ржавъ до дівчатъ, то драбантъ до' жінокъ. Приймайте двохъ Литвинівъ на стражъ до нихъ,—самъ батько, кажуть вони, васъ не впильнуе. И те мині лучилось, що купивъ на тандеті въ Києві сигарокъ, давъ три копій грошей, якъ висилали ми послі до Вильна. Що жъ? не довго покругівся заморській злодій! Святе діло намъ півень, що нехибно опівночи курікае. Ато жъ хиба не роспуста — держати Калакүтські кури, варіти їхъ доволі, смажити всякі пташкі, тіі торті зъ родзинками, мигдалями, циментомъ, багато цукрвані. За моєі пам'яті не бувало тихъ присмаківъ. Добра була гуска зъ грибками, качечка съ перчикомъ, печінка съ цибулею абб съ часникомъ, а якъ на пішний бенкетъ, то рїжова каша зъ шапраномъ. Вина венгерського не знано, а мамбозію тихенько пивано, медокъ и горілочку підпивали: але зате грошей було доволі, муровали міцніі городі, а на войні білися краще, ніжъ теперъ, краще поля додержували.

Хиба жъ и то не дурниця, що паніі въ такихъ багатихъ сукняхъ ходять. Перше не зналі тіі португали чи фортугали, а чепенне яке—небудь коло подолка колішетця,—а дворянинъ, якъ обкозь чубатий, поглядуе, якъ би вскубнүти. Я бъ радивъ,—нехай би білошійки наші наряділися въ давнійші записання, а въ шнурованню згаду носіли рбспірки, а до-того бъ и німецькихъ плюндеръ не вживати: було бъ зашитій и спокійній одъ доброхотниківъ милбснихъ,—не такъ би швидко крали любітелню бредню. А теперъ—хоть би зъ рогаиною ставъ на варті, то біса того не впильнуешъ.

Що дальше радити, справді не знаю; тільки те рачте вашмбсті згадати, щобъ завжди скілько сенаторівъ литовськихъ при королі бувало. Бувъ би й я,—та крулевщизни не маю,—не вхоплю бо її передъ другими, и въ панні Урсүли; у королевоі її-мбсти, рүчки не поцілую, якъ інші молоді сенатбрчики,—не здивуйте мостівніі панове-браття. Вікъ вікомъ: то оказуетця свина въ бороді, хоть чортъ за поясомъ спокутуе на гярний поглядъ.

Не тільки въ Смоленську, та й въ Мозіру обб тимъ ражено, кого бъ на ту сентенцію виправити. Отсе жъ, мене знавши, до вашихъ милостей прислано, и що Господъ Богъ давъ, те ми передъ

королюмъ ёго—милостью и вашность—панами братями й одгряли.
Ви говоріте врасче,—тілько не баламутте... Отъ и кінець.

Чтеніе этого документа наводитъ на разныя соображенія. Ограничима, покажѣть, однимъ: что въ концѣ XVI вѣка народный элементъ въ южнорусскомъ дворянствѣ былъ еще силенъ; что приправленная умышленнымъ простодушіемъ сатира на польско-нѣмецкіе нравы, во вкусѣ нашей народности, нашла слушателей на сеймѣ и сдѣлалась популярною въ современномъ обществѣ; и что не явись на помощь Полякамъ іезуиты съ своими широкими планами нравственнаго развращенія,—здоровый южно-русскій элементъ, можетъ-быть, сохранился бы въ нашихъ дворянахъ, такъ-точно, какъ и въ простонародѣ.

1862.

Хуторъ Мотроновка,
подъ Борзною.

П. Кулишъ.

КОБЗАРЬ.

ЛХІІ.

(Пропущений Т. Г. Шевченкомъ).

ЭПИЛОГЪ ДО »НЕВОЛЬНИКА« (¹).

Оце и вся моя дýма...
Не здивуйте, люди!
Те, що було — минúлося —
Изнову не буде.
Минúлися мои слёзи,
Не рвцтя—не плаче
Пото́чене старé сёрце
И óчи не бáчать —
Ні тихóї хати́ночки
Въ забúтому кра́ю,
Ні тихóї доли́ночки,
Ні тёмного га́ю;
Ні дiвчи́ні молодóї
Й малóї дитíни
Я не бачу щастли́вої...
Все плаче, все ггне!
И радъ би я сховáтися,
Але дé — не звáю.
Скрiзь неправда дé не глянóу,
Скрiзь Господа лáють!.. (²)
Сорце вiяне, засихáе,
Замерзáють слёзи...

(¹) Напечатаного въ IV-й кни́жцi *Основи* 1861 року.

(²) Оскорбляють, поругаються во́лѣ Господней.

И втомивсь я, одинокий,
 На самій дорозі....
 Отакé-то... не здивуйте,
 Шо вóрономъ крѣчу:
 Хмара сонце заступила —
 Я свѣта не бачу!..
 Лѣдві, лѣдві опівночи
 Сѣрцемъ прозираю.
 И нѣмоцнѣ мою дѣшу
 За свѣтъ посплаю
 Сцїлющої й живущої
 Водї пошукати:
 Якъ йнколи, то й принесе
 И покрѣпить въ хатї
 И засвѣтитъ огонь чистий —
 И сумно и тихо
 Розказує про весїлля —
 Звертає на лїхо...

Теперъ минї про слїпого
 Спрóту кінчає,
 Але якъ довести краю —
 И сама не знає.
 Бо не булó того дїва
 Можé споконъ-вѣку,
 Щобъ щаслива була жїнка
 Зъ слїпимъ чоловікомъ!
 Отъже стáлось таке диво!
 Годъ, другий минає
 Якъ побралсь, — а дївнєся —
 Вь кїпоццї гуляють
 По садочку... Старий батько
 Сидить коло хати,
 Та вчить внука малєнького
 Чолóмъ отдавати.

16 октября 1845.

С. Марьянское.

Г. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Двенадцатый отрывокъ.

10 февраля 1858.

Получилъ письмо отъ Кошоваго батька, Я. Г. Кухаренка, отъ 7 августа. Оно изъ Екатеринодара прогулялось черезъ Новопетровское укрѣпленіе и Оренбургъ, и только сегодня достигло своей цѣли. А все-таки лучше позже, нежели никогда. Кухаренко не зналъ о моей резиденціи; а я не зналъ, какъ растолковать себѣ его молчаніе. А теперь все объяснилось.

И. А. Усковъ изъ Новопетровскаго укрѣпленія пишетъ, что у нихъ все обстоитъ благополучно. Не завидую вашему благополучію.

В. Н. Погожевъ пишетъ изъ Владимира, что онъ на дняхъ видѣлся въ Москвѣ съ М. С. Щепкинымъ, и что онъ ему читалъ наизусть какую-то мою *Пустку*. Совершенно не помню этой вещи. А слышу объ ней уже не въ первый разъ.

11 февраля.

М. С. Щепкинъ съ сокрушеніемъ сердца пишетъ о моемъ безалаберномъ и нетрезвомъ существованіи. Интересно бы знать, изъ какого источника онъ почерпнулъ эти свѣдѣнія. Стало быть и у меня не безъ добрыхъ людей. Все же лучше, нежели ничего.

Благодарю тебя, мой старый, мой добрый; но чѣмъ тебя разувѣрить — не знаю.

Далѣе онъ пишетъ о перемѣщеніи П — вой въ Харьковъ. Онъ сомнѣвается, чтобы ей дали тамъ требуемое ею содержаніе.

• Будеть досадно, если не состоится это перемѣщеніе. Подождемъ, что скажетъ Иванъ Александровичъ Щербина.

Боже мой, какъ бы мнѣ хотѣлось вырваться изъ этой тухлой грязи!

• 12 февраля.

Сегодня нарисовалъ портретъ Кадницкаго. Остается нарисовать Фрейлиха, — и квиты.

(13 февраля не записано въ Дневникъ.)

14 февраля.

Кончилъ наконецъ вторую часть *Матроза*. Переписыванье— это самая несносная работа, какую я когда-либо испытывалъ. Она равняется солдатскому ученью. Нужно будетъ прочитатъ это рукодѣлье; что изъ него выйдетъ? Какъ прийметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочется ему нравиться, и только ему... Странное чувство!

15 февраля.

Приглашалъ запиской свою мучительницу обѣдать у М. А. Дороховой... сказалась больной... несносная лгувья! Мнѣ необходимо съ ней поговорить наединѣ до выѣзда изъ Нижняго; а какъ это устроить, не придумаю. Писать не хочется, а кажется, придется писать. Опять видѣлъ ее во свѣ слѣпою нищею, — только уже не у церковной ограды, какъ въ первый разъ, а въ живою картинѣ, въ малороссійской бѣлой свиткѣ и въ красномъ очипкѣ.

16 февраля.

Отправивши на почту письма Кухаренку и Аксакову, зашелъ въ соборъ послушать архіерейскихъ пѣвчихъ. — Какое противорѣчіе!

Нерукотворенный чудотворный образъ находится въ соборѣ и замѣчательнѣе какъ древность. Онъ перенесенъ изъ Суздаля княземъ Константиномъ Васпльевичемъ, въ 1351 г. Очень можетъ быть, что это — оригинальное византійское чудо.

Вечеромъ были живыя картины въ театрѣ, которыя я не пошелъ смотрѣть, несмотря даже на то, что въ нихъ участвуетъ моя несравненная. Я боялся увидѣть византійскій стиль въ этихъ картинахъ. Опасенія мои основательны. Г. М — ровъ малѣйшаго понятія не имѣетъ въ этомъ простомъ дѣлѣ. Въ театральномъ кафе или, какъ его здѣсь называютъ, въ *кабакъ*, встрѣтилъ старика П — ова, которому, какъ онъ мнѣ сказалъ, очень хотѣлось, чтобы его Катя что-нибудь прочитала въ слѣдующее воскресенье на сценѣ. Я обѣщалъ порыться въ руссiйской поэзи. Порылся, — и выборъ мой палъ на послѣднюю сцену изъ Фауста, Гёте, переводъ Губера. Она прочитаетъ хорошо: только нужно будетъ одѣть ее сообразно съ мѣстомъ и временемъ. Жаль, что нѣтъ подъ рукою Ретша! Да достану ли еще и книгу Губера въ этомъ затхломъ городѣ?

17 февраля.

Не безъ труда, однакожь досталъ Фауста, Губера, послалъ книгу моей артисткѣ и часа черезъ три являюся къ ней въ полной увѣренности, что она уже наизусть читаетъ роль Маргариты. Ничего не бывало. Она нашла почему-то неудобной эту сцену для чтенія. На зовъ матеря, вышла изъ комнаты; а я съ полчаса поболталъ съ отцомъ, и ушелъ какъ несолоно хлебалъ. Замѣчательная простота нравовъ!

18 февраля.

Проѣздомъ изъ Кіева въ Иркутскъ посѣтили меня земляки мои, Волконскій и Малога. Они ѣдутъ, въ званіи медиковъ, заслуживать казнѣ за воспитаніе. Мнѣ кажется неудобнымъ посылать молодыхъ медиковъ въ такую даль отъ центра просвѣщенія: гдѣ средства на будущее развитіе?

Малога сообщилъ мнѣ, что Марко Вовчокъ — псевдонимъ М. А. Марковичъ. Необходимо будетъ написать ей письмо, и благодарить ее за доставленную радость чтеніемъ ея вдохновенной книги.

19 февраля.

Въ шесть часовъ утра пріѣхалъ Шрейдерсъ изъ Петербурга привезъ мнѣ письмо отъ Лазаревского, и ѣсни Беранже, Курочкина,

и четыре экземпляра моего портрета, фотографированного съ моего же рисунка.

Въ 12 часовъ, въ залѣ дворянскаго собранія, происходило торжественное открытіе комитета, собраннаго для окончательнаго рѣшенія свободы крѣпостныхъ крестьянъ. Великое это начало благословлено епископомъ и открыто рѣчью военнаго губернатора, Н. А. Муравьева, — рѣчью одушевленною, христіанскою, свободою рѣчью. Но пзъ своекорыстныхъ помѣщиковъ никто не отозвался ни однимъ звукомъ на человѣческое святое слово. Будетъ ли начата эта рѣчь? Попрошу М. А. Дорохову, не можетъ ли она достать копію.

20 февраля.

Одинъ экземпляръ моего нерукотвореннаго образа подарилъ М. А. Дороховой; онъ ей не нравился; выраженіе находить слишкомъ жесткимъ. Просилъ достать копію рѣчи Муравьева; общала.

21 февраля.

Писалъ Лазаревскому, чтобы онъ свои письма ко мнѣ адресовалъ на имя М. С. Щепкина, въ Москву.

Началъ переписывать свою поэзію для печати, писанную съ 1847 по 1858 годъ. Не знаю, много ли выберутъ изъ этой половины добраго зерна?

22 февраля.

Третій разъ вижу ее во снѣ и все нищюю; а вслѣдствіе какихъ данныхъ, — не разумѣю. Сегодня представилась мнѣ она грязною, безобразною, оборванною, полунагою, и все-таки въ малороссійской свиткѣ, но не въ бѣлой, какъ прежде, а въ сѣрой, разорванной и грязью запачканной. Со слезами просила у меня и мпlostыни и извиненія за свою невѣжливость, послучаю Фауста, Губера. Я, разумѣется, простилъ ее и, въ знакъ примиренія, хотѣлъ поцѣловать, но она исчезла. Не предсказываютъ ли эти ночныя грезы намъ дѣйствительную нищету?

23 февраля.

Сонъ въ руку. Возвращаясь съ почты, зашелъ я къ Владимірову и услышалъ, что моя возлюбленная П — ова, не дождавшись письма изъ Харькова, заключила условіе съ здѣшнимъ новымъ директоромъ театра, съ г. Мирцовымъ. Если это правда, то въ какія же отношенія поставила она меня и Михайла Семеновича со Щербиною?

Вотъ она гдѣ нравственная нищета! а я боялся матеріальной. Дружба врозь и черти въ воду. Кто нарушилъ давнее слово, для того клятва не существуетъ.

24 февраля.

Получилъ письмо отъ Кулиша съ дороги въ Бельгію, съ хутора Матроновки, около Борзны. Онъ предлагаетъ мнѣ рисовать — изъ малороссійской исторіи, изъ пѣсень и изъ современнаго народнаго быта — рисунки, которые бы можно было вырѣзать на деревѣ, печатать въ большомъ количествѣ, раскрашивать и продавать по самой дешевой цѣнѣ. Мысль его та, чтобы замѣнить въ нашемъ народѣ суздальское издѣліе. Прекрасная, благородная мысль! Но она можетъ осуществиться только при большихъ деньгахъ, и принести даже матеріальную пользу. Теперь я не могу приняться за такую работу. Для этого нужно жить постоянно въ Малороссіи, чтобы была разница между моими рисунками и суздальскими, и потому еще, что я не теряю надежды быть въ академіи и заняться любимой акватинтой. —

Я такъ много перенесъ испытаній и неудачъ въ своей жизни, что, казалось бы, пора освоиться съ этими мерзостями. Не могу. Случайно встрѣтилъ я П — ову; у меня не хватило духу поклониться ей. А давно ли я видѣлъ въ ней будущую жену свою, ангела хранителя своего, за котораго готовъ былъ положить душу свою? Отвратительный контрастъ! Удивительное лекарство отъ любви — несостоятельность! У меня все какъ рукой сняло. Я скорѣй простилъ бы ей самое бойкое качество, нежели эту мелкую несостоятельность, которая меня, а главное — моего стараго знаменитаго друга, поставила въ самое неприличное положеніе.

Завтра Кудлай ѣдетъ во Владиміръ, — попрошу его взять и меня съ собой. Изъ Владиміра какъ-нибудь доберусь до Никольскаго и въ объятіяхъ стараго, искренняго друга, дастъ Богъ, забуду и П—ову, и всё мои горькія утраты и неудачи. Отдохну, и на досугъ займусь перепиской для печати моей невольнической поэзіи.

25 февраля.

Въ 7 часовъ утра получилъ письмо Лазаревскаго; онъ пишетъ, что мнѣ дозволено приѣхать и жить въ Петербургѣ. Лучшаго поздравленія съ днемъ ангела нельзя желать.

Въ три часа собрался къ обѣду: Н. Брылкинъ, П. Брылкинъ, Грасъ, Лапа, Кудлай, Кадинскій, Фрейлихъ, Климовскій, Владиміровъ, Поповъ, Товбичъ. За обѣдомъ было и шумно, и весело, и пязчно, потому что компанія была единодушна, проста и въ высокой степени благородна. За шампанскимъ я сказалъ спичъ, сначала поблагодарилъ гостей моихъ за сдѣланную мнѣ честь и въ-заключеніе прибавилъ, что я ни на кого не буду въ претензіи, если буду встрѣчать всюду такихъ добрыхъ людей какъ они, теперь сущіе со мною, и что память о нихъ навсегда сохраню я въ моемъ сердцѣ.

Праздникъ мой совершился въ квартирѣ добрѣйшаго К. Шрейдерса.

Вечеромъ пошелъ я проводить отъѣзжающаго въ Петербургъ Климовскаго, съ которымъ предполагалъ и самъ отправиться въ гости къ М. С. Щепкину, но письмо Лазаревскаго меня во время остановило.

26 февраля.

Товбичъ предложилъ мнѣ прогулку за 7½ верстъ отъ Нижнего; я охотно принялъ его предложеніе, съ цѣлію сократить длинное ожиданіе офіціального объявленія о дозволеніи жить мнѣ въ Питерѣ. Мы пригласили съ собой актера Владимірова и нѣкую дѣвицу — отчаянную особу. Скверно пообедали на мой счетъ въ трактирѣ Бубнова и пустился въ дорогу.

27 февраля.

Въ селѣ Мѣдновкѣ, цѣли поѣздки Товбича, пробыли мы до

8 часовъ вечера. Тутъ встрѣтился я съ путейскимъ капитаномъ Петровичемъ, приѣхавшимъ туда по одному дѣлу съ Товбичемъ. Петровичъ, по происхожденію Сербъ, образованный, прямой и сердечный человѣкъ, хорошо разумѣющій и глубоко сочувствующій всему современному. Мнѣ больно, что я прожилъ столько времени въ Нижнемъ и только сегодня встрѣтился съ этимъ рѣдкимъ человѣкомъ.

28 февраля.

Въ 7 часовъ утра возвратились мы благополучно въ Нижній. Поѣздка наша была веселая и несовсѣмъ пустая.

1 марта.

На имя здѣшняго губернатора, отъ министра внутреннихъ дѣлъ, получена бумага о дозволеніи проживать мнѣ въ Петербургѣ, но все еще — подъ надзоромъ полиціи. Это работа...

2 марта.

Получилъ письмо отъ графини Н. И. Толстой. Она пишетъ, что ея сердечное желаніе наконецъ исполнилось, и что она съ нетерпѣніемъ ждетъ меня къ себѣ. Доброе, благородное созданіе! Чѣмъ я воздамъ тебѣ за добро, которое ты для меня сдѣлала? Искреннею, безконечною молитвою.

Овсянниковъ проситъ, чтобы его здѣсь до 7 числа подождать. Подожду. А если обманетъ — прокляну и безъ денегъ уѣду.

3 марта.

Давно ожидаемую книгу — *Дѣтство Багрова-внука* — сегодня получилъ съ самою лестною надписью сочинителя. Книга была послана изъ Москвы 7 февраля и пролежала до-сегодня у сухого. — Могла и навсегда остаться у него, еслибы я сегодня случайно не зашелъ къ нему и не увидѣлъ ея. Онъ извиняется разсѣянностью и дѣлами. Чѣмъ хочешь извиняйся, а все-таки ты сухой нѣмецъ. И что вздумалось Сергѣю Тимофѣвичу дѣлать

его моимъ комисіонеромъ, тогда какъ ему мой адресъ извѣстенъ? Не думалъ ли онъ чрезъ это познакомить меня съ нимъ? Добрыйшій Сергій Тимофеевичъ!

4 марта.

Въ ожиданіи Овсянникова и полицейскаго пропуска въ Петръ, принялся переписывать *Видьму* для печати. Нашелъ много длиннаго и недодѣланнаго. И слава Богу! Работа сократитъ длинные дни ожиданія.

5 марта.

Послалъ письмо, Н. И. Толстой. Писалъ ей, что 7 числа, въ 9 часовъ вечера, оставлю Нижній Новгородъ. Сбудется ли это? Это будетъ зависѣть отъ Овсянникова, а не отъ меня.

Продолжаю работать надъ *Видьмою*.

6 марта.

Я слишкомъ плотно принялся за свою *Видьму*. Такъ плотно, что сегодня кончилъ. А работы было порядочно и, кажется, порядочно кончилъ. Переписалъ и слегка поправилъ *Лилію* и *Русалку*. Какъ-то примутъ земляки мои мою невольническую музу?

Часовъ въ 7 вечера явился ко мнѣ унтеръ-офицеръ и предложилъ довести меня за 10 р. до Москвы. Сердечно благодаренъ за предложеніе. Онъ отвозилъ въ Вятку какого-то непокорнаго отцу своему капитана и на обратномъ пути искалъ себѣ попутчика, и нашелъ меня въ Нижнемъ. Еще разъ — спасибо ему.

Условившись въ цѣнѣ и времени выѣзда, я пошелъ къ Кудлаю поторошить его насчетъ полицейскаго пропуска. Кудлая не засталъ дома, и по дорогѣ зашелъ къ Вильде, гдѣ встрѣтилъ Татарнова, мамзелей Шмйтгофъ и брата ихъ, молодого, весьма талантливаго скрипача и сценическаго артиста. Послѣ ужина, хозяинъ, прощаясь со мной, подарилъ мнѣ на память нѣсколько миниатюрныхъ медальоновъ, копій съ извѣстныхъ скульптурныхъ произведеній древнихъ и новыхъ, сдѣланныхъ разными художниками. Милый и умный подарокъ!

7 марта.

Отъ часу по-полудни до часу по-полуночи прощался съ моими Нижегородскими друзьями. Заключилъ разставанье у М. А. Дороховой, ужиномъ и тостомъ за здоровье моей святой заступницы, графини Н. И. Толстой.

(8 и 9 марта не записаны.)

10 марта.

Въ три часа по-полудни 8 марта оставилъ на саняхъ, а во Владимірѣ пріѣхалъ 9-го ночью на телегѣ. Кромѣ этого, весьма обыкновеннаго явленія въ настоящее время года, ничего особеннаго не случилось, кромѣ легкаго воспаления въ лѣвомъ глазѣ и зудъ на лбу. Во Владимірѣ я взялъ розовой воды и думалъ все покончить этимъ ароматическимъ медикаментомъ. А вышло не такъ, какъ я думалъ.

Во Владимірѣ на почтовой станціи встрѣтилъ А. И. Бутакова, подъ командою котораго плавалъ я два лѣта, 1848 и 1849, по Аральскому морю. Съ тѣхъ поръ мы съ нимъ не видались. Теперь онъ ѣдетъ съ женою въ Оренбургъ, а потомъ на берега Сыръ-Дарьи. У меня при одномъ воспоминаніи объ этой пустынѣ, сердце холодѣетъ, а онъ, кажется, готовъ тамъ навсегда поселиться. Повревилась сатана лучше яснаго сокола.

Въ 11 часовъ вечера пріѣхалъ въ Москву. Взялъ номеръ за рубль серебра въ сутки, въ какомъ-то великолѣпномъ отелѣ, и едва могъ добиться чаю, потому что уже было поздно. О Москва! о Караванъ-Сарай! подъ громкою фирмою — отель, да еще и съ швейцаромъ.

11 марта.

Въ 7 часовъ утра оставилъ я Караванъ-Сарай со швейцаромъ и пустился отыскивать своего друга, М. С. Щепкина. Нашелъ его у стараго Пшмена, въ домѣ Щепотьевой, и у него поселился и, кажется, надолго, потому что глазъ мой распухъ и покраснѣлъ, а на лбу образовался нѣсколько грушъ прыщей. Облобызавъ моего

великаго друга, отправился я къ доктору Ванъ Путерену, моему Нижегородскому знакомому. Онъ прописалъ мнѣ англійскую соль, зеленый пластырь, діету и, по крайней мѣрѣ, недѣлю не выходить на улицу. Вотъ тебѣ и столица! Сиди, да смотри въ окно на стараго безобразнаго Пимена.

12 марта.

Посѣтилъ меня докторъ Ванъ Путеренъ, прибавилъ еще два лекарства для внутренняго и наружнаго употребленія, и посулилъ мнѣ, по крайней мѣрѣ, недѣлю заточенія в поста. Веселенькая перспектива!

Вслѣдъ за докторомъ, посѣтилъ меня почтеннѣйшій Михайло Александровичъ Максимовичъ. Молодѣеть, женился, отпустилъ усы, да и въ усъ себѣ не дуетъ. Вечеромъ, по настоянію моихъ гостепріимныхъ хозяевъ, сошелъ я внизъ, въ гостиную, съ повязанной головой, гдѣ встрѣтилъ нѣсколько человекъ гостей и между ними Кетчера, Бабста и Афанасьева, съ которыми тутъ и познакомилъ меня хозяинъ. Время быстро прошло до ужина. Подали ужинъ, гости сѣли за столъ, а я удалился въ свою келію. Проклятая болѣзнь!

13 марта.

Докторъ Ванъ Путеренъ уѣхалъ сегодня въ Нижній, рекомендовалъ мнѣ своего пріятеля какого-то нѣмца, котораго я однакожь не дождался и просилъ М. С. пригласить медика, какого лучше знаетъ, потому что болѣзнь моя не шутя меня беспокоитъ. М. С. пригласилъ доктора Мина. Завтра я его ожидаю.

Навѣстилъ меня Маркевичъ, сынъ Н. Маркевича, автора *Исторіи Малороссіи*, и М. А. Максимовичъ, съ брошюрою: *Изслѣдованіе о Петрѣ Конашевичѣ - Сагайдачномъ*. Сердечно благодаренъ за визитъ и за брошюру.

14 марта.

Отправилъ Лазаревскому два рисунка, назначенные для поднесенія М. Н.

Послѣ обѣда явились ко мнѣ два доктора; хорошо еще, что не

вдругъ. Пріятель Ванъ Путерена прописалъ какую-то микстуру въ темной банкѣ, а Минъ пилнавскую воду и діету. Я рѣшился слѣдовать совѣту послѣдняго.

Дмитрій Егоровичъ Минъ—ученый переводчикъ Данта и еще болѣе ученый и опытный медикъ. Поэтъ и медикъ:—какая прекрасная дисгармонія!

У стараго друга моего М. С.—вездѣ и во всемъ поэзія, у него и домашній медикъ—поэтъ.

15 марта.

Вчера было у меня два доктора, а сегодня ни одного. Миѣ, слава Богу, лучше; скоро, можетъ-быть, они для меня будутъ совѣмъ не нужны. Какъ бы это хорошо было! Надоѣло смотрѣть въ окно на старога Пимена.

М. С. ухаживаетъ за мною какъ за капризнымъ больнымъ ребенкомъ. Добрѣйшее созданіе! Сегодня вечеромъ пригласилъ онъ для меня госпожу Грекову, мою полуземлячку, съ тетрадью мало-россійскихъ пѣсень. Прекрасный, свѣжій, сильный голосъ. Но наши пѣсни не дались, особенно женскія. Отрывисто, рѣзко,—національной экспрессіи она не уловила. Скоро ли услышу тебя, моя родная, задушевная пѣсня?

Петръ Михайловичъ, старшій сынъ моего великаго друга, подарилъ миѣ два экземпляра фотографическихъ портретовъ апостола....

16 марта.

Нарисовалъ портретъ, не совѣмъ удачно, М. С. Причиной неудачи были сначала Максимовичъ, а потомъ Маркевичъ. Пренавнныя посѣтители! Имъ и въ голову не пришла поговорка, что не во-время гость хуже татарина, а кажется — люди умные, а простой вещи не понимаютъ.

Послѣ обѣда посѣтилъ меня Д. Е. Минъ и, кромѣ діеты и пилнавской воды, ничего не присовѣтовалъ. Дня черезъ три общаетъ выпустить на улицу. Ахъ, какъ было бы хорошо!

17 марта.

Сегодня опять посѣтили меня оба медика, и слава Богу; кромѣ діеты и сидѣнія въ комнатѣ, ничего не прописали. Я, однакожь, и

этого не исполнилъ. Вечеромъ, втихомолку, навѣстилъ давно-не-виданнаго друга моего, княжну Варвару Николаевну Ревинну. Она счастливо переѣвилась, пополнила и какъ-будто помолодѣла...

18 марта.

Кончилъ переписыванье или процѣживанье своей поэзіи за 1847 годъ. Жаль, что не-съ-гѣмъ толково прочитать. М. С. въ этомъ дѣлѣ мнѣ не судья. Онъ слишкомъ увлекается. Максимовичъ — тотъ просто благоговѣть передъ моимъ стихомъ. Бодянский тоже. Нужно будетъ подождать — а. Онъ хотя и жестко, но иногда скажетъ правду. За то ему не говори правды, если хочешь сохранить съ нимъ добрыя отношенія.

Въ первомъ часу поѣхали мы съ М. С. въ городъ. Заѣхали къ Максимовичу, застали его въ хлопотахъ около »Русской Бесѣды«. Хозяйки его не застали дома. Она была въ церкви; говѣеть. Вскорѣ явилась она, и мрачная обитель ученаго просвѣтлѣла. Какое милое, прекрасное созданіе! Но что въ ней очаровательнѣе всего, это чистый, нетронутый типъ моей землячки. Она проиграла для васъ на фортепьяно нѣсколько нашихъ пѣсень, такъ чисто, безманерно, какъ ни одна великая артистка играть не умѣетъ. И гдѣ онъ, старый антикварій, выкопалъ такое свѣжее, чистое добро? И грустно и завидно! Я написалъ ей на память свой *Весенній Вечоръ*, а она подарила мнѣ, для ношенія на шеѣ, кievскій образокъ. Наивный и прекрасный подарокъ!..

Разставшись съ милою, очаровательною землячкою, заѣхали мы въ Школу Живописи къ моему старому пріятелю, А. Н. Мокрицкому. Старый пріятель не узналъ меня. Немудрено: мы съ нимъ съ 1842 года не видались. Потомъ заѣхали въ книжный магазинъ Н. Щенкина, гдѣ мнѣ Якушкинъ подарилъ портретъ знаменитаго Николая Новикова. Потомъ пріѣхали домой и сѣли обѣдать.

Вечеромъ былъ у О. М. Бодянского. Наговорились досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ-особенности. И тѣмъ я заключилъ свой первый выходъ изъ квартиры.

ОПОВІДАННЯ ГРИЦЬКА КЛЮШНИКА.

Такъ дідъ колись розсказувавъ,—
Нехай здоровъ буде!..
А я за нимъ.. Не знавъ старій,
Що письменні люде
Тві рѣчи прочитають...»

(Епизодъ въ «Гайдамакъ»).

Т. ШЕВЧЕНКО.

I.

ПРОКІПЪ ИВАНОВИЧЪ.

Ганні Івановні Стороженко.

Нема вже тепѣречки такихъ панівъ, якъ колись були!... Отъ хочьби й нашъ покійний панъ, — пошли ёму, Господи, царство небѣсне! — на всю гѹбу паномъ бувъ, а міжъ нами, прѣстимъ людомъ, — ріднимъ батькомъ!.. Які тепѣречки пані?... катъ-зна, нащо поперевѣдились!... Не вінъ тебе не зрозуміе, ні тї ёго; за ціліснський рікъ п рѣзу не лучитця ёго побачить: прибіжить зъ Петенбурха, ухопить грошенятъ, та й зновъ у Петенбурхъ. Та ще чортяка їхъ навчивъ въ картти гратъ: програ щѣ въ заграмахъ, та й продае щѣ мае ще вірости на той рікъ! Знай — піше до управителя: присілай грѣшей; а той п дерѣ, п цѹпать, п каніючить, — ни зъ кого якъ зъ своїхъ же людѣй, — п послѣ папу. Дѣ коли, кажѹ, хочъ п приде на кілька тамъ днівъ, то й не ходи до ёго: тільки на порігъ, — тѣкъ, заразъ, тебе лакіза й женѣ въ кантѣру...

А въ кантѣрі — яку тобі порѣду дадѹть?... віляють та въ тривірви й проженѹть. А до старѣго пана хочъ у-ночі, булѣ, прихѣдъ, — вислухае тебе ласкаво, п порѣду дасъ, п чѣго попрѣ-

сишъ — наділять. Не цурався вінъ и нашого товариства: було, прийде и на весіля, и на хрестини, та, одкінувши на-бікъ своє панство, гуля зъ нами, — було и вище собі на здоровья, — такъ-що молодіці и дівчата візьмуть ёго на руки и однесуть въ будинокъ. А лучалось, — якъ було за що, то й вибье, а трапця якé ледящо, то й проженé.

— Идй собі, скаже, на всі чотірі: не треба мнѣ ледячого чоловіка; ти мнѣ и на все село недобру славу нагонившъ.

За-те-жъ, було, и чужі поважали нашихъ селянъ; и судові не дуже передъ нами кірпу гвѣли, — а пана боялись гіршъ якъ ми, прости люде. Комисаръ, було, пріде та не зна, на яку й ступить, зъ якого слова и мову почать: тільки, було, що не такъ, то й вижено. Що ти зъ нимъ будешъ робить? на ёго и судá ніякого не було: наміснику — рідичъ, генорали ёму товариші, — сказано — дѹка!... А багатирь який бувъ: кільки хуторівъ мавъ въ Полтавської, въ Харківської губѣрні, а тѹтчки — того степу... щобъ я пропавъ, коли й на доброму коню за тїждень объїдешъ: одъ річки Глибокої ажъ до річки Жучихи — все ваше було. По сусідству, чужі гурті и отари скрізь паслись по нашимъ степамъ. Инколи поїде панъ полювать, то вони, углѣдивши, й почнуть переганять на свою межю, — то панъ и гукне:

— Не займайте! нехай пасѹтця; бѹде й мнѣ и вамъ!

И въ косовіцю, — хто скотівъ, той и косівъ; не такъ, якъ теперечки, що часомъ й своїмѹ чоловікові не дадѹть накосити травй. Э! тоді гарно тѹтчки жилось, — святá булá старовина!... Я зазнаю сей край, якъ вінъ тільки-що заселявся. Ми саме тоді зъ покійнимъ Прокіпомъ Ивановичемъ прийшли зъ Січи, якъ тутъ тільки - що почали будоватись.

Давно вже се діялось, ажъ у той рікъ, якъ зруйновали нашъ Кошъ, а здаѣтця—неначе вчора минѹло, — такъ вово живо передъ очима. Ось якъ вово було: після того, якъ одчахнѹвся одъ салтана Крїмській ханъ, Слобожане почали селитись по степахъ, стали забирать и наші вольности, землі, — не такъ прости люде якъ ті підпанки. Запорозьці нерáзь давали їмъ прочуханья: отоді-то й Гарина на Орельці уколóшкали, — та не ёго одного, — и дрѹгихъ посікли на капѹсту. Отъ и стали жалитьця на насъ, Запорозьцівъ, що й самі не користѹтця зѣмлями, и людамъ боронять, неначе та со-

бака, що лежить на сіні, ані сама не їсть, ні волу не дає. А тутъ ще роздратовали того Кутемку, світлішого: бачите, приставъ вінъ до нашого товариства (тоді ще й Грицькомъ Нечосою ёго прозвали), — такъ, кажу, хочъ и приставъ прѣстимъ козакомъ, а хотівъ по своѣму орудовать всімъ Кошемъ, а Січъ ёму й не покорилася. Отъ вінъ и подаровавъ Кошѣ зъ чистого золота ковшъ, та ще й зъ кришкою. Старі козаки тільки глянули на ту кришку, — такъ въ одинъ голосъ й сказали: «покриє жъ и насъ лиха година!» Такъ вонѣ й сталося! Незабаромъ, саме на Зелені Святки, прийшовъ зъ Москѣвськимъ військомъ генералъ Текелій, и огласивъ волю Цариці: що Кримській ханъ угамовався, и що намъ, Запорозьцямъ, нічого більшъ тутечки робити, — такъ щобъ ми йшли якъ Чорному морю битця зъ Черкесомъ, а землі наші вѣлено роздати підъ городи — панамъ и слобожанамъ (¹). Боже мій милій, що тоді діялось у нашому Кошѣ! Спершу хотіли були боронитця, а далі зібрали раду, а на раді розбились на дві половини. Одні казали, що гріхъ проливати християнську кровъ, и згодились покоритись Цариці; а другі не схотіли: посідали на чайки, та й поплили до салтана. Були й такі, тільки не багацько, що не пішли ні до Чорного моря, ні до салтана, а повернулись на Україну.

Прокіпъ Івановичъ бувъ тоді нашимъ куріннимъ. И що то за козакъ зъ ёго бувъ!... Скільки на світі живу, а другого такого чоловіка не лучалося мнѣ бачити на своѣму віку. Розумний, чулий, правдива, щира козацька душа, безъ помсти й користи. Всі ёго въ Коші поважали, всі слухали, — хочъ такий палкий бувъ, якъ той порохъ: тільки що не такъ, не по правді, то й очи заблещать и за шаблю хапаєтця, — на ніжъ полізе. А зъ себе — який козарлюга бувъ! високій, сановитий, очи, якъ небо, сіні, прихмурені чорними бровами, вусъ чорний, ажъ впліскуєтця: глянешъ на ёго, то неначе очи до ёго прилипають. Не було въ ёго ні роду ні племені: нашъ-таки січовикъ Печіица привізъ ёго зъ якогось зимовка по сѣмому року; въ Коші вінъ и вірісь, тутъ и загартовався. Отожъ якъ ставъ розходитця січовикъ, я й питаю Прокіпа Івановича:

(¹, Січъ зруйнована 1775-го року.

— Куді жь ти помандруєшь? чи до Чорного моря, чи до салтана?

А вінъ и каже:

— Не лааясь я зъ Черкесомъ, то й битись зъ нимъ не хочу; не кланявся салтану — и вланятись не буду; а підю собі на Україну, куді мене доля приведє. — А ти, Грицьку, — пита, — куді підешь?

— Туді, кажю, куді й ти, коли ласка твоя, приймешь мене за товариша.

— Друже мій, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, положивши мині на плєча рүки: — ми жь зъ тобою давні товариші, а тепєречки, въ нашому сирöцтві, будемо рідними братами!

За два тижні після того, якъ прийшли Москалі, нашъ Кошъ зовсімъ опустивъ. Дє-які, кажю жь, помандровали нкь Чорному морю, а другі посідали на чайки. та й гайда до салтана. И ми зъ Прокіпомъ Івановичемъ хотіли вже рушатъ, а тутички, мині на-лхко, зплечивсь мій ківъ, — такъ Прокіпъ Івановичъ и каже:

— Пішии кóнному не товаришъ; нема въ тебе кóня — не трєба й мині; та тепєречки вже не до кóней: трєба братись за волівъ.

У той день якъ намъ рушатъ, подаровавъ вінъ свого коня и роздавъ брöню: комү шаблю, комү пистóлі, комү гвинтовку. Отъ, якъ тепєречки єго бачу: побілівъ якъ крейда, у грудяхъ духъ спираєтця, у сєрці кипіть, а самъ усміхаєтця. И я тежъ оддавъ свою брöню; тільки й зоставили собі по чингалу, про всякий случай, одъ звирюки. Далі, пішли на кладовище; Прокіпу Івановичу схотілось попрощатъця зъ покійникомъ, наречєннимъ батькомъ. Пришовъ, вклонився єго мógильці, та й каже:

— Прощай, батьку! думалось и мині лягти поручъ зъ тобою, та не привівъ Господь. Не прийду вже сюді захпститъ твою вічну хатину; мóже, черезъ кілька лїть, и хрестъ твій здїймуть на підвалину, скотина топтатите твоє чєсне усипалище, а мóже поставлять тутечки шинóкъ и шинковатимуть жидівські пархи!

Зъ кладовища ми переїхали у чóвні на другий бєрегъ Дніпра, зїшли на гóру и глянули на Кошъ. Якъ на долоні передъ нами! — зовсімъ опорожнивсь: дє-не-де побачишь козакá, и курєні порозвалєвались, другі зовсімъ розібрані; тільки стоить одна цєр-

ковця (¹), веначе стара ненька, випроводивши діточокъ и по-прощавшись зъ нимъ на віки вічні. Прокіпъ Ивановичъ упавъ на коліна и ставъ прощатця зъ Січчю; що вінъ казавъ—не пам'ятаю та й не чувъ, — такъ важко стало! здавило серце веначе обчєнками; не стямивсь, якъ и самъ упавъ на коліна и, вже не знаю зъ чоґо, ставъ читать: »нынѣ отпускаеш раба твоего, Владыко, по глаголу твоему, съ миромъ!« Хочъ, правду кажучи, и не було тоґо міру, та вже, бачу, такъ уста промовили одхидну молитву нашому бездольному козацтву.... Устали, обнялись, кріпко притупились одинъ до одного и гірко заплакали....

— Въ першій разъ, якъ живу на світі, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — оцє заплакавъ!...

— И я въ першій, кажу.

— Було для чоґо и приберегти сю слєзу, каже Прокіпъ Ивановичъ. — Теперечки ми, Грицьку, не січовикі, не лицарі, та все-таки чесні люде: своє оддали, та чужого не загарбали!... Охъ, важко, — каже, — и не вимовишь: здаётца, якби все те лихо, що на серці, вихоплось слобомъ, то й камень, почувши, тріснувъ би и виливъ зъ себе родникъ слізъ.

— Такъ, — кажу, — такъ!... Та прпхилившись одинъ до другого, плачемо.

Щє разъ глянули на Кошъ, поклонились на всі чотірі, перехрестились, та й пішли. Идемó мовчки; у кожного одно горе на думці, и не зчулись, якъ пройшли верстъ зъ десять, — отъ и й питаю у Прокіпа Ивановича:

— Куди жъ се ми простуємъ? коли на Самарьску паланку (²), то трєба повертатъ у ліву рүку...

— Ні, каже Прокіпъ Ивановичъ, — підемо за Берєку, у слободи: тампички, кажуть, не дуже ще расплодилось тихъ підпанківъ. По дорозі зайдемо у Призівъ зимовикъ (³), десь за річкою Самарою, — одпочинемъ, та й підемо икъ Донцю.

На треті сүтки дійшли ми до річки Самари и заночовали въ зимовику староґо Кукси; колісь и вінъ бувъ січовикомъ. Одъ єґо почув ми, що по тимъ боці Самари, пани розмежовують зємлі, а

(¹) На тий місці, де бувъ Кошъ, теперички село Покровське.

(²) Самарьська Паланка була тамъ, де теперички г. Новомосковскъ.

(³) Теперички Призові Хутора.

туді дальшъ, якъ Орельці, вже й селютця. Роспитавши дорóгу до Приза, переплнали Самáру и пішли собі горóю. Не пройшли й п'ятнадцяти верстовъ, якъ почались будовання и дé-не-де стояли повкóповані стовби́, — сé бъ то мéжи.

— Глянь. — каже Прóкіпъ Ива́новичъ: — не Иродови діти! вже й будуютьця; а ми, дурні, боронили сі зéмлі не вікъ и не два, крóвью нашою поливали и кістками огорóжували!

Ажъ почервонівъ зъ досáди; дé прійдеця доріжка побіля будóви, то й крóка дасть, и обійде. Надъ-вечіръ, прійшли ми до Приза. Не дуже зра́дмили побáчившись; мóвчки привітали оди́нь óдного, — ни одинъ зъ насъ и не пугікнувъ: бо й Призъ вже знавъ наше ли́хо. Такъ и вь хату ввiшли; посідали, пону́рились; ніхто й пáри зъ рóта не пустівъ. Та вже прійшла жінка зъ горóду и заторохтіла: «вiдкіля й куди?» Отъ и ми почали розмóву.

— Який ёго врагъ и сподівавсь, — озвався Призъ, — щобъ такé ли́хо склáлось, — нехай ёму абi-що!... У насъ вже чутка була, що тебé, Прóкіпе Ивановичу, оббiрають на старшину; а теперечки, глянувши на тебе, сёрце крóвью обливáється: нема вже й тогó ковя́, щó носивъ тебé якъ на крiлахъ, и шаблi, щó не одну татарську гóлову зчесáла, и иствóливъ, зъ которiхъ птицю бивъ на лету!

— На все воля Бóжа, — одказавъ Прóкіпъ Ива́новичъ: — вiнъ насъ возно́сить, вiнъ и смиря́е!

Стали теревéні гнуть, давнину зга́дувать; потрóшку-потрóшку и розбiли свою́ чугу; тiльки дé-коли якъ нагадають про панивъ, то Прóкіпъ Ива́новичъ и на-впиду змiнитця, и насупитця. Отъ, дивлячись на сé, Призъ и ка́же:

— Э, ні, Прóкіпе Ива́новичу! не всі пани́ однимъ мiромъ ма́зані: е мiжъ ними й дóбрі люде; оттамечки, дé була Дорóшова пásiка, дарма́ що панъ, а дóбрый чоловікъ....

Такъ куди! якъ крикне:

— Брехня́, грiчи брехня́. Зробi, — ка́же, — дóброго чоловіка паномъ, то й буде зъ него ледащó!

— Щожъ, Прóкіпе Ива́новичу, — озвався и я: — аджежъ в у панивъ е душа́?

— Така́ душа́... — грiмнувъ.

Не стали зъ нимъ и спóритця; а тимъ-часомъ Призиха поставила намъ знатну вечерю: тетерю (¹) зъ загребами (²), галушки зъ постромою (³). мплай (⁴), глечнкъ варевуха, пляшку тернівки, оковитої. Ото ми їмо, запиваємо; пішли й вигадки и сміхи, та й заспівали нашу запорозьку:

Ой Січъ — мати, ой Січъ — мати,
А Великий Лугъ — батько...
Гей, що въ Лузі заробити,
Те у Січи пропити ...

Віселі люде були Запорожці! здаєтця, й на світі не було їмъ рівнихъ и до кінця світа такихъ вже не буде!

Переднївавши, рушили дальшъ, якъ розказавъ намъ Призъ, на Дорошову пасіку. Ще сонечко височенько стояло, якъ ми дійшли до тїї пасіки. Дуже подобалось намъ те місце: у шпроку долину зъ обохъ боківъ зійшлись дві балки; річка розлилась плесами, якъ добрі озера, зъ лиманомъ; а середъ того лиману, островъ, вкритий лісомъ; оцєжъ и вона, та Дорошова пасіка. Дивимось: зъ верству одъ лимана, по-надъ річкою, почивнаєтця будова, ціла вулиця вже застроєна, а зкраю — панській будинокъ. Дійшли до села; недалечко одъ панського двору, стоїть на одшибі хатка, а на призьбі сидить старий дідъ. День бувъ дуже жаркий; признатьця таки трошки и притомились, — отъ я й кажу:

— Можебъ ми у сій хатці заночували?

— Нехай вона скрізь землю провалитця, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — отъ, стану я въ панській хаті ночувать...

— Ну, кажу, спочинемо трохи, напьемось свіжої води?

А дідъ чує нашу розмову, та й каже:

— Та коли завгодно, то й переночуйте: на те панъ и хатку сю поставивъ, щобъ було де одпочитъ переходящимъ. Буде що й повечерять.

(¹) Тетерю варили зъ борошна и пшона, а вчинили росчиною, якъ тісто на хлібъ.

(²) Такі коржі, що печуть їхъ загібаючи у жаръ; одъ того й загребами звутця.

(³) *Построма* — сушена або вялена баранина.

(⁴) *Мплай* — тісто зъ пшенички (кукурузи); у Молдованъ зовєтця ма-мазігою.

— Се, — каже Прокіпъ Ивановичъ дідові, — твій панъ приваду поставивъ, щобъ приманѣвать людей, якъ буває годують хлібомъ рибу, щобъ більшъ її піймать.

— Ні, — каже старий: — нашъ панъ нікого не прийма, хіба вже добре кого знає, а сі — що бачите — селютця, то се наши люде, зъ Великихъ Будощъ.

— Бачу, твоему пану жалко, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — уділіть сіромі шматокъ тієї землі...

— Ні, не жаль, — каже старий: — нашъ панъ—добрий чоловікъ, поздоровъ ёго Боже, а боітця, щобъ не нахопилось яке ледащо — злодій або розбишака... Та отъ и самъ панъ иде.

Озираючись; дивимось; иде повагомъ високий, сановитий чоловікьяга; шапка на ёму зъ кримськихъ смушківъ, въ синёму бешметі, блакитнихъ штаняхъ и жовтихъ чоботахъ. Въ одній руці палка, а въ другій здоровенна пенькова люлька. Такъ ёму буде літъ підъ сорокъ; нісъ заганцюбвся, довгenni вуси, а очи карі, великі, — такъ и блищать. Підійшовъ до насъ, доторкнувся до шапки та й каже:

— Здорові були, пани-молодці!

— Здрастуйте, добродію, — кажу.

А Прокіпъ Ивановичъ тільки кивнувъ головою и похмуро на ёго дивитця.

— Відкиля, люде добрі? спитавъ панъ.

— Зъ Коша, — кажу.

— А що тамъ чувать?

— Що чувать? — кажу, та й зітхнувъ.

А Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— Нічого не чувать, нікого й не видать, бо всіхъ розігнали, спасибі такимъ панамъ, якъ и ти!

— Брехня, — одказавъ панъ: — не панамъ дякуйте, а вашимъ січовикамъ — злодіямъ, розбишакамъ, що по шляхахъ чумаківъ обдирали, та різали людей; дякуйте тимъ, що й теперечки ще по паланкамъ на перехрестяхъ кістки їхъ крутятця на паляхъ, та мотаютця на шибеницяхъ ⁽¹⁾. Теперечки, — каже, — ні съ кимъ

(1) У Запорожцівъ була кара — сажать на палі, а палі отъ-які: на стовбу шесть аршинъ заввишки, желізний списъ. На той-то списъ и сажали, такъ що кінець вихопятця въ потилицю. И вже ні зъ списа, ні зъ шибениці,

вамъ тутъ битць: то коли хочете зостатьця лицарями, идіть и къ Чорному морю и бороніть хрещений людъ одъ Черкеса, а не хочете,—зоставайтеся тутечки чесними пахарями, а не чортъ-батька значимъ — розбишаками!

Почувши сю одповідь, Прокіпъ Ивановичъ трошки збендеживсь, ажъ зашарився; глянувъ мнї въ вічі, нибі пита: що мнї ёму казать?

— Щожъ, — кажу, — Прокіпъ Ивановичъ: се й ти неразь казавъ, бо правда, — такъ воно й е!...

— Нехай буде й такъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ: — такъ дежъ вамъ селитьця, коли пани всю землю загарбали!

— И се брехня, — одказавъ панъ: — и десятої части не забрали: хочъ би васъ у сто разъ було більшъ, то й тогдібъ знайшлось землі, де васъ опоселить....

— Хочъ би въ тисячу разівъ було більшъ землі, — крикнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — то й тогдібъ усе загарбали, бо у панівъ очя більшъ черева! На себе озирнись: ти одинъ, а скільки землі захопивъ?

Тутъ вже й панъ трохи припшився; сюди-туди, а далі й каже:

— Щожъ, козаче! правда твоя. Чимало-таки захопивъ; такъ не для себе жъ одного: роздамъ де-що добримъ людямъ;—коли хочешъ и тобі дамъ, — бери.

— Не треба мнї панськихъ подарунківъ, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — буде зъ мене й того, що мнї Богъ дасть!

Дуже розсердився Прокіпъ Ивановичъ, —вже й за чингалъ хапаеця, — та й панъ ставъ хмуритьця; думаю собі, щобъ ще не полаялись: тогді вже й не здержишь Прокіпа Ивановича, бо, кажу жъ вамъ, завзятий покійникъ бувъ. Коли панъ усміхнувся та й каже:

— Ну, коли не хочешъ одъ мене землі, то покоштуй мого хліба-соли; ходімъ до мене: повечеряете и одпочинете.

групу не здіймали, поки кістки не розсплютця. Було, якъ вітеръ повіває то кістки на списахъ крутатця и гуркотять неваче млинокъ.

— Не хочу я твого й хліба коштувать, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, махнувши рукою: — подавись ти їмъ!

— Гріхъ, козаче, — озвався панъ, — гребать хлібомъ Божимъ, та й тимъ чоловікомъ, що тобі ёго подає! Коли ти не подавився своїмъ словомъ, то я не подавлюсь тимъ хлібомъ. що одъ щирого серця хотівъ зъ тобою поділитись...

Розумне и чуле слово пана опамятовало Прокіпа Ивановича.

— А що, Грпцьку, — каже схаменувшись: — здаеця, я вже дуже забрехавсь? — Далі протягнувъ до пана руку та й каже: — Не сердься, добродію! якъ би ти знавъ, що въ мене отгүтнички (приложивъ руку до серця). тобъ простивъ дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, — каже панъ, — та вже одъ жалю не поможетця: такъ воно буде, якъ Богъ дасть. Ходімъ же до гурту!

Узявъ насъ за руки та й повівъ. Тільки ввійшли на двіръ, а кінь у конюшні и заржавъ.

— Бачъ. собачий сивъ, — каже панъ: — заразъ почувъ козака, — озиваетця! Се, — каже, — привелъ мині жеребця ажъ пзъ самісінької Кабарди: важний кінь! А нуते, хлопці. — гукнувъ на конюхівъ: — виведіть-лишень Пашу.

Та й кінь же бувъ — отой Паша! теперечки и коней такпхъ чортъ-ма. Ледві два чоловіки вдержать: такъ на двохъ ногахъ и ходять; шия мовъ у лебеда, хвість до гори, ноздрі хочъ кулакп засовуй, зъ очей пскри сиплютця! Мастю бувъ вінъ білий, нешачо зъ срібла вилитий: якъ повернетця проти сонця, такъ одъ нёго и сьє. Якъ глянувъ на ёго Прокіпъ Ивановичъ, то й про Кошъ забувъ.

— Ппустіть повода, — кричпть на конюхівъ: — дайте волю, нехай басує!

Далі. не втерпівъ, — до жеребця: ну ёго оглажовать: то біля вуха почуха, то по спині поляска, підъ животомъ погладпть; отъ, жеребець притихъ, ставъ якъ укопанпй.

— А давайте, хлопці, уздечку, — гукнувъ Прокіпъ Ивановичъ

— Чи не схотілось тобі, — пита панъ, — на ёго сісти? Крий Боже, — каже — вінъ нечукъ; на ёму ще й муха не сиділа!

— Хліба я дурний. — одвітує Прокіпъ Ивановичъ. — щобъ сісти на нечука...

А самъ держпть коня за перевіссе и уздечку накидує, вже й нудза: далі зібравъ повода, за гриву, скікъ!.. якъ тамъ бувъ..

— Пускайте! — крикнувъ.

Пустяк:—такъ жеребець до гори й піднявся, непаче стовбъ; якъ стрибоне разъ, удруге, плигъ черезъ канаву, и покотивъ скільки видко степомъ, мовъ на крилахъ. Всі повпбігали за ворота, панъ перелякався, б'є объ поли руками та белькотить:

— Охъ мніні лшко, щобъ ще не скинувъ, та не вбивъ?!

— Не бійтесь, — кажу: — Прокіпа Івановича и чортяка не скине!

Дивимось: збігъ на гору, та й почавъ круги завдавать, то въ ту, то въ другу сторону, та, умилвши добре коня, и поверта до насъ вже рессю. Поїздивъ ще по двору, та й злізъ.

— Ну, Прокіпъ Івановичъ,—каже панъ:—налякавъ же ти мене здорово! я думавъ що вінъ тебе и на той світъ занесе!

— Э, на такому коню,—одказавъ Прокіпъ Івановичъ,—на той світъ не поїду: чортп одіймуть, бо въ їхъ такого нема.

Повеселішавъ, вже й жартовать ставъ; посідали на рундуці, сміємось, а тутъ почали чай розноситъ; панъ и підбавивъ въ наші чашки рому; а Прокіпъ Івановичъ покоштовавъ та й каже:

— Не бісові пани, Грицьку. який смачний трунокъ вигадали: такого и у насъ въ Коші не було...

— Не було, кажу.

Випили по другій и по п'ятої, и стали вести розмову. Прокіпъ Івановичъ розкаже, якъ ми Татарву луццали, а панъ якъ бились підъ Ларгамп и Когуломъ. А тутъ зъ села стали люде навиртоватьця: одинъ просить лісу, — не стало на хату: другий хліба, той горілки—Богъ сива давъ; тому грошей треба; и щожъ? хтобъ чого не попросивъ, ні въ чимъ нікому не було одказу. Якъ вже дуже смерклось, вийшли ми въ будинокъ; тогді въ нѣму було тільки чотири світлички. У двохъ живъ самъ панъ, а дві пустовали. про всякій случай, для гостей. Незабаромъ подали й вечерять,—понаставляли тихъ потравъ. Чого тамъ не було: вареники, мншки, жарений дрохвичъ, смажені въ сметані карасі; а трунківъ и не перелічшъ: наливки, запіканки и біломорські вина. Прокіпъ Івановичъ їсть и п'є. та все, знай, лає панівъ:

— Не бісові пани, Грицьку,—каже,—якъже вони смачно ідять! тпмъ-то вони такі й гладкі; одъ того їхъ и поважають, бо люде якъ ті собаки: хто їхъ добре годує, до того вони и лащутця!

А панъ слуха та регочетця: такъ ёму подобались ті ширі жар-

ти. Після вечері, повівъ насъ панъ на другу половину; дивимось, дві кроваті послано.

— Ну, одпочивайте жъ, — каже: — на-добра-нічъ вамъ, а завтра ще погуляемъ.

Прокіпъ Ивановичъ хотівъ було подяковать пана за хлібъ-сінь, щобъ равно, за холодка, рушпть въ дорогу, — такъ куди!

— Не пущу, — каже, — не пущу, и не турбуйтеся; завтра неділя, одпочивете, а въ понеділокъ зъ Богомъ на всі чотирі.

Якъ панъ вийшовъ зъ світлиці, Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— У перший разъ, Грицьку, довелось мині побачить пана. Коли вони усі такі, та хочъ и половина, то нехай вони здорові будуть!

— Нехай, кажу.

— Щира душа у сёго пана, — каже: — скільки не приходило людей, усімъ пораду давъ!

— Усімъ, — кажу. — Та й послули.

Та якъ и послули! неваче мертві. Окониці, бачите, позакривани: ні сонце у вічи не лізе, ні мухи не кусають, — отъ ми й заспалпсь; та вже панъ самъ прийшовъ и насъ побудивъ

— Вставайте, — каже, — вже нерано: напьемось чаю та підемо на обідъ риби піймать....

Та й риби тієї тоді було, батечки! теперъ и приволочкою того не піймаешъ, що тоді волокомъ!.. Та тоді усёго було більшь: и звіря и птнці.... Не протягли и трёхъ тоней, якъ поввісеньку повозку наклали; и риба не аби-яка, все виризубъ, коропи, карасі. Одъ плеса зайшли ми въ Лиманъ.

— Се, — каже панъ, — у мене святе місце. Тутечка була Дорошова пасіка; се жъ вінъ своїми руками и дерева понасажувавъ. Старимъ вже сюди прийшовъ зъ Січи, и щось було непросте; після ёго позоставалпсь де-які й книжки, и вірши.

— Чули про ёго и въ Січі, — кажемо: — хочъ вінъ тамъ бувъ не за нашої памъяти.

Зъ Лиману пішли ми по селу. Де-які хати вже збудовані, а другі ще будутьця. Зайшли до Івана Могпльного, до Пилипа Палянички: такі зъ нихъ багатирі! теперечки и людей нема такихъ заможнихъ. Потімъ вийшли на вигонъ; дивимось, загнулась річка, неваче шия лебедина, а напроти простяглась балка зъ бабраками.

— Оттутечка бь, — каже Прокіпъ Івановичъ, — хату поставить. А панъ глянувъ на Максима Базилевського (тоді вінъ прикащиковавъ,) та й каже:

— Збудовать на сімь місці хату на дві половини зь кімнатами, та й другу поручъ поставить.

Пройшли дальшъ, ажъ щось іде у бричці, а панъ и каже:

— Се мій приятель и сусідъ, Василь Василѣвичъ, — добрий чоловікъ.

Поздоровкались; а Василь Василѣвичъ глянувъ на Прокіпа Івановича та й пита:

— Що се въ тебе за січовикъ?

— Се, — каже панъ, — такий у мене чоловікъ, що усіхъ насъ зашморгнувъ би на одинъ мутузокъ, та й повісивъ на шибениці!...

— Може бь де-якихъ и зашморгнувъ, — озвався Прокіпъ Івановичъ, — тільки не тебе: за такого пана, якъ ти, и голову мою зложу, поздоровъ тебе Боже!

А Прокіпъ Івановичъ такий бувъ чоловікъ: якъ кого не злюбить, то вже ёму про ёго и не нагадуї, а до кого прихилитця, то зь душею и тіломъ. До обідъ випили чарокъ по шість гданської горілки, та й за обідомъ хлюпались у тпхъ наливкахъ и біломорськихъ винахъ, якъ жаби въ болоті, и повставали дуже веселенькі. Після обідъ спочили трохи и зновъ почали круглять. А тутечки понаходило зь села людей, — в старе и мале, дівчата, молодпці; на яку не глянь, такі гарні, матері їхъ бісь. Викотили людямъ бочовокъ горілки, меду, заграла музика, танцюють, співають, регочутця: такъ весело, кажу, що й розказать не можна. И ми-таки повпивались, особлпве панъ зь Прокіпомъ Івановичомъ; сплять собі вдвохъ, цілуютця и плачуть; далі панъ и каже:

— Не покидай мене, Прокіпе Івановичу, останься! будемъ жить якъ рідні брати!.... Я, — каже, — круглий сирота; жинка моя вмерла, діточки манесенькі, та ще й дівчаточка; ніскимъ мвини и душу одвести. Мвини бь треба оттакого щирого чоловіка якъ ти....

— Зостався бь, — каже Прокіпъ Івановичъ, — такъ не можна жь покинуть товариша....

— Якого?—пита.

— А Грицька,—каже.

— Та й вінъ зостанеця,—каже панъ;—и ёму буде добре!—
Грицьку,—гукнувъ до мене:—чи зостанесся зъ нами?

— Якъ завгодно, кажу, Прокіпу Ивановичу: де вінъ тамъ и я!
Вдарилъ по рукамъ та й обнялись!

— Ну, нехай же,—каже панъ,—будуть ваши й хати, ті що
сёгодня, въ добрий часъ, звелівъ будовать: ти, Прокіпъ Ивано-
вичъ,—каже,—будешъ у мене прикащиковать, а ти, Грицьку, ота-
мановать.

— Ні,—каже Прокіпъ Ивановичъ:—нехай вінъ буде кляш-
никомъ, бо вінъ трохи письменний.

Оттакъ-то, зъ того часу, Прокіпъ Ивановичъ ставъ прикащи-
комъ, а я кляшникомъ. И якъ-то воно шпарко здіялось! вчора
ще Прокіпъ Ивановичъ бувъ немилосердний до панівъ,—а сёгод-
ні и самъ панськимъ ставъ; якъ кажуть: посміялась верша боло-
ту, та й сама въ болото попала!...

Якъ почули де-які зъ вашихъ січовиківъ, що Прокіпъ Ива-
новичъ записився у пана,—и вони поприходили: просять, щобъ
панъ и їхъ до себе прийнявъ.

— Щожъ ви будете у мене робить?—пита панъ.

Однѣй каже: — Я буду за трохъ істи твій хлібъ.

Другий: — А я співати!

Третій: — А я танцёвати!

— Добре,—каже панъ,—добре! їжте на здоровье, співайте и
танцюйте.

Що за втішні та веселі люде були Запорожці! А які зъ нихъ
робітники: однѣй за трѣхъ робивъ. Та яка тоді и панщина була?
игрище. Наступить косовиця, то неначе обозомъ стоїмо въ сте-
пу; и панъ зъ нами. Роблять день, и до півночи не вгамуюця:
регитъ, сміхн, співають, танцюють; и втоми не знали, бо тоді ду-
ши були у нихъ нетомлені.

Після жививъ панъ налагодивсь іхать въ Будища. Разъ зай-
шовъ до мене въ амбаръ та й каже:

— Якъ бачу, то тутечки нема суженої Прокіпу Ивановичу;
якось вінъ чортомъ дивитця на нашихъ дівчатъ.

— Та вінъ, — кажу, — в дівчатъ добре ще не бачивъ; — соромця; сказано — січовникъ!

— Ні, — каже панъ: — нема-таки вамъ тутечка й пари. По ідьмо въ Будища, то я васъ тамъ и оженю.

— Якъ зволите, кажу.

Після сѣго швиденько зібрались, и поїхали въ Будища. Прокіпъ Ивановичъ сівъ зъ паномъ въ колясці, а я зъ Сенькою-кухаремъ — въ бричці. Зватний бувъ зъ нѣго кухарь, — такъ не проливавъ же чарки козакъ: ніколи було такъ налвгаецця, що й панъ голодний сидить; затежъ, було, й парили єго добре... такъ не кався жъ.

На третій день и въ Будищахъ стали. Гарне містечко; чимало таки козаківъ, и панівъ до-чорта, що-дня, було, и обідають и вечеряють у нашого пава. Якихъ тогді панівъ не довелось побачить... Були міжъ ними й добрі люде, — отъ хочъ би Хведіръ Павловичъ Мищенко, царство єму небесне! важний бувъ чоловікъ: ходивъ вінъ въ кунтуші зъ карабелею и чубъ собі підголювавъ. Було приїде до насъ (а у насъ бувъ особливий покой), та й лає панівъ, за те, що вони обіждають своїхъ людей.

Щобъ я пропавъ коли брешу! Дежъ ви теперечки такихъ панівъ побачите?...

Опричъ панівъ, що-неділі, зо всѣго містечка, зібрались, у панський двіръ, козаки и прості люде. Викотють було імъ по бочці горілки, меду, пива, музика грає, та яка ще музика: скрипки, цимбали, нищалки, бубни, а басюка на весь двіръ, мовъ той бугай гуде у болоті: отъ вони й гуляють и танцюють. А дівчата, якъ би ви побачили, які тогді були! одна въ одну!... Теперечки, Богъ єго зна одъ чого воно, и дівчатъ такихъ нема! А найкращі міжъ ними була Уляна Голубівна и моя Оришка; особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, якъ гайворонъ, чорна, ажъ до колінь; око каре, ясне: гляне на тебе, то неначе по коліна въ землю вгонить: стоїшъ якъ телепень, та тільки очима лупаєшъ. А одежа яка: стѣжки за траву хапаютьця, грезетова, або едамашкова юпка, шовкова плахта, вступці золотомъ вишитовані, а на шві гранати, коралі, дукачи — якъ жаръ горять!

Нігде правди діти, — неразъ я зачипавъ мою Оришку, — такъ куди! и не дивитця на мене вража дівчина, — все на Прокіпа Ивановича поглядує; и Уляна тежъ до єго біспки пуска; а Прокіпъ Ива-

вовпчъ одъ нихъ, якъ одъ сатани, и руками и ногами! ні до одної не підступивъ, не то щобъ котру зачепить. Однакъ, якъ було хто нагадає про Голубівну, то й зашарпця; а якъ приїде вона въ двіръ, то изъ-за вугла пильно на неї дивитця: видко вже було, що вона-таки торкнула ёго за серце. Такъ щó вже панъ не робивъ щобъ їхъ спарувать, нічого не вдіявъ;—хочъ и не кажи Прокіпу Ивановичу: махне рукою та й слухать не стане. А бідна дівчина такъ вже закохалась, що ажъ змарніла: не тільки у неділю приходила, и по буднямъ було ходить: набере дівчатъ, та побіля двору и розхожують собі співаючи... Щó тутъ на світі робить? Отъ панъ и намовивъ Уляну зробити таку штукерію, щобъ вона одъ себе прислала дівчатъ, неначе бь старостівъ, сватать Прокіпа Ивановича. Спершу соромилась небога, одмовлялась, та вже до чого кохання не приневолить?... Та й вражі дівчата не хотіли були йти въ старости: такъ вже панъ своїмъ звелівъ, обіщавъ червоні чоботи подаровать. Оттожъ, кажу, якъ намовивъ, и приходять дві їхъ: такі гарні, добре убрані. (а ми зъ паномъ саме пьемо чай), отъ вони вклонились, положили на стілъ лібъ зъ сіллю та й кажуть:

— Бувайте здорові, пане, пошли вамъ, Господи, усякого щастя й здоровья!

А панъ буцімъ нічого не зна; до нихъ:

— Спасибі! сідайте, щобъ усе добре сідало. А що скажете?

— Ми йшли побіля вашого двору, — зацокотіли дівчата, — та й до васъ зайшли.

— Спасибі! чогожъ вамъ треба? — пита панъ.

— Ми, бачите, — зновъ почали дівчата, — шукаемо для нашої дівчини подружжа: такъ оце зайшли, щобъ спитать, чи нема у васъ такого парубка чи козака?

— Якъ нема! — каже панъ, кинувши окомъ на Прокіпа Ивановича: — подивитця, який орелъ сидить!

— Такого, — кажуть, — и треба нашій дівчині!

— Якажъ се дівчина свата мою панну?

— Уляна Голубівна, кажуть.

Почувши сє, Прокіпъ Ивановичъ якъ схопвця! щось хотівъ казать, захапавсь, та й слова не промовивъ.

— Ка-зна-що вгадуєте,—каже пань:—хиба жь дівчата сватають козаківъ?

— Такъ колижъ,—заторохтіл дівчата,—вашъ Прокіпъ Ивановичъ—недаромъ ви ёго панною звете—жахаецця дівчаты, якъ лякана дівка парубківъ; такъ оце, бачите, и свата вже ёго сама Уляна.

— Якъ такъ,—каже пань,—то я согласенъ: вона брва дівчина и чесного козачого роду; та не знаю, чи схоче моя панна. Позовіть—лишень вашу Улянну: нехай вона сама ёго спита.

Увійшла Уляна въ горницю, очей не зведе, одъ поріга не одйде; то почервоніє якъ маківка, то побіліє якъ стіна. А Прокіпъ Ивановичъ крутитця якъ муха въ окропі, та бубонить:

— Иродови дівчата, що вони вгадують, бодай їх!

Далі, узявъ пань Улянну за руку и підвівъ до Прокіпа Ивановича,—вінъ одъ неі; а я ёго въ спину підштвуху.

— Та не бійся,—каже пань, пхаючи до нёго Улянну:—вона тебе не вкусить; глянь яка гарна! за такубъ кралою и я не погребавъ; годі вамъ дрочитьця, поцілуйтесь!

Отъ вони й поцілувались; дивимось—а наша Уляна и слізеньки розпустила: чи вона засоромилась, чи одъ радости, Богъ її зна. Опісля питали, такъ казала, що й сама не знаю відъ чого. Оттожъ, якъ поцілювались вони, пань и побігъ въ спальню, вивносить рушники и хустку, те все було вже у ёго наготові. Заразъ попереверязовали дівчаты рушниками; далі, пань пуць въ руку Прокіпу Ивановичу хустку: та ёго рукою и застромивъ її за поясъ Уляні: себъ то молода молодому хустку подаровала.

Нареготавшись въ волю, отто посідали; пань напоївъ дівчаты чаемъ, та й каже:

— Нікому жь не розказуйте що тутічка діялось; а завтра самъ приїду до тебе (каже Уляні) зъ старостами и молодимъ, и вже будемо тебе сватать якъ слідъ, по закону!

Того жь дня, надъ вечіръ, хожу я собі по двору, а Оришка шастъ у хвіртку, та до мене, якъ крейда біла, а очи горять.

— Сватайте мене, Грицьку,—каже,—я за васъ піду!

— Матері твоїй лихо,—кажу:—тижъ за Прокіпа Ивановича лагодилась?

А вона:

— Сватайте, кажу, а якъ ві — то я за Харитона піду.

— Цурь дурня, — кажу, — чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зитхнувши, — такъ здурію!

А той Харитонъ за все містечко бувъ дурень; було якъ роздратують ёго, то вінъ чимъ поцада, не розгледуючи й кого, такъ и трощить; и пану одъ ёго веразъ доставалось. А вглядить було гарну дівчину, то заразъ и залицяетця: сказано — дурень! Бачу я, що мой Орясці не переливки, вже хто небудь сказавъ їй, що Уляна иде за Прокіша Ивановича, жаль мнї її, отъ я їй и кажу:

— Ні, моя голубонько, не підешъ ти за Харитона: я тебе буду сватать!

Вона вклонилась, та швиденько и пішла собі.

На другий день, збіраетця панъ їхать зъ старостами и Прокіпомъ Ивановичомъ до Уляниного батька, побачивъ мене та й каже:

— Ну Гривцьку, теперечки и ти шукай собі паря.

— Нічого шукать, — кажу, — сама звайплась!

— Якъ сама?

— Такъ, — кажу, — прийшла та й каже: сватайте.

— Хто жъ вона така?

— Оришка Пушкарівна, — кажу.

— Глянь, — каже, — гарна дівчина! помагай тобі Богъ. Сідай же зъ нами, такъ ми разомъ дві перепелечки піймаємо: одъ Голуба заїдемо до Пушкаря.

Та й сміху жъ було зъ Прокіпомъ Ивановичомъ, на тмъ залицянні: вона до ёго, а вінъ одъ неї, якъ одъ чорта, всі вже диввались, — насилу приневолили ёго поцілуватця.

— Чого ти, Прокіпъ Ивановичъ, боїсся, — питаю, — вона жъ тиха та добра якъ та горлиця?

— Лучче мнї, — каже, — битьця одному зъ цілою ордою, ніжъ возитьця зъ сими дівчатами, — нехай їмъ аби-що!

Одъ Голуба поїхали до Пушкаря; тутечки насъ не чекали; стара мотала повісма біля хати, а старий щось тесавъ. Глянувши на насъ, заразъ пізнали, що старости.

— Охъ мнї лихо, — каже стара: — а мой Оряся якъ на те занедужала!

Війшли въ хату, а Оряся вийшла зъ кімнати, щоки горять, а сама ледві духъ переводить.

— Ні мамо, — озвалась: — я здорова!

Далі глянула на Прокіпа Івановича, пополотвіла, ледві на ногахъ сердешна встояла, — а панъ думавъ що се вона такъ одъ мене, та й каже:

— Вржа мати мнї надала, понавозить сюди оціхъ січовиківъ: вони мнї всіхъ дівчатъ переполохають!

Може хто-небудь, думаю собі, — тільки не я. Зробили якъ слідъ залицяння, Оришка узяла хустку, стромляє мнї за поясъ, а руки дрижать, слези тримтять на очахъ; далі поцілівала мене якъ мертвого, заплакала и пішла въ кімнату, хапаючись за стіну — и я за нею: такъ мнї її жаль!

— Орисю, дитино моя, — кажу: — молись Богу, то Господь тебе й помилує, а я тебе буду жаловати и шанувати!

— Спасибі вамъ, — каже глянувши на мене, — за ваше ласкаве слово: я вамъ до смерти за ёго буду дякувати!

Оттакє-то було мое залицяння!

Вернувшись до себе, заразъ панъ пославъ гонця въ Полтаву, купити намъ на одєжу. Привезли кармазинну, люстрину, позументівъ: отто заразъ пошли намъ Запорозькі жупани и що треба, зъ степу понаводили воливъ, коней, и Пашу́ привели. Два тижні збірались, поки все налагодили якъ пану хотілось; а тимъ часомъ панъ втішався Прокіпомъ Івановичомъ. Було що-дня послала за Уляною; прийде — отъ вінъ и грима на неї:

— Що се ти не навідаєся до моєї панни? а ну лишень, одріжъ їй сорочка.

То вона й міря; тільки доторкнетця до Прокіпа Івановича, то вінъ и здригне неваче ёго шиломъ уштрикнули. Або звелить змиць ёму голову; а ми, прийшовши зъ Кошу, не голмили головъ, отъ волосся й повідростало. Тільки заходитця Уляна зъ мптелемъ, а Прокіпъ Івановичъ и тіка: що то сміху було!... Однакъ потрошку, потрошку, та й спаровались. Не ставъ вже вінъ тікати відъ неї, сидять було въ двохъ, якъ ті голубяточка и розмовляють. Прокіпъ Івановичъ и за білі рученьки візьме Уляну и до серця її прптулять. Такий щасливий було, й каже мнї:

— Бачишь, Грицьку, якъ милосердний Богъ навча насъ грішнихъ! не такъ якъ дурни люде; за те що я лаявъ всіхъ панивъ, Вінъ и пославъ мнї такого пана, що й на землі зробивъ для мене рай!

— Щожъ, — кажу, — карай Боже сімъ!

Черезъ два тижні, після нашого залицяння, насъ повінчали: въ одинъ день вінчались, разомъ и весілля одбули. И яке то весілля було!... батечки!... теперички и у панівъ такого не побачите. Крий Боже, що діялось!... Зо всієї околиці понаходило того люду; одної горілки випили твдцять сороковихъ бочокъ, а скільки пива й меду, не перелічишь.... Цілісенький тиждень гуляли!... А вже якъ поїхали зъ перезвою, то й розказать не можна що діялось! Въ каляску запрагли дванадцять коней, по парі въ простяжъ, перевивши хамути и посторонки стѣжками и червонимъ люстриномъ. Жинки наши зъ дружками и світилками посідали въ каляску, а я зъ Прокіпомъ Пвановичомъ, панъ и бояре їхали поручъ верхи. Прокіпъ Ивановичъ на Паші, сідло и бровя залита золотомъ и срібломъ ажъ сяє. Що вже той ківъ впроблявъ, всіхъ людей и лякавъ и втішавъ: то підийметця до гори и якъ чоловікъ иде на двохъ ногахъ, то стрйба мовъ дика коза, — отъ-отъ, здаецця, ускочить въ каляску. Якъ вже одгуляли весілля и випровожали насъ у степи, панъ подаровавъ намъ на перве хазяйство по плугу воливъ, по сто овець, и по кашпуку карбованцівъ. Та й за жинками досталось така чи-мало. Вернулись у степи багатирями, и тамъ ще зъ-тиждень добре гуляли. Э, веселе було колись життя! не буде вже такого и до віку вічнѣго, — свята, кажу, була старовина!

Однакъ до мого життя, довелось мині така прикупить и лиха: моя сердешна Оришка, що день чахла, тала якъ весною снігъ. Було зайде до мене въ хату Прокіпъ Ивановичъ, гляне на неї, та й росиптує, відъ чого вона такъ марніє: а у неї щоки якъ жаръ горять, очи неначе вогнемъ світятця, а сама мовчить, слова не промовить, мовъ повенъ ротъ води. Разъ, якъ такъ її росиптувавъ, и каже мині:

— Ти бъ, Грицьку, отдавъ мині твою Оршику на кілька тижнівъ, то може бъ вона одужала: бачишь яка гладка стала моя Уляна?

— Ні,—одказала Оришка,—ні до кого не піду, світъ покину, а свого чоловіка не покину.

Такъ воно и скоїлось: и году не прожила небога, — чахла, и вмерла, тихо вмерла, неначе заснула. Ніколи й не жалілась щобъ що въ неї боліло, — усе було мовчить: тільки передъ смертю, глянула на мене, та й каже:

— Грицьку, помолись за мене Богу; одъ такої широи души якъ твоя, Господь прийме молитву, и помилює мене грішну на тямъ світі!

Въ слободі люди казали, що моя живка занедужала зъ очей: не збрехали; однакъ окрімi мене никто, и самъ Прокіпъ Ивановичъ, не знали, зъ чпихъ очей таке лихо небози склалось. Зъ тієї пори, оттакъ якъ бачите, зостався удовцемъ; хочъ и знаходивсь таки дівчата, що пішли бъ за мене, такъ я вже не знайшовъ такої, якъ була покійна моя Оршка, царство їй небесне!... Озирнувшись на довге мое житте, гріхъ Бога гнівати, щобъ не добре на світі жилось; спасибі и покійному пану: за тридцять пять літъ не почувъ одъ ёго й одного недоброго слова. А зъ Прокіпомъ Ивановичомъ вінъ живъ якъ зъ ріднимъ братомъ. Иноді було за що-небудь заведутця и полаютця, та заразъ и помпратця. А вігде правди діти, частенько-таки й лаялись, бо Прокіпъ Ивановичъ ніколи пану не вважавъ, и не слухавъ, якъ що звелить не до-ладу. Було ёму скажуть: «такъ павъ звелівъ,» то вінъ заразъ и гримне:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу.

Кажу жъ вамъ що дуже палкий бувъ покійникъ: панъ ёму слово, а вінъ ёму два. Разъ, чортъ-батька-зна-за-що полаялись: за жиди! Поіхали ми въ Новоселицю (¹) на ярмарокъ. Прокіпъ Ивановичъ якъ звичайно сівъ зъ паномъ въ калясці, а я зъ Сенькою въ бричці. Ідемъ скоренько,—панъ не любивъ аби-якъ іздить, коли не доізжаючи верстъ вісімъ до Новоселиці, нечистий пре жидівськю халабуду. Стёпка хварейтаръ гука ёму: «паді, паді, звертайс а въ жиди незануздани коні, ніякъ їхъ не зверне, ни спивть, та такъ, прожогомъ, и занесла ёго нечиста мати прямишенько міжъ фарейтарнихъ. Порвавъ сучий синъ хамути, посторонки, забивъ одного коня; отъ панъ розсердився та й крикнувъ:

— А нуте, хлопці, стягніть лишень Иродового сина и одшмагайте ёго добре араппиками!

Хлопці метнулись до жиди, а Прокіпъ Ивановичъ якъ крикне:

— За що ёго бити! у ёго коні незануздани,—чортяка їхъ зверне, а треба бъ Стёпці хлосту дати, чомъ вінъ не звернувъ?

(¹) Такъ найперше звався г. Новомосковскъ.

А панъ не слуха Прокіпа Івановича та кричить:

— Бийте гаманове вухо, бийте!

Якъ схопитця жъ Прокіпъ Івановичъ та до халабудя, — якъ гримне:

— Не рупите, я вамъ сякі-такі кишки вимотаю!

А панъ до ёго:

— Що ти мене, — каже, — на жйда промінявъ?

— Ну ёго къ бісу того жйда, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ, — а правди на тебе не проміняю! за що, — каже, — ёго обіжати? Буде зъ нёго й того, що вінъ жидюга!

Панъ усміхнувся та й каже:

— Правда твоя, Прокіпъ Івановичъ, — буде зъ нёго й сёго... цуръ ёму!... Сідайте хлопці.

Сіли собі та й поїхали, неначе и розмови міжъ ними ніякої не було. А разъ, такъ трохи не порізалась; думали що вони обидва сказались. Щобъ я пропавъ коля брешу!...

Якъ би вамъ такъ гарненько розказать, якъ воно и справді було? Отъ бачите: Прокіпъ Івановичъ бувъ собі дуже щедрий, чого не попроси — и позичить и подарує, а надъ панською копійчиною дрижавъ, я якъ ока свого доглядавъ панську худобу. Було після оранки потомляця панські воли, а тутичка припаде посилать за лісомъ на Ігренъ, то своїхъ пожене, або у мене попросить, а панськихъ вже не займе. Та й за людьми щиро доглядавъ вінъ, мовъ рідний батько за дітьми. — батькомъ ёго й звали. Було у кого воли здохнуть, то вінъ ёму и паньскими виоре, въ кого нема на посівъ, то й своїмъ засіє. Дуже доглядавъ вінъ щобъ люде одбували якъ слідъ панщиню, та щобъ и собі робили, бо не любивъ лежнівъ. Де-коли якъ хто не вйде на панщину, а собі робить, то вінъ и байдуже — погримає тільки: а якъ гуляє де-небудь въ шинку, то й хлосту дасть. Нетерпівъ вінъ ще злодіівъ. Боже мій, якъ не терпівъ: немилосердний до нихъ бувъ. Разъ, въ нашому таки селі, два парубки вкрали у проізжого москаля мішокъ грушъ; такъ що вже зъ ними не робивъ Прокіпъ Івановичъ, якъ не уговорювавъ щобъ признались, такъ ні та й ні... Отъ вінъ їмъ и каже:

— Ну, хлопці, коли признаєтесь, то я васъ за се не буду бить. Вони й признались.

— Добре жъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — за те що признались, я васъ не буду бити, а за те що вкрали — вбью! — и добре таки вибивъ.

На-округи, по сусідству, и чужі ёго поважали; було зъ другихъ слободъ приходили до ёго судитьця, и вже якъ вінъ їхъ розсудить, зъ тимъ вони и підуть. Було Гуць, Юрьевскій управляюций, ёму и каже:

— Що се, Прокіпъ Ивановичъ, мои Юрьевці ходять до тебе судитьця? хіба ти тилькі одинъ міжъ нами й справедливий?

— Ні, — одкаже Прокіпъ Ивановичъ, засміявшись: — то я такий щасливий міжъ вами!

Кохався ще вінъ дуже у скотині, — якъ кажуть — охотникъ бувъ: було підбірає и парує волівъ, а воли тогді були не теперяшнімъ рівня, — ажъ зъ Крапацкихъ гіръ бугаївъ прогнали. Такъ ото уродився-таки у часъ на хуторі навдиво впжу вілъ: здоровенна машина! роги по аршину завдовжки, коли не більшъ. голова и груди чорні якъ смола, а самъ білий якъ молоко. Чого вже не робивъ Прокіпъ Ивановичъ, щобъ знайти підъ ёго паристого, — и по ярмаркахъ шукавъ, и чумаківъ роспітувавъ, вігде незнайшовъ, коли вже передъ великодними святками почувъ що на Береці у одного пана саме такий вілъ е. На хоминій хотівъ було вінъ поїхати за тимъ волемъ, якъ прїїздить панъ зъ Будищъ. А панъ зімує було въ Будищахъ, а на весну до насъ прїїздить у стени. Було якъ приїде, то заразъ и обіжить по сусідахъ (а тогді панівъ чя-мало таки росплодилось) и зазива до себе въ гості. Було піде зъ Сенькою-кухаремъ у загони, намітить самого ситого вола, та й звелить убити, щобъ було їсти панамъ и слобожанамъ, бо всіхъ людей зазивавъ у двіръ обідать. На другий день, після того якъ панъ прїїхавъ, сидимо ми собі зъ Прокіпомъ Ивановичомъ біля комори и розмовляємо, — ажъ дивимось, пройшовъ панъ зъ Сенькою у загони, себъ то вибирати вола. Весна того року була пізна, не було ще доброї паши, такъ скотина стояла по загонахъ. Якъ побачивъ Прокіпъ Ивановичъ, що панъ пішовъ у загони, то неваче ёго що торкнуло:

— Охъ, Грицьку, — каже, — щобъ не попавъ пану на очі нашъ чорноголовий, бо вінъ, собі на лихо, дуже ситий?

— Хіба панъ здурівъ, — кажу, — щобъ такого вола різати....

— Та вінъ на се, — каже, — дурний, ёму аби ситий; у панівъ така мамона, що коли смачно, то вони й жабу з'їдять, и рідного батька! Аджежъ Кутёмка івъ жабъ — та й насъ згамкавъ?

Оттакъ розмовляемо, сміємось, а тимъ часомъ панъ повертається зъ загонівъ, пройшовъ собі въ садокъ, а Сенька иде въ кухню; Прокіпъ Ивановичъ и гукнувъ на ёго:

— А якого?

— Чорноголового, — озвався.

А Прокіпъ Ивановичъ, якъ схопитця, якъ крикне:

— А зась! дуля вамъ підъ нісь! не дамъ вамъ сёго вола!

— Якъже не дасте, Прокіпъ Ивановичъ, — каже Сенька, — коли панъ звелівъ.

— Слухай пана, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — а роби що я тобі кажу!... Ходімъ, — я вамъ другого дамъ.

Пішли, на якого не гляне Прокіпъ Ивановичъ, усякого ему жаль; далі й вибравъ старого й худого, того самого, що вже хотіли згонщику продать

— Ріжъ, — каже, — сёго.

— Якъ же мні, — каже Сенька, — різать сёго худого и старого, коли панъ звелівъ чорноголового?

— Слухай пана, а роби що я тобі кажу! — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, та й пішовъ собі.

— Що мні на світі робить, — пита мене Сенька: — не годитця сей вілъ, — буде намъ одъ пана велика халепа?

— Щожъ, — кажу, — різъ сёго, — Прокіпа Ивановича, тее, не переспоришъ.

Нічого робить, — почувавъ Сенька потилицю, та й зарізавъ сёго вола.

На другий день, у неділю, понаїздили пани, поваходило и людей повнісенькій двір. Прийшла пора и обідать, панамъ накрили стілъ въ будинку, а ми зъ Прокіпомъ Ивановичомъ частуємъ и поштуємъ слобожанъ на дворі, біля рундука. Коли дивимось несе Сенька на блюді здоровенний кусъ м'яса, — вже й насмоктався якъ той чопокъ, дива мовъ не своїми ногами, сюди й туди ёго хилить. Думаю собі, щобъ ще не впустивъ, до ёго, піддержую, та такъ и внесли въ світлицю и поставили блюдо передъ паномъ. Ёо панъ мавъ звичай самъ різать жарене.

— Ну, пани-товариши,—каже панъ узавши віжъ,— я васъ сёгодня нагодую такою гавьядиною, що ви подякуєте мене!

Ставъ різати, сюди-туди—не ріжетця; зпершу здалось ёму що віжъ тупий, а далі зиркь на Сеньку та й пита:

• — Якого се вола зарізали?

Мовчить Сенька, тільки очима лупа.

— Не чорноголового? — пита.

— Ні, — насилу прогугнівъ Сенька.

— Чомъ?

— Прокіпъ Ивановичъ не звелівъ, — каже.

— Такъ Прокіпу Ивановичу жаль для мене й вола,—грягнувъ панъ... нахмурився, почервонівъ, очі викотились... тривай же, я ёму на пакость всю скотину виріжу. Однеси ёму, — каже штовхнувши блюдо, — сю печиву: нехай вінъ ёю подавтиця!..

Вивесли ми ту гавьядну; тільки що ставъ я розказовать Прокіпу Ивановичу, що панъ наміраетця всю скотину вирізати, ажъ бачимъ—и вінъ самъ вибігъ на рундукъ, білий якъ крейда, и віжъ у руці.

— За мною, хлопці, — репетує на весь двіръ: — ріжте всю скотину! а хто не послухає, то я ёго самого заріжу!

— А Прокіпъ Ивановичъ підскачівъ до пана,—якъ крикне:

— Ріжте мене! я первий тебе не послухаю...

А панъ и не глянувъ на ёго,—швидче до загонівъ, та скільки глотки репетує:

— За мною, хлопці! ріжте, ріжте!

А люде, бачите, обідали, такъ у кожного бувъ віжъ у руці. Якъ почули панський приказъ, та побачили якъ вінъ розлютовавсь,—нічого робить,—такъ всі, скільки їхъ не було, побігли за паномъ та й почали різати. Первого заразъ и вклали чорноголового, а тамъ другого, третёго й десятого. А Прокіпъ Ивановичъ такъ на папа и напіра, та скільки глотки кричить:

— Дурний, божевільний! и той дурень, хто такого дурня на світъ породивъ!

А панъ ажъ запинивсь зъ серця, топа ногами, та знай кричить:

— Ріжте, усіхъ до одного ріжте!

Якъ же почула скотина кровъ, якъ заревуть — якъ двпнуть лавою, батечки, росперли й загопи къ чортової матері, — де-котрі, позадправши хвости, чкурнули въ степъ, а другі такъ и по-

перли на людей. Боже милостивий, що тогді діялось! крикъ, галасъ; люде тікають, панъ тікає; одинъ Прокіпъ Ивановичъ зъ місця не зворухнувся, — стоить неначе камяна скала; не знаю якъ ёго в Господь помилувавъ, що скотина не підняла на роги и не за-топтала. Далі, якъ порозбігались воли, Прокіпъ Ивановичъ махнувъ рукою и потягъ до дому, иде та на всі корки лає пана. Якихъ ще волівъ на дворі застукали, то й тихъ порізали, паръ зъ двадцять, коли не більшъ уклали. Удовольнивши себе панъ, сівъ на рундуці, та й п'є холодну воду, стаканъ за стаканомъ, а тутъ, дивимось, біжить у двіръ Уляна, така розхрістана, та розпатлана, до пана, — якъ заголосить:

— Паночку, голубчику, ратуйте: Прокіпъ Ивановичъ здурівъ!

— Якъ здурівъ, — зкрикнувъ панъ: — що ти кажешъ, дурна?

— Ей-же-Богу здурівъ, — голосить Уляна, — ажъ волосся на собі рве. Все що ні попаде — ріже: и волівъ порізавъ и овець и курей, а до ёго уговорюю, хрещу, а вінъ мни: «не підступай, а й тебе заріжу!» — А далі озприулась, дивитця, то тамъ, то тамъ, лежать сердешні волики порізани. — Охъ мни лихо, — каже, — щожъ се таке? чи не вінъ и сі порізавъ?

— Не вінъ, — одказавъ панъ, — не вінъ и здурівъ, а я, моя голубко! якъ бачишъ, порізавъ своихъ волівъ, а ёму жаль стало моєї худоби, отъ вінъ зъ досади и свою порізавъ. Эй, Грицьку, — гукнувъ до мене: — сходи-вшень до Прокіпа Ивановича, та скажи ёму, що годі вже сердитьця, нехай иде до-гурту.

Пішли ми зъ Уляною до Прокіпа Ивановича; дивимось сидить вінъ на призьбі, підперши руками голову. Тільки-що почавъ ёму казати, — якъ схопитця, якъ крикне:

— Плюнь ёму у вічи, не піду я до дурня, нехай и вінъ до мене не йде!

И ёго улащати, — такъ куди, в на мене розсердився.

— Одкасишъ. — каже, — відъ мене, а то я й тебе вплаю!

Вернувся я до пана: такъ и такъ кажу, не йде. А панъ и каже:

— Коли вінъ до мене не йде, то я до ёго піду. — Уставъ та й пішовъ, и я за нимъ.

Прийшли. — Панъ заразъ до ёго:

— Годі тобі сердитьця, Прокіпъ Ивановичъ, — каже: — не можетця вже!

— Прокіпъ Ивановичъ грізно глянувъ на пана, та й каже:

— Дурний, дурний, що ти наробишь?

— А ти розумний, — каже, — хиба не тежъ саме!

— Ти думавъ, — каже Прокіпъ Івановичъ, — що дуже міні завадишь порізавши своїхъ волівъ, — а я, тобі на втіху, узявъ та й свої порізавъ.

— Годі жъ, — каже панъ, — чортъ батька зна зъ чого сердитьця: більшь копи лиха не буде: поїдемо въ Павлоградъ на ярмарокъ, та накупимо удвоє стільки скільки порізали.

— А хиба тебе Богъ, — гримнувъ Прокіпъ Івановичъ, — на те худобою наділивъ, щобъ ти її нівчивъ? Коли тобі не треба, не псуй її дармо, а оддай бідному. Та Богъ в счастиві давъ віку не для того щобъ марно ёго коротать: — блаженъ хто в скотъ милує..

— Не буду вже, — каже панъ, — ни різать, ни істи тієї волонни, — тільки не сердся.

— Та годі тобі, Прокіпъ Івановичъ, — озвався й я: — панъ давно вже одсердився, а ти й досі гримаєшь!

Отъ вінъ протягнувъ до пана руку, обнялись и поцілювались.

— Подивись, — каже панъ, глянувши на сердешну Уляну: — до смерти живку перелякавъ?

— Шкода, що підъ руку не попалась, — одказавъ Прокіпъ Івановичъ: — стара вже стала, я бъ собі молодшу взявъ!

Вже й забувъ що сердився: заразъ и жартовать ставъ. Добра душа була у покійника. Вернулись у двіръ, а тутечки и гостей що позабігали зпереляку, поприводили, зібрались и слобожане, и ударивши лихомъ объ землю, зновъ почали бенкетовать, не наче й сварки тієї не було... якъ буває набіжить чорна хмара зъ вітромъ, небо горить одъ блискавки, земля дрижить одъ грому; перейшла хмара — и зновъ вяснилось: тихо, буцімъ нічого й небуло.

Та й тріскали жъ опісля ту волонну: було и нашимъ и чужимъ, — досталось на долю и собакамъ и вовкамъ.

Оттакъ-то жилось, поки милосердний Богъ державъ нашого пана на світі. Черезъ десять літъ післа сѣго що розказовавъ, прихавъ до насъ панъ и занедужавъ. Разъ призвавъ мене и Прокіпа Івановича до себе, та й каже:

— Якъ бачу, схотілось моїй душі до-дому, такъ оце, щобъ вамъ и безъ мене добре жилось, ось вамъ вольні (дає намъ до рукъ бамаги) и кріпости: кожному дарую по сто десятинъ землі.

— Не треба міні ни вольної, — отказавъ Прокіпъ Івановичъ, —

ни землі: бувъ вольнимъ и буду; а якъ ти вврешъ, то на чорта мнѣ твоя земля? дітей у мене нема,—буде зъ мене в одній сажню землі!

— Жинці достанетця,—каже панъ.

— Буде зъ неї в того, що після мене зостанетця, спасбі тобі!

Та се кажучи, порвавъ на шматки ти бамаги, а я, гляючи на ёго, й собі.

— И вь мене,—кажу,—нема ни дітей, ни живки,—не треба й мнѣ!

— Якъ бачу,—каже панъ нахмурившюв. — хочъ ви в старі вже, а дурні, не знаєте ви пакосного нашого світа... тридцять пять літъ якъ зъ Коша, а в досі січовики!

Черезъ два тижні після сёго, важко зробилось пану: наступла смерть. Запричастили ёго, зібрались в люде зо всёго села прощатця... Боже мій, якъ згадаю, який тогді сумъ напавъ на всіхъ слобожанъ,—неначе яке курево простяглось надъ нами. Одно—жаль нашого батька; друге — Господь бере до себе доброго, розумного пана, а хто знае якого дасть намісць ёго? Умпраючи панъ звелівъ щобъ ёго поховали не вь цвинтарі біля церкви, а на кладовищі.

— Живъ,—каже,—міжъ людьми — в мертвий зъ ними буду лежать.... а Прокіпа Івановича,—додавъ,—якъ умре, положіть поручъ мене.

Недовго жилось Прокіпу Івановичу після пана; здаетця в року не проживъ,—зъ журби в вмеръ. И якъ то чудно убивавсь вінъ за паномъ: ні слёзою, ні словомъ не виявивъ вінъ жалю; ни хто не чувъ щобъ вінъ хочъ разъ згадавъ пана... Сидить було собі мовчки, звисивши на груди голову; зъ хати в не вийде. Де-коли швиденько схопитця, за шапку, та й піде; не дійде до ворітъ в назадъ вертаетця.

— Куда се ви зібрались?—спитае Уляна.

— Хотівъ бувъ до пана йти,—одвітить усміхаючись: — дурний, в забудь, що вже вінъ вмеръ.

И зновъ повісить голову в замислитця. Оттакъ день-за-день, все ёму гіршъ ставало. побілівъ, вичахъ, не їсть, не пье, не спить. Станемъ було що-небудь ёму розказовать, а вінъ мовъ тебе не чуе. Що вже ми не робили, а особливе сердешна Уля-

на щобъ розбитъ ёго тугу,—нічого не вдіяли. За кілька дней до смерти, сидимо ми зъ Уляною біля его, а вінъ и каже:

— Якъ помру, поховайте мене не поручъ пана, а въ ёго ногахъ.

— Панъ же звелівъ,— каже Уляна,— поручъ поховать?

А Прокіпъ Івановичъ:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу!

— И пана вже нема, а вінъ все свое: «слухайте пана...»

Такъ ёго й поховали біля панськихъ нігъ... И тепереньки, на кладовищі, стоять хрести навпроти, неначе одинъ на одного дивляця.

О л е к с а С т о р о ж е н к о .

ЗАГАДКА.

(Изъ народнѣи кáзки)

Иванъ Миколаѣвичъ Розумний, панъ.	Маруся, дочка ѣго, а потімъ пані.
Хома { слуги в потішники ѣго.	Олексій, прѣкащикъ
Ярема {	Сеяне.
Иванъ Поклоненко, селянинъ.	Пáнська двірня.

I.

У пана въ будинку.

ПАНЪ, ХОМА, ЯРЕМА.

Панъ. Отъ, друзяки. якъ я завудинсь. якъ-бй ви знали! Кажить-лишъ мині кáзку.

Ярема. Хóчете, я?

Хома. Нí, я.

Ярема. Геть! чо́го ти вьязнешъ? Панъ твою кáзку такъ хоче слухать, якъ собака мову.

Хома, *итовхае Ярему.* Гвалть! Пáne, чо́го вінъ бьетця!

Ярема. Пáne, хай вінъ иде відсіля! Ему въ хлívі зъ свпнї-ми бути, а не тўта съ панáми.

Хома. Яремо, не лайся! а тó такъ учешў, що ажъ у вухахъ задзвнїють.

Ярема. Хóмо, росквáшу тобі нíсь такъ, що й бáтько не пізна.

Панъ. Ну васъ! гóді, Кажй, Хóмо, кáзку. А ти, Яремо, мовчй, а тó....

Хома. Добре, пане! Яку жь вамъ казати? Стрівайте, оціі ви ще не чули... слухайте. Бувъ собі царь, а въ царя трое синівъ: два розумнихъ, а третій дурний....

Пань. Ан у тебе зъ такими казками! Се все на одну стать: царь та три сини, третій дурень, а тамъ вийде що розумві зоставутца дома ханьки мнати, а дурень яку-небудь королівну собі запобіжить. — Кажи ти, Яремо, а ти, Хома, ніччиркь; а коли ти въ мене хочъ слово скажешъ, такъ я тебе тутъ такъ и вбью! Що се справді! За вашою лайкою ніколи казки не послухаешъ! Ярема стане казати — Хома перебивае; Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хома, не дай тобі Боже!.. — Ну, кажи, Яремо.

Ярема. Слухайте, пане. Бувъ собі старець, та такий старець убогий, що й сказати не можна. Отъ пішовъ вінъ добувати хавтурки. Увійшовъ увъ одне селó, питаецца на-нічъ—віхто не пускае. Такъ усе село пройшовъ — вігдé ёго не приймають почувати,—а зіма була. Пройшовъ уже все селó—тілки на ріжку остання хата стоить. Дума старець: якъ уже тутъ не пúстють, такъ тоді ляжу на дорозі та й замерзну. Отъ и ставъ стúкати; а чоловікъ зъ хати и каже: пущу, та тілки щобъ ти трошки поснавъ, а опівночі уставъ та до самого світу казкі казавъ. А старець каже: добре! казати му. Чоловікъ и впустивъ ёго. Вінъ лігъ, трошки поснавъ, прокинувся та й дума: якъ же я буду казки казати, коли ніодної не вмю? Та й давай навдиранці! Надійшовъ до порога, ажъ щось кричить: «стою! пробі рятуйте, стою!» Вінъ за порігъ, — кричить щось: «мокну! пробі рятуйте, мокну!» Вінъ не попавъ у двері, та у комóрю, — а тамъ дві свічки стоять и два голуби цілуютца. Вінъ відтіля та у другу комóрю,—ажъ и тамъ дві свічки горять и дві гадюки кусаютьца. Вінъ відтіля та на двіръ та під повітку, — а тамъ щось кричить: «стримлю! пробі рятуйте, стримлю!» Вінъ на горóдъ, ажъ тамъ два стоги стоять — одінъ більший, а другий менший, а зъ меншого у більший жито сиплетца. Вінъ зъ огорóду въ поле,—а тамъ щось кричить: «старчу! пробі рятуйте, старчу! хочъ зотніть, хочъ зірвіть та поківте!» Вінъ и вернувся. Увійшовъ у хату до господаря та й пита ёго: щó то, каже, чоловіче, у тебе, що я ввійшовъ до порога, такъ кричить: «стою, пробі рятуйте, стою?» — Ну, пане, якъ думаєте, що се такé? Отгадайте, щó воно такé оцé усé?

Панъ. Ні, не відгадаю. Кажі, такъ знатиму.

Ярема. Отъ, якъ вінъ спитавъ про те що кричить: — стою, пробі рятуйте, стою! — а господаръ и каже: «то невісткі йшли спати, та рогацівъ не покляли».

Хома. Такъ отті рогаці й кричать!..

Ярема. По шкоді й ляхъ мудрий. Ну, пане. — Що жъ тó, каже, що я вийшовъ у сінн, а тамъ щось кричить: мокну, пробі рятуйте. мокну! —»То, каже, невісткі пилі та конóвку у воді покинули.« — Ну, а те, що я не попавъ у двері, та у комóрю, а тамъ дві свічки горять и два голубі цілюютьця? —»То, каже, одинъ мій синъ изъ жінкою у любові живєс. — Ну, а те, що я попавъ у дрóгу комóрю, а тамъ тежъ дві свічки горять и дві гадюкі кусаютьця? —»То, каже, дрóгий мій синъ зъ своєю жінкою несогласно живуть.« — Ну, а те, що, каже, що я побігъ підъ повітку, а тамъ щось кричить: стримлю, пробі рятуйте, стримлю! —»Та то сокирою хлопці щось робили та й покинули сокиру, устроивши у дрівотню.« — Ну, то жъ щó такé, каже, що я побігъ на горóдь, а тамъ стоять два стоги — одинъ більший, другий менший, и зъ мэншого у більший жито сиплетця? —»То, каже, мої сані возили сь коніцького та украли, такъ се зъ їхъ та у хазяїнівъ стігъ переспіаєтця.« — А те щó, каже, що якъ я вийшовъ у поле, такъ щось кричить: стою, пробі рятуйте, стою! хочъ зогніть, хочъ зірніть та покиньте? —»То, каже, zostались колóсся на ниві, такъ вони перестóяли своé урёмья, такъ тогó й кричать... Ну, теперъ сідай та снідай.« — Сказавъ казку.

Панъ. Мúдро зложено, бисъ ёгó батькові.

Хома. Стривайте, пане, я вамъ загадаю, такъ — тákъ!

Ярема. Куді тобі, квáша!

Панъ. Цитьте, ёлопи! Я вамъ загадку загадаю, що вамъ и не свілась (*Хома и Ярема лашутця коло пана*).

»Щó е ви світі надъ усé ситчішъ, швидчішъ и милішъ?»

Ярема. Хто ёгó зна! Ситчішъ — любóнь ваша милость?

Панъ. Дурню!

Хома. Свиня — тá, що икъ рíздву на сало годують.

Ярема. А швидчішъ надъ усé — заїць.

Панъ. Шолопаї!

Хома. Ні, пане: швидчішъ надъ усé кішка.

Ярема. Э, пане, знаю: швидчішъ надъ усѣ блисківка.

Панъ. Не втялі, хлопці.

Хома. А що, пане, міні дасте, коли відгадаю?

Панъ. А що бъ ти хотівъ щобъ я тобі давъ?

Хома. Жупанъ вашъ, пане, що коміръ червоний та цвяхіванвий золотомъ. Уже бъ якъ вийшовъ на улицю, ото бъ дівчата задивлялись!

Панъ. Ну, добре, — дамъ.

Ярема. Хочъ лизні гарячої сковороді язикомъ, такъ не отгадаешъ. Звісно — панська загадка: куди намъ прбстимъ!

Панъ, *поглажує нүзо*. Знаєте що, хлопці? (*Хома та Ярема коло ёго лащутця*). Отъ що, хлопці. Теперъ неділя, люде всі въ селі, — идіть и зберіть усѣ село — и мужиків и жінокъ и дівчатъ, и скажіть імъ оцю загадку, и скажіть, що мовъ панъ звелівъ объявити усімъ, що хто сю загадку відгадае, то зъ тѣі сімѣ панъ за себе буде дівку сватати. « Отъ якъ!

Ярема. А що жъ, пане: ніхто не відгада!

Хома. Та такі ніхто.

Панъ. Якъ думаєте, хлопці, — ніхто не відгада?

Хома. Ніхто, ніхто. Се вже хочъ якъ, такъ ніхто не відгадае.

Панъ. Ну, йдіть, хлопці; теперъ неділя, такъ люди всі дома; йдіть... Ну, такъ якъ же, хлопці, — йменно ніхто не відгада?

Ярема. Далибі, ніхто.

Хома. Де її відгадати! Ніхто не відгадае.

Панъ. Ну, йдіть та такъ и кажіть, що де відгадають, такъ обіщавъ панъ зъ тѣі сімѣ дівчину за себе сватати. Йдіть, а я тимъ часомъ випью чарку горілки та чого-небудь попоімъ. Отъ захлявъ!

Ярема. Та такі попоїжте, пане. Зъ півдня крихта въ роті не була, а до вечіра ще далѣко.

II.

У пана жъ такъ въ будинку.

Прибігають ЯРЕМА зъ ХОМОЮ, одинъ другого попережучи.

Хома. Пане, загадку відгадав!

Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко! а то бѣбехи повідбиваю.

Хома. Замокла сопілко, мовчи! а то я тобі такого третячка на зубахъ віграю, що ажъ за ухами залащитъ!

Панъ. Цптьте, навіжені! Кажи ти, Яремо, що тамъ такé?

Ярема. Прийшовъ до васъ чоловікъ, пане.

Хома. Бреше. То Иванъ Поклоненко.

Панъ. Чого жъ ёму треба?

Хома, *швидко*. Що дочка ёго, Марею її звати, такъ ту загадку що загадували, такъ прийшовъ її батько....

Ярема. Ачъ яка пелька! узявъ би та й захавъ.

Панъ. Покличте того чоловіка, що прийшовъ, — васъ и до півдня не розберешъ (*Увійходить Иванъ Поклоненко*).

Иванъ. Здравія жолаю, Иванъ Миколаєвичъ! зъ добримъ здоровьямъ вашу милость поздоровляю (*кланяється*).

Панъ. Здравовъ бувъ. Ти — Поклоненкомъ прозиваєся?

Иванъ. Точно-сь такъ-сь, судирь!

Панъ. Чого ти прийшовъ?

Иванъ. До вашої милости, по вашому господському приказанню...

Панъ. Коли я тебе звавъ?

Иванъ. Не положіть панського гніву (*кланяється въ ноги*)! Я бъ и не тее... не посмівъ би бувъ, — такъ боявся, щобъ гірше вашої милости не прогнівати. Не положіть гніву (*це кланяється*).

Панъ. Прощаю, прощаю! (*Зъ слізами на очахъ*) Ти гáрний чоловікъ. Я отъ-якъ люблю, якъ міні хто у ноги кланяється!

Иванъ. Ми суть раби ваші зовемо́ся, не сміємо ослуhatись вашого приказу, довжніи те сповнять, що ваша милость велить.

Панъ. Такъ, такъ. Се я люблю. На́ тобі четвертакъ, Иване.

Иванъ. За що звольте жалувать? Ми не заслужили.

Панъ. Озьми, братецъ, за твое щирее серце, що ти менé шануешъ.

Иванъ. Якъ же ми сміємо вашої милости не шанувати! Ви намъ есть панъ, — ми черезъ васъ ситі й одіти. Подозвольте поцілувать вашу ручку.

Панъ, зъ радістю. На! (*Протляи руку, Иванъ цілує*).

Иванъ. Не положіть гніву, будьте ласкові. По вашому приказанню, я прийшовъ до вашої милости по тій часті, що вашій милості вгодно було намъ простити людя́мъ премудрую загадку

загадати, и звеліли, коли хто одгадає, то щобъ до васъ явитись. Такъ у мене є дочка,—такъ вона послала мене до вашої милости, б'уцімъ вона ту загадку відгадала.

Панъ. Коли се було, що я загадку загадувавъ?

Иванъ. У неділю, пане.

Панъ. Я шось забувъ, який с'годні день?

Иванъ. Вівторокъ, пане.

Панъ, *дум*. А, згадавъ! Що на світі є свтчішъ, швидчішъ и милішъ? Такъ, такъ!... Хлопці казали усімъ людямъ и ніхто не відгадавъ.

Хома. Ніхто.

Ярема. *мота на ёго шоловою. Осіка!*

Панъ. Що жъ я тоді сказавъ, що я дамъ тому, хто відгадає? Га? якъ пакъ я тоді сказавъ? Сто-рублівъ грошей дамъ, чи якъ?

Иванъ, *кланяеця*. Изволили запомнить, судирь: ваша милость обіщались зъ тієї сімї дочку б'рати, де загадку відгадають.

Панъ. Такъ такъ! теперъ згадавъ. Ну, що жъ? відгадавъ? Кажі: що на світі надъ усе свтчішъ, швидчішъ и милішъ?

Иванъ. Свтчішъ надъ усе земля, швидчішъ — око, а милішъ — сонъ. Не положіть гніву, пане.

Панъ. Якъ? відгадавъ?

Хома. Такъ и є: стало-буть, швидчішъ надъ усе земля, свтчішъ — сонъ, а милішъ — очі. Такъ воно й є!

Ярема. Тюлю! Свтчішъ надъ усе очі, швидчішъ — сонъ, а милішъ — земля. Отъ якъ, ти, квачъ!

Панъ. Ну, що жъ міні теперъ робіти? Тебе за себе заміжъ б'рати?

Иванъ, *кланяеця*. Воля ваша, пане.

Панъ. Та се овсі не-звать-що! Се халепа!

Иванъ. Не положіть панського гніву: се одгадала дочка моя.

Панъ. Дочка? Такъ у тебе дочка є? Якъ її звати?

Иванъ. Марья, пане.

Панъ. Такъ се міні її заміжъ брати? А що жъ вона, хороша?

Иванъ. Не стакъ-то, поганенька.

Панъ. Погана? Оце такъ! Отъ наробивъ я діла!

Иванъ. Не положіть панського гніву. Я б' не осмілився, та ваше приказанье.

Панъ. Ну, ну, ти добрий чоловікъ. (*Дума*) Ну, що жъ теперъ робіти?

Иванъ. Воля вашої милости.

Павъ, *ходить по кімнаті*. Женитьця! Ахъ, бісъ ёго батькові! Що жъ тутъ діяти? Нічого! Ахъ, каті ёго батька...! Ну, уди собі! пошлю старостівъ!

Иванъ. Ми суть вірніи и примірніи раби ваші!

Павъ. Ну, ну, ти хороший чоловікъ. Хома, або ти, Ярема, дайте ёму чарку горілки!

(Хома и Ярема побігли).

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома, *штовха Ярему*. Убью!

Ярема, *штовха Хома*. Убью!

Павъ. Якъ ви смієте при міні битця? *(Бъе Ярему)* За що ти ёго бьешъ? За що ти ёго бьешъ?

Ярема. Ой, ой!

Хома, *на еколшказъ*. Помилосердуйте, пане.

Павъ. Иди, горілки неси *(Хома пішовъ)*. А ти въ мене *(бъе Ярему)* оттакички, оттакички!

Ярема, *плаче*. Вінъ мене попереду зачепивъ.

Павъ. Не бреши, не бреши! Отъ тобі ще! Отъ тобі ще! *(Проганя Ярему. До Ивана)* Прощай, чоловіче.

Иванъ. Не положіть панського гніву *(Пішовъ)*.

Павъ. Оце халепа! Якъ тутъ міні бўти? *(Хома зъ горілкою иде)* Ти що?

Хома. Горілку несу Иванові.

Павъ. Я вже ёго віславъ.

Хома. Такъ вернути?

Павъ. Якъ вернути? Вернути!? Ахъ ти падлюка! Давай сюди чарку *(Бере чарку и випивае разомъ)*. А! *(утирається)* А! *(тупа ногами)* А! *(копильть губи)* А! *(берє ёго за груді)* А! *(бъе кулаками)*. Отъ тобі, отъ тобі! Знай, що я твій павъ! Звай, що я твій павъ!

Хома. *біжить, плачучи*. Матінко моя, на віщо ти мене породила!

Павъ *(оставсь одинъ, скрегоче зубами; очі налились, кулаки стуливъ и кричить)*. Увесь світъ сокрушю!

III.

Въ хаті у Йвана Поклоненка.

(МАРУСЯ сидить у водній сорочці в тче. Увійодять ХОМА та ЯРЕМА, ХОМА съ хлібомъ, а ЯРЕМА зъ яйцями. ЯРЕМА вихватує у ХОМИ хлібъ, а ХОМА у ЯРЕМИ яйца).

Хома. *виступає, до Марусі.* Его благородне Иванъ Николаєвичъ посила тобі поклонъ и жалує тебе на велике опекунство...
Давай хлібъ!

Ярема. А дзуски!

Хома вириває хлібъ, Ярема не дає. Хлібъ розломив на дві половинки.

Маруся *тимъ-часомъ співа пісню:*

Ой колі бъ я, мій паночку,
Трощки багатенька,
Наплювала бъ я на тебе
Й на твого батенька.

Хома. Що жъ ти теперъ нароби́въ!

Ярема. Се ти....

Хома. Брешешъ, ти!

Ярема. Брешешъ, онцяхристова довбешка! *(Заміряєтця кулакомъ и кидаєтця на Хома. Хома підставля кошіль изъ яйцями, Яреминъ кулакъ вибиває кілька яєць зъ кошелю).*

Маруся, *скочила.* А що це за харцязяки такі найшли у хату! Чого ви завелісь! Ачъ! Убрались у чужу солому, ще й шеле-стять! Та васъ тутъ повязати треба.

Хома. А що! Отъ ми теперъ звяжемо оцго бісового сива!

Ярема. Дурню! Се такъ на сватанні кажетця?

Маруся. Охъ ви, віросли—уму не вінесли! Сідайте-лишень, та я васъ стану питати. А будете лаятця, — візьму та й роздгнү... Ну, оттакъ. Не кушить мовчаночка. Кажіть, чого есте првбулі до насъ?

Ярема. Одъ пана.

Хома. Цпть! не такъ треба.

Маруся. И на се, мабуть, кибети не стало! И сами не

знають, чого прийшли. Такъ я жъ вамъ скажу: прийшли ви за тимъ, що всякъ купує, а ніхто не продає.

Ярема. Якъ се такъ?

Маруся. Ова! Умієте съ паномъ своїмъ загадки загадувати, а одгадувати, — такъ и ні. Ажежъ я одгадала вашу, и ви бь мою одгадали. Та де вамъ! Прийдеця самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усякъ сватаєця, а ніхто зь невістою не набиваєця. Отъ воно й виходить, що всякъ купує, а ніхто не продає.

Хома. Такъ.

Ярема. Такъ.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять зь хлібомъ на сватання. Дежъ вашъ хлібъ, панове-старости?

Ярема. Оцеї навіжєний, бузувірний....

Хома. Оцей еретикъ, щоби єму на тимъ світі....

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вамъ старостувати, якъ собаці въ човні сидіти. Ну, та чого барялу зь кухви глузувати! Хороші старости! Та й молодá незгірша: старости безъ хліба у хату увійшли, а молодá у водній сорочці їхъ зустріває. Ви тимъ безъ хліба, що дурні, а я тимъ у водній сорочці, що въ мене хата безъ очей и безъ ушей, а хочъ є очі, такъ завязані.

Хома. Якъ се?

Маруся. А! умієте загадувати, а розгадати такъ не вмивались! Та й куді вамъ, такимъ бейбасамъ! Якъби собака дзвякнула, то я бь и почула; а якби віконниці у хаті не зачиняті, то я бь подивилась, та все бь таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема. Бачъ!

Хома. Де жъ твій батько?

Маруся. Поїхавъ до млині.

Хома. А коли вернетця?

Маруся. Коли поїде на обїздъ — такъ вернетця у вєчері, а якъ навпростець, то у полі й заночує.

Ярема. Відъ чо́го жъ такъ?

Маруся. А, и сєго не розчовпетє! Коли поїде навпростець, а тамъ дорога погана. тихо їхатиме, — вєчора прихватить, то у яру сидїтиме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заємъ плакати.

Ярема. Эге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусіди, такъ мати пішли надъ нею сидіти; а якъ у насъ умре, такъ певно ті до насъ прийдуть. Отъ и вийшло, що мати на заємъ плаче.

Хома. Ачъ!

Маруся. Чимъ же васъ частувать, панове старости: чи прибуваю, чи убиваю, чи твмъ, що на Бога дивитця?

Хома. Отъ, каті ёго батька!

Ярема. Що жъ се такé?

Маруся. Що? мабуть не хватáе гла́зду? Прибиль — то молоко, бо якъ зъ корóви надóимъ — и корóва ціла и молоко прибувае у хазяйстві, а до-тóго и теля́ годуецця та росте́; а убиль — то сало, бо якъ ёго добудешъ, то кабана не стано въ хазяйстві; а те, що на Бога дивитця — то сирівецъ, — онъ-де стоить у кутку. Вінъ у насъ давнішний та кіслий, та якъ напъесся ёго, то такъ и задерешъ угóру гóлову до образівъ, що óнде стоять. — А щó се у васъ за яйця, паново?

Хома. Панъ приславъ.

Ярема. Тобі панъ приславъ. *(Одинъ на другою ірízно позирали).*

Маруся. А на віщо їхъ міні? Хто-таки на сватанні молодій яйця но́сить? Се вже нехай якъ поїду до пана, такъ самъ почастуе.

Ярема. Се панъ тобі приславъ, щобъ ти взяла десятокъ снхъ яецъ и висиділа къ ранку курчать.

Хома. И щобъ панові на обідъ поспіли.

Ярема. А якъ не поспіють, то панъ и братъ тебе за себе не стане.

Хома. Та ще и хлосту дасть.

Маруся. Онъ якъ! Та ви зъ своїмъ паномъ мўдрі, нічого сказати! Давайте яецъ, давайте. Де жъ тутъ десятокъ? Тутъ усёго шість.

Хома. Оцей бузувиръ....

Ярема. Оцей хранцюзъ....

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побива здуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їхъ и висижу и вигодую и къ обіду панові поспіють, та тільки нехай панъ зробить зъ од-нолітківъ плугъ, та виоре нимъ рілля та насіе проса. Коли те

просо виросте и вберуть ёго до-ранку, и змолотють, щобъ було чимъ курчатъ годувати,—тоді й курчята мої панові поспіють на обідъ. Оттакъ же — йдіте и скажіть, та глядіть — не забудте.

Хома. Отъ бісъ ёго батькові! Яка жъ ти зъ-сина й мудра, Марусю!

Ярема. И відъ чо́го ти така розумна, скажи, будь ласкова?

Маруся. Ну, ну! Нічого тутъ довго.... Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома, *хоче йти попереду, а Ярема дорозу ёму заступає.*
Стій, я попереду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні, я! *(розставляє кулаки.)*

Маруся. Изновъ гризетёсь! О, та й увірилась же ви міні! *(Хватає їхъ за свити та дує підъ поли.)* Отъ же вамъ! Нехай горіть!

Ярема. Де горіть? *(Скидає свитку.)*

Хома. Ой, ой, ой! *(Скидає свитку.)*

Маруся *підхвачує свиткі.* Отъ же вамъ, щобъ не лаялись! А що! казала — роздягну́, отъ же й роздягла! Ідіть теперъ въ однихъ сорочкахъ, а свиткі згодятця курчатъ укривати.

Ярема. Отъ тобі на! А се все ти....

Хома. Убью вражого сина!... *(Побігли. За дверима чути — кричать та лаютьця.)*

IV.

У пана въ будинку.

ПАНЪ, роздягнутий, лежить на постелі. ХОМА мухи б'є доловою, а ЯРЕМА лоскоче пана по п'ятахъ.

Панъ. Ачъ! справді неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Теперъ самъ не знаю, якъ відъ неї відчепитьця. Озьми, Хома, пляшку та налий води міні за пазуху. *(Хома робить се)* Послухайте ви, ёлопи! Якъ призову чоловіка зъ п'ять людей та розложу васъ, та такъ оддеру, що ажъ млосно вамъ стане. На що ви. сучі сині, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома. Якъ, пане?

Панъ. Такъ! щобъ васъ сей та той! Хіба я не питавъ васъ: хлопці, ніхто не узнає? А ви кажете: ніхто, ей-богу, ніхто! А теперъ и вийшло чор-зна-що! А все черезъ васъ.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешешъ, гнривий! се все ти.

Панъ. Мовчіть, бісіі вашого батька! Ви, бачу, одежу загубили черезъ свою лайку та сварку, и діла до путті не довели. Отъ я васъ! Эй, Васильку! (*Увійходить хлопець*) Васильку! Оведи Хому та Ярему: нехай імъ Михайло півсотні дубинякъ у спину заліпнть.

Хома. Паночку, соколку, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедуку, помилуйте!

Панъ. Ні, ні, не помилюю. Веди їхъ, Васильку... та постій! Нехай теперъ не бье,—я самъ устану та піду. Я отъ-якъ люблю, якъ людей бьють, а вони кричать.

ХОМА та ЯРЕМА плачучи вийшли. Черезъ кілька минутъ увійшовъ ОЛЕКСІЙ.

Олексій. Продавъ я, пане, пшеницю въ городі и скупивъ усе, що треба по-домашньому.

Панъ. Добре. Почімъ же ти продавъ пшеницю?

Олексій. По сімъ съ копою митої четверть.

Панъ. А що жъ такъ дешево? Учора купецъ по дванадцяти дававъ.

Олексій, *скороговоркою*. Та се, видите, судиръ, по той часті, що купецъ набавляе по рублю затімъ, що ёму не перевозити, та впять за містяне.... стало-буть, що на місці купивъ, по рублю, такъ воно якъ ёго счасті, то мало розниці. Та впять и те, що купецъ грóші дававъ, а я товаромъ забіравъ, а воно якъ на товаръ, такъ завжди дешевше продаеця.

Панъ. Ну, може. Скільки жъ грошей? Усіхъ шість четвертей, по сімъ съ копою.... сімъ та сімъ чотирна́дцять, та ще сімъ, то вийде... а, катъ ёго батька! вийде... вийде... двадцять одинъ, та ще сімъ, то двадцять вісімъ, та ще сімъ, то тридцять пять, та шість полтинъ, то три рублі, то тридцять, тридцять вісімъ. Такъ, Олексію?

Олексій. Такъ, ваше благородие, достошно такъ.

Панъ. Де жъ грóші?

Олексій. Ось подозволте поглядіть, щó я тутъ купивъ.

Панъ. У, багато! Скільки всього? Итого сорокъ пять рублівъ. Такъ се, стало-буť, ти на свої ще гроші купувавъ?

Олексій. На свої, судиръ Иванъ Миколаєвичъ!

Панъ. Такъ скільки оце ще тобі грошей слідує?

Олексій. Изволте полічить, судиръ.

Панъ. Три... ні! Два цілковихъ: — такъ, чи щó?

Олексій. Истинно такъ, судиръ Иванъ Миколаєвичъ!

Панъ, *дає йому гроші*. На жъ тобі.

Олексій. Покорніше благодарю, судиръ (*Бере написаний лікъ и ховає у кишеню*).

Панъ. Ну, послухай, Олексію: зроби міні, будь ласківъ, що я въ тебе попрохаю.

Олексій. Щó прикажете, судиръ?

Панъ. Отъ бачишь, Степановичу: загадавъ я лю́дямъ загадку.

Олексій. Знаю, судиръ, и обіщались зъ теі сімї панію собі взяти, де відгадають, а Иванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Панъ. Отто жъ то й е! Щó жъ тутъ міні робити? Бра́ти її не приходитця: пани сміятимутця, що я, такий стовповий дворянинъ, та взявъ таку прóсту крепачку. Ти самъ знаєшь, що батюшка мій поручкомъ бувъ, а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжимъ служивъ. А я оженюсь на прóстїй! якъ се можна?

Олексій. Справедливо говорите, судиръ!

Панъ. То-то жъ и е! Якъ же зъ нею міні розв'язатись? Я вже думавъ и такъ, и инакъ. Хотівъ її ще загадку загадати, такъ хлопці мої, Хома та Ярема, такі ніякъ не втихомірютця: що пошлю їхъ, то вони задерутця, и діла до пуття не доведуть.

Олексій. Та, по-моему, просто послать та й сказати їй, що ве буде сего ніколи; ато и óвсі не посилять: та́къ вонó й мивѣтця.

Панъ. Не можна, Степановичу, погана слава віде. Скажуть: що се за панъ, що разъ скаже такъ, а вдруге инакъ.

Олексій. Ну, такъ отъ якъ: послать її батька що-небудь про-давать, а опісля сказати, що, мовъ, обманивъ, та й не брать дочкі и ёго ще ви́парить.

Панъ. Эге! и такъ не годїтця. Чоловікъ добрий — батько,

слухняний, та й вп'ять таки поганої слави не минешъ. А я видумавъ отъ-якъ: загадаю їй таку загадку, щобъ вона до-віку — до-суду не розгадала. Отъ видумавъ, отъ загадка! (*Підскакує*) Звелю їй прїхати до мене, та тільки такъ, щобъ ні санями, ні вóзомъ, сама щобъ була ні боса, ні обута, ні гола, ні вдягнута, ні волóмъ, ні конéмъ, ні вїйкомъ, ні голóблею, ні зъ гостинцемъ, ні безъ гостинця. (*Регочеться*) Отъ якъ! Оце такъ! Нехай розгада! Якъ думавешъ, Олексію?

Олексій. Хто ёго знає, пане. Здається, трудно що-небудь видумати.

Панъ. Такъ-отъ я тебе пошлю переказати їй оце. Чуешъ?

Олексій. Хмъ. Міні, ваше благородіє, якось не пристало. Ви зволте послати кого-небóудь молодшого, а тó я вже старій, та вп'ять міні якось неподóбно.

Панъ. Отъ ще! Хіба старі такъ и не ходять сватати? Хто жъ и сватомъ буває, якъ не старі? Ні, вже зділай милость, Степановичу, ти міні — óтъ якъ міні услуживъ! (*Дає ёму асимнацію*). Ось на тобі! Будь ласкíвъ, зроби те, що я прошу.

Олексій, *дума, потімъ кланяється*. Для вáшої милости піду; атó далєбі, ні за що бъ не пішовъ, якби не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого дóброго... Коли жъ мені йти?

Панъ. Заразъ иди.

Олексій. Піду, судиръ. (*Уходить.*)

Панъ. Васильку! побличъ міні хлопцівъ, Хому та Ярему. Розкажу їмъ, щó я придумавъ: тó-жъ-то сміятимуться!

V.

На дворі у пана.

ПАНЪ, ХОМА, ЯРЕМА, ОЛЕКСІЙ.

Олексій. Се, пане, хто ёго зна, щó й такé! Сказала, що приїду до пана такъ, якъ ёго милость приказує.»

Хома. Ого!

Ярема. Лїха матері прїде! Бреше!

Панъ. Нехай собі їде. Уже жъ вона, бїсова дочка, сегодні взна, якъ зъ паномъ водитьця. Иди собі, Олексію. А ви, хлопці,

приведіть сюди хортівъ, та усіхъ, такі усіхъ... та якъ стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттутъ: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидко.

ХОМА та ЯРЕМА біжать, попережуючи одинъ другого.

Олексій. Паве! паве! Іде наша краля, та ще яка! Якъ казала, такъ в е!

Панъ, *вбіть на рундукъ*. Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(Вїзджає МАРУСЯ безъ сорочки, увязана неводомъ, на одній нозі дїрвий черевикъ, друга нога боса, та личкомъ перевязана; сидить на якихсь гренджолахъ, що зъ одного боку колесо, а зъ другого половъ. До гренджолівъ привязана палиця, а до палиці ликомъ козелъ
Підъ пахою у неї зайць.)

Панъ. Отту її! Отту її!

(МАРУСЯ кида зайця. Собаки вшкварили за зайцемъ. Маруся скочила на рундукъ.)

VI.

У пана въ хоромахъ.

ПАНЪ. МАРУСЯ одіта панею. ОЛЕКСІЙ.

Олексій, *увійшовъ, поклонивсь панові, а на Марусю позирнуєъ*. Прийшли, пане, впять ті мужики, що судюцца объ сокірі. Чимъ-небудь зволте кончить. Уже й то що-дня сюди вештаютца, нічого не роблють, на панщину не ходять, тільки все осно́ву снують одъ дому до двору. Пожалуста, розсудіть їх зовсімъ.

Панъ. А, каті їх батька! Отъ огідли! Скажі, нехай завтра прийдуть.

Олексій. Та що жъ зъ сего буде? Усе завтра та завтра. По моєму совіту, ваше благородие, узять та й перепорбтъ обохъ, щобъ не позивались за чор-зна-що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тутъ кричишь? Игумену діло, а братіи зась. Ачъ які! Зазнались ви, хлопці. Хіба самъ панъ не зна, що й сказати? Твое діло знать — прийшовъ, сказавъ та й

годі, ато ще зь совітами тиськаеся! Геть відсілі! Гляди, щобъ тóрби не злякавсь.

Олексій. Та щó жъ міні, пане, сказати?

Маруся. Иванъ Миколаївчъ! На що ви справді вóдите людéй? Розсудить їхъ та й годі. Скажи, нехай подождуть біля крильця (*Олексій вийшовъ*).

Панъ. Послухай, Марусю: знаешъ, щó я тобі сказавъ? Я тобі приказувавъ не мішатись у мої суди. А? Шо се справді! Я тутъ панъ, а не ти!

Маруся. Отъ, уже й розсёрдились. Бáчите, які ви, пане. Хіба я вамъ що погане кажу? Я ваша жонá, та не смію нікуди вступатись? Олексієві—такъ можна, а міні такъ ві? Хіба за те, що Олексій васъ обдúрює?

Панъ. О!

Маруся. А то жъ щó? Не уступáйся, кажете, у мої суди... а багáто ви насудили сами? Зъ незнатъ-чогó люде у двіръ цілий тиждень вештають, а ніякъ и досі імъ суду не дадуть!

Панъ. Та бачъ, Марусю: діло, катъ ёго матіръ, заплуталось. Скоро-то ёго розшолопаешъ? Уже я й самъ и такъ и инакъ, думаю — думаю, ночі не засплю, а все думаю, разівъ зъ дéсять подúшку переверну́, та все дúмаю.

Маруся. Е чогó думать? Два дурні сокиру знайшли та й не ладють, кому її брати. Ходимо лишéнь; я їхъ зáразъ розсужу.

Панъ. Такъ будуть люде сміятись.

Маруся. Чогó?

Панъ. Скажуть: ачъ який панъ! не розсудить людей своіхъ самъ.

Маруся. Отъ тобі на! А я хіба не пáні? Вони не сміятимутця. Ходімъ.

Панъ Ну, ходімъ. Та тільки се такъ одинъ разъ; у другий щобъ ти ніже-ні не сміла мішатись у судъ мій. — Хлопці, вынесіть стули на рундукъ; підемъ судить-рядить.

ХОМА та ЯРЕМА, попихаючи одинъ одного, відчиняють двері на ганокъ. ПАНЪ зъ МАРУСЕЮ вийшли та й сіли).

Панъ. Ну, гляди жъ: одинъ разъ та й тілки; а то якъ ставешъ менé перебивать, такъ вижену геть.

Маруся, на Хому та Ярему. Ви чого тутъ стоїте, шолопаї? Геть те! Вамъ тутъ не місце...

(ХОМА та ЯРЕМА пішли).

Пань. На віщо ти їхъ прогнала? Не хочу, ей-богу не хочу! Шо се такé? ти командуешъ у мене? (*Скочивъ*)

Маруся. Сідай, сідай! люде сміютця (*Пань сідає*).

1-й мужикъ. Изновъ ми до вашої милости. Розсудить, пожалуста.

2-й мужикъ. Зробіть панську ласку, розсудить.

Пань. Ну, люде добрі... Отъ цілий тиждень все думаю, якъби васъ розсудить... Просить-лишень теперъ молоді пані.

1-й мужикъ. Буде ваша ласка, Марья Івановна!

2-й мужикъ. Пожалуста, сударня.

Маруся. А щó тамъ у васъ такó?

1-й мужикъ. Знайшли ми, судариня, сокиру удвохъ, та ніякъ не поділимось. Я кажу, що я знайшовъ, а вінъ каже, що вінъ. Я вменно знаю, що я; такъ що жъ будешъ робить! — лізе та й лізе: мой, каже, сокира; я, каже, упередъ угледівъ. Розсудить насъ, пані.

2-й мужикъ. Ей-богу, неправда! Отъ же, нехай мене злидні побьють, коли се правда! Йдемо ми по луці — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А вінъ каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Та й пішовъ за нею, а вінъ попереду забігъ та й ухопивъ. Оце й та сокира — у Олексія була вона: — ось подивітця: отъ вона та сама.

Маруся. А щó тобі робить сокирою?

2-й мужикъ. Обіддя набивати.

Маруся. А тобі?

1-й мужикъ. А хотівъ бувъ-попрохати въ пана — поїхати у лісъ колякъ наробати: тинъ розвалився.

Маруся. Зніміть съ топорниця сокиру. Тобі (*2-му мужикові*) на сокиру, а тобі (*1-му мужику*) на топорниця.

1-й мужикъ. Якъ же се такъ, пані?

Маруся. Ні півслова! Розсудила? — відіть же собі геть!

(Ще два мужики прийшли)

1-й мужикъ. Розсудить же й насъ, паніматко.

Маруся. А обь чімъ.

Панъ. Я васъ розсужу. Марусю, я тобі казавъ: не смій уступатись, якъ я стану судить та радить; я на те панъ.

Маруся. А я на те панъ! Ну, та якé мінí діло! Судить, коли хочте, й самі. Ваші люде — ваша й воля.

Панъ. Чогó ви?

1-й мужикъ. Ночували ми, пане, отту нічъ у полі, та знаєте, поїхали такъ не знать-якъ: моя кобила, ёго візъ та віжки. Отъ, лягли ми й послули. Коли прокинулись уранці,—дивимось, ажъ біля кобиля лошятко стоить. Я й кажу: моя кобила привелá лошя! а вінъ каже: ні, мій візъ привівъ.

Панъ. Трудне ваше діло! не знаю, якъ и розсудить. Знаете, щó? Отъ-щó! Приходьте ви завтра ўвечері; я подумаю и розсужу васъ.

Маруся. А чогó тутъ ище до завтрёго тягнути? Ви, пане, ихъ розсудить.

Панъ, *подумавши трохи*. Отъ-щó! Ти кажешъ: твоя кобила привела лошя?

1-й мужикъ. Кобила, пане, ей-богу — кобила.

Панъ. А ти кажешъ: твій візъ?

2-й мужикъ. Візъ, пане,—звісно щó візъ: ажежъ ми на возі іхали.

Панъ. Отъ-щó: пустить лошя, куди воно побіжить; коли до воза, такъ твій візъ привівъ лошя, а коли до кобиля, такъ кобила.

(Мужики пускають лошя. Воно сліпé, побігло до воза).

2-й мужикъ. А щó! Не моя правда вийшла? Отъ бачъ, я жъ казавъ, щó мій візъ провівъ лошя!

Маруся. Отъ же й не такъ треба! Де-такі видано, щóбъ візъ привівъ лошя! Ви, пане, отъ якъ ихъ розсудите. Ти, чоловіче, кажешъ, щó кобила твоя привела лошя?

1-й мужикъ. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажешъ — візъ?

2-й мужикъ. Звісно, щó візъ: ажежъ лошя до воза побігло!

Маруся. Добре. Озьміть же ви лошя да поставте ёго посередні: коли кобила до ёго побіжить, такъ кобила привела, а

коли візь побіжить, такъ візь. Та тільки отъ-щó: хто збрехавъ, того битъ.

2-й мужикъ. Богъ зъ імъ зовсімъ, пані: нехай уже ёго кобила привелá.

(Мужики пішли).

Панъ. Якъ? щó се такé? Га? Мене пересужувать та переряжувать? Пана? Отъ-якъ! (*Бъє вікно*) Отъ якъ! (*Хита́ двері*) Маттері твої сто болотянихъ. (*Зустрієъ Василька и почавъ его скубити, придворюючи*) Отъ-якъ! Отъ-якъ. (*Василько побить, панъ закинь*).

Маруся. Зовсімъ рóзумъ розгубивъ! Тільки хвоста не маé, а то бъ самъ собі боки повідбивавъ!

Панъ, *вертаеця*. Марусенько, любочко, кришечко! Прости менé, що я на тебе покричавъ.

Маруся. Шо бо ти робишъ се, пане? Ну, на віщо вонó схоже? Люде сміютця, скажуть: «скругився панъ». Далибі, ажъ міні черезъ тебе сбрóмъ!

Панъ. Далибі, не буду! Нехай міні сей та тóй, коли́ буду! Прости менé (*цїлує*). Отъ же я поїду на лóви, Марусю, а ти останесся у мене господарювати, та вже щó хочешъ, те й роби́. У всімъ даю тобі волю.

Маруся. Щóбъ опісля кричавъ?

Панъ. Ні, ні, не буду ніко́ли кричати, не буду. (*Иде, по́тімъ вертаеця*) Я не хочу зъ тобою жити! Бері́ одъ мене, щó е въ мене кращого тобі й лїпшого, та й иди́ собі геть! И не хочу, и не хочу! --- иди заразъ!

Маруся. И підú, ей-богу підú, — и не плакатиму!

Панъ, *ради*. Підешъ?

Маруся. Підú, абí давъ міні узяти що найкращого.

Панъ. Бері́, бері́, тільки одвжись! За тобою и міні життя нема.

Маруся, *пішла и принесла пляшку горілки*. Такъ прощайте жъ, Иване Миколаєвичу! нічого зъ вами робить! Теперъ я вже не ваша пані. Попроцаемось та розлучимось на вішні віки.

Панъ. А се щó? для чо́го!

Маруся. А якъ же? Якъ чесно та любо ми побрались, такъ треба намъ и розійтись. Погуляемо на останку та й розлучимось на-віки.

ПАНЬ. И то добре.

МАРУСЯ. Пійте, Иванъ Николаєвичъ, призволяйтеся.

ПАНЬ *п'є*. Иди собі, иди, а пересужувать та переряжувать я себе не дамъ! (*Ще п'є*) Охъ-охъ-охъ-охъ!

МАРУСЯ. Чв оце жъ тобі, паночку, и не жалко буде мене?

ПАНЬ. Охъ-охъ-охъ-охъ! (*П'є и плаче*).

МАРУСЯ. Прощай, мій паночку, мій милєсенький, прощай!

ПАНЬ. Прощай, мое серденьточко, моя ластівко, Охъ, Боже мій, Боже мій! Прощай!

МАРУСЯ. Випьемо ще.

ПАНЬ *п'є*. Охъ-охъ-охъ-охъ! (*Підскочивъ*) Хто сміє противъ мене грубити? Ніхто, ей-богу ніхто! (*Хоче йти, та замигався. Б'є себе по кишєни*) Грѣші е! (*Б'є себе по юлові*) Рѣзуму багато! Чого міні? Панъ! на всю губу панъ! Охъ-охъ-охъ-охъ! (*Упавъ на стулу юловою*).

МАРУСЯ. Нехай-лишь засне.

ПАНЬ *стоице*.

МАРУСЯ. Геї, хлопці! (*Увїшило два чоловіки*) Запряжіть міні шолудиву кобилу у той візъ, що гній вѣзють (*Чоловіки пішли*).

VII.

Улиця біля панського двѣру.

(На шолудивій кобилі МАРУСЯ везе пьяного пана у вѣзі).

МАРУСЯ. Нѣ, нѣ! урагова! Нѣ, нѣ, диманова! Нѣ!

Діти *біжать за нею*. Тю-тю! киръ-киръ!

МАРУСЯ. Геть, жѣвжикі! атѣ ягъ свисну, такъ ажъ підъ греблю закотитесь.

Хлопчикъ. Се панъ твій, Марусю?

МАРУСЯ. Ну, ну, убирайся! (*Хвиська хлопця, вінъ одбивъ*).

ПАНЬ, *прокинувся*. Геї!

МАРУСЯ. Нѣ!

ПАНЬ. Що се таке? Ой! що се таке? Господи Ісусе, дѣ се я?

МАРУСЯ. Нѣ!

ПАНЬ. Озьде церква, отъ садъ, онде будинокъ... Я зъ будинку іду...

МАРУСЯ. Нї!

ПАНЪ. Чи я живий, чи вже вмеръ? Де се я? що я такé есть?

МАРУСЯ. Нї!

ПАНЪ. Се Маруся. Гвалтъ! Ти... куди ти менé везешъ, чи въ пéкло, чи щó?

МАРУСЯ. До-дóму.

ПАНЪ. Якъ до-дóму? Ой, ой, ой! *(Скóчивъ)* Якъ се я тутъ опинився? Ти менé вкрáла, чи щó?

МАРУСЯ. Ти міні самъ отдавъ себе.

ПАНЪ. Якъ?

МАРУСЯ. Чи ти тмишъ, що ти міні казавъ?

ПАНЪ. Я тобі велівъ зъ мого двóру убиратись!

МАРУСЯ. А зъ якою умóвою? Зъ тимъ, щобъ я узяла зъ твого дóму, що міні найкраще.

ПАНЪ. Ну?

МАРУСЯ. А міні кращого нічóго нема у твоїмъ дóмі надъ тебé: я тебе полюбила. Ти міні казавъ, щобъ я узяла, що міні é кращого й милішого; отъ же я узяла тебе, та й везу.

ПАНЪ. Ахъ, біси твоóму батькові! щó се такé? Хіба жъ опé ти відъ мене й не відвьяжесся?

МАРУСЯ. И, сéго вже й не думай! Хочъ що хочъ роби, а я такій відъ тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бачъ, вигнавъ менé, — такъ я тебе самóго зъ госпóди повезла.

ПАНЪ. Ну, нічого робить! Мабуть така моя дóля! Та, правда: казавъ же купецъ, що десь панъ оженивсь на прóстій: се мабуть случаетця!

МАРУСЯ. Ищобъ то!

ПАНЪ. Такъ поїдемъ же, коли такъ, до-дóму, и отъ тобі хрестъ святій передъ церквою... не буду вже ні кричать, ні виганять тебе.... Такій-такъ заплащю очі та й на світъ не дивитимусь. Роби, що знаешъ. Во всімъ твоя воля!

МАРУСЯ. Ну! отъ бачишъ? Оттакъ би й давно? Оттеперъ и розумний ставъ!

(Панъ сівъ на візъ. Маруся повернула кобилу, и поїхали назадъ у будівокъ.)

Н. КОСТОМАРОВЪ.

ЧЕРТЫ

НАРОДНОЙ ЮЖНОРУССКОЙ ИСТОРИИ.

II.

Назначеніе Ярославомъ особыхъ князей въ земляхъ русскихъ удѣльнаго міра провело въ жизни Южнорусскаго народа новый видъ отдѣльности и самобытности. Прежде другія земли русскія были подъ верховною властію Кіевскаго князя, — хотя и управлялись и жили сами собою, но составляли его область, отчину. Теперь, съ появленіемъ удѣловъ, съ одной стороны уменьшилось значеніе старѣйшинства Кіевской земли въ ряду другихъ; съ другой, однако, связь между землями не только не прервалась, но укрѣпилась крѣпче по мѣрѣ расселенія одного княжескаго рода въ разныхъ русскихъ областяхъ. Уменьшилось значеніе Кіева въ смыслѣ старѣйшаго потому, что въ другихъ земляхъ старѣйшіе князья уже были не данники Кіевскаго, но и сами дѣлались старѣйшими надъ младшими въ своей землѣ, а младшіе признавали ближайшее старѣйшинство надъ собою въ князьяхъ не Кіевскихъ, но главныхъ своей земли; связь земель усиливалась потому, что правители земель происходили отъ одного рода, всѣ помнили свое происхожденіе и должны были составлять единую семью; а вмѣстѣ съ тѣмъ и русскія земли смотрѣли на себя какъ на часть одной общей державы. Послѣ смерти Ярослава мы видимъ такого рода строй: Собственно коренное понятіе о власти князя надъ народомъ сохраняло, въ русской землѣ, свой древній характеръ, но его основныя черты подвергались измѣненіямъ въ приложеніи къ жизни по мѣрѣ сходящихся обстоятельствъ. Народное сознаніе о князѣ признавало его необходимымъ для поддержки порядка и для предводительства военною силою противъ враговъ. Сдѣлалось обычаемъ то, что княжеское достоинство было преимущественно въ Юри-

ковомъ родѣ; установилось понятіе о томъ, что князь Кіевскій долженъ быть изъ этого рода, но еще не образовалось понятіе о правѣ наследованія между князьями. Воля живого народа, какъ и во всемъ, стояла выше всякаго права и даже обычая.

Во второй половинѣ XI вѣка, явились новые чужеземные враги, съ которыми долго приходилось мѣряться силами Кіеву и Землѣ Русской— Половцы. По лѣтописямъ нашимъ, впервые пришли они на Русскую Землю воевать въ 1061 году, и первое дѣло съ ними было подъ Переяславлемъ (городъ этотъ стоялъ на стражѣ Русской Земли); это дѣло разыгралось неудачно. Должно быть, это событіе навело на народъ большой страхъ, ожиданіе худыхъ временъ. Это видно изъ лѣтописнаго разсказа о знаменіяхъ, тревожившихъ тогда воображеніе, — видно, что первая неудача или удача считалась предзнаменательною, какъ вообще у восточныхъ народовъ. Тогда во всякомъ феноменѣ, сколько нибудь выходящемъ изъ обычной чреды явленій, видѣли предвѣстія. Старыя языческія суевѣрія невольно поддерживались и укрѣплялись въ этомъ отношеніи, монахами и духовными, въ византійскихъ книгахъ, расхваливавшихся тогда по Руси въ славянскихъ переводахъ; они находили оправданіе вѣрованію, что дѣйствительно необыкновенныя явленія служатъ предвѣстіями бѣдствій. Въ 1066 году явилась на западѣ «звѣзда косматая»; въ ея лучахъ находили что-то кровецвѣтное; въ продолженіи семи дней она пугала кіевлянъ послѣ солнечнаго заката на западномъ небѣ: — *проявляюци кровопролитыя*, — говорили тогда. Потомъ — изъ рѣки Сѣтомли рыбаки вытащили неводомъ какое-то дитя-урода, вѣроятно, брошенное матерью отъ страха, и мать ему не нашлась и не смѣла себя показать, когда нашли его въ рѣкѣ. Съ нимъ не придумали ничего другаго сдѣлать, какъ, посмотрѣвши, подъ вечеръ бросить опять въ воду. Наконецъ сдѣлалось солнечное затмѣніе. «Это вѣдьмы съѣдаютъ солнце», говорили тогда по языческимъ понятіямъ. Какъ это вѣрованіе было древнимъ и укорененнымъ, видно изъ того, что и до сихъ поръ существуетъ такое же суевѣріе въ народѣ: думаютъ, что чаровницы пмѣютъ силу управлять естественными явленіями и, уменьшивши въ объемѣ небесныя свѣтила, скрывать ихъ на время.

Дѣйствительно, общее предчувствіе оправдалось. Этотъ набѣгъ Половцевъ былъ только началомъ другихъ непрерывныхъ набѣговъ того же народа. Этого одного бѣдствія было мало: между князьями Русской Земли начались распри и междоусобія. При недостаткѣ сознанія святости гражданскихъ отношеній въ понятіяхъ времени, недоразумѣнія въ прин-

цпѣ власти цѣлаго рода надъ цѣлою землею вызвали наружу необузданность личныхъ побужденій. Рѣдко князья останавливались предъ средствами: эгонизмъ бралъ верхъ. Князья приглашали тѣхъ же самихъ Половцевъ, которые опустошали Русскую Землю, для проведенія своихъ видовъ. Нравственный принципъ боролся съ личнымъ увлеченіемъ. Съ одной стороны, понятие о цѣльности русской державы, сознание народнаго единства, чувство долга, проповѣдуемаго церковью, обращало князей и ихъ дружинниковъ къ желанію мира, единства, къ согласному дѣйствію противъ общихъ враговъ; съ другой — неумѣнье уладиться между собою и управлять страстями, свойственное юному народу, увлекало ихъ къ расторженію связей, которыя они сами же признавали священными. Народныя побужденія шли по той же колеѣ, какъ и княжескія. Князья не могли найти въ народѣ согласнаго противодѣйствія своимъ эгонистическимъ стремленіямъ, потому что въ народѣ, точно также какъ и въ князьяхъ, не дозрѣло сознание средствъ къ поддержанію единства, болѣе чувствуемаго, чѣмъ разумѣмаго. Княжескія междоусобія сплетались съ непріязненными побужденіями Земель между собою, и князь легко могъ составить ополченіе изъ народа и вести его на своихъ родственниковъ въ другую русскую землю, потому что въ тѣхъ, кого онъ соберетъ подъ своимъ стягомъ ощущались также своего рода непріязненные побужденія противъ тѣхъ, которые ополчались за противнаго князя. Какъ бы ни своеволенъ былъ князь въ своихъ намѣреніяхъ, онъ всегда могъ найти въ народѣ толпу удальцовъ, готовыхъ его поддерживать, всегда отыскивались люди, годные составить воинственную толпу, живущую на службѣ у князя и работающую его личнымъ видамъ. Эти толпы были то, что называлось дружинами; князья водили эти дружины съ собою и доставляли имъ средства къ жизни, а дружины готовы были драться съ другими, себѣ подобными, дружинами, держащими сторону другого князя, чтобы удовлетворять честолюбію, алчности и вообще притязаніямъ своего князя. Такой родъ жизни поддерживался возникавшимъ изъ него же чувствомъ воинской славы и удали. Князь, считая себя обиженнымъ, защищалъ свою славу, и дружина его поставляла себѣ честь въ томъ, что успѣвала проводить его дѣло и получала за то награду: такъ русскіе сражались между собою, ищущи себѣ чти, а князю славы.»

Храбрость, быстрота, ловкость, неутомимость считались добродѣтелями. Молодецъ стыдился сидячей жизни. Стопть прочитавъ Мономахово поученіе, чтобы видѣть, какая дѣятельность составляла тогда ха-

рактерь того, кто хотѣлъ доброй славы и чести: слѣдовало находиться непрерывно въ дорогѣ, въ трудахъ, опасностяхъ, въ борьбѣ. Самое мирное время посвящалось такимъ занятіямъ какъ охота — подобіе войны, гдѣ предстояли молодцу и труды, и лишения, и опасности. Удалыцы, составлявшіе дружины, часто сами же поднимали князей своихъ другъ на друга, иногда ссорили ихъ, переходили отъ одного къ другому и побуждали послѣдняго къ враждѣ противъ перваго. Оттого нерѣдко лѣтописцы извиняютъ князя въ его несправедливыхъ поступкахъ, приписывая ихъ наущенію дружины. Дружинники толпились въ городахъ, и потому городское населеніе вообще возвышалось, составляло дѣятельную массу; народъ сельскій игралъ роль страдательную. Древнія начала самобытности должны были болѣе и болѣе увядать отъ долгой невозможности себя высказать и отъ необходимости подлечь гнетущей силѣ. Не могла развиться оппозиція противъ такого порядка въ принципѣ народнаго самоуправленія, потому что южная Русь окружена была чужеземцами, которыхъ всегда могли князья привести, въ случаѣ противодѣйствія. Это и сдѣлалось при Изяславѣ: въ 1067 году Половцы напали на восточные предѣлы Русской Земли. Изяславъ отправился противъ нихъ и былъ разбитъ. Половцы разсѣялись по окрестностямъ и начали грабежи и разоренія. Кіевляне, собравшись на вѣчѣ, требовали у князя дружины и коней. Изяславъ не далъ имъ. Изъ этого извѣстія видно, что уже прежде существовала партія, опасная для княжеской власти. Имѣя вооруженную дружину, князь боялся, чтобы другіе носили оружіе, чтобъ не допустить до возстанія. Вѣрно, это велось уже издавна; такимъ образомъ, открывается, что князья въ то время не находились въ совершенно-согласномъ отношеніи къ народу. Народъ и власть уже стояли, какъ двѣ различныя силы. Видно, что прежде не безъ усилій обходилось удержаніе народа въ подчиненности, ибо Изяславъ не далъ оружія народу даже и тогда, когда явная опасность угрожала со стороны чужеземцевъ, а это могло быть только при такомъ условіи, когда прежде того была исцѣпана княжескою властью опасность позволить народу принимать воинственный характеръ. Народная злоба обратилась на воеводу Коснячка, предводителя княжескаго войска; онъ спрятался. Тогда кіевляне вспомнили, что въ погребѣ сидитъ цѣлѣнный полоцкій князь Всеславъ, взятый на сраженіи. Они бросились освобождать его и возвели въ княжеское достоинство. Въ порывѣ недовольства властію князя все таки кіевляне не могли обойтись безъ князя: уже утвердилось и усвоилось понятіе, что князь необходимъ, какъ предводитель, и никто замѣнить его не можетъ.

Достаточно было уваженія къ лицу какъ къ князю, чей бы онъ ни былъ; бунтъ кievлянъ былъ опасенъ князю, и его приверженцы изъ дружины, сидѣвшіе съ Изяславомъ въ теремѣ, предложили убить Всеслава. Это предложеніе показываеъ ту же неразборчивость въ средствахъ и слабость нравственнаго чувства, какъ и въ совѣтникахъ Святополка Окаяннаго. Видно, что они понимали, что коль-скоро князя не будетъ, то бунтъ усмирится, ибо безъ князя кievляне не могутъ ни на что рѣшиться. Дружина не успѣла исполнить намѣренія, кievляне освободили Всеслава. Изяславъ не въ силахъ былъ бороться съ народомъ, не имѣя достаточной у себя партіи въ Русѣ. Дѣйствительно, изгнанный, бѣжавшій, онъ не могъ возбудить въ своихъ сочувствія, и бѣжалъ къ Ляхамъ и чужимъ. Его имущество было разграблено, ибо такъ слѣдовало по понятіямъ того времени: кто виноватъ и осужденъ, того имѣніе бралось «на потокъ». Черезъ семь мѣсяцевъ явился изгнанный князь съ чужеплеменной силою. Всеславъ оробѣлъ и бѣжалъ. Кievляне, оставшись безъ князя, отвыкнувъ отъ мысли, чтобъ могъ кто нибудь въ Русской Землѣ, кромѣ природнаго князя, предводительствовать войскомъ, потеряли духъ. Имъ угрожало чужеплеменное панство; они послали къ Святославу и Всеволоду, просили ихъ примирить съ Изяславомъ. — иначе они зажгутъ городъ и уйдутъ въ Грецію. Это, вѣроятно, сказали не всѣ кievляне, не цѣлый народъ, но извѣстная партія: невозможно предположить, чтобы въ большомъ городѣ, каковъ былъ Кіевъ, всѣ единомысленно рѣшились на такое переселеніе. Князя призванные помирили кievлянъ съ Изяславомъ на томъ условіи, что Изяславъ придетъ «въ малѣ дружинѣ» и не будетъ вводить съ собою Ляховъ. Но Изяславъ послалъ впередъ сына своего Мстислава съ отрядомъ Ляховъ; этотъ княжичъ убилъ до 70 человекъ, которыхъ считалъ виновными (они-то, вѣрно, прежде освободили Всеслава), другихъ ослѣпилъ, и многіе, по сказанію лѣтописца, пострадали невинно.

Тогда Русскіе въ селахъ, въ окрестностяхъ Кіева, тайнѣ оказывали мщеніе надъ Лягами, которыхъ Изяславъ распустилъ «на покормъ»: они тайно избивали ихъ и тѣмъ принудили возвратиться домой. Другіе не такъ были ожесточены противъ иноземцевъ, — по-крайней-мѣрѣ Лягамъ было въ самомъ городѣ очень весело. Развращеніе нравовъ было довольно велико, чтобъ всякое насильственное дѣло не нашло себѣ опоры и подкрѣпленія.

Съ 1068 по 1073 годъ пробылъ Изяславъ въ Кіевѣ, сначала подъ прикрытіемъ Ляховъ; нелюбовь къ нему Кievлянъ не могла охладѣть

послѣ варварскихъ поступковъ сына. Впрочемъ, что касается до него лично, то его не считали виноватымъ: онъ былъ *простомыслимъ*. Этимъ неуваженіемъ къ князю воспользовался князь Святославъ Черниговскій, и Изяславъ долженъ былъ бѣжать, въ другой разъ. Четыре года онъ странствовалъ по Европѣ. Въ Майнцѣ онъ просилъ защиты у императора, котораго признавалъ верховнымъ главою государей; сынъ его потомъ въ Римѣ ходатайствовалъ предъ папою о возвращеніи отцу его права. Между Русью и Западною Европою въ тѣ времена еще не существовало той стѣны, которая возникла позже: Русь и Западная Европа принадлежали еще къ одной политической семьѣ; сношенія были частыя и близкія. Когда императоръ, по просьбѣ изнаннаго кіевскаго князя, послалъ къ Святославу посольство, то для того избрано было лицо, которое оказалось шуриномъ Святослава (Святославъ женатъ былъ на принцессѣ Одѣ; братъ ея, посолъ въ Кіевѣ, назывался Бурхардъ и былъ тревскій духовный сановникъ). Это извѣстіе о родствѣ Святослава съ нѣмецкою княжною особенно замѣчательно тѣмъ, что оно упоминается при случаѣ, а не какъ фактъ, на который обращено было бы вниманіе по его рѣдкости. Этотъ фактъ совершенно остался бы намъ неизвѣстнымъ, есlibъ не пришлось кстати по другому, не касавшемуся его самого, поводу упомянуть о немъ, и, конечно, много подобныхъ проскользнуло у лѣтописцевъ, потому что не было повода упоминать о нихъ.

По смерти Святослава, Всеволодъ Переяславскій, овладѣвшій Кіевомъ, не могъ сладить съ Изяславомъ и не рѣшался вступить съ нимъ въ борьбу. Онъ ожидалъ непріязненности со стороны племянниковъ. Всеволодъ уступилъ Кіевъ Изяславу и получилъ себѣ Черниговъ—прежній удѣлъ Святослава. Но тогда явился съ Половцами Олегъ добывать землю, принадлежавшую его отцу. Изяславъ сталъ помогать Всеволоду: Половцевъ разбили, Изяславъ былъ убитъ. Лѣтописецъ говоритъ, что Кіевляне очень плакали по немъ. Какъ кажется, не было причины сожалѣть о немъ изъ любви, и лѣтописецъ былъ принужденъ пояснить, что Изяславъ былъ человекъ добрый, а злодѣянія, совершенныя надъ кіевлянами, принадлежать не ему, а его сыну. Для насъ важно то, что этотъ плачъ по князѣ, который былъ или не былъ лично виноватъ въ варварствахъ сына, но все-таки, какъ видно, потакалъ имъ (ибо того же сына сдѣлалъ княземъ въ Полоцкѣ, и притомъ самъ ничего добраго не сдѣлалъ для кіевлянъ),—этотъ плачъ есть та черта добродушнаго уваженія къ властителямъ, которое мы нерѣдко встрѣчаемъ во всѣ періоды исторіи сла-

вянскихъ народовъ. Это—отсутствіе злопамятности, но вмѣстѣ съ тѣмъ и силы народной памяти. Можно легко поднять на ноги славянскую массу, но жаръ ея скоро остываетъ; власть, надѣлавшая народу множество огорченій, легко примиряется съ нимъ, коль скоро погладить его по головѣ. Мы увидимъ, — еще въ болѣе рѣзкихъ чертахъ покажется это племенное свойство въ исторіи Новгорода.

Въ первые годы послѣ Ярослава совершилось измѣненіе въ юридическомъ бытѣ Руси, — какъ это видно изъ Русской Правды; тогда князья Изяславъ, Всеволодъ и Святославъ съ мужами своими, Коснячкомъ, Перенѣгомъ и Никифоромъ, сошедшись, *отложили убіеніе за голову*, то-есть, мечь, существовавшую до того времени, но положили выкупаться кунами (но кунами ся выкупати), а прочее все оставили, но прежнему: *якоже Ярославъ судилъ, такоже и сынове его оставиша*.

Но такъ-какъ мы не знаемъ точно и достоверно, что именно въ Русской Правдѣ принадлежитъ времени Ярослава, а что позднѣйшему, то не можемъ потому и опредѣлять, какія изъ послѣдующихъ статей былъ Ярославовы, и какія явились позже, при Изяславѣ и братьяхъ его, исключая вышеприведеннаго отложенія мочи, о чемъ прямо говорится. Замѣтимъ здѣсь, что платежъ виры за убійство не должно разсматривать такъ, какъ будто бы за преступленіе отвѣчали только платою. Напротивъ, самая вира относилась только къ извѣстнымъ случаямъ. Напримѣръ: «будеть ли стоялъ на разбоѣ безъ всякія свады, то за разбойника люди не платятъ и выдадутъ его самого всего и съ женою и съ дѣтьми на потокъ и разграбленіе». Вира собственно была не наказаніе, а только доходъ князю за уголовныя преступленія. Вирою отдѣдывался убійца тогда только, когда убійство происходило по ссорѣ или въ пиру: если же *убьеть въ свадѣ или въ пиру явлено, то тако ему платити по вервинь, еже ся прикладывають вирою*. Такое убійство падало вмѣстѣ на всю общину или вервь (вервь—отъ веревки, которою, какъ должно думать, обводились края); потому, вѣроятно, что при ссорѣ были свидѣтели, которые могли остановить убійство. Убійца платилъ только часть всей виры; вервь и тогда должна платить, «когда мужъ убьеть мужа въ разбоѣ, но не ищутъ имени», слѣдовательно, когда пѣтъ преслѣдующаго убійцу, равнымъ образомъ, если убійцы не оказывается, что называлось *дикюю вирою*; но когда преслѣдуютъ — иное дѣло: *а головничество самому головнику*. Тутъ уже понятіе объ убійствѣ принимаетъ значеніе преступленія. Вообще, статьи Русской Правды, сложеныя въ то время, не должно разсматривать какъ кодексъ законоположенія,

а только какъ правила собранія княжескихъ доходовъ. Самый судъ производился на основаніи старыхъ славянскихъ обычаевъ.

Обстоятельства, сопровождавшія исторію Изяслава Ярославича, показываютъ достаточно несостоятельность Кіева для будущаго, невозможность въ Руси развиться народному своеобразному строю. Русь была окружена чужеземцами, готовыми вѣтшиться въ ея дѣла. Съ востока, какъ тучи одна другой мрачнѣе, выходили полчища степныхъ кочующихъ народовъ Азіи, жадныхъ къ грабежу и истребленію: они бросались на Западъ, толкая и истребляя одинъ другого, и всѣ ударялись объ Русь. Племя за племенемъ выступало; заднее всегда почти было грознѣе, многочисленнѣе и страшнѣе для Южной Руси, чѣмъ переднее. Въ X и XI вѣкахъ не крѣпкая, юношеская цивилизація русская терпѣла отъ Печенѣговъ: эти враги еще не такъ были страшны, какъ другіе, Половцы, которые явились имъ на смѣну. Въ борьбѣ съ Печенѣгами перевѣсъ оставался на сторонѣ Русскихъ; это ободряло послѣднихъ и поддерживало въ нихъ удамой духъ, дѣятельность котораго могла бы ослабнуть при совершенномъ спокойствіи. Одноплемянники и близкіе сродники Печенѣговъ, Торки и Берендѣи, еще менѣе представляли изъ себя громящую силу. Если почему-нибудь они могли быть опасны для Руси, то развѣ потому, что поселившись на берегу Руси и смѣшавшись съ Русскими, они вносили въ жизнь послѣднихъ новый, дикій элементъ и задерживали развитіе цивилизаціи. Могучими явились лицомъ къ лицу предъ Русскими Половцы, — народъ многочисленный, развѣтвленный на орды, кочевой, не привязанный къ мѣсту жительства, и потому готовый нападать большими массами, не знавшій земледѣлія и потому жадный къ грабежу и разоренію чужого. Съ ними Русскимъ справиться было труднѣе, чѣмъ съ Печенѣгами. Князья, какъ это показалъ Олегъ, не стѣсняли своей совѣсти, когда представлялся случай вѣтшиться ихъ въ дѣла Руси для своихъ личныхъ цѣлей. Съ другой стороны, Поляки начали вступать въ русскій міръ. Святополкъ проложилъ Полякамъ дорогу въ Кіевъ; по его слѣдамъ пошелъ Изяславъ, изгнанный кіевлянами. Возникла у Поляковъ мысль, что Южная Русь есть ихъ подначальная земля; князья надѣлали имъ слишкомъ щедрыхъ обѣщаній. За Поляками выступили на сцену Угры. Князья породнились съ угорскими королями, и послѣдніе стали присылать помощь своимъ родственникамъ и вмѣстѣ съ тѣмъ думать и о подчиненіи себѣ Русскихъ Земель, пользуясь тѣмъ, что Русь сама, такъ сказать, идетъ въ чужія руки.

При такомъ стеченіи обстоятельствъ, народная самодѣятельность уже

не могла найти себѣ простора. Старинная славянская свобода, подавленная князьями и дружинами, пыталась-было прорваться на свѣтъ, и не успѣла. Изяслава изгнало вѣче, вѣче избрало другого князя; вѣче дѣлалось рѣшителемъ судьбы своей, верховною властію, но не надолго. Явилась чуженародная сила на помощь изгнанному князю: вѣче должно было умолкнуть. Святославъ изгналъ брата и овладѣлъ Кіевскою Землею, вѣроятно съ согласія кіевлянъ, которые не могли же такъ скоро забыть поступка Изяслава и, вѣрно, теперь воспользовались случаемъ отомстить ему снова, когда представилась возможность, когда нашелся князь, на котораго они могли опереться. Но этого князя не стало: Изяславъ шелъ опять съ чужеземною ратью. По извѣстіямъ польскимъ, Болеславъ и на этотъ разъ самъ былъ въ Кіевѣ, и въ этотъ-то разъ послѣдовало знаменитое развращеніе нравовъ, стоявшее польскому князю короны. Извѣстіе справедливое и не противорѣчащее собственнымъ нашимъ лѣтописямъ: въ послѣднихъ нѣтъ ничего о вторичномъ пришествіи Болеслава, но нѣтъ также, чтобы онъ не входилъ въ Кіевъ. Зная, какъ переставлялись, переображались наши лѣтописи, легко можно предположить, что извѣстіе о вторичномъ пребываніи въ Кіевѣ ускользнуло изъ нашихъ лѣтописей. Впослѣдствіи, Изяславъ долженъ былъ уступить Польшѣ Червенскіе города за помощь ему оказанную, и только этой цѣною удержался на своемъ *столѣ*. Очевидно, когда у князей была возможность призвать противъ народа чужеземную помощь, трудно было народу отстоять свои права противъ княжескаго произвола и поставить выше княжескаго произвола свою общественную волю.

Съ другой стороны, однако, невозможно было развиваться и укрѣпиться прочному властительскому деспотизму. Князей было немало. Изъ нихъ находились охотники засѣсть въ Кіевѣ, какъ и въ другомъ городѣ;—одинъ другого выгоняли и сами были выгоняемы. Прочнаго права преемничества не было. Такъ-называемая удѣльная система, сколько ее ни старались уяснить, опредѣлить, до-сихъ-поръ не выяснилась для насъ. У насъ придавали слишкомъ много значенія въ XI вѣкѣ еще такъ сказать рудиментарнымъ правиламъ о столонаслѣдіи, которыя у самихъ князей были тогда еще неопредѣленны, невыработаны, а народъ, по всему видно, вовсе ихъ не сознавалъ; народъ зналъ одно собственно право — право выбора, и признавалъ одинъ родъ, изъ котораго, по своему усмотрѣнію, считалъ лица достойными къ этому выбору, но выборное право безпрестанно задушалось правомъ силы и оружія.

Случаи, повторяемые одинъ за другимъ въ томъ же родѣ, станови-

лись на нѣкоторое время обычаями, но они, однако, въ свою очередь уступали случаямъ иного рода. Единственное право князя — княжить въ Кіевѣ — было все таки — избраніе народа; но какъ противъ народной воли можно было найти противодѣйствіе въ свою пользу, какъ это показалъ два раза Изяславъ, то на-дѣлѣ народная воля замѣнилась волею то воинственной толпы, которая пристанетъ къ князю и приметъ его сторону, то, — вслучаѣ слабости такой толпы, — волею Половцевъ, Поляковъ, Угровъ или Русскихъ чужихъ Земель, — однимъ словомъ — правомъ силы. Та масса, которая составляла народъ дѣйствующій, народъ въ смыслѣ гражданскомъ, политическомъ, была воинственная толпа изъ людей всякаго рода, всякаго состоянія, силою случая вырвавшаяся наверхъ и управлявшая дѣлами края и его судьбою.

Какъ ни скудны вообще лѣтописи въ изложеніи судьбы народной, но достаточно видѣть, что по смерти Ярослава, до Татаръ, Южная Русь безпрестанно наполнялась чуждымъ народонаселеніемъ. Бояре кіевскіе и дружинники князей не составляли преемственныхъ сословій туземныхъ: новые пришельцы безпрестанно являлись, одни приходили, а другіе уходили, переходили отъ одного князя къ другому, — сегодня въ Черниговѣ, завтра въ Кіевѣ, потомъ въ Галичѣ, и такъ далѣе. Отъ этого, занимая должности у князей, они мало были связаны съ народомъ нравственными узами, и думали о своихъ личныхъ выгодахъ на счетъ народа. Жалобы на такія злоупотребленія прорываются вчистую. Новопрішельцы, поддѣлываясь къ князьямъ, получали отъ нихъ должности, и называемы были въ отличіе отъ старыхъ *молодшими* или *уными*. Всеволода укоряютъ за то, что онъ слушалъ *уныхъ*. При всякой войнѣ, болѣе или менѣе удачной, князья возвращались съ полономъ; плѣнниковъ селили въ Землѣ Южнорусской. Эти плѣнники были и Русскіе и инородцы. Вотъ, напримѣръ, въ знаменитые походы противъ Половцевъ, въ 1103 и въ 1111 годахъ, князья воровались съ полономъ, и тогда Половецкіе плѣнники умножали народонаселеніе Русской Земли. Въ 1116 году народонаселеніе Южной Руси увеличилось изъ разныхъ концовъ стороннимъ приливомъ. Володиміръ воевалъ съ Кривичскимъ княземъ Глѣбомъ. Сынъ его Ярополкъ съ двоюроднымъ братомъ своимъ Давыдомъ Святословичемъ взяли Дрютескъ; жители его, приведенные въ Южную Русь плѣнниками, поселены въ новопостроенномъ городѣ Жельни. Въ тотъ же годъ, князья, по приказанію Мономаха, ходили на Донъ и плѣнили три города. Жители ихъ, вѣроятно Половецкаго или вообще Тюркскаго племени, сдѣлались военноплѣнниками и поселены въ

Южной Руси. Тогда же Ярополкъ взялъ въ плѣнъ себѣ жену, дочь Яскаго князя; безъ сомнѣнiя, не одну ее взялъ онъ, но и другихъ съ нею, и вотъ часть Яскаго племени вошла въ составъ Русскаго народа. Въ 1128 г. Мстиславъ воевалъ Бѣлорусскую землю и тогда князья привели значительную часть плѣнниковъ: *изворотишася со многихъ полономъ*. (Ипат. 11.) Съ другой стороны, когда Мстиславъ, въ 1130 году заточалъ, Кривичскихъ князей въ Греціи, то по ихъ городамъ понасадилъ своихъ мужей, слѣдовательно сдѣлался приливъ населенiя изъ Южной Руси въ Кривическую землю. Владимiръ Мономахъ, въ 1116 году, посадилъ посадниковъ въ Душѣ; любопытный этотъ фактъ остается темнымъ; безъ сомнѣнiя, отправился посадникъ въ далекую страну не одинъ: съ нимъ отправлено было извѣстное населенiе, долженствовавшее поддерживать Кіевскую власть въ этой странѣ. Такимъ образомъ, когда Южная Русь наполнялась инороднымъ населенiемъ, Южноруссы поселялись въ другихъ странахъ Руси и, слѣдовательно, ослабляли свой элементъ въ отечествѣ.

Съ конца XI вѣка, Торки, Берендѣи и Печенѣги начали входить въ жизнь Русскую и составили часть Южнорусскаго народа. Въ 1054 и 1060 годахъ, они являются во враждебномъ отношенiи къ Русскимъ. Подъ послѣднимъ изъ годовъ говорится объ ихъ изгнанiи, но черезъ 20 лѣтъ видно, что они жили около Переяславля; позже являются они на правой сторонѣ въ городѣ, называемомъ ихъ именемъ Торческъ, стоявшій на устьѣ Роси. Новый приливъ этого поселенiя въ Русь совершился при Владимiрѣ Мономахѣ въ 1116 году, когда жившіе на Дону соплеменники прежде пришедшихъ въ Русь были разбиты и изгнаны Половцами. Торки вѣстѣ съ Печенѣгами явились тогда въ Русь. Съ тѣхъ поръ эти народы, раздѣленные на три отрасли — Торки, Берендѣи и Печенѣги, составляли народонаселенiе береговъ Роси (Поросье) и участвовали въ междоусобiяхъ князей. Имя Черные Клобуки было для всѣхъ общее и давалось имъ Рускими по вѣшнему признаку (Изсл. Пог. V, 194). Кромѣ этихъ трехъ отраслей, встрѣчаются другія названiя, какъ напримѣръ Коуи, Касичи, Турпѣи и другіе; иные назывались по родоначальникамъ, напримѣръ Бастѣва чадь; о другихъ, какъ о Касичахъ и о Коуяхъ, которымъ давались ихъ имена, можно заключать тоже. Часть ихъ обитала на лѣвой сторонѣ около Переяславля въ Черниговской области подъ разными племениными и мѣстными именами. Нельзя думать, чтобъ они были совершенно кочевой народъ: когда они установились въ Южной Руси, то кромѣ городовъ, служившихъ имъ пріютами, они жили и деревнями, слѣдовательно должны были заниматься обработкою земли. Такъ,

въ 1128 году, когда разнесся слухъ, что Половцы, заклятые враги Торковъ, бросились на нихъ, вѣдно было загонять ихъ въ Баручь и другіе города на лѣвой сторонѣ Днѣпра. Народъ полукочевой и воинственный, они составляли войско князей, и не имѣя прочной симпатіи къ краю, переходили то къ той, то къ другой сторонѣ. Въ половинѣ XII вѣка, когда наступалъ разгаръ междоусобій, они и тогда рѣшили судьбу края. Ихъ важное значеніе видимо особенно во время распрей Изяслава Мстиславича съ Юріемъ. Такъ, при самомъ водвореніи Изяслава и перевѣса его надъ Ольговичами, въ 1146 году, ихъ голосъ рѣшаетъ избраніе Изяслава (ты нашъ князь, и Ольговича не хотимъ). Какъ важны были они для Изяслава Мстиславича, видно изъ слѣдующаго мѣста: въ 1150 году говорится: *аще уже въ Черныя Клобуки въѣдемъ, а съ ними ся скупимъ, то надѣмся на Бога, то не боимся Гюрія, ни Володимера*. Князья искали привлечь ихъ на свою сторону, надѣясь торжествовать. Подъ 1154 годомъ говорится, что объ Изяславѣ плакали Кіяне и Черные Клобуки: здѣсь упоминаніе о Черныхъ Клобукахъ показываетъ, что они играли важную роль въ исторіи края. Они пользовались уваженіемъ по своей воинственности. Изяславъ Мстиславичъ, посылая къ Угорскому королю и обнадеживая его въ томъ, что самъ онъ силенъ, даетъ знать, что его стороны держатся Черные Клобуки. Въ 1161 году, князь Ростиславъ посылаетъ къ Святославу просить прислать своего сына въ Кіевъ, чтобъ этотъ сынъ узналъ людей *лучшихъ* Торковъ и Берендѣевъ. Въ 1159 году, избѣгая ихъ Изяславу Давидовичу и переходъ на сторону князя Мстислава Изяславича рѣшили судьбу княженія. Изяславъ, видя себя оставленнымъ Берендѣями и Торками, долженъ былъ отказаться отъ искушенія княжить въ Кіевѣ. Точно также въ 1172 году, Мстиславъ и союзные ему князья должны были уступить силѣ Андрея Боголюбскаго, когда увидали, что *Черныи Клобуки подѣ нами льстятъ*, то-есть, не держатся прямо ихъ стороны. Въ 1192 году, Святославъ долженъ былъ воротиться изъ-за Днѣпра изъ предпринятаго похода противъ Половцевъ, потому что *Черныи Клобуци не восхотѣша ѣхати за Днѣпръ*. Ихъ было значительное число, (иначе они бы не имѣли такого важнаго значенія) и потому, что упоминается о многихъ городахъ, имъ принадлежавшихъ. Въ 1156-мъ году, Берендѣи, имѣя у себя города по Руси, просили у князя Мстислава Изяславича еще по городу за то, чтобъ оставить сторону Изяслава Давидовича. Въ 1177 году упоминается о шести городахъ ихъ, взятыхъ Половцами. Ведя сначала жизнь кочевую, они мало по малу приу-

чались къ осядлости; получая отъ князей, въ награду за помощь, города, служившіе имъ для убѣжищъ, куда они помѣщали свои семейства и пожитки, вмѣстѣ съ тѣмъ они получали и земли, къ этимъ городамъ принадлежавшія. О многочисленности ихъ можно тоже судить по величинѣ отрядовъ, которые они могли выставять.. Въ 1172 году Глебъ посылалъ для подъѣзда отрядъ въ 1500 человекъ. Нѣсколько разъ упоминается о большихъ отрядахъ ихъ, отправленныхъ въ походъ, на примѣръ въ походахъ противъ Половцевъ. Въ 1183 году Святославъ Киевскій *отряди молодежь князь передъ своими полки... и Мстиславъ Володимировичъ и Берендѣ всѣ съ нимъ, было 2100.* Въ 1185 году, *увѣдъше Кончака, блъжавша, посласта по Кунтувдѣля, въ 6000.*

Кажется, будетъ совершенно справедливо—въ этомъ чужомъ племени, поселившемся среди Рускаго населенія и слившемся съ нимъ въ послѣдствіи—искать корня козацкаго общества. Въ XII вѣкѣ, въ южнорусскомъ Киевскомъ краѣ, воинская толпа, рѣшавшая судьбу князей и края, состояла уже не изъ однихъ Русскихъ (Славянъ), но и изъ инородцевъ, вошедшимъ въ Русскую жизнь. Князь совершенно зависѣлъ отъ расположенія къ нему дружинъ и полка сбродной военной толпы; оттого князь долженъ былъ дѣлиться съ дружиною и своими выгодами, и оттого въ числѣ похвалъ, расточаемыхъ князьямъ, постоянно приводится и то качество, что добрый князь не собиралъ себѣ имѣнія, но раздавалъ дружинѣ: *бы бо любя дружину и злата не собираетъ, имѣнія не щадяетъ, но даяетъ дружину (Л. 139).* Когда Киевомъ овладѣвали князья, прежде установившіеся въ другихъ земляхъ, то привозили съ собою изъ тѣхъ земель и мужей своихъ, которымъ и раздавали должности; эти мужи смотрѣли на новое свое назначеніе, какъ на средство къ личнымъ выгодамъ, и приобрѣтали ненависть народа, поддерживаемую и тѣми знатными туземцами, которые по причинѣ появленія новыхъ гостей, лишались сами того, что давалось пришельцамъ. Коль скоро князь умиралъ или былъ изгоняемъ, его мужи подвергались злобѣ народной: ихъ грабили, а иногда и убивали. Такъ было при Святополкѣ Изяславичѣ. Такъ со Всеволодомъ Ольговичемъ явились его приверженцы, вѣроятно изъ Чернигова, и когда Ольговичи должны были, въ лицѣ Игоря, уступить Изяславу Мстиславичу, Кіевляне ограбили и мужей Игоря. Также дѣлали съ Суздальцами послѣ смерти Юрія Долгорукаго.

Всѣ эти случаи показываютъ, какъ подвижно было населеніе Кіева и земли его. Мужи, бояре и дружина, располагавшіе судьбою края, то

появлялись, то исчезали, то возвышались, то падали; въ Руси не могло образоваться ни прочной княжеской власти, ни родовой аристократіи, ни еще менѣе — народоправленія.

Не смотря на такой порядокъ, неблагопріятствовавшій гражданственности, начала образованной жизни въ матеріальномъ и духовномъ отношеніи, развиваемыя христіанствомъ, не давали народу впасть въ кочевую дикость. Сношенія съ Византією и Западомъ и давнія торговыя связи продолжали поддерживать стремленія къ гражданственности. Христіанство распространило въ народѣ понятіе о духовной жизни и знакомило народъ съ книжнымъ ученіемъ. Въ періодъ удѣльный, до Татаръ, въ Южной Руси переводились и читались византійскія книги, большею частію религіознаго содержанія; были и свои оригинальные писатели, не только духовные, но и свѣтскіе, какъ это показываетъ пѣснь Игорева; упоминаемый въ ней Баянъ и нѣкоторыя черты изъ памятниковъ тогдашняго времени указываютъ на то, что самобытная поэзія достигала уже литературнаго смысла. Такъ образовалось въ Южной Руси сліяніе гражданственности и духовнаго просвѣщенія съ дикостью и кочеваньемъ, началъ свободы общественной съ деспотическимъ произволомъ. Князья выбирались и признавались народнымъ голосомъ, но народное значеніе сосредоточилось только въ случайной толпѣ удальцовъ; утѣсенія и противонародныя поступки власти наказывались судомъ массы, но масса эта была неправильно организована; отсутствіе сословности, родовой аристократіи, привилегій сословій, вмѣстѣ съ тѣмъ произволь случайно-сильнаго и униженіе слабого и незначительнаго, — во всѣхъ этихъ чертахъ народной жизни видѣнъ зародышъ будущаго козацтва.

Въ концѣ XI вѣка, Южно-Руская земля обозначается уже по отдѣламъ своей народности: въ Черниговѣ образовалась своеобразная земля, на Волыни также, тоже и въ Червонной Руси. Судьба народа въ этихъ отдѣлахъ Южной Руси ускользаетъ изъ исторіи, ибо лѣтописи гораздо болѣе заняты Кіевомъ, а по отношенію къ другимъ областямъ говорятъ только о князьяхъ. На Волыни центромъ сдѣлался Владиміръ. Князь Ярополкъ Изяславичъ, посаженный Всеволодомъ, былъ изгнанъ сыновьями Ростислава, внука Ярослава; а потомъ выгналъ Ростиславичей великій князь Всеволодъ и посадилъ тамъ сына своего, Владиміра. Ярополкъ привелъ Поляковъ, чтобъ возвратить свое прежнее владѣніе. Владиміръ уступилъ Владиміръ съ Волынью Давиду и удержалъ Луцкъ, котораго жители сами сдались; но потомъ Ярополкъ изгналъ, съ помощію Поляковъ, Давида Игоревича и помирился съ Владиміромъ Всеволодовичемъ.

но, продолжая воевать съ Ростиславичами, въ 1086 году, былъ убитъ подъ Звенигородомъ.

Во всѣхъ этихъ сказаніяхъ участія народа не видно; ясно только, что судьба этого края не имѣла ничего прочнаго и власть надъ ней не была опредѣлена и находилась въ распоряженіи случайно-сильнѣйшаго. Князья, съ помощію Ляховъ-сосѣдей, могли утверждаться, не спрашиваясь жителей. Но постоянное стремленіе утвердиться въ известномъ городѣ показываетъ, что существовало въ народѣ понятіе о старѣйшинствѣ нѣкоторыхъ городовъ въ своей Землѣ. Эти города были: Владиміръ и Луцкъ. Въ 1089 году, явилось самобытное княженіе Святополка въ землѣ Дреговичей, въ Туровѣ.

Время, когда Кіевъ и вся Руская Земля состояли подъ управленіемъ князя Всеволода, лѣтописцемъ-современникомъ обозначено особенно ярко: его набожность, уваженіе къ монахамъ и священникамъ и христіанское благочестіе приобрѣло ему похвалы (любя правду, набдя убогя, въздая честь епископомъ и пресвудиторомъ, излѣха же любяше черноризци, подающе требованье ихъ, бѣже и самъ въздержася отъ цыянства и отъ похоти.) Но управленіе его рисуется тѣмъ же лѣтописцемъ не въ привлекательномъ видѣ: *нача любити смыслъ уныхъ, совѣтъ створа съ ними; си же начаша заводити и негодовати дружини своел первыя и людемъ не доходити князю правды, начаша тѣуны грабити, людей продавати, сему не вѣдуицю въ болѣзнехъ своихъ* (1).

Здѣсь подъ *уными* разумѣются новопришлые, люди недавно возвысившіеся и не связанные родовыми отношеніями старины съ народомъ; они, естественно, болѣе думали о собственной выгодѣ, чѣмъ о правдѣ. Къ умноженію народнаго неблагополучія явились болѣзни; люди умн-

(1) Быть можетъ, о такой безпечности князя, какая выставляется въ Всеволодѣ и которая была нерѣдка въ князьяхъ южнорусскихъ, — говорятъ старыя пѣсни, напримѣръ въ пѣснѣ о Чурилѣ Пленковичѣ, гдѣ къ князю Кіевскому приходятъ сначала молодцы звѣроловы жаловаться на пришельцевъ чужихъ охотниковъ, выловившихъ звѣрей; потомъ являются другіе, рыболовы, жалуются, что пришельцы выловили рыбу; наконецъ явились сокольники и кречетники изъ порѣчныхъ острововъ подъ Кіевомъ и говорятъ, что набѣжали пришельцы и похватали ясныхъ соколовъ и бѣлыхъ кречетовъ... На первыя жалобы князь *стольный Кіевскій пьетъ, пьетъ, прохлаждается, ихъ челобитья не слушаетъ*. Онъ спохватился только тогда, когда ему принесли вѣсть о его соколахъ, потому что это ближе къ нему, какъ его собственность личная, а не народная. Какъ живо эта пѣсня очерчиваетъ поведеніе князей и духъ тогдашняго управленія!

рали различными недугами; осень и зима 1092 года были до-того обильны смертностью, что в течение времени от заговѣнья на постъ передъ Рождествомъ Христовымъ до мясопуста продано въ Кіевѣ 7000 гробовъ. Половцы дѣлали набѣги на села и города Южной Руси, преимущественно на лѣвой сторонѣ Днѣпра, но иногда прорывались и на правую. Народъ пугали разными явленіями, считаемыя предзнаменательными, какъ, напримѣръ, рассказывали, что когда Всеволодъ былъ на охотѣ за Вышгородомъ, то упалъ съ неба *превеликій змѣи*; было землетрясеніе; думали видѣть указаніе чего-то страшнаго для будущаго, въ кругѣ, явившемся посреди неба; отъ засухи земля казалась сгорѣвшею, воспламенялись боры и болота отъ неизвѣстныхъ причинъ. Отовсюду приносились въ Кіевъ рассказы о разныхъ чудесахъ и знаменіяхъ; но ничто до такой степени не казалось страннымъ и непостижимымъ, какъ вѣсти, приносимыя изъ земли Кривичей, изъ Полѣсья: говорили, что тамъ бѣсы разѣзжаютъ по улицамъ на коняхъ, и кто только выйдетъ на улицу, того сейчасъ поразятъ, и тотъ умретъ; начали и днемъ являться они на коняхъ — только никто ихъ не видѣлъ, говоритъ лѣтописецъ, но *конь ихъ видѣти копыта*. (Суевѣріе литовское: въ литовской демонологіи — духи въ видѣ всадниковъ — обыкновенное страшное явленіе).

Ожидаемыя народомъ бѣдствія разразились дѣйствительно только при Святополкѣ Изяславичѣ, сдѣлавшемся княземъ кіевскимъ. Пришедши изъ Турова онъ раздавалъ должности тѣмъ, которые сопровождали его оттуда. Они держали съ нимъ совѣтъ; къ кіевлянамъ не было довѣрія. Половцы отправили пословъ къ Святополку просить мира. Одни совѣтовали примириться, но пришедшіе съ Святополкомъ Туровцы, соперники партіи кіевлянъ, настаивали на войну. Святополкъ пригласилъ Владиміра Всеволодовича изъ Чернигова; отправились воевать, но въ войскѣ ихъ не было согласія. Дружина каждаго князя распорядилась по-своему на перекоръ другимъ. Князья были разбиты у Триполя, и Половцы страшнымъ полчищемъ разсѣялись по Русской Землѣ, грабили, брали въ плѣнъ. Такъ былъ взятъ городъ Торчскій, населенный Торками; его сожгли и повели жителей въ плѣнъ: то былъ обычай Половцевъ. «Тогда много страдали христіане (много роду христіанска стражуще) — говоритъ лѣтописецъ: *печальни, мучими, зимою оцѣплени, въ алчи и въ жажи и въ бѣдѣ, опустивше лица, почерпывше тѣлеса, незнаемую страну, языкомъ испаленымъ, нази ходяще и боси, ноги и муща сбодены терніемъ, со елезами отвѣщаваху другъ ко другу, млаголюще: азъ бѣхъ сего города; а друзи: азъ сен*

веси; тако спрашаются со слезами, родъ свой повѣдающе и въздышюще, очи возводяще на небо къ Вышнему. (Лавр. сп. 96). Вдобавокъ ко всеобщему горю, въ 1094 году явилась саранча (прузи) и поѣла весь хлѣбъ на корню. Сверхъ того, сынъ Святослава, Олегъ, сдружился съ Половцами, и при помощи ихъ, выгналъ Владиміра Всеволодовича изъ Чернигова, гдѣ княжилъ нѣкогда отецъ его.

Тогда явился одинъ энергическій человекъ среди всеобщаго разложенія: Владиміръ Всеволодовичъ, прежде княжившій въ Черниговѣ, а по изгнаніи оттуда Олегомъ — въ Переяславѣ. Онъ умѣлъ по-крайней-мѣрѣ дать отпоръ Половцамъ, подвинулъ на ополченіе и разбилъ враговъ, и тѣмъ поколебалъ ихъ увѣренность въ своемъ превосходствѣ. Владиміръ былъ единственный человекъ въ удѣльномъ періодѣ, задумавшій установить прочную связь между княжествами. Въ 1094 году, Олегъ изъ Тмутаракани, съ толпою Половцевъ, явился въ Сѣверской землѣ и выгналъ Владиміра, который перешелъ въ Переяславъ. Отсюда возникла между ними вражда. Когда Владиміръ старался подвинуть всѣ силы Русскаго міра для противодѣйствія Половцамъ, Олегъ мѣшалъ этой дѣли и держался съ Половцами, такъ-какъ они ему доставили Черниговъ. Въ Переяславѣ убили двухъ Половецкихъ князей, пришедшихъ туда для заключенія союза. Владиміръ не хотѣлъ-было рѣшиться на такое предательское дѣло, но дружина Ратибора, кіевскаго тысяческаго, приговорила убить ихъ, ибо они нѣсколько разъ преступали клятву. Дружина кіевскаго тысяческаго быть-можетъ здѣсь имѣла значеніе вѣча кіевскаго, и Владиміръ долженъ былъ ихъ послушать. Отъ Олега требовали выдачи одного изъ княжичей Половецкихъ, но онъ отказалъ. Тогда Владиміръ приглашалъ Олега вмѣстѣ съ князьями собраться въ Кіевъ и тамъ положить рядъ предъ епископами и игуменами и мужами и людьми градскими, какъ оборонять Землю Русскую отъ поганыхъ. Это было нѣчто въ родѣ сейма всѣхъ земель, ибо мужи должны были находиться изъ другихъ княженій и люди градскіе вѣроятно были не одни кіевляне. Олегъ отвѣчалъ, что ему непристойно отдавать себя на судъ епископамъ, игуменамъ и смердамъ. Неизвѣстно, въ какомъ смыслѣ сказалъ онъ послѣднее слово: назвалъ ли онъ презрительно смердами мужей, дружинниковъ и людей градскихъ, или въ самомъ дѣлѣ это должны были быть смерды. Послѣ этого вспыхнула война и разыгрывалась въ Ростовской области, захваченной Олегомъ. Между тѣмъ, Половцы ворвались въ Кіевъ, ограбили и зажгли предмѣстье и Печерскій монастырь. Въ 1097 году война кончилась тѣмъ, что Олегъ долженъ былъ смириться. Назначенный съѣздъ въ Любечъ постано-

виль, чтобы всё князья довольствовались своими отчинами. Это постановление не было общимъ правиломъ навсегда, чтобы всякій князь, коль-скоро онъ князь, непременно владѣлъ волостью: оно относилось только къ существовавшимъ тогда княжескимъ отношеніямъ. Главная цѣль этого съѣзда была — ополченіе противъ Половцевъ и взаимное дѣйствіе противъ нихъ; уложеніе владѣній княжескихъ было только средствомъ къ удобнѣйшему веденію войны съ внѣшними врагами, а не цѣлю (эи сняшася Любичи на устроенье мира и глаголаша въ себѣ рекуще: почто губимъ русьскую землю, сами на ся котору дѣюще? а Половци землю нашу несутъ рѣзно и ради суть, оже межи нами рати? Да поне отसेде имемъся во едино сердце и блюдемъ русскыѣ земли, каждо да держитъ отчину свою. « Лавр. сп. стр. 109); и притомъ не всё князья получили волости: дѣти Святополка и Володимира не получили, а о полоцкихъ и вообще кривскихъ князьяхъ, и о Новѣгородѣ, нѣтъ и помину. Вслѣдъ за тѣмъ, Святополкъ и Давидъ Игоревичъ, князь Володимира волынскаго, привлекли къ Кіеву червоно-русскаго князя, Василька, предательски взяли его, и онъ былъ ослѣпленъ Давидомъ. Владиміръ поднялъ войну за такое беззаконіе и подошелъ къ Кіеву. Кіевляне могли испытать на себѣ наказаніе, ибо когда Святополкъ взялъ Василька, то спрашивалъ объ этомъ вѣче кіевское, и кіевляне предоставили своему великому князю на волю, какъ поступить съ задержаннымъ княземъ. Поэтому Владиміръ, идя карать за злодѣяніе, имѣлъ право мстить кіевлянамъ. Дѣйствительно, въ Кіевѣ были люди, которые, въ угодность своему князю, совѣтовали ему поступить предательски съ Василькомъ. Святополкъ хотѣлъ бѣжать. Кіевляне его остановили, отправили къ Владиміру посольство и помирили князей, съ тѣмъ, чтобы они отправились наказывать Давида. Выгнали Давида, и Святополкъ посадилъ дѣтей своихъ на его мѣсто. Вслѣдъ затѣмъ, Святополкъ хотѣлъ отнять Червоную Русь у Ростиславичей. Тогда Волынь сдѣлалась сценою войны, безъ сомнѣнія разорительной для жителей. Вмѣшались въ дѣло Угры, которыхъ призвалъ Святополкъ; вмѣшались Половцы, призванные Давидомъ. Половцы одолѣли. Но Волынцы стали противъ Давида и передавались кіевскому князю. Наконецъ, при посредствѣ Владиміра, эта усобица прекратилась тѣмъ, что Давиду данъ Дорогобужъ, — оставили его такимъ образомъ безъ наказанія за злодѣяніе надъ Василькомъ и только предали смерти мужей — его, совѣтниковъ.

Послѣ прекращенія распрей, Владиміръ Всеволодовичъ, сдѣлавшійся главнымъ двигателемъ событій, душою вѣка, соединялъ князей и дружи-

ны ихъ въ походъ противъ Половцевъ въ 1103 и въ 1110 годахъ. Оба похода были очень удачны. Не ограничивались только охраненіемъ предѣловъ Русской земли отъ набѣговъ, а сговорились войти въ степь, гдѣ Половцы кочевали на востокъ отъ русскихъ предѣловъ, между Ворсклою и Дономъ, хотѣли навести имъ страхъ и охладить надолго, если не навсегда, отвагу, съ какой они нападали на Русь. Ополченіе состояло не только изъ княжескихъ дружинъ, но и изъ простого народа, смердовъ, взятыхъ съ «рольи», ибо дѣло было народное. Когда дружинники возражали на совѣтѣ, что не слѣдуетъ отрывать весною смердовъ отъ рольи, Владиміръ отвѣчалъ имъ: «удивительно, какъ это жалѣете смердовъ и лошадей ихъ, а того не помышляете, что Половчинъ набѣдетъ весною, отниметь у смерда коня, и самого съ женою и дѣтьми повлечетъ въ неволю, и гумно зажжетъ.» Чтобы придать ополченію этому религіозное значеніе, Владиміръ пригласилъ священниковъ съ образами: они шествовали предъ полкомъ и шли кондаки честному кресту и канонъ пресвятой Богородицѣ. Это имѣло нравственное вліяніе: Русскіе одержали побѣду надъ Половцами; городъ половецкій Шаруканъ сдался, а городъ Сугровъ сожженъ. На рѣкѣ Сальницѣ, Половцы претерпѣли сильное пораженіе. Рассказывали, что русскимъ князьямъ помогали ангелы и срубивали невѣрнымъ головы невидимо! Когда привели въ Кіевъ илѣнниковъ, то они говорили: «какъ можемъ мы съ вами биться, когда другіе ѣздятъ поверху васъ въ свѣтломъ оружіи, страшные, и вамъ помогаютъ!» Говорили, что самый походъ противъ Половцевъ внушенъ былъ свыше: Владиміръ ночью видѣлъ при Радосынѣ видѣніе въ Печерскомъ монастырѣ: огненный столбъ, стоявшій на трапезницѣ; онъ переступилъ надъ церковью и потомъ полетѣлъ по воздуху за Дибрѣ, по направленію къ Городцу: этимъ указывался воинственный путь Русскимъ противъ враговъ креста Христова. Этотъ походъ произвелъ сильное впечатлѣніе на народное чувство. Его-то, какъ видно, воспѣлъ вѣщій Баянъ; его слава — говоритъ лѣтописецъ — разнеслась по странамъ дальнимъ, «ко Грекомъ и Угромъ, и Лехомъ и Чехомъ, *дондеже и до Рима пройде!*» Римъ представлялся въ народномъ воображеніи предѣломъ извѣстнаго, особенно славнымъ и почтеннымъ мѣстомъ, далѣе котораго не восходятъ уже географическія знанія. Уваженіе къ Риму поддерживалось въ народѣ жившими въ Кіевѣ, въ значительномъ числѣ, католиками.

Блестящіе подвиги противъ Половцевъ, энергическая защита Русской Земли, сочувствіе къ народу, неутомимая дѣятельность и быстрота, которая проявляется въ характерѣ Владиміра, рисующемся въ его поученіи дѣ-

тѣмъ, попытка установить что-то новое, общее для Русской Земли — все обличаетъ въ Мономахѣ человѣка выше остальныхъ, и неудивительно, что народъ любилъ его и долгое время сохранялъ его память. Вражду его съ Олегомъ и междоусобіа по поводу ея намъ теперь трудно оцѣнить. Нѣкогда былъ въ нашей литературѣ споръ по этому предмету. Но такой споръ основывался единственно на соображеніи правъ родовыхъ между князьями, которыя вообще были неопредѣленны и остаются до-сихъ-поръ темными. Народъ не всегда соображался съ ними; еще тогда не угасла самостоятельность народной жизни, а потому выше правъ родовыхъ стояло право призванія и признанія. Если Ярославъ и подѣлилъ удѣлы между сыновьями, то этимъ еще онъ не установилъ какого-нибудь твердаго порядка для дѣлежа потомкамъ, чтобы каждый князь по какому нибудь родовому праву необходимо долженъ былъ получить такую или другую землю. Наслѣдственный принципъ развивался и усиливался въ теченіи вѣковъ. Нельзя признавать исключительнаго права Олега на Черниговъ, когда отецъ его, хотя и получилъ отъ Ярослава Черниговъ, но послѣ того, овладѣвъ Кіевомъ, изгналъ оттуда Изяслава и сдѣлался самъ кіевскимъ, а не черниговскимъ, княземъ; столько же права имѣлъ на Черниговъ и Всеволодъ, бывшій послѣ Святослава, а потомъ Мономахъ, княжившій въ Черниговѣ послѣ Всеволода (Лавр. сп. стр. 85—87). Ученые наши искали порядка и системы въ преемничествѣ удѣльныхъ князей, но вопросъ проще объясняется — участіемъ народа, иногда изображаемаго шайкою дружины, иногда кружкомъ богатыхъ, иногда случайною толпою всякаго рода удалцовъ; пользуясь случайною силою, они признавали, чтобъ былъ княземъ тотъ-то, а не другой — вотъ и право! При такого рода правѣ, конечно, претенденты достигали своихъ цѣлей тѣмъ, что подбирали себѣ толпу приверженцевъ и старались, посредствомъ этой толпы, получить власть: сила и удача рѣшали вопросъ. Преемничество по праву было еще, такъ сказать, въ зародышѣ; образовалось сознаніе, что княжескій родъ долженъ править Русскою Землею, но въ какомъ порядкѣ — это еще не установилось и не обозначилось. Самая ближайшая форма, входившая въ сознаніе, была, конечно, преемничество сыновей по отцу: правилъ отецъ — править сынъ; возникло понятное выраженіе: сѣде на столѣ отца и дѣда своего. Но такъ-какъ было много такихъ, которыхъ отцы и дѣды сидѣли на столахъ, то выбрать изъ нихъ и уладить ихъ между собою предоставлялось волѣ народа, которая не могла, какъ мы уже выразились, быть чѣмъ другимъ, какъ только волею случайной толпы. Моно-

махъ первый бросилъ мысль о болѣе ощутительномъ, правильномъ, способѣ ея проявленія; но, какъ видно, и онъ самъ не ясно еще представлялъ образъ, въ какомъ этотъ способъ долженъ былъ проявиться.

Правленіе Святополка было во всѣхъ отношеніяхъ тягостно для народа. Кромѣ безпрестанныхъ поражений отъ Половцевъ, народъ терпѣлъ отъ корыстолюбія князя и его подначальныхъ должностныхъ лицъ. Сначала онъ окружилъ себя пришедшими съ нимъ, Туровцами, которые были чужды Кіевлянамъ и думали о своей выгодѣ; въ чужомъ городѣ они привязаны были къ одному князю, а не къ Землѣ; когда князь обжился въ Кіевѣ, около него группировались и кіевляне, дѣлаясь боярами, то есть людьми знатными и богатыми. Какъ пришельцы, такъ и бояре-кіевляне, налегали тягостію на народъ; извлекая изъ него выгоды и себѣ и князю, —отдали торговлю въ руки жидовъ. Какой необузданный произволъ допускалъ себѣ князь, его дѣти и бояре, — видно изъ разсказа о печерскомъ инокѣ, котораго истязали по доносу, будто бы онъ нашелъ сокровище. Народъ долженъ былъ по-неволѣ терпѣть, и въ противномъ случаѣ бояться худшаго. Половцы терзали страну; еслибы князя прогнали, то онъ ушелъ бы, конечно, къ Половцамъ: на дочери хана половецкаго онъ былъ женатъ; и тогда было бы еще хуже; тѣ, которые рѣшились бы надѣяться на князя, сами подверглись бы гибели, и край подвергся бы пущему разоренію, какъ это уже было тогда, какъ прогнали отца Святополкова.

Но когда умеръ Святополкъ, негодованіе при его жизни таившееся, вспыхнуло. Жадный и жестокій князь успѣлъ составить себѣ партію. Это были бояре и дружина, жившіе подъ крыломъ его на счетъ народа, іудеи—торгаши и ростовщики, а также и между духовными и монахами были сторонники его: онъ строилъ церкви, основывалъ монастыри, построилъ одинъ изъ важнѣйшихъ монастырей — Михаила, названный потомъ Златоверхимъ. Тогда по духу времени растолковано и затиѣние, бывшее за мѣсяць до его смерти, предзнаменованіемъ великаго несчастія — кончины князя, говорили, что это знаменіе не на добро. На погребеніи его плакали бояре и дружина; было чего имъ плакать, когда они лишлись своего благодѣтеля и покровителя, и видѣли мрачныя лица народа, чувствовавшего, что пришла пора расплаты. Вдова князя думала умоливать Господа Бога о душѣ грѣшнаго супруга, раздавая милостыню монастырямъ, попамъ и убогимъ. Была до такой степени эта милостыня щеда и обильна, *яко дивитися всѣмъ челоувькомъ, яко такои милости иктотже можетъ створити*. Въ порывѣ благочестія, княгиня хотѣла

зль собранное добрь расточить, облегчая между прочимъ и судьбу тѣхъ нищихъ, которые повергнуты были въ нищету корыстолюбиемъ правителя, которому, на награбленные у нихъ деньгъ, покупалось теперь спасеніе души. На другой день, 17 апрѣля 1113 года, собрались Кіевляне на вѣче и приговорили звать Владимира на княженіе. Желаніе имѣть его княземъ оправдывалось тѣмъ, что онъ имѣлъ родовое право на столъ отенъ и дѣдень, ибо его отецъ былъ княземъ кіевскимъ. Но и Святополкъ имѣлъ сына, и его сынъ могъ также придти на столъ отенъ и дѣдень. Такимъ образомъ, здѣсь наследственное достоинствослужило только освещеніемъ народному праву, и послѣднее употребляло его различно. Владимиръ сначала отказывался. Тутъ, кажется, была та причина, что Владимиръ хотѣлъ уклониться отъ суда надъ тѣми, которые были обречены уже на кару народомъ: какъ князь, онъ долженъ былъ судить ихъ; онъ разчелъ, что онъ или навѣветъ тогда себѣ враговъ, или неугодитъ народу, если станетъ охранять тѣхъ, которыхъ народъ не возлюбилъ, и лучше предоставилъ народу расправиться съ нелюбыми себѣ по своему желанію, прежде чѣмъ онъ, Владимиръ, прибудетъ. По русскому обычаю, тѣ, которые были виновны противъ народа, отдавались на потокъ, то есть на разграбленіе: такимъ образомъ, ограбили жидовъ, ограбили дворъ Путаты, тысяческаго, и сотскихъ. Тутъ, чтобъ иредотвратить дальнѣйшія спены народной мести, нѣкоторые Кіевляне послали снова просить Владимира прибыть поскорѣе, потому что иначе, — писали къ нему просто-душно, — *пойдутъ на ятровь твою и на бояръ и на монастырь, и будещи отвѣтъ имѣлъ, княже, — оже ти монастырь розграбятъ.*

Христіанство, какъ мы говорили уже, въ числѣ коренныхъ понатій гражданскихъ, вносило къ намъ неприкосновенность монастырей, неподлеганіе ихъ свѣтскому суду. Хотя народъ и ощущалъ страхъ иредъ святостью обителей, но не до такой степени, чтобъ этотъ страхъ могъ остановить разгаръ народнаго суда. Святополкъ грабилъ народъ и раздавалъ монастырямъ. Ограбили жидовъ, ограбили тысяческаго и сотскихъ — это значить воротили то, что несправедливо было захвачено; надобно было и монастыри грабить: и у нихъ было несправедно собранное имѣніе. Но духовные говорили, что всякое посягнуеніе на святыхъ обители повлечетъ наказаніе Божіе надъ народомъ и всею страню. Людямъ разсудительнымъ слѣдовало предохранить монастыри и спасать тѣмъ самимъ страну и народъ отъ Божія гнѣва за святыхъ обители, еслибъ онѣ пострадали. Такъ въ то время слагались понятія.

Когда Мономахъ вступилъ въ Кіевъ, это былъ день искренней радости.

Народное возстаніе улеглось. Любимый народомъ князь собралъ Кіевлянъ, составленъ былъ охранительный для народа законъ о *рѣзахъ*: постановлено было, что ростовщикъ можетъ брать только три раза проценты, а когда уже возьметъ столько, сколько стоятъ самый капиталъ, то не можетъ брать болѣе процентовъ.

Володимиръ Всеволодовичъ по Святополцѣ созва дружину свою на Берестовьмь, Ратибора Кіевского тысячьского, Прокопью Бьлогородьского тысячьского, Станислава Переяславьского тысячьского, Нажира, Мирослава, Іванка Чюдиновича Омова мужа, и оуставили до третьяю рѣза, оже емлетъ въ треть куны: аже кто возметъ два рѣза, тѣ то взяти емоу исто, паки ли возметъ три рѣзы, то уста ему не взяти. Позволятельный процентъ былъ 10 кунъ на гривну. Въ этомъ дѣлѣ заинтересованы были жители Переяслава и Чернигова, ибо изъ Переяслава былъ тысячскій и отъ *Ольга*, слѣдовательно — изъ Чернигова. Это понятно, ибо Черниговъ долженъ былъ находиться въ непосредственномъ коммерческомъ отношеніи съ Кіевомъ, и, слѣдовательно, тамъ должны были отзываться плоды сильной лихвы. Должно думать, что этому же времени принадлежатъ составленіе и другихъ статей, слѣдующихъ за этой въ Русской Правдѣ, именно о купцахъ, о долгахъ и закупкахъ.

Стеченіе обстоятельствъ усложняло вопросы. Частыя войны и нашествія Половцовъ разоряли капиталы; являлись неоплатные должники, являлись, подъ видомъ неоплатныхъ должниковъ, и плуты. Откуда процентщина развилась въ Кіевѣ, поясняетъ слѣдующая за тѣмъ статья: *Аже которій купецъ кдѣ любу шедъ съ чужими кунами истопитъся, любу рать возметъ или огнь, то не насилити ему, ни предати ею.* Такимъ-образомъ, открывается, что когда одни рисковали, подвергали опасностямъ домъ, жизнь и имѣніе, другіе давали имъ деньги на проценты. У кого были деньги, тѣ не отваживались ими рисковать и предпочитали брать проценты, оставаясь въ Кіевѣ; находились люди предприимчивые, которые занимали деньги у другихъ и подвергали себя труду и риску, конечно надѣясь пріобрѣтъ себѣ значительныя выгоды; другіе же служили въ родѣ комиссіонеровъ у купцовъ, брали у нихъ товаръ и, не платя за него денегъ, торговали имъ, и выплачивали послѣ. Проценты болѣе и болѣе возвышались; пускать деньги въ торговый оборотъ капиталыстамъ становилось болѣе и болѣе опасно, бравшіе у нихъ займы деньги подвергались несчастіямъ и потерямъ, не получали выгоды, а проценты считались за ними и нарастали; возвышались вѣстѣ

съ тѣмъ и цѣны на товары, и народъ терпѣлъ отъ дороговизны. При множествѣ неоплатныхъ должниковъ, юридическія понятія должны были смутаться, возникали частые обманы. И вотъ при Владимірѣ разрѣшили этотъ вопросъ. Положили различіе между тѣмъ купцомъ, который дѣйствительно теряетъ отъ рати или отъ непредвидѣнныхъ бѣдствій, какъ-то: отъ воды или отъ огня, и между тѣмъ, который *пропіется* или *пробіется въ безуміи, чужъ товаръ испорытитъ*. Въ словѣ «пропіется» встрѣчаемъ обычное качество Русскаго народа, а въ словѣ «пробіется» оказывается, по-видимому, то обстоятельство, что пьяницы-гуляки затѣвали ссоры, драки и потому принуждаемы были платять виру. Тутъ, вѣроятно, нельзя было отговариваться чужимъ имуществомъ: требовали сейчасъ же виру и брали у виновнаго что ни находили. До этого времени, видно, смотрѣли прямо: кто задолжалъ, тотъ заплати тѣмъ, что есть; но частыя несчастія должны были измѣнить взглядъ. И вотъ установили, чтобы при несостоятельности купца принимать во вниманіе, отъ какой причины онъ несостоятеленъ; вслучаѣ причинъ уважительныхъ, онъ однако не избавлялся при всемъ томъ отъ платежа процентовъ по условію. Въстѣ съ этимъ, нѣкоторые брали капиталъ по частямъ у разныхъ лицъ, и верѣдко князья участвовали въ долѣ и отдавали свои капиталы въ торговлю: это было нѣчто въ родѣ компаніи, которая препоручала одному торговую дѣятельность за всѣхъ. Такъ представляется дѣло. Вслучаѣ несостоятельности торговца, набравшаго у другихъ капиталы, судъ надъ нимъ производился публичный: его вели на торгъ или продавали имущество его. До Владиміра Мономаха было въ обычаѣ, что тѣ, которые прежде другихъ давали банкроту свой капиталъ, имѣли право на преимущественный предъ другими возвратъ своего достоянія; но теперь постановили, что уже не первый по времени имѣеть преимущество, а во первыхъ — гость, во вторыхъ — князь. Вотъ въ этомъ измѣненіи можно замѣтить, какъ прежнія понятія равенства личныхъ правъ уступаютъ составлявшемуся понятію о первенствѣ. Личность князя начала выступать уже въ томъ образѣ, въ какомъ впоследствии явился у насъ казенный интересъ, хотя еще княжеское достоинство не успѣло стать на царственную ногу. Есть еще лицо, имѣвшее въ этомъ случаѣ первенство передъ саннимъ княземъ: это гость, *изъ иного города или чужеземець*: онъ даетъ товары не зная, что покупатель уже задолжалъ многимъ. Это, конечно, установлено какъ въ тѣхъ видахъ, чтобъ не отгонять, но привлекать въ Кіевъ иноземныхъ торговцевъ, такъ и по чувству справедливости, ибо дѣйствительно тотъ, кто пріѣзжалъ въ Кіевъ изъ дру-

гих странъ, могъ не знать обстоятельствъ того, кому довѣралъ. Въ статьѣ, касающейся этого предмета, кажется, слѣдуетъ понимать дѣло такъ, что гость имѣетъ преимущество предъ самимъ княземъ (см. текстъ Русской Правды, Калачова стр. 32). Вместе съ развитіемъ вопросовъ о долговомъ обязательствѣ, возникли вопросы о наемныхъ людяхъ, закупахъ, которыхъ рѣшеніе, въ Русской Правдѣ, очевидно, принадлежитъ временамъ Владиміра Мономаха. Набѣги Половцевъ, дороговизна, процентщина, корыстолюбіе князей и ихъ чиновниковъ, все способствовало къ тому, чтобы масса нищала, а немногіе частные люди обогащались. Объединѣшіе не-въ-связяхъ были прокормить и содержать себя по причинѣ дороговизны; разоренные отъ Половцевъ, оплакивая томящихся въ плѣну домашнихъ, шли въ наемники къ богатымъ. Но тутъ, какъ и слѣдовало, должны были возникнуть недоразумѣнія. Вѣроятно, много было взаимныхъ жалобъ, и онѣ-то привели къ составленію статей и законоположенію для охраненія тѣхъ и другихъ. Видно, что съ одной стороны эти закупы, взявъ деньги отъ господина, давали иногда тягу; а съ другой стороны, господа взваливали на нихъ разныя траты по хозяйству и на этою основаніи утѣсняли. Законъ позволяеть закупу идти жаловаться на господина ко князю или къ судьямъ, опредѣляетъ возрастающую, по степени важности, за обиды и утѣсненія закупу цену въ его пользу отъ господина, охраняетъ его отъ притязанія господина въ случаѣ пропажи какой нибудь вещи, когда въ самомъ дѣлѣ закупъ не виноватъ; но съ другой стороны предоставляетъ его тѣлесному наказанію по волѣ господина, если закупъ дѣйствительно виноватъ: *оже господинъ бьетъ закупу про дѣло его — безъ вины есть*, и въ случаѣ побѣга угрожаетъ ему полнымъ рабствомъ: *оже закупъ бѣжитъ отъ господина — то обель*. Кроме закуповъ, служившихъ въ дворахъ у господъ, были закупы ролейные, поселенные на земляхъ и обязанные работою владѣльцу; иные получали плуги и бороны отъ владѣльцовъ: это также показываетъ объединѣніе народа, ибо не было ни въ правѣ, ни въ обычаѣ, чтобы такой закупъ, или заемный полевой работникъ, неуремѣнно получалъ орудія отъ владѣльцевъ.

Изъ этого видно, что тогда земледѣльцы, объединѣвши, лишенные всякихъ средствъ къ свободному труду, принуждены были наниматься въ работники, и такіе работники и закупы попадали въ чрезмѣрный произволъ владѣльцевъ. Владѣльцы посылали ихъ на работы и придирались къ тому, что они не берегутъ орудій; обвиняли ихъ, когда у нихъ случались покражи, и клали имъ это въ счетъ платы; такимъ образомъ бѣдняки находились въ

нейсходномъ положеніи — вынужденные быть всегдашними рабами, зависящими отъ произвола сильныхъ, наконецъ владѣльцы даже продавали ихъ въ рабство, пользуясь своею силой. Все это при Владимірѣ Мономахѣ предотвращается. Къ этому періоду нашего законодательства должны, какъ кажется, относиться и многія постановленія, опредѣляющія положеніе рабовъ (холоповъ); ибо, во всѣхъ спискахъ, статьи; опредѣляющія значеніе холоповъ, поставлены послѣ статей, опредѣленныхъ Владиміромъ: очевидно, что такъ какъ многіе тогда, пользуясь бѣдностью народа, обращали въ рабство служившихъ у нихъ закуповъ или свободныхъ людей, то и возникла необходимость опредѣлить: что такое холопство, и кто долженъ былъ считаться вольнымъ. Конечно, по юридическому понятію извѣстный взглядъ существовалъ и до того времени, и теперь вошелъ въ законодательство съ прежнихъ обычаевъ. Холопство объльное признано трехъ видовъ: первый видъ былъ покупка: иному продавался человекъ самъ въ холопи добровольно; въ такомъ случаѣ согласіе покупаемаго объявлялось предъ свидѣтелями — *послухы поставитъ*; другой покупалъ рабовъ у господъ, но непременно при свидѣтеляхъ, и давалъ задатокъ хотя малый (ногату) въ присутствіи самаго получаемаго холопа. Второй родъ холопства сообщался принятіемъ женщины рабскаго происхожденія въ супружество безъ всякаго условія, — фактъ замѣчательный, показывающій, что были случаи, когда женщины избѣгали рабства выходя въ замужество; безъ сомнѣнія, это были частые случаи и потому-то оказалось нужнымъ установить правило. Наконецъ, третій родъ холопства — если свободный человекъ безъ всякаго договора сдѣлается должностнымъ лицомъ у частнаго человека: *тисунство безъ ряду, или привяжетъ ключъ къ собѣ безъ ряду*. Такимъ образомъ, служба лицу сама по себѣ уподоблялась рабству: иначе непременно нужно было условіе; это, вѣроятно, произошло отъ того, что во-первыхъ, многіе холопы избѣгали рабства, коль скоро брали на себя должность; во-вторыхъ, что свободные люди, принявъ должность, позволяли себѣ разныя безпорядки и обманы, и за неимѣніемъ условій, господа не могли искать на нихъ управы. Отношенія усложнились и требовали условій и договоровъ. Только исчисленные здѣсь люди могли быть холопами, прочіе — не холопы: въ дачѣ не холопъ (т. е. если дали ему въ долгъ), ни по хлѣбѣ работать (если и за хлѣбъ работаетъ), ни по придатыцѣ (?); но всякій, кто взялъ въ долгъ, можетъ отработать то, что получилъ, и отойти. Замѣчательно, что по всѣмъ статьямъ Русской Правды не дѣлаются болѣе холопами военнопленные; объ этомъ уже вѣтъ рѣчи.

Бѣгство холоповъ было обыкновеннымъ явленіемъ, какъ и въ послѣдующія времена, а потому и въ этотъ періодъ возникали также постановленія относительно ихъ поимки. Бѣглецы холопы обыкновенно находили себѣ убѣжище у другихъ господъ, которымъ служили, будучи обязаны имъ приютомъ, а когда эти новые господа начинали съ ними обращаться строго, — убѣгали отъ нихъ и искали иныхъ господъ. Для предотвращенія этого постановлено такъ: тотъ платилъ, кто, зная бѣглаго холопа, дастъ ему хлѣба или укажетъ путь, и напротивъ устанавливалась плата въ награду за поимку и задержаніе бѣглаго холопа. Были случаи, когда господа довѣряли своимъ холопамъ разныя дѣла и посылали ихъ торговать. Такимъ-образомъ, холопъ былъ тѣсно, юридически, связанъ съ господиномъ и былъ членомъ его дома, такъ-что за него господинъ отвѣчалъ. Вслучаѣ, если бы холопъ занялъ денегъ и заимодавецъ зналъ, что заиммаетъ холопъ, то онъ давалъ не холопу, а господину, и господинъ обязанъ былъ или заплатить то, что взялъ холопъ, или лишиться холопа; точно такое же правило наблюдалось и тогда, когда холопъ былъ пойманъ въ воровствѣ: господинъ отдастъ холопа тому, у кого послѣдній украсть, или выкупаеъ его, платя цѣну украденнаго.

Холопъ поставленъ былъ ниже всякаго свободнаго. Но положеніе его, въ это время, по правамъ состоянія кажется было выше, чѣмъ при Ярославѣ. Прежде за побой, нанесенные холопомъ свободному человѣку, слѣдовало убить холопа; а при дѣтахъ Ярослава положено только брать куны; холопъ вообще лишенъ былъ права быть свидѣтелемъ, но въ крайней необходимости можно было ссылаться на такого холопа, который занималъ у своего господина должность...

Во времена Владимира и сына его Мстислава (1113—1125 г.) мало представляется живыхъ сторонъ народной жизни въ Южной Руси; по крайней мѣрѣ въ нашихъ лѣтописяхъ онѣ какъбы скрадываются подъ иными событіями. Вообще, вѣроятно, народъ, нѣсколько успокоенный рукою Мономаха, менѣе испытывалъ страданій и внѣшнихъ и внутреннихъ. Впрочемъ, въ 1124 году было бездождіе, которое естественно должно было повлечь скудость, — былъ и сильный пожаръ въ Кіевѣ. Въ эти два княженія совершалось заселеніе Южной Руси переселенцами.

Намъ неизвѣстны обстоятельства вступленія на великокняжескій столъ сыновей Мономаха одного за другимъ, но здѣсь не руководило право наслѣдства послѣ отца. По смерти Мстислава сдѣлался княземъ не сынъ его, а братъ — вѣрно по желанію киевлянъ; но тутъ въ Южной Руси начались сумятицы, итѣвшія печальное вліяніе на судьбу народа. Началъ

дѣло Черниговскій князь Всеволодъ. Дикій, необузданный, онъ еще прежде, въ Черниговѣ напалъ на своего дядю Ярослава, выгналъ его и дружину его истребилъ. Мстиславъ, хотѣвшій помочь изгнанному Ярославу и наказать Всеволода, оставилъ это намѣреніе попросьбѣ Андреевскаго игумена Григорія уважаемаго по своей святой жизни: онъ убѣждалъ его не поднимать войны. Конечно, у Всеволода черниговскаго была сильная партія въ черниговской землѣ, когда надобно было опасаться войны. Мстиславъ жалѣлъ потомъ, что послушалъ игумена.

Съ его преемникомъ Ярополкомъ, который, какъ кажется, былъ человекъ слабый, Всеволодъ вступилъ въ борьбу. Поводомъ было то, что братъ Ярополка, ростовско-суздальскій князь, требовалъ себѣ Переяславля и отдавалъ за него Ярополку Ростовъ и Суздаль. Народу эта борьба князей причинила разоренія. Сначала Ярополкъ съ кievлянами плѣнилъ около Чернигова села и загналъ людей въ русскую землю. Потомъ, въ отместку, Всеволодъ, видя что приходится ему бороться не съ однимъ русскимъ княземъ, но и съ другими дѣтьми Мономаха, призвалъ Половцевъ. Вопросъ такъ запутался, что дѣти Мстислава, племянники Ярополка, недовольные дядей, пристали къ Всеволоду. Половцы напали на переяславскую страну, избивали людей по путю, жгли селенія, дошли до Кіева, ввиду Кіева на лѣвой сторонѣ зажгли городокъ, хватили людей въ плѣнъ, другихъ убивали; люди бросались спасаться на другой берегъ и не успѣвали, потому что тогда таялъ ледъ на Дибирѣ. На другой, 1136 годъ, опять Всеволодъ съ братьею своею осадилъ Переяславль, вступилъ въ битву на рѣкѣ Супоѣ; потомъ подходилъ къ Кіеву. Эти походы сопровождались разореніемъ селеній и плѣномъ людей. Князья мирились, и опять начинали междоусобіе. Ярополкъ вошелъ съ войскомъ кievскимъ въ черниговскую область и началъ опустошать ее. Но въ 1139 году, черниговцы потребовали, чтобъ Всеволодъ помирился и не бѣжалъ къ Половцамъ. Своихъ силъ ему было недостаточно. Всеволодъ долженъ былъ помириться. Этотъ фактъ показываетъ, какъ междоусобія вообще поддерживались охотниками и истекали столько же изъ нравовъ народа, сколько и князей. Народъ могъ бы прекратить ихъ, еслибы въ то же время, когда князья воевали между собою, не возбуждались и народныя страсти и удалъ не тянула бы охотниковъ на бранное поле.

Какъ только умеръ Ярополкъ и вошелъ въ Кіевъ братъ его, Вячеславъ, то Всеволодъ опять очутился подъ Кіевомъ и началъ зажигать дворы передъ городомъ въ Кошыревомъ концѣ, Такимъ-то средствами онъ

заставил себя признать княземъ. Вячеславъ добровольно уступилъ. Кіевляне призвали Всеволода...

Новый князь привелъ съ собою своихъ Черниговцевъ и раздалъ имъ должности и городское управленіе. Сила его, очевидно, заключалась въ Черниговцахъ, которымъ льстило то, что они съ своимъ княземъ дѣлались рѣшителями судьбы Русскаго міра. Опираясь на эту силу, онъ деспотически требовалъ перемѣщенія князей съ мѣста на мѣсто. Когда, въ 1146 году, почувствовалъ онъ близость смерти, то хотѣлъ утвердить вмѣсто себя Игоря. Онъ началъ просить Кіевлянъ признать его своимъ княземъ. Кіевляне не терпѣли ни Всеволода, ни его рода, но притворились, что желаютъ имѣть княземъ его брата. Собралось вѣче подъ Угорскимъ; цѣловали крестъ Игорю. Чтобъ власть его была тверже, ему цѣловали особо крестъ Вышгородцы. Вышгородъ, какъ кажется, тогда только получалъ значеніе свободнаго города, а прежде былъ пригородомъ Кіева, и князь Кіевскій само собою былъ и Вышгородскимъ; теперь напротивъ, Вышгородъ также присягаетъ особо. Это показываетъ, что Вышгородъ достигъ большей самобытности. Пока Всеволодъ былъ живъ, Кіевляне хитрили, и должны были прибѣгать къ обыкновенной рабской уловкѣ — притворству; но когда Всеволодъ умеръ, тотчасъ же собрали вѣче и потребовали на него Игоря. Игорь послалъ брата Святослава. Кіевляне выговорили ему, что у нихъ тиуны княжескіе, что собираютъ княжескіе доходы, люди корыстолюбивые и дурные. *Ратша ныпогуби Кіевъ, а Тудоръ—Вышгородъ*, говорили они; теперь цѣлуй крестъ, князь Святославъ, съ братомъ своимъ: кому будетъ обида, то ты оправляй. Святославъ сошелъ съ коня и поцаловалъ крестъ въ томъ, что будутъ у нихъ тиуны выборные *по ихъ волю*. Тогда Кіевляне подняли на потокъ и Ратшу и Тудора, и ограбили Всеволодовыхъ мечниковъ. Игорь послалъ было утишать возстаніе; Кіевляне за то пригласили, вмѣсто Игоря, княземъ къ себѣ сына Мстислава Мономаховича, Изяслава, бывшаго тогда въ Переяславѣ. Этого князя избралъ не только Кіевляне и Вышгородцы, но и изъ другихъ городовъ—изъ Бѣлгорода и Василева, отъ всего П. просья ноть Черныхъ Клобуковъ было къ нему призваніе сдѣлаться княземъ Кіева и Русской земли. Здѣсь, сколько извѣстно, мы встрѣчаемъ въ первый разъ избраніе князя всей Русской землей (землей Полянъ) правой стороны Днѣпра. Видно, народъ почувствовалъ, что можетъ распоряжаться своею судьбою вопреки виѣшной силѣ, столь долго его подавлявшей. Пока Изяславъ не подступилъ къ Кіеву, Кіевляне держали свое избраніе въ тайнѣ отъ Игоря:—доказательство, что у Игоря крожѣ

Кіевлянъ была тогда чуждая Черниговская дружина: какъ Всеволодъ держался приходомъ Черниговцевъ въ Кіевъ, такъ и Игорьъ еще не рѣшался довѣриться Кіевлянамъ вполне: ладилъ съ ними и уступалъ имъ, но въ тоже время держался за чужую Кіевлянамъ силу. Эта то нерѣшительность и погубила его дѣло. Кіевляне уговорились измѣнить Игорю тогда, когда уже Изяславъ вступитъ въ сраженіе. Такъ и сдѣлалось. Полки Игоря и его брата были разбиты. Самъ Игорьъ схваченъ въ болотѣ и посаженъ въ порубъ, въ подземную тюрьму. Такого понятія не было, чтобы князь, по важности своего происхожденія, былъ изъятъ отъ грубаго обращенія: и съ князьями въ подобномъ случаѣ обращались какъ съ простыми. Порубы были такъ неудобны и такъ дурно было сидѣть тамъ, что Игорь заболѣлъ и захотѣлъ въ монахи. Между тѣмъ, братъ Игоря Святославъ Черниговскій пытался освободить брата изъ неволи. Открылась война въ Сѣверской области, — война довольно разорительная для жителей, особенно въ Новгородѣ-Сѣверскомъ. Враги больше, однако, разоряли села князей, съ которыми воевали, сожигали гумна и стоги, забирали стада, составлявшія хозяйственное богатство, побрали въ погребахъ медъ въ *бретьяницахъ*, желѣзо и мѣдъ. *Церкви княжескія считались тоже достояніемъ князей*: ихъ грабили; а рабовъ княжескихъ дѣлили какъ скоть. У Святослава взяли такимъ-образомъ до 700 рабовъ. Между тѣмъ, князья, двоюродные братья Святослава и Игоря, державшіеся стороны Изяслава Мстиславича, въ надеждѣ приобрѣсть себѣ всю Черниговскую волость, — потомъ измѣнили ему. Кіевляне, любя своего князя, какъ только услышали объ этомъ, бросились съ неистовствомъ въ монастырь, гдѣ былъ Игорь, выволокли его на вѣче и убили варварскимъ образомъ: полуживого его тащили черезъ торгъ ужемъ за ноги. Такъ-какъ онъ былъ уже монахъ, то духовенство стало смотрѣть на это дѣло какъ на нарушеніе духовной неприкосновенности, и распространился слухъ, что надъ тѣломъ убитаго зажигались свѣчи: впоследствии его причислили къ святымъ.

Кіевляне такъ глубоко уважали память Мономаха, что несмотря на привязанность къ избранному ими князю, неэнергически воевали противъ дяди его. Юрія Долгорукаго, князя Суздальскаго, когда тотъ, соединившись съ Ольговичемъ, сталъ добывать Кіева себѣ. Кіевъ нѣсколько разъ переходилъ то къ Изяславу, то къ Юрію. Изяславъ бѣгалъ на Волынь и опять возвращался въ Кіевъ. Такъ продолжалось до 1154 года. Въ этой сумятицѣ рушился порядокъ управленія въ Руси. Черные Клобуки, Торки, Берендѣи, инородные поселенцы, своимъ участіемъ рѣшаютъ судьбу края: съ одной стороны Угры, съ другой Поляки, съ третьей

Половцы, приглашаемые претендентами, также вмешиваются въ дѣла Русси; право сильнаго рѣшаетъ дѣло. Замѣчательно, когда послѣ смерти Изяслава Мстиславича началась такая сумятица, что на княженіи въ Кіевѣ не было никакого князя, то кіевляне избрали перваго, кто имъ попался изъ рода Ольговичей Изяслава Давидовича, потому что совершенно безъ князя оставаться казалось имъ невозможнымъ. *Попди Кіеву, ать не возмутъ насъ Половцы; ты еси нашъ князь, попди къ намъ.* Но когда Юрій пошелъ на Кіевъ, то Изяславъ долженъ былъ уйти, и кіевляне съ радостію принимали Юрія. По смерти Юрія, случившейся черезъ два года (въ 1158 году), происходили такія же сцены, какъ и по смерти Святополка и Всеволода Ольговича. Юрій, подобно прежнимъ князьямъ, привелъ съ собою суздальцевъ и раздалъ имъ города и села; по смерти его, всѣхъ побилъ кіевляне, имѣніи ихъ пограбили; ограбили и дворъ Юрія, названный имъ раемъ. Уважая долго Юрія, какъ сына любимаго ими Мстислава, кіевляне не въ силахъ были сдержать своего нерасположенія къ суздальцамъ. Съ тѣхъ поръ, князья являлись въ Кіевъ по волѣ воинственныхъ шаекъ, безъ наблюденія какого-либо права. Сначала Изяславъ Черниговскій, потомъ Ростиславъ Смоленскій, братъ Изяслава Мстиславича, потомъ сынъ Изяслава Мстиславича, Мстиславъ Изяславичъ; послѣдній сидѣвшій, на Волыни, былъ призванъ кіевлянами отъ себя, а Черными Клобуками отъ себя, и долженъ былъ, дѣлать *рядъ* (условіе) съ тѣми и другими.

До 1168 года въ жизни народной не видно ничего выдающагося. Южная Русь подвергалась мелкимъ однообразнымъ междоусобіямъ. Въ 1159 году пострадалъ Черниговъ: окрестности его были выжжены Половцами, приведенными въ край княземъ Изяславомъ Давидовичемъ противъ Ольговичей. Достойно, однако, замѣчанія, что князья, употребляя орды половецкія въ своихъ взаимныхъ усобицахъ, считали долгомъ оборонять отъ нихъ торговые пути. Изъ этихъ путей одинъ назывался путемъ *гречниковою*, или греческимъ, а другой *залознымъ*. Первый названъ такъ потому, что по немъ привозили изъ Греціи товары и увозили въ Грецію русскіе. Опасное мѣсто для гречниковъ были пороги, не только по причинѣ затруднительнаго плаванія, но и по причинѣ грабежей отъ Половцевъ въ этихъ мѣстахъ. Князья должны были ходить туда съ войскомъ на защиту торговцевъ. Въ 1167 году, нѣсколько князей со своими ополченіями должны были держать караулъ у Канева, пока пройдутъ Гречники и Залозники. Это торговое путешествіе совершалось около извѣстнаго времени въ году. Въ 1169 году, князья снова должны были защищать торговые пути; при

этомъ въ числѣ путей, обезпечиваемыхъ Половцами, упоминается и соляной путь, вѣрно изъ Крыма, гдѣ набирали соль въ озерахъ.

Войны съ Половцами шли удачно, но въ 1169 году Кіевъ испыталъ такое разореніе, какого давно не помнилъ: князь Андрей Суздальскій, закладывая на востокъ новый порядокъ Русскаго міра, послалъ въ Кіевъ войска съ одинадцатью князьями. Дѣло рѣшено было Берендѣями: они измѣнили Кіевскому князю Мстиславу, и передалась на сторону Андрея. 8 марта Кіевъ былъ взятъ и два дня его грабили. Вотъ-какъ описываетъ это бѣдствіе летописецъ: *взять же бысть градъ Кіевъ мѣсяца марта 8, въ второпъ недѣли поста въ среду, и грабили за два дни весь градъ, Подолье и Гору, и монастыри, и Софью и Десятинную Богородицу, и не бысть помилованія никому же ниоткудаже, церквамъ горящимъ, крестьяномъ убиваемымъ, другимъ вяжемымъ; жены ведомы быша въ плѣнь, разлучаемы нужею отъ мужей своихъ; младенцы рыдаху, зряще матерей своихъ. И взяша и мѣнїи множество, и церкви обнажиша иконами и книгами и ризами, и колоколы изнесоша вси, Смольяне, Суздальци, и Черниговцы, и Олова дружина, и вся святыня взята бысть; зажъженъ бысть и монастырь Печерскій святыя Богородицы отъ поганыхъ, но Богъ молитвами святыя Богородицы съблюде и отъ таковыхъ. И бысть въ Кіевъ на всихъ челоуцѣхъ стenanіe и плачь и скорбь неутѣшная и смерть непрестанная. Се же все содѣлшася грѣхъ ради нашихъ.* (Ип. сп. 100). Съ тѣхъ поръ судьба Кіева еще болѣе чѣмъ прежде зависѣла отъ сильнѣйшаго. Андрей думалъ-было назначить туда подручнаго себѣ князя и сохранять верховное управленіе надъ Русскою землею, пребывая самъ во Владимірѣ, но тутъ стали противъ него сыновья Ростислава, Смоленскаго князя, брата Изяслава Мстиславича. Одинъ изъ нихъ, Мстиславъ Ростиславичъ, съ кіевлянами энергически сопротивлялся и храбро отбилъ ополченіе Андрея отъ Вышгорода. Владимірскому князю не удалось приковать Кіева къ Южно-русской землѣ къ новому центру русской федераціи. Но и князья въ южной Руси уже яснѣе сознавали, что ни за кѣмъ изъ нихъ нѣтъ родового права на древнюю столицу; каждый старался только, чтобъ захватъ Кіева могъ служить благопріятнымъ обстоятельствомъ для его выгодъ. Такимъ образомъ, когда Ярославъ Луцкій князь захватилъ Кіевъ въ 1174 году, то Святославъ Черниговскій говорилъ ему, что онъ не разбираетъ — право или неправое онъ сѣлъ, но что всѣ они,

князя, одного дѣда внуки, и потому ему надобно дать что-нибудь изъ (кіевской) русской земли.

Послѣ Ярослава захватилъ Кіевъ Романъ Ростиславичъ. Онъ опирался на соизволеніе Андрея Боголюбскаго, который началъ тогда брать верхъ надъ князьями; но когда Андрей умеръ, то Черниговскій князь Святославъ принудилъ его удалиться и самъ сдѣлался княземъ въ Кіевѣ. Участіе народа не изображается при этихъ перемѣнахъ. Очевидно, оно было и выражалось тѣмъ, что, при каждой смѣнѣ князей, удалыя воинственные шапки держали сторону того или другого князя, переходили отъ одного къ другому, боролись между собою, грабили и убивали другъ друга, возводили своихъ князей, ссорили ихъ между собою и разоряли край, неуспѣвавшій поправиться послѣ каждаго переворота. Въ случаѣ несогласія князя съ толпою, которая возводила его на княженіе, онъ рѣшительно проигрывалъ. «Князь, ты задумалъ это самъ-собою. Не ѣди, мы ничего не знаемъ» — сказали Владиміру Мстиславичу его бояре; и Черные Клобуки также стали отступать, когда увидѣли, что дружина не пошла за намѣреніемъ князя, и князь оставилъ свое покушеніе. Массы Черныхъ Клобуковъ, Торковъ, Берендѣевъ способствовали разложенію соединительныхъ стихій; недостатокъ сознанія объ отечествѣ въ этихъ чужеземникахъ приводилъ ихъ къ тому, что у нихъ не было даже на короткое время опредѣленнаго стремленія; защищая князя, давая ему *роту*, они легко отступали отъ него въ минуту опасности и переходили къ другому. Оттого такъ часто говорится о томъ, что Черные Клобуки, составляя ополченіе князя, льстили подъ нимъ. Князья съ ихъ партіями перестали даже думать о прочномъ утвержденіи; по опыту и по безчисленнымъ примѣрамъ они уже привыкли къ непостоянству судьбы своей и были довольны, когда успѣвали схватить то, что попадалось имъ въ руки на короткое время. Такъ, напримѣръ, въ 1174 году Святославъ Ольговичъ напалъ на Ярослава Изяславича въ Кіевѣ, — тотъ бѣжалъ; Святославъ ограбилъ его приверженцевъ, а дружину его захватилъ съ собою въ плѣнъ, и ушелъ. Ярославъ прибылъ въ Кіевъ, собралъ вѣче изъ кіевлянъ, и говорилъ имъ: теперь промышляйте, чѣмъ мнѣ выкупить княгиню и дружину. И предъ нимъ отвѣчать своимъ достояніемъ должны были кіевляне, уже прежде ограбленные Святославомъ (*стоитъ Кіевъ пограбленъ Ольговичи*). Ярославъ обложилъ всѣхъ: и духовныхъ, и свѣтскихъ, и иностранцевъ, жившихъ въ Кіевѣ: *«попрода всь Кіевъ, иумены и попы, и черньць и черницъ и Латину и гость, и затвори всь Кіане* (Ии. сп. III). Это насиліе онъ могъ сдѣлать лишь вмѣстѣ съ пришлыми Во-

лыцями изъ Луцка, ибо предъ тѣмъ, когда Святославъ напалъ именно въ Кіевъ, тотъ же самый князь Ярославъ не смѣлъ *затворятися однимъ* и бросился въ Луцкъ; следовательно, коль скоро онъ теперь имѣлъ возможность такъ поступить, съ кіевлянами, то, значить, привелъ съ собой силы изъ Луцка. Вслѣдъ затѣмъ Святославъ умирися съ Ярославомъ; въ потерѣ остался одинъ Кіевскій народъ, дважды ограбленный тѣмъ и другнмъ изъ сорившихся князей. Этотъ случай можетъ дать понятіе о томъ, какъ дѣйствовали на народъ княжескія междоусобія. Всего болѣе долженъ былъ страдать сельскій народъ, который, конечно, игралъ здѣсь совершенно страдательную роль. Разсорился Святославъ съ Олегомъ Сѣверскимъ княземъ — и *позже волость его и много зла сотвори*. Какъ только князь заратится съ княземъ, около обонхъ князей-соперниковъ удалцы собираются и отмищаютъ ва князей своихъ — на сельскоу народъ, и земледѣлецъ не перестаетъ пить горькую чашу и передаетъ ее дѣтямъ и внукамъ, какъ завѣтъ печальной судьбы своей. Пѣвецъ Игоря такъ изображаетъ эту судьбу народа: *въ кмяжитъ крамолазъ вѣци челоукомъ скратишасъ. Тогда въ Русскій земли радко ратаево киказуть, но часто враны траязуть, трупіе собѣ дѣлаче, а галци свою рѣчь говорязуть, хотять полетѣти на уедіе*. О бѣдствіяхъ, какія претерпѣвалъ народъ во время междоусобій, когда князья брали города приступомъ, можно судить изъ Кіевской лѣтописи по рѣзкому описанію, какое дѣлаетъ взятый въ плѣнъ Половцами и потомъ возвратившійся Игорь Сѣверскій: *азъ не пощадѣхъ хрестіанъ. но ваяхъ на щитѣ городѣ Гльбовѣ у Переяслава; тогда бо не мало зло подьяша безвиннии хрестіани, отлучаеми отецъ отъ ражемии своихъ, братъ отъ брата, другъ отъ друга своего, и жены отъ подружсии своихъ, и дщери отъ матеріи своихъ и подруза отъ подрузы своей; и все сматено плъномъ и скорбію, тогда бывшею: живии мертвыи завидятъ, а мертвии радовазуса, аки мученици святыи оимѣтъ отъ жизни сея искушеніе приѣмше; старць порѣвазуться, уноты же лютыя и немилостивныя раны подьяша, и проч. (П. С. Д. т. II. 131).*

Когда Святославъ Черниговскій, при помощи другикъ князей Сѣверской земли, отнималъ Кіевъ у Ростиславичей, князья помирились такъ, какъ не бывало еще: Святославъ сдѣлался княземъ Кіевскимъ, а Рюрикъ княжилъ надъ всею Землею Русскою. На одной сторонѣ были Половцы; со стороны противной Черные Клобуки. Такъ то мноплеменники, вѣшиваясь въ драки Русскихъ князей, вѣдрялись въ жизнь нашу. Тѣсное сближеніе съ нами Половцевъ было для нихъ благопріятно, потому что

въ то время возникла уже торговля съ Русью, и гости (купцы) ходили известными, опредѣленными дорогами изъ Половецкой земли въ Русскую, и обратно. Но коль скоро Святославъ примирился съ Ростиславичами и съѣзъ въ Кіевѣ, Русь ополчилась противъ Половцевъ, какъ противъ чужеземныхъ враговъ; отношенія къ нимъ приняла видъ борьбы съ иноплеменнымъ народомъ и врагами. Въ это время какъ будто бы оживилась Русь, какъ будто бы расцвѣло сознаніе, что Половцы обезсмѣили Русь, задерживаютъ ея торговлю и прекращаютъ земледѣліе. Князья стали дѣлать съѣзды, какъ во времена Мономаха, подъ предѣлательствомъ Кіевского князя. Такъ, въ 1183 году, князь Кіевскій Святославъ созывалъ противъ Половцовъ князей Черниговской и Сѣверской Земли, князей Русскихъ, Волынскихъ, Червонорусскихъ, однимъ словомъ князей Южнорусской Земли. Въ этомъ событіи явно обозначается взаимное тяготѣніе князей Южнорусскихъ земель особо отъ другихъ, совершенно сообразно народному развѣтвленію. *И совокупишася къ нима: Святославичи Мстиславъ и Гльбъ и Володимерь Гльбовичъ изъ Переяславля, Всеволодъ Ярославичъ изъ Лучьска съ братомъ Мстиславомъ, Романовичъ Мстиславъ, Изяславъ Давидовичъ и Городенскій Мстиславъ, Ярославъ князь Пинскій съ братомъ Гльбомъ, изъ Галича отъ Ярослава помочъ, а своя братья (Черниговскіе) не идоша, рекуще: далече ны есть ити внизъ Днѣпра, не можемъ своелъ земля пусть оставити, мо же поидеши на Переяславль, то скупи мся съ тобою на Суль.* (Ип. 127). Конечно, въ этомъ предпріятіи участвовали и дружины, безъ которыхъ князья не предпринимали ничего. Тутъ были и Русскіе, и Полѣсчане, и Галичане. Ч. Кабуки нѣдѣли въ этомъ союзномъ ополченіи бросили свое участіе, какъ часть Русской корпораціи, какъ отдѣльная земля, такъ какъ древняя ихъ племенная вражда къ Половцамъ, которой начальный исходъ для насъ неизвѣстенъ, соединяла ихъ съ Русскими. Однако это событіе не можетъ считаться доказательствомъ чтобъ понятія о цѣлости и единичности Южнорусской страны, утвердилось до сознанія, что всѣ ея части постоянно необходимо должны дѣйствовать сообща; ибо вскорѣ, въ послѣдующихъ походахъ противъ Половцевъ, участвуютъ только Русь — Поляне да Полѣсье. Походы князей въ 1183, 1184, 1187, 1190 совершались удачно для Русскихъ. Походъ въ 1183 году былъ предпринятъ въ охрану Русской Земли на востокъ. Русскіе ходили на берега Мерлы; въ другихъ годахъ войны съ Половцами происходили на берегахъ Днѣпра и нѣдѣли видъ обороны торговыхъ путей. Во всѣхъ этихъ взаимныхъ стычкахъ

Русскіе брали стада и плѣнниковъ, слѣдовательно эти войны должны были прибавлять Турецкаго элемента въ Русской землѣ.

Несчастенъ былъ походъ Игоря Стверскаго и съ нимъ всѣхъ князей Стверской Земли; съ князьями своими были Куряне, Трубочане (часть Вятчей), Путивляне, Рыльчане и Черниговскіе Коуя — Тюркское населеніе, подобно тому, какимъ были Черные Клобуки въ Русской землѣ. Это ополченіе, зашедши далеко въ малозвѣстную степь между Осоломъ и Дономъ, на берегу рѣки Каалы было разбито и князья взяты въ плѣнъ. Тогда ободренные Половцы напали на восточныя страны Русской земли, принадлежавшія Переяславлю, и начали опустошенія. Тогда взятъ былъ между прочимъ городъ Рымовъ; часть жителей избавилась отъ плѣна, успѣвъ уйти по болоту, а прочіе, оставшіеся въ городѣ, достались въ неволю. Въ этотъ походъ Половцы набрали много плѣнниковъ и, слѣдовательно, сдѣлали большое измѣненіе въ народонаселеніи восточной половины Русской — Полянскій земли. Другое ополченіе раззоряло берега Сема. Должно быть эти нападенія были очень тяжелы для народа, какъ это показываютъ слова Пѣсни объ Игорѣ. *Уже бо, братіе, не веселая година встала, уже пустыни силу прикрыли. Встала обида въ силахъ Даждбожа внука, вступилъ дьвоу на землю трояну, всплела лебедиными крылы на синюю морь, у Дону плещучи, убуди жирня времена.... Кликну Карна и Жля, пскочи по Рускѣи земли, смазу мычючи въ пламяи розъ; жены Русскія всплакашась, аркучи: уже намъ своихъ милыхъ ладъ не мыслію смыслити, ни дуюю сдумати, ни очима сълядати, а злата и сребра не мало потрѣпати. А вѣстона бо, братіе, Кіевъ тузою, а Черниговъ напастьми; тоска разлися по Руской земли, печаль жирна тече средъ земли Русскія*. Но Игорь воспользовался тѣмъ, что Половцы напились кумыса и стали пьяны; в присутствіи одного Половчанина, Овлуга, убѣждалъ изъ плѣна.

На князей южнаго края и вмѣстѣ съ ними на политическую судьбу народа вліяніе Суздальско-Владимірскаго князя Всеволода усиливалось. Въ 1195 году онъ потребовалъ у Рюрика, Русскаго князя, нѣсколько городовъ, и тотъ долженъ былъ исполнить его требованіе, измѣнивъ данное прежде слово зятю своему, Роману. Замѣчательнъ тотъ фактъ, что митрополитъ, котораго Рюрикъ спрашивалъ о совѣтѣ, далъ свой голосъ въ пользу Всеволода: это важно съ той стороны, что церковь, въ лицѣ своего главнаго представителя, начала давать свою санкцію стремленіямъ къ старѣйшинству Владимірскаго князя, еще въ самомъ зародкѣ

тѣхъ политическихъ началъ, которымъ пришлось впоследствии развиться на русскомъ востокѣ и довести русскій миръ до единой державы. Тогда много строили церкви, ласкали духовенство, во Владимірской землѣ; за то и духовенство на князей этой земли возлагало благословеніе на старѣйшинство съ царскими, заимствованными изъ Византіи, признаками личного единовластія. Духовные какъ, люди съ большимъ горизонтомъ понятій, не могли въ единствѣ не видѣть единственнаго пути ко благу отечества и самый идеалъ этого блага для нихъ могъ представляться не иначе, какъ въ томъ образѣ, съ какимъ они могли познакомиться чрезъ византійское образованіе. Кіевъ не въ силахъ былъ сопротивляться и отстаивать свое прежнее первенство. Въ Кіевѣ слишкомъ закоренѣли и слишкомъ срослись съ нимъ старославянскія начала, уже въ то время сильно искаженныя, изуродованныя вліяніемъ азіатскихъ и тѣмъ, болѣе неспособныя къ порядку, какой являлся передовымъ людямъ подъ вліяніемъ Византійскаго воспитанія. Отъ разнородности населенія, отъ непостоянства общественнаго строя, отъ безпрестанныхъ раззореній и, слѣдовательно, отъ ненадежности гражданской жизни, въ Южной Руси видимо происходило разложеніе; изъ прежнихъ элементовъ могли сложиться какія-то новыя формы; но онѣ еще не составились; не стало стараго, годнаго для поддержки но и не образовалось еще новаго: отъ этого Кіевскую Русь не трудно было подчинить и по произволу дѣйствовать на нее сильному. Только на западѣ организовалось что-то новое — въ образѣ Галицкой и Волынской земли, и только тамъ на новую силу могло наткнуться единое государственное стремленіе восточно-Русскихъ князей.

Всеволодъ дѣлалъ попытки для удержанія своего вліянія на Югъ. Въ 1195 году онъ обновилъ отцовскій городъ Городецъ на Воствѣ и послалъ туда своихъ тивуновъ. Въ 1200 году онъ посадилъ сына своего Ярослава въ русскомъ Переяславлѣ. Съ другой стороны Романы, соединивши Галицкую и Волынскую земли подъ однимъ правленіемъ, стремились къ власти надъ всею Южной Русью. Такимъ образомъ, положеніе Русской Земли поставлено было между двухъ огней: князь Рюрикъ Ростиславичъ, послѣ смерти Святослава Ольговича, по волѣ Всеволода сдѣлался княземъ города Кіева, будучи до тѣхъ поръ княземъ одной кіевской земли, и такимъ образомъ городъ Кіевъ, по управленію, опять сталъ главою Русской Земли: уже не было отдѣльныхъ князей Кіева и земли его. Въ то же время готовность однихъ склонить Южную Русь подъ верховное первенство Ростовско-Суздальской земли не могло обойтись безъ внут-

ревняго сопротивленія со стороны другихъ. Свѣжіе признаки вражды, воспоминанія о Юріѣ и Андрѣѣ, не могли изгладиться скоро. Ольговичи должны были стоять не только за себя, но и за всю Сѣверскую землю. Всѣ князья этой земли, обыкновенно несогласные между собою, дѣйствуютъ сообща противъ силы, которая идетъ не противъ лица каждаго изъ нихъ, но противъ нихъ всѣхъ. Всеволоду помогаютъ Смольняне и Рязанцы. Рюрикъ, посаженный Всеволодомъ, чувствуетъ, что ему необходимо и сближеніе съ Ольговичами. Тогда другая сторона, ему противная, сторона западнаго края Южной Руси, въ лицѣ Романа съ толпами Галицкими и Волынскими, сближается со Всеволодомъ, потому что онъ пока еще не былъ опасенъ. Роману хотѣлось утвердиться въ Южной Руси. Въ Южной Руси пробуждается какъ будто сознаніе единства Южной Руси; русская (Кіевская) Земля пристааетъ къ Роману; къ нему пристають Черныя Клобуки; изъ всѣхъ городовъ русскихъ пріѣхали къ нему люди, признають его, *а что городовъ русскихъ, и изъ тѣхъ людье ѣхаша къ Романови* (Лавр. 170). Народъ южно-русскій искалъ уже лица, около котораго хотѣлъ сгруппироваться въ единствѣ своей національности. Романъ подступаетъ въ Кіеву; Кіевляне язятъ Рюрику; признають Романа княземъ, открываютъ ему Подоль. Рюрикъ съ Ольговичами заперлись было на Горѣ, но должны были уступить. Рюрикъ уѣхалъ во Вручій въ Полѣсь; Ольговичи обратились въ свой Черниговъ. Но Романъ уступилъ Всеволоду и, по согласію съ нимъ (ибо въ лѣтописи говорится, что великій князь Всеволодъ и Романъ), посадилъ въ Кіевѣ Ингваря.

Была ли эта уступка Всеволоду смѣлему, союзнику, уступкою только до поры до времени, — во всякомъ случаѣ, кажется, Романъ думалъ о соединеніи Южной Руси подъ одною самобытною властію и дѣйствительнобылъ уже настоящимъ владѣтелемъ ея. Онъ отправился на Половцевъ и освободилъ множество христіанскихъ душъ, и была радость по землѣ русской. Его дѣло казалось дѣломъ народнымъ. Радость была однако не долга. Явилось знаменіе: въ пятомъ часу ночи стало небо чернымъ и по землѣ, по хоромамъ, показывалась кровь, будто свѣжая, недавно пролитая. Это было обыкновенное повѣрье, предзнаменовавшее явленіе общаго бѣдствія. И дѣйствительно, 2 генваря 1204 года Рюрикъ явился съ Половцами въ Кіевъ и *своиъ велико зло въ русской землѣ, якоже зло не было отъ крещенія надъ Кіевомъ: напасти были и взятъя, не якоже нынѣ зло се стася: не токмо одно Подолье взяша и пожюша, ино гору взяша, и митрополью Святую Софію разграбиша и Десятинную святую Бу-*

городницю разграбиша и монастыри все, и иконы обраша, а иныя поимаша, и кресты честныя и сруды священныя и книгы и порты блаженныя первых князья, еже блху повешали въ церквахъ святыя на память собь.... Черныци и черницы старыя изскоша и поны старыя и слепыя и хромыя и сухыя и трудоватыя— то вся изскоша; а что черныцовъ имьхъ и черницы имьхъ и поповъ и попадй и Кіаны и дщери ихъ и сыны ихъ, — то все ведоша иноплеменици въ вьжи къ собь.... (Л. лѣт. 176). Такъ несчастный Кіевъ заплатилъ послѣдній разъ за свое древнее право быть распорядителемъ судьбы своей. Рюрикъ сѣлъ въ разоренномъ городѣ, признавъ власть Всеволода. Въ 1208 году, онъ воевалъ противъ Половцевъ, своихъ прежнихъ союзниковъ, которые помогли ему разорить Кіевъ и овладѣть имъ. Война была удачна: зима была сурова, и Половцы погибали, а русскіе набрали много плѣнниковъ; но во время похода, въ Трипольи, Романъ внезапно схватилъ Рюрика и постригъ его въ монахи. Опять Южная Русь стала подъ его властію. Однако, въ тотъ же годъ лѣтомъ, неутонимый дѣятельный князь Романъ очутился уже на границахъ Польши и воевалъ съ Казиміромъ: тутъ въ битвѣ онъ нагъ. Рюрикъ, узнавъ объ этомъ, сверже чернически порты и сѣде въ Кіевѣ. Этотъ поступокъ не всѣмъ могъ показаться дозволятельнымъ; благочестивое понятие всегда признавало, что, по уваженію къ этому званію, какимъ бы образомъ и по какимъ бы то ни было обстоятельствамъ оно ни было принято, выхода изъ него нѣтъ. Жена Рюрика не только не рѣшилась растягаться, но еще постриглась въ схиму, чтобъ избѣжать искушенія.

Съ тѣхъ поръ въ русекой землѣ нѣсколько лѣтъ было безпорядочное броженіе, схватки князей, которые брали другъ у друга города, выгоняли одинъ другого изъ владѣній. Враждебною стороною Рюрику были Ольговичи, князья Сѣверской земли, которые стремились захватить Южно-русскую землю въ систему своего рода. На челѣ ихъ стоялъ Всеволодъ Черниговскій. Народное участіе несомнѣнно въ этой борьбѣ: какъ та, такъ и другая сторона воевала съ собственными силами; Дреговичи, обособленные отъ Кіева по управленію подъ властію Туровскихъ и Полоцкихъ князей, участвовали въ этой борьбѣ, держась стороны Ольговичей; Полѣсье стояло за Рюрика, который, послѣ неудачъ въ Кіевской землѣ бѣгалъ во Вручій и оттуда возвращался съ силами, слѣдовательно имѣлъ вспоможеніе въ народѣ Полѣсскомъ. Какъ та, такъ и другая сторона въ своихъ походахъ опустошала сельскія жилища и истребляла жителей, которые приставали къ противникамъ. Лѣтописецъ въ

этотъ мѣстѣ очевидно благосклоннѣе къ Рюрику, чѣмъ къ Ольговичамъ, и говоритъ о Всеволодѣ, что онъ *много зла сотвори земль русской*. Шаюонецъ споръ этотъ кончился при посредствѣ митрополита и Суздальскаго князя Всеволода тѣмъ, что Рюрикъ съѣзъ въ Черниговъ, а Всеволодъ въ Кіевъ. Вотъ разительный примѣръ того, что наследственный принципъ, относительно владѣнія землями въ одномъ родѣ, еще былъ не крѣпокъ. Хотя преемники Святослава княжили въ Черниговѣ болѣе ста лѣтъ, но все еще не казалось неестественнымъ, если вмѣсто ихъ сядетъ тамъ князь другой вѣтви. Наслѣдственный обычай не могъ восторжествовать надъ сознаниемъ единства Русской Земли и вмѣстѣ съ тѣмъ надъ сознаниемъ права власти цѣлаго рода, а не вѣтвей его: очевидно, что князья все еще были правители, а не властители; господствовала идея, что имѣетъ право на управленіе русскимъ материкомъ цѣлый родъ, но еще не было строго опредѣлено, чтобъ каждая личность изъ этого рода имѣла право владѣть известною частію такого-то, а не другого пространства, на основаніи своего ближайшаго происхожденія. Во всей Южно-русской землѣ не было уже единства родовъ, а нѣсколько вѣтвей княжили почти безъ послѣдовательнаго права; князья возводились одною игрою обстоятельствъ или опирались на расположеніе воинственныхъ шаекъ; появлялись тогда новые князья, въ разныхъ городахъ гдѣ ихъ преждѣ не было; такимъ образомъ случайно упоминаются князь Каневскій Святославъ, князь Шумскій Святополкъ. Переяславль находился подъ управленіемъ сына Всеволода Суздальскаго, который такимъ образомъ протягивалъ руку на Южную Русь и поддерживалъ свое старѣйшинство надъ князьями. Но этотъ край, сопредѣльный со степями, болѣе всѣхъ страдалъ отъ набѣговъ Половцевъ; Половцы разоряли села, такъ что жители не успѣвали строиться, а князья съ своими дружинами плохо могли оборонять ихъ. Народонаселеніе края рѣдѣло болѣе и болѣе, а съ другой стороны русская стихія во множествѣ плѣнниковъ переходила въ степи Половецкія. Въ 1212 году князья смоленскіе, по непріязни, выгнали Всеволода и посадили въ Кіевъ бывшаго Смоленскаго князя, Мстислава Романовича. Права тутъ не было никакого, ибо такъ передъ тѣмъ думали-было посадить княземъ Ингвара Луцкаго, а потомъ удалили его и сдѣлали Мстислава. Всеволодъ долженъ былъ удалиться въ Черниговъ, гдѣ уже не было на свѣтѣ Рюрика, и тамъ скоро умеръ.

Въ 1224 году, появились впервые Татары. Видно, что вѣсть о страшномъ явленіи, сильно поразила народный духъ. *По прѣхомъ нашимъ приидоша языцы незнаеми, (выражается лѣтописецъ)*. Эта

неизвѣстность дышетъ чѣмъ-то зловѣщимъ, страшнымъ. Вѣсть о нихъ принесли Половцы. Страшное пораженіе понесли они отъ невѣдомаго народа. Лѣтописецъ не удержался, чтобъ не припомнить при этомъ неприязни, которая не могла не таиться въ русской душѣ: *много бо ти Половцы за сотвориша руской земль. Богъ же отмщеніе створи надъ безбожными Куманы, сынами Измаиловыми: побѣднша ихъ Татары и инъхъ языкъ семь.* Нѣсколько князей половецкихъ погибло со своими ордами. Одинъ изъ нихъ, Котянъ, тесть Мстислава Мстиславича, тогда захватившаго Галичъ, привелъ къ нему много даровъ, коней, верблюдовъ и буйволовъ: (дѣвки были въ числѣ скота)—и просилъ помогать противъ невѣдомаго народа. Онъ говорилъ, по словамъ современника-лѣтописца: *нашу землю днесъ одолъли Татары, а ваша заутра возмутъ пришедъ; то побороните насъ.* Мстиславъ началъ просить Русскихъ и Сѣверныхъ князей. Собрались въ Кіевѣ и приговорили: *лучше намъ срѣсти ихъ на чюжей земль, нежели на своей.* И раздѣхались строить войновъ каждый въ своей волости. И такъ собрались Кіевляне, Сѣверяне, Бѣлоруссы изъ Несвижа, и Путивльцы и вся Сѣверская земля, Куряне и Трубчане, и Волынская и Галицкая земля, пристали Смоляне и двинулись за Дибрѣ. Но вотъ, отъ невѣдомаго народа идутъ послы и предлагаютъ имъ миръ; объясняютъ, что они собственно пошли на враговъ Русскаго народа, Половцевъ, называютъ послѣднихъ своими конюхами и холопами, просятъ Русскихъ добывать съ ними Половцевъ. Русскіе такъ рѣшились съ ними биться, что не посмотрѣли на то, что званіе пословъ было священно: перебили пословъ. Русскихъ не убѣдили представленія этихъ пословъ, говорившихъ: *вѣдъ мы вашихъ земель не трогаемъ, ни городовъ вашихъ; ни сель, мы не на васъ идемъ!* Надобно при этомъ замѣтить, что отношенія къ Половцамъ видимо измѣнились; у Половцевъ тоже произошли важныя перемѣны. Христіанство распространилось въ этомъ народѣ. Два князя половецкіе, убитые противъ Татаръ, были христіане (Юрь и Данило); въ тоже время, когда князья собирались идти на Татаръ, одинъ изъ половецкихъ князей, Басты, принялъ крещеніе въ Кіевѣ. Видно, что присутствіе русскихъ плѣнниковъ въ половецкихъ степяхъ распространило между Половцами христіанство и русскіе нравы. Князья были въ безпрестанномъ родствѣ; съ другой стороны, и Русскіе, отъ безпрестаннаго столкновенія, принимали элементъ воинской дикости.

Русскіе надѣялись на свои силы, особенно послѣ первой удачи, когда имъ удалось разбить татарскую сторожу. Кромѣ сильнаго русскаго

ополченія разныхъ земель, надежда была и на Половцевъ, которые зашищали свое существованіе. Ополченіе, подъ предводительствомъ 20 русскихкихъ князей, двинулось въ степь. Галичане, подъ предводительствомъ Юрія Домажирича и Держикрая Владиславича, поплыли по Днѣстру; потомъ моремъ, на ладьяхъ, вошли въ Днѣпръ, *возвели* пороги и стали у рѣки Хортицы, — извѣстіе, показывающее, что приморье было еще въ Русскихихъ рукахъ. Туда прибыло и сухопутное ополченіе. Тутъ татарскій отрядъ явился высматривать ладьи Русскія; князь Данило Романовичъ пустился за нимъ и разогналъ его. Галицкіе предводители дали совѣтъ остальному русскому войску выступить на непріятеля и пуститься за нимъ. Русскіе и Половцы перешли Днѣпръ разстѣли татарскую сторожу, и восемь дней гнались за Татарами до рѣки Калки. Князья между собою не ладили. Мстиславъ Галицкій ссорился съ Мстиславомъ Кіевскимъ и узнавши, что сильное татарское войско идетъ на нихъ, не сказалъ кіевскому князю «зависти ради». Галичане съ Половцами бросились первые, сражались храбро, но Половцы, испугавшись, побѣжали и опрокинули Галичанъ, — и Галичане были разбиты. Тогда Кіевляне в ополченіе Русской земли (Украины) уперлись на каменистомъ берегу Калки, сдѣлали укрѣпленіе и оборонялись три дня. М. т., Татары, оставивши около нихъ войско, погнались за отрѣзанными Волынскими полками, и разбилъ ихъ; нѣсколько князей было перебито. Осажденные кіевляне долго не сдавались. Но Татары были бродники — смѣшанное народонаселеніе вѣроятно изъ плѣнниковъ русскихихъ, въ разное время отведенныхъ въ плѣнъ, тоже что въ послѣдствіи называлось тумы; въ степяхъ они вели полукочевую жизнь; воеводою у нихъ былъ Плескимъ. Они уже пристали къ Татарамъ. Они уговорили кіевлянъ сдаться на искупъ. Тѣ повѣрили, и дѣло кончилось тѣмъ, что Татары положили князей подъ доски и на этихъ доскахъ сами стали обѣдать; однихъ кіевлянъ погибло тогда до 10,000. Это бѣдствіе наполнило Русь ужасомъ. Главное дѣло — не знали, что за народъ явился и чего ждать отъ него. Татары скоро повернули назадъ, но и это страшило русскихихъ: *никтоже не вѣсть, кто суть и отколы придоша и что языкъ ихъ и которого племени суть, и что вѣра ихъ*. Книжники соображали, толковали, подозрѣвали что это люди, загнанные Гедеономъ въ пустыню Етріевскую; по скопчаніи времени имъ слѣдовало явиться и поплѣнить всю землю отъ востока и до Ефранта и отъ Тигръ до Понтъскаго моря, кромѣ Евюпія. Одни говорили, что ихъ звать — Татары, другіе — Тауромены, третьи — что это Печенѣги. Опасались ихъ появленія вновь; народъ пугался разными пред-

знаменованіями; говорили, что не даромъ горѣли лѣса и болота и поднимался сльный дымъ, такъ что нельзя было смотрѣть; потомъ покрывала землю мгла, такъ что птицы не могли летать по воздуху, но падали и умирали. Явилась на западѣ звѣзда, *отъ нея же бѣ луча не со зрако челоувчимъ*. По закатѣ солнечномъ каждый вечеръ видѣли ее на западѣ и она была болѣе всѣхъ звѣздъ и свѣтила семь дней, а потомъ лучи ее стали являться на востокѣ; тамъ пребыла она четыре дня и потомъ-исчезла. Ее считали предзнаменованіемъ небеснаго гнѣва.

Кіевъ съ Русскою Землею продолжалъ переходить изъ однихъ княжескихъ рукъ въ другія. Въ 1228 году имъ владѣлъ Владиміръ, сынъ Рюрика. Переяславль захватилъ Суздальскій князь, по слѣдамъ предковъ протягивавшій руку на Южную Русь, и посадилъ тамъ племянника своего, Всеволода. Владиміръ Рюриковичъ, сначала въ союзѣ съ Михаиломъ Черниговскимъ, сталъ-было дѣйствовать противъ Данила Галицкаго, но потомъ, при содѣйствіи митрополита Кирила, примирился съ нимъ; вслѣдъ за тѣмъ, его началъ беспокоить прежній союзникъ въ распрѣ противъ Данила, Михаилъ Черниговскій, и Владиміръ соединился съ Даниломъ. Въ 1233 году, открылась война съ Черниговскою Землею; Ольговичи призвали на помощь Половцевъ. Данило пошелъ съ ополченіемъ защищать Владиміра, но былъ разбитъ. Владиміръ взять въ плѣнъ, а Данило по этому поводу лишился Галича. Его оттуда прогнали; врагъ его Михаилъ Черниговскій былъ призванъ въ Червоную Русь. Тогда, пользуясь такими смутами, братъ Суздальскаго князя, Ярославъ, дѣйствовавшій съ Михаиломъ за-одно, захватилъ Кіевъ, но былъ изгнанъ Владиміромъ Рюриковичемъ, а тотъ въ свою очередь Михаиломъ Черниговскимъ, который разомъ овладѣлъ и Червною и Кіевскою Русью, и Галичемъ и Кіевомъ, и въ Галичѣ посадилъ своего сына, Ростислава. Но скоро подняла голову Данилова партія въ Галичѣ; прогнали Ростислава; а Михаилъ вслѣдъ затѣмъ бѣжалъ снова изъ Кіева, но не отъ князей, и не отъ партій, а услышавъ о Татарахъ. Данило захватилъ тогда Кіевъ, посадилъ тамъ своего боярина Дмитрія оборонять его отъ нашествія враговъ, которые приближались грозною тучею.

Завоеватели, разоривъ сѣверовосточную Русь въ 1238 году, на слѣдующій годъ бросались на Южную. Одно войско взяло Переяславль и разорило его до основанія, уничтожило переяславскую патрональную церковь святаго архистратига Михаила; много людей перебило; иныхъ погнали въ неволю. Другое татарское ополченіе отправилось къ Чернигову. Одинъ изъ Ольговичей, Мстиславъ Глѣбовичъ, думалъ ударить на

Татаръ сзади, когда они стали осаждать городъ. Черниговцы: защищались отчаянно изъ города они поражали Татаръ такими огромными камнями, что четыре человекѣ не могли поднять одного. Лють былъ бой, но все было напрасно. Войско, храбро отражавшее иноплемениковъ, погибло въ сѣчѣ; городъ былъ взятъ и сожженъ. Татары, однако, оставили въ живыхъ взятаго въ плѣнъ епископа Порфирія. Послѣ того одинъ отрядъ, подъ начальствомъ Мангу-хана, подошелъ къ Киеву.

Завоевательное полчище стало у Песочнаго городка, построеннаго на лѣвой сторонѣ Днѣпра противъ Киева. Лѣтописецъ говоритъ, что Татары дивовались красотѣ Киева и величію его; хотя городъ этотъ сильно упалъ противъ прежняго отъ междоусобій и разореній, но его красивое мѣстоположеніе вообще придавало величія всякому строенію. Мангу отъправилъ въ Киевъ пословъ требовать покорности, какъ будто жалѣя разорять такой красивый городъ. Киевляне перебили этихъ посланныхъ. Мангу тогда отошелъ прочь, и только погрозилъ Киеву... Угроза была зловѣщая.

На другой годъ, весною, огромное Батыево полчище явилось опять надъ Днѣпромъ уже не за тѣмъ, чтобъ требовать покорности, а за тѣмъ, чтобъ истребить городъ, который такъ дерзко осмѣлился поругаться надъ величіемъ завоевательной силы. Татары, подъ предводительствомъ Батыя, переправились черезъ Днѣпръ и обступили кругомъ городъ, «и бысть градъ во обдержаніи тяжцѣ, и бѣ Батыи у града и вся сила его безбожная обспѣдиху града и не бѣ слышати въ градѣ глаголюща другъ къ другу въ скрипаніи телгыи его и множество ревеніи вельблудъ его и рзанія отъ мѣса коннаго стада его, и бѣ исполнена Земля Русьская ратныхъ. (Соф. врем., II. С. Л. т. V. стр. 175).

Киевляне захватили въ плѣнъ Татарина, по имени Торвула. Онъ описалъ имъ свою силу въ угрожающемъ видѣ; странныя имена богатырей, имъ перечисленныхъ, соединились съ свѣжими воспоминаніями плѣненныхъ и разоренныхъ земель (се Бѣдіяй Богатуръ и Бурундай богатырь, иже взя Болгарскую землю и Суждальскую, и нѣтъхъ безъ числа воеводъ); однако Киевляне не сдавались и рѣшились, защищаясь, погибнуть. Батый направилъ особенныя усилія противъ Лядскихъ воротъ, находившихся на юго-западной части Стараго Киева, вѣроятно на нынѣшнемъ Крещатикѣ. Завоеватели поставили тамъ свои стѣнныя орудія, и стали громить стѣны Киева день и ночь. Киевляне отбивались упорно, стоя на стѣнахъ: ломались копы, разлетались въ щепы щиты, стрѣлы омрачали

свѣтъ, говоритъ лѣтописецъ. Не устояли Кіевляне. Дмитрій былъ раненъ. Татары сбили осажденных со стѣнъ и сами взошли на стѣны. Кіевляне сомкнулись около церкви Десятинной Богородицы, и сдѣлали наскоро укрѣпленіе. 9 мая былъ послѣдній приступъ. Одна толпа народа заперлась въ церкви, другіе боролись съ Татарами. Множество народа взошло на церковь и на церковные комары съ вмуществомъ и оттуда защищались. Комары не выдержали тяжести и обломались. За ними повалились и церковныя стѣны, вѣроятно отъ ударовъ вражескихъ. Кіевъ былъ взятъ и разрушенъ. Раненный Дмитрій оставленъ живымъ, — ради его мужества, говоритъ лѣтописецъ. (П. Собр. Л. II, 178). Онъ пошелъ вмѣстѣ съ Татарами. Батый приблизилъ его къ себѣ, и онъ подавалъ Батыю совѣты итти въ богатую Угрію.

Темное преданіе объ этой ужасной эпохѣ перешло до позднихъ потомковъ въ сказочной исторіи Михайла Семилітка. Семилітнїй богатырь — типъ народной надежды на грядущія поколѣнія, идеалъ нестарѣющей, вѣчно-юной, всегда обновляющейся силы народа — защищалъ Кіевъ противъ иноплеменныхъ враговъ. Татары видѣли, что онъ одинъ удерживаетъ кіевлянъ, и предложили пощаду городу, если выдадутъ имъ богатыря. Кіевляне соблазнились. Тогда Семилітокъ, выхавъ на своемъ чудномъ конѣ, ударилъ копьемъ въ Золотыя Ворота, поднялъ ихъ на воздухъ и закричалъ:

Кіеве-громадо!
 Погана ваша рада!
 Колибъ ви мене не оддали,
 Поки свігъ-сонца Татари бъ Кіева не взяли.

Онъ проѣхалъ сквозь татарское полчище, и враги не смѣли прикоснуться къ чудотворному герою; онъ провезъ Золотыя Ворота даже до далекаго Цареграда и тамъ поставилъ ихъ. Тамъ стоятъ они уже много вѣковъ. Кто пройдетъ мимо ихъ и подумаетъ: не быть Золотымъ Воротамъ на прежнемъ мѣстѣ — золото на нихъ и потускнѣетъ; а кто пройдетъ мимо ихъ и скажетъ: быть вамъ, Золотыя Ворота на прежнемъ мѣстѣ, въ Кіевѣ, — золото заблеститъ и засинѣтъ!

Н. Костомаровъ.

БАЙКИ.

I.

ТОРБИНА.

У темному кутку, де рогачі стояли,
Де вінки ставили та трісочки складали,

Лежать Торбині довелось:

(Давно її вогнінув хтось...)

Лежить порожня Торбинка,

Невже драна радийка,

І в руки не беруть,

А ніводи ж смігтемь приметуть.

Долéжалась-такі Торбина —

Настала в її щаслива година:

Хазяїнъ взявъ —

Повнісіньку червінцями й набравъ..

Невже пани на перині,

Лежить Торбина в гарній скрині!

И по селу, й по хуторахъ,

И по купцямъ, и по панамъ,

Пішла про неї слава всюди:

І шанують хитрі люде;

На неї дивитця усяк

Такъ-весело и ласо такъ,

Якъ циганча на добре сало...

Такъ що-ж? сего Торбинці мало:

Розчванилась вона,

Глузує надъ людий, базіка —

Вибріхує такé-що на!

Невѣче пани превелика!
 А люде слухають — мовчать,
 Бо хороше червінчакъ брязчять.
 А якъ Торбѣна спорожнилась,
 Дѣ въ бѣса ѣ слава таа дѣлась:
 Бѣвъ грѣшей торба — ка'зна-що...

Велике діло, братця, грѣші —
 Зъ грѣшіма ѣ дурні прехорѣші!
 Е въ дурня грѣші — вінъ и пѣнъ;
 Е въ ёго дорогій жупѣнъ —
 И рѣзумъ е; всі поважають,
 На покуті ёго сажаяють;
 Той ёму свѣтъ,
 Той ёму братъ;
 Его въ бояри, въ куми прѣсять,
 И пѣршу чѣрочку пиднясять...

Сказать би дурнямъ тымъ,
 Що якъ кашшукъ у нихъ прорѣтця —
 Розійдетця ихъ слава, якъ той димъ,
 И пѣнство пѣшнее минѣтця...

II.

СВИНІЯ.

Свиня у пѣнський двіръ залѣзла;
 Посновидала тамъ —
 По всімъ куткамъ,
 На смѣтнику кистѣкъ погрѣзла,
 Полѣжала въ багні —
 Якъ слѣдъ Свині, —
 Въ гноі куєвдилася пѣкою своєю...
 Та и зъ гостѣй изновъ прийшла,
 Така жъ якъ и була:
 Свиня — свинєю.
 Отъ, ставъ Свинаръ її питать:
 »Що, Свинко, бачила ти въ пѣна?

Чи хóроше тамъ гостюва́ть?
 Яка́ була тоби́ тамъ ма́на?
 Я чувъ ко́лись, що у панівъ,
 Мо'въ казці — у царівъ,
 Сріблó та зóлото скрізь сáе,
 Що́ буди́мъ-то пані́ такъ хóроше живу́ть,
 Та сóлодко і́дять и пьють...«
 — » Та дé тамъ воно́ е!«—Свиня́ ёму мовля́е.
 »Брехня́! не слухай! я жъ́ була,
 И́ їла и піла́,
 Всі́ заходéньки обході́ла,
 И смітнйкы́,
 И суточкы́,
 А гáрного́ вичóго тамъ не вздрі́ла;
 То тілько́ вигадки́ дурні!«

Не хóчу я ні́кого́ прирівня́ти. —
 Звиня́йте, — до Свині́...
 Ні́, далéбі — що ні́!
 Я тільки́ хóчу щось спитáти...
 Трапля́лось на-вiкú ми́ні —
 Такéе бáчнтя ледáщо: —
 Подiвнися́—негóдне а ні на́-що;
 А якъ почне́ когó суди́ть,
 То такъ обрéше, обчерни́ть
 Та рознесе́ такú погáну сла́ву,
 Що сóромно́ й сказа́ть...
 Такъ я́ се й хóчу васъ, панóве, попитáть:
 Эге? не грiхъ такú проiвú
 Свинéю велича́ть?

Л. Гли́бовъ.

(НОВЫЕ)

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ БЮГРАФИИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

«Память о нашем народномъ поэте должна быть для насъ святыней. Чтить эту память—священный долгъ каждому, кто дорожитъ своею національною честію, своимъ достоинствомъ, своимъ добрымъ именемъ. Д'Шар-вль».

II. (1)

Письма Т. Г. Шевченка къ Варѣ. Григ. Шевченку принадлежатъ къ послѣднимъ двумъ годамъ страдальческой жизни поэта, когда онъ, послѣ долгихъ испытаній, посланныхъ ему въ удѣлъ судьбою, измученный душою и тѣломъ, не прельщаясь болѣе славою и чувствуя въ себѣ упадокъ творчества, хотѣлъ найти для себя послѣ бурнаго плаванія по житейскому морю, убогую пристань, на берегу Днѣпра староденнаго, вдали отъ свѣта и шумной жизни столичной, посреди любимаго имъ народа.

«Слава мені не помагае, и, мені здаецця, якъ не заведу свого кішла, то вона мене и вдруге поведе Макарови телята пасти... Чи такъ, чи сякъ, а де—небудь треба прихилитьця. Въ Петербурсі я не всіжу. Вінъ мене задушить. Нудьга така, що нехай Богъ боронить всякого хрещеного и нехрещеного чоловіка.» (2).

Задуманная мысль поэта—поселиться на родинѣ, не оставляла его и въ стѣнахъ киргизскихъ, во все продолженіе томительной 10-лѣтней ссылки. Одна она спасала его отъ совершеннаго отчаянія, подкрѣпляла его силы и помогла снести тяжелое бремя существованія...

(1) Начало въ майской книжкѣ.

(2) Изъ письма къ В. Г. Ш. отъ 2 ноября 1839 г.

И благовъ би я о смѣрти,
 Такъ ти й Украина
 И Днѣпръ крутоберегий,
 И надія, брате,
 Не дае́те мені Бога
 О смерти благати,

пишетъ онъ изъ Новопетровска другу своему А. І. Козачковскому.

Не покидала эта мысль поэта и на далекомъ сѣверѣ: въ воображеніи его постоянно мелькали картины южной природы: »разстилагась степь, усыпанная курганами, красовалась его прекрасная, его бѣдная Украинна во всей непорочной, меланхолической красотѣ своей...» (1).

Осужденный на вѣчное одиночество и скитаніе въ пустынѣ многолюдства (*dans le désert du monde*), страдаая всю жизнь свою чужими страданіями, онъ наконецъ пришелъ къ сознанію права на обладаніе тихимъ счастьемъ семьянина: онъ хотѣлъ имѣть свою хату и свою хозяйку:

Бо доведѣтца одінокимъ —
 Въ холодній хаті кривобокій
 Або підъ тїномъ простягтись!..

Въ письмахъ этихъ видѣнъ весь Тарасъ, какимъ мы его знаемъ въ частной, домашней жизни: та же теплая доброта души, та же горячая привязанность къ роднымъ и друзьямъ, то же непониманіе самыхъ обыкновенныхъ житейскихъ истинъ и та же правдивость и прямота характера. Проходя въ жизни своей по разнымъ мытарствамъ, онъ не заразился изворотливостію и лукавствомъ окружающей его среды и остался, въ этомъ отношеніи, чистъ какъ голубь. Испытавъ всѣ превратности судьбы, находясь подъ вліяніемъ самой разнообразной обстановки, онъ не утратилъ ни одной черты народнаго типа, какъ-будто онъ всю жизнь свою провелъ «підъ убогою батьківською стріхою.»

Понятна, послѣ этого, та странность, надъ которою немало потрунили его знакомые, что онъ хотѣлъ непремѣнно жениться на простой крестьянкѣ: «щобъ була сиротá, наймичка и кредáчка.» Не правда ли, странно? А вотъ—что отвѣчаетъ на это Тарасъ:

«Я, по плóті и дѣху, синъ и рідний братъ нашого безталаннаго

(1) Изъ Дневника.

народу, то якъ же таки себѣ поєднати зъ... паныскою кровью? Та й що та цыночка одуквана робитиме въ мой мужицькій хаті?»

Весною 1859 года Тарасъ вырвался изъ столицы и посетилъ свое родное село. Съ братьями онъ оставался недолго, по разнымъ причинамъ. Ярина рассказала Сошенку о свиданіи своемъ съ Тарасомъ слѣдующее:

»Була я на горбді—полола. Дивлюсь—біжить моя дівчинка: «Мамо, мамо, васъ якийсь Тарасъ гукæ: «скажи, каже, матері, що до неї Тарасъ прийшовъ.»—Якій Тарасъ? А сама и зъ місця не зоступлю. Ажъ ось и самъ вінъ идє.—»Здрастуй, сестро!..« Я вже й не знаю, що зо мною було. Отъ ми сіли гарненько підъ грушею; вінъ, сердешний, положивъ голову на мої коліна, та все просить мене, щобъ я ёму розказувала про свое життє гирькеє. Отъ я ёму й розкакую, а вінъ покійникъ слухæ, та все додає: »эгé жъ! такъ, сестро, такъ!« Наплакалась я доволі ажъ покіль не доказала до кінця—якъ мій чоловікъ умеръ... Вінъ сердешний вставъ, подививсь на небо, перехрестивсь та й сказавъ: »Слава жъ тобі, Господи! Молись, сестро: и я вільний, и ти вільна...« (*)

Прощаясь съ сестрой, Тарасъ не могъ ей удѣлить больше рублевой бумажки...

Между посмертными произведеніями Шевченка сохранилось одно небольшое стихотвореніе, посвященное памяти сестры Ярины. Оно написано 20 іюля 1859 года въ Черкасахъ, куда поэтъ прибылъ, благодаря содѣйствію становаго пристава Д...го, мечтавшаго за свой великодушный подвигъ получить орденъ... Изъ Черкасъ, отправляясь въ Кіевъ, прислалъ Тарасъ это стихотвореніе своему брату на маленькомъ лоскуткѣ бумаги (подлинная рукопись его хранится у меня):

Миняючи убóгі сєла
 По-надъ-дніпрянські, невесєлі,
 Я думавъ: дежъ я прихилюсь
 И де подінуся на-світї?
 И снітця сонъ мені: дивлюсь—
 Въ садóчку, квітами повїта,
 На пригорі собі стоїть—
 Ненáче дівчина—хатїна.
 Дніпро геть-геть собі розкїянувсь,

(*) Поэтъ намекаетъ здѣсь на горькое життє Ирины съ мужемъ, маляромъ и пьяницею, по смерти котораго жизнь ея слѣдалась сносною.

Сіе ба́тько та горі́ть!
 Дивлюсь: у те́мному садб́чку,
 Підъ ви́шнею, у холодо́чку,
 Моя е́дина сестра́,
 Многострада́лиця свята́а,
 Ненáче въ ра́і спочивáе —
 Та зъ-за-широ́кого Дні́пра
 Менé небо́га вигляда́е.
 И і́й зда́ється: виринáе
 Зза ф́йлі чо́вень, — доплива́ —
 И знова въ ф́йлі порина́е...
 »Мій бра́тіку! Моя ти до́ле!
 И ми прокíнулися: ти —
На пáнцині, а я — съ нево́лі!
 Отта́къ намъ довелóся йти
 Ще змáлечку колючу ніву...
 Мо́ліся, сéстро! Бúдемъ ж́віві,
 То Богъ помóже перейт́и.

Посѣтивъ свое родное село и найдя своих родныхъ въ нескончаемыхъ трудахъ, бѣдности и неволѣ, Тарасъ Григорьевичъ искалъ пріюта растерзанной душѣ своей у дальняго родственника, Варооломея Григорьевича Шевченка, сестра котораго замужемъ за роднымъ братомъ поэта, Осипомъ: въ Корсунѣ прогостилъ онъ около двухъ мѣсяцевъ. Разставшись еще въ роковомъ 1847 году, друзья не видѣлись въ теченіи 12 лѣтъ. Было, казалось, о чемъ поговорить. Но Тарасъ вообще не любилъ ни съ кѣмъ говорить о своемъ прошедшемъ, хотя и многое могъ бы разказать здѣсь, на-досугѣ, и притомъ такому близкому человѣку, какъ Варооломей Григорьевичъ. Предметомъ бесѣды ихъ было большею-частью устройство будущаго жилища поэта, гдѣ нибудь надъ Днѣпромъ, неподалеку отъ Корсуни. Около половины іюля 1859 г. они разстались.

Съ этого-то времени между названными братьями началась самая оживленная переписка: о покупкѣ усадьбы подъ домъ, о заготовленіи строеваго лѣсу, о *присканіи жены*, о выкупѣ родныхъ и проч.

Этою-то любопытною перепискою я хочу подѣлиться съ читателями »Основы,«
 получивъ на то право отъ В. Г. Шевченка, письма котораго, въ случаѣ нужды, послужать комментариемъ для писемъ Тарасовыхъ.

Затѣмъ я намѣренъ помѣстить нѣкоторыя изъ писемъ поэта, ко-

торыя и имѣлъ счастье получить отъ него въ продолженіи нашего недолгаго знакомства съ нимъ (1859—1861 г.).

а) ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА.

I.

Іюля 13, 1859 г.

Я не дождавсь П...го; той не зробивъ нічого; тільки купивъ гербового паперу,—а на папері тимъ пишуть ужѣ ви що знаєте и що вамъ Богъ на розумъ пошлѣ. Оставайтесь здорові. Нехай вамъ Богъ допомагає на все добре (1).

Щирый братъ вашъ Т. Шевченко.

II.

20 августа. Прилуки.

14 августа вѣрвался я зъ того святого Києва и простую теперъ не оглядаючись до Петербурга. А проїзжаючи Пирятинський повіть, я прочувъ що въ К...вихъ добрахъ небуло добра та й не буде. Отой Р...чь, що писавъ до тебе, посадивъ у Згурівці свого приятеля, якогось пьяницю и здирцю ...го. Теперъ вінъ тільки що приймаєтца управлять. Цуръ ёму тому К...ві. Ладнай зъ отимъ жидомъ, що ти казавъ мені—лучше буде.

Чи ти зробивъ що зъ В...мъ (2)? Якъ ні, то зроби якъ умієшь и якъ тобі Богъ поможе, бо мені и въ день и въ ночі снитця ота благодать надъ Дніпромъ, що ми зъ тобою оглядали.

Не здивуй, що такъ мало пишу тобі: ніколе. Сёгодня рушаю у Конодѣль. Напиши мені въ Петербургъ по тому адресу, що есть у тебе. А тимъ часомъ цілую тебѣ, сестру и вашихъ діточокъ. Оставайся здоровъ.

Щирый братъ твой Т. Шевченко.

III.

С. Петербургъ 1859, 10 сентября.

7 сентябрѣ вранці приїхавъ я въ Петербургъ и прочитавъ твое

(1) Изъ Корсуна Т. Г. въ началѣ іюля поѣхалъ въ с. Межиричи для свиданія съ помѣщикомъ П...мъ, въ имѣніи котораго ему понравилась одна чудная мѣстность, на берегу Днѣпра. Объ ней часто воспоминаетъ онъ въ своихъ письмахъ: «все мені снитця ота благодать—и Дніпро и темный лѣсъ пойдѣ горю...»

(2) Управляющей помѣщика П...го.

письмо у М. М. Лазаревського. Пишешъ, що тебе не було дома, що ти хлопців возивъ у Херсонъ. Добре зробивъ—еси! Та тільки чи притокмивъ ти їх у те училище торгового мореплавання? Якъ що притокмивъ, то молися Богу, та лягай спати: зъ хлопцівъ будуть люде... тільки треба спать на одво око.

Пишешъ, що бачився съ П...мъ; и я зъ нимъ бачився въ Черкасахъ. Те саме вінъ и мені говоривъ, що й тобі (¹); нехай собі робить якъ знає. А ти, мій рідний брате, зроби такъ якъ умієшъ и якъ тобі Богъ допоможе. Продать вінъ землі тієї неволень, а контракуватъ на 25 літь волень, съ согласія оієки. Якъби ти побачився зъ В...мъ, та зъ нимъ добре поговоривъ та умовився. Та вже тамъ роби якъ знаєшъ и умієшъ та тільки зроби, бо мені й досі снітца Дніпро и темний лісъ попідъ горою. Контракутуй на своє імя. На сей случаї я оставивъ письмо у В...го и аркушъ гербового паперу въ 90 коп. На тимъ тижні у мене будуть гроши, то якъ треба буде, то я заразъ и пошлю тобі. Добре булббъ якъ би Йосипъ, або Микита (²) взялися за постройку: веселішебъ гроши платитъ. Якъби ти побачився зъ ними. Якъ побачишъ Дзвндзєловського, Липмана и Грудзинського и ёго стару матіръ, то поцілуй їхъ всіхъ за мене.

Чи ти получивъ мое письмо зъ Прплукъ?

Пришли мені оту маленьку книжечку и клаптики (³) зъ нею; хочъ перепши; мені розрішено друкуватъ, то книжечка та теперъ мені треба.—Посилаю Рўзі (⁴) не всеобщую исторію, а Робинсона Крўзо: для языка це буде лучче. Исторію пришло на той рікъ, або самъ привезу.

Сестру, тебе и всіхъ діточокъ вішпхъ трічі цілую. Оставайся здоровъ. Нехай тобі Богъ помогає на все добре. Братъ Т. Шевченко.

(¹) По всему было можно замѣтить, что П...ий не желалъ имѣть сосѣдомъ такого человека, какъ Шевченко; Варооломей Григорьевичъ писалъ объ этомъ слѣдующее: «Твое дѣло за покупку земли я не змигъ ничимъ кончить; получишь одъ нѣго такой одвѣтъ, що якъ вінъ побачитца зъ генераль-губернаторомъ, то заразъ потімъ дасть резолюцію настоящю.»

(²) Родные братья Тараса, занимающіеся плотничествомъ.

(³) «Книжечка» собраніе стихотвореній послѣднихъ 12 лѣтъ. «Клаптики» 2 маленькіе лоскутка сивей почтовой бумаги; на нихъ написаны были три маленькіхъ стихотворенія Шевченка.

(⁴) Старшая дочь В. Г.—ча, Пріся.

IV.

2 Ноября 1859 г.

Ще позавчора передано мені твоє и Прісіне письмѣ, а я тільки сѣгодня заходився одвітувати. За лежнею, бачишъ, ніколе й посідить. Погане ти пишешъ про мою справу. В...й, я знаю, добрий и щірий чоловьяга, та чи вдіє вінъ що въ цій справі? Отъ—що: я пишу ёму, а ти будь ласкавъ перешлі, або самъ, якъ матимешъ часъ, передай ему моє письмо. Нехай вінъ тобі просто скаже, чи буде що зъ сѣго чи ні? А поки каша, то будемъ масла добувати. У мене думка ось яка: (яка твоя буде на се порáда?) Поки—що буде, купиць у В...го дубивъ 40 лісу, вірубать, та й нехай собі сохне. А скласти ёго можна коло Пекаривъ на ролі, ни жидівскій лісній пристані и пильні. Якъ ти думаешъ, чи до—ладу воно буде? Якъ—що доладу, то хутенько напиши мені, то я заразъ и грѣши вишлю. Чи тамъ, чи самъ, а де нѣбудь трѣба прихилитьця. Бо въ Петербурсі я не всижу—вінъ мене задушить. Нудьга така, що нехай Богъ боронить всякого хрещеного и нехрещеного чоловіка.

Чи Харіту (¹) ще не приходивъ ніхто зъ нагаёмъ свѣтати? Якъ що ні, то спитай у неї нишкомъ, чи не далабъ вона за мене рушниківъ? Абѣ нехай сестра спитає:—се жіноча річь. Оті одуковані та ненадруковані панночки у мене въ зубѣхъ навьязли... нѣфорощъ! та й бильшь нічого!

А тимъ—часомъ прошу твоєї щірої братнѣї порáди. И перше такъ було, а теперъ ажъ надто стадо тяжко на самоті. Якъби не робѣта, то я давнѣ одуривъ би, а тимъ—часомъ самъ не знаю, для кого и для чо́го роблю?—Слава мені не помагá, и, мені здаетьця, якъ не заведу свого кишлá, то воно мене и вдруге поведѣ Макарови телѣта пасти!

Харіта мені дуже, дуже подобалась. Порáдьясь зъ своєю жінкою, а зъ моєю сестрою, та й мені рáду дайте. А поки—що, нехай вамъ Богъ помагáє на все добре.

Щірий твій другъ и братъ Т. Шевченко.

P. S. Напиши Прісі, що якъ буде добре вчійтьця та не пустовати, то я ще кращій пришлю їй подарунокъ.

(¹) Крепостная Кн. Лопухина, наймичка В. Г...ча.

Нащотъ отієї книжечки ти сказавъ правду,—и спасібі тобі! (1)

Ще ось—що: може Харита скаже, що вона вбога сирота, наймичка, а я багатий та гордий, то ти скажи їй, що въ мене багато де—чого нема, а часомъ в чістої сорочки, а гордості та пихи я ще въ моєй матері позичивъ, у мужічки, у безталанної крепачки.

Чи такъ, чи сякъ, а я повиненъ ожени́тьця, а то прокля́та нудьга́ зжене́ мене́ зъ світа. Ярина—сестра́ обіцяла́ найті́ мені́ дівчину́ въ Керелівці (2), та яку́ ще вона́ найде? А Харита́ сама́ найшлась.

Навчи́ жь її́ и вразумі́, що вона́ безталанною́ зо мною́ не буде́.

Максимовичъ у Прохорівці (3) уступає мені́ такє́ самє́ добро́ якъ и у П...го, тільки—що не коло́ Дніпра́—отъ моє́ лихо! Видно́ Дніпрó та здалека, а мені́ ёго́ треба́ коло́ поро́га. Ні, вже: нехай В...їй хоть чорта́ перескóчять, а мені́ дру́жбу дока́же. А нащотъ́ дубóвого́ лісу, якъ́ ти́ дучче́ придумаешъ, такъ́ и зроби́. Низенько́ кла́няюсь́ сестрі́ и цілю́ю трічі́ Йосипка (4).

V.

7 Декабра 1859.

Не було́ въ кумі́ й за́паски, ажъ́ гляди́ кумá у пла́хті́ похожає! То такъ́ оцє́ и зъ твоїми́ пи́сьмами́ ста́лося: вчóра одно́, а сє́годня́ другє́. Спасібі́ тобі́, мій́ рідний́ брáте, мій́ друже́ єдиний́, за твою́ турба́цію! В...ї́ мені́ пи́ше—тепє́рь зроби́ть нічо́го неможна́. Пекъ́ ёму́ томú шепоті́нникові́ П...му. Мо́же той́ клопіть́ одъ́ насъ́ не втечє́, а поки—що, торгуйся́ якъ́ мога́ зъ Пон...кимъ́ черезъ́ того́ старóго́ економá. У Ки́їві у мене́ нема́ нікóго́ такого́, щобъ́ хто́ дóбре знавъ́ Пон...го, пошукáю, чи́ не найду́ тутъ: багáтихъ́ усю́ди знають. Напиши́ ти́ мені́, чи́ багáто тамъ́ землі́ у тій́ Забáрі? Яка́ вона? Чи́ можно́ буде́ садочокъ́ розвести́? Та ще́ щобъ́ справді́ сердя́тий Дніпрó

(1) Отсылая въ Петербургъ завѣтную книжку рукописныхъ стихотвореній Тараса, В. Г. позволилъ себѣ сдѣлать объ ней такое замѣчаніе: «Отпо́ мені́ здавало́сь, читаючи́ книжку: неначе́ тамъ́ занáдто багáто жа́лоби (скарги) за се́бе; якъ́би вона́ не вся́ вку́пі, якъ́би воно́ не все́ разомъ... а то́ неначе́ зъ лїшкю́ вже́ розлива́ється́ жовчть!..»

(2) Керелівка или Кирилівка мѣстороженіе Тараса (звенигор. уѣзда).

(3) Прохоровака—селеніе Полтавск. губ. противъ Канева на лѣв. стор. Дн.

(4) Йосипъ—меньшой сынъ В. Г.—ча, прозванный Морозенкомъ.

тебе пошлю чотірі книжки Алексію Івановичу Х...лю, то тойді вінъ тобі й скаже, якъ и що робить, а до того часу я ёму напишу.

Ще ось—що: спасибі тобі, що ти зовешъ на пораду и на розглядни сестру Яріну. Щожъ вона побачить? Те, що й я бачивъ: Харіту, та й більшь нічого. А якъби твоя жінка, а моя сестра сказала слово, то це булбъ до-ладу. Попроси її—нехай скаже, нехай порадить.

А поки—що буде, нехай Богъ шле добре здоровья и жінці и діточкамъ твоімъ.

Оставайся здоровий, та швидче пиши до мене, до твого іскреннёго друга и брата Т. Шевченка.

Р. С. О людській волі я роспитувавъ, але ніхто нічого не знає, коли? якъ? и що зъ того буде?

А дубового лісу и осикового треба купить и вірубить: нехай собі лежить та сохне, поки—що буде.

VI.

С. Петербургъ 12 генваря, 1860.

Насілу я дождався твого письма. Я вже думавъ, що ти, крїй Боже, занедужавъ, абб принамні на Бессарабію помандрувавъ. За ковбаси и сáло спасибі тобі, а якъ получу та покуштую, то ще разъ скажу спасибі. Думаю, що вони такі самі будуть, якъ и ті, що ми зъ тобою колись підъ яблуною вкушали. Мені байдуже, що ми вже не ті стали: аби ковбаси не старілись,—а зъ ними и ми помолодіємо. Болїбъ тільки намъ отой хутіръ придбать та поеднать Харіту. Дуже, дуже я зрадївъ, що вона вподобалася Яріні. Чи Яріна ще й досі у тебе гостить? Якъ—що й досі, то нехай би вона нишкомъ по-своєму спитала Харіту, а ти бъ мені и написавъ те слово. Або самъ спитай,—що вона скаже?

В...й мені пише, що Пекарі будуть З...го. Мені самому здаєтця, що вінъ моторненкій панокъ: я зъ нимъ бачився въ Черкасахъ. Нехай и буде добра надія. А зъ Пон...мъ теперъ треба зробити: ёго вже прошено объ сімъ ділі. Мені самому здаєтця, що лучче взяти на посесію, а тимъ—часомъ робї, якъ тебє Богъ навчить. Якъ що треба буде грбшей, то пиши: на тимъ тїжні вийде моя книга, то будуть и грбши. А дубового лісу все—таки треба купить задалегідь: нехай собі сохне. Писавъ я позавчора про тебе до С...ка; не знаю, що вінъ тобі скаже. Якъ получишь мого »Кобзаря«, то одвезї імъ усімъ

по книжці, то може вони й поласкавішають. Другимъ разомъ напишю тобі більше, а теперъ бувай здоровъ. Поцілуй за мене сестру Ярину, Катерину, свою жінку и своїх діточокъ.

Оставайся здоровъ! не забувай искреннёго твого друга и брата Ш.

VII.

1860, 1 февраля.

Ти мені дуже нашивидку писавъ, а я тобі оце на-заводи пишю: ніколе. Ось—що: чи получивъ ти моє письмо и Кобзаря? Чи бувъ ти у Городищі и чи бачився зъ П. О. С...мъ. Якъ що бачився, то напиши мені, що вінъ тобі сказавъ? Та ще ось—що: напиши мені гарненько, що то ва панъ Тр...ий? Де той Кагарликъ? И що то за грунтъ, що вінъ намъ пропонує (*)? Що вінъ коштує? Я се літо до тебе не приїду: ніколе. Робі якъ самъ знаєшь; о грошяхъ не турбуйся: Кобзарь добри чиншъ платить, спасібі ёму. Напиши мені хочъ пів-слово о Хариті: вона мені спать не дає. Оставайся здоровъ. Твій Т. Шевченко.

VIII.

Прочитай оце письмо, та поміркуювавши, гарненько запечатай, та або самъ одвези, або одішли, або підъ лаву кинь. Та ще: нехай Харита добре подумавши скаже: чи піде вона за мене? Чи бачився ти съ П. О. С...комъ?

Та напиши, чи той грунтъ у Тр...го надъ самимъ Дніпрómъ? Бо якъ не надъ Дніпрómъ, то мені ёго и за копу не треба. Ще: якъ скаже Харита, що піде за мене, то прийми ти її въ свой хати якъ рідну сестру. Нехай вона сердешна одъ наймивъ трóхи одпочіне. На харчъ и її одѣжу я тобі вишлю гроши. Попроси за мене и сестру мою, а твою жінку, щобъ и вона її привітала. Трічі спасібі тобі за Васю. Якъ побачишь брата Йосипа, то скажи ёму — нехай очунюе та захожуетця мені хату ставить.

А объ волі ще й досі нечуть нічого...

(*) На эти вопросы В. Г...чь отвѣчалъ такъ: «У Тр...го есть село по лѣвому берегу Днѣпра; називаетца Рудяки; коло того села є лѣсъ, лугъ; озѣра кругómъ лѣсомъ пообрастала. Я самъ ще не бачивъ але мені росказувавъ отой Тр...чь, що то ёго жінка дуже любить стихи, шо тамъ такі місця гарни, шо, каже, трудно вже ихъ знайти и понадъ цѣлимъ Днѣпромъ.»

Напиши мені чи є в Харіти батько або мати? Чи крепачка вона чи вільна? Коли крепечка, то чія и яка плата за її волю (1)?

IX.

18 лютого.

Напиши мені швиденько адресу Жаботинського и Керелівського пана—як його зовуть? И що воно такє? Та напиши, як зовуть синів брата Микіти, брата Іосипа и сестри Ярїни? (2) Жінки и дівчата уже не панщині, а про чоловіків, парубків и хлопців ще нічого нечуть, и за ґрунті теж.

Та напиши мені гарненько, як и що ти зроби́в зь Тр...кимъ Якъ що добре зроблено о ґрунті, то дбай дубівий, берестовий, ясенівий, кленовий и липовий лісь, и пиші о грошіхъ.

Чи бачився ти зь С...комъ и що він тоби сказавъ (3)?

Посилаю тоби нашвидку зроблений планъ хати (4). Поміркую и роби як самъ добре знаєшъ. Мені тільки й треба, щобъ робоча була дубова, та круглий ґанокъ скляний на Дніпрі.

Спита́й у Харіти, що вона скаже,—щобъ я знавъ, що мені думать и що робіть?

На се літо я не приїду до васъ. Роби як самъ здоровъ знаєшъ, а я тоби скажу спасібі.

У Кр... бувъ; вона нездужа и я її не бачивъ, а Мانیю за тебе трічі поцілувавъ и одинъ фунтъ добрихъ конфетъ оддавъ.

Ще разъ прошу тебе: спита́й у Харіти—що вона скаже? и напиши мені швиденько.

(1) Отвѣтъ: »Харіта має батька и матіръ, кріпосна Кн. Л., на волю викупити її неможва, якъ тільки замужъ треба вийти.«

(2) »У брата Микіти 3 сини: Савва 26, Петро 13 и Прокіпъ 6 літъ; у брата Іосипа тожъ 3 сини: Трохмъ 17, Овдрій 14 и Іванъ 8 літъ; у сестри Ярїни тожъ 3: Лаврентій 20, Логинъ 17 и Іванъ 14 літъ.

(3) Отвѣтъ: Платонъ Федоровичъ якъ побачивъ Кобзара, то дуже зрадівъ, а якъ глянувъ що надруковано »коштомъ Платона Семеренка,« то такъ розсѣрдивъ, що ажъ поблізъ. »Оце не по вашому, каже, не по нашому зроби́в. На що вінъ це написавъ? Діло було просто міжъ нами, навіть мой жінка не знала... на що це мені здалось?... «Я й кажу: може то значить дѣка передъ людми за ту поміч, що ви єму зробили? «Покровительства єго талавтъ не тре́бує: я давъ гроши и одбираю книжками. Я хотівъ, щобъ се діло було міжъ нами; хѣба треба всімъ знать, кому я гроши дамъ? Чомъ вінъ мене неспитався? Не по нашому зроби́в, не по нашому!»

(4) При семъ прилагається планъ, см. № 1-й.

«Русская Газета» прекращена. Пославъ я тобі Современникъ и Народное Чтеніе—чи получишь? Пославъ я тобі ненадписанихъ 5 книжокъ Кобзаря. Може тобі ще треба буде, то напиши; бо може ёго швидко и не стане: пані дуже кривлятця на сліпого стірця...

Ще разъ благодаю тебе, напиши, що скаже Харита?

Оставайся здоровъ! Цілую трічі твою жінку и твого Йосипка, Ганнусю, Прісю, Андрія, Каленника и тебе, мій ширій брате и друже.

P. S. Ти бь добре зробивъ, якъ би мені приславъ ковбась, а то я захлявъ безъ цёго добра.

X.

23 марта.

Чогò се ти замòвкъ, мовъ тобі заціпило? Чи не завáдила тобі отá казань, що ти для мене такъ мýдро скомпанувáвъ (¹)? Спасиби тобі, брате мій рідний, друже мій єдиний! Брехня цёму! Я тилько не фарисей, не идолопоклонникъ такий, якъ оті християне—сіпаки и брехуні. Собáка погáвка, а вітеръ рознесé.

Въ послíднёму письмі просивъ я тебе, щобъ ти мені швиденько (написавъ) о Микиті, Йосипі и Ярїні и объ їхъ дїтяхъ и грунтахъ. Робòта моá ажъ шкварчїть, а ти ані телень!

Чи ти вмеръ, чи тилько ще занедужавъ? Чи може, крий Бóже, запишався? Пиши жь мені все, та лиші гарненько.

А нáдто о Хариті: чи ти кззавъ їй про мене и що вона тобі сказала? Будь ласкавъ, поверни цимъ діломъ на мою рúку, а то не втерплю—одружусь зъ такою шерéпою, що и тобі соромъ буде (²).

Ще ось-що: якъ бóдуть питáть брата Йосипа на чимъ вінъ грунтї живé, то нехай скáже—на своїмъ. За грунтї положена якась плáта, то сестрі Катерїні доведётця потімъ платитъ, а теперъ Йосипові безъ плáти оддадуть. А тимъ—часомъ, не знаю, якъ ще вонò зробитця.

(¹) В. Г., по совѣту нѣкоторыхъ людей, которые вѣтуютъ Бога устами, а сердцемъ отстоятъ далече, просилъ Тараса написать какуюнибудь «молитву або оду, та и надруковать у всѣхъ журналахъ. »Бо я шо для бóжого чую такé про тебе...

Щобъ тебé лóбе не пурáлись—потурáй їмъ, брате.» На эту—то казань намекаетъ постъ въ письмѣ своемъ.

(²) ...Нї! треба одружитися
Хочáбъ на чòртовїй сестрі,
Бо доведётця одурїти
Въ самотинї... Т. III.

Чи ти зроби́въ що съ Пон...кимъ або зъ Тр...кимъ (*)? Якъ що ні, то чи не зроби́шъ чого зъ З...кимъ? Отъ би добре було! А дубового, кленового, липового и осинового—пéвне не придба́въ?

Що тобі Богъ посла́въ, чи дочку́, чи сина? зови́ мене въ кúми.

Чи получа́ешъ ти кни́жки, що я тобі посла́ю?

Яке здоро́вья твоєї жінки, а моєї сестри?

Чи прийдуть твої хлопці и дівчата на святкі до-дóму? Для Прісі єсть у мене гостинець, та нехай пéрше прочитає добре Робинзона Крузо.

Чи Вася вже вчитця письмú?

Бувай здоро́вий зъ жінкою и зъ діточка́ми. Пиши́ до мене швидче, бо я трохи не одурі́въ, ждучи твого письма́ о брата́хъ и о Хариті.

XI.

28 марта.

25 марта я писа́въ тобі трохи нела́ючи, а 26 марта получа́ивъ твоє и пана Тр.. го письмо́. Дóбре ти зроби́шъ, якъ поєдна́ешъ мене съ паномъ Тр...имъ, але зпéршу поєдна́й мене́ зъ Харитою, а потімъ проси́ Тр...го, щобъ вінъ розкла́въ пла́ту на три ча́сті по 500 карбованці́в: до нóвого 1861 року я виплачу́ всі 1500 карбованці́в. Якъ що вінъ зда́стця на се, то за́разъ же пиши́ мені, бери́ гроши́, прийма́й добро и хазяйну́й. Грунтъ законтра́ту́й на 25 лі́тъ на своє имя, або на моє, якъ зна́єшъ.

Добре бъ ти зроби́въ, якъ би по́хавъ у Керелівку, та сказа́въ би Микиті, Йосипові и Ярни́, щобъ вони́ не ква́пились на волю́ безъ поля и безъ грунту. Нехай́ лучче подо́ждуть.

(*) На всѣ эти вопросы В. Г. отвѣтилъ такъ: «Якъ полі́чили ми той лі́сь, що трéба на хату, по твоєму́ пла́ну, то вийшла сума́ 1110 рубл. А щежъ трéба и повіточку, и по́гребъ, и горóжу—то па́хне вели́кими грі́шми. А такъ якъ твій пла́нъ ужé зміні́вся, теперъ уже не хата, а доми́чок зъ скля́нимъ ганкомъ, то лучче такъ зроби́ть: у Тр. го єсть хоро́ший домъ у Ржи́щеві, за містечкомъ, на́дъ Дніпрóмъ, въ дóже, дóже хоро́шимъ місці; вінъ купи́въ ёго разо́мъ зъ село́мъ Рудика́ми. Вінъ коштує ёму́ 2500 карбованці́в, а вінъ прода́є тобі за 1800. При ті́мъ до́мі єсть ві́трякъ, вели́кий горóдь и проч. По моєму́, найлучче бу́ло бъ купи́ть оцёй домъ. А якъ часомъ не впо́добаєця тобі се місце, то у пана Тр...го є грунтъ ни́шій, на́дъ самимъ Дніпрóмъ, въ лісі,—ті́лько що ни́жче, на лі́внмъ бéрезі — отъ пі́ла біда! не такъ далéко видно, якъ зъ правого бéрега.»

Тр...му сѣгодні не пишу: ніколе. Поки—що, торгуйся зь нимъ самъ, якъ тобі Богъ поможє.

Посилаю тобі дѣсять книжокъ «Кобзаря» — продай ихъ якъ можна, а гроши оддай сестрі Ярїні.

О, дуже, дуже бь добре було намъ укупи вікъ докоротать надъ стародѣннимъ Дніпромъ ⁽¹⁾.

Жду твого обіцяного письма отъ 15 марта, а тимъ—часомъ цілую тебе, твою жінку и твоїхъ діточокъ.

ХІІ.

22 Веревня 1860.

Сѣгодня я получивъ твої письма. Сѣгодня у мене велике свято: сѣгодня, 22 бѣрезня 1838 року, я глянувъ изъ неволї на свѣтъ божїй. Сѣгодня жь ота придурковата Харїта зробила зь мого великого свята такїй дрібний будень, що я тріхи—тріхи не записався въ чинці ⁽²⁾. Та дарма! Нехай собі погуляє до тієї вѣсни. (Мені ні въ осенї, ні навіть зїмою до тебе приїхать неможна). А тимчасомъ ти вразумляй її потроху и жінку свою попросї, и сестеръ Катерїну и Ярїну. Скажи їй, що ми зь тобою такі самї панї, якъ вона панна. Викуповать її на волю не треба: вона вже вільна, и всі жінки и дівчата въ нашїмъ краї ужє не панщинї. Це я добре знаю.

(1) В. Г. пишесть въ одномъ изъ своихъ писемъ: «маю надїю жити коло тебе въ сусїдствї. Отто, якъби Господь помїгъ!. Якъ би я бувъ однокїй, то лбь одъ тебе не остався а нї на одїнь ступїнь: пішовъ би зь тобою пішки, служивъ би у тебе за хлопця, аби тїлько быть зь тобою... бо я знаю, що я тобі бувъ би часомъ хочъ у малєвкїй пригодї...»

(2) Долго не рѣшался В. Г. говорить съ Харитою о намѣренїи Тараса, ождаая, что окъ раздумаетъ на ней жениться. Но не тутъ-то было: въ каждомъ почти письмѣ своемъ онъ настоятельно требуетъ рѣшительнаго: да или нѣтъ? Вида его непреклонное желанїе жениться во чтобы то ни стало, В. Г. рѣшился наконецъ покончить это щекотливое дѣло разомъ, написалъ ему откровенно о результатѣ этого страннаго сватовства. «За Харїту не амію тобі розказать, бо въ мене одъ жалю багато жовчи розлилось. Якъ я їй сказавъ, то вона питаєтця: чи швидко жь вони приїдуть?—Я кажу: літомъ, або въ осенї.—Нехай же, каже, я піду—поражусь зь батькомъ та зь матерью.—Можє ти, кажу, не віришь, то я тебѣ викуплю покіль вінъ приїде?—Я, каже, ще не думаю замїжъ:—погуляю.—А сестрі Катерїні сказала: якъ викуплять та й закрїпостать на весь вікъ... не хочю, Богъ зь ними!α—Оттожъ маєшь и вїзъ и перевїзъ! Вона думає, що ми зь тобою панї, а якъ панъ, то вже й заклїтий вѣрогъ мужиковї—хочъ ти й христї гриай!... Отъ до чогѣ крїпосенє право людеї—братівъ доведо! Менї такъ здаєтця, що її вартъ зовсїмъ забутъ.— Не журись, мїї голубе!»

Якь що ти добре поєднаєся съ Тр...имъ (и якь Богъ тобі по-може поеднать мене зъ Харитою), то купи отой домъ у Ржищеві та придбай мені лісу на надвірню комору: то мой буде робоча. Дужебъ, дуже добре було, якь би намъ укүші довелбся вікъ свій докоротать!

Пану ...скому нехай Микіта скаже, щобъ вінъ тричі чмокнувся зъ своїмъ ріднимъ батькомъ—зъ чортомъ. По 85 карбованцівъ нехай берє теперъ чистими грішми зъ грунтами и полемъ, а потімъ (въ осені) візьме дүлю. — — —

Посліднєго мого письма ти, мабуть, ще не получивъ. Я тамъ писавъ, що и якь робить зъ Тр...кимъ. Якъ получишъ, то напиши мені, що ти думаєшъ и що можна зробіть? Пославъ я тобі 10 Кобзарівъ и дуже-дуже розумну книжку для Присі. Напиши якъ получишъ.

Кам...кій мені казавъ, що ...чь отъ патїлиці до пьять паскүда, та й більшь нічого не казавъ.

Чи не побачисся ти самъ коли-небудь зъ батькомъ и зъ матірью Харити? Порадься зъ ними та ростовчи ти імъ, що я и ти не пані, а такі жъ самі прости люде, що панамъ и въ лакєі не годимось. Не-хай вони дурні урозуміють сєє слово.

Чи получивъ сєгорічню другу книжку »Народнаго Чтенія« тамъ есть моє письмо до редактора. Вонó вже перетлумочене и надрюковане въ пóльскихъ газетахъ. Прислүхуйся, що тамъ пані и полүпанки на се письмо казатимуть?

Мóже літомъ заїде до тебе Кулишъ, то привітай ёго гарнєнько.

Поцлүй Васю (¹) за мене и скажи їй, що якъ буде добре учить-ця, то я їй и наместо и сєрги и пєрстень привезу, а якъжє ні, то привезу березової каши, а вона тутъ, скажи, дуже добре росте.

Сєгодня зъ почти принєсли мені и твої ковбаси, та ота придүр-ковата Харита таке мені зробила свято, що я на їхъ тилько поглянувъ.

Пиши мені швидче, що и якъ ти сподієшъ зъ Тр...кимъ?

Нехай Микіта спитає—що той Ф...й полóжить за десятину поля и за грунтъ?

А я вже Хариті и наместо, и дукáčъ, и хрестъ купивъ: дүрєнь дүмкою багатіє, якъ то кажуть. А ти все-таки зъ очей її не спускай: мóже ще що-небудь и буде.

Братъ и ширій твій другъ *Шевченко*.

Р. С. Не спускай зъ очей и пана Зм...го.

(¹) Вася любимая племянница Тараса, дочь Ярины.

XIII.

15 мая.

Чи ти мої письма не читаєшь, чи прочитавши запехаєшь? Я вже тобі трічі и оце четвѣртий разъ пишу, що я се літо не вірвуся изъ Петербурга, що не прибѣду до-дому—чи до тебе. А ти мені що-разъ товкмачишь, що я тебе жду,—що чи будешъ ти чи ні? Знай же тепѣрь, що я се літо и зіму не бѣду на Україні, а на ту вѣсну, якъ Богъ поможе, прибѣду. А ти, до того часу, дбай о клапти землі, чи по сімъ, чи по тімъ боці, тілько щобъ надъ самісенькимъ Дніпромъ. Та дбай такъ, щобъ намъ укѣпі оселитьця. Занехай Ржищевъ: пуръ ёму тому домові, повітці, вітрякові и отімъ тромъ грѣшамъ. Якъ — що тобі дѣже уподобався панъ Тр...ій, то беріи въ ёго слѣжбу: я чувъ що вінъ панъ и заможний и не—лукавий. А тамъ, якъ матимешъ часъ, то подивися самъ на ті Рудякі, бо Г...чъ и збрехать уміе. Що—якъ тобі подобаютьця оті Рудякі, то возьми въ поссѣсію 20 десятинъ на 25 літъ, гарненько поторговавшись зъ Тр...кимъ, та захожуйся будоватьця. Се літо ніколе, а на те хіба. Та ще ось—що: якъ зробитьця оттакъ, якъ я оце пишу, то дбай о дубовімъ лісі на надірнику комору (на робочу), и, якъ—що та придѣрковата Харита не скаменѣлася, то просіи сестру Катеріну и сестру Яріну, чи не накинуть вони ококомъ у Керѣлівці огряднѣ та чепурнѣ дівчинну, хочъ и вдовицю, абі чесного роду, та щобъ нестарá и долáдня булá. Безъ жінки и надъ самісенькимъ Дніпромъ и въ новій великій хáти, и зъ тобою, мій друже—брате, я бѣду на самоті, я бѣду одинокій.

Що робитьця въ Межиріччі? Чи небачивсь зъ Зм...кимъ? Отой грунтъ, що ми зъ тобою оглядали, у печішкахъ сидѣть. Одішли оцѣй екземляръ обявленія объ «Основі» П. О...С...ку. Я ёму після Кобзаря ужѣ двічі писавъ, а вінъ мені а-ні-телень. Нехай собі сѣрдитця—коли въ ёго така сѣрдита патѣра. На сімъ тижні, я, або Білозерській, пошлѣ Тр...кому такий же екземляръ обявленія.

Оставайся здоровий. Цілую твою жінку и твоіхъ діточокъ.

Другъ и братъ твій Т. III.

P. S. Шкода, що твої хлопці написали до мене чортъ-зна—по-якому; вони хочъби у Присі училися писать по-людскому. Въ половині юня, а мѣже й раньше, заїде до тебе офицеръ Н...кій—привітай ёго гарненько и найми, або своїхъ позичъ ёму, коней до Жáботина. Ему

$\frac{1}{2}$

поручено самолично торговатьця зъ Ф...кимъ. А въ Городище на заводъ самъ ёго повезі.

XIV.

29 іюня 1860 року.

Сёгодня въ К...ні премерзёне свято, а въ моїй тихій хаті и тако́го, благодаріть Бога, нема. Добре бь ти зробивъ, якъби догадав-ся та привітавъ одъ мене оту шліхту мною знаёмую (sic) лично. А вона сёгодня вся повинна быть у К...ні. Сёгодня певне буде тамъ и Наталка Ш...на ⁽¹⁾, то ти, яко чоловікъ не безъ розуму, поклоніся ій одъ мене, а більше а—ні—телень. Коли такъ зробивъ, то зробивъ добре. Я іі добре не розгледівъ, здаётця трощкі педантка и недуже чепурна, а нечепурна жінка и циганові не дружина. На ту вёсну, Богъ поможе, приїду—подивлюся та поражуся зъ сестрою и съ тобою, а поки—що, то коли трапляетця ій хороший, неледачий чоловікъ, то нехай ій Богъ помагае. Шкода, що ота Харита зледащла, а мені бь лучшой жінки и на край світа шукать не треба ⁽²⁾.

Чи бувъ ти у Рудякахъ? що ти тамъ бачивъ и чи зробивъ що зъ тимъ паномъ Тр...кимъ—напиші мені швиденько?

Ще ось—що: на тимъ тижні президентъ Общества літератуного получилъ письмо отъ Ф...го. Вінъ пише, що братівъ и сестру Яріну зъ дітьми выпускае на волю безъ ґрунтівъ и безъ землі безплатно, але вони не беруть такої поганої волі—и добре роблять.

Якъ ще не бувъ, то незабаромъ буде у тебе Н...кій. Добре бь ти зробивъ, якъби вкравъ у Л...на день або й другій та поїхавъ зъ Н...кимъ у Жаботинъ, та вдвохъ би сказали отому пану, щобъ вінъ не боявся Керелівчанъ, а положивъ би яку хоче плату за ґрунті и за зёмлі (не мёньше чотирохъ десятинъ на дүшу) и щобъ заразъ же написавъ тому жь президенту, Е. П. Кавалевскому.

Поцілуй за мене свою жінку, Носипка, дівчатъ и хлопцівъ, коли

(1) Огъ 17 мая В. Г. пишеть: «Колі хочешъ, я зроблю такъ, що мой жінка висватае тобі Наталк: Ш...ну: людина зъ розумомъ и зъ серцемъ—можна зъ нею жить до-сману».

(2) О Харитъ: «Харита вернулаъ зъ Киіва але розуму й гичь не прибуло. Після того, якъ я зъ нею побалакавъ за тебе, мовъ не та дівчина стала; де взялись у самні роги, такъ—що ні приступу: зробилась грубіянка, безъ просу шліетця, приходить спать тоді, якъ вже всі поснули; відкрилось, що вона завела романи зъ писаремъ... оттакъ-то гисторія!..» А де ти була?« питаю іі.—А де жь я була?—одичае.»

вони дома. Керелівчанамъ скажи, щобъ вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились.

Чи бачився ти зъ Кузішемъ и що зроблено зъ хатиною и садочкомъ надъ Россю? (1) и де те добро: чи въ самому Корсуні, чи не далеко ёго? Напиши мені. Подякуй ще разъ отого пана за сукно на світку, а світка якъ пошіта, то нехай у тебе жде мене, твого брата и друга Т. Шевченка.

ХУ.

4 іюль.

Позавчора я пославъ тобі письмó, а сёгодня получивъ твоє. Начорта ти ёго адресувавъ для—батька—зна—кому? я вже ёго получивъ распечатане.

Коли ти кажешъ—шо коло Канева добре буде, то бери 10 десятинъ землі зъ умовою расплатити гроши, *впродолженіи года въ три срока*, и заразъ же напиши мені, чи багато треба грошей для почи-ну? (2).

(1) *Отвѣтъ*: Отже я витурговавъ хати́ну зъ садочкомъ надъ самою Россю для Пантелемона Александровича, та й написавъ до ёго въ Барзву, а вінъ ма́бути ще й досі тудя не приїхавъ, бо нічогосьенько мені не пише. А тивъ-чáсомъ, якъ не пришло 400 карбов., то хату хтось инший кúпить. Хátка хочъ поганенька, але садóчокъ и вода то вже таке хороше́ шо нікуди. «Покупка эта не состоялась».

(2) Оставивши Забару, Ржищевъ, Рудяки и Межиричи, В. Гр., послѣ долгихъ розысковъ, выбравъ наконецъ эту поэтическую мѣстность: вѣнше по Дніпрú одъ того мѣста, де ти самъ вѣбравъ коло Пекарівъ, на правімъ же бѣрезі, межъ Каневомъ и Пекарями, на городськихъ зѣмляхъ, на висóкій горі, естъ лісóчокъ, граничить зъ Монастиришемъ; посередъ того лісóчка—по́лана; далеченько одъ гóрода; ви́зду кѣлька рибальськихъ хátокъ; на тій горі дуже багато дичóкъ—яблонь и грушъ:—садóчокъ завести можна. А любий стародѣвний Дніпрó буде здаватъця тобі підъ ногами... кришши́на вода не подалѣку, а рѣба що-ранку буде свѣжа, бо рибáлки попередъ порігъ возитимуть зъ низу въ гóродъ... На этомъ очаровательномъ мѣстѣ похороненъ Шевченко...

Не довелось нашему бѣдному Кобзарю пожить въ этомъ раю, хотя сомнительно думать, чтобы противники его народной славы не превратили въ адъ этого зешнаго рая, если бы судьба дозволила ему насладиться, на закатѣ тревожной жизни, тихимъ счастьемъ семьянина—собственника: имъ и могила его *очи ко́ле*, а что бы было тогда, если бы жилъ здѣсь «той», що то волю пи сáвъ? (такъ выражается о своемъ постѣ народъ, малознакомый съ его произведеніями, но инстинктивно понимающій его великое значеніе въ историческихъ судьбахъ роднаго края.

Обудоватця такъ, якъ кажешъ, добре буде. Бувай здоровий—нехай тобі Богъ помогá на все дóбре!

Т. Шевченко.

XVI.

29 іюля.

Посилаю тобі 1000 карбованцівъ грошей. Якъ—що можна буде розділіть плату за ґрунтъ *на три строка*—розділі, а якъже ні—заплати разомъ за 10 десятинъ землі, а купчую кріпость зроби на своє имя. Про хату напишú тобі, якъ дждусь твого письма.

Другъ и братъ III.

Р. С. Нехай мені Пріся напише, що вона прочитала въ тихъ книжкахъ, що я їй пославъ. Скажи Вáсі, що якъ буде вчїтьця, то я їй на ту вєсну намистечко привезу.

Йосипъ п'яний п дурний—вїбачъ ёму. А сестрамъ, якъ побáчишъ, одъ мене покловїся. У сестри Ярини спитай (якъ побáчишъ), чи оженила вона свого сердєшного сїна, чи нї?

На хату купи тїлько соснового дєрева, на двєри п одвїрки дубового або ясеноваго. Хата щобъ була 10 аршинъ вперекъ и 20 вздóвжъ.

Якъ найдешъ сухого бєреста, то берї: здаєтця на що-пєбудь,—хочъ на лáви.

Чомъ мені Пріся и Ганнўся нїчого не напишуть? Вася—та ще, думую, и читать не вмїє?

XVII.

22 августа.

Ми зъ тобою, здаєтця, и розумни люде, а рóбимо чортъ-знá-по-якому: ти мого письма не дождєся—пїнешъ мені, а я, на тебе дївлячись, тобі одвїтую, не знавши що ти мені писатимешъ. Розумни люде, здаєтця, такъ не рóблять. Я сєгодня пишú до тебе, бо маю часъ, але на пошту письма не подámъ, ажъ—пóки не получú отъ тебе звїстки о получєнїя 1000 карбованцівъ. Якъби ти, для почїну, до вєсни обїйшовся цїми грїшми, то дóбре булобъ, а якъ що нї, то напиши—я ще пришлю,—тїлько небагато.

Я оцє заходївся женїтьця, то мені, бачъ, п тутъ трєба грóши; а сяз надїя на «Оснóву» та на »Кобзарї.« Бúдущее подружіє моє зовєтця Ликєря—крєпáчка, сиротá, така сáма пáймичка, якъ и Харита, тїль-

ко розумніша одъ неї,—письменна и по-москóвському не говорить. Вона землячка на́ша изъ-підъ Ніжина. Тутешні земляки на́ши (а на́дто паночки) якъ почу́ли, що мені Богъ такé добро посилае, то ще трóшки подурнішали. Гва́лтомъ голóсять: не до-па́ри, не до-па́ри! Нехай́ імъ зда́ється, що не до-па́ри, а я до́бре знаю, що до-па́ри.

Въ-осени, якъ одрóбисся зъ по́лемъ и окопа́ешь на́ше б́удущеє кнш-ло́, ви́бери на то́му́ кншлі́ найкраще́ місце и посади́ я́блуню и гру́шу, на па́мять 1860 року 28 ю́ля (*).

Поберемо́ся ми після́ По́крови. До́бре б́ь ти зроби́въ, якъби ќь на́шому весі́ллю присла́въ суше́ннихъ карасі́въ десято́къ—дру́гий або й тре́тій,—та запече́ного Дніпро́вого Ля́щя одно́го, друго́го або й тре́тяго. Ти писав́ь мені́, що въ Ка́неві це́го добра́ хочь лопато́ю горні́, а тутъ и за гро́ши не добу́дешъ: отъ то́бі й столи́ця!

Въ Пекаря́хъ яка́сь вдова́—попади́ продае́ ха́ту: купи́ть би та ќь о́сени перевезти́ на гру́нтъ и поста́вить. А весно́ю нехай́ би сестра́ Яри́на зъ ме́пшимъ си́номъ перевезла́ся въ ту ха́ту та й хазя́йнувала, а тимча́сомъ я зъ жінкою́ прибу́ду: то вона́ б́ь и намъ пора́ду дала. Бо я и жінка́ мой, хочь и въ нево́лі и въ робо́ті зрослі́, але въ про́стому сільскому́ ділі́ нічо́го не тямимъ,—то пора́да б́ь сестри́ Яри́ни д́уже б́ь до-ладу́ була и мені́ и Лике́рі.

Оттакé-то ско́илось! не споді́вано я до те́бе при́ду вгóсті зъ жінкою́,—сирото́ю и найми́чкою! Ска́зано, коли́ чолові́къ чо́го до́бре шука́е, то й найде́: такъ и зо мно́ю тепе́рь тра́пилось. Мені́ тепе́рь не жа́ль, що Ха́ри́та трóшки приду́рковата.

25 августа.

До́бре я зроби́въ, що позавче́ра не дописав́ь се́го письма́ и не

(*) Подъ влія́ніемъ мысли́ о предстоя́щей жени́тбѣ, было́ написано́ стихотво́реніе, въ подража́ніе польско́й народно́й пѣснѣ́, и присла́но В. Гр...чу при письме́хъ:

Тільки що спечене, ще й не прохоло́нуло.

Посажу́ коло хати́ни,
На спомі́нь дружи́ні,
И я́блупку́, и гру́шечку
На спомі́нь єди́ній

А я б́уду гру́ні рва́ти,
Дітка́мъ подава́ти,
Зъ дружи́ною єди́ною
Ті́хо розмовля́ти...

Богъ дасть, виросту́ть. Дружи́на
Підъ дре́вами сі́ми
Ся́де собі́ въ холодо́чку
Зъ дітка́ми мали́ми.

»Тоди́, се́рце, якъ бра́лися,
Сі́ дре́ва сади́въ я...
Щасли́вий я!..«—И я, друже́,
Зъ то́бою щасли́ва!—

пославъ тобі: сѣгодня я получивъ твоє письмо и бачу, що ти зъ Кулишемъ ажъ на́дто *росфантазировались*. Книгáрь Кожáнчико́въ сѣгодня сказа́въ мені́ отъ—що (а вінъ се діло добре знає): «на 3000 готовина́ и на 3000 кредиту́ въ книжной торговлѣ́ можно́ получить 10 % съ усиленнымъ трудомъ.» Мені́ самому́ не подобається твоє сипачество (*), та нема́ де дитя́! Бума́ги и чай се́ інша річъ. Напиши́ ти мені́ гарненько, чи багáто тобі́ треба́ кредиту́ на се́ діло? А тимча́сомъ отого́ кля́того сипачества́ не кидáй: воно́ тебе́ хлѣбомъ годує, а хлѣбъ велика́ річъ!

Посилаю́ тобі́ планъ хáти (см. № 2-й). Ко́ли ти на́йдешъ не такъ, то попра́в и пришлі́ мені́; а тимча́сомъ око́пуй левáду и купу́й лісъ сосновий; на одвірки тілько́ и на двѣри купи́ дубового́ и ясенового́, та на помість—ли́пи. Якъ-що́ дуже́ треба́ бу́де гро́шей—напиши́,—я добу́ду и пришлі́. Добра́е бу́ло бъ́ якъ би́ Ярина́ вѣсно́ю ра́но перевезла́ся на мій́ грунтъ: мо́же можна́ найня́ть у Ка́неві́ для не́ї хáточку на лі́то? найми́, а лі́томъ ми́ зъ жи́нкою прибу́демо та́ вкупи́ пора́димося, що́ намъ́ робі́ть.

Ці́лую твою́́ жи́нку, ді́точокъ́ и тебе́. III.

P. S. На надві́рню ко́мору (робóчу) при́ случа́ї дубового́ лі́су купи́: Нехáй ле́жить та́ висихáє по́ки́ що́ бу́де.

XVIII.

5 октября 1860 г.

Спаси́бі́ тобі́, мій́ дру́же бра́те, за тво́ї вели́кі кло́поти зъ́ тимъ́ землемі́ромъ́ та зъ́ інши́ми п'явкáми́ людськи́ми. Спаси́бі́ тобі́ ще́ разъ́!

Дуже́, дуже́ ти зроби́въ, що́ не посади́въ я́блуні́ и гру́ши—прищипи́ вѣсно́ю на́ дичка́хъ: вони́ и швидче́ и бильше́ виросту́ть. Я зъ́ своєю́ молодю́ю, не побравши́ся, розійшовся́. Ликѣ́ря така́ самісе́нька якъ́ и Харита́,—дурни́ша тілько́ тимъ́ одъ́ Харити́, що́ письме́нна. Що́ мені́ на сві́ті́ робі́ть? Я оду́рю на чужині́ та на самоті́!.

Добра́е бъ́ зроби́въ (якъ́ ма́тимешъ́ часть), щобъ́ самъ́ пої́хавъ́ у Ки́їв та́ своімъ́ око́мъ́ подиві́вся на оту́ ма́дамъ: по́ слуху́, вона́ мені́ не подобáлася; подиві́сь лишъ́ на не́ї своімъ́ бат'ківськи́мъ око́мъ.

Ре́мінна́ сві́та зъ́ видло́гою на́ сімъ́ ти́жні́ тобі́ пошлѣ́тця; на́ за́каза́хъ и́ добре́ зрòблена; ко́штує́ 32 карбóванцѣ́хъ. На́ сі́ гро́ши справъ́

(*) Должна́сть помощника́ управляюща́го.

Йосиповимъ дітямъ на зиму одѣжу, а долги ёго не плати—нехай самъ платить! Микиті скажи (якъ побачишь), що вінъ дурний—ні съ кимъ не порадившись, зробивъ чортъ-зна-що!

Письмо Ф...го и мое письмѣ и копія съ условія печѣтається въ 5-й книжці Народного Читенія. Тимъ я тобі тієї копіи и не посилаю.

Порядъ імъ (роднымъ), будь ласковъ, щобъ вони швидче записалися въ міщане: въ Звінігородці одинъ, другій въ Черкасахъ, а Ярина въ Каневі. Мені тутъ радять такъ; не знаю якъ ти порадишь?

Грошей, що тамъ треба буде, то я вишлю.

Калѣника (*) поцілуй трічі за мене и скажи ёму, що якъ добре знѣтиме математику, то астрономію и навигацію за поясъ заткне. От-такъ и скажи!

Шкода мені Йосипкової Ляпочки; щеще більше шкода того дурня, що вінъ и не бачить, що вінъ нівечить. Шкода та й годі!

Спасибі тобі за лящѣ и карасі; на весілля вони не прибудуть, бо весілля того й не буде. А ми вдвохъ собі съ Мих. Матв., по-чумачькому та по-бурлацькому звѣремо борщу зъ карасями, лящемъ закусимо та подякуемъ тобі зъ жінкою и помолїмось за щастя и здоровья твоїхъ діточокъ.

Бувай здоровий! Твій братъ и другъ III.

P. S. Пришлю, або самъ привезу, Васі гостинця, якъ буде добре вчитьця; а якъ же ні, то ні!

XIX.

2 декабря 1860.

На місці Ар....са въ Одессі якійсь П....въ, але и той нічого не вдіе безъ оцёго Ив...ського. Перешли ёму моё письмó, та будемо ждати, що зъ того буде. Добре бъ ти зробивъ, якъ би ще й самъ ёму написавъ гарненько. Та це якъ знаєшь—такъ и роби.

Посилаю тобі письмó могò великого прїятеля кїевського—прочитай ёго. Та якъ будешъ у Кїіві, то зайди во 2-ю гимназію и спроси квартиру М. К. Ч....го—поклонися ёму одъ мене: це вінъ мені пише. Та зайди ще до И. М. Сошенка: Ч....й тобі скаже, дѣ вінъ живѣ. Вони тобі порадять, що робить съ Присєю и Ганнусею. Ніколе—бувай здоровий. Кланяється тобі Кулішъ.

(*) Калѣникъ—старшій сынъ В. Гр.—ча.

XX.

23 декабря.

Я лучче трічі чорта.... поцілюю, якъ матиму писать отому поганому С...му. Я тобі вже писавъ—якъ будешъ у Києві, то побачся зъ Ч...имъ и Сошенкомъ: вони тебе на все добре наставлять.

Цілюю твою жінку и твоіхъ діточокъ. Скажи Васи и Йосипкові, шо на той рікъ, якъ будуть добре вчитьца, я імъ гостин....

XXI.

22 января 1861.

Погано я зострівъ оцей повий поганый рікъ: другий тиждень вихожу зъ хати — чхаю та кашляю. Ажъ обісіло. Якъ тебе тамъ Богъ мілуе? Ти мабуть послідніхъ моіхъ двохъ пісемъ не получивъ що нічого не пишешъ. Въ першому письмі, адресованому въ Кіорсунъ, пославъ я письмо незапечатане, щобъ ти прочитавъ и переславъ въ Одессу полковнику И...цкому, главному начальнику Общества Мореплаванія и Торговлі. Письмо про Каленика. Друге письмо, адресоване въ Кієвъ, въ котóромъ также незапечатанное письмо въ Потóки на имъ Я. В... Т...ского: чи получивъ ти оті письма, чи ні? Чи получивъ, ти »Букварь« и »Оспову?«

Затакий пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче зъ тимъ сердешнимъ ґрунтомъ. (1) Та що ти зробишъ, то заразъ же и напиши мені, щобъ я знавъ що зъ собою робить: чи їхать мені весною въ Канівъ, чи ні? Якъ треба буде грошей, то напиши. А може я самъ привезу. Багато бъ ще дечого треба сказать тобі та нездужаю; нехай до другóго разу. Бувай здоровий, цілюю твоіхъ діточокъ и твою жінку. Т.

XXII.

29 января 1861.

Такъ мені поганó, що я ледве перó въ рукахъ держу. И катъ-ѣгб-батька-знає, коли воно полэгшає? Ось-що: Вчóра заходивъ до

(1) Дѣло о покупкѣ земли этой до-сихъ-поръ не кончено. Нашлись люди, которые разными косвенными путями препятствуютъ приобрѣтенію въ собственность роднымъ Тараса его могилы!

Тому доля запрóдала
Одъ краю до краю,
А другому оставила
Те, де поховаютъ.

Нашему жъ славному Кобзарю она и того не оставила!...

мене прощатця полковникъ Ан...чъ: вінъ сѣгодня поїхавъ въ Одѣсу. Ан—чъ сей—одинъ изъ самоглавныхъ членовъ Общества пароходства и торговли въ Одесі. Я просивъ ёго за твого Калѣника и вінъ мені сказавъ отъ—що: щобъ ти ёму не барившиися написавъ: которий Калѣнкови годъ и чому вінъ преимущественно учився въ Херсоні: чи навигаціи, чи механіки, чи математикки? Ему це треба знать для того, щобъ до чого лучче притулять Калѣника. Напиши ёму та попросі гарцѣнько, то може що й буде.

Чи пославъ ти моє письмо И...цкому въ Одѣсу? На(плю)й ти въ ярмолку отому жидові, що ти пишешъ, зъ ёго грунтомъ и зъ ёго хатою. Кінчай швидче въ Каневі, та напиши мені, якъ кончишъ, щобъ я знавъ, що зъ собою робить весною.

Прощай! Утомівся,—неначе копу життяза однимъ заходомъ змолотівъ.

Цілую твою жінку и твоїхъ діточокъ. III.

В) ДО САВИ Ч.

I.

С.-Петербургъ, 11 августа (1890).

М. Г.

Убѣдительнѣйше прошу Васъ получить (съ почты) 50 экземпляровъ моего »Кобзаря« и, по вашему усмотрѣнію, передать помянутые 50 экземпляровъ одному изъ кievскихъ книгопродавцевъ, а вырученныя деньги отдайте въ кассу кievскихъ воскресныхъ школъ и на досугъ извѣстите меня о вашемъ здоровьи, вашей супруги и здоровьи Ивана Максимовича Сошенка, за что будетъ вамъ благодарень и на услуги готовый.

Искренній Вашъ Т. Шевченко.

Р. S. Получили ли Вы »Кобзаря,« подписаннаго моею рукою на ваше имя?

II.

6 ноября (1890) С. П. Б.

Любій мій и щірій землякъ!

Спасібі вамъ за письмо ваше, и велике спасібі за Кобзаря мого, що ви ёго такъ щіро привітали. А теперъ ось—що: Або самі, або скажіть И. М. С...ку, щобъ вінъ дознався,—де тамъ у Кііві живе Мадате С. Якъ дознається, то щобъ пішовъ до неі та подивився, якъ

тамъ живуть мої небоги: Прися и Ганнуса, та будьте ласкови напишіть мені.

Ще ось—що: напишіть мені швиденько, въ імя Божє, що робитця въ самихъ воскреснихъ школахъ?

Ще ось—що: Скажіть Ивану Максимовичу, щобъ вінъ вамъ щиро сказавъ, чи здорова ёго жінка и ёго чорнявая Ганнуса? Вінъ мені самъ не напише: ледящо! та ще й старє ледящо!

Оставайтесь здорові—нехай вамъ Богъ помогает на все добре!

Искренній вашъ Т. Шевченко.

III.

4 января 1861.

Вельми шануемий землякъ мій!

Посилаю вамъ на показъ 10 екземплярівъ мого Букваря; а изъ Контори Транспортівъ ви получите 1000 екземпл. Добре булобъ, якъ би можна роспўстнтъ ёго по уїзднихъ та по сельскихъ школахъ. Та вже що хочете, те й робіть зъ нимъ, а якъ Богъ поможє,—зберетє гроши,—то положіть ихъ въ кассу вашихъ воскреснихъ школъ.

Я и чувъ и читавъ, що Високопреосвященний Арсеній дуже возревновавъ о сельскихъ школахъ и жалуетця, що не печатають дєтєвихъ букварівъ. Покажіть ёму мій Букваръ и якъ що вподобаетця, то я и ёму пришлю хочъ 5000 екземплярівъ, звичайно за гроши, (по 3 к.), *бо це не моє добро, а добро нашихъ убогихъ воскреснихъ школъ*,—такъ и скажіть ёму.

Думка есть за Букваремъ напечатать лічу (арифметику)—и ціні и величині такої жъ якъ Букваръ. За лічбою этнографію и географію въ 5 копїєкъ; а исторію, тільки нашу, може вбгаю въ 10 копїєкъ. Якъби Богъ помігъ оце малє діло зробіть, то велике бъ самє зробилося.

Старє ледящо (Сошенко) такі спромоглєся на аркушъ папєру та вже такъ ёго знерєжавъ, що й курці нема де клюнуть. Та такъ по-письмєнному, що я насілу второпавъ. Кланяюсь и ёму и ёго жінці. Те, що просівъ вінъ, може зробітьця.

Бувайте здорові! нехай вамъ Богъ помогает на все добре. Низєнько кланяюсь вашєй жінці и вамъ.

Искренній Вашъ Т. Шевченко.

P. S. Чи бувъ мій братъ у васъ и що вінъ тамъ зробивъ зъ своїми недолітками?

IV.

12 генваря 1861.

Будьте здорові зь новимъ рокомъ! Пославъ вамъ сегодня свого добра 1000 штукъ. Приміть ёго, та що хочете, те зь нимъ и робіть. Добре булѡбъ, якъ би ёго можна булѡ пустити въ села: тамъ би воно швидче прийнялося. А втїмъ, якъ знаєте такъ и робіть.—Низенько кланяюся вашій жінці и вамъ.

Т. Шевченко.

26 Февраля 1862 года.

САВА Ч.

ВЕСНЯНКА.

Идє весна, идє красна, —
 Земля оживає...
 Ждемó, ждемó доли-воли—
 Немає, немає!
 Течє річка широкая
 Скрізь по-підъ горюю: —
 Ой поплила наша доля
 Уплинь за водою!
 Повій, повій, буйний вітру,
 На-чась, на-годину!
 Ой верні намъ нашу долю
 Зновъ на Україну!
 Ой не віє буйний вітеръ,
 Ледве позіхає...
 Знову доли виглядаєшъ,
 А доли немає.
 »Браті мої, товариши,
 Орли молодії!
 Осідлаймо, браті мої,
 Коні воронії,
 Та поїдмо на тіхъ коняхъ
 По широкімъ полю,
 Здоганяти, переймати
 Козацькую долю!
 Запитаймо долю-волю,
 Де вона блукає;
 Попрохаймо—нехай до насъ
 Въ гості завітає!«

Миколайчикъ Білокопий.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

(Записано въ Слободській Україні, въ *Изюмскімъ* повіті *Харківської* губернії).

VI.

ТРИ ПІСНІ, ОДЪ БАБИ ДЕНІСИХИ ЗАПИСАНІ.

Дениси́ха зъ казеннаго села. Чоловікъ її (уже другий) гончарь. Доля її дуже нещаслива випала:—чоловікъ пье. Пропивъ и худобу всю, позастановлявъ що́ можно було, и якъ вже ні-за-що пити, то зробить що-небудь, по сво́му ремесству, то за пів-ціни и пропьє. Бідна жінка ходить скрізь, просить роботи. Дуже увірилось її таке гірке життя. Просила, чи не можу я дати її билетъ... «поплескалась би я за чумаками, на Дінь. Тамъ моя старшенька дочка у наймахъ. Воно собі намовилось, чи не зароблю на юпочку. Богъ зна, у якихъ то людей вона живеть? Якъ то зъ нею поведатця? Може тьнуть її, молоду, що дня? Боже, Боже! Яка моя доля гірка та нещаслива!.. Взяла бъ її сюди, до себе; такъ щожъ—чоловікъ такий!.. А змоляли люде: «иди, та йди! Тобі добре життя буде зъ нимъ.. Вінъ гончарь!» Добре!.. Наче серце мое знало—що не буде добра зъ ёго. Усе не хотіла, усе одмовлялась. Пропала я теперъ изъ дітьми. На віки зав'язавъ мені головоньку сей рабъ, п'яничка проклятий!.. Охъ, якъ мині обридло, гріха тутъ набираючись, зъ такимъ чоловікомъ! Лишечко мое, лишечко!

»Ой волі жъ мої, та половіи,

Чомъ же ви не йорете?

Ой літа жъ мої, та молодії.

Чомъ же ви мірно йдете?

Та поганій, хлѣпку, та поганій, малий,
 А волі половій.
 Чи не вернутця, чи не прийдутця
 Літа мої молодії;
 Ой якъ же намъ самійъ орати,
 Нікому поганіти,
 Ой и якъ намъ марненько не йти,
 Нікому насъ шанувати.
 (Така й моя доля!)

Ой темная та невѣдная ніченька,
 Ой дурная та нерозумная дівчина!
 Полюбила та козаченька старого,
 А ведє єго та за рученьку пьяного. (2)
 (Моя це пісня).

А владє спати та на тесовій кроваті, (2)
 А сама идє у зелений садъ гуляти,
 Та забула голубочкамъ сказати:
 »Не гудіте, сині голубочки, на хаті,
 Не збудіте мого миленького въ кімнаті.«
 Яжъ думала, що мій милий спить—не чує,
 А вінъ на мене та нагачку готує.
 Яжъ думала, що нагачка—шүточка,
 А де вдаре, то розсядетця шкурочка.
 Яжъ думала, що вона зъ паперу (!),
 А вона зъ собачого ремєню.

Ой по горахъ, по долинахъ
 Туманъ налягає,
 Поміжъ тими туманами
 Сивъ голубъ лігає.
 Та літаючи бурбоче,
 Голубки шугає.
 Ой зострівся сизий голубонько
 Та зъ буйними вітрами.
 Ой ви вітри, ви буйні,
 Ви всюди бували,

(*) Нижні співають: »Яжъ думала, що вона зъ паперу.«

Чи не бачили, а чи не видали,
 Та моєі голубки?
 Хочь бачили, хоть не бачили,
 Та незнаємо, якъя?
 — Сама сіза, сизокрила,
 Лічко якъ калина.
 Якъ стрепенувся сізий голубонько,
 Якъ стрепенувся, та й поленувся,
 Та на сінее морє. (двічі).
 На сінєму морі, на синєнькому,
 Тамъ голубка сизєнька,
 Вмиваетця сіза голубонька
 Холодною водою,
 Втираєтця сіза голубонька
 Русію косію.
 Рості косо до пояса,
 Якъ у саду вишня,
 Моли Бога, молодий коваче,
 Щобъ за тебе вийшла.

»Се старосвіцька, ій же-то Богу старосвіцька. Теперъ, правда,
 и іі перевернули на московську, та цуръ ій. »*Ой де ваші дѣми?*«
 співають.—*Дѣми!* Ачъ які!—Теперъ що? Теперъ ві, ві, ві... ві-
 кало, а не піснї.—«

— Заспівайте жъ ще якої,—тільки старосвіцької.

— »Та я за цимъ брїдїємъ усі позабувала. Та вже й не рано.
 Піки то досѣдкаєш до дому. Прощайте!«

VIII.

ОДЪ БАБУСІ ТЕТЯНИ ЗУЗУЛИХИ ТА ОДЪ НАСТІ СОПУНКИ.

Тетяна була колись крепачкою. Теперъ, вже годъ зъ двадцять
 якъ вільна. Чоловікъ у неї такий—що тільки Бога дякувати за та-
 кого. Нема надъ ёго чеснішого. Якъ скаже—такъ воно й буде. Сло-
 во свое поважає. Вінъ уже старенький. Кохаєтця у пасікахъ.

Синівъ своїхъ поженили, виділили. Живуть теперъ сами. Хата

у нихъ гарна, съ кімнатою; рублена. У дворі — всѣго доволі. Кругомъ їхъ живуть и діти—по своїхъ дворахъ, цілий хутіръ.

Зузуля Андрій — чоловікъ поважний, старосвіцький. Тетяна, хочъ їй вже пятьдесятъ простукало—и досі весела, жартовлива. Та й чого їй смутковати?—Де вона—тамъ и регіть, тамъ и жарти. Оце прийшла привязувать мнѣ колодку. Одкупаюсь грішми — не бере. Почастувавъ. Одчепила колодку; а й важку жъ десь добула! Випивши чарку ще повеселійшала. Носитьця по хаті, приспівує, танцює. И все у неї виходить якось любо. Народу зібралось. Рего-чутця... а вона співає!

»Кужелю, мій кужелю, }
Я робіти не здужаю. } 2.

Якъ би літа вернулись,
То щезъ хлѣпці горнулись.

Кужелю и пр.

Скїну, кужель на полицю,
Самá піду на юлицю.

Кужелю и пр.

Якъ би скрипкі та цимбали,
То щезъ ніжки поскакали.

Кужелю и пр.

До кужеля лежѹ, лежѹ,
До чарочки біжѹ, біжѹ.

Кужелю и пр.

»Се вамъ хатня Зузуля таку пісьню накувала. Запишіть; та нѹте бо, не лїнуйтесь, записуйте.—Записали?—ну, гараздъ. Отъ вамъ ще одна.

Заболіла головочка, заболіла,
Що велику кудѣлицю навертіла. (2)

Ой поїхавъ мій миленький, та й у поле, въ степъ,

А я тую кудѣлицю та й объ зѣмлю репъ! (2)

Лѣжить моя кудѣлиця, обдулася,

Яжъ, молода, горілочки напилася. (2)

Напилася горілочки, напилася,

Въ новій хаті, на кроваті, звалилася. (2)

Ой прїхавъ мій миленький, таї питає:

»Ой чи дома діти, мати, чи не має?« (2)

— Наша мати, наша мати, напилася,
Въ новій хаті, на кроваті, звалилася. « (2)

— »Цітьте, діти, цітьте діти, не гудіте,
И свої матусеньки не збудіте. « (2)

Бачъ який чоловікъ. Своєї жінки боїтця.

Теперь самъ идѣ, будіть буде; та тихенько:

»Устань, устань, мой міла, пробудися,

Ой нажь тобі карббванця, похмеліся. « (2)

А его мила ему й одказуе:

»Не поможє карббванець, не поможеть два :

Вчѳра пила на корѳву, тепѣрь на вола (3)

— «А щобъ же ти, мой міла, здорова була (3)

Що ти могѳ та вѳлика, сама пропила. « (2)

»Бачъ и знайшовъ за що дяковати.

Що нікого не мішала; сама зробила — тай думки нема!
О, бодай ёго! «

Проспівавши, бабуся стинилася трохи. Сіла. Обтираетця хусткою; заправляє волосся підъ платокъ: вибилось—світитця. Просимъ щобъ розказала що небудь.

Отъ, незнатъ що вігадали. Якá така вамъ розкащиця достáлася. Незнаю нічого. Не буду розказувати. Хибá, чи не розказать, якъ чоловікъ узавъ другу жінку?—Ну слухайте жъ.

Узавъ другу жінку чоловікъ, и питаютьця одінь одного норовівъ.

— »Які въ тебе, серце, норові?

— Э, въ мене, жінко, які норові! Якъ віпью горщá воді, ищѣ й друге, воді святбі, такъ я такий у пълнстві негарний, що я й самъ своїмъ норовамъ не радъ. А які въ тебе, душко норові?—И, въ мене, чоловіче, які норові!—Хибá якъ розсѣрдись, такъ дні два и говорить не бѳду, и хáти не топíтиму. « Гараздъ.

Ото вінъ пішовъ, бачъ. на тiкъ изъ синáми одъ перѳої хазяйки, пішовъ на тiкъ молотіть. А вінъ, бачъ, и розсѣрдивъ хазяйку, ужѣ розсѣрдивъ. И приказавъ синамъ и воді, и дровъ наносіть, аби бъ вона вітопила, та істи імъ зваряла.

Отъ вінъ уже тамъ на току молотіть, молотіть, молотіть, та все на верхъ позирá, чи нейдеть димъ, чи нейдеть? Ну, уже люде перетопили, ужѣ й поспідали, пора бъ ийти обідати, а вінъ усе молотіть, усе молотіть, зъ синáми.

»Ну, ходімъ жъ, діти, каже, обідати,—що Богъ дасть!«

Прийшли въ хату, а вінъ за стілъ сідає. А жінка сердитця: нічого не наваріла.

»А подай, сїну, водї.« Се буде питъ, буде п'яний, свої поровї показуватиме. Набравъ синъ горщя водї. Вінъ випивъ и сидїть. Оце трішки взяло.—»А набери, сїну, другий горщя.«

И другий випивъ.

Оце оп'янівсь уже. Далї, зв—за столя якъ поточитця, та до припїчка, та за рубанецъ. Та взявъ її за шерсть... якъ узївъ її возїть, та возївъ її, возївъ... уже їй и не хочетця, а вінъ знай перє тимъ рубанецмъ. Ото вїгнувъ та підъ пїлъ и упавъ. И захарчавъ. П'яний!

Вона мерщїй підъ голови єму подушечку.« Цїтьте, діти, (гомонїть, бачъ), цїтьте, щобъ батько не почувъ, щобъ батька не збудїли.« А сама до печї!

Напекла єму скоро. хутко... такого — ажъ шкварчїть.

А вінъ тоді: »хм!« Бачъ, прошнўсь. »А, жінко, що я набрїявъ! Силїни дїла на току вгїявъ«... журитця. Чи я тобі, душко, нічого не казавъ?« а вона:—Та ні, сєрце, нічого. Якъ упавъ, такъ и захарчавъ. Сядь, сєрце, сядь, милєнький, закуси хочъ трїшки гаряченькимъ. Я думала що ти менє бїтїмешъ, а ти й байдужє, душко! Якъ упавъ, такъ и захарчавъ зєразъ.«

А вінъ то її тувивъ, якъ сучку, то вона мовчїть. Такъ її навчївъ!« А то ще:

Чоловїкъ одруживсь, та жїнци и не смїє казати, а котовї приказує: »гляди жъ коте: вївци нашї, и корови; та вївса конямъ дай...« А самъ поїхавъ у лїсь, своєю худобою.

Прихавъ до дому.

»А що, коте, чи ти напувавъ коровъ та овєць?«

А вона одвїчає:

— Э, чоловіче! Вінъ изъ груби не встававъ. Лежїть собі сибїрний, и хвїстъ на бїкъ повїсивъ.«

— »Давїй же, накажїмо, жїнко, котя.«

— Давїй, чоловіче, накажїмъ сєго трежлятого, щобъ знавъ по хазяїству.«

— »Ну, лягай, жїнко,« каже чоловікъ.

Та узївъ того котя, та й пустївъ їй підъ сорочку, на плєчі,

Якъ смурнѣ тогѣ котá, та за хвістъ:—а кіть кігтями за жінку,
та—увá—ва, увá—ва!

А чоловікъ той зновъ якъ смурнѣ, якъ смурнѣ, та за хвістъ
сїпъ та сїпъ!

Якъ подряпавъ їй кіть усѣ тіло, то вона:

»Чоловіче, чоловіче! Я лүчче са́ма и напува́тиму, и дава́тиму,
тільки прости́ вже, нехай́ тому́ ко́тові лиха́ година!»

Оттакъ то вчáть жінокъ, щобъ не лїнува́лись хозяйственá до-
глядати.»

На се кто́сь сказа́въ ба́бі, що, мабу́ть, той чоловікъ не любивъ
своєй жінки, ато́бъ такъ не катува́въ.—Э, нелюбивъ! Вінъ би й радъ їй
любити, такъ шо́жъ якъ леда́що. Отъ якъ навчивъ добре, якъ по-
общалась що небу́де лїнува́тись,—ну, тоді вже можно любити. А то
якъ їй любити?

Ой умру́ я, умру́,

Та буду́ диві́тця,

Ой чи́ буде́ мій миле́нький

По́ мині́ жу́ртця?

А вінъ зажу́рївся,

Въ жу́панъ на́рядївся,

Ой сї́давъ ко́ня воро́ного

Та і́де же́нїтця.

А я якъ схо́плюся,

За плече́ вхо́плюся:

Ой верні́ся жъ, мій миле́нький,

Ще́жъ я не скончу́ся.

— По́ки ти скончи́вся

То я й оженю́ся,

По́ки тебе́ похováю

То я й наживу́ся.

Пі́йте гу́си во́ду.

Ви лю́де—го́рїлку.

Ой по́ихавъ мій миле́нький

По́ молоду́ жінку.

»Погна́ли два ді́ді сьвѣтину па́сти. И взя́ли собі́ и о́гню, и
пїонці́, ка́шу варити.

Нава́рїли ка́шу.

Підї, лялю (а вони лялями звались), підї лялю, заверні бїцю.»

Вінъ пійшовъ, завернувъ бїцю, а вінъ кашу вѣрить.

Прийшовъ, а той кашу вївѣ.

»Де, лялю, каша?»

— »У дүші.»

Ну, и даромá.

»Підї жь ти, лялю, заверні бїцю, а я тепѣрь буду коло жижи.»

Той пійшовъ бїцю завернути, а той узавъ кожухъ, тай уложивъ у жижу. Прийшовъ.

— »Де, лялю, кожухъ?»

— »У жижи, лялю.»

И—и, той и здрочивъ за кожухъ.

— »Давай позиватьця.»

— »Давай, лялю.»

Идутъ до панівъ. Прийшли.

— »Зачимъ ви, старічки, прийшли?» питає панъ.

— »Та до вáшої мїлости, пáне. Отой чоловікъ мїй кожухъ спаливъ.»

— »На—штóжъ ти этава старіка кожухъ спаливъ?»

— »И,—пáне, пáне! Коли се було! Се було тоді, ще якъ ми лялю звались, та бїцю пасли (а вони учóра лялями звались).»

— »Тьху, растáкъ....коли згадали позиватьця. Пашли прочь! Оттáкъ имъ загнүвъ на прощáнна, тай одпустівъ.»

На се, приходить Настя Сопунка. Увьязалась до неї Тетяна. Шуткує.

Згадала щось Настя про свого покійничка, про свого чоловіка, тай каже Тетяні:

»Ти ще тоді молодá була, та гáрна.»

— »А хибá жь я тепѣрь погáна?»

— Та ні, и тепѣрь гарна, одказує Настя. Тільки ротъ чогось запáвъ.

— Э, бо—зна що! Якъ закласти тудї камінець, то буду зновъ така якъ и була. Не знать—щó торóчишь, сѣрце!»

ІХ.

ОПОВІДАННЄ Н. СОПУНКИ.

»Я согрїшила передъ Богомъ: хотїла котá повісити.

Взяла обрївка, за шїю завязала, тай бью ёго, бью. А вінъ, якъ сунетця, та на шїю, та й очіпокъ збивъ зъ голови; и ввесь видъ мині подрїпавъ. А я тоді: »рятуйте, рятуйте!« Та ледве одбілась.

Такъ и теперъ наказую дітямъ. Сохранъ васъ Боже котá вішати. Теперъ, и горшки поваяє, и молоко віпше, то я наче байдужє, вже не вішаю.

Бачъ, я ёго бью, а собáка й бїжить. А вінъ злягáвся, нікуди тикать—та на мене. Тай запустивъ кігті, бо—дай ёму!

* Собáка гарчить, а вінъ ще лүчче, ще лүчче! А кровъ такъ и юшіть.»

— »То, душечко, грїхъ кошáчий,« озвалась Тетяна.

(Сміютця).

Навернулось на очі Тетяні якесь хлопця мале.

— »Ти чий?«

— »Мáтеринъ.»

— »А батько де?«

— »Вмеръ.»

— А багато васъ у матері?

— Пятеро.

— »Бачъ, се такъ якъ у насъ зъ Зузулею. И у насъ пятеро, каже Зузулиха, обертаячись до Насті. И въ насъ сімья велика, московська! Зузуля расплотивъ: да—алєко кóрнемъ пустивъ у землю—Зузуля! А, матінко рідна! Скільки жъ то горя приймешъ поки їхъ до розума доведешъ. Дітей треба випробовувати. Випробовуй їхъ, що зъ нихъ за люде вийдуть... Та й то не вгадаешъ. Отъ и я своїхъ. Якъ вже я не випробовувала? А не вгадала: Думала що матеръ поважатимуть, слухатимуть... ажъ де тобі! Сами хазаїні!

Отъ недавно прийшовъ старшенький... Вмовляємъ ёго зъ старімъ. Просимъ: послухай нашої совісті, синку! Такъ де тобі...»

»Та я нічого...« Де тамъ нічого, коли на свої очі бачила.... А, голубочко мїла! А всіхъ то їхъ жалко, усіхъ підъ серцемъ

віносила... И, мамочко, мамочко! Якъ же їхъ жалко. Пропадуть, їй же то Богу, пропадуть. Хочъ би трохи оханулися... Бачъ, уже й люде на нихъ не такъ дивлютця...

Теперьъ свѣтъ не такий. Теперь не шукай правди.

Ніхто тебе не постереже... хочъ пропадай! Наче й незнають... Та й дежъ їмъ знати?!... Едїнь Богъ усе знае. Эге, усе знае та нічого не каже, мовчить!

А тутъ горе! Синъ на 1-й неділі хрѣпки давъ. Взявъ та й умеръ. Догадався. А, голубочко мила!«...

Тетяна почала вбиватьця. Такъ и голосить, такъ и голосить. Далі, якъ трошки стїшилась, Настя й каже.

»Се въ тебе, Тетяно, сухий плачъ. Точнісінько якъ у Павла Несмошного. Плаче—плаче, а слізъ не має. Важко!« — — — У тебе жъ, слава Богу, не одна дитина. А отъ, у Насті їхнїї, одиць синъ бувъ, тай то у холѣру вмеръ. Такъ щожъ!

Обмила его (Настя), и на стїзь положила. Стала сама у кутокъ, тай дивитьця—що синъ на столі. Далі, якъ підскочить до ёго, якъ лясне ёго по щоці разъ, и вдруге...

»И ти, каже, сучий синъ, умеръ, мене покинувъ на старість!« Упала тай заплакала. А то, а ні смѣиноччи не впустила.

На другий день и її найшли на печі. Уже й охолонула. Нікому було й очей закрить.

Не на—довго жъ сянь її покинувъ.«

X.

ЩЕ ДВІ ПІСНІ ОДЪ ТЕТЯНИ ЗУЗУЛИХИ.

1.

ПРО ЦИНБАЛА.

Та й шовъ Цинбалъ дорогою,
 Та й пісні співає.
 Та й сівъ Цинбалъ підъ вербою, }
 Горілку кружляє. }
 Якъ кинувся старий Цинбалъ,
 Ажъ волівъ не має.

Якъ ударить старий Цинбаль }
 Объ поли руками. } 2
 Оттеперъ же ми, братці моі,
 Пропали зъ довгали.
 Да прокляті бусурмени }
 Волівъ позаймали. } 2
 Дай усіжъ воли позаймали
 Бривого лишіли.
 Ой тамъ наші чумаченьки }
 Та й заголосіли. } 2
 Да хилілися густі тали,
 Куді воли гнали,
 Да покрілися бусурмени }
 Густими тернами. } 2
 »Да біжіжъ, біжі, Волошенку,
 Навздъ, въ Комишанку,
 Ой дай же ти, Волошенку, {
 Да всімъ панамъ знати, } 1-й р.
 Ой шобъ дали чумаченькамъ }
 Волівъ пошукати. } 2-й р.
 Да въ неділоньку-пораненьку,
 Да всі двѣони двѣонять;
 Да й ужежъ наші чумаченьки }
 Навздъ волівъ гонять. } 2
 »Бачъ, пани помогли!! Се чумацька, стародавна.«

2.

ПРО НЕГРУЕНКА.

Ой ти жъ Негруєнку,
 Ти вдовинъ сїну,
 Ти вдовинъ сїну— {
 Одінчику. } 2
 Та не пій, сїнку,
 Горілочка,
 Рано—пораненьку }
 Въ неділоньку } 2

— Ой якъ мині, маті,
Не п'ять, не гуляти?

Ой що мені, мати, }
Й пани улюб'їли, } 2

И пару коней
Мині подар'їли.
И пару коней,
Боні воронї,
И вся збр'я }
Ясненькая. } 2

И сідлечка
Золоті.

(> Оттакъ пані люблять дурака <) Т. 3.

И стреміночки
Жемчужні.

Ой у неділю,
Рано—пораненьку.
Дай усі дзвони
Голосні дзвонять.

Да вже Негруєнка }
Дай у руки лоблять. } 2

Да й усі дзвони
Задзвон'їли,

Да вже Негруєнка
Да й у руки влов'їли.

Да й ведуть ёго
Да й по вулицямъ, (2)
Да й по широкимъ

Да й дорігами
Проб'ївними, }
Мою тні діми }
Високі, } 2

Мою тні двірі
Хрустатні.

Та й вкинули жъ ёго
У темну темницю,

У темнѹ темнїцю,
 У пресподницю.
 Та ишли дівки
 Зъ Мака́рівки,
 Та вірвали квітку
 Зъ рожевого цвітку.
 Та вкинули квітку
 У темнѹ темнїцю,
 У темнѹ, темнїцю,
 Пресподницю.
 — »Теперъ, моя ма́ти,
 Буду літо знати!
 »Бо́лі матіръ згадавъ!« Т. З.

Тутъ попрощалась зо мною Тетяна, дякуючи такъ: *»Спасїбі самъ—що ми прийшли къ вамъ.«*

Почали ми прощатця зъ бабусею. Устала вона, перехристілась, уклонилась, та й каже: *»спасїбі Бо́гу, та й вамъ. Пошли вамъ, Бо́же, щастя й долю и въ до́мі и въ полі, и въ путі—въ доро́зі. Пошли вамъ, Бо́же, усє, що са́ми у Бо́га просїте... Поцілувались; пішли до дверей, ажъ вона вернулась. Зближилась до мене, взяла за плечє, тай каже: »Дай тобі, Бо́же, щобъ ти потихєньку гомонївъ, а грома́да бъ тебе слухала! Ні, се велике сло́во. Прокажи трїчі та перехристісь, то вонó такъ и буде.« Далі, обернулась до моєї ма́тері, що тутъ же стояла, и каже: »Якъ провожатимешъ сїна, то вийди за ворóта, та перехристісь, и прокажи трїчі: »Дай же, Бо́же, щобъ синъ мій потихєньку гомонївъ, а ёго грома́да бъ слухала. То Богъ и дасть!—Прощайтежъ!«*

XI.

ЗАПИСАНО ВІДЪ РОЗНИХЪ ЛЮДЕЙ.

- Уліта іде—колі то буде.
- Тїха вода людей топить, а бурна тільки лякає.
- Дивись! панъ, а балакає ягъ и люде.
- Трудно намъ Бо́гу мо́литись, а ще труднїше ба́тька й ма́тіръ, при ста́рості—літяхъ, годува́ти.

— А вона сталася: ні вь вбзі, ні вь переводзі, а тїсяшниця.
(Казано про вдову багату що не вмїла грїшми орудувати якъ слїдъ. Чого не треба бь—того у її багато, а якъ що треба—грошей нема, недостача).

— А могїла жь гърна у насъ! На степу, та така крўгла, така гърна... По їй, неначе чотїрі жїли напружїлись. Гърна могїла. Мабуть насїпана. Вже тїльки верхъ їй не браний, а не розсипаетця.
(Землі у людей хочъ и у казеннихъ, мало. Найбїльше 4 десятини на дўшу, тимъ и по могїлахъ брють.)

— Я самá собї гурть.»

(Просили одну бабу сїсти »до гурту«, бо вона сїдїла собї особливе. Отъ вона такъ и одказала).

— Москалі якъ зїйдутця—то хїба тїльки щобъ виляяться. Ай лаютцяжъ... Боже мїй! Такъ и тїжать, такъ и тїжать одинъ одного. И нїчого!

— Поляскуецця бриль соломьяний—наче золотїй; та гърний, та акуратнїй!

— Великий дубъ—та дїпнãстїй.

— »Чудо тобї розкажу. Пішла я на Великденъ до церкви. Стою. Коли се почали Евангелїе. Одинъ скаже, а другїй ще повторить. Та й дочитались же до такого страмного, до такого страмного (*)... та ще й такъ: одинъ скаже, а другїй повторить. Та такъ и вигукують, матїнко, одинъ передъ другимъ.

То я мерщїй зъ церкви. Не пїду бїльшъ, коли тамъ таке страмне читають. И Бога не боатця, и людей не соромлютця, а тамъ повна церква.

Уже на—що, пашъ дякъ, Семень Петрївичъ, та й той такого не прочитае; ні, не прочитае. Людей посоромитця.»

(Се розказувала одна баба. Дуже богомїльна була, все по церквахъ ходила. А зъ сего случаю, и не заглядувала туди).

— Васъ тутъ до веснї Богъ мãтїме, чи нї?

— Не милá та хворостїна, що по очахъ бїла.

— Ложкою кóрмлять, стеблóмъ очї кóлять.

— Се хочъ и вь мужїквї, а теперъ такъ чéпно.

— Великий ведмїдъ, та кїлце вь носї.

(*) «Не оль похоти мужскїя» и д.

— »Ишло три п'арубки, и оди́нь у одного й пита́ютця:

»Що тобі ма́ти наварі́ла?

Оди́нь ка́же: »зварі́ла ма́ти галушкі́.« Дру́гий ка́же: звари́ли ма́ти кулі́шъ » А тре́тій ка́же: »зварі́ла мені́ ма́ти джигу́на (*). Я і́въ, і́въ, та хоті́въ Бо́гу помоли́тця, такъ ніякъ не мо́жно. Усе і́сти хб́четця.«

— »Каца́пъ Бо́га не т'я́мить. Хри́ститця, поклони́, кладі́, лобъ собі́ розбива́е—а Бо́га ні—ні, не т'я́мить.«

— »Ой Бо́же мій, Бо́же мій! Коли́бъ хочъ ти прибравъ пані́въ до се́бе!«—»Э, ду́шечко, и воно́ жъ тварь, и воно́ жи́ти хб́че.« (Зъ розмови двохъ бабъ).

»Якъ що, то я й Бо́га не побою́сь, не то—що!«

На за́здному́ двори́ набилосъ москалей повна хата. Було въ но́чі. На двори́ су́га така́ що й дихати не дае́, не то що.

Повбіра́лись москалі́ у хату, грію́тця.

Спитали́ собі́ *холоди́ю* на вечерю; і́дять. А найми́чга, дівчина по 15—му́ году, лежучи на лежа́нці, вмовляе́ і́хъ щобъ швидче і́ли, та влада́лись спати:

»Та ло́пайте бо швидче́, ка́же, та влада́йтесь хро́пті́.«

— »Ну, ты! ча́во ругае́шься? Ні́што мы ло́паемъ.«

— »А вже́жъ, ло́паєте.«

— »Ну, а хахли́, то́же ло́пають?«

— »Э, ні, ви́бача́йте. Хо́хлі́ і́дять, пані́ ку́шають, а москалі́ ло́пають, або трі́скають: Я́къ вамъ лу́чче?«

»Чомъ ви не хб́чете балака́ть зо мною́ по нашому́?« питаю́ на доро́зі мого поштаря́, що все ми́ні одка́зуе по москoвськoму.

— »Чомъ! Отъ що́ дня возимо́ пані́въ. Та якъ почуе́, що го́монимо по своєму́, по хохлацькі́, то зара́з и ла́е:« Хахли́, дураки! »А коли́ не цурае́тс'я—такъ бу́демъ балака́ть и по мужичо́му, по прб́стому.—«

— »Ви москалі́, ви зъ До́нщині́, а наші́ діди́ підъ Га́тьманами́ бу́ли. Ми Га́тьманці́.«

(*) Джигу́нъ—самий сірове́ць, безъ пи́ова и со́ли.

- Ніхто намъ не помôже окрімъ Бôга небéсного.
- А вінъ и плéще до мéне чéрезъ рíвчакъ.
- Сáдьмо, старий, вь пáрі, щобъ грéчка родíла.

Бувъ я у Святихъ Горахъ. Піднявся на скелю, на самий верхъ, дивлюсь. (А ся скеля крeйдяна вíсить надъ Дінцемъ. За Дінцемъ лугъ великий, безкрайй). Прийшовъ ще чоловікъ. Дивуємось. Ведемо розмову про те, що дуже вíсоко стоїмъ.

Нагадавъ я, що тутъ одна жінка, оттавички задивилась, та й дитину изъ рукъ упустила.

— »Э, тутъ ще не те було! одказавъ той чоловікъ. Тутъ було таке, що оце прійде сюди яка жінка изъ дитиною на рукахъ, а воно вíхопить ту дитину, тай понесé... Отóжъ нóсить, нóсить скрízь, и по-надъ Дінцемъ, и по-надъ лúгомъ, тай зновъ принесе и положить у руки жінці.«

»Що́жъ воно було?« питаю

— Якъ що? Авже́жъ Микола Чудотворецъ.

— И тепе́рь вінъ таке творить?

— Ні. Тепе́рь его не видно. Отъ уже роки́въ зъ 15, якъ нема. Богъ ёго святий зна, де вінъ тепе́рь повертаеця?«

XII.

ВІРШИ.

I.

РИЗДВУ.

(Одъ Ивана Михайловича Полторацького,
зъ хутора Головинського).

Здорові́ будьте съ тимъ, пані,
Съ чимъ я ось до васъ прихався,
Та й не перече лишъ мнi,

Бо я сѣго не сподівався.
 Скажу я вамъ вість чудну и дивну,
 Да тільки жаль що половину
 Того вже дива позабувъ.
 А якъ поправді вамъ признатьця,
 То (ви) скажете, що такъ и не статця,
 Бо ще не бачивъ, тільки чувъ.
 Хочъ смійтеся жъ, то се не брехенька,
 Не съ себе я відумавъ самъ;—
 А насъ булá тамъ гурбá не маленька,
 И я жъ бувъ надъ нима тамъ личманъ;
 И звали насъ: я—Опанасъ,
 Яцько, Панько, и бувъ Протасъ,
 Та ще й Явтухъ підпасичъ бувъ у насъ,
 И овечáтъ у насъ булá ватага,
 То й не підходъ було воряга,
 Бо вже дамó парла, аби хто вчувъ.
 И се жъ було не середъ літа,
 Да тільки въ темному краї.
 Ми пасли овечáтъ до світа,
 Якъ на весні буває въ маі.
 Кормокъ придався зелененький,
 Були кошáри готовенькі,
 Привілля для всѣго булó.
 На тирло було де стати,
 Була вода щобъ напувати,
 Признатьця, все для насъ було.
 Денѣкъ лучився веселенький,
 И вівці пáслися гараздъ;
 Надвечеръ трохи ставъ хмаренький,
 И дощикъ збризнувъ тільки разъ.
 И такъ, уже повечеріло,
 Не зоряно жъ, а похмарніло,
 То я Яцькові и заказáвъ:
 Женіть лишъ вівці изъ Протасомъ,
 Да й запирайте жъ викрутасомъ,
 И щобъ котóрий зъ васъ тамъ я спавъ.
 А ми пішли у вербняжокъ, .

Панько и я, да ще й Явтухъ,
 Бо не далеко бувъ лужокъ;
 А ось біжить Протасъ—
 Трюхъ, трюхъ до насъ:
 »А що, чи справились, Протасе,
 Гараздъ? Да глянь лишъ, Опанасе!«
 — »А що тамъ ё?«
 — »Бачъ, на небі якъ зоря погоріла,
 Глянь, глянь; вся якъ жаръ покрасніла.
 Се та й не дурно такъ.«
 Я, гудкь! ажъ далєбі що красніе,
 Да ще не такъ якъ на морозъ;
 Дивлюсь далі, ще щось
 Ясне; та й думаю,
 Відкіль (же) се взялось?
 Ні, се щось дивно бути має,
 А далі хлопцямъ указавъ:
 — »Чи бачили ви таку зірницю,
 Хоть утрєнню, хоть вечірницю,
 Бо зъ-роду вь—перше бачу самъ?«
 — »Дивітця нашъ Яцько якъ дже!«
 Явтухъ, побачивши, сказавъ.
 »Уже жъ вінъ се та й не дурно такъ пилує!«
 А далі ось и закричавъ:
 »Сюди, Панько, Опанасе,
 Сюди, Явтухъ, и ти Протасе
 Яквїсь варяга причвалавъ!«
 Ми кинулись туди скорїйше,
 Измовлялись бить(и) его дружнїйше,
 Щобъ бїльшъ уже не ворувавъ.
 Ми щобъ туди—волосся дубомъ,
 Якъ би одъ відьми устає,
 Такъ ми: хто рачки, а хто пупомъ,
 Абп бъ побачить хто тамъ ё.
 Вь кошарі, съ края вь край шагасе,
 Таке велике, а ще й літасе,
 Не чоловікъ, а бачця схоже.
 Панько сказавъ се: »Гарна птаха!«

Явтухъ же: »ні, се мабуть прѣха.«
 —»И тю, дурний! Це янголь Божий!«
 Якъ вимовивъ оце Протасъ,
 То серце такъ и опустилось,
 Морозъ подравъ по кожѣ насъ,
 А далі трѣхи ободрились:
 —Чого намъ янголя боятьця,
 Отъ вінъ не кинетця кусатьця,
 Вінъ гарний, бачъ, такъ якъ панъ.«
 То ми до ёго причували,
 А далі разомъ всі спитали:
 »А що ти скажешъ, пане, намъ?«
 —Идѣть, біля Вихлімема въ стѣню,
 Не думайте жъ що се брехня,
 Тамъ ё маленьке(е) дитятко,
 Отдайте тому се ягнятко!«
 Оттакъ намъ янголь повідавъ, —
 »Оцѣ въ сю нічъ Христосъ родився,
 Сянь Божий зъ Діви воплотився!«
 И бѣльшъ нічого намъ не сказавъ,
 И стрепенувся, и бѣльшъ не стало,
 Та вже не видно намъ его;
 Ну, що жъ тутъ ділати припало,
 Тутъ умá моёго не стало.
 Заразъ піті ягна ловити? —
 Не видна жъ, темна нічъ ходити,
 А грізно янголь приказавъ.
 Ну що жъ ми, хлопці, будемъ думати,
 Да правда уже жъ скілько не чумати,
 А ділатъ те, що вінъ приказавъ.
 Не довго ми тутъ раховались,
 Пішли въ кошару до овець,
 Ягна що лучче, те й піймалось,
 Піймавши пхалсь на рилецъ (*);
 Идучи стѣли совітатця,
 Щобъ ще куди не заблудятъ;

(*) На рилецъ — прокочена дорога, щобъ куди не заблудятъ.

А вже жь що Богъ дасть, те й буде,
 Хоть правда, ми и грішні люде,
 Міжъ нами тутъ и янголь летить.
 Панько сказавъ: »грішно, Протасе,
 Що янголя сюди вмішавъ,
 А се жь бо прилітївъ до насъ,
 И все що, треба, намъ розказавъ.«
 А далі нашъ Панько напхався,
 Обь станю лобомъ якъ ударитця,
 Та й лежить, слухає чмелївъ;
 »А що ти, Паньку, покотився,
 Але на станю лобомъ нахвativся,
 Та й гáрно лобъ свій підогрївъ.
 Ходїте жь, я сказавъ, у станю,
 Да всі рївненько говорїть,
 Щобъ не розсердити намъ пáню
 Якъ будемо ягна давати,
 Скорїйше йдїть, а не ташчїтьця,
 А якъ казати вже жь намъ тай не вчитьця.«
 Отакъ таки Панько сказавъ.
 И тїлько въ станю що вихались,
 То дáлебі що всі позатулялись,
 Бо свїтъ великий осиявъ.
 А дали трохи роздивились,
 Навколївки впа́ли,
 Ми тому дитятку поклонились,
 Ягна жь панї оддали.
 »Прими ти оце ягнятко,
 Да щобъ неголодне було твое дитятко!«
 Потїмъ звелїла намъ устати,
 И стала ласково вітати,
 Якъ будто знала насъ давно;
 Біля тні жь близенько пáні
 Стоявъ у жовтому жупáні,
 Старий, сїдий чоловікъ,
 Якъ будто проживъ другий вікъ;
 Біля яселъ
 Стоявъ бичокъ и оселъ,

Понуривши головки низько.
 Поглянули на насъ бурлакъ;
 Дідокъ же трѣхи поворчавши,
 На вухо нані щось шептавши,
 Балакавъ зъ нами сякъ и такъ:
 «Идѣть у мѣръ, повідайте,
 Що се родився Божий Синь!»
 Потімъ ми сказали прощайте,
 И кланялись поряду всімъ.
 Пішли відтіль якъ не бувало,
 Идучи де-що розмовляли,
 Шоки до міста прийшли,
 И по отарі роздивились,
 То далєбі, що всі чудились
 Усе такъ якъ було—такъ и є;
 Потімъ пішли усі къ домівці,
 И повідали объ тому дитятці,
 По дворахъ усякъ собі пішовъ,
 Хто въ право, а хто въ лѣво узявъ,
 А я оце до васъ попавъ,
 И сказавъ, що велено казати,
 А васъ зъ Різдомъ поздоровляти.
 Простіть що де-чого не знаю,
 А може де сказавъ не такъ.

II.

ВЕЛИКОДНЮ.

Егда Іуда Христа жидамъ продавъ
 И о томъ вельми захвирсувавъ,
 Повергъ сребрянники, шедъ и удався,
 И передъ Люциперомъ сатаною у пеклі явися,
 То Люциперъ его любовно привітавъ,
 И ось, такъ именно, словами его поздоровлявъ:
 «Обитай же, Іудо, брате мій коханий,
 Бо еси другъ мій, присно сонзбраний;
 Добрую ми съ тобою порадѣ маѣли,

Що Исуса Назарянина на хрестъ изогнали;
 Теперъ же я тобі позволяю зо мною сидіти,
 И аже азъ пью чашу, той ти будешъ пити;
 Да тільки обь сѣму неизволь скорбіти,
 Що мні буде въ день судний, те й ти будешъ терпіти.
 Ні унивай, но пожди, поки прийде світу koniecъ,
 И водружимъ на главу твою мій прекрасний вінець.
 Ото-отъ, якъ невидно, Назарянина приведуть,
 И его душу мні на віки вічні отдадуть;
 Ибо, я пославъ по его безмернихъ и пресильнихъ
 Бинарей и трубарей, воеводъ своїхъ вірнихъ.

Да тільки, незнаю, чого вони тамъ забарились?

Видно, Иудеі Назарянина Христа ище не зробили!»

Якъ сие Луціперъ со Іудою розмовляли,

То їхъ послані воеводи скоро причвалали,

И почали въ труби трубити, всімъ слугамъ пекељнимъ,

И самому Луціперу и князямъ его темнимъ:

»Замикайте, підпирайте пекељні врата,

Дай нікто не виглядайте зъ пекла, зъ нашого брата!

Ось иде гость, усімъ намъ неравний,

Господь кріпкий и царь царей грозний,

И множество ангеловъ его окружають.

А насъ, куди! до его а ні мало не допущають.

Противъ единого ангела невозможно нічого намъ чинити,

А на его самого и оддалеку невозможно зріти.

А егдажъ Христось ставъ и къ пеклу приступати,

То зачали предъ нимъ ангели воспівати:

»Возьміте врата князя ваша,

И отдайте авраамські душі наша,

Отъ идеть до васъ царь слави,

Которий сокрушивъ вінець вашей глави,

Годі жъ вамъ тутъ царствувати,

И праведні душі къ собі забирати!»

И закричавъ Луціперъ: »що тамъ за царь слави?

Чи не той, що зъ розбойниками жида его на хресті роспьяли?

Я оце за стидъ собі ставлю,

Врата ёму отворяти

И вирій ему покарати;
 Нехай же вінъ иде сюди, дай настигає,
 А хто изъ насъ дужчий буде, той и барині собі придбає.»

И закричавъ Луциперъ: »Гей панове воеводи,
 Бинарі й трубарі!

Я васъ на пораду сюди до себе волаю,
 Якъ и съ симъ Христомъ поступати маю?
 Якъ би намъ оце хитрійше изробити,
 Щобъ ёго душу въ небо непустити?«

Замормотали слуги:

»Нехай же вінъ иде до неба,

»А сюди намъ его й отнюдь не треба!

»Хиба жъ ти не знаєшь, якъ вінъ сюди прийде,

»То весь нами собраний народъ изъ пекла вийде.

»Ибо вінъ не есть прбстий чоловікъ,

»Но Богъ, который бувъ прежде всіхъ вікъ!«

И закричавъ Луциперъ: »щожъ вінъ за Богъ що смерті
 боявся,

И за сребрянні гроші, якъ прбстий рабъ продався;

Передъ смертію стогнавъ,

И на небо волавъ,

Даби въ злі руки жидамъ не попавъ?«

Міжду тимъ, Христось и къ пеклу приближися,

То мрачнее пекло світомъ просвітіся.

А Луциперъ, не могши світа терпіти,

Упавъ ниць, и почавъ сильно воіти:

»Гвалтъ, панове, гвалтъ! Пекло пропало!

И сили уже моєі скільки у мене не стало.

Правду казали, що Царъ небесний

Взявъ на себе образъ чоловіколюбний.

И я жъ, скільки не дужъ, такъ невозможъ перельститъ,

Що прийшлося мині теперъ до віку вічнёго скорбіти;

Бо Іванъ Косматій его хрестивъ,

И тимъ же то крещеннемъ и поклоненнемъ мене мудро
 уловивъ;

Яжъ думавъ на ёго, що вінъ гришнійший усіхъ
 чоловікъ,

Ажъ вінъ той Богъ, который бувъ прежде всіхъ вікъ.»

А Христось, пришедше къ пеклу, благословивъ
корунговою,

И сокрушивъ на всіхъ заклепахъ вирій передь собою.

И тогда то Христось пійшовъ по Адама,

Де була заготовлена окромішная яма.

И такъ ставъ поздоровляти,

Напередъ, Адама и Еву одгукати:

»Адаме, Адаме! Якъ тебе яблуко сюди далеко загнало,

И за тобою скільки праведнихъ душъ у пеклі пропало!

Якъ тобі, того яблука вкусъ показався,

И яжъ черезъ нѣго на хресті за всіхъ васъ роспьявся.

Теперь же ти йди вслїдъ за мною отсюду,

Ступай, и съ праведнихъ ні одной душі не оставляй.

Соломона жъ не треба съ собою брати,

Бо вінъ можетъ крїпко—дуже мудрувати,

Да и Каїнь нехай ище трохи перебуде,

Поки не таковий, а особливий мій судъ буде.»

А егда жъ Христось ставъ ись пекла виступати,

Тогда Луциперъ почавъ помаленьку и дерзость принїмати.

Хоть хлипка, да ставъ говорити,

И по бокамъ пекельнимъ очами ставъ водити,

И уздрївъ Соломона, вельми удивився

И зъ своїми слугами, и не мало чудився;

И сказавъ: »хоть одъ Христа я и лиха набрався,

Такъ за тежъ бо, міні мудрїйший всіхъ чоловікъ остався!

Признайся, Соломонѣ, чого ти ище у пеклі не видавъ,

Хибажъ тебе Христось міні на вікі вішні подарувавъ?»

И рече Соломонъ: »Глядижъ! Сей подарокъ тобі изъ
лихомъ виїде,

По мене жъ Христось ище и вдрўге приїде.

Въ первїй его приходъ, если ти и зостався,

А якъ по мене въ другий разъ приїде, то хочъ и отчайся.»

И закричавъ Луциперъ: »вибийте его въ шию,

А коли не хоче зъ пекла, то хочъ черезъ силу!»

И тоді то біси вигнали его зъ пекла,

То душа его вслїдъ за праведними потекла.

И такъ Соломонъ зъ пекла вимудрувався,

Що всякъ сѣму диву дивувався.

И такъ, о избавленіи отъ вічного плена нашего
Радість вамъ вітаю,
И зъ Великоднемъ усіхъ васъ поздоровляю!

И теперъ школяри ходять зъ сими віршами и на Різдво, и на Великдень, поздоровляти. Попереду йдуть до панівъ, а тамъ и до заможнійшихъ изъ людей. Всякий дає імъ по своїй спроможності. Люде залюбки слухають сі вірші, тай пани (отті, що народніхъ пісень и слухать не хочуть) раді на сей часъ школярамъ. А скільки бідні школяри муки приймуть, поки вивчуть сі мусяндрові вірши!

Накінець, поведу річъ одъ себе, про Уставні Грамоти.

Грамоти у насъ и не чуто, щобъ де-небудь люде підписали. »Що хочете пишїть. Ми того не знаємъ,« одказують.

— »Та чи нехочете на оброкъ? Адже Урядъ поможесть вамъ викупити землі.«

— »Не хочемо.«

— »Такъ панщиною одбуватимите?«

— »Будемъ панщину робить,—до слўшного часу.«

— »Ну, такъ и підписуйте, що на панщину зволяете.«

— »Та ні, підписуйте вже сами. Ми того не знаємъ.«

Не хóчу вдаватись у дóгадки, чомъ вони не підписують, чомъ »соглашенія« нема. Скажу тільки: шкода, що не переложили того »Положенія« на нашу мову. Менше було бъ клопїть москалямъ. Якъ же? — —

— Добре-бъ зробивъ той, хтобъ переложивъ те »Положеніє« на нашу мову. Та й не погано бъ було, колибъ пустили ёго въ народъ маленькими книжечками, у роздрїбъ; а то лякаютця, що велике та товсте. »Де ёго прочитати?« кажуть. »И наші внуки не дочитають его, не то що ми!«

1862 р.

М. Лютній.

Вс. Коховський.

VI.

ПРОСКУРКА (*).

Живъ дякъ у якому-сь селі, та чимъ-сь провинувативсь. Приславъ владика нового, а старому сказавъ, щобъ шукавъ собі иншу пархвію. Помандровавъ бідолашний дякъ, та все Бога просить, щобъ допомігъ ёму у пригоді: кайтця, що вже не грішитиме. Сновигає; вже й одежи и харчу обливився, ажъ иде на-зустрічъ ёму невідомий чоловікъ и питає ёго, чи не знає дороги до якого-сь села, чи міста. И дяку туди-жъ було треба. »Онъ люде стоять: иди попитай.« — »Добре, — каже невідомий; — а ти доглядай мою торбинку.« — Пішовъ невідомий, а дякъ зоставсь, та заразъ и розв'язавъ торбу, ажъ тамъ три проскурки.

А сей дякъ такъ за мандрівку виголодавсь, що не то, що проскурку, а и каменяку бъ зівъ.

Зівъ вінъ одну проскурку и зновъ зав'язавъ торбу якъ було.

Допитавсь дороги невідомий; првходить до дяка, кинувсь заразъ до торби:

»Ти,—питає,—зівъ проскурку?

Дякъ и забоживсь и заприсягсь, що не івъ. »Бігъ,« каже »зъ неба бачить, що не івъ«.

— Бігъ—каже невідомий,—усе бачить. Ну, якъ не ти зівъ, то годі й клопототись. Нумъ товаришувати: куди ти підешь — туди й я.

Доходять вони до панських будинківъ. У воротяхъ стоить чоловікъ и розказує усімъ, що у пана пані нездужає вже десять годъ, що зкликали усіхъ знахорівъ, та що нічого не пособляє; такъ панъ загадавъ завертати усіхъ хто иде повзъ двіръ, чи не попадетця знахаръ таквій, що впоїть. Невідомий и каже: »я—знахаръ: якъ Бігъ схоче, то й одужає.

Увійшовъ вінъ изъ дякомъ у ту світлицю, де недужа лежала.

Панъ и питає: »чи-жъ пособишь?«

— Пособлю,—каже невідомий.

(*) Записано у селі Калиті, Остерського повіту, відъ козака Федора Егоренка, 10-го паздерника 1860 року.

»Ну, якъ не пособишь, то—бачишь шибеницю—бути тобі на йй.

Невідомий порізавъ панію на шматки; положивъ їхъ у ночви, переполоскавъ, взнівъ зложивъ, якъ треба; дмухнувъ: устала пані, — така весела, неначе тільки-що на світь народилась.

Панъ не знае, якъ и дяковати невідомому. Спасибі,—каже,—вамъ добрі люде (вже и дякъ у чести ставъ), що мене виратовали; та й одваживъ імъ ажъ три мішки золота.

Ажъ подстрібуе дякъ зъ радощівъ,—надіетця, що хочъ трохи, та подаруе ёму товаришъ.

Давъ імъ панъ и коней и візъ. Ідуть вони, ажъ взнівъ панський двіръ. Чоловікъ у воротахъ стоить и розказуе усімъ, що у пана пані нездужае вже двадцять годъ,—що зкликали усіхъ знахарівъ, та що ничого не пособиае; такъ панъ загадавъ завертати усіхъ, хто іде повзъ двіръ, чи не найдетця знахаръ такий, що вигоить.

Дякъ и озвався: »Я—знахаръ: якъ схочу, той одужае.« Увійшовъ вінъ изъ дякомъ у ту світлицю, де недужа лежала.

Панъ и питае:—чи-жъ пособишь?

»Пособию,—каже дякъ.

—Ну, якъ не пособишь, то—бачишь шибеницю—бути тобі на йй.

Порізавъ дякъ панію, такъ якъ и невідомий робивъ, положивъ шматки у ночви, перемивъ, якъ и невідомий; дувъ на їхъ—дувъ на їхъ день, дувъ и другий; тиждень дувъ; трохи самъ не розсівъ дуючи. Почала вже черва заводитись. Питае дякъ товариша: »скажи, що мені робити?«

»А скажи мені: хто проскурку ззівъ?

»Незнаю, братіку, ей — Богу не знаю, — каже дякъ, та просять, щобъ дунувъ невідомий: »Ой, дунь, братіку, хочъ трешечки дунь,—чи не оживе. А то пропаде моя голова.

»Скажи мені: хто проскурку ззівъ?

Постерігъ панъ що нема ладу, що вже черва повзае, та й загадавъ вести дяка на шибеницю.

Тягнуть дяка,—а той усе просить товариша, щобъ дмухнувъ.

»Скажи,—каже невідомий,—хто проскурку ззівъ?

Не признаетця дякъ; вже й за шию зачепили—усе не признаетця.

Змиловавъ невідомий. »Я оживлю,—каже:—підождіть вішати.

Устане ваша пані божимъ духомъ.

Дунувъ невідомий разъ—дѣ та й черва ділась: устала пані, премолода, та прегарна.

Панъ ажъ підстрібує зъ радошъ, дякуючи невідомому.

Дякъ и каже. »Вінъ тільки дуть вміє, а моєї праці більшъ, бо я порізавъ на шматки.

»Эге-жъ, каже невідомий:—твоеї більшъ.« Зробивъ панъ велике учте; пані сама їх частовала. Положили імъ на візъ ще три мішки золота. Вони й поїхали собі. Приїздять до річки; перевозу нема, а на березі камень лежить: мабуть, колись тутъ млянь бувъ. Невідомий поставивъ візъ на камень; камень и перевізъ ёго на той берегъ, та й назадъ перепливъ. Тоді невідомий хотівъ сідати, такъ дякъ не попустивъ,—боявсь щобъ не одуривъ ёго. Думає: »вінъ перепливе, а мене на сімъ боці й покине, а самъ зъ грішми и втіче.« Пливе дякъ, та на самій середині и почавъ потопати. »Тону,—гукє:—ратуй мене товаришу.

»Оборону,— каже невідомий: — тільки скажи, хто проскурку звівъ?

»Не я,—говорить дякъ, (а вода вже до пояса досягає); та кричить тільки: »Пробі, ратуйте, хто въ Бога вірує!

Невідомий звівъ питає; а дякъ усе каже: »не я.« Вже зовсімъ потонувъ,—тільки чубъ видно. Невідомий побігъ по воді, неначе по землі, ухопивъ дяка за чубъ, та й витягъ.

Чи багато, чи трохи вони ще їздили по світу—не звісно, а даі невідомий и каже: »треба намъ, товаришу, розійтись. Поділимошъ грошима.»

»Добре,— каже дякъ.

Невідомий и почавъ розкладати гроши на три купки.

Дякъ и питає: »на щó се ти на три купи розкладаешъ?—аже-жъ насъ двое«? Підожди,— каже невідомий: дознаєся, якъ розложу.

Дяка ажъ корчить усёго. Жде-не-діждетця, кому ся треття купка: чи не ёму?

Невідомий, якъ разложивъ, та й каже: »Ся купка моя, ся твоя, а ся треття тому, хто проскурку звівъ.

Почухавъ дякъ потилицю: »я звівъ,— каже.

— Не впадає, — каже невідомий: — мо' хто инший?

»Ні, я. Ей-же Богу, що я!»

»Та ні: коли-жъ ти зівь?»

»Тоді саме,—каже дякъ,—якъ ти ходивъ дороги шитати.

»Коли—такъ, сказавъ невідомий,—такъ бери жъ ти усі гроши собі.« Сказавъ се, та незвісно дѣ й дівсь,—невидимимъ ставъ.

Кинувсь дякъ до грошей, — ажъ тільки купи попелу... Пішовъ вінъ знівъ шукати собі паравни...

М. Александровичъ.

РОЗМОВА ВЪ КЛУНІ.

— Лѣгко сей святій хлѣбъ достаецця нашому брату! який морозъ, а сорѣчка мѣкра!—Такъ почавъ Степанъ, оббиваючи перевѣсло обѣ цѣпъ.

— Немá й труднѣйше, ма́буть, якъ у нашому пахарстві. На ко́го не глянь, хочъ на пánивъ, хочъ на духовнѣхъ, то такі́ пра́ці не побáчишь. Піше, абѣ чита́, да съ то́го й хлѣбъ їсть, а нашъ братъ—бідний хориáкъ—підривáецця надъ діломъ, но́чі не досипá самъ и скотина́ день и нічъ тяга́е,—отъ якъ у жнивá, або въ коповѣзницю. А ще жъ якъ на зябъ брешъ—немá гиршо́й й кáторги! Холоднѣча, дощъ, вітеръ такий, що ажъ зъ нѣгъ валя́е;—сядешъ, а прихлѣлища въ степу́ нѣгдѣ не найдешъ окрімъ воза. Дѣбре жъ ще, якъ на возі́ держитця на́ша для то́вару,—а то й тамъ не зна́йдешъ сухо́го мѣсця: де не сядь—усю́ди, такъ за ши́ю й дзю́рять. Ховáецця, якъ та зазү́ля після́ Пѣтра, що уся́ка пти́ця тоді́ її бѣе, да нѣгдѣ й мѣсця не зна́йдешъ. Прикорхнешъ, да зáразъ и прокинѣецця, ухонить пү́гу, да за кіньми, а тутъ хочъ о́ко виколѣ́—тѣмно. Біжнѣшь не знать куди́, а тутъ уся́ка дү́мка: не дай Бо' ледáчого чоло́вика, абѣ зві́ра!—а въ на́шого брата тѣльки й худѣ́би, що скотина́. Стáнешъ, причувáецця, де путá бряжчя́тъ, а тѣло такъ тремтѣ́тъ, що ажъ на мѣстѣ́ не встѣ́бишь, якъ душа́ не віско́чить; а тутъ ще й вітеръ съ дощѣ́мъ холодний. Слү́хашъ-слухашъ, да по́кі натра́пишь на їхъ—щѣ́ напáдаецця да наспотнѣ́аецця. Иншого́ ча́су такъ на сѣрці́ напечѣ́тъ, така́ нудьга́ візьме́, що ажъ до плачу́

доходять. Оттакъ—то нашъ братъ ко́жне літо працює и покі живъ не вгаває.

— Ну, се жъ ще нашъ братъ—козакъ, а панщина жъ—то й казать страшно!

— А теперъ же воля,—обізвався молотникъ. Не знаю, якъ у васъ, каже, а въ насъ дакъ и геть-то стало поквільно панськимъ.

— Э... покі-ще сонце пригріє, дакъ роса очі вієсть. У насъ у селі Бо' храни що коітця. Ще Корпійського люде сікъ-такъ, а Нестя-коцького—дакъ не треба, мабуть, и цекелної мѹки! мо-бъ ко́жний схотівъ жить лучче у Сибіру, піжъ у тихъ панівъ. Да черезъ сю волю не тільки панщині, а й козакамъ ліхо. Одного дакъ ажъ у востро́гъ посадили булі; да колибъ було за́що, а то—якъ я тобі виненъ...

— Якъ же? питає Хведірь.

— Отъ-якъ воно було. Отто, якъ прийшла одъ царá бума́га, щобъ одпустіть люде́й на волю, такъ ба́ця у субо́ту, чи мабуть якийсь пра́зникъ бувъ—дакъ передъ пра́зникомъ. Прі́хавъ перше окру́жний въ полицію, після спра́вникъ, потімъ становий—да все трійками, да зъ звонка́ми, а окру́жний дакъ мабуть ажъ шесті́рнею—и наза́втре отто́ мѹсли читать у церкві. Зві́стїя панщині, щобъ ніхто́ не сходивъ зъ до́му. То, було, у неділю, або хочъ у який грі́зний пра́зникъ, ще й сонце негара́здъ обѹтріє, ко́жне вже йде на степь: де-хто зъ саква́ми, де-хто зъ косою на плечахъ да съ тиковкою у рукахъ, а жі́нкї бідні зъ граблями, зъ малими дітьми, зъ коляска́ми. А зімо́ю, ще й до ўтрєні не задзвонять, а войть, мовъ той соба́ка, гоня по́підъ віконню: »а ну-ляшъ! розіспався! який панъ, каже, сту́каючи у хвати́рку:—«пора́ на приго́нъ, або въ лісь по ло́зу, чи по дере́во.» Не обі́вѣтця—то й давай сту́кати у двє́рі, або у стіну, такъ—що ажъ ві́кна торохтять и глі́на сіплетця; а після́ ще, увійшовши у хату, да й цїпко́мъ по спи́ні. Чого́ імъ не бу́ло біднимъ! На що́ вже войть—ѳго́ усі звать и теперъ свинє́ю, бо вінъ понѹривши го́лову ходить—що й са́мъ же такий, а знущався, Бо' храни якъ, зъ бідного наро́ду. Теперъ хочъ се́ вже поминулось, то й то́ добре. Дакъ—отъ, не скажу́, чи пра́зникъ, чи неді́ля була́, усі пі́йшли до церкві—и ста́ре й мале́; люде́й повна церќва и въ дзві́ниці и въ цвї́нтарі: — ну, сказа́но неначе́ на орда́ні! Да на ко́го не глянъ, уса́ке веселе́ такє́, наче́ зро́ду й на па́нщині не було, або на сві́тъ неда́вно наро́дїлось; одні́ тільки пані́ смутні́ да невесє́лі сто́ять, носі́ повішали́ й не хрі́стятця,—мабу́ть вони́ й на Бѳга́ тоді́ були серди́ті, не тільки́ що...

Після служби вийшовъ пішъ и ставъ читати. Читає — усі слухають, ажъ шию кожне витягає. Прочитавъ—и пішовъ собі у вівтаръ; а тутъ ніхто нічого й невторопавъ:—звісно, нашъ братъ чоловікъ темний, невидючий. Повиходили зъ церкви. Усікий—такъ, неіаще поросія впустивъ. »Що воно оце за воля,« кажуть дє-які: »що воно оце буде?« а потімъ, ставши на майдані, стали радитьця. Дє-які позбирались, бачъ—старі люде, зраділись щобъ піти до попа и попрохати єго, щобъ знову прочитавъ імъ и розказавъ, якъ и що до чоґо приходитця. Пішли—ажъ не такъ вийшлося. »Нате, каже вінъ, и волю вашу: нехай хто хоче той вамъ и чита.« (Пішъ мо' й прочитавъ би, да у себе має хрестянъ, да й зъ панамп—такі у-ладу:—не хоче). Вони, взявши листъ, да до дяка: »Прочитай, кажутъ, будь ласкавъ, пане дяче, (чи якъ тамъ єго звеличали) оцю бумагу«. »Що жъ, люде добрі, одвїтує імъ дякъ: хочъ и прочитаю, каже, то все рівно—не второнаєте;—а знаєте що? підіть ви до батюшки, да попросіть книжочокъ, що зъ оцимъ листомъ поприслани, такъ тамъ усє якъ-разъ пописано: у який празникъ не робїть и скїлько днівъ у неділю, тамъ—и для дворовихъ и для такихъ, усє що слїдъ є. Да якъ дасть батюшка, дакъ сходите до Мусія: вінъ вамъ усє якъ слїдъ прочита, а до мене не йдіть, каже, бо не бду зроду читати: ще скажуть пані що я поміжъ вами зробивъ бучу,—нехай єму абї-що!« Вони такъ и зробили. Забравши книжечки въ попа, та до Мусія.

— Хто жъ вінъ такий? питає знову Хведіръ.

— Да вінъ зроду козакъ. Я й батка єго ще знаю:—що бувъ за чоловікъ, лєґко єму лежати! На всій Бондарівці не було надъ єго хазяїна: волівъ три парї такихъ було въ єго, що й роґа не достанешъ, а литвинъ дакъ боявся бъ и приступитъ до їхъ, а не то щобъ за налягачъ узятъця. Вінъ для чумаства їхъ тїлько й державъ, и що-ґоду, було, їздить у дороґу. Тїлько разъ прихавъ вже дуже хворий, на лиці жовтий-жовтий и очі єму повтяґало.

— Мо', чи не підірвався де дороґою! каже Хведіръ, перегрібаючи колосъ.

— Бoґъ єго святий зна! Якъ ставъ хїрїть, якъ ставъ хїрїть, а тутъ ще й людська болїсть підскочила—баґацько тоді людей померло—дакъ вінъ и зовсімъ здався. Зоставивъ таки чималу — ґарну — худобу, да нікому було приглядати її:—який тамъ жоночий доглядъ!—а Мусію було тоді ще тїлько сімъ ґодъ; окрімъ Мусія не було бїльшъ у покoйного дітєй. На другий, чи на третій ґодъ після того, звісно якъ

одінь сінъ:—отъ ма́ти й одала́ ёго́ до дяка́ въ шко́лу учи́тьця пись-
 мѣнству. Якъ нача́въ вінъ учи́тьця, якъ нача́въ—вѣвчився якъ и са́мъ
 дякъ, и одпра́вля́ було́ самъ, якъ йнколи́ дяка́ нема́ (да вінъ и те-
 перъ, якъ ста́не у церкві́ міжъ дяка́ми, дакъ тілько́ ёго́ й чу́ть),
 а пі́сля зроби́всь пи́саремъ ту́тъ же таки, оже́нивсь га́рно и ставъ
 рожжива́тьця; по́тімъ кїну́въ пи́сарство́ да ста́въ шинкува́ть и ге́ть—то
 розшевели́вся. Спер́ву живъ вінъ у води́й ха́ті, на старо́му курені́;
 а оце, го́дівъ зо́ два наза́дъ, ви́селився за ца́рину́ и тамъ таки́ світли́ці
 вшкварі́въ, що́ сюди́ дивись!—чоти́ри ха́ти и якъ—ра́зъ усі́ на помо́-
 сти́, стіни́ помале́вані́, ві́гна вели́кі па́нські́, и одчиня́ютьця такъ́ якъ
 у пані́въ, сто́ли га́рні, по́накрі́вані му́лѣвано́ю скатерти́ною, а въ
 неді́лю, або́ въ пра́зникъ, то́ ще́ й по́верхъ бі́лими́ якъ́ сні́гъ па́нсь-
 кими́ насті́льниками́; ла́во́къ зо́всімъ́ нема́, а замі́сь і́хъ дзі́глики́; двір́
 таки́й що́ хочъ́ коне́мъ гра́й, дві́ комо́рі нао́дчебі́, клу́ня не така́
 якъ́ оце́ въ ме́не, що́ ось у—дво́х мо́ло́тимо́ да й то́ ні́где по́верну́ть-
 ця́, а на чо́тиро́х соха́хъ, ско́ть рога́тий, ко́ні, овеч́ки, дро́бинна́ и
 все, що́ ні́ скажи́, е́сть:—на́ все се́ло, сказа́но, ха́зяї́нъ! Тілько́ та́ й
 незго́да, що́ го́дівъ́ бі́лшъ́ деся́тка ма́бу́ть, якъ́ вінъ́ же́нився́, а ді́тей
 Бі́гъ—ма́.—Прийшлі́ вонп; а́ вінъ́ на рунду́ці сиді́ть; оддалі́ ё́му листъ́
 и кни́жечкі́ и ста́ли при́язно проха́ть, що́бъ́ вінъ́ імъ́ росказа́въ усе́
 якъ́ слі́дъ. »Да́ се́ ще́ мо́жна зроби́ть, ка́же Му́сїй:́ ще́ де́нь вели́кий.
 Иді́ть ли́ше́нь у ха́ту. А́ въ ё́го така́́ вда́ча, що́, хочъ́ би́ хто́ при́й-
 шовъ́, зро́ду безъ́ ча́рки го́рляки́ не ви́пустити́. Я́ знаю́, ка́же, що́ до́-
 бре́ ви́мерхали́сь.«—Да́ таки́—та́къ, Му́сїй Му́сїєвичъ́, ка́же Лаврі́нь, —
 (тамъ́ вінъ́ живі́ пі́ля грѣ́блі):—ви́йшли́ зъ́ церкві́,—дакъ́ ще́ й до́сі мо́-
 ро́чимось́ зъ́ во́лею, и́ дома́́ ще́ не́ бу́лі.—»Ну́, то́—то, я́ вгада́въ.
 Иді́ть же́ до ха́ти.« По́вївъ́ і́хъ у сві́тлиці́, по́ ча́рці́ імъ́, по́ дру́гїй,
 а І́вга—дру́жина́ ё́го—імъ́ се́го—то́го:—отъ́ вони́́ й за́морїли́ червя́ка.
 Пі́сля, да́вай зно́ву́ проха́ть, що́бъ́ таки́́ прочита́въ. »Стра́шно, ка́же
 Му́сїй, чо́гось́ се́е чита́ть, бо́ вже́ недурно́ пі́пъ да́ дякъ́ не́ зхоти́ли.
 Вонд́́ що́сь ту́тъ да́ ё́.«—А́, бу́дте ла́скаві́, Му́сїй Му́сїєвичъ́:́ хи́ба́ жъ́
 таки́́ намъ́ на́ чуже́ се́ло йти́, або́ найма́ть? ка́же Лаврі́къ.—
 Да́ тутъ́ же́ ні́чо́го, підхо́пивъ́ Кіндра́тъ:́ и́ вже́ усі́, і́хъ тамъ́́ було́́
 чоло́віка́́ зъ́ ві́сімъ́, ста́ли зно́въ́ блага́ть. »Да́́ й до́бре́ жъ́!́ уже́́ що́
 бу́де те́́ й бу́де!«́ и́ при́нявся́ чита́ть. Вінъ́́ чита́́ й росказа́е, а́ вони́́
 радю́ть, да́ ажъ́́ хрі́стятця́. »Сла́ва Бо́гу, ка́жуть, що́́ ді́жда́ли!«́ До́вго
 пі́сля то́го́ ще́ бала́кали́ и́ про во́лю,́ й́ про па́нївъ́, що́́ кру́то імъ́́ бу-
 де́ одвика́ть,—и́ вже́́ на́двечір́́ розї́йшли́сь.

Безъ ледячихъ людей и ігдѣ не обійдеся, всюди вони бувають— хочъ міжъ нашимъ братомъ, хочъ міжъ панамп. Мо'бъ и Мусію нічого не було, да ледячий у насъ панъ е: ёго зовуть у насъ Дпркачѣмъ. Ти мо'п'узъ ёго йшовъ коли?—вінь живѣ якъ—разъ піля цариня, по тій дорозі.—»Отто піля мпнівъ?«—Отто вінь самий. Вінь терся перше у суді, въ городі, потімъ бувъ становимъ, да якъсь-то й прошкѣпився, да такъ прошкѣпився, що ні въ який ужѣ судъ скъзано не приймаѣть. Дакъ вінь теперъ такъ—якъ той вівкъ у свинячій піні цураѣтця вже вовківъ,—то такъ и віць. Бува й міжъ панами да рідко, а найбілше третця поміжъ нашимъ братомъ. Дакъ той почувъ да й одлепортувавъ панамъ, сімъ—таки Нестякоцькимъ. Вони заразъ до Корпійського—а тамъ ще бувъ справникъ и становий. Отъ тамъ—то вже порухували, прикликали туди й Мусію, оступили ёго усі и стали туркати: той кричитьъ на конюшню—бъ треба тебе; другий у Сибірѣ, каже, завдамо; третій каже у вострозі зогніешъ. Одгризавъ Мусій, одгризавъ, и лѣдві вічাপавъ відтіля. Опісали на другий день Мусію и послали въ городъ. Недѣвго тамъ оно й мешкало,—такъ недѣль черезъ дві й відупилось. Сидить Мусій на ослоні підпершись рукою; шюки повтягало ёму, и білий-білий—ажъ поглянуть на ёго страшно. Сидить—и дуже зажурился: отъ тобі й воля! зроду у такому соромі не бувъ, каже, и бутъ не думавъ и не покладавъ... а бачъ, що скъзалося! Сидить и смутѣе, а жінка жъ—то?—вона у другій хаті упала на ліжко,—мовчить, тілько хліпа. Прихавъ старшина зъ десятникомъ. »Чи скоро поїдемо до города, Мусію?« каже вінь, увійшовши у хату.—Заразъ, каже Мусій: посідь трохи.—Посходились люде,—бо чутка на все село вже рознесласъ, що Мусію въ острогъ беруть,—посходились такъ якъ до цѣркиви. Уставъ Мусій и ставъ кликати Івгу. «Івго, каже, иди лишень сюда!» а самъ виймаѣ зъ кишени люльку и капшукъ съ тютюномъ. А люде, одно за 'днимъ, у хату: рипъ-рипъ! Увійшла Івга. »Дай намъ по чарці на дорозу,« каже Мусій.—»А ти жъ самъ чому?«... да й не доказала, слѣзи заразъ полплись якъ зъ березі. »Ти жъ не плачъ такъ дуже,« каже Мусій, запалюючи люльку,—и въ самого навернулись слѣзи. Вона заразъ съ хати.—А... да... не рано буде намъ іхать, Мусію,—каже старшина, сідючи піля стола на дзвглицу. »Да посідь; ось заразъ. Доїдемъ ще, каже Мусій: я й своїхъ коней запряжѣ, якъ сі лінівн.« Увійшла Івга, поставила на стілъ дві пляшки горілки, а сама стала, якъ укупана, піля груби, а слѣзи якъ бібъ котятця. Жінки

кїнулись розважати її, Мусій за пляшку—ставъ частувати. Піднявся гомінъ и нічого не можна було почути, окрім міжъ чоловіками: »ну, коли бь було за-що!«... а міжъ жінками: »чого ти Івго плачешь... оце—таки, Бо'храні, хіба жь таки!«... Надівъ Мусій новий жупанъ, кожухъ тільки—що зъ голки и нову сїву шапку. »На коняхъ по чарці хто—небудь дайте,« каже Мусій, а самъ перехристіавсь тричі да й зъ хати. Усі християця: »нехай Бігъ визволяє!« кожне каже и всі йдуть съ хати смутні, иначе рідного батька випроважують... звісно, за ледачимъ хто бь ставъ и жалкувати? а тожъ, сказано, и малá дитина на ёго не заплачетьца:—на все село чоловік! Сівъ Мусій: на візъ, скинувъ шапку: »прощайте, каже, люде добрі, прощай жінко, не плачь... да гляди піля дому; позирайте, братці, й ви, хто має до мене щірє серце!«—и поїхавъ, насунувши шапку, и старшина зъ імъ. А Івга голосить, ажъ до землі припадає. Жінки усі плачуть, дивлячись на Івгу, а чоловіки стоять якъ повкопані, да тільки цїпками по землі пішуть. »Не сучому сину й пані,« промовивъ Лаврінъ: бачъ що скоїли!«— »Се, бачъ, такъ, підхопивъ другий: хто кислиці поївъ, а на кого оскома!«...— »А нічого вони не зроблять Мусію,« обізвався третій.— »А звісно нічого,« підхватили усі: полякають трохи да й пўстять. Ходімъ до—дому! чого жь тутъ стоять?« и стали розсходитця, а Івгу повели у хату. Що вона поголосїла да попоплакала! такъ убивалась, наче по вмерлому.

— А теперъ же вінъ дома вже? питає Хведіръ.

»Хто, Мусій? Эге! а якъже? Ёго черезъ неділю й випустили, тільки вже такбо—хочъ у домовину кладі; неначе вінъ годъ нездужавъ,—а теперъ знову на стану ставъ. Дакъ бачъ, Хведоре, на кому охоту згоняють! А зъ своїми—то страхіть одна! Ніщять біднихъ людей, да нікому й жаловатись. У насъ тутъ є дворський чоловікъ Кіндрать; усією якъ—разъ семьею робить вінъ на пана. Самъ безотмінно годівъ тридцятюкь мабути піля коней, жінка у кухні, хлопцівъ два и дочка у комнатахъ. Тільки Рогаченко — тутъ вінъ піля поліцї якъ—разъ живє—намігся да й налігся сватати Кіндратову дочку. Кіндрать же й дочка усією душею, — звісно, козакъ гярний и хазяїнъ таки добрячий:—поткнулсь до панівъ—дакъ куді й близько! Вона... що робить?—взяла да й утекла зъ комнатъ. Якъ збігались паві, Бо'храні! трўсу такого на все село! Шукали всюди й не знайшли. Після, давай отто писати попу, щобъ не винчавъ. Піпъ одвітує імъ тожъ, що сєго не можна, каже, ёму зробити. »Мні слідъ винчати, каже: аби ёго й її охота.«

Вони, після того, взявши да її поставляли біля церкви сторожівъ, щобъ якъ будуть вести молодіхъ, дакъ щобъ ухватити молоду да у двір, да її підъ різки:—онъ—якъ! Мпркувавъ Кіндратъ, мпркувавъ зъ сватами, а далі—мусили прибрати її у панську одежу. Такъ и зробили. Повели її до драпої паніі—такъ її прозивають. (Іі, бачъ, по-панському не такъ, да такъ прозвали. Колись була дуже велика бѹра, така що її хати старі поперевертала, да якось—то зачепила причілокъ да її знесла въ кімнатахъ... а тутъ, якъ на тежъ, мо'кулівъ небуло, дакъ довгенько обідрані кімнати стояли. Отъ, одъ—того якъ пішло вже: драна да її драна пані. Дакъ се її рідна дочка вже). Вона її свої спідниці, балахонъ, свою лісячу шѹбу, платокъ панський великий. А вона самá—ї безъ панського убрання чорніва да круглолиця, да хороша така, що вже ні одинъ у селі парубокъ кусавъ губи; а то ще прибрали, вражий синъ бѹду,—куди наші її попівни годятця! Прибрала, її повела її самá у церкву; в сторожі бачили да ні одинъ непізнавъ. Увійшла вона у церкву, а за нею її молодий, и Кіндратъ зъ сватами и съ поручниками, постановили ихъ и заразъ же її обвінчались вони. Пани після того бачять, що не по їхъ сталося и не вернетця вже... А тутъ—Кіндрата нема, весілля гуля. »Ось, де моя її воля,« каже вінъ, вибиваючи гопакá підъ музику у сватівъ. »Добре, каже: хочъ дочка вже на волі.« Дакъ бачять, що не покуріли на ёму, да взяли да усе доширу якъ—разъ и забрали у двір. А Кіндратъ, бачъ, хочъ самъ и у дворі живъ, а якé Богъ пославъ хазійство, то мавъ за дворомъ. Тамъ жила ёго одна старá мати, да її Кіндратъ у дворі таки якъ слідъ побираетця було, да її додому на яку часину одірвѣтця. Дакъ узали, кажú, да усé, сказано—доценту, її загáрбали: овечáта, пару волівъ, пáтеро свиней и все, яке було убіжжя у чулані її у скрині. Оглядівсь Кіндратъ після весілля—ажъ ліхо! вінъ до панівъ—нічого! Ще хотіли різками бити, що безъ позволення оддавъ дочку заміж!..

— Теперъ же, кажуть, вже такé вийшло, що панамъ вже не можна її бити мужика, каже Хведіръ.

«Мо'якъ дé то її неможна; а вже якъ у насъ—дакъ можна. Аби трóхи не підъ норовъ—заразъ у гóродъ. Тамъ якийсь ё... Оце напишуть ёму, вінъ заразъ у той же день и їде зъ москалями и зъ різками. Приплічуть хто біцімъ—би—то провинився, положать ёго передъ рундукомъ або на рундукú—ї пани стоять и вінъ зъ ними, да печуть—печуть, поки ажъ кровью підпливѣ. Одного—дакъ до—того біли, поки вже переставъ и кричать. Кинулсь до ёго — а вінъ уже

лѣдві дїше!.. давай тоді воду лить,—уже й панъ той злякввся,—відеръ зъ десятиокъ вилили—и тїлько тоді вже ставъ ѓхать. Булобъ те й Кіндрату, да якось—то утікъ, да ажъ у губернію пробрався, до самого губерніатора. Дакъ щожъ! и на бумазі подававъ, и самъ навкѡлїшкахъ плачучи росказувавъ про все, що панї кѡлятъ. Губерніаторъ бумагу ту приславъ слїдователю и написавъ ёму, щобъ помиривъ его зъ панами. Вернувсь Кіндратъ до-дому, приїхавъ слїдователь и бумагу ту привізъ, оддавъ панамъ, покликавъ Кіндрата—и стали неволить, щобъ сказавъ, хто ёму писавъ бумагу. »Признайсь, кажутъ: а то підъ рїзки підешъ.«—Хочъ и голову зпнїть, каже Кіндратъ, то не скажۇ. —Неволили-неволили, да тїмъ и покїнчали; а Кіндратового нічого й не оддали панї... Мо'бъ, вонѡ що-небудъ їмъ и було,—дакъ кудїжъ тамъ п'ястись, коли слїдователь—рѡдичъ... Бачъ яка воля!.. Сѣ жъ ще я тобі, Хвѣдоре, соту дѡлю, або й того ще не оповїдавъ. Хай їхъ Бїгъ на тїмъ свїтї розбїрае... Ходїмъ обїдять. Нехай якъ дїжемо недїлі, то я тобі ще бїльшъ роскажу про всячину. — —

Зъ-надъ Деснї.

Семѣнь Войтѡкъ.

ЗАМѢТКИ.

1) ПО-ПОВОДУ ВЫБОРОВЪ.

Мы уже разъ говорили о выборахъ въ нашѣмъ уѣздѣ (*). Считаеьмъ нелишнимъ сказать еще нѣсколько словъ о томъ же предметѣ.

31-го мая было собраніе дворянъ; во-первыхъ для выбора трехъ лицъ, которыя вмѣстѣ съ предводителемъ дворянства распредѣлили бы ассигнованныя на пособіе мелкопомѣстнымъ дворянамъ деньги; во вторыхъ, для выбора отъ мелкопомѣстныхъ дворянъ уполномоченныхъ на губернское собраніе, имѣющее быть въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Мелкопомѣстныхъ дворянъ прїѣхало на выборы всего 18 человекъ, между тѣмъ какъ выборы должны были бы ихъ интересовать по настоящему.

Просили пособія очень многіе изъ дворянъ, и такъ какъ выдача тому или другому зависитъ отъ усмотрѣнія лицъ, избранныхъ для раздачи, то казалось бы совершенно естественнымъ позаботиться о

(*). См. «по поводу размежеванія» Основа за мартъ 1862 года.

томъ, чтобы избраны были лица, которыя наиболѣе знаютъ мелкопомѣстныхъ дворянъ, наиболѣе способны понять степени нужды каждаго.—Выборъ уполномоченныхъ еще болѣе важная статья. Вѣдь уполномоченные являются на губериское собраніе съ правомъ участія въ избраніи должностныхъ лицъ. Но ошибся бы всякой, кто бы подумалъ, что въ головы дворянъ нашего уѣзда входятъ подобныя соображенія. Изъ числа 18 мелкопомѣстныхъ дворянъ, бывшихъ на выборахъ, по крайней мѣрѣ двѣ трети лица должностныя, которыя живутъ въ городѣ, и слѣдовательно для нихъ позабавиться выборами нисколько нетрудно, даже нѣкоторымъ образомъ развлеченіе, а для нѣкоторыхъ желающихъ быть еще разъ wybranными, быть на выборахъ необходимо; остальная—треть или желающіе быть wybranными, или по привычкѣ поболтать посѣщающіе выборы. Четыре сотни слишкомъ мелкопомѣстныхъ дворянъ остаются совершенно равнодушными къ выборамъ и порицаютъ правительство; вивать его, что судъ дурень, что полиція плоха,—забывая, что имъ же дано право выбирать начальника земской полиціи въ уѣздѣ, т. е. исправника, и засѣдателей земскаго суда,—что имъ дано право вибирать уѣзднаго судью и засѣдателей уѣзднаго суда, предсѣдателей и засѣдателей судебныхъ палатъ.

Комизму при выборахъ на этотъ разъ было также много, какъ и прежде. Очень долго длились споры, имѣетъ ли право то или другое лицо участвовать въ выборахъ. Опять разсужденія объ эмансипаціи, опять тотъ же г-нъ Ц—чъ больше всѣхъ ораторствовалъ. «Знаете ли—есть постановленіе, что мировые посредники отвѣчаютъ за убытки, происшедшіе отъ ихъ распоряженія. Я сейчасъ потяну къ отвѣту своего мирового посредника!» Мировой посредникъ спросилъ, за чтѣ именно. Тутъ-то г-нъ Ц—чъ наговорилъ съ три короба. «Полноте, N. N. говорить глупости» сказалъ посредникъ. Ц—чъ разсвирѣпѣлъ. «Обращаюсь къ вамъ, господа! можетъ ли образованный челоѣкъ въ образованномъ обществѣ сказать другому: полно говорить глупости??» Но увы! г-нъ Ц—чъ забылъ, что нельзя и такъ безцеремонно обращаться съ посредниками. Г-нъ Ц—чъ считается у насъ передовымъ челоѣкомъ. Онъ либералъ, порицаетъ бюрократизмъ; но для насъ немыслимъ въ такомъ видѣ передовой челоѣкъ. Носится слухъ, что г-нъ Ц—чъ желаетъ быть предводителемъ!

Начались выборы избраніемъ лицъ, для распредѣленія пособія мелкопомѣстнымъ дворянамъ. Оказалась, что до самого пачала выбо-

ровъ никто не думалъ,—кого избрать. Было предложеніе избрать мировыхъ посредниковъ, какъ людей болѣе другихъ знающихъ средства каждаго изъ дворянъ. Но это предложеніе было устранено тѣмъ, что у мировыхъ посредниковъ много дѣла, а что, молъ, тѣ, которыхъ мы изберемъ, могутъ забирать справки у мировыхъ посредниковъ.

Предложили одного, но тотъ началъ отказываться, говоря: »Я совершенно не знаю мелкопомѣстныхъ дворянъ.« »Нѣтъ, нѣтъ! вы должны послужить дворянамъ.« »Я, господа, готовъ служить, но не думаю, чтобы я могъ быть полезенъ въ этомъ дѣлѣ, не зная мелкопомѣстныхъ дворянъ.« Его избрали. Та же исторія была съ другимъ и третьимъ.

У мелкопомѣстныхъ дворянъ оказалось 650 слишкомъ ревизскихъ душъ, слѣдовательно нужно было избрать 7 уполномоченныхъ. Въ уполномоченные выбирали всякаго, соглашавшагося ѣхать въ губернской городъ.

Выборъ уполномоченныхъ считается совершенно неважнымъ дѣломъ, все равно, кого бы ни избрали; на выборы ѣдутъ болѣею частію только желающіе быть избранными и тамъ происходитъ обмѣнъ шаровъ. Вотъ вамъ доказательство того, какъ дворяне дорожатъ однимъ изъ существенныхъ своихъ правъ. А вотъ факты, которые показываютъ взглядъ дворянъ на выборы.

На выборахъ, въ губернскомъ собраніи, какой-то господинъ игриваго свойства бросилъ балотировавшемуся гривенникъ вмѣстѣ съ шаромъ. Предводитель, выпиняя шары, вынулъ монету и показалъ ее, улыбаясь, публикѣ. Вы, конечно думаете, что этотъ фактъ возмутилъ общество. Ничуть не бывало! Это очень даже понравилось публикѣ, и она хохотала отъ души. А вотъ другой фактъ.

Въ одинъ изъ уѣздовъ пріѣхалъ генералъ, почить послѣ своихъ служебныхъ трудовъ. Онъ держалъ себя далеко отъ дворянъ и отъявлялся о нихъ съ пренебреженіемъ. Но дворянство очень избрѣтательно: оно нашло средство отомстить заносчивому генералу. Начинаютъ его упрашивать балотироваться въ предводители. Онъ не соглашается; но такъ—какъ просьбы дѣлаются все болѣе и болѣе неотступными, то генералъ сдается. И что жъ? Онъ получаетъ только два бѣлыхъ шара. Сообщавшіе намъ этотъ фактъ, рассказывали его съ необыкновенною гордостью, что вотъ, молъ, какіе мы умники, и намъ никакъ не удалось доказать, что нельзя такимъ образомъ играть выборами.

Выбирая предводителя, дворяне совершенно не берутъ во вниманіе того, что для этой должности долженъ быть выбранъ человекъ спо-

собный, а главное энергически—дѣятельный, особенно въ теперешнее время. Онъ предсѣдатель мировыхъ сѣздовъ, онъ предсѣдатель комитета земскихъ сборовъ, его роль значительна въ опекуновскомъ управленіи и т. д. Главное вниманіе обращается дворянствомъ на то, какой чинъ и какъ богатъ желающій попасть въ предводители. Должность предводителя почетная, а потому и нужно выбирать лицъ почетныхъ, а богатымъ должно быть для того, чтобы кормить дворянъ. Въ нашемъ уѣздѣ предводитель дворянства, говорятъ, человекъ добрый, но какой прокъ въ этомъ? Еще движущійся старичекъ-полковникъ только подписываетъ то, что подноситъ ему секретарь. Судья—добрый и честный человекъ, т. е. неберущій взятокъ, исправно посѣщающій судъ. Но это не мѣшаетъ канцеляріи суда дѣлать вопіющія несправедливости, подписываемыя судьей въ простотѣ сердца.

Одинъ изъ засѣдателей уѣзднаго суда тоже честный человекъ, въ томъ же смыслѣ, но понимающій только букву закона. Объ другомъ засѣдателѣ не говоримъ, потому что нечего сказать.

Исправникъ—*bon vivant*. Есть ли онъ въ уѣздѣ, или нѣтъ его, это все равно. Увидимъ, кто будетъ вновь избранъ.

Считаемъ не лишнимъ указать на одну несообразность. Окончившій университетъ съ ученою степенью дѣйствительнаго студента или кандидата, слѣдовательно съ правомъ на чинъ 12 или 10 класса, не допускается къ участию въ выборахъ, какъ неимѣющій чина, полученнаго на дѣйствительной службѣ. Но въдъ сенатскимъ толкованіемъ закона объ условіяхъ, необходимыхъ для избранія въ должности по выборамъ, окончившій университетъ съ ученою степенью, дано право быть избираемымъ во всѣ должности, слѣдовательно этимъ самымъ дается право участвовать и въ избраніи, потому, что по буквѣ закона чинъ, полученный на дѣйствительной службѣ, требуется какъ условіе для того, чтобы быть избраннымъ, и какъ условіе для того, чтобы участвовать въ избраніи. Но такъ какъ въ сенатскомъ толкованіи относительно участія въ избраніи ничего не сказано потому, что, вѣроятно, не было случая, возбуждавшаго вопросъ, то практика руководствуется буквою закона. Устраненіе лицъ, получившихъ высшее образованіе, но неутвержденныхъ въ чинѣ на служебномъ поприщѣ, отъ участія въ выборахъ съ правомъ избирательнаго голоса, крайне не рационально и крайне унижаетъ достоинство ученыхъ степеней и притомъ вредно для дѣла, какъ и всякое устраненіе разумной силы.

5 іюня 1862 г.

2) ПО ПОВОДУ ЛѢСОХОЗЯЙСТВА И ЛѢСОКРАДСТВА.

Въ нашихъ мѣстахъ лѣса сильно истреблены; лѣсохозяиство, можно сказать, только теперь начинается. Каждый хозяинъ маленькаго клочка лѣса, (иногда даже въ двѣ десятины) строитъ хатку и пускаетъ въ *сусіди* какую нибудь бездомную вдову, или солдатку или отставнаго солдата, или сельскаго пролетарія. Такой *сусідь* получаетъ отъ хозяина паёкъ, большею частію немолочнымъ хлѣбомъ (двѣ копы жита и двѣ копы гречки), грядку, а иногда и покосъ въ томъ же лѣсу, кошицъ на три сѣна; за это *сусідь* стережетъ лѣсъ и въ рабочее время помогаетъ въ уборкѣ сѣна въ томъ же лѣсу и при очисткѣ лѣса; а иногда *сусідка* прядетъ для хозяина *півмитокъ*.

Лѣсъ чистятъ главнымъ—образомъ для того, чтобы удобнѣе было косить сѣно; на второмъ планѣ стоитъ нежеланіе портить хорошаго дерева для топлива и на послѣднемъ то соображеніе, что вслѣдствіе чистки лучшее дерево не глушится дурными, и что ему посредствомъ чистки дается возможность свободно расти.

Такъ—какъ чистка далеко несовершенна, потому что вытекаетъ изъ побочныхъ соображеній и рубка притомъ не совсѣмъ умѣренная, то неудивительно, что лѣса наши въ жалкомъ положеніи.

Самая большая потребность въ лѣсѣ—годномъ для горожи. Кромѣ *лісь*, окружающихъ грунтъ каждаго хозяина, всѣ хозяйственныя постройки, какъ-то: *клуни*, *загороди*, *кошари*, *хливи*, а иногда и *хижи* при хатахъ—плетневые. Осенью большею-частію происходитъ поправка этихъ хозяйственныхъ построекъ, а весною поправка *лісь*, поврежденныхъ свиньями, перелазами, устраиваемыми для обхода ужасающихъ грязей на улицахъ, а иногда и покражами на *підпалъ* ради сухости матерьяла. Осенью и весною почти каждую ночь вы можете встрѣтить по дорогамъ, идущимъ въ лѣса, цѣлые обозы съ хворостомъ и кольями. Спросите, откуда везутъ и вамъ скажутъ, улыбаясь: съ *батьківщини*. Подъ *батьковщиною* въ этомъ случаѣ нужно разумѣть казенные лѣса.

Прежде стражники отбирали было топоры и вообще употребляли энергическія мѣры; но когда для рубки стали ѣздить цѣлыми партіями и вступать въ битвы со стражниками, то сіи послѣднія отчасти изъ самохраненія, отчасти видя возможность имѣть постоянный и вѣрный доходъ, стали брать небольшой *окупъ*; такъ—что теперь такса окупа

установлена обычаемъ и простирается отъ трехъ до шести копѣекъ сереб. съ воза, вслучаѣ поимки.

Вообще порубка лѣса, не только казеннаго, но и принадлежащаго частнымъ лицамъ, не считается предосудительнымъ дѣломъ.

Защитники строгаго принципа собственности, очень хорошо формулируемаго и неменѣе хорошо выводимаго изъ начала правды, считаютъ рубку чужаго лѣса преступленіемъ, воровствомъ, и если смягчаютъ наказаніе, то снисходя только къ тому, что этотъ предразсудокъ глубоко вкоренился въ народѣ.

Самъ народъ считаетъ собственность неприкосновенною; но, по его понятіямъ, предметомъ собственности можетъ быть только то, на что положенъ человѣческій трудъ. Срубившій бортяное дерево, по народному понятію, воръ: онъ укралъ трудъ человѣческій. Рубя лѣсъ никѣмъ несѣянный, народъ говоритъ, что пользуется даромъ Божиимъ. Воздухъ, вода, лѣсъ—это дары Божіи, предназначенные для дароваго пользования всѣхъ и каждаго. Такое воззрѣніе народа очевидно невѣжественно.

Оставлять въ сторонѣ народное сознаніе нельзя. Пока какое нибудь дѣяніе не отрицается народною совѣстью, до-тѣхъ-поръ его нельзя ставить подъ угрозу наказанія. Убѣдите его, докажите ему, что извѣстное дѣяніе преступно: тогда онъ за-одно съ вами будетъ преслѣдовать его.

Карать за дѣйствія, допускаемыя народною нравственностію, отчасти бесполезно, даже вредно. Преслѣдованіе сильнѣе укореняетъ и дѣлаетъ ихъ болѣе опасными, потому-что побуждаетъ къ большей скрытности, большей ловкости и обдуманности предпріятія для того, чтобы скрыть слѣды его. Факты доказали это. Какія вышли послѣдствія отъ жестокаго преслѣдованія табаку или отъ преслѣдованія бороды?

Кромѣ того, взглядъ на рубку чужаго лѣса, какъ на уголовное преступленіе, крайне убыточенъ. Я былъ очевидцемъ, какъ въ одинъ день препровождено было изъ уѣзднаго суда къ слѣдователю 19 дѣлъ о порубкѣ казеннаго лѣса на сумму 3 руб. 18 коп. ср. По каждому изъ этихъ дѣлъ слѣдователь долженъ производить формальное слѣдствіе,—что отнимаетъ у него очень много времени и мѣшаетъ съ должною поспѣшностію производить слѣдствія по дѣламъ болѣе важности. Такое накопленіе дѣлъ ведетъ къ тому, что слѣдователь старается каждое дѣло сбыть поскорѣе съ рукъ, а отъ этого страдаетъ правосудіе. То же самое происходитъ отъ накопленія подобныхъ дѣлъ

въ судахъ. Нужно прибавить къ этому, что при каждомъ производствѣ слѣдствія страдаютъ и невинные: для разѣздовъ слѣдователей берутся подводы; чрезвычайно частые повальные обыски отнимаютъ бездну времени у поселянъ. Потому, нисколько неудивительно нерасположеніе народа къ уголовному правосудію. Неудивительно, что повальный обыскъ потерялъ почти всякое значеніе: каждый показываетъ въ общихъ словахъ—лишь-бы не быть втянутымъ въ процессъ. Особенно неприятно положеніе крестьянъ, живущихъ вблизи казенныхъ лѣсовъ. Кромѣ всего того, что вообще исполняется казенными крестьянами, они должны нести лѣсные работы: давать полѣсовщиковъ, давать подводы при уборкѣ валежника, вспахивать для посѣва лѣсъ, тушить лѣса въ случаѣ пожара и т. п. За все это они могутъ получать лѣсъ за половинную цѣну. Но такъ-какъ *попелныя* слишкомъ значительны, то для нихъ невыгодно покупать и за половинную цѣну. Когда же отдаются участки на срубъ, то и тутъ крестьяне не могутъ купить съ выгодой для себя. Положимъ, они хотятъ купить десятину лѣса на срубъ, а какой-нибудь барышникъ покупаетъ весь участокъ, назначенный на срубъ—и ему отдаютъ. Нужно бы дать полную возможность обществамъ казенныхъ крестьянъ, да и вообще обществамъ сельскихъ обывателей, покупать на срубъ небольшіе участки, по тѣмъ цѣнамъ, какія будутъ предложены на торгахъ. Въ этомъ даже не будетъ никакой привилегіи, кромѣ развѣ той, что крестьяне будутъ имѣть возможность приобретать небольшіе участки. Это бы уменьшило случаи воровства казеннаго лѣса, давъ возможность приобретать лѣсъ за недорогую цѣну.

10го июня 1862 г.

Н. П. Чубинскій.

3) О БРАТСТВАХЪ.

(Замѣтка «Черниговскихъ Епархіальныхъ Извѣстій.»)

На святой Руси, братства, выражающія собою Христовъ законъ о любви, существовали съ самого введенія христіанства въ наше отечество. *Братчины* сперва ограничивались заботою о приличномъ управленіи храмоваго праздника. Въ XV в., на Югѣ, *братства* являются съ дѣятельностію болѣе обширною: они заботятся о храмѣ, о

погребеніи бѣдныхъ, о призрѣніи нищихъ. Еще позже увидѣли нужду поручить братствамъ и заботу о содержаніи *школъ*.

Въ настоящее время, съ освобожденіемъ крестьянъ,—и въ литературѣ, и въ жизни, идутъ толки о народномъ образованіи. Жалуются на недостатокъ средствъ. Сильно сомнѣваются и о томъ, кому поручить школы? Дирекціямъ училищъ вѣдомства министерства народного просвѣщенія? У нихъ и безъ того много дѣла; да онѣ и не дадутъ матеріальныхъ средствъ, въ которыхъ — большая нужда. Да и между народомъ и этими дирекціями вѣтъ и не можетъ быть никакого сближенія кромѣ официальныхъ — церемоній. Матеріальныя средства для сельскихъ школъ могутъ быть даны только сельскими обществами: въ этомъ уже никто не сомнѣвается. Но тутъ представляется вопросъ, котораго обойти никакъ нельзя: какимъ путемъ собирать эти средства? Кто станетъ завѣдывать и распоряжаться употребленіемъ ихъ? Волостныя и сельскія управленія? Не говоримъ о томъ, что онѣ и безъ того завалены дѣлами; содержаніе школъ, въ такомъ случаѣ, получило бы видъ официальной, видъ принужденія, наказовъ, раскладокъ, сборовъ и т. п. Да и нечего грѣха таить: всѣ знаютъ, какъ процвѣтали сельскія школы подъ вѣдѣніемъ палатъ и волостныхъ начальствъ. Извѣстное дѣло, что школы бывали безъ скамей, оконъ, безъ печей, а деньги, собиравшіяся на школы, дѣлились по карманамъ головы, писаря и окружнаго; наставники не получали по полугоду жалованья оттого, что негодно было Шельменкѣ — писарю или головѣ — Заливаю. Пусть же не мудрятъ и не грѣшатъ, и да пробудится святая, христіанская, любовь въ добрыхъ сердцахъ русскихъ. Духъ любви — умнѣ всякихъ хитро-придуманныхъ организацій — соединитъ лучшихъ членовъ сельскихъ общинъ въ тѣсные круги на пользу школъ и на другія дѣла благотворенія. Всѣмъ будетъ покойно, когда школы будутъ на попеченіи братствъ. Священникъ будетъ лучшимъ руководителемъ братскаго общества: онъ не будетъ начальникомъ общества, а будетъ помощникомъ и руководителемъ его въ богоугодномъ дѣлѣ. Любовь — дѣло самое простое; но потому — то она и умна, что проста, потому — то и благотворна, что, при простотѣ пріемовъ, ея благодѣянія прямо доходятъ къ цѣли, не зацѣпляясь ни за какіе крючки.

ПОСТАНОВЛЕНІЯ ГУБЕРНСКИХЪ ПО КРЕСТЬЯНСКИМЪ ДѢЛАМЪ ПРИСУТСТВІЙ ВЪ ЮЖНОРУССКОМЪ ГРАБѢ (*).

ЧЕРНИГОВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПРИСУТСТВІЯ.

Оцѣнка рабочаго дня.

Для нѣвній, въ конхъ будетъ введено Великороссійское Положеніе, установленна слѣдующая оцѣнка рабочихъ дней:

А). Для уѣздовъ Глуховскаго, Новгородсѣверскаго и Сосницкаго:

	а) лѣтнее полугодіе:	
	мужской тяглый.	мужской пѣшій, женскій
съ 10 апрѣля по 29 іюня . . .	40 к.	25 к. 15 к.
— 29 іюня по 10 іюля . . .	55 «	40 « 25 «
— 10 іюля по 25 августа . . .	65 «	50 « 35 «
— 25 августа по 10 октября . .	45 «	30 « 20 «
б) зимнее полугодіе:		
съ 10 октября по 10 апрѣля . .	20 «	20 « 20 «

Б. Для уѣздовъ Новозыбковскаго, Стародубскаго, Мглинскаго и Суражскаго:

	а) лѣтнее полугодіе:	
	мужской тяглый.	мужской пѣшій, женскій
съ 23 апрѣля по 29 іюня . . .	45 к.	30 к. 15 к.
— 29 іюня по 20 іюля . . .	55 «	40 « 25 «
— 20 іюля по 25 августа . . .	65 «	50 « 45 «
— 25 августа по 23 октября . .	50 «	35 « 20 «

б) зимнее полугодіе.

Съ 23 октября по 23 апрѣля 30 к., 20—10 к.

Урочныя положенія.

А. Въ нѣвніяхъ, состоящихъ на Малороссійскомъ положеніи.

І. ПОЛОЖЕНІЕ МУЖСКАГО ПѢШАГО ДНЯ.

1) Разбросать навозу на полѣ:

а) одвоконныхъ подводъ 50.

(*) Продолженіе урочныхъ положеній для разныхъ мѣстностей края. См. февральскую книжку «Основы.»

- б) пароволовухъ 30.
- 2) Засѣять хлѣба озимаго или яроваго 3 десятины.
- 3) Скосить озимаго или яроваго хлѣба, или льна $\frac{1}{2}$ десятинамъ.
- 4) Связать въ снопы и сложить въ копы или полукопки скошеннаго хлѣба на $\frac{1}{2}$ десятины.

5) Сжать озимаго хлѣба 60 сноповъ, туго вязанныхъ, по 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки, то есть 1 копу.

6) Яроваго хлѣба сжать 90 сноповъ, по 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы, или полукопки, то есть $1\frac{1}{2}$ копы.

При уменьшенной вязи сноповъ, размѣръ урока долженъ соразмѣрно увеличиться, такъ напримѣръ: если снопы окажутся въ 4 четверти, то урокъ полагается не въ 60 сноповъ, а въ 75, а если въ три четверти, то въ 90 сноповъ.

7) Набрать конопель 40 пучковъ, въ 3 четверти въ перевязи, то есть $\frac{2}{3}$ копы.

8) Уложить пеньку въ воду, перевязать ее и нагрузить 4 копы.

9) Вынуть пеньку изъ воды и разставить ее въ ряды 4 копы.

10) Снять пеньки на ручной млищъ $1\frac{1}{4}$ копы.

11) Выбрать чистаго льна 60 сноповъ, каждый по 6 четвертей въ перевязи, 1 копа.

12) Выбрать льна, заглушеннаго сорными травами, вдвое менѣе, т. е. $\frac{1}{2}$ копы.

13) Околотить льняныхъ головокъ 1 копу.

14) Разостлать на стлищѣ льна 2 копы.

15) Поднять и связать льна 2 копы.

16) Мять, трепать и вязать ленъ въ пучки 1 копу.

17) Сполоть льна 80 кв. сажень.

18) Посадить картофель подь соху въ борозды на $\frac{1}{2}$ десятины.

19) Выбрать картофеля и снести въ кучи, или ссыпать въ мѣшки 5 четвертей.

20) Посадить сѣмена свекловицы на 240 квадратныхъ сажень.

21) Сполоть свекловицу:

а) въ первый разъ 60 кв. сажень.

б) во второй разъ, послѣ пропашки, и ипрорвать свеклу на 100 кв. сажень.

в) въ третій разъ 100 кв. сажень.

22) Выкопать свекловицы и очистить ее $1\frac{1}{2}$ берковца.

23) Выкосить травы:

а) на степныхъ перелогохъ $\frac{1}{2}$ десятины.

б) на поемныхъ лугахъ или искусственныхъ покосахъ $\frac{1}{2}$ десятины.

в) на болотахъ рѣдкихъ травъ $\frac{1}{2}$ десятины.

24) Сгрести сѣна и поставить въ копы ручными граблями на $\frac{1}{3}$ десятины.

25) Сгребенное сѣно конными граблями собрать въ копы на сѣнокосѣ.

Гдѣ косятъ 3 косаря, $1\frac{1}{2}$ десятины.

Гдѣ косятъ 2 косаря, по $2\frac{1}{2}$ десятины.

26) Восемь рабочихъ должны сложить въ полускирду сѣна въ 140 копѣ, полагая по 9 пудъ въ копѣ. Скирда должна быть въ 5 сажень длины, въ $2\frac{1}{2}$ сажень ширины и въ 7 сажень черезъ верхъ.

27) Шесть рабочихъ должны сбросать 2 стога сѣна, каждый въ 100 копѣ. Копя полагается въсомъ $4\frac{1}{2}$ пуда.

28) Въ теченіе дня засадить и полить табачной плантаціи 90 кв. сажень.

Такъ какъ означенная работа производится только въ теченіи 4-хъ часовъ

вечера, то урокъ въ эти часы долженъ быть втрое меньше; при семъ вода должна быть привезена на плантаціи.

- 29) Высаивать табачной плантаціи на 240 кв. сажень.
- 30) Подчистить или обломать нижніе листы табаку на 400 кв. сажень.
- 31) Пасынковать и сорвать верхи табачныхъ растений:
 - а) въ первый разъ 340 кв. сажень.
 - б) во второй разъ 300 кв. саж.
- 32) Срубить и собрать въ кучи табакъ съ 400 кв. сажень.
- 33) Шнуроваго табаку сорвать листья и напизать на шнуры съ 240 кв. сажень.
- 34) Напизать (на плантаціи) на глицы табаку на два пароволовыхъ воза.
- 35) Развѣшать въ сараѣ 6 пароволовыхъ возовъ табаку, подаваемого другими рабочими.
- 36) Скласть въ папуши табаку $1\frac{1}{2}$ пуда.
- 37) Сложить въ кипы табаку 20 пудовъ.
- 38) Сжечь очерету 90 кулей, имѣющихъ 3 четверти въ окружности, $1\frac{1}{2}$ копы.
- 39) Сложить въ скирду привезеннаго хлѣба 20 копы.
- 40) Четыре работника должны пошить (покрыть) скирду хлѣба, длиною въ 10 сажень и шириною въ $2\frac{1}{2}$ сажени.
- 41) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялкѣ, убрать солому въ ометъ, также полову и отору и насадить на овинѣ:
 - а) яровой пшеницы 50 сноповъ.
 - б) прочаго озимаго и яроваго хлѣба 1 копу.
 - в) конопли 2 копы.
- 42) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, убрать солому въ ометъ и посадить на овинѣ:
 - а) яровой пшеницы 1 копу,
 - б) озимаго хлѣба $1\frac{1}{2}$ копы,
 - в) яроваго 2 копы.
- 43) Выколосовать ячменя 5 четвертей.
- 44) Перевѣять на большую лопату хлѣба 5 четвертей.
- 45) Перекидать на малую лопату хлѣба 5 четвертей.
- 46) Нарѣзать кизяку, въ 4 вершка толщиною, 12 кв. сажень.
- 47) Срубить изъ валежника и сложить дровъ $\frac{1}{4}$ кубической сажени.
- 48) Изъ густо растущаго лѣса, при сплошной рубкѣ, срубить дровъ $\frac{1}{2}$ кубической сажени.
- 49) Два работника должны перепилить, поперечною пилою, на 3 полѣна и расколоть 1 кубическую сажень дровъ.
- 50) Привезенныхъ кольевъ для огорожи очистить и заострить 150 штукъ.
- 51) Загородить плетня изъ приготовленнаго матеріала, высотой въ два аршина, вдвоемъ, 30 сажень.
- 52) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на доски, семь девяти-аршинныхъ шнуровъ, изъ бревна отъ 8 до 10 вершковъ толщины.
- 53) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на шелевку, одиннадцать 9-ти аршинныхъ шнуровъ, изъ бревна отъ 5 до 7 вершковъ толщины.
- 54) Выдѣлать кирпича изъ приготовленной глины 700 штукъ.
- 55) Приготовить глины, т. е. нарыть и подвезти ее на тачкѣ къ ямѣ, для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
- 56) Вымѣсить глины въ ямѣ для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
- 57) Перевезти въ горячъ сырцоваго кирпича на тачкѣ 1000 штукъ.

58) Вынуть изъ горна и сложить близь него кирпича выпаленнаго 1000 штукъ.

59) Вырыть каналы въ 3 аршина ширины и въ 2 аршина глубины 3 погонныя сажени.

60) Остричь 12 овецъ.

Примѣчаніе. Всѣ означенныя въ этомъ первомъ отдѣлѣ урочнаго положенія работы исполняются орудіями, принадлежащими крестьянамъ, за исключеніемъ вѣялокъ, пилъ и тачекъ, которыя должны быть поставлены отъ господской экономіи.

II. ПОЛОЖЕНІЕ МУЖСКАГО ПЪШАГО ДНЯ ДІЯ РАБОТЪ, ПРОИЗВОДЯЩИХСЯ НА ГОСПОДСКОМЪ СКОТѢ И ГОСПОДСКИМИ ОРУДІЯМИ.

1) Работнику, при двухъ погонщикахъ, плугомъ, запряженнымъ четырьмя парами воловъ, поднять цѣлныя, или стараго залежа $\frac{1}{2}$ десятины.

2) Работнику, при одномъ погонщикѣ, плугомъ, запряженнымъ тремя или двумя парами воловъ, или двумя парами лошадей, выорать твердой земли или перелугу $\frac{1}{2}$ десятины.

3) Работнику, при одномъ погонщикѣ, плугомъ, запряженнымъ тремя парами воловъ, выорать мягкой земли $\frac{3}{5}$ десятины.

4) Плугомъ запряженнымъ въ двѣ или три лошади, выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

5) Сохой въ одну пару воловъ, или лошадей, выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

6) Одноконной сохой выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

7) Одноконной сохой взмѣшать $\frac{1}{2}$ десятины.

8) Провести борозды одноконною сохой подъ картофель и свекловицу 1 десятину.

9) Запахать положенный картофель въ борозды:

а) Одноконной сохой 1 десятину.

б) Пароволовымъ плугомъ $1\frac{1}{2}$ десятины.

10) Пропахать картофель, свекловицу и табакъ одноконною сохою или распашникомъ 1 десятину.

11) На вспаханной, или забороненной табачной плантаціи провести трехзубнымъ раломъ рядки для посадки табаку на 2 десятины.

12) Разлешить подъ навозъ одноконною сохою:

а) По 300 клѣтокъ на десятинѣ, 8 десятинь.

б) По 480 клѣтокъ на десятинѣ, 5 десятинь.

13) Пяти или трехзубнымъ раломъ (третьякомъ) запряженнымъ двумя, или одною парю воловъ взрлить въ одинъ слѣдъ 2 десятины.

14) Однозубнымъ раломъ, запряженнымъ одною парю воловъ, взрлить въ одинъ слѣдъ $\frac{1}{2}$ десятины.

15) Большою желѣзною бороной (дрешпакомъ), запряженною одною или двумя парами воловъ, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

16) Двама малыми желѣзными боровами, запряженными каждая парю воловъ, заборонить въ одинъ слѣдъ 2 десятины.

17) Двама малыми желѣзными боровами, запряженными каждая одною лошадей, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

18) Двама одноконными боровами заборонить въ два слѣда (крестъ-накрестъ) 2 десятины.

19) Деревяннымъ каткомъ, запряженнымъ одною лошадей, укатать 2 десятины.

20) Двойнымъ каткомъ, запряженнымъ двумя лошадьми или паромъ воловъ, укатать 4 десятины.

21) Вывести навозу пароволовыхъ подводъ, въ 20 пудовъ каждая, или одноконныхъ, въ 12 пудовъ каждая, на разстояніи:

			пароволовыхъ одноконныхъ		
до 1 версты			8 возовъ	10 возовъ	
отъ 1	— 2	—	5	—	7
— 2	— 3	—	3	—	5
— 3	— 5	—	2	—	3
— 5	— 7	—	1	—	2

22) Вывезть сѣмянъ въ поле на одной подводѣ на 4 десятины.

23) Сѣяльной машиной, съ одной перепряжкою въ день, засѣять (приготовленными на мѣстѣ сѣянами):

а) Ярового хлѣба 8 десятинь;

б) Озимого хлѣба 10 десятинь.

24) Два работника должны обрѣзать конопляныхъ головокъ и перевезти ихъ на оминъ, на разстояніи отъ 1 до 2-хъ верстъ, 8 копъ.

25) Перевезти пеньки для мочки, полагая на одноконную подводу 2 копы и на пароволовую 4 копы, на разстояніи:

			На пароволовыхъ. На одноконныхъ.	
до 1 версты			24 копы	12 копы
отъ 1	— 2	—	16	— 8
— 2	— 3	—	12	— 8
— 3	— 5	—	8	— 6
— 5	— 7	—	4	— 4
— 7	— 10	—	4	— 2

При обратной перевозкѣ пеньки, послѣ мочки, полагается количество копъ вполонину меньше противъ приведеннаго расчета. При этомъ работникамъ долженъ разставить пеньку по указанію завѣдывающаго работами.

26) При перевозкѣ хлѣба съ поля въ гумно, или на токъ, полагается на пароволовую подводу: озимого хлѣба не меньше 2 и ярового 2½ копы, и на одноконную подводу — озимого не меньше 1 и ярового 1½ копы.

При семъ полагается, что подводчики сами накладываютъ копы, помогаютъ другъ-другу, и сваливаютъ привезенный хлѣбъ въ гумно, или на токъ, не складывая въ скирду. При этой перевозкѣ подводы должны сдѣлать на разстояніи:

			Пароволовая. Одноконная.	
до 1 версты			7 оборотовъ	10 оборотовъ
отъ 1	— 2	—	5	— 6
— 2	— 3	—	3	— 4
— 3	— 6	—	2	— «
— 3	— 5	—	«	— 3
— 6	— 10	—	1	— «
— 5	— 7	—	«	— 2
— 7	— 12	—	«	— 1

27) Конными граблями съ одной перепряжкою въ день, сгрести сѣна на 5 десятинь.

28) Одною лошадью, или паромъ воловъ, подволочить къ мѣсту, назначенному для стога или скирды, сѣна 40 копъ.

29) Перевезти сѣна на разстояніи:

		Пароволовыхъ. Одиоконныхъ.	
отъ 1 до 2 версть		3 воза	4 воза
— 2 — 5 —		2 —	3 —
— 5 — 7 —		1 —	2 —
— 7 — 12 —		1 —	1 —

Сѣно должно быть взято изъ стога и сложено по указанію завѣдывающаго работами. При этомъ на каждый возъ полагается: лѣтомъ — на одиоконный 15 пудовъ, на пароволовый 25 пудовъ; а на саняхъ въ одну лошадь — 18 пудовъ, а на парѣ воловъ — 30 пудовъ.

30) Привезти свекловицы, полагая на одиоконную подводу $4\frac{1}{2}$ берковца и на пароволовую 3 берковца, на разстояніи:

		На пароволовой.	На одиоконной.
до 1 версты		24 берковца	12 берк.
отъ 1 — 2 —		15 —	9 —
— 2 — 3 —		12 —	$7\frac{1}{2}$ —
— 3 — 5 —		9 —	6 —
— 5 — 7 —		4 —	3 —
— 7 — 12 —		3 —	$1\frac{1}{2}$ —

При семъ подводчикъ долженъ самъ положить и сложить свекловицу по вѣсу.

31) Перевезти одну кубическую сажень дровъ, на разстояніи:

отъ 1 до 2 версть	2 дня
— 2 — 4 —	3 —
— 4 — 5 —	4 —
— 5 — 7 —	6 дней.

При этомъ для перевозки каждой кубической сажени дровъ полагается не менѣе 10 одиоконныхъ, или 7 пароволовыхъ.

Примѣчаніе. При производствѣ работъ, въ этомъ отдѣлѣ урочнаго положенія помешованныхъ, должны быть даваемы отъ помѣщика исправныя орудія, съ нужнымъ, по свойству земли или работъ, количествомъ скота; въ противномъ случаѣ урокъ для работника не обязателенъ. Работники же обязаны подъ опасеніемъ штрафа, опредѣляемаго мировымъ посредникомъ, беречь даваемыя имъ орудія и отнюдь не изнурять рабочаго скота.

На основаніи ст. 214 мѣстнаго Малороссійскаго положенія, всѣ непомянутыя здѣсь работы, производятся безурочно.

По ст. 215 того же Положенія, число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ опредѣляется только для работъ безурочныхъ и не должно превышать: въ лѣтнее полугодіе — 12-ти, а въ зимнее — 9-ти часовъ. Въ число это не включается время, пазначаемое для отдыха рабочихъ.

На основаніи ст. 206 мѣстнаго Малороссійскаго Положенія, дни праздничныя, закономъ опредѣленные, не могутъ быть назначаемы для работъ; причитающуюся съ нихъ повинность крестьяне обязаны отработать сполна въ будни.

Всѣ праздничныя дни значатся въ таблицѣ праздничныхъ дней, составленной и утвержденной для Черниговской губерніи Черниговскимъ губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ Присутствіемъ, въ засѣданіи 19 іюля 1861 года.

Б. Въ мѣлнцяхъ, состоящихъ на Великороссійскомъ положеніи.

1) Подвигая работа мужская тяглая.

1) Сохой въ одну пару воловъ, или пару лошадей выорать $\frac{1}{2}$ десятины.

- 2) Одноконной сохой выорать $\frac{1}{2}$ десятины.
- 3) Взмѣшать или вспахать во второй разъ одноконной сохой $\frac{1}{2}$ десятины.
- 4) Плугомъ, запряженнымъ въ 2 или 3 лошади, выорать $\frac{1}{2}$ десятины.
- 5) Провести борозды одноконною сохой подъ картофель или свекловичу 1 десятину.
- 6) Запахать положенный картофель въ борозды:
 - а) Одноконной сохой 1 десятину.
 - б) Пароволовой сохой $1\frac{1}{2}$ десятины.
- 7) Пропахать картофель, свекловичу и табакъ одноконною сохою или распашникомъ 1 десятину.
- 8) Развѣшить подъ навозъ одноконною сохою:
 - а) По 300 клѣтокъ на десятинь, 8 десятинь.
 - б) По 480 клѣтокъ на десятинь, 5 десятинь.
- 9) Двумя малыми желѣзными боровами, запряженными каждая одною лошадей, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.
- 10) Двумя одноконными боровами заборонить въ два слѣда (крестъ-на-крестъ) 2 десятины.
- 11) Каткомъ, запряженнымъ одною лошадейю, укатать 2 десятины.
- 12) Двойнымъ каткомъ, запряженнымъ парюю воловъ, 4 десятины.
- 13) Вывезти сѣмянъ въ поле на одной подводѣ на 4 десятины.
- 14) Сѣяльной машиной засѣять (примготовленными на мѣстѣ сѣянами):
 - а) Ярваго хлѣба 8 десятинь,
 - б) Озимаго хлѣба 10 десятинь.
- 15) Конными граблями, съ одною перепряжкою въ день, сгрести сѣна на 5 десятинь.
- 16) Одною лошадейю подволочить къ мѣсту, назначенному для стога, или скирды, сѣна 40 копѣ.
- 17) При перевозкѣ хлѣба съ поля въ гумно, или на токъ, полагается на пароволовую подводу озимаго не менѣе 2 и ярваго $2\frac{1}{2}$ копы, и на одноконную подводу озимаго не менѣе 1 и ярваго $1\frac{1}{2}$ копы.

При семъ полагается, что подволочки сами накладываютъ копы, помогая другъ-другу, и сваливаютъ привезенный хлѣбъ въ гумно, или на токъ, не складывая въ скирду. При этой перевозкѣ подвода должна сдѣлать на разстоянн:

отъ 1 до 2	пароволовая		одноконная	
	1 версты	7 оборотовъ	10 оборотовъ	
— 1 — 2	— 5	— 6	—	—
— 2 — 3	— 3	— 4	—	—
— 3 — 6	— 2	—	—	—
— 3 — 5	—	—	— 3	—
— 6 — 10	— 1	—	—	—
— 5 — 7	—	— 2	—	—
— 7 — 12	—	— 1	—	—

Примѣчаніе. Такое самое число оборотовъ опредѣляется на перевозку кирпича, причемъ полагается на одноконную подводу 80 кирпичей, а на пароволовую—120 кирпичей.

18 Обрѣзать конопляныхъ головокъ и перевезти ихъ на овинъ, на разстоянн отъ 1 до 2 версты (при семъ полагается въ помощь конному работнику женщина) 8 копѣ.

19) Вывести навозу одноконовых подводъ въ 12 пуд. каждая и пароволовыхъ въ 25 пуд., на разстояніи:

	Пароловая.	Одноконовая.
до 1 версты	8 возовъ	10 возовъ
отъ 1 до 2 версты	5 —	7 —
— 2 — 3 —	3 —	5 —
— 3 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —

20) Перевезти пеньки для мочки, полагаая на однокожную подводу 2 копы и на пароволовую 4 копы, на разстояніи:

	на пароволовой,	на однокожной.
до 1 версты	24 копы	12 копъ
отъ 1 до 2 вер.	16 —	8 —
— 2 — 3 —	12 —	8 —
— 3 — 5 —	8 —	6. —
— 5 — 7 —	4. —	4 —
— 7 — 10 —	4 —	2 —

При обратной перевозкѣ пеньки, послѣ мочки, полагаается количество копъ въ половину менѣ противъ приведеннаго расчета. При этомъ работникъ долженъ разставить пеньку по указанію завѣдывающаго работами.

21) Перевезти сѣна на разстояніи:

	Пароволовыхъ.	Одноконовыхъ.
отъ 1 до 2 версты	3 воза	4 воза
— 2 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —
— 7 — 12 —	1 —	1 —

Сѣно должно быть взято изъ стога и сложено по указанію завѣдывающаго работами. При этомъ на каждый, возъ налагается: лѣтомъ на одноконный 15 пудовъ, на пароволовый 25 пудовъ; а на саняхъ: въ одну лошадь—18 пудовъ, а на парволовъ—30 пудовъ.

22) Привезти свежловицы, полагаая на однокожную подводу $1\frac{1}{2}$ берковца и на пароволовыхъ 3 берковца, на разстояніи:

	На пароволовой.	На однокожной
до 1 версты	24 берковца,	12 берковцевъ
отъ 1 до 2 вер.	15 —	9 —
— 2 — 3 —	12 —	$7\frac{1}{2}$ —
— 3 — 5 —	9 —	6 —
— 5 — 7 —	3 —	3 —
— 7 — 12 —	3 —	$1\frac{1}{2}$ —

При семъ подводчикъ долженъ самъ наложить и сложить свежловицу по вѣсу.

23) Перевезти одну кубическую сажень дровъ, на разстояніи:

отъ 1 до 2 версты	2 дня
— 2 — 4 —	3 —
— 4 — 5 —	4 —
— 5 — 7 —	6 дней.

При этомъ, для перевозки каждой кубической сажени дровъ, полагаается не менѣ 10 одноконовыхъ или 7 пароволовыхъ подводъ.

24) Перевезти бревна, 3-хъ сажень длины и отъ 4 до 6 верш. въ отрубѣ, одноконной подводѣ, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 2 бревна.
— 4 — 10 — 1

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

25) Перевезти накатникъ или рѣшетникъ, отъ 3 до 4 сажень длины и отъ 2 до 2 $\frac{1}{2}$ верш. въ отрубѣ, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 6 штукъ.
— 4 — 10 — 3 штуки.

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

26) Перевезти досокъ, 3 сажень длины и отъ 7 до 9 верш. ширины, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 4 доски.
— 4 — 10 — 2 —

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

27) Перевезти шелевки, отъ 2 $\frac{1}{2}$ до 3 саж. длины и отъ 6 до 9 верш. ширины, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 версть 12 шельвокъ
— 4 — 10 — 6 —

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

Примѣчаніе. При производствѣ работъ, въ этомъ отдѣлѣ урочнаго положенія наименованныхъ, всѣ орудія, какъ ручныя, такъ и упряжныя, употребляемая въ крестьянскомъ хозяйствѣ, должны быть отъ нихъ; что же касается до орудій, употребляемыхъ въ улучшенныхъ хозяйствахъ, какъ-то: молотильныхъ машинъ, сѣяльныхъ, конныхъ граблей, плуговъ и тому подобныхъ, то они должны быть даваемы экономіею въ исправности, съ нужнымъ, по свойству орудій, количествомъ скота. Работники же обязаны, подъ опасеніемъ штрафа, опредѣленнаго мировымъ посредникомъ, беречь даваемые имъ орудія и отнюдь не мзурить рабочаго скота.

II. МУЖСКАЯ ПѢШАЯ РАБОТА.

Въ одинъ рабочій день:

- 1) Скосить озимаго или яроваго хлѣба $\frac{1}{2}$ десятины.
- 2) Выкосить травы:
 - а) На болотахъ рѣдкихъ травъ $\frac{1}{2}$ десятины.
 - б) на заливныхъ лугахъ или искусственныхъ покосахъ $\frac{1}{2}$ десятины.
- 3) Сгрести сѣно и поставить въ копы ручными граблями на $\frac{1}{2}$ десятины.
- 4) Сгребенное сѣно конными граблями собрать въ копы на сѣнокосъ; гдѣ косятъ три косаря, на 1 $\frac{1}{2}$ десятины; гдѣ же косятъ два косаря, то на 2 $\frac{1}{2}$ десятины.
- 5) Засѣять хлѣба озимаго и яроваго, при сѣменахъ, привезенныхъ на мѣсто, 3 десятины.
- 6) Разбросать навозу на полѣ:
 - а) одноконныхъ подводъ 50 возовъ.
 - б) пароволовыхъ 30 возовъ.
- 7) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялкѣ, убрать солому въ ометъ, также полову, и отору и насадить на овинѣ:
 - а) яровой пшеницы 30 сноповъ.

- б) прочаго озимаго и яроваго хлѣба 1 копу.
 в) ковопли 2 копы.
 8) Обмолотить сыромолотомъ или съ овинна цѣпами, убрать солому въ ометь и посадить на овинь:
 а) яровой пшеницы 1 копу.
 б) озимаго хлѣба $1\frac{1}{4}$ копы.
 в) яроваго 2 копы.
 9) Перевѣять хлѣба на лопату 4 четверти.
 10) Положить въ скирду привезеннаго хлѣба 20 копѣ.
 11) Набрать пеньки 40 пуконъ, въ $\frac{3}{4}$ арш. каждый въ перевязи, то есть $\frac{1}{2}$ копы.
 12) Уложить пеньку въ воду, перевязать ее и нагрзуть 4 копы.
 13) Вынуть пеньку изъ воды и разставить ее въ ряды 4 копы.
 14) Смять пеньки на ручную мялку $1\frac{1}{4}$ копы.
 15) Выбрать картофея и снести въ кучи или ссыпать ее въ мѣшки 4 четверти.
 16) Выкопать свекловицы и очистить ее $1\frac{1}{2}$ берковца.
 17) Развѣшать въ сараѣ 6 пароволовыхъ возовъ табаку, подаваемаго съ возовъ другими работниками.
 18) Сложить въ кнпы табаку 20 пудовъ.
 19) Срубить изъ валежника и сложить дровъ $\frac{1}{2}$ кубической сажени
 20) Изъ густо растущаго лѣса, при сплошной рубкѣ, нарубить дровъ $\frac{1}{2}$ кубич. сажени.
 21) Привезенныхъ кольевъ для огорожи очистить и заострить 150 штукъ.
 22) Выдѣлать кирпича изъ приготовленной глины 700 штукъ.
 23) Приготовить глины, т. е. нарыть и подвезти ее на тачкѣ къ ямѣ, для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
 24) Вымѣсить глины въ ямѣ для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.
 25) Перевезти въ горнъ сырцоваго кирпича на тачкѣ 1000 штукъ.
 26) Вынуть изъ горна и сложить близъ него кирпича выпаленнаго 1000 штукъ
 27) Вырыть канавы въ 3 аршина ширины и въ 2 аршина глубины 3 погонныя сажени.
 28) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на доски, семь шнуровъ изъ 9 аршиннаго бревна отъ 8 до 10 вершковъ толщины.
 29) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на шелевку, 11 шнуровъ изъ 9 аршиннаго бревна отъ 5 до 7 вершковъ толщины.
 30) Загородить плетня изъ приготовленнаго матеріала, вышиною въ 2 аршина, вдвоемъ, 30 сажень.
 31) Два работника должны перепилить, поперечною пилою, на 3 полѣна и расколоть 1 кубич. саж. дровъ.
 32) Четыре работника должны пошить (покрыть) скирду хлѣба, длиною 10 сажень и шириною $2\frac{1}{2}$ сажени.
 33) Шесть рабочихъ (въ сѣверныхъ и среднихъ уѣздахъ) должны сбросать 2 стога, каждый въ 100 копѣ сѣна, подвезеннаго на мѣсто, назначенное для стоговъ и завершить ихъ. При семъ копы полагаются вѣсомъ въ $4\frac{1}{2}$ пуда.
 34) Восемь рабочихъ (въ среднихъ уѣздахъ) должны сложить скирду сѣна въ 140 копѣ, полагая по 9 пудъ въ копѣ. Скирда должна быть въ 5 саж. длины, $2\frac{1}{2}$ саж. ширины и въ 7 сажень черезъ верхъ.

Примічаніе. Всѣ означенныя въ этомъ второмъ отдѣлѣ урочнаго положенія

работы исполняются орудіями, принадлежащими крестьянамъ, за исключеніемъ вѣялокъ, пилъ и тачекъ, которыя должны быть поставлены отъ господской экономіи.

III. ЖЕНСКАЯ РАБОТА.

1) Сжать озимаго хлѣба 60 сноповъ, въ 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки 1 копу.

2) Сжать яроваго хлѣба 90 сноповъ, въ 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки $1\frac{1}{2}$ копы.

3) Связать скошеннаго хлѣба въ снопы и сложить его въ копы или полукопки на $\frac{1}{4}$ десятины.

При уменьшенной вязи сноповъ, размѣръ урока долженъ соразмѣрно увеличиться, такъ напримѣръ: если снопы окажутся въ 4 четверти, то урокъ полагается не въ 60 сноповъ, а въ 75, если въ 3 четверти, то въ 90 сноповъ.

3) Набрать конопля 30 пучковъ, по 3 четверти въ каждой перевязи, $\frac{1}{2}$ копы.

5) Сѣно сгрести и поставить въ копы на $\frac{1}{3}$ десятины.

6) Послѣ подвозки копъ къ стогу, сгрести слѣдъ сѣнныхъ копъ на 2 десятины.

7) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевязать на вѣялку, убрать солому въ ометъ, также полову и отору и насалить на овинъ:

а) всякаго хлѣба 1 копу.

б) конопля 2 копы.

8) Выбрать чистаго льна 60 сноповъ, каждый по 6 четвертей въ перевязи, 1 копу.

9) Выбрать льна, заглушеннаго сорными травами, вдвое меньше т. е. $\frac{1}{2}$ копы.

10) Сколотить льяныхъ головокъ 1 копу.

11) Разослать на стлжцѣ льна 2 копы.

12) Поднять и связать льна 2 копы.

13) Мять, трепать и вязать лень въ пучки, 1 копу.

14) Сполоть льна 80 кв. сажень.

15) Посадить сѣмяна свекловицы на 240 квадратныхъ сажень.

16) Сполоть свекловицу:

а) въ первый разъ 60 кв. сажень.

б) во второй разъ послѣ пропашки и прорвать свеклу на 100 кв. сажень.

в) въ третій разъ 160 квадратныхъ сажень.

17) Вынуть изъ земли и очистить свеклу 1 берковецъ.

18) Посадить картофель подъ соху въ борозды на $\frac{1}{2}$ десятины.

19) Выкопать изъ земли и свалить въ кучи, или ссыпать въ мѣшки картофеля 3 четверти.

20) Выпаханнаго картофеля сохами выбрать изъ бороздъ и снести въ кучи на пространство 200 кв. сажень.

21) Въ теченіе дня засадить и полить табачной плантаціи 80 кв. сажень.

При семъ вода должна быть привезена на мѣсто.

22) Высаповать табачной плантаціи на 240 кв. сажень.

23) Подчистить или обломать нижніе листы табаку на 400 кв. сажень.

4) Пасынковать и сорвать верхіи табачныхъ растений:

а) въ первый разъ 240 квадратныхъ сажень.

б) во второй разъ 300 кв. сажень.

25) Срубить и собрать въ кучи табакъ съ 400 кв. сажень.

26) Шнуроваго табаку сорвать листья и наизать на шнуры съ 240 кв сажень.

27) Скласть въ папуши табаку $1\frac{1}{2}$ пуда.

28) Сжать очерету 90 кулей, имѣющихъ 3 четверти въ окружности, $1\frac{1}{2}$ копы.

29) Остричь 12 овецъ.

На основаніи ст. 216 Великороссійскаго Положенія, всѣ непоименованныя здѣсь работы производятся безурочно.

По ст. 217 Великороссійскаго Положенія, число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ опредѣляется только для работъ безурочныхъ, и не должно превышать: въ лѣтнее полугодіе—12-ти, а въ зимнее 9-ти часовъ. Въ число это не включается время, назначаемое для отдыха рабочихъ.

По ст. 207 Великороссійскаго Положенія, дни праздничные, закономъ опредѣленные, не могутъ быть назначаемы для работъ; причитающуюся съ нихъ повинность крестьяне обязаны отработать сполна въ будни.

Всѣ праздничные дни значатся въ табели праздничныхъ дней, составленной и утвержденной для Черниговской губерніи Черниговскимъ губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ присутствіемъ, въ засѣданіи 19 іюля 1861 года.

ВІСТІ.

ЗЪ ЧОРНОМОРІИ.

(25 мая 1862 року).

А кѣ-лишъ, притѹлимося й ми до *Основи*, — коли приймете, панове;—бо куди бiльшъ? Вона, опрiчъ писень Тараса Григоровича, та книжокъ Пантелеймона Олександровича, перва обiзвiлася, передъ усiмъ свiтомъ, за Україну; а тѹтечка-тiльки натякнi за нашу рiдну, такъ ажъ жижкi трiсатця! Та комѹ й въ охiтку бiде почѹти за насъ, якъ не нашимъ такi—жъ брiтчикамъ—украiнцямъ? Пiвне:—рiдний до рiдного озивiетця...

Мiло—чогi гiрного та весiлого бачивъ я на Чорноморiї у послiднi 9—ть рiкъ;—все бiльшъ такi, що бодiй и не згiдувати!... Нехiй хто iнший оповiдае тi, що було, а я, яко—мiга, розказуватиму—щi передъ очима.

У *Оснiвi*, Лiютого мiсяця, начитали ми, якъ то розѹмно, та щiро люде наші пильнѹють на Українi: мировi посередники—мiжъ бiдолiшнимъ народомъ; обцествi—за усякi шкiли й гимназiї; писателi працюють за *право* наше народне й исторiю,—скрiзь загомонили тамичка—слава Господевi!—а въ насъ, на Чорноморiї, не чѹть, не чѹть ничого!.. Чи-то-й-пакъ вонi й чѹть дi—що, й заворушилося, ненiче, кiй-де, та якось незiвжди такъ, якъ у дiбрихъ людiй. Отъ, хочъ—би тепiръ и отi рiвчакi, що повивiдали уздiвшъ всеi глiвної ѹлицi нашого Катеринодiра (*красною-й-мiсцiетця*): се дiло, далебi, непогане!.. До сiго часу, мiло чогi пѹтьнiго зроблено для вiйськового города, а тепiръ спасибi, приймiютця,—хочъ нi капiталiвъ, нi iншихъ «средствъ» якъ тамъ кажутъ, не прибiвилося... Схотiвъ начiльникъ, звелiвъ козакамъ копiти рiвчакi по обiохъ бокiхъ ѹлицi—и пiшло й пiшло!..

Та гáрно, знаєте, такъ... рівненько—такъ введено й земля такімъ гóрбикомъ, по са́мому шляху, утопцѣвана, що залюбки й глинути!.. Сѣ вже, ма́бутъ, не такъ б́уде, якъ ро́ківъ зъ дѣсять тому: Військо́ве Правлѣнне одпустило, зъ військовихъ грошей, тисѣячъ шість карбóванцівъ, а отаманъ покликавъ якогось инжепера, та й ка́же ёму:.. »о́сь тобі гроші,—зроби́, будь ла́сківъ, та́къ, щобъ не було́ отти́х багви́юкъ по гóроду...« Инжепе́ръ же той, кумѣдний, наивъ козаківъ, та й зве́ли́въ імъ копа́ти канавки по ўлицяхъ,—по бокахъ, значить... »Якъ-же ёго копа́ти?« питають... »т́реба, ма́бутъ, той иструме́нтъ, що ватер-па́сомъ звѣтця, чи-що?...« Эге́, дурні,—каже,—який вамъ иструме́нтъ?... копа́йте та́къ-собі, прóсто: арші́нівъ зѣдва у ширину́, та сті́льки-жъ у глибини́,—отъ и все.—Коли такъ, то й та́къ! Поча́ли копа́ти, й ви́копали... Звісно, гóродъ не на рівному помóсті стои́тъ—тамъ ви́ще, тамъ ни́зче,—а канáва скрізь одна́кова: води́ й натягó у ті канáви й зацвіла́ та вода тряси́ною,—жа́би й плóдятця тамъ и виспівують собі одъ весні до весні... Оттакé!.. Тепе́ръ, кажу́, не такъ вже, ма́бутъ, б́уде, бо прийма́ютця не та́кечки за діло,—спаси́бі імъ! А вже-жъ и грязю́ка у насъ що-году,—всі зна́ють! Ба́зікали, я́кось, що коза́къ, изъ конёмъ, изъ ра́тищемъ, пірну́въ у калю́жі, посере́дъ ули́ці, та вже літомъ, якъ висхло, якáсь жі́пка, йдучи́ на базáръ, но́гу собі проштрикну́ла объ ра́тище: то́гді тільки й дозна́лися за бідола́ху й одкопа́ли!.. *Ина́що*, ба́чете, бу́ло, й до́сі, вимостити!..

Лаво́къ у Екатеринодáрі, що-гóду, усѣ́ більшъ, усѣ́ більшъ,—троха́ чи не вся кра́ска у лавка́хъ!.. Арме́ни більшъ торгую́ть, та, здаѣтця, оди́нь Гре́къ, и чоло́вика зъ чоти́ри Моска́лівъ.—Чу́дно мені́ те́, що, въ лавка́хъ тїхъ, чо́го-чо́го—а мо́дного жіно́чого това́ру пайбóльшь: мате́рій, ситці́въ, барѣ́живъ, шляпо́къ уся́кихъ — и гарибальди́цькихъ и ка́ть-іхъ-зна́ які́хъ!—Спидни́ць зъ химѣ́рними сталѣ́вими пружина́ми и усѣ́го тако́го,—не перелі́чишь! И кому́-бъ, здаѣтця, купова́ти іхъ?.. Одже купую́ть!..

Сю́ зиму, ба́чите, и отсе́ весно́ю у насъ, троха́ не що-дні́, бенке́ти, та та́нці—общество́ цивилізу́етця,—такъ тутъ пані́ямъ, та панно́чкамъ, котрі́—не кажу́—чита́ють, а й не бала́кають по-на́шому, т́реба-жъ у мо́дахъ пороскошувáти!.. Шко́да тільки, що бенкети́ сі не той... я́кось не цивилізу́ють, а тільки ма́рно гро́ші витру́шують...

Бу́въ и я на тїхъ бенке́тахъ.—Пані́ наші́ й панно́чки б́ільшь спидя́тъ у тій кі́мпáті, де́ танцю́ють, а у гости́нній, що ря́домъ... э́ге!.. туди́ не вся́ке суне́ но́са!.. Тамъ, ба́чите, заі́зжі моска́лі — полкови́

командіри зъ командіршами й зъ' челяддю, то—що, та ті зъ нашихъ, що мўслять бўти вищою ристократтю, шанпанськимъ прохлажаютьця и згорда, відти, на дріботу поглядають!...

Звісно, ті, що підняли увесь сїй гармідерь, бажають добре всяке зробити для Екатеринідарського обчества, хотять зъединїти ёго, бо, кажуть, розлізлося,—та на ділі не тє виходить!.. Не тїмъ, мабуть, треба обчество наше зъединяти. — Зъединить ёго *розумъ*, та *интересъ громади*. — Але-жъ, ви непоміркуйте, люде добрі, що, бў-цімъ, ми нічого й пўтнєго не робимъ—якъ тільки танцюємо, рїдимось, та *топчємъ* одинъ-одного; ні!.. ми недўже й одъ васъ отстади—*ми дівочу собі школу придбали!*.. Я-бъ радісїнький усє вамъ, дочиста, за неї, розказати: и якъ и що, та, кажў-жъ бо, вь насъ не все, якъ у добрихъ людєй,—ми якїсь чудні собі!.. Ось слўхайте!.. Була тўтъ, у Екатериндарі, добра людина—случаємъ заїхала—*Н. С. Иваніна*—генеральша.—Вона вже пізнєнько замїжъ вийшла, а першь, кажуть, жила, изъ' сєстрами, своєю роботою: квітки, тамъ изъ'воску, ліпила, зъ'шведської мови, на москóвську, книжки перекладала и дїтєй вчїла; у Петербўрсі, мовляють, якусь школу завела, — добра, працєвита, кажу, людина!.. Отта-жъ—то Иваніна, вь маї місяці 1860 року, візьми та й ухопїсь за дўмку: заведў дівочу школу у Екатериндарі, бо Черномóрцямъ треба єї давно... Що тамъ—у Кадєцькі Корпуса ваканцій зъ 20-ть, та у Інститўти тєжъ—сє панськимъ дїтямъ, та й—то багатєнькимъ, а біднимъ панкамъ и другимъ—якъ?.. Зроблю, каже, діло—та й зробила... Тїхо, та прихїльно підлащилась вона до обчества нашого, підбадєрила ёго, ажъ дє не взялись и охотники—стали гратъ на тїятрі, пішли різні збори—доброхїть и такъ за що; концерти, лотарєї зъявилися; откущиякъ тутєшній, щобъ показати, що й вінъ не абї-якїй, подарувавъ будїнокъ, для теї школи, добренькій, на первий случай и процєнти зъ 25-ти тисячъ рублівъ. — Підбила вона панїй нашихъ у члєни поступити, та й зъ нїхъ узяла, кажуть, карбóванцівъ зъ 300; понаписувала листї до дє-якихъ значнїхъ людей на Кавказі и відъ нихъ добула не одну кріхту; виклопотала розрїшенїе началства одкрити тую школу, та, по весні 1861-го року, діло й зробилося. — Оповістили насъ, що, мовъ, молєбствїе бўде и школа дівоча на свїть народїтця, такъ просять обчество й члєнїв-помошниць у доброму ділі подивїтися на сєє чўдо.—Звісно, усї зрозумїли, що се не бенкєтъ який зъ танцями, відъ котрихъ тільки нóги болять, та живїть підводить—бо требажъ гарнєнько підперезатьця й

зашнурув'ятьця—такъ усяке благало Господа милос'рдного—нехай б'уде щасливий сей первий почінокъ!.. Д'е—які вже й міркували, що отъ, мовъ, и наші заходилися коло розумного діла, що й наші підуть у гору!.. »Нехай—же не кажуть, б'удимъ то ми зовсімъ спимо, зовсімъ зледаціли!..»

На молебствіі було нач'алство, були й такъ—люде зъ громади, а дівч'атка з'аразъ поприходили—якъ зъ землі ковиростали!.. Начальниця, котру обр'али чл'ени, стояла зъ ними. Панъ—отець привітавъ и поблагословивъ »благое начпнанне« а потімъ и розійшлись. Иваніна, радуючись, що все—якъ слідъ, написала »Отчетъ« и роздала сам'а, або розіслала ёго, до чл'енівъ—Чорноморокъ. У том'у »Одч'оті« понаписувано: відкіль які гроші збір'алися, скільки їх усіхъ и скільки пішло на перве хазійство по школі; який »Штатъ« утвердило нач'алство, якимъ порядкамъ повинно б'ути и чимъ підд'ержуватиметься т'а школа; все зробила, якъ слідъ, та й поіхала одъ насъ,—бо треба було іхати. Траплялись, опісля, такі люде, що щ'е й лаяли еї за добре діло,—та безъ того вже нем'ожна!..

Н. С., одызж'аючи, наказувала паніямъ нашимъ—членамъ, щобъ вони зробили зъ себе »совіть« та й правили тією новорожденною школою: бо ви, каже, клопот'алися коло неї, ви й назирайте, щобъ ус'е було—якъ слідъ: коли треба б'уде помогти грішми, або чимъ другимъ—робіть такъ, якъ я робила. Такъ що—жъ бо?.. теперъ ніхто й не зна: якъ воно й що воно у тій школі. Кажуть, начальниця дає одч'отъ Отаманові за свое управл'енне и пише-бъ то до Н. С. Иваніноі — д'е тамъ та живе, — а обчеств'а не пита й совіту у ёго не пр'осить... ажъ чудно! Звісно, поки начальниця людина добра й розумна, школі й гар'аздъ; якже — жъ трапиця инша, то небуде тамъ ніякого пуття, бо вона править — якъ сам'а знає. Уже як'е-бъ діло чоловікъ ниробивъ, який би вінъ не бувъ чесний, а коли ховаєтця, зъ тимъ діломъ, одъ світу, заразъ люде й почнуть докопув'атьця: та якъ, та що?.. та відкіль? та, мабуть, що-небудь не тее!.. Дивись, ні за т'е, ні за с'е, й сплетуть незнать-що!.. Такъ воно з'авжди. Мені здаєтця, щобъ немати одъ людей нарікання, треба-бъ не такъ тее діло весті, негордувати обчеств'омъ, котр'е дал'о й дає гроші, а прихилитися до ёго, бо »громада—великий чоловікъ!..« Поки-жъ у насъ б'уде: »ком'у як'е діло?!..« не вийде ажъ-нічогісінько. Онъ, подивця, у »Осн'ові« надруковано »Отчетъ полтавскаго женскаго училища« с'е не по-нашому: тамъ люде взялися за діло, зрозуміли ёго якъ слідъ и одъ світу не ховають того, що въ нихъ р'обитця.

До сього часу, у всіх школахъ начальникъ, або началниця, одцітувались тільки передъ вісчою ученою власттю, котра, дай Бѣже, разъ у годъ показувалась — а одъ громади затулили й шілки у вікнахъ; що-жь тогді було, або й теперъ є ще по такихъ школахъ?.. зъ дїтьми роблять що-хотя и порядки, бїльшъ, нїкчемні!..

У нашій дївочій школі, поки-щодинь класъ, бо поступїли дїти все малограмотні, коли й зовсімъ не безграмотні.—Такїхъ дївчатокъ, що живуть у школі, на еї кошти (пансіонерокъ)—кажуть,— 15—ть, а приходить учительця, що-дня,—бїльшъ.—Учителївъ—2: одинъ вчить руській грамоті, а панъ-отець—Закону Божому. На що вже въ насъ бідность, такъ сє—на вчителївъ; бо хто сюдї, за малу цїну, забьєтця?... У насъ була надїя, що у школі вчитимуть тїжъ учителї, котрі при нашій Катериндарській гимназїї,—такъ куди!... И зъ гимназїєю вийшла така кумедна сторїя, що глїумъ и розказувати!... Бачите, у 1850—му року, одкрїта, въ Катериндарї, на вїйськовій кштатъ, гимназїя для хлопцїв и помїщено еї у отаманському великому домі.—Въ 57—му року, домъ той згорїв, а гимназїю переведено у крїпость (бїля старого деревянного собору, де бувъ кошъ, якъ прийшли сюдї батькї наші) и дирєкторъ п. Р. одписавъ, що хочъ те помїщення и невелике, да нїчого—*вдѣбно*.—Якъ-ось, у 1860 року,—панá—жъ тобі!... пїдняли тую гимназїю, посадовїли на возї, та й попєрли у Еїській городокъ!... Здивувалися ми, та й годї, та тільки тепєречки росчїхали, що сє діло п. дирєктора!. Емў, бачите, не вподобавсь Катериндаръ; вїнъ вїзьми, та й напиши Попечїтелю, що, мовъ, нї помїщення нема, нї удобства нема; що *жителї* Катериндарські, лїнївимъ, та поганїмъ характеромъ, збивають тільки зъ пуття хлопцїв!... що у Еїському, хочъ и мєншъ бїде приходящихъ козацькихъ дїтєй, затє — пансіонерїв вчити удѣбнїше,.. и всяке такє... Попечїтель—дальшъ, а відти—повелїння,—та й діло у шапці!...

Гимназїя одкрїта—для Чорноморцїв и найменована—Катериндарською; Катериндаръ стоїть по-середъ Вїйська; живуть у ємў—самї Чорноморці; зъ станиць кожному приходитця, по кїлька разїв у рікъ, зїздити сюдї—то на ярмарокъ, то по слўжбї, то у присудственне мїсто яке, бо всї вони тўть;—а гимназїї, бачъ, невдѣбно!... Еїський городокъ постановїв князь Воронцовъ, бїля Азовського моря, у-кїнци Чорноморїї, та шльнїючи за *торговлю*, й прикликає туди охотникїв иногороднїхъ; давъ їмъ разні вїльготи и

наказавъ, першимъ діломъ, будувать кам'янні хати.—Насипало туди усякого люду — більшъ безпашпортнихъ, — почали строїтьця, вивели кам'янні лавкі, та тільки у тихъ лавкахъ увесь капіталъ—кремінці, а хати, більшъ, недостроєні. Волоцюгамъ нічого робити тамъ, — такъ вони частенько грабують на дорозі а піді штрикають и ножакою у рѣбра добрихъ людей;—оттамъ гимназїи удобно!... То нічого—що туди мало хто й їздить зъ насъ; що воно-бъ, здається, лучче повірити хлопця—коли я живу де у станиці—своєму жъ таки братчикові екатериндарцеві, а ніжъ у волоцюги наймати, для ёго, квартиру—хочъ може й приміръ бувъ би добрий—всѣ-жъ тамъ, мабуть, вдобнше, бо г. Р—му такъ завгодно!—Вінъ якомсь, казавъ мені: «я 7-мъ дѣтъ просивъ, бился, чтобы построили здаіе для гимназїи, не добился этого,—и нахожу, что лучше помѣститъ её въ Ейскѣ: тамъ есть, для этого, домъ!...» Може воно й такъ,—не знаю.—Справді, чудно: изъ військового капіталу, кинули 100 тисячъ зъ хвостомъ на нікчёмний *пароходъ*, а гимназїи шпавищо вістроїти!... Та й того таки впять незнаю,—може той пароходъ, якъ би пішовъ по Кубані, та звістивъ насъ за цивілізацію, то й зробивъ би що путне... Може, тая цивілізація й прпобігла бъ зъ нимъ, та й ухопїлася-бъ усѣ строїти та ўлиці сушити,—Богъ ёго святїй знає!...—Шкода тільки, що бідний пароходъ протягли козакі, на бичовкахъ, уздівшъ Кубані, разівъ зо-три—та й годі: більшъ ми ёго й небачили.—Теперь, кажуть, узався, за пароходство по Кубані, якийсь г. Н. та такъ-же хоче *дешево* за те, зъ Війська, що не ймешъ віри—троха чи не за-дарма! —

Отто-жъ ще за ту Гимназію: якъ проїздивъ, у насъ, Государь, такъ и звелівъ вернути ёї назадъ, у Екатериндари, и соборъ новий, кам'янный, звелівъ кончити, а то вінъ, Богъ зна зъ якого часу, стоїть собі тільки-тільки—що виведенний. Ото, постомъ великимъ, приносять, якомсь, до мене, зъ полицїи, повістку: «Его превосходительство проситъ г.г. дворянъ екатеринодарскихъ пожаловать въ домъ, назначенный для дворянскихъ собраний,—гдѣ имѣетъ посовѣтоваться съ ними о весьма важномъ дѣлѣ...» здається, такъ писано... Читаячи те, я ажъ перекрестивъсь!... Слава тобі, Боже!... Теперь изъ нами не соромлятьця балакати объ общімъ ділі!...—велике спасібі, за те его превосходительству!... Якъ зібрались, на другий день, до-гурту, полицмейстеръ и объявивъ, що генераль знайшовъ уже тріхи грішей на те, що бъ расплатитися зъ купцемъ, у которого контракували хату, у Ейському, для гимназїи, а чого недостає—ви, мовлявъ, покло-

почітця й зберіть,—бо хутенько треба-бъ було вже й переводити гимназію наза́дъ—до-дому. — Усякому чу́ти се було радісно,—тільки подай Боже, що бъ якъ вернитця, до насъ, гимназія,—*небили* вже хлопцівъ *різками*, бо я знаю чоловіка зо́ три такихъ, котрі вчились добре, зъ охотою, й голови въ нихъ непоро́жні, та кинули книжки й посадали на ко́ней, якъ одлушцюва́ли їхъ разівъ по́-два,—за діло й безъ діла!—хай ёму злігодні!—Кажуть:—То не гимназія, а са́дацька рота!... Борові Боже хлопця, та ще нашого, упрямого, сігнувати паліччямъ!—

Кажуть, одведено вже й місце, де строїтиму́ть гимназію, та жа́лко, коли пра́вда, що місце те въ кінці города, а не посере́деві,—не коло ново́го собору, відкі́ль би, здаётця, треба й починати усякі по-стро́йки,—нехай Бігъ помага́е!...

Стецько Шарапъ.

ИЗЪ Г. БЕНДЕРЪ (Бессарабской области).

(6 іюня 1862).

Въ прошедшую недѣлю, во всей Бессарабіи Молдаване празднова-ли Дни Русалокъ (Зіллеле Русалилоръ). Сколько я ни спрашивалъ о поводахъ этого празднованія, никто не могъ мнѣ объяснить, а гово-рятъ только, что издавна такъ ведется, что Великоруссы и Мало-руссы празднуютъ, въ эту недѣлю, девятый четвергъ, считая съ стра-стного, а Молдаване всю недѣлю празднуютъ для Русалокъ. Впрочемъ, нѣкоторые исключаютъ среду и пятницу. Такимъ-образомъ, въ эту недѣлю празднуютъ воскресенье и вторникъ Сочествіе Св. Духа; потомъ четвергъ, вѣроятно какъ девятый, и субботу, какъ день по-минальный. Въ день Преполовенія, когда Молдаване празднуютъ «свѣрдлеле русалилоръ» (т. е. въ избавленіе отъ мученій русалками), они обыкновенно собираютъ на полѣ полынь и посыпаютъ ею,—по-добно какъ въ день Сочествія Св. Духа травкою,—полы, кровати,

увѣшиваютъ стѣны въ защиту отъ русалокъ, а во время празднованія дней русалокъ, во всю недѣлю послѣ Сочествія Св. Духа, Молдаване носятъ эту полынь за кушаками, за пазухой, на картузахъ, а дѣвушки и на головахъ въ волосахъ.

2-го іюня, у насъ, въ Бендерахъ, былъ педагогическій совѣтъ, для котораго были приглашены и лица, начальствующія въ городѣ и уѣздѣ. Дѣло шло объ открытіи, при здѣшнемъ уѣздномъ училищѣ, послѣобѣденныхъ классовъ для дѣвочекъ отъ 8 до 13 лѣтъ, съ курсомъ женскихъ училищъ *второго* разряда, — вслѣдствіе предложенія начальства одесскаго учебнаго округа. Педагогическій совѣтъ здѣшняго училища составилъ слѣдующее предположеніе: 1) въ женскомъ училищѣ преподавать законъ Божій, русскую грамматику, русскую исторію и географію въ краткомъ объемѣ, первыя четыре правила арифметики надъ простыми и именованными числами, и чистописаніе. На первыхъ порахъ предположено ограничиться самыми скромными (?) размѣрами для начатія этого курса, въ томъ предположеніи, что дѣло, которое само говоритъ за себя, по мѣрѣ возрастающей потребности, неминуемо должно будетъ постепенно развиваться болѣе и болѣе; 2) мѣсто преподаванія — домъ уѣзднаго училища; 3) для занятій послѣ обѣда назначить два часовыхъ урока; при этомъ, смотря по числу ученицъ, возрасту и познаніямъ ихъ, онѣ (?) могутъ быть раздѣлены на два класса и учителя могутъ мѣняться, чрезъ-что въ каждый день могутъ быть преподаваемы дѣвочкамъ всѣ *четыре* *основныя* (?) предмета, по два въ каждомъ классѣ. При такомъ порядкѣ, преподаваніе шло бы путемъ правильнымъ (?) и безостановочнымъ; — время урока — часъ — очень достаточно для занятія однимъ предметомъ и неутомительно для дѣвочекъ; — 3) вознагражденіе учителямъ и издержки на отопленіе должны производиться изъ пожертвованій общества, а если оно не будетъ въ состояніи найти источниковъ для вознагражденія учителей, то за ученіе будетъ вѣдаться самая умѣренная плата съ родителей ученицъ, — причѣмъ бѣднѣйшія могли бы быть совершенно освобождены отъ платы за ученіе; и 4) для занятія рукодѣліемъ предоставитъ обществу (?) пригласить наставницу по условію.

Гг городничій, градской голова, при участіи г. судьи, по званію предводителя дворянства, указывали городскому обществу на пользу этого учрежденія и говорили о необходимости изыскать денежные средства къ осуществленію столь благотворнаго дѣла. Если только городское общество, разумѣя подъ нимъ мѣщанъ и купцовъ, не исключая и Евреевъ, пойметъ важность этого учрежденія, то нѣтъ сомнѣній, что нашъ городъ будетъ наконецъ имѣть женскую школу, въ которой онъ такъ нуждается. Но мало, кажется, надежды, потому-что здѣсь вообще всякія общепользныя дѣла нелегко принимаются.— Впрочемъ, посмотримъ, что будетъ; вся надежда къ осуществленію этого предмета возлагается на мѣстное начальство, — какъ оно сѣмѣетъ убѣдить и объяснить дѣло. Но вотъ препятствіе не-малое. По требованію начальства одесскаго округа, назначены для обученія дѣвочекъ послѣобѣденныя часы, а училище предлагаетъ для этого свои классныя комнаты. Между-тѣмъ, въ уѣздномъ училищѣ мальчики обучаются съ 8 до 2-хъ часовъ, слѣдовательно для дѣвочекъ остается время послѣ 2-хъ часовъ. Въ лѣтнее время еще бы ничего, исключая жаркихъ мѣсяцевъ; но въ осеннее и зимнее время, когда онѣ болѣе свободны, это время неудобно для хожденія въ классы; да, притомъ, дочери мѣщанъ нашего города и въ весеннее и въ лѣтнее время заняты то въ садахъ, то полевыми работами, что составляетъ преимущественное занятіе здѣшнихъ мѣщанъ; купцы здѣшніе большею-частью Евреи; конечно, нельзя думать, чтобы они отказались посылать и своихъ дѣтей въ женскіе классы.

Желательно, чтобы женское училище было учреждено на такихъ же началахъ, какъ и мужское уѣздное училище, съ особеннымъ помѣщеніемъ и съ особою смотрительницею, которая бы имѣла за дѣтьми постоянный надзоръ, и чтобы ученіе происходило также и по утрамъ. Это, впрочемъ, будетъ зависѣть отъ средствъ, какія предложить городское общество, и отъ-того, съ какимъ рвеніемъ общество возьмется за устройство женскаго училища. Во всякомъ случаѣ, полагаю, что если ужъ учреждать женское училище, то учреждать по болѣе-обширному плану, чѣмъ предположено въ опредѣленіи педагогическаго совѣта. Думаю, что для дѣвушки всякаго званія мало одного поверхностнаго знакомства съ св. исторіею, исторіею русскаго государства и первыми 4-мя правилами ариметики, для того, чтобы эта дѣвушка сдѣлалась современемъ истинно-образованною матерью, доброю женою и домовитою хозяйкой. Необходимо нравственное образованіе—образованіе ума, сердца и характера, а этого нельзя достиг-

нуть современи внѣшнимъ, механическимъ обученіємъ. Странно, что въ опредѣленіи педагогической совѣтъ имѣеть ввиду дѣвочекъ, уже обученныхъ грамотѣ... Ктѣ будетъ обучать ихъ сперва грамотѣ, и есть ли теперь между мѣщанскими дѣвочками грамотныя?—на это совѣтъ не обратилъ должнаго вниманія.

Воскресная школа при училищѣ, въ которую прошедшаго года записалось 62. человекъ, теперь совершенно въ бездѣйствіи.—Слухъ носится, что какая-то баба распространила молву, будто кто учится, въ этой школѣ того возьмутъ въ солдаты. Надо знать, что здѣсь нѣтъ рекрутской повинности и, поэтому, эта молва сильно подѣйствовала на учениковъ. Распорядитель школы мнѣ рассказывалъ, что недавно пришелъ въ школу одной молодой парень, полуграмотный, и изъявилъ желаніе учиться. Его приняли съ удовольствіемъ, но онъ ни за что не хотѣлъ объявить своей фамиліи и быть записаннымъ въ книгу приходящихъ, и только по убѣдительнымъ просьбамъ распорядителя объявилъ ему, *по секрету*, что онъ не хочетъ поступать «въ москаля»; съ этимъ ушелъ, и больше не показывался. Вотъ вамъ и баба!... Говорятъ, ее арестовали; но сбившая съ толку молва уже пущена

Константинъ Жадановъ.

ИЗЪ СКВИРСЬКОГО ПОВІТУ (КИІВСЬКОІ ГУБ.)

13 Червця 1862 р.

Тожъ-то, добродію, мови теперь межн простимъ людомъ про волю, мови такої, що, якъ-то кажуть, и въ мішокъ її не забрати!.. Власне ні про що більшъ люде и не балакають, якъ про волю та про волю. Бувало, коли зійшлясь люде, отъ би тамъ на панщині, чи коло церкви, чи такъ де на роботі, чи тамъ учта де яка буде, обідъ, — оце де люде зійдуться, то сказано межъ людьми — безъ мови не буде. Ажи якъ и овечки у-гурті и овечки не вмовчать,—мекають; атожъ то чоловікъ у громаді щобъ мовчавъ! Бувало, коли громада то й рада, и про що, думайте, люде найбільшъ люблять говорити? Найбільшъ ото

бувало говорять про господарство, про урожай, худобу: найбільш хазяйські речі почуєте у громаді... А теперь-отъ не те вже. Наши хлібороби уже якъ не ті стали: господарувати вони й теперъ, хвалити Бога, не покинули, господарують вони й теперъ, али беседувати про господарство щось імъ отпала охота, теперъ ото про волю, кажу, беседують—не—набеседуютца. Ажъ дивно, чуїте, якоесь съ цѣго. Таки-такъ що тільки й чути що про волю та й про волю!.. Нівроку нашимъ людамъ: це у нихъ такъ само йдетца, якъ у жидівъ. Жиди—люде балакливі, герготати, стомать їхъ невзявъ, люблять, и все про гроши; у жиди нема бильшъ и мови, якъ про гроши. Отакъ теперъ и наші люде—все про ідно говорять: якъ ті жиди про гроши, такъ вони—про волю свою. Це виходить на тее, якъ приказують наші родичі—москалі: «что у кого болитъ, тотъ о томъ и говоритъ.»

Али думайте, добродію, добра багато виходить зъ теї великої мови?.. Де вамъ! тільки й всѣго, що чоловікъ язика добре набъ!.. Дежъ вона буде користна тая мова, коли всякий говорить и самъ знае, що чортъ-знае-що говорить; всякій говорить и самъ перший своєму слову невірять. Це будуть говорити, говорити, и закінчать... якъ би ви думали? Найбілшъ—найбілшъ всяка рада такий має кінець: »щось воно буде, щось воно буде?!. Такъ воно не буде якъ е, не буде; воно до чогось прийде! Ото—но що ми не знаємъ нічого, ото на горе, а воно щось е, е воно щось, та ми не знаемо... Не що вже робити, тра побідувати!..« И всі приговорують: »тра, тра!« И то зітхнуть всі и розійдутца.

Отъ вамъ и мова! отъ вамъ по всі раді! И якъ чоловікъ починавъ мову и якъ скінчивъ її, то думка унѣго якъ була, такъ и зосталась іднакова; щобъ такъ у чоловіка знаття прибуло хоча й на волосину, то ні. Це те саме зъ мовою, якъ съ піснєю часомъ буває, коли співає багато людей та у ідень голосъ. Уже якъ у ідень голосъ всімъ співати, то лучче покинути; бо хоть співай, хоть ні, все ідно: ладу не буде. Що то й за пісня, що співаки, нівроку імъ, або вищать якъ ті мухи, що позавяззують у паутині, або зновъ гудуть, якъ жуки ввечері... Отакъ само и зъ народомъ у насъ: кільки людей, кільки голівъ, и всі на ідень ладъ говорять. Нема такъ, щобъ той одъ себе словце, друге, той одъ себе, той зновъ—свое: вонобъ щось и вийшло. Ато ідень не знае, що до чого йдетца, другий не знае, всі говорять, и все якоесь не до діла. А врешті Богъ єго знае, може воно такъ оно здаецца.

Ну, менше съ тимъ; якъ говорять люде про волю то говорять; нехай тимъ часомъ наговорятця хочай. Али отъ—що, добродію, люде балакають всячину про волю, а щобъ »Положеніє« читати, то цѣго нема... Якъ роздали »Положеніє«, такъ воно и спочиває чистеньке у волості, чи тамъ де: нема такихъ охотниківъ щобъ ёму настирались. Слухати навить не люблять, якъ станешъ говорити, часомъ, про те що пишетьця у »Положеніі.« Якось, чуите, ажъ дивно трохи. Ажи візьмімо ми напряміръ такъ. Оце я поповничъ; міні пагано жити на світі; и вийшлабъ книжка така, що дає добро и волю поповичамъ. То, здаецця, неживий би я бувъ, а доставъ—би ту спасенну книгу, и вже хотъ нехай тамъ каміння летить зъ неба, а вже прочитавъ би я ту книгу, ту свою волю, свое добро... А люде—ні. Нехай-то тамъ-тамъ того року и не було добре кому читати, и такі трохи страшно було читати. Знайте, чоловікъ послухає, що ви ёму читаете, и щось вінъ чувъ, щось вінъ самъ прикладе и говорить про »Положеніє«, про свою волю, ниначе про свій сонъ... а тутъ и до біди недалеко. Чоловікъ чувъ, не можна не заговорити про тее що чувъ; а заговорить,—кажуть, не до діла; и виноватъ,—біда, судъ... То це перше такъ було; теперъ ніби то вільніше за цее: вже люде говорять, и говорять голосно, и, хвалити Бога, нічого, а проте—»Положеніє« все—таки нечитане лежить. И такъ здаецця, нехутко ёго прочитають у насъ.

Ну, не читає народъ положення, не читає, менше съ тимъ, али, кажіть, звіткиль то це йде, що переиначують и дуже навить переиначують наші люде чужі слова? До того діла доходить, що говорити въ панському селі съ бувшими панськими підданими—говорити страшно. Тутъ, недалечко—таки одъ насъ, такожъ грамотний поговоривъ зъ людьми, прочитавъ імъ де—що, такъ бувъ у таке вскочивъ, що насилу виборсався. Цей грамотний то таки мужикъ, и читавъ вінъ свої таки громаді той листъ, що напечатано у ёму слово гражданського Кнівського губернатора. Въ тому листі стоить таке: що, пише, »не вірте тимъ, котрі дурать васъ, що усадьби будуть вамъ даровани.« Такъ люде взяли собі та й пропустили словце »дурать«, и потімъ почали говорити, що імъ читано що »садиба людамъ даруітьця.« Богъ давъ, безъ біди обійшлося, но той грамотний чоловікъ трохи налякався. Якось таки не втерпівъ и виговорувавъ той грамотний за цю штуку громаді. »Ви, каже, люде, якъ я бачу, не боітесь робити зъ своєї губи холяву: чи чули що, чи не чули, кажете—чули. Зъ цѣго, знайте, що вийде? Отакъ разъ оббрешете безневинно чоловіка, другий,—и дійдетця

до того, що добрі люде покинуть зь нами говорити. Намъ десь якъ не збрехати, то ажъ нудно, ажъ ніяково... Оттакъ той чоловікъ грамїтний цвікавъ громаду и міні щось здаецця, чи не мавъ во цей чоловікъ рації... Послі той чоловікъ грамїтний говорить міні: »оть бачпли лихо, це воно тее лихо; ще теперъ страшно! Бачъ, що сказали: садьба даруйтця! Оть я й невинень, али хтось то буде розбирати діло. То зь мене будуть шкуру дерти; а вінъ ото піде, та ляже спати, тілко й всѣго, що скаже: »а, диви! якъ калічать чоловіка.« Нічого, добре й це...»

А на свое началство, люде добрі, просто якъ собака на палицю. »Оце, каже, началство! чи цежъ началство? Яке це вчорта началство; зть, панські та пошівські та жидивські попихачи.« Або зновъ: »де ви бачили, щобъ свята свити боялась...« У нашому селі волость зроблена; волостний, чи якъ на нѣго люде кажуть, »гласний,« волостний часомъ то й погринае на кого. Знаїте, люде, гурть, всякого панькати не можна; якъ яке ледащо буде, тра на нѣго и посваритись. Та що посваритись! випадє такъ, що й не радъ, а тра кия въ руки брати... То оце скоро голова посваритця, люде такъ и почнуть на ѣго гавкати: »гляди но, гляди! рукамъ волі не давай, придержуй язика на привязі; онъ уже въ Сквирі носить голова воду...« Цебъ то лякають голову судомъ та турмою, бо, Сквиря, бачите, наше повітове місто...

Я знаю, щобъ такъ нашимъ людамъ найвисше—найвисше началство, тобъ воно такъ... Найвисшому панові добре, кажуть, и коритись; бо то вже чоловікъ знає, що то панъ. А що вже полупанківъ, народъ, не то що недолюблює, а й духу їхъ не терпить!.. Али щожъ? Великі пани у нашому молодому вароді, якъ ті великі деревья у молодому лісі, дуже рідкі. Тобъ то добре, щобъ народъ любивъ коритись не найвисшому панові, а найвисшому закомові. Нічого робить: підождімъ, можн коли й це буде.

За писарівъ у волостяхъ, тутъ у нашому кутку, більшь того що все ляхи. Оть у наші волості за писара шляхтичъ, панъ Гулѣвичъ; и такъ де во почувішь, то все шляхта, панове: то панъ такий, а то такий, а все пани. Мужика, або поповичівъ, щобъ такъ писарува-ла—вечутно. Навить де хто и правувавсь зь поповичівъ на писара, такъ перешкожають.... А шляхті можна. Не знати, щобъ то значило?

Оть, добродію, якъ то у світі Богъ давъ: шо, каже, посій, те й уродить; яке насіння, таке й коріння. Бачите, ще за панівъ, то бува-

ло по ярмаркахъ вибирають »ярмаркове«. Оце по хто вїде на ярмарокъ, вїде щобъ продати тамъ що небудь, то повинень або зъ свого товару, або грїшми дати »ярмаркове«. И то соцький, тисячний, десятинки, бувало, ходять по ярмарку и вибирають тую ярмаркову дачу. На самъ—перїдъ їде тисячний и бере »ярмаркове«; тисячний оце вибравъ, починає за нимъ ходити соцький—тра дати и ёму; за соцькимъ їдуть десятинки. Цї вже на останнї ходять, то такъ якъ зїрвуть що, то добре, а не зїрвуть, то й обїдетця. Такъ перше, за панїв ще то, полпція вибрала »ярмаркове,« а теперъ вибирає волость.

Бачте, не той, то той, а все хтось бере. Бувало, якъ оце почнуть вибирати »ярмаркове,« то, звїсно, нікому не хочетця дурно оддавати, то що буде крику, що буде зїку! таке зробитця на ярмарку що біда та й годї. Шу, нехайже це було за панїв; теперъ же волость людська, ярмарокъ людський, самому у себе не годилось би брати, а проте—нічого не помагає: беруть. Я й кажу, добродію: яке насїння, таке и корїння.

Вони то кажуть волостні, що це вони вибирають не для себе, а на потребу громадську. Мовляли вони, приїде у волость розсильний, чи судовий, чи будлі хто захопитця, хоть не всякого, хоць бїднїшихъ тра прийняти. Тра похарчувати чоловіка, тра й скотинї ёго щось дати їсти, то все тра: а дежъ ёго взяти? громада на це діло нічого не дає... Воно то якъ такъ, то нічого, али тутъ міні чоловікъ розказувавъ, що, каже, не харчують вони нікого у волости. »Ярмаркове« що виберуть, то все те їмъ остаєтця, а буде до волості який чужий чоловікъ, то одводять ёго на село харчуватись. Каже, отъ до мене першого приводили розсильного, то давъ коневї снопа вивсяного, а чоловіка повївъ у хату: вінъ у мене и вечеравъ и ночувавъ, а вь ранці поснідавъ и поїхавъ... То воно говоритця що »ярмаркове« їде на потребу громадську, али тимъ часомъ діло їде иначе.

Воно правда, не бо'знає що тамъ вони и виберуть, на тому ярмарку, того ярмаркового,—якъ кітъ наплакавъ. Знаїте, які наші ярмарки, що вінъ тамъ найде хоць—би на тому ярмарку?! Таки ще якъ літомъ, туди підъ осїнь, та буде рікъ такий, що грушки уродять, овоць всяка, то вже коли схоче, то хоць гнїлиць попоїсть: дадуть, не будуть жалувати. Підъ осїнь хоць гнїлиці таки є на ярмарку. А що вишнимъ такъ часомъ, підъ—весну, на про—весні, то ярмарки наші пустїєвнїки. Етъ, тамъ жидови трохи буде, собакъ досить, та тамъ жидівка яка вїде зъ тимъ то краємъ, калїї якоїсь вивезе, мила накришить ку-

сочками—жінки купують по два гроші кусочокъ, та тамъ кременія буде, та ще сало тамъ—ото й ярмарокъ: чимъ тутъ поживитись. Ще правда, ярмарокъ не буде безъ старцівъ: завше їхъ коло орендя зъ півкони сидить,—али зъ старця що взяти?...

А почнуть оце те ярмаркове вибирати, то просто горе й сміхъ разомъ. Нігде вони не виберуть того ярмаркового щобъ такъ, якъ то кажуть, лихо тихо... Коло кожного воза тра попосваритись; инший дасць за два гроші, а вилає за десять, и вже соцький мусить мовчати. Такий, бачте, законъ, щобъ сваритись та лаятись, якъ дається «ярмаркове». Инший то й каже навіть: чорти ёго маму побирай! вже оце дати мушу; коли не дамъ, то видеруть; то вже дати тра, али жъ хоць пополаюсь. Али ще таки якъ ходять помежъ возами, то тутъ ще не дуже змагаютья люде; отъ якъ дійдеця до седухъ, що повивозять на ярмарокъ страву: оттуть тра подивитись, отъ дакъ такъ... А, що тутъ буває, несказати! Седухи ти по тихъ ярмаркахъ пороспаскужуютья; тею торгівлею осатаніє чоловікъ такъ, що навіть не ходи коло ёго близько. Соцький йде до перепічаёкъ, то бере палицю добру въ руки, бо то підступити сюди — шось значить. Це соцький бере палицю въ руки, мішка порожнёго на плечи, чоловіка двохъ десятиниківъ, и то узброятця, тоді—до седухъ. То це вони седять радáми, передъ ними горшки зъ стравою, зъ мясомъ, книші на купакъ; це соцький до першої підступить, то оце й почнеця шарварокъ. А шо вже вони тутъ виробляють,—ажъ вищать, ажъ пінать, ажъ місця підъ собою ненайдуть! А найгіршъ, якъ котрі або горшка перевернуть, або палицею яку потягне. Вже шо тутъ соцькому достається, то не хтївъ би я того ярмаркового: чи дадуть що чи ні, а коло тушею ёго обмастять, шо чоловікъ ажъ білий стане, юшкою ёго обмоцать. чоловікъ обгидатця; а лайки, а бійки, біда іднимъ словомъ!

А найсмійніше, нехай Богъ простить, буває зъ старцівъ. Тутъ де седухи, то й старці тутъ садовлятья. Бо, знайте, тутъ оренда, тутъ и страва всяка, тутъ ще, якъ у насъ, то й сидить мазуръ зъ хрестиками изъ Ченстоховскої гори, то тутъ буває завше миру—миру, а старцямъ—ото саме лучче місце; вони ото й посадають. То, знайте, миръ якъ у котлі кипить, а старці сплять сибі и все свого Лазара пускають підъ небо: черезъ той гоготъ та рейвахъ тільки разъ-поразъ чутно, якъ инший старчикъ виводить: «полетівъ Лазаръ підъ небесами.» То оце старець вивівъ свого Лазара підъ саме небо, пустивъ ёго, летить уже Лазаръ; тільки знайте старець распочне Лазара,

то — гляди — и зніметця сварка седухъ зъ соцькимъ, — то старецъ и затихне, — думае що тамъ не-знати-що зробилось: — то оце старецъ вмовкъ, а Лазарь, що зібрався летіти підъ небесами, зъ неба шелепъ на землю. Такъ попоходять старці по ярмаркахъ, то Лазареві тому чисто боки обібьють: падае сердечний зъ неба до самої землі.

Чи не пора скінчити вже оцей листъ? уперше трапляйтця писати до васъ, добродію: такъ незнати ще, чи вподобаєте мою мову? (*).

ИЗЪ БОРИСПОЛЯ.

II (**).

(10 іюня 1862 г.)

Конецъ весны въ нашемъ мѣстечкѣ прошелъ не совсѣмъ благополучно. Саперы, пріятно прозимовавшіе у насъ, должны были выступить на лѣто въ Кіевъ въ свои лѣтнія бараки.

На площади Борисполя, въ день выхода, собралось около 50 особъ женскаго пола (были дівчата и молодиці). И тутъ то происходила печальная картина прощанія съ возлюбленными. *Частовались, цілювались и плакали*; конечно плакали только женщины. Храбрые войны, съ римскимъ величіемъ духа, сохраняли прилично своему сану хладнокровіе. Да имъ то не о чемъ было и плакать.

Ударилъ барабанъ — и воинство выступило. Женщины, не будучи въ силахъ перенести разлуки съ милыми сердцу, послѣдовали за ними разными путями, чтобы избѣжать погони. Но увы! сельскіе урядники съ дрекольями воротили романтическихъ бѣглянокъ и привели въ волостное правленіе, гдѣ героини были высѣчены въ присутствіи родителей и мужей. Нѣкоторые родители просили сѣчь побольше.

Вотъ какое происшествіе случилось въ богоспасаемомъ мѣстѣ Борисполѣ!

Солдатки обѣщали многимъ жениться, даже у нѣкоторыхъ выбрали

(*) Ми дуже вподобали вашу широ-народню мову. Ред.

(**) Сж. Основу, октябрь 1861 года.

рушилки; но войдя въ интимныя отношенія, отложили женитьбу до будущаго прихода своего на зимовлю. Увидимъ многіе ли изъ нихъ женятся. Вѣрите, что многіе изъ высъченыхъ и невысъченыхъ останутся обманутыми.

Наше мѣстечко освобождено отъ постоянныхъ постоевъ, но по какому-то страшному стеченію обстоятельствъ постои у насъ постоянны.

Прежде каждое лѣто стояли у насъ жандармы и дотога освоились, что привыкли считать наше мѣстечко своею кладовою: знали гдѣ и что лежить. Когда они вышли, народъ выражался: *тільки й світъ для насъ свінувъ, якъ жандари вийшли.*

Теперь саперы избрали наше мѣстечко для своихъ зимнихъ постоевъ. Саперные солдатики цивилизованнѣе жандармовъ. Они не настолько уменьшаютъ имущественныя средства нашихъ крестьянъ, какъ жандармы; но зато женскій полъ отъ нихъ въ большой опасности.

Не можемъ не упомянуть при этомъ, что земскіе сборы значительно страдаютъ отъ этихъ постоевъ. Вотъ хоть бы и эту зиму за лазаретъ, въ которомъ помѣщалось 10 человекъ, заплачено было 600 рублей. Вѣдь и въ Петербургъ за эту сумму можно бы найти удобное помѣщеніе для такого количества больныхъ. Господинъ, въ домъ котораго лазаретъ помѣщается уже около 20 лѣтъ, получаетъ ежегодно подобныя суммы съ земскихъ сборовъ. Въ эту зиму еще два изъ здѣшнихъ домовладѣльцевъ предлагали свои дома для лазарета, одинъ за 390 руб. а другой за 250 рублей, но ихъ дома были признаны почему-то неудобными. Этотъ фактъ доказываетъ, насколько интересуетъ дворянъ то, какъ тратятся земскіе сборы. Въ теченіи 20 лѣтъ они не могли устроить такъ, чтобы поменьше расходывать на наемъ лазарета въ Борисполѣ.

Лучше бы было построить на счетъ земскихъ сборовъ въ Борисполѣ домъ для лазарета или предложить Бориспольскимъ домовладѣльцамъ, желающимъ отдать свои дома подъ лазаретъ, приспособить ихъ къ требуемымъ для лазарета условіямъ, указавъ на эти условія.

Вообще не мѣшало бы дворянамъ посерьезнѣе подумать объ устройствѣ и расходованіи земскихъ сборовъ, тѣмъ болѣе, что имъ предоставлено право представить свои соображенія по этому предмету.

Перейдемъ теперь къ отраднымъ явленіямъ. Помѣщица Александра Ивановна Ремерсъ подарила своимъ крестьянамъ по десятинѣ на душу, включая въ надѣль и усадьбы. Ея имѣнье находится въ Остерскомъ

и Переяславскомъ уѣздахъ, слѣдовательно ея даръ по Остерскому уѣзду, гдѣ высшій душевой надѣлъ 4 десятины, составляетъ четвертую, а по Переяславскому, гдѣ высшій душевой надѣлъ $2\frac{3}{4}$ десятины, составляетъ $\frac{4}{11}$, или нѣсколько больше третьей части высшаго душеваго надѣла. Надо замѣтить, что земли ея деревни Александровки по Остерскому уѣзду одинаковаго качества съ землями Бориспольскими Переяславскаго уѣзда.

Подарено ея 26 десятинъ 819 сажень усадебной и 120 десятинъ 1758 сажень пахатной, куда входятъ подаренныя ея 3 десятины, для общественныхъ построекъ, какъ-то: школы, богадѣльни и пр. Слѣдовательно подарено ея всего 147 десят. 177 саж. на 62 двора, что составляетъ на дворъ по 2 десятины и 893 сажня.—Кромѣ того, она освободила своихъ крестьянъ отъ всякихъ повинностей еще съ Свѣтлаго праздника, хотя данная на землю еще до сихъ поръ не получена крестьянами. Также подарила имъ скопщину съ яроваго хлѣба, которая придется ей съ полей, взятыхъ ея крестьянами съ копы въ этомъ году.

Обученіе грамотѣ въ училищѣ вѣдомства государственныхъ имуществъ въ нашемъ мѣстечкѣ идетъ довольно успѣшно, благодаря умѣнію и усердію къ дѣлу преподавателя училища, отца Діакона Здорова.

Спѣшу сообщить также, что разрѣшеніе учредить ежедневную школу для первоначальнаго обученія получено мною въ концѣ великаго поста.

Что же касается до помѣщенія воскресной школы въ общественномъ училищѣ—то господинъ управляющій палатою государственныхъ имуществъ на мою вторичную просьбу отвѣчалъ, что не можетъ разрѣшить помѣщать воскресную школу въ общественномъ училищѣ, прежде полученія мною разрѣшенія дирекціи на открытіе школы. Получивъ разрѣшеніе отъ дирекціи, я въ тотъ же день обратился въ третій разъ съ просьбою къ г-ну управляющему палатою государственныхъ имуществъ; но до сихъ поръ нѣтъ никакого отвѣта.

Въ-заключеніе, еще разъ обращаюсь къ просвѣщеннымъ Украинцамъ помочь деньгами для постройки школы въ Борисполѣ. Для этого необходимо 200 руб. А что школа необходима въ нашемъ мѣстечкѣ, объ этомъ, кажется, не можетъ быть и рѣчи. Прибавлю только, что меня часто спрашиваютъ: *а що, чи буде школа? чи скоро буде?*

И. И. Чубинскій.

ИЗЪ ПЕРЕЯСЛОВА.

(12 іюля 1862 года.)

Самое лучшее зданіе въ городѣ Переясловѣ, какъ и во всякомъ другомъ уѣздномъ городѣ, острогъ. Но надобно замѣтить, что въ этомъ городѣ новый острогъ чрезвычайно - вмѣстительнаго свойства. Одинъ помѣщикъ объяснялъ мнѣ это тѣмъ, что имѣлось въ виду, что послѣ дарованія крестьянамъ свободы, мужики сейчасъ же обнаружатъ свою мужицкую подлость, что мужикъ тогда только хорошъ, когда его держатъ въ ежовыкъ рукавицахъ, а дай ему волю — онъ пошелъ воровать, бунтовать. Такъ объяснялъ мнѣ вмѣстительность острога философъ мѣстный. Но вотъ въ чемъ особенность Переяслова. Вы встрѣтите тамъ нѣсколько построекъ съ земляными крышами, на которыхъ произрастаетъ бурьянъ. Частые пожары побуждали жителей къ устройству подобныхъ крышъ. Теперь въ Переясловѣ пожары почти ежедневны. Жители города какъ бы въ осадномъ положеніи.

На-дняхъ случилось такого рода происшествіе: Инспектору духовныхъ училищъ была подброшена записка, что его подожгутъ за жестокое обращеніе съ учениками. Подбросившаго открыли, и теперь наряжена слѣдственная коммисія. Бѣдняга, конечно, не имѣлъ въ виду поджечь; а хотѣлъ только, пользуясь обстоятельствами, пригрозить инспектору, безцеремонно обращающемуся съ кожами воспитанниковъ. Этотъ фактъ былъ причиною того, что жители города подозрѣваютъ въ поджогѣ семинаристовъ (*), а семинаристы, прежде самые усердные дѣятели на пожарахъ, теперь остаются равнодушными зрителями, не помогаютъ погибающимъ, считая себя оскорбленными. Пожарная команда дѣйствуетъ съ замѣчательною для уѣзднаго города исправностью, а мѣщане показываютъ просто чудеса рѣшимости. Одно племя израильское, собравшись огромными массами, обнаруживаетъ свою дѣятель-

(*) Слѣдующій фактъ показываетъ, какъ велика подозрительность жителей города. Одинъ студентъ, бывшій короткое время въ Переясловѣ, срисовывалъ церковь, стоящую на мѣстѣ той, въ которой присягалъ Хмельницкій со Старшиною. Занявшись своимъ дѣломъ, онъ не замѣтилъ, что вокругъ него собралась толпа мѣщанъ. Окончивъ работу, онъ хотѣлъ уходить, но его не пустили. Явившійся вскорѣ солдатъ пригласилъ его къ нивалидному начальнику, который, конечно, отпустилъ его съ извиненіемъ.

ность въ одномъ *гамль*. Впрочемъ, многочисленное чиновничество тоже только созерцаеть. А дѣйствительно, при страшномъ однообразіи жизни, состоящемъ для нихъ въ писаніи и питаніи, пожаръ все-таки развлеченіе.

Носятся слухи, что семинарія, по неудобству помѣщенія, будетъ переведена въ Полтаву. Дѣйствительно, помѣщеніе крайне-неудбно; комнаты, въ которыхъ помѣщаются классы, можно скорѣе назвать сараями: зимою въ шинеляхъ забнутъ.

Жители Переяслова крайне соболѣзнують о перемѣщеніи семинаріи въ Полтаву. Мѣщане исключительно питались семинаристами: семинаристамъ доставляли родители провизію, которая питала какъ ихъ, такъ и хозяевъ. Такимъ образомъ мѣщане, не занимаясь рѣшительно ни какимъ ремесломъ, могли жить припѣваючи. Соболезнують также портные, сапожники, табачные фабриканты. Общества въ Переясловѣ нѣтъ. Мелкое чиновничество особо, крупное особо, учителя семинаріи особо, учитель уѣзднаго училища особо. — Единственное развлеченіе для большинства, — картежъ, и только воинство оживляетъ градъ Переясловъ.

Саперы, уходя, дали пышный балъ дворянамъ, дворяне саперамъ. Исправникъ тоже давалъ шпръ.

Второго мая, впрочемъ, ежегодно бываетъ большое стеченіе народа и публики къ каплицѣ Бориса и Глѣба, стоящей на томъ мѣстѣ, гдѣ былъ убитъ Борисъ.

Воскресная школа въ Переясловѣ въ несовѣтѣмъ завидномъ положеніи. Преподають учителя уѣзднаго училища и нѣкоторые изъ учениковъ уѣзднаго училища. Профессоры семинаріи въ это дѣло не мѣшаются, какъ не мѣшаются во все, въ чемъ есть жизнь. Ученикамъ семинаріи и въ голову не приходитъ мысль учить въ воскресной школы. Схоластицизмъ и бездѣліе до-того осилили ихъ, что они неспособны къ благотворной дѣятельности. Да если и явится у нѣкоторыхъ желаніе учить темнаго брата, то они должны отступить передъ логикою начальства, предъ логикою поучающею: «вы должны готовиться быть священниками, лицами духовнымъ, — не читайте свѣтскихъ книгъ, не занимайтесь свѣтскими дѣлами.» Мелкіе чиновники не участвуютъ въ

(*) См. Основа 1862 года за апрѣль и Исторія Бориспольской школы.

школѣ, потому что они—мракъ, крупные почитаютъ это дѣло для себя унизительнымъ.

Для лицъ женскаго пола, въ-особенности бѣдныхъ, въ городѣ Переясловѣ рѣшительно нѣтъ никакой возможности выучиться грамотѣ.

Нешитай.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКІЙ УКАЗАТЕЛЬ ГАЛИЦКО-РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ,

СОСТАВЛЕННЫЙ Вл. Изм. Межовымъ.

ПОСВЯЩАЕТСЯ Я. О. ГОЛОВАЦКОМУ.

Галицко-руское, или Русинское, племя къ намъ ближе всѣхъ Славянскихъ племенъ, живущихъ подъ чужеземными правительствами. Русины—кровные братья наши. Печальная судьба оторвала ихъ отъ Русскаго міра, и пасивственно ввела въ круговоротъ двухъ враждующихъ народностей. Бѣдные, они выпили горькую чашу до-дна, до послѣдней капли. Представители сильнѣйшихъ народностей—польской и нѣмецкой, не щадили въ Русинахъ ничего: не были пощажены у нихъ ни вѣра, ни языкъ, ни обычаи,—ни одно изъ священныхъ правъ человека. Незванные, непрощенные опекуны обращались съ несчастнымъ народомъ какъ средневѣковые побѣдители съ побѣжденными... если не хуже. Самымъ тяжкимъ ударомъ, для Галицкой Руси, было—отступничество дворянства и затѣмъ—разрывъ между образованнымъ, богатымъ сословіемъ, и простымъ народомъ. Кромѣ разныхъ—общихъ для той и другой стороны—бѣдствій, этотъ разрывъ отразился и на народномъ языкѣ и литературѣ: подъ враждебными вліяніями, они не могли развиваться. Казалось, духъ народа, полнѣе всего выражающійся въ словѣ, былъ подавленъ на-вѣки... Но и Поляки, и Австріяцы ошиблись въ своихъ расчетахъ: едва Русины успѣли вздохнуть свободнѣе—они и въ цѣпяхъ неволи вспомнили родные звуки и запѣли пѣснь жизни. Правда, въ этой пѣснѣ слышатся часто фальшивыя

ноты: но какъ не быть имъ въ фальшивой—невольницкой—жизни? Довольно и того, что народъ желаетъ быть тѣмъ, чѣмъ онъ есть по своей природѣ и уже имѣетъ *своихъ* представителей между образованными людьми, — что онъ хочетъ идти собственной дорогой, что онъ искренно шцетъ свѣта жизни, и заявляетъ свои благородныя стремленія тѣмъ словомъ, какое кажется ему пригоднѣе для выраженія его пробудившагося самосознанія. Часто Русинъ пользуется орудіемъ, существующимъ для выраженія иныхъ потребностей, духовныхъ и вещественныхъ: ничего... пусть Русинъ пытается выразать себя на чужомъ языкѣ, пока не выработаетъ своего: когда будетъ у него что сказать такое, что свойственно *его* уму и сердцу, *его* жизненной обстановкѣ, *его* прошедшему и настоящему, — въ чемъ должна сказаться *его собственная* дума, — Русинъ броситъ подражательность, и выразитъ себя своимъ роднымъ, самобытнымъ словомъ... Такъ было и будетъ не съ однимъ Русинскимъ народомъ, не съ одной его словесностью...

Нынѣшняя Русинская литература еще очень молода. Начало ея можно отнести къ тому времени, когда Австрійское правительство слѣдуя знаменитому правилу *divide et impera*, и испуганное движеніемъ Польско-шляхетской партіи, разрѣшило, въ 1849 г. Русинамъ, кромѣ разныхъ льготъ, печатать книги русскими гражданскими буквами (*гражданкою*). Съ 1849 года немного прошло времени, а между-тѣмъ, въ Галицкой литературѣ, уже видны несомнѣнные слѣды своеобразной умственной дѣятельности. Будемъ надѣяться, что развивающееся, съ каждымъ днемъ, общеніе между народами и другія благопріятныя обстоятельства, дадутъ намъ болѣе средствъ и возможности — узнать покороче нашихъ братьевъ, уразумѣть вполне ихъ положеніе и борьбу съ враждебными стихіями, и оцѣнить великую пользу взаимнаго сближенія.

Благодаря содѣйствію почтеннѣйшаго Львовскаго профессора, Якова Федоровича Головацкаго, а также съ помощью разныхъ каталоговъ и книгопродавческихъ объявленій, — Вл. Изм. Межовъ составилъ этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новостямъ, *указатель Русинской словесности*. Думаемъ, что за помѣщеніе его будутъ благодарны многіе, съ теплымъ и разумнымъ участіемъ слѣдующіе за всѣми современными явленіями въ Славянскомъ мірѣ, и въ особенности — ближайшіе родичи Русиновъ — Украинцы. — *Ред.*

Книги, напечатанныя до 1849 г. включительно

1. Спнсь хронологическй законовъ и розпоряженй объятыхъ во всеобщомъ дневнику земскихъ законовъ и правительства для коронной области Галицй и Володомерй, съ княжествами Освъщнскимъ и Заторскимъ и съ вел. княжествомъ Краковскимъ. — Chronologisches Verzeichniss der Gesetze und Verordnung, etc. 4° (На нѣмецкомъ и русскомъ языкахъ; издается ежегодно, кажется, и по сие время).
2. Русалка днѣстровская. Ruthenische Volks—lieder. У Буднѣ. Письмомъ к. ц. всеучилица Пештанского. 1837, 8° 133 и III стр. (русскимъ гражд. шрифтомъ).
3. Слово на праздникъ Покрова Пресвятой Богородицы, говоренное М. Малиновскимъ, року 1843. Львовъ, въ книгопечатнѣ Ставропигйяского монастыря. 1844. 12°. 24 стр. (церковно—слав. шрифтомъ).
4. Вѣнокъ Русинамъ на обжинки—уплѣвъ Иванъ Головацкй, У Вѣдни. 1846 и 1847. Части I—я и II—я (*).
5. Слово до народа галицко—русского—голосивъ Рудольфъ Мохъ, Секретарь Рады русской уневской, въ часѣ народнаго собраня, дня септ. 1848 р.
6. Книжка до читаня для другой классы въ ц. к. австр. державахъ. Въ Вѣдни. 1848.
7. Руководство ко рахункамъ для дѣтей, починающихся вчяти раховати. I. Лъвицкимъ, въ Перемышляхъ. 1848.
8. Галицкйя приповѣдки и загадки збранй Григорйемъ Илькевичомъ. У Вѣдни. 1844.
9. Балляды Шиллера, переведени Иосифомъ Лъвицкимъ. Въ Перемышляхъ. 1839—1844.
10. Способъ борзо выучити читати. Въ Львовѣ. 1842.
11. Грамматика нѣмецкаго языка, для студентовъ першой и другой классы и пр., написавъ I. Лъвицкй. Въ Вѣдни. 1845.

(*) Книги, въ заглавіи которыхъ, необозначены библиографическя подробности о форматѣ и числѣ страницъ—выписаны изъ разныхъ книгопродавческихъ каталоговъ и библиографическихъ указателей;—прочія же были у меня подъ руками.

12. Изъясненіе на божественную литургію, списанное священникомъ *М. Малиновскимъ*. Въ Львовѣ. 1845.
13. Молитвы утренныя и вечерныя съ приложеніемъ служенія до службы Божія, въ Львовѣ. 1846.
14. Богъ, ода *Г. Р. Державина* на русскомъ, польскомъ и нѣмецкомъ языцѣ. Въ Львовѣ. 1846.
15. Русско-словенскій букварь въ употребленіе русскаго юношества. Въ Львѣградѣ. 1847.
16. Приручный словарь славено-польскій, или собраніе реченій словенскихъ неудобъ разумѣтельныхъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ, на языкъ польскій толкованныхъ, Львигородъ. 1830.
17. Руководство къ умноженію и годованію садовины по селлахъ и мѣстечкахъ, написанное *В. Гавришкевичемъ*. Въ Перемышля, въ тип. епископской. 1844. 12°. 86 стр.
18. Слеза надъ гробомъ Его Преосвященства Кирь Іоанна Снѣгурского, епископа Перемысского, умершого дня $12\frac{1}{24}$ Вресня, 1847 р. Изъ польского черезъ Боголюбъ зъ Ветлина переведенна Теодоромъ Л... 1847. 4°. 5 стр. безъ означенія мѣста печ.
19. Надгробная поема его пр—ву Кирь Іоанну Снѣгурскому, епископу Перемысскому, и пр. и пр. *Стеф. С...* Во Львѣградѣ. Печатію заведенія Ставропигійскаго. 1847. 4°. 5 стр.
20. Зоря Галицка 1848 г. Начала выходить съ 15 мая. Редакторъ *Павенцкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1849. 4°. 138 стр.
21. Одозва до русскаго народу. Львовъ. Зъ волной праси института Ставропигіаньскаго. Львовъ. 1848. 4°. 4 стр.
22. Слово въ часъ торжественной службы Божой, одправленія зъ постановленія головной рады русскаго, зъ причины вступленія на тронъ цѣсарства австрійскаго е. в. кесаря и короля Францѣшка Іосіа I, въ церкви Львовской, изреченное *Петромъ Лозньскимъ*, Декемврія. 1848. Львовъ. 1848. 4°. (на церковно-слав. яз.).
23. Двѣ сестрыцѣ: Русь и Польша. Стих. Г. Б. Въ типографіи М. Поремвы. 8°. 3 стр. печ. церковно-слав. шрифтомъ.
24. Гной (навозъ) душа въ господарствѣ. Въ Вѣднѣ. Напечатано

черенками О.о. Мехитаристовъ. 1848. 8°. 81 стр. (печ. русскимъ гражд. шрифтомъ).

25. БУКВАРЬ РУССКІЙ ДЛЯ ШКОЛЬ ВЪ ГАЛИЦІИ, УЛОЖЕННЫЙ А. *Добрянскимъ*. Во Львовѣ 1849.
26. ПѢНІЕ РАДОСТНАГО ГОЛОСА Е. В. Государю Николаю Павловичу, Самодержавнѣйшему Императору *Всеи Руси*, при высочайшемъ въѣздѣ до города Вѣднѣ, 18 дня, м. Декаврѣя. 1845, препокорнѣй посвященно *И. Ф. Головацкимъ*, Галичанинномъ. Вѣдень. Печ. черенками О.о. Мехитаристовъ. 1848. 4°. 12 стр.

27. МАРУСЯ. Повѣсть малоруска, розказана *Грицькомъ Основяненкомъ*. Львовъ. Типомъ М. Порембы. 1849. 8°. XX и 134 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

Повѣсти предшествуетъ статья: о житьѣ и сочиненіяхъ Грицька Основяненка. Статья К. М. Сементовскаго.

28. ГАЛИЧО-РУСКІЙ ВѢСТНИКЪ 1849. Выходилъ 3 раза въ недѣлю, въ листъ. Редакторъ *Ник. Устѣновичъ*. Львовъ. Въ ц. к. галиц. урядн. печатни. (Экземпляръ, который мы имѣли въ рукахъ, оканчивается 78 N, и потому положительно не можемъ сказать, окончился ли «Вѣстникъ» этимъ N или имѣлъ продолженіе. Печатанъ церковно-слав. буквами.

Между прочимъ, въ Вѣстникѣ помѣщены статьи: 1) Путешественніи записки о промысловомъ и торговельномъ состояніи Россіи. 2) Первый проповѣдникъ слова Божого въ Россіи зъ памяти и его доля. 3) Горѣвка и піяки въ Россіи. 4) Повѣсть гр. Соллогуба. и 5) Разсказъ В. Даля.

29. ЗОРЯ ГАЛИЦКА. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства сельского, Галицко-Угорско-и Буковиньско-русского народа. Выдаване *Л. Пасенцкимъ*. 1849. Рокъ второй ч. ч. 1—104. Львовъ. Типомъ В. Порембы. 4°. 624 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенные въ семь журналѣ, суть: 1) О языцѣ рускимъ. 2) Якъ теперь стоитъ справа наша галицко-русская. 3) Господарство сельское. 4) Славянське часописецтво. 5) Якъ въ одномъ вѣмецкомъ письмѣ о селянахъ галицкихъ пишуть. *И. Новоселецкій*. 6) О змиѣхъ народности, *И. Лвевцкій*. 7) О потребѣ просвѣ-

щенія для рускаго народа. 8) Памятникъ Русиновъ Угорскихъ. 9) Русини Буковински и письмо румынское «Буковина». 10) Фундушъ на банкъ народный, въ каждомъ селѣ, въ восточной части Галиціи, 11) 35 стихотвореній и др. статей.

30. Три вступительніи преподаванія о русской словесности. Сочиненіе *Якова Головацкаго*. Накладомъ Галицко-Руской Матицы. Во Львовѣ. Напечатано черенками Института Ставропігійянского. 1849. 8°. 28 стр.
31. Грамматика рускаго языка. Составилъ *Я. Головацкій*. (Изданіе Галицко-русской Матицы Ч. 6.). Во Львовѣ. Напечатана черенками института Ставропігійскаго. 1849. 8°. 219 стр.. (Церковно-слав. шрифтомъ).
32. Справа въ селѣ Клекотинѣ. Изд. *Р. Мохомъ*. 1849. 8°.
33. Ермакъ, сумоглядъ въ 5 дѣйствіяхъ. 1849. 8°.
34. Казакъ и охотникъ, радоспѣвъ въ 1-мъ д. Соч. *И. Алоалевичемъ*. 1849.
35. О образованіи рускаго языка. Соч. *І. Лозинскаго*. 1849. 8°.
36. Новины. Выходятъ во Львовѣ два разы на тыждень, въ Середу и Субботу. Редакторъ *Иванъ Гушалевичъ*. Львовѣ. Типомъ М. Порембы. 1849. 8°. 108 стр.

Содержаніе этого журнала заключается въ политическихъ извѣстіяхъ и 22-хъ стихотвореніяхъ, Г. С...каго, А. Могилянцкаго, Богданка, Г. Б., Л. зъ Р. М. зъ Це-нева и др.

37. Промова его преосвященства киръ *Василія Поповича*, епископа Мукачевскаго по смерти В. П. Крилошанина А. Балудянскаго. Въ Вѣднѣ. Типомъ о. о. Мехитаристовъ. 8°. 8 стр.
38. Вѣстникъ. Часопись урядова для Русиновъ австрійской державы. 1-й рочникъ. Вѣдень. Типомъ І. Веллисаузера. 1849. 4°. Газета политическая, издающаяся и по сіе время. Печатается церковно-слав. буквами.
39. Розправа о языкѣ южно-рускомъ и его нарѣчіяхъ. Сочинена *Яковомъ Головацкимъ*, читана въ общемъ засѣданію на сѣздѣ ученыхъ русскихъ, 23 Нювтя 1849 г. н. ч. у

- Львовъ. Изд. Галицко-руск. Матицы. Во Львовъ. Напечатано черенками института Ставропигіанскаго. 1849. 8°. 56 стр.
40. **МОЛИТВОСЛОВЕЦЪ.** Накладомъ Галицко-русской Матицы, во Львовъ, 1849.
41. **ГРАММАТИКА** языка рускаго въ Галиціи, розложена на пита-ня и одповѣли *И. Львицкимъ*, въ Перемышляхъ. 1848.
42. **ГРИЦЪ** Мазниця, або мужь заманенный. Комедія въ трохъ дѣйствіяхъ *И. Х. Покелина Молиера*, изъ французскаго на языкъ малорусскій переложена *Иваномъ Наумовичемъ*. Львовъ. 1849. Типомъ А. Б. Впняржа. 8°. 76 стр.
43. **СОБОРНОЕ ПОСЛАНИЕ** архіепископовъ и епископовъ, собравшихся въ Вѣднѣ, ко честному пресвитерству изъ епархій. (Перев. съ нѣмецкаго) во Львовъ. Тип. Инст. Ставропигіанскаго. 1849. 8°. 35 (церковно-слав. шрифтомъ).
- 1850 г.
44. **СТИХЪ** печальный пресвѣтлому и всечествѣйшему господину Якову Геровскому, Крылошану, гр.-кав. крылоса перемыслскаго, упокоившагося дня 5 Вересня 1850. Сочиненіе *С. Возняка*. Львовъ. 1850. Накладомъ и печатію института Ставропигіанскаго. 4°. 4 стр.
45. **ЗЕМСКІЙ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЙ ВѢСТНИКЪ** для королевства Угорщины. 1-й годъ теченія, 1-ая и 2-я половина 1850. Будинъ изъ ц. к. всеучалищной печатни. *Landes-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn*. Въ листъ; издается ежегодно, по сіе время, на русскомъ и нѣмецкомъ языкахъ.
46. **СЛОВО** о полку Игоря Святославича. Пѣснотворъ старорусскій, изъ XII столѣтія. Издано *И. Гушалевичемъ*. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 9. Во Львовъ. Черенками института Ставропигіанскаго. 1850. 8°. 43 стр.
47. **НАУКИ** церковныи на всѣ прѣздрпкн цѣлаго року для жителей сѣльскихъ, сочинилъ *А. Добрянскій*. Перемышль, напечатано въ тип. крылоса рускаго. 1850. 8°. 35 стр. (напеч. церковно-слав. шрифтомъ).
48. **ДВА СЛОВА** церковны, сказаны ученикамъ высшей академической Львовской гимнасіи, священникомъ *Мих. Малиновскимъ*. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 10. Львовъ. 1850.

- Типомъ института Ставропигіянскаго. 8°. 27 стр. (печ. церковно-слав. шрифтомъ).
49. Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицы и справозданье перваго собору ученыхъ рускихъ и любителей народнаго просвѣщенія. Составлено *Як. Головацкимъ*. Изданіе Русско-галицкой матицы. Число 5. Въ Львовѣ. Черенками института Ставропигіянскаго. 1850. 8°. СХХ, 111 и ХХІ стр.
50. Тарасъ Бульба. Повѣсть изъ запорожской старины. Соч. *Н. Гоголя*, изд. П. Федеровичемъ. Тимъ. 1850. 8°.
51. Русско-нѣмецкіи разговоры. Изд. *І. Гуркевича*. 1850. 8°.
52. Молитвословець для дѣтей. 1850. 36°.
53. Повѣсти благодѣянія, изд. *М. Бѣлецкимъ*. 1850. 8°.
54. Розправа о древности письменъ рускославенскихъ. Сочинена *Ник. Урицкимъ*. Въ Львовѣ. Черенками института Ставропигіянскаго. 1850. 8°. 32 стр.
55. Чинъ парастаса, съ приложеніемъ погребенія мірскихъ человекъ, въ употребленіе іереямъ и христіаномъ православнымъ. Вторично напечатанъ въ Перемышляхъ. Издвненіемъ и письменами соборной русской капитулы. 1850. 8°. 112 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
56. Архидіаконское окружное посланіе къ честному пресвитерству и всѣмъ вѣрнымъ, съ римскою церковію соединеной Руси, Митрополитальной Архидіаконіи. Въ Львовѣ, типомъ института Ставропигіянскаго. 1850. 8°. 29 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
57. Слово на заключительномъ засѣданіи русскаго общества любителей народнаго просвѣщенія, дня 15/3 марта 1850 г., говорено Д—ромъ *Амерозіемъ Яновскимъ*. Во Львовѣ. 1850. Типомъ института Ставропигіянскаго. 8°. 16 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
58. Зоря Галицка. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и хозяйства сельскаго Галицко-Угорско-и Буковинско-рускаго народа, издвненіемъ заведенія Ставропигіянскаго заpredстоятельства *Ст. Кверичинскаго, І. Товарницкаго и Л. Сосновскаго*. 1850.

Рокъ 3, ч. 1—104. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 4°. 676 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенныя въ семь журналѣ:

- 1 Слово къ поправѣ выхованья дѣтей сельскихъ.
- 2 О давнихъ рукописяхъ.—3 Господарство сельское.
- 4 Де-що о дѣловомъ языцѣ у насъ на Руси.—5 Слово о древности письменъ рускословенскихъ *Н. Урицкій*. —
- 6 Князь Острогскій.—7 Коли могла митрополія русско-галицка заложеною бути, и коли она была знесена. *М. М.*—8 Чи Русини въ Галиціи до р. 1848 промышляли о собѣ? *М. М.*—9 Вѣсть о новомъ появѣ словесномъ, *А. П. П...*—10 Русини Верховинскій, въ время мятежи Угорскои, *С. Ш.*—11 Двѣ часописи народа рускаго.—12 Одрывокъ изъ драм. соч. *И. Бужаненька*, подъ загл. «Бандуристь». 13 Вопросъ по дѣлу Галиціи.—14 Село Гараздовцѣ.—15 О именахъ граматикальныхъ.—16 Зѣ надъ Серету на Буковинѣ.—17 О стародавностиахъ въ Галичинѣ.—18 Евангеліе изъ 1562 р. на Велесниці.—19 Уступъ зѣ описи путешествія по станѣславовскомъ окрузѣ.—20 Молодая Русь.—21 О судовничествѣ въ Галичинѣ.—22 О предпоованію рускаго языка.

1851 г.

- 59. **Объ обрядѣ Греческо-словенскомъ**, написалъ *Михаилъ Малиновскій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго 1851. 12° 25 стр. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 13 Печатано церковно-славянскимъ шрифтомъ.
- 60. **Радостное пѣніе при заложениі камня краеугольнаго е. в. императоромъ и царемъ Францъ-Юсіюмъ I на 2-ую градскую Львовскую церковь и Домъ Русконародный**. Въ день 6 (18) Окт. 1851. Львовъ. Типомъ инст. Ставропигіанскаго. 1851. 4°. 4 стр.
- 61. **Букварь славено-русскій**. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1851. 8°.
- 62. **Зоря Галицкая**. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и словесности. Галицко-Угорско-и Буковинско-рускаго народа; иждивеніемъ заведенія Ставропигіанскаго, за предстоательства *Л. Сосновскаго, К. Рачинскаго, и І. То-*

варницкого. 1851. Рокъ 4-й. ч. 1—104. Львовъ, типою института Ставропигіанскаго. 4°. 880 стр. Редакторъ *І. Гушалевиць*.

Содержаніе:—1 Памва Беринда, соч. І. зъ Нокутья. —2 О Русинахъ зъ «Югослав. Газети, выход. въ Загребѣ. —3 Словницкій женскій монастырь.—4 Гадки о русскомъ язѣцѣ—5 Памятное писаніе земштинскихъ Русиновъ. —6 О нѣжномъ полу и о вліянію его на народность нашу. —7 Памятники рускіи въ Краковѣ. —8 Государство сельское.—9 О митрополитѣ Руси—Иларіонѣ. *Я. Головацкаю*.—10 О Галицко—Русской Матицѣ. —11 О середномъ станѣ Русиновъ.—12 Католичество—не полячество. —13 О древнемъ словянскомъ кумирѣ Свѣтовидѣ.—14 О чудотворной иконѣ Пресв. Богородицы, въ Львовѣ, и польской легендѣ ея.—15 Поглядѣ на нашу словесность. —16 О языкахъ вообще и о индоевропейскомъ въ-особенности.—17 Опись хмаролона и потоца 5 селъ въ Станисл. округѣ.—18 Кто виновать? Уваги надъ причинами упаденія народности малорусской.—19 Языкъ церковно-слов. въ Перемышлѣ.—20 О русалкахъ, изъ Шафарика.—21 Уваги на статью о вечерницахъ народныхъ.—22 Трѣдцать пять стихотвореній.

63. РУССКІЙ БУКВАРЬ, написанный *Іоанномъ Гуркевичемъ*. Изданіе Галицко—Русской Матицы. 1851. 8°.
64. СБОРНИКЪ ПРИВѢТСТВОВАНІЙ И ЖЕЛАНІЙ КЪ УПОТРЕБЛЕНІЮ РУССКАГО ЮНОШЕСТВА. 1851.
65. ЖИТІЕ ІОАННА СНѢГУРСКАГО. Соч. *І. Лозинскаго* 1851. 8°.
66. ИСТОРИЯ ЦЕРКОВНАЯ НОВАГО ЗАВѢТА. Писалъ *А. Балудяскій*. Изданіе 3-е, исправленное и умноженное. 3 части. Въ Виеннѣ. 1851—1852, типою п. п. оо. Мехитаристовъ, 6. 8°. 403 и VIII стр.
67. ПРАВОПИСЬ СЛАВЯНСКО-РУССКАЯ. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1851. 8°.
68. АРХИПАСТЫРСКОЕ ПОСЛАНІЕ КО ПРЕЧЕСТНОМУ ПРЕСВИТЕРСТВУ, СЪ РИМСКОЮ ЦЕРКОВІЮ СОЕДИНЕННОЙ РУСИ, МИТРОПОЛИТАЛЬНОЙ АРХІЕПАРХІИ. Львовъ. Типою института Ставропигіанскаго. 1851. 8°. 12 стр. (печатано церковно-слав. буквами),

69. ГЕТЬ! ГЕТЬ! ГЕТЬ! Разказъ. Соч. *Г. Савчинскаго*. Львовъ. 1851. Черенками института Ставропигіанскаго. 8° 98 стр. (печатано церковно-слав. буквами).
70. РУССКІЙ СОЛОВЪЙ. I. ПѢНІЕ. Сочинено и посвящено юношеству русскому *Николаемъ Подъ*. Въ Вѣднѣ, типомъ о. о. Мехитаристовъ. 1851. 16°. 32 стр.
71. Слово церковное при прилежитости торжественнаго посвященія ново-устроеннаго храма Божаго его преосвященствомъ высокопочтеннѣйшимъ Архіереемъ *Киръ Іосифомъ Гаговецъ*, епископомъ Прямовскимъ, совершеннаго, сочиненное и проповѣданное *Н. Мигаличемъ*, парохомъ Орябинскимъ, въ Камюнцѣ, на В. Спизу. Дня $\frac{9}{20}$ Липца 1851 года. Дѣля общей радости, къ печати отдается. Въ Вѣднѣ. 1852. Типомъ Оо. Мехитаристовъ. 8° 16 стр.

1852 г.

72. ПОКОРЕНІЕ НОВАГОРОДА. Повѣсть историческая (изъ Карамзина). Для читателей рускаго слова въ Австрій, тоже для удобнаго употребленія въ училищахъ, оставивъ свойства московскаго слога издалъ *К. Меруновичъ*. Типомъ Института Ставропигіанскаго. Въ Львѣградѣ. 1852. 12°. 100 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)
73. ЛЪРВАКЪ зѣ надъ Сяна, изданъ семинаристами перемыскими въ пользу Дому Народнаго. Въ Перемышли. Въ книгопечатни соборной рускаго капитулы. 1852. 8°. X и 110 стр.
Содержаніе: I. Стихотворенія *Константина Антонія* зѣ-надъ Солокии II. Кѣлька словъ о формахъ нашего языка и о писовнѣ. *Богдана Л...ча*. III. Три стихотворенія.
74. ПЕРЕМЫШЛЯНИНЪ на рокъ 1853. Годъ издаванія четвертый. Въ Перемышли. Типомъ и накладомъ книгопечатнѣ капитульной. 1852. 12°. X. и 100 стр.
Содержаніе: Мѣсяцословъ на лѣто отъ Р. X. 1853. Мѣсяцословъ историческій: 1) Отповѣдъ на рецензію «Вѣдомости исторической о Перемышли», умѣщенну въ часописи, выходящей въ Львовѣ, подъ заглавіемъ: *Dziennik litewski*, ч. 6. зѣ дня 7 Лютого. 1852, и въ часописи, изд. въ Варшавѣ, подъ назвою: *Biblioteka Warszawska*,

мѣсяць Цвѣтень 1852, Т. 2, стр. 155. 2) Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемышли. (Списокъ хронологическій 26 епископовъ, отъ начала XIII в. до р. 1594. Ст. А. *Добрянскаго*) 3) Исторія введенія музыкальнаго пѣнія въ Перемышли. Списалъ *И. Львицкій*. 4.) Всячина: а) Русскій тавецъ (толкованіе) б) о Казакахъ (толкованіе) в) Парашка. *И. Лоз.* г) Киргизъ. *И. Айвалевичъ В.*

75. СОБРАНІЕ РУССКИХЪ ПРОПОВѢДЕЙ, издаваемыхъ Др. А. А. *Радоминскимъ*. Томъ I. Съ приложеніемъ русской грамматики и русско-всеславянскаго словаря. Буда. Въ типографіи М. Баго. 1852. 8°. 140 стр.
76. Псалтирь великій. Издана и печатана въ Львовѣ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1852. 4°.
77. Катихизисъ малый. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1852. 8°.
78. Молитвы по св. причащеніи. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1852.
79. Читанка для малыхъ дѣтей, соч. *М. Шашкевича*. (2-е испр. изданіе. 1852. 8°.
80. Весна. Сборникъ различныхъ сочиненій стихомъ и прозою. Доходы назначены въ пользу 2-й городской церкви и Дома Народнаго. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1852. 8° 214 стр.

Содержаніе:—1) Двадцать пять стихотвореній, изъ которыхъ 18 оригинальныхъ и 7 переводныхъ.—2) Поглядъ на словесную жизнь нашу.—3) Нѣсколько словъ о играхъ общественныхъ.—3) Извлеченіе изъ записокъ путешественника.—4) Первое нашествіе Татаръ на Русь.—5) Путешествіе по степямъ. Повѣсть.

81. Поздравленіе Русиновъ на годъ 1852, отъ литературнаго заведенія Прашовскаго. Въ Будниѣ, писменами царск. Всеучилища Печаянскаго. 1852. 16° 146 стр.

Въ этой книжкѣ помѣщено: 39 стихотвореній (между прочимъ, ода Богъ и Безсмертіе Души—Державина) и 2 статьи въ прозѣ.

82. Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епископское, основанное на повѣстяхъ простонародныхъ русскихъ. Сочинено *Ант. Любичъ*

- Мотильницкимъ*. Часть I. Въ Перемышля, въ книгопечатни соборной русской капитулы. 1852. 8° XXIX. 72 и V стр.
83. АРХІЕРЕЙСКОЕ ВОЗВЪЩЕНІЕ ЕГО СВЯТѢЙШЕСТВОМЪ РИМСКИМЪ ПАПОЮ ПІЕМЪ ІХ. 21 НОЯБРЯ 1851 ГОДА, НАДѢЛЕННАГО ВСЕПОЛНѢЙШАГО ЮБИЛЕЙНАГО ОТПУСТА ВСѢМЪ ПРАВОВѢРНЫМЪ ХРИСТІАНАМЪ, СЪ РИМСКОЮ ЦЕРКОВІЮ СОЕДИНЕННОЙ РУСИ, ЛЬВОВСКОЙ МИТРОПОЛИЧЕЙ АРХІЕПАРХІИ. Въ Львовѣ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. 1852. 8° 22 стр. (Печатано церковно—слав. шрифтомъ).
84. ЧАСОСЛОВЪ МАЛЫЙ. Львовъ. Изданіе и печатаніе Института Ставропигіанскаго. 1852. 8°.
85. СЪВЕРНАЯ ЛЮБОВЬ, ПОВѢСТЬ ИЗЪ КЛАУРЕНА. 1852.
86. ЦВѢТЫ ИЗЪ НАДНѢСТРЯНСКОЙ ЛЯВАДЫ, СЪ ПРИЛОЖЕНІЕМЪ НОТЫ МУЗЫКІЙСКОЙ. 1852. 8°

1853 г.

87. ХЕИРОТОНІЯ НОВОСТАВЛЕННОМУ ІЕРЕЮ... Издана и печатана во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1853. 8°
88. СЛОВО ВЪ ПРАЗДНИКЪ БОГОЯВЛЕНІЯ, ГОВОРЕННОЕ *І. Кульчицкимъ*. Львовъ. Изданіе и печатаніе Института Ставропигіанскаго. 1853. 8°
89. ВЪ ПАМЯТЬ УСОПШАГО ФРАНЦА, С. ГР. СТАДІОНА, БЫВШАГО НАМѢСТНИКА ГАЛИЧИНЫ. *Богданъ А. Д.* Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1853. 1 стр.
90. ПСАЛТЫРЬ МАЛЫЙ. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигіанскаго. 1853. 16°
91. КОНЮШІЙ, ПОВѢСТЬ ВЪ ДВОХЪ ПѢСНЯХЪ. Соч. *Богданомъ А. Д.* 1853. 12°
92. КАТАЛОГЪ КНИГЪ, ПРОДАЮЩИХСЯ ВЪ КАНТОРѢ ИНСТИТУТА СТАВРОПИГІАНСКАГО, ВО ЛЬВОВѢ. Львовъ. 1853. 8° 8 стр.
93. БИБЛИОТЕКА БЛАГОПОЛЕЗНАГО ЧТЕНІЯ ДЛЯ ДѢТЕЙ. Части 1—я и 2—я. Львовъ. Иждивеніемъ сочинителя, типомъ института Ставропигіанскаго. 1853. 8°
- Часть 1-я: Начала главнѣйшихъ свѣдѣній челоувѣческихъ. Составилъ *Владиміръ Федоровичъ Г—ий*. 107 стр.
- Часть 2-я: Цвѣтныи кошачокъ. Правоучительная повѣсть для молодыхъ Русиновъ. Написана по *Хр. Шмиду, П. Яновичемъ*. 120 стр.
94. СОКРАЩЕННАЯ ГРАММАТИКА ПИСЬМЕННАГО РУССКАГО ЯЗЫКА,

изданная *А. Духновичемъ*. Буда. Въ типографіи Мартина Баго. 1853. 8° 51 стр.

95. Словарь къ первому тому собранія русскихъ проповѣдей, изданный *А. А. Радоминскимъ*. (Такое же заглавіе на нѣмецкомъ и латинскомъ языкахъ.) Буда. 1853. Въ типографіи М. Баго 8° 96 стр.

1854 г.

96. Змѣй Нотяійскій. Повѣсть со временъ борьбы Сербовъ съ Турками. Написана *П. Хохолушкою*. Переводъ съ чешскаго *Б. А. Д—ого*. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1854. 12° 63 стр.
97. Отецъ Игнатій, русскій прихожникъ изъ Соломянки. Повѣсть имъ самымъ розказаная. Часть I. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 12° 317 стр.
98. Русская анеологія, или выборъ лучшихъ поэзій подлинныхъ и переводныхъ. Часть I. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 8° 167 стр.
99. Имнъ народный. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1854. 8°
100. Катихизисъ литургическій по новой скрижали. Изд. *А. Духновичемъ*. 1854. 8°
101. Молитвенникъ для русскихъ дѣтей, изданъ *А. Духновичемъ*. 1854. 16°
102. Архіерейское окружное посланіе въ—слѣдствіе надѣленнаго юбилея, святѣйшимъ римскимъ архіереємъ папоу Піемъ IX. Всему католическому міру изданое къ пречестному и честному пресвитерству, мірскаго и монашескаго чину, и всѣмъ правовѣрнымъ съ римскою церковію соединенной Руси, митрополичей Львовской архіепархіи. Львовъ. Въ тип. Ставропигіанскаго заведенія. 1854. 8° 14 стр. (Печ. церковно—слав. шрифтомъ).
103. Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ Галицко—Русской Матвцы. Число 18. Выпускъ I. Съ изображеніемъ вида и плана Богородичной церкви въ Галичѣ. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 12° VI и 150 стр.
- Въ «Галицкомъ Историческомъ Сборникѣ» помѣщаются статьи, касающіяся отечественной исторіи. Сборникъ из-

дается книжками въ неопредѣленное время; въ настоящемъ выпускѣ помѣщена: краткая роспись русскимъ церквамъ и монастырямъ въ городѣ Львовѣ, сочиненная *Ант. Петрушевичемъ*. Первоначально эта статья была напечатана въ «Зорѣ Галицкой» 1852 и 1853 г. г.

104. Семейная библіотека. Ежемѣсячное сочиненіе, посвященное исторіи, литературѣ, общепольнымъ свѣдѣніямъ и дѣламъ народнымъ, издаваемое *С. Г. Шеховичемъ*. Годъ 1-й—1855; книжка 1-я и 2-я (за Мартъ—Августъ) (*) Львовъ. Типомъ М. Ф. Порембы, изданіемъ издателя. 1855. 8° 340 стр.

Содержаніе 1-й книжки:—1) *Исторія и Географія*:

а) Словене, ихъ древнія жилища и образованіе между ними первыхъ словенскихъ государствъ. Соч. *А. Петрушевича*. б) Житіе и кончина Императора Николая Павловича. в) Южнорусскія степи, сост. *С. Г. Ш.* г) Киевскія златыя врата, *В. П....къ*. д) Одесса. *С. Г. Ш.*

2) *Литература*:—а) Русская Словесность. б) О народныхъ пѣсняхъ и повѣстяхъ писемъ словенскихъ, *Л. Штура*. в) Литературной расчетъ. *С. Г. Ш.* г) Доверительное письмо изъ Будина. д) Разборъ книгъ: I. Чары, или нѣсколько сценъ изъ народныхъ былей и разказовъ украинскихъ. II. Библіотека благополезнаго чтенія для дѣтей. III. Народныя южно-русскія пѣсни *А. Метлинскаго*, *Б. А. Д.* IV. *Volkslieder der Serben, von Talvi*. V. *Narody na ziemiach slowianskich przed powstaniem Polski, Lelewela*.

3) Изящная словесность, 14 стихотвореній. Проза: I. Малорусскія святки, рождественскій сочельникъ, колядки, меланки, новый годъ. II. Веснянки. *В. П....ка* III. Такъ нынѣ любятъ. IV. Записки Студента, *Э. Г. V.* Такими онѣ всѣ, съ изытіемъ лишь нѣкихъ, которыя также такими суть. *С. Г. Ш.*

4) Различныя свѣденія: а) Парadlo. б) Кронстатъ. в) Сибирскія народныя примѣты и повѣрья. г) Анекдотъ о Петрѣ В. д) Курганы и городища по преданіямъ народнымъ. е) Сборъ (св. Георгія въ Львовѣ. ж.) Книшневъ и) Хотивъ. Содержаніе 2-й книжки:—1) Вильменъ и Нарбонгъ о

(*) Болѣе за этотъ годъ не выходило.

- ходѣ въ Россію 1812 г. (Сокращенный переводъ) С. Г. Шеховича.—2) Два стихотворенія.—3) Павлина Петровна, повѣсть соч. С. Г. Шеховича.—4) Жизнеописаніе М. А. Балудянскаго.—5) Разборъ книгъ: а) Zeitschrift für Oester. Gumnasien. Зорья Галицка. Изд. Н. Савчинскій. Львовъ 1855. С. Г. Шеховичъ.—6) Домъ народный, ст. С. Г. Шеховича.—7) О Карпатской Руси, А. Дешко.—8) Короткій очеркъ литературной исторіи Старославянскаго языка. П. И. Яновичъ.—9) Сердешная Оксана. Повѣсть *Освоьяненко*.
105. Наука о пчеловодствѣ, изложенная по методу *Държона*, *Янши* и иныхъ славнѣйшихъ пасѣчниковъ, съ особеннымъ уваженіемъ на Галицко-русское господарство и собственными замѣчаніями, изъясненная *Львомъ Трецаковскимъ*. Изданіе Галицко-русской Матвцы. Число 20. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1855. 8° 78 стр. и IV табл. (Печатано церковно-слав. шрифтомъ).
106. Апостольское посланіе святѣйшаго Архіерея папы римскаго Піа IX о догматическомъ опредѣленіи непорочнаго зачатія Богородицы Дѣвы. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1855. 8°. 23 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
107. О великомъ Божіемъ мірѣ. Написалъ Мих. *Малиновскій*. Изданіе Галицко-Русской Матвцы. Число 16. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1855. 12°. 362. и IV стр.
108. Проповѣди на церковныя торжества и вѣкія околнчости. Соч. *Ст. Мустяновича*. Львовъ. 1855. тип. инст. Ставропигійскаго. 8° 132 стр.
109. Надгробныя св. проповѣди на всѣ случаи и приключенности смерти. Сочинивъ и издавъ *Ст. Мустяновичъ*. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 275 и VI стр.
- 1856 г.
110. Семейная библіотека. Повременное сочиненіе посвященное исторіи, литературѣ, общеплезнымъ свѣдѣніямъ, дѣламъ народнымъ и гумористикѣ, издаваемое *Г. Шеховичемъ*. Годъ II. 1856. Книжка III. За январь—іюлія мѣсяцы. Львовъ. Въ печати М. Ф. Порембы. Издвешіемъ издателя. 1856. 8° 176 стр. (11 №№).

Содержаніе: I.—Пѣсни сербскія у женщинъ. II.—Четыре земныхъ элемента. III.—Императоръ Николай и Марья Николаевна. IV.—Ночь, два стихотворенія *А. С. Х.* (Вѣроятно *А. С. Хомякова*). V.—Божія дѣти. Повѣсть *Основяненко*. VI.—Чудныя очи. Ночная тишина. Стих. *Ивана Чернорица*. VII.—Павлина Петровна. Повѣсть *С. Шеховича*. VIII.—Привѣсокъ или недовѣсокъ, извлеченъ изъ повѣсти *В. Луганскаго*: «Мичманъ Поцѣлуевъ.» IX.—Библиографическое открытіе (описаніе втораго экземпляра, Напрестольнаго евангелія, напеч. въ 1575 году *П. Т.* сыномъ Мстиславцемъ, въ Вильнѣ. X.—О томъ, какъ отставной солдатъ *Перфильевъ* попалъ во вторичную службу. (Изъ стихотвореній *А. Н. Майкова*. XI.—Семейный пиръ Московскаго Университета. XII.—Наполеонъ. Стихотвореніе *Ө. Тютчева*. XIII.—Начертаніе исторіи Сербской, и пр., и пр.

111. Церковная газета въ пользу Восточно-Каваолическаго церковнаго соединенія съ римскимъ патріаршимъ престоломъ. Изд. Обществомъ Св. Стефана. За 1856-й г. Годъ 1-ый. Редакторъ *І. Раковский*. Будинъ. 4° 40 №№. 320 стр. (Эта газета выходитъ, кажется, и по сіе время).

112. Зоря Галицка. Письмо посвященное литературѣ и забавѣ, зъ року 1856. Львовъ. Типошъ института Ставропигіанскаго. 1856. 4°. 52 №№. 414 стр. Редакторъ *Савчинскій*.

Между замѣчательными статьями помѣщены: 1—Картаръ, образецъ зъ житія городского. 2—Гдѣ нешо о Словянахъ велианскихъ. 3—О ускокахъ въ Сечніи. 4—Изъ житія Морлаховъ. 5—Судьбы эстонской литературы. 6—Коржбурскій попелюхъ. Казка народня. 7—О адмиралѣ *П. С. Нахимовѣ* и о контръ-адмиралѣ *В. И. Истоминоѣ*. 8—Петръ Петровичъ II, владыка Черногоріи. 9—Краледворская рукопись. 10—О суевѣрїю Морлаховъ. 11—Добро тому, кому Богъ кумомъ. Народня повѣсть изъ хорватскаго. 12—Боянъ пѣвца Игоревого есть Іоаннъ Несторовый. *М. Онуфревичъ*. 13—Оади и оазы. Путешествіе въ Сагару. 14—Казань и ея достопримѣчательности послѣ ц. д. л. Арнима. 15—Утро и день. Повѣсть. 16—Три прехорошіи поученія, угорская народня повѣсть.

17—Откуда взялось имя «Бессарабія»? 18—Очеркъ исторіи царскаго дворца и его частей до Петра В. 19—Физика, 20—Тридцать стихотвореній.

113. Галицкій историческій сборникъ, издаваемый Обществомъ Галицко-русской Матицы. Выпускъ II. Львовъ. Нанеч. въ типографіи института Ставропигіанскаго. 1858. 12° 192 стр.

Содержаніе: 1—О мнимыхъ Галицкихъ Святителяхъ XIII в. (§ 8 Обзоръ важнѣйшихъ политическихъ и церковныхъ происшествій въ Галицкомъ княжествѣ, съ половины XII до конца XIII в. 2—Пересмотръ грамотъ, князю Льву приписываемыхъ. Примѣчанія. 3—Дополненія къ 1 и 2 выпускамъ.

114. Перемышлянинъ. На годъ 1856. Годъ издаванія семый. Въ Перемышлѣ, типою и накладомъ книгопечатнѣ собора крылошанъ. 1856. 12° 74 стр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Д—ра Гуфеланда: домовая и подорожная апоека. В. В. 3—Послѣдняя Волшебница. 4—Опредѣленіе мѣры посѣва вообще. 5—Короткія воспомнанія: а) I. Лапчинскій б) В. Ганчаковский. в) В. Госаковский, ст. А. Д. 6—Пять стихотвореній.

115. Отечественный Сборникъ. Додатокъ до девятаго рочника, выдаваемаго въ Вѣднѣ «Вѣстника часописа урядовой»; для Русиновъ Австрійской державы. Пятый рочникъ. 1857. Издаватель и редакторъ *Б. Зборовскій*: Вѣдень. Типою I. Б. Валлсгаузеръ. 44 №№ 352 стр.

Содержаніе: 1—Василіане въ Галиціи. 2—Св. Евфросина, Княгиня Полоцка. 3—Скала Лепетника. (Повѣсть Галицкія.) 4—О русско-народныхъ звычайяхъ. 5—Конвалія Кіевской Украйны. 6—О глагольской азбукѣ. 7—Днѣстеръ. 8—Джума на Руси 1352 г. (по свидѣтельству русскихъ лѣтописей). 9—Войнаровский. Повѣсть изъ часовъ Петра В. Сочин. *К. Р.* 10—Константинъ Ойкономосъ. *Д. Л.* 11—Галицко-руска Матица. *В.* 12—Образъ жизни въ старину на Руси. 13—Рахманскій Великдень. 14—Историческіи вѣдомости о русскомъ театрѣ. 15—Крещеніе Словень. 16—Беранже и Англикъ путешествующій. 17—Ческа правослиць. 18—Севастополь. 19—Тридцать два стихотворенія. 20—Карикатуры въ каждомъ №.

116. ШЕМАТИСМЪ чина Св. Василя В. въ Галиціи, на годъ 1857. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1856. 8° 21 стр.
117. ПѢСНЬ радостна въ честь его еминенціи Кирь Мих. Левицкаго, кардинала св. римской церкви, въ нарочитый день тезоименитства, поднесена питомцами Семинаріи Львовской. 1856. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1856. 4° 8 стр.
118. Комисія предстоящая дѣламъ созиданія втораго, въ Львовѣ, городского гр. кае. храма Божого, и основанія руско-народнаго института, приносить до всенародной вѣдомости справоположенія дѣланій своихъ, вкупѣ съ прилежащимъ выказомъ приходовъ и также опредѣленія за г. 1853 и 1854. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1856. 4° 8 стр. и планъ.
119. Недѣльные св. проповѣди на св. и великій постъ. Сочинивъ и казавъ *Ст. Мустьяновичъ*. Звѣзочъ I, II и III. 1856. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго 8°. 290, 275 и 160 стр.

1857.

120. ПѢСНЯ въ день освященія звона, Иваномъ нареченого, которое торжественно совершилъ преосвящ. Кирь Григорій баронъ Яхимовичъ. Перемышль. Типомъ собора крилошанъ. 1857. 8° 4 стр.
121. ПЕРЕМЫШЛЯНИНЪ. Мѣсяцословъ на годъ 1857. Въ подлиннику сочиненъ *Я. Величкомъ*. Въ Перемышля. Типомъ собора крилошанъ. Накладомъ М. Дзѣковского. 1857. 8° 136 стр.
- Содержаніе: 1 — Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемышля, отъ введенія униі въ епархіи Перемышской, р. 1691 до конца XVIII в. 2 — Мѣсяцословець въ приповѣдкахъ. 3 — Восемь стихотвореній.
122. ГРИГОРІЙ баронъ Яхимовичъ Божією милостію епископъ Перемышскій и пр. Посланіе. Перемышль. 1857. 8° 15 стр.
123. ЗОРА Галицка. Листъ повременный, издаваемый подъ редакціей, сперва: *Б. А. Дьдицкого*, потомъ *Северина Г. Шеховича*, *Н. Савчинскимъ*. Годъ X. Львовъ. Иждивеніемъ и типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 13 №№ 104 стр (По причинѣ недостатка подписчиковъ пересталъ выходить).
- Замѣчательныя статьи были помѣщены слѣдующія: 1 — Историческое извѣстіе о Зборовѣ. 2 — Смерть жертвоносна

невольницъ русской. 3 — Мученическая смерть русскихъ князей Бориса и Глѣба. 4—О дружнѣ, боярахъ, мужахъ и ихъ отношеніяхъ къ князьямъ русскимъ. 5—Петръ Ко-нашевичъ Сагайдачный.

124. Хлѣвъ души или набожныя молитвы и пѣсни для восточ-
ныя церкви православныхъ христіанъ. Соч. *А. Духновича*. Из-
даніе третіе. Будинъ. 1857. Въ типографіи М. Баго. 12° 216
стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
125. Книжка вспомогательная во употребленію букваря
и первой языкоучебной читанки школъ народныхъ католическихъ,
въ державѣ Австрійской. Для учителей и преподавателей. Въ Вѣд-
ни. Ц. к. дирекція накладу школьныхъ книжекъ. 1857, 8° 277
стр. (Печатана церковно-слав. шрифтомъ).
126. Помяникъ усопшихъ душъ зъ роду:—Въ Перемышлѣ. Тя-
помъ собора крилошанъ. Накладомъ М. Дзѣковского. 1857. 8°
14 стр.
127. Засѣданіе комиссіи дома Народнаго и другой городской
церкви во Львовѣ, отбывшееся $\frac{1}{13}$ дня Сѣчня. 1857. *М. Ку-
земскій*. Львовъ. 1857. 8° 28 стр. (Печатано церковно-слав.
буквами).
128. Католическое нравоученіе. Составилъ и издалъ *М.
О. Дюпель*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857.
8° II, 214 и VIII стр. (Печатана церковно-слав. буквами).
129. Галицкій историческій сборникъ, издаваемый об-
ществомъ Галицко-русской Матицы. Выпускъ III. Число 22.
Львовъ. Печатано въ тип. института Ставропигіанскаго. 1857.
8° 16 стр. (Печ. церковно-граж. шрифтомъ).
- Содержаніе: О соборной богородичной церкви и святы-
теляхъ въ Галичѣ. Написалъ *Ант. Петрушевичъ*) § 9.
О Галицко-русскихъ митрополитахъ).
130. Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сель-
скихъ. Написалъ *А. Духновичъ*. Часть 1. Педагогія общая.
Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857, 8° V и
91 стр. (Напеч. церковно-слав. шрифтомъ).
131. Повѣсти библейныя старого (ветхого) заветъа. Изданіе Га-
лицко-русской Матицы. Число 21. Львовъ. Типомъ Института
Ставропигіанскаго. 1857. 8° 8 стр. (Печатана на церковно-слав.
языкѣ).

132. Слово въ день сошествія св. Духа, сказанное *Мих. Малиновскимъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 8° 90 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
133. Хлопъ Запека. Сказка народна. Въ стихахъ. *М. Козановича*. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 8° 23 стр.
134. Мѣсяцословъ господарскій Львовскій, на годъ отъ воплощенія Господа нашего І. Хр. 1857, который есть простой, содержащій въ себѣ 365 дней. Въ Львовѣ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. Въ 8-ю д. л. 108 стр.
Содержаніе: 1—О отчетъ. 2—Весна, стихотвореніе. 3—Нѣчто о Черкесахъ. 4—Поезія китайская. 5—Пословицы. 6—Одиннадцать стихотвореній.
135. Пѣсни набожныя. Собраніи А. Т. Въ Львовѣ. Накладомъ А. Герговича. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 16° 93 и 3 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

1858.

136. Отечественный сборникъ. Додатокъ до десятаго рочника, выдаваемаго въ Вѣднѣ «Вѣстника», часописи урядовой для Русиновъ Австрійской Державы. Шестый рочникъ 1858. Издатель и редакторъ *В. Зборовскій*. Вѣднѣ. Типомъ І. Б. Валлисагузера. 23 №№ 180 стр.
Содержаніе: 1—Полоный маршалъ гр. Радецкій. 2—Гора ірофвъ въ Вецдорфѣ. 3—Фр. Шумскій. 4—І. Маршанкевичъ. 5—Записки о Южной Россіи (Кулиша). 6—Ятвяги (історическіи споминки о тихже и языцѣ Мало-русскомъ. 7—Мнѣніе Шафарика о изобрѣтателяхъ кириллицы и глаголицы. 8—Первое впечатлѣніе (Повѣстка). 9—Подарокъ жениховъ. 10—Преподаванія г. *Пр. Миклосича* «о происхожденіи и розпространеніи глаголицы.» 11—Бѣда изъ Перемышля до Бардіева. 12—Двѣстеръ *В. В.* 13—Кумъ Андрей. Галицкая притча. 14—Добречинъ. 15—Тридцать восемь стихотвореній.
137. Перемышлянинъ. Мѣсяцословъ на годъ 1858, въ подлиннику сочиненный *Як. Величкомъ*. Въ Перемышля. Типомъ собора крылошанъ. 1858. Въ 8-ю д. л. 48 стр.
Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Короткая вѣдомость

- о епископахъ русскихъ въ Перемышля., Ав. Шептицкій (М. Рыло.) Статья *Ант. Добрянскаго*. 3—Средній періодъ русской словесности. Вѣкъ XVI, XVII и XVIII до Котляревскаго. Статья *Д. А.*—Стихотворенія. Пращаніе. *Д.* Сельская прогулка къ роднымъ сторонамъ, *Зарскаго*.
138. Обязанности подданныхъ къ своему монарху. Въ употребленіе школъ народныхъ. Цѣна 6 кр. н. Вѣдень. Въ ц. к. накладъ школьныхъ книжокъ. 1858, Книгопеч. К. Грунда, 8° 30 стр.
139. Столпъ. Церковь—школа. Додатокъ до 10-го рочника, выдаваемого въ Вѣднѣ «Вѣстника», часописи урядовой для Русиновъ австрійской державы. 1-й рочникъ. Издатель и редакторъ *Вас. Зборовскій*. Вѣдень, тип. Валлисаузера. 1858. 8°, 28 №№ (печ. на церковно-слав. яз.).
140. Молитвословъ во употребленіе мірскимъ челоуѣкомъ. Львовъ. Накладомъ и типомъ М. Ф. Порембы. 1858. 12° 245 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)
141. Чинъ священныя и божественныя литургіи, бываемыя сице въ гр. каѳ. церкви, съ переводомъ нѣмецкимъ и польскимъ. Издалъ *Я. О. Головацкій*. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1858. 8°. 268 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
142. Правила чина св. Василія Великаго, во Угорщинѣ, по наставленію св. основателя и законодавца св. Василія, во кратцѣ списанная и апостольскимъ посѣтителемъ, метрополитомъ архіепископомъ Острохомскимъ, кардиналомъ І. Спитовскимъ отъ великаго Кира подтвержденная. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8°. 160 и IV стр.
143. Новая австрійска валюка обще-понятно выложена съ относительными опредѣленіями и сосчитаніями якъ и урядовыми редуційными таблицами. Цѣна 8 кр. н. Вѣдень. Въ ц. к. накладъ школьныхъ книжекъ. 1858. 12° 51 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
144. Маленька образна библія, или изображеніе ветхаго, и новаго завета, съ 90 образками ко употребленію дѣтей. *Алойс. Грпнеусомъ* издана, *І. С...комъ* переложена. Въ Пештѣ, 1858. Печатанна и обрѣтается у А. Бучанскаго. 8° 45 стр. Цѣна 10 кр. ср.
- Эта маленькая библія состоитъ изъ однѣхъ только гравюръ, объясненыхъ каждая четверостишіями.

145. ОПИСАНІЕ ИКОНЪ по церквахъ рускихъ, въ столичномъ градѣ Львовѣ. Доходъ назначенъ въ пользу ново-созидаемой церкви въ Наваріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8° 70 стр.
146. СЛОВО НА ПРАЗДНИКЪ Успенія Пресвятыя Богородицы Маріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8° 12 стр.
147. НОВЫИ ГРОШЪ отъ 1 Листопада 1858. *I. Геромовичомъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 12° 24 стр. (Напечатано церковно-слав. буквами).
О новой австрійской монетѣ.

1859.

148. ПЕРЕМЫШЛЯНИНЪ. Мѣсяцословъ на годъ 1859, въ подлиннику сочиненный *Як. Величкомъ*. Въ Перемышляхъ. Типомъ собора крылошанъ. 1859. Въ 8-ю л. л. 72 стр.
Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Антоній Ангеловичъ, Митрополитъ Галицкій, во время 1809 г. Статья *Н. У.*
3—Стихотворенія: Братки, казка.
149. ШЕМАТИСМЪ монастырей чина св. Василія В. въ Галиціи, на годъ 1859. Съ исправленными историческими примѣчаніями. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° 32 стр.
150. НАЧЕРТАНІЕ народныхъ училищъ и учительскихъ лицъ, подъ управительствомъ русской Перемышской консисторіи на годъ 1859. Въ Перемышляхъ. Типомъ русскаго собора крылошанъ. 1859. 8° 31 стр.
151. О НЕУДОБНОСТИ латинской азбуки въ письменности русской. Разсужденіе *Богдана А. Д.* Вѣдень. 1859. Въ книгопечатнѣ оо. Мехитаристовъ. 8° 46 стр.
152. КОЛЯДЫ или пѣсни на Рождество Христово. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 12° 53 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).
Всѣхъ пѣсень числомъ 21.
153. СВЯЩЕННАЯ ИСТОРИЯ ветхаго и новаго завѣта, въ двохъ частяхъ. 2-е исправленное и пополненное изданіе *А. Поповича*. Въ Будинѣ. Въ типографіи и. ц. университета Пештянскаго. 1859. 8° 286 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).
154. ПОВѢСТИ для дѣтвей собраны и написаны *А. П. Подбру-*

- снаныцькомъ*. Въ Львѣгородѣ. Черенками заведенія Ставропигіанскаго. 1859. 12° 140 стр.
155. Справозданіе зарядъ соединенія Галицко-Русской Матицы и Общества просвѣщенія за время отъ 1 Стѣня до послѣдняго Декемврія 1858. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1859. 8° 8 стр.
156. Пѣсня въ честь его преосвященства Кирѣ Спирідіона Литвиновича, Епископа Канатскаго, поднесена питомцами Львовской Семинаріи, въ свѣтлый день именинъ 12-го Дек. 1859. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1859. 4° 8 стр.
157. Благовонная китица изъ быстроумныхъ и благоумныхъ изреченій различныхъ авторовъ сплетена. Доходъ назначенъ въ пользу храмовъ господнихъ. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° IV и 72 стр. Цѣна 35 кр. австр. (Печатана церковно-слав. шрифтомъ).
158. Новая русская азбука. Составленная парохомъ Вел. Копаньскимъ *А. Поповичемъ*. Будинъ. Въ типографіи и. ц. Университета Пештянскаго. 1859. 8° 71 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
159. Споръ о русскую азбуку, описанный *Богданомъ А. Дьдицимъ*. Цѣна 40 кр. нов.—Половина всего дохода опредѣлена въ пользу Народнаго Дома въ Львовѣ. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° 56 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

1860.

160. *Перемышлянинъ*. Мѣсяцословъ на високосный, изъ 366 дней состоящій годъ, 1860, изчисленъ на небосклонъ львовскій. Сочиненъ въ пользу фонда вдовъ и сиротъ священническихъ *І. Величкомъ*. Въ Перемышлѣ. Типомъ собора крылошанъ. 1860. 8° 74 стр. (Печатанъ церковно-славян. буквами.)

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ хронологическій восточно-русскаго и римскаго обряда, изчисленіе астрономическое солнца и мѣсяца, календарь жидовскій и уставъ окромѣйшого богослуженія на сей годъ. 2—Мелетій Смотрицкій. 3—Кто великъ и кто достойный. (Стихотвореніе).

161. *Львованинъ*, приручный и господарскій мѣсяцословъ на рокъ звичайный 1861. Львовъ. Накладомъ М. Н. Коссака. Зъ тип.

института Ставропигіанскаго. 8° 104 и XV стр. Цѣна 50 кр. вал. австр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцесловъ, свѣдѣнія мѣстныхъ, хозяйственныхъ, и пр. 2—Местъ Верховинця, повѣстка зъ правдивого случая. Написавъ *Н. зъ Н.* 3—Святый вечеръ, стих. *Е. Огоновскаго.* 4—Четья св. Варвары. Стих. *М. О. П.* 5—Думка при гробѣ. Ноги и чоботъ. Стих. *М. О. П.* 6—Гуцулы. Шкиць этнографичный. 7—Добошь Пов. *М. К.* 8—Бура. Популярно—физическій выкладъ *М. К.* 9—Вѣстка о стародавнемъ Львовѣ. (Урывокъ изъ большого, до печатанья приготовленого, дѣла. 10—Дотаточокъ до галицко—русской номенклатуры ботаничной. *М. Новицкій.* 11—Выказъ ярмарковъ и торговъ, отбувающихся въ Галиціи, въ Краковскомъ и на Буковинѣ.

162. Сборничокъ пѣсній для спѣволюбныхъ Русиновъ. Во Львовѣ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1860. 12° 182 и IV стр. (Печ. церковно—славянскимъ шрифтомъ).

Въ этомъ сборникѣ помѣщена 71 пѣсня.

163. Гуцуль—Волошинъ, повѣсть (въ стихахъ), зъ горъ Коломыйскихъ, написалъ *Гриць Надворонскій.* Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1860. 16° 56 и III стр.

164. Рогнѣда—Горислава, повѣсть историческа, съ X столѣтія, (979—986) сочинитель *Вас. Ильницькій.* Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1860. 16° 46 стр. (Печ. церковно—слав. шрифтомъ).

Эта повѣсть, какъ говоритъ авторъ, основана на преданіи, записанномъ въ лаврентьевской лѣтописи. Двокая мысль руководила г. Ильницькимъ, въ сочиненіи своей повѣсти: во 1—хъ, онъ хотѣлъ представить бытъ тогдашней Руси; во 2—хъ, показать превосходство духа христіанской вѣры надъ языческой.

165. Пѣсникъ для Маковницкой русской дѣтвы, сочиненный *А. Павловичемъ,* въ Бѣловежѣ. Перемышль. Типомъ Мих. Диковскаго. 1860. 16° 14 стр.

166. Ластѣвка для русскихъ дѣтей. Сочиненіе *Иер. У. Наумовича.* Перемышль. Иждивеніемъ А. Герговича. Типомъ Мих. Дѣковского. 1860. 16° 91 стр. (Печ. церковно—слав. шрифтомъ)

167. Бѣгъ—туръ Всеволодъ Князь Курскій. Поема *Богдана А.*

- Дьдицкаго*. Цѣна 5 кр. в. Доходъ назначенъ на цѣли литературныя, Львовъ, типою Ставропигійскаго института. 1860. 16° 112 стр.
168. Житїеписи святихъ, издаваема Д—ромъ *Гр. Гикилевичомъ*. Сошитъ I. Перемышль, типою и иждивенїемъ М. Дяковского. 1860. 8° IV и 155 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)
169. Стародавній Галичъ, описанный *И. Шараневичемъ*; перепечатано изъ Альбума, на 1860-й г. Львовъ, т. института Ставропигіанскаго. 1860. 8° 43 и 1 стр.
170. Коляды или пѣсни на Рождество Христово. Во Львовѣ. Типою института Ставропигійскаго. 1860. 16° 63 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).
- Всѣхъ пѣсней числомъ 22.
171. Зоря Галицкая, яко Альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ. Типою института Ставропигійскаго. 1860. 6. 8° XII и 560 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенныя въ этомъ альбумѣ: — 1) Буй-туръ Всеволодъ Князь Курскій (1196) повѣсть, основанна на тлѣ историческомъ. 2) Смерть Кн. Романа подъ Завихостомъ, въ лѣто 1205, историч. дума. 3) Иванъ Халдѣвъ, воевода Звенигородскій (1146), историч. дума—4) Стихотворенія: *Н. Устыновича, Л. Данкевича, А. Дужновича, М. Попеля, І. Гушалевича, А. Павловича, И. Наумовича, І. Озаркевича, С. Вѣтвицкаго, В. Шашкевича, А. Бучинскаго, Ѳ. Заревича, Ю. Лужецкаго, Е. Ошовоскаго, Е. Партыцкаго, Г. Страхоцкаго, И. Головацкаго, Маріи Дьдицкой, Клементины Попелевой, Ек. Цыбыковой, Людм. Головацкой, И. Малицкаго, П. Леонтовича І. Лытнѣскаго, Д. Лучаковскаго, В. Говарницкаго*. — 5) Слѣды часточнаго водворенія Христіанства на Руси, передъ Владиміромъ Великимъ, *Ю. Желеховскаго*—6) Причины мирнаго и скорого розширенія вѣры христовой на Руси, *М. О. Попель*.—7) Состояніе церкви Хр. на Руси, за владенія Владиміра великаго равноапостольнаго, *П. Ясеницкій*—8) Житіе св. Антонія и Феодосія, основателей монастыря Кіево-Печер-

- скаго.—9) Церковь Успенія въ Львовѣ. *Ө. Бълоусь*.
 10) Львовская русская епархія передъ стомалѣты и начало и дѣйствованіе Ставропиг. братства. въ Львовѣ, *Я. Голловацкій*.—11) Взаимныя отношенія русской церкви и гражд. власти въ XII ст. *І. Гушалевичь*.—12) Краткія записки истор. о мѣстѣ Самборѣ. *А. Добрянскій*.
 13) Вспоминка о М. Шашкевичу. *Б. Дьдицкаго*—14) Александръ, князь Белскій. *В. Ильницкій*.—15) Околицѣ Стайяславава. *В. Ковальскій*—16) Пастырѣ въ полонинахъ, повѣсть *А. Крамицкаго*.—17) Галагивка *І. Лозинскій*.—18) Историческое обозрѣніе митрополіи Русской—Галицкой. *М. Малиновскій*—19) Грамоты до исторіи церкви русской вообще, до соравненія же обряда гр. католическаго съ латиньскимъ, въ—особенности относящіяся, *его же*.—20) О лѣтосчисленіи вообще христ. и русскомъ въ частности, *его же*.—21) Русины Лемки, *А. Тороньскій*.—22) О сборникахъ русско-народныхъ пѣсень.—23) Стародавній Галичь. *И. Шараневичь*, и пр. и пр.
172. Книга чудесъ. Священныя преданія и простонародныя сказки, въ которыхъ содержится сто пятьдесятъ чудесъ, стоиъ пятьюдесятью иконъ украшенныхъ. Пещь. Печаталь и издавь А. Бучанскій. 1860. 8° 252 и IV стр.
173. Рускіи думки, составлены въ день торжественнаго посвященія его п—ства Кирь Өомы Полянскаго, епископа Перемыскаго. *Б. Дьдицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
174. Пѣснь радостна зъ причины поставленія его высокопреподобія г. Өомы Полянскаго на епископа. Прозавесена питомцами Семинаріи Львовской. Во Львовѣ. Типомъ инст. Ставропиг. 1860. 8 стр.
175. Пѣсня въ нарочитый день тезоименія его высокопреподобія Кирь Онифрія, рыцаря Крыницкаго, воспѣтая питомцами Семинаріи въ Львовѣ. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 8 стр.
176. Его высокопреосвященству Кирь Григорію, Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престоль архи—владычій, въ митрополитальномъ городѣ

- Львовѣ—13 Ноемврія 1860. Голосъ, поднесенный отъ имени писателей русскихъ. *Б. А. Дьдицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 7 стр.
177. Дума въ день возшествія на престолъ архи—пастырскій его в—ства Кирь Григорія, Барона Яхимовича, Митрополита Галицкой Руси, воспѣтая отъ рускаго народа. Львовъ. Типомъ института. 1860. 4° 8 стр.
178. Пѣсня въ нарочитый день вступленія на престолъ митрополита Галицкой Руси—его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, отспѣвана питомцами генеральной гр. кае: Семинаріи въ Львовѣ. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 5 стр.
179. Голосъ радости въ честь новопоставленному митрополиту Львовско—Галицкому, его высокопреосвященству Григорію Барону Яхимовичу отъ Щирецкаго деканату, въ день $13\frac{1}{2}$ Ноемврія 1860. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 4° 4 стр.
180. Голосъ радости съ причины вступленія на тронъ митрополитій его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, поднесенъ отъ имени намѣстничества Львовскаго $13\frac{1}{2}$ Ноемврія 1860. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 4 стр.
181. Пѣсня на привитанье его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая рускими учениками школъ гимназіальныхъ, 13 Ноемврія. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 4 стр.
182. Въ счастливую память возшествія на престолъ архивладычій его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, пѣсня, составлена отъ имени Бобрецкаго намѣстничества, 13 Ноемврія. 1860. *Іоанъ Намовичъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 4 стр.
183. Стихъ благожеланій въ честь его преосвященства боголюбивого Кирь Спиридона Литвиновича, епископа Канатскаго въ предѣлахъ невѣрныхъ, въ нарочитый день тезоименія $12\frac{1}{2}$ —Декемврія. 1860. Отъ благодарныхъ питомцевъ Гр. К. Семинаріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 4 стр.
184. ОКРЕСТНОЕ ПОСЛАНІЕ. Спиридонъ Литвиновичъ, епископъ

- Кантискій, въ сторонахъ невѣрныхъ, честному Пресвитерству. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
185. Спиридонъ Литвиновичъ, епископъ Канатанскій, въ предѣлахъ невѣрныхъ, честному священству мірскому, и пр. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1859. 4° 6 стр.
186. Пѣсня въ день тезоименія его высокопреосвященства Кирь Григорія Барона Яхимовича, нареченного митрополита Галицкой Руси, воспѣтая отъ имени Русиновъ въ Вѣднѣ. Вѣдень. Тископечатано у Л. Грунда. 1860. 4° 4 стр.
187. Ода его высокопреосвященству Кирь Григорію Барону Яхимовичю, епископу Перемыскому, и пр., нареченному митрополиту Галицкой Руси, въ день тезоименія, его именемъ прихожановъ Св. Варвари, въ Вѣднѣ, благовѣнно принесена *Николаемъ Ф.* надв. администраторомъ. 1860. Печатня О. о. Мехитаристовъ, 4° 4 стр.
188. Даръ любви его высокопреосвященству Кирь Григорію Барону Яхимовичю, епископу Перемыскому, и пр. нареченному митрополиту Галицкой Руси, въ день тезоименія его, года 1860, питомцами русскими гр. каѳ. центр. сѣменища, въ Вѣднѣ благовѣнно принесенъ. Печатня о. о. Мехитаристовъ. 1860. 4° 4 стр.
189. Стихъ въ честь его преосвященства боголюбиваго, высокоблагороднаго Кирь Григорія Барона Яхимовича, нареченнаго митрополита Галицкаго, въ нарочитый день тезоименитства 25 Сѣчня 1860, въ чувствѣ благодарности питомцами ген. Семинаріи греч. каѳ. Львовской предложенный. Типомъ института Ставропигіанскаго во Львовѣ. 1860. 4° 8 стр.
190. Чинъ поставленія епископа высокопреосвященнымъ Григоріемъ Барономъ Яхимовичемъ, митрополитомъ Галицкимъ и Фр. Кс. Вержлейскимъ, архіепископомъ Львовскимъ и Спир. Литвиновичемъ, епископомъ Канатскимъ, съ рукопологательми употребленъ въ посвященіи преосвященнаго Өомы Полянскаго и пр. епископа Перемыскаго. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 12 стр.
191. Стихъ его пр—ству Кирь Григорію Барону Яхимовичю епископу Перемыскому. Въ нарочитый день тезоименитства. 25 Сѣчня 1860. Отъ питомцевъ семинаріи греч. каѳ. Перемыскаго. Перемысль. Типомъ М. Дяковского. 1860. 4° 8 стр.

192. Пѣсня на нарочитый день тезоименія его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкаго, отспѣвана питомцами генеральной гр. каѳ. Семинаріи въ Львовѣ. 1861. Львовъ, типомъ Института Ставропигійскаго. 4° 8 стр.
193. Пѣсня въ день тезоименія его в—ства Кирь Григорія, Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая питомцами русскими гр. каѳ. центр. сѣменища въ Вѣднѣ. 1861. 4° 8 стр.
194. Пѣсня въ нарочитый день тезоименія его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкаго, воспѣтая питомцами гр. каѳ. Семинаріи въ Перемышль. 25 Сѣчня. 1861. Перемышль. Типомъ М. Диковскаго. 4° 8 стр.
195. Пѣсня привѣтственная его в—ству Кирь Григорію Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престоль архи—пастырскій, воспѣтая отъ имени писателей русскихъ. *Б. А. Дьдицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 6 стр.
196. Три пѣсни привѣтственныи его в—ству Кирь Григорію Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престоль архипастырскій въ Львовѣ, воспѣтymi русскими слушателями Львовскаго всеучилища. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
197. Благожелательная пѣснь въ день тезоименія его в—ства Кирь Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая 25 Сѣчня. *І. Наумовичемъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.
198. Стихъ прощальный его высокопреподобію Кирь Онуфрію, рыцарю Крыницкому, воспѣтый питомцами Семинаріи, въ Львовѣ, въ день отлпченія его ц. к. ординамъ Франциска Юсифа. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 4° 8 стр.
199. На гробъ Юсифа Левицкаго, преставившагося дня 24 мая 1860. Воспѣлъ отъ родины *Н. Т. Льськевичь*. Перемышль. Типомъ М. Дѣковскаго. 1860. 4° 8 стр.
200. Державно—законный листъ для цѣсарства Австрійскаго на годъ 1860. Ч. 54, приноситъ слѣдующій цѣсарскій манифестъ и дипломъ изъ 20 Октовріа 1860. Львовъ, типомъ Ставропигіанскаго института. 1860. 4° 6 стр.

201. **Поэзиі Николая Устыяновича.** Часть 1-я. Цѣна 40 кр. нов. Доходъ назначенъ для цѣлей литературныхъ. Во Львовѣ. Типомъ Ставроп. института. 1860. 16° XVI и 120 стр. Всѣхъ стихотвореній числомъ 27.
202. **Въ вѣчную память І. Лѣвницкому,** сочинителю первой русской грамматики, и пр., усопшему въ Бозѣ на дню 24 мая 1860. Пѣсня составлена *Б. А. Дьдицкимъ*, зъ поводу помпнального богослуженія, отправленного за упокой души его, въ Львовской Ставропигійской церкви, дня 17 юнія 1860. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійского института. 1860. 16° 7 стр.
203. **Нѣсколько словъ о играхъ общественныхъ на Руси.** Второе изданіе. Доходъ назначенъ въ пользу украшеній церковныхъ. Львовѣ. Типомъ института Ставропигіянскаго. 1860. 12° 24 стр. Цѣна 20 кр. вал. австр.
204. **Седмодневникъ,** содержащій въ себѣ службы всея святыхъ Свѣтлыхъ недѣль, съ чиномъ благословенія брашенъ. Львовѣ. Типомъ и накладомъ института Ставропигіянскаго. 1860. 12° 93 стр.
205. **Голосъ зъ поводу извѣстной рецензіи «Зори Галицкой, Альбума на годъ 1860»** (стихотвореніе). Во Львовѣ, типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 9 стр.
206. **Въ память торжественнаго дня, 13 Ноемвриа 1860 года.** Сочиненіе, изданное *Богданомъ А. Дьдицкимъ*. Цѣна 30 кр. н. — Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовѣ, типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 39 стр.
- Книжка эта издана въ память торжественнаго дня наименованія Киръ Григорія Барона Яхимовича митрополитомъ Галицкой Руси.
207. **Галицкій историческій сборникъ,** издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы, число 22. Выпускъ III. Львовѣ. Напечатано въ типографіи института Ставропигійскаго. 1860. 12° 59 и CLXXIX стр.
- Въ этой книжкѣ »Сборника,« помѣщено продолженіе труда г. Петрушевича «О русскихъ церквахъ и монастыряхъ въ Львовѣ».
208. **Воспоминаніе о Евстафій Прокочницѣ, Совѣтницѣ школьномъ и Директорѣ гимназіи тарнопольской, упокоившемся 1856**

- г. Написалъ *В. Котловичъ*. Во Львовѣ, типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 13 стр.
209. **Житіе преподобнаго пустынника Онуфрія**, написано *А. М. Ц—мъ*. Выпускъ I. Цѣна 20 кр. н.—Доходъ назначенъ на созданіе церкви въ Монастырищахъ. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 46 стр.
210. **Душеполезныя чтенія**, издаваемые въ неопредѣленные времена. Выпускъ II, содержащій житіе, вже во святыхъ отца нашего Николая, Архіепископа, Миръ Лукійскихъ чудотворца. Цѣна 15 кр. н. Доходъ назначенъ на созданіе церкви въ Монастырищахъ. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 16° 27 стр. (Печатано церковно—гражд. шрифтомъ).
211. **Львовская русская епархія**, передъ стома лѣты, описана по донесенію, поданому до римской курии преосвященнѣйшимъ *Львомъ Шептицкимъ*, епископомъ Львовскимъ. Львовъ, типомъ Ставропигійскаго Института. 1860. 6. 8° 21 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
- Эта статья г. Головацкаго перепечатана изъ «Зори Галицкой Альбума» на 1860 годъ.
212. **Очеркъ старославянскаго баснословія или мпѳологіи**, составленъ *Я. О. Г—мъ*. Цѣна 35 кр. н.—Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 8° 105 и II стр.
- 1) О древнихъ славянскихъ идолахъ и божествахъ. —
2) О языческомъ славянскомъ богослуженіи.
213. **Его высоко—преосвященству Григорію Барону Яхимовичу**, новопоставленному митрополиту Галицкому. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 8° 7 стр.
- Стихотвореніе соч. *Н. Устыяновича*.
214. **Начало и дѣйствованіе Львовскаго Ставропигійскаго братства** по историческо—литературному отношенію, описано *Я. О. Головацкимъ*. Цѣна 30 кр. н. Доходъ назначенъ на цѣли литературныя, Львовъ, типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 6. 8° 48 стр. (Печатано церковно—слав. буквами).
- Перепечатано изъ «Зори—Галицкой Альбума» на 1860-й г.
215. **Поезіи Іоанна Гушалевица**. Часть 1—я. Цѣна 30

- кр. н. — Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1861. 16° 104 стр.
- Всего 49 стихотвореній.
216. Народныя звычaji и обряды зъ-надъ Збруча, описанны *Игнатіємъ Галькомъ*. Часть первая. Цѣна 50 кр. н. Доходъ назначенъ на цѣли литературныя. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 144 стр.
- Здѣсь описаны слѣдующіе обычаи и обряды: 1) Русское веселье. 2) Гаѣвки. 3) Забавы великодушныя безъ спѣвовъ.
217. Духъ вечерни, утрени и литургіи гр. каѳ. церкви. Сочиненіе *І. М. Галька*. Цѣна 30 кр. н. Львовъ, въ печати заведенія Ставропигійскаго. 1861. 16° 64 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).
218. Слово. Газета выходящая въ Львовѣ, съ января м. 1861 г. два раза въ недѣлю, подъ редакцію *Богдана А. Дьдицкаго*.
219. Науки церковныя на всѣ праздники въ роцѣ, для жителей сельскихъ *А. Добраньскаго*. Перемышль. Бр. Елень. 1860. 8° XII и 274 стр.
220. Хлѣбъ души или набожныя молитвы и пѣсни для Русиновъ. *Ал. Духновичъ*. Перемышль. М. Дзиковскаго. 1860. 16° 244 стр.
221. Русское веселье, описанное *І. Галькою*. Львовъ. Тип. Ставропигіальнаго института.
222. Канонъ воскресный съ польскимъ переводомъ. Львовъ. Въ тип. Ставропигіальскаго института.
223. Литургія или выясненіе литургіи костела грецко-католикаго. Львовъ. Ставропигіальскаго института. 1860. 8° 80 стр.
224. Молитвословъ съ толкованіемъ для мірянъ. Львовъ. Въ тип. Ставропигіальскаго института. 1860.
225. Молитвословъ для дѣтей. Львовъ. Въ тип. Ставропигіальскаго Института.
226. Владимиръ Великій и крещеніе Руси, поэма *І. Озаркевича*. Львовъ. Въ тип. Ставропигіальскаго института. 1860.
- 1861.
227. Перемышлянка. Мѣсяцесловъ для русскыхъ женщинъ, на годъ 1862. Въ Перемышля. Типомъ Мих. Диковскаго. 1861. 12° 88 стр.

Содержаніе: 1—Анастасія Лѣсовска (Роксоляна) повѣсть историческая. 2—Мертвая Студня. Казка. 3—Всячина. 4—Стихотворенія.

228. Львовянинъ, приручный и господарскій мѣсяцесловъ, на рокъ звычайный 1862. Львовъ. Накладомъ М. Коссака. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 108. стр.

Содержаніе: 1—Закоханный чортъ. Повѣсть Украиньска. 2—Имянины. Повѣсть съ житя. 3—Стихотворенія Шевченко, Кузьменко, и др. 4—О числѣ монастырей въ Галичинѣ. 5—Русьни. 6—Высокій замокъ въ Львовѣ.

229. Стихъ въ честь его преосвященства Кирь Оомы Полянського, епископа Перемыскаго, и пр. въ нарочитый день тезоименитства, 6. Жолтя 1861, въ чувствѣ благодарности питомцамъ ген. Семинаріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 4° 6 стр.

230. Гомонъ молодой Руси. Стихъ составленный именемъ русской молодежи, зъ причины слова, выголошеннаго нашимъ посломъ преп. *Ант. Мошльницькимъ*, на думѣ державной, въ Вѣднѣ, 27 Червня 1861 р., въ доказъ благодарности и глубокаго почитанія. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 6 стр.

231. Гриць Сеньковъ, або несчастное супружество. Повѣсть взята зъ правдивого приключенія. Написалъ *Д. Петрицкий*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 31 стр.

232. Каталогъ книгъ, напечатанныхъ въ Успенской Лаврѣ Почаевской, чипа Василя Великаго. Львовъ. Печатано у М. Ф. Порембы. 1861. 4° 4 стр.

233. Sprawozdanie zarządu соединения Галицко-русской Матицы и Общества Просвѣщенія за часъ отъ 1 Сѣчня до послѣдняго Декаврія 1860. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1861. 8° 8 стр.

234. Sprawozdanie Komisji предстоящей справамъ создаемаго дому народнаго и другой городской церкви во Львовѣ, за часъ отъ р. 1855 до конца 1860. Львовъ. Зъ печатни института Ставропигіаньскаго. 1861. 4° 12 стр.

235. Орукописномъ молитвенникъ старочешскомъ, съ XIV—XV в., хранящимся въ университетской библиотекѣ во Львовѣ,

- написалъ *Я. О. Головацкій*. Въ Прагѣ 1861. Типомъ Екатерины Ерябковой. 4° 24 стр.
236. Казки, зобравъ Игнатій зъ Никловичъ. Накладомъ Якова Савчиньского. Львовъ. Печатано у Мих. Ф. Порембы. 1861. 8°. III и 96. (Печатацья церковно-слав. шрифтомъ).
237. Народный праздникъ Купала, описанный и объясненный ведля сохранившихся преданій и повѣрій народа. Накладъ *О. Бьлоуса*. Львовъ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1861. 16° 47. стр. Цѣна 30 кр.
238. Михайло и Филиппъ розмовлялися такъ: (Подслухано) Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 12° 8 стр.
239. Стародавниі Галицкіи города. Часть 1-я; Стародавній Звенигородъ. Сочинитель *Василь Ильницькій*. Въ Львовѣ. Тип. инстит. Ставропиг. 1861. 8° 23. стр. (Церковно-слав. шрифот).
- — — Часть 2-я.
240. Стародавний Львовъ. (отъ р. 1250—1350). Описалъ *Ис. Шаранкевичъ*. Въ Львовѣ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1861. 8° 118 и IV.
241. Пастырское богословіе на основанію св. писанія св. отцевъ и иныхъ сочиненій. Составилъ *І. Гушалевичъ* Тома I и II. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° Въ 1-й ч. VII и 129; во 2-й ч. VIII и 143 стр.
242. Записки 2-го поклоническаго путешествія зъ Рима въ Іерусалимъ и по инымъ мѣсяцямъ востока, совершенного попомъ *Ип. Андр. Терлецкимъ*. Томъ 1-й, вып. I. и II. Львовъ. 1861—1862. Типомъ института Ставропигійскаго. 8°. Въ 1-мъ вып. IV и 119 стр.; во 2-мъ вып. 102 и I стр.
243. *Wzrostek przemocy na słabą niewinność zrogo wywartej*. Историческія записки Теодосія Бродовича, о событіяхъ на Волыні и Подолью, въ 1789 г. Ч. 1-я, 2-е изданіе. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° VII и 125 стр. (Съ предисловіемъ Я. О. Головацкаго).
244. Спѣвакъ зъ Польсыя, поэма *Николая Ляцькевича*. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1861. 16° VIII и 100 стр. Цѣна 30 кр.
245. Измѣникамъ Руси. Стихи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 4 стр.

246. Сосѣдамъ. II. Стихи. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1861. 8° 7 стр.
247. Слава Іисусу Христу. Маліи повѣстки для молодежи, составилъ ведля нѣмецкаго. Іеромонахъ *Іакоузъ Корытко*. Вѣдень. Типомъ о.о. Мехитаристовъ. 1861. 8° 77 стр. (Церковно-слав. шрифтомъ).
248. Выборы пословъ до соньма краеваго. *Старый знакомый*. 8° 13 стр. безъ означ. м. и г. печ. (1861 г.) (Церковно-слав. шрифтомъ).
249. Слово на часъ. *Старый Русинъ*. 8° 9 стр. безъ означенія м. и г. печ. (Церковно-слав. шрифтомъ).
250. Добра женка и лихого чоловѣка переробить. Сказка народна, написана *Томою Пельвецкимъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 36. стр.

1862 г.

251. Поэзиі Іосифа Федьковича. Часть 1-я. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862. 16° XVI и 148 стр.
252. Народныи звычайи и обряды, зъ околицъ надъ Збручемъ, описаны *Инатіємъ Галькомъ*. Часть вторая. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862, 16° 56 и II стр.
253. Святый вечеръ, поема *Евгенія Згарскаго*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862. 8° 181 стр. Цѣна 60 кр.

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ, СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 6-Й КНИЖКЪ «ОСНОВЫ».

А — даўски! — а засы! а куда! (выражаєть запрѣтъ).

Ачъ! — вышь! какво!

Баріло — боченокъ.

Бѣбехи — большія перины.

Бѣбѣхи відбити — отбить печенки.

Бездѣльнии — несчастный.

Белькотати — неясно говорить; говорится о нѣмыхъ.

Бѣндыги випустити —

Бѣйбасъ — олухъ.

Бубоніти — скороговоркой и невнятно говорить.

Будовання — постройки.

Будоватись — строятся, селиться.

Бузувѣрний — басурманъ.

Вгамоватись — уняться; успокоиться.

Вѣрша — снарядъ для ловли рыбы, преимущественно вьюновъ.

Вѣжки — возжи.

Вѣляти — выручать, обругать.

Вѣйскуватись — блестять.

Вѣляски — отголоски.

Вказати — указать.

Вирій — теплая страна, куда, по повѣрью народному, птицы улетаютъ.

Волокъ — небольшой неводъ.

Вступатись — мѣшаться въ дѣло; помогать, защищать.

Въ три — вѣрви — въ три — шел.

Гайдѣ! — марш! пошел!

Голодрѣбець — голышъ, оборванецъ.

Глузувати — насмѣхаться.

Грезетѣвий — изъ газетовой матеріи.

Грімнути — грозно, сердито крикнуть на кого.

Грошенѣта — (уменьш.) — деньги.

Гурти — большія стада скота.

Дѣ — гдѣ.

Дѣ — коли — иногда, изрѣдка.

Димановий — демонскій.

Довбѣшка — долбля.

До-гурту — въ компанію, въ общество.

Дорікати — корить.

Дотѣпний — способный.

Дотинати — допекать, укорять.

Доторкнѣтца — дотронуться до чего.

Дрѣбязокъ — мелочь.

Друзѣйка — (увелич.) — другъ.

Дука — князь, важный баринъ.

Ёлопъ — мужикъ; олухъ.

Жалѣтца — жаловаться.

Жалкувати — жалѣть.

Жѣвжикъ — лихой, разбитной, щеголь.

Завзѣтій — лихой, смѣлый, настойчивый.

Заканціюбитись — завернуться крючкомъ (о носѣ).

Заміратись — прицѣпляться; имѣть намереніе.

Заннѣтись, зопнѣтись — удержаться, остановиться; остаться.

Заразъ — тотчасъ, сейчасъ.

Заторохтѣти — громко и скоро говорить; собственно же выражаєть стукъ, грохотъ, производимой вѣдой и т. п.

Захистити — закрыть, защитить отъ чего.

Захляти — ослабѣть, отощать.

За-холоднѣ — пока еще солнце не печетъ.

Зачиня́ти — затворять.

Заша́рится — всыпнуть, покрас-
нить.

Защморгну́ти — задернуть, затянуть,
узломъ.

Зацокоти́ти — скороговоркой и звон-
ко заговорить.

Збедѣжити́сь — выражаетъ состоя-
ніе человѣка, неожиданно задѣтаго, при-
веденнаго чѣмъ-нибудь въ замѣшатель-
ство.

Звѣря́ти — повѣрять кого; свѣрять.

Зворохну́ться — тронуться, повер-
нуться — подняться съ мѣста.

Згодитьца́ — согласиться; рѣшиться.

Зотну́ти — срѣзать, снять (голову).

Зъ-не-знать-чого́ — не вѣсть съ че-
го.

Изплѣтити́сь — патереть плеча; сдѣ-
латься негодной для ѣзды (о лошади).

Кажанъ — летучая мышь.

Карабѣля — изогнутая сабля.

Квачъ — кисть, которою мажутъ лег-
тедь.

Кваша — родъ кушанья, родъ густой
похлѣбки.

Кебѣга — умѣнье, способность.

Кирпу гу́ти — носъ заирать, по-
дымать.

Колѣка — (увелич.) — колъ.

Коновка — деревянная кружка.

Копиця — конна сѣна.

Користувати́сь — получать при-
быль; имѣть выгоду.

Кощиль — плетеная корзина.

Крѣйда — мѣлъ.

Крихта — крохъ, крошка.

Крюка́ да́ти — лишнее пройти.

Курево — столбомъ поднимающаяся
пыль; дымъ отъ куренія.

Куривий — (атаманъ) избранный на-
чальникъ надъ частью Запорожскаго
Войска.

Кухва — бочка.

Лакіза — (презрительн.) — лакей.

Лашити́сь — ласкаться (о собакахъ);
ухаживать.

Ледачий — негодный, лѣнливый.

Лучити́сь — случиться.

Лущити — снимать чешую съ рыбы, —
съ сѣмечъ; — бить, трепать (въ перен.).

Мановце́мъ — окольною дорогою.

Митьга — горячая вода для мытья.

Мо́ва — рѣчь, языкъ, разговоръ.

Мо(у)тузо́къ — веревка.

На вдиря́нци махну́ти — уйти пос-
корѣе; убѣжать.

Наді́ти — немного пройти; дойти;
подойти во-время.

На-за́мь — въ-долгъ.

Наля́годити́сь — приготовиться, со-
браться, вознамѣриться.

Налига́ться — напиться до-пьяна.

Наміспикъ — намѣстникъ.

На-о́дши(че)бі́ — въ-сторонѣ.

На-рѣжи́у — на углу.

Не бу́де зъ тебѣ пуття́ — не будетъ
съ тебя толку, проку.

Невукъ — неученый, новичокъ; не
выѣженный (о лошади).

Не-зачу́ться — не спохватиться; не
замѣтить.

Не стѣмити́сь — не спохватиться; не
опомниться.

Ничипоръ — Никифоръ.

Нузда́ти — надѣвать узду.

Обдвѣ́тисъ — осмотрѣться.

Обіда́ — обода у колеса.

Обце́ньки — клещи.

Овсі — совсѣмъ, совершенно.

Огиду́ти — опротивѣть, опостылять.

Огла́(е)жу(у)вати — осматривать
кругомъ.

Олкаспу́тисъ — отойти прочь, — ос-
тавить кого въ покоѣ.

Одшмага́ти — выпороть кого.

Одчакну́тисъ — отколоты (о вѣт-
вяхъ); отдѣлаться.

Ондечки, о́пле — вотъ-гдѣ.

Онцхристовий — антихристовъ.

Опорожни́тисъ — опустѣть.

Опоселити — поселить.

Ору́дувати — управлять.

Отара — стадо овецъ.

Отоді-то — тогда-то.

Отту́ iii! — бери еси! (когда травятъ
собаками).

Отъ — вотъ.

Очма́ лупати — мигать глазами;
смѣшаться.

Падлю́ка — (увел.) — подлецъ.

Паві, панія — барыня.

Паристий — подходящій подъ пару.

Пархи — ругат. слово (о жидакъ).

Пелька — глотка.

Перва́чка — первая дочь.

Перѣ́зва — приглашеніе въ гости сва-
дебнаго общества.

Перені́ссе — носовой хрящъ.

Песіголовець — (воображаемый) че-
ловѣкъ съ однимъ глазомъ во лбу.

Пистолі́ — пистолеты.

Підва́лиа — подставка для поддер-

жанія чего; столбъ для поддержанія за-
бора, постройки и т. д.

Підголити — подбрить.
Підштовхнути — подтолкнуть.
Плѣси — разливы, рукава рѣки.
Плигть! — прыгь!
Позиватись — судиться.
Покѹта — эпитимія, покаяніе.
Полювати — охотиться.
Поляскати — потрепать; похлопать
(напр., плетью, въ воздухѣ).
Помилитись — ошибиться.
Помста — мѣсть; — мстительность.
Понуритись — угрожо, мрачно опу-
стить голову.
Попережати — опережать.
Потрава — кушанье, блюдо.
Потурати — потакать; поддаваться.
Почухати — почесать.
Прійзба — завалинка.
Припинитись — остановиться; поу-
держаться отъ чего.
Притулитись — прижаться; скла-
нитись.
Прогукнути — въ носъ, невнятно,
подъ носъ себя проговорить.
Проѣва — пройдоха; диво.
Пручатись — стараться. вырваться
отъ кого.
Пугикнути — закричать — пугу!
Пустельниця — пустыниці.
Пуць! — мигъ быстрого паденія.
Рѣпнути — скрипнуть дверью.
Рогачъ — ухватъ.
Розвѣжити — утѣшить, успокоить.
Роздратувати — раздражить, раз-
здорить.
Розшматувати — на куски разор-
вать.
Розчѣпати — разобрать, понять.
Розшолопати — разобрать, понять.
Роспѣтлана — съ растрепанными
волосами:
Рухати — трогаться съ мѣста; от-
правляться.
Самограй — (шуточн.) — самоваръ.
Сѣрбати — хлебать.
Сирівець — свежловичный квасъ, в
вообще — квасъ.
Січовикъ — житель Сѣчи, запоро-
жець.
Скикь! — скокь!
Скрутитись — (переносн.) — оду-
рѣть.
Смачний — вкусный.
Смѣжити — жарить — поджаривать.
Спідати — завтракать.
Сопілка — свирѣль.
Сподіватись — ожидать; надѣяться.

Спустити — опустѣть.
Спустити — спустить.
Стирчати — торчать.
Стовповий — столбовой.
Стривати — повременить, пообож-
дать.
Стримити — торчать.
Стулити — сложить, скласть, со-
гнуть.

**Теперъ, тепѣря, тепѣреньки, те-
перички** — теперь.
Тѣлепень — неспособный — дурень,
ямля, тюрѣкъ (въ переносн. смыслѣ).
Тнй — плетень.
Товариство — общество; — Запо-
рожское Войско.
Торочити — болтать, безъ умолку
говорить; пустое городить.
Трапнція — случится.
Третячки на зубѣхъ вигравати —
бить кого по зубамъ.
Трѣбця — тройная восковая свѣча.
Трунокъ — папютокъ.

Ураговий — вражій.
Урѣнья — время.
Уколюкати — покончить съ кѣмъ,
убивъ его; убить.
Улещати — ласками успокоивать,
привлечь на свою сторону.
Умилити — пѣной, точно мыломъ,
покрыть; утомить.
Укопити — хватить, взять, захва-
тить.
Учесати — (переносн.) — ударить
кого.

Фанаберія — надменность, тщесла-
віе.

Хавтурки — взятки.
Халабуда — длинная жидовская брич-
ка, въ родѣ арбы.
Хитати — шатать, трясти, колебать
Хлюпатись — болтаться въ лужѣ.

Цѣты! — молчи! тсъ!
Цілісенький — (уменьш.) — цѣль-
хенькій, весь.
Цупити — тянуть, ташить, загребать,
насилъно брать.
Цуратись — отрекаться, брезгать,
пренебрегать.

Чекати — ожидать.
Чѣрево — брюхо; животъ.
Чингаль — книжаль.
Чѣпикъ — умен. отъ чопъ — втулка,
крапъ.

Чу́лий — чувствительный.
Чкурну́ти — быстро убѣжать.
Шасты́ — междометіе, выражающее
быстрое, внезапное появленіе.

Шолопáй — олухъ.
Шпáрко — живо, скоро.
Штрикну́ти — кольнуть.

ОБЪЯСНЕНІЕ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ,»

къ апрѣльской, майской и юньской книжкамъ «Основы».

XXXI.—Еврей; рисованы съ природы, въ г. Кременчугѣ, Полт. губ., А. Е. Бейдеманомъ; гравюра его же.

XXXII.—Дівчина Полтавской губ.; рисована съ природы И. И. Соколовымъ, гравирована мною. Свита на ней бѣлая, суконная; чоботы—низъ черный, верхъ желтый; платокъ цвѣтной.

XXXIII.—Молодица Полтавской губ. Золотоношскаго уѣзда, села Вереміевки; рисована съ природы И. И. Соколовъ, гравирована мною. Свита бѣлая, чоботы желтые.

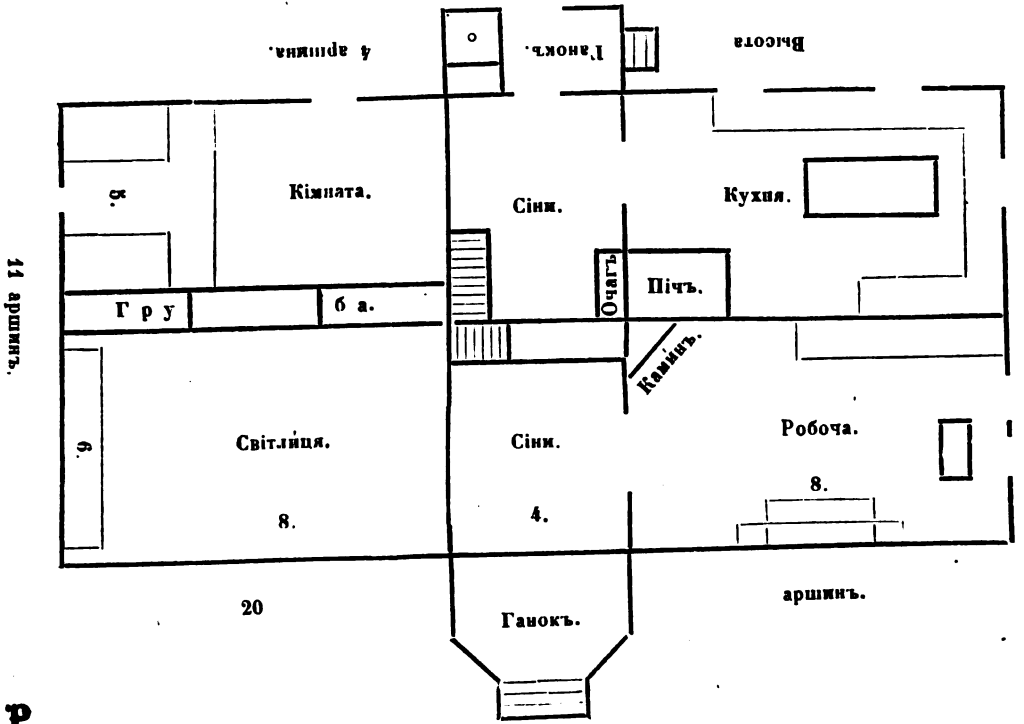
XXXIV.—Дівчина Полтавской губ.; рисована съ природы К. Л. Трутовскимъ, гравирована мною.

XXXV.—Дівчина Полтавской губ.—тоже.

XXXVI.—Селянинъ Черниговской губерніи; рисованъ съ природы О. Пл. Челищевой; гравированъ мною.

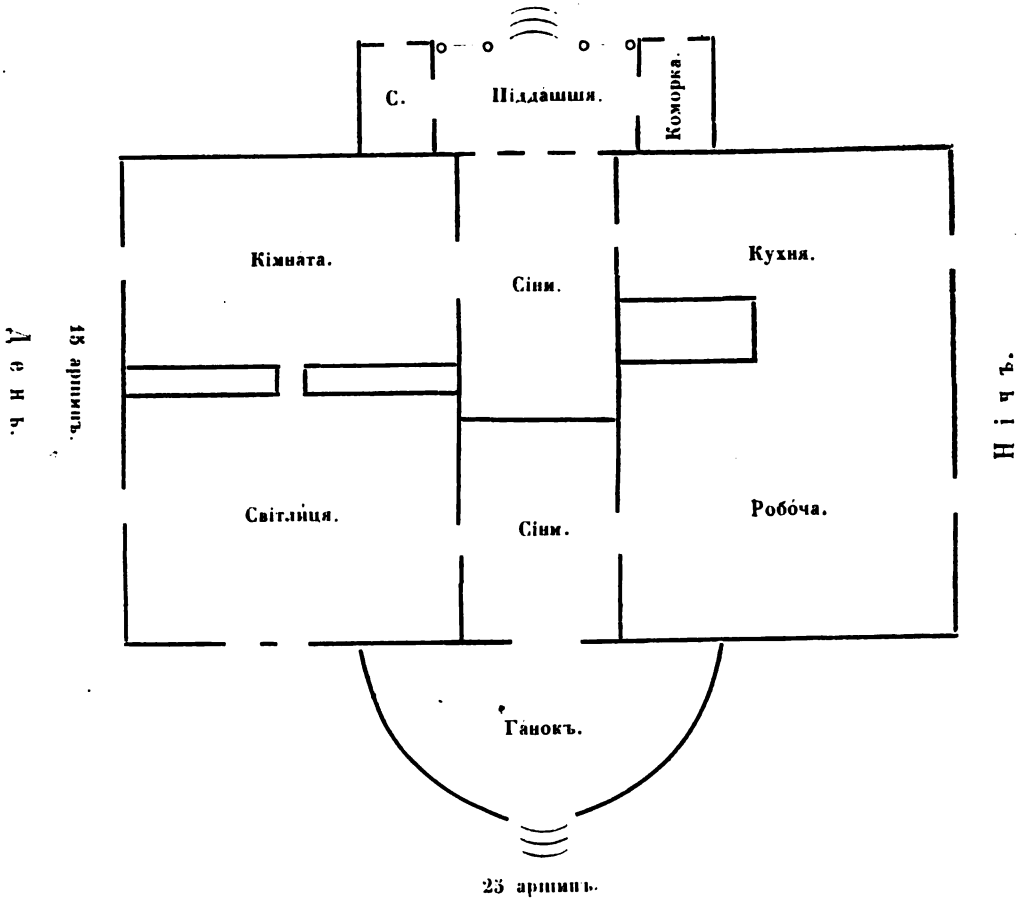
Л. Ж.

№ 2.

І
К
А
Д
Н
І
Ц
Р
О

№ 1.

Per. 277 ^d / 1862, 7

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочу братья и Русскій Земин.«
Владиміръ Мономахъ.

1862

Л И П Е Ц Ъ

(ІЮЛЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛІША И ТИШЕНА И К^о.

Рет. 277 d - 1862, 7

Одобрено ценсурою. С. Петербургъ. 1 сентября. 1862 года.

Исх. 1862, 7

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

IV.

ИСТОРИЧЕСКАЯ НЕПРАВДА И ЗАПАДНО-РОССИЙСКИЙ ПАТРИОТИЗМЪ.

Мы не будем увлекаться какими-нибудь предвзятыми теоріями, льстящими нашимъ національнымъ интересамъ: наше оружіе въ матеріалахъ непоколебимой достовѣрности.

(Изъ программы «Вѣстника Западной и Югозападной Россіи.»)

Явился въ Кіевѣ *Вѣстникъ Югозападной и Западной Россіи*... Да не оскорбится почтенный редакторъ (котораго мы истинно уважаемъ), если мы позволимъ себѣ откровенно высказать нѣсколько замѣчаній, съ которыми предоставляемъ ему соглашаться или не соглашаться, открыть противъ нихъ войну или оставить ихъ безъ вниманія.

На оберткѣ журнала г. Говорскаго, поставлена девизомъ *«историческая истина»*... При всей достовѣрности печатаемыхъ матеріаловъ, при возможно-добросовѣстной ихъ обработкѣ въ-отдѣльности, историческая истина не всегда достигается; напротивъ, при такихъ прекрасныхъ достоинствахъ можно дойти до противныхъ результатовъ, именно—до распространенія между читателями ложнаго пониманія исторіи. Если мы изъ огромной массы историческихъ матеріаловъ будемъ выбирать только тѣ, которые относятся къ какой-нибудь одной группѣ явленій прошедшей жизни, притомъ такіе, которые окрашиваютъ эти явленія пѣвственными цвѣтами, именно тѣми, какими намъ особенно-пріятно видѣть ихъ окрашенными; если, при этомъ, станемъ уклоняться отъ обнарудо-

ванія матеріаловъ, относящихся къ другимъ, менѣе интереснымъ для нашихъ настоящихъ (въ-сущности—противныхъ чистой наукѣ) побужденій, сторонамъ прошедшаго: то—вмѣсто исторической истины—читатели усвоятъ историческую ложь, потому-что, знакомясь съ этими явленіями, не будутъ знать, какое надлежащее мѣсто занимаютъ они на самомъ дѣлѣ въ ряду всѣхъ историческихъ явленій вообще.

Мы не считаемъ себя вправѣ произносить приговора о журналѣ, котораго только первая книжка появилась въ свѣтъ; но если остальные будутъ издаваться въ томъ же направленіи, то легко статьса можетъ, что онъ невольно придетъ къ указанному нами печальному результату. Изъ первой книжки видно, что редакція обращаетъ главное и почти исключительное вниманіе на вопросъ о борьбѣ православія съ католичествомъ и на соединенный съ нимъ тѣсно вопросъ о борьбѣ польской народности съ русскою. Съ этой цѣлю, конечно, редакція перепечатываетъ слишкомъ извѣстное письмо Исаи Копинскаго къ Вишневецкому, которое три раза уже было въ печати, а теперь является въ четвертый разъ. Это одно уже обличаетъ, что редакція становится на полемическую точку, а такая точка, по нашему мнѣнію, будетъ болѣе вредна, чѣмъ полезна не только для исторической истины, но и для разрѣшенія, въ будущемъ, нашихъ политическихъ и общественныхъ недоразумѣній. Мы встрѣчаемъ въ *Вѣстникѣ* «Отвѣтъ г. Юзефовича г. Падалиці.» Г. Падалица жаловался, что Кіевская Комиссія, издавая старые акты, добываетъ изъ своего сада одніи кислицы, хотя въ немъ есть и сладкія, хорошія яблока. Г. Юзефовичъ, вспоминая, что онъ распорядился уже о томъ, чтобы въ Комиссіи былъ редакторъ изъ поляковъ, по выбору дворянъ, замѣчаетъ, что нѣгдѣ взять другихъ плодовъ и что приходится подчивать поляковъ такими, какіе насадили ихъ предки.

Но нашему глубокому убѣжденію, при обнародованіи историческихъ матеріаловъ и при разработкѣ и обследованіи представляемыхъ этими матеріалами сторонъ протекшей жизни, не слѣдуетъ обращать вниманія, что кому кажется кислымъ или сладкимъ, иначе—что способствуетъ или препятствуетъ извѣстнымъ политическимъ или народнымъ тенденціямъ; а слѣдуетъ безотносительно и безпристрастно стараться объ изображеніи прошедшаго

въ возможно-дѣйствительномъ свѣтѣ, искать одной истины. Есть много такихъ матеріаловъ, которые кажутся то кислицами, то сладкими яблоками; но несравненно больше такихъ, которые безвкусны какъ вода—свѣжая, здоровая, отрезвляющая, и эти-то матеріалы болѣе всего важны въ настоящее время. Познакомьте насъ съ городскимъ и сельскимъ устройствомъ, съ многообразными проявленіями общественной и домашней жизни, быта шляхетскаго, духовнаго, городского и сельскаго, съ гражданскимъ и военнымъ бытомъ, съ понятіями религіозными, юридическими, нравственными, экономическими; покажите, подъ какими вліяніями эти понятія между собою сходились, расходились, переплетались, перемѣнялись; подведите вашу любимый вопросъ о православіи подъ условія полной исторической цѣльности, да, кромѣ того, явленія, составляющія эту цѣльность—въ отдѣльности каждое само по себѣ и все въ ихъ совокупности—поставьте въ параллель съ историческимъ теченіемъ жизни другихъ народовъ и другихъ цивилизованныхъ обществъ:—тогда только вы уразумѣете истину, тогда только увидите настоящее мѣсто, которое занимали въ дѣйствительности тѣ явленія, которыя васъ особенно интересуютъ, тогда только вы можете быть справедливы и вполне добросовѣтны въ вашихъ сужденіяхъ и приговорахъ. Иначе—вы не избѣжите пристрастія, вступите въ борьбу съ пристрастіями; а черезъ борьбу однихъ пристрастій не достигается истина.

Несомнѣнно, что православіе терпѣло насилія:—напрасно польскіе патріоты старались и стараются укрыть и смягчить эту горькую истину; но и то несомнѣнно, что причины этому лежатъ не въ духѣ нетерпимости и фанатизма польскаго народа, а въ своеволіи частныхъ лицъ, подстрекаемыхъ избранными фанатиками (1). И это

(1) Для уясненія этого вопроса, весьма важно свидѣтельство извѣстнаго изслѣдователя по исторіи Юго-Западной Руси, П. Д. Павишева, заключающееся въ статьѣ его «о постановленіяхъ дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ въ Архивѣ Юго-западной Руси», т. II; «Основа» за мартъ 1861 г. «Народъ польскій, какъ и все другіе Славянскіе народы, никогда не обнаруживалъ, въ своемъ національномъ характерѣ, религіозной нетерпимости. Разсмотрѣвъ нѣсколько сотъ актовъ книгъ Волынскихъ, Кіевскихъ и Брацлавскихъ, также акты Трибунала Люблинскаго и Мегрики Коронной, мы не нашли ни одного случая, который бы доказывалъ фанатическую ненависть Польскаго народа къ другимъ христіанскимъ вѣроисповѣданіямъ.

всего лучше доказывается тѣмъ, что Польша, платя дань вѣку, всетаки, въ сравненіи съ тѣмъ, что дѣлалось въ тѣ же времена въ Западной Европѣ, была вѣротерпимою и гуманною страню. Было ли въ Рѣчи-Посполитой что-нибудь подобное вароломеевской почп, испанской инквизиціи, бойнямъ въ Вассі, въ Эпері, подвигамъ герцога Альбы, преслѣдованіямъ католиковъ въ Англіи и въ Швеціи? Поэтому, какъ несправедливо польскіе патріоты выгораживаютъ свое отечество изъ-подъ общаго уровня господствовавшихъ предразсудковъ, такъ же несправедливо будетъ, если русскіе патріоты стануть подбирать и выставлять напоказъ одиѣ черныя стороны этого дѣла, безотносительно къ тому, какъ тотъ же духъ времени проявлялся въ другихъ краяхъ, — и чрезъ то Польша покажется страню, будто бы отличавшеюся въ высшей степени нетерпимостью и фанатизмомъ.

Несомнѣнно, что западная и южная Русь была не польскимъ, а русскимъ краемъ. Несомнѣнно, что большая часть дворянскихъ фамлій были православныя по вѣрѣ и русскіе по происхожденію. Ихъ ополяченіе — фактъ прискорбный для русскаго

Мы даже видимъ изъ актовъ, что католикп, жившіе въ Югозападной Русп, не дѣлая строгаго различія между католическою и православною религіею, приглашали священниковъ крестить дѣтей и принимали отъ нихъ святое причастіе; православныя священники совершали надъ католиками обряды вѣщанія и погребенія (Архивъ Югозападной Русп, ч. I, т. I, стр. XXXVIII). Большинство Польскаго дворянства на сеймахъ подавало голосъ въ пользу вѣротерпимости и охотно соглашалось на все мѣры, которыя предлагаемы были для примиренія враждовавшихъ религіозныхъ партій, что особенно замѣтно было во время междоусобій, когда дворяне получили право дѣйствовать по внушенію собственной своей совѣсти (Krzyżanowsky, Dawna Polska, 1887, LXII.) Но въ государственномъ составѣ древней Польши существовала чуждая народнымъ интересамъ, иноземная власть, старавшаяся наложить оковы на разумъ и совѣсть Польскаго и Западнорусскаго народа; эта власть заключалась въ Римской пропагандѣ. Религіозный фанатизмъ, занесенный въ Польшу Римскою пропагандою, поселялъ раздоръ между единоплеменными народами; онъ, какъ погребальный факель, бросалъ свои зловѣщій свѣтъ на всю исторію Рѣчи Посполитой и велъ это государство къ политической смерти. Какъ-только король и сеймъ, для предотвращенія междоусобной религіозной войны, постановили примирительныя статьи (1652 г.) и подтвердили ихъ дипломомъ, даннымъ Русскому народу, тотчасъ раздались протесты высшаго католическаго и униатскаго духовенства. Примасть королевства и, вслѣдъ за нимъ, клерикальная партія объ

сердца. Скажемъ болѣе — онъ долженъ быть прискорбень и для поляка, коль-скоро полякъ глубже всмотрится въ свою исторію: именно, съ ополченія Руси началось паденіе и разложеніе Польши. Пока Русь была Русью и держалась съ Польшею свободно, дорожа, разомъ, и своею отдѣльностью и необходимостью неразрывной связи по взаимности духовныхъ и матеріальныхъ требованій, а не по буквѣ, которая всегда становится насплѣомъ, коль-скоро получаетъ значеніе невзбѣяемости; пока Польша признавала эту самобытность Руси и свято чтла ее, — до тѣхъ шоръ великъ и могучъ былъ этотъ союзъ двухъ славянскихъ народовъ и обѣщаль онъ многое въ будущемъ не только для нихъ, но и для остального славянскаго міра. Но какъ только русское дворянство стало терять свою вѣру и народность, а поляки обрадовались, думая, что тутъ-то и сильно будетъ ихъ отечество, когда всѣ начнутъ говорить однимъ польскимъ языкомъ и будутъ католиками, — тотъ же часъ неукрѣпившееся еще зданіе союза и стало подгнивать и клониться къ разрушенію. Мы увѣрены, что еслибъ

явили, что всѣ постановленія короля и сейма, въ пользу православной религіи, не могутъ имѣть никакой законной силы, пока не будутъ утверждены столицей апостольскою. Въ слѣдъ за тѣмъ отправлено было, со стороны католическаго и униатскаго духовенства, посольство къ папѣ Урбану VIII, съ жалобами на распоряженія Польскаго правительства, нарушившаго права Римскаго костела, въ пользу еретиковъ и отступниковъ. Напрасно Владиславъ IV старался убѣдить столицу апостольскую, что возстановленіе религіозныхъ правъ Русскаго народа основано на непреложной справедливости, что неминуемо возникнетъ междуусобная война, и что самая униа подвергнется опасности, если папа не утвердитъ статей, постановленныхъ сеймомъ, для примиренія религіозныхъ раздоровъ. Урбанъ VIII передалъ дѣло на разсмотрѣніе конгрегаціи, учрежденной для распространенія католичества. Конгрегація отвергла всѣ сеймовыя постановленія въ пользу православной религіи и дипломъ, данный Русскому народу, объявивъ ихъ противными божескимъ и человѣческимъ законамъ. Имѣсть съ тѣмъ, повелѣно было папскому нунцію Гонорату издать, отъ имени столицы апостольской, манифестъ противъ всякихъ правъ, какія бы ни были предоставлены православной религіи.

(Ostrowskiego. Dzieje u prawa kościoła Polskiego. Warszawa 1793. Т. III, str. 484. Łukaszevicza. Dzieje kościołów wyznania Helweckiego w Litwie. Т. I, str. 201).

Такое рѣшеніе столицы апостольской было причиною новыхъ религіозныхъ смуть и несчастій для западнорусскаго народа.

Русь не переставала быть Русью, — Польша съ Русью продолжали бы возрастать въ силѣ и благоденствіи, и Богъ-знаеть-какихъ размѣровъ достигали бы онѣ. Польша росла не въ государство, а въ союзъ; чѣмъ разнообразнѣе были элементы въ Польшѣ, тѣмъ Польша была и тверже и могущественнѣе, потому-что разумная свобода и довольство требуютъ разнообразія. Правда, свобода имѣла свои невыгоды и темныя стороны, ибо никакой складъ человѣческихъ обществъ не изъять отъ нихъ; но онѣ изглаживались бы отъ дальнѣйшаго развитія свободы, а не отъ противныхъ ей началъ. Рѣчь-Посполитая, напротивъ, задумала сдѣлаться государствомъ, погрѣшила противъ своей природы, искусилась занесенною изъ запада теоріей единства вѣры и народности, — и за то была наказана.

Съ этой точки зрѣнія разсматривая судьбу Рѣчи-Посполитой, намъ очень прискорбно вспоминать объ ополяченіи Руси; но при этомъ надобно сознаться, что несправедливо будетъ воображать, будто это случилось только отъ насильственныхъ воздѣйствій польской народности на русскую... Не кроется ли вина скорѣе въ самой русской народности? При польскомъ устройствѣ, при той свободѣ, какая составляла коренной принципъ существованія Польши, развѣ русскіе не могли сохранить своей вѣры и своей народности? Развѣ существовала въ Польшѣ какая-нибудь власть, которая бы мучила, била, сѣкла, запирала въ тюрьмы, жгла, заставляя вѣрить, думать, говорить, писать такъ какъ ей угодно? Нѣтъ. Не смотря на то, что король Сигизмундъ III находился въ рукахъ у іезуитовъ и старался, на-сколько ему давало власти польское устройство, проводить торжество католичества надъ православіемъ, — никто не могъ воспрепятствовать явиться смѣлымъ сочиненіямъ въ защиту православія; никто не могъ воспретить павамъ русской вѣры быть сенаторами, воеводами. Ни козни іезуитовъ, ни интриги чужеродныхъ королей не поколебали бы русской вѣры и народности, еслибъ сами дѣти православной вѣры не пзмѣнили ей, еслибъ ихъ русскія кости не поросли такъ легко польскимъ мясомъ. Іезуиты заводили школы, куда принимали русскихъ дѣтей и подготавливали ихъ отступничество... А развѣ православные не могли также основывать школы, чтобы готовить крѣпкихъ и доблестныхъ защитниковъ отеческаго наслѣдія? Да развѣ Русь не была и болѣе Польши? Послѣдняя не могла бы сладить съ всею матеріальными

средствами, еслибъ употребила насиліе... Ополяченіе Руси произошло болѣе отъ слабости Руси, чѣмъ отъ насилій и интригъ католичества и полонизма.—Насъ обманули, насъ соблазнили іезуиты,—скажутъ русскіе. А зачѣмъ же вы поддавались имъ?—можно сказать русскимъ. Въ такомъ случаѣ, вините собственную слабость, столько же, какъ іезуитовъ. Да, слабость—вотъ-что погубило русское дворянство! Эта-то слабость—потому-что она слабость—была провозвѣстницею дальнѣйшихъ слабостей и паденія. Какіе печальные плоды принесла она! Разъединеніе дворянства отъ народа; то кровавыя народныя возстанія, то крайній упадокъ духа, узкій—личный—эгоизмъ, естественный въ верхнемъ слоѣ, коль скоро послѣдній отрывается отъ массы; вмѣшательство сосѣдней политики и ниспроверженіе зданія, подорваннаго внутреннею гнилью... Въ самомъ дѣлѣ, кому было защищать это зданіе? Наибольшая масса населенія въ немъ—это русскій народъ: какой интересъ могъ побуждать его охранять это зданіе, когда онъ самъ былъ чужой въ немъ? Притомъ, и тѣ, которые изъ русскихъ передѣлались въ поляковъ, носили въ себѣ послѣдствія этой передѣлки. Не имѣя солидарности съ народомъ, они не имѣли ее и между собою; легкость, съ какой они потеряли прежнюю народность, осталась и утвердилась въ ихъ характерѣ. Общество, потерявшее прежній корень, не сразу пуститъ новый: оно не имѣетъ за собою исторической святости; судьба ихъ предковъ служить для нихъ укоромъ и они отвращаются отъ нея, стараются забыть старое, ибо имъ отъ него невольно стыдно; а новое еще не успѣло сдѣлаться историческимъ достояніемъ. На перевертняхъ вообще лежитъ отпечатокъ слабости, вялости, недостатокъ сознанія цѣлей, крѣпости взаимодѣйствія и энергіи труда и воли. Измѣнивши разъ душѣ своей, они долго еще готовы измѣнять ей въ другой и въ третій разъ... Нужны вѣка, чтобы старое совсѣмъ изгладилось изъ памяти, а новое, въ свою очередь, сдѣлалось старинною. Но Южная и Западная Русь могла дойти до этого только тогда, когда бы весь народъ передѣлался въ Поляковъ, когда бы на землѣ русской не оставалось ничего напоминающаго народу прежнія основы жизни, когда бы Русь для Руси стала тѣмъ, чѣмъ для насъ, христіанъ, теперь славянское язычество. Иначе было бы, еслибы русское дворянство держалось съ народомъ однихъ основъ жизни: народъ не могъ бы упасть до такой степени политической и общественной апатіи.

Свѣтъ просвѣщенія, конечно, входилъ бы въ него, когдабы слово просвѣщеннаго чловѣка было для него свое слово; духъ свободы передавался бы ему отъ единовѣрцевъ, говорящихъ съ нимъ однимъ языкомъ; народъ бы сознавалъ, что у него есть отечество и защищалъ бы его; дворянство смотрѣло бы на это отечество подъ однимъ угломъ зрѣнія съ народомъ, и, конечно, союзъ Польши съ Русью не могъ бы такъ легко разрушиться.

Такимъ-образомъ, вина ополяченія Руси, которое было главнымъ началомъ разрушенія Рѣчи-Посполитой, лежитъ въ самомъ русскомъ дворянствѣ; посмотрѣвъ глубже, мы ее найдемъ въ самихъ-себѣ: окажется, что главнымъ образомъ виною ополяченія части русскаго народа собственный народный порокъ. Сознаніе собственныхъ пороковъ въ народѣ всегда бываетъ спасительно: оно укрѣпляетъ народныя силы и народъ дѣлается способнѣе къ энергической дѣятельности самосохраненія и нравственнаго саморазвитія. Можетъ-быть, это сознаніе пришло уже поздно. Но лучше поздно, чѣмъ никогда. Поздно для прежнихъ отжившихъ формъ, — не поздно для дальнѣйшей исторической жизни въ будущемъ.

Призвая фактъ ополяченія и окатоличенія Руси собственной народною виною, мы уже должны будемъ сойти съ точки непріязни и вражды къ польской народности. Между-тѣмъ, извѣстно, какъ часто смотрѣли у насъ на вопросъ односторонне, воображая, что русская народность потерпѣла отъ сильныхъ ударовъ, противъ которыхъ устоять не было у нея средствъ. Да и на самую народность русскую смотрѣли фальшиво: воображали себѣ тождество или прямое наслѣдственное преемничество этой народности, съ такъ-называемою, общерусскою, т. е. народностью высшаго класса въ Россійской имперіи. Но народность, которую теряли ополяченные дворяне, была вовсе не та, которую хотѣли бы нѣкоторые писатели навязать имъ теперь, какъ ихъ прежнее историческое достоиніе. Если бы тѣ ее приняли, то отнюдь не возвратили бы народной святости предковъ, а еще одинъ лишній разъ передѣлались, и послѣ того могли бы еще въ третій разъ передѣлаться, пожалуй, хоть въ Нѣмцевъ. »Вѣстникъ Югозападной и Западной Россіи« ратуетъ не за ту народность, которая была дѣйствительно народностью ихъ предковъ и до сихъ поръ живетъ въ народѣ, а за такъ-называемую общерусскую. Въ разборѣ статьи г. Чернышевскаго: »Національная Безтактность« (гдѣ, при дѣйствительномъ незнаніи многихъ сторонъ галицко-рус-

ской жизни, есть однако вѣрные взгляды, возбуждшіе, какъ намъ достовѣрно извѣстно, сочувствіе у западныхъ славянъ, которымъ сильно опротивило австрійское покровительство), неизвѣстный критикъ заранѣе изрекаетъ Южнорусской народности и языку приговоръ, называя нецѣпностью стремленіе къ самостоятельному ихъ развитію. Трудно спорить объ этомъ и впрямь и вкось. Успѣхъ и неуспѣхъ зависятъ, во-первыхъ, отъ большей или меньшей степени свободы, какою будетъ пользоваться это стремленіе, и во-вторыхъ, отъ явленія талантливыхъ писателей на этомъ языкѣ. Послѣ Квитки и Артемовскаго-Гулака, этотъ языкъ въ литературномъ движеніи былъ уже не таковъ, какъ въ сочиненіяхъ Котляревскаго, послѣ Шевченка и Кулиша онъ подвинулся далѣе, чѣмъ былъ при Квиткѣ. Что можетъ на немъ явиться—кто въ-снлахъ пророчить? Но, во всякомъ случаѣ, авторъ «Національной Безтактности» совершенно правъ, совѣтуя Русинамъ держаться южнорусскаго языка, на которомъ образовалась уже литература. Мы не поставили бы «Львовскому Слову» въ вину, еслибъ оно писалось и на чистомъ великорусскомъ нарѣчій; но что же дѣлать, если жаргонъ производитъ на наши уши впечатлѣніе, какое оставляетъ ѣрзанье грифеля по стеклу. Отвращеніе къ такому языку, очень напоминающему безсмертныя творенія Василя Кириловича, мы вполне раздѣляемъ съ авторомъ «Національной Безтактности». *Впрочемъ, съ удовольствіемъ мы замѣчаемъ, что «Слово», въ последнее время, болѣе и болѣе покидаетъ свою тарабарщину и усваиваетъ живую народную рѣчь.*

Мы излагаемъ наши замѣчанія, вовсе не желая этимъ говорить ополяченнымъ потомкамъ южнорусскихъ дворянъ: будьте снова малоруссами (1); мы хотимъ только сказать, что занимаясь исторіею западной и южной Руси, не слѣдуетъ становиться исключительно на точку вражды православія съ католичествомъ и русской народности съ польскою, и подводить подъ нее всѣ явленія прошедшей

(1) Хотя, разумѣется, мы и желали бы, чтобы живущіе въ Южной Руси поляки уразумѣли, ту очевидную истину, что ихъ родина — вовсе не Польша, а Южная Русь, Малороссія, они же въ ней — потомки ренегатовъ, нѣкогда утратившихъ свою вѣру и народность; съ такимъ значеніемъ они хотя имѣютъ полное право быть гражданами страны, гдѣ живутъ, но не иначе, какъ оказывая уваженіе къ народу и не возбуждая противъ себя вражды покушеніями поработать или извращать его народность.

жизни; а то можно какъ-разъ дойти до недобросовѣстнаго искаженія фактовъ. Предъ нами два примѣра тому изъ двухъ враждебныхъ лагерей. Г. Падалица, въ »Виленскомъ Вѣстникѣ« хотѣлъ во что-бы то ни стало доказать, что положеніе хлопковъ было какъ нельзя точнѣе гарантировано закономъ. За немнѣишемъ дѣйствительно существовавшихъ законовъ, онъ прибѣгнулъ къ вымышленнымъ и указывалъ въ *Volumina Legum* небывалое постановление, или давалъ тамъ находящимся совѣзмъ не тотъ смыслъ, какой они имѣютъ. Въ »Вѣстникѣ Югозападной и Западной Россіи« мы встрѣтили подобное, въ статьѣ: »Литва въ отношеніи къ Россіи и Польшѣ«. Такъ, автору хочется доказать, что литовскій князь Витольдъ былъ православный. *Весьма многіе* — говорятъ онъ — *первый разъ услышатъ, что литовскій князь-богатырь, составлявшій гордость народа литовскаго, былъ сыномъ православной церкви. Но это подтверждается словами ученаго и достовѣрнѣйшаго польскаго историка, Длугоша.* При этомъ авторъ приводитъ слѣдующее мѣсто изъ Длугоша:

»*Witholdus Grodnensis dux magis modesti magisque vegeti et semper sobrii vir ingenii, et propter Ruthenorum assistentiam, qui illi propter ritus (читай ritus) sui identitatem magnopere officiebantur.*«

Изъ этого мѣста впрочемъ понять нельзя, потому что тутъ нѣтъ глагола, относящагося къ *Витольду*. Авторъ умышленно пропустилъ остальную часть періода, потому что изъ нея выходитъ противное тому, что ему доказать хочется. Длугошъ говоритъ о враждѣ Витольда съ Скиргелломъ, описываетъ послѣдняго человѣкомъ жестокимъ и пьянымъ, далѣе рассказываетъ, что Витовтъ, — опасаясь его, во-первыхъ, потому, что онъ имѣлъ при себѣ кружокъ изъ русскихъ, которые склонились къ нему по причинѣ одинаковости обрядовъ, а во-вторыхъ, по братству его съ Ягелломъ, и услышавъ, что Скиргелло замышляетъ умертвить его либо ядомъ, либо кинжаломъ, или какимъ-нибудь другимъ способомъ, — убѣжалъ изъ Литвы, оставивъ гарнизонъ въ Гроднѣ и Брестѣ. Это мѣсто у Длугоша читается вотъ-какъ:

Hunc Withaudus, Grodnensis dux, magis modesti magisque vegeti et semper sobrii vir ingenii et propter Ruthenorum assistentiam, qui illi propter ritus suii dentitatem magnopere addicti erant et propter Wladislai Poloniae regis germanitatem,

pertimiscens, et ex plerisque avisamentis proesumens illum in suam omniumque suorum necem ferro, veneno et qualibet occasione inferendam vehementer grassari, vitae suae ac suorum contulturus, cum Anna coniuge sua et omnibus boiariis militibus ac familiis suae ditionis Grodno et Brzeszcie castris quae suo parebant imperio, forti militum praesidio locatis ex Lithuania effugit.

Далѣе объясняется, что онъ убѣждалъ къ мазовецкимъ князьямъ, а когда ими дурно былъ принятъ, то къ ордену крестоносцевъ. То, что авторъ отнесъ къ Витовту, у Длугоша относится къ Скиргеллу, врагу Витовта. Авторъ указываетъ еще на свидѣтельство другого историка, Виганда изъ Марбурга. Прибывъ въ Литву — говоритъ авторъ — Витовтъ крестился въ православіе. Затѣмъ дѣлается ссылка на книгу: Puscizna po Janie Długoszu, to iest Kronika Wiganda z Marburga, Poznań, 1842. Стр. 304 и 305. Развернувъ указанныя страницы въ этой книгѣ, мы нашли тамъ слѣдующее: на стр. 304. Sed antequam huiusmodi dolos perferisset ut amplio rem haberet inter Cristicolas confidentiam, baptizari se fecit in Tappiow, Magisterque Wigandus supra dictus et Schultecissa de Tappiow eum ad fontem baptismatis tenuerunt; на стр. 335 тоже по польски: Lecz nim te zdrady do skutku przywiódł chcąc większe u chrzescian mieć zaufanie, dał się ochrzcić w Tapiow. Wigand, mistrz wyżej wspomniony, i wojtowa w Tapiow trzymali go do chrztu. Здѣсь говорится о крещеніи Витовта у крестоносцевъ: кто же можетъ тутъ подозрѣвать *православное* крещеніе? Какъ же авторъ рѣшился указывать на источники, гдѣ совершенно противное тому, что хочется доказать, и ссылаться въ надеждѣ, что слова его примутъ безъ разсужденій и повѣрять источниковъ не стануть? Wet za wet. Т. Падалица и авторъ статьи, помѣщенной въ «Вѣстникѣ», воюютъ однимъ оружіемъ: они смѣло указываютъ въ цитируемыхъ источникахъ на то, чего тамъ нѣтъ вовсе. Вотъ до чего доводитъ пристрастіе! Неужели же, въ какомъ бы ни было отношеніи, подобныя средства могутъ принести какую-нибудь пользу?

Въ такомъ же духѣ написана статья г. Воронина: «О польскомъ аристократическомъ элементѣ въ югозападной Россіи». Странно видѣть, что въ 1862 году печатаются и выдаются за истинныя сказки, выдуманныя въ разныя времена, а въ-особенности украшен-

ныя вымышленными подробностями тѣмъ, кто составилъ »Исторію Русовъ«, приписываемую архіепископу Конисскому. Авторъ съ наивностію, достойною 1826 годовъ, вѣритъ не только въ каменный столпъ Косинскаго, въ мѣднаго вола Наливайка, въ содранную кожу Павлука, въ варварскія истязанія Остринна (передѣланнаго въ Острилицу), съ тридцатью семью старшинами, съ ихъ женами и дѣтьми въ Варшавѣ. Г. Воронинъ остается въ блаженномъ невѣдѣніи того, что, по свидѣтельству несомнѣнныхъ актовъ, Остриннъ, постыдно убѣжавъ съ поля битвы, посланъ въ предѣлахъ московскаго государства въ Чугуевъ, а тамъ былъ убитъ своими же козаками, не взлюбившими его за что-то на новосельи, и по смерти гетмана, ушедшими назадъ во владѣнія Рѣчи-Посполитой. — Вотъ какія страсти рассказываетъ авторъ о сеймѣ 1597 года: — На этомъ сеймѣ — сообщаетъ онъ — *русскіе депутаты лишены были права участвовать въ народныхъ сеймахъ, а дворянство—права выборовъ и должностей правительственныхъ и судебныхъ; оно названо хлопствомъ, а народъ, отвергавшій унию, схизматическимъ; вельно отъ русскихъ урядниковъ отобрать всѣ рановыя имѣнія и передать полякамъ; весь русскій народъ объявленъ бунтующимъ и состоящимъ вни законовъ*. Неужели авторъ, составляя такую чушь, не зналъ, что существуетъ сводъ сеймовыхъ постановленій, подъ названіемъ: *Voluptina Legum*? Заглянувши туда, онъ могъ бы повѣрить, дѣйствительно ли состоялось въ этотъ годъ такое постановленіе на сеймѣ.

Окончаніе статьи г. Воронина обѣщается *впередь*. Ну, хороша будетъ историческая истина въ »Вѣстникѣ Югозападной и Западной Россіи«, если онъ будетъ и впередъ наполняться такими жалкими компиляціями. Мы не имѣли цѣлью писать разбора »Вѣстника« (мы рѣшились сказать нѣсколько словъ только по поводу старыхъ предрассудковъ, которые, къ сожалѣнію, видимъ здѣсь въ полной жизни, когда, напротивъ, думали, что они давно уже отошли къ праотцамъ, при большемъ расширеніи средствъ узнать и уразумѣть прошедшую жизнь южной и западной Руси); поэтому не станемъ распространяться ни о статьѣ г. Кулиша »Паденіе шляхетскаго господства въ Украинѣ обѣихъ сторонъ Днѣпра«, написанную съ обычнымъ автору талантомъ и съ основательнымъ знаніемъ историческихъ источниковъ, ни о замѣткѣ по университетскому вопросу г. Юзефовича, замѣчательной по вѣрности

взгляда на нѣкоторыя стороны столь-важнаго, въ настоящее время, вопроса. Не можемъ только удержаться, чтобы не сказать нѣсколько словъ по-поводу одной статистической новости, поразившей насъ и приведшей въ недоумѣніе. На 88 страницѣ IV отдѣла, въ перечнѣ жителей Кіевской губерніи по племенамъ, напечатано слѣдующее:

Поляно-руссое (остатокъ племени древнихъ Славянъ, обитавшихъ по Днѣпру, въ окрестностяхъ Кіева, и сохранившихъ древніе обычаи, языкъ и нравы): 1355... Хорошо было бы, еслибъ «Вѣстникъ» сообщилъ намъ болѣе подробныя свѣдѣнія о такомъ интересномъ народѣ! Полезно было бы также и для читателей, и для успѣха *Вѣстника*, чтобы онъ удѣлилъ какую-нибудь долю вниманія современному положенію края, — настоящимъ его потребностямъ — нравственнымъ и вещественнымъ...

V.

О НАРОДНОМЪ ОБРАЗОВАНИИ И О СРЕДСТВАХЪ ДЛЯ ИЗДАНИЯ УЧЕБНИКОВЪ НА УКРАИНСКОМЪ ЯЗЫКѢ.

Прочитавъ въ майской книжкѣ «Основы» Мысли Южнорусса о преподаваніи на южнорусскомъ языкѣ, мы обрадовались, но вмѣстѣ съ тѣмъ и задумались.... Ужели, въ самомъ дѣлѣ, суждено сбыться опасенію знаменитаго нашего профессора? Ужели мы, Украинцы, справедливо гордясь Шевченкомъ, — этою лучезарною звѣздою нашей родины, славнымъ во всемъ Славянскомъ мірѣ, — не сумѣемъ поддержать его *завѣта*, и ограничимся только тѣмъ, что будемъ стараться «лишь вернуть въ свою рѣчь два-три малороссійскихъ выраженія» да хвалиться нашимъ незабвеннымъ Тарасомъ?..

Тяжело сердцу отъ такой мысли!...

Породу нашему нужны книги на родномъ языкѣ: мы это знаемъ всѣ, даже читали объ этомъ не одинъ разъ, — а что же до-сихъ-поръ сдѣлали? Да почти ничего. Мы пишемъ, читаемъ говоримъ о любви нашей къ народу, — а чѣмъ доказали свою любовь къ нему на дѣлѣ? Мало выплываетъ нашъ Южнорусскій народъ отъ того, что нѣкоторые Украинцы надѣваютъ свитку, вмѣ-

сто сюртука. Кажется, всё эти чамарки, конфедератки свитки и тому подобные костюмы, удвѣляютъ только народъ, не принося ему никакой пользы. Вотъ, еслибы, вмѣсто подобныхъ затѣй, земляки наши пожертвовали хоть по одному рублю на изданіе книгъ на народномъ языкѣ, — это было бы доброе, вполне-патриотическое, дѣло!.. Объ этомъ не мѣшало бы подумать серьезно... Существуютъ ли препятствія, и какъ ихъ устранить — объ этомъ *должны позаботиться* наши передовые люди, которыхъ мы уважаемъ и которыхъ привыкли вѣрять...

Упомянувъ о *препятствіяхъ*, я разумѣю увѣреніе правительства въ томъ, что преподаваніе на южнорусскомъ языкѣ, не повредитъ ни экономическимъ, ни государственнымъ его выгодамъ. Да ужели правительству не извѣстно, что отказъ въ столь законномъ требованіи народа дѣйствительно дѣлаетъ народъ еще болѣе *несовершеннолѣтнимъ* ⁽¹⁾, какъ выражаются ваши Украинцы римско-католическаго исповѣданія, разсуждая о настоящемъ положеніи народнаго образованія, и прося гостепріимства своему слову въ польскихъ газетахъ? Господа эти, сѣтуя, что Украина, Волинь и Подоль не имѣютъ своего мѣстнаго органа, все-таки смѣло ведутъ *свое дѣло*. Они начали, разумѣется, съ того, что ищутъ *Elementarze w Rusińskim języku*, но только польскими буквами. Ничто не мѣшаетъ ихъ дѣйствіямъ. Стоитъ прослѣдить польскую журналистику хоть за одинъ нынѣшній годъ: чего здѣсь вѣтъ? *»Lud nasz*, *»nasz naród*, говорятъ корреспонденты польскихъ газетъ; а сами редакторы этихъ газетъ, или мѣстные ихъ сотрудники, говоря о Южнорусскомъ краѣ, называютъ его: *»kraj nasz*, *»nasze prowincye*. Вотъ корреспонденція изъ Волини. Какой-то панъ Огончикъ говоритъ: *»Potrzeby Elementarza Rusińskiego nie przyznawać nie mogę, mieszkając na Wołyniu, gdzie lud cały mówi tym językiem — i stojąc usilnie przy tém zdaniu, iż kto może umieć czytać i pisać, niechże umie najprzód czytać w tym języku, w którym mówi, a później innych.»* ⁽²⁾. Мысль

(1) См. *Gazeta Polska*, № 32, за 1862 годъ.

(2) Я не могу не признать потребности въ Русинскомъ букварѣ, живя на Волини, гдѣ цѣлый народъ говоритъ своимъ языкомъ, и отстаиваю то убѣжденіе, что кто можетъ выучиться читать и писать, пускай же умѣетъ

эта само-по-себѣ прекрасная; но нужно знать весь духъ польской журналистики, чтобъ понимать дѣло.

Эти господа предлагаютъ нашему народу на Rusińskim ięzyku польскими буквами! (1) Не нужно много проникательности для того, чтобъ понять эту выходку. А вотъ передъ нами лежитъ: »Elementarz Polski dzieci Polskich obojej płci: wszelkich stanow, plecion i w̄sznaji« (2) J. Bańkowski. Забѣтнмъ эпиграфъ:

Ucz się, a jak się nauczysz, ucz innych;

а также объявленіе автора:

»Wolno jest przedrukować każdemu.«

Теперь посмотримъ, что́ это за Elementarz? Въ немъ читаемъ слѣдующее: Судоходныя рѣки: Висла, *Санъ*, *Нѣманъ* и *Днѣпръ*; замѣчательные города: Варшава, Вильно, Краковъ, *Львовъ*, Познань, Ковно, Минскъ, Житомиръ и пр. (»są to miasta, w których drukują elementarze i inne książki — Такъ опредѣляетъ значеніе этихъ городовъ г. Баньковский). Знаменитые Польскіе граждане:... *Константинъ Острожскій*. И все это совершается передъ глазами!.. Господа эти, утверждая, что *Jezyk Rusiński*, zapatrując się nań ogólnie—nie jako na jezyk jakiegos̄ zakątka kraju pojedynczo, jest jezykiem oddzielnym bez wątpienia, i ani Rosssyanie, ani Polacy, nie mogą dowodzić, by był narzeczem ich mowy. Może tam, przed wieki, było gdzieś wspólne źródło, lecz nie nadto więcej (3), или *Historya Polska*, w stosunku jej zwłaszcza do Rusi, nie jest jeszcze dotad wytlómaczoną ani poznaną dobrze, ażeby badacz onej mógł osta-

читать прежде всего на томъ языкѣ, на которомъ говорить, а потомъ уже на другихъ. Тоже. № 176.

(1) П. Юльянъ Котовичъ написалъ объ этомъ »разсужденіе«.

(2) *Польскій* букварь для дѣтей *Польскихъ* обоого пола, всѣхъ сословій, племенъ и впроисповданій.

(3) Языкъ Русинскій — вообще, а не какъ языкъ какой-нибудь частицы края въ-отдѣльности, — есть несомненно-особый языкъ, и ни Великоруссы, ни Поляки не могутъ утверждать, что это — нарѣчіе ихъ языка. Можетъ-быть, въ оное далекое время, источникъ ихъ былъ общій — но не болѣе. См. *Gazeta Polska*, № 176, за 1862 годъ.

теczne wyrzec słowo. Wmiarę gromadzenia historycznych materyalów, odsłania się nam i to i owo, i wiele kwestyi inaczej dziś oceniamy, jak przed dziesięcią laty, (1) съ чѣмъ нельзя не согласиться, не — хотятъ однако жъ допустить того, что этотъ языкъ *вырабатывается* и можетъ быть языкомъ науки. Они прямо говорятъ: Na Elementarz, katechizm, bajeczki, powiastki, początki, ale same początki tylko (?) rachunku, geografji, historji, na to wszystko wyrazy znajdują się z potocznej mowy ludowej, a przynajmniej bardzo mało się pozyczy. Sięgając po więcej nauki, »trzeba (?) już uczniowi brać rozbrat z językiem,« w którym nauka ni literatura traktować nie mogą, lecz już pierwsze lody będą przelamane i pierwsza trudność nauki zwalazona, — wielu zaś i na tém na resztę życia poprzestać będzie musiało; a zaś którzy iść dalej będą chcieli, tak sobie radzić będą oczewiście, jak Litwini, Żmudziny, którzy »języka literackiego właściwego również nie mają, bo nie mają jego potyzeby, bo cała klasa oświecenijsza innym mówi (2)«. Видите, куда идутъ они! А мы молчимъ, мы деликатничаемъ. »Kus jest Polska« говорятъ намъ, и объ украинцахъ замѣчаютъ: »paróid ich (шкатель) nie przeczyta; lecz gdy są tacy piśmienni którzy to

(1) Историю Польши, — въ-особенности по отношенію ея къ Руси, — еще недостаточно объяснили и изучили, для того, чтобы изслѣдователь ея могъ произнести свое послѣднее слово. По мѣрѣ накопленія историческихъ матеріаловъ, намъ открывается та или другая сторона, и въ настоящее время, многіе вопросы мы обсуждаемъ уже иначе нежели десятокъ лѣтъ тому назадъ. Bibliotek Warszawska, Июль 1862 г.

(2) Для букваря, катехизиса, басень, рассказовъ, для началъ — но только — началъ ариметики, географіи, исторіи, — для всего этого найдутся выраженія и въ обычной народной рѣчи, — покрайней мѣрѣ пришлось бы занимать у другихъ мало. Если же ученикъ пожелаетъ учиться дальше, онъ долженъ (?) уже разстаться съ своимъ языкомъ, на которомъ не могутъ (?) быть изложены науки и литература; по первый лѣдъ будетъ ужъ взломанъ, первоначальная трудность обученія преодолѣна, и, наконецъ, многіе принуждены бывають на началахъ и покончить. Кто пойдетъ впередъ, тотъ — очевидно — послѣдуетъ примѣру Литовцевъ, Жмудинцевъ, которые тоже не имѣють собственного литературнаго языка, — потому-что не имѣють въ немъ надобности, потому-что всё образованное сословіе говоритъ инымъ языкомъ...

piszą, to znajdują się też i tacy bez wątpiennia, którzy to nie piśmiennym czytają i na ucho szepczą — i dziwić się oporowi włościan w podpisowaniu listów nadawczych! —

Что это такое?!

Такъ и хочется сказать всѣмъ этимъ господамъ:

«Сударь!» говорить панъ Огоньчикъ... »знаете ли, что дѣлается?«
 Вотъ, по нашему мнѣнію, важное препятствіе, которое необходимо устранить какъ-можно-скорѣе. Но какъ? У насъ нѣтъ ни тѣхъ огромныхъ средствъ, ни того единодушія, съ какими дѣйствуютъ эти непростенные учителя. Они, напримѣръ, затѣяли »Elementarz« — и вотъ собираются складки, — составляется комитетъ, — назначается конкурсъ. Да! гдѣ есть сознаніе дѣла, гдѣ есть постоянство въ стремленіи къ достиженію цѣли, тамъ не пугаютъ внѣшнія мѣры. У насъ ни того, ни другаго — *нѣтъ еще*; но мы вѣримъ — и это много значить, — что »наша слава не вмрѣ, не поляже!«
 Что же намъ пужно дѣлать? Мы знаемъ, что, на изданіе народныхъ книгъ, нѣтъ денегъ, а безъ книгъ, безъ *нашихъ* книгъ, образованіе народа *непремѣнно поидеть превратнымъ путемъ*... . Предметъ важный — есть о чемъ подумать и позаботиться!... Выскажемъ нашу мысль. Сомнительно ожидать, пока найдутся состоятельные люди, которые примутъ на свой счетъ изданіе народныхъ сочиненій и заведеніе училищъ.«
 Не вѣрнѣ ли было бы обратиться къ самому Южнорусскому народу за деньгами? Приступить къ этому можно слѣдующимъ образомъ. Мы полагаемъ, что, въ каждомъ Южнорусскомъ городѣ, найдутся такіе люди, которые сознаютъ всю важность дѣла народнаго образованія. На такихъ людей слѣдуетъ разсчитывать. Пусть каждый изъ нихъ содѣйствуетъ честному дѣлу; пусть каждый изъ нихъ предложитъ своимъ друзьямъ, пріятелямъ и знакомымъ — пожертвовать четвертакъ, полтинникъ, рубль на изданіе книгъ на языкѣ того народа, трудами котораго не одинъ изъ нихъ пользовался и пользуется. Такимъ-образомъ, собравъ, примѣрно, пятьдесятъ рублей, они могли бы отсылать ихъ въ избранное мѣсто, въ завѣдываніе нѣсколькихъ знающихъ и уважаемыхъ у насъ людей. Когда бы собралась извѣстная сумма, напр. 2000 руб. ср., тогда можно бы назначать конкурсы на необходимѣйшія книги; признавъ достойнымъ изданія, на счетъ собраннаго капитала, какое-либо сочиненіе, и вознаградивъ пріличнымъ об-

разомъ автора рукописи, приступать къ напечатанію книги въ возможно-большемъ количествѣ и по возможно-дешевой цѣнѣ. Вырученные, за продажу такого сочиненія, деньги, обращать на изданіе другой книги, стоящей на очереди. — Оказывается, — задача весьма несложная, да и не новая!.. Ужели она такъ неудоборазрѣшима на нашей милой и дорогой вамъ родинѣ? Кто-то сказалъ: «слово еще не есть дѣло; всякая истина какъ бы ни была она несомнѣнна, но если не осуществится въ дѣлахъ—она есть только слово, пустой звукъ—таже ложь.»

Больно подумать, что до-сихъ-поръ больше говорятъ, нежели дѣлаютъ! Далекіе отъ родины, но сознающіе всю важность дѣла народнаго образованія, мы посылаемъ на этотъ предметъ *десять* рублей, изъ коихъ *опа* принадлежатъ подписавшемуся, а остальные—другимъ защитникамъ Южнорусской народности отъ духовнаго порабощенія несоотвѣтственными ей стихіями.

СТЕПАНЪ ПОГАРСКІЙ.

Варшава.

3 августа 1862.

Въ-дополненіе къ прежнему письму моему, сообщаю еще одну грустную новость. Читайте:

Duch świątyj każe, ditjam knyżku daty,
 Knyżka zdrowja *nie* może psowaty,
 Knyżka detyni rozumu nahodyt',
 Uczyt' molytwy i swarki boronyt'.
 Knyżku detyni, jak dasz' maty w ruki,
 Izbawit' duszu od pekelnój muki.
 Knyżka detynu zawede do neba,
 Knyżka nauczył, jak lubyty treba
 Baćka i maty — i jak treba żyty,
 Szczoby bez hrichu na chlib zarobyty,
 Knyżka odwerne od wsiakoj złoj spilki,
 Knyżka odwodyt' ludej od horilki...
 Ale chol' w knyżci znaje kto czytaty
 Taki powynen zawždy pracowaty:
 Diwka nech znaje, hde kurka nesetsia,
 Jak prasty, szyty — i jak chlib peczetsia,
 Koły sia sadyt' bib albo kapusta.

J jak na riezci treba praty chusta;
 Chlopeć nech znaje, jak w poli robyty,
 J jak chudobu powinen hladity,
 Jak za sokiru wziatyś, ta za szyło,
 Jake majsterstwo, albo druhe diło,
 Bo jak to kazut' — szczo dobre vse znaty,
 Szczoby, jak treba, ludej ne pytaty.
 Szczastjem. zdorowjem, błohosłowy Boże,
 Tomu, kto ditjam uczytyś pomoże,
 Kto dobrym słowom odwerne od zloho,
 I dobrym sercem pryborne jak swobo.
 Ne cej szczo daje darmo ludjam hroszi.
 Szapki i swytki i hyndy horoszi,
 A cej slawu pered Bohom maje,
 Kto prawdy, praci — ditok nauczaє».

Въ этомъ видѣ — латинскими буквами — печатаются эти вирши въ польскихъ газетахъ. Цѣль — ясна, — видна насквозь: источникъ — тоже. Сердце сжимается отъ подобныхъ явленій...

Какія мученія долженъ вытерпѣть челоуѣкъ, посвятившій лучшіе годы свои, всю свою жизнь, на дѣло возрожденія Украинской народности! Сколько разъ приходилось ему сомнѣваться въ осуществленіи этого справедливаго, святаго дѣла! Какимъ тяжелымъ гнетомъ ложились на сердце слова: »Малорусская литература невысказана;« она возможна »для домашняго обихода;« или »Wydawcy »Ospowu« sami smieją się ze swojej prasy?« Ужасно положеніе челоуѣка, которому осталось одно только на свѣтѣ — любить родину и желать ей нравственнаго развитія *по-своему*, а тутъ — съ одной стороны не то, и съ другой — не такъ... И все это происходитъ отъ равнодушія тѣхъ, которымъ бы не слѣдовало быть равнодушными! Что будетъ дальше — не знаю. А противники дѣйствуютъ энергически.... Ужели невозможно, основываясь на томъ, что »Rusiński język« есть самостоятельный языкъ, котораго нельзя называть ни Русскимъ, ни Польскимъ нарѣчіемъ, ходатайствовать о введеніи чисто-украинскихъ граматокъ? Иначе — къ чему же приведутъ нашъ народъ эти Elementarze? — вѣдь второе, третье поколѣніе не будетъ знать *гражданки*, а безъ нея, незамѣтнымъ образомъ, народъ пойдетъ *не* своимъ путемъ... Что эти опасенія не напрасны, можно доказать... Въ далѣкомъ будущемъ можно провидѣть многое — даже унию и католицизмъ. Отъ всего

этого одно спасеніе — преподаваніе на южнорусскомъ, украинскомъ, языкѣ (*).

Варшава.

VI.

НАПОМИНАНІЕ О ПОДВИЖНИКАХЪ ЧЕРНОГОРЦАХЪ

Еслибы наши соплеменники — Славяне, бьющіеся подъ игомъ разныхъ чужеродцевъ, — судили по однимъ только печатнымъ проявленіямъ о сочувствіи къ нимъ русскихъ братій, то, безъ сомнѣнія, давно бы причислили насъ къ союзникамъ и родичамъ *только по-имени*. Большого равнодушія, большаго непониманія естественной, слѣдовательно и разумной, и благотворной связи, существующей въ природѣ славянскихъ народовъ, трудно гдѣ-либо и въ чемъ-либо встрѣтить, какъ въ русской литературѣ. Живя *по-старинѣ*, т. е. въ рабской зависимости отъ западныхъ учений, многіе представители русской журналистики гораздо искреннѣе и сочувственнѣе занимались какой-нибудь мексиканской войной, нежели дѣлами славянскими, и нерѣдко преслѣдовали насмѣшкой тѣхъ честныхъ дѣятелей мысли, которые упорно и настойчиво добивались у офранцуженныхъ, онѣмеченныхъ, или англизированныхъ русскихъ людей вниманія къ славянскимъ братьямъ. Но кто судить о движеніи и направленіи русской мысли и чувства, объ истинномъ внутреннемъ образѣ русскаго общества, по печатному слову, тотъ судить по плохому, невѣрному зеркалу; сочувствіе къ Славянамъ всегда жило въ обществѣ, во множествѣ отдѣльныхъ разбросанныхъ личностей, хотя это сочувствіе и не могло вполне проявиться ни въ словѣ, ни на дѣлѣ. Но, повидному, наступило время, когда Славянскій вопросъ становится одинаково близкимъ и литературѣ и обществу. Правда, и тутъ не посчастливилось Руси въ-отношеніи самобытности и

(* Съ петербургіемъ ожидаемъ отзывовъ на «Мысли Южнорусса» изъ родной Украины, и приносимъ душевную благодарность щирому Украинцу, заявившему уже, изъ чужой стороны, живое участіе къ потребностямъ родины. *Дорогіе 10 рублей* будемъ хранить при *Основѣ* просимъ подробнаго адреса и продолженія писемъ.

самодѣтельности: русская журналистика дѣлается внимательна къ Славянскому дѣлу уже тогда, когда весь міръ — и даже — Франція, — даже Англія, — заняты имъ въ эту минуту не менѣе всякаго другаго дѣла... Какъ-будто нарочно, и на этотъ разъ мы плетемся за другими — словно по указкѣ...

Німецъ скаже: »ви — Монголи!...
 Монголи, Монголи!..
 — Золотого Тамерлана
 Онучата гѣлі! —
 Німецъ скаже: »ви — Славяне!...
 Славяне, Славяне!..
 — Славнихъ прадідівъ великихъ
 Правнуки погани. (Т. Шевченко).

До-сихъ-поръ это было именно такъ, какъ опредѣлилъ поэтъ: »а гвалту! а крику!« — слова, слова, одни слова; но вотъ слово становится дѣломъ. »Современное Слово« первое печатно предложило и успѣшно подвинуло подписку въ пользу Черногорцевъ, въ слѣдующихъ выраженіяхъ:

»Доблестные одноплеменники наши въ Черногоріи заслуживаютъ исполнѣ нашего участія и сильно нуждаются въ немъ. Въ настоящее время руки всѣхъ ихъ заняты оружіемъ и поля ихъ остаются необработанными; прежній посѣвъ ихъ уничтожается непріятельскимъ нашествіемъ. Единственныя долины, снабжавшія ихъ хлѣбомъ для вывоза, совершенно раззорены Турками; всѣ взрослые люди мужескаго пола, даже пятнадцатилѣтніе юноши, стоятъ подъ ружьемъ; дома остались одни старикъ, женщины и дѣти. Какъ послѣднимъ, такъ и первымъ, приходится испытывать всевозможныя лишения, а въ ближайшей будущности всѣмъ имъ угрожаетъ голодъ. Дѣло ихъ святое: для защиты своей независимости они жертвуютъ всѣмъ. Неужели мы, — которые столько твердимъ о нашемъ сочувствіи къ Славянамъ, которые признаемъ справедливость ихъ дѣла, — останемся сложа руки и не пожертвуемъ, для помощи имъ, хоть малой лепты, которая для насъ представляетъ какое-нибудь, часто вовсе не веселое, удовольствіе, а для нихъ представляетъ средство прожить нѣсколько дней съ семействомъ? Неужели мы допустимъ до того, чтобъ они окончательно усомнились въ нашей помощи; допустимъ, чтобы совершенно прервалась наша связь съ ними, прекратилось наше значе-

ніе для нихъ? Неужели мы рѣшимся явить предъ самими собой такое явное доказательство беспілія нашей самодѣятельности? Неужели все наше участіе къ нашимъ соплеменникамъ огривичится одними высокоумными совѣтами московскаго «посланія къ Сербамъ», которое такъ компромстировало Москву въ славянскихъ земляхъ?...

»Съ Черногорцами, болѣе чѣмъ съ какими либо иными изъ нашихъ южныхъ соплеменниковъ, мы связаны исторіей. Само общество наше почти нпчѣмъ не заявило доселѣ столь хваленнаго своего сочувствія къ Черногорцамъ. Все наше содѣйствіе ограничивалось до-сихъ-поръ пожертвованіями нѣсколькихъ благочестивыхъ лицъ на сооруженіе и украшеніе церквей въ Черногоріи и подаваніями пріѣзжавшимъ къ намъ въ великій постъ черногорскимъ монахамъ. Положимъ руку на сердце и спросимъ себя — довольно ли этого, или—еще лучше—то ли было нужно цѣлому народу, терпящему раззореніе за свою любовь къ свободѣ отечества? Въ недавнее время страшные пожары, бывшіе въ Петербургѣ, вызвали подписки въ пользу погорѣвшихъ, въ нѣсколькихъ соплеменныхъ съ нами и иноплеменныхъ странахъ. Неужели мы не покажемъ такого примѣра, когда раззореніе угрожаетъ не нѣсколькимъ лицамъ, а цѣлому народу,—не торговцамъ, бѣдствіе которыхъ было несчастіемъ, но не заслугою, а защитникамъ свободы своего отечества, которые добровольно жертвуютъ всѣмъ высокой идеѣ?

»Подписка въ пользу раззоренныхъ Черногорцевъ открыта въ Чехіи, въ Кроаціи, въ Сербіи и даже въ иноплеменной Греціи. Неужели мы ничего не можемъ сдѣлать для поддержанія полутораста тысячъ доблестныхъ страдалцевъ?

»Нѣтъ, мы сдѣлаемъ что-нибудъ; мы можемъ сдѣлать многое. Если мы захотимъ удѣлить имъ хоть малую долю, то и этой доли можетъ быть достаточно для поддержанія ихъ въ теченіи нѣсколькихъ мѣсяцевъ, до заключенія мира. Разумѣется, цѣль нашихъ пожертвованій должна быть чисто-филантропическая: мы будемъ жертвовать въ пользу черногорскаго населенія, раззореннаго бѣдствіемъ и лишеннаго средствъ къ существованію. Мы убѣждены, что наша мысль о подпискѣ не встрѣтитъ затрудненія: австрійское правительство, какъ мы видѣли, допустило такую подписку въ Богеміи и Кроаціи: а вѣдь оно менѣе всякаго ннаго благо-

пріятствуєть Славянамъ. Наше правительство можетъ справедливо гордиться тѣмъ, что оно оказываетъ имъ покровительство. Пусть оно дѣйствуетъ на дипломатическомъ полѣ, а мы будемъ дѣйствовать на полѣ филантропическомъ, и покажемъ самимъ-себѣ и всей Европѣ, что и русскій народъ имѣетъ свои убѣжденія, которыя проявляются не словами, а дѣломъ.

»Приглашаемъ всѣхъ, кому дорога мысль о независимости родины, кто дорожитъ нашей связью съ прочими Славянами, кто хочетъ показать, что онъ способенъ переносить свои убѣжденія на дѣло—присылать посильныя денежныя пожертвованія въ пользу раззоренныхъ Черногорцевъ въ редакцію »Современнаго Слова« (у Казанскаго моста, домъ Ковалевскаго). Имена жертвователей, съ означеніемъ суммы присланныхъ денегъ, будутъ объявляемы отъ времени до времени, печатно. Деньги отошлутся надлежащимъ путемъ въ распоряженіе черногорскаго правительства, для употребленія по назначенію; о суммахъ, полученныхъ имъ отъ насъ, будетъ гласное увѣдомленіе.«

Уже извѣстно, что этотъ вызовъ встрѣченъ съ неподдѣльнымъ сочувствіемъ на Сѣверѣ; на Югѣ, безъ-сомнѣнія, найдется также не одно благородное сердце, готовое помочь угнетенному брату. Пожертвованныя деньги найдутъ нуждающихся и придутъ всегда во-время, даже если бы туркамъ и удалось, на короткое время, задавить горсть вѣчно-славныхъ борцовъ за свободу отчизны!

КОБЗАРЬ.

(ЧАСТКИ)

LXIII.

ЗЪ ПОЭМИ »ПЕТРУСЬ.«

Були на хуторі пані —
И панъ и пані небагаті,
И дочечка у їх росла,
Ужé чимáла піднялась;
И генерáль її посвáтавъ,
Бо страхъ-хорошая була,
А генерáль бувъ страхъ-багатий; —
Отъ, и таланъ Господь послáвъ
На вбогий хутирь... ублагáли
Царя небесного!... Взяли —
И гарненько одягли,
Та у неділю й повінчали,
И генерáльшою назвáli,
И цугомъ въ Київъ повезли.

Булó на хуторі погане
Малé хлопья—свиней паслó,
Петрусёмъ звáлось; на придáне
Вонó за панною пішло
У генерáльськее село
Свиней же пасти безталанне.

За бálomъ балъ у генерáла.
 За генерáльшою чимáла
 Орда панівъ в паннчівъ;
 А генерáльша у-ночі
 Ужé тихéнько й плакати стáла.
 — Занапастíла менé мáти...
 Зовья́не мáрно у палáтахъ
 Красá и мóлодость мoя́.—
 »Ти, дýшко, плачешъ?«—Хтó се? Я?
 Нí, я не плачу.... »Знáєшь, Мánю?
 У гóроді теперъ Армяни:
 Купí собі, Машу́ню, шаль.«
 —Минí не трéба тíі шáли...—
 »Не завдава́й же сéрцю жáлю!
 Купí, голубко! Не печáль
 Могó ти сéрця!... А весно́ю
 Вь Парíжъ по́демо зъ тобо́ю,—
 Абó по́демо вь сéло...
 Якъ схóчешъ, сéрце....«

Тíхо, тíхо,

Зíма мивáла; крýлось лíхо
 Та вь сáмíмъ сéрці й уляглось
 У генерáльши молодóї.
 Поíхали вь селó весно́ю;
 Вь селі бенкéти загу́ли:
 А генерáльша пла́че, пла́че,
 А генерáль тогó не бáчить,
 А всі вже бáчили вь селі.

Зъ нудьгí, изъ двóру погуля́ти
 Якóсь задумавши́сь пішла́,
 Та ажъ за цáрину зайшла́.
 Та й бáчить, шо пáсе ягнáта.
 Малé хлопья́точко вь стерні.
 — О гóре, гóренько мині!
 Щó я робíтиму на світі?...
 Се тí, Петрúсю?—»Ажéжъ я....«

— — —

Й повелá

Его въ палáтн. А въ палáтахъ
 Причепури́ла, одягла,
 А по́тімъ въ шко́лу оддалá....
 И лю́бо їй... Нехáй радіе,
 Поки́ надія сѣрце гріе,
 Поки́ росте́ съ того́ зерна́
 Аб́о ку́кіль, або пше́нця...
 Бо ми не зна́емъ, що́ творі́тця
 У ёго тамъ. А вінъ хочъ зна,
 То намъ не ска́же.... Якъби зна́ла
 Ма́туся го́ренько тво́е,
 Чи оддала б́ь за генерáла
 Дитя́ еди́нее сво́е?
 Не оддала б́ь... А въ-ти́мъ—не зна́ю,—
 Бо всі́кі матері́ бува́ють...

Мина́ють дні собі́ по-во́лі;
 Петру́сь до шко́ли да изъ шко́ли
 Зъ кни́жками́ хóдить, та росте́;
 Самá ажъ ні́бі молоді́е,
 А генерáлъ собі́ радіе,
 Що́ діло, ба́чтите, святе́
 У-двохъ та́кі вони́ зробі́ли.

Петра́ на во́лю одпусти́ли;
 Зімо́ю въ Ки́ївъ відвезлі́,
 И тамъ у шко́лу оддали́,
 И тамъ чи-ма́ло поповчи́ли.
 Верну́вся зъ Ки́ива Петру́сь
 Уже́ Петро́мъ и панвче́мъ,
 И куче́рі ажъ по плече́,
 И висипався чо́рний усъ
 И щé.... Та се́ ще не втече́:
 Роска́жемъ іно́ді ко́лісь
 Про те́, що́ сни́лося Петро́ві.
 А генерáльші чо́рнобро́вій — —
 Що́ сві́тця?...

Передъ Пречистою
Горить лампада у-ночі.
Поклони тяжкімъ бьючи
Ридала....

— — —
Молѣтва їй не помогла:
Вона, сердѣшна, одурила, —
Вона небога полюбила
Свогo Петра!.. И. тяжко їй,
Душі негрѣшній молодій!
Та щожъ робить? Не стало сили!
Сердѣга разомъ одурила.
Та й якъ ёго одній, святій
Прожити літа молодій?
Воні жъ не вернутця!... Якъ хочъ!
А лихо, кажуть, перескочъ,
А то задавить. Генеральша
Не перескочила, — бо їй
Хотілось жити молодій!

— — —
— Петрусью! Друже мій єдиний!
Моє ти серце! Мій ти сїну!
Рятуй мене, рятуй! рятуй!
О, матерь Божая! Роскуй
Мою ти дѣшу! — И ридала,
И батька й матірѣ проклинала,
И все на світі. А Петрусь —
Її єдина дитина —
Гулявъ собі пренеповинний
Въ саду, та арію якусь
Мугикавъ стїха. Більшъ нічого
Петрусь не бачивъ. А небога
Самá не знає, що робить?
И що їй діяти зъ собою? — —
Моліте Господа, дівчата,
Моліте Господа, щобъ мати
И васъ отакъ не завдала

За генерала—за палати—
 И васъ отакъ не продала....
 Любітесь, діточки, весною...
 На світі ё когò любіть
 И безъ користи; молодю,
 Пренепорочною, святою,
 Въ малій хатині буде жить
 Любовъ та чистая, и буде
 Святій покій вашъ стерегти
 И въ домовині.

Що жъ то буде
 Съ превосходительною? Що ти
 Теперъ робитимешъ зъ собою,
 Съ своєю божою красою?
 Хто стерегтиме твій покій,
 Украдений твоімъ Петрусемъ?
 — — — Ніхто
 Не встережé теперъ! Боюся,
 И вимовить боюсь теперъ
 Твоё грядущее....

У Київъ їздила, молилась
 Ажъ у Почаєві була —

— — —
 Не їла три дні й не пила
 Вернувшисьъ съ проци, и три ночі
 Не спала; впали карі очі;
 Засохли губи; и въ-ночі
 Щось ходя шепче сміючись....
 Ажъ тиждень такъ собі нудила...

— Я буду жить,
 И буде сёрденько любіть,—
 Подумала чи то сказала.
 Хотіла спать, алé не спала;
 И ждала світу—и дожить
 До світу Божого боялась.

— — —

LXIV.

СУБОТІВЪ.

Стоїть въ селі Сѹботові (¹),
 На горі висóкнй,
 Домовіна України
 Шірока, глбóка...
 Ото цѣрква Богдánова:
 Тамъ-то вінъ молився,
 Щобъ москáль добромъ и лихомъ
 Зъ козакóмъ дїлився.
 Мїръ душі твоїй, Богдáne!
 Не зовсімъ такъ сталось... — —
 Могили вже розривáють,
 Та грóшей шукáють;
 Лѣхї твої роскóпують
 Та тебе жъ и лáють,
 Що за трудї не нахóдять...
 Оттáкъ-то, Богдáne! — —
 За тежъ тобі така й дїка:
 Цѣркву — домовіну
 Немá кому полáгодить!
 На тїй Україні,
 На тїй сáмій, що съ тобóю
 Лїха задавила... — —
 Оттакé-то, Зінóвію,
 Олексїївъ дрúже!
 Ти все одáвъ прїятелямъ,
 А імъ и байдúже; —
 Кáжуть, — бáчишъ, — що »все то-тé
 »Такї й булó наше,
 »А що ми тїлько наймáли

(¹) Сѹботівъ — селó, дѣ родився Богдánъ Хмельнїцкнй.

»Татáрамъ на пáшу,
 »Та Полякáмъ...« Може й справді!
 Нехáй и тáкъ бóде!
 Такъ сміютьця зъ України
 Сторóнній люде!..
 Не смійтеся, чужі люде:
 Цérква — домовина
 Розвáлтця... а съ-підъ неї
 Вста́не Україна
 И розвіе тьму нево́лі,
 Світь правди засвітить,
 И помóлятця на во́лі
 Невóльничі діти. (¹)

LXV.

Въ нево́лі въ самоті немає —
 Немає съ кимъ сéрце поедна́ть:
 То самъ-собі оцé шукаю
 Ко́гось-то, зъ нимъ шобъ розмовля́ть, —
 Шукаю Бо́га, а нахо́жу
 Такé, що цу́рь ёму́ й каза́ть...
 Отъ-що зробили зъ ме́не го́ди
 Та безтáланне!.. та ще й те,
 Що літечко моє святе́
 Мину́ло ма́рно, що немає
 Ніже́ єдиного случáю,
 Щобъ до-задú бу́ло згада́ть...
 А думу́ треба розважа́ть, —
 Бо їй такъ хо́четця, такъ про́сить,
 Хочь сло́ва т́хого!.. не чу́ть...
 И, мовь у по́лі свігъ занóсить,
 Неохолóнувший ще трупъ.

(¹) Это стихотворение написано задолго до Манифеста 19 февраля, уничтожившаго навсегда крепостную неволю.

LXVI.

За думою дума роємъ влітає,
 Однá давить сѣрце, другá роздирає,
 А трейтя тихо-тихесенько плаче
 У самому сѣрці—и ніхтó не бачить.

Кому жъ її покажy я?

И хто тyю мóву

Привітає, угадає

Великеє слóво?

Всі оглу́хли — похили́лись

Въ кайдана́хъ — байдуже...

Ти смієшся, а я плачу,

Великій мій друже.

А що вродить зъ тóго плачу?

Бо́ліголовъ, бра́те...

— — —
 Нехáй, бра́те! а ми бóдемо

Сміятись та пла́кати.

Т. ШЕВЧЕНКО.

ЛИСТИ ШЕВЧЕНКА.

11) ДО С. СТ. АРТЕМОВСЬКОГО.

I.

1 июля 1852.

Всякое даваніе благо, тѣмъ болѣе, если оно неожиданно, какъ, напримѣръ, твои 20 р., полученные сегодня. Благодарю тебя, искренній друже мой! Трижды благодарю. Ты знаешь, я прежде въ счастливое мое время, не ворочалъ, можно сказать, капиталами, а теперь, когда я уже шестой годъ и кисти въ руки не беру (мнѣ рисовать запрещено), то можешь себя представить, что значать для меня твои 20 руб.! Только вотъ-что: если я не ошибаюсь, у васъ съ тобой уговору не было, чтобы платить мнѣ за работу. Кажется, такъ. Правда, давно это было; я могу и забыть. Я помню только печене порося и пирожки въ корзинкѣ. Помнишь ли, добрый другъ мой! Счастливое время! Кажется, недавно, а вотъ уже 12 годъ тому назадъ! Летятъ наши годы,—Богъ ихъ знаетъ, куда они такъ торопятся... Я какъ теперь вижу тебя, непосидящаго Элькана и флегму Фодота и щирого козака Кухаренка, та ще родича твоего скрипника, та ще... и, Богъ ихъ пересчитает. Много ихъ... гдѣ-то они теперь? Живутъ себѣ дома припѣваючи; только я одинъ, какъ отколотая щепка, ношуся безъ пути-дороги по волнамъ житейскаго моря! И въ самомъ дѣлѣ, гдѣ меня не носило впродолженіе этихъ бѣдныхъ пяти лѣтъ? Киргизскую степь изъ конца въ конецъ всю исходилъ, море Аральское и вдоль и

впоперёгъ все всплавалъ, и теперь сижу въ Новопетровскомъ укрѣпленіи, та жду что дальше будетъ; а это укрѣпленіе, да вѣдомо тебѣ будетъ, лежитъ на сѣверовосточномъ берегу Каспійскаго моря, въ Киргизской пустыни. Настоящая пустыня! песокъ да камень; хоть бы травка, хоть бы деревцо — ничего нѣтъ. Даже горы порядочной не увидишь — просто, чортъ знаетъ что! смотришь, смотришь, да такая тебя тоска возьметъ — просто, хоть давись; такъ и удавиться нечѣмъ. Да, человѣкъ въ несчастіи живетъ въ самомъ себѣ, какъ говорятъ разумные люди, т. е. размышляетъ. А къ чему ведетъ размышленіе? спросить бы этихъ умныхъ людей. Къ тому, что разрушаетъ надежду, эту всесвѣтную прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надѣялся, но потомъ и рукой махнулъ. Да и въ самомъ дѣлѣ, мнѣ счастье не къ лицу. Родился, выросъ въ неволѣ, да и умру, кажется, солдатомъ. Какойнибудь да былъ бы скорѣе конецъ, а то, въ самомъ дѣлѣ, надоѣло чортъ знаетъ по-каковски жить.

Если будешь писать Ивану Михайловичу, то благодаря его отъ меня за его участіе въ твоёмъ добромъ дѣлѣ. Я самъ хотѣлъ писать ему, да боюсь: Богъ его знаетъ, можетъ-быть онъ еще и разсердится, что какъ дыскать смѣлъ солдатъ себѣ позволять то и то... Правда, онъ былъ когда-то человѣкъ негордый, да вѣдь это было давно, а время и счастье сильно людей мѣняетъ. Впрочемъ, я не думаю, чтобы И. М. перемѣнило генеральство; онъ, мнѣ кажется, такой же добрякъ и хлѣбосоля, какъ и прежде былъ,—поэтому я все-таки напишу ему, только не съ этой почтой. А почта у насъ приходитъ и отходитъ одинъ разъ въ мѣсяць.

Чѣ жива въ Городишѣ твоя старая мать? Коли здравствуетъ, то низько кланяюсь ей.

И кланяюсь всѣмъ общимъ нашимъ знакомымъ, особенно Л. Элькину и С. Крамаревскому — когда здравствуютъ.

О новостяхъ литературы, музыки и театра я не имѣю совершенно никакого понятія: кромѣ «Русскаго Инвалида» ничего у насъ не имѣется; «Сѣверную Пчелу», газету литературную, забылъ уже какъ и зовутъ. Сначала было для (меня) ужасно тяжело безъ всякаго чтенія. Потомъ сталъ привыкать, и, кажется, совсѣмъ привыкну;—когда бы поскорѣе! а то сидишь, сидишь сложа руки, да и захочется прочесть что-нибудь новенькое, а его нѣтъ. Такъ больно станеть, что не знаешь, куда дѣваться. Но самое мучитель-

ное для меня то, что мнѣ рисовать не позволяютъ. А причины— не знаю почему. Тяжело! больно тяжело! А дѣлать нечего... Прощай, мой искренній друже, не забывай безталанного *Т. Шевченка*.

Р. S. Чѣмъ не застрѣнися часомъ зъ Василемъ, або Михайломъ Лазаревскими, то познакомся зъ ними.

Сегодня попался мнѣ лоскутокъ печатной бумаги; читаю, а тамъ говорится о концертахъ прошедшей весны и о концертѣ г. Артемовскаго, какъ о замѣчательнѣйшемъ, и артисткѣ г-жѣ Артемовской, очаровавшей слушателей игрой на инструментѣ, давно забытомъ, т. е. на арфѣ! Боже мой!—думаю себѣ, — онъ уже женаты!

Господи, пошли тебѣ счастье въ твоей семейной жизни!...

II.

Новопетровское укрѣпленіе. Юня 15, 1853 г.

Я такъ думаю, друже мій милостивый, что только одни безталанные одинокіе *сіромки*, — такіе, какъ я теперь, — въ одиночествѣ, на чужинѣ, способны ощущать то счастье, ту великую радость, какую я почувствовалъ, получивши твое сердечно-дружеское письмо. Хорошо ты робишь, брате Семене. Нехай Господь посылаетъ твое добро на тебе и на жіночку твою и на діточокъ твоихъ!

Впродолженіе шести лѣтъ моей тяжелой неволи, я пробовалъ писать де-кому изъ своихъ друзей-пріятелей—такъ чтожь!.. Тяжко, страшно-тяжко, друже мій единый!

Съ іюля прошедшаго года, я до сей поры не получилъ ни одного письма и думалъ уже, что я всѣмъ забытый: только на прошлой недѣлѣ получается астраханская почта, а съ почтою и письмо твое, друже мій добрый. Только какая исторія изъ того письма вышла: Комендантъ Маевскій умеръ прошедшею зимою, а новый комендантъ письмо твое съ 10 р. хотѣлъ обратитъ назадъ. Великаго труда менѣ стояло убогать его, чтобы онъ раскрылъ конвертъ. Отакимъ-то побитомъ получилъ я твое искреннее посланіе. А де вже его не возили: и на Кавказъ, и въ Оренбургъ, и знову въ Астрахань, та вже изъ Астрахани на силу пришло въ моі руки.

Что же теперь написать тебѣ о моей бѣдной, невольнической жизни? Думаю, лучше всего—ничего не писать, потому что хорошаго сказать нечего, а про дурное лучше промолчать. Нехай воно ворогамъ нашимъ снится. Ты пишешь, что не знаешь дѣла, по которому меня постригли въ солдаты! Знай же, что дѣло не подлое, и еще знай, что мнѣ запрещено писать (окромѣ писемъ) и рисовать, — вотъ гдѣ истинное и страшное наказаніе. Шесть лѣтъ уже прошло, какъ я мучуся безъ каравдаша и красокъ. Горе! и еще горе! Отъ до чего довели мене стихшки, трижды проклятые...

Нашелъ я близъ укрѣпленія хорошую глину и алебастръ. И теперь, тоски ради, занимаюся скульптурой. Но, Боже, какъ жалко я занимаюсь этимъ новымъ для меня искусствомъ: въ казармахъ, гдѣ помѣщается пѣлая рота солдатъ; а про модель и говорить нечего. Бѣдное занятіе!

Спасибі тобі, шо нагадавъ ти мені про К. И. Іѣхима; хоть я, правду-сказать, и не забываю моихъ добрыхъ пріятелей, но не писалъ ему потому, что боялся его молчанія на мое посланіе, какъ это сдѣлали другіе мои пріятеля, въ томъ числѣ и Михайловъ, товарищъ мой по академіи. Кто его знаетъ, гдѣ теперь онъ? Да и не одинъ онъ такой. Перовскій привезъ съ собою въ Оренбургъ нѣкоего Горюновича, тоже моего товарища по академіи, и когда его спросили, не знакомъ ли онъ со мною, то онъ просто сказалъ, что и не видалъ меня никогда. И такіе бывають люди на свѣтѣ! Іѣхиму я пишу небольшую цидулу и прошу тебе передать ему и просить его о томъ на словахъ, о чемъ я его въ письмѣ прошу, а прошу я его вотъ о чемъ: если онъ и теперь занимается галванопластикю, то у него, вѣроятно, есть форма небольшихъ фигурокъ, то пускай изъ (нихъ) выбере одну или двѣ изящнѣйшихъ, та вылье хоть изъ папьемаше и пришле мнѣ, ради святого искусства. Я могъ бы ихъ копировать изъ глины и это замѣнило бы мнѣ, въ нѣкоторомъ родѣ, натурщика, або натурщицу. Попроси его, брате Семене! Вылѣпилъ я небольшой барельефъ, вылилъ его изъ гипсу и хотѣлъ тебѣ послать одинъ экземпляръ, такъ не знаю, довезетъ ли почта такую хрупкую вещь—какъ гипсъ, это разъ; а другое и то, что совѣстно и посылать въ столицу такую ничтожную штуку, какъ мой первенецъ-барельефъ. А вотъ,

дасть Богъ, поучусь, та выльплю второй—такъ тотъ уже стеариномъ залю, та пришло тоби.

Я слышалъ, что графъ Толстой занимался опытомъ надъ гутаперчею, чтобы выливать свои медали, такъ спроси у Іѳхима, не знаетъ ли онъ, каковы результаты опытовъ г. Толстого. Вотъ бы хорошо было! я бы и себѣ выписалъ гутаперчи, та и заходився бѣ выливать свои бѣдныя произведенія.

Я уже думалъ-было устроить себѣ невеличкий гальванопластическій аппаратъ, такъ чтожъ! въ великомъ городѣ Астрахани, кромѣ кумысу и тарани, ничего достать нельзя, даже немуравленнаго горшка, который при этомъ дѣлѣ необходимъ, а о мѣдной проволоцѣ и не слыхала Астрахань. Вотъ городъ, такъ городъ! Настоящій восточный, или лучше сказать, татарскій.

Я еще прошу К. И., не сообщитъ ли онъ мнѣ своихъ простыхъ практическихъ средствъ въ-отношеніи гальванопластики, потому что я, кромѣ физики Писаревского, ничего не имѣю, а въ ней говорится о семъ предметѣ слишкомъ-лаконически.

Эхъ! то-то було бѣ, дурний Тарасе, не писать було бѣ поганихъ віршъ, та не впиваться почасту горілочкою, а учитця було бѣ чому-небудь доброму, полезному, — отъ би теперъ якъ нахідка. А то поснівівъ, оголомозівъ, дурню, та и заходився вчитця физики. Не думаю, чтобы изъ этого что вышло, потому что я отъ природы вышелъ какой-то неконченный: учился живописи и не доучился, пробовалъ писать—и вышелъ изъ меня солдатъ, да какой солдатъ! просто, копія съ того солдатскаго патрета, что написалъ Кузьма Трохимовичъ, у покойнаго Основьяненка. А тимъ часомъ старіюсь, и постоянно болѣю, Богъ его знаетъ, отъ чего это? должно быть, зъ нудьги та неволі. А конца все-таки не вижу моей грустной перспективѣ, та безъ протекціи, правда, его и видѣть невозможно; а у меня какая протекція? Правда, были деякі люди, такъ чтожъ?

Однихъ ужъ нѣтъ, а тѣ далече,
Какъ Пушкинъ нѣкогда сказалъ.

И мнѣ теперъ осталось одно—ходить отутъ, по степу—долго еще ходить та мурныкать:

Доле моя, доле, чомъ ти не такая,
Якъ ниша чужая!

Кланяюся низенько твоїй Александрі Ивановні и щиро цілую твоїх діточок и Варвару и Александру, — нехай здорові ростуть, та щасливі будуть.

Такъ теперъ, для тебе, Городище—чуже село: стара твоя мати умерла, царство їй небесне.

Оставайся здоровий и будь щастливий во всѣхъ твоїхъ начинанїяхъ, мій искренний, мій єдиний друже Семене!

Твій щирий Т. Шевченко.

III.

6 октября 1859.

Въ декабрѣ (или гевварѣ) теперешняго года получишь ты, єдиний друже мій Семене, изъ частныхъ рукъ, а не черезъ почту, невеликий ящикъ съ дѣломъ рукъ моихъ,—сказать по правді, съ пренечепурнымъ діломъ: такъ щобъ я маю робить? виліпить я то ще якъ небудь виліпнѣвъ, а вилить и досі не вмю; не те, правду сказати, шо и не вмю, але матеріалу доброго нїгде взяти, сїрічъ, алебастру. Прийми Богу приѣму що єсть, та й не осуди: на той рїкъ, Богъ дасть, пришлю що-небудь крашче, и то тогдї тїлько якъ достану алебастру изъ тїєї поганої Астраханї.

Єжели въ декабрѣ или въ гевварѣ ты не получишь сего добра, то, якъ будешъ на Васильевскомъ острову, зайдї въ академію наукъ, у ту, шо коло биржи, и спроби на квартирѣ у академика фонъ-Бѣра камердинера єго, Петра, а у Петра спроби ящикъ на твоє вмя, а може тобі той Петро и самъ принесе — не знаю.

К. Ивановичу Ієхиму не показуй моего *тріо*, а то я добре знаю, шо вінъ мене вилѣе. А все-таки поклонися єму, якъ побачишь, и попроси єго, щобъ вінъ мені приславъ який небудь маленькій барельєфнкъ; а щобъ єму не тратитьця на почту, то нехай отдасть тобі, а ти передай оцѣму Петрові, а Петро и привезе єго въ мартї місяці ажъ у Астрахань. А академикъ Беръ весною буде знову у насъ и привезе мені той подарокъ К. И.

Видишь ли, друже мій єдиний, для чого я такъ прошу отъ К. И. барельєфа якого-небудь: мені, ти знаєшь, рисовать запрещено, а ліппть—ні, то я и ліплю теперъ, а кругомъ себя не бачу нічого,

прочъ степу та моря: то хотілося бъ хочъ подивиться на що-небудь хороше! Може бъ, подивившись, и моя стара мучена душа стрепенулася; хоча бъ и не стрепенулася, то може бъ на старості тихенько заплакала бъ, дивлячися на прекрасное созданіе души человѣческой.

Теперь хоть би на стороні постоять коло твоєї академії, а перше! та що те перше и згадувать! Коли буваєшь часомъ у старого Григоровича, то поклонись ёму старому одъ мене, и Софії Ивановні, коли жива, то тежъ поклонися.

Та ще, прошу тебе, зайді въ магазинъ Даціаро (на углу Невскаго проспекта и Адмиралтейской площади) и подивися на тетрадь литографированныхъ рисунковъ *Калама*, а подивившись спитай, що вони коштують и напиши мені. Аминь.

Жіночці твоїй и діточкамъ твоїмъ кланяюсь. Не забувай мене, друже мій єдиний.

Може ти не получивъ (а я получивъ твої гроші) мого писма, то отъ тобі ще одинъ адресъ.

IV.

30 іюня.

Благороднійшій ти изъ людей, брате-друже, мій єдиний Семене! Не треба було бъ тее... та, знать, у тебе стала потилиця глибока, бо брешешъ собі, ніроку, та й не схаменесся. Ну, скажи по-правді, чи есть та великая душа на світі, окроме твоєї благородної душі, щобъ згадала про мене въ далекій неволі, та ще й 15 карбованцівъ дала? Нема теперь такихъ великихъ душъ на світі; може и були коли-небудь, та въ врій полетіли. Одна твоя осталася міжъ нами зімовать, та тулячись самотня на морозі и сочинила собі поему, да такую сердечную, задушевную поему, що я и досі читаю та плачу. Великий ти поетъ, друже мій Семене! Благодарю тебе всімъ сердцемъ и всімъ помисленіємъ моїмъ. Чимъ, якъ и коли заплачю я тобі за твое истинно-християнське діло! Теперь, кромє слезъ благодарнихъ, нічого въ мене нема. Я—євнцій въ полномъ смыслѣ этого слова, и не только матеріально,—душою, сердцемъ обнищала. «Отъ що зробила зъ мене проклятая неволя! трохи-трохи не ідіота. Десятый тодъ не пишу, не рисую и не

читаю навіть нічого; а якби ти побачивъ, межъ якимъ людомъ верчуся я оці десять літъ. Та не дай, Господи, щобъ и приснился тобі коли-небудь такі недолуди, а я у їхъ звъ кулакѣ снжу, — давають, безъ всякого милосердія давають, а я повиненъ ще и кла-вятьця. а то візьме разомъ, та й раздавить, якъ ту вошу межъ ног-тями. До тяжкого горя привівъ мене Господь на старість, а за чії гріхи? ей-же-Богу не знаю.

Два, чи може вже и три, годи тому буде, якъ писавъ я до тебе друже мій єдиний, и до Ієхима, але одвіту не получивъ; думавъ що письма мої пропали де-небудь. Або... прости мене, друже мій єдиний! була и така думка, що може ви мене занехаяли... ажъ бачу, що Богъ мене ще не покидає.

Якъ побачишъ Ієхима, то поклонися ему гарненько одъ мене и проси ёго, — нехай вінъ, ради святого Апполона, пришле мені хочъ маленький болванчикъ (статуетку), або барельєфъ який не-будь изъ купидоновъ своєї фабрики гальванопластичеської. Ему воно не дорого коштуватиме, а мені буде великий подарокъ. Ще позаторікъ заходився я бувъ ліпити изъ воску—и нічого не вдіявъ, тимъ, що передъ очима нема нічого доброго скульптурного, а якъ би Ієхимъ приславъ мені що-небудь, то я бъ знову заходився коло воску. Нудьга, крий мати Божа, яка нудьга сидіть склавши руки, и такъ сидіть дні, місяці и годя. О Господи, сохрани всякого чоловіка отъ такої живої смерти!

Клапюся твоїй добрій жіночці, цілую твое єдине дитя, и плачу разомъ зъ вами о погребеніі вашої Александри. Прощай, друже мій єдиний, не забувай безталанного, серцемъ преданного тобі земляка твого, *Т. Шевченка*.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Отрывокъ тринадцатый.

19 марта 1858.

Въ 10 часовъ утра вышли мы съ Михайломъ Семеновичемъ изъ дому и, не смотря на воду и грязь подь ногами, обходили пѣшкомъ по-крайней-мѣрѣ четверть Москвы. Я не видалъ Кремля съ 1845 г. Видъ новаго дворца его много обезобразилъ, но онъ все-таки оригинально-прекрасенъ. Храмъ Спаса вообще, а главный куполъ въ-особенности, безобразенъ. Крайне-неудачное громадное произведение, точно толстая купчиха въ золотомъ по-войникѣ остановилася на-показъ среди Бѣлокаменной. Изъ Кремля прошли мы на Большую Дмитровку. Зашли къ Еленѣ Константиновнѣ Станкевичъ, моей старой знакомой, напился чаю, отдохнули и пошли въ книжный магазинъ Н. М. Щепкина. Изъ магазина возвратилися опять къ Станкевичъ, гдѣ я встрѣтилъ еще одну мою старую знакомую, Олимпіаду Ивановну Миницкую. Пообѣдали у Станкевичъ и въ 6 часовъ вечера благополучно, пѣшкомъ же, возвратилися во-свои, дваясь бывшему.

20 марта.

Мой неразлучный спутникъ в чичероне М. С. сегодня ставилъ себѣ банки, и я одинъ, отъ 10 до 4 часовъ, мѣсилъ Московскую грязь. Поутру велѣлъ я кучеру вымазать сапоги добрымъ дегтемъ; вооружился и по Тверской отправился въ Кремль. Любовавшись старымъ красавцемъ Кремлемъ, прошелъ я къ юному некрасавцу Спасу, съ цѣлю посмотрѣть скульптурныя работы.

Но меня и на дворъ не пустили. — »Не приказано», сказалъ сторожъ. Я ему не противорѣчилъ и возвратился въ Кремль. Полюбовавшись еще разъ старикомъ, вышелъ я на Ильинку и потомъ на Покровку. Зашелъ къ А. А. Сапожникову, моему спутнику изъ Астрахани до Нижняго. Боленъ — никого не принимаетъ. И хорошо дѣлаетъ, потому что я весь облѣпленъ грязью. Распросилъ у будочника дорогу къ почтамту и пошелъ тихонько къ Мокрицкому. Отдохнуль у него, полюбовался эскизами незабвеннаго друга моего покойнаго Штернберга, и пошелъ къ уральскому козачинѣ Савичу. Взялъ у него »Лѣтопись Величка», которую онъ получилъ отъ О. М. Бодянского, два года тому назадъ, для пересылки (мнѣ) и держалъ у себя — самъ не знаетъ, съ какими намѣреніемъ. Отъ Савичева зашелъ въ харчевню, напился чаю съ кренделями, и Страстнымъ бульваромъ вышелъ на Дмитровку. Потомъ къ старому Пимену, и ровно въ 4 часа пришелъ домой.

Вечеромъ М. С. былъ готовъ на новые подвиги и мы отправились къ Станкевичамъ. Весело, нецеремонно поболтали о Малороссіи, о дняхъ минувшихъ, и на разставанье В. А. Станкевичъ подарилъ мнѣ экземпляръ стихотвореній Тютчева.

21 марта.

Въ 10 часовъ утра, не пѣшкомъ, а въ пролеткѣ, пустились мы съ М. С. Москву созерцать. По дорогѣ заѣхали къ сыну его Николаю. Выпили по стакану чаю и потягли далѣе. Заѣхали также по дорогѣ къ Кетчеру, встрѣтили тамъ Бабста. Кетчеръ подарилъ мнѣ всѣ изданія своей компаніи, кромѣ своего перевода Шекспира: онъ еще въ типографіи; а Бабстъ подарилъ свою рѣчь о умноженіи народнаго капитала, изданіе той же (типографіи) компаніи. Выпили у Кетчера по рюмкѣ сливки и поѣхали къ Якушкину. Хозяина не застали дома, а милѣйшая хозяйка подарила намъ по экземпляру портрета кн. Волконскаго, и мы раскланялись и поѣхали къ Краснымъ воротамъ къ Забѣлну. Это молодой еще человекъ, самой симпатической кроткой фізіономіи, обитающій не въ квартирѣ, а въ библиотекѣ. Онъ не совсѣмъ здоровъ, и я не рѣшился просить его показать мнѣ Оружейную палату, гдѣ онъ служитъ помощникомъ Вельтмана. Отъ Забѣлина

поѣхали мы въ книжный магазинъ Н. М. и тутъ разстался я съ моимъ путеводителемъ.

Грѣшно роптать мнѣ на судьбу, что она затормозила мой поѣздъ въ Питеръ. Впродолженіе недѣли я здѣсь встрѣтился и познакомился съ такими людьми, съ какими впродолженіе многихъ лѣтъ не удалось бы встрѣтиться. И такъ—нѣтъ худа безъ добра.

Вечеръ провелъ у своей милой землячки, М. В. Максимовичъ. И не смотря на страстную пятницу, она, милая, весь вечеръ пѣла для меня наши родныя задушевыя пѣсни. И пѣла такъ сердечно-прекрасно, что я вообразилъ себя на берегахъ широкаго Днѣпра. Восхитительныя пѣсни! Очаровательная пѣвица!

22 марта.

Радостнѣйшій изъ радостныхъ дней! Сегодня я видѣлъ чело-вѣка, котораго не надѣялся увидѣть въ теперешнее мое пребываніе въ Москвѣ. Человѣкъ этотъ—Сергѣй Тимофѣевичъ Аксаковъ. Какая прекрасная благородная старческая наружность! Онъ нездоровъ и никого не принимаетъ. Поѣхали мы съ М. С. сегодня поклониться его семейству. Онъ узналъ о нашемъ присутствіи въ своемъ домѣ, и вопреки заповѣди доктора, просилъ насъ къ себѣ. Свиданіе наше длилось нѣсколько минутъ. Но эти нѣсколько минутъ сдѣлали меня счастливецомъ на цѣлый день и навсегда останутся въ кругу моихъ самыхъ свѣтлыхъ воспоминаній.

Послѣ постнаго обѣда въ Троицкомъ трактирѣ, отправился я домой съ намѣреніемъ приготовиться къ ночному Кремлевскому торжеству. Намѣреніе мнѣ не удалось, въ 11 часовъ я отправился въ Кремль. Еслибы я ничего не слышалъ прежде объ этомъ торжествѣ, то можетъ-быть оно бы на меня и произвело какое-нибудь впечатлѣніе, — теперь же ровно никакого. Свѣту мало, звуку много, отсутствіе малѣйшей гармоніи и ни гѣни пзящнаго.

Въ 3 часа возвратился домой и до 9 часовъ утра спалъ сномъ праведника.

23 марта.

Христось воскресъ!

Въ семействѣ М. С., торжественнаго обряда и урочнаго часа для разговѣнья не уставлено: кому когда угодно. Республика! Ху-

же—анархія! еще хуже—кощунство! Отвергнуть вѣками освященный обычай—обжираться и опиваться съ восходомъ солнца!

Въ 10 часу пришелъ къ М. С. съ праздничнымъ поклономъ актеръ Самаринъ и сообщилъ ему миленькую эпиграмму Щербины, которую присемъ и прилагаю.

Боже! въ какомъ я теперь упоеніи
Съ «Вѣстникомъ Русскимъ» въ рукахъ.
Что за прекрасныя стихотворенія —

Ахъ!

Тутъ Данилевскій, Плещеевъ таинственный,
Майковъ нашъ «люгеръ-поэтъ». —
Лучше же всѣхъ несравненный, единственный
Фетъ!

Много нелѣпостей здѣсь патетическихъ,
Множество «разъ» посреди.
Много и рифмъ... но красотъ поэтическихъ—
Жди!

24 марта.

Еще разъ видѣлся съ Сергѣемъ Тимофеевичемъ Аксаковымъ и съ его симпатическимъ семействомъ и еще разъ счастливъ. Очаровательный старецъ! Онъ приглашаетъ меня къ себѣ въ деревню, на лѣто, и я, кажется, не устою противъ такого искушенія. Развѣ воспрепятствуютъ.

Отъ Аксакова заѣхали къ В. Н. Репниной, а отъ нея къ актеру Шумскому. Вкусили священной пасхи съ вестфальской колбасой и поѣхали къ Станкевичамъ. Не застали дома. Отправились въ книжный магазинъ Н. М. Щепкина и Комп.; гдѣ и остались обѣдать. Обѣдъ былъ званый: Н. М. праздновалъ навоселье своего магазина и по этому случаю задалъ пиръ московской учено-литературной знаменитости. И что это за очаровательная знаменитость! Молодая, живая, увлекающаяся, свободная! Здѣсь я встрѣтилъ Бабста, Чичерина, Кетчера, Мина, Кроненберга-сына, Афанасьева, Станкевича, Корша. Круже и много другихъ; я встрѣтился и познакомился съ ними какъ съ давно-знакомыми родными людьми. И за всю эту полную радость обязанъ я моему знаменитому другу, М. С. Щепкину.

Въ 8 часовъ вечера отправились къ купцу Варенцову, музы-

канту и любителю искусствъ. Тутъ встрѣтился я съ нѣкоторыми московскими художниками и музыкантами, и послушавши Моцарта и Бетговена и другихъ великихъ представителей слышимой гармоніи, въ 11 часовъ удалился во-свояси дивяся бывшему.

25 марта.

Многоуважаемый М. А. Максимовичъ задалъ мнѣ обѣдъ, на который пригласилъ, между прочими, и ветхихъ доньми товарищей своихъ, Погодина и Шевырева. Погодинъ еще не такъ старъ какъ я его воображалъ себѣ. Шевыревъ старше. — — Сладкій старичекъ. Въ концѣ обѣда амфитріонъ прочелъ въ честь мою стихи собственного сочиненія. А послѣ обѣда милѣйшая хозяйка пропѣла нѣсколько малороссійскихъ пѣсень, и восхищенные гости разошлись кто куда, а я заѣхалъ къ Сергѣю Тимофеевичу Аксакову, съ намѣреніемъ проститься. Онъ спалъ и я не имѣлъ счастья облобызать его сѣдую прекрасную голову. До 9 часовъ пробылъ я у Аксаковыхъ и съ наслажденіемъ слушалъ мои родныя пѣсни, пѣтыя Надеждой Сергѣевной. Все семейство Аксаковыхъ непритворно сочувствуетъ Малороссіи и ея пѣснямъ и вообще ея поэзін. Въ 9 часовъ съ Иваномъ и Константиномъ Аксаковыми поѣхалъ я къ Кошелеву, гдѣ встрѣтился и познакомился съ Хомяковымъ и со старымъ кн. Волковскимъ. Кротко, безъ малѣйшей желчи, рассказалъ онъ мнѣ нѣкоторые эпизоды изъ своей 30-лѣтней ссылки.

26 марта.

Въ 9 часовъ утра разстался я съ М. С. Щопкинѣмъ и съ его семействомъ. Онъ уѣхалъ въ Ярославль, а я, забравши свою шизерію, поѣхалъ къ желѣзной дорогѣ и въ 2 часа, закупоренный въ ваговѣ, оставилъ я гостепрїимную Москву. Въ Москвѣ болѣе всего радовало меня то, что я встрѣтилъ въ просвѣщенныхъ москвичахъ самое теплое радушіе лично ко мнѣ и непритворное сочувствіе къ моей поэзін, — особенно въ семействѣ С. Т. Аксакова.

27 марта.

Въ 8 часовъ вечера, громогласный локомотивъ свиснулъ и остановился въ Петербургѣ. Въ 9 часовъ я былъ уже въ квартирѣ моего искрениѣйшаго друга М. М. Лазаревского.

28 марта.

По снѣгу и слякоти пѣшкомъ обѣгалъ я половину города почти безъ надобности. На перепутьи зашелъ въ гостиницу Клея и нашелъ тамъ только-что прїѣхавшаго изъ Москвы Григорія Галагана. Онъ передалъ мнѣ письмо Максимовича съ его стихами, читанными имъ за обѣдомъ 25 марта, записку на полученіе «Русской Бесѣды», и моего, въ Москвѣ обрѣтшагося, *Еретика*, т. е. Яна Гуса, котораго я считалъ невозвратно погибшимъ. Въ 3 часа возвратился я домой и обнялъ моего задушевнаго Семена Артемовскаго, а черезъ полчаса я былъ уже въ его домѣ, какъ въ своей родной хатѣ. Много и многое мы вспомнили и переговорили, а еще большаго не успѣли ни вспомнить, ни переговорить. Два часа мелькнули быстрѣе одной минуты; я разстался съ моимъ милымъ Семеномъ, и въ 6-ть часовъ вечера, вмѣстѣ съ Лазаревскимъ, отправились мы къ графинѣ Н. И. Толстой.

Сердечнѣе и радостнѣе не встрѣчалъ меня никто, и я никого, какъ встрѣлись мы съ моей святой заступницей и съ графомъ Федоромъ Петровичемъ. Эта встрѣча была задушевнѣе всякой родственной встрѣчи. Много хотѣлось мнѣ пересказать ей, и я ничего не сказалъ. Въ другой разъ. Буылкой шампанскаго освятили мы святое радостное свиданіе, и въ 8 часовъ разстались.

Вечеръ провели мы у В. М. Б—л—з—рскаго, моего союзника-сосѣда въ 1847 г. У него встрѣтилъ я моихъ товарищей оренбургскихъ: Сѣраковскаго, Станевича и Сову. Радостная, веселая встрѣча! Послѣ сердечныхъ рѣчей и милыхъ родныхъ пѣсень мы разстались.

29 марта.

Въ 10 часовъ утра явился я казанскимъ сиротой къ правителю канцеляріи оберъ-полциіймейстера, къ земляку моему, И. Н. М. Онъ принялъ меня полуофициально, полуфамильярно. Старое знакомство сказалось въ скобкахъ. Въ-заключеніе, онъ мнѣ посоветовалъ сбрить бороду, чтобы не пропзвести непрїятнаго впечатлѣнія на его патрона, къ которому я долженъ явиться какъ главному моему надзирателю.

Отъ М — цкаго я опять пошолъ гранить уже высушенную

мостовую и упражнялся въ семь хитромъ погодѣль до 12-ти часовъ, а въ 12 часовъ съ М. Лазаревскимъ поѣхали къ Василью Лазаревскому. На-удивленіе симпатическіе люди эти прекрасные братья Лазаревскіе, и всѣ шесть братьевъ, какъ одинъ. Замѣчательная рѣдкость. Василь принялъ меня какъ давно невиданнаго своего друга. А мы съ нимъ въ первый разъ въ жизни встрѣчаемся: отъ землякъ, такъ землякъ!

Вечеромъ отправились мы въ Циркъ-театръ, смотрѣть и слушать живописную лекцію геологіи профессора Роде. Лекція мірозданія прекрасна. И астрономическія картины почти не лишни, но къ чему эти аляповатые, суздальскіе виды городовъ и зданій, оскорбляющихъ искусство? и къ чему эти живые, вертящіе ситцевые узоры, оскорбляющіе науку? Странно! а еще болѣе странно то, что публика рукоплещетъ этой балаганной пошлости. Толпа. Да еще столичная толпа!

30 марта.

Заказалъ фотографическій портретъ въ шапкѣ и тулупѣ для М. А. Дороховой. Искалъ квартиру Бабста и не нашелъ. Жаль. Не смотря на возмутительную погоду, прошелъ на Васильевскій Островъ, зашелъ къ художнику Лаврову и отъ него узналъ о смерти Павла Петровскаго. Отвратительная новость! Бѣдная старуха-мать, она не переживетъ этой страшной новости.

Вечеромъ графиня Н. П. представила меня своимъ знакомымъ собравшимся у нея въ этотъ вечеръ порядочной толпой. Онѣ привѣтствовали меня, какъ давно ожиданнаго и дорогаго гостя. Спасибо имъ. Боюсь — какъ бы мнѣ не сдѣлаться модной фигурой въ Питерѣ. А на то похоже.

31 марта.

Съ художникомъ Лукашевичемъ былъ въ Эрмитажѣ. Новое зданіе Эрмитажа показалось мнѣ не такимъ, какъ я его воображалъ. Блескъ и роскошь, а изящества мало. — —

Въ три часа возвратился домой и привелъ себя въ горизонтальное положеніе, какъ вошелъ ко мнѣ мой старый незабытый, но изъ виду потерянный, знакомый и щирый землякъ Л. Н. Дзю-

бинъ. Вспомнили старину и отправились въ отель »Парижъ« объѣдать. Послѣ объѣда прошлись по Невскому и на сегодняшній день разстались.

Вечеръ провелъ у Семена.

1 апрѣля.

Обманываютъ и обманываются. Хорошо, еслибы это случилось только перваго апрѣля.... Откуда взялъ свое начало этотъ нелѣпный обычай?

Долго шлялся по Невскому Проспекту безъ всякой цѣли. Потомъ прошелъ на Бассейную, нашелъ квартиру Кокорева, а самого хозяина не нашелъ дома. Обѣдалъ у Б-л-з-рскаго. Послѣ объѣда получилъ записку отъ графини Н. И. и вечеромъ отправился къ ней. Никакой экстренности. Ей просто хотѣлось меня видѣть. Доброе созданіе! Къ графинѣ заѣхалъ Сошальскій и увезъ меня къ пмянниці, землячкѣ М. С. Кржисевичъ. Мы съ нею не видалися съ 1845 г. — едва замѣтно постарѣла. На-удивленіе землячка!

2 апрѣля.

Въ 1 часу Сошальскій повезъ меня къ землячкѣ Ю. В. С — вой. Я зналъ ее навивной, милой институткой въ 1845 году. А теперъ — барыня! — Отъ С — вой заѣхали къ Градовичу — тоже старый знакомый. Отъ Градовича зашелъ я, уже безъ Сошальскаго, въ Палкинъ трактиръ: пообѣдалъ и отправился домой.

Вечеромъ, въ Циркѣ-театрѣ смотрѣлъ и слушалъ »Бронзоваго Коня.« Великолѣпная постановка, и больше ничего. Одинъ старикъ Петровъ и Семенъ со славою поддержали Бронзоваго Коня. А прочее — чепуха.

3 апрѣля.

НАВУХОДНОСОРЬ.

(изъ Беранже, В. Курочкина.)

Въ давнопрошедшіе вѣка, и проч.

Только-что успѣлъ я положить перо, дописавши послѣдній куплетъ этого прекраснаго и мѣткаго стихотворенія, какъ вошелъ

ко мнѣ Каменецкій, за нимъ Сиряковский, а за нимъ Круневичъ, въ заключеніе— Дзюбинъ, который и пригласилъ меня обѣдать. Вотъ тебѣ и письма! Нужно гдѣ нибудь спрятаться.

Послѣ не совсѣмъ умѣреннаго обѣда, вышли мы на улицу и пройдя нѣсколько шаговъ, встрѣтили мы вездѣсущаго, вѣчнаго— Элькана. Послѣ продолжительной прогулки, мы съ нимъ разстались, и по его указаніямъ, пошли искать квартиру актера Петрова и, разумѣется, не нашли. По дорогѣ зашли къ Бенедиктову. Встрѣтилъ онъ меня непритворно радостно и, послѣ разнородныхъ разговоровъ, онъ, по моей просьбѣ, прочиталъ намъ нѣкоторыя мѣста изъ *Собачьяго Пира* (Барбье), и теперь только я увѣрился, что этотъ великолѣпный переводъ принадлежитъ дѣйствительно Бенедиктову.

4 апрѣля.

Каменецкій сообщилъ мнѣ всѣ мои сочиненія, переписанныя Кулишемъ, кромѣ *Еретика*. Нужно будетъ сдѣлать выборъ и приступить къ изданію. Но какъ мнѣ приступить къ цензурѣ?

Въ 3 часа пообѣдалъ съ Дзюбинымъ, тоже не совсѣмъ умѣренно, и вечеръ провелъ у Семена.

5 апрѣля.

Пріѣзжіи Смаковскій просятъ меня обѣдать съ нимъ и съ Дзюбинымъ. Я спалъ; меня, спасибо, не будили. И я, подъ предлогомъ болѣзни, не поѣхалъ на лукулловскій обѣдъ. Богъ съ нами; съ непривычки можно серьезно захворать. Вечеръ провелъ у Галагана.

6 апрѣля.

Имѣлъ великое несчаствіе облачиться во фракъ и явиться къ своему главному надзирателю графу Ш. Онъ принялъ меня просто не форменно, а главное, безъ приличныхъ случаю назиданій, чѣмъ сдѣлалъ на меня выгодное для себя впечатлѣніе.

При этомъ удобномъ случаѣ познакомился съ женою правителя канцеляріи оберъ-полиціймейстера, И. Н. Мокрицкаго. Она урожденная Свичка и настоящая моя землячка. Мы съ нею встрѣтились, какъ старые знакомые

Разставшись съ милѣйшей землячкой, прошолъ я въ академію художествъ на выставку. Пейзажи, преимущественно передъ другими родами живописи, мнѣ бросились въ глаза. Каламъ имѣетъ сильное вліяніе на пейзажистовъ. Самого Калама двѣ вещи на перваго достоинства.

Вечеръ провелъ у графини Н. И., слышалъ въ первый разъ игру Антонія Контскаго, и лично познакомился съ поэтомъ Щербиню.

7 апрѣля.

Было намѣреніе съѣздить въ Павловскъ, къ старику Бюрно. Но этому доброму намѣренію невинно поперечилъ художникъ Соловьевъ, къ которому я зашелъ по дорогѣ, пробылъ у него до 4 часовъ и опоздалъ на желѣзную дорогу. Непростительная разсѣянность!

Вечеромъ пошли съ Михайломъ до Семена и не застали его дома.

8 апрѣля.

Воспользовавшись хорошою погодою, пустился я пѣшкомъ въ Семеновскій полкъ искать квартиру Олейникова. Квартиру нашелъ, а хозяина не нашелъ и прошелъ въ Бассейную къ Кокореву. И сего откупщика-литератора не нашелъ дома. По дорогѣ зашелъ на Литейную къ Василью Лазаревскому, отдохнулъ немного и пустился, пѣшкомъ же, въ большую Подъяческую, къ Семenu, обѣдать. Послѣ обѣда вышли на улицу и случайно зашли къ обѣдному безталанному генералу К.

Вечеромъ зашелъ къ Круневичу, къ моему соизгнаннику, и между многими поляками встрѣтилъ и людей русскихъ, между которыми и двѣ знаменитости, графа Толстого и защитника Севастополя, генерала Хрулева. Послѣдняя знаменитость мнѣ показала приборкавою.

9 апрѣля.

10 апрѣля.

Посѣтилъ московскаго знакомаго, нѣкоего Безобразова. Потомъ Рамазанова и Михайлова. Хотѣлъ пройти на выставку, да

не удалось: помѣшали. Смотрѣлъ въ Циркъ-театрѣ *Москаля-Чаризника*. Очаровательный Семень! а прочіе — чужь.

11 апрѣля.

Поручилъ Каменецкому хлопотать въ цензурномъ Комитетѣ о дозволеніи напечатать *Кобзаря* и *Гайдамакъ*, подъ фирмою: »Поэзія Т. Ш.« Что изъ этого будетъ?

Зашелъ по пути къ пѣвцу-актеру Петрову. Овъ только потолстѣлъ. А она—увы! Изъ мильенкой Анны Яковлевны сдѣлалась почтенная, но все-таки милая старушка. Непрочный полъ! Забѣжалъ къ Семену, выпилъ рюмку водки и пошелъ къ К. обѣдать. Скучно и грязно, какъ у стараго холостяка и въ добавокъ у военнаго. Вечеромъ у Б-л-з-рскаго слушалъ новую драму Совы и съ успѣхомъ доказалъ Сѣраковскому, что Некрасовъ не только не поэтъ, но даже стихотворецъ аляповатый.

12 апрѣля.

Свѣгъ, слякоть, мерзость. Не взирая на все это, отправились мы, т. е. я, Семень и М. Лазаревскій, въ академію смотрѣть выставку. Во-избѣжаніе простуды завернули къ Смурову, выпили по рюмкѣ джину и проглотили по десятку устриць. Съ выставки пошли мы на званый обѣдъ къ графинѣ Н. И., данный ею своимъ близкимъ многочисленнымъ пріятелямъ, по случаю моего возвращенія. За обѣдомъ графъ О. П. сказалъ коротенькое слово въ честь милостиваго царя. А въ честь моего невольнаго долготерпѣнія сказалъ почти-либеральное слово Николай Дмитріевичъ Старовъ, потомъ Щербина и, въ-заключеніе, сама графиня Н. И. Мнѣ было и пріятно и вмѣстѣ неловко. Я не чаялъ себѣ такой великой чести. Для меня это было совершенно ново. Семень замѣтилъ, что за столомъ всѣ были блѣдны, тощи и зелены, кромѣ несчастнаго изгнанника, т. е. меня. Забавный контрастъ!

Послѣ обѣда, повезъ меня Сошальскій къ землячкѣ М. С. Кржисевичъ, а часу въ первомъ къ Борелю, а отъ Бореля къ А..., гдѣ я его и оставилъ.

13 апрѣля.

Отъ Н. Д. Старова поѣхали мы съ Семеномъ къ М. В. Остро-

градскому. Великій математикъ принялъ меня съ распростертыми объятіями, какъ земляка и какъ надолго-отлучившагося куды-то своего семьянина. Спасибо ему. Остроградскій съ семействомъ ѣдетъ на лѣто въ Малороссію, — пригласилъ бы, говоритъ, и Семена съ собою, но боятся, что въ Полтавской губерніи сала не хватитъ на его продовольствіе.

Обѣдалъ у Семена; вечеръ провелъ у графини Н. И. Слушалъ стихотворенія Юліи Жадовской. Несчастливая, бѣдная дѣвушка!

14 апрѣля.

Семенъ познакомилъ меня съ весьма приличнымъ юношею — съ В. П. Энгельгардтомъ. Многое и многое пошевелилось въ душѣ моей при встрѣчѣ — съ сыномъ моего бывшего помѣщика. Забвеніе прошедшему! Миръ и любовь настоящему!

Вечеромъ Грицько Галаганъ познакомилъ меня съ Черниговскими земляками — съ Карташевскими. Нежеманные, мылые, настоящіе земляки.

15 апрѣля.

По желанію графини Н. И., представлялся шефу жандармовъ. Выслушалъ приличное случаю, но вѣжливое, наставленіе, и тѣмъ кончилась аудіенція.

Вечеръ провелъ у земляка Трохима Тупиці, гдѣ встрѣтился съ Громекою, авторомъ статьи о *полиціи* и о *взяткахъ*, и познакомился съ старикомъ Персидскимъ.

16 апрѣля.

Грицько Галаганъ пріѣхать просить, записать ему мой *Весенній вечеръ*. (1) Я охотно исполнилъ его желаніе, а онъ, чтобы не остаться у меня въ долгу, записалъ прекрасное стихотвореніе Хомякова. (2)

И. Н. Дзюбна познакомилъ я съ Семеномъ, а онъ, чтобы

(1) Садокъ вишневій коло хати, и проч.

(2) Тебя (Россію) избралъ (Богъ) на брань святую, и проч.

тоже не остаться въ долгу, вздумалъ попотчивать меня какимъ-то молодымъ генераломъ.

Вечеромъ Мей прислалъ мнѣ тотъ самый «Весенній вечеръ», который я поутру записалъ для Галагана, въ русскомъ переводѣ собственнаго издѣлія. Спасибо ему.

НЬЯНИЦЯ.

(СЪ ЗАПИСОКЪ ЮНКЕРА.)

(На-незабудь Ганні Петровні Хриновій).

Пізно у-вечері увійшли ми у село и квартиргери заразь розвели насъ по кватерамъ. Мені, наче на пеню, одвели найпоганійшу, я хочъ бувъ юнкеромъ.

У хаті, окромі батька, жило, якъ кажуть у казці, два сини розумнц, а третій дурень. У кожного зъ розумнихъ було по три, чи по чотирі дитини, инши ревли на припечку, други пищали у колискахъ.

Тільки що я пославсь и бувъ задрімавъ трохи, якъ дурень почавъ кричати не своїмъгласомъ на усю хату, перебивъ мені сонъ, и я вже до світу не спавъ.

У-ранці пішовъ я до капитана и розказавъ ёму свое горе.

Вінъ загадавъ мені йти до отамана, щобъ одвели мені иншу хату.

Прихожу до отамана. Вінъ сидить підпилий изъ якимъсь кумомъ; на столі пляшка и чарка, балакають вони про насъ—москалівъ. «Принесла нечїста мати—каже отаманъ: то було клопіть, а теперъ хочъ тікай світъ за очи. Правду у приказці кажуть: »тату, тату, лізе чортъ у хату!«. Ледве по хатамъ розсажавъ, принайме хочъ теперъ одишу. Я не давъ доказати отаманові и потребовавъ, щобъ одвели мені иншу квартиру.

— Овва! бідна моя голівонька, —застогнавъ отаманъ:—тільки що надіявсь оддыхати, ажъ изновъ лихо. Дежъ мені, паничу, знайти вамъ квартиру—скрізь москали.—Отаманъ узявсь обіручъ за голову.—Куме-Обраме, чи не нараявъ би ти: ихъ благородію квартиру треба. Вони у Селеха стоять, да тамъ чортъ дурня уплодивъ, — спати не дає.

Кумъ Обрамъ піднявъ голову, вичивъ попереду на мене баньки, після почухавъ потилицю, трохи подумавъ и тогді сказавъ: »Постанови

іхъ, куме, у вдови, у Сохвіні, тамъ и хата простірна, и спокійно имъ буде.

— Де вже то імъ у Сохвіні жити: у її й курчати нема; имъ страву треба, а вона й сама мо зъ голоду опухла. Въ її й хата три годя не мазата.

Я сказавъ, щобъ сімъ не клопотались, що я и хату причепурю и істиму свое, аби тільки не тіснота.

— Яка тамъ тіснота,—обіззавсь отаманъ:—хозяйка ніколи у хаті не сидить, волочитця усе; коли вамъ приварку не треба, то я заразъ и одведу васъ.

Привели мене отаманъ изъ кумомъ до Сохвіної хати. Хата стоїть у кінці села, у садочку, біля її нічого нема, ни хлівця, ни клунки, навіть и воріть у дворі. Отаманъ пхнувъ ногою у сінні двері. Двері були не замкнети. Ми увійшли у хату. Хата була велика, изъ кімнатою, тільки облущена, чорна. Стола и ослона не було, обурени лавки лежали долі; на полиці ані горщечка, у вибиті шибки пованісали вітки окаці и бузка.

— Хиба тутъ ніхто не живе,—попитувавъ я отамана.

— Ні, хозяйка єсть,—такъ вона, бачте, п'яниця, все по шинкахъ, та по чужихъ хатахъ тягаєтця, изъ такими жъ якъ сама, а її хата пустою стоїть.

— Ви, добродію, — додавъ кумъ-Обрамъ: — якъ стоятимете тутъ, то пильнуйте, щобъ вона изъ товаришками у васъ чого не вкрала.

— Пусте,—одказавъ я:—що въ мене вкрасти? Житиму тутъ; спасібі вамъ, що мені хоча спокійно буде.

Того жъ дня переніс я свою одежу на нову квартиру. Хозяйки ще не було. Я запаливъ люльку и сівъ у садочку на присьпі. Сівъ и задумавсь. Згадавъ я батька и матеръ, братівъ и сестеръ; якъ весело жилося дома, а тутъ я неначе у тюрмі, ні до кого й слова промовити. До капитана ходити шкода: вінъ дивитця якось неначе зъ неба, слово ласкаве скаже, неначе тій собаці скибку хліба кине. Сижу и сумую; не вгадавъ якъ и сонце зайшло и ватага мене усєго вкрила курявомъ. Скрізь по селу було чутно, якъ реве череда и якъ хозяйки зкликають скотину.

Тимъ часомъ щось забубоніло біля хати. Озірнувся я: нашъ усатий ефрейторъ стоявъ підъ дверима обнявшись изъ якоюсь жінкою. Обидва ледве стояли на ногахъ.

Убачили вони мене. Ефрейторъ, хоча й бувъ п'яний, заразъ покинувъ молодицю и знявъ шапку.

— *Вы, ваше благородіе, — почавъ вінъ, — извольте здѣсь на квартиру стоять, а я пришель посмотрѣть, все ли исправно, чтобы шатація какого, безобразія не произошло, пьянства всякого. Порядокъ, дисциплинное дѣло...*

— *Ступай домой.*

— *Я и пойду; вы, ваше благородіе, капитану не извольте сказывать: мнѣ самому какая охота таскаться, еслибъ не служба.*

Ефрейторъ хитаючи свійшовъ за ворота; а хозяйка полізла у хату. Вона навіть и не попитала мене, черезъ що я въ її хаті, — упала и захропла.

Живу я тиждень, живу й другий, по три дні не бачу хозяйки; якъ же прийде до дому, то або п'яна, або наведе изъ собою пьяницъ неприбореннихъ: гарнидеръ, зикъ, галась, хочъ зъ хати тикай; та се ще нічого; а то инколи, якъ прийде сама, то доводитця тикати відъ її, наче прегарному Іосифу відъ Пентефрихи. Добре що у мене була не єгипетська одежа, а солдатська шинеля.

Я привісивъ якъ кімнатнімъ дверямъ замокъ и почавъ зачинятись відъ Сохвиі. Мені й дивитись було на її гідко: разъ-у-разъ розхрістана, очипокъ на бакирь, хустка, колись була чорна изъ габою, теперъ стала руда, сорочка якъ у цигана-ковала, патли вісать, лице не вмите, шея, хочъ ріпу сій. Не легко було пізнати, скільки літъ хозяйці, по її жовтому, худому виду. Тільки чорні брови не злиняли, та темно-сині очі, якъ не були залити горілкою, пекли наче огнемъ, або дивились ласкаво и зъ любовію, и хіба тільки печаль, та мука, а не злоба, світилася въ їхъ.

Не разъ бачивъ я, якъ плакала нишкомъ Сохвиія, а то було ухопить де-небудь чужу дитину, візьме її на руки, цілує, жалує, пригортає, а слѣзи тимъ часомъ зъ очей такъ и ринуть. Часто чула вона відъ людей нашішки, та доганки, а нікого було не вилає, — мовчить и йде собі геть. Разъ якось увійшовъ я у хату, — бачу — сидить хозяйка на лаві коло вікна, дивитця у садочокъ и плаче.

— Чого ти плачешъ, Сохвиє? спитавъ я. Такъ, нудно, — одказала вона, втираючи слѣзи: — горілки душа бажає, а нема за що купати, шинькарка на віру не дає, такъ и плачу.

Легко було постерегти, що не того плаче Сохвиія.

— Оце такъ! — кажу, — черезъ се та плакати? постривай лишень, я заразъ унесу. Вищемо й повеселішаємъ.

— Чому не повеселішаю, якъ випью?

Я унісь пляшку, чарку, насипавъ собі, винивъ трохи и підіісь хозайці повну чарку, трохи що не зъ осьмуху.

Вона випала її не по-жіночи, — прикоштовуючи, а однимъ замахомъ.

— Ось якъ у насъ пьють — по московски!

— Чого се ти плакала? скажи мені.

— Того, що мое житте гірке, то я плачу собі; якъ заплачу, або чарку — другу випью, то неначе й полехшає.

— Хіба мало кому житте гірке, та не всі жъ журятця якъ ти. Чого тобі треба? може я поражу, або пособлю чимъ небудь.

Сохвия не дала мені доказати:

— Інши не журятця такъ якъ я, бо вони мо зроду долі не мали, такъ и не звикли, а я... Хіба я такъ колись жила? Э, та що згадувати! не вернетця, тільки серцю важче буде. Теперъ, бачите, усі однихнули мене відъ себе; усяке сміетця, лає, а за що? хіба я кому що зробила? нікому не бажаю я лиха. Колись то було до кого пригорнутись мені, да бодай не було, мо бъ я счасливіша була: а теперъ що я? — п'яниця!

Сохвия випила ще дві чарки; тогді тільки навівъ я її на ладъ и ось що почувъ:

Матери я не зазнаю; кажуть, умерла вона того жъ дня, якъ мене породила; я у її ще перша дитина була. Цілий день лежала я негодована; тільки на другий день надумавсь батько, та й пішовъ до старого пана; хочъ козакамъ до ёго діла не було, а разъ-у-разъ за порадою ходили, бо панъ се любивъ; навчить було, якъ що зробити, та ще й чарку горілки піднесе. Якъ умеръ, такъ панські люде раділи, а козаки усімъ селомъ ёго зъ церкви проводили, навіть инши й плакали, бо багато пособлявъ вінъ козакамъ: кому грошей позичить, кому пропасницю прожене, кого зъ суду визволить. Добрий панъ бувъ: багато людей ёму дякує... да бодай ёму шідъ землею важко, — черезъ ёго я на світі живу, та муку терплю. Прийшовъ до ёго батько та й каже: «Ось така да така річъ: умре дитина безъ матки» — а панъ козу й подаровавъ. Тая гаспедова коза мене й вигодувала на горе, та на муку. Незабаромъ після матки вмеръ дідъ, а батько у-друге оженивсь, розледащівъ, кажуть — ёму такъ зроблено було, — почавъ тягатись такъ, якъ я грішна, та й вмеръ. Мені тогді десятый годъ пішовъ. У моєі мачухи дітей не було (теперъ за другимъ чоловікомъ — тожъ нема), до роботи вона не охоча — такъ було усе зо мною

граетця: убере мене у квітки, або заплете якось чудно, посадить передь собою на ослоні, дивитця та й сміетця: «чи знаєш ти, дівко» каже було, «що якь підростешъ, то гарнійшої надъ тебе у світі не буде». Або пряде, та цілий день співає, та й голось у її добрий бувъ, а я усе сижу та слухаю. То вона й каже: «ледащо зъ тебе буде! пряди, битиму». Я було й питаю: за що жъ ти, мамо, битимешъ? Вона було й скаже: а же жъ мачухи разъ-у-разъ бьютця; такъ и мені треба робити, якъ люде». Скаже се, та й засміетця. А ни разочку не била мене, така жалослива була. Попереводивъ батько худобу, зѣмли позаставлявъ, та й вмеръ. А тутъ ёго менша сестра заміжъ пішла. Мачуха тожъ. Тітка изъ чоловікомъ и перебралась жити на батьківъ ґрунтъ, бо се материзна, такъ на тітку частка впадала.

Тітка не въ мачуху була. Почали у її діти плодитись: та все якись плохи, разъ-у-разъ було-занедужає дитина, а далі и вире. Нажила я клоцітъ изъ імі. И по хозяйству за скотиною порайся и за дїтьми; а зодягає тітка катъ-зна-якъ; зимою безъ чобітъ ходила. А я вже чи-мала стала, шонадцятий годъ, чи що, пішовъ. Дядько Федько (матчинъ братъ) каже: «Якъ тобі, Сохвие, тітці дурно робити? тибъ лучше де нанялась.» Насіли на мене думки, та гадки; бачу що правду каже дядько, та не хочетця батьківський курінь кидати. Хочъ якъ важко дома, а сумно міжъ чужні йти. Одначе довелось мені й наймицтва спитати. Попобіла якось тітка, — я у нашого дяка й нанялась. Два годи вибула я въ їхъ. Нічого казати, люде гарні були; да тільки отъ-що. Пряду, було, а дякъ сяде коло мене да співає, а я підсобляю; якъ же збрешу що, вінъ и довбне пучкою у голову, — такъ ніколи якъ що черезъ ладъ мудре співає, такъ ажъ голова опухне. Колябъ не се, такъ усімъ би добре було. Отбула я два годи, де-що придбала и зновъ до-дому. Се чи не у м'ясиці було; а у Петрівку вже зуспіла мене лихая година.

Ходила я по людяхъ заробляти: якось поляю у Шевчихи на городі, — (вона паньська жінка; а у насъ паньщане живуть округъ паньського двора; за її тиномъ и починалась паньська ливада: черезъ ворьє перелізти, заразъ и въ ливаду.)

Полю та співаю. Бачу—щось ходить по ливаді; мені оддалікъ показалось пеначе окономъ; того я кільки разівъ бачила, такъ я й не придивляюсь гараздъ. Зновъ нахилилась, та й полю; не вгадала, якъ воно икъ самому тину шидійшло, та на ворьечку й сіло. Я співаю та й не бачу, що вінъ позаду сидить, а далі и озирнулась: хтось незнаёмий, паничъ; мені якось соромно стало, я нахилилась зновъ, та вже годі співати.

Вінъ и озвавсь; у мене ажъ у серці похолонуло.

— Чому се ти не співаєшь, — питає: мене злякалась? Ти гарно співаєшь; співай, я слухатиму.

Я мовчу та дріжу, сама не знаю чого.

— Ось яка лиха, — каже вінъ: — не хоче до мене слова промовити! хйба въ тебя язика нема?

Де й страхъ мій дівся. — Ні, — кажу — язигъ е, та що жъ я вамъ казатиму?

— А скажи жъ: чия ти?

— Батькова та матчина, — кажу, та думаю: чого се вінъ до мене присіпався? чи не одв'язне, якъ такъ одкажу.

— Батька й матку якъ-небудь же звали? — каже вінъ.

— Батько, — кажу, — бувъ Яківъ, а мати Параска. (Збрехала: батька Левкомъ, а матку Марусею звали).

— Тебе жъ якъ зовуть? — питає вінъ, та пеначе всміхаєтця.

— Ось, — думаю, — нахаба... Солоха, — кажу.

— Де жъ ти живешъ?

Бачу, що не дурно вінъ питає про всячину, та й дивитця на мене, якось не звичайне.

— Далеко, на самому краї, відці не видно, — одказала я, та знялась пішла не озираючись. Вінъ щось ще гукавъ, та я не чула.

Питаю у-вечері Шевчиху, що се за панъ такий по ливаді похожавъ.

— Се, — каже, — нашъ паничъ; вінъ десь служить, такъ до-дому одпустили.

Минуло день десять; я й про паиича и про наши баляки забула. А вінъ не забудь! мабуть я ёму міцно підъ мислі підпала.

Живе у насъ на селі кравецъ Степанъ, панський чоловікъ; то все бідкався, та плакавъ, що їсти нема чого; а якъ волю прочитали, такъ де въ ёго и гроши узялись: торгує усячиною, неначе жидъ, людямъ гроши підъ заставу позичає, замість своєї халупи, що мо десять годъ лисицями держалась, хати супротивні поставивъ, живе неначе купецъ, або панъ який, чай у-ранці и у-вечері пьє; помошників собі понаймавъ, — тні на усіхъ панівъ, що округа живуть, шяють, а вінъ більшъ тільки порядкує....

Степана сёго ще малимъ у панський двіръ узяли; бувъ вінъ довго тамъ у будинкахъ за попихача, а тогді и паничъ малимъ бувъ, отъ вони игрались разомъ, неначе одного заводу; а туди далі, постерігъ старий панъ, що Степанъ балуетця, та й отдавъ ёго у науку, у Кнівъ, до кравця.

Повернувся він із Кніва и зновъ у панському дворі живъ. Парубковавъ вінъ годівъ зо три. Що вінъ за се уремя дівчатъ поподуривъ: наданий на все бувъ, чи танцювати, чи на скрипці, чи на гармоні; пісні було усе якись кумедни, московські співає.

Дівчата було за нимъ слідомъ бігають; а вінъ було до сиріть, або до вбогихъ, и не кидаєця: «сі, — каже, мені й за вухомъ не сверблять, а хозийська дочка хоча й нагодуе и настояванки для мене вкраде. «Одна чумакивна такъ у ёго укохалась, що якъ батько не оддавъ за ёго, пішла та въ клуні на сволоку й зависилась; добре хоча у время отчепили, що не пропала.

Далі Степанъ оженився; а якъ старий панъ вмеръ, вінъ и перейшовъ на село, на батьківський грунтъ.

До сёго Степана и кинувъ паничъ. — Ти, — каже, — Степанъ, мені змалку товаришомъ бувъ, пособи у такій притузі; уподобавъ я дівку, — якъ би її підманити?

— Якъ жъ? — питає Степанъ.

Паничъ и каже: — Зовуть Солохою, батько Яківъ, мати Параска, живе на самому кінці села.

Думавъ, думавъ Степанъ: «не знаю, — каже, — такої; хйба чи не знає жінка.

Покликали й кравчиху, вона тожъ зъ дворокъ була, така жъ пронозувата, якъ и чоловікъ, неначе ихъ чортяка спаровавъ.

— Не знаю, — каже, — такої. Та де жъ ви її бачили?

Паничъ и каже, що на Шевчисіному городі полола.

— Значить вбога, — каже Степанъ, — се намъ наручъ; та чия жъ вона? Думали-гадали вони зъ жінкою, ні якъ на мене не нападуть. А паничъ и каже: «якъ знаєте, а щобъ довідались.

Якъ тутъ довідатись? Ажъ Степанъ надумавъ, та й каже жінці: Ось-що: сходи ти буцімъ то за якимъ діломъ до Шевчихи, та скажи, що руку забила, полоти нездужаєшъ, нехай тобі половницю нарає.

Побігла кравчиха до Шевчихи: — Чи не бачила, тітко, моєї телиці, десь проклята забігла?

— Не бачила, — каже Шевчиха.

— Отъ лиха година! тутъ, бідна моя голівонька, зовсімъ нездужаю, бовдуръ назала, та впала, забилась мідно и руками нічого робити не вгодна. Городъ чисто увесь зарісь, треба половницю наняти, ніколи не наймала, а тутъ и бігати нездужаю. Ви, тітко, разъ-у-разъ наймаєте, чи не нараяли бъ кого, хто добре поле? хоча бъ мені не клопотатись....

Шевчиха на мене и вказала.

— Хйба-жъ вона наймаецця? — питає Степаниха.

— Отъ-це въ мене, — каже Шевчиха, — на тому тижні, у пятницю, чи що, полола.

Степанисі тільки того й треба; подяковала, та заразъ изъ хати. Прибігла до дому, вже й одужала; а паничъ изъ Степаномъ дожидали.

— Вамъ, паничу, — каже, — дівка мабуть набрехала: у пятницю у Шевчиха полола не Солоха, а Сохвия Нестеренкова; її батько Левко бувъ, вона сирота, въ її ни батька, ни матки.

— Отъ, проклята, — каже паничъ: — одурила мене! що жъ, якъ ти, Надеждо, надієся: можно підъ її підійти, чи ні?

— И підъ чорта підійти можно, — озвавсь Іванъ: — кінъ іногді який дикий, а обговтують.

— Кінъ конемъ, — каже жінка, — а до дівки імъ добратись не легко: се не парубокъ.

— Кажи ти мені! *побачить пятака, такъ схоче и не така;* а се: хойзиска дочка, чи що? наймичка, їй и Богъ загадує.

— Не пятака, — каже паничъ, — а пядесять карбованцівъ дамъ, аби була моя.

— Підождіть грохи, — каже Степанъ: Надежда покличе її завтра, а ви у-вечері навернітця, піднесемо їй горілки, та тоді гроши покажемо; мо й нашихъ рукъ не мине.

У-ранці, ще й череди не прогонили, прибігає до насъ Надежда: — приходь, — каже, — до мене полоти.

Мені, звісно, де не робить, то робить.

— Добре, кажу: прийду.

Прийшла я до Надежди. Полемо; а вона цілий день мені теревені жене: якъ вона якусь панську дівку знала, що її охвицеръ уподобавъ, викупивъ, велику за її сльу грошей давъ, а після й оженивсь; якъ вона панією приїздила, у колясці, що попереду усі люди сь тоєй дівки сміялись, а після здивовались усі. Цілий день усячину мені розказувала. Страву таку наготовила, що хочъ би панамъ: борщъ изъ гускою, кашу зъ молокомъ, и по осьмусі передъ обідомъ випили.

Не вгадаа я, якъ и осмеркло. А вечера ще не поспіла. Задлялась я, вже зовсімъ темно, ратаї зъ поля поприїздили, вже й люде спати полягали, а ми ще не вечеряли. Я й кажу Степанисі: «не хочу вечеряти; пійду й такъ до-дому, бо вже не рано; тітка лаятиме, що задлялась.» Де вже я тебе безъ вечері пушу! — каже Степаниха, — щобъ собі довіч-

нёго осудку досягти. Пумъ вечеряти, а передъ вечерю випьемъ, щобъ вечера на душу йшла.

Внесла вона зъ комори пляшку випила чарку, піднесла чоловікові и мені. Покоштовала я—якась така смачна горілка, що я й зроду такої не пила. Посіли вечеряти, хозяйка ще силує щобъ випила; и й випила чарки зо дві, а чоловікъ на двіръ вийшовъ. Чую, балякає зъ кімъ-сь, ршнулись дверима, уходить у хату и паничъ за нимъ. Й уся й похолонула. Вінъ усе изъ Степаномъ про якийсь підводи балякає, на мене й не дивитця. Дума така, мо й справді за якимъ діломъ забігъ, а далі озирнувся, та й каже: »здорова була, Солохо.« Надежда якъ заребоче: »яка вона Солоха, вона Сохвья.« Паничъ до мене, а я на покуті, за столомъ, такъ мені и втікти не можна: »на віщо ти,—каже,—мене одурила«, та й обнявъ мене за шю, а Степана вже й вода вмила, тільки Надежда у хаті. Я посунулась, тремчу уся. »Се я,—кажу,—пошутковала, гетьте відъ мене, чого се ви пристали.« Вінъ ще ближче пригортається; а Надежда тимъ часомъ зъ хати. Я й почала плакати, та кричу: »Куди се ти, Надеждо, се ти мене на безумме підвела« а паничъ тільки цілує мене, та каже: »годі тобі ревти, бери скільки хочешъ«, — та тиче мені у руки гроши: »тільки не кричи«. Я одишнула ёго, та зъ хати; ажъ Надежда у сніяхъ мене за руку: »Не тікай, дурна! Вінъ тобі що схочешъ дасть, багатирка будешъ.« »Нехай тобі й дає, — кажу, — коли ти охотница«; зъ сінець вискочила, та й герсонула до-дому.

Прибігла я до дому, чи жива, чи мертва, та никому й не кажу, щобъ не сміялись.

Такъ, днівъ черезъ три, приходять Степанъ до дядька—а дядько Охрімъ (тітчинъ чоловікъ) стрілець бувъ—и кличе ёго, щобъ у-ранці у трохъ изъ паничемъ на охоту йти. Мій дядько й пішовъ. Якъ почалась ся охота, такъ дядько и хозяйство занехаівъ, дарма що дільне уремья було. Положивъ ёму паничъ у день два восьмигривенники, щобъ ходивъ на охоту, а Степанові трояка, бо той багато кравецтвомъ зароблявъ. У день стріляють, та по болотахъ ходять, а у вечері до Степана, та тамъ пьють; дядько мало й до-дому навертався; туди далі и закликавъ дядько до себе панича изъ Степаномъ. Я саме вечеряла изъ тіткою, — чуємо грають на скрипці, та на сопілці на улиці; вихожу на двіръ визирнути, ажъ то вони. Дядько мене и вбачивъ, годі грати на сопілці, витягъ зъ кешені гроші: »Біжи, каже, швидче за горілкою.« Я й побігла. Прихожу: ажъ паничъ за столомъ, Степанъ біля ёго, грає на скрипці, а дядько співає, дядько вже пьяненький, а вони тверези; паничъ на мене й не дивитця,

наче зроду не бачивъ; Степанъ тожъ не озиваецця, тільки разъ всміхнувся; тутъ ще сосіди, Черногубенки, пришли; гуляли цілу нічъ. Паничъ изъ Степаномъ до горілки не лася, такъ и не понапивалсь, а дядько и Черногубенки до півдня спали. Я й не бачила, якъ вони шли, бо якъ тільки принесла горілку, заразъ и втікла у комору, двері зачинила и дрючкомъ підперла зъ середини.

Зъ сього часу почалась у насъ гульня. Що-вечора дядько и сусіди понапиваютьця, а паничъ сидить, їхъ теревені, та співи слухає, а до мене й не озиваецця, бо якъ вони прийдуть, я заразъ у комору, тамечка лежу та слухаю, я весело, що музика грає, и не бійзко. Настали жнива; тітка и каже чоловікові: се ти й теперечка такъ щитимешъ? багато жъ у насъ хліба буде, я нездужаю (а вона усе було кахи-кахи, та на бікъ жалілася), а ти тожъ гулятимешъ. Дядько и розлютовавсь: »ти мені будешъ указовати«; мо бъ и бивъ жінку, такъ побоявся що недужа. У-вечорі приходить паничъ, тітка почала ёго прохати, щобъ одпустивъ чоловіка на жнива, наче дядько вже панський ставъ. Паничъ каже »добре«; а на другий день якийсь празничокъ бувъ, окономъ и цокликавъ людей на толоку, поприходили поспіалъ панськи изъ козаками. Почастували їхъ, якъ треба; отъ люде й питають: »де жъ жатимемъ«, а Степанъ тожъ тужъ. Вінъ и каже: »де загадаю, тамъ и жатимете«. Вже вінъ за старшого встрапвся. Повели людей, да й постановили на нашому полі. Люде й кажуть: »се не панське«, та дивуютьця, що за знакъ. Степанъ зновъ каже: »яке ваше діло, жніть!« Увъ одинъ день угоріла наша нива, кіпъ більшь ніжъ на тридцять нажали, дядько тільки своїмъ скотомъ поперевозивъ.

Такимъ побитомъ, не виводитця у насъ гульня. Хотівъ дядько йти на лугъ сіна заробляти, бо въ насъ сінокосівъ не було,—такъ паничъ и сіно подарувавъ:—аби ти—каже,—тільки відъ охоти не одмагавсь;—а у дядька и у самого жижки дріжать на охоту йти.

Нема одначе паничеві ни якої користи, бо я усе ховалась: паничъ изъ Степаномъ у хату—я въ комору. Такъ и тутъ надумались! Була у дядька Охріма сестра Стеха, дівка вже дожила, тільки поганкувата, и до роботи лінива, такъ її й не сватано. То, було, ся Стеха коли-не коли до насъ зайде, а якъ почавъ паничъ вчашати, такъ и вона усе було бігає; а въ суботу, та у неділю зъ улиці зо мною и йде до брата ночувати. Прийдемо, а тутъ саме гульня: Степанъ грає, дядько співає, або скаче, и сосіди поприходять, тожъ усячину виробляють. Степанъ вже й пильнує, якъ прийдемо, заразъ и кличе насъ у хату. Якъ би я сама, то й не пішлабъ, а то Стеха тягне: »ходімъ та ходімъ:—хібá вони намъ що

зроблють? повна хата людей, а ти боїся.—Сидимо було й ми; попереду мене усе страхъ ошибавъ, а далі Стеха було почне співати й я пособляю; а паничъ до мене й не озиваєтця, инколи пожартує изъ Стехою, а мене буцімъ-то й не бачить. Розийдетця капелля, я зъ Стехою и поляжу у коморі. Вона усе було про панича заводить балаки:—що, — питає, — якъ би парубокъ такий гарний бувъ, чи бъ пішла за ёго, Сохвие?—Мені не вдогадъ, що вона намовлена.—Чому, — кажу, — не пішла бъ? у насъ парубківъ такихъ и въ заводі нема. — Мало-що, було, про панича балакаємо: таки правди не заховаешъ, уподобала я ёго. Пошибає, було, думка думку: то хочешъ, щобъ не ходивъ більшъ, а то було, якъ днівъ два не прийде, мені й нудно: «колибъ сёгодні пришовъ; чого мені у своїй хаті боятись, хіба вінъ мені що зробить? коли вже у Степана у рукахъ була, та й то одпустивъ.

Кажу вамъ, що вінъ до мене ціле літо не касавсь; тільки якось у синахъ стрілись, такъ поціловавъ двійчі, та и се не въ дивовижу, бо вінъ изъ Стехою разъ-у-разъ ціловавсь. Що изъ Стехою балакаємо, вона заразъ Степанові й донесе. Педурно я разъ запримітила, що Стеха у церкві у шовковій хустці була. Питаю її:—де ти узяла?—Вона й каже:—у Кобзарихъ жінка якась стару продавала, у мене три восьмигривенники було, я й купила, — а я добре постерігла, що хустка не стара, а нова, та усе не вдогадъ мені.

Минула перша Пречиста, и Семень, и друга Пречиста, а у насъ гульня невводня. Уже й холодно стало, почала я у хаті спати. Приходить якось у-вечері паничъ, и Степанъ, звісно вже, изъ імъ. Стеха тожъ тутъ. Випили по чарці, підносять и мені;—я одмагаюсь; ні, — кажуть, — сёгодні тобі треба випить, сёгодні, Сохвие—твої имянини. — Пристали, мусила и я пити. Чл-мало випили за сю нічъ, тільки паничъ не багато пивъ, та я постерігалась. Стеха до дому пішла, та не знаю чи доізла, мо на дорозі почувала. Степанъ тожъ не знать де дівсь, може и справді впився, бо багато вінъ випивъ, а може й потатуривсь, ёго не розберешъ, дуже ехидний чоловікъ бувъ. Дядько, я добре знаю, що п'яний бувъ, бо упавъ у кімнаті, долі, та й захрішъ. Тітка, хочъ не п'яна та недужа, тожъ на печі заснула. А на дворі дорщъ такий пірить, не доведи Господи.—Идіть до дому,—кажу я паничеві,—бачите усі послули.—Вінъ надівъ шапку, та й каже:—пійду, тільки поцілуємось на дорогу.—Тікати нема куди,—мусила я зъ імъ пицілуватись. Вийшовъ вінъ изъ хати, я почала слатись, а губи ажъ щемлять: такъ міцно поцілувались. Чую, ажъ вінъ озиваєтця:—Нема въ тебе Бога, Сохвие! отчини, увесь мок-

рий. — Такъ идіть, — кажу, — швидче до-дому. — Якъ не одчинишъ, то тутъ, — каже, — цілу нічъ стоятиму. Отчишила я сіня, та швидче у хату, вінъ за мною, а я безъ хустки и безъ корсета. Сівъ вінъ біля мене та й пригорнувъ мене до себе.

Я не одсовуюсь, чую що на печі тітка сонé.

— Така-то ти добра, — каже вінъ, — и у хату упустити не хотіла... хиба ти не знаєшъ, яку черезъ тебе я терплю муку.

— Яку? — питаю я.

— А ся охота — хиба не мука, а се пьянство, ся тяганина, — усе для того, щобъ тільки побачить тебе, щобъ хочъ слово відъ тебе почути.

— Хиба жъ я вамъ велю, — одказала я.

— Ти не велишъ, та що жъ мені робити, коли тільки й думки, що про тебе: — цілий день, цілу нічъ, стоїшъ ти передъ очима.

Серце у мене якъ не вискочить, и бійзко и якось весело, и неначе плакати хочетця, бо вінъ у мене вже давно зъ думки не сходивъ.

— Люби мене хочъ трошечки, хочъ десяту частину якъ я тебе кохаю, — каже вінъ, та цілує мене и у голову и въ плечи и у руки, та неначе огнемъ пече тими поцілунками.

— Що-жъ — кажу я — буде зъ того кохання? ви панъ, я проста, ви розумни, я дурна, — тікайте відъ мене, Богомъ прошу васъ тікайте, не зводте мене зъ розуму, я сирота, не губить моєї души.

Не знаю, де у мене сила узялась се вимовити, бо приміла бъ устала увійшла у кімнату, — такъ не могу: наче мене щось ланцюгомъ до ёго приковало. Почала я плакати, а вінъ ще горій цілує, пригортує: — любитиму тебе — каже — до-віку, що загадаєшъ робитиму.

Съ того часу стала я панською полюбовницею.

Отъ-що мені й досі чудно: у-ранці устала я, и нема у мене журби ни якої: то було и боюсь, и тікаю, и тремчу уся, якъ вінъ прийде, а то не жаль мені и дівовання мого, — тільки й думки, колибъ вечоръ, колибъ скорішъ ёго побачити.

Довго нихто не знавъ про насъ. Паничъ не такъ часто почавъ до дядька ходити, бо я що-ночи до ёго виходила. Надіну хутрянку, виїду, сядемо у садочку, та й просидимо цілу нічъ.

Тоді саме хвістата зірка на небі проявилась, — сама маленька, якъ и инши зірки, а хвістъ широкий та довгий, простягсь черезъ усе небо.

Було питала ёго, що се за зірка така, а вінъ усе було дурить. «Се — каже — вона, мабуть, провпноватилась, такъ їй хвістъ и почепили, нехай тягає.

Перша тітка дозналася про мое безчестє, бо ніч не сплю, такъ цілий день и куняю; а далі Степанъ пробрехавсь якось Стесі, а та по цілому селу рознесла:—у її чи не було думки, щобъ самій изъ паничемъ зазнатись.

Та й безъ того — де вже у людей вкрасти?

Тільки и балівъ на селі, що про мене, безщастну: де йду, усі неначе за відмедемъ слідомъ біжать,—та мені що до їхъ? байдуже! мені тільки аби вінъ у-вечері прийшовъ.

Тітка було усе мені очи паничемъ довбе, такъ уже дядько оступивсь, настрахавъ її. — Колибъ, — каже, — я дівкою бувъ, я бъ самъ оступивъ для такого пана. «—Вінъ такъ панича уподобавъ, що колибъ паничъ загадавъ у цельку лізти, мо бъ и полізъ.

Осень—весіля, а я й по весіллямъ не хожу; цілий день місця собі не найду и прости не хочетця, шити тожъ: вінъ зъ думки не сходить. Настає вечоръ, я вже у квартирку й визираю. Рипнутця ворота, вибіжу: вінъ. Хутко минула и Пилипівка и Різдтво й м'ясниці, я й не вгадала якъ наставъ великий пістъ; весело мені було се время,—що вечоръ вінъ біля мене, та й любивъ таки вінъ мене, дуже любивъ. Навезе було мені усякихъ подарунківъ, гостинцівъ: —я, — кажу, — тобі не продася, на що ти мені се надававъ? гріхъ мені буде за сей скупъ: вічно на тімъ світі вінъ передъ душею стоятиме.

— Що, — откаже вінъ, — сі гостинці? Я бъ душу свою винявъ, та давъ тобі.

Думала я, дурна, що й до-віку такъ буде, що до-віку будемо у ночі сходитись; що кінця нашому коханню не буде.

У ц сть постерігла я, що не той вінъ ставъ. То, було, цілу нічъ зо мною просидить, а то почавъ приходити неначе на панцину,—заразъ и тікає.

— Ніколи, — каже: — засплю, а въ мене гості. — Далі и зо-всімъ мало почавъ навертатись. Зразу я усе плакала, бо вже почуло серце, що наставъ кінець мойму щастю. Недурно кажуть: *Панськеє коханне—гірке горюванне*. Що я поплакала! и не перелічишъ того, а далі вже й слізъ не стало; бігаю по хаті неначе божевільна: — колибъ вечіръ, колибъ швидче, мо прийде; — тоді-то й зазналась я изъ сімъ склянимъ богомъ... нового коханка собі знайшла. Не сплю, було, цілу нічъ, думаю: мо въ ёго гості, нерано прийде,—усе сама себе дурю; за-світить тітка на досвітки; а я усе дожидаю; а якъ уже розсв'яне, то виплю зъ-дебела на самоті та й сплю до вечора.

Прийде вінъ; де те й горе, де ті слізи подінутця! — зновъ повеселію, зновъ така думка, щобъ або вмерти, або бігти за імъ на край світа.

Настала весна — Великь-день; почавъ вінъ що-дня ходити: — у пість, — каже, — черезъ грязюку нечасто ходивъ. — Такъ-то вінъ любивъ мене!.. я бъ до ёго, колибъ треба, черезъ пекло пішла, а ёго грязюка не пускала. Та й ставъ не такий вже вінъ, якъ зпершу бувъ, надокучила я ёму.

На хоминому тижні, зовсімъ не ставъ ходити вінъ; нема одну нічъ, нема й другу, и треттю, и четверту, и п'яту, мо бъ я й вмерла зъ жалю, або втопилась, — тільки чарка и держала на світі.

Не втерпіла: побігла у панський двір; біжу наче скаженна, того й не бачу, що усі зъ мене регочуть; була бъ на впростець у будинки ускочила, такъ лакей не пустивъ. — Куди ти, — каже, — лізешъ тутъ и пани и панночки.

— Де вінъ, — питаю: — ёго хочу побачити! — Постерігъ лакей, що я зъ глузду зъїхала. Покликавъ пана.

Ажъ злякавсь вінъ, якъ подививсь на мене: така я страшна за сі дні стала.

— Иди, — каже — до-дому; у ночі безперемінно буду. — Поціловавъ мене: — иди, — каже, — иди; негарно, якъ тебе мої родичи побачуть. Мені соромъ буде.

Ёму соромъ, ёму! А у мене жъ хиба душа не людська, не однака? Мо й ще чистійша: — не я ёго, вінъ мене зъ розуму звівъ! Ёму соромъ! вінъ же парубокъ, панъ, багатий! Що ёму до людей? не вінъ до їхъ, вони до ёго горнутимутця, ще й похваляють за те, що загубивъ вінъ вікъ дівочий! Не я перша, не я остання. Мені якъ було дивитись людямъ у вічі? Мені, бакъ, и сорому нема! Де той соромъ у мужички візьметця? Йі—щоб! Вона и у-день побіжить у панські будинки. Соромъ ёму!.. хиба за те, що я ёму отдала свою душу, що вподобала ёго... а більшъ який же відъ мене ёму соромъ?

У Сохвіи — заблищали, очи неподобно гарна була вона теперъ. Вона узяла пляшку, сама насипала чарку и вишила. — Се въ мене теперъ таки думки, бо ажъ за серце бере, якъ згадаю, а тоді я зраділа, що побачила, що ёму нічого не сталося, що прийде у-вечері.

Надъ-вечіръ тітка и дядько поїхали у Кобзарі до родичівъ. Зосталась я сама, сижу, та усе визираю. Ажъ иде вінъ.

Вискочила я до ёго, обняла ёго, та й зомліла на шні.

Сівъ вінъ, та щось невеселий, понурій.

— Чи знаєшъ, Сохвие, що я робивъ сі дні?

— А що? — питаю.

— Усе у карти гравъ, на твоє щасте ось скільки вийгравъ — поховай!

Витягъ вінъ изъ кешені два папірчики, абидва новюсенькіі, и на обохъ неначе веселка намулѣвана. Я не хочу брати.

— Бери, — каже: — колибъ и бувъ проигравъ, то бь узявъ твою хутрянку та и заставивъ. Витягъ вінъ у мене зъ кешені ключъ, одчинивъ мою скриньку, та й поховавъ туди гроши. Неначе шуткує, та смієтця, а я бачу, що щось важке у ёго на серці.

Питаю ёго: чому се ти такий невеселий?—Помовчавъ вінъ трохи, а далі й каже: — Ой, не казавъ би тобі, та треба; нема що робити, ніде правди діти. Іду я.

— Такъ що, — кажу, (а серце якъ не вискочить),—забери и мене зъ собою.

— Не можна, — каже, — іду на войну, а тамъ жінокъ и дівчатъ не приймають.

Я такъ и остовбіла, — не можу й слова промовити.

Почавъ вінъ мене ціловати, а самъ плаче такъ гірко: — Ще не заразъ, — каже, — поїду; не журись бо. Не нуди серця. Якъ журитись, випьемо лучче по чарці.

Приспловавъ вінъ мене; я вишила и очуняла.

— Слухай,—каже вінъ,—Сохвие, що я казатиму. Знаєшъ ти Остапа Пилипенка? вінъ тебе свататиме. Иди за ёго. Парубокъ вінъ плохий, хозяйстливий, не докорятиме вінъ тобі;—буде у васъ и худоба и діти. Житимешъ, якъ и люде. Не журись!

Сей Остапъ, ще якъ я изъ паничемъ не зналась, думавъ мене сватати. На улиці такъ було до мене й вьязне.

— Ні,—кажу,—не жити мені на сѣму світі, коли ти мене покидаєшъ!

Злякавсь вінъ: а вь мене така гадка була, що або завіститись, або втопнитись. Постирігъ вінъ, що вь мене на думці, бо почавъ мене частувати, и самъ пьє, якъ я й зроду не бачила. Пачастувались ми такъ, що й послули. У-ранці пріїхавъ дядько; побудили насъ. Паничъ покликавъ тітку у сина, побалакавъ щось изъ ею; почала й тітка мене всовіщати. А дядько мовчить, тільки люльку смалить. Горілка тимъ часомъ бреде, та бреде. Тутъ ще й дячина пришла Федчиха, а потімъ и дядько. Панахались на мене, заторопили зовсімъ, а тутъ ще й у голові шумить. — Добре, — кажу, — піїду.

Дядина заразъ изъ хати. А вже перано, темно. Чую—ажъ старости озиваютьця. Паничъ вийшовъ на задвірокъ. Увійшли старости, почали свої речі, далі и присіпались: давай рушники, та й годі. Не знаю вже, якъ я тні рушники подавала, пьяна трохи була. Поскликали родичівъ, заплили могоричъ, поросходились, а паничъ усе на задворку. Побігла я до ёго, почавъ вінъ мені дяковати, цілує, пригортає мене: — ти — каже, — мою душу ослобонила.

Се у неділю було, а у середу повінчали насъ, бо пішъ одіздивъ кудись...

До самого дівічъ-вечора я зъ горілки не виходила, бо паничъ усе у нашій хаті сидівъ, на часъ до-дому навернетця, та й зновъ до мене. Дядина, та дядько тожъ зъ нашої хати не виходили, усе боялись, щобъ я не одкинулась. Думали — аби повінчати, то вже я мушу щасливо бути.

Повінчали насъ; пішла я по дружкамъ. Подивлюсь я на свого молодого: вінъ и молодий бувъ и неначе й гарний, та якъ згадаю панича, серце якъ не перерветця; а тутъ дръжки частують; ажъ теперъ соромно—у вечері корогвай ділять, а я препьяненна за столомъ сижу, тільки куняю. Се така молода чесна!... Перейшла я жити до тестя. Нудно мені; тільки якъ побіжу у шинькъ, та стебону, то й повеселію. Що мене тесть усовіщавъ и бивъ, лає було разъ-у-разъ, зовиці зъ мене сміютця, панпчемъ докоряють и чоловіку моєму очи довбуть; тільки вінъ, бідолашний, було й не сміетця зъ мене, убачить, що я плачу: — годі тобі, — каже, — Сохвие, плакати: горюваннемъ старого не вернешъ; покинь, моя голубко, горілку пити; се на тебе й нудьга зъ похмілля насідає; погано такъ робити, люде сміютця.—А я й не дивлюсь на ёго. Заридає було, сердега, а я ще й радію: не я одна, — думаю, — у світі безталанна. Такъ я ёго зненавиділа, гідко й дивитись на ёго. Увъ осені вмерла тітка. Перебрались ми на батьківъ курінь. Тутъ мені воля настала, ніхто мені не вказъ. Чоловіка я й ухомъ не вела. Занедужавъ вінъ, пропаснищця, чи що, приключилась, а далі такъ рознемігся, що и не встає вже, — стогне. — Ось, — думаю, — слухатиму, якъ ти стогнатимешъ. Одяглась, гроши яки були узяла, та зъ хати. — Куди се ти, Сохвие? — озвався вінъ: — не кидай бо мене самого; якъ идешъ, то хочъ сестру покличъ. — Я не слухаю, та зъ хати, — понесе мене чортяка твого гаспедового батька, — щобъ лаявся.

Тоді саме у Кобзаряхъ храмъ бувъ, Микола. Гуляю я на храму, вочую у накритки знаємої, а про чоловіка и гадки нема.

На четвертий день, чи що, прихожу до-дому, аж вінъ на печі замерзъ: наче залізний ставъ.

Поховала я чоловіка, та зъ того часу и живу такъ, якъ бачите.

— Щожъ изъ паничемъ сталося? — попитавъ я.

— Приздивъ вінъ торікъ изъ жінкою. Бачить я ёго не бачила, бо зновъ кудись поїхавъ; грошей мені Степаномъ передавъ, та я садъ застала, отъ-сей, такъ викупиввъ.

Сохвья вмовкла. Я задумась.

— Э! годі намъ журитись, та старе згадувати; випьемо, паничу! насипайте лишень.

Та по чародці,

Та по пародці,

Та по стакану,

Щобъ наша душенька стала на стану!

Заспівала Сохвья, насипаючи сама собі чарку.

М и т р о́ О л е л ь к о в и ч ь .

6-го Лютого, 1862 року.

ПТАШИНА ПІСНЯ.

(Зь Андерсона).

Увѣ одному великому городі, въ тиснімъ мурованімъ острозі, здавна свдівъ неправдіве осуженый чоловікъ. Лихі люде закинули ёго въ куну, та ще й заклещѣвали въ кайдани.

Острогъ той, звісно, бувъ пліснявий, темний и холодний. Замість постѣлі, дали сіромі оберемочокъ гнилої соломи и годовали ёго хлібомъ та водою. Багато роківъ оттакеньки вінъ висидівъ; нудьга звивчила чоловіка — ставъ блідий, хісткий и недужий. Якъ на те, и сонце наче забўло ёго — коли-не-коли, оцѣ, гледи, зазвирне на хвилинку, крузь залізни штаби, у тее віконечко, та чимъ-дужъ и тікае; свіжий вітерецъ тежъ бувъ не західний до острогу, — часомъ духъ займало у живої душі.

Сўмно, сўмно робилось тому чоловіку, якъ було згадае про родичівъ своїхъ любіхъ та щиріхъ, про діточокъ коханихъ: — забўли вони мене, дўма собі, а мо вже й лічать умерлимъ... И холодни слѣзи тихенько котїлись на сярў долівку. Що-то дітця на світі? Що-то дітця на долівці?!

Отаке згадуючи, підступивъ вінъ одного разу до свого єдиного віконця. На дворі почивало вечоріти; сонечко саме ховалося за далєкий гаєкъ, и червонимъ проміннямъ обливало ёго вершечки; люде сновалися по вулиці: ишний іхавъ, ишний йшовъ — кому якъ припало. Острогъ містився на високімъ шпилі — и люде здавалися малєнькими. Голосно обізвався невольникъ до вольного люду, та тільки ті люде ёго не почўли. Въ блакітнімъ небі грала усяки птиці, и на той часъ, передъ самимъ віконьомъ, росилатавшись на крилахъ, пливъ орєль.

— Орє, орє, — гукнувъ невольникъ: — сядь на моє віконце, та розкажи, що дітця на землі, — проспівай мені свою пісню!

— Шкодá, одказавъ орёлъ: вікóнце твоє дуже мале проти мене, нігде мені поміститись. А що вятворяють на землі, не мене пита́й: я рідко спускаюсь на землю; гніздо свое мощу на великихъ скеляхъ, на кру́чахъ страшєннихъ, и на старихъ помóрхливхъ дубахъ, — мощу я геть-геть відь люду, бо въ їхъ пагáний звичай — у чужій хáті господарювати; и пісні тобі не заспівáю: ти на землі, а я за-для пісні підніошусь въ не-згрунтоване нєбо, и мене слуха одно вічне сонце....

И на ширóкихъ крилахъ орёлъ піднявся високо-високо и вгоря́хъ зникъ изъ очей.

Ажъ ось и лєбідь нагодився.

— Лєбєдє, лєбєдє! розкажи мені, що дієтця на землі, — проспівáй мені свою пісню!

— Шкодá! — одказавъ лєбєдь: — не мені розказувати про землю: вода чиста, погóжа, узелєнихъ очеретахъ, виростила мене, вона мо́я хáта, вона моє поле; я раннїмъ ранкомъ, якъ займаєтця світь и вода починає жєврїти, гóлосно грегóчу світу на добрїдень; не заспівáю тобі й пісні, бо мо́я пісня не розважить твоєї туги: я співáтиму її собі, въ останній часъ мо́го віковáння....

И лєбєдь попрямовáвъ до рідного стáву; тільки відко було, якъ сяли єго білі крила.

Зашумівъ табу́нь горобцівъ.

— Горóбчики, горобчики! сядте на вікóнце, та розкажіть мені, що дієтця на землі; а коли — то й пісні заспівáйте!

— Чижівъ, чиживъ! ось нáша пісня... чиживъ, чиживъ, намъ ніколи й сієї співáти: намъ ще трєба позбірáти зернятка, котрі мїрошникъ нєхотя россїпавъ.

И шугну́ли — немóвъ їхъ и не було.

Ажъ ось, знєтельки, шурхнула малєнька сїрєнька птáшка, майнула разівъ кїлька біля вікóнца, и сіла на залїзній крáті.

— Здорóвь, соловєйку! Спасибі, що хоч ти одвідєшъ мене; заспівáй мені, дрúже, пісні: нехáй же я почую́ що дієтця на землі!

— Добре, брáте, я заспівáю тобі що дієтця на землі, — почáвъ соловєйко; и пісня єго розлвлась на-округи и досягла до гóремъ-убїтого сєрця; невóльникъ заплакавъ — да вже тїми слїзьми, котрі зогрївають душу; уцáвъ на солóму — и все плакавъ и все слухавъ.

Ось-що співáвъ соловєйко:

«Світомъ-ранє нєко́ було свїжєнько; я прилетївъ у твої садóчокъ, сївъ проти розчїненого вікóнца на зелєній калині, и все співáвъ и співáвъ.

Бачивъ я, якъ у колісці спавъ твій хлопчикъ; делі вінъ прокінувся, зглянувъ на мене своїми карими очіцями, и, слухаючи мою пісню; спитавъ — де тато, де тато?

»Згадують тебе твої родичі; глибоко їмъ въ серце запала твоя неволя; вони люблять тебе, й якъ люблять! Въ їхъ тільки й думки, якъ-би то тебе побачить. Не подавайся! — Бóгу звісно, що ти невинний и хýтко тебе визволять твої жъ-таки здрáйці; и ти знова вийдеш на вольную волю, и люде зновъ тебе приймуть до своєї хати.

»Дітки твої тебе приголублять... и тихимъ гарнимъ літнімъ вечоромъ, сидючи на рундучку, ти розказуватимеш дітямъ про свою неволю; а останній промінь сонця швидко згляне на тебе и розважить твої думи.

»За довги зимні вечорі ти навчишъ їхъ не попускати ляхимъ людемъ лихо коїти, навчишъ просити Бóга, щобъ навернувъ їхъ на добрий пýть, и щобъ усі люде кохались, якъ браті рідни.

»Діти послухають тебе, и якъ повиростають — и що-то за гарні люде вийдуть: сироти знайдуть притулокъ въ їхъ хаті, голодні знайдуть хлїбъ и до хлїба.

»И довго, довго житимеш ти на світі, и не разъ твоє серце затїхка, дивлячись на вівий нащадокъ; — голова твоя побіліє, а на душі буде весело й ясно.

»Якъ умрешъ ти—не одно серце заплаче по тобі и помолитца по душі твоїй; однесуть тебе на зелене гробовище, и у той день небо розкриється, и сонечко засяє, щобъ въ останній разъ глянуть на тебе.

»Могїлу твою устелють квіти; у головáхъ зацвітуть васїльки, гвоздички, чебрець, нагїдки; у ногахъ зазеленіє зелений барвінокъ; хрестъ оповиють рожеві куші, а я сиватиму на твоїй могїлі....»

Л. Я щ е н к о.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

I.

ДВА БРАТИ.

У багатого пана було двоє синівъ. Старшенький удався собі тихий, слухняний, все за книжкою сидівъ, а меньшеньке,—таке вродилось швидкѣ, шаловливо,—тільки ёму й діла, що гасá-було по господі, шпуряє каміннямъ та собакъ бѣе. Разъ, иде старецъ побилл двору, въ сімряжці, а меньшенький паничъ вихопивсь на вулицю и даваѣ цьковать ёго собаками. Ну, сказано, собака и на владнику бреше; отъ вони й рвуть, а старецъ уговорює панпча: »гріхъ тобі«, каже, »сінку, згнушатись надъ старими людьми; за се«, каже, »Богъ тебе покарає!« А паничъ ще гіршъ цькує и язикъ ёму висолоплює, такъ-що старецъ годі вже поучати, та скорішъ на втікача. Розсердився той старецъ на меньшенького панича, та заразъ святому Петру и пожалівся: »святий Петре«, каже: »покарай ёго за мене, щобъ вінъ, ледащо, десятому закарвавъ, якъ цьковать старихъ людей собаками!« А Петро й каже: »добре, тільки не заразъ; теперъ воно ще дурнѣ хлопья, не зрозуміє тиї й карп; а отъ, якъ виросте, то вже хиба тогді.«

Повиростали паничі, а тамъ, якъ померъ батько, то вони поділились худобою, поженились, и сами стали жить павами. Старшому Богъ у всѣму помагає: посіє пшеницю, то вона виросте заввишки зъ чоловіка, и по четверті зъ копи зерна дасть; а у меньшого—або градомъ вибѣе, або оврахъ понівичить. Старший збудовавъ караванъ, и жене таку горілку, що люде зо всіхъ слобідъ ідуть до ёго купувати, а у меньшого така смердюча, що й до носа нікто не довесе. У старшого степи вкриті гуртами, отара-

мп, табунами, а у меньшого усе видохло и перевелось на нівить-що. Тільки й дає йому Господь діточокъ: що рѣкъ, то й прорѣкъ; народилось їхъ зъ пятадцятєро. Старший братъ и негадки собі, лежить, та загіба гроши ланатою: усе йому Богъ дає; а меньший працює, якъ риба обь лідь побиваетця, а нічого не вдіє, ні въ чому нема йому талану. Все спродавъ, щѣ въ єго було: и степи зъ хуторами, и гаї, и такъ знищавъ, щѣ нема въ єго ні олежини, ні шматка хліба. Голодна дівтора голосить, а вінъ зъ жінкою сидить та плаче. Плакавъ, плакавъ, а далі й просить свого янголя-хранителя: »Змилуйся«, каже, »хочъ ти надо мною! Полеги до Господа, та вїмоли мині зъ дітками хочъ по шматочку хліба!« Полетівъ янголь и розказавъ Господу, яке лихо терпить меньший братъ, та й каже: »Боженьку мій мпний, дай їмъ хочъ по шматочку хліба!« — »Добре«, каже Богъ: »нехай же вінъ иде до старшого брата, и попросить хліба; якъ не дасть, то нехай у нєго молотить зъ коробки; якъ же й зъ коробки не дасть, то нехай зъ нимъ такъ згодитця: щѣбъ тільки те зерно приїшлось на єго долю, которе впаде єму въ постолп, якъ вінъ молотитимє.

Пришовъ меньший братъ до старшого, а той сидить на рундуці, такий гладкий та ситний, сказано — багáтий; тільки уздрівъ свого брата, заразъ вставъ и сховався въ будинокъ. Черезъ яку тамъ годину, висилає спитать, чого брату треба? Отъ, меньший и каже: »Пришовъ до брата попросить шматокъ хліба — собі и діточкамъ моїмъ.« А старший братъ вибігъ на рундукъ, та й крикнувъ: »Женить єго зъ двору!« Меньший зновъ просить: »Братіку мій, дай мині хочъ зъ коробки молотить!« — »Не дамъ«, каже старший: »яквй зъ тебе молотникъ? ти мині тільки повичишь пшеницю!« — »Ну, якъ такъ«, каже меньший, »то нехай тільки те зерно буде мое, яке попаде въ мої постолп!« Старший братъ засміявся та й каже: »Добре; дайте єму молотить зъ тисї скирди, щѣ затекла и мпши поточили.«

Молотивъ бідолаха цілісєнький день; у-вечері роззувся, дивитця—въ постолп заскочило тільки два зєрняточка. На другий день молотивъ — принієсь три зернини; на третій — чотирі; щѣдня прибувало тільки по одному зернятку. Оттакъ молотивъ сердега цілісєньку зїму, и намолотивъ тільки зъ-пригорць пшениці. Вернувся до-дому; жінка зъ дітьми виїшла назустрічъ, и не пізнали сердешного: одъ праці висохъ, вичахъ, ажъ очн єму въ

*

лобъ позападали, и такъ ослабъ, що ледві до своєї хатя припхався. Голодні діти обступили батька, просять хліба, а вінъ їмъ и показує пригорщъ пшениці що вимолотивъ; а слёзи такъ и капають на ту пшеницю. »Бачите, діточки«, каже: »більшъ слізъ витекло и трудового піту, якъ тихъ зернятъ, що для васъ намолотивъ; слёзами жъ«, каже, »нікого не нагодуешъ, а одъ трудового піту ніхто ще не сидівъ голодний,— тільки я зъ вами, мої безталанні діточки!« Далі и каже янголю: »щó мині на світі робить зъ сією пшеницею: змолоть та спекти, то й одьому їсти нічого?« Полетівъ янголь до Бога и пита: »щó робить меньшому брату зъ тією пшеницею, що вимолотивъ?«—»Нехай«, каже Богъ, »попросить у брата землі и посіє.«

Зновъ потягъ меньший братъ до старшого. »А чого тобі треба?« пита старший: »чи не схотілось ще съ постола молотить?«—»Ні«, каже меньший: »прийшовъ до тебе просить земельки, щобъ посіяти ту пшеницу, що зъ ласки твоєї намолотивъ«. — »А багацько намолотивъ?« пита старший. »Ось скілько«, каже меньший, и показує ёму ту пригорщъ. »Добре«, каже старший, —а самъ регочеця, ажъ за жпівіть беретця: »дамъ тобі землі скільки душі твоєї завгодно! Идв жъ у царину, —тамъ есть ланъ десятивъ въ пьдесятъ, а може и більшъ буде: то коли достане сієі пшениці, то хочъ увесь засівай, —нехай тобі Богъ помагає!« Подяковавъ меньший братъ старшого, пішовъ собі до того лану та й почавъ сіяти. Сіє та й сіє, —відкиля та у Господа й пшениця беретця, неначе зъ рукава силетця, якъ дощъ шумить. Цілісенький день сіявъ, ажъ поки всёго лану не засіявъ, ище й осталося зъ пригорщъ, стільки, скільки й було. Такъ вже, бачите, давъ ёму Богъ милосердний. »А щó«, снитавъ старший братъ, побачивши меньшого: »чи стало тобі лану? (а самъ сміетця). »Ні, не стало«, каже меньший: »ось скільки ще осталося пшениці.«—»Брешешъ«, каже старший: »ти мабутъ не сіявъ, бо стільки мни й вчора показувавъ.«—»Піди, подивись«, каже меньший, »коли не ймешъ віри«. Поіхавъ старший въ царину; дивитця, ажъ справді, увесь ланъ засіяний и заволоченый. Що воно за причча така, подумавъ собі, та й каже: »побачимо, який зъ сёго пива буде квась!«

Не забаромъ зійшла пшениця, така густа та рясна якъ щітка, —ажъ весело на неї глянуть; а та, що на лану старшого брата, ледві зъ землі вилазить, жовта и позакручовалась. Завидно

стало старшому брату,—отъ вінъ и каже: »Ні, вже, вибачай, брате, не оддамъ я тобі сѣго лану,—бери мій«. Нічого робить меньшому; прійшовъ до-дому та й плаче. Полетівъ янголь до Бога; »такъ и такъ,« каже: »старший братъ обіжає меньшого: що звелишъ робить бідоласі?« А Богъ и каже: »Нехай бере братівъ ланъ, а сей я градомъ вибью.«

Недовго и втішався старший братъ одібранимъ ланомъ: набігла хмарка,—якъ учистить градъ зъ курине яйце, всю пшеницю до стебла вибивъ. Розсердився старший братъ. »Се«, каже, »ти мині таке нещастя принієс: зроду сѣго зо мною не було: не хочу твого лану,— я свій назадъ беру!« Зновъ заплакавъ меньший братъ и зновъ янголь полетівъ до Господа за порадою; а Богъ и каже: »Нехай не журитця: я зроблю его ланъ такимъ, якъ и бувъ.«

Пославъ Господь хмарку на вітолочений ланъ, вона ёго и теплыми дощами скропляє, и вкрива, по холоднимъ зорямъ, и вітерцемъ продува, стереже ёго, пестує якъ рідна матіръ свою дитину. У Бога, кажуть, усе за дверима: відкила що й взялось! и пшениця розрослась и заколосилась на-вдповвижу. Ажъ ось иде Петро зъ старцемъ по-надъ тимъ ланомъ, а старецъ и каже: »Подивись-лишень, святий Петре, яку Богъ пшеницю вродивъ: зроду такої не бачивъ!« А Петро й пита: »А знаєшъ, чия се пшениця?«— »Не знаю«, одказує старецъ. »Се того чоловіка«, каже Петро, »що цьковавъ тебе собаками«. — »Глянь! подумавъ старецъ: »не багачко жъ буде ёму користи зъ сієї пшениці: я такъ зроблю, що скільки бъ вінъ кіпъ не навантаживъ на візъ, то більшъ зъ вѣго не вимолотять, якъ одинъ тільки мішочокъ«. Зрозумівъ сю ёго думку святий Петро та якъ вернувся до себе, заразъ и попросивъ Бога послать до меньшого брата янголя. »Скажи«, звелівъ ёму Богъ, »щобъ вінъ, якъ буде перевозить пшеницю, більшъ не клавъ на візъ, якъ по одному снопочку.«

Зжавъ меньший братъ свою пшеницю и перевізъ якъ ёму звелено. Ставъ молотить: що вдарить ціпомъ, такъ ёму мішокъ пшениці и висиплетця. Позасипавъ повнісенькі закрома, ище й здоровенні вороха стоять на току, — нікуди вже й ховать. Зновъ иде Петро зъ старцемъ побіля току меньшого брата, а старецъ и каже: »Дивись-лишень,« святий Пётре, »скільки Богъ давъ сѣму чоловікові пшениці; та яка жъ гарна та чиста, нема въ неї ні занп, ни ку-

кілюс. — »А знаєш, чия се пшениця?« пита святий Петро. »Не знаю, одказавъ старецъ. »Се того чоловіка«, каже Петро, »що цьковавъ тебе собаками«. — »А щобъ вінъ не діждавъ, зъ сієї пшениці, хлібъ Божий їсти!« скрикнувъ старецъ, — ажъ почервонівъ зъ досади: »щобъ той«, каже, »подавився першимъ шматкомъ, хто ёго й їстиме!« Зновъ попросивъ Бога святий Петро, зновъ пославъ Богъ янгола до меньшого брата: »скажи«, каже, »ёму, щобъ вінъ вапикъ зъ пшениці буханцівъ, и, крий Боже, щобъ не ївъ и не куштувавъ якї вони, а нехай несе їхъ у церковь Божу и роздасть старцямъ«. Напикъ меньший братъ буханцівъ повнісеньку торбу и понісъ въ церкву. Якъ скінчилась служба, отъ вінъ и вийшовъ на цвинтаръ, а той старецъ сидить собі зъ-краю и протягує руку и голосить: »Христа ради!« Отъ, меньший братъ и давъ ёму першому буханецъ; а старецъ трошки проголодавсь, хіпъ той буханецъ, укусивъ та, не розжовавши гараздъ, хотівъ проковтнуть, та й подавився. Тутъ виші старці почали ёго въ спину штовхать, — хто кулакомъ стусоне межн-плечі, хто костилемъ ткне підъ ребро, хто затопить по попилиці, — на силу вибили ёму зъ глотки той шматокъ. Стрівся старецъ зъ Петромъ, та й каже: »Яка, сёгодні, зо мною кумедна причча трапилась: трохи бувъ на смерть не цодавився!« А Петро ёму й каже: »Се тобі, старче, такъ Богъ зробивъ, за те, щобъ другому не бажавъ давитись. Розсердився-еси на дурне хлопьятко, що цьковало тебе собаками, та й ставъ вадить чоловікові, котрий на свойму віку доволі принявъ того лиха, а не зробився жъ ледащомъ. Та ще хотівъ щобъ вінъ подавився першимъ кускомъ хліба, добутого слёзою и трудовимъ пітомъ!« — »Господи!« сказавъ тоді старецъ: »Ти одинъ и милосердний, и справедливий! помилуй мене грішного; ніколи вже не буду вадить тому чоловікові, которого ти милуєш!«

Съ тії пори, перевернулось щасте братівъ. Меньший ставъ багатить, а старший все стративъ и прийшовъ до меньшого голодний и холодний, за шматкомъ хліба. Меньший принявъ ёго якъ брата рідного, бо зкоштовавъ на своему віку гіркої, такъ знавъ що таке лихо; — наділивъ ёго землею, скотиною, построївъ ёму будинокъ, а самъ ще багатший и щасливіший ставъ.

II.

ДУРЕНЬ.

Скорішъ дурень одурять розумного,
якъ розумний дурня на розумъ на-
веде.

(Приказка).

Бувъ собі дідъ та баба, а въ їхъ було три синні: два розумнихъ, а третій дурень. Старі були собі заможененькі хазяпні, и якъ повмірали, то zostавили діткамъ чимало-таки худобоньки, а особливо тнеі скотини. Живуть розумні брати поживають, всімъ твмъ добромъ користуюцца, а дурневі нічого не дають. та ще й орудують імъ, веначе наймитомъ. Отъ, разъ, дурень и пита своіхъ братівъ:

— А що, братіки, чи будемо ми коли ділитись, чи ні?

— Чомъ не поділитись, — одказують розумні брати: — тільки, коли тобі схотілось того розділу, то вже самъ и діли, та гляди, якъ ти нерівно насъ поділишъ, то ми тобі нічого не дамó, та ще й зъ господи у-три-вирви проженемо!

— Добре, — каже дурень: — заплітайте жъ собі загопи, а я собі заплету; и якъ у-вечері зъ поля приженуть скотину, то въ чий загінъ піде, того вона й буде: нехай, — додавъ, — самъ Богъ насъ поділить!

Згодились брати и стали городить загопи; розумні позаплітали собі високі та просторі, а дурень заплівъ собі лозою такъ невеличкий захистокъ. У-вечері, якъ пригнали череду зъ поля, то вся скотина, скільки її не було, такъ и пішла у дурнівъ загінъ, веначе хто її туди загнавъ. Повернулись брати у хату, та й замислились; поставили вечерю; дурень же тріска, ажъ за ушамп лящить, а розумні брати, сидять собі похнюпившись и кришки у ротъ не візьмуть. Наівшись, дурень подяковавъ Богу, та й каже своїмъ братамъ:

— Якъ бачу, моі братіки, вамъ дуже жаль вашоі скотини, такъ не журітця: візьміть її собі, а мині віддайте тільки: отту драбинчасту кобилу.

А вь ту добу умерла у нихъ дядина, стара бабуся, що зъ ними таки й жила.

— Такъ, — каже дурень, — я її повезу у слободу, та тамъ, якъ слідъ, и поховаю.

— Берп, — одказали брати засміявшись, — хочъ на шню ту драбинчасту собі повісь!

Убравъ дурень гарненько мертву и повізъ на базарь. Привізиши, посадивъ її на возку, підперъ у спинну цурупалкомъ, щобъ сиділа; накривъ платочкомъ голову, ажъ по самі очи, та купивши яблуць и поклавъ кругомъ неї, будіміъ то баба продає яблука, а самъ уклався підъ возкомъ спати, та знай поглядує окомъ що кругомъ ёго діетця. Де-яки мряне, проходячи побіля старої, спитають: «по чімъ яблука?» та бачуть що вона мовчить, и йдуть собі дальшъ: и безъ неї, на базарі, багацько яблуць; коли йде панъ, підійшовъ до возка, та й пита:

— А по-чимъ десятокъ яблуківъ?

Мовчить стара.

— Позакладало! — гукнувъ панъ, — не чуешъ, чи що? По чімъ десятокъ, питаю?

Мовчить стара, не ворухнетця и не гляне на пана, будіміъ не хоче зъ нимъ розмовлять, не хоче й глянуть на ёго.

— Кажи жъ, матері твоїй сто чортівъ! — гримнувъ панъ розсердившись, та черкъ мертву по пиці, а вона опукою зъ возка, в шіжки відкидала.

А дурень якъ схопитця, якъ наробить репету:

— Охъ мпні лишечко!... матінку мою убивъ!

— Цить, дурню, — шопотить панъ: — на тобі сто рублівъ, тільки мовчи!

— Не візьму и двісті и триста, — репетує дурень....

— На тобі п'ятьсотъ, тільки мовчи!...

— Давай тисячу, — каже дурень: — не даси, такий гвалтъ підійму, що... калавуръ кричатиму!

Нічого робить пану, тиць ёму скорішъ у руку ту тисячу, та відрізавши полп, яко мога відъ ёго. Перелічивъ дурень грошки, сховавъ у кишенью, та поклавши дядину на возокъ и повізъ до попа. Купивъ труну и поховавъ її, якъ слідъ, по християнськи.

Повертаетця дурень до-дому, иде черезъ гай, и щось дуже

замисливсь, и девять розумнихъ не вгадали-бъ объ чімъ вінъ коверзуе. Іхавъ, іхавъ, а тамъ звернувъ зъ дороги въ гущину, одпрігъ драбничасту, та, недовго думавши, узавъ, та й зарізавъ її; далі облупивъ, перекинувъ черезъ плече шкуру и потягъ собі пішки. Вже зовсімъ смерклось, посутеніло, якъ прийшовъ вінъ у якусь слободу, а до свого хутора ще далеченько; отъ вінъ иде вулицею и поглядає, у якій би ёму хаті заночовать. Дойшовъ до чиеісь господи, дивитця—у вікнахъ темно, зайшовъ зъ горбоду, ажъ світитця у віковце. Підійшовъ вінъ до того віконця, заглянувъ, ажъ у кімнатці сидить на ліжку *кацапъ*, а молодиця така гладка, та гарна, ставить передъ нимъ макітру зъ варениками, а печена гуска, книші и пляшка зъ горілкою, вже стоять на столику. Тільки хотіла поставитъ молодиця макітру, а щось и затурготіло біля дверей:

— Жинко, — почулось: — відчини.

— Ой мині лихо, — зкрикнула молодиця: — чоловікъ приїхавъ! хотівъ бувъ у свата заночовать, та й принесла ёго нечиста мати! — Та се кажучи, скорішъ ті вареники и гуску зъ книшами у пічъ, а пляшку зъ горілкою на припечокъ у попіль. — А ти, — каже кацапу, — лізъ-лишень у кадібъ!

Кацапъ, підобравши поли, скорішъ у той кадібъ, а вона и прикрела ёго ряденцемъ.

Одъ віконця пішовъ дурень якъ дверямъ, віткнувъ иззавугла, ажъ біля дверей стоять два чоловіки, чекають, щобъ імъ відчинили. Одинъ зъ нихъ побачивъ дурня й пита:

— А що ти тутъ робишъ, чоловіче?

— Иду до-дому, та спізнився, — каже дурень, — чи не пустите у хату переночувать?

— Пустивъ би, чоловіче, та коливжъ, бачъ, живка й мене не пуска: спить, неначе навіки заснула.

Стали стукать у двері, гукать, коли чують—щось стогне у хаті; далі й пита:

— Хто тамъ?... Не просітця—не пуцу: чоловіка нема дома!

— Та се жъ я! — гримнувъ чоловікъ: — отце заспалась, що й голосу мого не пізнаешъ!

Одчинила молодиця, — за живіть держитця обома руками и стогне.

— Що се зъ тобою, жинко? — спитавъ чоловікъ.

— Соняшвиці, чоловіче, — заголосила молодиця: — охъ мині лишечко, ратуйте, ратуйте, духъ зъ мене пре! — та швидче у кімнатку, такъ и гепнулась на ліжку.

Увійшли у хату, засвітили каганецъ, чоловікъ стоїть якъ не самовитий.

— Оце, свате, пеня, — каже, ударившись объ полн: — жинка занедужала!

— Та воно, — каже дурень, — дасть Богъ, полегшає.

Посідали; хазяїнъ зъ сватомъ сівъ на покуті, а дурень, зъ своєю шкурою, притулився у куточку проти печи, та й мовчать; далі чоловікъ и пита молодицю:

— Жинко, чи нема у насъ горілки? треба свата почаствовать....

— И води нема, не тільки горілки, — одказала молодиця черезъ силу.

А дурень якъ забелькотить до свої шкури:

— Та цить, цить! кажуть тобі нема.

— Що ти таке шопотишъ, чоловіче? — спитавъ хазяїнъ, — зъ шкурою, чи що, розмовляєшъ?

— Та се, — озвався дурень, — вона мині каже, що на припечку у попелі захована пляшка зъ горілкою.

— Оттаке збреши! — зкрикнувъ хазяїнъ, та глянувши на свата и каже: — що се за чоловікъ, чи вінъ божевільний, чи що?

— Не знаю, — одказавъ сватъ: — недалеко до припечка, — подивись.

Уставъ хазяїнъ, шурхнувъ рукою у попіль, ажъ стримить пляшка; витягъ, покоштовавъ.

— Справді, свате, горілка, — скрикнувъ: — Богъ мене побий коли не горілка! Оце диво, — каже дурню: — що се въ тебе, чоловіче, за шкура така?

— Кобиляча, — озвався дурень.

— Бачу, що кобиляча: такъ яка жъ вона розумна, — знає де й горілку ховають!

— Э, вона у мене усе знає! — пробубонівъ дурень.

— Одъ чого жъ вона усе знає?

— Ать, роспитуєте... на здоровьечко пийте, та й мині влийте!

Випили по чарці, по другій, и дурню дали; повеселішали; велике діло горілка!

— А що, жинко, — спитавъ чоловікъ: — чи нема чого повечеряти? їсти хочу, ажъ шкура тріщить?

— Нема, чоловіче, — застогнала жинка: — у мене, зъ самісенського ранку, и кришки въ роті не було!

— Та цить, навіженна, цить! — зновъ забелькотівъ дурень въ кутку.

— А що вона тобі каже? — спитавъ хазяїнъ.

— Отъ що каже, — отвітивъ дурень: — що въ печі стоять вареники, киші и печена гуска.

Глянувъ хазяїнъ у пічъ, ажъ справді: и вареники, и киші, и печена гуска.

— Оце кумедія, — скрикнувъ хазяїнъ, витягаючи зъ печи потрави: — що се въ тебе, чоловіче, за шкура така?...

— Атъ, — озвався дурень: — на здоровья їжте, та й міні вріжте!

Стали вечерять, и дурня зъ собою посадили; дивляця на ёго и на кобилячу шкуру, и не надивуютьця. Повечеряли, и стали лагодитьця де кому спати лягать, а дурень якъ крикне:

— Та цить, скажена собако, цить!.. яке тобі діло?

— Що вона тобі каже? — спитавъ хазяїнъ.

— Атъ, — загугнівъ дурень: — якъ усе тобі розказувать, то дуже розумний будешъ!

— Будь ласковъ, чоловіче, скажи, що вона тобі каже?

— А то каже, що въ тімъ кадовбі, що ряденцемъ накритий, кацапъ сидить!

Схопився хазяїнъ, знявъ ряденце, зпркъ!.. якъ наробить решету:

— Сидить, диявольський синъ!... Свате, дай помочи!

Вхопили того кацапа за бороду, та за патли, виволокли зъ кадімба, давай ёго вихрить та стусовать, такъ-шо сердешний ледві въ двері втрапивъ; далі до жиіки:

— Э, жинко, такъ оттакі-то соняшниці вхопили тебе за живіть?

Якъ давъ їй кілька ляпасівъ, такъ вона й одужала. Далі и каже дурню:

— Ну, чоловіче, що хочь бери, а продай міні твою шкуру: половину моєї худоби тобі за неї віддамь!

Довго торговались; дурень удававъ, буцімъ-то ёму не хотілось продавати тией шкури, а тамъ и згодивсь, за три паровиці волівъ, сто овечать, ще й повнісенський капшукъ карбованцівъ на придачу узявъ. Вернувся дурень до-дому; якъ побачили брати волівъ и овечать и питають:

— Чия се скотина?

— Моя, — каже дурень.

— Де жъ ти її узявъ?

— Богъ міні давъ.

Якъ показавъ ще гроши, такъ брати ажъ руки до-гори підняли, ажъ зацмокали.

— Хто се тобі, — питають, — надававъ стільки грошей?

— Богъ міні давъ. Аджешъ, — каже, — хіба не знаєте: розумний дбає, а дурня Богъ наділяє!

— Якъ такъ, — каже старший братъ, — то лучче бути дурнимъ якъ розумнимъ.

— Эге, — одказує дурень: — коли хочете, зробітьца дурнями, то й вамъ Богъ дасть.

— Якъже намъ зробітьца дурнями, — питають брати, — коли, бачъ, ми розумни?

— Ать, — одказує дурень: — то важко дурню зробітьца розумнимъ; а розумному дурнемъ—якъ разъ плюнуть: на гору важко, а зъ гори шпарко!... Віддайте міні вашу худобу, — отъ и будете дурнями; аджежъ розумний скорішъ чуже загарба, якъ свое віддасть?...

— А що, брате, — спитавъ старший меньшого: — послухаємо дурня, станемо й ми дурнями; може и намъ, якъ и ёму, Богъ дасть?

— Добре, брате, — одказавъ меньший: — послухаємо дурня.

Оддали брати дурню всю свою худобу, та й пішли у дурні; нічогосіенько й на дорогу зъ собою не узiali, — якъ слідъ дурнямъ. Ідуть брати та йдуть, переходять слободи, хутори, уже бъ не то що обідать, и полудновати пора: такъ ніхто жъ не запрошує и на дорозі нічого Богъ не дає. Уже такъ надвечіръ, прийшли вони у село, голодні и потомлені, не знають сердешні що імъ и чинить, ні-за-що купить и шматка хліба, а по-підъ вікнами

собакъ дратовать соромъ. Отъ вони и стали роспитувать людей, чи нема у кого якої роботи. Звайшовся такий чоловікъ, що купивъ на зрубъ гай, такъ найма робітниківъ лісъ рубати. Згодились зъ нимъ брати, за невеличку плату, бо сами шукали твєї роботи, та переночовавши, на другий день, и пішли у той гай. Рубали, рубали, днівъ зо три, а на четвертий, якось зрубане дерево упало, та й забило вітiami одному брату голову, а другому руку, такъ-що вже й робити не зможуть. Заплативъ імъ хозяинъ, що вони заробили,—отъ вони й рушили дальшъ. Идутъ та йдутъ кілька днівъ; що заробили, то й прохарчили, а Богъ усе-таки нічоґисенько не дає, зновъ прийшлось шукать роботи, щобъ не опухнуть зъ голоду. Знайшли такого чоловіка, що найма викопать ёму па горі колодязь.

— А що, брате, — спитавъ старший меньшого: — згодимось; може, копаючи той колодязь, Богъ намъ поможе скарбъ викопать?

— Добре, — одказавъ меньший: — може, справді скарбъ ви-копаемо!

Копаютъ брати тиждень, копаютъ и другий,—нічоґо імъ Богъ не дає. Потомились сердешні,—робота, бачите, не аби-яка, прокопали широкий пластъ глини и до каменякъ докопались, а нема ни скарбу, ни води. Отъ вони бачать, що тутечки Богъ імъ нічоґисенько не дасть, покинули роботу, и грошей за працю не взяли, та й помандровали собі дальшъ талану шукать. Идутъ, та йдутъ, дивлятця ажъ щось на дорозі лежить; надвечірѣ, бачите, трошки посутеніло, такъ добре й не видно, що воно таке! Дуже брати зраділи: отъ, коли, думаютъ, Богъ намъ посилля щастя, певно се гроши. Притьма кинулись, зиркъ,—ажъ то лежить чоловікъ, облитий кровью, ще й теплий, не захоловувъ, зъ перерізаною горлянкою и ніжъ у груди застромлено. Стоять брати якъ опарені, не знають що імъ на світі робить; коли чуютъ щось торохтить, озирнулись, ажъ то тройкою біжить зъ письменоводителемъ комисаръ. Уздрівъ братівъ и мертве тіло,—зъ брочки та до їхъ.

— А що ви тутечки робите сякі-такі, — гримнувъ.— чоловіка зарізали, розбишаки? А нуте-лишень звяжіть їхъ!

Вскочили зъ брочки письменоводитель и підводчикъ, не дали братамъ и слова промовить, та вони й не боронились: съ переляку якъ телепні стояли; скрутили імъ назадъ руки, поклали у броч-

ку якъ дрова, и помчали. Привезли у гбродъ, заразъ заперли бідолахъ въ острогъ, та й почали писать слідство. Писали місяць, и другий, и третій: папіру, бачите, до-чорта по судахъ; все роспитують братівъ та випитують, и що вони судейськимъ не кажуть, не ймуть імъ віри, бо, бачите, па вчнику їх захопили, та ще й, на лихо собі, ни якого билета, ни виду зъ собою не взяли.

Тимъ-часомъ, дурень господарує собі и чекає своїхъ братівъ; бачить що вони довго не вертаютьця, та й подумавъ, чи не трапилась імъ яка халена; запрігъ коня, та й поїхавъ шукать їх по світу. Заразъ-таки напавъ на слідъ, та й вислідивъ, якъ сами знаєте, у острозі. Батечки, ледві пізнавъ дурень своїхъ братівъ, такъ вони змарніли сидючи въ неволі, въ кайданахъ, та ще й міжъ злодіяками и розбишаками.

— За що се васъ, — спитавъ дурень, — сюди запроторили? що ви таке зробили?

Росказали брати дурню усе що зъ ними зкоілось: якъ вони шукали собі талану, дожидаючи поки імъ Богъ дасть, та звайшли одну напастъ, и ажъ до нігъ ёму кланялись, та просили, щобъ вінъ за нихъ заступився и вирятовавъ. Оттаке-то на світі дієця: якъ припаде лихо, то й дурню вклонься. Пішовъ дурень до судді та й пита:

— За що ви держите у острозі моихъ братівъ? Кому вони яку кривду зробили? вони жъ дурні...

— Э, розкажуй, — одказавъ суддя: — не похожи вони на дурнівъ!... Зарізали вони чоловіка, на самому вчнику ихъ захопили.

— Хто жъ бачивъ, якъ вони різали того чоловіка, та й нащобъ, спитаюсь?

— Якъ на що? щобъ ограбить!

— На що жъ імъ чуже грабовать, коли вони и свою худобу мині віддали? кажу жъ вамъ, що вони дурні!

— Якъ віддали свою худобу? — хутко спитавъ суддя: — може ти брешешъ?

— Та я, — каже дурень, — ледве правду розкажу, а тобъ ще мині брехать! коли не ймете віри, пошліть якого небудь судейського у нашъ хутіръ, — нехай роспита: сами тогді побачите, що не брешу.

Послухали дурня и послали судейского у той хутіръ, де жи-

ли брати: навели, якъ кажуть, ту справку, такъ воно й вийшло якъ дурень казавъ; а тутъ ще витрусивъ дурень де-що зъ кашука, та й визволивъ своїхъ братівъ. Привізъ їхъ до-дому та й каже:

— Беріть собі, братіки, мою и свою худобу, и господаруйте: нехай вамъ Богъ помагає; а я піду собі по світу,—може мене Богъ не покине, якъ и досі не покидавъ!

Попрощалсь брати зъ дурнемъ и стали господаревать. Усєго доволі: и хліба, и грошей, и скотини, отъ вони, неначе панн, сидять собі згорнувши ручки, та нічого й не дбають. Хиба, якъ обрядне імъ оттакъ сидіть, то вони підуть у шинокъ погулять, або запросять до себе у гості добрихъ людей, та й бенкетують зъ ними. Минувъ рікъ, минувъ и другий; розледащились брати такъ, що важко вже імъ, не тільки, за косу або за цїпъ узятись, вже важко імъ и хату вимести и скотину въ поле вигнать, все наймити роблять, а вони гуляють собі та людей частують. На третій рікъ, покаравъ Господь людей превеликою засухою: хліба не вродило, и насіння не вернулось; паша вигоріла до корня; всі родники, ставки, колодязі висушило до каплі, такъ що й скотина безъ пашы и водопою вся повиздихала. Які зоставались у братівъ грошенята, потратили на хлібъ, а тутъ ще, якъ на те, сказано, жодна біда не ходить, а съ дітками, у ночі, въ превеликий вітеръ, загорілась невеличка халабудка, то одъ тві халабудки спалився и весь хутіръ. Брати новисакували зъ хати въ одніхъ тільки сорочкахъ, и зоставсь на світі безъ копійчини, одєжинки и шматка хліба. Згородили бідолахи собі край-дороги курінь, та й сидять: хто іде, кине імъ шматокъ хліба то й ззідять, а не кине то й такъ голодують. Разъ, якъ такъ вони сиділи, дивлятця — іде якийсь панокъ, чи купецъ, въ бричці, у-три-конь, добре убранний у синій чуйці, кримськихъ смушківъ шапка. Тільки побачивъ братівъ, за-разъ гукнувъ на машталіра, щобъ зупинивъ коней.

— Що ви тутъ, люде добрі, робите? — спитавъ вінъ братівъ.

— Якъ бачишъ, добродію, — кажуть брати, низенько вклонившись: — погоріли! нема у насъ ни хати, ни одєжи, ни шматка хліба, а колись були и заможними хазяїнами..

— А глянте на мене, — каже панокъ: — чи не пізнаєте, хто я такий?

Глянули брати, зъ місця схопивсь и въ одинъ голосъ крикнули: — Дурень, дурень! — та до ёго, хапають за руки, цілують, та слезами обливають: — братіку нашъ, — кажуть, — вирятуй насъ, не дай намъ отутечки на распутті загинуть.

— Ну, брати мої милі, брати мої любі, — каже дурень:— якъ бачу, ви такі розумні, що сами не придбаєте собі, и такі дурні, що й Богъ вамъ не дає: такъ сідайте жъ, поїдьмо до мене, я васъ буду годовать и зодягати!

Тамъ и теперечки у дурня живуть, хлібъ жують и постоломъ добро возять.

О л е к с а С т о р о ж е н к о .

БАЙКИ.

I.

МИША Й ПАЦЮКЪ.

— Добрі-вечірѣ, сусіде мій!

Чи всі ви живі та здорові?.. —

Мовляла Миша Пацюкові.

»Та ще...« Пацюкъ мовляе їй.

— А я се, — каже, — прилинула:

Щобъ розказать тобі, що чула,

Щобъ ти радівъ, якъ я, та знавъ:

Левъ, кажуть би, коті піймавъ...

»Якого?«

— Катюгу нашого рудого,

Що намъ провітку не дававъ.

»Гэй-гай!« Пацюкъ мовля: »радівька,

Якъ кажуть, що дурнівька!

Що зътого, що піймавъ?...

Якъ дійдетця у їхъ до чо́го —

Не бачить Ле́ва намъ живого!,

Бо зна́ешъ, що́ за звірь той кіть!«

Отта́къ, якъ хто́ ко́го боітця,

То їй думае, що на того́ весь світь

Та́къ буде, якъ и вінъ, дивітьця.

II.

ВІВЧАРЪ.

Бувъ на селі Вівчаръ Тарасъ:

Вінъ пановихъ овечокъ пасъ.

Ставь мій Тарась чоґось журітись:
Сидіть, голівоньку схилівъ,
А панові боітця похвалітись —

Щобъ панъ не бивъ...

»Чоґо ти, брате, світомъ нудившъ?»

Питаюцца ёґо.

— Охъ, братця! лишенька мого

Аби-якъ не відбудешъ... —

Отъ, ставъ хвалітись вінъ, що є въ болоті Вовкъ

II, на-лихо ёму, хапає овечокъ...

»Що-жъ, брате, будемо робіти?

Ще й не такє намъ діє Вовкъ...

А панъ за-віщо буде біти?...»

Гуртомъ вони до пана всі пішли,

Усе по-правді розказали;

Звелівъ імъ панъ, щобъ Вовка стерегли

II, коли можна, щобъ піймали.

Плявують Вовчика; нема-коли й заснуть,

А Вовка щось нема й не чють...

Чоґо жъ се такъ, що у Тараса часомъ

Буваеть добрий борщъ изъ мясомъ

Та зъ начинкою пирожки?

Дурні дядькі,

Ні одинъ зъ васъ не розчовпає!..

Який тамъ въ-біса звірь!

На Вовка тільки поговіръ,

А овечокъ Тарась хапає! ..

III.

ЛЯЦІ.

Въ гаю, у пана, бувъ ставокъ;

Вода якъ скло; на дні пісокъ;

Кругомъ цвілі волішки та васілки;

Чірвоная калина тамъ росла;

Нідь гаємъ пісіка була. —

Ну, рай та й тільки!

Въ ставу́ було чи-ма́ленько Лящівъ;
 Ніхто́ їх не ловівъ
 Ні во́локомъ, ні вѣяті́рjami.
 Житте́ Лящамъ,
 Мовъ тимъ панамъ! —
 Гуляють — ляпають хвостами...
 Пріхавъ разъ зъ сусідомъ панъ у гай
 И щукъ звелівъ у ставъ понапуска́ти.
 »На-біса щукъ пуска́ешъ, пане-бра́те?«
 Озвавъ сусідъ: »ось, потрива́й,
 Якъ тимъ нашко́дишъ:
 Усіхъ Лящівъ позво́дишъ, —
 Ихъ шукі зайдя́ть...«
 »Дарёмна річъ!« хазя́їнъ ставъ каза́ти
 (Та й усміхну́вся після то́го...):
 «Жалкúю, чомъ давнішъ не звівъ...
 А ти-жъ, сусіде, чувъ одъ ко́го,
 Що я охочий до Лящівъ!...«

Л. Глібовъ.

II.

Опытъ Южнорусскаго Словаря, К. Шейковскаго (1).

Г. Шейковскаго поразила мысль Як. Гримма—сдѣлать словарь самую популярною, настольною книгою! «Дѣйствительно,» замѣчаетъ авторъ «Опыта,» — «въ словарь какого-нибудь языка легче всего представить все нравственное богатство народа отъ первыхъ проблесковъ его развитія, такихъ проблесковъ, о которыхъ ничто другое, кромѣ языка, не можетъ намъ даже намекнуть, до послѣдняго фазиса развитія.» Г. Шейковскій сознаетъ, что подобный словарь тогда только будетъ возможенъ, «когда исторически и сравнительно съ другими языками прослѣдимъ какъ внѣшнія, такъ и внутреннія модификаціи каждаго слова»; но съ другой стороны, убѣжденъ, что выработкѣ такого словаря также можетъ значительно пособить и то, *если будетъ представлено много данныхъ изъ эпическаго фазиса языка.* Имѣя въ виду это послѣднее, онъ старался, при составленіи своего словаря, *привести, какъ можно болѣе* пословицъ, загадокъ, пѣсень, повѣрій, суевѣрій, заговоровъ, заклинаній, обрядовъ, обычаевъ, забавъ, игоръ и т. п., — такъ-какъ въ нихъ болѣе всего сохранилось остатковъ эпическаго періода жизни народа и языка, и такъ-какъ они, въ извѣстной мѣрѣ, могутъ характеризовать народъ и степень его развитія.

Мысль Як. Гримма о словарѣ — превосходна. Стремиться къ осуществленію этого современнаго идеала словарей — дѣло въ высшей степе-

(1) Хотя, въ мартовской книжкѣ *Основы*, былъ уже напечатанъ краткій отчетъ о южнорусскомъ словарѣ, но мы считаемъ полезнымъ помѣстить еще и подробную статью г. Гатцука, заключающую въ себѣ безпристрастный разборъ труда г. Шейковскаго и весьма дѣльные совѣты и указанія.

Ред.

ни похвальное. Обо всемъ этомъ считаемъ лишнимъ распространяться. Наше дѣло — принять во вниманіе этотъ идеаль, остающійся недосягаемымъ даже для самихъ нѣмцевъ; принять во вниманіе задачу автора и сказать, съ одной стороны, на сколько авторъ повялъ требованія современнаго идеала, — съ другой, на сколько онъ выполнилъ свою задачу.

Г. Шейковскій, какъ видно изъ предисловія къ *Опыту*, поставилъ себѣ задачею слѣдующее: во 1-хъ, составить возможно-полный словарь, т. е. сборникъ словъ южнорусскаго языка, съ обозначеніемъ, откуда слово взято или гдѣ употребляется и съ переводомъ ихъ на русскій языкъ; во 2-хъ, привести въ немъ какъ можно болѣе пословицъ, загадокъ, нѣсенъ и т. д., дабы представить побольше «данныхъ изъ эпическаго фазиса языка» и тѣмъ облегчить какъ разработку исторіи языка, такъ и знакомство съ народомъ, съ его бытомъ и поэзію. Авторъ, вѣроятно, полагалъ, что такимъ образомъ мысль Як. Гримма о достоинствѣ словаря нѣсколько достигается: кто будетъ пользоваться словаремъ, тотъ знакомится не только съ словами и общимъ ихъ значеніемъ, но и съ употребленіемъ этихъ словъ въ поэзіи и въ быту народа, наглядно знакомится съ самымъ его бытомъ, поэзію и понятіями. Такъ, напрмѣръ... Къ сожалѣнію, довольно трудно найти въ «Опытѣ» г. Шейковскаго примѣръ безукоризненнаго (какъ бы намъ хотѣлось) объясненія какого-нибудь любопытнаго слова. Беремъ наиболѣе извѣстное и наиболѣе трудное для объясненія.

Баран, м. р. а=баранъ. — *ыце*, — *мякно*, — *ыско* (ув); — *нец'*, р.— *нця*, — *чык*, — *чычок* (ум). *Дываыця як баран на нові ворота* (погов.) = глупо смотрѣть. — Сильное теченіе (!) волнъ:

Волны верх ных (Жулына в Калывы) каламутні
Красні сукні дерлы,
Віючася баранами,
Білі боки терлы.

(Вінок., стр. 101).

Родъ игры въ мяч (Слѣдуетъ весьма подробное описаніе игры.)

Или:

Барвінок, м. р. у. — *sempervivum fl* (Linn), *вінка*. Цвѣтокъ этотъ, всегда зеленый, употребляется преимущественно на *васілі* и на *хрѣстинах*. Ему обыкновенно придается эпитетъ *хрѣстастый* (Подольск.) или *хрѣстатый*, иначе *кратчастый*:

Скажи мені правду, мої сэрдынятко,
 Котора зелєнь найперш проц'вітає,
 Чи кратчастий барвіночок,
 Чи запашный василечок,
 Чи повна рожа?
 (Метл. нар. п'єсни 364 стр.)

Ой вінку мій, вінку,
 С хрещастого барвінку!
 Купувалам та у рынку,
 Замыкалам та у скрынку;
 А тепер та порушу,
 Та й заплакаты мушу.
 (Свадебн. п'єсня Под. губ.)

—*ничк, чычок, ночок*, р. чку (ум). *Барвінок* в Галиції называється еще *кудерным дэрвцем*. Издатель «Вінка» основываясь на этомъ, болѣе остроумно, нежели правдоподобно, замѣчаетъ, что *барвінок* заступилъ мѣсто кедра, послѣ того, какъ предки южно-руссовъ оставили тѣ страны, въ которыхъ росъ кедръ. Барвінокъ служитъ символомъ жизни, красоты и невинности. На свадьбахъ и крестинахъ барвінокъ облѣпляютъ *шумыхою*, а при нѣкоторыхъ чарахъ — смолою.

Барвінку рваты — птти на любовное свиданіе:

Пусты жъ мене, маты, *барвіночку рваты*;
 А уже жъ наші ворожен'кы полягали спаты.
 (Мал., 288. стр.)

Въ добавленіи *Барвінці*:

А хто ж то сыдыт під вінцем,
 Під кудерным дэрвцем.
 Під зелєнен'кым барвінцем?
 Ивасіо сыдыт під вінцем,
 Під кудерным дэрвцем,
 Під зелєнен'кым барвінцем.

(Русск. 102, также *pieśni pol. i gusk. ludu, gal., str. 26*).

Барвінцію (ум.) Затѣмъ слѣдуетъ еще нѣсколько столь же интересныхъ выписокъ изъ народныхъ п'єсень, которыя мы считаемъ лишними перепечатывать.

Или наприм., вамъ заблагоразсудилось бы узнать объясненіе слова *борць*, вы находите его (на 92 стр.) и читаете:

Борци, м. р. у = 1) квась, изъ котораго готовятъ кушанье *борци*. Онъ бываетъ *дїжковий* и *бураковий*. Первый квась готовится такъ: насыпать въ «дїжку» ржаныхъ отрубей, налить туда кипятку, приготовить

изъ ржаной же муки «роквас», и когда онъ перебродитъ, влить его въ прежній растворъ, куда влить еще кпятку. По прошествіи двухъ сутокъ, квасъ этотъ можно уже употреблять. *Парыты борци* = приготовить этотъ квасъ. *Парыты борци по хатаг* = не имѣть дома квасу и ходить за нимъ къ сосѣдямъ. *Бураковъ борци* готовится изъ свекловицы. Очищенную свекловицу складываютъ въ бочку и паливаютъ её холодною водою. Квасъ этотъ долженъ киснуть, по-крайней-мѣрѣ двѣ недѣли. 2) Кушанье, приготовляемое изъ квасу. Оно бываетъ съ мясомъ или съ рыбою. Кромѣ того, въ него входятъ еще слѣдующія снадобья: свекла, лукъ, свѣжая капуста, фасоля, лебеда, грибы и т. п. Борциъ бываетъ *забіланный, пыткаланный, засытанный, заточанный*. На с'вятый вечеръ въ него еще бросаютъ *вушка*, или *крешыкы*, т. е. варенички съ соленою рыбою.

— *ык*, р. ку (ум).

Дошыку-дошыку!
Навару тоби борщыку,
У полывьянім горщыку,
Выставлю на дуба,
Люны як з луба.

(Дѣтская припѣвка во время дождя).

— *ыще, ыско* (ув). 3) Растеніе (*Heracleum sibiricum*. L.)

Далѣе, въ добавленіи, приложенъ галицкій вариантъ этой же пѣсенки изъ сборника Паули.

Какая же, въ самомъ дѣлѣ, книга можетъ быть *популярнѣе, настольнѣе* такого словаря? Кому онъ не нуженъ, кто въ немъ не найдетъ себѣ пищи? Изъ такого словаря (будь онъ, конечно, не первоначальный опытъ) читатель могъ бы наглядно познакомиться не только съ поэзіей народа, съ пословицами, заговорами, анекдотами, обрядами, пѣснями, играми и, вѣроятно, плясками, но и съ бытомъ и ошымъ народа, съ тѣмъ какъ и когда употреблять какой горшокъ или бочечокъ, какъ за пчелами ухаживать, овецъ пасти, воловъ запрягать, землю пахать, свиней откармливать, борщи варить и квасы готовить. Книга будетъ полезная и, вѣроятно, многотомная!

Настоящій (1-й) выпускъ (слова на бук. А и Б), вмѣстѣ съ приложеніемъ и добавленіемъ, заключаетъ въ себѣ 224 столбца (112 стр.) крупной и самой разгоистой печати. Въ каждомъ столбцѣ заключается объясняемыхъ словъ отъ 19 до 0; а объясненія и добавленія къ значительной части словъ занимаютъ отъ 1-го до 8¹/₂ столбцевъ. Всѣхъ словъ на буквы А и Б до полуторы тысячи — цифра солидная. Но дѣло, конечно, не въ количествѣ, а въ качествѣ; можно набрать словъ изъ польскихъ, чешскихъ, ц.-славянскихъ, великорусскихъ и т. п. словарей и такимъ образомъ

увеличить количество словъ на А и Б до 5 тысячъ. Нѣтъ, г. Шейковскій ведетъ дѣло сдержано, честно. Сколько, напр., можно было бы, даже изъ устъ народа, набрать словъ, сложенныхъ съ предлогомъ *безъ*, какъ: безхвостый, безсонница, безребрый, безпятый, безносый, безрукый и т. под., а г. Шейковскій ограничился всего только одною сотнею. Мало того, множество любопытнѣйшихъ словъ совѣтъ опущено; нѣрѣдко изъ цѣлаго ряда однокоренныхъ словъ встрѣчаемъ одинъ лишь глаголь или одно имя существительное, или только глаголь, да одно существительное безъ производныхъ, или производныя безъ основныхъ словъ. Какъ напр: 1) *базь—базь!* базька, базікати, базікало (недост. базя — очка, базпканье, базный, базыч, базічний, базичня и т. п.); 2) *базувір* — (риный, —рье, —рчати). 3) *бахур*, *бахурювати* (нед. бахуріти, —сь, —ривка, —пчко, —рїтка, —ринка, —риночка, —ный, —рота, —ище); 4) *базар*, — *иый*, — *ынка* (недост. базаритись, базарувати, базарчук, базурьнкати и т. п.); 5) *балакати* (нед. балаканне); 6) баклага; 7) *бурхат'*, — *нуть* (нед. бурхати, бурхливый, —хота, —ханне, —хня, —бурхач); 8) *буйний* (нед. буїти, —тний, —буїна! и т. д.) 9) *буль-буль!* *булька*, — *ати*, — *котати* (нед. бульбулькати, —ине, —ун, и т. п. Форма словъ большею частію обозначена только какою-нибудь одна, или одного говора: такъ, напр., глаголь *баритись*, безъ дѣйств. зал. *барити*, между тѣмъ какъ и въ дѣйствительномъ зал. этотъ глаголь очень часто употребляется.

Та не *бари* мене, попович,
 Бо в мене ньєка неріденьєка,
 Буде на мене сваритєся,
 Як я буду баритєся.

борцивнычыты — безъ *борцивнычаты*; *биунка* — безъ болѣе употреб. ф. *биучка*; *бухати*, *бухнути* — безъ *бухчити* и т. под. Понятно, что всѣ эти недостатки могутъ служить не упрекомъ г Шейковскому въ невнимательности къ дѣлу или въ плохомъ знаніи южнорусскаго языка, а, напротивъ, доказательствомъ его осторожности и добросовѣстности при торопливомъ даже составленіи словаря; и конечно, доказательствомъ посѣтшиности при составленіи его. Вѣроятно, г. Шейковскій не позволялъ себѣ полагаться на свой инстинктъ, на свою память и знаніе южнорусскаго языка, а вписывалъ въ свой словарь, исключительно только то, что находилъ существующимъ уже въ печати и записаннымъ изъ устъ народа надежными людьми, или что самъ успѣлъ записать. Это предположеніе подтверждается и тѣмъ, что значительная

часть словъ его словаря, взятыхъ не изъ изданныхъ уже произведеній народной малороссійской поэзіи, носить отпечатокъ преимущественно той мѣстности, гдѣ живетъ авторъ, или той, съ которою онъ, какъ авторъ «Быта Подолянъ», наиболѣе ознакомился.

Правда, количество словъ много увеличено словаремъ собственныхъ именъ, фамилій и названій мѣстностей — дѣломъ, впрочемъ весьма полезнымъ; но, повторимъ, дѣло не въ количествѣ, а въ качествѣ.

Относительно *качества словъ* должно вообще замѣтить, что всё они чисто *южнорусскія*, болѣе часто встрѣчающіяся въ разговорномъ языкѣ и переданы довольно правильно преимущественно по тому говору, съ которымъ авторъ свыкъся. Словъ явно польскихъ или новыхъ, в-ликорусскихъ, обращающихся въ народѣ, въ «Опытѣ» г. Шейковского встрѣчается даже слишкомъ мало, равно какъ и словъ устарѣлыхъ или болѣе рѣдкихъ и мѣстныхъ, какъ: буіти, бурделя, бушля, богун, баклан, бандилля; даже такихъ, какъ балухати, балух, балухатый, бульбушка, брындюшка, берегти и т. д. Вообще же *идіомовъ* того или другого нарѣчія, той или другой отдѣльной мѣстности, въ «Опытѣ» г. Шейковского почти не встрѣчается, или встрѣчается безъ обозначенія, и такъ мало, что еслибъ этотъ словарь былъ доведенъ такимъ же образомъ до конца, то по немъ далеко еще не вполне можно было бы познакомиться съ общимъ лексическимъ составомъ не только подкарпатскаго нарѣчія, но и съ задкарпатскимъ или докарпатскимъ его подрѣчіемъ. О нарѣчій прикарпатскомъ (русинскомъ), конечно, я говорить нечего. Впрочемъ, авторъ самъ сознаетъ недостаточность въ этомъ отношеніи своего «Опыта»: онъ говоритъ (въ предисловіи) «что при обширности распространенія южнорусскаго языка не хватитъ силъ одного человека исчерпать все лексическое богатство его. Мы сдѣлали это на столько, на сколько возможно было сдѣлать, и не считаемъ трудъ свой полнымъ и совершеннымъ, а смотримъ на него какъ на «Опытъ», могущій современемъ пополниться и усовершенствоваться.» Съ этою-то цѣлью г. Шейковский и началъ издавать словарь *выпусками*, такъ-какъ, при такомъ изданіи, возможны усовершенствованія, пополненія и поправки въ дальнѣйшихъ выпускахъ. Матеріалъ для словаря такъ быстро увеличивается у г. Шейковского, что онъ уже принужденъ былъ, даже при 1-мъ выпускѣ, помѣстить *дополненіе*.» Стало быть, можно надѣяться, что современемъ этотъ «Опытъ» можетъ много пополниться и превратиться въ весьма полный словарь не только докарпатскаго подрѣчія, но и всего подкарпат-

скаго нарѣчія, абыть можетъ и всего южнорусскаго языка.—Но мы говоримъ не о будущемъ, а о настоящемъ.

Не смотря на значительную неполноту собранія южнорусскихъ словъ, на неполноту обозначенія важнѣйшихъ ихъ формъ и важнѣйшихъ измѣненій по нарѣчіямъ, мы тѣмъ не менѣе, какъ по количеству словъ, такъ и по качеству ихъ (т. е. по выбору и передачѣ), должны поставить этотъ »Опытъ« значительно выше »Словаря Идіомовъ« и не можемъ не пожалѣть, что вышелъ только одинъ 1-й его выпускъ.

Достоинство словаря, какъ сборника словъ какого-нибудь языка, конечно, заключается не только въ большемъ или меньшемъ количествѣ набранныхъ словъ, не только въ правильной передачѣ ихъ, въ правильномъ обозначеніи всѣхъ важнѣйшихъ формъ каждаго слова и измѣненій его по нарѣчіямъ, — словомъ, не только въ правильной и полной передачѣ матеріальной, звуковой части языка, но и въ такой же передачѣ духовной стороны его—въ правильномъ и отчлливомъ переводѣ и объясненіи значенія и употребленія словъ, безъ напраснаго многословія. Если въ первомъ отношеніи словарь г. Ш—го не безъ значительныхъ для перваго »Опыта« достоинствъ, то во-второмъ онъ изобилуетъ значительными недостатками, немало затемняющими самыя достоинства труда г. Ш—го. Правда, большая часть словъ, объяснена довольно удовлетворительно,—по крайней мѣрѣ правильно указано нѣсколько оттѣнковъ значенія того или другаго слова; но и въ этой значительной части, быть можетъ (въ нпыхъ случаяхъ) вслѣдствіе поспѣшности, не всегда соблюдается должный порядокъ значеній. Кромѣ того, много оттѣнковъ въ значеніи словъ не указано, какъ, напр., *блати* ⁽¹⁾ = слетать, подгибать, загигать (о хлѣбѣ), и только; *бумкати* = играть на виолончели или на *рѣшэті* — играть вообще на какомъ-нибудь инструментѣ, но плохо: *музыки бумкають*. Первое же значеніе этого слова — производить или произносить звукъ *бум-бум* (подражаніе звукамъ акомпанимента, баса) здѣсь опущено; равно какъ значеніе слова »*бровка*« — человекъ или животное съ большими бровями, совсѣмъ не обозначено, а только сказано, что это »*название собаки*«, т. е. означено частное, случайное, а общее, основное, опущено. То же самое встрѣчаемъ при словѣ *балан* (собств. свѣтло-желтый, палевый цвѣтъ, краска) — у г. Ш—го: »*название блага пола, или бѣлой собаки*«; »*баталія*—драка, ссо-

(1) Безъ-сомнѣнія, это — однокоренное слово съ *плати*. Молдав. — баг (бъга — бѣгѣт) = всовывать, впихивать).

рас; «*барэжына* — земля, покрываемая водою во время половодья», и въ другихъ. Встрѣчаются слова съ формою и значеніемъ, извѣстными намъ по Академическому, напр., словарю, а обиходныя малороссійскія опущены, напр. есть слово «*брыжі* = 1) брыжи, родъ украшенія на одеждѣ; 2) Брыжейка» (вѣроятно, mesenterium. См. Акад. слов. 1826 г.); а «*брыжа* — гудокъ у бумажнаго змѣя опущено, и т. под.

Далѣе, авторъ «Опыта», вѣроятно по свойственной ему осторожности, оставилъ многія слова необъясненными, даже безъ перевода на русскій языкъ, хотя иногда говорить о нихъ очень много. Такъ напр. при словѣ «*бары*» онъ говоритъ, что «такъ въ одной загадкѣ названы волки: *прійшли бары, та забрали дары* (1); *басолі* — тоже. «Это слово, говоритъ г. Ш—ій, употребляется въ слѣдующей поговоркѣ: *А уже мѣні нѣ до солі, коли грают на басолі!* Поздно кормить собаку, когда по, а итти на охоту. Въ такомъ смыслѣ эта поговорка употребляется въ Подольской губ.» Затѣмъ, слѣдуетъ мысль о происхожденіи нѣкоторыхъ поговорокъ изъ анекдотовъ, фацицій, повѣствованій и т. под., и наконецъ, не только приводится *цѣликомъ* весь анекдотъ, изъ котораго, по мнѣнію автора, заимствована вышеприведенная поговорка, но даже (въ добавленіи) и стихотворный его варіатъ; о самомъ же словѣ *басолі* рѣшительно ничего не сказано: не только не сдѣлано намека на то, какой это инструментъ, не польское ли это «*basella*», *der Bassetel*, но даже не указано, что за падежъ «*басолі*». Такъ точно слово *бухылы* (подражаніе выговору жидовъ) вызываетъ автора на цѣлую фацицію о двухъ жидяхъ, переданную въ стихахъ г. Руданскимъ, а чисто-малороссійское слово «*бухало*» остается не только не объясненнымъ, но даже и не приведеннымъ въ словарь г. Ш—го, между тѣмъ какъ оно имѣетъ разнообразное значеніе. Конечно, мы можемъ предположить, что авторъ «Опыта», имѣя прежде всего въ виду «доставить какъ можно болѣе данныхъ (матеріала) для эпического фазиса языка», именно: пѣсень, поговорокъ, пословиць, повѣрій, анекдотовъ и т. д., старался представить голые факты, которые сами собою объясняли бы дѣло. и не обременять словаря собственными догадками и соображеніями; но вѣдь дѣло *словаря*, во 1-хъ, слова и ихъ смыслъ, а не пѣсни и анекдоты, которые мѣсто въ особыхъ сборникахъ и которые входятъ въ словарь только нѣкоторыми своими частицами, поясняющими особенность значенія

(1) Впрочемъ, въ предисловіи г. Ш. замѣтилъ, что слова, однозначущія съ русскими, онъ не переводить.

или употребленія слова; во 2-хъ, слова и оттѣнки ихъ значенія едва-ли не болѣе важны для исторіи *языка*, чѣмъ приводимые г. Ш—мъ анекдоты позднѣйшаго образованія; наконецъ, какъ видно по многимъ мѣстамъ «Опыта», авторъ его не отказывается себѣ въ удовольствіи посвящать то или другое слово собственнымъ толкованіемъ и даже *обременить* это толкованіе разсужденіями и подробными опроверженіями высказанныхъ кѣмъ-нибудь мнѣній. Такъ, напр., раскроемъ стр. 101: «*браты*.... 4) *усі пси тѣбѣ брали* — всѣ за тобой волочились (?!). Въ послѣднихъ двухъ (3-е жениться) значеніяхъ своихъ глаголь *браты* сохранилъ въ себѣ остатокъ древняго значенія и намекъ на старинную форму брака у Славянъ, когда *умыкали* дѣвицъ, брали насильно. *Беры*, повел.; *беры выщѣ!* — поговорка эта образовалась изъ слѣдующаго анекдота (слѣдуетъ анекдотъ)«... На стр. 100: *братство*... Въ Подольской губ. почти при каждой церкви есть подобный братства. Это остатки реакціи противъ Уніи и *перепольщенія*. Жаль, что теперь эти братства не имѣютъ возможности дѣйствовать противъ перепольщенія, обладающаго такими огромными средствами для своей дѣятельности» и т. д. Замѣчаніе конечно хорошее, но едва-ли мѣсто ему въ словарь. На стр. 113: «*Брыніты*.... Прежде чѣмъ покажемъ значеніе этого слова, считаемъ не лишнимъ — говоритъ авторъ — выписать изъ «Корнеслова» г. Шимкевича трактацію его объ этомъ словѣ. Она покажетъ, до какой степени были знакомы наши филологи съ южнорусскимъ языкомъ и до какой степени допускали произвольныя толкованія (Слѣдуетъ подробная выписка трактаціи). Теперь покажемъ — продолжаетъ г. Ш., — значенія слова *брыніты* и тогда увидимъ все филологическое достоинство этой тирады». Къ сожалѣнію, г. Ш—мъ опущены нѣкоторыя однокоренныя съ *брыніты* слова и оттѣнки значенія этого слова, и читатель все-таки не видитъ вполне филологическаго достоинства трактаціи г. Шимкевича.

Ясно, что г. Ш—скій не стѣсняется наполнять словарь разными, едва-ли нужными для словаря, трактатами, разсужденіями, замѣтками въ популярномъ тонѣ и даже фактами, столь же идущими къ словарю, «як корові сідло»; о недостаткѣ мѣста, о необходимой для словаря сжатости при передачѣ фактовъ и при объясненіяхъ, онъ видимо не много думаетъ. Доказательство этому читатель встрѣчаетъ на каждомъ шагу. Объясняетъ, напр., г. Ш—скій слово *будівля* — зданіе, строеніе; *світоче будовля* — мірозданіе, міръ». Кажись бы и дѣло съ концемъ, потому что авторъ «Опыта» не допускаетъ въ этомъ своемъ трудѣ ни-

якихъ філологіческихъ изслѣдованій, — такъ нѣтъ: *свитове будовля* напомнило ему сказаніе народа о сотвореніи міра, и вотъ онъ, ни съ того, ни съ сего, начинаетъ приводить цѣликомъ извѣстные по разнымъ изданіямъ варианты этого сказанія, занимающіе три слишкомъ столбца его словаря и нисколько не поясняющіе ни значенія, ни употребленія, ни происхожденія слова «будовля». Совершенно тоже читатель находитъ при объясненіи множества другихъ словъ, какъ при — бусель, береза, бути (выраж. «був собі»), браччык, брехати (съ ничего не поясняющимъ анекдотомъ про брехню), при выраж. «беры выше!» (съ такимъ же анекдотомъ) и т. д. Даже слово «братуха» (грубо фамильярно ласкательное, соб. увел. отъ брат.) или «братух» (!!) вызываетъ г. Ш—скаго привести цѣлую шуточную пѣсенку, въ концѣ которой употреблено это слово: «Не псуї шкуры, мій братуху!»

Стало бытъ, въ недостаткѣ объясненія нѣкоторыхъ словъ (какъ басолі, білозірочка, бухыли и т. д.) мы принуждены видѣть или недоглядѣть, или благоразумную осторожность автора — не объяснять и не писать того, чего положительно не знаешь. Въ последнемъ случаѣ, конечно, придется только пожалѣть объ одномъ: зачѣмъ авторъ «Опыта» не всегда держится этого прекраснаго правила и въ нѣкоторыхъ случаяхъ позволяетъ себѣ дѣлать объясненія и переводы, на основаніи личныхъ своихъ соображеній и догадокъ. Такъ напр., слово *баран* онъ, между прочимъ, переводитъ: «сильное теченіе волнъ», тогда какъ, во 1-хъ, извѣстно, что *баранами* называютъ не сильное теченіе волнъ, а закручивающіяся (на подобіе бьющагося барана, или на подобіе бараньяго рога) и пѣнящіяся, бѣлыя (издали — какъ барашки въ полѣ) верхушки волнъ, и во 2-хъ, самыя слова приведенной въ «Опытѣ» пѣсни — «віючеся баранами» — наглядно представляютъ то, что такое здѣсь *бараны*. Слово «*безперестанці*» переведено нарѣчіемъ — *постоянно*, — тогда какъ приведенная г. Ш—нимъ пѣсня гласитъ: «горять свічі безперестанці», — стало бытъ прямо указываетъ, что это слово есть имя существительное, а не нарѣчіе, иначе было бы «*безперестанку*», и т. под.

Несоблюденіе г. Ш—скимъ того же прекраснаго правила вводитъ его и въ болѣе преступныя, по нашему мнѣнію, погрѣшности, чѣмъ неправильное или неточное объясненіе слова. Кто обратитъ серьезное вниманіе на то, что многія слова невѣрно или неточно объяснены, или совсѣмъ оставлены безъ вниманія, что *безперестанці* — нарѣчіе, что «бугай» = бугай и *пеликанъ* = вышь, что «бух!» и «бебех!» — вы-

раженія моментовъ паденія (какого?), что «бурда» — просто «невкусное питье, кушанье» и т. под.? Но едва-ли кого не поразитъ странное осуществленіе г. Ш—скимъ того плана, о которомъ онъ говоритъ въ своемъ «Предисловіи». Каждый, прочтя это предисловіе и не засматривая въ словарь, конечно, такъ пойметъ дѣло: «Составитель словаря считаетъ нужнымъ стремиться къ осуществленію той мысли, которую высказалъ Як. Гриммъ о словаряхъ; но, сознавая невозможность составить такой словарь и желая облегчить историко-сравнительную разработку роднаго языка доставленіемъ данныхъ изъ эпического его фазиса, онъ вмѣняетъ себѣ въ обязанность приводить въ своемъ словарѣ какъ можно болѣе такихъ данныхъ изъ народнаго быта и поэзіи, которыя тѣсно связаны съ объясняемымъ словомъ и служатъ къ уясненію его значенія, со всеми оттѣнками его употребленія и даже самаго его происхожденія». По-крайней-мѣрѣ, мы не могли бы иначе понять намѣренія г. Ш—скаго, потому что сроднились съ тою мыслью, что какъ ни разширай понятія о словарѣ, словарь все-таки есть ничто иное, какъ сборникъ, собраніе и объясненіе словъ языка; что основная, ближайшая и опредѣляющая его цѣль есть изученіе того матеріала языка, который называется *словами*. Мысли В. Гумбольдта о языкѣ вообще и Як. Гримма о словарѣ не измѣнили это основное понятіе и цѣль словаря, а уяснили, дополнили и разширили его. Слова — какъ всякому теперь извѣстно — не искусственно изобрѣтенныя значки. Они создались (или вѣрнѣе создавались), жили, измѣнялись и живутъ также какъ и самая мысль чловѣка, съ которою постоянно тѣсно связаны и въ жизни которой принимаютъ даже активное участіе; будучи хранителями мысли народа, они, естественно, являются вмѣстѣ съ тѣмъ и двигателями ея. Когда-то, въ до-историческое время, въ такъ-называемой эпической періодъ, словароуждались вмѣстѣ съ первыми проблесками чловѣческой мысли и поэзіи, характеромъ которой отличалась тогда и самая мысль; нерѣдко они заключали въ себѣ цѣлый міръ и были произведеніемъ міра, поэзіи. Доселѣ еще слова тѣсно связаны въ душѣ народа съ извѣстными эпическими выраженіями, даже цѣлыми пѣснями и со всею вообще поэзіею. Вамъ не разъ конечно приходилось слышать, какъ напримѣръ, иная бойкая молодлица пересыпаетъ свою рѣчь, какъ горохомъ, поговорками, пословицами, выдержками изъ пѣсень, изъ народныхъ анекдотовъ, сказокъ и сказаній, — что слово, то и ссылака на родную поэзію. Эти сказки большею частію не есть случайное сближеніе понятій и могутъ служить однимъ изъ наглядныхъ доказательствъ существованія тѣсной связи въ душѣ на-

рода словъ со всею его поезією. Изучать матеріяль языка — *слово*, можно не иначе, какъ рядомъ съ другими его матеріалами — съ поезією и самымъ бытомъ народа; равно какъ поезію и бытъ народа нельзя изучать безъ изученія словъ. Тѣмъ не менѣе, конечно, слова — *звуковыя* понятія, представленія и чувства народа, какъ и весь языкъ — сами по себѣ составляютъ нѣчто самостоятельное, цѣлое, суть слова и языкъ, а не поезія и не бытъ, и наоборотъ: поезія или бытъ народа — не слова и не языкъ. Стало быть, и самый идеальный словарь какого-нибудь языка все-таки будетъ не что иное, какъ сборникъ словъ и всѣхъ соединяемыхъ и соединявшихся понятій, представленій, а не сборникъ пословиць, сказокъ, анекдотовъ, не поваренная или сельско-хозяйственная книга. Поезія и бытъ народа входятъ въ него лишь на столько, на сколько они необходимы для уясненія словъ, какъ въ современномъ ихъ значеніи, такъ и въ историческомъ развитіи, т. е. выдержками, упоминеніями о нихъ и ссылками. И тѣмъ не менѣе такой словарь будетъ не просто сборникомъ словъ, а полною энциклопедією понятій, представленій, свѣдѣній — словомъ, всего нравственного богатства народа народа, и можетъ быть самою популярною, настольною книгою. Но конечно о такомъ словарѣ мы покаместъ можемъ только мечтать и готовить для него матеріялы. Въ чемъ же состоитъ подготовка этихъ матеріаловъ? Безъ сомнѣнія, во 1-хъ, въ собраніи полныхъ и точныхъ свѣдѣній какъ о жизни, о бытѣ народа, такъ и о его поезіи — т. е. въ сборникахъ этнографическихъ свѣдѣній, въ сборникахъ пѣсень, пословиць, анекдотовъ, сказокъ и т. под.; во 2-хъ, въ разработкѣ грамматики; въ 3-хъ, въ собраніи словъ языка и въ правильномъ обозначеніи ихъ современнаго значенія и употребленія въ рѣчи, какъ разговорной, такъ и поэтической; въ указаніи, на сколько позволяютъ изслѣдованія, и наблюденія, связи этихъ словъ съ произведеніями народной поезіи и т. д., и наконецъ, въ 4-хъ, въ опредѣленіи корней словъ и въ сличеніи словъ съ родственными языками и т. д. Здѣсь уже начинается выработка изъ этихъ матеріаловъ *идеальнаго* словаря. Но мы говоримъ о подготовкѣ матеріаловъ и о подготовкѣ первоначальной, т. е. о собраніи фактовъ, гдѣ первое дѣло — точность, полнота передачи и отчетливое обозначеніе мѣста, откуда добыты факты, и второе — правильная, естественная и разумная группировка фактовъ, т. е. чтобы не дѣлать того, что называется «у городи лобода, а въ Киіві дядько».

Но г. Ш—скій ведетъ дѣло иначе. Повидимому, мысль о популярномъ характерѣ словаря сбита съ надлежащаго такта почтеннаго автора

»Опыта«. Онъ не шутя задумалъ сдѣлать словарь пріятною для чтенія книгою. Зная, что существуетъ связь между словами и понятіями, повѣрьями, поэзіею и всѣмъ бытомъ народа, онъ полагаетъ не только возможнымъ, но и необходимымъ, немедленно, безъ предшествующихъ изслѣдованій, вмѣстить въ словарь *цѣликомъ* всю поэзію и бытъ народа, — такъ что читатель и изслѣдователь, при каждомъ словѣ находили бы всѣ анекдоты, повѣрья, пословицы, игры, пѣсни (во всѣхъ ихъ вариантахъ), заклинанія и т. д., относящіяся (*повидимому!*) къ тому или другому слову, и чтобы такимъ образомъ словарь былъ полнымъ сборникомъ не только словъ и понятій или представлений, соединяемыхъ съ ними (это дѣло старое, мало обращающее на себя вниманіе г. Ш—каго, второстепенное!), но вмѣстѣ съ тѣмъ и сборникомъ всѣхъ вообще духовныхъ произведеній жизни народа, — что, какъ дѣло новое, привлекаетъ все вниманіе автора. Изъ ириведенныхъ выше примѣровъ (см. »борщ«, »басолі«, »бухылы«, »беры выщѣ!«, »будівля«, а также—»брехаты«, »бусель«, »братуха« или »братуха«) читатель могъ уже видѣть, какъ *буквально* слѣдуетъ понимать обѣщаніе г. Ш—кого: *»мы старались въ »Опытѣ* словаря Южнорусскаго языка *привести какъ можно болѣе* пословицъ, загадокъ, пѣсень и т. д.«, и конечно съ своей стороны продолжить это обѣщаніе автора такъ: *»мало обращая вниманія на то, какая существуетъ связь между ними и словами«*. Конечно, относительно даже такого плана, »Опытъ« значительно грѣшитъ — опускаетъ множество важныхъ пословицъ, загадокъ, анекдотовъ, пѣсень, безъсомнѣнія хорошо извѣстныхъ автору »Быта Подолянъ«, но какъ отъ перваго »Опыта« и при томъ »Опыта«, составлявшагося торопливо, мы не имѣемъ права многого требовать; мы только можемъ задать себѣ такой вопросъ: если этотъ поспѣшный и тощій »Опытъ« долженъ состоять изъ нѣсколькихъ томовъ, то что же представить намъ не опытъ, а полный словарь? сколько бумаги изведется, сколько труда и денегъ напрасно пропадетъ! Вѣдь сборники-то пѣсень, игръ, пословицъ, сказокъ, сборники этнографическіе, все-таки будутъ своимъ чередомъ издаваться и »Бытъ Подолянъ« будетъ продолжать выходить въ свѣтъ. Видимо, что авторъ во 1-хъ не ясно понялъ мысль Як. Гримма и современныя требованія относительно словарей, не вполне уяснилъ себѣ отношенія словъ къ поэзіи и быту народа и не взвѣсилъ должнымъ образомъ, какъ свои собственные, такъ и наши вообще силы: иначе онъ, конечно, другимъ образомъ выполнилъ бы свою мысль о доставленіи *какъ можно болѣе* данныхъ изъ эпической жизни языка: — издавалъ бы, напр., сборники

позіи и быта народа, прилагая къ нимъ отчетливые комментаріи, не упускалъ бы изъ виду при составленіи словаря основную его мысль и цѣль; отложилъ бы на время свое стараніе приводить въ «Опытъ словаря», безъ связи съ дѣломъ и цѣликомъ, какъ можно болѣе пословицъ, анекдотовъ, пѣсенъ и т. д., и не искажилъ бы свой честный трудъ чудовищнымъ накопленіемъ разныхъ данныхъ изъ народнаго быта и позіи.

Неисполненіе авторомъ того же вышепомянутаго прекраснаго правила немало повредило и «Приложенію 1-му словарю» (собственныя имена и названія мѣстностей). Обращая вниманіе только на нѣкоторыя новыя требованія отъ словарей и не уяснивши себѣ ни эти требованія, ни отношенія ихъ къ основной мысли всякаго словаря, авторъ впалъ въ односторонность даже при выполненіи такого простаго дѣла, какъ словарь именъ и названій мѣстностей. Собственныя имена и названія мѣстностей весьма важны при изученіи языка и исторіи народа: они часто сохраняютъ въ себѣ слова, корни и формы, вышедшія теперь изъ употребленія или весьма рѣдкія; съ другой стороны, представляютъ многія интересныя указанія для исторіи народа, его древней религіи и т. под. Стало-быть, эти слова должны вноситься въ лексиконъ или въ его приложение слѣдующимъ образомъ: во 1-хъ, самое слово, во 2-хъ, значеніе его, въ 3-хъ, точное обозначеніе мѣста, носящаго это названіе или тѣхъ мѣстъ, гдѣ преимущественно употребляется или встрѣчается то или другое прозвище, и въ 4-хъ, наконецъ, указаніе на историческія лица носившія это прозвище. Г. Ш—скій говоритъ, что «на помѣщеніе въ словарь собственныхъ именъ и особенно фамилій онъ наведенъ былъ словаремъ Юнгмана. Я — продолжаетъ онъ — придаю особую важность помѣщенію южнорусскихъ фамилій въ словарь: *изъ такого словаря видно будетъ, какія южнорусскія фамиліи ополчались*. И вотъ, безъ указаній какихъ бы то нибыло отношеній приводимыхъ словъ къ языку, г. Ш—скій пишетъ цѣлые ряды фамилій и названій такимъ образомъ: *Башэвскій*—фамилія, *Галовня*—id. Барабаш—id., *Басарскій*—id. *Басаврук*—id., *Берво*—id., *Борсук*—id., *Боклыи*—id., *Болач*—id., *Берчиий*—id., (въ Том. 126) и т. д. *Балын*—названіе мѣста Подольской губерніи (при какой рѣкѣ, въ какомъ уѣздѣ—не сказано). *Белнус* — названіе озера Черниговской губерніи. (Шаф. 215), *Блжецка Пятына* — (Новгородской) (?); *Берізняы*—село Кіевской губерніи; *Борзна* — городъ и т. д.— Если попадаетъ прозвище, принадлежавшее какому-нибудь историческому лицу, то г. Ш—скій прилагаетъ весьма обширную для словаря (а. по его мнѣнію, краткую) біографическую

замѣтку, т. е. не только указываетъ годъ и дѣятельность этого лица, но входитъ въ значительныя подробности о его жизни (см. напр. «*Барскій*»). Если о какомъ-нибудь дѣятелѣ существуетъ народная пѣсня, то г. Ш. считаетъ умѣстнымъ привести въ словарь не только всю эту пѣсню, но и варианты ея (см. напр. «*Байда*»). При названіи гор. *Азова* авторъ почелъ долгомъ перепечатать извѣстную думу о «*нобыль трехъ братьевъ изъ Азова*». Фамилія «*Анжа Андыберъ*» не вызываетъ г. Ш.—кого упомянуть о существованіи въ южнорусскомъ языкѣ слова *ганджа* (названіе сосуда), но вызвала перепечатать на 8½ столбцахъ изъ *Української Абетки* всю пѣсню объ этомъ туманномъ въ историческомъ отношеніи героѣ, и т. под.

Перелистывая «*Опытъ*» г. Ш.—кого, удивляешься, какъ авторъ его не обратилъ вниманія на то, что подобное загроможденіе словаря перепечатанными и даже неизданными и неизвѣстными фактами не приноситъ существенной пользы словарю, а уродуетъ его, и притомъ, требуетъ значительнаго увеличенія издержекъ, а г. Ш.—скій жалуется на недостатокъ средствъ для печатанія своего словаря (см. прим. 8, с. XI). Не загромождай г. Ш.—скій свой «*Опытъ*» не относящимися къ дѣлу вещами, дорожи онъ сколько-нибудь болѣе мѣстомъ и печатай только то, что необходимо для словаря, да печатай — замѣтимъ — болѣе сжато, не такъ разглагольство, и мы имѣли бы удовольствіе получить весьма порядочный «*Опытъ словаря*» не только на б. *А* и *Б*, но и еще буквы на три. Вѣдь не въ первый же разъ г. Ш.—скому приходится печатать свои труды, чтобы мы могли опровергнуть эти несообразности одною неопытностію!

Положимъ наконецъ, что всѣ приведенныя имъ пѣсни, анекдоты, пространныя разсужденія, тирады, объясненія словъ и т. д., хотя и косвенно и мало, а все-таки безполезны даже въ словарь; но съ какой стати г. Ш.—скій, зная, какъ трудно ему дается печатаніе, какъ много ему слѣдуетъ дорожить мѣстомъ, наполняетъ страницы своего труда вещами совершенно уже не относящимися къ дѣлу. На стран., напр., XI (въ Предисловіи) читаемъ: «*Объясненіе сокращеній и знаковь*». Дѣло это, конечно, необходимое; но все оно, даже при томъ шрифтѣ, какимъ пользовался г. Ш.—скій, могло бы очень хорошо помѣститься въ 4-хъ столбцахъ, а г. Ш.—скій занялъ этимъ «*объясненіемъ*» цѣлыхъ 7 страницъ (т. е. почти 14 столбцевъ). Какимъ же это образомъ? А вотъ видите: почтенный авторъ заблагоразсудилъ воспользоваться симъ случаемъ, дабы не только объяснить употребляемые имъ знаки и сокращенія, но (*кстати!*) высказать и свой оригинальный взглядъ на то или на

другое сочиненіе, на того или другаго дѣателя, не стѣсняясь притомъ ни мѣстомъ, ни бумагой и печатаніемъ, ни даже деликатностью. Папр.

Vin—Вінок (у меня было это сочиненіе безъ заглавнаго листка. Не *Головацкою* ли это «Вѣнокъ русиномъ на обжвнокъ?» Вѣна 1846. Отчего бы г. Ш—кому вмѣсто того, чтобъ писать это, не справиться сначала въ библиотекѣ Кіевскаго университета или въ какой-нибудь другой?

Kobz—Кобзарь Т. Гр. Шевченка. Спб. 1860 г.

Въ то время, когда узколюбые смѣялись надъ южнорусскимъ языкомъ в т. д. слѣдуетъ хвала Шевченку, какъ истинному отцу южнорусской литературы, потомъ — разборъ или изложеніе мнѣнія г. Шейковского о «Гайдамакахъ» и о «Наймичкѣ», которую, въ ея основѣ, онъ считаетъ плодомъ не *нашей* почвы. — Мнѣнія эти занимаютъ почти 2 столбца.

Оsn—Основа. Журналъ этотъ, безсомнѣнія, принесетъ много пользы для изученія южнорусскаго края и его народа. Но «Основѣ» не мѣшало бы *основательнѣе* изучить южнорусскій языкъ. Затѣмъ слѣдуетъ трактатъ о стремленіяхъ «Основы» относительно языка, о незнаніи «Основы» народнаго быта, о словарѣ при «Основѣ» в неправильномъ объясненіи слово «черідиа». — Всего почти 2 столбца.

Kvit—Повѣсти Квитки. Изд. Кулиша. 1858. (Къ этимъ повѣстямъ приложена біографія *Основьяненка*, написанная самымъ топорнымъ языкомъ г. Кулиша, нашего Тредьяковскаго). слѣдуетъ обозначеніе года и мѣста рожденія и смерти Квитки.) Повѣсти его замѣчательны не въ художественномъ отношеніи, а болѣе какъ слабыя матеріалы для изученія народнаго быта. (NB: это значитъ: вотъ, дескать, еще тебѣ гостиница, г. Кулишъ — раскусывай!...)

Каждый человѣкъ дорожитъ своими мнѣніями и каждый стремится заявить ихъ міру, конечно не изъ одного *авторскаго самолюбія*, но и потому, что дѣствительно убѣжденъ въ истинности этихъ мнѣній и жаждетъ торжества истины. Въ обществѣ молодомъ такое стремленіе чрезвычайно легко беретъ верхъ надъ разумностью и, естественно, отличается мелочностью, легкомысліемъ и ѣдкостью; каждый здѣсь стремится скорѣе выкрикнуть все то, что *«ему вътеръ на ротъ наносить»*, какъ говорилося встарину, — и проникается страшною нетерпимостью ко всему что не по немъ, что *«ему не по нраву»*. Чѣмъ менѣе талантливъ дѣатель такого времени, тѣмъ онъ мелочнѣе и злѣе. О состояніи нашего общества мы уже говорили. въ первой стагѣ. Москвичи, еслибы они сами менѣе страдали тою же немощью молодости, всенепремѣнно увидѣли въ этомъ ясное доказательство исторической неспособности холовъ къ государственной жизни; но... впрочемъ здѣсь не о томъ рѣчь! Дѣйствительно, страстностью во всякой дѣятельности отличаются Южане отъ Сѣверянъ и современные южнорусскіе дѣатели едва ли много уступятъ даже зрѣлымъ Сѣверянамъ въ *богатырскомъ* уваженіи свс-

ихъ личныхъ мнѣній, въ нетерпимости и въ *свободѣ слога*, сирѣчь въ браичивости. По крайней-мѣрѣ мы можемъ противопоставить въ этомъ отношеніи хоть кому нашего молодого дѣателя, г. Шейковского. Онъ, повѣдимому, обладаетъ такимъ славолюбіемъ, такъ горячо стремится скорѣе высказать свои мнѣнія и взгляды, такъ уважаетъ ихъ, что готовъ принести имъ въ жертву не только достоинство своего труда и, стало быть, общую пользу, которую онъ доставилъ бы скорѣйшимъ изданіемъ всего своего словаря, но даже что-нибудь большее.

Дѣло само за себя говорить лучше.

Авторъ «Быта Подоланъ и Опыта словаря» давно уже смотритъ на г. Кулиша, какъ на злѣйшаго (по направленію, конечно) своего врага, и считаетъ свою священную обязанностью свергнуть этого идола съ незаслуженнаго имъ пьедестала. Ну, и свергай и рази его: — это похвально! Но, во-первыхъ, не ломай стулья, не наноси убытка казнѣ, будь порядочнымъ джентльменомъ, а не разгульнымъ богатыремъ съ его свободою слога, уважай общественную собственность — человѣческую личность, и во-вторыхъ, если разить врага правды и истины, то, само собою разумѣется, рази его, а не себя, — такъ приказываетъ и разумокъ и чувство самохраненія; г. же Шейковский — вмѣсто того, чтобъ наносить удары врагу — на каждомъ шагу безжалостно поражаетъ самого себя: пускаетъ противъ г. Кулиша ни съ чѣмъ не сообразные эпитеты, бездоказательные приговоры и неосновательныя мнѣнія, читая которыхъ г. Кулишъ и каждый читатель вспомнитъ выраженіе: «чего воно тамъ розгавкалось!» — Приятно ли кому бы то ни было достигать такихъ результатовъ отъ своихъ усилій?...

Въ № 1-мъ «Основы» объявлено было, что г. Кулишъ готовится къ изданію словарь. Тотчасъ антагонистъ г. Кулиша, въ 9-мъ № Киевскаго Телеграфа, объявилъ, что онъ тоже приступилъ къ печатанію словаря. Прочтя это, г. Кулишъ почелъ за лучшее уступить г. Ш—скому званіе перваго по времени лексиколога и приостановить изданіе своего словаря, о чемъ заявилъ во 2 № Основы: «можетъ быть, словарь г. Шейковского сдѣлаетъ мой трудъ излишнимъ; если же этого не случится, то безъ сомнѣнія, онъ будетъ важнымъ для меня вспоможеніемъ при окончательной обработкѣ моего словаря. Во всякомъ случаѣ — заключаетъ онъ — отъ души радуюсь предпріятію г. Ш—каго и дружески привѣтствую его на новомъ, для насъ обоихъ, поприщѣ». Г. Ш—скій выписываетъ въ своемъ «Опытѣ» этотъ привѣтъ г. Кулиша, называя его курьезнымъ quasi-сочувствіемъ и сопровождая такими комментаріями: «Ну

къ чему такая скромность! Для г. Кулиша это не новое поприще: онъ заявилъ себя словарчикомъ при *Черной Радѣ*, гдѣ между прочимъ есть слѣдующее объясненіе слова *псюха*, будто это значить *собачье ухо* (?!), а не собачья кровь, какъ бы слѣдовало ⁽¹⁾... Я надѣюсь, — продолжаетъ г. Ш., — что сравненіе этихъ словарей (т. е. словаря г. Шейковского и г. Кулиша) между собою рѣшитъ многое! Но г. Кулишъ, по какой то *хитрости* или *трусости* (не знаю, какъ назвать это), приостановилъ свой трудъ, и т. д.

Такое важное примѣчаніе занимаетъ въ книгѣ г. Ш—каго почти цѣлую страницу.

На-сколько умѣстны подобныя замѣчанія, на-сколько позволительнъ подобный тонъ (мы не говоримъ, въ дѣльномъ, ученоемъ трудѣ, но вообще) въ литературѣ, предоставляемъ судить читателю, и обратимся къ сущности этого дѣла.

Г. Ш—скій видимо торопился скорѣйшимъ изданіемъ въ свѣтъ своего словаря, — доказательствомъ этому можетъ служить самый словарь его — собраніе и объясненіе словъ и вообще наборъ матеріаловъ. Мы не сомнѣваемся, что г. Ш—скій обладаетъ несравненно бѣльшимъ количествомъ матеріала и способенъ вести работу гораздо осмотрительнѣе и съ бѣльшею обдуманностью, чѣмъ представляетъ намъ это его »Опытъ«. Обсудивши дѣло спокойно, не торопясь, онъ конечно много пополнилъ бы свой словарь дѣломъ, не сталъ бы пихать въ него все, что ни попалося подъ руку; лучше обдумалъ бы планъ своего »Опыта« и легко сообразилъ бы, что отъ *русинъ* и *русини*, г. Левченко, какъ и всѣ другіе писатели, правильно производить прилагательное *русинскій*, а не *русскій*, — какъ хочется г. Ш—скому. Впрочемъ, самъ авторъ »Опыта,« въ примѣчаніи своемъ, направленномъ противъ иривѣта г. Кулиша, откровенно признается, что объявленіе послѣдняго о приготовляемомъ имъ словарѣ вызвало въ немъ еще бѣльшее желаніе ускорить изданіе своего »Опыта«. Не беремся судить, что побудило г. Ш—скаго черезчуръ торопиться изданіемъ своего труда — точно

(1) Г. Ш—скій при этомъ, неизвѣстно почему, забываетъ то, что *псюха* только для поляка имѣетъ значеніе »псы кровь«, собачья кровь; южнорусскъ же соединяетъ съ этимъ словомъ совсѣмъ иное понятіе и скорѣе видитъ въ *псюхѣ* — собачье *ухо*, или просто увеличительное слово отъ *псюка*, чѣмъ собачью кровь, — подобно тому, какъ г. Ш—скій въ словѣ *бурда* видитъ только *некусное питье*, или кушанье.

ли желаніе представить свой словарь ридомъ съ словаремъ г. Кулиша, для того, чтобы — «сравненіе ихъ рѣшило многое,» или просто желаніе явиться первымъ малороссійскимъ лексикографомъ — сначала по времени, издавши одинъ или два выпуска а, потомъ, когда другіе издадутъ полные словари, и по качеству? Мы можемъ только сказать, что, судя по первому выпуску, трудъ г. Ш—скаго совершился слишкомъ торопливо (при соревнованіи же первое дѣло не время, а качество), что г. Ш—скій, *не располагая средствами для изданія полного словаря, по необходимости (какъ онъ самъ говоритъ) долженъ приступать къ изданію слѣдующаго выпуска только по распродажѣ предыдущаго*, и что наконецъ въ объявленіи (на оборотѣ книги) говорится имъ слѣдующее: »Первый томъ можетъ выйти въ теченіе 1862 года только въ такомъ случаѣ, если къ 1 февраля 1862 г. будетъ по крайней мѣрѣ 100 подписчиковъ на цѣлый томъ. Въ противномъ случаѣ, изданіе словаря... *будетъ прекращено* и деньги будутъ возвращены подписчикамъ».

Что же это значить? Почему такой короткій назначенъ срокъ? Вѣдь земля наша широка и обильна медленностью, а желѣзныхъ дорогъ нѣтъ. 1-й вып. «Опыта» вышелъ въ свѣтъ въ декабрѣ. Въ половинѣ января, въ такомъ городѣ какъ Одесса, даже книгопродавцы еще не знали навѣрное, что «Опытъ словаря» г. Ш—скаго уже изданъ; многіе ожидали рецензіи этого словаря, чтобы рѣшить, стоить ли на него подписываться; немногіе имѣли случай приобрести его, — да и скоро ли еще они докопаются до грознаго условія, притаившагося въ концѣ объявленія? Что же за расчетъ назначать такой короткій срокъ? Вѣдь это значить — или совсѣмъ не знать нашей дѣйствительности и воображать себя въ Англии, да притомъ великимъ дѣятелемъ, за трудами котораго всѣ слѣдятъ, какъ астрономы за кометою, или умышленно подводить публику подъ ответственность въ неисполненіи ею условія и *навѣрняка* рассчитывать на это неисполненіе. Но это еще не все! Чѣмъ объяснить себѣ странное противорѣчіе г. Ш—скаго: въ одномъ мѣстѣ онъ говоритъ, что можетъ «приступить къ изданію слѣдующаго выпуска только по распродажѣ предыдущаго» а въ «объявленіи» (въ той же книжкѣ), предписавши неисполнимое условіе, говоритъ: »въ противномъ случаѣ (если до 1-го февраля не будетъ 100 подписчиковъ) *изданіе словаря... прекращается*». Это значить, что г. Ш—скій прямо желаетъ ограничиться однимъ первымъ выпускомъ своего «Опыта». «Нехай воно и такъ буде!» хотя нельзя не пожалѣть, что мы лишимся возможности

пользоваться его почтеннымъ трудомъ. — Но и этого еще мало: «вольному-воля, спасенному-рай:» — хочеть г. Ш — скій, издавай свой «Опытъ;» не хочеть — не издавай, сваливай даже вину на общество, или не сваливай — «все отпустится тебѣ, говоритъ святое писаніе, но хула на Духа не отпустится,» а такую хулю нельзя не почестъ слѣдующія слова г. Ш—скаго: «въ противномъ случаѣ (если до 1-го февр. не будетъ 100 подписчиковъ), изданіе словаря, какъ дѣло не *своевременное* и не сообразное съ потребностями и развитіемъ южнорусскаго народа, будетъ прекращено,» и т. д. По моему мнѣнію, это значить не только сваливать вину съ больной головы на здоровую, но *ложно* обвинять общество въ неразвитости, незрѣлости и въ отсутствіи сочувствія къ разработкѣ родной почвы, т. е. оправдывая себя, клеветать на общество, мало еще намъ извѣстное. Неуспѣхъ нашего труда, кажется, всего естественнѣе объяснять тѣмъ, что трудъ нашъ дуренъ, недостаточенъ или мало полезенъ для современной мысли. Тѣмъ болѣе это можно сказать относительно такого труда, какъ словарь мало извѣстнаго языка: имъ интересуются не одни «любители роднаго слова» или Малороссіи, а всякій образованный человекъ и самая наука. Еслибы подобный трудъ Як. Гримма потерпѣлъ неуспѣхъ, то и Як. Гриммъ (человекъ, впрочемъ, въ высшей степени скромный) просто объяснилъ бы дѣло тѣмъ, что трудъ его дуренъ; ему и въ голову не приходило бы считать себя Галилеемъ или обвинять общество въ незорѣлости: въ наше время такіа мысли могутъ приходить только людямъ слишкомъ незорѣлымъ, не выработавшимся, надутымъ, или безталаннымъ, всегда любящимъ считать себя въ положеніи какой-то «непризнанной индѣйки».

Зная по усерднымъ трудамъ г. Ш—скаго, какъ онъ занятъ Малороссією, а стало-быть, какъ онъ любитъ ее, мы не допускаемъ мысли, чтобы все сейчасъ указанное нами, было дѣломъ умысла и хитрости; мы объясняемъ все это тѣмъ же самимъ, чѣмъ объясняли мы недостатки въ планѣ и въ составѣ его словаря, т. е. горячностью, поспѣшностью и не полною обдуманностью. Эти качества такъ обыкновенны въ наше время, что мы смотримъ на нихъ не безъ нѣкотораго даже сочувствія, хотя и считаемъ своимъ долгомъ указывать и на дурныя ихъ послѣдствія. Быть можетъ, и въ самихъ этихъ указаніяхъ зоркій глазъ найдетъ немало погрѣшностей и необдуманностей, — но что же дѣлать! мы всею душою стремимся къ добру, къ свѣту и истинѣ, да прямой къ нимъ дороги не знаемъ. Падѣюсь, что г. Ш — скій не отвергаетъ эту истину за ея почтенныя лѣта, и потому не приметъ откровенно-высказанныя на-

ми мнѣнія о его трудѣ за недоброе желаніе во что бы то ни стало преслѣдовать его, придираются къ мелочамъ и чернить его честный трудъ; надѣюсь тѣмъ болѣе, что я на-столько же сторонникъ г. Кулиша, на-сколько сторонникъ и г. Ш—скаго, и г. Закревскаго, и всѣхъ стремящихся къ одной и той же благородной цѣли.

А. Л. Г а т ц у к ъ .

1 февраля 1862.

Одесса.

О ПРАВОПИСАНІЯХЪ.

заявленныѣхъ Украинскими писателями съ 1834 года
по 1861 г.

Audiat et Altera pars.

Въ краткой замѣткѣ »о *Малорусскихъ азбукахъ*« помѣщенной въ литературномъ отдѣлѣ Моск. Вѣд. (№ 180—ii), г. А. Т...iii, проходя перечнемъ сдѣланное до сихъ поръ для малороссійскаго народа, относительно средствъ къ развитію въ немъ грамотности, и, ограничиваясь, въ нѣкоторыхъ случаяхъ, краткими замѣчаніями, между прочимъ говорятъ объ изданной мною народнои азбукѣ, подъ названіемъ »Украинська Абѣтца;« »Особенность ея та, что она напечатана славянскими (?) буквами. Г. Гатцукомъ, въ этомъ случаѣ, руководила та мысль, чтобы учащійся могъ лучше *привыкнуть къ славянскимъ буквамъ* и, по изученію азбуки, свободно перейти къ чтенію Псалтыря и др. Но для этого все таки не слѣдовало-бы печатать всей азбуки славянскими буквами, а достаточно помѣстить въ азбукѣ славянскія буквы и нѣсколько страницъ по-славянски. Правда у нашего народа сильно развита любовь къ духовному чтенію, но не мѣшаетъ также развивать въ немъ любовь и къ *гражданскому чтенію*.» Далѣе, упоминая о достоинствахъ моеи азбуки, прибавляетъ, что «если-бы она не была напечатана славянскими буквами, то ей было-бы можно отдать предпочтеніе передъ Кулишевекой.»

И такъ, по мнѣнію г. А. Т...ого, весь недостатокъ моеи азбуки заключается въ томъ только, что она отпечатана не гражданскими, а церковно-славянскими буквами, вслѣдствіе чего, я счелъ необходимымъ изложить причины побудившія меня поступить не такъ, какъ поступаютъ другіе.

Передъ изданіемъ моеѣ азбуки, я прежде всего старался тщательно разсмотрѣть самыя необходимыя къ тому вопросы: *какъ-бы проще и удобнѣе проложитъ учащемуся наибольше легкій путь къ изученію грамоты, и какими именно буквами — шрифтомъ и орфографіей должно печатать народныя учебники?* — Въ удачномъ и вѣрномъ разрѣшеніи этихъ вопросовъ неоспоримо заключается главнѣйшее условіе для каждой азбуки.

Живши долгое время въ кругу народа самою близкою къ нему жизнью, въ одной семьѣ и въ одной избѣ, раздѣляя съ нимъ все и сливаясь съ нимъ въ одно, общее всеѣмъ, значеніе человѣка, — я могъ удобно наблюдать и замѣчать духовную жизнь украинца и ея потребности. А потому не могъ не обратить вниманія на то обстоятельство, съ какимъ уваженіемъ народъ смотритъ на всякую вообще книгу церковной печати, съ какою любовью и заботливою бережливостью сохраняется она, если приобрѣтается семействомъ, хотя-бы даже никто въ этомъ семействѣ не умѣлъ прочесть изъ нея строчки; и, хотя бы въ этой книгѣ излагались наиримѣръ славныя подвиги *«сильно-могучаго богатыря Бовы Королевича,»* не говори ужь о множествѣ духовныхъ произведеній, выходящихъ изъ монастырей и сильно распространенныхъ въ народѣ, какъ въ рукописяхъ, такъ и печатно. Эти произведенія всегда принимались и нынѣ принимаются за непреложную истину и святость.

Причины тому заключаются въ тѣхъ-же самыхъ началахъ, на основаніи которыхъ суздальская смѣтливость печатала и печатаетъ свои любочныя сказки церковнымъ шрифтомъ, а Кіевская Лавра свои буквари и сказанія о святыхъ, когда гражданскій шрифтъ былъ уже общепотребителенъ и въ украинскомъ обществѣ и между украинскими писателями. Это было не такъ давно, да и теперь дѣлается какъ дѣло благоразумія, ненарушающаго естественнаго хода вещей.

Нерѣдко мнѣ случалось быть свидѣтелемъ, какъ отецъ-поселянинъ желалъ дать возможность своему сыну изучить грамоту, и не умѣя самъ читать, отыскивалъ на ярмаркахъ всеѣмъ извѣстные кіевскіе *буквари*, услышавшіе въ теченіи 150-ти лѣтъ приобрѣсть въ народѣ такую *славу*, что въ годъ ихъ расходилось, какъ мнѣ извѣстно изъ справокъ, по этому случаю, въ Лаврѣ, до 80 тыс. экземпляровъ и даже болѣе. Узнавалъ онъ этотъ букварь и покупалъ его, потому что или видѣлъ его у своего кума и кумъ похваливалъ букварь, или самъ учился по немъ, да не далась ему грамота, или-же потому, что и на немъ,

какъ на каждомъ украинцѣ, отразилось то обаятельное вліяніе священной печати (святого писанія) которое въкамп и постепенно проникало въ народъ. Когда случалось, что услужливый *ходебщикъ* Суздальецъ или Ярославецъ предлагалъ поселянину свою *книжицу* »*Рассійскую азбуку*«, называя вообще такой товаръ »*Грамматкой*« — то, посмотрѣвъ на эту *книжицу*, благочестивый отецъ отводилъ руку Суздальца, приговаривая: *це не наше!* и, перевѣртывая въ рукахъ какую либо другую *книжицу-грамматку*, отыскивалъ заветнаго букваря. Но эти-то букварямъ, до 1825 года, почти все въ Украинѣ, желающіе и нежелающіе, учились грамотѣ, а въ числѣ ихъ и мы грѣшныя,—(большинство народа продолжаетъ по нимъ учиться и до сихъ поръ), пока не нахлынули съ сѣвера лубочныя *книжицы*, съ успѣхомъ вытѣсняемые промышленными *ходебщиками* на »*щитинку*« да на разный прасольскій товаръ и не распространились такимъ образомъ въ нашемъ народѣ, по сю сторону Днѣпра, подъ общимъ названіемъ »*Грамматки*.« Эти-то *грамматки* особенно были распространены въ последнее время въ Черниговской и Харьковской губерніяхъ, какъ главною операціоною пунктъ суздальскихъ промышленниковъ—*офеней*. Потому и неудивительно, что онѣ приобрѣли въ народѣ такую популярность, и что языкъ, въ этихъ губерніяхъ, не только по городамъ, но, даже, и по селамъ, значительно испортился; впрочемъ, въ этомъ случаѣ достаточно способствовали весьма многіе и изъ мѣстныхъ помѣщиковъ. Вотъ причины, поставившія меня въ необходимость предпочесть шрифтъ *церковно-славянскій*, а не славянскій, какъ говорить г. А. Т. . . и; славянскаго шрифта нѣтъ, какъ нѣтъ и не можетъ быть славянскаго языка—единого, общаго: есть только *обще-церковный славянскій* шрифтъ, который я и предпочелъ, въ-особенности *старо-кѣвскій*, какъ болѣе извѣстный и уважаемый въ народѣ.

При разрѣшеніи другаго вопроса о томъ, какое именно, при церковно-славянскомъ шрифтѣ, должно быть правописание? — я руководствовался слѣдующими данными: Такъ какъ древнія писанья *Коуримці* и вышеозначенные буквари писались и печатались исключительно полнѣйшею церковно-славянскою азбукою, со множествомъ знаковь надъ буквами и со всеми титловыми сокращеніями въ словахъ, то учащемуся предстоялъ тяжелый трудъ къ усвоенію правилъ чтенія; тѣмъ болѣе, что въ этихъ учебникахъ, и особенно въ печатанныхъ въ позднѣйшее время букваряхъ, рѣшительно не было ни од-

ного народнаго слова; многіе знаки надъ буквами не имѣли смысла; между строчными встрѣчались такія буквы, которыхъ вовсе не обозначалось въ азбукѣ или на оборотъ—въ азбукѣ упоминались тѣ, которыя весьма рѣдко употреблялись въ словахъ; къ довершенію же всего не было соблюдено въ орфографіи никакой послѣдовательности и разумной системы. А потому учащіеся не выучивали, а, вѣрнѣе, *вымучивали* жалкія свѣдѣнія въ грамотѣ; нерѣдко случалось, что учащійся, встрѣчая непреодолимыя затрудненія, ожесточался и прекращалъ бесплодный трудъ.

На этомъ основаніи, придерживаясь, какъ уже сказано, церковно—словянскаго шрифта, я старался привести нашу древнюю орфографію, образовавшуюся въ слѣдствіе фонетическихъ свойствъ и законовъ нашего языка, въ самую простѣйшую систему, сохранивъ въ ней не болѣе трѣхъ знаковъ, какъ безусловно-необходимыхъ и характеристическихъ, о чемъ я и упомянулъ въ предисловіи своемъ къ азбукѣ.

Принимая въ уваженіе, что украинцу равно было затруднительно и, даже, дико какъ въ букваряхъ, такъ и въ *граматкахъ* разбирать и заучивать слова, совершенно ему чуждыя и вовсе непонятныя,—я рѣшился ограничиться въ своей азбукѣ текстомъ исключительно народнымъ, чтобы тѣмъ еще болѣе облегчить учащагося. На основаніи такихъ соображеній, я, безъ сомнѣнія, долженъ былъ не только предпочесть *церковно-словянскій шрифтъ и древнюю кievскую орфографію* для народнаго руководства, въ—особенности для начальнаго учебника,—но, даже, въ размѣрахъ и формѣ книги старался подражать старымъ образцамъ, давно знакомымъ народу. Сожалѣю, что нѣкоторыя мѣста, въ своей азбукѣ, не обозначилъ киноварью и далъ названіе ей,—отчасти только извѣстное народу (Абѣтка), а не популярное древце «*Кириллиця*»; но первое гораздо опредѣлительнѣе. Насколько я успѣлъ въ своемъ дѣлѣ—пусть судятъ другіе; но я убѣжденъ, что какъ церковно-словянскій шрифтъ освященъ въ народѣ вѣками, такъ и церковно-словянская азбука вѣрно и вполне удовлетворяетъ характеристическимъ свойствамъ каждаго изъ словянскихъ языковъ и нарѣчій, а слѣдовательно и нашего,—только надобно ограничиться въ ней тѣмъ именно, что прямо соответствуетъ характеристикѣ языка:—тогда она послужитъ самымъ дѣйствительнымъ, основнымъ и легчайшимъ ключемъ къ начальному образованію народа; тѣмъ болѣе, что этой *Кириллицей* писаны и печатаны всѣ наши древнія лѣтопи-

си и акты, заключающіе въ себѣ жизнь и бѣдственные судьбы нашего народа. А потому справедливѣе было-бы намъ, вмѣсто легкомысленнаго пренебреженія къ законному факту, сроднившемуся съ народомъ, стараться не выходить изъ колеи нашей литературной послѣдовательности и не навязывать народу, въ такомъ важномъ дѣлѣ, непрізнанныя нововведенія, ему вовсе незнакомыя. Всему должна бытъ своя постепенность; всякія въ этомъ случаѣ насильственные мѣры и неестественные скачки только вредятъ разумному дѣлу, затрудняя развитіе народа и грозя чистотѣ его языка. Это фактъ уже испытанный, доказанный и свидѣтельствующій самъ за себя.

Что касается до нашей повсемѣстной, общей, такъ-называемой *гражданской* азбуки и *гражданской* орфографіи, то изученіе послѣдней на столькоже затруднительно для нашего народа, какъ и общей церковно-славянской. Она постоянно идетъ въ разладъ съ говоромъ народнымъ; присутствіе въ ней *ы*, какъ необходимаго для языка великорусскаго, сильно способствуетъ къ огрубленію нашего южнаго—мягкаго; употребленіе буквъ: *і*, *и*, *ь*, *е*, *э*, и *ѣ*, какъ немѣющее филологическаго основанія, не только намъ, но и великоруссамъ, весьма затруднительно и сблвчиво. Главнѣйшій же недостатокъ этой азбуки и правописанія заключается именно въ излишествѣ совершенно напрасныхъ буквъ и въ отсутствіи нѣкоторыхъ знаковъ, безусловно-необходимыхъ по требованіямъ живой народной нашей рѣчи. Къ тому-же, великорусская азбука и правописаніе, усвоивъ себѣ особенности, болѣе удовлетворяющія великорусскому языку, во многихъ случаяхъ контрируютъ украинскому, въ ущербъ его характеристике. (См. письмо г. Куцаго, помѣщенное въ № 24 Русскаго Вѣстника за 1859 годъ)—А потому естественно, что каждый изъ нашихъ простолюдиновъ, выучившійся грамотѣ по великорусскимъ *граматкамъ*, немилосердно ломаетъ украинскій языкъ.

Имѣя въ виду только единственную пока у насъ—общую гражданскую азбуку, я не понимаю, о какой еще другой гражданской азбукѣ или гражданскомъ письмѣ, печати, упоминаетъ г. А. Т...ій въ своей замѣткѣ?

Если г. А. Т...ій приписываетъ право гражданства, какъ по словамъ его надобно догадываться, орфографіи, удержанной г. Кулишомъ, въ изданной имъ для народа «*граматкѣ*» и въ издающихся для народнаго чтенія книжкахъ, на томъ только основаніи, будто-бы она болѣе распространена между *публикою и украинскими писа-*

темями, — то г. А. Т...ий долженъ былъ взять въ соображеніе, что публика украинская и народъ давно и долго шли въ разладъ другъ съ другомъ; публика приняла весьма многое въ ущербъ своей народности, пренебрегая роднымъ языкомъ; публика скоро и легко принимаетъ всякую, даже чуждую, новость, если она только льститъ или нравится ей; а народъ всегда былъ строгій консерваторъ и, вообще, не скоро поддается пововеденіямъ. Притомъ, если эта ороографія сдѣлалась болѣе извѣстною публикѣ (надобно разумѣть тѣхъ читателей, которые приобрѣли грамотность помощью руководствъ велико-русскихъ) — то слѣдовало бы сказать, что она давно уже извѣстна ей, потому что за исключеніемъ только буквъ *ъ* и *ы*, она совершенно та же обще-гражданская. Такъ-какъ эту ороографію легче всего было примѣнить къ средствамъ, имѣющимся въ каждой типографіи, что и сдѣлалъ г. Кулишъ при устройствѣ своей, то всѣ, присылаемыя къ нему оригинальныя и записанныя отъ народа украинскія произведенія, были печатаны не иначе, какъ заведенными имъ средствами, не требующими большихъ расходовъ; чего также стала придерживаться и редакція журнала «Основы», съ справедливою впрочемъ оговоркой: «что она предпочла эту ороографію, какъ наиболѣе доступную большинству читающихъ». Всѣ это хорошо — на своемъ мѣстѣ; но дѣйствительно-ли такая ороографія вполнѣ удовлетворяетъ требованіямъ нашего языка и, дѣйствительно-ли мы можемъ себя наконецъ поздравить, что достигли давно-желаннаго и насущнаго для насъ дѣла? Это еще вопросъ, требующій внимательнаго и научнаго обсужденія.

Относительно другихъ отдѣльныхъ изданій, отпечатанныхъ до сего въ Кіевѣ, Львовѣ, Харьковѣ, Черниговѣ, Москвѣ и, даже, за границей — въ Лейпцигѣ и Брюсселѣ, — то мы не видимъ, чтобы въ нихъ господствовала ороографія, о которой говоритъ г. А. Т...ий, какъ-бы о приобрѣтшей уже гражданство. Да иначе и быть не можетъ: факты ясно говорятъ за себя и свидѣтельствуютъ, что у насъ въ правописаніи все еще пока вольное поле и, долго еще, будутъ на немъ безъ пути разгуливать, пока не сознается истина: что все то хорошо, разумно и крѣпко, чему есть корень въ народѣ, что прямо соответствуетъ его требованію и духу; или, пока не сознаемъ мы, что всякое, по личному произволу предлагаемое правописаніе, тѣмъ болѣе не основанное на точныхъ законахъ языка, не можетъ приобрести права гражданственности, развѣ, пожалуй, по *шучьему веленью*; но, слава Бегу, сказочное время навсегда миновало.

Касаясь вопроса, такъ живо интересующаго каждого украинца, преданнаго дѣлу изученія роднаго языка, я приступаю къ болѣе подробному разсмотрѣнію его не потому, чтобы изданная мною азбука особенно *побуждала меня защищать своё дѣло* хотя и съ этой стороны было-бы возможно, потому что есть основаніе; и не потому что мы, до настоящаго времени, имѣемъ нѣсколько ороографій, заявленныхъ по разнымъ отдѣльнымъ изданіямъ;—нѣтъ:—чѣмъ насъ будетъ больше, тѣмъ скорѣе и, даже, самъ-собою уяснится одинъ изъ важнѣйшихъ для насъ вопросовъ;—а потому, что, въ настоящее время, начали заявлять ороографіи не какому либо извѣстному кругу читателей, какъ это было прежде, а всему нашему народу, для чтенія котораго распространяются книжки, съ произвольнымъ присвоеніемъ для нихъ какъ шрифта, такъ и ороографіи, и тѣмъ, естественно, начали вводить многихъ въ заблужденіе.

Вотъ-что заставляеть меня подробнѣе поговорить о нашихъ ороографіяхъ вообще и въ-особенности о той, которая произвольно удержана въ издающихся для народнаго чтенія брошюркахъ; а потомъ, отдѣльною статьею, поговоримъ и о содержимомъ въ этихъ брошюркахъ текстѣ, какъ дѣлѣ, касающемся всего нашего народа. Я полагаю, что каждый ревнитель пользы народныхъ обязацъ сказать о томъ своё искреннее мнѣніе.

Начнемъ съ давно-мишувшихъ дней, съ преданья старины глубокой, и разсмотримъ постепенное измѣненіе правописанія въ его историческомъ ходѣ.

Первоначальное явленіе славянскихъ писменъ, какъ надобно предполагать, было въ Македоніи, Панноніи и Моравіи. Солунскіе братья Кириллъ и Меодій, при помощи начертаній, бывшихъ тогда у разныхъ восточныхъ народовъ и словянскихъ *чертъ* и *рѣзъ*, какъ свидѣтельствуеть черно-ризецъ Храбръ, составили особыя писмена, давъ имъ нѣсколько опредѣленную систему и примѣнивъ ихъ къ *кирилицѣ*, подъ названіемъ «*Словяньскаѣ азбука*», получившая впослѣдствіи названіе «*Глаголицѣ*» — что и дало тогда возможность великимъ дѣятелямъ перевести нѣкоторыя книги на словянскій языкъ: Псалтырь, Апостолъ, Евангеліе и др. Въ послѣдствіе времени, св. епископъ *Климентъ* Великій, изъ Болгаріи, съ помощью многихъ сотрудниковъ, своихъ единоземцевъ, вмѣсто усовершенствованія бывшей уже «*Глаголицы*» совершенно измѣнилъ её по образцу греческой азбуки, дополнивъ притомъ недостававшія въ ней іотаціи гласныхъ

буквъ; и, такимъ образомъ, составилъ ново-славянскую, получившую название «*Коурилицѣа*» (*). Эта новая письменность въ особенности начала распространяться и вытѣснять глаголическую со времени покоренія греками Болгаріи и, тогда же, при перенесѣннѣ книгъ глаголическихъ новою азбукой, началъ значительно измѣняться и характеръ текста глаголическаго; потому что Болгаре, пришедшіе, какъ извѣстно, съ далекаго сѣвера и занявши мѣста по Дунаю, не успѣли еще измѣнить своего сѣвернаго акцента и особенности говора, во многомъ такъ разнствовавшего съ большинствомъ говоровъ остальныхъ Словянъ, ископн жившихъ на Югѣ.

Такъ—какъ первыми просвѣтителями большинства Словянъ были Греки, то, съ распространеніемъ ими между славянами Христіанства,—распространялись преимущественно и новыя письмена, какъ болѣе имъ близкія, видѣтѣ съ переводами главнѣйшихъ священныхъ книгъ, принявшихъ исключительно текстъ болгарскій, а не прежній, что ясно свидѣтельствуютъ намъ оставшіеся намятники бывшаго новаго періода письменности (**)—Долго еще эта письменность была достояніемъ весьма немногихъ и, какъ священная, тщательно сохранялась неизмѣнною. Но, въ послѣдующіе вѣка, при большемъ распространеніи религиозныхъ идей въ народѣ и потребности чтенія, когда явилась и болѣе настоятельная необходимость въ учебникахъ, тогда, освобождаясь изъ своей сферы, письменность начала, по естественному порядку вещей, исподоволь примѣняться къ живому слову народностей; — тогда, при помощи извѣстныхъ уже знаковъ, народъ, безъ труда, удовлетворялъ фонетическимъ требованіямъ своего языка. Такъ было и у насъ. Пока письменность составляла исключительное достояніе церкви и находилась въ своей замкнутой обще-церковной, т. е. Болгаро-Моравской формѣ, она не могла быть измѣняема, какъ священный элементъ, шедшій совершенно отдѣльною параллелью въ бытѣ народномъ. Изученіе этой письменности, не имѣвшей правильной системы, основанной на зако-

(*) Вопросъ о томъ, какая азбука—глаголическая или кириллица—появилась раньше, еще не рѣшенъ. Извѣстный славянистъ, А. Ф. Гильфердингъ, въ статьѣ своей «Кириллъ и Меѳодій» (см. газету *Денъ*), рѣшаетъ этотъ вопросъ въ пользу кириллицы. *Ред.*

(**) Предѣлы литературной статьи препятствуютъ мнѣ дѣлать выписки Глаголическихъ и Болгарскихъ текстовъ необходимыхъ для сравненія, а также и помѣстить полнѣйшую церковно-славянскую азбуку, съ примѣненіемъ къ ней всѣхъ знаковъ; тѣмъ болѣе, что эта статья предназначается собственно для «Основы.»

нахъ филологин, было сбивчиво и весьма затруднительно для народа; тѣмъ болѣе, что учебники были писаны словами или совершенно чуждыми народу, или, по своему складу, неудобопонятными. Въ слѣдствіе этого, вездѣ, и у насъ, гений народный, освобождаясь мало-по малу отъ сдавливавшихъ его чуждыхъ формъ, началъ подчинять данные ему для письма знаки своимъ законамъ, примѣняясь къ фонетическимъ свойствамъ родного языка, и, такимъ образомъ, проявилъ свою орфографію, придерживаясь главнаго основанія (да иначе и быть не могло) писать родныя слова такъ, какъ онѣ выговариваются. Это самый естественный путь и, притомъ, самое лучшее средство дать мѣртвому письму живую форму, безъ которой оно непременно, на многіе вѣка, останется въ положеніи *statu quo*, и тѣмъ лишитъ потомство возможности опредѣлить звуковое состояніе языка въ данный періодъ времени; — ибо форма будетъ всегда одна и таже.

Понятно, что эта орфографія, лившаяся въ слѣдствіе требованій свойствъ языка, вначалѣ была смѣшиваема съ прежнею и тѣмъ, еще болѣе, увеличивала затрудненія учащагося, потому что, въ писанныхъ тогда учебникахъ, всегда начинавшихся съ молитвъ и заповѣдей, продолжала удерживаться старо-болгарская, съ ея непонятнымъ текстомъ; а въ приложеніяхъ къ нимъ и наставленіяхъ юношеству, гдѣ языкъ сблизился нѣсколько съ народнымъ, примѣнялась и соответствующая тому орфографія. Слѣдовательно, для полнаго облегченія учащагося, а, вмѣстѣ съ тѣмъ, и скорѣйшаго распространенія грамотности, оставалось только привести заявившую себя орфографію въ болѣе правильную систему, соответствующую свойствамъ языка, что, вѣроятно, и было-бы исполнено, если-бы обстоятельства не препятствовали естественному ходу развитія грамотности въ народѣ. Нельзя не упомянуть, что такое благотворное направленіе письменности, свидѣтельствовавшее о движеніи и развитіи живого слова, началось у насъ со времени общенія нашего съ западными Славянами, а, тѣмъ болѣе, съ совершенно намъ тождественными по языку и быту народному — *Галичанами*. Изъ немногихъ, уцѣлѣвшихъ до нынѣ памятниковъ того періода, писанныхъ украинцемъ, а не съверянномъ, можно легко видѣть заявленіе народныхъ элементовъ нашего Юга. Въ послѣдствіи времени, когда движеніе гражданственности на Югѣ было остановлено, и когда новыя формы новой жизни начали видѣряться въ нашемъ обществѣ, — шрифтъ и правописаніе у насъ были приведены Петромъ I-мъ къ одному общему знамена-

телю, получившему названіе «*гражданскаго*» въ отличіе отъ церковно — славянскаго (старо — болгарскаго). Тогда, съ перепечатаніемъ нашихъ церковныхъ книгъ по нормѣ, указанной Московскою митрополіей, явилась у насъ другая церковная орфографія, т. е. снова *первобытная*, съ примѣшеніемъ впрочемъ нѣкоторыхъ, бывшихъ у насъ знаковъ, а также и *букварь* для народа, къ изученію котораго предстояли непреоборимыя препятствія; а потому распространеніе грамотности и развитіе народнаго языка у насъ надолго были остановлены. Древніе учебники, переписываясь въ народѣ, мало-по-малу наполнялись приложеніями, заключающими въ себѣ краткую энциклопедію тогдашней премудрости людской, — они были живыми представителями степени развитія народа. Но, съ появленіемъ *Букваря*, отпечатаннаго, по повелѣнію Петра I-го, въ сжатой сухой болгаро-моравской или церковно-славянской формѣ, и при значительномъ его распространеніи въ народѣ, помощью духовенства, — писанные учебники постепенно прекращались и, со временемъ, совершенно уничтожились; а съ ними остановилось и движеніе мысли въ народѣ.

Съ того времени у насъ явилось, вмѣсто одной общей орфографіи *Старо-Кіевской*—еще двѣ: одна *первобытная Старо-Болгарская*, съ непонятнымъ народу текстомъ, отъ котораго такъ долго старалось освободиться живое слово; а другая—*Гражданская*, составленная по очертаніямъ Латинской азбуки, которой народъ продолжаетъ чуждаться и донныѣ. (*) — О несостоятельности двухъ послѣднихъ орфографій я говорилъ прежде и, снова повторяю, что онѣ весьма затруднительны и неудобоприложимы къ естественному и правильному развитію нашего народа. Вѣковой опытъ краснорѣчивѣе всего свидѣтельствуетъ намъ, какъ, подъ вліяніемъ этихъ письменностей, несоотвѣтствующихъ требованіямъ и свойству роднаго языка, медленно шло развитіе грамотности въ народѣ.

Сознвая вполнѣ приведенный фактъ и его неблагопріятныя послѣдствія, въ-особенности когда народная наша рѣчь начала пробуждаться изъ своего долгаго усыпленія и заявлять себя въ литературѣ,—нѣкоторые изъ спеціалистовъ въ дѣлѣ роднаго языка начали разновременно предлагать читающей публикѣ новыя системы орфографіи, стараясь

(*) У насъ, задолго до того, была уже извѣстна народу и уважаема имъ Старо-Львовская, значительно округленная и приспособленная къ скоронисн.

примѣняться въ нихъ къ свойствамъ и требованіямъ родного языка. Къ болѣе замѣчательнымъ изъ нихъ принадлежатъ системы гг. *Максимовича, Боровиковскаго, Метлинскаго, Кулиша, Куцога и Шейковскаго*. Разсмотримъ основанія каждой изъ нихъ (*).

Г. Максимовичъ — филологъ и отличный знатокъ основъ украинскаго языка—первый указалъ на многіе его оригинальныя и характеристическія особенности, заявивши о томъ въ своемъ «*Замѣчаніи о правописаніи и словопроизношеніи*» приложенномъ къ изданнымъ имъ въ 1834—мъ году «*Украинскимъ народнымъ пѣснямъ*» — а именно:

«I) Въ Украинскомъ языкѣ любимый гласный звукъ есть *i*, имѣющій два видоизмѣненія: а) *острое*, какъ и въ великорусскомъ языкѣ... и в) *мягкое*, болѣе гортанное, склоняющееся къ звуку *э*. (Твердаго великорусскаго *ы* въ украинскомъ языкѣ совѣтъ нѣтъ).

Буква *и* послѣ *гласныхъ* и буква *ь* всегда произносятся *остро*. Такимъ образомъ часто произносятся и прочія гласныя буквы, и въ такомъ случаѣ я, удерживая ихъ, отмѣчаю особымъ значкомъ (паеркомъ).

Въ остальныхъ случаяхъ буквы *ы, і, и* (не означенныя паеркомъ) произносятся къ мягкое *і*.

II) Буква *е* въ началѣ словъ и послѣ гласныхъ выговаривается *остро*; послѣ согласныхъ выговаривается *твердо*; и тогда только выговаривается какъ *іо*, когда пишется съ двумя точками *ѣ*.

III) Буква *г* произносится чисто, какъ латинское *h* (какъ у Чеховъ, Словаковъ). Иногда она прѣбываетъ въ началѣ словъ къ гласнымъ буквамъ... въ немногихъ словахъ, кажется только иностранныхъ, *г* выговаривается какъ латинское *g*, и въ такихъ случаяхъ можно писать *ки*, либо отмѣчать особымъ значкомъ, по примѣру Сравнительнаго Словаря.

IV) Буква *ѡ* не выговаривается какъ *ф*; она въ особенности по-

(*) Принимая въ соображеніе, что въ редакціи журнала «Основы» нѣтъ полнаго церковно-славянскаго шрифта, а также и литеръ, для точнаго—графическаго изображенія каждой изъ упомянутыхъ новыхъ системъ, мы поставлены были въ необходимость значительно сократить изложеніе наше о славянскихъ письменахъ вообще и ограничиться, для выраженія особенностей новыхъ, приблизительно обще-гражданскомъ шрифтомъ; а, вмѣстѣ съ тѣмъ, должны были пропустить многія выписки, служащія къ большому ихъ опредѣленію и взаимному сравненію.

слѣ гласныхъ, произносятся какъ краткое *у*, обращаясь иногда и въ длинное *у*—... Наоборотъ, *у* иногда сокращается и, какъ бы переходить въ *е*. — Часто *е* прибавляется къ словамъ, начинающимся буквою *о*. Часто *е* замѣняетъ букву *л*.

V) Когда послѣ *ль*, *ль*, слѣдуетъ гласная, тогда передъ нею *л* и *н* повторяются, напримѣръ: *зльля*, *коханья*; въ слогѣ *мя* слышно послѣ *м* не только *ь*, но часто *н*, наприм. *имня*... Глагольное окончаніе *тєя* или *тєся*, выговаривается *цця* или *ццяя*; да и вообще *те* выговаривается какъ *ц*.

VI) Часто *о* выговаривается какъ *у*, напр. *табурь*... Иногда *о* скрадывается въ выговорѣ, подобно тому какъ *и* сокращается въ *й*.

- VII) Частица *да* выговаривается *та*.

Правописаніе г. Максимовича имѣетъ основаніе *библейское*, которое онъ предпочелъ, какъ болѣе, по его убѣжденію, употребительное въ Малороссіи, но соглашается, что *Слобожанскій* (Слободжанскій) способъ болѣе простъ и естественъ. Но этотъ способъ, по мнѣнію г. Максимовича, не есть правописаніе. Онъ замѣчаетъ, что къ наибольшему, привычному употребленію ближе всѣхъ правописаніе г. Котляревскаго.

Главнѣйшая особенность орфографіи г. Максимовича состоитъ въ томъ, что слова пишутся основаніи библейскомъ, а чтобы выговаривать ихъ произношеніемъ народнымъ, для этого надъ гласными буквами ставить онъ знаки, долженствующіе обращать гласную букву въ тотъ звукъ, который соответствуетъ народному говору, напр. *кѣна*, *хлѣбъ* и т. д.

Нельзя не согласиться съ вѣрностью взгляда г. Максимовича на индивидуальную сторону нашего языка; но, вмѣстѣ съ тѣмъ, нельзя искренно не пожалѣть, что этотъ филологъ потому только отдалъ предпочтеніе библейскому правописанію, что принимая языкъ нашъ за нарѣчіе, подобно бѣлорусскому (въ то время это ошибочное мнѣніе было господствующимъ)—онъ находилъ болѣе основательнымъ не дѣлать для нарѣчія исключенія въ орфографіи, какъ и вообще для областного нарѣчія, въ которомъ это исключеніе справедливо будетъ «какографією». Вслѣдствіе чего, не смотря на основательное знаніе законовъ украинскаго языка, г. Максимовичъ уступилъ мнѣнію большинства и, вопреки своимъ убѣжденіямъ, предпочелъ правописаніе *библейское*, которое противно основнымъ началамъ нашего языка, не соответствуетъ его характеру, и, облекая живое слово въ мертвую форму,

(изъ которой языкъ, какъ-бы инстинктивно давно счлился освобождаться)—само обращается въ непріятную «*какографію*», дѣлая письму рѣшительное *преткновеніе*. И въ самомъ дѣлѣ, незатруднительно было-бы пишущему подбирать и придумывать какую именно гласную слѣдуетъ поставить въ словѣ по библейской формѣ *і, и, е, о* или *ь*, — а также *ы* или *и*? И не является ли, при этомъ, настоятельная необходимость основательно знать языкъ библейскій? — Соглашеніе этихъ двухъ условій для большинства весьма трудно и, даже, невозможно. Народъ говорить (я подразумеваю народъ украинскій)— *Куди тобі до писання, коли не маєш знання!* Какъ прикажете ему написать эту фразу, придерживаясь формъ библейскихъ и правилъ г. Максимовича? Не такъ ли? *Куды тебѣ до писанія, коли не маєш знанія*. Сами видите, что изъ этого выходитъ. При томъ-же народъ нашъ, когда надобно читать въ окончаніи слова *нія*, по библейской формѣ,—всегда выговариваетъ *ныя*: *писанья, читанья, хождѣнья, спасѣнья* и т. д., потому что эта форма народному языку несвойственна.

Вслѣдствіе этого г. Боровиковскій первый показалъ примѣръ упрощенія обще-гражданской азбуки и сближенія орфографіи съ фонетическими началами языка. Для этого, удаляя изъ орфографіи г. Котляревскаго буквы *ь, ы, э, ф, е* и *ѵ*—даетъ двумъ знакамъ *і* и *и* одинъ острый звукъ; вмѣсто *ф*—*хв*, вмѣсто *ы* принялъ латинское *у*, а вмѣсто *э*—*е*; для обозначенія іотации (*іѣ* или *ѣѣ*) вводитъ новую букву *є* и ставитъ ее послѣ гласной; а вмѣсто *ѣ* (*іѣ*)—принимаетъ *іо*; острое *і* выражаетъ латинскимъ *g*. Однимъ словомъ сущность ея заключается въ сближеніи съ народнымъ говоромъ, въ большей сжатости слова, въ упущеніи наконецъ словъ буквы *ѣ* и введеніи новой доселѣ буквы *є* и двухъ латинскихъ *у* и *g* (см. изданное имъ собраніе басень, подъ великорусскимъ областнымъ названіемъ: «*Байки и прибаютки*». Кіевъ, 1852.

Главнѣйшій недостатокъ этой орфографіи состоитъ въ невыдержкѣ послѣдовательной и правильной іотации въ гласныхъ: Если составитель обращаетъ *ѣ*—въ *іо*, то почему не дѣлаетъ того же съ другими гласными, а ограничивается только замѣною мягкаго *е*—т. е. *ѣе* или *ѣѣ*, въ пѣкоторыхъ случаяхъ. буквою *є*, весьма неудобною въ письмѣ, какъ легко сливающейся съ *ѣ*? напр. *грає, має, ваває, втикає, вміє, знає* и т. п. Къ тому же г. Боровиковскій, удерживая двойственность остраго звука, выражающагося черезъ *і* и *и* (что, при упо-

требленіи въ словахъ, сбивчиво и не имѣетъ основательной причины) — но даетъ знаку *і* или *и* необходимой иногда іотациі, напримѣръ въ словахъ, какъ онъ пишетъ: *ила, наився, поихав*, и т. п. Заимѣняетъ букву *ы*, бессмысленною для нашей азбуки, латинскою *у*; тогда какъ извѣстно, что *ы* составлено изъ *ѣ* и *і*, для выраженія звука болѣе твёрдаго, чѣмъ *і*, напр. *мѣі, кнѣиы* и др... Часто, безъ всякаго основанія предлогъ *з* замѣняетъ *с* и на оборотъ; пропускаетъ во многихъ словахъ смягченія согласныхъ, особенно въ буквѣ *н*, напр. *мѣнче, жѣнци, женці, каганчик, кандзюбка, сѣнце, окѣнце* и т. д. Предлогъ *у* замѣненъ вездѣ *ѣ*; а въ окончаніи глаголовъ единствен. числа, прошедшаго времени, и въ существительныхъ, имѣющихъ твердое окончаніе въ родительномъ падежѣ множественнаго числа, постоянно удерживаетъ *ѣ*, вопреки требованіямъ фонетики нашего языка, при соединеніи гласныхъ съ *у*. Допуская въ нѣкоторыхъ словахъ народную форму, наприм. *весілля, судья, луче, виддати, свирѣвъ* и друг., онъ не обращаетъ должнаго вниманія на глагольныя окончанія словъ и оставляетъ въ нихъ *тѣя*, — вмѣсто *цѣця* или *цця*.

Но, не смотря на эти недостатки и невыдержки, г. Боровиковскій, придерживаясь болѣе простыхъ и естественныхъ законовъ, значительно подвинулъ дѣло впередъ, сблизивъ орфографію съ народнымъ произношеніемъ. Первый шагъ всегда труденъ и важенъ, а потому и цѣнится выше.

Г. Метлинскій, въ изданныхъ въ Кіевѣ, въ 1854—мъ году «*Народныхъ южно-русскихъ пѣсняхъ*» придерживаясь орфографіи г. Боровиковскаго, съ нѣкоторымъ впрочемъ измѣненіемъ въ ней, говорить въ своемъ предисловіи къ этому изданію:

«Какъ ни просто чтеніе по принятому здѣсь (мною) способу, не лишнимъ считаю замѣтить: *Е, е*, послѣ согласныхъ произносятся твёрдо, какъ по церковно-славянски *ѣ* въ такомъ же случаѣ: или *э—иде—идѣ*; если этотъ звукъ надобно произнести мягко, *что рѣдко* (?) случается, то употреблено *ѣ*—(*сыне—сыше*). *Е, е*, вначалѣ и послѣ гласныхъ произносятся мягко, какъ великорусски (*естъ,— мое*). *И, и*, послѣ гласныхъ, а иногда и вначалѣ, произносятся какъ *иі* (*мои—моиі, их—иіих, иіи—иіиіи, иде—иіиде, иіино, иіудуть, иіидать*).—*Ы, ы*, всегда произносятся нѣсколько мягче великорусскаго *ы*. Окончаніе *тѣя* въ глаголахъ произносятся *цѣця*, но пишется *тѣя*, чтобы не затемнять значеніе словъ и потому что *тѣ* само-собою переходитъ, при выговорѣ, въ *ц*, какъ и по великорусски (*спытыця—*

спыцьця, биться—быцьця и др.) по этому и бьеш(ь)ся, галочки—обыкновенно выговаривается бьесся, галоцци.»

Разсуждая довольно справедливо, но не сказавъ впрочемъ ничего новаго, г. Метлинскій придержался однако въ своемъ изданіи правописанія, прямо противорѣчащаго его разсужденіямъ, относительно типической формы словъ нашего языка, и обратился къ формѣ болѣе книжной, неудовлетворяющей фонетическимъ свойствамъ нашей рѣчи. Соглашаясь въ главномъ съ г. Боровиковскимъ, онъ въ ороеграфіи послѣдняго сдѣлалъ слѣдующія измѣненія: — Удалилъ латинское *z* — замѣнивъ его *ы*, вмѣсто *ie* преимущественно удерживаетъ прежнее *e*; ютацію *o* выражаетъ двойко или *io* или *yo*; употребленіе буквы *e* ограничилъ только нѣкоторымъ исключеніемъ и устранилъ народную форму словъ, а потому сдѣлалъ значительный шагъ назадъ.

Г. Кулишъ, придерживаясь въ первыхъ своихъ изданіяхъ, ороеграфіи г. Котляревскаго, впоследствии обратился къ правописанію г. Метлинскаго, замѣнивъ въ немъ: *ы* и *и*—буквами *и* и *і*, а ютацію *io* или *yo*—прежнею скандинавскою *ē*; буквъ *e* даетъ исключительное мѣсто на концѣ словъ за двумя согласными, напр: *кохане*, *бажанне* и др.; въ глагольныхъ окончаніяхъ справедливѣй удерживаетъ *тъя*, вмѣсто *тъся* и во всѣхъ случаяхъ снова даетъ мѣсто изгнанной буквъ *ъ*. (См. *Записки* его »Южной Руси.« 1856 года. Петербургъ.

Вообще правописанія г. г. Метлинскаго и Кулиша, не отличаясь самостоятельностью системы, не заключаютъ въ себѣ научной основы и должной послѣдовательности, особенно въ ютаціяхъ гласныхъ; а потому несоответствуютъ фонетическимъ требованіямъ нашей народной рѣчи и ни мало не подвинули впередъ съ успѣхомъ начатаго дѣла (*).

Въ 1857-мъ году, г. Куцкій первый предложилъ ороеграфію, основанную на сближеніи *Старо—Кіевской*, (приведенной въ опредѣленную систему) съ новымъ шрифтомъ *Петровскимъ*.—(См. издан. имъ книгу »Вяинокъ.«—Для этого онъ сдѣлалъ слѣдующія измѣненія въ существующей ороеграфіи—*обще-гражданской*:

Вмѣсто мягкого *ъ*, ставить вездѣ надъ согласною буквою, требующей мягченія, знакъ ввидѣ запятой (,); надъ каждой гласной

(*) Противъ этого мы должны замѣтить, что правописаніе г. Кулиша принято почти всеми принятиемъ на Украинскомъ языкѣ,—въ чемъ можно убѣдиться изъ множества рукописей, полученныхъ *Основою. Ред.*

буквой, сопровождающейся звукомъ *й*:—*ай ой уй*... и т. д. одинъ только знакъ (·) безъ буквы *и*, въ рѣдкихъ только случаяхъ надъ согласной, напр: *тїи*, *мїи* и др; для приданія іотаціи гласнымъ *і* и *е*, употребляетъ надъ ними тотъ же знакъ (·), какъ вообще умягчающій; для остальныхъ же гласныхъ—служитъ точка (·), поставленная надъ ними;—на этомъ основаніи буквы *а* и *у*, имѣя надъ собой точку, обращаются въ *я* и *ю*; для усугубленія звука согласныхъ, напримѣръ въ словахъ: *робиця от-тоби*, *лїче*, *принїи* и др., ограничивается одной только согласной съ чертою надъ нею. Вмѣсто *ѣ* или *е*, какъ предлога, а также въ серединѣ и концѣ словъ, послѣ гласной буквы, выдерживаетъ полугласную *у*, съ дугообразнымъ надъ нею знакомъ, для приданія ей интонаціи средней между *у* и *ѣ* или глухого *ѣ*; для выраженія острого звука *г*—дѣлаетъ внизу этой буквы знакъ на подобіе запятой; вмѣсто скандинавскаго *е*, для нашей азбуки безсмысленнаго, удерживаетъ *іо*, т. е. *о* съ точкой на верху; *ы*—замѣняетъ *и*, оставляетъ одинъ острый звукъ *і*, а въ глагольныхъ окончаніяхъ вмѣсто *тѣся* удерживаетъ народную форму *те*. *цця*, удаляя, за тѣмъ, всѣ излишнія буквы азбуки: *ѣ*, *ы*, *ѣ*, *ѣ*, *э*, *ю*, *я*, *ѣ*, и *г*.

Эта вполнѣ самостоятельная орфографія, удовлетворяющая всемъ фонетическимъ условіямъ нашего языка, будучи особенно удобною для скорописи, имѣетъ однако свои недостатки и замѣтныя невыдержки (въ іотаціяхъ гласныхъ) какъ и вообще всякій первый шагъ въ какомъ-бы то нибыло дѣлѣ: Если *і* и *е* смягчаются знакомъ (·), что весьма справедливо: *ѣі*, *ѣе*, то почему-же и другія гласныя, при случаѣ ихъ смягченія, не удерживаютъ того-же знака, а точку?—Если *г*. Куцый имѣлъ ввиду, какъ самъ говоритъ, что буквы *я*, *е* и *ю* несамостоятельны, а составлены изъ *іа*, *іо* и *іу*, основываясь на томъ, какъ онѣ изображены въ древне-церковныхъ словахъ,—то слѣдовало-бы и надъ *і* и *е*—удержать точку-же (·), тогда-бы послѣдовательность не была нарушена, или, наоборотъ, слѣдовало-бы вездѣ удерживать смягчающій знакъ (·) или-же, придерживаясь способа іотаціи древне-церковнаго, слѣдовало-бы буквамъ *я*, *е* и *ю* дать такое начертаніе, чтобы ясно былъ видѣнъ механизмъ ихъ состава, какъ это сдѣлалъ—въ отношеніи *я* или *іа*—П. Пребура въ своемъ «Прочинкѣ» изданномъ имъ въ Лейпцигѣ, въ 1839 году и *Глекъ*—въ собраніи украинскихъ пѣсень съ мотивами, издан. имъ въ Брюсселѣ; при томъ ими измѣнена еще и особенная форма буквы *е* или *э*—на

е.—При выраженіи звука *ьй* и *ьей*, а также мѣшающихся иногда *лй* и *люй*—выдерживается двойственный знакъ, неудобный для письма и печати; особенность формы буквы *е*, подходящей къ скорописному церковнославянскому, поражаетъ своею новостью и нѣсколько затрудняетъ читающаго; слѣдовало-бы замѣнить её буквою *є*, подходящею къ печатной церковно-славянской. Буква *у*, съ дугообразнымъ наверху знакомъ и промежуточный между словами знакъ *ѹка* нерѣдко поставлены тамъ, гдѣ ихъ вовсе не слѣдуетъ; и такъ—какъ буква *і* не имѣетъ въ его шрифѣ точки (*.*), то въ соединеніи ея съ *п* или *н* сливается въ *ш*, а съ *ц*—въ *щ*, что неудобно для чтенія. Относительно—же полугласной буквы *у* со знакомъ, мнѣ кажется, слѣдовало-бы ограничить употребленіе ея болѣе определеннымъ правиломъ; а именно: удерживать эту букву тогда, когда за нею въ словѣ слѣдуетъ согласная, напр: *дѣвчина*, *спасѣвка*, *мандрѣвка*, *вишнѣвка*, *бѣвдур*, *ствѣбур*, *славний*, *козакѣв*, *рѣжкѣв* — и т. п. Здѣсь непременно должна быть выдержана буква *у* со знакомъ; а когда слѣдуетъ гласная, то писать *е*, наприм: *ѣва*, *мѣва*, *дѣвонька*, *дѣво*, *довѣлі*, *набѣвуватись*, *привѣтка*, *завѣзно* и т. п.

Главнѣйшее достоинство орфографіи г. Куцого заключается въ полнѣйшемъ развитіи іотаций гласныхъ, такъ свойственныхъ характеру нашего языка; въ совершенномъ сближеніи ея съ говоромъ народнымъ; въ составленіи ея на основаніи *старо-киевской*, а не личномъ произволѣ; въ сближеніи ея съ западно-славянскими, а также и въ сжатости слова, что составляетъ немаловажное условіе въ печати.

Если-же большинство читающей публики посмотрѣло на эту орфографію *якъ лѣсе теля на новѣ двери*, то это было по слѣдующимъ причинамъ. Большинство у насъ читающихъ воспитывалось на формахъ и законахъ языка великорусскаго, пренебрегая языкомъ роднымъ, какъ мужичимъ, непримѣнимымъ къ *цивилизованной* жизни, и совершенно не зная, существуетъ—ли еще какой другой Словянскій языкъ. И потому, сроднившись, такъ—сказать, съ орфографіею великорусскою, какъ съ дѣломъ привычнымъ, близкимъ, общеупотребительнымъ въ обществѣ цивилизованномъ, и будучи, при томъ, въ полномъ невѣдѣніи относительно нашихъ лѣтописей, древнихъ актовъ, книгъ,—при отсутствіи всякаго знакомства съ литературою Западныхъ славянъ,—это большинство *китайствующихъ*,—принимая всякое измѣненіе въ известной ему орфографіи за произвольную

прихоть праздности, оскорбляющую его привычку, смотрѣло на дѣло, какъ на поступокъ противузаконный, и отзывалось вообще на подобныя измѣненія или ожесточеннымъ порицаніемъ, или—же, въ сознаниіи своего китайскаго достоинства, вовсе отказывало виновнику въ своемъ *лестномъ вниманіи*. Вотъ основныя причины гоненій на реформаторовъ; впрочемъ, нельзя сказать, чтобы общество не имѣло, въ этомъ случаѣ, на своей сторонѣ достаточно правды; но объ этомъ послѣ. Воспользовавшись указаніемъ и примѣромъ г. Кудого,—я, въ изданной мною «Абѣткѣ», «придержался ороографіи *Старо-Кіевской*, — имѣя ввиду не обременять народъ какою—либо непризнанною новизною, а стараясь только быть продолжателемъ того, что сдѣлано было народомъ, на основаніи естественныхъ законовъ и требованій родного ему языка. Но въ предполагаемомъ мною изданіи, переведѣннаго уже на нашъ языкъ, романа г. Гребинки, подъ названіемъ «*Чайковскій*»—я сдѣлаю нѣкоторыя измѣненія въ ороографіи г. Кудого, соотвѣтственно моимъ убѣжденіямъ, въ примѣненіи Старо-Кіевской ороографіи къ новому общегражданскому—Петровскому шрифту.

Отличительная особенность ороографіи г. Шейковского отъ ороографіи г. Кудого заключается въ слѣдующемъ: Въ замѣнѣ звуковъ *дж* и *дз* отдѣльными церковно-славянскими буквами юговосточныхъ славянъ; въ обратномъ примѣненіи знака надъ *у*; введеніи буквъ: *й*, *ы*, *ю*, *я* и Петровскаго *э*; въ удержаніи точки надъ *і*, когда оно соотвѣтствуетъ буквѣ *о*; и въ допущеніи, при двойственныхъ согласныхъ, промежуточнаго смягченія или *ассимилированныхъ дифтонговъ*; а потому и въ удержаніи, въ глагольныхъ окончаніяхъ, *цьця*.

Достоинство этой ороографіи состоитъ: въ введеніи двухъ отдѣльныхъ буквъ *дж* и *дз*, какъ дѣйствительно характеристическихъ въ нашъ языкъ; въ смягченіи согласныхъ, такъ необходимомъ въ нашъ языкъ, что безъ него теряется одна изъ главныхъ его характеристическихъ особенностей, и въ соотвѣтствованіи, во многихъ случаяхъ, живой народной рѣчи.

Къ числу недостатковъ этой ороографіи слѣдуетъ отнести: невыдержку системы іотаций гласныхъ: если допускается іотация *о*,—(*іо*) или (*ѡ*), то почему—же она не выдерживается и въ другихъ гласныхъ, когда необходимость того требуетъ; особенно въ *е* и *і* или *ѣе* и *ѣі*?—Нѣтъ филологической послѣдовательности. Для выраженія іотации *ѣе*, принята буква *е*, неимѣющая опредѣлительнаго смысла, а

ы́ — вовсе отвергнуто. Передъ е иногда удерживается ъ, тогда какъ это могло быть отстранено смягченіемъ предшествующей — согласной, что прямо соответствовало-бы принятой системѣ; допущеніе ассимилированныхъ дифтонговъ тамъ, гдѣ ихъ, по условіямъ фонетики, вовсе не слѣдуетъ, напр: *изъзімо*, *изъзідымо* и т. п. Въ этихъ случаяхъ слѣдовало-бы поступить правильнѣе и проще, а именно: придерживаться одной только согласной и дать ей смягченіе, тогда послѣдующая гласная удержитъ требуемый звукъ: *изы́мо*, *изы́дымо* и т. д. вообще намъ кажется, что ассимилированные дифтонги въ словахъ только усложняютъ ихъ напрасно и затрудняютъ пишущаго); въ допущеніи неправильныхъ окончаній въ нѣкоторыхъ словахъ, напр: *плечи́*, *гречи́*, и друг., когда въ окончаніи подобныхъ словъ надлежало бы удержать букву среднюю между ы и і или иту: *плечи*, *гречи* и друг. Замѣна *сдавленнаго* (сжатого) или *полугласнаго у*—*короткимъ*, т. е. *у*, съ йкой наверху; и, наконецъ, въ прошедшемъ времени глаголовъ, единств. числа, въ родительномъ падежѣ множественнаго числа имёнъ существительныхъ и, вообще, за немногими исключеніями, удерживается буква е вопреки фонетическимъ законамъ нашего языка. «*Быть Подолья*,» 1860.

Такое значительное разнообразіе заявленныхъ уже ороеграфій, а ещё болѣе, какъ намъ извѣстно, остающихся незаявленными, къ числу которыхъ принадлежатъ: *Польская* безъ измѣненій, или другая, съ нѣкоторыми только измѣненіями, *Кириллица*, съ разнообразными примѣненіями латинскихъ буквъ, и особенная еще ороеграфія съ отдѣльнымъ шрифтомъ, имѣющимъ видъ и характеръ, подходящий болѣе къ греческому, — положительно доказываютъ намъ не пустую страсть къ изобрѣтенію правописанія, какъ опрометчиво замѣчаетъ г. А. Т...ий, а глубокое сознаніе специалистовъ въ насущной необходимости для нашего языка соответственной ему ороеграфіи, удовлетворяющей его требованіямъ и характеристикѣ. Если-же мы, и на настоящее время, не дошли еще до желанныхъ результатовъ, то это оттого, что г.г. дѣятелн, достаточно подготовленные въ дѣлѣ родного языка, и сознающіе потребность въ болѣе свойственной ему и общей ороеграфіи, — разъединены въ своихъ стремленіяхъ и, соответственно степени подготовки своей, слѣдуютъ не всегда истиннымъ основамъ языка и филологіи, а болѣе своимъ индивидуальнымъ воззрѣніемъ на предметъ общественнаго интереса; а потому нерѣдко впадаютъ въ ошибки, способствуя тѣмъ рутинѣ—господствующей въ большинствѣ нашего обще-

ства, доселѣ еще малознакомаго съ украинскимъ языкомъ, и не сознающаго необходимости въ измѣненіи орѳографіи обще-пріятой. Такой печальный фактъ тѣмъ болѣе будетъ продолжителенъ, чѣмъ болѣе спеціаллисты будутъ отклоняться въ трудахъ своихъ отъ законныхъ основъ и дѣйствовать по личному произволу. И въ самомъ дѣлѣ, кто кого побудитъ придержаться той, другой или третьей, изъ предлагаемыхъ намъ, орѳографій, — когда извѣстно, что, та другая или третья не построены на законахъ филологіи, неудовлетворяють потребностямъ языка и не выдерживаютъ правильной системы, хотя, быть можетъ нѣкоторыя примѣненія въ нихъ и выходятъ довольно удачно? — а, между тѣмъ, время идетъ и общество невольно всё болѣе утверждается въ привычкѣ къ прежней — несоотвѣтствующей орѳографіи. Вотъ почему и слѣдуетъ спеціалистамъ обратиться къ завѣщанному намъ источнику, богатому всѣми данными, необходимыми для каждаго словянскаго языка и нарѣчія. Этотъ источникъ — *полнѣйшая церковно-словянская азбука*, со всѣми ея примѣненіями къ отгѣнкамъ словянскихъ нарѣчій. Нѣтъ звука ни въ одномъ говорѣ словянскомъ, чтобы не отыскалось въ этомъ источникѣ соотвѣтственнаго ему начертанія или знака; звуки: *посовые, зубные, шипящіе, зубные, придыхательные, долгіе, сжатые, короткіе* и всевозможныя іотаціи словянства — все, все содержится въ этомъ богатомъ и единственномъ для словянъ хранилищѣ. Зачѣмъ-же намъ, зная это, такъ-легкомысленно пренебрегать вѣковыми трудами всей великой семьи словянской и блуждать въ неопредѣленныхъ розысканіяхъ; а, тѣмъ болѣе, обращаться за пособіями къ чуждымъ намъ источникамъ или прибѣгать къ своимъ собственнымъ фантазіямъ?

Теперь остается намъ разсмотрѣть орѳографію, удержанную г. Кулишемъ въ изданіяхъ, отпечатанныхъ имъ въ своей типографіи. Считаемъ это необходимымъ, не потому, что она принята редакціею журнала «Основы» и нѣкоторыми писателями; а потому, что эта орѳографія, при дѣятельномъ усердіи посредниковъ, ослѣпленныхъ ея истиною, всѣми мѣрами и путями проводится въ среду нашего народа. Посмотримъ еѣ поближе — заслуживаетъ-ли она того?

Выше было сказано, что г. Кулишъ, придерживаясь орѳографіи г. Метлянскаго, сдѣлалъ въ ней нѣкоторыя только перемѣны и тѣмъ, еще болѣе, сблизилъ еѣ съ обще-пріятою — *Петровскою*. Соглашаясь вполне, что твёрдое *ы* для нашего языка несоотвѣтственно, мы, при всѣмъ томъ, считаемъ необходимымъ заявить, что въ этомъ пра-

нія острого звука *г*, удержано латинское *g*. Во многихъ словахъ знакъ *ь* вовсе опускается и тѣмъ нарушается характеристическая интонація словъ; а удерживается послѣ *р* въ окончаніяхъ словъ, и гдѣ оны рѣшительно не должны быть, напр. *Кобзарь, дзвонарь, димарь, грабарь, школярь, шклярь, малярь, косарь, зончарь*, и мног. друг.; — въ глагольныхъ окончаніяхъ невыдерживаются фонетическія требованія рѣчи, и предлогъ *у* обращенъ въ *въ*; а также, во всѣхъ случаяхъ полугласная или сжатая *у* — замѣнена буквою *в*.—Однимъ словомъ, орфографія эта не удовлетворяя ни свойствамъ нашего языка, ни филологической послѣдовательности въ гласныхъ и должной выдержкѣ въ цѣломъ, рѣшительно не представляетъ никакого облегченія учащемуся, а, напротивъ, много затрудняетъ его и путаетъ своимъ смѣшеніемъ.

Такъ какъ всякая реформа, въ чемъ-бы то ни-было, должна имѣть смыслъ и прямо отвѣчать явившейся или являющейся къ тому потребности, въ противномъ случаѣ эта реформа или пустой звукъ или дѣло произвола и насилія,—то невольно рождается вопросъ:—какая насущная необходимость побудила гг. издающихъ для народнаго чтенія книжечки, печатать послѣднія Петровскимъ шрифтомъ и орфографією, удержанною г. Кулишемъ и «Основною»?

— Если *церковно-славянскій* шрифтъ, по своей неокругленности, затруднителенъ для народа и, къ тому-же, началъ, какъ нѣкоторые говорятъ, пользоваться меньшимъ уваженіемъ, чѣмъ *обще-гражданскій*, который удобнѣе и болѣе необходимъ народу въ житейскомъ быту,—то, въ такомъ случаѣ, слѣдовало-бы проводить въ народъ и *обще-гражданское правописаніе*, а не какое либо, произвольно составленное, и для народа совершенно новое. Если-же, на основаніи фонетическихъ законовъ языка, необходимо было измѣнить существующее правописаніе, то слѣдовало-бы, въ этомъ случаѣ, поступить рационально, строго придерживаться законовъ нашего языка и филологіи, а не произвола? Это дѣло, вѣдь, не для собственнаго препровожденія времени или удовольствія. Такъ-какъ, при изданіи книжечокъ для народнаго чтенія, несомнѣнно имѣлась ввиду благая цѣль—облегчить народу пути къ развитію и дать ему возможность практически изучить обще-гражданскую грамоту, — то постараемся обратить вниманіе, насколько именно выигрываетъ народъ отъ введенія этого новаго посредствующаго для него пути — этой новой орфографіи?

До-сихъ-поръ нашему народу были извѣстны три орфографіи: 1—я

Старо-Кіевская, 2-я первоначальная, т. е. *Старо-Болгарская*, снова введенная вслѣдствіе перепечатанія нашихъ церковныхъ книгъ и отпечатанія букваря, и 3-я *Обще-гражданская-Петровская*. Изъ нихъ только первая близка народному языку, какъ заявленная самимъ народомъ; послѣднія двѣ трудны и вредны языку. Теперь же, дарится ему еще *четвертая*, требующая особеннаго изученія, и которая отдѣляется отъ Петровской настолько, что если по ней научиться грамотѣ, то все-таки придется изучать Петровскую. Слѣдовательно, народу дается не облегченіе, а двойное и напрасное затрудненіе къ скорѣйшему развитію. Къ тому-же, если примемъ во вниманіе, что гражданскій шрифтъ, какъ извѣстно, не пользуется въ народѣ уваженіемъ, — то зачѣмъ-же систематически насильствовать народъ, угощая его тѣмъ, что ему несвойственно и, по вѣрному инстинкту народа, имѣетъ на него вредныя послѣдствія? — Лучше и справедливѣе было-бы постараться упростить имѣющіяся уже въ народѣ данныя къ вѣрному и легчайшему его развитію, а не затруднять народъ произвольными нововведеніями и тѣмъ совращать его съ путей, ему обычныхъ и собственныхъ. Знаю, что для изученія грамоты есть достаточно новыхъ прекрасныхъ системъ; но прежде всякихъ системъ и теорій, надобно, чтобы въ самой жизни народа явилась сознательная потребность грамотности, надобно имѣть преподавателей, соответственныхъ являющимся системамъ и теоріямъ, а у насъ ихъ нѣтъ; потому-то всякая система и теорія обращаются для народа въ пустой звукъ. Быстрое развитіе грамотности между многочисленными староверами и раскольниками, по большей части, строго придерживающихся буквы и старины, а также ихъ благосостояніе и довольство, до которыхъ дай Богъ дойти и всякому народу, — ясно свидѣтельствуютъ, что не одни нововведенія, а тѣмъ-болѣе бюрократическія, или гадательныя, и не одно уничтоженіе старого развиваетъ въ народѣ благосостояніе и грамотность.

Сентябрь 1861. Москва.

Микѣла Гаццукъ.

ПИСЬМО СЕМИНАРИСТА.

...Въ духовномъ училищѣ, куда я поступилъ изъ родительскаго дома, стараются убить всякую самостоятельность учениковъ, стараются сдѣлать изъ насъ автоматовъ. Здѣсь рѣшительно не обращаютъ вниманія на развитіе мыслительной способности; мы должны мыслить такъ, какъ наши начальники и наставники, а иначе насъ не потерпятъ въ училищѣ и по какимъ бы то ни было причинамъ уволить. Намъ нельзя быть любознательными, намъ говорятъ: выучи вотъ это— и я долженъ учить не размышляя; говорятъ—иди туда—то,—я долженъ идти не задумываясь. Мы учимся, большею частію безъ сознанія и если потребовать отчета, что сдѣлалъ ученикъ въ продолженіе шестигодичнаго училищнаго курса — окажется, что почти ничего. Такъ мы переходимъ въ семинарію, гдѣ продолжается почти тоже. При встрѣчѣ съ наставникомъ, также какъ и въ училищѣ, я долженъ снять фуражку на разстояніи пяти шаговъ, а передъ начальникомъ на разстояніи не менѣе двадцати. Одинъ изъ моихъ начальниковъ,—когда я былъ еще въ училищѣ,—далъ приказаніе, чтобы всякій ученикъ снималъ шапку какъ только войдетъ въ училищный домъ. Неполнявшій такого приказанія непремѣнно подвергался наказанію розгами, а если былъ сынъ сколько нибудь достаточнаго отца,—ему угрожали исключеніемъ. И какой бы ни былъ зимою морозъ или вьюга, ученикъ долженъ былъ пройти безъ шапки значительное разстояніе по училищному двору. Говорить предъ наставникомъ въ фуражкѣ ипъ подъ какимъ видомъ не дозволяется, а на ректора нельзя даже прямо и посмотреть. Однажды былъ слѣдующій случай. Ректоръ ѣхалъ въ каретѣ по одной сторонѣ улицы, а по другой шелъ одинъ изъ учениковъ риторики и не снялъ фуражки. Чтоже? На другой день его предъ учениками, наилучшимъ образомъ наказали розгами! Правда, все это понемногу у насъ выводится и нѣкоторые, впрочемъ немногіе, наставники сколько нибудь по-человѣчески относятся къ ученикамъ, да и самъ ректоръ человѣчнѣе прежняго, хотя подчасъ и велпчаетъ всѣхъ вообще учениковъ въ глаза, а наставниковъ за глаза, свиньями и подобными ласковыми словами.

Не пойти въ классъ—бѣда, идти—почти-что незахѣмъ, и въ классѣ каждый ученикъ думаетъ только о томъ, какъ бы выйти изъ класса, или, по-крайней-мѣрѣ, скоро ли окончится классъ. Отчего же это? Оттого, что у насъ еще мало наставниковъ, которые бы сколько-нибудъ основательно знали свой предметъ, а есть еще и такіе, которые

знаютъ преподаваемый ими предметъ почти столько же, сколько и ученикъ, которому они преподають. Обыкновенно, наставникъ въ классѣ или выслушиваетъ, какъ каждый ученикъ выучилъ лекцію, или читаетъ эту лекцію ученикамъ самъ, по той же самой книжкѣ, по которой должны учиться ученики, нисколько не прибавляя къ этому чтенію своихъ знаній,—а въдь учебникъ долженъ быть только темой того, что долженъ развивать въ классѣ наставникъ. Когда спрашиваютъ ученика лекцію, онъ долженъ говорить—буквально, по книгѣ. Нѣкоторые наставники наши и объясняютъ въ классѣ, да какъ? начесть, что называется, отъ Адама и пока придетъ къ тому, о чемъ онъ хочетъ говорить,—ученикъ потеряетъ уже всякую охоту слушать; а иногда одна и та же матерія тянется нѣсколько классовъ! Можно ли, въ такомъ случаѣ, внимательно слѣдить за мыслию наставника? Другіе же стараются блеснуть передъ учениками, своими выраженіями и говорятъ такъ, что многіе ученики не понимаютъ что говорятъ. Если же наставникъ какънибудь проговорится,—ученикъ не можетъ этого ему замѣтить, а если ученикъ не понялъ что сказалъ наставникъ, то не вправѣ просить объясненія. Нужно однакожь замѣтить, что наставники послѣдняго академическаго курса гораздо лучше старыхъ во всѣхъ отношеніяхъ, хотя, впрочемъ, въ семьѣ не безъ урода.

У насъ въ семинаріяхъ есть такъ—называемыя задачи. Въ высшемъ классѣ одна задача бываетъ въ двѣ недѣли, а въ среднемъ и низшемъ—и болѣе. Чтожь это за задачи? Наставникъ даетъ *тему*, чаще всего одну только, и каждый ученикъ долженъ писать на эту тему кто что можетъ. Наставникъ въ классѣ на такую тему ничего не скажетъ; прочтатъ что—нибудь—негдѣ; пошевелѣ нужно самому придумывать. А между тѣмъ, имѣй я, на извѣстный предметъ, свой взглядъ, мнѣ нельзя писать задачу такъ, какъ я понимаю: я долженъ часто писать о томъ, чего не знаю, противъ своихъ понятій: иначе не угодишь наставнику. Писать свободно ни въ какомъ случаѣ нельзя: дерзновеннаго поставять на—ряду самыхъ безнравственныхъ. Можно ли притомъ написать что—либо порядочное въ двѣ недѣли... Отъ этого у насъ только половина учениковъ пишетъ задачи, но и эти пишутъ только для того, чтобъ сбыть съ рукъ, какъ попало. Если задачи эти необходимы, такъ пусть дають одну въ годъ, по каждому предмету. Съ начала учебнаго года пусть каждый наставникъ дастъ, по своему предмету, нѣсколько темъ для сочиненій и ученикъ выберетъ для себя какую онъ захочетъ. Въ—про-

долженіи времени, каждый ученикъ внимательно обдумаетъ избранную имъ тему, прочитасть что-нибудь объ этомъ и задача у него выйдетъ удовлетворительная.

Въ богословскомъ классѣ, у насъ пишуть проповѣди—на извѣстнѣйшій день, изъ извѣстнаго текста и на извѣстную тему,—два раза въ годъ. Мы учимся, чтобы быть священниками и учить простой народъ. Какъ же мы будемъ поучать его, если не знаемъ его потребностей, его языка? Развѣ онъ пойметъ меня, если я буду говорить ему чуть-чуть не на иностранномъ языкѣ? Паша губернія одна изъ малороссійскихъ. Не полезно ли было бы и для насъ, семинаристовъ, и для простаго народа, для котораго болѣе мы и учимся, говорить проповѣди на томъ языкѣ, на которомъ говорятъ народъ? Изучая языкъ, мы болѣе и ближе познакомились бы съ народомъ, вошли въ его духъ, въ его потребности и заслужили бы его уваженіе. А то—что я скажу народу на языкѣ для него непонятномъ? Говорить такъ предъ народомъ все равно, что горохомъ объ стѣну. Нѣтъ, простому народу нужно и говорить простымъ языкомъ, и онъ отъ своего чистаго и правдиваго сердца поблагодаритъ насъ за такую науку.

Книгъ въ нашей библіотекѣ довольно. Изъ нихъ половина на иностранныхъ языкахъ, а другая половина на русскомъ. Изъ этой половины одна четверть относится къ сельскому хозяйству, другая къ богословію, третью можно раздѣлить на всѣ остальные науки, которыя преподаются въ семинаріи, а четвертую можно бы рѣшительно исключить. И все это стародавнее. Новѣйшихъ сочиненій ни по какимъ отраслямъ у насъ не имѣется. Книгъ для легкаго чтенія у насъ ужъ рѣшительно не найдете. Недавно только у насъ дозволено читать свѣтскія книги, а прежде—Боже сохрани! и книгу отберуть и читающаго накажутъ. Теперь же—вотъ только первый годъ—у насъ начала образовываться ученическая библіотека, состоящая изъ книгъ выписываемыхъ учениками на собственные деньги. Въ настоящемъ году у насъ выписываются слѣдующіе журналы для ученической библіотеки: Современникъ, Время, Библіотека для Чтенія, Отечественныя Записки, Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, Русское Слово, Основа, Духовный Вѣстникъ, Православное Обзорѣіе, Духъ Христіанина, Страникъ, Христіанское Чтеніе, Руководство для сельскихъ пастырей и Труды Кіевской духовной Академіи. Въ семинарскую же библіотеку слѣдующія: Воскресное чтеніе (въ которомъ нѣтъ почти ничего интереснаго), Христіанское чтеніе (похожее на Воскресное), Право-

славное Обзорѣніе, Труды Кіевской д. Академіи, Духовная Бесѣда (относящаяся къ разряду чтеній), Руководство для сельскихъ пастырей (ровно ни къ чему не руководящее), Православный Собесѣдникъ (тоже къ чтеніямъ), Творенія св. отцевъ (которыя по три раза перепечатаются), Странникъ, Домашняя Бесѣда, Кіевскія Епархіальныя вѣдомости (не понимаю для чего), Московскія вѣдомости, Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, Воспитаніе, Учитель, Картинныя галереи Европы (развѣ для класса иконописанія), Книжный Вѣстникъ и Филологическія Записки. Всего выписывается на сумму болѣе 140 руб.! Повидимому, есть что почитать, а на дѣлѣ выходитъ почти противное. Всѣмъ этимъ завѣдываетъ у насъ ректоръ, который, кажется, хочетъ, чтобы кромѣ его никто ничего не читалъ. Выписываемыя для семинарской бібліотеки книги онъ держитъ у себя и никому не даетъ, даже не отдаетъ и въ бібліотеку, а выписываемыя въ ученическую бібліотеку сдаетъ чрезъ мѣсяцъ по полученіи книгъ. Всѣ же вообще книги онъ получаетъ лично и также лично распоряжается книгами, получаемыми въ ученическую бібліотеку. Книга дается ученикамъ, на нѣсколько квартиръ, на десять дней; въ такомъ случаѣ иногда приходится она на десять человѣкъ, а иногда на двадцать пять. Вообще книгу, положимъ Современникъ, ученику приходится читать, выключая время для другихъ занятій и проч., не болѣе 1½ часа. Чтоже въ это время можно прочитать? Вообще, порядокъ психоршій. Не лучше ли предоставить это ученикамъ? Кромѣ того, у насъ есть еще отдѣльныя книги разныхъ сочинителей, но они никому не даются теперь. Прежде, когда книги были на рукахъ у одного изъ наставниковъ, всѣ брали когда и какую кому угодно, а теперь...

Въ статьѣ Современника «изъ воспоминаній наставника семинаріи» говорится, что за поведеніемъ учениковъ гораздо лучше могутъ слѣдить наставники, а не инспекторъ. Положимъ, что и наставникъ можетъ имѣть понятіе о поведеніи ученика, но для этого нужно измѣнить настоящія отношенія наставниковъ къ ученикамъ, такъ, чтобы ученикъ былъ свободенъ въ обращеніи съ наставникомъ, чтобы ученикъ могъ ходить къ наставнику не за дѣломъ только какъ теперь бываетъ, а какъ къ товарищу, нужно чтобы и наставники также заходили на квартиры къ ученикамъ поговорить, посидѣть; словомъ, наставники должны сблизиться съ ученикамъ. Теперь наставникъ почти и знать не хочетъ ученика; при встрѣчѣ гдѣ-нибудь на сторонѣ, наставникъ старается

какъ можно дальше держать себя отъ ученика; тоже самое въ классѣ. Оттого—то ученики и не слушаютъ лекцій наставниковъ. Повѣрьте, что еслибъ ученикъ сталъ читать что—нибудь въ классѣ, то товарищи слушали бъ его съ гораздо большимъ вниманіемъ, нежели наставника. Это вѣрно.

Наша полиція ни въ какомъ случаѣ не можетъ правильно судить о поведеніи учениковъ. Не застануть, напримѣръ, разъ, два и три ученика на квартирѣ и его поведеніе мараютъ, вносятъ въ такъ-пазываемую черную книгу почти безъ разбирательства—гдѣ былъ ученикъ и по какому случаю. Оправдываться же ученику у насъ почти не дозволяется. Положимъ, меня обвинили въ чемъ—нибудь и я иду оправдаться; инспекторъ не даетъ мнѣ выговорить и слова, говоря: «вы (большую частію—ты) небыли дома, или сдѣлали вотъ то—то; не толкуйте же ничего, извольте исполнить наказаніе (*). Этотъ методъ ввелъ у насъ ректоръ, чтобы не давать ученикамъ повода къ разсужденіямъ съ начальниками и наставниками; что сказалъ начальникъ—то свято. Притомъ насъ даже почти учатъ не сознаваться ни въ чемъ, если провинился. Если ученикъ чистосердечно сознается, не станутъ доказывать ему, что онъ сдѣлалъ худо, не станутъ раскрывать предъ нимъ свойство его поступка, чтобы на будущее время отвратить отъ него, не простать, а просто накажутъ, и накажутъ со злостью (**). Не

(*) Со мной случилось однажды слѣдующее. Пріѣхалъ въ городъ родной мой старшій братъ; я отправился къ нему на квартиру повидаться. Не долго пробывши тамъ и возвращаясь въ домъ, я встрѣтилъ ректора. На вопросъ «гдѣ я былъ?» я сказалъ гдѣ. «А отпрашивался ли у инспектора?»—Нѣтъ.—«Почему?»—Да потому, что, какъ вамъ извѣстно, инспекторъ не выкажетъ ни во что по случаю болѣзни, а исправляющій его должность, въ четыре раза далѣе отъ моей квартиры, нежели отъ квартиры брата. «Но во всякомъ случаѣ ты долженъ былъ просить дозволеніе у инспектора». И хотя меня онъ не исключилъ за отлучку и за дерзость говорить предъ нимъ, то покрайней мѣрѣ, очень серьезно угрожалъ исключеніемъ.

(**) Нѣтъ пять—шесть тому назадъ выбылъ изъ этой самой семинаріи инспекторъ, умомъ *болѣно не хитеръ*, по усвоившій въ совершенствѣ полицейскую казуистику семинаріи. Ему донесли на какого—то ученика. Нужно сказать, что инспекторъ этотъ довелъ до возможнаго совершенства систему доносовъ, шпіонства и сплетенъ; семинарія нѣсколько лѣтъ страдала отъ времешниковъ, его любимцевъ, которыхъ онъ возводилъ въ должность главнаго старшаго, или, попросту сказать, оберъ-шпіона. Ученикъ былъ позваанъ къ нему и утверждалъ, что онъ невиненъ. Инспекторъ даетъ ему слово, что если онъ сознается и принесетъ раскаяніе, онъ его не накажетъ. Довѣрчивый юноша сознался. Тогда инспекторъ ему сказалъ: я поставленъ между двухъ золь; между венаказанностію вины—большимъ зломъ, и изрушеніемъ даннаго слова—

признайся же ученикъ—и онъ правъ, его не накажутъ. Вотъ почему ученикъ считаетъ за священную обязанность врать предъ начальствомъ. Начальство наше судить о поведеніи болѣе по наружности. Держи себя предъ всѣми открыто, благородно, отлучайся изъ квартиры, чтобы заняться съ товарищемъ чтеніемъ книгъ или лекцій, или, просто, погулять—и прослывешь ученикомъ безпутнаго поведенія. Будь безмолвенъ предъ начальникомъ, понижай кланяйся, говори съ нимъ голосомъ умирающаго, а на-сторонѣ, что называется, на головѣ ходи—и будешь у начальства на самомъ лучшемъ счету. Нѣтъ, господа начальники и наставники! вы сами себя обманываете, когда думаете, что вы знаете насъ.

За шалости нельзя наказывать, а тѣмъ болѣе увольнять изъ училища, а къ несчастію у насъ это не рѣдко случается. Намъ не скажутъ дѣлай вотъ то, потому—что это хорошо и вотъ почему,—этого не дѣлай, это скверно и вотъ почему. Намъ говорятъ прямо: это хорошо, это худо—безъ разсужденій, безъ прекословій. Исключать за пустые проступки ни въ какомъ случаѣ не слѣдуетъ, а у насъ можно учиться 11 лѣтъ, и болѣе,—и быть въ-заключеніе исключеннымъ за самую пустую шалость.

У насъ есть больница для учениковъ. Чтожъ это за больница? Это самое неакуратное зданіе съ невыносимымъ воздухомъ, съ прескверною и грубою пищею—и не вникающимъ въ свое дѣло лекаремъ. Если ученики и выздоравливаютъ въ больницѣ, то выздоравливаютъ безъ всякой помощи медицины:—больничныи воздухъ и пища кажется только затягиваютъ ихъ болѣзнь. Лѣкарь навѣдывается въ больницу рѣдко, а случается, что не бываетъ и по недѣлямъ. Ученикъ чувствуетъ себя нездоровымъ и приходитъ къ лекарю. Тотъ, не распросивши про болѣзнь, неосмотрѣвши больного, отправляетъ прямо въ больницу и только,—а въ больницѣ онъ не наблюдаетъ за ходомъ болѣзни; иногда же посмотрѣвши на больного, говоритъ, что онъ здоровъ, хотя тотъ самъ чувствуетъ себя нездоровымъ. Заболѣетъ кто внезапно и сильно, особенно если это случится ночью, будьте увѣрены, что лекарь никогда не явится во-время.

Въ воскресные и праздничные дни всѣ ученики ходятъ въ домовую семинарскую церковь на утреню и литургію. Сперва, обыкновенно, всѣ

меньшимъ. Ты самъ согласишься, что благоразуміе заставляетъ всякаго человека выбирать меньшее зло, и потому—я долженъ тебя наказать. И, дѣйствительно, наказалъ.

Прим. не-автора.

собираются въ одинъ изъ большихъ классовъ (залы для собраній у насъ нѣтъ). Здѣсь помощникъ инспектора, а иногда даже и старшій ученикъ, по списку, перекликаетъ всѣхъ учениковъ и кого нѣтъ, вносятъ въ *правственный журналъ*. Не будь въ собраніи и будь въ церкви—бѣда, почему не быть въ собраніи; будь въ собраніи и не будь въ церкви—ничего: на это мало обращаютъ вниманіе. И ученики обыкновенно стараются бывать въ собраніи и не быть въ церкви. Не нужно стѣснять учениковъ, чтобы они ходили непременно въ свою церковь: пусть слѣдятъ чтобы ученики бывали въ церкви вообще, но пусть не стѣсняютъ хожденіемъ непременно въ домовую семинарскую — и они не будутъ убѣгать отъ церкви. Теперь же—кто не идетъ въ церковь, тотъ обыкновенно сидитъ на квартирѣ, боится идти въ другую церковь, чтобы не увидѣло какое-либо начальственное лицо.

Предварительно преобразованія семинаріи не мѣшаетъ нашему начальству озаботиться составленіемъ учебниковъ по всѣмъ наукамъ, читаемымъ у насъ въ семинаріяхъ. Настоящіе наши учебники, болѣею частію писанные, слишкомъ стѣсняютъ учениковъ, отнимаютъ у нихъ много свободнаго времени на списываніе; нѣкоторые не успѣваютъ выучивать и ограничиваются одною перепискою. Если же и есть какіе нибудь учебники печатные, то и тѣ никуда негодны. Не мѣшало бы нашему духовному начальству предложить даже и преміи за составленіе удовлетворительныхъ для семинаріи и училищъ учебниковъ.

Вообще—семинарское образованіе слишкомъ неудовлетворительно. Съ какими познаніями выходить изъ семинаріи оканчивающіе курсъ? съ самыми ограниченными! Говорятъ, что насъ учатъ особенно наукамъ богословскимъ, такъ—какъ мы готовимся быть священнослужителями, и обращаютъ менѣе вниманія на остальные науки;—нѣтъ! и богословскій классъ у насъ считается главнымъ только номинально, а на дѣлѣ—все равно. Не знаю отчего, но окончившіе гимназіи имѣютъ гораздо болѣе свѣдѣній, по всѣмъ наукамъ, нежели ученики семинаріи, а о бывшихъ въ университетѣ нечего и говорить. Если же соединить вмѣстѣ годы гимназическаго и университетскаго курса, то выйдетъ едва ли не менѣе семинарскаго—который длится двенадцать лѣтъ! Правда, нѣкоторые, поступивши, положимъ, въ среднее отдѣленіе училища, учатся только 10 лѣтъ, но за то нѣкоторые несчастные, оставленные на повторительный курсъ въ одножъ или двухъ классахъ семинаріи или училища, должны учиться отъ 14 до 16 лѣтъ... чуть не половину жизни! Столько учиться и не вынести почти ничего—

это ужасно. Выходят иногда из семинаріи люди и съ достаточнымъ образованіемъ, но это тѣ, которые, въ продолженіе семинарскаго курса, мало очень обращали вниманіе на классныя лекціи, не ходили большою частію въ классъ и обязаны сами себѣ своимъ развитіемъ, котораго они достигли чтеніемъ и изученіемъ постороннихъ книгъ, не входящихъ въ кругъ семинарскаго классическаго образованія. Отчего, напримѣръ, воспитанники семинаріи бываютъ вялы, безжизненны, съ нерѣшительными манерами?.. Смертность учениковъ семинаріи, сравнительно съ учениками другихъ заведеній, гораздо большая семинаристы большою частію болѣютъ грудными припадками. Памъ запрещена прогулка, у насъ нѣтъ никакихъ гимнастическихъ упражненій; и нѣкоторые ученики, исполняя семинарскую инструкцію, изъ боязни наказаній, никуда не отлучаются изъ своей грязной и душливой комнаты. Многие теперь не слушаются подобныхъ законовъ и гуляютъ гдѣ хотятъ, но зато такіе ученики считаются начальствомъ легкаго, если не нетерпимаго въ семинаріи, поведенія.

Семинаріи, въ настоящемъ ихъ видѣ, быть—можетъ хороши были для очень давняго времени. Теперь же онѣ, по нашему убѣжденію, во многомъ и во многомъ требуютъ преобразованій.

ОТЧЕТЪ

ЧЕРНИГОВСКОЙ МЕЖЕВОЙ ПАЛАТЫ ЗА 1861 ГОДЪ,

представленный предсѣдателемъ черниговской межевой палаты,
управляющему межевымъ корпусомъ (*).

Въ общую сумму межевыхъ работъ по 1 января 1862 года внести итогъ работъ за прошедшее время межеванія Черниговской гу-

(*) Къ отчету, препровожденному къ управляющему межевымъ корпусомъ, были приложены: карта Черниговской губерніи, съ графическимъ показаніемъ межевыхъ работъ отъ открытія межеванія въ губерніи по 1 января 1862 г.; карты уѣздовъ: Черниговскаго, Ніжинскаго, Борзенскаго, Городницкаго и Глуховскаго, съ показаніемъ состоянія межевыхъ работъ по 1 января 1862 года, и почвенныя карты слѣдующихъ дачъ: с. Хриповки (Городницкаго уѣзда), д. Подусовки (Черниговскаго уѣзда), с. Коношевки (Борзенскаго уѣзда), с. Слоута (Глуховскаго уѣзда).

берніи, начатаго съ 2-го іюля 1858 года, подъ вѣдѣніемъ временнаго комитета, до начала дѣйствій межевой палаты, открытой 24 іюля 1860 года. Настоящій отчетъ, кромѣ изображенія дѣйствій межевой палаты въ 1861 году, представляетъ подробное обозрѣніе состоянія межеванія Черниговской губерніи, за все время производства онаго по 1 января 1862 года.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ УЧРЕЖДЕНІЯ МЕЖЕВАНІЯ ВЪ МАЛОРОССІИ.

*Движеніе дѣла объ учрежденіи размежеванія Малороссіи отъ
конца 18-го столѣтія.*

Состояніе поземельной собственности въ Малороссіи, какъ видно изъ документовъ, находящихся при дѣлахъ межевой палаты и канцеляріи начальника Черниговской губерніи, вызывало, въ концѣ 18-го столѣтія, необходимость размежеванія и Черниговской губерніи, какъ части Малороссіи. Въ 1801 г. была уже составлена Правительствующимъ Сенатомъ инструкція для начертанія Положенія о размежеваніи малороссійскихъ губерній. Проектированіе подробныхъ правилъ по этой инструкціи поручено было учрежденному для этого особому комитету, который, исполнивъ въ 1803 году лежавшія на немъ обязанности, передалъ въ 1804 г. написанныя имъ правила малороссійскому генералъ-губернатору, для соображенія съ мѣстными обстоятельствами и правами владѣльцевъ, дополненія указаніями этихъ соображеній и составленія правилъ спеціальнаго размежеванія, такъ-какъ въ инструкціи 1803 года опредѣлено было только генеральное межеваніе.

Главныя основанія, на которыхъ полагали въ то время, по означеннымъ инструкціямъ и мѣстнымъ соображеніямъ, установить размежеваніе Малороссіи, состояли въ слѣдующемъ: 1) мсжевать земли не къ именамъ владѣльцевъ, но къ именамъ мѣстечекъ, селъ и деревень, а пустоши къ ихъ званіямъ; 2) производить размежеваніе черезъ подкоморскіе суды, на основаніи постановленій и обрядовъ, изображенныхъ въ 9 раздѣлѣ дѣйствовавшаго въ Малороссіи статута, подъ ближайшимъ наблюденіемъ и апелляціею комиссарскихъ судовъ, которыхъ могло быть нѣсколько въ губерніи, съ раздѣленіемъ между ними подкоморскихъ судовъ, и, сверхъ того подъ непосредственнымъ начальствомъ, въ распорядительномъ и въ судномъ отношеніи малороссійскаго

генералъ—губернатора, —почему рѣшенія комиссарскихъ судовъ, во всякомъ случаѣ, должны были поступать, до объявленія рѣшеній, на разсмотрѣнiе герералъ—губернатора, получавшаго право отмѣнять постановленія комиссарскаго суда; недовольнымъ рѣшенiемъ генералъ—губернатора предоставлялась аппеляція въ Правительствующій Сенатъ; 3) разрѣшать споры о земляхъ по письменнымъ документамъ, какъ—то: Высочайшимъ грамотамъ, гетманскимъ универсаламъ, купчимъ крѣпостямъ, совершеннымъ въ судахъ, и по другимъ законнымъ актамъ и документамъ, содержащимъ названiя имѣнiй и мѣру ихъ, и по указанiямъ живыхъ урочищъ въ межахъ и знакахъ, а за недостаткомъ тѣхъ или другихъ основанiй — по свидѣтельскимъ показанiямъ и по десятилѣтней давности владѣнiя, какъ объ ней установлено въ статутѣ; 4) не требовать никакихъ документовъ отъ тѣхъ землевладѣльцевъ, владѣнiе которыхъ не оспаривалось бы при производствѣ межеванiя губернiи; 5) раздѣлять лѣса между владѣльцами по правамъ владѣнiя на нихъ и по документамъ; 6) производить межеванiе на счетъ владѣльцевъ, взыскивая съ нихъ пошлины за планы; 7) размежевывать поземельную собственность: дворянъ, гражданъ, людей духовнаго чина, козаковъ, старшинъ, значковыхъ, приказныхъ, стрѣльцовъ, бобровниковъ и проч., какъ бы мало ни состояло за ними земель, съ тѣмъ, что если бы владѣльцы не развелись полюбовно, то, не принимая никакихъ отговорокъ, размежевывать ихъ каждого особо, по усмотрѣнiю подкоморскаго суда, оставляя, по обмежеванiи, внутреннее раздѣленiе земель въ удѣльныхъ земляхъ, всякихъ казенныхъ волостяхъ и пустошахъ мѣстному начальству надъ тѣми землями.

Означенныя инструкцiи, съ мѣстными заключенiями и дополненiями, оставались въ разсмотрѣнiи правительства до 1838 года. Въ этомъ году нашли снова необходимымъ подвергнуть различныя предположенiя о межеванiи по согласованiю, съ мѣстными обстоятельствами. Повторительное обсужденiе полученныхъ изъ губернiи мнѣнiй потребовало въ 1853 году новаго мѣстнаго обсужденiя, окончившагося, на этотъ разъ, донесенiемъ мѣстнаго начальства, что всѣ вышеписанныя инструкцiи непримѣнимы при настоящемъ устройствѣ малороссiйскихъ губернiй, почему въ 1858 году послѣдовало Высочайшее повелѣнiе войти въ новыя соображенiя и сношенiя о размежеванiи Черниговской и Полтавской губернiй. Въ томъ же году, Высочайше повелѣно было образовать особый комитетъ для постановленiя, по соображенiямъ съ мѣстными обстоятельствами и потребностями края, главныхъ началъ про-

изводства размежеванія земель въ тѣхъ губерніяхъ, назначивъ въ тотъ комитетъ отъ каждой губерніи, кромѣ чиновниковъ министерства государственныхъ имуществъ и межеваго вѣдомства, двухъ или трехъ опытныхъ помѣщиковъ, наиболѣе знакомыхъ съ исключительнымъ положеніемъ Малороссіи (*). 4 апрѣля того же года былъ открытъ означенный комитетъ подъ предсѣдательствомъ помощника управляющаго межевымъ корпусомъ генералъ-маіора Геденова.

Въ основаніе дѣйствій комитета, указаны были слѣдующія начала: размежеваніе Малороссіи производить, согласно Высочайшему повелѣнію 27 января 1858 года, по настоящему безспорному владѣнію; при разрѣшеніи споровъ принимать главнымъ основаніемъ десятилѣтнюю давность владѣнія до состоянія указа объ открытіи межеванія; казенную и частную собственность, съ небольшими исключениями, подчинять одинаковымъ условіямъ при всѣхъ межевыхъ дѣйствіяхъ; производить одновременно съ генеральнымъ межеваніемъ и спеціальное межеваніе, на началахъ, согласованныхъ съ мѣстными особенностями и потребностями квая и дѣйствующими законами, предпоставляя въ спеціальному межеванію въ главное основаніе полюбовное межеваніе; а такъ какъ оно, по дробности владѣній въ Малороссіи и по особенной привязанности каждаго мѣстнаго владѣльца къ своимъ угодьямъ, будетъ затруднительно и большею частью даже невозможно, то установить правила для обязательнаго межеванія, имѣя въ виду опредѣлить какъ поземельныя единицы, при которыхъ землевладѣльцы обязаны будутъ выдѣлиться въ отрубныя дачи, т. е. дачи единственнаго владѣнія, и при которыхъ они могутъ оставаться въ чрезполосномъ владѣніи, въ общихъ смѣнахъ, такъ и правила размежеванія земель при обязательномъ межеваніи и, наконецъ, проектируя межевыя учрежденія, для веденія межеванія и наблюденія за правильнымъ ходомъ онаго, составить оныя изъ представителей разныхъ сословій и межевыхъ чиновъ, съ тѣмъ, чтобы губерскія межевыя учрежденія были мѣстами судебными и административными вмѣстѣ, а уѣздныя исключительно административными. Въ маѣ мѣсяцѣ того года были окончены занятія комитета, и 19 мая того же года состоялось Высочайшее повелѣніе—открыть межевыя дѣйствія въ Черниговской и Полтавской губерніяхъ, съ учрежденіемъ въ каждой губерніи временнаго комитета, для административныхъ только

(*) Депутатами отъ дворянства Черниговской губерніи были въ комитетѣ—помѣщики: В. Д. Душнякъ-Барковский, Г. П. Галаганъ и В. И. Туманскій.

дѣйствій по направленію межеванія, производству полюбовныхъ соглашеній, приготовленію дачъ къ обязательному размежеванію и для повѣрки и приведенія въ исполненіе, подѣ главнымъ наблюденіемъ помощника управляющаго межевымъ корпусомъ, мѣроположеній комитета, опредѣлявшаго главныя начала размежеванія Малороссіи, впредь до утвержденія, въ законодательномъ порядкѣ, Положенія о размежеваніи Малороссіи, представленіе котораго возложено было на помощника же, по обсужденіи всѣхъ случаевъ, могущихъ встрѣтиться на мѣстѣ при началѣ межеванія Малороссіи.—9 іюля 1858 года началось межеваніе Черниговской губерніи открытіемъ межевой комисіи для черниговскаго уѣзда и межеваніемъ земель этого уѣзда межевыми чинами, командированными изъ межеваго корпуса.

Въ маѣ 1859 года было открыто, при дѣйствіяхъ временнаго комитета, межеваніе въ уѣздахъ Городницкомъ и Глуховскомъ, съ учрежденіемъ въ нихъ межевыхъ комисій.

19 октября 1859 года было Высочайше утверждено Положеніе о размежеваніи Малороссіи, составленное на вышеизложенныхъ началахъ, съ порученіемъ инициативы движенія дѣлъ по размежеванію Малороссіи дворянскому сословію, подѣ непосредственнымъ надзоромъ управляющаго межевымъ корпусомъ и съ предоставленіемъ межевой палатѣ права окончательнаго рѣшенія всѣхъ дѣлъ по обязательному размежеванію, по жалобамъ на дѣйствія мѣсть и лицъ, производящихъ межеваніе, и по спорамъ въ земляныхъ границахъ, неоснованнымъ на документахъ, и права разсмотрѣнія и рѣшенія вопросовъ и сомнѣній, возникающихъ при межеваніи, въ предѣлахъ, не превышающихъ ея власти.

По судебнымъ межевымъ дѣламъ, требующимъ вышаго разрѣшенія, межевая палата поставлена въ вѣдѣніе Правительствующаго Сената.

Въ 1860 году, было открыто временнымъ же комитетомъ межеваніе въ уѣздахъ Борзенскомъ и Нѣжинскомъ, при уѣздныхъ межевыхъ комисіяхъ для тѣхъ уѣздовъ.

24 іюля 1860 года открыта черниговская межевая палата помощникомъ управляющаго, генералъ-маіоромъ Геденовымъ.

Чрезполосность Малороссіи.

Въ долгій періодъ времени, болѣе полувѣка, отъ той поры, когда стала являться необходимость въ устройствѣ размежеванія поземель-

ной собственности Малороссіи, поры, совпадающей съ эпохою закрѣпленія крестьянъ въ Малороссіи (*), и до того времени, пока установились предположенія о размежеваніи Малороссіи,—Черниговская губернія сдѣлалась первою губерніею въ имперіи по количеству чрезполосныхъ земель и по чрезвычайной дробности разновладѣльческихъ полосъ въ дачахъ.

Изъ статистическаго обзора государственныхъ имуществъ, изданнаго министерствомъ государственныхъ имуществъ, извѣстно, что въ Черниговской губерніи, имѣющей казенныхъ крестьянскихъ земель 594,463 десятины, независимо отъ земель помѣщичьихъ, козачьихъ, собственныхъ казенныхъ крестьянъ и разныхъ вѣдомствъ—на 100 десятинъ общаго пространства, состоитъ земель во владѣніи чрезполосномъ 91 десят. съ долями, тогда какъ въ другой малороссійской губерніи—Полтавской—все пространство собственно казенныхъ земель не состоитъ въ чрезполосномъ владѣніи.

Поземельное владѣніе губерніи.

Изъ собранныхъ въ межевой палатѣ свѣдѣній, здѣсь прилагается вѣдомость о количествѣ земель, состоящихъ въ чрезполосномъ и отрубномъ владѣніяхъ, общемъ количествѣ земель въ губерніи, по военно-топографической съемкѣ и по оплатѣ земскими повинностями. Таблица эта, вмѣстѣ съ тѣмъ, показываетъ, какъ много состоитъ въ губерніи земель, подлежащихъ поземельнымъ сборамъ, и какъ много размежеваніе послужитъ землевладѣльцамъ къ уменьшенію тягости настоящихъ поземельныхъ налоговъ, когда по межевымъ документамъ будетъ положительно извѣстно поземельное имущество каждаго землевладѣльца и когда поземельные налоги будутъ разложены по дѣйствительному количеству земель, тѣмъ болѣе, что земель неудобныхъ окажется въ Черниговской губерніи, вѣроятно, незначительное количество. По статистическимъ свѣдѣніямъ министерства государственныхъ имуществъ, считается неудобныхъ земель между землями, принадлежащими собственно казнѣ, на каждыя 100 десят.—3 десятины съ долями. До настоящаго времени, по свѣдѣніямъ, въ обмежеванныхъ дачахъ оказывается, что по окладнымъ листамъ поземельныхъ сборовъ количество земли чаще показано менѣе дѣйствительнаго за козаками и другими мелкими владѣльцами.

(*) Закрѣпленіе крестьянъ совершилось въ 1783 году.

ВЪ ДОМОСТЬ

О количестве состоящихъ въ губерніи земель и о количествѣ земель, снятыхъ и приведенныхъ въ извѣстность при настоящемъ размежеваніи губерніи по 1 января 1862 года.

Общее количество земель въ губерніи.	Общее количество по уѣздамъ въ черносошныхъ и отрубныхъ владѣніяхъ.				Свато земель черносошныхъ и со съемкою ситуаций по 1 января 1862 года.
	Названіе уѣзда.	Д е с я т и н ы .		Владѣнія.	
		Общее количество по во-енно - топографической съемкѣ.	Въ черносошн. владѣн.		
По военно-топографической съемкѣ, бывшей въ 1850 году, числятся земли 4,793,924. По свѣдѣніямъ присутствія о земляхъ, подлежащихъ запискѣ въ повинностяхъ—земли, подлежащей запискѣ повинностямъ, сими повинностями, 3,003,828 дес.	Черниговскій Городницкій Новозыбковскій Суражскій Мглинскій Стародубскій Новгородъ-Северскій Сосницкій Ворзясинскій Глуховскій Кролевецкій Козловскій Нѣжинскій Козелецкій Остерскій	388,820 363,700 331,644 372,385 343,318 309,247 348,879 399,220 282,734 282,187 246,461 220,718 238,934 290,441 413,186	263,820 213,700 151,644 73,685 273,348 180,247 310,879 269,220 232,734 282,187 238,461 170,718 228,934 272,441 311,186	75,000 150,000 200,000 296,700 70,000 120,000 38,000 130,000 20,000 12,000 8,300 50,000 30,000 48,000 102,000	82,409 д. 666 с. 104,967 — 2292 — 78,893 — 1372 — 73,313 — 631 — 62,978 — 868 —
	4,793,924	3,473,924	1,320,000	401,962 — 1029 —	

Примѣчаніе 1. Въ числѣ черносошныхъ земель состоятъ усадебныя земли 127,000 д.
 подъ рѣками 60,000 —
 2. Земель казенныхъ и казенныхъ крестьянъ въ губерніи болѣе 1,000,000 —

СОСТОЯНІЕ МЕЖЕВЫХЪ РАБОТЪ ВЪ ГУБЕРНІИ.

Работы по съемкѣ.

Состояніе межевыхъ работъ опредѣляется ходомъ съемокъ. Сравнительное обзорѣніе всѣхъ межевыхъ дѣйствій за такой годъ, въ которомъ было полное развитіе межеванія въ губерніи, даетъ возможность сдѣлать заключеніе о томъ, сколько времени нужно на обмежеваніе всей губерніи.

Въ 1861 году снято въ пяти межуемыхъ уѣздахъ земель чрезполосныхъ 184,978 дес. 1308 саж. и вымежевано въ отрубныхъ дачахъ со съемкою ситуаціи 18,534 дес. 1576 саж., итого 203,513 дес. 484 саж.

Сверхъ того, въ продолженіи года, со времени открытія межеванія, снято:

въ 1858 году земель чрезполосныхъ 10,749 дес. 1181 саж., земель въ отрубныхъ дачахъ со съемкою ситуаціи 126 дес. 1485 саж.;

въ 1859 году, земель чрезполосныхъ 83,518 дес. 21 саж., въ отрубныхъ дачахъ со съемкою ситуаціи 1125 дес. 710 саж.;

въ 1860 году земель чрезполосныхъ 97,199 дес. 55 саж., земель въ отрубныхъ дачахъ со съемкою ситуаціи 5730 дес. 1893 саж.

всего же по 1 января 1862 года состоитъ снятыхъ земель въ губерніи 401,962 дес. 1029 саж.

Затѣмъ, остается неснятыхъ изъ количества земель, числящихся въ губерніи по военно-топографической съемкѣ 1850 года, 4,391,961 дес. 1311 саж., и изъ того числа въ чрезполосномъ владѣніи 3,079,479 дес. 2235 саж.

Исключивъ изъ числа чрезполосныхъ земель количество состоящихъ въ нихъ усадебныхъ земель и рѣкъ 167,000 д., остается къ съемкѣ въ чрезполосныхъ земляхъ 2. 930,478 дес. 2235 саж., въ отрубныхъ владѣніяхъ—1.294,482 дес. 1536 с.

Работы по разводу и размежеванію снятыхъ земель.

Въ 1861 году окончательно разведено полюбовно или обязательно чрезполосныхъ земель съ подписаніемъ сказокъ или съ постановленіемъ рѣшеній въ уѣздныхъ межевыхъ коммиссіяхъ—34,772 дес. 1010 саж., изъ коихъ образовалось въ 11 дачахъ 356 участковъ; причежъ изъ

чрезполосныхъ земель составилось по размежеванію отрубныхъ участковъ 54, и участковъ съ землями, сведенными къ однимъ мѣстамъ въ общихъ трехъ смѣнахъ, 302.

Изъ означенныхъ разводовъ окончено межеваніемъ въ натурѣ съ утвержденіемъ межъ, сочиненіемъ плановъ и межевыхъ книгъ—20,825 дес. 493 саж., съ нарѣзкою въ 4 собственно чрезполосныхъ дачахъ пятидесяти двухъ отрубныхъ участковъ, составленныхъ изъ прежде бывшихъ чрезполосныхъ земель, и 17 участковъ съ землями, сведенными къ однимъ мѣстамъ въ общихъ трехъ смѣнахъ. Плановъ сочинено въ 1861 году 70, межевыхъ книгъ 55.

Въ 1860 году окончательно разведено: 685 дес. 961 саж., а окончено межеваніемъ въ натурѣ по прежнимъ разводамъ 7,243 дес. 49 саж.

Въ 1859 году не состоялось ни одного развода, а межеваніемъ въ натурѣ окончено по прежнимъ разводамъ 1,125 дес. 710 саж.

Въ 1858 году разведено 5,056 дес. 2,278 саж., окончено межеваніемъ въ натурѣ 126 дес. 1,485 саж.

Всего же по 1 января 1862 года: окончательно разведено полюбовно и обязательно 40,514 дес. 1849 саж., и окончено межеваніемъ въ натурѣ 29,320 дес. 337 саж.

Межевыя силы губерніи.

Въ 1861 году межевая палата имѣла межевыхъ чиновъ для производства полевыхъ межевыхъ работъ: классныхъ 54, межевщиковъ 14, учениковъ 29, итого 97.

Для занятій въ чертежной межевыхъ чиновъ 2. Палатѣ недостають назначенныхъ по штату классныхъ межевыхъ чиновъ 12.

Въ прошедшихъ годахъ для полевыхъ работъ состояло межевыхъ чиновъ: въ 1860 году классныхъ 44, межевщиковъ 9, учениковъ 34, итого 87; въ 1859 году классныхъ чиновъ 32, межевщиковъ 5, учениковъ 3, итого 40; въ 1858 году: классныхъ чиновъ 12.

Примѣчаніе 1. Число учениковъ съ 1860 на 1861 годъ уменьшилось не отъ убыли ихъ по нежеланію состоять при палатѣ, но отъ перемѣщенія 7 учениковъ, по распоряженію начальства, въ другія губерніи. Число же межевыхъ учениковъ, поступающихъ по собственному желанію въ черниговскую межевую палату и привлекаемыхъ оному къ обученію, постоянно увеличивается, и на 1862 годъ всѣхъ меже-

выхъ учениковъ состоитъ 45, считая зачисленныхъ вновь, но не утвержденныхъ еще въ этомъ званіи.

Примѣчаніе 2. Въ годахъ 1860, 1859 и 1858 для чертежныхъ занятій при палатѣ и комиссіяхъ особыхъ межевыхъ чиновъ вовсе не состояло.

Успѣшность работъ межевыхъ чиновъ.

Изъ снятыхъ въ 1861 году, 203,513 дес. 484 саж. земли, причтается съемки на каждого межеваго чина, считая 54 классныхъ чиновъ и 14 межевщиковъ, до 3,000 десятинъ.

Полевая работа началась въ концѣ апрѣля.

Средняя величина съемки чрезполосности была въ уѣздахъ: Черниговскомъ $1\frac{3}{4}$ дес., Глуховскомъ $3\frac{1}{8}$ дес., Городницкомъ $1\frac{4}{5}$ дес., Борзенскомъ 1 дес., Нѣжинскомъ $1\frac{1}{4}$ дес.

Общая средняя величина съемки чрезполосности оказалась $1\frac{7}{12}$.

Въ 1860 году приходится съемки на каждого межеваго чина изъ снятыхъ 102,929 дес. 1948 саж., считая классныхъ чиновъ 44 и межевщиковъ 9, нѣсколько менѣе 2,000 дес.

Полевая работа началась съ первыхъ чиселъ мая.

Средняя величина съемки чрезполосности была въ уѣздахъ: Черниговскомъ 1 дес., Глуховскомъ $3\frac{1}{8}$ дес., Городницкомъ $4\frac{1}{5}$ дес., Борзенскомъ 1 дес., Нѣжинскомъ $\frac{9}{10}$ дес.

Общая средняя величина съемки чрезполосности $2\frac{1}{24}$.

Въ 1859 г., считывая 84,643 дес. 731 саж. на 32 классныхъ чина и 5 межевщиковъ, приходится на каждого 2,300 дес., а на партію — 4,600 дес.

Полевая работа началась съ первыхъ чиселъ мая.

Средняя величина съемки чрезполосности была въ уѣздахъ: Черниговскомъ $1\frac{4}{5}$ дес., Глуховскомъ $\frac{5}{8}$ дес., Городницкомъ $2\frac{1}{2}$ дес.

Общая средняя величина съемки чрезполосности $2\frac{1}{9}$.

Въ 1858 году, по количеству съемки 10,876 дес. 266 саж., и числу 12 чиновъ, приходится на каждого менѣе 1,000 десятинъ. Въ этомъ году работы были начаты только съ 3 іюля.

Средняя величина чрезполосности была $3\frac{2}{3}$ дес.

Вообще работы 1861 года, перваго года полной дѣятельности палаты, были успѣшнѣе противъ 1860 г., почти вдвое, ибо на каждого межеваго чина приходится съемки болѣе на 1,000 дес., и съемка была на $\frac{3}{4}$ дробнѣе противъ съемки 1860 г., и, сверхъ того,

въ 1861 году тѣми же чинами еще окончено межеваніемъ въ натурѣ 20,825 дес. 493 саж., съ наръзкою изъ чрезполосности 69 участковъ, что составитъ на каждаго изъ бывшихъ 68 чиновъ болѣе 300 дес., тогда какъ въ 1860 году, при окончаніи межеваніемъ только 7,243 дес. 49 саж., съ наръзкою изъ чрезполосности 60 участковъ, приходится оконченныхъ межеваніемъ въ натурѣ на каждаго чина изъ бывшихъ 53 нѣсколько болѣе 160 десятинъ.

Времн, необходимое для обмежеванія всей губерніи.

Опредѣляя по работамъ 1861 года, въ какое время возможно окончить межеваніемъ Черниговскую губернію, должно имѣть въ виду: 1) что черниговской межевой палатѣ недостаетъ еще, назначенныхъ по штату, 12 классныхъ межевыхъ чиновъ; 2) что прибывшіе въ 1861 году межевые чины были только-что окончившіе курсъ ученія и потому еще мало опытные въ быстротѣ полевыхъ работъ; 3) что урочное положеніе для межевыхъ чиновъ въ 1861 году не было окончательно утверждено и межевые чины могли опасаться, что работы, сдѣланныя ими въ часы отдохновенія или въ праздничные дни, не зачтутся имъ въ исполненіе уроковъ на будущее время; 4) что съ принятымъ въ межевой палатѣ порядкомъ обученія межевыхъ учениковъ, привлеченіемъ лицъ изъ разныхъ званій къ поступленію въ межевые ученики и выходомъ изъ таксаторскихъ классовъ при гимназій ежегодно новаго числа съемщиковъ, можно достигнуть того, чтобы имѣть для межеванія Черниговской губерніи 100 вполне опытныхъ межевыхъ чиновъ, вмѣсто состоящихъ нынѣ 97 съ 30 не совершенно опытными, почему могло бы въ будущемъ составиться 50 инструментовъ, и засимъ можно сдѣлать вѣрное заключеніе, по опыту работъ прошедшаго года, что межеваніе Черниговской губерніи будетъ продолжаться отъ 10 до 12 лѣтъ, при неослабѣвающихъ дѣйствіяхъ палаты, надлежащей распорядительности, справедливомъ вниманіи къ тяжелымъ занятіямъ межевыхъ чиновъ и цѣлесообразномъ употребленіи средствъ, ввѣренныхъ для производства и направленія межевыхъ дѣйствій (*).

**МѢРЫ, ПРИНЯТЫЯ КЪ УСПѢШНОМУ И ВЫГОДНОМУ
ПРОИЗВОДСТВУ МЕЖЕВАНІЯ.**

Общее направленіе принятыхъ мѣръ.

Въ 1861 году дѣятельность межевой палаты, независимо отъ занятій по направленію порядка дѣйствій всѣхъ мѣстъ и лицъ, уча-

ствовавшихъ въ межеваніи, сосредоточивалась преимущественно на тѣхъ мѣрахъ, которыя вели бы къ напскорѣйшему размежеванію губерніи съ наименьшими издержками и съ наибольшою возможностью помощи движению дѣла по устройству поземельныхъ отношеній помѣщиковъ съ крестьянами, вышедшими въ этомъ году изъ крѣпостной зависимости.

Мѣры, принятыя по распорядительной части.

По распорядительной части предметами особенныхъ заботъ было:

А). Въ отношенія къ успѣхамъ межеванія:

1.) Увеличить число дѣйствующихъ инструментовъ отдѣленіемъ помощниковъ въ партіяхъ къ самостоятельнымъ занятіямъ, подъ надзоромъ начальниковъ партій. Наблюденія за движениемъ работъ открыли, что до 1861 г. при одной и той же средней величинѣ чрезполосности, партій, состоявшія изъ двухъ опытныхъ межевыхъ чиновъ и двухъ межевыхъ учениковъ, снимали: то 30, то 40, то 25, то 19 десятинъ въ день; изъ трехъ, совершенно опытныхъ чиновъ,—то 14, то 13, то 19 десятинъ; а партій, состоявшія изъ одного межеваго класснаго чина и одного межеваго ученика, снимали, напротивъ, той же средней величины чрезполосности—23, 24, 28 и 33 десятины, состоящія же изъ двухъ опытныхъ чиновъ—25, 20, 28 и 14 десятинъ. Оказалось, чѣмъ больше была сила партія, тѣмъ меньше она работала; чѣмъ меньше была сила партія—и меньше еще и тѣмъ, что вторые чины были далеко слабѣе опытностью первыхъ чиновъ,—тѣмъ больше успѣвала партія и наибольшій успѣхъ былъ тамъ, гдѣ у исполнителя работъ были помощниками межевые ученики, т. е. гдѣ исполнитель долженъ былъ непременно работать лично и имѣлъ въ помощникѣ только дѣйствительнаго помощника, а не такое лицо, которое могло бы вполнѣ работать за него. Большое количество работъ 1861 г. должно считать, между прочимъ, и результатомъ вышеписанной мѣры. Съ другой же стороны, работы прошлаго года подтвердили предположеніе о важномъ значеніи межевыхъ учениковъ при полевыхъ работахъ мензулою и со шведскимъ способомъ—разстановки колышковъ. Большинство опытовъ свидѣтельствовало, что тѣ только инструменты исполняли большіе уроки по съемкѣ, въ которыхъ было только по два чина, и вторымъ чиномъ или помощникомъ исполнителя работъ былъ межевой ученикъ. Удовлетворительными помощниками при инструментахъ оказались ученики, пробывшіе при палатѣ и полевыхъ работахъ отъ 1

до $1\frac{1}{2}$ года. Многие ученики, пробывшіе въ этихъ занятіяхъ два года, выходили настолько опытными, что могли работать на отдѣльныхъ инструментахъ. 2) Увеличить число межевыхъ учениковъ корпуса межевщиковъ, прикомандированныхъ къ палатѣ, и устроить послѣдовательное обученіе практическимъ и теоретическимъ познаніямъ лицъ, поступающихъ въ это званіе. Въ концѣ года палата имѣла новыхъ учениковъ 15, сверхъ данныхъ ей 30 при открытіи ея. Означенные межевые ученики обучались при палатѣ и при тѣхъ комиссіяхъ, въ которыхъ председатели изъявили готовность взять обученіе учениковъ на свою отвѣтственность. На этомъ основаніи, ученики, бывшіе въ Нѣжинскомъ уѣздѣ, остались на зиму при Нѣжинской межевой комиссіи, нѣсколько учениковъ осталось при Городницкой комиссіи, остальные ученики помѣщены на зиму въ домѣ, наняемомъ для межевой палаты. Въ облегченіе изученія уроковъ, имъ данъ особый репетиторъ. Для учебныхъ занятій съ межевскими учениками составлена программа, примѣненная къ программѣ обученія межевыхъ учениковъ по корпусу межевщиковъ, съ обращеніемъ особеннаго вниманія на обученіе ихъ правиламъ геометріи, необходимымъ для уразумѣнія геодезическихъ дѣйствій, общимъ началамъ и правиламъ изъ низшей геодезіи, съ черченіемъ и рисованіемъ плановъ, вычисленію пространствъ, общимъ правиламъ изъ межевыхъ законовъ и каллиграфіи, чтобы образовать изъ нихъ хорошихъ съемщиковъ, способныхъ работать отдѣльнымъ планшетомъ. Для обученія учениковъ устроены въ палатѣ особые классы подъ наблюденіемъ директора чертежной, съ преподавателями изъ межевыхъ чиновъ, прикомандированныхъ на зиму къ чертежной палатѣ. Чтобы упрочить за межевою палатою состояніе межевыхъ учениковъ съ такими правами, которыя не стѣсняли бы свободнаго призванія и будущаго назначенія лицъ, желающихъ посвятить себя дѣлу межеванія, было сдѣлано въ 1861 году представленіе о разрѣшеніи имѣть собственно при межевой палатѣ учениковъ, на которыхъ не распространялись бы условія обязательной службы, и которые имѣли бы право, приобрѣвъ познанія, держать экзамены въ межевой палатѣ на званія чертежниковъ и послѣдующія межевыя званія. 3) Увеличить число межевыхъ силъ палаты привлеченіемъ частныхъ землеѣровъ къ межевымъ работамъ въ партіяхъ межевыхъ чиновъ. Предсѣдатель Нѣжинской межевой комиссіи оказалъ особенное усердіе въ осуществленіи этого предпріятія. Въ Нѣжинскомъ уѣздѣ было три такихъ землеѣра; въ городницкомъ—одинъ. Изъ бывшихъ въ Нѣжинскомъ—одинъ

уже выдержалъ, на основаніи Св. Зак. Меж., экзаменъ на званіе землеѣрнаго помощника, а другой на званіе чертежника. Означенные вольные землеѣрны получили образованіе: одинъ въ корпусѣ топографовъ и былъ на военной съемкѣ въ разныхъ губерніяхъ, другой— въ земледѣльческомъ училищѣ при Горыгорецкомъ институтѣ, а послѣдніе въ гимназіяхъ и при уѣздныхъ землеѣрахъ. Сверхъ того, нѣсколько молодыхъ людей, изъ окончившихъ курсы наукъ въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ, съ познаніями въ наукахъ математическихъ, поступили въ черниговскую межевую палату и готовятся держать экзамены на межевыя званія, чтобы поступить на лѣто въ партіи, для усовершенствованія въ практическихъ познаніяхъ. 4) Установить правила производства повѣрки снятыхъ дачъ немедленно по окончаніи съемки. Правила эти, по мнѣнію комисіи, должны были заставить каждаго производителя исполнять свои занятія аккуратно, такъ какъ, въ случаѣ значительныхъ невѣрностей, ему самому пришлось бы исправлять ихъ тотчасъ, съ видимымъ ущербомъ для себя, какъ въ нравственномъ, такъ и матеріальномъ отношеніяхъ. 5) Ввести составленіе почвенныхъ картъ по каждой снятой дачѣ. Въ скоромъ времени всѣ дачи будутъ имѣть свои почвенныя карты. По этимъ картамъ будетъ составляться и почвенная карта всей губерніи. Карты эти, представляя графическое изображеніе снятыхъ дачъ, съ видоизмѣненіями почвъ въ пахатныхъ поляхъ, лугахъ, лѣсахъ и проч., дадутъ вѣрное понятіе о всей снятой мѣстности, и, независимо отъ цѣнности своей въ научномъ отношеніи, будутъ служить важнымъ пособіемъ, какъ къ направленію полюбовныхъ соглашеній, производству обязательныхъ разводовъ, такъ и для нагляднаго знакомства межевой палаты съ основательностью жалобъ по обязательнымъ разводамъ, при повѣркѣ оныхъ по таксаціи и прочимъ правиламъ, даннымъ въ руководствѣ для производства межевыхъ разводовъ. 6) Составить правила таксаціи и регулированія земель при обязательномъ размежеваніи дачъ, съ указаніемъ употребленія тѣхъ правилъ для однообразнаго руководства въ межевыхъ комиссіяхъ и повѣрки въ палатѣ правильности разводовъ по жалобамъ землевладѣльцевъ. 7) Устроить болѣе тѣсную связь между межевными учрежденіями и землевладѣльцами, которымъ полезно и даже необходимо знакомиться съ подробнымъ примѣненіемъ правилъ межеванія къ производству межевыхъ дѣйствій и дѣлъ, съ ними соединенныхъ, а также и съ состояніемъ межеванія въ губерніи.

Б.) Въ—отношении къ уменьшенію издержекъ по межеванію.

Въ 1861 году произведено гораздо болѣе межевыхъ работъ, нежели въ 1860 году, и этимъ уже сдѣлано уменьшеніе издержекъ на межеваніе, ибо на каждаго межеваго чина, не считая учениковъ, приходится въ 1861 г. почти вдвое болѣе работъ; но независимо отъ сего, было еще обращено вниманіе на уменьшеніе издержекъ по обмѣлриванію межевыхъ комиссій, и палаты, по содержанію канцелярскихъ чиновниковъ палаты установленіемъ контроля въ занятіяхъ по перепискѣ бумагъ особымъ урочнымъ положеніемъ, и на уменьшеніе издержекъ по употребленію суммъ, назначенныхъ дворянствомъ на содержаніе лицъ, служащихъ по выборамъ дворянства при палатѣ; по послѣдней статьѣ, вмѣсто 11000 р. сер., предположенныхъ къ расходу въ теченіи года, расходовалось только 7000 руб.; каковыя 7000 руб. составлять налога только $\frac{1}{3}$ коп. на десятину дворянскихъ земель, облагаемыхъ въ послѣднее трехлѣтіе поземельными сборами; наконецъ на уменьшеніе расхода дворянъ по содержанію уѣздныхъ межевыхъ комиссій учрежденіемъ межевыхъ комиссій не для каждаго межуемаго уѣзда, но съ присоединеніемъ къ одной межевой комиссіи части другаго уѣзда или цѣлаго уѣзда, въ зависимости отъ количества чрезполосныхъ земель, состоящихъ въ уѣздахъ, и по указаніямъ живыхъ границъ, определяемыхъ большими рѣками.

Такимъ образомъ, одна часть остерскаго уѣзда присоединена къ черниговской межевой комиссіи, а другая—къ козелецкой; суражскій уѣздъ—къ стародубской межевой комиссіи и часть сосницкаго—къ борзенской межевой комиссіи. Этимъ способомъ сохранится дворянству ежегодно изъ расходовъ, предположенныхъ имъ для содержанія межевыхъ учреждений по означеннымъ уѣздамъ, 5400 р. въ годъ. Съ экономіею же, сдѣланною по этому предмету въ палатѣ въ 4000 р. с., всего сбережено дворянству въ 1861 году изъ суммъ, ассигнованныхъ имъ на содержаніе лицъ, служащихъ по выборамъ дворянства,—9400 р. с.

В.) Въ—отношении содѣйствія губернскому по крестьянскимъ дѣламъ присутствію.

Межеваніе, котораго искали въ Малороссіи еще со времени учрежденія крѣпостнаго права, пришло въ Черниговскую губернію во время уничтоженія этого права, и въ 1861 г. высшее межевое начальство разрѣшило, чтобы межевыя учрежденія, установленныя для раз-

межеванія земель: помѣщичьихъ, козачьихъ, казенныхъ и другихъ вѣдомствъ, оказывали, съ своей стороны, такое содѣйствіе успѣшнѣйшему движенію дѣла объ устройствѣ крестьянъ, вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости, которое не прерывало бы и не задерживало занятій, указываемыхъ межевымъ учрежденіямъ по положенію о размежеваніи Малороссіи. На этомъ основаніи, въ томъ же году, предпринято въ межевой палатѣ распоряженіе объ отиѣткѣ по поземельнымъ вѣдомостямъ, при съемкѣ помѣщичьихъ земель,—земель, находящихся въ пользованіи крестьянъ, и предложено губернскому по крестьянскимъ дѣламъ присутствію содѣйствіе по производству разграниченія помѣщичьихъ и крестьянскихъ угодій одновременно съ производствомъ утвержденія межъ въ натурѣ по разграничительнымъ актамъ, утвержденнымъ мировыми посредниками, и, сверхъ того, сдѣлано распоряженіе о направленіи межевыхъ средствъ къ межеванію дачъ съ большинствомъ помѣщичьихъ владѣній. Мѣра эта, независимо отъ содѣйствія къ скорѣйшему устройству поземельныхъ отношеній между помѣщиками и крестьянами, обѣщаетъ полезныя послѣдствія и въ межевомъ отношеніи тѣмъ, что въ дачахъ съ помѣщичьими землями можно ожидать отъ значительныхъ землевладѣльцевъ большихъ уступокъ по всѣмъ тѣмъ предметамъ, которые затрудняютъ соглашенія въ дачахъ съ мелкими собственниками, наибольше теряющими по межеванію, и что мелкіе собственники, имѣя случай ознакомиться, въ слѣдствіе этого, съ выгодами землевладѣнія въ дачахъ нечерезполосныхъ и съ выгодами вымежеванія изъ черезполосности по полюбовнымъ соглашениямъ, вѣрнѣе поймутъ пользу межеванія и съ большою готовностію будутъ стараться воспользоваться онымъ и для устройства собственнаго благосостоянія, не смотря на временныя потери, соединенныя съ потерю общаго толочнаго поля.

Мѣры, принятыя по коллегіальной части.

Производство межевыхъ работъ, межевыхъ разводовъ и межевыхъ дѣлъ, наблюденіе за межевными занятіями, направленіе межевыхъ дѣйствій и заботы о скорѣйшемъ размежеваніи губерніи встрѣчались, при полномъ развитіи межеванія, со многими такими обстоятельствами, которые требовали коллегіальнаго разсмотрѣнія оныхъ, на основаніи § 76 пункт. е Положенія о размежеваніи Малороссіи.

Такимъ образомъ, межевою палатою окончательно обсуждены въ 1861 году: 1) правила таксаціи земель и регулированія оныхъ для

производства обязательныхъ разводовъ, требуемыхъ положеніемъ о размежеваніи Малороссіи § 102, 2 примѣчаніемъ къ оному и § 137; 2) правила о составленіи дворянскими членами межевыхъ комиссій хозяйственнаго обозрѣнія межуемыхъ дачъ для воспособленія производству таксаціи. Многократные опыты по производству межевыхъ дѣйствій и разсмотрѣніе жалобъ на обязательные разводы убѣдили палату, что безъ тѣхъ и другихъ правилъ не могли бы осуществиться правильныя и справедливыя дѣйствія по межевымъ разводамъ, и можно полагать, что съ привычкою къ строгому и отчетливому труду въ межевыхъ комиссіяхъ, по правиламъ таксаціи, обязательные разводы будутъ обращаться въ полюбовныя соглашенія, или, по крайней мѣрѣ, не будутъ вызывать жалобъ землевладѣльцевъ, тогда какъ теперь всѣ обязательные разводы прошедшаго времени пришли на разсмотрѣніе въ палату; палата же, безъ этихъ правилъ, была бы, съ своей стороны, лишена всякой возможности опредѣлить правильность дѣйствій межевыхъ комиссій по означенному предмету и справедливость или несправедливость притязаній землевладѣльцевъ; 3) установлены правила выдачи части задѣльной платы межевымъ чинамъ за работы сверхъ уроковъ, примѣняясь къ § 166 положенія о размежеваніи Малороссіи, чтобы улучшить матеріальныя средства межевыхъ чиновъ и побудить ихъ къ употребленію всего свободнаго времени на межевыя работы за немедленное вознагражденіе, тогда какъ съ отсутствіемъ этого распоряженія, межевые чины лишнія работы, произведенныя сверхъ уроковъ, сохраняли для пополненія недостатковъ по урокамъ въ другое время; притомъ же межевые чины, дѣйствуя въ 1861 году безъ утвержденнаго еще урочнаго положенія, могли думать, что излишняя съ ихъ стороны работа противъ проэкта урочнаго положенія вовсе не будетъ заплачена имъ. Съ этою же мѣрою размежеваніе губерніи не только не сдѣлалось дороже, но, напротивъ, удешевилось и еще удешевится, ибо чѣмъ болѣе работъ межевые чины сдѣлаютъ сверхъ урока, тѣмъ скорѣе окончится размежеваніе и тѣмъ меньшее число лѣтъ сословія будутъ содержать межевыя учрежденія и давать содержаніе межевымъ чинамъ: жалованьемъ, квартирными и т. п. выдачами, положенными по штатамъ, кромѣ задѣльной платы; 4) установленъ способъ примѣненія коштнаго размежеванія въ Черниговской губерніи при производствѣ настоящаго генеральнаго и спеціальнаго размежеванія, съ уменьшеніемъ издержекъ, вмѣсто 3 коп., по $1\frac{1}{2}$ коп. съ десятины, для чего землевладѣльцы должны уничтожить чрезполосность безъ участія

межевыхъ чиновъ палаты и затѣмъ передать нечрезполосныя уже земли къ государственному межеванію для утвержденія границъ межевыми признаками; 5) соглашены съ порядкомъ производства межеванія въ Черниговской губерніи постановленія свода межевыхъ законовъ о вчинаніи споровъ въ земляныхъ границахъ и о намежеваніи земель за владѣльцами по владѣнію изъ права собственности, но не по временному владѣнію, отдѣльному отъ права собственности. Спорныя дѣла этого рода представляли для межевой палаты, межевыхъ комиссій и межевыхъ чиновъ такія затрудненія, безъ устраненія которыхъ нарушались бы права землевладѣльцевъ по собственности и межевая палата могла бы подвергнуться законной отвѣтственности; 6) разрѣшены случаи окончательнаго установленія полюбовныхъ или обязательныхъ разводовъ безъ снятія въ окружномъ порядкѣ нѣсколькихъ рядовъ дачъ, окружающихъ какую нибудь снятую дачу, слѣдующую къ поступленію на межевые разводы, но удерживаемую внѣ оныхъ нѣсколько лѣтъ, въ виду необходимости передвиженія земель изъ дачи въ дачу по тому случаю, что владѣльцы одной дачи имѣютъ свои земли и въ другихъ дачахъ. 7) соглашены мѣстные обстоятельства состоянія выгонныхъ земель въ Черниговской губерніи съ тѣми статьями свода законовъ, которыя не отмѣнены положеніемъ о размежеваніи Малороссіи и не включены въ оное, а потому, на основаніи ст. 11 того положенія, должны быть дѣйствующими при размежеваніи Малороссіи. Выгонныя земли при межевыхъ разводахъ 1861 года представляли чрезвычайную запутанность, какъ по спорнымъ дѣламъ въ границахъ, такъ и по соглашеніямъ, ибо въ Черниговской губерніи выгонными землями по состоянію трехпольнаго хозяйства, при чрезполосности и разнохарактерности почвы въ губерніи, не рѣдко называли, при съемкахъ, не только тѣ земли, которыя состоятъ при селеніяхъ въ одномъ общемъ кускѣ, или принадлежатъ одному изъ владѣльцевъ для выпуска скота, но и такія земли, которыя были оставляемы почему либо безъ обработки и на которыя выгоняли для пастбища скотъ, также какъ и на третье толочное поле въ трехпольномъ хозяйствѣ.

ДВИЖЕНІЕ ТЕКУЩИХЪ ДѢЛЪ ВЪ МЕЖЕВОЙ ПАЛАТѢ И СОСТАВЛЕНІЕ ИНСТРУКЦІЙ ДЛЯ ДѢЙСТВІЙ МѢСТЪ И ЛИЦЪ, УЧАСТВУЮЩИХЪ ВЪ МЕЖЕВАНІИ.

Занятія по дѣламъ закрытыхъ межевыхъ судовъ.

Вопросъ о межевыхъ судахъ доходилъ до Правительствующаго Се-

пата. Средоточіемъ дѣлъ по спорамъ о поземельной собственности, до постояннаго времени, были межевые суды, которые, дѣйствуя еще на основаніи литовскаго статута, не имѣли ни сроковъ для рѣшенія дѣлъ, ни тѣхъ правилъ скоротечнаго суда въ рѣшеніяхъ, какія составляютъ основной характеръ дѣлопроизводства учреждений по настоящему межеванію. При такомъ порядкѣ, дѣла по нѣкоторымъ спорамъ лежали въ судахъ десятки лѣтъ и много десятковъ лѣтъ безъ всякаго движенія, и, при столкновеніи съ дѣйствіями палаты, очень легко могли получать двойкія, несогласныя рѣшенія, и, сверхъ того, межевые суды, при дѣйствіяхъ въ губерніи межевой палаты, какъ центральнаго межеваго учрежденія, утрачивали въ занятіяхъ своихъ твердое юридическое основаніе. Правительствующій Сенатъ рѣшилъ закрыть межевые суды тамъ, гдѣ будетъ начато межеваніе, и закрывать по мѣрѣ учрежденія комиссій, съ передачею дѣлъ, для дальнѣйшаго производства, въ межевыя учрежденія губерній малороссійскихъ или уѣздные суды, смотря по ихъ предметамъ. Причемъ предоставлено право межевой палатѣ по неисполненнымъ дѣламъ, при окончаніи ихъ, на основаніи полож. о размеж. Малороссіи, не стѣсняться рѣшеніями межевыхъ судовъ, невошедшими въ окончательную законную силу. Съ закрытіемъ межевыхъ судовъ: Черниговскаго, Городицкаго, Глуховскаго, Борзенскаго и Нѣжинскаго, поступило въ межевую палату по 1 января 1862 года изъ означенныхъ судовъ и черниговской гражданской палаты 32 дѣла, предварительное разсмотрѣніе которыхъ, до составленія по онимъ, въ судебномъ порядкѣ, докладовъ, возложено на старшаго, по числу избирательныхъ балловъ, дворянскаго члена.

Судебныя дѣла палаты.

Судебныя дѣла, возникшія въ 1861 году при производствѣ межевыхъ работъ, принадлежать къ спорамъ въ границахъ земель помѣщиковъ между собою и помѣщиковъ съ другими лицами, — къ спорамъ за земли, находящіяся въ пользованіи церковно-служителей, — къ спорамъ между собственниками и временно-владѣющими землями по залогу, обработкѣ изъ доли и т. п., — къ спорамъ въ земляхъ, оставшихся безъ обработки и запущенныхъ подъ пастбища. Въ безусловно граничныхъ спорахъ есть споры о значительныхъ пространствахъ земли, и именно до 300 десятинъ въ одномъ кускѣ.

Дѣла по примѣненію правилъ межеванія къ частнымъ случаямъ.

По вопросамъ подробнаго примѣненія къ мѣстнымъ случаямъ правилъ по межеванію, независимо отъ вопросовъ, рѣшеніемъ которыхъ установлены общія мѣры въ межевыхъ дѣйствіяхъ, занимаютъ важное мѣсто слѣдующія обстоятельства: исполненіе землевладѣльцами натуральныхъ повинностей по межеванію, нарѣзки церковныхъ земель отъ незаселенныхъ земель, случаи, когда владѣльцы могутъ быть оставляемы въ чрезполосномъ владѣніи, опекунское участіе старшаго члена отъ дворянъ по числу избирательныхъ балловъ въ разводахъ по имѣніямъ малолѣтнихъ, умалишенныхъ и пр., при одновременномъ межеваніи въ нѣсколькихъ уѣздахъ дачъ съ тѣми имѣніями и участіа вольнонаемныхъ землемѣровъ въ работахъ партій.

Дѣла по составленію инструкцій и положеній.

Съ приведеніемъ къ полному развитію порядка межеванія Малороссіи, основаннаго на мѣстныхъ особенностяхъ и потребностяхъ края, выдвигалась, между прочимъ, на первое мѣсто необходимость составленія инструкціи для руководства уполномоченнымъ отъ палаты государственныхъ имуществъ по размежеванію Черниговской и Полтавской губерній, въ согласіи съ условіями, принятыми въ положеніи о размежеваніи Малороссіи. Инструкція уполномоченнымъ, составленная въ черниговской межевой палатѣ, путемъ разработки мѣтній самихъ уполномоченныхъ, мѣтній уѣздныхъ межевыхъ комиссій, соображеній съ инструкціею, дѣйствующею въ губерніяхъ великороссійскихъ, и наблюденій при направленіи дѣйствій межевыхъ комиссій, утверждена въ видѣ опыта, на одинъ годъ, съ предоставленіемъ мѣстнымъ межевымъ палатамъ, по прошествіи года, войти съ представленіемъ о томъ—признаютъ ли они ту инструкцію вполне удовлетворительною и какія, по ихъ мнѣнію, необходимо сдѣлать въ ней измѣненія и дополненія, вслѣдствіе могущихъ встрѣтиться, при дальнѣйшемъ ходѣ межеванія, новыхъ, непредвидѣнныхъ въ ней условій.

Обстоятельства состоянія поземельной собственности въ Малороссіи и распредѣленія оной между землевладѣльцами въ тѣ времена, когда юридическія начала не были развиты и усвоены краснѣ,—большой кругъ обязанностей уѣздныхъ межевыхъ комиссій, въ которыхъ уполномоченные сдѣлались постоянными членами, и направленіе дѣл—

тельности межевыхъ комиссій, преподанное положеніемъ о размежеваніи Малороссіи, по которому учрежденія эти должны постоянно стремиться къ осуществленію той мысли, чтобы быть для землевладельцевъ какъ-бы безмѣннымъ третейскимъ судомъ изъ лицъ, избранныхъ тѣми, которыя ему подвергаются,—требовали: съ одной стороны расширенія предѣловъ занятій и обязанностей уполномоченныхъ, гдѣ занятія ихъ могли бы быть залогомъ успѣховъ межеванія и охраненія казенныхъ интересовъ, и указывали, съ другой стороны, на необходимость ограниченія власти уполномоченныхъ въ самостоятельномъ опредѣленіи выгодъ казенныхъ крестьянъ въ обмѣнахъ и разводахъ земель, подлежащихъ постоянному ихъ пользованію, пбо безусловныя, въ этомъ отношеніи, права уполномоченныхъ могли бы повредить пользамъ крестьянъ, ослабляя для нихъ справедливость того правила, которое легло въ основу положенія о размежеваніи Малороссіи,— что частный землевладелецъ, а слѣдовательно и пользующійся вѣчно землею, можетъ, съ большею основательностью, отстаивать свои права, нежели чиновникъ отъ вѣдомства.

Основываясь на этихъ соображеніяхъ, въ означенной инструкціи вмѣнено въ обязанность уполномоченному исполнять всѣ общія обязанности, которыя возложены на членовъ межевыхъ комиссій при дѣйствіяхъ въ засѣданіяхъ и въ полѣ, и которыя лежатъ на немъ, какъ охранитель интересовъ казенной поземельной собственности, способствовать всѣми мѣрами успѣху размежеванія, отклоняя совѣтами и яснымъ представленіемъ дѣла всякія неосновательныя и несправедливыя требованія какъ государственныхъ крестьянъ, надѣльныхъ казенною землею, такъ и козаковъ, но не стѣснять ихъ воли при соглашеніяхъ и не препятствовать имъ производить полюбовные разводы по собственному ихъ усмотрѣнію. По обязательному же межеванію, предоставляя означеннымъ крестьянамъ ту же свободу, присоединять къ ихъ согласію или несогласію свои мнѣнія.

Инструкція межевымъ чинамъ, предназначаемая для установленія правильнаго и согласнаго съ мѣстными обстоятельствами и новыми началами малороссійскаго межеванія порядка занятій межевыхъ чиновъ, откомандированныхъ въ полевые работы, сложилась изъ наблюденій за ходомъ работъ, разсмотрѣнныхъ совместно съ опытнѣйшими техниками и предѣателями межевыхъ комиссій. Инструкція межевымъ чинамъ, съ дополненіями и измѣненіями, представлена на утвержденіе управляющаго межевымъ корпусомъ въ 1861 году.

Урочное положеніе, тѣсно связывая интересы землевладѣльцевъ и межевыхъ чиновъ, требовало такихъ изысканій, для опредѣленія нормы той или другой работы, которыя давали бы возможность землевладѣльцамъ обмежевываться съ наименьшими издержками, а межевымъ чинамъ—такое вознагражденіе, которое привлекало бы ихъ къ работамъ въ Черниговской губерніи. Совокупность значительнаго числа мнѣній по этому предмету, а именно: уѣздныхъ межевыхъ комиссій, членовъ палаты, выводовъ изъ работъ межевыхъ чиновъ за прошедшее время, наблюденій при посѣщеніяхъ межевыхъ комиссій и при обзорѣніяхъ полевыхъ работъ, замѣчаній начальниковъ партій и директора чертежной—замыкалась, во-первыхъ, распоряженіемъ о производствѣ опытныхъ работъ въ каждой уѣздной межевой комиссіи, по журналамъ въ присутствіи предсѣдателя или членовъ межевыхъ комиссій, а частію и въ присутствіи членовъ межевой палаты для дознанія на опытъ, какой урокъ можетъ исполнить въ день какъ одинъ начальникъ партіи, такъ и совмѣстно съ помощникомъ, и, вторыхъ, соглашеніемъ всѣхъ выводовъ изъ мнѣній по назначенію размѣра уроковъ съ данными изъ опытныхъ и постоянныхъ работъ межевыхъ чиновъ.

Въ составѣ присутствія проектъ урочнаго положенія снова былъ повѣренъ—сводомъ наблюденій межевой палаты по работамъ 1861 года, протоколомъ испытанія въ чертежной палаты въ присутствіи младшаго, по числу избирательныхъ балловъ, изъ дворянскихъ членовъ палаты, чертежныхъ работъ, работъ по вычисленіямъ и составленію экспликацій, новыми наблюденіями старшаго межеваго члена палаты по обзорѣнію полевыхъ работъ и опытными работами межевыхъ комиссій, и, по всестороннемъ обсужденіи, утвержденъ единогласнымъ заключеніемъ всѣхъ присутствовавшихъ, съ увеличеніемъ уроковъ для однихъ работъ и уменьшеніемъ уроковъ для другихъ занятій. Проектъ представленъ въ концѣ 1861 г. на утвержденіе управляющаго межевымъ корпусомъ.

Денежные расходы.

На расходы по производству межеванія назначено, по Высочайше утвержденнымъ штатамъ, при дѣйствіихъ одной палаты и пяти комиссій, 54,850 руб. въ годъ, независимо отъ расходовъ на задѣльную плату, прогоны, суточные, квартирныя, омеблированіе, заготовленіе инструментовъ и т. под.

Изъ этой суммы израсходовано на предметы, назначенные по штату, 45,747 р. 32 $\frac{1}{4}$ к., остальные 9102 р. 67 $\frac{3}{4}$ к. составляютъ экономію штатныхъ расходовъ палаты и 5 межевыхъ комиссій.

На расходы же по выдачѣ задѣльной платы, приобрѣтеніе инструментовъ, квартирныя и прочіе вышеназванные предметы, издержано въ 1861 году 46,406 р. 60 к.

Въ этомъ числѣ на омеблированіе комиссій отпущено въ 1861 году 1057 р. 29 к. и на омеблированіе палаты израсходовано 3456 р. 13 к.; инструментовъ выслано, въ 1861 году, изъ С.-Петербурга на 5981 р. 36 $\frac{1}{2}$ к.

ДѢЯТЕЛЬНОСТЬ УѢЗДНЫХЪ МЕЖЕВЫХЪ КОМИССІЙ, СЪ ОТЧЕТНЫМИ КАРТАМИ СОСТОЯНІЯ МЕЖЕВАНІЯ ВЪ КАЖДОМЪ УѢЗДѢ И ПОЧВЕННЫМИ КАРТАМИ ДАЧЪ.

Препятствія, встрѣчаемыя комиссіями при исполненіи своихъ занятій.

Полная, самостоятельная дѣятельность уѣздныхъ межевыхъ комиссій, съ очевидными результатами по уничтоженію чрезполосности, имѣетъ возможность обнаружиться вполне только тогда, когда чинами, прикомандированными къ комиссіямъ, приготовлено достаточно полевыхъ работъ, необходимыхъ къ открытію производства соглашеній и обязательныхъ разводовъ, и когда работы эти, во всѣхъ отношеніяхъ, совершенно правильны. Быстрота полевыхъ межевыхъ работъ, производимыхъ въ Черниговской губерніи, состоя въ зависимости, какъ отъ громадной чрезполосности, доходящей перѣдко въ средней величинѣ полосъ до $\frac{1}{4}$ десятины и менѣе, такъ и отъ чрезвычайно огромнаго числа мелкихъ собственниковъ въ Черниговской губерніи — козаковъ, государственныхъ крестьянъ съ собственными и казенными землями, мелкопомѣстныхъ дворянъ и другихъ владѣльцевъ, а также и отъ разбросанности земель однихъ и тѣхъ же владѣльцевъ въ нѣсколькихъ селахъ, чѣмъ именно и отличаются владѣнія малороссійскія отъ дачъ великорусскихъ губерній, въ которыхъ по писцовымъ книгамъ надавалась земля къ селеніямъ и въ которыхъ чрезполосность, главнымъ образомъ, могла образоваться только внутри каждой отдѣльной дачи, — значительно замедлялась и можетъ замедляться, съ одной стороны, несвоевременною явкою землевладѣльцевъ къ указанію своихъ участ-

ковъ, особенно, если въ дачѣ работаютъ два инструмента и одновременно межутся двѣ сосѣднія дачи или нѣсколько сосѣднихъ, что, по характеру малороссійской поземельной собственности, бываетъ часто неизбежно, и замедляется, съ другой стороны, небрежнымъ отправленіемъ землевладѣльцами натуральныхъ межевыхъ повинностей, какъ-то: высылки рабочихъ и подводъ при производствѣ полевыхъ работъ, что происходитъ частью отъ безпечности мѣстныхъ землевладѣльцевъ и предубѣжденія мелкихъ собственниковъ ко всякому новому дѣлу, и въ особенности къ такому, которымъ нарушаются ихъ вѣковыя привычки.

Правильность же вышеозначенныхъ приговорительныхъ работъ условливается вѣрностью съемки, безошибочною запискою принадлежности полосъ, вѣрностью означенія качества земли въ полосахъ, точнымъ знаніемъ распредѣленія угодій въ дачѣ по достоинству почвъ, вѣрнымъ изученіемъ мѣстныхъ особенностей, возвышающихъ и понижающихъ цѣнность почвъ, своевременнымъ составленіемъ таксаціи, съ соблюденіемъ всѣхъ относящихся къ ней правилъ, знаніемъ мѣстныхъ условій, обычаевъ, нравовъ и даже характера лицъ, властвующихъ землями въ дачѣ, достаточнымъ знакомствомъ межевыхъ чиновъ со всѣми условіями малороссійскаго межеванія, убѣжденіемъ сословныхъ членовъ межевыхъ комиссій, прикомандированныхъ къ партіямъ, и уполномоченныхъ—въ непремѣнной важности совокупнаго значенія означенныхъ условій съ сознаніемъ, что тяжесть многосложныхъ и обширныхъ обязанностей комиссій можетъ облегчиться только постоянно-предупредительною и неуспшною дѣятельностью членовъ комиссій съ первыхъ же дней полевыхъ работъ.

Сила этихъ обстоятельствъ, препятствующихъ удовлетворить въ первыхъ же годахъ открытія межеванія ожиданіямъ землевладѣльцевъ, заинтересованныхъ немедленнымъ размежеваніемъ земель ихъ, могла и можетъ ослабѣть только постепенно съ принятіемъ мѣръ, способныхъ парализовать такое множество препятствій и затрудненій, мѣръ, соответствующихъ и мѣстнымъ и частнымъ обстоятельствамъ каждаго междуемаго уѣзда и условіямъ малороссійскаго межеванія, мѣръ, внушающихъ землевладѣльцамъ, что всякая со стороны ихъ безпечность, всякое равнодушіе и всякая неисправность въ отправленія межевыхъ натуральныхъ повинностей и своевременной явкѣ къ показанію своихъ земель при съемкѣ, заставитъ ихъ же нести большія издержки на межеваніе, такъ-какъ оно производится на ихъ счетъ и отъ ихъ неисправностей будетъ продолжаться долѣе того времени, въ которое оно

было бы окончено, при своевременномъ исполненіи ими законныхъ отъ нихъ требованій.

Вліяніе мѣстныхъ особенностей.

Ни одинъ уѣздъ не представляетъ такихъ затрудненій для производства соглашеній и обязательныхъ разводовъ, какъ Глуховскій, по особенной природѣ своей мѣстности, усиливающей въ этомъ уѣздѣ выказанныя выше общія затрудненія и препятствія.

Разнообразіе почвъ вообще ведетъ владѣльцевъ къ чрезвычайной неуступчивости на соглашеніяхъ, ибо, пользуясь размежеваніемъ, устроеннымъ для уничтоженія чрезполосности, владѣльцы желаютъ имѣть всѣ свои земли въ одномъ мѣстѣ и каждый желаетъ какъ можно меньше потерять изъ прежняго количества земли, не говоря уже о мелкихъ собственникахъ, настаивающихъ упорно на оставленіе ихъ земель непремѣнно въ прежнихъ трехъ смѣнахъ, хотя и сведенными къ однимъ мѣстамъ. Обязательное же размежеваніе въ дачахъ съ разнообразными почвами ставитъ комисіи въ такое затрудненіе, которое вынуждаетъ ихъ просить о большей свободѣ въ размѣщеніи сводимыхъ къ однимъ мѣстамъ земель, нежели сколько оной представляется тѣснымъ пониманіемъ правилъ о размежеваніи земель въ Малороссіи при обязательныхъ разводахъ.

Въ Глуховскомъ уѣздѣ мало того, что на поляхъ онаго сошлись всѣ почвы, существующія въ губерніи, начиная отъ черноземной до каменистой, отъ сыпучаго песка до вязкой глины,—но еще почвы эти разбросаны съ необычайною разнокачественностью достоинствъ по причинамъ геологическимъ, и именно по случаю сляіянія въ этомъ уѣздѣ двухъ и даже трехъ пластовъ земной коры, вліяніе которыхъ отразилось не на всѣхъ, но на нѣкоторыхъ полосахъ различныхъ почвъ уѣзда. Меловая формація означенныхъ пластовъ, богатая гипсомъ, мергелемъ и кремнеземною кислотою, весьма улучшающими качество почвъ въ земледѣліи, граничитъ въ этомъ уѣздѣ съ формаціею третичныхъ пластовъ земной коры, содержащею различныя цѣшсы въ промышленности глины и полезныя въ земледѣліи известняки, если известняки тѣ бывають въ соединеніи съ пахатымъ слоемъ черноземныхъ осадковъ и другихъ наносовъ новѣйшихъ пластовъ, которые и идутъ въ Глуховскомъ уѣздѣ съ южной его части, въ смѣси съ розсыпямъ песковъ и осадками глинъ, безпрестанно перепутываясь съ разрушившимися вышепоименованными породами, залегающими въ сѣверной и

восточной частях уѣзда. Обстоятельство такой смѣси почвъ увеличиваетъ затрудненія соглашеній при обязательномъ межеваніи, независимо отъ образующейся поэтому плавающей разнокачественности полосъ, и потому, что черноземъ, песчаная и глинистая земля, не измѣняясь въ наружномъ видѣ, обилуетъ въ нѣкоторыхъ полосахъ одной и той же почвы болѣе противъ другихъ разрушенными минералами означенныхъ формаций, богатыхъ фосфорнокислыми солями, извести и гипсомъ или сѣрнокислою известью, отъ чего черноземъ, песокъ и глина становятся несравненно плодороднѣе.

СТАТИСТИЧЕСКІЕ ТРУДЫ МЕЖЕВОЙ ПАЛАТЫ.

Цель статистическихъ занятій и способы исполненія оныхъ.

Межевые учрежденія Черниговской губерніи, независимо отъ обязанностей по межеванію, призваны ст. 41 и 42 Высочайше утвержденного Положенія о размежеваніи Малор., къ разработкѣ матеріаловъ, собираемыхъ, на основаніи Св. Меж. Зак., лицами, служащими по межеванію. При исполненіи этого труда, межевая палата приняла въ основаніе то правило, что хозяйственно—статистическое описаніе земель должно изображать настоящее состояніе хозяйственной народнои жизни во всѣхъ ея условіяхъ въ связи съ законами, управляющими развитіемъ явленій этой жизни, причинами этихъ явленій и значеніемъ взаимнаго ихъ вліянія. Выходя изъ этого основнаго взгляда на направленіе статистическихъ занятій и имѣя въ виду, что никогда не можетъ предстать лучшаго и болѣе удобнаго случая къ землѣвѣднію края, какъ при производствѣ межевыхъ работъ, гдѣ каждая ступень земли осматривается въ связи съ ея производительною силою, состояніемъ народнаго хозяйства и моральными силами населенія, палата, при составленіи программъ для мѣстъ и лицъ, обязанныхъ статистическими занятіями, старалась, съ одной стороны, обнять всѣ обстоятельства нравственной и экономической дѣятельности народа, подлежащія изслѣдованію, а съ другой стороны—распредѣлить статистическіе труды въ прямомъ отношеніи съ извѣстнаго рода спеціальностью дѣятелей, не отнимая у нихъ, притомъ, времени для исполненія прямыхъ служебныхъ обязанностей. Такимъ образомъ, составлены слѣдующія программы: для занятій межевыхъ чиновъ по предметамъ, требуемымъ отъ нихъ правилами Св. Меж. Зак., и соединеннымъ съ ихъ спеціальностью; для членовъ межевыхъ комиссій, гдѣ имѣлось въ виду, чтобы труды этихъ лицъ, знакомыхъ съ условіями мѣстности и сельско—хозяйственнаго ея

быта, восполювали бы наглядные и графическіе труды межевыхъ чиновъ; для межевыхъ комиссій — съ цѣлью приведенія собранныхъ данныхъ въ правильно — организованный видъ, и для межевой палаты, съ тѣмъ направленіемъ, чтобы, при составленіи описаніи уѣздовъ, выразить всѣ обстоятельства сельско-хозяйственнаго быта какъ въ текстѣ описанія, такъ и въ графическихъ изображеніяхъ. Кромѣ этихъ программъ, составлены наставленія для чиновниковъ межевой палаты, коимъ будутъ поручаемы статистическія занятія.

Содержаніе всѣхъ этихъ программъ и особыя по предмету статистическихъ изслѣдованій предписанія межевой палаты направляють труды дѣятелей, собирающихъ свѣдѣнія, такъ, чтобы ни одинъ вопросъ, ни одно указаніе программы не были оставляемы безъ отвѣтовъ и постановки самыхъ вѣрныхъ свѣдѣній, взятыхъ изъ дѣйствительности, указывая, что неполнота и неточность свѣдѣній по одному какому-либо вопросу, хотя бы, повидимому, второстепенной важности, ослабить значеніе другихъ свѣдѣній, какъ бы полны они ни были, и поведеть къ неправильнымъ заключеніямъ о силахъ населенія; въ отношеніи обработки собранныхъ свѣдѣній указано, чтобы, при составленіи описаній, постоянно было обращено вниманіе на взаимную связь обстоятельствъ и на соотношенія, обнаруживаемыя статистическими данными, имѣя въ виду, чтобы сельско-хозяйственная жизнь населенія рисовалась изъ природы, мѣстныхъ условій и свойствъ народнаго труда, и чтобы описаніе мѣстности, застигнутой межеваніемъ, было не простымъ свидѣтельствомъ о хозяйственномъ бытѣ того времени, но и указаніемъ на мѣропріятія къ тѣмъ рациональнымъ улучшеніямъ въ земледѣліи и сельской промышленности, существованіе которыхъ дѣлается возможнымъ съ размежеваніемъ разрозненныхъ кусковъ земли въ самостоятельныя владѣнія.

Статистическія свѣдѣнія собираются по каждой обмежеванной дачѣ отдѣльно и послужать матеріалами для составленія сначала описанія каждаго уѣзда, а затѣмъ и всей губерніи. Видимые результаты статистическихъ трудовъ ожидаются въ 1862 г. Впрочемъ и въ настоящее время палата уже имѣетъ нѣсколько статистическихъ описаній обмежеванныхъ дачъ, составленныхъ какъ въ уѣздныхъ комиссіяхъ, такъ и секретаремъ административнаго отдѣленія межевой палаты, которому поручены были особыя занятія по этому предмету, для восполненія пропусковъ, допущенныхъ по обмежеваннымъ уже дачамъ въ прежіе годы, до составленія подробныхъ статистическихъ программъ,

и для повѣрки свѣдѣній, собираемыхъ въ прежнее время по дачамъ Черниговскаго уѣзда.

Успѣхъ статистическихъ занятій много зависитъ отъ послѣдовательной и самостоятельной дѣятельности межевыхъ комиссій, къ которой, въ настоящее время, въ Пѣжинской межевой комиссiи положено уже твердое основанiе.

О ПОЛЕВОМЪ ХОЗЯЙСТВѢ ВЪ БЕССАРАБИИ.

(Г. Бендеры, 4 юнн 1862).

Въ 1860 году, въ Бессарабиі былъ урожай не совсѣмъ обильный, но мыши довершили убытки сельскихъ хозяевъ, оставивъ ихъ безъ зерноваго хлѣба. Въ 1861 г. былъ неурожай. Всѣ хозяева жаловались. Въ настоящемъ не предвидится урожая, особенно сѣна, по крайней—мѣрѣ на югѣ Бессарабиі. Подумаешь: да развѣ первый годъ неурожай въ Бессарабиі! Неужели хозяева не обратятъ вниманiя на это явленiе? Пора бы давно! Но вотъ бѣда: каждый хозяинъ нашъ держится себя. Не удалось въ этомъ году, надѣется на будущій; поэтому ведетъ и расходы насчетъ будущаго благополучiя. Не удалось въ этомъ году, нашъ хозяинъ не оставляетъ надежды и впредь, и такъ далѣе. Почему бы не составить помѣщикамъ общiй сѣздъ, въ которомъ каждый раскрылъ бы причины своихъ неудачъ? Одна голова хороша, а двѣ лучше, говоритъ пословица. Почему бы не посоветоваться всѣмъ вмѣстѣ, хотя бы по уѣздамъ? тогда вышло бы, что десять, двадцать или тридцать головъ еще лучше. Бѣда, видите, въ томъ, что бессарабскіе помѣщики раздѣлены на партіи. Это ясно мы видимъ при дворянскихъ выборахъ. Но пора и одуматься.

По наблюденiямъ, прошло уже, и, по естественному порядку, невозвратно, время, когда тучная земля Бессарабиі давала обильные урожаи. Урожаи съ годами то возвышались, то понижались, а въ послѣднее время стали уже въ убытокъ. Давно эти убытки растутъ, а хозяйство идетъ тѣмъ же порядкомъ, какъ было за 30 или 40 лѣтъ; надежда вся на Бога, и причина всякому неурожаю Богъ. Но гг. хо-

заява забыли истину, что «береженого и Богъ бережетъ». Бессарабскіе урожаи видимо падаютъ, потому что, натурально, и земля, когда-то плодородная, истощилась и стала гораздо менѣе производительна. Кажется, довольно уже бывшихъ случаевъ, чтобы доказать гг. хозяевамъ, что обыкновенная кое-какая обработка земли недостаточна, а необходимо изслѣдовать почву, изучить ея свойства и теперешнее состояніе, и сообразно тому, что окажется, поступать съ работами на ней и двинуть начавшійся уже застой въ хозяйствѣ. Невелика штука выслать поселянъ съ плугами, да наставлять только, чтобы они орали, стараться, чтобы было побольше выорано, и хлопотать о томъ, чтобы побольше засеять земли. Не въ этомъ дѣло. Бываетъ великъ колосъ, да пусть. Лучше меньше засеять, побольше употребить на это средствъ, и тогда не будете жаловаться на неурожай. Самый климатъ Бессарабіи, который прежде былъ такимъ благотворнымъ, теперь уже не тотъ. Нѣсколько лѣтъ сряду засухи, отсутствіе зимы съ снѣгомъ, внезапные переходы отъ тепла къ холоду, чему много способствуетъ степное мѣстоположеніе края, отсутствіе лѣсовъ, беспощадная вырубка ихъ безъ вниманія къ будущему, отсутствіе поэтому влаги, а черезъ это быстрыя перемѣны погоды, влѣтомъ и зимою неблагоприятные вѣтры, обиліе сорныхъ травъ. Скажите же, неужели всего этого гг. хозяева не замѣчаютъ?

Почва въ Бессарабіи черноземная по-преимуществу, глубиною до 4-хъ вершковъ и болѣе. Подпочва же глубокая, глинистая. Нѣтъ сомнѣнія, что, при изложенныхъ выше причинахъ, почва эта истощилась, потому что требуетъ обработки болѣе тщательной, очистки отъ множества сорныхъ травъ, своевременнаго вспахиванія, самаго тщательнаго разрыхленія и, наконецъ, удобренія. И удобреніе нужно такое, которое бы поддерживало влагу,—иначе земля засохнетъ, какъ и теперь бываетъ, и произведетъ слабый ростъ, покрываясь притомъ сорными травами. Должно сказать еще и то, что въ Бессарабіи ведется система полевого хозяйства вовсе неправильная; постоянный посѣвъ однихъ колосовыхъ растений истощаетъ почву, а особенно это нужно сказать о кукурузѣ; оттого годъ отъ году природное удобреніе становится для нея недостаточнымъ; оттого уже теперь необходима исключительная, тщательная обработка, а не такая, какая велась до сихъ поръ и теперь ведется, и пора отбросить мысль, что черноземъ не требуетъ обработки. Опытные хозяева утверждаютъ совершенно правдивое.

Бессарабія не можетъ нуждаться въ удобреніи, потому что страна

эта изобилуетъ скотоводствомъ. Помѣщики могли бы дать хорошіи примѣры крестьянамъ, которые терять частые неурожаи и все-таки продолжаютъ вести свое хозяйство по примѣру предковъ своихъ, вспоминая о золотомъ старомъ времени и постоянно надѣясь на него. Отъ недостатка корма терпитъ скотъ бессарабскій. Недостатокъ этотъ частію происходитъ отъ малаго количества соломы по случаю неурожаевъ, частію отъ неурожаевъ сѣна вслѣдствіе засухъ. Недалеко взять зиму 1859 года на 1860, когда гг. владѣльцы платили за сѣно отъ 130 до 215 р. за стогъ, а продавали скотъ за безцѣнокъ, или отдавали скотъ свой за половину за зичовлю его. Поэтому въ Бессарабіи настоятъ крайняя нужда въ травосѣяніи. Прошло уже время степнаго содержанія скота по примѣру прежняго времени. Слѣдуетъ также завести правильный порядокъ содержанія скота въ холѣ. Здѣсь скотъ и лошади (табунами) содержатся и зимою на воздухѣ. Однѣ овцы имѣютъ коскакіе саран. А вѣдь Бессарабія не можетъ жаловаться на отсутствіе мѣстъ къ сбыту скота, особенно крупнаго рогатаго.

Для травосѣянія въ Бессарабіи особенно способны бы были: *овсяница* (*festuca ovina*) для овецъ, — *эспарцетъ* (*hedisarum onovitchis*) преимущественно въ Оргѣвскомъ уѣздѣ, — *клеверъ*, который хорошо приготавливаетъ землю своими глубоко развѣтвленными корнями, — *люцерна* и прочія. И сѣна было бы довольно, потому что травы эти не боятся засухъ и земля удобрялась бы, особенно отъ клевера и люцерны. Примѣру хозяевъ-землевладѣльцевъ послѣдовали бы и другія землевладѣльческія сословія, которыя перестали бы полагаться только на Божію волю. Достать же сѣмена травъ сихъ очень легко. Стоитъ только обратиться въ инспекцію сельскаго хозяйства южной Руси, въ Одессѣ, или въ депо сѣмянъ, тамъ же. Сѣменами стоить только завестись только сначала, — потомъ уже можно имѣть ихъ отъ своихъ заставовъ.

Впрочемъ, какъ всякое нововведеніе не скоро принимается, то и необходимо практическое въ томъ убѣжденіе, а для этого весьма полезно было бы учредить *практическую сельскохозяйственную ферму*, изъ которой исходили бы примѣры веденія правльаго хозяйства, сообразно бессарабскому климату, свойствамъ и требованію почвы, и которая вообще служила бы образцомъ для устраненія чувствемыхъ и съ годами увеличивающихся убытковъ отъ хозяйства; но чтобы образцовое хозяйство это велось именно на тѣхъ условіяхъ, на которыхъ должны вести его помѣщики, съ соблюденіемъ возможно меньшихъ издержекъ, для этого полезно было бы купить какое либо мѣстце по-

среди Бессарабской области, населенное непременно, и на немъ уже вести и учредить правильное сельское хозяйство чрезъ опытныхъ и извѣстныхъ правительству лицъ, съ точію, подробною ежегодною отчетностію предъ всѣмъ обществомъ бессарабскихъ хозяевъ.

И такъ для того, чтобы поддержать сельское хозяйство въ Бессарабіи, полагаю не только полезнымъ, но даже необходимымъ сдѣлать слѣдующее: 1) учредить въ каждомъ уѣздномъ городѣ общество сельскихъ хозяевъ, изъ гг. владѣльцевъ, которые бы на сѣздахъ разсуждали о нуждахъ хозяевъ и о мѣрахъ къ улучшенію хозяйства и устраненію недостатковъ къ правильному веденію его. На сѣздахъ этихъ одинъ передавалъ бы другому свои мысли. 2) Уѣздному обществу слѣдуетъ выписывать хозяйственныя журналы и газеты, на сѣздахъ обсуждать предметы, изложенныя въ этихъ изданіяхъ и примѣнимыя къ краю, поручая опыты нововведеній болѣе извѣстнымъ хозяевамъ, или кто на себя приметъ таковыя, съ тѣмъ, чтобы о результатахъ, кромѣ объявленія обществу на сѣздахъ, было бы печатаемо въ областныхъ вѣдомостяхъ, для общаго свѣдѣнія и другихъ уѣздныхъ обществъ, или издавать отъ общества особый журналъ. 3) Въ областномъ городѣ общіе сѣзды могутъ быть назначены одновременно съ дворянскими выборами и другими сѣздами дворянъ. 4) Имѣть одного агронома, который могъ бы указывать на примѣненіе данныхъ науки къ мѣстнымъ условіямъ. Необходимость сей мѣры ясно доказывается тѣмъ, что даже въ Пруссіи, гдѣ земледѣльческое образованіе и самое веденіе хозяйства стоятъ на болѣе высокой степени, сочли нужнымъ имѣть странствующаго профессора земледѣлія, который руководитъ хозяевъ. Притомъ агрономъ этотъ можетъ читать публичныя лекціи какъ на уѣздныхъ сѣздахъ, такъ и при областныхъ собраніяхъ дворянъ, во время выборовъ. 5) Изъ сословія государственныхъ крестьянъ и колонистовъ, Болгаръ и Нѣмцевъ, составить такое же общество сельскаго хозяйства изъ выборныхъ членовъ, въ средоточіи главнаго населенія ихъ; для чего преимущественно полезно было бы учредить сѣзды въ колоніи Таругино (иначе Анчакрѣкъ), куда на ярмарки сѣзжаются всѣхъ сословіи люди изъ разныхъ мѣстъ, а болѣе изъ Бендерскаго и Аккерманскаго уѣздовъ, населенныхъ колонистами и крестьянами. 6) Общества эти должны употребить всѣ усилія и старанія къ введенію въ Бессарабіи правильнаго полеводства съ удобреніемъ земли, травостѣнія, порядка правильнаго содержанія скота, обереженія его отъ падежа, столь часто здѣсь повторяющагося, сбереженія лѣсовъ,

учрежденія правильного лѣснаго хозяйства и проч., подобно тому, какъ заведено это у Менонистовъ. п 7) Завести образцовое хозяйство въ центрѣ Бессарабской области, для чего купить особое имѣнiе, съ возвращенiемъ издержекъ на покупку изъ доходовъ съ этого имѣнiя въ извѣстное число лѣтъ. Полезнѣе всего было бы купить для сего имѣнiе въ Оргѣвскомъ уѣздѣ. Лицъ, опытныхъ въ сельскомъ хозяйствѣ, доставитъ министерство государственныхъ имуществъ, департаментъ сельскаго хозяйства или инспекція.

Вотъ мои предположенiя къ поддержанiю хозяйства Бессарабцевъ. Дальнѣйшее развитiе ихъ зависить отъ самихъ обществъ бессарабскихъ хозяевъ. Желательно только, чтобы предположенiя эти нашли поддержку въ обсужденiи и приведенiи ихъ въ исполненiе на самомъ дѣлѣ. Гг. бессарабскiе хозяева, конечно, согласятся съ приведенными выше доводами, потому что факты говорятъ сами за себя: они существуютъ на глазахъ всякаго.

Нельзя же сомнѣваться, чтобы хозяева не заглянули и въ будущее и не предупредили угрожающее общее и, такъ-сказать, повальное бѣдствiе отъ постоянныхъ неурожаевъ.

Вспомнимъ опять, что «береженого и Богъ бережетъ», и что только тамъ возможно благо, гдѣ общество дѣйствуетъ соединенно, единодушно, а не каждый порознь.

К....ъ Павловъ.

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ, ДО ВЕЛЬМОЖНИХЪ ПАНІВЪ— ПАДАЛІЦІ И ЇНШИХЪ.

Хто читавъ торішню *Основу* (*), той добре пам'ятає справедливє слово Вя. В. Аптонівича про п. Горжківського, котрого забажалося п. Падалиці обороніти въ такімъ несправедливімъ, въ такімъ стидовишнімъ дїлі. Ми ніколи не забудемо, що п. Горжківський, пошівшись въ українського історика, закритившись офіціальною митрополічною бонагаю, *позбiравъ*, въ нашихъ церквннихъ и манастiр-

(*) VII-ма и X-та книжки *Основи* 1861 и I-ва 1862 року.

ських архівахъ, усякі дієписні й праведчі (історичні й юридичні) акти, позабіравъ їхъ до себе та, дотого, нехай—би при собі, да хоч міжъ нами—у нашої землі—державъ їхъ до якого слухного часу, а то—пійти жъ сему віри?—утікъ зъ тими актами до Риму и тамъ вже, волею чи неволею, попавсь у такі гарні руки, що не то—щоб акти, а й самъ зъ душею увязъ... П. Горжковський поступивъ у законъ Іезуїтівъ! пі єдиного акту и досі не напечатавъ, а вже наводить на Богдана Хмельницького якусь чудну славу и грімає на нашихъ дієписцівъ... Ну, скажіть же, люде добрі: чи годилося такъ починати, — не кажу вже—такъ докінчати? чи можлива таке діло боронити? Отъ же, п. Падалиця тріхи-тріхи не признався (ми бъ йому не повірили!), що й вінъ би зробивъ якъ п. Горжковський!.. Чого, мовляли, та я пріянь не зможе! да не въ сімъ річъ, а отъ у чімъ:

Ми й досі не знали—не відали, чи сотню, чи тисячу актівъ зібравъ у насъ п. Горжковський. Тільки, одного разу (бодай й не споминати!) перебірали ми картки нашого приятеля »Варшавської Библиотеки« (Biblioteki Warszawskiej) и, въ книжці за місяць Лютий 1859 року, знайшли ось—яку звістку (слухайте, пане Падалице и всі панове разомъ):

»Нашъ молодій землякъ, Маріанъ Горжковський збирає матеріали для дієписи *Задніпрья* и вже має у себе зъ 2,000 гетьманськихъ універсалівъ, багацько гетьманськихъ власноручнихъ листівъ, переписку старшини козацької межі собою, власноруччя Яреми Вишневецького, первописний універсалъ жінки його, княгині Могилянки Регіни, и жінки Богданової, Ганни!«

Отъ-що писавъ, на початку 1859 року, вірний чоловікъ — А. И. Новосільський! До цієї звістки п. Новосільський (чи, мо', хто інший), додавъ, що »такій запасъ актівъ виведе зъ туману на світъ правди те що було!«—та не минуло...

П. Горжковський и досі не вивівъ насъ зъ туману!.. Мабуть, на насъ прийшла черга—єго-самого вивести на світъ правди: будте, панове, самі нашими суддями: Просьмо розсудити, чи годітця жъ забирати да завозити бо'-зна-куди народню власність? іі жъ ни купити, ни видумати не можна, — вона, якъ щіра правда, одна на світі! Кому-кому, а намъ—якъ не жалковать, якъ не жалітьца на васъ, панове!.. У насъ вже стільки тієї правди забрато, що хочъ за 'тсю постіємо. Верніть намъ акти, п. Горжковський! Напишіть до

єго, п. Падалице, нехай віддасть памъ що забравъ несправедно, напишіть до єго усі панове, усі, кому дорога правда и честь народня! Дайте намъ звістку, що маєте вчинити,—щобъ у насъ на васъ жалю не було. Бо—коли ви самі не заведете сєго діла и не доставите нашого забраного добра, то—знайте—ми, Українці, самі почнемо добуватись свого права. Ми найдемо п. Горжковського у самімъ Ватикані; ми вівеземо єго на судъ усєго Славьянського братства, усієі Европи: коли єму не соромъ такє зчинити, то вамъ повинно бути соромно за вашого родака, хочъ вінъ и въ езуїти постригся и рідну зємлю покинувъ.

Чи такъ, міле братте??.

Ждѣтимемъ вашої, панове, одповіди два місяці,—найпершъ одъ васъ, п. Падалице!

ПИСЬМО Г. ГОРЖКОВСКАГО

въ редакцію «Варшавской Бібліотеки.»

Изъ старой (?) Украины.
(Черниговъ. 16 декабря 1858).

Съ того времени, какъ вопросъ объ улучшеніи народнаго быта сдѣлался жизненнымъ вопросомъ, многіе народолюбцы стали изучать въ прошедшемъ особенности народной жизни, историческую судьбу народа, законоположенія, которыми онъ управлялся, сго обязанности и средства, которыми онъ располагалъ. При нынѣшнихъ измѣненіяхъ въ судьбѣ народа, это изученіе весьма важно какъ въ практическомъ, такъ и въ научномъ, отношеніи.

При изученіи исторіи Украины, мы, не предвидя еще требованій настоящего времени, обращали вниманіе на прежній бытъ здѣшняго народа, въ—особенности на внутреннюю его жизнь, на законоположенія, которыми онъ управлялся и на обязанности, которыя долженъ былъ исполнять. Мы собрали много—подлинныхъ или въ копіяхъ—гетманскихъ универсаловъ, процессовъ, дѣлъ, касающихся поземельнаго владѣнія и нѣкоторые слѣды законодательства, которымъ народъ управлялся—преимущественно въ XVII и XVIII столѣтіяхъ,—но не раньше.

Хотя, по причинѣ бѣдственнаго положенія народа, оставшееся на письмѣ законодательство не можетъ дать точнаго понятія о прошедшемъ народа, которому не было предоставлено положительныхъ правъ, и который вообще завистѣлъ отъ великодушія мѣстной власти,—однако и эти письменные слѣды имѣютъ свое значеніе. Они показываютъ, какъ далеко простиралась опека правительства надъ народомъ, и когда сильнѣе или слабѣе проявлялась она въ прошедшемъ.

Украина, понимая ее въ тѣхъ границахъ, въ какихъ знали ее встарину, управлялась законами польскими (?), т. е. *Мадебургскимъ Правомъ*, *Литовскимъ Статутомъ*, и такъ-называемымъ *Саксонскимъ Зерцаломъ* (*Speculum Saxonicum*). Если въ которомъ-либо изъ этихъ сводовъ чего-нибудь недоставало для разрѣшенія дѣла, то обращались къ другому, какъ это дозволялось самимъ Литовскимъ Статутомъ, 4 разд., ст. 50. Но это не было обязательно, и дѣла часто рѣшались съобща засѣдающими въ градскихъ присутственныхъ мѣстахъ, въ ратушахъ. Кромѣ *войта*, *бурмистра*, *райцовъ* и *лавниковъ*, въ засѣданіе призывались и другія лица изъ почетнѣйшихъ жителей (называвшихся городскими обывателями) (*) и предъявленное общему суду дѣло рѣшалось общимъ мнѣніемъ. Такимъ образомъ случалось, что строгія наказанія, назначавшіяся строгимъ въ то время закономъ, судъ отиѣнялъ, и что имъ было постановлено, то и приводилось въ исполненіе, безъ дальнѣйшаго утвержденія высшей власти. Отсюда и смертные приговоры, смотря по обстоятельствамъ, замѣнялись неоднократно болѣе легкими наказаніями—денежнымъ взысканіемъ, поклонами въ церкви и т. д. Въ зависимости отъ подобныхъ судовъ находились не одни крестьяне и мѣщане: рѣшеніямъ суда должны были подчиняться и призванные къ суду дьяки и русское духовенство, — почему въ судѣ присутствовали и извѣстнѣйшіе своею честностью священники.

Мы нашли нѣсколько подлинныхъ дѣлъ, имѣющихъ большое значеніе въ-отношеніи къ языку и складу народнои рѣчи. Въ дѣлахъ этихъ находятся слово-въ-слово показанія какъ крестьянъ, такъ и мѣщанъ, изложенныя тщательно и обозначенныя ковычками. Подобнаго рода памятки очень важны.

Недавно между русскими историками и нами происходилъ споръ

(*) Въ документахъ говорится: *взятныхъ, значныхъ и добрыхъ мѣскихъ обывателей*.

объ украинскомъ (?) языкѣ: первые утверждали, что языкъ этотъ образовался въ высшей общественной сферѣ—въ дипломатіи, и къ народу не нисходилъ; другіе доказывали противное. И вотъ, изъ старинныхъ документовъ видно, что украинское нарѣчіе было нарѣчіемъ общепринятымъ и жило издавна въ народѣ: народъ самъ его создалъ, самъ его образовалъ, *принявъ за образецъ сосѣдній польскій языкъ (?)*. Даже русская церковь, при исполненіи обрядовъ, употребляла народное нарѣчіе (¹) и говорила народу его же языкомъ при самомъ обрядѣ Причащенія.

Польскіе законы дѣйствовали въ Украинѣ (²) почти до 1730 года. Петръ II обратилъ первый вниманіе на законодательство этой страны. Въ 1728 году онъ повелѣлъ украинскому гетману, Данилу Апостолу, призвать людей, знакомыхъ съ науками и законовѣдніемъ, и перевести законы на русскій языкъ, собравъ и соединивъ ихъ въ одну книгу.

Далѣе, въ 1734 г., Анна Іоанновна велѣла исправлявшему тогда должность гетмана, князю Алексѣю Ивановичу Шаховскому, соединивъ всѣ три свода законовъ, заняться переводомъ ихъ на русскій языкъ, поручивъ трудъ способнымъ къ тому лицамъ свѣтскимъ и духовнымъ мѣстной іерархіи, или изъ кіево-печерскаго монастыря. Изъ свѣтскихъ же повелѣла избрать генеральную старшину, полковниковъ и др., сколько для этого окажется нужно, и выполнить возложенное порученіе общими силами. Мѣстомъ для этого собранія былъ избранъ г. Глуховъ, гдѣ, послѣ разрушенія Батурина, обыкновенно пребывалъ гетманъ. Учрежденная такимъ образомъ коммиссія, собравъ дѣйствовавшія здѣсь до того времени узаконенія, т. е. Литовскій Статутъ, Саксонское Зерцало, съ прибавленіемъ къ нему отдѣльно статей Права Магдебургскаго, или гражданскихъ (*cywilnych*) и хелмнскихъ, составили новый сводъ законовъ. Въ немъ сдѣланы были многія измѣненія; все неясное изложено полнѣе: употреблявшаяся здѣсь до 1734 г., какъ и въ Польшѣ, монетная единица — *копа* замѣнена *рублями* и *копѣйками*. Наконецъ, такъ—какъ до этого времени здѣсь не было ни подкоморскихъ (межевыхъ) судовъ, ни возныхъ (³), необходимыхъ для веденія дѣлъ, то и они были учреждены, съ замѣною только преж-

(¹) См. Требники Петра Могилы, Балабана и др. *Горжск.*

(²) На лѣвой сторонѣ Днѣпра, откуда мы пишемъ настоящее письмо. *Горжск.*

(³) Разумѣется, со время Яна Казимира; въ царствованіе Сигизмунда III и Владислава IV они и здѣсь существовали, въ-особенности съ 1619 года.

нихъ названій русскими. Комисію для преобразованія законовъ составляли слѣдующія лица:

Войсковый Обозный *Яковъ Лизогубъ*.
 Генеральный Хорунжій *Николай Ханенко*.
 Лубенскій Полковникъ *Петръ Апостоль*.
 Бунчуковый Товаришъ *Семень Чуйкевичъ*.
 Бунчуковый Товаришъ *Яковъ Ограновичъ*.
 Полковый Писарь *Степанъ Савицкій*.
 Лубенскій Полковой Писарь *Семень Столпольскій*.
 Прилуцкій Полковой Сотникъ *Степанъ Лукомскій*.
 Стародубовскаго полка Мглинскій Сотникъ *Василій Лисневичъ*.
 Войсковый Товаришъ *Петро Хашкевичъ*.
 Войсковый Канцеляристъ *Тимофей Закровецкій*.

Изъ духовенства:

Иеромонахъ Никифоръ, игумень Петропавловскаго Глуховскаго монастыря.
 Игумень черниговской епархіи, троїцкаго костянскаго почеповскаго монастыря, *іеромонахъ Товія*.
 Киевопечерской лавры соборный старецъ *іеромонахъ Варнавій Старицкій*.
 Киевской епархіи крелевецкій *протопопъ Федоръ Каленовскій*.
 Переяславской епархіи Быховскій *намістникъ Степанъ Древецкій*.

Вышеозначенныя лица окончили свой трудъ въ 1743 году и издали его въ одномъ томѣ in-folio majор. *Книга эта находится у меня* (*). Она чрезвычайно любопытна для всѣхъ, кто изучаетъ исторію Украины, а въ-особенности для специалистовъ — законовѣдовъ. Если бы кто-нибудь, по рѣдкости этой книги, не имѣя ее подъ рукою, нуждался въ какихъ-либо свѣдѣніяхъ, то предлагаемъ обращаться къ намъ. Подобнаго рода требованія будутъ удовлетворяемы мною съ большимъ удовольствіемъ.

Маріанъ Горжковскій.

(*) Какая судьба постигла эту драгоценность? Неужели и она увезена въ Римъ? неужели и сниска не осталось?

ВІСТІ.

ЧАСТІНА ЛІСТУ

ВИСОКОПОВАЖНОГО ПРОФЕССОРА ВІ ЛЬВІВСЬКІМЪ УНІВЕРСИТЕТІ,
Якова Федоровича Головацького, до редактора.

(30-го січня 1862 р.) (*).

Милій брате—хоть незнакомий,
та все-таки рідний!

—Щоби не зъ порожніми руками приходити къ вамъ, посилаю стишокъ молодого, даровитого, півця нашого: *милішня наша пісьня*, для поміщення, коли ласка, въ вашій часописі. Нехай и ваші люде знають, які гарні вірші у насъ виголосуються.

Поклоніться панові П. Ал. Кулішові и ёго чесній сопрузі и скажіть имъ, що той стишокъ голошений бувъ при отворенню нашого народнёго касина (клуба) підъ ниямъ *»Руська Бесіда,«* въ *Народнімъ Домі*, въ тімъ куті, где, за ёго буття ві Львові, закладалися хундаменти и звітки віпъ взявъ собі на памятку каміньчикъ. Теперъ нехай би вони, чесні, побачили розмалёвані и красно устроєні компати зъ воскованими паркетами, украшені зеркалами та меблями, освітлені газомъ,—нехай би увиділи зібрану руську братію зъ 50 до 100 чоловікъ, якъ вечерами забавляються та бесідують, а все по-руськи, ажъ ся душа радує! Баби вони могли

(*) Щіримъ сирцежъ завіряємо васъ, давнѡ-знѡмий и правдіво-милій нашъ брате, що не нашою винѡю оцѡ тільки теперѡ печѡтається вапъ дорогій листъ. — Не забувайте насъ; а ми до-віку-вічнѡго — ваші побратіми.

були прийти на заведеніє *Бесіди*, якъ то красенько виголошали наші молодці гарні стихи Тараса Шевченка, — якъ співали хоромъ наші співанки: *Миръ вамъ, браття! або: я счаский! руську матірть маю, и щирій Русинь мій отець*, гарно, весело ажъ серце розпливалося,—каби, сердешні, були приїхали хоть на пробу танцівъ въ Бесіді, або и на нашъ *руський балъ*, котрий відбувся 23-го січня (января) въ редутовій салі на вдивовижу всѣго Львова,—най бы шановний панъ Булішъ побачивъ, якъ то гарно по-козацьки поубиралися наші молодці—студенти, та гуляли зъ нашими львовськими красавицями *козака и коломыйку*, побрязкуючи брязькачами!—Эхъ!—сказавъ би сердега: «еще не умерла козацькая руськая мати!»

Нашимъ публичнимъ виступомъ, показали ми нерадивимъ ворогамъ и недоброжелателямъ нашимъ, що Русини суть и живють своєріднимъ життямъ въ древній столиці руського князя Льва.

НИНІШНЯ НАША ПІСНЯ.

(*Стихъ голошений при отвореню »Руської Бесіди« въ »Народнімъ Домі« ві Львові, дня 9/21 января 1862 г.*

Зхамівітсья, будьте люде,

Бо лихо вамъ буде!

Т. Шевченко.

Въ котлині гирь городъ лежить,
Въ немъ проживає руській рідъ.
Надъ нимъ, якъ бузѣкъ надъ гвѣздомъ,
Сидить гора—що лишь слідомъ
Свідчить, де замокъ Льва стоявъ,
Що въ грузи ся давно роспавъ.

Тому гордійша одъ сестриць,
Въ хашахъ не криє своїхъ лицъ,
По вносить грізне чоло,
Надъ деревину гуць зело:
Хоть тамъ, де руській мечъ світивъ,
Помірчикъ віху застромивъ.

Підъ віхою старецъ сидить,
Въ задумі на городъ глядять,

Леготь (*) му грає зъ бородовъ,
 Въ старинъ знать закипіла кровь,
 Бо раптомъ голову підвівъ,
 Вхопивъ за ліру—піснь зашівъ:

»Городе славний князя Льва старого!
 Чи въ твоємъ лоні нить роду давного,
 Чи нить вже сили, давной руськой сили,
 Чи руські діти всі вже у могили?«

ГОМІНЬ:

»Могили!«

»Чи въ землі руській для руської груди
 Нема пристані, всі чужні люде?
 Чи руськой пісні ніхто не заводить,
 Чи руська мати Русинівъ не родить?«

ГОМІНЬ:

»Родить!«

»Чи руські серця въ крицю ся змінили,
 Ледомъ на віки груди ся покрили?
 Любовъ до свого згасла благородна,
 Що ней кипіла руська грудь свободна?«

ГОМІНЬ:

»Холодна!«

»О, руські груди! о, груди зі сталі!
 Ви, щосьте дикихъ Татаръ зупиняли,
 Чи ось той кремень зъ грузівъ Льва палати,
 Зможе давнёго ще огню вкресати?...«

(*) Леготь—легкій весняний вітеръ, буцимъ—то зефіръ.

ГОМІНЪ.

»Кресати!«

Ту, якъ зо сну ся пробудивъ,
 Старець на ноги ся схопивъ,
 И тавъ глибоко чось зігнувъ,
 И чось тамъ въ небо споглянувъ,
 Віттакъ пустився — где? — не знати —
 За нимъ летівъ гомінъ: »Кресати!«

Ой летівъ громомъ въ ёго слідъ,
 Докъ не одбився о Бескидъ
 И не затрясъ вокругъ горами,
 И не скпівъ Дністра водами;
 Віттакъ шибнувъ гень-гень степомъ,
 Та й зупинився надъ Дніпромъ,
 Надъ нимъ повисъ, ему співає,
 За братню долю споминає.

А батько Дніперъ муркотій,
 Звичайно, ось якъ той старій,
 То посварить, то чось полає,
 То буцімъ змовкне—продумає.
 Въ—кінець казавъ—бисъ, що згадавъ
 Якъ то колись—то віковавъ,
 Яка то въ него була доля—
 Та й та козацька руська воля;
 Бо згороїжнивъ чось хребетъ
 И заривавъ, що ажъ геть-геть,
 У Чорнімъ морі стогне, вріє,
 Дума що ней Дніпро боліє.
 А тутъ на березі сидить
 Старець, що за Дніпромъ глядить,
 Леготъ му грає зъ бородавъ,
 Та й въ немъ знать закипіла кровь,
 Бо захопивъ ліру, взявъ строїти,
 Дніпрові пісню гомоніти:

»Гей, гей, Бескиде! ти мій рідний брате!
 Чи жь не одна насъ породила мати?
 Чи жь не одна насъ до серця тулила,
 Слезамп нашi тяжкі рани мпла?»

БЕСКИДЪ:

»Мпла!»

»Чи жь не одна насъ вчпла бесидити,
 Та й по-батьківськи Господа славити?
 Та не она жь намъ провадила стиха:
 — Держітєся купи, не бійтєся лїха!»

БЕСКИДЪ:

— — — »Згнїха!..«

»Гей, гей Бескиде! соколе мій мплїї!
 Чи бачишь, брате, ті сирі могилї,
 Та чи ти чуєшь стонъ глухїї, тяженькїї?
 — То на світь духп просятця біленькїї!»

БЕСКИДЪ:

»Ої чую, чую ті батьківськї клики,
 Та й виджу, виджу те свято велике,
 Якъ зъ могилъ слава наша йме вєставати,
 Та й станемъ вкупі долї добувати!»

ДНІПРО:

»Та й станемъ вкупі долї добувати!»

БЕСКИДЪ:

»Чую, якъ звітєї ажъ по Чорне море
 Воздухп голосъ якїїсь ріднїї порє:
 То Матп кличе на велике свято,
 А дїтєї стало багато, багато!»

ДНІПРО:

»То матп кличе на велике свято,
 А дїтєї стало багато, багато!!!«

Володимірь Шаськевичь.

О ХОДѢ КРЕСТЬЯНСКАГО ДѢЛА ВЪ КРЕМЕНЧУГСКОМЪ УѢЗДѢ (Полт. губ.)

Неопредѣленное отношеніе крестьянъ къ Положенію 19-го февраля, заявленное въ газетныхъ извѣстіяхъ изъ многихъ мѣстъ, не минуло Кременчугскаго уѣзда, гдѣ непризнание обязательныхъ отношеній къ помѣщикамъ за пользованіе землею и ожиданіе новаго *казеннаго* положенія черезъ 2 года, или въ неопредѣленномъ будущемъ, высказывалось крестьянами съ самаго начала. По объявленіи положенія, крестьяне, казалось, только и вынесли изъ него что убѣжденіе въ необходимости работать въ пользу помѣщиковъ два года, да указанныя въ правилахъ о порядкѣ приведенія въ дѣйствіе положенія о крестьянахъ облегченія въ исполненіи барщинной повинности. Весь прошлый годъ они отставали эти облегченія, спорили и защищали ихъ противъ помѣщиковъ—какъ будто ихъ принимали за последнее слово своей свободы.

О грамотахъ не было и помину; да едвали въ массѣ крестьянъ было распространено и самое названіе этихъ официальныхъ актовъ.

О переходѣ на новое положеніе крестьяне говорили какъ о далекомъ будущемъ. Помѣщики, между тѣмъ, въ прошломъ году совѣтъ не представляли грамотъ. Къ веснѣ начались первые опыты введенія мировыми посредниками уставныхъ грамотъ, и въ то же время открылись мѣстные сельскія ярмарки съ болѣе или менѣе значительнымъ стеченіемъ народа. Приходившій на эти ярмарки народъ, знакомый уже нѣсколько съ сущностію уставныхъ грамотъ, и быть можетъ подъ вліяніемъ возбужденнаго дѣйствія весенней атмосферы, приносилъ живое и сильное почувствованіе свободы. Не было конца толкамъ крестьянъ о свободѣ, объ уставныхъ грамотахъ и ожидаемомъ ими казенномъ положеніи.

Уставныя грамоты называли выдумкою пановъ, которые изобрѣли обязательныя къ нимъ отношенія съ цѣлью предупредить обѣщанную въ царскомъ манифестѣ свободу—черезъ два года. Принявшіе уставныя грамоты и давшіе свои руки крестьяне, по словамъ ораторовъ пзъ крестьянъ—козаковъ, громко проповѣдывавшихъ въ собравшихся вокругъ ихъ кучкахъ, закабалили себя помѣщикамъ, и тѣмъ самимъ добровольно лишаютъ себя благодѣяній новой, ожидаемой, воли. Возбужденное воображеніе ораторовъ подсказывало имъ искреннія и заманчивыя черты новой воли, и изобрѣтало наказанія для малодушныхъ, поддав-

шихся панамъ, заимствуя въ этомъ случаѣ, по свойственной нашему простому народу исключительности религіознаго воспитанія, свои краски изъ церковнаго міра. Говорили, что раждающихся дѣтей не будутъ крестить, умирающихъ лишать христіанскаго погребенія, а молодыхъ не стануть вѣнчать. Наконецъ, всѣхъ взрослыхъ и физически крѣпкихъ будутъ ссылатъ въ Сибирь и отдавать въ солдаты. Возвратившіеся изъ ярмарочныхъ сходбищъ пронагандисты новой воли, въ своихъ селахъ встрѣчали возраженія со стороны волостныхъ урядниковъ знакомыхъ съ Положеніемъ, и отъ всѣхъ тѣхъ, кто, по степени образованія и своему нѣмецкому костюму, извѣстны въ селахъ подъ общимъ именемъ пановъ. Называя всѣхъ такихъ противниковъ своей пропаганды панами и людьми попанячившимися или предавшимися панамъ, крестьяне упорно стояли на своемъ рѣшеніи не принимать уставныхъ грамотъ, отказываться отъ земли, надѣляемой имъ панами за повинности и «ждать жданого». Увѣреніи, — что уставныя грамоты вводятся по указу царя и что царь не намѣренъ дать другой воли, — никто не слушалъ.

При такомъ общемъ настроеніи крестьянскихъ умовъ и неизмѣнной, повидному, хотя пассивной, оппозиціи положенію 19-го февраля началось введеніе уставныхъ грамотъ въ Кременчугскомъ уѣздѣ. Рѣшившись не входить ни въ какія соглашенія съ помѣщиками, ни даже о принятіи въ даръ четвертой части высшаго душевого надѣла, крестьяне болѣе или менѣе значительныхъ имѣній, пользовавшіеся до сихъ поръ надѣломъ земли, объявляли, что до слушнаго часу будутъ работать, по прежде-установленному порядку, мужчины по 3, а женщины по 2 дня въ недѣлю. Полтавское губернское присутствіе, признавая употребленіе принудительныхъ мѣръ, въ случаѣ подобныхъ заявленій крестьянъ, неумѣстнымъ, считало такія грамоты окончательпо введенными. Акты о повѣркѣ подобныхъ грамотъ въ нѣкоторыхъ имѣніяхъ подписывались крестьянами, а въ другихъ они рѣшительно отказывались дать руки для подписи, и въ этомъ послѣднемъ случаѣ повѣрка грамотъ удостовѣрялась подписями однихъ добросовѣстныхъ изъ сосѣднихъ обществъ. Слушный часъ крестьяне, сколько можно было замѣтить на первыхъ порахъ, относили къ времени по окончаніи двухъ лѣтъ со дня объявленія положенія 19-го февраля; но теперь представленіе этого слушнаго часу, кажется, сдѣлалось неопредѣленнымъ.

Въ имѣніяхъ, гдѣ не было надѣла, крестьяне, оставляя за собою усадьбы, отказывались отъ надѣла полевой земли. Но были и та-

кія имѣнія, въ которыхъ крестьяне переходили на оброкъ, находя этотъ способъ исполненія повинностей за землю для себя болѣе удобнымъ, хотя всегда говорили, что они дѣлають это только на текущій годъ, до слухного часу. Наконецъ, въ нѣкоторыхъ имѣніяхъ, крестьяне вошли въ соглашеніе съ своими помѣщиками о выкупѣ земли при содѣйствіи правительства, съ уступкою 20% изъ выкупной суммы. Это — крестьяне непрѣменно зажиточные и расположенные къ своимъ помѣщикамъ, заслужившимъ ихъ довѣріе.

Недовѣріе крестьянъ къ уставнымъ грамотамъ и нежеланіе имъ подчиняться всего рѣшительнѣе выразилось въ Кременчугскомъ уѣздѣ, въ имѣніи помѣщика Базилевскаго, м. Пустовойтово, гдѣ оказалось необходимымъ принятіе принудительныхъ мѣръ при содѣйствіи 2-хъ баталіоновъ драгунъ. Подробности этого дѣла такъ характеристичны, что пропустивши ихъ въ нашей лѣтописи, мы навлекли бы на себя, какъ намъ кажется, упрекъ со стороны людей, которые захотятъ посвятить время и серьезный трудъ изученію совершающейся теперь крестьянской реформы. Въ м. Пустовойтово 480, записанныхъ по 10 ревизіи, душъ крестьянъ, пользующихся 1250 дес. помѣщичьей землѣю, что составляетъ, по мѣстному положенію для губерній малороссійскихъ, немного менѣе высшаго размѣра душеваго надѣла. Около 20 марта, мѣстный мировой посредникъ приступилъ къ повѣркѣ грамоты въ отсутствіи помѣщика. Со стороны крестьянъ было много возраженій относительно качества и мѣры находящейся въ ихъ владѣніи земли. Посредникъ рассматривалъ эти возраженія, осматривалъ землѣю и производилъ измѣренія; потомъ призналъ грамоту окончательно повѣренною, прочелъ ее на сельскомъ сходѣ крестьянамъ и объявилъ имъ, что за надѣляемую землю они должны работать въ пользу помѣщика, или платить ему оброкъ. Крестьяне приняли грамоту, но о повинностяхъ объявили, что какъ грамота прочитана, то они сами и землѣю ихъ свободны, и потому «ни робить, ни платить не будемъ». Посредникъ увѣрялъ крестьянъ, что онъ исполняетъ царскую волю; что царь другой воли имъ не дастъ и что имъ только остается повиноваться настоящему законному требованію начальства. На это крестьяне отвѣчали такими словами: «будемъ ждать того, що буде. Богъ насъ любить, царь милуетъ, а зъ паннами намъ не жити». Посредникъ, рѣшившись испытать до послѣдняго силу своей діалектики, нѣсколько разъ сзывалъ громаду, и постоянно слышалъ отъ нея одинъ и тотъ же отвѣтъ. О волѣ крестьяне говорили, что коли царь ихъ уволялъ, то онъ далъ имъ

казенное положеніе, а не то, которое выдумываютъ панцы. О землѣ, которая отводится въ надѣль по уставной грамотѣ, отзывались: «яка вона паньска, коли вона такажъ казенна якъ козака, або та, що підъ казенными крестьянами, що за неї платитця подать, царський оброкъ».

Послѣ неудачнаго введенія грамоты, крестьяне оставили работы. Громада запретила всѣмъ напиматься на работы въ пользу экономіи, и высѣкла нѣсколько человекъ, которые ослушались этого приговора. Между тѣмъ, посредникъ увѣдомилъ о случившемся предводителя дворянства и исправника, которые въ непродолжительномъ времени пріѣхали въ Пустовойтово, желая подѣйствовать на крестьянъ убѣжденіемъ. Говорили съ ними очень долго, но безъ успѣха, и наконецъ потребовали примѣнить неизбежное въ подобныхъ случаяхъ правило *divide et impera*: предводитель отдѣлалъ изъ толпы нѣсколько человекъ, говорившихъ громче другихъ; но истеричіе отдѣленныхъ взяло свое: они скоро бросались въ толпу, говоря: *»Громадо, щожъ ви мовчите?»* Тогда разъяренная громада бросилась къ предводителю и исправнику съ словами: *»чого ви приїхали робіть бунтовство, коли ми не бунтуємось?»* По словамъ предводителя и исправника, они были въ опасности; но присутствіе духа у исправника, который, съ словами: *»тю-тю, дурні!»* бросился въ толпу, и велъ съ нею спокойный разговоръ, успокоило волненіе. О случившемся въ Пустовойтовомъ тотчасъ былъ увѣдомленъ губернаторъ, и потомъ сдѣлано распоряженіе о высылкѣ на мѣсто двухъ эскадронъ драгунъ. Губернаторъ, пріѣхавши въ Кременчугъ, отправилъ въ Пустовойтово мировой сѣздъ для убѣжденія крестьянъ. Между-тѣмъ, пока дѣлались распоряженія о высылкѣ военной команды, крестьяне ближайшаго къ Пустовойтову имѣнія помѣщика Капниста, дер. Пузыновой (450 душъ:), въ которомъ еще не была введена уставная грамота, оставили работы и ежедневно стали сходиться въ пустовойтовскую громаду. Въ другихъ сосѣднихъ имѣніяхъ крестьяне также заговорили объ оставленіи работъ и дѣлали къ этому попытки; хотя нерѣшительныя. Исправникъ, приведши въ Пустовойтово драгунъ до прибытія мироваго сѣзда, и поставивши ихъ на бивакахъ на помѣщичьемъ дворѣ, призывалъ къ себѣ громаду: (Пустовойтовцевъ и Пузыновцевъ:). Когда исправникъ обратился къ громадѣ съ рѣчью, то она упала на колѣни, а позади колѣнопреклоненной толпы стояли женщины. Плачь женщинъ и крикъ грудныхъ дѣтей дополняли собою и безъ того тяжелое впечатлѣніе этого грустнаго зрѣлища. На слова исправника и на его требованіе

повиноваться закону, поддерживаемое присутвіемъ военной команды, громада, съ неодолимою казалась рѣшимостію, отвѣчала: »ми въ вашихъ рукахъ: рѣште намъ горла, чи закопуйте живихъ въ землю, а ми не подвоимъ своего слова: неприступимъ робить, або платить по уставній грамоті, и будемо ждаты того, що намъ дастъ Богъ и Царь.« Такой же результатъ имѣло и убѣжденіе крестьянъ мировымъ съѣздомъ, которое выслушивала громада также колѣнопреклоненная и при той же обстановкѣ, хотя безъ женщинъ и дѣтей, невпущенныхъ на этотъ разъ въ помѣщичій дворъ.

Трудно припомнить другое событіе въ этомъ родѣ, гдѣ бы раздѣленіе массы и образованнаго класса русскаго общества, выработанное исторіей послѣдняго времени, представилось съ большею наглядностію и въ полнотѣ, исключаящей всякую возможность взаимнаго пониманія другъ друга, какъ въ настоящей моментъ. Ко всѣмъ доказательствамъ мирового съѣзда законности требуемаго повинненія, народъ остается глухъ, ни однимъ словомъ не напоминаетъ о себѣ какъ о существѣ имѣющемъ права, которыми бы оправдывалось его сопротивление, и своимъ колѣнопреклоненіемъ, не говоря, говорить, что его можно принудить только силою. И это въ то время, когда онъ дѣйствительно получаетъ права, личные и даже поземельныя, хотя послѣднія и ограниченныя по положенію. Когда народъ, упорствовавшій въ неповиновеніи, накануне развязки пустовойтовскаго дѣла, расхаживалъ по селу, собираясь въ кучи, или сходился на помѣщичьемъ дворѣ, въ это время общество, во флигелѣ Базилевскаго, составившееся изъ членовъ мирового съѣзда, чиновъ земской полиціи, офицеровъ и помѣщиковъ сосѣднихъ имѣній, заинтересованныхъ въ дѣлѣ Пустовойтовскихъ крестьянъ, представляло собою особый міръ, принадлежащій совѣтъ другому порядку и неимѣющій ничего общаго съ сферою, въ которой обитаютъ крестьяне. Это не два свѣта Крашевскаго, въ которыхъ встрѣчаются помѣстившіеся надъ темною массою богатый и бѣдный землевладѣльцы, оба люди получившіе университетское образованіе, способные вмѣстѣ мыслить и чувствовать и вести между собою разговоръ, даже не затрудняясь въ выборѣ выраженій. Напротивъ, противоположность между панамъ и мужиками въ Пустовойтовомъ, характеристически обозначенная присутвіемъ земской команды, такого свойства, что невозможны никакія соглашенія между ними, когда все зависитъ отъ употребленія физической силы. Нравственное разобщеніе между русскими образован-

ными людьми и русскою же темною массою представилось намъ до того рѣшительнымъ и рѣзкимъ, что переносясь мыслію въ исторію козацкихъ войнъ 17-го столѣтія, мы не могли не вспомнить бивачныхъ стоянокъ польской шляхты, воевавшей съ южно-русскими крестьянами. Это сближеніе пришло намъ въ голову въ кругу дворянской компаніи, собравшейся во флигелѣ Базилевскаго. Тамъ предполагали, что въ Пустовойтово придуть крестьяне сосѣднихъ имѣній, оставившіе работы. Въ собравшемся кружкѣ были и такіе, которые ходили съ зампрающимъ сердцемъ отъ страха тяжелыхъ послѣдствій неблагопріятнаго окончанія пустовойтовскаго дѣла. Нашелся между ними даже и резонеръ, большой приверженецъ красной фразы, наподобіе риторъ 17-го столѣтія, который проповѣдывалъ, что на Пустовойтово теперь смотритъ очами нетерпѣнія вся Европа, и что отъ исхода этого дѣла зависятъ судьбы Россіи, а съ нею и всей Европы; другіе убивали время въ бесѣдѣ за стаканами наливки, играли въ карты, болтали и смѣялись. Всѣ эти черты могли напомнить, при первомъ взглядѣ, давно минувшую эпоху украинско-польской исторіи, по нѣ-которому сходству обстоятельствъ, при которыхъ прежде и теперь выступали другъ противъ друга простодушная масса крестьянъ и образованный классъ землевладѣльцевъ; но не слѣдуетъ забывать, что въ существѣ дѣла представившаяся нашимъ глазамъ дѣйствительность далеко отлична отъ того, что было прежде, и по характеру вновь пріобрѣтенныхъ крестьянами гражданскихъ правъ и по степени гуманности отношеній къ нимъ малороссійскихъ пановъ, у которыхъ нельзя встрѣтить ни фанатической вѣры въ аристократическій принципъ, ни звѣрской жестокости самозабвенія противъ непокорныхъ.

Послѣ безуспѣшныхъ увѣщаній, мировой сѣздъ, закрывъ свое засѣданіе, предоставилъ приведеніе крестьянъ въ повиновеніе исправнику, при содѣйствіи стоявшихъ въ боевомъ порядкѣ драгунъ. Исправникъ началъ съ того, что отдѣлялъ отъ толпы Пузыновскихъ крестьянъ; потомъ онъ арестовалъ нѣсколько человекъ Пустовойтовцевъ, которые, по указаніямъ разныхъ лицъ, оказались больше другихъ рѣшительными и дерзкими. Все это дѣлалось безъ малѣйшаго сопротивленія со стороны крестьянъ. Когда начали съчь, то первый положенный подъ розги, послѣ нѣсколькихъ ударовъ, сталъ молить: *«помилуйте, паночку, голубчику! буду робити до-віку,»* а за ними вся громада, прося о помилованіи, сказала, что будетъ исполнять повинности по уставной грамотѣ. Такимъ образомъ устроилось

дѣло Пустовойтовскихъ крестьянъ, которые перешли по уставной грамотѣ на оброкъ.

За дѣломъ слѣдуютъ толки и разговоры между крестьянами, которыхъ мы не намѣрены исключать изъ нашей лѣтописи—если не находите ихъ совсѣмъ праздными. Въ одномъ селеніи, не въ далекомъ разстояніи отъ Пустовойтова удалось слышать такое мнѣніе крестьянина: *«було у всіхъ соглассе, а окошилось на одніхъ Пустовойтовцяхъ.»*

По введеніи грамоты въ Пустовойтовомъ, ближайшія къ нему селенія начали переходить на оброкъ. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ крестьяне вошли въ соглашеніе съ помѣщиками о принятіи въ даръ четвертой части высшаго душевого надѣла, на что прежде они не могли рѣшиться по недовѣрію къ панамъ. Но въ мѣстностяхъ, нѣсколько удаленныхъ отъ Пустовойтова, крестьяне, казалось съ перваго раза, оставались глухи къ этому, столь убѣдительному, уроку. Держась своего принципа, что уставныя грамоты выдуманы панами и что царь дастъ обѣщанную имъ волю черезъ два года, они обвиняли Пустовойтовцевъ въ дерзости противъ начальства и рановременномъ оставленіи работъ, такъ—какъ *«начальства треба слухати.»*

Не принимать уставной грамоты, объявлять ее панскою выдумкою, называть посредника орудіемъ панскихъ замысловъ и въ то же время говорить, что начальства треба слушать,—это такое протпворѣчіе понятій, примиреніе котораго, съ нашей точки зрѣнія, рѣшительно невозможно. Но логика крестьянъ совсѣмъ не та, что у насъ: по—ихнему официальное лицо можетъ быть представителемъ высшей правительственной власти и вмѣстѣ орудіемъ противузаконныхъ интаресовъ, со словія. Ему пужно повиноваться, когда онъ говоритъ, что слушный часъ еще не пришелъ, и приказываетъ работать попрежнему, и, напротивъ, не слѣдуетъ вѣрять—если онъ обязательственные отношенія, опредѣленныя по уставной грамотѣ, называетъ волею, которую далъ царь. Онъ дѣйствуетъ по долгу службы, наказывая крестьянина за неисполненію трехдневную работу, за потраву поля, за порубку лѣса, возвращая помѣщику сдѣланный крестьяниномъ захватъ у него земли,—и злоупотребляетъ властью, объявляя крестьянамъ, что они не имѣютъ права отказаться отъ земли. На слова посредника: «Царь приказалъ оставить за вами земли, которыми вы пользовались до 19-го февраля 1861 года: потому ни вы не имѣете права отъ нихъ отказаться, ни панъ взять ихъ къ себѣ,» крестьяне отвѣчаютъ: *«а ми держать ихъ*

не хочемъ.» Остановившись на этомъ пунктѣ, крестьянскій умъ уже не поддается никакимъ усиліямъ; и всѣ опроверженія такого заблужденія, которыя можетъ высказать посредникъ, дѣйствуя на основаніи положенія, только приведутъ крестьянъ къ словамъ: *»колибъ волю такъ, якъ ви кажете, се бѣ не було воли тиві, що намъ дає царь.*» Когда же крестьяне имѣютъ надѣлъ полевой земли и желаютъ удержать его за собою, то посредникъ, по мнѣнію ихъ,—еслибъ онъ дѣйствовалъ согласно съ высочайшею волею, долженъ бы былъ опредѣлять повинности, конечно, денежныя и приказать безусловно ихъ исполнять; а какъ онъ спрашиваетъ у крестьянъ—хотятъ ли они отбывать издѣльную повинность, или переходятъ на оброкъ, и требуетъ у нихъ рукъ для подписи бумагъ, то онъ тянетъ руку за пановъ, и хочетъ обманомъ закабалить насъ, крестьянъ.

Введеніе грамотъ до слушнаго часа, т. е. что крестьяне продолжаютъ работать на прежнемъ основаніи, мужчины по 3, а женщины по 2 дня въ недѣлю, послѣ пустовойтовскаго дѣла очень усилилось. Въ ожиданіи слушнаго часа, они или упорствуютъ работать попрежнему, или, отказываясь отъ полевой земли, оставляютъ за собою усадьбы, и освобождаются отъ работъ. О пользованіи надѣляемыми землями за повинности крестьяне отзываются, что послѣ слушнаго часа они станутъ платить оброкъ, если и другіе его будутъ платить. Отзывовъ объ уставныхъ грамотахъ и обязательныхъ отношеніяхъ за пользованіе помѣщичьею землею—какъ о выдумкѣ пановъ, теперь гораздо меньше слышно, и на объявленіе посредника, что такова воля царя, и что, по словамъ государя, онъ не дастъ другой воли, крестьяне законически отвѣчаютъ: *»ми се знаємъ,*» оговаривая иногда этотъ отвѣтъ словами: *»та може жѣ—таки царь намъ зрѣбити яку полѣхність.*» Въ такомъ взглядѣ крестьянъ на положеніе 19-го февраля, согласною отчасти съ печатно-высказываемыми мнѣніями передовыхъ людей образованнаго общества, нельзя не видѣть нѣкотораго движенія крестьянской мысли, высказывавшейся прежде въ неопредѣленныхъ и неуловимыхъ съ практической стороны протестахъ противъ новыхъ порядковъ. Но было бы большимъ заблужденіемъ думать, что мысль крестьянъ приведена къ такимъ открытіямъ путемъ литературы или изустною пропагандою; напротивъ, между крестьянами и либералами нѣтъ ничего общаго. На пути развитія тѣхъ и другихъ нѣтъ соприкосновенія, какъ не соприкасается и самая жизнь ихъ. Народъ не умѣетъ и не думаетъ отличать либераловъ

и прогресистовъ отъ не-либераловъ и консерваторовъ, называя безразлично тѣхъ и другихъ *папами*. Въ такомъ безразличномъ значеніи, народъ употребляетъ названіе папа.

Изложенныя въ настоящемъ обзорѣніи даныя показываютъ, что крестьянская реформа совершается въ Кременчугскомъ уѣздѣ спокойно, хотя крестьяне ждуть чего-то новаго. Но это ожиданіе, обусловленное царскимъ указомъ, если на то будетъ воля Государя, не противрѣчитъ видамъ порядка, о которомъ можно предсказывать, что онъ не будетъ нарушенъ безъ особаго толчка съ какой нибудь стороны; очень опаснымъ въ этомъ отношеніи прежде казался вопросъ о собственныхъ крестьянскихъ земляхъ, которыхъ въ Малороссіи очень много. Но, благодаря просвѣщенному взгляду Полтавскаго губернскаго присутствія на этотъ предметъ, въ Кременчугскомъ уѣздѣ, какъ и въ другихъ мѣстахъ, развивается мелкая частная собственность крестьянъ, путемъ признанія помѣщикамъ права крестьянъ на ихъ предковскія земли. Такимъ образомъ, помѣщики утверждаютъ за крестьянами земли, которыми они владѣли по документамъ формальнымъ и неформальнымъ, а также и безъ документовъ—если право крестьянъ на такія земли чѣмъ нибудь подтверждается, на примѣръ: увѣренностію въ этомъ правѣ всего крестьянскаго общества или владѣніемъ нѣсколькихъ поколѣній крестьянскаго рода извѣстнымъ участкомъ земли сверхъ надѣла, которымъ пользовались предполагаемые собственники наравнѣ съ другими крестьянами: — утверждаютъ за крестьянами земли, большею частью по мелочамъ, потому-что во владѣніи ихъ рѣдко попадаются большіе куски; но иногда признаются за ними и болѣе или менѣе значительныя пространства,—на примѣръ: помѣщица княгиня Долгорукая, въ Кременчугскомъ имѣніи своемъ сел. Крынкахъ, утвердила за крестьянами 300 дес. Извѣстны намъ примѣры утвержденія помѣщиками собственныхъ земель за крестьянами позволяютъ надѣяться, что слѣдуя направленію, данному Полтавскимъ губернскимъ присутствіемъ, вопросъ о собственныхъ крестьянскихъ земляхъ можетъ разрѣшиться съ желаемымъ успѣхомъ.

Въ-заключеніе, позволяемъ себѣ указать, какъ на этнографическую черту малороссійскихъ крестьянъ, на тотъ замѣченный нами при введеніи всѣхъ вообще уставшихъ грамотъ пріемъ громадъ въ обсужденіи вопроса о предъявленной грамотѣ, что громады рѣшаютъ этотъ вопросъ единогласно. Ни одинъ членъ большаго или малаго общества никогда не высказываетъ своего мнѣнія противъ большинства, такъ

что уловка со стороны посредника привести крестьянъ къ принятію рамоты, спрашивая о ней не всю громаду, а каждое лицо по одиночкѣ, непременно сбиваетъ неизбежнымъ отвѣтомъ спрошеннаго: «на чѣмъ громада стѣне». Въ глазахъ нашихъ, эта черта получаетъ особенный интересъ въ связи съ наблюденіемъ, сдѣланнымъ нами надъ сельскими сходами для выбора общественнаго пастуха и для принятія мѣръ призрѣнія бездомныхъ вдовъ и сиротъ. Въ обоихъ этихъ случаяхъ, громада прежде всего справляется о желаніи или нежеланіи отдѣльныхъ лицъ быть пастухомъ, или принять въ домъ свой лицъ, нуждающихся въ призрѣніи, и, безъ согласія частнаго лица, она никогда не возлагаетъ на него этой общественной обязанности. Въ такомъ разграниченіи на практикѣ частныхъ отношеній и дѣлъ, касающихся всего общества, гдѣ громада представляетъ собою единую волю всѣхъ своихъ членовъ, нельзя не видѣть присутствія большаго политическаго такта Малороссійскихъ крестьянъ, народный разумъ которыхъ, оставляя полную свободу личности въ сферѣ ея частныхъ отношеній, — въ отпращиваніи общественныхъ дѣлъ дѣлаетъ невозможнымъ злоупотребленіе личной свободы, подобно *liberum veto* польскихъ сеймовъ.

ИЗЪ—СКАГО УѢЗДА.

I.

(Апрѣль 1862.)

Введеніе уставныхъ грамотъ подвигается у насъ чрезвычайно медленно. Сильное, но понятное, конечно, недовѣріе крестьянъ къ помѣщикамъ, боязнь быть вновь закрѣпленнымъ, безграмотность — служатъ тому главною причиною. Крестьяне вѣрятъ всякимъ нелѣпымъ слухамъ, вѣрятъ коробейникамъ, вѣрятъ цыганамъ, солдатамъ, бродягамъ, — не вѣрятъ только помѣщикамъ да чиновникамъ. Въ однихъ имѣніяхъ крестьяне совершенно отказываются отъ надѣла, въ другихъ просятъ ниже низшаго душеваго надѣла. Крестьяне разсчитали, что за всякую десятину, даже и толочную, они должны платить помѣ-

шику $2\frac{1}{2}$ р. оброку, тогда-какъ, по существующимъ цѣнамъ, можно нанять за $1\frac{1}{2}$ и даже дешевле, смотря по мѣстности. При томъ же, наши крестьяне не привыкли нанимать землю за деньги. По существующимъ мѣстнымъ обычаямъ, крестьяне, какъ и малоземельные козаки, берутъ землю у богатыхъ землевладельцевъ съ *половины, съ третины и съ четвертины*. Взавшій землю съ половины обязанъ вспахать ее на свой счетъ. Вспаханная земля раздѣляется по-поламъ, и хозяинъ выбираетъ для себя любую половину. Половинщикъ засѣваетъ свою половину своими сѣменами, хозяйскую—хозяйскими. При уборкѣ, каждый собираетъ хлѣбъ съ своей части, но половинщикъ обязанъ свезти и хозяйскій хлѣбъ. Кроме того, половинщикъ даетъ хозяину такъ-называемый *басарыпокъ*. Въ прежнее время, басарыпокъ этотъ заключался въ какомъ-нибудь *гостинчикъ* подарокъ отъ половинщика—свѣжая рыба, голуби, баранчикъ; или же родичъ половинщика принесетъ съ Дону икры, балыка и т. п. *лісощепи*. Разумѣется, что гостинчики эти соразмѣряются съ количествомъ папимаемой земли. Въ настоящее же время эти гостинчики займались обязательствомъ половинщика отработать, въ пользу хозяина, известное число дней, по условію.

Наши земледѣльцы охотнѣе берутъ землю съ *колы*, съ третьей или съ четвертой. Взавшій землю на такихъ условіяхъ обязанъ вспахать ее, сѣменитъ и убрать на свой счетъ. Хозяинъ получаетъ 3 или 4 часть, смотря по условію. Договоръ о наймѣ заключается, разумѣется, словесный, и мнѣ никогда не приходилось слышать жалобъ отъ хозяевъ на своихъ половинщиковъ. Такъ свято исполняются подобные договоры. Въ сосѣднемъ отъ меня мѣстнѣ ежегодно отдается на такихъ условіяхъ до 300 десятинъ земли и кромѣ признательности, сосѣдъ ничего не испытываетъ отъ своихъ половинщиковъ. Часто жена или сестра половинщика принесетъ гостинчика: яицъ, голубей, орѣховъ, грибовъ, рыбы, раковъ, смотря по времени года. Гостинчики эти даются независимо басарынка. Отказаться отъ нихъ значитъ обидѣть половинщика — *загордигца*.

На такихъ-то условіяхъ и многіе изъ крестьянъ нашихъ желали бы брать землю у помѣщиковъ, оставляя за собою одни *крутки*, т. е. усадьбы.

Число народныхъ школъ въ нашемъ уѣздѣ весьма незначительно. Не имѣя данныхъ, трудно впрочемъ опредѣлить число ихъ положительно. Преподавателями въ нихъ священники. Способъ преподаванія дьяч-

новскіи. Руководства очень неудовлетворительныя: азбука, склады на разные манеры, обыденныя молитвы и два-три разсказа, до-того непонятныя для дѣтей, что злость беретъ. Наши поны смотритъ на школу, по-большей-части какъ на средство заслужить одобреніе начальства и получить по 2 р. ср. отъ *преуспѣшаго* ученика. Въ одной только школѣ, именно въ м. Ж., мнѣ понравилось болѣе свободное обращеніе священника съ учениками, вслѣдствіе чего они не смотрятъ запуганными воробьями, и на вопросы отвѣчаютъ смѣло.

Что касается до общественныхъ вопросовъ, занимающихъ наше общество, то они чрезвычайно разнообразны въ уѣздѣ и въ городѣ. Въ глуши, въ стѣнныхъ хуторкахъ, толкуютъ о саранчѣ, которая залегла въ уѣздѣ; въ барскихъ покояхъ — о предстоящихъ выборахъ. Идутъ большіе перемѣны. Изъ старыхъ чиновъ кто самъ думаетъ убраться по добру да поздорову, кого попросятъ. На уѣздные выборы собирается много люду. Общее желаніе избрать не только добраго человѣка, какъ въ старь бывало, но и дѣльнаго чиновника. Кой-гдѣ въ уголку прошипитъ кто: такой-де высокоблагородный и почтенный человѣкъ достоинъ бы выбора... По два-три громкихъ голоса заглушаютъ и безъ того глухой шипъ. И господинъ съ почтеннымъ мнѣніемъ о почтенномъ человѣкѣ, не удаумывая, смутно озирается кругомъ. По-быть-можетъ, такъ только говорятъ; посмотримъ что сдѣлаютъ на выборахъ.

Что касается до города, то тутъ статья другая. Толкуютъ все о городничихъ. Въ самомъ дѣлѣ, нашему городу какъ-то не везетъ на городничихъ. Въ 3 послѣдніе года ихъ было 8. Разскажу по порядку.

Года три тому назадъ городничимъ былъ у насъ Е-въ, — добрый человѣкъ. Какъ онъ тамъ служилъ—Богъ вѣдаетъ. По крайней мѣрѣ крупныхъ жалобъ на него не было. Но при немъ случилась въ городѣ такая исторія. Младшій медикъ полка, квартировавшаго тогда въ городѣ, отправился вечеромъ въ лавку здѣшняго кушца еврея N. и купилъ для себя 2 арш. фланели, по 70 к. ср. На другой день, утромъ, медикъ, осмотрѣвъ побулку, нашелъ, что фланель—дрянь. Не теряя времени, онъ идетъ въ ту же лавку, (но застаётъ тамъ не того еврея у котораго вчера купилъ фланель, а другаго) и требуетъ, чтобы еврей непременно перемѣнилъ фланель. Тотъ не соглашается. Слово-за-слово—медикъ жидъ въ ухо. На крикъ сбѣжались евреи, узнали въ чемъ дѣло, и медика подъ руки вывели изъ лавки. Видя такое посярпаніе, медикъ бѣжитъ въ квартиру това-

рищей. «Господа! насъ бьютъ, и кто жь?.. Жиды!!!!» Всполонивсь офицеры, и конспіумомъ рѣшили—наказать жидѣ примѣрно.

На другой день, утромъ, медикъ *со товарищи* идетъ къ лавкѣ еврея а между—тѣмъ одинъ изъ *со товарищи*, считавшійся въ полку юристомъ, идетъ въ полицію и объявляетъ городничему, что вотъ скандалъ въ городѣ, случилась такая—де исторія, отъ которой могутъ все пострадать, а потому «вы посадите жидѣ сейчасъ же въ тюрьму, или велите при насъ же выѣчь его розгами». Городничій отвѣчаетъ, что нужно подать объявленіе, Полиція произведетъ слѣдствіе и...» — «Что вы мнѣ толкуете,» кричитъ поклошникъ Марса: я вамъ говорю выѣчь жидѣ розгами». — «Да помилуйте! купцовъ нельзя безъ суда съчь розгами. Да какъ фамилія этого еврея?» спрашиваетъ городничій. — «Все равно, какая бы ни была; а если вы не хотите удовлетворить справедливой нашей жалобы, такъ мы сами расправимся.» — «Я вамъ дамъ квартальнаго,» говоритъ, наконецъ, городничій; укажите еврея и пусть онъ приведетъ его въ полицію. Не успѣвъ квартальный выслушать инструкцію городничаго, — офицеръ вышелъ изъ полиціи и въ ту же минуту поднялся страшный гвалтъ жидовъ на площади. Младшій медикъ со товарищи ворвались въ лавку, схватили жидѣ, передали солдатамъ, а тѣ почти на рукахъ донесли его въ больницу, гдѣ были уже заготовлены розги. Выѣкли жидѣ... И гордъ и счастливъ младшій медикъ со товарищи... Невесело только жиду да городничему. Оказалось, что выѣкли не того, который продалъ фланель и не того, который поеранилъ офицерскій мундиръ, а третьяго—совершенно безвиннаго. Еврей подалъ жалобу. Началось слѣдствіе. До рѣшенія дѣла, городничаго удалили отъ должности, лишили половины жалованья и пенсіона. Дѣло тянулось 3 года.

Въ это смутное для города время, городничіе такъ часто мѣнялись, что горожане, проспавшись поутру, спрашивали: «а кто сегодня городничимъ?» — Наконецъ настала *Жерновъ*, столь прославившійся въ «Пекрѣ» знаніемъ Россійской географіи. Не долго усидѣлъ и тотъ. Его мѣсто занялъ *Быкобризъ*. Много занимательнаго можно бы рассказать о передачѣ должности *старымъ новому*. Случилось, видите, такъ, что *новый* пріѣхалъ наканунѣ зимнихъ праздниковъ. А извѣстенъ похвальный обычай нашего купечества—дарить чиновниковъ гостинцами во празднички. А тутъ вышло двугородничество. *Старый* медикъ сдавать должность, *новый* торопится принять. Какъ же тутъ быть? Котораго дарить?—Пока купечество разрѣшило *это сумми-*

тельство—и празднички прошли. Дарить гостинцами *ужь не пригоже стало*. — Такъ и остались городничіе безъ гостинчиковъ; чуть было не поссорились между собою, упрекая другъ друга въ *эгоизмъ*.

Но когда, послѣ праздниковъ, *старый*, по обычаю, пришелъ къ *новому* прощаться, — пошла, разумѣется, выпивка, угощеніе и затѣмъ *интимная* бесѣда. Тутъ только обнаружилость, что *новый* и гостинчиковъ всего-то получилъ 1 фунтъ чаю, и то принесъ уже какой-то набожный купецъ. Качая уныло головой, но глядя умильно на чай (который, въ-доказательство, тутъ же былъ вынутъ и поставленъ) держалъ *старый* такую рѣчь къ *новому*: «дураки мы оба! И говорилъ же я, что на время праздниковъ нужно было быть *одному* изъ насъ *настоящимъ* городничимъ. Послѣ мы бы подѣлились миролюбивымъ-образомъ. А теперь что?!»

Мысль эта поразила, отуманила *новаго*, проникла, такъ-сказать, до глубины души его и вмѣстѣ съ тѣмъ вселяла нѣчто въ родѣ уваженія къ *старому*. «Вѣкъ живи, вѣкъ учишь, променталъ онъ сквозь зубы, принимаясь за рюмку *усладительной*.» — Шѣтъ! вѣкъ живи, а дуракомъ умрешь, съ какимъ-то остервененіемъ крикнулъ *старый*, обращаясь къ той же *усладительной*.» — И городничіе *чокнулись*; затѣмъ, *усладившись*, поцѣловались и разстались пріятелями, возложивъ все упованіе на будущее.

Между-тѣмъ, въ городѣ полученъ указъ Сената по дѣлу Е-ва. Сенатъ рассмотрѣвъ дѣло, оправдалъ Е-ва, освободилъ его отъ подсудности, возвратилъ жалованье, пансіонъ и допустилъ къ должности. Какъ-только узнали объ этомъ въ городѣ—рѣшили дать балъ съ музыкой въ честь Е-ва. Составили подписку, собрали до 200 р., разослали билеты и загуляли... Замѣчательнѣе всего, на этомъ балѣ, было то, что не вышло скандала. А, говорятъ, ни одного бала, ни одного собранія въ городѣ не обходилось безъ скандала. Не забудьте, что на этомъ балѣ были кушцы и евреи съ семействами... И не вышло скандала!!

Пріятель-хуторянинъ.

ЗЪ ТАРАЩИ (Київської губ.).

(26 червця 1862 р.).

Давно вже збірався я заговорити до васъ нашу ріднєю українською мовою, та все боявсь, щобъ не вишло воно (якъ отъ, часомъ, не прогнівайтєсь, бува й въ *Основи*) дуже робляне, *коване*, якъ каже в.-п. д. Шейковський. Інший пише, якъ хлѣбъ рѣже, а інший, бѣдолаха, думку має добру, та за словомъ мусить лазити у кишеню. Але, думаю собі, вовка боїтєсь, то й въ лѣс не йти,—треба спробувать: »щѣ буде, тѣ буде,—а буде тѣ, щѣ Богъ дасьтє.»

Ось и пишу... та не знаю тїльки, про щѣ й писать; по сїльскихъ школахъ лїгомъ не вчатьця, то й не дознаєсь нічого; за волю нема що й казати, та ви вже, мабуть, знаєте, що нїгде не хтять підписувати ті грамати. Воно й не диво; отъ у насъ, напрімїрѣ, чиншу положано за десятину поля 3 карб. 30 коп., а за горѣдъ по 5 карб. 10 коп. відъ десятини. Чижъ таке видано! Ажежъ въ насъ чиншова шляхта платить за поле по 1¹/₂, а 2 карѣваньці—то вже найбїльше. А ще кажуть, що то все мужики вишні, що до цієї пори ладу нїякого нема.

Въ іднімъ селї панъ почавъ вмовляти громаду, щобъ підписували грамоту, й мировий приїхавъ. Це хочуть, та й годї. »Велка дуже цїна,« кажуть, »покладана за землю. Панъ несходно такъ багачько платити; ми пождемо лучче царьскѣго указу за волю (скрїзь, бачте, думають люде, що це ще не кїнець дїла), — або скиньте намъ цїни трѣхи.« Панъ и каже: підпишіть ви першъ, а я тоді й цїну зоваяю.— »Ба, нї, пане: якъ ви теперъ не хочете збавити, то вже коли підпишемось, коли наша рука тамъ буде, — и потїмъ.« Воно й правда таки.

А ось, въ Кївшоватчинї, у Молодецького, то пристали на чиншъ, а теперъ стараютьця грошей, щобъ то повикуплювати землю. Я оце якось доставъ мову п. Молодецького до Кївшованької громади, и вамъ посилаю: послухайте, якъ то пани до насъ говорять (мова ця була говорена ще 26-го лютого;) не втерплю, щобъ не зробити де-якихъ увагъ и поправокъ.

»Я завжди бувъ для васъ, съ цїлимъ серцемъ, вашимъ паномъ и

батькомъ (1); теперъ радъ-би я, щобъ вамъ було якъ найліше и бачити васъ щасливими (2).»

»Сказали мені, що ви хочете вашу землю викунити; я на те овшемъ (3) согласенъ; що тільки можна, то зроблю; *ціни на землю зменшити я не маю права: на те єсть указъ!*, ціна поставяна въ указі,—*ніхто того перемінити не въ праві* (4).—По 80 копійекъ на рубля поживчає вамъ казна, 20 коп. на рубля повиннісьте аплатити мені самі; ті 20 к. на рубля я вамъ розложу на часть (5), щобъ вамъ було лехше: білше нічого зробити не могу (6).—Хто хоче викунитися и поживчати гроші въ казні, повиненъ перше записатися на чиншъ; хто може заплатити самъ, не потребує чиншуватися и може викунитися заразъ. Отъ вамъ и все, люде добрі! я вамъ обьявляю, а ви самі громадою роздумайте и зробіть якъ лучче для васъ.»

Після ради, громада пристала на чиншъ. Якъ волостний обьявивъ п. Молодецькому, що врідила громади, тоді вінъ сказавъ такъ:

»Я зъ радостью довідуся, що ви, добрії люде, хочете въ примірѣ другимъ бути—не відъ другихъ (7) примірѣ брати,—слава вамъ буде, Кбвшоватєвські мої (8) люде!—Що могу зробити, то я вамъ сказавъ. При корнесті (9) мого Юзефпольського сахарного заводу, которого (10) я поставивъ, лехко вамъ и дітямъ вашимъ прийде викунити землю, котора за немого літъ вамъ вишлатитця. Теперъ одираваю васъ, призвавши у помощь великого Бога и Сина и Святого духа.»

(1) Якъ-би це такъ громада про пана казала, а не панъ объ собі, то булобъ доладу; а то трохи ніяково:—*propterea laus sortet.*

(2) Оце вже не гаралдъ по-нашому; треба-бъ сказати: «щобъ вамъ було якъ найлучче, найкраще,—щобъ ви щасливі були;» та її не буде масло-жасляне: бо кому добре, той щасливий, а хто щасливий, тому добре.

(3) Цього слова не чувъ я міжъ людомъ.

(4) Чи справді? А ну, спробуйте зумисне, пане Молодецький, подаруйте половинну ціну людемъ. Врехнуомъ мене въ-вічі навесте, коли хто що скаже,—та ще її люде подякують.

(5) »На часть,« значить—на годину, заразъ. Въ насъ кажуць: *на виллатъ* гроші розкладати.

(6) Спасбі її за те!

(7) По-нашому: »зъ другихъ.«

(8) Колись були *вашим*, я теперъ—*вибачайте*.

(9) Корнесть для панської кишені,—та що зъ людемъ робитця!

(10) »Мого—которого я поставивъ...« се вже не понашому,—та її не по-якому.

— Амінь, сказала громада. Амінь, скажу и я... Та вже й кінчатъ пора; другимъ разомъ білшъ напшну.

У моєму лїстї, въ IV книжцї Основи, є важна друкарська помилка: замїсь *ibi patria, ubi bene*, написали: *ubi patria, ibi bene*, зовсїмъ навиворотъ.

Тїлкі—що прочитавъ я Неофітївъ; велика річъ! великого змалювавъ Шевченко Алкида, бо й самъ бувъ Алкидомъ... Царство тобі небесне, мученику праведний!

Всїмъ землякамъ поклонъ зъ України.

И. Новицький.

ЯРМАЛОКЪ ВЪ БОРИСПОЛІ.

Сельскій *ярмалокъ*—явленіє чрезвычайно оригинальное. Желаящему познать нашу сельскую промышленность стоитъ побывать на *ярмалку*: — здѣсь онъ найдетъ все, что производитъ наша почва, наше сельское искусство; найдетъ все, пачиная съ зернового хлѣба и *конопель*, оканчивая *плахтами, бриллями, колесами* и т. д.

Ярмалокъ—это эпоха въ особенности для женскаго пола. Каждая хозяйка собираетъ до *ярмалку* продукты своего женскаго хозяйства и, на вырученныя деньги, покупаетъ на ярмалку нужное для парадовъ и для *скрині*.

Дворовые люди мелкопомѣстнаго панства тоже съ нетерпѣніемъ ждутъ *ярмалку*.

Имъ обыкновенно обѣщается покупка матеріаловъ для одежды во время *ярмалку*.

Панночки радуются наступленію ярмалку. Ихъ сердобольные родители продадутъ *телицю* или *корову* для покупки стальныхъ *пружинъ* и прочихъ продуктовъ французской цивилизаціи, этою стороною только и проникающей въ *будинки* нашихъ папковъ.

Нашъ Петропавловскій ярмалокъ, какъ и всѣ лѣтніе ярмалки, изобилувавъ *косами, брусамы, серпами, бриллями, черевиками* и *колесами*.

Серпы большею частью туземнаго производства: ими легче жать, чѣмъ привозными.

На *косахъ* въ этотъ ярмалокъ мы видѣли изображеніє двуглаваго

орла и надпись «благослови Богъ Царя и жатву.» Оригинально пробуютъ косы: стучать ими и слушаютъ звукъ, пробуютъ пальцемъ остріе во всю длину косы, плюютъ на *пруть* косы и кладутъ соломенку: »лкъ коса добра, до соломенка обернетця коло прута.« Есть спеціаллисты по части выбора кося. За это имъ ставятъ могорычъ.

Русскимъ кушамъ не нравится продолжительный процессъ выбора кося. Мы нѣсколько разъ на ярмарку видѣли сцены въ родѣ слѣдующей: куонецъ раскричался на глупыхъ хохлавъ, за то, что долго возятся выѣирая косу. »Лкого жъ бѣса раскричався; ажежъ ти прихавъ торгувать? дивись якій! ажежъ треба роздивитись попереду, та тоді куповать, щобъ не прійшлося послѣ такъ, лкъ отъ кажуть: бачили очи, що куповали: теперъ плачте, хочъ повилазьте.«

Вообще нашъ народъ охотнѣе покупаетъ у Евреевъ, чѣмъ у Великороссовъ. Съ Евреемъ можно торговаться; Еврей привѣтливъ и терпѣливъ. Если его и ругнуть, онъ слегка отшучивается. Такія замѣчанія, какъ наприм: »Ну, чи не чортить ти жидь... Сказано—жидівська віра... Жидь що ступить, то сбреше,« услышите на каждомъ шагу. Народъ употребляетъ эти выраженія безъ злобы, а Еврей къ нимъ привыкъ и только старается какъ бы хоть немножко надуть мужика; мужикъ знаетъ, что его таки обманеть жидъ и за это поглумится надъ жидомъ. Великорусскій куонецъ надуетъ больше, но это онъ дѣлаеть съ чрезвычайною самоувѣренностью и чувствомъ собственного достоинства. Его зовутъ »кацапъ,« а онъ съ гордою усмѣшкою отвѣчаетъ: »Кацапъ, денежки зацапъ.«

Народъ не любитъ гордаго мошенничества, мошенничества болѣе опаснаго, потому что Еврей сколько ни клянись, ему не повѣрятъ. Еврей — невіра; а какъ неповѣрить, когда божатся христовымъ именемъ?

Нѣкоторые предметы, какъ наприм. колеса, гершки, отчасти соль и рыба, на *ярмарку скупаються*, такъ—что потребитель приобрѣтаетъ эти предметы на *ярмарку* изъ вторыхъ уже рукъ.

Ярмазокъ явленіе мимолетное. Онъ скоро *сбігся*, скоро и *розбіжитця*: потому то всякій торопится купить и продать. Тамъ бьютъ по рукамъ; тамъ слышатея оригинальныя выраженія при торгѣ: »Да корівка ваша вже стара.« »Ні, не стара; яка вона стара? всего сѣма наша.« — »Да вона, здаетця, зовсімъ не тільна.« »На *загороду* буде доітьця ..« Берить—бо за бичка 12 карбоващівъ? »Ні, мабуть и 16 у васъ зостанутця.« »Та нуте—бо, уступить.« »Що її казать! воду ва-

ри—вода її буде, а всипъ крупівъ—каша буде; ажежъ я уступивъ, а ви прибавте—оть и діло буде.»

Тамъ запивають могорычи, тамъ зовуть на могорычъ: »та идіть, бо магорічъ прохолоне. Все на выпивкѣ могорыча чрезвычайно умилятельно. »Нехай вамъ Богъ щастить, нехай же поживите въ добрі и здорові.« На подобныя желанія со стороны продавшаго неменѣе щирая дяка за добрыя желанія со стороны купившаго.

Тутъ же, на ярмаку, *частують* другъ друга родственички и старыя знакомыя, живущіе въ разныхъ селахъ, которые отчасти по недостатку свободнаго времени, отчасти по привычкѣ къ домогдству видятея другъ съ другомъ только на ярмаку или на торгу. Частованіе это самага искренняго свойства; вспоминають родствениковъ, какъ живыхъ, такъ и умершихъ. Живымъ желаютъ всевозможныхъ благъ, умершимъ царствія небеснаго.

Вотъ пробираются три слѣнца и поють про пѣтницю: за пощеніе каждой пѣтниці обѣщаетея извѣстное благо; послѣ каждого куплета, слѣнцы кланяются *миру*, а *миръ* имъ кладеть свою лепту. Здѣсь собралась толпа слушать лирника. »Засівай правду,« сказалъ одинъ изъ окружавшихъ,—*степовикъ*, съ чрезвычайно типическою фазіономією. Всѣ присутствующіе поддержали его, и лирникъ запѣлъ «правду». Надо было видѣть грустныя фазіономи слушателей послѣ стиха:

Съ братомъ на судъ стати—суда не зібскати:

Тільки срібломъ—злотомъ панівъ насщати.

Нѣсколько голосовъ съ горечью замѣнили: такъ, такъ.

Въ другомъ мѣстѣ, лирникъ пѣлъ *Дворянку*:

Що дворянська жона

Изъ розуму зжвла.

Сколько остротъ при пѣніи *Дворянки* и непритворнаго смѣха! »Що се, люде добрі:« вінь на віру грае?—»Якъ можна! ему заплачено, сінъ зъ миру живе, а зъ миру по нитці, голому сорочка.

Рѣдкій изъ лирниковъ знаетъ историческія думы. Они поють или религіозныя, или сатирическія, или просто шуточныя, своего рода нелюбю не слушай, а лгать не мѣшай. Довольно разу видѣть, какъ слушаютъ лирника, чтобъ понять, какъ важна ихъ роль.

Здѣсь кстати замѣчу, что старші присвоили себѣ монополію на вобираніе подаяній въ своемъ уѣздѣ, и старецъ другаго уѣзда дол-

женъ поставить могорычъ за право собиранія подаяній; въ противномъ случаѣ, будетъ побить туземными старцами, что и случилось на ярмаркѣ съ однимъ старцемъ изъ сосѣдняго уѣзда.

Павло.

ИЗЪ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ (*).

(27 іюня 1862 г.).

Въ іюньской книжкѣ *Основы* за 1861-й годъ, въ «Вістяхъ» нѣкій господинъ изъ Черниговской губерніи, котораго просили писать обо всемъ, что будетъ любопытнаго *въ той мѣстности*, гдѣ, по его словамъ, живетъ онъ уже около двухъ недѣль,—извѣщаетъ *Основу*, что онъ сомнѣвается, удастся-ли ему сообщать что-нибудь подобное. Это сомнѣніе было совершенно основательно, потому, что въ такое короткое время собрать свѣдѣнія обо всемъ, что будетъ любопытнаго *въ цѣломъ краѣ* (?), рѣшительно невозможно.

Надо, однакожъ, сдержать обѣщаніе, и вотъ—онъ началъ писать... Онъ соболѣзнуеть, что межеваніе въ нашемъ краѣ медленно подвигается впередъ: «и неудивительно,» пишетъ онъ, «потому что члены межевой здѣшной комиссіи, вмѣстѣ взятыя, принадлежатъ къ возрасту, который вовсе не располагаетъ къ дѣятельности.» Не правда-ли, какъ это остроумно и эффектно? Въ опроверженіе краснорѣчиваго предположенія, я укажу на отчетъ за прошедшій годъ, составленный председателемъ Черниговской Межевой Палаты; изъ него видно, что та комиссія, въ которой г. писатель не предвидитъ никакой дѣятельности, напротивъ, оказалась одной изъ лучшихъ во всей губерніи, гдѣ межеваніе идетъ быстрыми шагами въ ущербъ предположенію писателя, невѣрному и несправедливому. То же самое можно сказать и о предположеніяхъ его, высказанныхъ въ мартовской книжкѣ *Основы* за нынѣшній годъ: онъ думаетъ, что межевымъ комиссіямъ той мѣстности, о которой онъ пишетъ, суждено состоять изъ членовъ рѣшительно неспособныхъ къ движенію и ко всякой дѣятельности, или по совершенной преклонности лѣтъ, или по необъятной тучности. Г. предво-

(*) Считаю своею обязанностию помѣстить это письмо, по требованію лица, для котораго оно должно имѣть значеніе. *Ред.*

датель, объясняя во время выборовъ важность дѣла, возлагаемаго на межевыя комиссіи, полагалъ, что для достиженія этой цѣли, комиссія должна состоять изъ умныхъ и честныхъ дѣятелей. По этому поводу г. писатель спрашиваетъ: «удовлетворяетъ-ли предводитель, избранный въ председатели межевой комисіи, тѣмъ требованіямъ, о которыхъ только-что говорилъ самъ съ такимъ краснорѣчіемъ?» и отвѣчаетъ: «удовлетворяетъ тройко: 1-е, потому, что онъ предводитель, 2, потому, что его выбрали дворяне, и 3, потому, что ему нужны 2,000 рублей для поправленія своихъ обстоятельствъ.» На это тройкое опредѣленіе я могу отвѣтить: 1-е, что предводитель могъ быть и не избранъ въ председатели межевой комисіи, если-бы гг. дворяне не сочли для себя полезнымъ удостойть его новымъ избраніемъ, 2-е что гг. дворяне—не дѣти и, приступая къ выбору, не имѣютъ надобности руководствоваться ни чьими указаніями, и 3, что г. предводитель не искалъ новой должности для поправленія своихъ обстоятельствъ, которыя въ настоящее время несколько не измѣнились за девять лѣтъ, съ того времени, какъ онъ былъ избранъ въ эту должность. Изъ этого видно, что г. писатель по молодости своей еще не бывалъ на выборахъ, или-же очень недавно началъ посѣщать ихъ; поэтому онъ и не можетъ судить объ нихъ основательно, и впадаетъ въ тѣ ошибки, которыя для всякаго очевидны. Ему кажется, что избранные непременно должны быть люди молодые; онъ, повидимому, не думаетъ, что опытность и знаніе могутъ быть въ людяхъ и немолодыхъ (*). Въ заключеніе своей статьи писатель рассказываетъ слѣдующую исторію:

Въ нѣкоемъ уѣздѣ нашей губерніи, дворянство не имѣло собственнаго помѣщенія для своихъ собраний, а мѣсто было въ городѣ большое, славное; и вотъ предводитель задумалъ собрать съ дворянъ деньги и построить домъ. Сказано—сдѣлано; собрали деньги и приступили къ постройкѣ; надо же случиться несчастію: недокопченный домъ сгорѣлъ. Ну, сгорѣлъ—такъ сгорѣлъ: на то воля Божія. Но дѣятельный предводитель не могъ остаться спокойнымъ, и не надѣясь вновь собрать деньги, при первомъ удобномъ случаѣ, предложилъ дворянамъ продать мѣсто.

(*) Не одинъ этотъ г. писатель сообщалъ намъ, что дворяне не допускаютъ или почти не допускаютъ къ должностямъ молодыхъ людей. То же утверждаетъ и другой г. писатель, изъ Борисополи. Притомъ, не безызвѣстно, что чинъ и богатство представляютъ въ глазахъ большинства гг. дворянъ главное мѣрило достоинства, а умъ и образованіе, пока, не пользуются полными гражданскими правами. *Ред.*

Дворяне согласились, можетъ-быть, изъ опасенія, чтобы не пришлось опыть давать деньги на это мѣсто. Предводитель назначилъ, по собственному выбору, уполномоченнаго на оцѣнку и продажу; одинъ изъ дворянъ замѣтилъ несообразность этого назначенія, за что предводитель обидѣлся; гг. дворяне, изъ деликатности, не хотѣли прибавлять къ частному оскорбленію—оскорбленія цѣлымъ сословіемъ, и порученіе осталось за тѣмъ же лицомъ. Втихомолку совершилась оцѣнка и продажа, а дворянству было сообщено, что мѣсто ему принадлежащее приобрѣтено г. предводителемъ за 400 руб. ср., на что и совершена законная крѣпость. Какъ видите, дѣло это, какъ выражается писатель, сдѣлано не чисто. А изъ подлинныхъ документовъ видно совсѣмъ другое; именно: по опредѣленію дворянства, состоявшемуся 6 февраля 1857 года, къ наличной суммѣ 841 руб. 39 коп. было позанимствовано изъ канцелярской суммы, съ возвратомъ, еще 900 руб., для покупки дома. За 1,600 руб. домъ купленъ со всѣми къ оному принадлежностямъ: двумя каменными погребами, кухнею съ чуланомъ, съ амбаромъ, ледникомъ, конюшнею, каретнымъ сараемъ, сараемъ для сѣна и для дровъ; и земли подъ усадьбою примѣрно до $\frac{1}{4}$ десятины. Для приведенія приобрѣтеннаго дома въ совершенное устройство, дворяне опредѣлили, въ теченіи трехъ лѣтъ, собрать деньги, полагая съ каждой десятины по 1 коп. въ годъ, съ тѣмъ, чтобы на нихъ пристроить залъ, приобрѣсть мебель и покрыть домъ желѣзомъ. Часть этихъ предположеній была исполнена; но дожъ, отъ бывшаго въ городѣ пожара съ 29 на 30 число апрѣля 1859 года, сгорѣлъ, о чемъ и было заявлено дворянамъ въ собраніи 1860 года 9 февраля (*), съ представленіемъ подробныхъ отчетовъ объ издержанныхъ деньгахъ. Дворяне, принявъ во вниманіе, что часть дерева уцѣлѣла отъ пожара, а также осталось въ наличности 832 рубля 88 $\frac{1}{2}$ коп. отъ прежнихъ сборовъ, предположили опять сдѣлать сборъ, въ два года, съ каждой десятины по 1 $\frac{1}{2}$ копѣйки сер. На эти деньги опредѣлено было выстроить новый домъ, для чего и сдѣлано распоряженіе о немедленномъ заготовленіи необходимыхъ матеріаловъ, часть которыхъ была и приобрѣтена; опредѣленіе же было представлено высшему начальству на утвержденіе; но, на основаніи пункта 3 ст. 122 т. 9 св. зак. о состояніяхъ, въ которой сказано, что «постановленія о денежныхъ скла-

(*) Было бы любопытно узнать, что мѣшало устройству дома въ теченіи трехъ лѣтъ? *Ред.*

дках дворянства могутъ быть составлены не иначе, какъ по предложению губернскаго предводителя дворянства въ губернскомъ собраніи, представленное постановленіе дворянства не утверждено; въ слѣдствіе чего, опредѣленный дворянами сборъ, а также и прежняя недоимка, не были взыскиваемы, и всѣ распоряженія по постройкѣ дома приостановлены до разсмотрѣнія этого дѣла дворянствомъ. Въ собраніи 1861 года 11 апрѣля, дворяне, принявъ въ соображеніе все вынесказанное, и считая, по настоящимъ обстоятельствамъ, всякій лишній сборъ для себя обременительнымъ, опредѣлили: землю, на которой находился дворянскій домъ, а также заготовленное для постройки дерево, продать, но не дешевле 400 руб. ср., для чего и избранъ одинъ изъ дворянъ, которому за общимъ подписомъ и дано полномочіе, съ тѣмъ, чтобы онъ, по продажѣ земли и дерева, выдалъ покупщику законный актъ, а вырученныя деньги передалъ предводителю, для уплаты частью этой суммы съ наличными 569 руб. 69½ коп., долга канцеляріи; а остальные хранить впредь до особаго распоряженія дворянства. Изъ этого видно, какъ неосновательно и несправедливо г. писатель заявляетъ, что когда дворянскій домъ сгорѣлъ, то будтобы предводитель, не предвидя вновь собрать на оный сумму, выдумалъ штуку и предложилъ дворянамъ продать мѣсто: неосновательно потому, что дворяне, послѣ того какъ сгорѣлъ домъ, единогласно 9 февраля 1860 года опредѣлили вновь собрать сумму для постройки новаго дома, и когда ихъ постановленіе не было утверждено, то другимъ постановленіемъ, состоявшимся 1861 года апрѣля 11 дня, онѣ опредѣлили продать мѣсто вмѣстѣ съ оставшимся деревомъ, для чего и дали уполномочіе одному изъ дворянъ подписанное всѣми присутствующими; слѣдовательно никто изъ находившихся дворянъ не оскорблялъ предводителя, иначе тотъ бы и не подписался; да и обижать предводителя не было никакихъ причинъ. Къ этому необходимо прибавить, что мѣсто, гдѣ былъ дворянскій домъ, не очень-то *славное* и не совсѣмъ-то *большое*, какъ выразился писатель: не славное потому, что оно не на площади и не на большой улицѣ, гдѣ мѣста считаются лучшими, и не большое потому, что въ немъ нѣтъ и одной четверти десятины; продано оно вмѣстѣ съ оставшимся отъ пожара деревомъ не за 400, а за 500 р. ср.; продажа производилась не келейно, чего и слѣлать не было никакой возможности, потому что уполномочіе было подписано предводителемъ и 46 членами дворянъ, изъ которыхъ двое желали приобрести это мѣсто; одинъ изъ нихъ давалъ за него 350 рублей, а другой 400 р.; пред-

водитель, заплативши за него 500 рублей, купилъ его весьма не дешево, потому что тотъ же предводитель, къ тому же самому мѣсту, впоследствии времени прикупилъ землю, сообразно величинѣ—гораздо дешевле. Вотъ изъ какихъ вымысловъ составляются для нашихъ журналовъ обличительныя статьи, справедливость которыхъ не повѣрятъ же редакторамъ чрезъ своихъ агентовъ, — для этого они не имѣютъ ни средствъ, ни возможности (*).

ПОПРАВКА.

Въ майской книжкѣ *Основы*, я прочелъ, между прочимъ, что мельница, построенная близъ с. Млиновъ, обошлась казнѣ въ 40,000 рубл. ср.

Зная эту постройку, я вижу, что авторъ повѣрилъ невѣрному извѣстію о стоимости мельницы.

Въ 1847 году, казна, по смѣтѣ, отпустила на постройку вновь мельницы, называемой Лукашевскою, 2,594 р. 41 к. На эту сумму мельница и построена.

В. П.

ОБЪЯСНЕНІЯ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ.»

XXXVII. — Селянинъ Хорольскаго уѣзда, Полтавской губ.

XXXVIII. — Церковь въ мѣстечкѣ Горошинѣ, Полтавской губ.

Л. Ж.

(*) Намъ кажется, что ошибки, встрѣчающіяся въ обличительныхъ статьяхъ, ничтожны въ сравненіи съ долей правды и съ пользой, которую приносятъ гласность. Никто не мѣшаетъ возражать; никому не откажутъ въ помѣщеніи возраженія, если оно не голословно... Разумѣется, когда люди молчатъ, тогда не ошибаются; но плохо то благоденствіе, которое измѣряется повсюднымъ молчаніемъ. Въ общественныхъ дѣлахъ, холодное, или трусливое, молчаніе иногда равняется преступленію. Ред.

Во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ находятся въ
продажѣ:

I.

ЛЕКЦІИ ПО РУССКОЙ ИСТОРИИ,

Н. И. КОСТОМАРОВА.

(Выпускъ первый: Разборъ Русскихъ Лѣтописей).

Цѣна **50 к. ср.** безъ пересылки.

II.

Кремучій Кордъ, *Н. И. Костомарова.*

Цѣна **1 р. ср.** съ пересылкою.

III.

Сочиненія И. П. Котляревскаго:

а) Энеида; б) Наталка-Полтавка; в) Москáль-Чарівникъ.

Цѣна **1 р. ср.**

ОБЪЯСНЕНИЕ

НЕУДОБОВОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ, СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 7-Й КНИЖКѢ «ОСНОВЫ».

Бáли — рассказы, толки.
Балáка — пустой разгóворъ.
Бáйзко — страшно, опасно.
Будовá — постройки.
Валáнтатись — возаться съ кѣмъ.
Вдавáтись — походить на кого; предаться чему.
Весёлка — радуга.
Вирячти — вытаращитъ.
Висолóплювати языкъ — показывать языкъ.
Виткнутись — показаться изъ-за чего, высунуться, выдвинуться.
Вихрйти — таскать кого за волосы.
Внáпуски — не въ голенища, по поверху голенищъ (носить штаны).
Ворьé,-чокъ — огорожа, дерево для огорожи.
Вьáзнути — привязываться, лѣзть, куда не просятъ (перен.).
Гáласъ — крикъ, шумъ.
Гéпнутись — повалиться, съ шумомъ упасть.
Герсóбнуть — кинуться, броситься, махнуть куда.
Гилка — палка, употребляемая при известной игрѣ въ мячъ.
Гнóтникъ — свѣтильня.
Горй — горше, болѣе, крѣпче.
Гульня — гулянье, потѣха.
Догáнка — укóръ, попрекъ.
Дохожáла (дáвка) — въ лѣтахъ, возрастная.
До-сто-мáть — (до-чóрта) много, очень; (собств.) до ста матерей, — до чорта.
Драбничáста кобила — лошадь, у которой ребра видны.

Жахъ — испугъ, страхъ.
Задáвнити — зазевнѣть.
Задлáтись — замедлиться.

Закленцѣвáть — заковать.
Замóглий — промокшйй.
Замислитись — задуматься, обдумывать.
Застава — нідъ застáву — подъ залогъ.
Заступáти — защищать, заслонять; замѣнить кого.
Затѣпатись — забрызгать (подолъ одежи), испачкаться въ грязи.
Звидитись — привидѣться.
Злиакки — на злиакки ходити — ходить на пирушку на другой день послѣ крестинъ, именинъ и т. п.
Знакъ — щó за знáкъ? — чтóбъ это значило?
Зна —
Знѣтельки — (зненáцька) — неожиданно, негáдано.
Зуспити — неожиданно наступити.
Зъ-дѣбѣла — плотно, крѣпко.

Куна — тюрьма, яма.
Кáдибъ — чанъ, кадка.
Карпѣтки — получудки.
Клúнька — (уменьш. отъ—клúня) небольшая рига.
Крадѣжка — (уменьш.) воровство.
Крáта, грáта — желѣзный переплетъ окошекъ.
Кришѣникъ — кусочекъ.
Крузъ — чрезъ, сквозь.
Кúкиль — сорная трава.

Лáнецъ — негодий, дрянъ.
Лѣмбикъ — алекбикъ.
Лоёвий — сáльный.
Лóно, — род. п. — лóня — лóно, грудь.
Лушпáйка — шелуха.
Мáвдрузáти — мѣти, побрести, уходить (объгмыхъ).
Мáйдáнь — площадь.

Метну́тись — быстро броситься, за-
суетиться.

На-зачінку — на дѣлѣ, на мѣстѣ
преступленія.

Наверну́тись — временемъ зайти,
навѣстять.

Наванта́жить — накласть, наложить.

Навѣкача — скорѣй бѣжать!

Намобле́ний — подговоренный.

На-ручъ — съ руки, кстати.

Невыбо́дній — постоянный, всегдаш-
ный, безостановочный.

Незна́емий — незнакомый.

Намну́тись — привязаться.

На-орча́къ — на пристяжку.

Настовпу́житись — оцетиниться,
въерошить перья; (перен.) принять гор-
дую осанку.

Наха́ба — бѣда, напасть (неожидан-
ная).

Обго́втувати — пріучать, усмирять,
обходить (обойдется лошадь).

Обезвѣ́чити — изуродовать; изувѣ-
чить

Обб(і)ручъ — обѣими руками.

Обу́ренный — разоренный, разва-
лившийся.

Одкину́тись — отказаться; отшат-
нуться.

Одмага́тись — отказываться.

Одмі́нокъ — — негодный,

уродъ!

Одихну́ти — отвергнуть, оттолк-
нуть.

Опізнѣ́тись — запоздать.

Остовбі́ти — остолбѣть.

Отара — большое стадо овецъ.

Отгада́ти — рѣшить загадку; уга-
дать.

Паціо́къ — крыса.

Па́йка — паекъ, порція (особ. хлѣба)

Пильнува́ти — присматривать, беречь-
ся.

Підрочі́ти — подбить кого, побу-
дить къ чему, разшевелить.

Підпѣ́лий — подъ хмѣлькомъ, наве-
селъ.

Підтѣ́кати — (собств.) — подобрать
подолъ платья; (въ перен.) сбавить съ
кого спеси.

Поганкува́тий — незранный, некра-
сивый лицомъ.

Позаставля́ти — позакладывать, за-
ложить.

Половни́ця — которая полѣтъ.

Помелó — метла, которой вымета-
ють печку.

Помо́рхлий — почернѣвшій отъ вре-
мени, померкнувшій.

Пóспілъ — на половинку, по-поламъ.

Посто́ли — лапти.

Посутѣ́нѣти — стемнѣть.

Потату́ритись — зуйти незамѣтнымъ
образомъ, улизнуть;? притвариться.

Поча́дѣти — угорѣть.

Приволо́тись — удовлетворять се-
бя, ѣсть до сыта.

Приводъ дава́ти — примѣръ, поводъ
давать, заправлять чѣмъ — напр. игрой.

Пригарка — пѣвка у кашки, пристав-
шая къ горшку корка.

Прѣгоршъ — горсть.

Приманюва́ти — приманивать, зао-
хочивать кого обманомъ.

Приміла бѣ (тѣ и тѣ зробіла) —
готова, рада была бы (тѣ и тѣ сдѣлать.)

Притуга — у-притугізі — въ горѣ, въ
бѣдѣ.

Присіпати́сь — привязаться.

Притики дава́ти — задѣвать кого, въ
тупики ставить.

Провиновѣ́тѣтись — провиниться.

Проковту́ти — проглотить.

Пронозува́тий — пронырливый.

Рѣтай — оратай, хлѣбопашецъ.

Рѣпеть — шумъ, крикъ.

Рознемі́гтись — разболѣться, силь-
но захворать.

Руйнува́ти — разорять.

Саковкі — особеннаго рода сумоч-
ка, двойной мѣшочекъ вмѣстѣ кошелька.

Самóтний — одинокий.

Скупъ — (грѣхъ мені бѣде за сей
скупъ) — óкупъ.

Сочіти — (въ переносн.) — съ нетерпѣ-
ніемъ поджидать; высматривать.

Стѣбону́ти — хватить, выпить.

Тѣхкати — биться (о сердцѣ); щел-
кать (о соловѣѣ).

Уда́тись — удаться; походить на кого.

Уплоді́ти — уродить.

У-ра́нци — рано, свѣтомъ, на зарѣ.

Халабу́дка — небольшая, плохо от-
срощенная, избушка.

Хвіста́та зірка — (метла) — комета.

Хурбѣ́тъ —

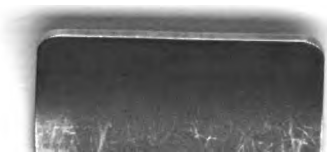
Хутра́вка — кожушокъ на мѣху.

Ча́стка — часть, отрывокъ.

Шпурля́ти — швырять, бросать силь-
но.

Юрма — толпа, гурьба.

X

RAL-RG 495
R. Parsch

